ПІДГАСЬКА ЗЕМЛЯ

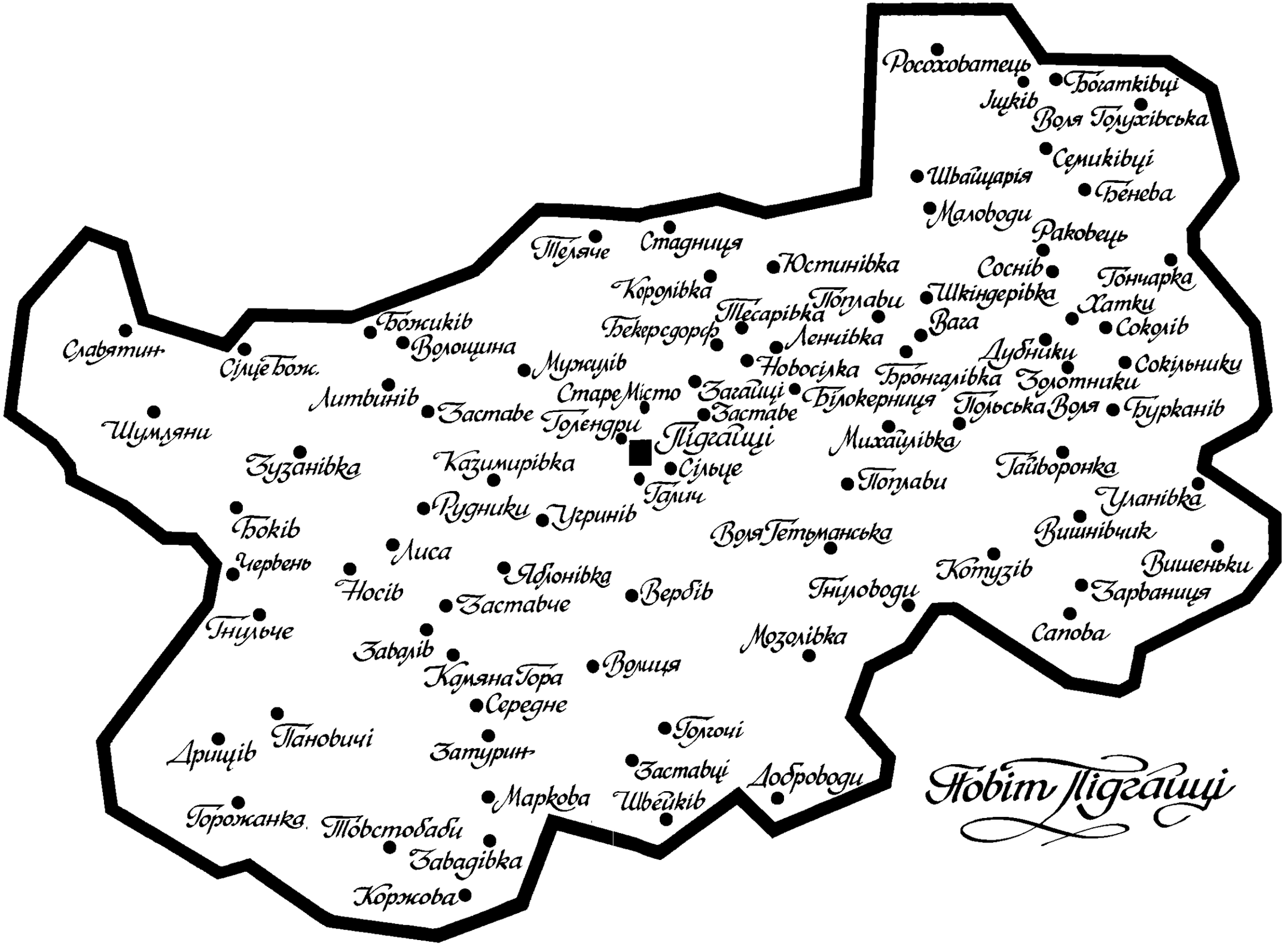
Росоховатець
Богатківці
Іщків
Воля Голухівська
Семиківці
Швайцарія
Женева
Маловоди
Раковець
Теляче
Стадниця
Юстинівка
Соснів
Гончарка
Королівка
Шкіндерівка
Поплави
Хатки
Тесарівка
Вага
Соколів
Бекерсдорф
Ленчівка
Божиків
Волощина
Славятин
Сільце Божк.
Мужилів
Новосілка
Дубники
Бронгалівка
Золотники
Сокільники
Литвинів
Старе Місто
Загайці
Білокерниця
Польська Воля
Бурканів
Застав'е
Голендри
Підгайці
Михайлівка
Шумляни
Зуханівка
Казимирівка
Сільце
Гайворонка
Поплави
Галич
Уланівка
Рудники
Угринів
Боків
Вишнівчик
Воля Гетьманська
Лиса
Вишеньки
Червень
Котузів
Яблонівка
Носів
Вербів
Гниловоди
Зарваниця
Застав'че
Гнильче
Сапова
Мозолівка
Завалів
Волиця
Камяна Гора
Середне
Голгочі
Пановичі
Дрищів
Затурин
Заставці
Доброводи
Маркова
Швейків
Горожанка
Товстобаби
Завадівка
Коржова
Новіт Підгайщі

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
Український Архів том XXIV

ПІДГАЄЦЬКА ЗЕМЛЯ

історично-мемуарний збірник

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
Societé Scientifique Ševčenko
Schevtchenko Gesellschaft der Wissenschaften

UKRAINIAN REGIONAL STUDIES COMMISSION
Prof. Wasyl Lew, Chairman, Iwan Durbak, Co-chairman
Prof. Nicholas Chirovsky, Secretary General

Ukrainian Archives

Vol. XXIV

Library of Congress Catalog Card Number 79-55782

A HISTORY OF PIDHAITSI AND ITS REGION

(PIDHAYECKA ZEMLIA)

Editorial Board
Dr. Oleksa Yaworskyj, Iwan Durbak, Iwan Kernyckyj,
Wasyl Kolodchin, Wasyl Papiz, Dr. Zenobius Stelmach
Editor: Prof. Taras Hunczak
Cover Design: Bohdan Tytla

REGIONAL COMMITTEE OF PIDHAITSI
Detroit, Michigan
U.S.A.
1980

New York — Paris — Sydney — Toronto

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

том XXIV
Український Архів

Підгаєцька земля

ІСТОРИЧНО-МЕМУАРНИЙ ЗБІРНИК

Редакційна колегія:
Д-р Олекса Яворський, Іван Дурбак, Іван Керницький,
інж. Василь Колодчин, Василь Папіж, д-р Зеновій Стельмах.
Головний редактор — проф. Тарас Гунчак

Мистецьке оформлення — Богдан Титла

ГОЛОВНИЙ КОМІТЕТ ПІДГАЄЧАН
ДІТРОЙТ, ЗСА 1980 РОКУ

Ню Йорк — Париж — Сидней — Торонто

КОМІСІЯ РЕҐІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДІВ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проф. д-р Василь Лев
голова

Проф. д-р Микола Чировський, науковий секретар

Поручили до друку: проф. д-р Василь Лев і Іван Дурбак

Редакція залишає деякі місцеві особливості мови — назви місцевостей, власних імен, побуту, звичаїв та обичаїв.

Тираж 1,500 примірників.
Друкарня "Київ", Торонто, Канада.

Printed by KIEV PRINTERS LTD. — 2466 Dundas Street West, Toronto, Ontario, Canada M6P 1W9

УСІМ БОРЦЯМ І ДІЯЧАМ ПІДГАЄЦЬКОЇ ЗЕМЛІ,
ЩО БОРОЛИСЯ ЗА КРАЩУ ДОЛЮ УКРАЇНИ

ПРИСВЯЧУЄМО

Дорогі Читачі!

Передаємо Вам збірник "Підгаєцька земля", себто короткий нарис історії Підгаєччини. Він уміщує низку статтей на теми релігійного, національного, культурного, громадського, економічного й політичного життя, опис міста Підгаєць та містечок і сіл Підгаєцького повіту. Мета цього збірника — дати майбутнім поколінням можливо об'єктивний і правдивий образ розвитку життя на цьому клаптикові української землі.

В Україні пишуть на ці теми і видають різні збірники чи монографії, наприклад "Міста і села Тернопільщини". Можна легко побачити, що ворожі чинники замовчали в цьому виданні цілу низку важливих подій, інші тенденційно насвітлили, багато історичних фактів пофальшували і випустили в світ політичну пропаганду, а не правдивий образ життя згаданої округи.

Ми поставили собі за завдання зібрати для майбутнього історика якнайбільше матеріялів про те, як наші люди жили, в що вірили, що творили, чим займалися, за що боролися, як по-геройському вмирали за свій національний ідеал — бути господарем на своїй власній землі.

До співпраці над зібранням матеріялів до збірника ми запросили чільних діячів Підгаєччини — священиків, професіоналістів, педагогів, кооператорів, купців, міщан і селян. Багато з них у часі між двома світовими війнами організували й керували багатогранним життям нашого повіту. Автори доклали всіх зусиль, щоб найвірніше опрацювати свою тему. Одначе багато подій доводиться описувати з пам'яти ,тому Редакційна Колегія старалася доповнювати ці описи статистичними даними, взятими з архівів.

Щоб зробити цей збірник дійсно цінним і документальним матеріялом, Головний Комітет Підгаєчан, а головно Редакційна Колегія, старалися придбати відповідні джерельні матеріяли. З різних державних архівів у Відні, Кракові, Варшаві, Парижі, Мюнхені й Лондоні ми закупили кілька тисяч копій документів, між ними рідкісні мапи, поіменні списки мешканців Підгаєцького повіту з 18-го ст., цінні описи подій і особливо багато статистичних даних. Ці матеріяли — це цінний вклад в історію життя Підгаєччини, і їх використано в різних статтях.

Ми віримо, що наш збірник "Підгаєцька земля" доповнить мозаїку інших регіональних видань і буде цінним вкладом в історію описів міст та сіл України. В умовах еміграції праця над того роду

виданнями — це один з кращих виявів конкретної допомоги українському народові. Хай цей збірник буде виявом нашої великої любови до поневоленої Батьківщини і глибоким поклоном всім тим борцям-героям, що напротязі століть працювали, боролися і вмирали за здійснення ідеї вільної й соборної Української Держави.

Появу цього збірника треба завдячувати в першу чергу групі ентузіястів, членів Головного Комітету і Редакційної Колегії, які протягом дев'ятьох років працювали з самопосвятою і витривалістю над здійсненням цього задуму. Багато праці при збиранні матеріялів, а також фінансів, вклали управи 22-ох осередків Комітету Підгаєчан, розкинених по ЗСА, Канаді, Великобританії, Західній Європі й Австралії. Цей збірник не був би появився без соток свідомих, патріотичних і жертовних земляків-підгаєчан, які терпеливо й постійно давали нам моральну й матеріяльну допомогу, за що їм належаться велике признання й подяка. Отже, поява цього збірника — це вислід праці, співпраці й зусиль усіх свідомих підгаєчан у Вільному Світі — з присвятою його нашим Дорогим Братам і Сестрам — підгаєчанам у підневільній, але нескореній Україні.

Василь Колодчин
голова Головного Комітету Підгаєчан

I.

ПОЛОЖЕННЯ І НАСЕЛЕННЯ

Зоряна Яворська-Сокольська

ПОЛОЖЕННЯ І ГЕОЛОГІЧНА БУДОВА

Підгаєцький повіт розташований на пограниччі західнього Поділля і східнього Опілля, між 24°50" і 25°29" східньої довжини і 49°7" та 49°25" північної ширини. Поверхня повіту в 1939 році була 1018 кв². Адміністративно Підгаєччина була і є частиною Тернопільського воєвідства (тепер області), в склад якого входило сімнадцять повітів: Підгаєцький, Тернопільський, Радехівський, Кам'янко-Струмилівський, Брідський, Перемишлянський, Золочівський, Зборівський, Теребовельський, Збаражський, Бережанський, Скалатський, Борщівський, Чортківський, Копичинський, Бучацький та Заліщицький. Як окрема адміністративна одиниця існував Підгаєцький район із центром у Підгайцях до 1964 року. Після скасування його в тому ж році територію розділено між Бережанським, Теребовельським, Козівським і Монастириським районами.

На півночі і північному заході межував повіт із Бережанським, на північному сході — з Тернопільським, на сході — з Теребовельським на півдні — з Бучацьким, на південному заході — зі Станиславіським (тепер Івано-Франківським), а на заході — з Рогатинським повітами.

За переписом з 1929 року єдиним містом у повіті були Підгайці, крім того до повіту належало 65 сільських гмін, 15 060 мешканевих будинків, та 81 998 населення, на поверхні 1 042 км², з чого в місті жило 4 814, а по селах 77 184 особи. Отже, міського населення в повіті було лише 5,9%, а на один квадратовий кілометр припадало 78,7 осіб[1]). За переписом з 1939 року жило тут 95,7 тис. населення на поверхні 1 018 км², отже припадало 94 особи на один квадратовий кілометр[2]).

Геологічна будова

Підгаєцький повіт геологічно є західньою частиною Волино-Подільської плити. Основою цієї плити є кристалічний фундамент докембрійського віку, на якому накладені осади палеозою, мезозою

---

[1]) Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej*, Nakładam Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa, 1930 p. 12.

[2]) Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, *Mały Rocznik Statystyczny* 1939, Warszawa 1939, 14.

та кайнозою. У Підгаєцькому повіті фундамент залягає між 2 500 до 3 000 метрів під поверхнею і є похилений на захід, так що західня частина занурена глибше. Ніде в повіті він не виходить на поверхню землі.

Рифейські осади є найстарші[3]). Вони прикриті палеозойськими осадами кембрійського, ордовицького, силюрського та девонського віків. Осади рифейського віку — це різнобарвні пісковики, наложені в мілкому морі, яке тоді заливало усю західню, північну і частину східньої України. Кембрійські осади — це теж пісковики різного забарвлення, як також сині глини та фосфорити. Ордовицькі осади — це сірий вапняк, на якому наложені два роди кристалічного вапняку — один місцями червоно-бурий, фіолетовий чи сірий, з невеликою кількістю решток трилобітів та головоногих молюсків. Другий — доломітозований, з домішкою глауконіту — на ньому лежить глауконітовий темнозелений пісок.

Одначе, осади рифейського, кембрійського та ордовицького віків на території Підгаєччини ще не відслонені і ріки Стрипа та Коропець щойно тепер почали врізуватися в силюрські поклади (в Чортківський горизонт).

В силюрському періоді уся Подільська плита була залита мілким морем. Це була найширша трансгресія раннього палеозою. Характерним для відкладів силюрського моря є їх трансгресивне залягання на дуже денудовану поверхню ордовика. До силюрських відкладів належать ляндоверський, венльокський та людловський яруси. Ляндоверський ярус складається з китайгородського горизонту, себто з сірозелених вапняків, в яких знаходяться скам'янілі рештки коралів, брахіопод, головоногих молюсків і трилобітів. Їх прикриває венльокський ярус верхнього силуру, який складається з трьох горизонтів: мукшинського (глинисто-мергельні вапняки з численними черепашками брахіопод), устівського (мергелисті доломіти та мергелі переверствовані з глинистими сланцями, з рештками евриптерид та остракод) і малиновецького (верстви мергелистих вузлуватих вапняків, переверствованих з глинистими сланцями і кристалічними строматопорово-кораловими вапняками). Людловський ярус лежить на венльокському і складається зі скальського, борщівського та чортківського горизонтів. Товщина скальського горизонту вагається між 60-100 м. і складається з органогенних вапняків, у яких часто знаходяться цілі колонії коралів. Строматопори утворюють банки і переверствовуються з доломітами та мергелистими вапняками. Борщівський горизонт також досягає 100 м. товщини і його підстелюють переважно глинисті й мергелисті породи, прикриті сланцьовими мергелями, які зрідка переверствовані вапняками.

---

[3]) Див. Хронологічну таблицю геологічної історії України.

Чортківський горизонт завершує силурські відклади на Поділлі. Його товщина досягає 200 м. і його творять переважно сірозелені глинисті сланці, часто слюдисті, в яких зустрічаються проверстки кристалічних вапняків, товщиною від 3-30 см. з численними рештками організмів, особливо черепашок остракод. Інколи знаходяться також скупчення брахіопод та пелеципод.

В ранню епоху девонського віку майже вся поверхня України була суходолом. На південно-західній окраїні Волино-Подільської плити, захоплюючи також територію Підгаєччини, простягалася дельтова низина зі затоками, притоками, озерами та обширною заплавиною, в якій відбувалося нагромадження переважно піскуватого, часом і алевритового, а ще рідше глинистого матеріялу з рештками рослин і панцирних риб (Pteraspis sturi Alth., Pt. rostrata Zych, Cephalaspis lyelli Ag., Phlictaenaspis anglica Trog.). Всі ці відклади переважно червоно-бурого забарвлення мають вигляд товщі типу Old-Red. Товщина відкладів раннього девону доходить до 20 м., що вказує на досить короткий час існування дельтової низовини на терені Підгаєччини (товщина покладів у Бучачі становить 376 м. — тут дельтова низина тривала багато довше). В середній епосі девонського періоду (ейфельський вік) море знову наступило на Волино-Подільську плиту і поклади того часу представлені бітумінозними піскуватими доломітами з проверстками мергелів, аргелітів і рідше пісковиків, які по ріці Золота Липа доходять до 60 м. товщини. В пізній епосі девонського періоду відносно мілке море далі існувало і поклади з того часу представлені доломітами, вапняками й аргілітами франського віку та вапняками фаменського віку.

Під впливом тектонічних рухів землі в пізньому девоні (фаменський вік) площа Великого Донбасу почала опускатися. Це викликало легке пофалдування низинних девонських шарів на західній частині Волино-Подільської плити. Пофалдування проявилося у формі антиклін, тобто, валоподібних складок, які простягаються з північного заходу на південний схід і сконцентровані на території між Кучинцями, Тернополем, Дністром, Золотою Липою і Серетом. Чотири такі антикліни переходять через Підгаєччину: один через Соснів (над Стрипою) та Яновом (над Серетом), другий від Підгаєць (над Коропцем) в сторону Скомороше (над Серетом), третій від Завадівки (над Золотою Липою) через Монастириська-Бараш-Язловець і дальше на схід, а четвертий в околиці с. Швейків над Коропцем.

Від пізнього палеозою і до кам'яновугільного періоду (карбон) включно великі простори України були залиті переважно мілким морем, яке сполучалося з Середземним морем — т. зв. Палеотетісом. Контури того моря змінювалися, так що на території Підгаєччини море існувало дуже коротко і вже у візейському віці раннього карбону Підгаєччина проявилася суходолом. Територія ця то підніма-

лася, то опадала, але як суходіл проіснувала карбон, перм, тріяс та частину юрського періоду, на що вказує відсутність покладів тих часів.

В юрському періоді територія Підгаєччини зазнала впливу двох різних геологічних формацій, що виявляє присутність деяких будівельних матеріялів на Опіллі і їх відсутність на Поділлі. В середньому юрському періоді територія Опілля опустилася і спочатку творила акумулятивну низинну рівнину, про що свідчать тонкі шари конгльомератів, а далі перетворилася в засолену ляґуну, в якій відкладені були доломіти з прошарками гіпсів та ангідритів. У пізнішому юрському періоді (в оксфордському та кімериджському віках) наслідком дальшого опускання, усе Опілля було залите мілким морем, в якому були відкладені (кількадесят метрів товщини) олітові та органогенні (криноїдні) вапняки. Ці поклади відслонені вже в долішніх течіях Золотої Липи та Коропця. На Підгаєцькому Поділлі юрських відкладів нема, бо Поділля в той час було суходолом (приблизно 245 мільйонів років тому), з якого ріки несли розмитий матеріял в юрське море.

У крейдовому періоді Український кристалічний масив зазнав опускання, що викликало нову трансґресію моря на територію Підгаєччини, цим разом також на Поділля. У сеноманському віці верхньокрейдяного періоду море було відносно глибоке (яких 1 000 м.), в ньому були відкладені вапняки до 40 м. товщини. Море існувало впродовж турон-коньякського та сантонського віків, відкладаючи нові шари вапняків. Товщина їх приблизно 35 м. В туронських вапняках знаходиться чорний кремінь. З кампанського віку верхньо-крейдяного періоду походять товсті поклади крейди кілька десятків метрів товщини, в яких акумулюються води та з яких випливають численні джерела Підгаєччини.

Наслідком піднесення Українського кристалічного щита у верхньо-крейдяному періоді, море почало відступати на захід і в маастрихтському віці воно звільнило територію Підгаєччини. Як суходіл Підгаєччина проіснувала до початку неогену.

Протягом цілого палеогену ріки, які спливали із суходолу, розмивали його та несли весь ерозійний матеріял у мілке море, яке заливало площу Карпат. Коли при кінці олігоцену почалися горитвірні рухи у синкліналі Карпат, море відступило з площі Карпат, а відклади, нанесені ріками, під тектонічним тиском зі сторони Українського кристалічного щита, почали фалдуватися й підноситися та творити гори Карпати (Закарпаття в неогені являло собою вулканічне поле, яке в пізніх фазах неогену та в плейстоцені поступово погасало. При кінці третинного періоду Карпати вже були сформовані.) Море відступило на північ і Підгаєччина знову опинилася під водою. Східній берег моря майже доходив до Чорткова, а звідтіля тягнувся

прямою лінією на північ від Тернополя, де скручував на захід і проходив на південь від Перемишлян. Море було мілке і не тривало тут довго. Поклади того часу дуже тонкі — главконітові піски гельветського часу є лише 3-4 м. товщини, а пісковики тарханського та чокракського часів (нижньо-тортонського віку) 2-3 м. товщини. Піски є зеленкаво-сірі та світло-сіро-білі з рештками молюсків і форамініфер. Відклади цього моря відслонені в басейнах Золотої Липи та Стрипи біля міст Бережан та Бучача.

В конському часі (тортонського віку) Підгаєцька територія піднялася понад рівень моря і творила східню половину малого острова, який існував у тортонському морі. Острів простягався з північного заходу на південний схід. Беріг його проходив зі сходу від Бучача на південний захід через Бережани, обминав Перемишляни на південь і тягнувся в сторону Львова, де приблизно 20 км. від Львова закручував знову на схід і проходив через Миколаїв назад у сторону Бережан. Його довжина сягала приблизно 125 км., а ширина коливалася від 12-25 км. У ранньому сарматі (волинський час міоцену) Підгаєччина знову обнизилася й острів зник під водами ранньо-сарматського моря.

Тут цікаво відзначити дві формації, які творилися протягом тортонського віку в прибережній частині тортонського моря, хоч вони лежать поза межами Підгаєччини. Перша — це нагромадження рослинного матеріялу, з якого згодом утворилося буре вугілля Тернопільської області (також Львівської, Івано-Франківської та Закарпатської областей). Друга — це Товтровий кряж, який простягається смугою в 200 км. довжини і 20 км. ширини з північного заходу на південний схід, від Бродів через Кам'янець-Подільський до Басарабії. Товтри будувалися з літотамнійових водоростей (Lithothamnium), які росли на віддалі 25-30 км. вздовж східнього побережжя тортонського моря. Ці водорості вбирали розпущений вапняк з морської води і творили вапнякові конкреції. Коли тортонське море відступило на захід і на сході та на північному сході постало нове, сарматське море, літотамнійова зона продовжувала існувати на тій самій віддалі вздовж сарматського моря. У сарматському віці на літотамнійовому фундаменті з відкладів постали моховатково-серпулеві рифи. Будовою цих рифів Товтри нагадують Австралійський кораловий риф.

Поклади раннього сармату — це буглівський горизонт, представлений зеленувато-сірим та світло-сіро-білим ервілійовим піском.

В середньому сарматі внаслідок горотвірних рухів Карпат, територія Підгаєччини піднялася, море відступило на південний схід і Підгаєччина почала континентальну фазу, яка триває по сьогоднішній день.

На початку ранньо-четвертинної епохи відбулося значне епейрогенічне піднесення всієї території України. У той самий час морський

басейн, який існував на місці Чорного Моря, обнизився і був на 80-100 м. нижчий від сучасного. Ріки України почали глибше врізуватися в поклади, творячи широкі долини. Орографічний розподіл наблизився до сучасного. Існували вже Карпати, Кримські гори, Закарпатська низина, Волино-Подільська і Приазовська височини, Донецький кряж. Між Бугом і Дністром була рівнина. В районі Карпат відбувалися незначні підняття, внаслідок чого витворилися Дністрові тераси. Панівним краєвидом у Підгаєччині був лісостеп.

У плейстоцені відбулося різке охолодження клімату. У північній Європі було чотири зледіння[4]). Під час зледінь північні простори, як також усі високі гори, вкривалися грубими льодовиками, які під чимраз більшою акумуляцією снігу і під тиском власної ваги льоду посувалися на схід, захід та південь. Інкорпоруючи по дорозі у свою льодову масу все, що далося, вони несли з собою велику кількість глини, піску й дрібного каміння. Коли льодовики танули, води, що випливали з них, несли з собою цей дрібний матеріял і відкладали його в тимчасові прильодовикові озера, а грубший матеріял залишали у формі морен. Вітри згодом роздували дрібний пил, несучи його на південь, де він осідав на землю, творячи подекуди товсті шари жовтого навіяного пилу, т. зв. лесу. На лесі витворилися урожайні чорноземи України.

На Підгаєччину мали вплив два останні зледіння: дніпровське й валдайське, хоч ні один льодовик не покривав Підгаєччини в ті часи. Води, які випливали під час і після дніпровського льодовикового періоду, плили ріками Підгаєччини в Дністер, різьблячи його поверхню й відкладаючи піщані та суглинисті, переважно лесові, осади. Особливо на Опіллі ріки врізувалися в дольодовикові поклади й інтенсивно розчленовували поверхню. Післяльодовикові вітри, особливо сильні після валдайського зледіння, навіяли лесу.

Рельєф

На території Підгаєччини виділяються дві орографічні особливості: Опілля на заході й Поділля на сході.

Опілля творить західню частину Подільської височини і простягається на захід від рік Золотої Липи і Коропця в південно-східньому напрямі. Збудоване з м'якого сірого крейдяного рухляка і розмите водною ерозією рік Дніпровського зледіння, Опілля — це горбовато-гористий терен, покритий лісами, який у Підгаєччині підноситься до 414 м. Головне пасмо гір простягається з півночі на південь, від села Рудники вздовж Золотої Липи аж до Завалова, де розділяється на

[4]) Перше Günz — 600000 — 550000 років тому, друге Mindel або Ліхвінське — 470000 — 430000 років тому, третє Riss або Дніпровське 230000 — 180000 років тому і Würm або Валдайське — 110000 до 12000 років тому.

два рамена: одне йде на південь через с. Затурин, Маркову і Завадівку, а друге на північний схід, через с. Яблонівку і Угринів, аж до м. Підгаєць. Це останнє рамено складається із окремих горбів, на яких відслонюються пісковикові скелі, оброслі мохом та травою. Між пасмами гір є широкі долини, через які в'ється Золота Липа з притоками.

На схід від Опілля, вже від лівого берега ріки Коропця, підноситься Подільська височина. Тут починається справжнє Поділля з усіма його характерними прикметами. Легко хвилястий рельєф через відсутність гір та лісів має вигляд монотонної рівнини, вкритої широкими ланами пшениці та іншими культурами. Монотонність прориває розмиті водною ерозією заглиблення, де ростуть малі гайки, що в них селяни тримали пасіки. Відсутність лісів і брак природних заборол не спиняє вітрів, які впродовж року невпинно гуляють Поділлям та завдають шкоди культурам. Оселі звичайно положені в затишних ярах та річкових долинах, де знаходять захист від бушуючих вітрів. Монотонність рельєфу також прориває де-не-де високі могили, що походять ще з татарського лихоліття та боїв гетьмана Дорошенка.

Подільська височина положена в Підгаєччині на висоті 350-400 м. понад поземом моря і має незначний нахил поверхні з північного заходу на південний схід. Її прорізує ріка Стрипа, в долині якої розложені оселі Підгаєцького Поділля.

Клімат

Клімат Підгаєччини помірно-континентальний і характеризується м'якою зимою, теплим літом і значною кількістю опадів. Повіт розташований на пограниччі двох кліматичних зон — на заході — західньоевропейської зони з більш вологим і помірно теплим кліматом, і східньоконтинентальної, з континентальним кліматом. Ці характеристики помітні на Опіллі і Поділлі. Опілля є значно тепліше та більш вологе, ніж Поділля; Поділля натомість має жаркіше літо, холоднішу зиму і в наслідок відсутності лісів — сильніші вітри. У зв'язку з цим, річне коливання температури повітря на Опіллі є менше, весна приходить декілька днів скоріше, а зима декілька днів пізніше.

Підгаєччина перебуває під впливом двох вітрових систем: північно-західніх вітрів, які віють впродовж року з Атлянтійського океану і приносять вологість, та холодних зимових вітрів азіятського антициклону, які віють лише взимку і не приносять вологи. Ці останні досягають Підгаєччину вже значно послабленими.

Узимі та напочатку весни північно-західні вітри приносять з Атлянтику тепле повітря і тим самим відлигу. Відлига триває один-

два дні, температура повітря підноситься до 3-5°Ц. Тоді сніг розтає і озимина (пшениця, жито) втрачають захистне покриття снігу і вимерзають. Днів із відлигою буває в грудні до 15, в січні до 10, а в лютому до 15.

Січень є найхолоднішим місяцем і найнижчі температури досягають -32°Ц (-25.6°Ф), (найвищі 13°Ц — 55.4°Ф). Середня температура січня -5,4°Ц (23.7°Ф). Липень є найтеплішим місяцем, при чому найвищі температури досягають 38°Ц (100°Ф), найнижчі 5°Ц (41°Ф), а середня температура липня є 18.4°Ц (65.2°Ф).

Перші приморозки бувають в першій половині жовтня, останні — в другій половині квітня. У деяких роках приморозки бувають на 15-20 днів раніше, або пізніше цих середніх дат. Ґрунт замерзає на глибину 40-60 см. Вегетаційний період триває від 7-го квітня до кінця жовтня, себто 205-209 днів.

Середня річна кількість опадів є 650 мм. протягом року, а річна вологість 70-75%. Дні з опадами майже рівномірно розташовані впродовж року і коливаються між 11-17 днів у місяці. Найбільше днів з опадами є взимку (грудень 17, січень 16, лютий 16), а найменше при кінці літа і на початку осені (серпень 12, вересень 11, жовтень 12). Однак найбільше опадів припадає на весняні й літні місяці (приблизно 370 мм. між квітнем і вереснем), а найменше в зимові (85-100 мм.). Улітку бувають часто короткотривалі зливи і часто іде град у супроводі сильного вітру (до 15 м. на сек.), що завдає шкоди сільсько-господарським культурам. Восени, зимою і навесні опади триваліші і менш інтенсивні. Перший сніг випадає часто вже 21-го листопада, а сніговий покрив формується лише в грудні. Останній сніг зникає з початком березня. В середньому кількість днів із снігом не перевищує 50-55, бо сніг часто розтає в наслідок відлиги у зимових місяцях.

Як бачимо, достатнє зволоження ґрунту, легка зима і тепле літо, як також довгий вегетаційний період, створюють оптимальні умови для розвитку сільського господарства. Негативним явищем одначе є сильні вітри (15 м./сек.), які спричинюють ерозію ґрунтів. Найбільше число днів зі сильними вітрами буває у січні-березні (по 20 днів на місяць), а найменше влітку (червень 5, липень 6, серпень 8, вересень 6).

Ґрунти

В основному в Підгаєччині маємо два роди ґрунтів: на Поділлі чорноземні та темносірі опідзолені крупнопилуваті середньосуглинкові, а на Опіллі сірі та світлосірі опідзолені крупнопилуваті легкосуглинкові. Крім них у долинах річок і балок, де були луки, витворилися дерново-глейові ґрунти, а у більш знижених місцях,

у заплавах річок і на дні балок, де органічні речовини розкладаються без доступу повітря, витворилися болотисті ґрунти з торф'яним горизонтом.

Найбільш родючі ґрунти Підгаєччини це опідзолені чорноземи. Вони витворилися на лесі, який залягає більше ніж один метр під поверхнею. Опідзолені чорноземи найбільш поширені між ріками Стрипою і Золотою Липою. Вони витворилися під покривом трав, себто, степової рослинности, останки якої не встигаючи розкластися, перемішувалися з лесом і витворили гумусовий горизонт, т. зв. чорнозем. Згодом на них насунувся ліс і дещо їх здеградував.

Вміст гумусу в подільських чорноземах досить великий (3, 8-4, 2%), а товщина гумусного горизонту понад 35-40 см. Разом із переходовим поземом загальне забарвлення гумусу є понад 1 м. У ґрунті є 15-20% карбонату, ($CaCO_3$), що сприяє формуванню структурних, багатих на гумус чорноземів, а також значний вміст глинистих часток (25-40%), які затримують вологість. Все це сприяє нагромадженню поживних речовин, які є необхідні для рослин. В лесі знаходяться також окиси кремію (63,3-82,1%), алюмінію (9,01-14,43%), заліза (3,1-5,3%) та невелика кількість вапна, магнезію, мангану, калію та натрію.

Сірі та світло-сірі опідзолені ґрунти Опілля витворилися під покривом дубово-грабових і грабових лісів. Вони мають слабо виявлену грудкувату структуру, значну кислотність і малий вміст гумусу (1,8-2,2%) у верхніх горизонтах. Гумусний позем багато тонший від чорноземів — лише 11-20 см. завтовшки і різко переходить у червоно-гнідий ілювіяльний позем. Часом можна помітити ще гнідо-сірий позем з попелом крем'янки. Ілювіяльний позем іде в глибину до 130-180 см., а під ним лежить звичаєм ще біляво забарвлений шар із карбонатами. В Підгаєччині ці ґрунти знаходимо по обох боках Золотої Липи та на захід від неї. Природня родючість цих ґрунтів є багато менша ніж чорноземів і тому вони потребують багато органічних добрив та вапняку, який невтралізує кислотність.

Дерново-глейові та болотисті ґрунти простягаються в більш вологих місцях. Вони мають досить багато гумусу і темне забарвлення. Коли їх осушити і додати органічних добрив та вапняку, вони перетворюються в родючі ґрунти (під льон, коноплі і т. п.).

Існують в Підгаєччині подекуди також чорноземи, які витворилися на мергелях та вапняках. Це т. зв. румошини. Вони багаті на гумус і творять гумусовий шар 15-30 см. завтовшки. Він має сіре, темно-сіре, а у звогченому стані, чорне забарвлення. Переходовий позем буває світліший — біляво-сірий, іноді й брунатний, а долішній шар переходить у жорствувату або глинкувату масу матірної породи. Румошини, що розвинулися на твердих мергелях, мають іноді біле забарвлення, а подекуди вони забарвлені окисами заліза — червонувато-жовтою барвою.

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ ГЕОЛОГІЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Ера	Роки	Періоди		Геологічні прояви в Україні	Розвиток органічного життя	
+/- 4 Кайнозойська всього геологічного часу	10,000	Четвертинний	Сучасний	Малі зміни поверхні в наслідок ерозії води, вітру та морських хвиль.	Постання цивілізації.	Вік людини
			Плейстоцен	Зледіння, морени, лес, формування ґрунтів. Корисні копалини, приурочені до алювіальних та алювіальноделювіальних відкладів.	Поява палеолітичної людини та сучасної рослинності. Вимирання великих ссавців.	
	1,000,000	Неоген	Пліоцен	Поклади будівельних матеріялів /вапняки, кварцові піски/ та бурого вугілля в Молдавії та західній частині Одеської області. Підняття та горотвірні рухи в Західньому Кавказі.	Ранній розвиток людини. Панування слонів, коней і великих м'ясоїдних тварин.	Вік ссавців
	13,000,000	Третинний	Міоцен	Інтенсивні горотвірні рухи /альпійська фаза/. Виникнення Карпат, Кримських і Кавказьких гір. Поклади кам'яної солі та бурого вугілля в Закарпатті, Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській областях. Дашавське родовище горючого газу, титанові руди, нафта, будівельні вапняки.	Розвиток китів, кажанів, мавп.	

Ери	Роки		Періоди	Геологічні прояви в Україні	Розвиток органічного життя	
Кайнозойська + 4	25,000,000	Палеоген	Олігоцен	Поклади бурого вугілля в Дніпровському басейні. Поклади бокситів, каолін, фосфоритів горючих газів, марганцевих руд, нафти, розсипних руд і кольорових мінералів.	Виникнення людоподібних мавп /антропоїдів/.	Вік ссавців
	36,000,000		Еоцен	Нова трансгресія моря на платформу: частину Карпат.	Розвиток примітивних ссавців. Виникнення трав, зерна й овочів.	
	58,000,000					
	63,000,000		Палеоцен	Море вкривало майже всю площу України.	Перші коні.	

Ери	Роки	Періоди	Геологічні прояви в Україні	Розвиток органічного життя	
+ 8 Мезозойська геологічного часу		Крейдяний	Ларамійська складчастість Донбасу, Криму і Кавказу. Друга морська трансгресія на плятформу: в туроні і кампанії море залило майже всю площу України. Великі відклади білої крейди, менші - Вапняків, мергелів, глин і пісковиків з карбонатами.	Вимирання динозаврів. Розвиток цвітучих рослин	Вік плазунів
	135,000,000	Юрський	Складчастість Донбасу і новокіммерійські рухи. Перша морська трансгресія на українську плятформу. Глибоке море на північному сході і півдні. Одна з найбільших трансгресій мезозою.	Найвищий розвиток динозаврів. Поява перших птахів.	
	180,000,000	Трясовий	Старокіммерійські складчасті рухи /Донбас/. Суша. Континентальні відклади Донбасу. Опускання. Початок океану Тетіди. Суша та денудація геринських гірських споруд.	Поява перших динозаврів і примітивних ссавців. Поширення цикадофітів і хвойних дерев.	
	230,000,000				

Ери	Роки	Періоди	Геологічні прояви в Україні	Розвиток органічного життя	
+1 20 Палеозойська геологічного часу		Пермський	Суша. Герцинські горотвірні рухи. Викинення Пракарпат і мабуть Пракавказу. Морська лагуна в Дніпропетровсько-Донецькій западині і нагромадження солі.	Рясні хвойні дерева. Розвиток рептилій. Поширення комах і амфібій. Вимирання трилобітів.	Вік амфібій
	280,000,000	Кам'яно-вугільний /карбон/	Складчастість Поліського Валу. Вугленосні серії в Донбасі та Дніпровсько-Донецькій западині. Виникнення Прикарпатської і Прикавказької синклінарій.	Буйний розвиток деревовидних спорових рослин, з яких витворилися поклади вугілля. Поява перших плазунів. Багато комах.	
	345,000,000	Девонський	В пізньому девоні нагромадження солей, нафти й горючих сланців у Донбасі. Герцинська складчастість. Нова трансгресія моря в середній епосі на заході й півночі України.	Поширення акул, найвищий розвиток безхребетних тварин і панцирних риб. Перші амфібії. Багато коралів. Перші ліси на суші.	Вік риб
	405,000,000	Силурійський	Суша. Море на західній та південній Україні сполучене долиною Дністра. Каледенська складчастість.	Поява перших рослин на суші і перших тварин, дихаючих повітрям. Розвиток риб.	
	425,000,000	Ордовицький	Море на західній та південній Україні сполучене долиною Дністра. Відклади вапняків, доломітів, мергелів, аргілітів, пісковиків.	Брак слідів органічного життя на суші. Найбільший розвиток трилобітів.	Вік морських безхребетних

Ери	Роки	Періоди	Геологічні прояви в Україні	Розвиток органічного життя	
+ 20 Палеозойська геологічного часу	500,000,000	Кембрійський	Море на західній та південній Україні. Відклади аргілітів, аревролітів, пісковиків.	Панування трилобітів. Багато морських безхребетних.	Вік морських безхребетних
	600,000,000				
Передкембрійський час /в Україні наз. Рифейський/.	600,000,000	Протерозойська ера	Море в ранньоушицькому і пізньоіз'яславському часах майже на всій площі України.	Поява основних типів безхребетних.	
		Архейська ера	Тектонічні рухи і вулканічна діяльність в басейнах рік Горині й Дністра в межах Дніпровсько-Донецької западини і в Одеській області.	Найпростіші бактерії, водорості.	
		Азойська ера	Різкий виступ Воронізького масиву. Нагромадження солі та нафтоматеринської речовини в Дніпровсько-Донецькій западині.	Немає жодного органічного життя.	

Назагал ґрунти Підгаєччини родючі і складаються здебільша з чорноземних на території між Золотою Липою та Серетом і в меншій мірі з опідзолених ґрунтів на захід від Золотої Липи.

Водяна мережа

Водяна мережа складається з ґрунтових вод та річкової системи. Ґрунтові води залягають неглибоко під поверхнею землі, — в середньому 10-15 м. — у нижніх шарах лесу на крейдяних відкладах і живляться повітряними опадами у формі дощу, снігу та граду. Річкова сітка складається з трьох головних рік: Золота Липа, Коропець і Стрипа, двох окремих потоків: Горожанка і Бибелка, та з їхніх приток. Усі вони пливуть майже паралельно з півночі на південь і вливаються у Дністер, творячи його лівобережні притоки. З водами Дністра пливуть до Чорного моря і тому належать також до басейну Чорного моря.

Ріки пливуть у добре вироблених руслах зі значним спадом води (Коропець 2,6 м/км., Стрипа 1,4 м/км., Золота Липа 0,93 м/км.), що надає їм напівгірського характеру. Заплави рік слабо заболочені й особливо у своїх горішніх течіях вони колись відливали багато ставів. Далі на південь ріки врізуються в поверхню землі, творячи щораз то глибші яри і стрімкі береги. Подекуди відкриваються скелясті стіни берегів, що простягаються аж до берегів Дністра, де сходяться зі скелястими берегами Дністрового яру. Дно рік переважно болотисте і намулисте, за вийнятком Золотої Липи, що її дно в більшості кам'янисто-піщане. На берегах часто ростуть верби й інші вологолюбні рослини. Береги Золотої Липи і Стрипи відрізняються від берегів Коропця своєю асиметрією і меандрами — їх русла майже в усьому Підгаєцькому повіті покручені в наслідок шукання легкого перепливу.

Водоносність рік не однакова впродовж року. В березні-квітні, коли тане сніг, водоносність максимальна: кількість води залежить від товщини снігового покриву. В червні-липні, коли випадає максимум опадів, рівень води в ріках на декілька днів підноситься, після чого знову знижується.

Льодостав починається з кінцем грудня, а в деяких роках з кінцем січня. Лід тримається 60-65 днів, незначної товщини — 12-15 см. При кінці лютого або напочатку березня ріки скресають і через 6-8 днів настає повінь.

Води рік використовують для порушування водяних млинів — у минулому більше, ніж тепер, — і для розведення риби й водоплавної птиці.

Ріки не надаються для судноплавства через їхню плиткість та недостатню кількість води у них. Таксамо не надаються вони для продукції електрики на більшу скалю.

Стрипа

Стрипа належить до "живих" подільських рік, бо спад у неї більший ніж звичайно — 1,4 м/км. Довжина ріки 147 км. Стрипа випливає з чотирьох джерел із гір Вороняків і тому в самому початку творить чотири русла: Малу Стрипу, Головну Стрипу, Волчевицьку Стрипу і Східню Стрипу. Мала Стрипа, також звана Західня Стрипа, випливає з-під с. Рукове із кількох лісових джерел. Головна Стрипа випливає з джерела Безодня в с. Іващів, а її довжина 16 км. Вона з'єднується з Малою Стрипою на південь від Зборова. Волчевицька Стрипа випливає з північної частини Волчевицької громади, пливе через Волчківці і Кабарівці, оминає Золоту Гору (413 м.) і впадає у Млинівцях до Головної Стрипи. Довжина її 11 км. Східня Стрипа, також звана Грибелька, випливає в селі Моніловці, пливе через Беремівці, Гудинівці, Товстоглів, Зборів і впадає у Головну Стрипу, пропливши 13 км. В с. Погрібці всі чотири рукави з'єднуються і пливуть на південь одним руслом, творячи ріку Стрипу. Площа басейну ріки 1610 км.^{2}, а пересічна ширина річища в середній течії 30 м. Впадає до неї одинадцять приток. Нижче села Купчинці пливе Стрипа Підгаєцьким повітом і тут колись, між с. Іщковим і Богатківцями, відливала вона великий став. Дальше на південь пливе підмоклою долиною аж до села Сапова, минаючи села Семиківці, Бенева, Раковець, Соснів, Хатки, Соколів, Сокільники, Золотники, Бурканів, Гайворонка, Вишнівчик, Зарваницю і Сапову. Тут залишає Підгаєцький повіт і пливе глибоким яром через Бучацький повіт. Нижче села Берем'яна впадає у Дністер.

Долина Стрипи мала колись дуже буйну рослинність. Тут були колись букові, грабові й дубові гаї, та дуже урожайні луки, а по берегах ярів росли липи. Сама Стрипа ще в 1896 р. відливала сорок один став. У ріці живуть риби: карась, бабка, окунь, плотиця, лящ і щупак.

В Підгаєччині впадають у Стрипу три правобережні притоки:

Тудинка, яка випливає з с. Золота Слобода в Бережанському повіті і пливе в південно-східньому напрямі через Росоховець, де колись відливала малий ставок, а до Стрипи впадає між с. Соснів і Хатками. У своєму перебігу відливала ще два ставки, а місцями творила мочарі, де жило багато диких качок.

Гниловоди — потік випливає з села Гниловоди, пливе на схід і впадає в Стрипу під с. Кийданів у Бучацькому повіті.

Куринка — потік, що випливає з кількох джерел на південній границі повіту. Плив на схід рівнобіжно з Гниловодами і впадав у Стрипу під с. Бобулинці в Бучацькому повіті. Тепер майже цілковито висох.

Правобережні притоки Стрипи є незначні в наслідок браку похилості терену. Ще з кінцем 19-го століття тут існував болотяний степ званий Панталіський.

Коропець

Коропець перетинає Підгаєцький повіт майже на дві рівні частини і над ним розташоване колись повітове місто Підгайці. Ріка є однією з коротших приток Дністра — довжина її всього 78 км., а площа басейну 511 км.^{2}. З економічного погляду ріка була важлива для населення, бо на самій лише Підгаєцькій території відливала ще в 1896 р. вісім ставів (в Новосілці, Загайцях, Підгайцях, Вербові, Голгочах, Заставцях і Швейкові), а поза повітом два (у Слобідці Горішній і Монастириськах). У ставках було багато риби, що створювало додаткове джерело харчування для населення. Нижче ставів, на греблях, містилися млини, а в заплавинах — луки та вигони, де населення випасало худобу, гусей та качок. В більш вологих долинах ріки ріс очерет, який вживали на покриття хат, а з браку дерева теж як і опал. По обох сторонах Коропця були городи, де вирощували капусту. Стави відігравали також важливу ролю під час татарського лихоліття, коли в очеретах ховалося населення, а на островах будували замки-твердині (в Козовій, Підгайцях і в Монастириськах). З кінцем татарських нападів і під тиском приросту населення стави спущено і перетворено на пасовища та орну землю.

Коропець має характеристику подільських рік і тим відрізняється від Стрипи і Золотої Липи. Його дно заболочене, береги мулисті і поросли густою водною і болотяною рослинністю. Спад ріки — 2,6 м/км.

Коропець випливає з-під гори Ворлова (396 м.), на північ від села Козівка, в Бережанському повіті. Як струмок пливе до Козівки, де з'єднується з потоком Козівка, що випливає зі с. Геленкова. Обидва пливуть через с. Козова, тут завертають на південь і пливуть вже як ріка Коропець. Нижче с. Кальне Коропець впливає в Підгаєцький повіт і минає села: Тесарівка, Бекесдорф, Новосілка-Кут, Загайці, Старе-Місто, місто Підгайці, Сільце, Нова Гребля, Вербів, Голгочі, Заставці і Швейків. Нижче Швейкова переходить у Бучацький повіт, де в своїй дальшій мандрівці минає місто Монастириська і коло с. Коропець впадає у Дністер.

В курсі ріки до Коропця вливаються двадцять потоків, з яких найбільші це Добриводка (20 км.), а в Підгаєцькому повіті Масівка і Брідка (або Мужилівка), Юстинівка, Білокерниця, Ковалівка й Грегорівський потік. У Коропці виводиться така риба: щупак, короп, плотва, пскур, бичок, миньок, слиж і плітка.

Золота Липа

Кількістю води Золота Липа перевищує ріки Стрипу й Коропець, одначе її спад води є найнижчий, бо тільки 0,93 м. км. У своїй 126 км. довжині з площею басейну 1310 км.^{2} та з широкою долиною (біля трьох кілометрів), на своєму верхів'ї є заболочена, а зближаючись до Дністра, стає глибокою і вузькою. Золота Липа з її притоками відливала тридцять дев'ять ставів ще минулого століття. Русло її донедавна винулось поміж горбами Опілля, творячи численні закрути-меандри. Останніми роками русло аж до Литвинова вирівняне і майже всі стави тепер зникли.

Золота Липа складається з двох річок, Східньої й Західньої Золотої Липи. Східня Золота Липа твориться з двох потічків, що спливають з Гологір: один в околиці с. Кондратів, другий у Феденовій Долині, коло с. Вороняки. Вони сходяться коло с. Ремізівці, творячи 34-кілометрову Східню Золоту Липу. Західня Золота Липа випливає з джерела гори Старого Майдану і пливе на південний схід. Її довжина — 43 км., біля гори Зелячки (коло Жукова) з'єднується з Східньою Золотою Липою. Далі пливуть одним руслом вже як Золота Липа. У Підгаєцький повіт входить ріка повище с. Божиків. До 1960 року в своїй вершині вона творила багато ставів та мочарів. Русло ріки тепер вирівняно до с. Литвинів, мочари й стави осушено і плянується вирівняти її русло до Дністра (але Бережанський став залишився). У своєму курсі ріка минає села Литвинів-Застав'є, Рудники, Лиса і Носів. Між Заваловом і Заставчем русло ріки роздвоювалося, творячи малий острівець і знову сходилося не проминувши тих сіл. Тут колись, у давнину, ріка правдоподібно творила великий став, від чого нібито і походить назва села Заставче. Останніми роками тут випростувано біг ріки так, що вона пливе одним руслом. Острівець вже не існує, засипано також міст на руслі ріки, що віддавала води для Завалівського млина. Млин і далі працює, але він тепер рухається електричною силою, а не водою. Ріка минає Середнє, Затурин, Маркову, Завадівку і Коржову, де залишає Підгаєцький повіт і коло с. Бобровник впадає у Дністер.

У долині Золотої Липи відкрито поклади крейди і кременя. Також використовуються поклади глини, шутру й доломітів. До Золотої Липи на території Підгаєччини впадає декілька потоків, з яких найбільші Літятинський потік і Яблонівка. В ріці живуть риби: бабка, карась, клень, плотиця, підустава, щука, платва, короп, окунь, верховдка і пскур. Були теж раки і видри. Раків тепер немає, видри все ще трапляються, але зрідка.

До річкової системи Підгаєччини належать також дві менші річки Опілля, які самостійно впадають у Дністер — Горожанка і Бибелка.

Горожанка — випливає з-під Калинової Гори (356 м.) коло с. Яблонів в Рогатинському повіті, а коло села Дрищів впливає у Підгаєцький повіт. Перепливши с. Дрищів і Горожанку та залишивши Підгаєцький повіт, пливе далі попри Старі і Нові Кіньчаки, а там розділюється на декілька струмків (коло Устя Зеленого) і впадає у Дністер. Довжина Горожанки — 24 км.

Бибелка — потік випливає з північно-західньої частини Підгаєцького повіту коло с. Слав'ятин і пливе на південь, минаючи Слав'ятин і Шумляни, де впливає у Рогатинський повіт і вливається у Дністер коло Семиківців. Потік довжиною три з половиною кілометри.

Рослинність

Фльора Підгаєччини найширше заступлена лісовою рослинністю Опілля. Майже 40 відсотків Опілля вкрите широколистими грабовими лісами (до Другої світової війни навіть більша площа була тут покрита лісом). У лісах ростуть граби, дуби звичайні, ясені, клени гостролисті і польові, явори, зрідка — гірські дуби, буки, липи звичайні, черешні, берези, ільми й осики. Широколисті ліси мають дворярусну (по височині) форму, з дубом, ясенем, явором та ільмом у першому ярусі, та з грабом, липою, кленом гостролистим і польовим, у другому ярусі. В наслідок безсистемного вирубування лісу, ліси мають сьогодні майже виключно лише один ярус, де неподільно панує граб, який становить 60-90% деревостою і ніде не спускається нижче 40%.

Підлісок у тих лісах розвинений слабо і його густота коливається від 2-20%. Він представлений бруслиною бородавчастою, ліщиною та горобиною.

Трав'яний покрив складається з осоки волосяної, копитняка звичайного, ячмінника, молочая мигдалевидного, осоки лісової та пильчастої, шавлія-клейка, папороті, безладонної, морозника та вероніки гірської.

На підвищених місцях, від 284-430 м. ростуть букові ліси. Вони мають значні домішки граба, явора, ільма, липи і менше — дуба. В них підлісок також розвинений слабо і складається з бруслини бородавчастої, жимолості, ліщини та інших видів. Травний покрив також не густий і складається з осоки волосяної, кислиці звичайної, копитняка звичайного, підсніжника, і підморенника білого.

Трав'яна рослинність тісно зв'язана з типом луки. На родючих грунтах долин рік знаходяться заливні луки. Їх покрив багатий на злакові та злаково-бобові трави: лисохвіст луговий, вівсяницю лугову, тимофіївку, пирію повзучу, м'ятлик, чин та інші. Вони творять найкращі сіножаті, що дають сіна до 30-32 ц. з одного гектара.

Суходільні луки займають підвищені рівнини і схили ярів та балок. У них переважають бобово-злакові трави. Урожайність сіна з тих лук не перевищує 8-10 ц. з одного гектара.

Болотна рослинність представлена рогозою, шелюгою та іншими рослинами.

Тваринний світ

Тваринний світ Підгаєччини сформувався під впливом трьох зоогеографічних зон: Полісся, Карпат і степу; він творить лісостепову фавну.

З представників поліської зони тут поширені: заяць, куниця, лисиця, кам'яна та лісова білка, а колись ще були вовк і дикий кабан. З птахів: рябчик, тетерев, перепел, куріпка і вальдшнеп.

З Карпат сюди забрели: горностай, ласка, дикий кіт, дикий кабан, водяний щур, а у вологих місцях рептилія-саламандра. Рідко зустрічаються олень та козуля, які тепер перебувають під охороною закону. З птахів тут виводяться: тетерев, рябчик, вальдшнеп, орел-сапсан, снігур, кедрівка, сова, яструб, шуліка і лунь.

Представники степу це: сіра та степова полівка, степовий тхір, заяць, зрідка степова гадюка, степовий жайворон, чорноголова вівсянка і стрепет. З ендемічних видів тут є подільський кріт, плямистий ховрашок, чагарникова полівка, а з комах — мала кутора. Дуже поширені є шкідники: польова, лісова та домашня миша, ховрашок, довгоносик і луговий метелик. Водяться теж крижень, чирок, чайка, бекас, річковий мартин, білий лелека, перепілка, зяблик і дрозди.

Сільське господарство

Сільське господарство у Підгаєччині — це головний чинник економічної діяльності населення. Зораність землі тут дуже висока: орні землі займають приблизно 80% загальної площі повіту. Приблизно 3% творять сіножаті, 4% вигони та пасовища і 1% сади та ягідники. Серед сільського господарства найважливішим є землеробство, в якому зернові культури займають приблизно 64-66% земельної площі. Серед зернових культур найважливіша це озима пшениця, якій присвячується майже 1/4 (20-25%) всієї посівної площі. На другому місці є кукурудза, посіви якої з року-в-рік збільшуються. За кукурудзою йдуть жито, ячмінь, овес і просо.

З часу заведення колгоспів у Підгаєччині помічається особливий натиск на посіви технічних культур (10-11% посівної площі відпущено під ці культури). Таксамо йде натиск на посіви цукрових буряків, які займають 9/10 площі, призначеної на технічні культури. Їх культивацію приділюють окремим колгоспникам (ділки) і за них ці люди відповідають, від посіву аж до збору. А тому, що вся праця

біля них, крім збору, ще не змеханізована, люди нерадо тут працюють. Цукрові буряки відсилають до Козови, де їх переробляють на цукор.

Коноплі, соняшник і тютюн належать теж до технічних культур, але вони займають лише 1/10 площі, призначеної під ці культури.

Картопля та овочево-баштанні культури, займають 8% посівної площі. Серед них картопля має найбільше площі, натомість огірки, капуста, цибуля, помідори, морква та баштанні культури (кавуни та дині) поширені слабо. Врожаї картоплі досить низькі, з одного гектару одержують пересічно лише 75 центнерів.

Приблизно 14% посівної площі припадає кормовим посівам. Найбільш поширені є одно- і багаторічні трави й кукурудзи, а менше кормові корнеплоди. Майже 90% посівів однорічних трав зайняті викою, менше могаром і суданкою. Їх врожайність 18-20 ц. з одного гектара. З багаторічних трав найбільш поширені конюшина, еспарзет і люцерна. Їх врожайність 17-19 ц. з одного гектара. Еспарзет і люцерну використовують переважно на сіно, а також на зелений корм. Конюшину уживають як основний польовий корм. Посіви кукурудзи на зелений корм і сильос останнім часом зросли, але назагал посіви малі.

Садівництво представлене яблунями, грушами, вишнями, сливами і займає менше ніж 1% площі. Більшість садів це присадибні господарства.

Незначну площу займають присадибні господарства і вона майже виключно є під посівами картоплі, кукурудзи, городини та овочів. Вони одначе творять дуже важливу галузь сільського господарства, бо забезпечують сільське населення власними харчами.

Тваринництво являється другою важливою галуззю сільського господарства.

Найважливіша тут годівля великої рогатої худоби. В Підгаєччині вона досить слабо розвинена, бо на 100 гектарів припадає лише п'ятнадцять голів худоби. З того 36% становлять корови. Молоко збирають щоденно і відвозять до Підгайців, де є велика молочарня, в якій виробляють різні роди сирів, масла та інших молочних продуктів. Продукція молока досить низька, в середньому від однієї корови одержується приблизно 1600 кг. молока. Через вивіз молока з Підгаєччини місцеве населення не є достатньо забезпечене молочними продуктами; під час року майже неможливо купити масла, тому хто лише може, а особливо родини з дітьми, намагаються тримати власних корів, від яких люди мусять здавати колгоспові приписану кількість молока, щоб одержати від колгоспу зимовий харч для корови.

Свині займають друге місце після великої рогатої худоби. На 100 гектарів ріллі припадає не більше ніж двадцять п'ять свиней,

(одне з найнижчих місць в Тернопільській області). Середня жива вага однієї свині становить понад 80 кілограмів. Селяни тримають теж свиней у своїх присадибних господарствах для власного вжитку.

Вівці займають третє місце: на 100 гектарів припадає до 15 овець — теж одне з найнижчих процентових відношень в цілій області. Середня вага однієї вівці — 27 кілограмів, а середній настриг вовни — 1.8 кілограмів.

Важливою галуззю сільського господарства Підгаєччини є також птахівництво, з чого 90% — це кури, яких годують передусім для яєць, а не для м'яса. Продуктивність птиці мала в наслідок недостатнього відживлювання: пропорційно, в середньому на 100 гектарів зернових посівів одержується 1 140 яєць.

У Підгаєччині займаються також кролівництвом, бджільництвом та риболовством, одначе ці галузі слабо розвинені. Підгаєцький став багатий на рибу, яку продають місцевому населенню. Риболовля процвітає теж в інших ріках повіту. Бекерсдорфський став у 1972 році осушили з наміром використати землі під культивацію зерна, а тим самим зменшено продукцію риби в Підгаєччині.

Зоряна Яворська-Сокольська

ЗАСЕЛЕННЯ ПІДГАЄЧЧИНИ

Що в Підгаєччині люди жили від найдавніших часів — це певне. Саме коло ста кілометрів на південний схід від границі Підгаєцького повіту, в селі Лука Врубливецька, над Дністром, знайдено залишки пралюдини, яка жила в старо-палеолітичній шельській добі, яких 300 000 років тому[1]). Це найдавніші й єдині сліди пралюдини на українських землях і саме тут, над Дністром, був перший осередок поселення. Звідси мандрували групи людей в окружні терени шукаючи за їжою. Ліси, що тоді вкривали Підгаєччину, напевно також були їх місцем пошуків. Пам'ятки раннього палеоліту[2]) вже більш численні і сконцентровані вздовж Дністра, від Галича до Суботівки, та вздовж ріки Серету. Знахідки того часу у південній частині Волині також вказують, що територія вздовж ріки Серет творила шлях проникання подністрової групи на північ.

У горішньому палеоліті територія між ріками Гнила Липа і Коропцем вже була густо заселена. В оріньяцькій добі були тут розкинені селища з тривкими житловими спорудами, що вказує на початок осілого життя. Причиною густого поселення був, мабуть, дуже добрий кремінь у мезозойських крейдяних покладах. Одна третина всіх оріньяцьких стоянок була розташована у річкових долинах, а решта на підвищеннях, головно на їх хребтах. Відвернені від сонця терени були зовсім незаселені.

---

[1]) У 1946 р. П. Борисковський знайшов там 50 крем'яних знарядь, якими користувалася пралюдина. Нічого більше не збереглося по тих перших поселенцях української землі. Інші знахідки того часу були відкриті в Західній Європі — у Франції, Бельгії, північній Англії, Італії та Еспанії, а поза Европою — в Африці, Туреччині, Сирії та Індії. Стоянка в Луці Врубливецькій єдина на цілу Східню Европу. Людина того часу є гайдельберзького типу.

[2]) Палеоліт поділяють на п'ять діб:

Шельська доба — понад 300000 років тому,
Ашельська доба — 300000 — 100000 років тому,
Мустьєрська доба — 100000 — 40000 років тому,
Оріньяцько-Салютрейська доба — 40000 — 25000 років тому,
Мадленська доба — 25000 — 8000 років тому.

Перші три доби творять ранній палеоліт, а останні три горішній або пізній палеоліт. Доби палеоліту вирізняються на підставі форми, техніки та інших особливостей у викопаних знаряддях праці.

Досі знайдено декілька археологічних пам'яток на території Підгаєччини, які незаперечно вказують на різні культури, що існували тут. На жаль, таких пам'яток мало — не тому, що їх тут немає, але через брак наукових археологічних розкопок. Багато речей знайдено при будовах хат і копанні фундаментів, вони однак з часом були затрачені. Виробляли тут старовинні горщики і крем'яні знаряддя.[3])

До найдавніших культур належить кременярська майстерня, відкопана в с. Маркова над Золотою Липою. На базі форм кременярських сокирок археологи зачисляють її до надбузької культури, племена якої в першій-другій добі неоліту (6 000 — 5 000 років до Христа) заселювали територію між південним підніжжям Карпат до ріки Сяну (Перемишляни — Яворів — Рава Руська), до Волині (тут тяжче встановити границі) і мабуть аж до Дніпра.

Майстерня в Марковій була велика розміром, що вказує на те, що знаряддя, виготовлене тут не лише вживалось місцевими поселенцями, але також служило як середник виміни, торгівлі. Мабуть торгували ним в районах Сокаля і Бродів, де містилося найбільше згущення надбузького населення. В Марковій виробляли шкрябачки, ножі, три різні роди наконечників для стріл (трикутні, з видовженим черешком та вирізаним біля підстави коротким черешком), обшкрябувачі, пилки, ножі, провертки, валки, мотики, серпи та сокири.[4])

Кремінь привозили з Волині (темний або сірий) і з Радомської області (Кшемйонки, район Опатів). З Люблина (Рахів, р-н Янів) спроваджували темний з білими крапками, та з околиць міста Кельце в Польщі — темнобрунатний. Нафрит привозили мабуть з Шлеську. Також вживали місцевий кремінь третинних покладів. Надбузькі племена вже жили осілим груповим життям в надземних землянках. Шліфовані сокири дуже полекшували рубання дерев, що їх вживали для будови землянок. Також полекшували очищування площ від дерев, на яких сіяли просо, ячмінь і три роди пшениці (Triticum monococcum, Triticum compactum і Triticum spelta.). Землю обробляли при допомозі кам'яних мотик та загострених палиць. Збіжжя жали крем'яними або дерев'яними, з крем'яними вкладками, серпами, зерно розтирали на кам'яних зернотерках, посуваючи верхній камінь то вперед то назад (лінійний рух). Жінки виробляли глиняні горщики, які прикрашали відтисками пальців, кам'яними гуджиками чи патичками. В горщиках варили їжу, до якої кидали розпечений камінь.

---

[3]) Так був відкритий у Завалові ліплений горщик підчас будови хати Петра Сокольського, який проф. Я. Пастернак відніс до 2000 років до Христа.

[4]) Тепер школи Підгаєччини заохочують дітей приносити знайдені старовинні крем'яні знаряддя до шкіл, де творять з них шкільні музеї.

Пара при варенні виходила через малі дірочки, які робили під вінцями. Посуд вже мав плоске дно, що вказує на вживання стола. Щоб горщики не тріскали при випалюванні, до глини додавали пісок або товчені черепашки. Гончарського кола ще не знали і горщики робили з глиняних тонких валочків, які накладали спірально і стискали разом. З глини виробляли пряслички до веретен і тягарці до примітивних ткацьких верстатів. Знайдені глиняні цідилка з дірками 3-4 мм. в промірі вказують на існування молочного господарства.

Три чверті всіх поселень надбужанців містилися на підвищених дюнах у долинах рік, де було доволі сонця. Тут вони ловили рибу кістяними гачками і плетеними з лози вершами. Рибу забивали також гарпунами-острогами (остями), а щоб легше було її ловити, будували загорожі. Вже знали також як будувати човни, що ними також користувалися при ловлі риби.

Хліборобством і скотарством займалися ще на малу скалю. Поля, де сіяли просо, ячмінь і пшеницю, були невеликі розміром (схожі на городи), бо примітивним знаряддям важко було управляти землю. Тому полювання на звірів і збирання диких плодів творили важливу частину здобування їжі.

Покійників ховали в могилах у зігнутих позиціях. Усі лежали на правому боці, обернені головою на південний захід, на кам'яному вимощенні. Біля них залишали могильний виряд "на другий світ", який складався з крем'яних знарядь праці, вістря для стріл, стрілок та амулетів — звичайно із зубів звірів та ікол дикого кабана. Глиняного посуду не лишали — мабуть він був високо цінений.

В ранньо-бронзовій добі з північної й центральної Европи прийшли на західні українські землі кочові племена — нордійці та племена з шнурковою культурою. В той час клімат також змінився на більш сухий, що зменшило урожайність землі, спричинило зубожіння надбузького населення і вкінці — переселення надбужанців на північ у сторону Полісся, де було вогкіше і тому там існували більш сприятливі умови для хліборобства. Нордійці та племена зі шнурковою культурою (їх посуд був прикрашений відбитками шнурка), так звані "шнуровики", заселили територію надбужанців, кордоном якої на північному заході була лінія Львів — Самбір, на північному сході лінія Львів — Підгайці — Коломия, а на півдні лінія Городищі (Самбір), Дашава (Стрий), Братківці (Івано-Франківське) і в Стопчатові (Коломия).

У середньо-бронзовій добі (1,500 — 1,200 рр. до Христа) "шнуровики" підпали під культурний вплив траків, які почали проникати на західньо-українські землі через Карпати з багатого на мідь Семигороду. Тоді тут витворилася мішана шнурково-трацька, т. зв. комарівська культура, а дещо пізніше на Західньому Поділлі (на терито-

рії Підгаєччини) т. зв. білопотоцька культура[5]) спорідненого типу. Залишки комарівсько-білопотоцької культури знайдено в Литвинові, де викопано бронзові скарби (зброю, господарські знаряддя, прикраси одягу тіла), які дако-трацькі торгівці привозили з Семигороду долиною ріки Стрий у горішнє Подністров'я[6]) і міняли за сіль та харчові продукти.

Племена комарівсько-білопотоцької культури займалися хліборобством і молочним господарством, а свої продукти вимінювали за бронзові приладдя, зброю і прикраси. Над померлими висипували високі могили.

Інші знахідки в Підгаєччині викопано в Божикові.[7]) Належать вони до висоцької культури залізної доби, яка витворилася в наслідок змішання давніх надбузьких племен з племенами лужицької культури, що одержала назву від могильника розкопаного в селі Висоцькому біля Бродів.[8])

Племена з висоцькою культурою замешкували нижній біг ріки Тари, горішній біг рік Бугу, Стиру, Ікви та Горині, а на південь від цих районів горішній біг рік Білого Потоку, Свіржу, Гнилої й Золотої Липи, Стрипи й Серету і цілий біг східнього допливу Серету — ріки Гнізни. Центром була околиця між Золочевом і Бродами, де й знайдено найбільше знахідок того часу.

Носії висоцької культури були хліборобами, на що вказує відсутність зброї в їх похованнях. Вони вже вживали леміша до плуга, коси, ножиці, остроги — багато з них вже було виготовлено з заліза. Посуд вже виробляли на гончарському колі. Рідину споживали глиняними ложками, а для дітей робили глиняні іграшки — тарахкальця у формі птахів на високій ніжці, або у вигляді мініятюрних посудин. Вбиралися в плащі, які защіпали по правій стороні грудей різними бронзовими та залізними глицями. На шиї носили бронзові

---

[5]) Назва походить від села Білий Потік біля Чорткова. Це була мішанина трипільської і шнуркової культур.

[6]) Таких шляхів було чотири. Перший ішов через Яблоницький перевал, другий Ужоцьким перевалом вгору Сяну до Висли і в Балтійські краї. Третій ішов також Ужоцьким перевалом у долину ріки Стрий (найбільша права притока Дністра) у горішнє Подністров'я, та Дністром у землі заселені племенами з комарівсько-білопотоцькою культурою. Четвертий ішов з околиць Муначева долиною ріки Ляториці до Верецького перевалу в дорічча ріки Стрий, далі в дорічча Гнилої та Золотої Липи, Стрипи, Серету і в Покуття.

[7]) Тепер перейменований на "Привітне".

[8]) У ранньо-залізній добі клімат похолоднів і став вологим. Надбужанці почали повертатися на південь у землі своїх неолітичних предків. Коли поселенці з лужицькою культурою, які замешкували дорічча Бугу, посунулись також на захід, обидві культури злились і тоді виникла нова — висоцька культура.

або залізні нашийники чи намисто, біля вух, — звичайно правого, — колечка-дармовиси, на руках браслети і на пальцях правої руки бронзові перстені. Покійників ховали просто в могильні ями, без ніякої обстави камінням або деревом, а деяких спалювали. "На другий світ" давали їм все, що вони вживали за життя, навіть печені паляниці. Їх поселення одначе зовсім не досліджені.

У селі Бурканові викопано малий чорний, прикрашений темночервоною пальметкою, збанок-ковшуник грецького виробу. Походить він з грецьких колоній Причорномор'я. Належав скитам-орачам[9]), які замешкували у другій половині першого тисячоліття до Христа на території між лінією Товмач — Теребовля — Скалат і Дністром, між гирлом Золотої Липи і Смотрича. Вони прийшли сюди зі сходу і силою витиснули племена висоцької культури. Скити-орачі були в торговельних зв'язках з грецькими колоніями Причорномор'я, головно з Ольвією та з Китаєм. Залишили по собі численні кам'яні могили, з яких викопано прикрашені бронзові дзеркала, посудини точені на гончарському колесі, мозаїчне грецьке намисто зі зображеннями людських облич, намисто зі скла та бурштинів, грецькі монети та списи, стріли й ножі. Скити-орачі були також у тісних зв'язках зі скитами-землеробами на Київщині та Полтавщині і в добросусідських зв'язках із поселенцями Закарпаття, які також підпали під вплив скитської інвазії.

В Марковій також викопано залізні вістря до списів з лятенської доби. Належали вони венедам, які прийшли в доріччя Дністра та його допливів Золотої Липи, Стрипи, Серету і Збруча в першому столітті до Христа з заходу (всі слов'янські дослідники вважають їх за західніх праслов'ян).

Венедські поселення є мало досліджені. Зате їх поховання вказують на їхню культуру.

Венеди були войовничі і тому добре озброєні. Вони вживали залізні вістря до списів, мечі й щити. Мечі були подібні до римських — переважно двосічні. Держаки були дерев'яні. Піхви для мечів також дерев'яні, або шкіряні, а рідко з бронзової бляхи. Щити виготовляли з дерева, обшивали їх шкірою і оббивали залізом. Посередині вирізували діру для руки, під якою причіплювали залізний держак, а зверху діру прикривали круглою бляшаною накривкою. При їзді на конях вживали залізних острогів. Одежу зчіплювали залізними фігерами, мали залізне окуття до ременів і пряжки. Жінки майже не носили прикрас, — лише деякі гробівці виявили скляні і бурштинові намистини.

---

[9]) Деякі вчені вважають, що скити-орачі, які хоч так називалися і мали скитську культуру, етнічно не були скитами, а походили від місцевих племен, можливо були праслов'янами.

Венеди палили своїх небіжчиків з їх особистими прикрасами і зброєю, а попіл ховали в глиняні високі урни грушкуватої форми. Урни (і горшки) ліпили вільноруч і прикрашували меандром, а часами східцевими мотивами або трикутниками. Урни зверху були чорні, блискучі, іноді рапаті та темножовті. Над небіжчиками не висипали могил.

Венедську культуру також називають переворською культурою — назва якої походить від великого тілопального могильника біля міста Переворська над р. Вислоком.

На території Підгаєччини знайдено ще й інші сліди давніх поселень. "Тернопільська область" (Історія міст і сіл УРСР, Інститут Історії Академії Наук УРСР, Київ, 1973 р.) подає такі знахідки (одначе через часті неточності в цій книзі їх датування слід брати з застереженням):

Божиків — тепер "Привітне" — глиняний посуд VIII-VI ст. до Христа, та срібні прикраси з часів Київської Русі (XI-XIII ст.).

Бурканів — меч з доби пізньої бронзи.

Вербів — тепер "Першотравневе" — срібні прикраси з часів Київської Русі (XII-XIII ст.).

Волиця — курганний могильник, залишки з доби ранньої бронзи.

Гайворонка — скарб римських монет II ст.

Завалів — бронзовий меч доби пізньої бронзи.

Зарваниця — залишки трипільської культури. Розкопано тут також два похоронення доби міді і два похоронення скитського часу, де знайдено зброю і прикраси.

Маркова — залізний наконечник списа, орнаментований візерунками. Вони відносяться до пам'яток пшеворської культури перших століть по Христі.

Шумляни — бронзовий меч з IX ст. по Христі.

З новітніх поселень Підгаєччини відрізняються етнічні села як: Литвинів, Волощина, Пановичі й Бекерсдорф.

Населення

1939 року населення Підгаєцького повіту становило 104,900 осіб, з чого 65,400 (62,4%) були українці, 7,600 (2%) — поляки, 26,600 (25.3%) — латинники (українці римо-католицького обряду), 4,800 (4,65%) жиди і 500 (0,5%) — німці. Польські колоністи творили 4,300 (4,1%) польського населення. В місті Підгайці жило 7,000 осіб, тобто лише 6%, тоді як 94% усього населення повіту жило по селах.

Етнічний склад населення був результатом різних політичних і торговельних впливів, яким підпала ця частина України. Поляки прибули сюди трьома фазами, а саме: під час колонізації України польським королем Казимиром в 15-му столітті; в половині 17-го століття, коли польські землевласники спроваджували і оселювали тут мазу-

рів; і врешті — в 1920-их роках, коли після програної українсько-польської війни в Підгаєччину прибули ще раз польські колоністи (мазури). Колонізація українських земель була пляновою політикою польського уряду, щоб тим способом забезпечити за собою ці землі, а також для того, щоб мати за собою сильніше опертя на польське запілля. Тому саме наділювано землі звільненим з польського війська воякам. Пані Огінська поселила приблизно 50 польських родин на Вазі коло с. Шкіндерівка, роздавши воякам приблизно по 8 моргів поля, а одному офіцерові дала 24 моргів. Це поселення місцеве населення назвало "Огінщиною". Воно зникло з приходом совєтів, які вивезли всіх колоністів на Сибір. В 1925 році польський уряд увів примусову парцеляцію великих посілостей на які навезено польських колоністів. Так постало біля с. Сільце польське поселення Собєсько (коло 10 родин). У с. Угринів осіло яких 8 родин і на Зарубі, коло с. Рудники, також кілька родин. Утиски польської влади і польських землевласників бути теж причиною переходу з греко-католицизму на римо-католицизм. Однак ці, так звані "латинники" почували себе українцями і їх слід зараховувати до українців.

Поселення німців і жидів у Підгаєччині постало як наслідок економічних сил. Німці прибули в 1784 році під час першої колонізації Галичини австрійським урядом, коли цісар Йосиф II хотів піднести життєвий рівень місцевого населення новими, більш прогресивними впливами. На території Підгаєччини німці осіли в новозаснованому для них селі Бекерсдорфі.

Жидівське населення поселювалось у Підгаєччині з давен-давна на протязі історії наслідком тиску торговельних обставин. Жиди осіли в місті Підгайці, у містечку Завалові, в Золотниках та в більших селах. Творили майже виключно торговельну і професійну групу населення.

За вийнятком жидів та за малим вийнятком поляків, які займали адміністративні посади в Підгайцях, все населення займалося сільським господарством.

Друга світова війна принесла великі зміни в етнічному складі підгаєцького населення. Згідно з договором між німецьким урядом і урядом СРСР німці виїхали до Німеччини в січні 1940 року, а за договором з 1. X. 1944 р. і під тиском УПА між СРСР і "людовою" Польщею поляки переселилися до Польщі і в Підгаєччину прибули родини переселенців — лемків. Жидівське населення майже цілковито зникло під час німецької окупації в роках 1943-1944, коли німці ганебно вимордували одних, а інших вивезли до концентраційних таборів.

Витяг із: "СТАТИСТИКА ПОЛЬЩІ. ПІВДЕННІ ВОЄВІДСТВА. СПИСОК ГРОМАД"
(копія) Варшава, 1933 року.

МІСТА і СІЛЬСЬКІ ГРОМАДИ Стор. 71

Табл. 3. Площа, мешкальні (житлові) будинки та населення міст і сільських громад (продовження).
Адміністраційний розподіл на день 1. IV. 1932.

Міста і сільські громади	Загальна площа	Площа сільсько-господарського ужитку		Кількість мешкальних (житлових) будинків:		Кількість населення:	
		загальна	ґрунтів під управою	30. IX. 1921	9. XII. 1931	30. IX. 1921	9. XII. 1931
	км²						
Місто Підгайці	18.11	—	—	693	830	4,814	5,743
Сільські Громади:							
Бекерсдорф	9.94	9.59	8.27	86	100	476	542
Білокриниця	20.91	20.47	19.64	358	429	1,906	2,023
Бенева	13.12	12.70	11.24	217	265	964	1,195
Богатнівці	18.83	—	—	380"	381	1,799"	1,776
Боків	17.21	12.40	11.48	242	368	1,438	1,500
Божиків	20.37	15.41	13.93	338	416	2,009	2,146
Бурканів	28.13	25.86	23.16	474	627	2,559	2,923
Бишів[2])	11.72	9.75	8.82	164	246	936	1,258
Хатки	7.88	—	—	160	199	944	1,020
Доброводи	14.72	14.30	12.84	221	301	1,292	1,460
Дрищів (пропущений)							
Гниловоди	10.80	10.33	10.01	220	279	1,166	1,307
Гайворонка	18.32	—	—	50	386	1,376	1,650

Міста і сільські громади	Загальна площа	Площа сільсько-господарського ужитку		Кількість мешкальних (житлових) будинків:		Кількість населення:	
		загальна	ґрунтів під управою	30. IX. 1921	9. XII. 1931	30. IX. 1921	9. XII. 1931
	км²						
Галич	7.78	—	—	223	298	1,447	1,759
Гнильче	28.19	25.29	21.32	771	666	2,511	3,022
Голгоче	39.22	31.06	25.71	527	686	2,518	3,160
Горожанка	26.94	23.16	21.01	467	596	2,528	3,112
Іщків	5.64	—	—	243	281	1,048	1,199
Яблонівна	5.44	4.55	4.27	131	162	663	704
Юстинівна	7.73	—	—	94	128	515	666
Камінна Гора[3])	2.32	1.36	1.20	31	35	142	148
Коржова	8.69	5.53	4.48	162	189	875	938
Котузів	14.51	—	—	227	240	1,056	1,285
Литвинів	27.12	16.91	15.20	291	381	1,553	1,988
Лиса	13.42	7.13	5.80	108	157	643	772
Маловоди	5.77	5.53	5.44	117	137	570	753
Маркова	16.56	8.29	7.06	233	280	1,047	1,169
Мозолівка	13.21	11.96	11.25	222	279	1,132	1,298
Михайлівка	5.45	5.39	5.04	108	149	545	786
Мужилів	36.09	22.25	18.85	327	437	1,953	2,259
Носів	15.09	13.34	11.41	284	331	1,336	1,516
Новосілка	53.95	49.58	44.16	774	902	3,343	4,412
Пановичі	4.82	—	—	50	101	398	465
Раковець	14.92	14.15	12.87	20	285	1,062	1,368

Міста і сільські громади	Загальна площа	Площа сільсько-господарського ужитку		Кількість мешкальних (житлових) будинків:		Кількість населення:	
		загальна	під управою ґрунтів	30. IX. 1921	9. XII. 1931	30. IX. 1921	9. XII. 1931
	км²						
Росоховатенець	22.40	19.93	18.01	214	239	1,042	1,357
Рудники	10.65	6.93	5.67	114	192	563	983
Сапова	4.44	4.21	4.21	50	168	666	793
Семиківці	10.13	9.47	8.69	134	196	693	863
Середне	8.72	4.78	4.37	107	103	533	526
Сільце	23.46	22.91	20.57	262	366	1,385	1,973
Слав'ятин	24.38	13.33	11.41	237	330	1,492	1,761
Сокільники	7.37	—	—	167	158	783	848
Соколів	19.45	18.27	17.53	256	322	1,340	1,562
Соснів	27.74	—	—	363	479	1,896	2,284
Старе Місто	8.92	—	—	209	253	1,259	1,551
Щепанів[4])	9.75	9.60	9.28	135	185	800	950
Шумляни	19.71	13.29	10.36	273	384	1,870	2,257
Швейків	28.57	27.25	21.34	387	456	1,911	2,170
Теляче	18.30	17.14	15.93	220	245	1,164	1,323
Товстобаби	28.17	24.60	20.37	440	554	2,069	2,486
Угринів	12.38	7.54	6.70	208	259	1,164	1,400

Міста і сільські громади	Загальна площа	Площа сільсько-господарського ужитку		Кількість мешкальних (житлових) будинків:		Кількість населення:	
		загальна	під управою грунтів	30. IX. 1921	9. XII. 1931	30. IX. 1921	9. XII. 1931
	км²						
Вівся[5])	12.85	—	—	225	296	1,114	1,561
Вербів	26.23	23.27	17.24	342	367	1,567	1,740
Вишнівчик	30.10	27.50	26.11	314	439	1,632	2,069
Воля Голухівська[6])	4.31	—	—	а	60	а	308
Волиця	5.70	4.76	4.47	103	116	611	660
Волощина	10.65	9.28	8.99	150	189	842	948
Загайці	5.21	—	—	117	106	602	617
Зарваниця	15.95	12.92	11.85	183	194	830	980
Заставці к. Гол.	10.32	9.85	9.35	174	186	763	976
Заставче к. Зав.	13.16	6.77	5.76	94	171	649	724
Затурин	5.10	3.93	3.76	96	133	571	626
Завадівка	5.29	4.59	4.14	157	176	769	859
Завалів	11.68	8.55	5.83	159	236	987	1,088
Золотники	36.18	33.36	30.82	427	518	2,167	2,860

[1] Кількість будинків і населення Богатковець у 1921 році подано разом з громадою Воля Голухівська, зорганізованою 1. IV. 1927 року.
[2] Бишів виключено з повіту Підгайці 1905 року.
[3] Камінна Гора від 1935 року належала до громади Завалів.
[4] Щепанів належав до повіту Бережани.
[5] Вівся від 1935 року належало до повіту Бережани.
[6] Воля Голухівська дані з 1921 року подані разом з Богатківцями.

ПІДСУМКИ НІМЕЦЬКОГО ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ В 1943 РОЦІ

Місцевість	населення	україн.	пол.	інші	німці
Підгайці	6987	4939	1667	359	25[1]
Бекерсдорф	360	143	169	47[2]	1
Бенева	1126	835	291		
Білокерниця	1732	570	1161		1
Богатківці	1816	1725	80	11	1
Боків	1402	1275	127		
Божиків	1282	1258	24		
Бурканів	2273	1994	247	32	
Хатки	1416	1228	165	5	1
Добриводи	1492	589	902	1	
Дрищів	1307	882	425		
Гайворонка	1432	1332	97	3	
Галич	**з Підгайцями**				
Гнильче	2756	2013	735		9
Гниловоди	1195	952	243		
Голгоче	2859	2799	60		
Горожанка	2837	2696	140	1	
Іщків	1185	1165	20		
Яблонівка	675	556	109		
Юстинівка	487	467	13	7	
Кам'яна Гора					
Коржова	917	561	356		
Котузів	1230	1230			
Лиса	747	713	32	2	
Литвинів	1839	1772	67		
Маловоди	763	20	742		
Маркова	1179	889	279	4	6
Мозолівка	1159	1123	17	19	
Мужилів	2145	1955	184	3	3
Михайлівка	990	867	123		
Носів	1356	1334	22		
Новосілка	3561	3232	237	87	5
Пановичі	519	25	497		
Раковець	1156	1087	69		
Росоховатець	1372	87	1278		7
Рудники	930	909	21		7
Сапова	803	778	9	16	
Семиківці	843	694	146		3

[1]) З Галичем і Старим Містом

[2]) Інші — це лемки

Місцевість	населення	україн.	пол.	інші	німці
Середнє	514	434	80		
Сільце	741	740	1		
Слав'ятин	1675	1621	54		
Сокільники	824	658	152	14	
Соколів	1436	1174	256	3	3
Соснів	2085	1639	438		8
Старе Місто	**з Підгайцями**				
Шумляни	2221	2087	130		4
Швейнів	2085	1373	712		
Теляче	1097	1065	16	16	
Товстобаби	2531	1970	555	6	
Угринів	1423	982	361	77	3
Вербів	1668	1626	42		
Воля Голухівська					
Волощина	984	982	2		
Волиця	829	431	391	7	
Вжшнівчик	1945	1495	395	54	1
Загайці	625	561	31	31	2
Зарваниця	917	836	26	55	
Заставче	646	574	71		1
Заставці					
Затурин	586	481	104		1
Завадівка	828	417	409	1	
Завалів					
Золотники	2809	2164	620	25	

Місцевість	Число дворів	Число осіб	Площа в 1000 га	Орна земля в 1000 га
Бережанський район				
Підгайці (з 1463 р.)* (підпорядковані Голєндри, Загайці і Старе Місто)		3,277	2,3	1,6 і 110 га пасовищ
Білокерниця	310	1,037	1,5	1,4
Вербів (від 1964 р. Першотравневе) (з 1564 р.)	385	1,311	2,0	1,5
Гнильче (з 1476 р.) (підпорядковані с. Пановичі та Червень)	432	1,293	2,2	1,7
Голгоча* (з 1445 р.)	885	3,113	4,1	3,6
Завалів* (підпорядковані с. Затурин і Середнє)	457	1,294	1,6	1,4
Литвинів (підпорядковані с. Рудники та Старий Литвинів)	435	1,216	1,3	1,2
Мозолівка	263	696	—	—
Мужилів	503	1,801	1,9	1,8
Новосілка* (підпорядковане с. Юстинівка)	650	1,967	3,7	3,4
Поплави (підпорядковані с. Ригайлиха й Шкіндерівка)	69	254	2,2	2,1
Божиків (від 1964 р. Привітне) (з 1455 р.) (підпорядковані с. Волощина і Квіткове)	587	1,750	2,7	2,2
Рогатин (з 1576 р.) (підпорядковане с. Волиця)	240	934	—	—
Сільце (з 1466 р.) (підпорядковані с. Галич і Леонти)	285	1,030	1,9	1,7
Теляче (від 1964 р. Привітне) (з 1440 р.)	277	961	1,3	1,2

Місцевість	Число дворів	Число осіб	Площа в 1000 га	Орна земля в 1000 га
Угринів (з 1515 р.)	475	1,519	2,7	2,2
Шумляни* (з 1467 р.) (підпорядковані с. Боків, Діброва і Словятин)	526	1,759	3,2	2,8
Манастирський район				
Горожанка (з 1445 р.)	455	1,324	2,7	2,5
Доброводи	255	920	1,3	1,1
Завадівка (підпорядковані с. Маркова і Коржова)	502	1,646	—	—
Швейнів (від 1964 р. — Трудолюбівка) (з 1448 р.) (підпорядковане с. Заставці)	351	1,206	2,6	2,2
Товстобаби (від 1964 р. Високе)	422	1,627	1,9	1,6
Теребовлянський район				
Богатківці	359	1,064	3,1	2,9
Бурканів	359	1,164	3,8	3,5
Вишнівчик (підпорядковане с. Вишеньки)	284	887	3,8	3,1
Гайворонка	297	869	(частина колгоспу в селі Бурканові)	
Гниловоди (від 1964 р. — Гвардійське)	217	832	1,0	?
Зарваниця (з 1458 р.)	217	642	—	—
Котузів (з 1581 р.) (підпорядковане с. Михайлівка)	300	937	2,2	2,1
Соколів	179	632	1,9	1,6
Соснів (з 1462 р.) (підпорядковані с. Гончарки і Раковець)	312	1,145	2,9	2,5

З другим приходом совєтів до Підгаєччини в 1944 році нова влада привезла зі собою деяку кількість своєї власної адміністрації, медичної опіки та учителів. Були це в більшості люди із центральних земель України. Друга зміна сталася в 1960-их роках, коли деяка частина студіюючої молоді після закінчення студій залишилася по більших містах і не повернулася назад до сіл свого народження.

Слід згадати також, що в Підгайцях існувала вже з 15-го сторіччя вірменська колонія. Такі колонії були теж в Бережанах, Бучачі, Бродах та по інших містах Західної України. Вірмени прибули до нас в XV-XVII ст. під час окупації їхніх земель Отоманською Імперією. Вони оселювалися в містах, користуючись певною автономією, і займалися торгівлею. В Підгайцях мали свою церкву.

Дані взято з "Історія міст і сіл Української РСР", Тернопільська область, Інститут Історії Академії Наук УРСР, Київ, 1973.

*) Середня школа.

(з 1458) — дата першої письмової згадки про місцевість.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. **Атлас палеогеографічних карт Української і Молдавської РСР,** АН УРСР, Київ, 1960 р.

2. Боднарчук, В. Г., **Геологія України,** АН УРСР, Київ, 1959.

3. Болобой, П. В., **Тернопільська область,** "Радянська школа", Київ, 1959.

4. Історія міст і сіл Української РСР, **Тернопільська область.** АН УРСР, Київ, 1973.

5. Конюкова Л. Г., Орлова В. В., Швер Ц. А., **Климатические харантеристики СССР по месяцам,** Гидрометеоиздат, Ленинград, 1971.

6. Пастернак Я., **Археологія України.** Торонто, 1961.

7. **Сільськогосподарський Атлас Західних районів Української РСР,** Львівський Сільськогосподарський Інститут, Львів, 1965.

Др. Д. Б. Чопик

ГОВІРКА ПІВНІЧНИХ СІЛ ПІДГАЄЦЬКОЇ НАД-СТРИПИ

Північно-східня частина Підгаєччини, яка лежить над р. Стрипою, належить сьогодні до Теребовлянського району, Тернопільської области. В цій околиці розташовані села: Богатківці, Бенева, Семиківці, Раківець та Соснів, а також і с. Іщків, яке тепер прилучене до Козівського району. Мова цих сіл становить своєрідну говірку, яку обговоримо на основі даних с. Беневи. Автор цього опису, який провів, з малими перервами, 17 років життя у Беневій та влітку 1974 р. відбув провірочну поїздку до свого рідного села (після 30-літньої відсутности), береться поінформувати про говір підгаєцької Над-Стрипи. При своїх останніх відвідинах автор упевнився, що говірка сьогоднішніх мешканців тих сіл не підпала жодним змінам, хоч у говірці тамтешніх вихідців (нрп. моєї сестри, що живе в Бориславі; стрия, що живе в Тернополі, та братаничів, що живуть у Львові) помітно такі зміни: *Якання* замість колишнього *Єкання,* як нпр. у словах теля (по старому телЄ), лоша (— лошИ), шапка (шИпка); замість м'якого *-сь-* тепер вимовляють ці люди *-с'-* перед передніми голосними (і) та (йи) (<є); та деякі російські слова, як нпр. арбуз (замість гарбУс), вокзал (замість стАція), а й западний (замість західний) і т. п.

У цьому описі подано лише загальні риси діялекту. Це з огляду на обмежене місце в запланованій монографії, як також з огляду на її не-спеціялізований характер. З тих самих причин в описі вживатиметься фонетична транскрипція у спрощеному виді. Це стосуватиметься головно до м'яких (палаталізованих) приголосних, м'якість яких передаватиметься при допомозі м'якого знаку. Слова ж з початковими літерами *я-, є-, ю-* передаватимуться сполученнями *йа-, йи-, йу-,* а сполучення *-ав, -ев, -ив, -ів, -ов, -ув* передаватиметься як -аў, -еў, -иў, -іў, -оў, уў. Місце наголосу у слові передаватиметься великою літерою наголошеного слова. Приклади:

слово *Яків* передаватиметься (йАкіў)
слово Індик " (йИндик)
слово Юрко " (йуркО)
слово глодав " (глудАў)
слово давно " (даўнО)
слово Левко " (лЕўко)
слово дивно " (дИўно)

слово	скородив	"	(скурОдиў)
слово	смердів	"	(смирдьІў)
слово	видів	"	(вИдьіў)
слово	дівка	"	(дьІўка)
слово	дівчур	"	(дьіўчУр)
слово	довго	"	(дОўго)
слово	задовжитися	"	(задуўжИтисьи)
слово	бувший	"	(бУўший) і т. п.

В повищих прикладах говіркові слова мають зазначений наголос великою буквою у передаваному слові. Також уважаємо тут за потрібне відзначити, що вимова ненаголошеного (о), (особливо його вимова перед наголошеним складом у багатьох випадках) має характер заокругленого зредукованого звуження, яке ми передаємо фонемічним (у). Інші науковці (нпр. проф. В. Ящун) інтерпретують таку вимову поясненням, що голосних (о) й (у) в позиції після твердих і м'яких приголосних (крім (й) перед наголошеним складом не розрізняли й вимовляли звук (у). Але ..."більше наближення до (о) мав звук, відображений буквою *о* в кінцевому відкритому складі".* Ми погоджуємося з цим спостереженням, бо воно стосується й нашого діялекту. Кінцевий, особливо відкритий склад слова з *-о* передаватимо (о).

ФОНЕТИЧНІ РИСИ

Вокалізм. З артикуляційної точки погляду система голосних фонем цього говору, як і української літературної мови, складається з шести звуків, які можуть виступати у наголошеній позиції, та з чотирьох звуків, (виключаючи звідси деякі факти уподібнення голосних фонем у позиції перед наголошеним складом і якість голосного в кінцевому складі), які можуть виступати в ненаголошеній позиції. Систему наголошених і ненаголошених голосних фонем можна представити в такій діяграмі:

третій склад від наголош.	другий склад від наголош.	перший склад від наголош.	наголош. склад	перший склад після наголош.	кінцевий склад після наголош.
і	і	і	І	і	і
и	и	и	И	и	и
и	и	и	Е	и	и
у	у	у	О	у	о
у	у	у	У	у	у
а	а	а	А	а	а

З діяграми видно, що голосні середнього піднесення (е, о) в ненаголошеній позиції переходять у голосні високого піднесення (и, у). Всі інші голосні фонеми вимовляються в наголошеній і ненаголошеній позиціях, без значних різниць. Приклади слів з голосними (е, о):

літературне *без мЕне* вимовляється в діялекті (биз мЕни)
літературне вИтертий вимовляється в діялекті (вИтиртий)
літературне головА вимовляється в діялекті (гулувА)
літературне жОлоб вимовляється в діялекті (жОлуп)
літературне зАпороток вимовляється в діялекті (зАпурутОк) і т. д.

Безперечно, зведення вимови до фонемічної транскрипції приводить великі упрощення, які, для людей неознайомлених з лінгвістичною транскрипцією, можуть наводити сумніви щодо правильности вимови, все ж тендеції переходу ненаголошених голосних середнього піднесення у голосні високого піднесення не можна заперечити.

Другою важливою характеристикою підгаєцького говору з-над Стрипи є той факт, що, за вийнятком вигуків: *ех!, ах!, ух!, ого!, ага!, ет!* — та сполучників *а, або, і*, голосні звуки в абсолютно початковій позиції не виступають. Не виступають вони також після голосних, хіба що між ними або перед ними (у випадку абсолютно початкового положення) буде вжитий протетичний приголосний звук (й), (в), (г). Приклади: *і — йи*:

літературне (ігла) вимовляється в діялекті (йиглА)
літературне (ікрА) вимовляється в діялекті (йИкра)
літературне (індИк) вимовляється в діялекті (йИндик)
літературне (Інший) вимовляється в діялекті (йИнчий)
літературне (Істик) вимовляється в діялекті (йИстик)
літературне (Іщків) вимовляється в ді ялекті (йИшкіў) і т. п.

Два старі імена Іван та Ілько мають своєрідний діялектний варіянт: (йівАн) і (гількО). Імена з початковим наголошеним (і): Ігор, Ірод, Ірон, задержали це (і) без йотації: (Ігур), (Іруд), (Ірун). Жидівське імя Іцко має однак протетичне (й): (йІцко).

(е), (и) не виступають на початку рідних слів ні в літературній, ні в діялектній мові.

Початкове літературне (у) переходить в діялектне (ву). Приклади:

літературне *Угнів* переходить в діялектне (вУгніў)
літературне Урбан переходить в діялектне (вУрбан)
літературне Устя переходить в діялектне (вУсьцьи)
літературне уряд переходить в діялектне (вУрит) та слово перейняте з польського *улан* переходить в діялектне (вУлан).

Початкові ненаголошені (о) також переходять в діялектне (ву):

літературне *ОлЕсько* переходить в діялектне (вульИсько)
літературне ОльдзУня переходить в діялектне (вульдзУньи)
літературне орАти переходить в діялектне (вурАти)

(у) та ненаголошене (о) переходять в діялектне (ву) також після голосних і префіксів, які закінчуються на голосний звук. Приклади:

літературне (наУшник) вимовляється в діялекті (навУшник)
літературне (заорАти) вимовляється в діялекті (завурАти)
літературне (лЕон) вимовляється в діялекті (льИвун)
літературне (наУка) вимовляється в діялекті (навУка)
літературне (білоУс) вимовляється в діялекті (бьілувУс)
літературне (наостАнку) вимовляється в діялекті (навустАнку)
літературне (пообшивАти) вимовляється в діялекті (пувупшивАти)

Початкове та післявокальне (о) вимовлється в діялекті як (во):

літературне (Олесь) вимовляється в діялекті (вОльись)
літературне (Ольга) вимовляється в діялекті (вОльґа)
літературне (Образ) вимовляється в діялекті (вОбрас)
літературне (Обшивка) вимовляється в діялекті (вОпшиўка)
літературне (огірОк) вимовляється в діялекті (вОгирок)
літературне (Огир) вимовляється в діялекті (вОгир)
літературне (Око) вимовляється в діялекті (вОко)
літературне (Опашки) вимовляється в діялекті (вОпашки)
літературне (Осінь) вимовляється в діялекті (вОсьінь)
літературне (Оцет) вимовляється в діялекті (вОцит)
літературне (Ошуст) вимовляється в діялекті (вОшуст)
літературне (леОнко) вимовляється в діялекті (льивОнко)
літературне (наОпашки) вимовляється в діялекті (навОпашки)
літературне (поОраний) вимовляється в діялекті (пувОраний)
літературне (розОраний) вимовляється в діялекті (рузвОраний і т. д.

Початкове (а) у ряді слів чужого походження вимовляються як (га). Приклади:

жидівське ім'я *Аба* вимовляється як (гАба)
жидівське ім'я Абрамко вимовляється як (габрАмко)
літературне Аня вимовляється як (гАньи)
літературне Андзя вимовляється як (гАньдзьи)
літературне (арЕшт) вимовляється як (гАришт)
літературне (пішОв до арЕшту) вимовляється як (пішОў ду гарЕшти) і т. д.

Однак літературне (антІн) вимовляється в діялекті (йант0х), а в демінутиві (йантОшко).

Різновиди (алофони) голосних фонем.

Фонема (і) (у відміну від літературного вживання, яке не передбачає можливости вживання непалаталізованого приголосного перед нею) може виступати в діялекті після приголосного палаталізованого й непалаталізованого. У нашій транскрипції палаталізовані приголосні перед (і) будуть зазначатися м'яким знаком. Приклади:

літературні (лІз : лІзла) в діялекті (льІс : льІзла)
літературні (лІз : лОзи) в діялекті (лІс : лОзи)
літературні (овЕс : вівсА) в діялекті (вувЕс : вівсА)
літературні (ніс : неслА) в діялекті (ньІс : нЕсла)
літературні (нІс : нОса) в діялекті (нІс : нОса) і т. д.

Фонема (і) виступає після непалаталізованого звука в усіх випадках, де вона чергується з фонемою (о) в основі парадигматичної словозміни.

Фонема (и) так же як фонема (і), на відміну від літературного вживання, може виступати в діялекті після палаталізованих і непалаталізованих приголосних, чи то в наголошеній, чи в ненаголошеній позиції. В порівнянні з літературною мовою, (и) після палаталізованого звука виступає на місці літературного *я*, яке оформилося з попереднього назального, або *а* після шиплячих приголосних. Фонема (и) виступає також на місці літературного (і), коли вона стоїть після фонеми (й), як нпр. літературні (істик), (індик) вимовляються в говірці (йИстик), (йИндик) і т. п. Інші приклади:

літературне (свистАти) вимовляється в говірці (сьвистАти)
літературне (сИкавка) вимовляється в говірці (сИкаўка)
літературне (лошАк) вимовляється в говірці (лушИк)
літературне (шАпка) вимовляється в говірці (шИпка)
літературне (йіжАк) вимовляється в говірці (йижИк) і (йИжик)
літературне (цвьАх) вимовляється в говірці (цьвИк)
літературне (грьАдка) вимовляється в говірці (грИтка)
літературне (кучерьАвий) вимовляється в говірці (кучирИвий)
літературне (подвІрьа) вимовляється в говірці (пудвІри)
літературне (прьАжка) вимовляється в говірці (прИшка)
літературне (прьАтати) вимовляється в говірці (прИтати)
літературне (проклЬАтий) вимовляється в говірці (прукльИтий)
літературне (прьАслицьа) вимовляється в говірці (прИслицьи) та цілий ряд назв молодих звірят і птахів:
літературне (голубйА) вимовляється в говірці (гулубйИ)
літературне (гУсьА) вимовляється в говірці (гУсьи)
літературне (кУрйА) вимовляється в говірці (кУри)
літературне (козьА) вимовляється в говірці (кузьИ)
літературне (лошА) вимовляється в говірці (лушИ)
літературне (пацьА) вимовляється в говірці (пацьИ)
літературне (песьА) вимовляється в говірці (письИ)
літературне (тельА) вимовляється в говірці (тильИ) а також в абстрактних поняттях, як:
літературне (знаттьА) вимовляється в говірці (знтьИ)
літературне (життьА) вимовляється в говірці (житьИ)
літературне (шиттьА) вимовляється в говірці (шитьИ) і т. д.

Фонема (у) значимих варіянтних різновидів не має. Вона виступає у всіх позиціях як голосна високого заокругленого заднього піднесення.

Фонема (е) варіянтів не має. Вона виступає лише під наголосом і після непалаталізованих приголосних. У всіх інших випадках вона автоматично переходить у фонему (и). Тут особливо треба мати на увазі, що літературне наголошене *є* передається завжди говірковим (йИ).

Фонема (о) також варіянтів не має. Вона виступає лише в наголошених непочаткових позиціях, головно у відкритих складах флективних слів, за великим вийнятком іменників жіночого й середнього роду,в яких часто виступає (о) в закритому складі у родовому відмінку множини. Початкове (о) в коренях слів виступає в цій говірці як (во). Також треба відмітити, що літературні (о) після м'яких і шиплячих приголосних затримали в цьому діялекті свою первинну голосну *е*, яка передається групою (йИ). Приклади:

літературне слово (молокО) вимовляється в говірці (мулукО)
літературне слово (столОм) вимовляється в говірці (стулОм)
літературне слово (гОловно) вимовляється в говірці (гОлуўно)
літературне слово (доньОго) вимовляється в говірці (дунЕго)
літературне слово (доньОйі) вимовляється в говірці (дунЕйі)
літературне слово (досього) вимовляється в говірці (дусЕго)
літературне слово (сьОмий) вимовляється в говірці (сЕмий)
літературне слово (шОстий) вимовляється в говірці (шЕстий)
літературне слово (Око) вимовляється в говірці (вОко)
літературне слово (наОсліп) вимовляється в говірці (навОсьлыіп)
літературне слово (Ондечки) вимовляється в говірці (вОндички)

і т. п.

Фонема (а), яка історично не постала з переднього або назального звука, може виступати без змін після твердих та м'яких приголосних; (а) у сполученні з наступним (в) набирає у вимові деякого заокруглення.

Чергування голосних

Чергування голосних може бути автоматичне й неавтоматичне.

Автоматичне чергування голосних стосується головним чином голосних середнього піднесення (е) та (о), які можуть виступати лише в наголошених позиціях слова (за винятком (о), яке також може виступати в ненаголошеній позиції в кінцевому відкритому складі слова). При словозміні, коли ці фонеми опиняться в ненаголошеній позиції, вони переходять у фонеми (и) та (у). Тут треба ще додати, що фонема (е) переходить після (й) у (и), навіть коли вона під наголосом.

Неавтоматичні чергування також стосуються фонем середнього піднесення (е) та (о) зглядно (и, у) (з ненаголошених (е, о), які можуть в одних випадках при словозміні зовсім зникати, або в інших — змінятися фонемою (і). Приклади чергувань голосних з нулем (тобто з відсутністю цих голосних):

(*д*ень) : (*дн*ьА) (*сон*) : (*сн*у)
(пЕр*е*ць : (пЕр*ц*ьу) (вОгир*о*к) : (вОгир*к*а)
(твор*Е*ць : (твур*ц*ьА) (віз*О*к) : (вісь*к*А) і т. п.

Чергування голосних з нулем чи з фонемою (і) зумовлені структурою складу слова, який при словозміні може мінятися на закритий, або відкритий. При нулевих чергуваннях нуль виступає у кінцевому відкритому складі слова, а при і- чергуваннях фонема (і) виступає на місці (е) чи (о) (зглядно (и), (у) у кінцевому закритому складі слова. Приклади і- чергувань:

слово (силО) при словозміні в родовому множини (сьіл)
слово (хмЕльу) при словозміні в називному однини (хміль)
слово (куньИ) при словозміні в називному однини (кінь)
слово (нОса) при словозміні в називному однини (нІс) і т. п.

К о н с о н а н т и з м.

Приголосні фонеми говірки північної над-Стрипи можна представити в системі, яка бере під увагу спосіб артикуляції приголосних при узглядненні їх співдії з 6-ма голосними фонемами.

Сонорний післявокальний звук (ў), що вживається в фонемічній транскрипції, треба вважати варіянтом фонеми (в). Цей звук виступає в допоміжній позиції, яка обмежується до післявокальних фонем. Для наглядности діялектної вимови видавалося нам доцільним вживати цього знака при фонемічній транскрипції. З цієї ж причини, рішено було вживати кінцевий ненаголошений звук *о*, який переходить в (у), як (о).

В таблиці приголосних фонем начислюється 31 незалежний звук, якого самостійність можна доказати при допомозі таких мінімальних пар:

Фонеми	контрастові пари	пари подані в транскрипції
(п) : (б)	пив : бив	(пИў) : (бИў)
(ф) : (в)	форкати : воркати	(фОркати) : (вОркати)
(м) : (р)	мив : :рив	(мИў) : (рИў)
(т) : (д)	там : дам	(тАм) : (дАм)
(т) : (ть)	тупати : тюпати	(тУпати) : :(тьУпати)
(д) : (дь)	дури : дюри	(дурИ) : (дьурИ)
(к) : (г)	куля : гуля	(кУльи) : (гУльи)
(ц) : (дз)	цень : дзень	(цЕнь) : (дзЕнь)
(ц) : (ць)	цуп : цюп	(цУп) : (цьУп)
(ць) : (дзь)	цюп : дзюб	(цьУп) : (дзьУп

(ч) : (дж)	бучу : буджу	(бУчу) : (бУджу)
(с) : (з)	соли : золи	(сулИ) : (зулИ)
(с) : (сь)	сикати : сякати	(сИкати) : (сьИкати)
(з) : (зь)	бази : базя	(бАзи) : (бАзьи)
(ш) : (ж)	шити : жати	(шИти) : (жИти)
(х) : (г)	хати : гати	(хатИ) : (гатИ)
(н) : (л)	нава : лава	(нАва) : (лАва)
(н) : (нь)	никати : нєкати	(нИкати) : (ньИкати)
(нь) : (й)	нєкати : єкати	(ньИкати) : (йИкати)
(л) : :(ль)	лижу : ляжу	(лИжу) : (льИжу)

У відміну від літературної мови, ця говірка не знає м'яких шиплячих, як також м'якого вібранта. М'які шиплячі в літературній мові появлялися у словах з кінцевим подвоєнням в основі слова. Наша говірка такого подвоєння не знає, а крім цього кінцеве *-я*, перед яким шиплячі пом'якшуються, переходить у говірці в (И), перед яким ці приголосні не пом'якшуються.

Чергування приголосних

Чергування приголосних фонем, так само як і голосних, може бути автоматичне й неавтоматичне.

Автоматичні чергування приголосних відносяться до асимілятивних процесів оглушування, одзвінчування, ом'якшування, освищування та отверджування.

Парні дзвінкі приголосні переходять у парні глухі (тобто оглушуються) в кінцевих позиціях слів та перед іншими парними глухими фонемами. Приклади:

літературне (віз) в діялекті (вІс)
літературне (дуб) в діялекті (дУп)
літературне (горОд) в діялекті (гурОт)

Кінцева літературна приголосна фонема слова (в) переходить у говірці в (ў). Нпр.: *рів* вимовляється (ріў), *нив* — (нИў), *Ільків* — (гількІў).

Приклади оглушування дзвінких перед глухими:

літературне (візок) : (візкА) вимовляється в говорі (віскА)
літературне (суді) : (в сУді) вимовляється в говорі (фсУдьі)
літературне Надя : (нАдька) вимовляється в говорі (нАтька)
літературне Дузьо : (дУзька) вимовляється в говорі (дУська)
літературне Федьо : (федькА) вимовляється в говорі (фитькА)
літературне (лОжка) вимовляється в говорі (лИшка)
літературне (лЕгко) вимовляється в говорі (лЕхко) і т. п.

Парні глухі приголосні переходять у парні дзвінкі перед парними дзвінкими в середині одного слова та на стику двох слів. Приклади:

літературне *ні просьби* вимовляється в говорі (ньіпрОзьби)
літературне наш дім вимовляється в говорі (наждІм)
літературне нас було вимовляється в говорі (назбУло)
літературне як би вимовляється в говорі (йАгби)
літературне шістдесять вимовляється в говорі (шізьдисьИт)
літературне світ за очі вимовляється в говорі (сьвідзАвучи)
літературне хлопець був вимовляється в говорі (хлОпидзбуў) і т.д.

Передньоязикові непалаталізовані приголосні пом'якшуються (палаталізуються) перед (і) (яка не походить із чергувальної (о) та перед іншими палаталізованими приголосними фонемами. Приклади останнього:

літературне *білизна* : *в білизні* в говірці (вбілИзьні)
літературне бунда : в бунді в говірці (вбУньдьі)
літературне гілка : на гілці в говірці (нагІльцьі)
літературне канка : в канці в говірці (фкАньцьі)
літературне масло : на маслі в говірці (намАсьлі)
літературне садно : на садні в говірці (насадьньІ) і т. д.

Пом'якшення приголосних фонем у цьому говорі виступає сильніше ніж у літературній мові. Там, під впливом сильної дорсальної палаталізації зубних приголосних (т д с з), заходять субститутивні зміни, які можна б назвати омазуренням: під впливом прогресивної артикуляційної асиміляції зубні проривні приголосні (т д) переходять після безпосередніх м'яких фрикативних (сь зь) у м'які африкати (ць дзь). Приклади:

літературне в борозді вимовляється в говірці (вбудузьдзьІ)
літературне на мості вимовляється в говірці (намОсьцьі)
літературне потовстів вимовляється в говірці (путуўсьцьІў)
літературне гість вимовляється в говірці (гІсьць)
літературне кість вимовляється в говірці (кІсьць)
літературне Настя вимовляється в говірці (нАсьцьи)
літературне обійстя вимовляється в говірці (вубісьцьИ)
літературне роздягайся вимовляється в говірці (рузьдзьигАйсьи)
літературне стіна вимовляється в говірці (сьцьинА)
літературне стягнути вимовляється в говірці (сьцьигнУти)
літературне щастя вимовляється в говірці (шчАсьцьи) і т. п.

Шиплячі приголосні (ш ж ч) у положенні перед м'якими свистячими (сь зь ць дзь) також підпадають під вплив артикуляційної асиміляції, замінюючись субтитутивними м'якими свистячими (сь зь дзь). Приклади:

літературне *на грущі* в говірці (нагрУсьцьі)
літературне в діжці в говірці (вдьІсьцьі)
літературне в нужді в говірці (внУзьдзьі)
літературне в бочці в говірці (вбОцьцьі)

літературне б'єшся в говірці (бйИсьсьи)
літературне наїжся в говірці (найІсьсьи) і т. п.

Тверді й м'які свистячі приголосні (с, сь, з, зь) у положенні перед шиплячими (ш, ж, ч, дж) переходять у субститутивні шиплячі (ш, ж). Приклади:

літературне *без шапки* вимовляється в говірці (бишшИпки)
літературне без жердки вимовляється в говірці (бижжЕртки)
літературне бздю вимовляється в говірці (бжджУ)
літературне Михасьчиха вимовляється в говірці (михашчИха)
літературне розчеши вимовляється в говірці (рушчишИ)
літературне висше вимовляється в говірці (вИшши) і т. п.

Приголосні фонеми (т, ть) у положенні перед м'яким свистячим (сь, ць) переходять у субститутивний м'який африкативний звук (ць). Приклади:

літературне *не дасться* в говірці вимовляється (нидАсьцьсьи)
літературне робиться в говірці вимовляється (рОбицьсьи)
літературне питаються в говірці вимовляється (питаются) (питАюцьсьи)
літературне отця в говірці вимовляється (вотця) (вуцьцьИ)

Початкова група *ті-* (де (і) не перейшло з (о) переходить в *кі-*. Приклади:

літературне *тіло* вимовляється в говірці (кІло)
літературне тім'я вимовляється в говірці (кІмньи)
літературне тісно вимовляється в говірці (кІсно)
літературне тішитися вимовляється в говірці (кІшитисьи) та
літературне отіпати вимовляється в говірці (вукіпАти).

Процес отвердіння приголосних у цій говірці має лексикальне та морфологічне обмеження. Кінцева м'яка фонема (ть), яка виступає в літературній мові у третій особі однини й множини теперішнього часу дієслів другої дієвідміни, вимовляється в цій говірці твердо, як (т). Приклади:

літературне *робить* в говірці (рОбит)
літературне читають в говірці (читАют)
літературне носять в говірці (нОсьит)
літературне кричать в говірці (кричУт)
літературне волочать в говірці (вулОчут)
літературне спішать в говірці (сьпішУт)
літературне страшать в говірці (стрАшут), де, крім, отвердіння, завважується також перехід літературного закінчення третьої особи множини після шиплячих *-ать* у говіркове *-ут*.

Групи суфіксальних приголосних *-ськ*, *-цьк*, які єдино допущені в літературні мови, у говорі вимовляється твердо *-ск*, *-цк*, Приклад:

літературне *бабський* вимовляється в говірці (бапскИй)
літературне козацький вимовляється в говірці (кузАцкий)
літературне купецький вимовляється в говірці (купЕцкий)
літературне панський вимовляється в говірці (пАньский) і навіть
літературне нецьки вимовляється в говірці (нЕцки).

Отвердіння губних приголосних перед задніми голосними (а, у) виразилося в цьому говорі так:

а) група *м'я-* переходить у говіркове *мньи-*. Приклади:
літ. *м'ясо* переходить у говіркове (мньИсо)
літ. м'який переходить у говіркове (мньихкИй)
літ. тім'я переходить у говіркове (кІмньи)
літ. вим'яв переходить у говіркове (вИмньиў)
літ. пам'ять переходить у говіркове (пАмньить), а церковний вислів *Во ім'я Отця і Сина* переходить у говіркове (ньивуцАйісИна) і т. д.

б) група *губний+ю*, головно у першій особі однини дієслів теперішнього часу переходить не у *губний+лю*, як це нормально в літературній мові, але у говіркове *губний+йу*, де ця кінцева фонема (у) звичайно ненаголошена. Приклади:
літературне *сплю* в говорі вимовляється (спйУ), (тобто м'який губний)
літературне роблю в говорі вимовляється (рОбйу)
літературне траплю в говорі вимовляється (трАфйу)
літературне поздоровлю в говорі вимовляється (пуздурОвйу)
літературне ломлю в говорі вимовляється (лОмйу) та навіть
літературне на здоров'я в говорі вимовляється (наздурОвйи) і т.п.

У числівниках (тобто в морфологічних ограниченнях) зауважується два процеси змін: субституція (заміна) та упрощення.

а) в числівниках *двадцять і тридцять* видно диссимілятивний процес заміни очікуваного (дь), яке згідно з оглушуючим процесом перед глухим (ць) мало б перейти в (ть), а відтак у (ць), ми бачимо диссимілятивну заміну очікуваного (ць) на (й) і таку вимову:
літературне *двадцять* у говірці (двАйцьить
літературне тридцять у говірці (трИйцьить)
літературне двадцятка у говірці (двайцьИтка)
літературне тридцятка у говірці (трийцьИтка).

б) в числівниках *п'ятдесят, шістдесят і дев'ятдесят* середня група приголосних *-тд* упрощується на *-д*. Тобто:
літературне *п'ятдесят* вимовляється в говірці (пйидисьИт)
літературне шістдесят вимовляється в говірці (шізьдисьИт)
літературне дев'ятдесят вимовляється в говірці (дивйидисьИт)
літературне п'ятдесятка вимовляється в говірці (пйидисьИтка) і т. п.

Неавтоматичні чергування приголосних

Неавтоматичні чергування приголосних фонем відносяться до процесів неасимілятивно спричиненої субститутивної заміни, упрощення або набуття звуків у коренях, чи суфіксах флективних слів та при словотворенні дериватів. В говірці є такі субститутивні чергування:

У дієсловах на *-ати, -ити* кореневі закінчення мають такі зміни:
(к, т) — (ч), нпр.: плак-ати : плач-у, гат-ити : гач-у;
(д) — (дж), нпр.: буд-ити : будж-у;
(с) — (ш), нпр.: дус-ити : душ-у;
(з) — (ж), нпр.: лаз-ити : лаж-у і т. п.

Іменники з закінченням основи на задньоязикові (к, х, г) та на (ць) змінюють ці звуки на шиплячі (ч ш ж) перед закінченням кличного відмінка однини на (е), як також перед деякими словотворчими суфіксами. Приклади:
(ць) — (ч), нпр.: *хлопець* в говорі (хлОпиц) : (хлОпчи) : (хлОпчик);
(к) — (ч), нпр.: козак в говорі (кузАк) : (кузАчи) : (кузачОк);
(х) — (ш), нпр.: дах в говорі (дах) : (дашОк);
(г) — (ж), нпр.: Бог в говорі (бОх) : (бОжи) : (бужОк).

Іменники жіночого роду (й деякі чоловічого роду) з закінченням основи на задньоязикові (к, г, х, г) змінюють ці звуки на свистячі (ць дзь сь зь) перед закінченням (і) у давальному-місцевому відмінках однини та для іменника *друг : друзі* в називному множини. Приклади:
(к) — (ць), нпр.: рук-а : в руць-і;
(г) — (дзь), нпр.: Вольг-а : Вольдзь-і;
(х) — (сь), нпр.: свах-а : свась-і; кужух : в кужусь-і;
(г) — (зь), нпр.: браг-а : в бразь-і та інші.

В дієсловах говірки, як і в літературній мові, завважуються такі чергування приголосних:
а) (т д) — (с) у позиції перед (т) (звичайно в інфінітиві). Нпр.:
(плитУ) : (плитЕш в неозначеній формі говірки (плЕсти)
(видУ) : (видЕш) в неозначеній формі говірки (вЕсти)
(краду) : (крадЕш) в неозначеній формі говірки (крАсти)
(фпАду) : (фпАдиш) в неозначеній формі говірки (впАсти) і т. п.
б) (т д) — Ɵ (зеро) у позиції перед (в л м с) дієвідмін. Нпр.:
крім *їд*-а є: (йІсти) й також (йІм), (йІсь), (йісьтЕ), (йідьИт);
крім *плет*-інка є: (плЕсти) й також (плитУ), (пльІў), (плЕла);
крім *вед*-ення є: (вЕсти) й також (видУ), (вІў), (вЕла) і т. п.
в) Кінцеве -(л) (головно дієслів минулого часу) — (в) (тобто -ў)
Приклади: (водИла) : (водИў)
(носИла) : (носИў), а також в іменнику
(половИна) : (піў), (пІўтура).

Про чергування протетичного (в)- з нулем (Ø) перед (і), яке походить з (о) у відкритому складі літературної мови, не доводиться тут говорити, бо початковий звук (о) в цій говірці не виступає. Початкове (о) постійно попереджується в цьому говорі протетичним (в). Це також відноситься до початкового (у), самостійного, чи такого, що постало з ненаголошеного (о). Приклади:

літературне *овес* : *вівса* в говорі (вувЕс) : вівсА)
літературне вівця : овець в говорі (вівцьИ) : (вувЕц)
літературне отець : вітця в говорі (вутЕц) : (віцьцьИ)
літературне отче! в говорі (вОччи).

МОРФОЛОГІЧНІ РИСИ

При обговоренні морфологічних питань головну увагу звертатиметься на різновидності відмінкових закінчень нашого говору й літературної мови. Разом з іменниками обговорюватимуться також прикметникові закінчення, де вони відбігають від норми.

Іменники жіночого роду першої відміни закінчуються в називному відмінку однини на *-а, -ьи* (в літ. мові на *-а, -я*), а прикметники — лише на коротку форму *-а*. Приклади: нова земля (нувА зимльИ), синя вода (сИна вудА), завтрішня каша (зАўтрішна кАша), добра пані (дОбра (пАньи).

В родовому однини — закінчення, як у літературній мові: *-ої -и/-і*. Нпр.: (сИнуйі вудИ), (нувОйі зимльІ), (дОбруйі пАньі) і т. п.

В давальному-місцевому однини прикметники закінчуються на *-і*, іменники з твердою основою на *-і*, а з м'якою основою — на *-и*. Нпр.: (нанувІ зимлИ), (насИні вудьІ), (дОбрі пАни), (сільскі жІньцьі) і т. п.

У знахідному відмінку говір не відрізняється від літературної мови.

В орудному відмінку іменники й прикметники мають закінчення -оў. Нпр.: (сИноў вудОў), (дОброў пАньоў), (сільскОў жІнкоў) але (підзимлЕў).

У кличному відмінку однини в говорі вживається лише два закінчення: *-о* після твердих основ і (й), а після м'яких *-ю*. Літературного закінчення *-е* після м'яких основ не вживається. Приклади: (жІнко), (мАмо), (пувІйо), (марУсьу), (фрАньу), (тЕщо), але (прОшу пАньі).

У відмінках множини лише родовий відмінок замітно відбігає від норм літературної мови своїм настирливим закінченням *-ів* (-іў), хоч паралельна нульова флексія є можлива, а то й обов'язкова для іменників, утворених при допомозі суфікса *-ка*. Приклади: (бабІў, паньІў, щЕпіў, прИгурщчіў); (мулудИць) але (спідницьІў, бапцьІў, цьОцьіў); дьівОк, гусОк, качОк, курОк, шипОк, шлийОк)

і т. п. Говіркова тенденція вживати закінчення -ів відкинула потребу поратися з чергування (о) — (і) в закритому складі, бо там маємо: (бирЕзіў, бОруніў, вурОніў, гОлувіў, курОвіў; сИрутіў, тупОльіў, йАгудіў) і т. п.

Іменники жіночого роду третьої відміни мають закінчення *-и* в родовому-давальному-місцевому відмінках однини, закінчення *-иў* — *Оў* в орудному однини та переважно закінчення *-іў* у родовому множини, замість відповідних літературних закінчень *-і, -ею/-ою, -ей*. Приклади:

сіль (сІль) н. од.;
ніч (нІч) "
кість (кІсьць) "
(сОли) р. од.;
(нОчи) "
(кОсти) "
(мИши) "
(чЕльиди) "
(крОви) "
(пиритсОлиў) а. од.;
(пириднОчиў) "
(закОстиў) "
(замИшиў) "
(шчЕльидиў) "
(скрувОў) і т. п.
(кількаиОчіў) р. мн.;
(бискОсьцьіў) "
(бизмИшіў) "
(бишчЕльидіў) "

До другої відміни належать іменники чоловічого й середнього роду, які закінчуються на твердий чи м'який приголосний (чоловічі) та на *-о/-е* (середнього й чоловічого роду). Прикментники при цих іменниках мають закінчення *-ий* та *-е* (середній рід). Флексійні відміни говіркових закінчень від літературних закінчень невеликі. В загальному вони вказують на отвердіння флексій та на звуження їх варіянтних форм.

В родовому відмінку однини іменники закінчуються на *-а/-и* й *-у*. Тільки *-и* закінчення відрізняється від літературного. Воно виступає в іменниках з шиплячим, або м'яким приголосним основи, при чому м'які приголосні основи не тратять свою палаталізацію. Приклади: Гриць: Гриця (грИцьи), ключ: ключа (кльучИ), але улия (вУлийа) і т. п. Відносно закінчень *-а* та *-у*, то можна відмітити, що в діялекті *-а* вживається назагал для іменників, що означають конкретні предмети та істоти, а *-у* для іменників збірних і масовости, що рідко вживаються в множині. І так ми маємо: (пса, вулА, стулА, пиругА, нОса) та (гурОху, вОску, мЕду, піскУ, цУкру, сОку, сьныІгу, душчУ, йАрмарку) і для назв почуттів (бОльу, фстИду, гныІву, жильУ, клОпуту, спукОйу). Суфіксні й середнього роду іменники закінчення *-а*. Нрп.: (кОшика, сьныішкА, цукЕрка, дубрувОльцьи, вуслИшчи. стифАника; булОта, насьІньи, сОньцьи).

В давальному відмінку говірка знає лише закінчення *-ови/-еви*, які вживаються в іменниках., що означають істоти. Нпр.: (хлОпуви, хлОпшиви, куньОви, кувальОви, грИцьуви, бугачОви, гОсьцьуви; силОви).

У знахідному відмінку в говірці строго розрізняється одушевлені й неодушевлені іменники: для перших вживається форму родового, а для останніх тільки форму називного відмінка однини, а не як у літературній мові, де й для цих останніх можна вживати форму родового відмінка.

В орудному однини у відмінність від літературної мови, є лише закінчення *-ом*. Нпр.: (куньОм, гайОм, пОльум, силОм, плачОм, гОсьцьум).

Місцевий відмінок однини знає лише закінчення *-і, -и, -у*. Закінчення *-ови* вважається літературним. Нпр.: (накунИ, фкужУсьі, навульІ, набикУ, набСризьі, натОцьі, фстрасьІ, намОсьцьі, нанЕбі, напОльу, налЕдьі, фсильІ). Закінчення *-у* вживається обов'язково для всіх іменників чоловічого та середнього родів з суфіксами *-к, -ок, -ик, -ак, -ук*. Приклади: (налІшку, привійскУ, нагурпкУ, настОлику, надиржакУ, напутирчукУ) і т. п.

У кличному відмінку однини іменники мають закінчення *-и* та *-у*. Закінчення *-у* вживається в іменниках з суфіксами *-к, -ок, -ик, -ак, -ук*, та яких основи закінчуються на м'який приголосний чи шиплячий. Інші (крім *син* : *сину*) мають закінчення *-и*. Приклади: (грИцьку, сИнку, йівАсику, пудульАку, кувальчУку, зЕньку, пугОничу, збУйу) та (пАни, чулувІчи, дрУжи, хлОпчи, брАти, стифАни, йісУси).

У відмінках множини значніші відбіжності від літературної мови такі:

а) в родовому відмінку домінує флексія *-ів*: (стулІў, сильАніў, чОбутІў, разІў, кулЕсіў, дулутІў, вузЕріў, виритЕніў, плЕчіў, вУхіў) і п.

б) в давальному відмінку примітний є залишок чоловічого закінчення *-ом*, яке зустрічається в кількох іменниках після м'якого приголосного основи. Нпр.: (кОньом, свИньом, пацьИтьом, льУдьом, хлОпцьом);

в) в місцевому відмінку зустрічається також закінчення *-ох*. Приклади: (накОньох, насвИньох, нахлОпцьох, нальУдьох, напАльцьох) і т. п.

Група іменників середнього роду, яка характеризується тим, що у флексії ці іменники набувають суфіксів *-ен, -ат*, збереглася лише частинно в даному говорі. З одної сторони видно, що іменники з суфіксом *-ен* виходять з уживання, пристосовуючись до флексії іменників другої відміни, нпр.: (вИмньи, імньИ (де брак початкового *й-* вказує на чужий характер слова *ім'я*), кІмньи, сьІмньи (в називному, родовому й знахідному відмінках; (підвИмньом, ссьІмньом, скІмньом) в орудному та (навИмньу, фсьІмньу, накІмньу) в місцевому відмінку. В множині ці іменники не вживаються. З другого боку іменники з суфіксом на *-ат* дещо розширюють засяг свойого застосування, хоч в однині вони рідше вживаються. У множині вони вжи-

ваються для означення груповости малих щодо віку істот. В говірці часто вживаються такі назви малих істот: (гУсьи, гулубйИ, кАчи, кУри, кутьИ, лушИ, пацьи, письИ, тильИ, йагньИ) а навіть назви малих від нововведенних птиць) (йиндичИ, пантарчИ). В родовому відмінку однини часто зустрічаються такі вислови: він не видів (гУсьитьи, пацьИтьи, лушИтьи, качьИтьи, тильИтьи, кУритьи) і т. п. В давальному відмінку: дай їсти (пацьИтьу, тильИтьу, лушИтьу) та в орудному відмінку: не бався (злушИтьом, письИтьом, кутьИтьом) і п.

У множині іменники з суфіксом *-ат* вживаються часто й у всіх відмінках. До групи малих істот долучились і назви малих предметів, таких, як дверцята (двирцьИта), санчата (санчИта), штанята (штаньИта). Повна відміна цих іменників у множині відповідає літературній флексії:

Називний	мн.	курита	двирцьИта
Родовий	"	кУрит	двирцьИт
Давальний	'	кУритам	—
Знахідний	"	кУрита	двирцьИта
Орудний	"	кУритами	двирцьИтами
Місцевий	"	кУритах	двирцьИтах

Словозміни числівникових форм такі, як і в літературній мові. Різниця однак у вимові деяких числівників: один (одна) йидЕн (йиднА), чотири, чотирнадцять, чотириста (штИри, штирнАйцьить, штИриста).

Займенники мають декілька цікавих відмінностей у цій говірці. Перш за все тут сильно розвинене вживання короткої форми особових займенників у давальному й знахідному відмінках. Приклади з відміни:

Називний	я	йимУ, му
Родовий	мЕни	йигО, го
Давальний	миньІ, ми	знИм
Знахідний	минЕ	наньІм
Знахідний	минЕ	вуна
Орудний	зімнОў	йийІ, нЕйі
Місцевий	намЕньі	йийІ, йі
ти		знЕў
тЕби		наньІ
тубІ, ти		—
тибЕ, тьи		сЕби
стубОў		субІ, си
натОбі		сибЕ, сьи
він		засубОў
йигО, нЕго,		насОбі

Присвійні займенники мій, твій, свій, мають стягнені форми в давальному відмінку однини: (мОму, твОму, свОму), та в орудному відмінку однини з жіночими іменниками мають форму: (мОйоў, твОйоў, свОйоў), а в місцевому відмінку: (намОйі руцьІ, натвОйі) і т. п.

Дієслова. Відмінною рисою від літературної мови є тут говіркова неозначена форма, де основи на *-г, -к, -х* у сполуці з *-ти* мали субститутивне *-чи*. Нпр.: лягти (льичИ), пекти (пичИ), могти мучИ), товкти (туўчИ), запрягти (запричИ), посікти (пусьічИ) і п. Майбутній недоконаний час твориться аналітично при допомозі дієвідмінюваного дієслова *бути* та дієприкметника минулого часу на *-в/-ла — -ло/-ли*. Приклади: (бУду худИў, бУду худИла, шо бУдим рубИли) і п. При зворотних дієсловах частка-афікс *ся*, в говірці (сьи), ніколи не скорочується до (сь) та завжди вживається свобідно або перед, або після дієслівних форм. Нпр.: (шо-с сьи так набУриў; ни фстидАйсьи; бу ми сьи ни хОчи; най му сьи здайИ, жи так) і т. п.

При дієвідмінюванні ця говірка має свої особливості: а) тут немає енклітичної форми майбутнього недоконаного часу на *-му -меш, -ме*; б) за те тут є нормальне вживання минулого часу з енклітичними *-йим, -йис, -йисмо, -исти*; в) в теперішньому часі є отвердіння *-ть — -т*. Приклади дієвідмін у теперішньому та минулому часі:

	робити	*гуляти*	минулий час
1 од.	рОбиу	гульАйу	рубИў-йим
2 од.	рОбиш	гульАйиш	рубИў-йис
3 од.	рОбит	гульАйи	рубИў
1 мн.	рОбим	гульАйим	рубИли-смо
2 мн.	рОбити	гульАйити	рубИли-сти
3 мн.	рОбйут	гульАйут	рубИли
стояти		*сидіти*	стуйАла-м
стуйУ		сиджУ	стуйАла-с
стуйІш		сидИш	стуйАла
стуйІт		сидИт	стуйАли-смо
стуйімО		сидимО	стуйАли-сти
стуйітЕ		сидитЕ	стуйАли
стуйУт		сидьИт	

Тут слід також додати, що при дієвідмінюванні закінчення *-мО* в першій особі множини теперішнього часу вживається лише коли флексія наголошена. У всіх інших випадках вживається закінчення -м.

Форми умовного способу також вживають при дієслові минулого часу закінчення-енклітики дієслова *бути*, приєднаного до умовної частки *би*, нпр.: (худИў би-м, худИла би-м, худИла би-с, худИли би-смо) і п.

Дієприкметників у говірці не вживається. Дієприслівників так само, хоч є деякі приклади обох: (він спИт на стОйачи, на сИдьичи) та пасивні дієприкметники: (пудрАпаний, вИкапанний тАто, затИканий, пусАджиний, путОўчиний, вубрОлиний, вупчІмханий, вИмучиний) і т. п.

В говірці можна також завважити рідке вживання віддієслівних іменників, що означають дію. Нпр.: снідання (сьнвідАньи), весілля (виссьільИ), віддання (дьІўка навіданьУ), знання — знаття (кубИ знатьИ, жи фкУма питьи), молочення (мулОчиньи) і т. п.

Наголос у дієвідміні вирівнюється чи то до наголосу на основі, чи на флексії в теперішньому часі, а в минулому часі наголос вирівнюється, уподібнюючись до моделі (бУў, бУла, бУло, бУли). Наголос неозначених форм дієслів устабілізувався на основі перед закінченням *-ти*, розуміється за вийнятком атематичних нескладових коренів дієслів та основ на (к г) *-ти*, що дають *-чИ*. Нпр.: (йтИ, прийтИ, пирийтИ; мучИ, запричИ). Типи парадигматичного наголосу в дієвідміні теперішнього часу:

	зайти		*любити*	
	говір	літ.	говір	літ.
1 од.	зайдУ	зайдУ	льУбйу	льубльУ
2 од.	зайдЕш	зАйдеш	льУбиш	льУбиш
3 од.	зайдЕ	зАйде	льУбит	льУбить
1 мн.	зайдЕм	зАйдемо	льУбим	льУбимо
2 мн.	зайдЕти	зАйдете	льУбити	льУбите
3 мн.	зайдУт	зАйдуть	льУбйут	льУбльат

учити		*принести*	
говір	літ.	говір	літ.
ўчУ	учУ	принЕсу	принесу
ўчИш	Учиш	принЕсиш	принесЕш
ўчИт	Учить	принЕси	принесЕ
ўчимО	Учимо	принЕсим	принесЕмо
ўчитЕ	Учите	принЕсити	принесЕте
ўчУт	Учать	принЕсут	принесУть

В говірці можна зауважити, що множинна флексія має два варіянти наголосів, де кінцева голосна флексії наголошена, нпр. (сидимО, сидитЕ) та де початкова голосна фонема флексії наголошена: (нисЕм, нисЕти), тоді коли літературна мова має лише один тип: (несемО, несетЕ) і п.

СИНТАКСИЧНІ РИСИ

У простих реченнях уникається вживання займенників, як підмету. Нпр.: (нипІду занЕго; йдЕш дудОму; прийІтьти зАўтра!; най сси сидИт). Присудкових конструкцій з прийменником *у* не вживається, зате вживається дієслова *мати*, нпр. замість (у мЕни йи) говорять (йа мАйу). У складеному присудкові рідко вживається орудного відмінка, нпр. (вІн бУди кувАль).

У складнопідрядних реченнях замість сполучників *що, щоби* вживається (жи, жжибИ). Нпр.: (тОй кінь, жи сьи там пас; він знАў, жи там дОбри; вунА прусИла, жибИ-м йі даў куньИ; фхАтьі бУло гурИчо, таґ жи він мУсьіў вИйти). В підрядних реченнях часу вживається сполучник *заким*. Нпр.: (зАким прИйдиш, ту він тО зрОбит). У порівняльних — *гейби* і *буцім*: (він схувАвсьи, бУцьім нивИдит; прийшОў духАти, гЕйби субІ пАн).

**
*

Василь Папіж

ДЕЯКІ РЕЛІГІЙНІ ОБРЯДИ І ЗВИЧАЇ ПІДГАЄЧЧИНИ

Моїм завданням було описати народні звичаї найбільш поширені в селах Підгаєччини. Одначе, багато народних звичаїв мають своє коріння або тісно пов'язані з релігійними святами. Тому, в парі з описом звичаїв, описую також дотичні релігійні обряди. Тому й такий заголовок статті.

Самозрозуміло, що однією статтею не можливо охопити всіх народних звичаїв, що збереглися по наших селах до найновіших часів. Тому опис обмежую до найпоширеніших між населенням Підгаєччини, з наміром, щоб зміст та об'єм статті міг бути пристосований до пляну цілости збірника.

При опрацюванні статті допомагала мені моя дружина, Галина, пригадуючи багато призабутого мною.

Покрова Пресвятої Богородиці, 14-го жовтня

Свято Покрови Пресвятої Богородиці вважали ніби межею між літнім і зимовим часом. Під оглядом літа це був пізній час: до Покрови треба було закінчити збір осінніх плодів та озиму сівбу. "Хто не посіяв до Покрови, буде виводити по корові" — було поширеним прислів'ям. Значить, не міг мати надії на добрий урожай. Це був крайній час для різних господарських завдань, як продаж домашніх тварин — щоб не годувати сухою пашею взимі, продаж птиці, збіжжя. А разом з тим — час на плачення податків, закуп зимового одягу, взуття, оплати за винайм господарської допомоги. Кінчалася робота на полі. В багатьох парафіях у повіті відбувалися празники, а в Зарваниці кінчався відпустовий час. Це був також крайній час на підготову весіль, бо м'ясниць залишалося небагато. Тому деяких дівчат дразнили приказкою: "Свята Покровонько, покрий мені головоньку, покрий хоч би онучею, най ся дівкою не мучу".

Пущення, 27-го листопада. "Пилипівка", піст перед Різдвом Христовим

П'ять днів по Св. Михайлі (21-го листопада) припадало Пилипа (або Филипа). В той день починався піст, названий від згаданого святого "Пилипівкою". В давнину під час "Пилипівки" було строго заборонено їсти м'ясо. Щоденна їжа складалася з молочних страв, ярини та різного роду круп. Страви заправляли (змащували) олією. Під час Пилипівки кожна родина "била" свою олію. Звичайно з на-

сіння конопель, дехто — з насіння маку, гірчиці, льону. Рідше з соняшника та зернят дині. В кожному селі була "олійня". В більших селах було дві-три. Насіння товкли на грубу крупу, смажили на "пановці", а потім "матовиння" вкладали в "колоду" і тісно закручували залізними шрубами. З колоди, радше з вложеного матовиння, витікала олія та виходив "макух". Олію їли з стравою; макухами годували домашніх тварин, головно корів, свиней, а також курей.

Впродовж Пилипівки жінки та дівчата пряли пряжу. На зроблений для цього приряд, званий "кужілем", надівали "повісмо", а з нього веретеном снували нитки. Кужіль складався з "кужівки", на яку натягали повісмо, — палика, що вдержував кужівку на потрібній висоті для рук прялі, та "пряслиці", на котрій пряля сиділа. Пряслиця — це була тонка дошка з діркою, куди входив палик долішнім кінцем. Верхній кінець палика входив у таку ж саму дірку кужівки. "Прядиво" було з конопель або з льону. Його виробляли своєрідним способом: сухі билини конопель або льону мочили кілька днів у саджавках. Потім на "терлицях" виминали скрушіле бадилля, з якого залишалося волокно. З льняного повісма виробляли полотно (тканину) на сорочки, простирала, рушники і тому подібне, з прядива конопель — мішки й інші грубші речі. Пряли також овечу вовну, з якої виробляли "сірачину" (грубе сукно) на опанчі, сердаки, штани ("холошні").

Днями сходилися жінки-сусідки до однієї хати прясти кужелі. Вечорами приходили також і чоловіки. Вони здебільша сукали на коливороті шнурки з гіршого прядива та лика, щоб з нього виплітати упряж для коней, грубше мотуззя, тощо. В деяких селах стругали дерев'яні ложки, робили веретена й інше дрібне знаряддя. На таких "вечерницях" звичайно співали народніх пісень, розповідали "правдиві" історії про богинь, "опирів" (тобто — упирів) та інші страхіття. Про турків-бісурменів, про диких москалів, про панщину... Також розповідали казки, від яких "волосся дубом ставало". В інших хатах на подібних "вечерницях" дівчата (Сестрицтво) робили паперові квіти, щоб ними прикрашати на Різдво головний вівтар у церкві, бічні вівтарі та образи святих. Сходилися також хлопці, бо ж треба було комусь провести боязких дівчат додому.

В новіших часах молодь, також молодші господарі й молодиці, сходилися увечорі до читальні. Там відбувалися проби хору, щоб на Різдво гарно заколядувати в церкві. Відбувалися проби драматичних вистав, зайняття самоосвітніх гуртків, також різні курси: вишивкарський, куховарський, килимарський та інші.

Якщо у Пилипівку сніг на дахах танув, і стікаючи, замерзав у бурульки ("сопляки") — ворожили, що буде врожай кукурудзи. Чим довші "сопляки", тим кращий урожай заповідався. Коли дерева вкривалися інеєм, казали що зародять сади.

Введення в храм Пресвятої Діви Марії, 4-го грудня

Другого тижня "Пилипівки" припадало свято Введення в храм Пресвятої Діви Марії. Це було урочисте свято, з обов'язком вислухати Службу Божу. Ще до сходу сонця господарі вводили до хат домашніх тварин — бичків, лошаків, собак, а також птицю — півнів, гусаків. Залежно від того, що на господарстві "не велося". Після того "введення" щастя мало обернутися в користь господаря. Того дня радили дівчатам та жінкам перебувати в своїх хатах. Народне повір'я казало, що коли жінка увійде першою в хату на свято Введення — щастя в тому році у тій хаті не буде. Радо вітали хлопців, бо вони, згідно з повір'ям, приносили щастя. Найбільше раділи жидам. Це був може єдиний день у році, коли були їм раді. Вірили, що з приходом жида в хату входило щастя. Переказ говорить, що коли жид прийшов до господаря в день Введення, господар з ним поводився ввічливо. Коли ж той самий жид приходив на Св. Миколи — господар так з ним обходився, що жид перестерігав своїх одноплемінників від подібних відвідин кажучи: "Щоб того Введення було щодня, а щоб того Николи не було ніколи".

"Андрія", 13-го грудня. Андріївські вечори.

Жодні вечерниці за весь час "Пилипівки" не були такі популярні, як Андріївський вечір. Звичаєм дівчата домовлялися, в чиїй хаті відбудеться такий вечір. Це треба було тримати в таємниці перед хлопцями, щоб вони "погані" не перешкоджали у "дуже важливій" ворожбі. Цю таємницю зберігала кожна дівчина, ділилася нею лише з своїм хлопцем... І цього вистачало...

Коли надворі стемніло, дівчата йшли до криниці, набирали в роти води і так несли її до хати. Не легка це була штука, бо повертаючись з водою, нераз натрапляли на "перемоти", себто — шнурки, протягнені через дорогу так низько, щоб ноги зачіплялися. Дівчата падали, розливали воду, а тоді знову поверталися по воду до криниці. Траплялися також різні "страхи", що від них у дівчат розкривалися роти. Коли все ж вдавалося принести стільки води, щоб нею вже можна було замісити так званий "балабушок", тоді кожна дівчина пекла свій власний на гарячій блясі, позначивши його своїм знаком. "Балабушки" викладали рядом на долівку (підлогу) і тоді впускали до хати собаку. Дівчина, "балабушок" якої собака з'їв першим — першою з-поміж своїх подруг мала вийти заміж. Найгірше, коли собака не був голодний і не хотів їсти жадного балабушка... О, скільки було тоді гіркого плачу, та й собаці не раз діставалося! Тому й казали: "Повелося, як псові на Андрія", — коли комусь щось не пощастило. З руки ворожили старші дівчата, або запрошували для цього замужню жінку. В деяких селах виливали роз-

топлений віск на холодну воду. Як вийшла форма (дивились на тінь воску на стіні), таке буде й щастя дівчини в наступному році. Вінок — вийде заміж. Кінь — наречений з другого села...

Дівчата в народній ноші Підгаєччини 1938 року.

Хлопців запрошували до хати аж по "балабушках" та після ворожби. За той час дівчата пекли велику паляницю і прив'язували шнурком до стелі, на висоті пересічного росту парубка. Парубки підскакували до паляниці, щоб її вкусити. Хто не міг цього зробити до трьох разів, того не вважали за парубка. Він ще довго не міг женитися. Вкушений кусок паляниці клали під подушку наніч. Котра дівчина присниться — з тією й ожениться...

Коли хлопці заходилися коло паляниці, дівчата вибігали надвір рахувати частоколи. "Вдовець, молодець, вдовець, молодець" — рахували частоколи, кожний з них торкаючи рукою. Якщо останній частокіл вийшов "молодцем" — дівчина вийде заміж за парубка. Коли вийшов "вдівець" — вийде безперечно за вдівця. Немало було потіхи, коли дівчата поверталися до хати з різною мазюкою на руках. Хлопці заздалегідь на деякі частоколи в сусідніх плотах накладали різної мазюки: фарби, глини, шміру (дьогтю), а то й звичайної грязюки. Після ворожби та підскоків до паляниці, дівчата частували хлопців вечерею. Коли була добра гостина, хлопці обіцяли влашту-

вати добрі "коляди". Це були танці на Богоявлення (Йордан). Тому й говорили: "Якого було Андрія, такими будуть коляди". До пізньої ночі хлопці з дівчатами бавилися в різні ігри: "пошту", "каву солодити", "рвати рожі", тощо. Хитріші дівчата залишали собі кусень паляниці і клали вночі під голову. Що до ранку присниться — те мало здійснитися у житті. Ще інші ламали гілку черешні і вкладали у воду. Якщо гілка розвинеться й зацвіте на Різдво, дівчина ще в ці м'ясниці мала вийти заміж...

Святого Миколая, 19-го грудня

За народнім переказом Св. Миколай був багатим єпископом. Багатим і заразом щедрим до бідних людей та до чемних дітей. В повіті було багато церков імени Св. Миколая. Там же відбувалися "празники". Від давніх часів дітей обдаровували різними дарунками за їх чемність. Це робили уночі, вкладаючи дитині під подушку дарунок.

В останні роки перед вибухом Другої світової війни в кожній читальні "Просвіти", по школах, захоронках і т. д., відбувалися в навечір'я або таки в самий день свята святомиколаївські вистави — сценки. Після того з'являвся на сцені Св. Миколай у ризах священика і обдаровував дітей різними дарунками. Звичай переносився і на дорослих, які теж обдаровували себе взаємно.

Свят-Вечір (Навечір'я Різдва Христового), 6-го січня.

Мабуть, з-поміж усіх свят у році, до Різдва Христового підготовлялися люди найкраще. Це ж найбільше свято в році, що починає цикл різних святкувань, які кінчаються Богоявленням (Йорданом).

Кілька днів перед Свят-Вечором хату, а також усе господарство, треба було привести до найкращого порядку. Два-три дні перед Свят-Вечором господині пекли колачі, робили голубці, різне солодке печиво та ласощі. Здосвіта приготовляли Святу Вечерю. В той день обов'язував суворий піст, себто — не можна було їсти м'яса, що було б тяжким гріхом. Усіх в родині опановував святочний настрій. До заходу сонця всі в родині мали бути в святковому одязі.

Свят-Вечір починався з появою першої зірки на небі. Коли було хмарно — із початком смеркання. До хати вносили солому ("дідуха"). Ростелювали її по долівці, при чому діти наслідували голоси звірят. Іржали, мекали, бекали, квакали, гавкали, ґеґали, квокали, тощо. Це, мовляв, тому, що Христос народився в стайні, де перебували домашні тварини та птиці, а також — щоб усе наслідуване тваринними голосами, велося на господарстві. Під стіл клали частину упряжі (кантар), сокиру, а ремісники — інше знаряддя, що ним послуговувалися. На стіл накладали сіна і застеляли його скатертиною

(обрусом). Під обрус клали вузлик коноп'яного насіння та часник Насіння, щоб коноплі родилися, а часник, щоб бути здоровим. На стіл ставили кілька білих колачів та великий житній хліб. По розстеленій соломі — "дідуху" розкидали горіхи: щоб кури добре неслися "на рік". Коли все було готове, господар вносив у хату сніп пшениці, рідше вівса, і "віншував":

"Віншую Вас тим Новонародженим Христом, який лежить у яслах, на сіні. Нехай витягне ручку і поблагословить наш дім щастям, здоров'ям та довгим життям. А по довголітнім життю, щоб ми одержали в Його Царстві корону. Те, чого я вам желаю — нехай ся так стане. Добрий вечір!"

Після того запалював на столі велику свічку — символ вифлеємської зорі. Хату "накурювали" димом з ладану та іншого запашного зілля.

В останньому десятиріччі перед Другою світовою війною у деяких хатах побіч снопа пшениці або вівса, що звався "Дід Василь", ставили прикрашені ялинки. В самому місті Підгайцях у багатьох домах були тільки малі сніпочки збіжжя, що символізували "діда".

Родина засідала до Святої Вечері. Перед тим голосно відмовляла "Отче наш" і "Богородице Діво". Молилися за мертвих, що не можуть засісти до спільної вечері, і за живих, що подорожують, плавають по морях, перебувають у тюрмах, в шпиталях чи при війську.

Після молитви батько ділився просфорою з медом з усіми членами родини. (Просфору приносив дяк до кожної хати кілька днів перед Різдвом). При діленні просфори батько кожному щось бажав. Відтак кидав до стелі три ложки куті: "Щоб бджоли (рої) велися". Всі наставляли пригорщі, щоб схопити кілька зерен куті (вареної пшениці з медом і маком). Скільки хто спіймав — стільки кіп збіжжя нажне наступного літа.

Вечерю починали кутею, потім подавали ще одинадцять різних страв, а саме: борщ з вушками, вареники з капустою, голубці, горох, вареники з овочами, гриби (підпеньки), гречану кашу, рибу, варені овочі, пампушки і чай. По вечері родина колядувала різних колядок. Батько святочно починав: "Бог Предвічний народився"... Діти шкільного віку спішили якнайшвидше вибігти з хати з звіздою (зіркою) колядувати по сусідах, чи до родичів. В давнину колядників нагороджували святочним печивом — колачем, пампушками, тощо. В наші часи за коляду давали гроші. Якщо колядники не були бажані, подавалося знак стуканням у шибку вікна. Пізно вночі приходили з Вертепом. Вертеп радо приймали до хат і нагороджували краще, ніж колядників під вікном.

З вечерею до діда-баби або до нанашка висилали найстарших дітей в родині. Вечеря складалася з тих самих страв, що їла родина.

Дідо-баба чи нанашко обмінювалися своїми стравами і давали "коляду". Це була найбільшої вартости монета, а часом і паперові гроші.

Пізно вночі поверталися колядники до хати. Молодші діти колядували ще разом з батьками та слухали різних дивно-цікавих оповідань та легенд з часів народження Христа. Про лютого Ірода, про осику, що боялася дати Матері Божій захист під час втечі до Єгипту. Про благородну плакучу вербу, що закрила своїм віттям Божу Матір з малим Ісусом. Про сівача, що сіяв пшеницю під час втечі Святої Родини, а другого дня вже збирав, бо виросла і дозріла за ніч. Це для того, щоб сказати Іродовим воякам, що Свята Родина тікала тоді, коли сівач сіяв пшеницю... Перед спанням діти заглядали, чи душі з'їли дещо страви та випили трохи води, що для них було приготовано під час вечері, відділяючи частину кожної страви "для душ".

У цю ніч "тварини говорили людською мовою".

***

У Підгайцях, в Успенській церкві, о годині 12-ій ночі відправлялось Велике Повечір'я, що звалось "Пастиркою". Назва правдоподібно походить від слова "пастирі", в пам'ять тих пастирів, що їм янгол сповістив народження Христа. Це було урочисте Богослужения, при вщерть набитій церкві. Вірні після кожного стиха священика відповідали колядою. "Пастирка" тривала біля півтори години. Іноді групи колядників заходили ще до деяких родин колядувати, переважно туди, де були дорослі дівчата чи хлопці, ровесники колядників. Не раз при такій коляді заставав їх ранок.

Різдво Христове, 7-го січня.

Мабуть найкоротшою ніччю в цілому році була Різдвяна ніч. Далеко поза північ клалися спати, а вже в 4-ій ранку вставали, щоб на 5-ту годину бути в церкві — на початок Різдвяної Утрені.

У той час надворі переважно був скрипучий мороз — сніг скрипів під ногами. Здалека чути дзеленчання дрібних дзвінків: це хтось їде до церкви саньми. Майже в кожній хаті світло: хто збирається до церкви, в кого догоряє святвечірня свічка.

В церкві повно людей. В повітрі підноситься запах ладану з кадильниці та воску з сотень запалених свічок. Глибоке зворушення охоплює кожного, коли священик починає: "Рождество Твоє, Христе, Спасе наш...". Уся церква підхоплює коляду: "Бог Предвічний народився...". Із сотень грудей лине грімка коляда за колядою. Колись треба було їх проспівати біля сорока. Склепіння церкви, здавалося, не могло вмістити могутнього співу і він нібито виривався назовні... Здавалось, що десь у просторах він зливається зі співом сусідньої церкви, а там і всіх церков України... Коротка проповідь священика

була хіба ще для того, щоб побажати парафіянам Веселих Свят. Богослужба кінчалася переважно в 8-ій годині ранку.

Різдвяне снідання тривало коротко. Кожний в родині за спільним столом наввипередки хотів розповісти про свої враження від учорашнього Свят-Вечора та спішив продовжувати розпочаті святкування. Батьки звичайно готувались іти до когось в гостину, або ж приймати гостей у себе вдома. Старші хлопці та дівчата вибираються колядувати, молодші діти — продовжувати відвідування хат з Вертепом, яке вчора заледве почали.

Давніше Різдво було головним чином родинне свято. Колядували собі взаємно сусіди, родина, знайомі. В роках між обома світовими війнами Різдво використовували для колядування на "Рідну Школу". Також вводився звичай колядувати на інші патріотичні чи допомогові цілі, наприклад, колядували на українських воєнних інвалідів або на політичних в'язнів. З колядниками ішли хлопці (парубки) з офіційними листами. У тридцятих роках коляда набирала маніфестаційних форм. По селах Підгаєччини масово поширювався звичай носити шапки виробу "Шапкарні Українських Інвалідів" у Львові. Їх було три роди: "мазепинки" — на форму стрілецьких шапок; "українки" — звичайний кашкет, лише спереду мав кусник синьожовтої стяжки у формі латинського "ві", та "смушкові" — імітація овечого хутра, чорні або сиві (сірі) шапки у формі козацьких. Чорні мали темно-червоне подовгувате дно, подібне до шликів, сиві мали синє дно. Приємно було подивитись, коли гурти хлопців у вишиваних сорочках та описаних шапках співали патріотичні коляди.

Патріотичні коляди — це були нові тексти, підкладені під мелодії старих коляд. Вони вийшли друком, як збірка з 10-тьох коляд у видавництві "Українська Преса" Івана Тиктора у Львові 1932-го року. Збірник називався "Новий Український Колядник". Ці коляди співали під час колядування на громадські цілі. Коляда на мелодію "Бог Предвічний народився" була така:

"З неба зірка засіяла.
Вже зійшла золота,
Про Бога, про Христа
Всім возвістила.

На Вкраїні заясніла,
Над широким степом,
Над могутнім Дніпром,
Там запалала.

Над хатами засіяла,
Українські серця
Про Бога, про Христа
Загомоніли.

Радуйтеся Божі люди,
Бо вродивсь Христос-Бог,
Що з недолі й тривог
Спасати буде.

Радуйтеся людські діти,
Бо вродивсь Божий Син,
Він не дасть нам один
Кривди терпіти.

І зраділи степи, гори.
Звеселіла земля,
Україна ціла
І Чорне море.

І ми, браття, станьмо в колі,
Заспіваймо Христу,
Щоби спас Вітчину
Нашу з недолі".

На мелодію "Бог ся раждає":

"Нині Рождество Божого Дитяти,
Браття-вкраїнці йдуть Його вітати:

Приспів:

Тутки лемки співають, подоляки іграють,
Волиняк щось міркує, бойко легко танцює,
Полтавець плясає, гуцул трембітає
Тра-ра, тра-ра, тра-ра-ра-ра-ра" (2 рази).

На мелодію "Небо і земля":

"Ой, на Вкраїні, ой, на Вкраїні
Зорі засвітили,
Як з Вифлеєму, як з Вифлеєму
Новину звістили:

Приспів:

Христос родився, Бог воплотився,
Бог Правди-Любови, здійме всі окови,
Зішле Він свободу нашому народу,
Зітре главу Він Іроду".

Або на іншу мелодію:

"Радуймося, веселімся,
Бог Спаситель народився.

Приспів:

Він зішле нам кращу долю,
Україні мир і волю,
Радіймо, радіймо, веселімся".

Кожного року, аж до вибуху Другої світової війни появлялися такі нові коляди. Багато з них виходило з-під сільського пера, деякі були складені нашими поетами, звичайно безіменно.

Такий спосіб колядування нервував польську поліцію, яка пильно слідкувала за рухами молоді по наших селах. Траплялися втручання поліції у солтисів, війтів, а навіть у священиків. Це ще більше підбадьорювало колядників, що одночасно виконували дві роботи: колядували на народні цілі і дрочили ненависних поліцаїв.

З давніх-давен по наших селах молодь ходила з "Вертепом". Останніми роками дуже популярний був "Новий Український Вертеп", виданий також у видавництві Івана Тиктора 1932 року. У тому "Вертепі" дієвими особами були гості з України, що йшли вітати

Новонародженого Божого Сина. Був гість з-над Дніпра, з-над Дністра, з Волині, із Закарпаття та з Буковини.

Взагалі святкування Різдва в роках між війнами набирало українського національного характеру.

Другий день Різдва — Собор Пресвятої Богородиці ("Коляди")

Ще перед сходом сонця господарі, або хтось із старших дітей, накручував в хаті перевесла з "дідуха", що його внесли на Свят-Вечір. Тими перевеслами обв'язували овочеві дерева, "щоб краще родили". Деякі дерева "страшили" сокирою, "якщо не зародить наступного літа — буде зрубане".

Церковні відправи в той день були такі, як і кожної неділі. По обіді старше церковне Братство заходило до священика з колядою. Священик радо приймав колядників, вписував на листу свій даток і цю листу передавав "старшому братові", а потім вони йшли далі по селу. Прихід колядників попереджав дзвінок, позичений у церкві. Дещо пізніше, таким же самим порядком приходило молодше Братство. Обидва Братства колядували на церкву.

Щоб закінчити колядувати за один день, Братства розділялися на групи колядників по 18 до 20 осіб і починали колядувати з протилежних кінців села. Молодше Братство ніколи не випереджувало старшого. В передвечірній час, коли стихав вітер і починав "брати" сильний мороз, з усіх кінців села розносилися коляди. Всі колядники за звичаєм зустрічалися в одному місці, щоб разом проколядувати ще декілька коляд. У таку пізню ніч, коли колядники кінчали колядування, на багатьох городах, подалі від господарських будинків, горіли вогні. Майже кожна родина увечорі виносила з хати "дідуха" і спалювала його на городі. Це в пам'ять події, що після втечі Святої Родини до Єгипту Ірод наказав спалити стаєнку, де народився Христос.

В деяких селах (в Новосілці і присілках та над Стрипою) деяким дівчатам "штихували". Це мусіла бути дівчина і гарна і загально шанована. Таке "штихування" було важливим. Про нього говорили довгий час і по святах, як про щось особливе. "Штихування" — це похвальна пісня на мелодію "В яслах лежить":

А в тій хаті красна панна,
Красна панна Маруся... (чи інше ім'я).
На ній шуба за сто злотих,
За сто злотих, за червоних,
Ще й за двіста червінців...

В дальших рядках була описана хустка, сукня і так далі... "Штихування" було честю для дічини і родини. За це колядників окремо нагороджували та гостили.

Третій день Різдва — Святого Первомученика Стефана

Цим днем закінчувалось колядування. Поки вибиратися до церкви, чи "на свята", заходили до Стефана (Степана). Такі ім'яниники були майже в кожній родині, а вже напевно по сусідству. Вранці приходили приятелі чи хтось із родини з готовим перевеслом і тісно обв'язували ім'яниника. Зв'язаному співали "Многая літа" і розв'язували щойно, коли був приобіцяний гарний "окуп" (останнім часом — даток на добродійні цілі).

Новий рік (Святого Василія Великого), 14-го січня.

Нового Року очікували і старші, і молодші. Кожний робив собі підсумок "Старого року", накреслював пляни, надіявся на "Новий". Новий Рік попереджувало вечірнє Богослуження в церкві, так зване "Закінчення старого року". Звичайно на такому Богослуженні бувало багато людей.

Ще звечора кожний хлопець-підліток від 5 до 12 років готував собі торбину з насінням, щоб удосвіта йти "засівати". Дехто приготовляв собі грубого прута, — може трапиться нагода молотити "Діда-Василя". Насвітанку, ще далеко до сходу сонця, хлопці виходили з хати "засівати". Стукали до дверей, щоб пустили в хату. Господарі радо приймали такого "сівача". "Сівач" входив до хати, сіяв зерно, переважно пшеницю або овес. Менше жито, а ячменем не можна було засівати, бо "буде ячмінь кидатися на оці в цьому році"... Сіючи зерно, сівач "віншував":

"Сійся-родися жито, пшениця, всяка пашниця.
На щастя, на здоров'я, на той Новий Рік,
Щоби вам ся родило ліпше, ніж торік.
Христос ся Раждає!"

Сівачеві давали дрібну монету, деколи ще тістечко або пампушок. Якщо сівач прийшов першим, тоді казали йому молотити "Діда-Василя". В такому "дідові" траплялися горіхи та солодощі, приготовані для першого "сівача". Цей ритуал виконували лише хлопці, бо дівчатам, подібно як на Введення, не можна було заходити до чужих хат. Із сходом сонця сіяння припинялося. (В деяких селах ходили засівати також і дівчата, але їм не можна було входити перед хлопцями).

Якщо було багато сівачів — буде багатий урожай, — казали люди. Якщо мало — буде поганий рік.

Йдучи до церкви, кожний брав жменю зерна в кишеню, щоб ним "посіяти" інших. При тому складали собі взаємно новорічні побажання.

В кожному селі було звичайно більше Василів, ніж інших імен. До Василів приходили засівати окремо. Їх зв'язували подібно, як і Стефанів, при тому "засівали" та складали бажання.

Декілька років підряд, перед Другою світовою війною, духова оркестра з Новосілки відвідувала на Новий Рік провідних діячів у Підгайцях і грала їм коляди. Таке відвідування належало до почести, бо оркестра обмежувалася лише до найбільш поважних та загальношанованих громадян і священиків. Складені пожертви оркестра передавала до каси читальні "Просвіта" в Новосілці.

Навечір'я Богоявлення Господнього (Щедрий Вечір) (18-го січня)

До Щедрого Вечора готувалися подібно, як і до Свят-Вечора. В той день теж зобов'язував строгий піст. Не тільки не можна було їсти м'ясних та молочних страв, а ціла родина постила аж до "малого" Водосвяття, що відправлялося в церкві перед обідом. На цьому Водосвятті коло полудня, святили воду. Щойно після пиття свяченої води можна було їсти. Свячену воду приносили до хати в дзбанках чи глечиках.

Вечерю приготовляли таку ж, як і на Свят-Вечір, себто — з дванадцяти страв. До кожної страви доливали трішки свяченої води. Увечорі вносили "дідуха" та "Діда Василя". Стіл застеляли так само, як на Свят-Вечір, кладучи на ньому гору колачів і книшів. Книші — це були буханці хліба з житньої муки, з маленьким буханятком зверху. Пекли також кукурудзяники та великі паляниці.

Із заходом сонця, перед вечерею, батько витягав з "Діда-Василя" жменю колосків і сплітав кропило. Мати тим часом розчиняла свяченою водою рідке тісто в мисочці. Коли все було готове, родина виходила святити хату та все господарство. Перед батьком ішов найстарший син і ніс запалену свічку. За ним ішов батько з мискою свяченої води та з кропилом. За батьком крокували діти, за ними — мати з мисочкою розчиненого тіста. Батько починав святити хату від стола, обкроплюючи його водою. Потім переходив до бічної стіни, також кроплячи водою, згодом до протилежної, кінчаючи на порозі. Це так на взірець хреста. Мати на кожній стіні робила тістом знак хреста, також і на дверях. Далі виходили маленькою процесією у двір, прямуючи до воріт. Батько кропив хату зі зовні, співаючи при цьому з усією родиною кондак: "Явився єси вселенній"... і на переміну: "Єлици во Христа". Кожний з родини мав під пахвою чи то буханець хліба (книш), чи кукурудзяник.

Дійшовши до воріт, мати мазала на них тістом хрестик і вся процесія прямувала через подвір'я до стодоли, комори й інших господарських будинків. Кожний був окроплений зі зовні та з середини, а на дверях був позначений хрестиком. Входили до стайні. Тут батько не кропив. Кожну тварину гладили, відломлювали кусень хліба, паляниці чи кукурудзяника і давали їй їсти. На Щедрий Вечір тварини теж "говорили людською мовою".

Перед вечерею хату накурювали ладаном та іншим запашним зіллям. Після спільної молитви, родина засідала до вечері. Після вечері діти витягали з "Діда Василя" стебла, робили з них малі хрестики і втикали в кожний куток шиби у вікнах. В більшості найстарша дочка збирала зі стола ложки, виходила надвір і ними "тарахкала". Звідки відізветься пес, звідти прийде до неї жених. Після того ложки зв'язували малим перевеслом і вкладали у "Діда-Василя". На вікно ставили склянку води та мисочку з вечерею "для душ". У мисочці було потрошки кожної страви з вечері.

"Щедрий Вечір — дівочий вечір", — казали люди. Дівчата збиралися в групи, подібно як колядники на Свят-Вечір, і йшли щедрувати. Звичайно під вікнами, рідше в сінях. Щедрівки були різного змісту та різних мелодій. Деякі з них скидалися на народні пісні, деякі мали в собі дещо з поганського, а також були такі, в яких оспівувалось народження та хрищення Христа.

Чи не найстаршою, найбільш поважною була щедрівка:

"На добрий вечір господароньку
Ми в тебе, ми в тебе.
Просив тя Господь на вечероньку
До себе, до себе.
Обіцяв тобі сто кіп пшениці
Зродити, зродити.
Дай же ти, Боже, в щасті, здоров'ї
Прожити, прожити".

Далі згадувалося жито, ячмінь та інше збіжжя.

В щедрівках, що їх можна б віднести до побутових пісень, співали:

"Косив Василенько яру пшениченьку,
Бреніла коса коло покоса.
Вийшла до нього матінка його,
Час Василеньку на вечероньку.
Зараз, зараз прийду,
Но покоса дійду,
Покоса дійшов на вечерю не йшов".

В дальших рядках співали про сестру, брата й інших членів родини, що просили Василенька на вечерю. За кожним разом обіцяв,а не приходив. В останній строфі було:

"Прийшла до нього миленька його,
Час Василеньку на вечероньку.
Зараз, зараз прийду, но покоса дійду.
Покоса не дійшов, на вечерю прийшов".

У хаті, де був хлопець Іван, співали "косив Івасенько", де був Михайло — "Михасенько", де Петро — "Петрусенько", — так на різні імена.

Були щедрівки, що своїм корінням сягають передхристиянських часів в Україні. Варто, для прикладу, навести одну з них, в якій згадується богиню Ладу.

"Щедрий вечір всім вам щаслива година,
Породила Діва Предвічного Сина.
Ладо, Ладо, Ладо, всім на світі радо, (2 рази)
Щедрий вечір на землі". (2 рази)
"Не в царській палаті Господь наш родився,
А в біднім вертепі, в яслах положився.
Ладо, Ладо, Ладо, всім на світі радо, (2 рази)
Щедрий вечір на землі". (2 рази)

Щедрівку закінчували "віншуванням":

"Віншуємо вас тими святами,
Щобисте дочекали до Богоявленія,
Від Богоявленія до Воскресенія,
Від Воскресенія до Вознесенія,
І так з року на рік, поки вам
Пан-Біг призначив вік.
Христос ся Раждає!"

Дівчатам "віншували" окремо:

"Рости велика до черевика,
Від черевика до вінця,
До хорошого молодця.
А ти, гречна панно, не лінуйся встати
Нам щедрівку дати".

Щедрувати ходили також церковні сестриці. При кожній церкві діяли звичаєм два Братства і два Сестрицтва. Кожне мало свою визначену ціль. Молодше Сестрицтво, в якому гуртувалися дівчата, мало за завдання дбати про квіти для прикрашування вівтарів та образів у церкві. Квіти змінювали два рази протягом року: на Різдво та на Великдень. Виробляли їх з кольорового паперу. Папір, дріт, фарбу, клей та все інше для виробу квітів треба було купувати. Отже, Сестрицтво ходило щедрувати на закуп потрібного матеріялу. За щедрівку давали дрібні датки. Сестрицтво співало щедрівки релігійного змісту:

"Ой, на річці, на Йордані,
Золотий хрест вишиваний.
Злетілися ангелоньки,
Взяли Христа на крилоньки.
Принесли Го до церковці,
Поставили на престолці.
Взяли Єму та читати,
Яке би Му ім'я дати.
Дають Йому святий Петро,
Мати Божа не злюбила.

Того вечора діти спати не поспішали. Молодших цікавило, що і як говорять тварини в стайні. Чекали до 12-ої ночі, щоб підслухати "розмову". Інші чекали також півночі, бо в той час злітаються душі тих, що померли в хаті, їсти те, що було приготовлене для них по вечері. Дехто "бачив на власні очі", як рухалася цілушка з колача та хиталася склянка з водою. Це "душа їла хліб і пила воду"...

Богоявлення Господнє (Йордан), 19-го січня.

Богоявленням закінчувався цикл Різдвяних святкувань. Тому до Йордану приготовлялися з особливою увагою. Зокрема церковні Братства і Сестрицтва. В той день у кожному селі відбувалося Велике Водосвяття на ріці або бодай на криниці — у тих селах, де ріки не було. Подібно, як у Навечір'я Богоявлення, так само і на Йордан зобов'язував піст аж до свяченої води. Не можна було їсти поки не посвятять воду.

Йордан в Підгайцях відбувався надзвичайно урочисто. Богослуження в церквах починалися о год. 9-ій вранці. Коло 10-ої години з Успенської церкви формувалася процесія: хрест, найкращі хоругви по обох сторонах, а всередині великі образи, що їх несли чотири дівчини на спеціяльних держаках. За ними — три трійці (свічки) з справжнього бджолиного воску, що їх несли найбільш шановані чоловіки в громаді. Перед священиками — хрест, патериця та Євангеліє. За священиками йшов хор, відтак — церковні Братства та вірні. Процесія була багатолюдна, бо під час формування походу до Підгаєць долучувався Галич. А пройшовши Бережанською вулицею в долину ринку, та привітавшись хоругвами, долучувався до процесії святково вирядженій Угринів. "Явился еси днесь вселенній"... — грімко несеться з грудей добре вишколеного хору. Процесія набирає святково-маніфестаційного характеру, проходячи вулицею Собеського в сторону костела.

На Старому Місті процесія, сформована в церкві Св. Юра, іде на південь міста. "Єлици во Христа крестистися"... — лунає здалеку, ніби обидві процесії перекликаються. На повороті, недалеко млина "Під Замком" процесії вітаються. Низько схиляються хоругви одна до одної. Зливаються в одну могутню упорядковану людську масу. Хоругви, образи, трійці, патериці, священики входять в один порядок. Злучуються хори. "Христос христився в Йордані"... — несеться по широкій долині Коропця. Здається, ніби ця могутня пісня долітає на північ до Новосілки, а там — рікою на південь до Вербова, Голгіч і ще далі, далі...

Під гаєм, на шляху, що веде до Монастириськ, процесія в повному складі: це з Сільця; привітавшись, злучуються вірні у кількатисячну масу.

Образи заквітчані в штучні квіти, що їх виробили дівчата сестриці під час "Пилипівки", з кожної церкви по-два, і більше двадцяти хоругов займають місця довгим шпаліром на вулиці. Священики, "асиста", — себто хрести, патериці, трійці, євангелія з кожної церкви, а також злучені хори, сходять униз, де над чистою джерельною водою збудований наче вівтар, із великим майстерно виконаним хрестом із льоду. Рік-річно льодові хрести робили Хмуричі з Застав'я.

"Во Йордані крещающуся Тебі, Господи"... проноситься урочисто з грудей священиків і могутнє "Єлици" злученого хору. Читають євангеліє, а потім — акт посвячення води. Благословлять священики чистесеньку воду, занурюючи запалені "трійці", кроплять кропилами. Понад головами вірних пролітають білі голуби. Про це подбали ті, що хотіли в такий спосіб символізувати прихід св. Духа.

Водосвяття закінчилося. Кожний старається перший набрати в принесену посудину води. Та найперше п'ють свячену воду на місці.

Потім похід формується за попереднім порядком. Процесії з побожним співом розходяться по своїх церквах.

Під час Водосвяття зауважується між вірними багато латинників (поляків). Вони, як і інші, вислуховують Богослужби, набирають собі свяченої води. Колись, коли процесія проходила повз костел, з нього виходила польська процесія вітати нашу і воду святили спільно. Та згодом польська окупаційна влада щораз більше затіснювала переслідування не лише чолових українців та наших установ, але й церкви. Цвинтар в Підгайцях формально належав спільно до костела і до церкви. Там ховали покійників обох віровизнань. Цвинтарною каплицею користувалися на рівних правах костел і церква. Ключ від каплиці був у костелі. На Зелені Свята перед відправою на могилах поляглих, панахида відправлялася в каплиці. Та вже 1926-го року поляки не дали українцям ключа від каплиці і тим унеможливили традиційну відправу. Панахиду відслужили священики надворі.

На Йордан наступного, 1927-го року процесійним походом на ріку керував о. Бернат. Отож він дав розпорядження, щоб того року польську процесію зігнорувати. Коли польська процесія вийшла,, як попередніх років, щоб прилучитись до нашої, українська не відповіла на її привіт. Так закінчилося спільне свячення води.

Родина, повертаючись до хати з Водосвяття, святкувала кожна по-своєму. Передусім, батько кропив ще раз свяченою водою хату, а також треба було дати свяченої води домашній худобі. В пообідніх годинах та увечорі відбувалися перші після Різдва забави, так звані "коляди". В пізніших роках влаштовували спільні "Просфори" в читальнях та інші культурні імпрези.

Стрітення Господнє — "Зимні М'ясниці", 15-го лютого.

В день Стрітення, після Богослуження, господиня (мати) обстругувала хрестики з тіста на стінах, що їх робила на Щедрий Вечір. Також кутю з стелі, що її батько кидав перед Святою Вечерею на Свят-Вечір. Все те старанно зберігали аж до весняного посіву, а тоді змішували з зерном ячменю, ярої пшениці, вівса і розсівали в полі. Це мало б приносити врожай. Також брали в поле цілий буханець хліба і так цілим його привозили, "щоб хліб був круглий рік у хаті". Якщо на Стрітення було хмарно або завірюха, очікували ранньої весни; якщо соняшно — ще буде шість тижнів зими.

Зимні м'ясниці, що тривали від Богоявлення до першого тижня Великого посту, це був час весіль та вечерниць. (Вечерниці описані під "Пилипівка").

Страсний тиждень

До Великодня приготовлялися, як до найбільшого торжества у році. Кожний в родині мусів відбути великодню сповідь. Для цього був призначений час. Коли хтось із якихось причин не висповідався в означений час, сповідався у Великодній тиждень — разом із "злодіями" та іншими "великими грішниками". Кожний старався мати новий одяг та черевики. Інакше не було б для нього Великодня.

У Живний четвер господині пекли паски й баби. Шкаралупину з яєць, ужитих для тіста, виносили на ріку. Згідно з повір'ям десь глибоко, під землею, живуть Рахмани. Вони не знають, коли на землі припадає Великдень, бо не мають календаря. За шість тижнів вода донесе до них викинену шкаралупину і тоді вони матимуть свій "Рахманський Великдень". Ввечорі, у переповненій церкві відправлялися Христові "Страсті". В давніших часах пізно вночі по "Страстях" парубки розкладали вогні в різних кінцях села. Це були невеличкі ватри на роздоріжжях та вигонах. Їх палили в пам'ять Христових мук. Коли Христа судили, апостоли чекаючи присуду, грілися при вогні. В багатьох випадках на такій ватрі спалювали господарям старі ворота, частини старого воза чи саней, очевидно крадькома, щоб власник не знав. Особливо побожні люди починали "триднівку": повечерявши в четвер, їли знову аж на Великдень снідання.

В п'ятницю зобов'язував строгий піст аж до викладення Плащаниці. В церкві відправа починалася перед полуднем, закінчувалася обходом з Плащаницею та калатанням біля полудня. Тоді щойно можна було їсти.

Церква була відкрита цілу ніч. Всю ніч були там люди. При Божому гробі стояли стійки (сторожа) — Січовиків, Соколів або пластунів.

Субота перед Великоднем була призначена на завершення підготови до Великодніх свят. Обов'язком кожного в родині було бути в церкві при Плащаниці. Дорослі ходили рано, щоб удень не переривати собі праці. Закінчували прикрашувати вапном та різними фарбами стіни хат із-зовні. Господарі старанно упорядковували господарство.

В хаті приготовляли великодні страви: пекли шинки, ковбаси й інші м'ясні вироби. Варили яйця, писали писанки, фарбували галунки,*) готували кошик для свячення. Провіряли одяг, звичайно новий, щоб чогось ранком не забракло.

У великих парафіях, до яких належало кілька сіл чи присілків, свячення пасок відбувалося у суботу пізнього пополудня. Головне свячення було після Воскресної Утрені, на Великдень. Під церквою розставляли в ряди приготовлені кошики, в яких мусіла бути велика паска, шинка, ковбаса, яйця, сир, масло, хрін, житній хліб і сіль. Хоч усе було посвячене, ніхто не наважувався його їсти, бо в той день був ще піст. Свячене було призначене на великоднє снідання.

Великдень

Надворі було ще темно, коли люди сходилися до церкви на Воскресну Утреню. Дзвони мовчали, на знак жалоби по смерті Христа. Замість дзвінків, в часі відправи у Велику П'ятницю, Суботу та в часі хования Плащаниці, вживали так званого "калатала", що мало нагадувати звук молотків, якими прибивали Ісуса до хреста.

Після схования Плащаниці, в церкві готувались до великодньої процесії. Вся церква потопала у світлах і квітах, на вівтарях та образах. Члени Братства й Сестрицтва стояли з великими свічками в руках. Вважалося честю нести в часі процесії св. євангеліє, хрест, патерицю, хоругви. Образою було, коли комусь на Великдень не дали свічки!

"Воскрес Ісус от гроба" — розпочинав священик Воскресну Утреню, яка фактично починалася потрійним обходом процесії навколо церкви. В той момент починали радісно дзвонити дзвони. Нерідко дзвонарі видзвонювали різні мелодії. Разом із дзвонами чути було голосні постріли. Стріляли з саморобних мушкетів, званих моздірами. Процесія прибирала торжественного вигляду. Всі в новому одязі, в кожного з грудей лине радісна пісня "Христос Воскрес"! Пісня, звучання дрібних дзвінків, звуки великих дзвонів — творять одну, могутню симфонію, що розіграється саме тоді, коли велике колесо сходячого сонця освічує тих, що радіють Христовим Воскресінням. Біля 8-ої години кінчається Воскресне Богослуження. Повертаючись із

*) Галунка — яйце пофарбоване однією фарбою.

церкви, всі вітаються словами "Христос Воскрес!" — "Воістину Воскрес!"

Родина засідала разом до спільного великоднього снідання. Їли свячену шинку, ковбасу, яйця. До того додавали хрону з бурячками. В багатьох родинах подавали дрібно нарізаний чистий хрін. Вірили, що він на Великдень цілком не пече. Їли його непомірно багато, щоб переконати одні одних, що й справді не пече, хоч сльози було важко втамувати. Шкаралупки з свячених яєць не кидали до смітника, щоб не попали в гній. Це був би гріх. Їх збирали окремо, а після сніданку викидали на дах (стріху) хати.

Після спільного сніданку молодь швидко збиралася на гагілки. В Підгаєччині звичайно називали ці пісні "гаївки". Хлопці й дівчата брали із собою писанки. При зустрічі з найближчими подругами обмінювалися писанками. Дещо пізніше приходили молодиці, а згодом старші та діти — усе село.

Гагілки розпочинали спільно піснею "Христос Воскрес із мертвих". Згодом співали прерізних весняних пісень. Про фіялки, про барвінок, огірочки, соловейка, зайчика і тому подібне. Ці пісні (гагілки, гаївки) виразно оспівували весну. Деякі походили з часів турецьких чи татарських нападів:

"Пущу коня на долину,
А сам ляжу на годину.
Сплю годину, сплю другую,
Ще на третю щасливую.
Щасливая тая годинонька,
Десь взялася моя дівчинонька.
Нахилилася низенько,
Взяла мене за рученьку.
Ой, встань милий, годі спати.
Прийшли турки коня взяти.
Коня візьмуть вороного,
Тебе заб'ють молодого.
Коня візьмуть, кінь конем буде,
Тебе заб'ють — жаль серцю буде".

Мабуть найпоширеніша не лише в Підгаєччині, а й по всій Галичині була гагілка про Зельмана, чи пак Жельмана. Переказ говорить, що за часів панщини ключ від церкви переховував орендар, чи управитель фільварку, Зельман. На Великдень люди очікували під церквою Зельмана з ключем, співали для нього гагілки. Дівчата і хлопці розподіляються на групи. Одна група стоїть напроти другої, взявшися за рамена. Перша наближається ходом до другої і починає:

"Їде, їде Зельман, їде, їде його брат,
Їде, їде Зельманова і братова,
Вся його родина".

Наблизившись до першої групи, друга група (ряд) співає:

"Помагайбі Зельман, помагайбі його брат,
Помагайбі Зельманова і братова,
Вся його родина".

(В деяких селах замість "помагайбі" співали "на добрий день").

Перша група відспівує:

"Панни хоче Зельман, панни хоче його брат,
Панни хоче Зельманова і братова,
Вся його родина".

Другий ряд:

"На який двір Зельман, на який двір його брат,
На який двір Зельманова і братова,
Вся його родина".

Перший ряд:

"На вівсяний Зельман, на вівсяний його брат,
На вівсяний Зельманова і братова,
Вся його родина".

Вівсяним двором уважався дуже бідний двір, тому другий ряд відспівував, а перший повертався назад з нічим.

"А ми панни не маєм, на такий двір не даєм!
Їдь собі Зельман, їдь собі Зельманова і братова,
Вся його родина".

Далі співали про двір ячмінний, житній та інші, і за кожним разом один ряд наближався до другого і відходив з нічим. Врешті перший ряд відповідав:

"На пшеничний Зельман, на пшеничний його брат,
На пшеничний Зельманова і братова,
Вся його родина".

Пшеничний двір уважався багатим, тому другий ряд віддавав одну з найкращих з-поміж дівчат, співаючи:

"А ми панну маєм, на такий двір даєм,
Бери собі Зельман, бери собі його брат,
Бери собі Зельманова і братова,
Вся його родина".

В багатьох гагілках згадувалося дещо про добу, в якій вони творилися. Роки між двома світовими війнами були добою динамічного росту національної свідомости, суспільно-політичної активности наших громад, а також що раз більших переслідувань українців польською владою. Після "пацифікації" помітно в гагілках такі актуальні акценти:

"Вію, вію, вію вінець,
Розвію, розвію, розвію вінець.
А нас били, катували,
До Підгаєць гнали,
По дорозі нас питали
Чи ми пластунами?
Вію, вію... і т. д".

У тридцятих роках популярною на наших селах була гагілка:

(2) Заспіваймо паняночки,
Весняної гаїлочки.
(2) Хай ся мати утішає,
Ісус з гробу воскресає.
(2) Хай воскресне Україна,
Сріблом, злотом умаїна.
(2) Хай воскресне, хай прибуде,
Поміж українські люди.
(2) Хай воскресне тая слава,
Що триста літ в степу спала.
(2) Хай воскреснуть з могил тії,
Стрільці наші Січовії.

При деяких гагілках виводили різні ігри, як при "зайчику", що не міг вискочити з замкненого кола; при "огірочках", що велися дуже далеко; при "соловейку-сватку" — що бачив, як мак росте. Хлопці бавилися в "третяка", "вола", будували живі вежі. Гагілки виводили усі три дні свят, кожний день кінчаючи "кривим танцем" по сільських дорогах. Гагілки закінчувались у Провідну Неділю, себто тиждень після Великодня.

Другий день Великодніх свят — світлий або "обливаний понеділок", позначався особливим звичаєм, а саме — обливанням водою кого першого ранком зустрічалося. Звичайно виливали на когось трохи води, вітаючись при цьому великоднім привітом "Христос Воскрес!" Деколи хлопці таки добре обливали дівчат (з відра), маючи при цьому багато сміху. Звідки цей звичай взявся і на яку пам'ятку, переказ не говорить. Звичай був поширений по всій Підгаєччині.

Місяць травень.

Цей найкращий місяць у році позначався пожвавленням життя не лише в природі, але в родині і громаді. В першому тижні — 6-го травня, припадало святого Юрія. В багатьох церквах у повіті були празники. Тоді також починався відпустовий час у Зарваниці.

Цього дня виганяли домашніх тварин на зелену пашу. Вечір перед святим Юрієм був дуже "небезпечним". Корови після отелiння, давали багато молока. Тому чарівниці в той вечір забирали молоко від сусідських корів. Виганяючи корови на пасовище, перев'язували їм хвости червоною стяжкою. Стяжка "цілковито забезпечувала корову від чарівниці та вроків".

Польові сторожі починали в той день працю на полі. Від того дня їм рахували заробіток.

У церквах служили кожного вечора молебні до Пресвятої Богородиці, звані "маївки". На маївку звичаєм ходила молодь. Після

молебнів хлопці і дівчата збиралися на вулицях співати пісень. В селі часто було чути спів кількох груп у різних місцях. В поблизьких селах спів було чути від села до села. Так співали до пізньої ночі. В останніх роках польського панування поліція переслідувала співи, мовляв, це "заколочення" нічного спокою. Суть полягала в тому, що крім народних пісень, співали теж революційні, іноді протипольські, які поліцію дражнили.

В половині місяця, 16-го травня припадало свято знесення панщини 1848 року. В кожному селі був так званий "панщизняний хрест", або "хрест свободи", поставлений в пам'ять скасування панщини. В той день служили Богослуження в церкві так, як у неділю. Після Богослуження йшла процесія до панщизняного хреста. По обіді молодь виводила гагілки. Звичай заникав, і вже в 30-х роках процесії до хрестів не ходили. День свободи перестав бути святом.

Зелені Свята. Поклін поляглим.

При кінці травня або в червні припадають Зелені Свята. Свято в загальному призначене для вшанування померлих. У суботу господарство мало бути впорядковане. Подвір'я чисто позамітане. Хату обмаювали зеленню. При вхідних дверях прикріплювали високі, аж під стріху, гілляки липи, ясеня, рідше берези чи іншого дерева. В стріхи довкруги будинків впихали дрібніші віти того ж дерева. На подвір'ї стелили шувар. Хату всередині маїли свіжо розцвілим бозом (бузком), "язвінем" (ясмин, жасмін), або черемхою.

На Зелені Свята господині пекли пироги. Приготовляли тісто так, як на булки, і в нього клали гречаної каші, як начинку. Випікали також пироги з приправленою капустою, з маком, а також — по деяких селах, — з фасолею.

Першого дня Зелених Свят відбувався традиційний похід на цвинтар у Підгайцях. Побіч загального цвинтаря був військовий, на якому лежали поховані вояки Українських Армій. До них спрямовували похід кожних Зелених Свят.

Біля І-ої години по обіді, коло церкви в Підгайцях збиралися учасники походу. Старе Місто, Сільце, Галич та Угринів приносили виготовлені попереднього дня у читальні вінки. Вінки міста Підгаєць були на місці. Після короткої відправи формувався похід (процесія). Хрест, хоругви, за ними десятки вінків із шарфами, на яких видніли написи: "Борцям за волю України", "Поляглим Героям" і т. под. За вінками — священики, а далі ішов хор. За ним тисячна маса людей. Упорядчики старалися, щоб люди маршували чвірками.

Хор співав "Святий Боже" й інші побожні пісні. Ближче до цвинтаря, а часом на цвинтарі, хор співав стрілецьку пісню:

"Коли ви вмирали, вам дзвони не грали,
Ніхто не заплакав за вами.
Лиш в чистому полі ревіли гармати,
А зорі вмивались сльозами.

Коли хоронили вас в темні могили,
Від крови земля почорніла,
Під хмарами круки стадами літали,
А бурею битва гриміла.

На ваших могилах хрести похилились,
Калина нагнулась додолу.
Спіть орли, соколи, ми готуєм зброю
І ждемо на поклик: До бою".

Зеленосвяточний поклін поляглим був насправді релігійно-національною маніфестацією із сильно підкресленою ідеєю, за яку віддали життя вояки українських армій. Поляки уважали її перебіг та зміст за проти-польську акцію. Дуже часто поліція втручалася в порядок її проведення, а також брала на допити (пізніше) священиків та провідних осіб Філії "Просвіти" в Підгайцях. 1938-го року заборонено на шарфах при вінках поміщувати будь-які написи, а похід мусів мати форму процесії, а не зорганізованого маршу чвірками.

Поклін поляглим на могилах у Вівсю і Семиківцях

Українські Січові Стрільці, що були на позиціях над Стрипою й околицях у 1915-16 роках, залишили по собі не лише безсмертну славу на сторінках історії України, але також свої стрілецькі могили у Вівсю і в Семиківцях. У Вівсю були поховані поляглі УСС-и, в Семиківцях стояла могила, висипана для вшанування пам'яти поляглих.

У перший день Зелених Свят збиралися біля цих могил тисячні маси народу з довколишніх сіл. Організації в одностроях, інші учасники — у народній ноші. Після поминальних відправ, з патріотичними промовами священиків, організована молодь складала вінки та влаштовувала дефіляди навколо могил. В цьому перешкоджала польська поліція і це приводило часто до сутичок між учасниками і поліцією. Після цього були поліційні догани, допити, сипались грошові кари, тощо.

Вівся до 1935-го року належало до повіту Підгайці. За новим адміністративним поділом його приділено до повіту Бережани. Перша бійка між учасниками святкувань і поліцією була на Зелені Свята 1929-го року. У 1934-му році польська адміністрація стягнула до Вівся сильні відділи поліції та війська. Військо було розставлене навколо Вівся, щоб не допустити людей з інших, сусідніх, сіл. Як військо, так

і поліція, кидали слізні бомби та били нагайками зібраних. Не зважаючи на заборону, Богослуження на могилі таки відбувалися.

Могила УССів в Семиківцях 1929 року. Попереду: представники просвітянського і сокільського руху в Підгаєччині.

У Семиківцях, на могилі-пам'ятнику, збиралися не менші маси учасників. Участь брали також численні громади з сусідніх повітів — Теребовельського і Тернопільського. Майже після кожного зеленосвяточного вшанування поляглих священика та провідних діячів сіл допитувала поліція, при чому дуже часто накладали на людей грошові кари "за порушення громадського порядку", або за протипольську промову (священика).

Процесія в поле

Однієї з неділь в половині червня, коли збіжжя в полі дозрівало, у поле виходила процесія. Починаючи з церкви процесія зупинялася при всіх придорожніх хрестах, що були чистенько вибілені та заквітчані свіжими квітами. Священик відчитував євангеліє. Також молились біля деяких господарств, що запрошували священика заздалегідь.

У полі священик відчитував євангеліє при загонах тих, що замовляли читання наперед. В загальному відбувалося благословення

всіх піль та придорожніх хрестів. За повір'ям, благословення піль приносило гарну погоду та багатий урожай.

Процесія до Зарваниці

Щорічна проща до Зарваницької Матері Божої була майже обов'язком кожного мешканця Підгаєччини. Щоб прощу зробити ще більш урочистою, парохи майже всіх більших парафій організовували збірну прощу, тобто, процесію. Звичайно така проща відбувалася в літніх місяцях, найчастіше від половини травня до кінця червня. З далеких сіл з-над Золотої Липи процесії виходили в суботу вранці, щоб під вечір прийти на місце. З поблизьких — ішли в суботу по обіді, з недалеких — у неділю вранці. Кожної неділі у Зарваниці бувало 40-50 процесій з різних околиць Галичини.

На прощу до Зарваниці. Процесія з Шумлян. По середині о. Микола Старух, парох. Липень 1936 року.

В день прощі, при сході сонця багато паломників милися водою, що випливала з джерела під каплицею, де колись з'явився чудотворний образ Матері Божої. Цілюща вода допомагала виліковувати різні недуги. Кожний паломник сповідався і причащався у церкві, в якій приміщено було чудотворну ікону. Це означало, що паломник осягав повного відпусту (прощення) гріхів.

Свячення віночків

Напередодні свята Божого тіла (св. Євхаристії) вранці виходили дівчата та жінки в поле збирати польові квіти. З них виплітали 7-9 віночків, розміром з 20 см. в промірі. Зв'язували разом і ввечорі, на Вечірні, священик їх освячував.

Посвячені віночки вішали під стріхою, щоб добре висохли. Тому, що віночки були сплетені з різного зілля, кожне з них нібито

допомагало на різні недуги. Будь-якої пори року, коли хтось мав біль зуба, опухлину на лиці, біль голови, "вроки" і тому подібне, його лікували сухим зіллям з віночків: набирали в посудину розжарених вугликів і на них сипали втертих віночків. Хворий вдихував дим, що нібито допомагав проти недуги.

Також коли корова вродила теля, для неї приготовляли особливий напій. Це були терті віночки, терте коноп'яне насіння з-під скатертини, якою застеляли стіл на Свят-Вечір, та дрібно поламана паляниця, що її випікали з решток тіста, яким вимальовували хрести на дверях та стінах під час благословення хати та господарства на Щедрий Вечір. Все це заливали теплою водою і давали корові випити.

Різдво св. Івана Хрестителя (Івана-Купала) (7-го липня)

У навечер'я свята господині або старші діти в родині вирізували на різних неужитках в селі лопух, чорнобіль і щавник. Це в пам'ять пустинного життя св. Івана, який, згідно з релігійним переказом, жив у пустині, харчувався саранчею та медом диких бджіл. Одягався в шкіри диких звірів.

У ніч під Івана-Купала, у саму північ, цвіла папороть, — казали люди, — тобто цвіт щастя. Хто його зірвав і вложив собі у розрізаний мізинний палець — той був багатий та щасливий навіки. Таке було народнє повір'я. Дівчата обмотували себе липником (липицею), щоб хлопці до них липли. Робили й інші чари, що були менше, або й взагалі невідомі постороннім, особливо чоловічому родові.

У той день сходяче сонце купалося у воді. Перед сходом сонця нарізаним звечора бур'яном обмаювали усе господарство. У стріхи втикали напереміну лопух, чорнобіль і щавник. Цим також маїли ворота та розкидали по чисто заметеному подвір'ї. Скінчивши маїти, виходили на ріку чи на став купатися при сходячому сонці. Така купіль приносила кріпке здоров'я. Від того дня аж до пророка Ільї (2-го серпня) можна було купатися в ріках та в ставах.

З того дня можна було їсти ягоди батькам, що в них померли маленькі діти. "Коли б батьки їли ягоди перед св. Іваном, вони поїли б ягоди, що їх мала дати їхнім дітям Мати Божа на небі", казало повір'я.

Святих апостолів Петра й Павла (12-го липня)

Тиждень після Зелених Свят починалася "Петрівка". Це був піст, коли не можна було їсти в будні м'яса, справляти весілля чи влаштовувати забави з танцями. Кількість тижнів Петрівки залежала

від того, коли припадали Великодні свята: якщо раніше — Петрівка була довша, пізніше — коротша. Кінчалася в день Святих Петра й Павла.

Свято Петра уважалося початком жнив. Іноді в день перед Петром нажинали кілька снопів нецілком дозрілого жита, щоб символічно розпочати жнива. При цьому — як не дивно — колядували!

Преображення Господнє (Спаса), 19-го серпня.

На Спаса перший осінній вітер віє, — говорили, — тому й уважали Спаса першим осіннім святом.

На полі кінчалися жнива. У садах дозрівали овочі. На ранішньому Богослуженні відбувалося освячення овочів. Овочі уважали символом земних плодів, що їх зародила земля цього літа.

Подібно, як з ягодами, так само і з овочами: батькам померлих у дитинстві дітей дозволялося в той день починати їсти овочі. У деяких парафіях з овочами посвячували також квіти. В'язали велику китицю літніх квітів, що їх було досить в квітниках при хатах. До китиці вкладали також вершок кукурудзи, колосся різного збіжжя, фасолі, конопель та соняшника. Китицю святили разом з овочами. В деяких церквах квіти посвячували в день Успіння Пресвятої Діви Марії (28-го серпня). Сухі посвячені квіти застосовували при лікуванні подібно як і віночки.

Колись влаштовували "Обжинки", тобто закінчення жнив. В церкві посвячували снопи збіжжя, інколи вінки, а після того відбувалися забави. Танці в той день були заборонені, з огляду на піст — "Спасівку", або "Маковіївку", що саме в той день кінчався. Піст зобов'язував два тижні.

Кукурудзяна толока та інші

Майже по всій Підгаєччині дуже добре родила кукурудза. Побіч збіжжя, картоплі, молока й м'яса, кукурудза була головним кормом для людей і домашніх тварин. Тому її садили багато. Дозрівала під кінець серпня. Качани, струки або шуляки (назва залежала від місцевости) відламували від кукурудзянки, вносили до хат, до комор чи де-інде, де кожний качан треба було "оббирати" з лушпиння. Великі качани вплітали у вінки яких два метри завдовжки і вішали під стріху сушити. Дрібні качани обчищали з лушпиння і зсипали в кошниці (маленька плетена з хворосту будка).

Для "тереблення" кукурудзи скликали толоку. Звичайно вечорами сходилися до однієї хати хлопці та дівчата. Дівчата обчищували качани кукурудзи з лушпиння, хлопці заплітали у вінки. При тому співали народніх пісень, розказували різні байки, тощо. Толока кінчалася пізно вночі. Тоді господарі частували робітників перекускою. Такі толоки відбувалися у багатьох хатах на селі одночасно.

Подібні толоки справляли при складанні листя тютюну, що його в багатьох селах вирощували. Менші толоки були при молоченні збіжжя та інших роботах.

Найбільші толоки бували при будові хат. На таку толоку сходилося багато молоді та молодих подруж. В давнину господарські будинки виліплювали з глини. Велика толока упорувалася з цим в один день. Увечорі господарі влаштовували гостину та забаву з музикою.

Весілля

На городі, в кукурудзі,
Сама костерева,
Щоб найскорше до осені —
Буду Василева...

Цю пісеньку співали при різних нагодах — увечорі на вулиці, дівчата на вечерницях, на весіллях, навіть пастушки в полі — усюди, де було місце й час на співанки. Вона зродилася в віковому побуті населення Підгаєччини. І справді, найбільше весіль відбувалося восени. Мабуть тому, що це був найзручніший час з багатьох поглядів. По-перше, кінчались "обрібки", тобто, сезонові роботи в полі, було більше часу на підготовку весільного прийняття, а крім того — з харчами ставало легше. В літніх місяцях легше було вигодувати порося, яке, як правило, різали на весілля, (часом і теля до того долучали), та й домашньої птиці на той час було більше. Також набілу (сиру, масла) і яєць було досить. Мука з щойнозібраної пшениці найкраще надавалася на короваї, чи інше весільне печиво. До того, врожай, зібраний на полі, призначеному для хлопця чи дівчини, передавали на започаткування господарства новоженцям.

Весілля відбувалися також і в інші пори року — у зимні м'ясниці, тобто між Богоявленням і Великим постом, рідше між Великоднем і Зеленими Святами, тобто, перед "Петрівкою" (піст перед святом верховних апостолів Петра й Павла, 12-го липня). Це були дуже короткі м'ясниці.

Молоді, тобто, хлопець з дівчиною, звичаєм домовлялися про вінчання під час "ходження" — як він ходив до неї деякий час. Спершу це ходження було несміливе, таємне, а потім — явне й відважне, після чого по селу розходилась новина про майбутнє весілля.

Траплялось, що пару для своєї доньки, чи сина підшукували самі батьки. Такий підбір базувався переважно на маєтковому стані, а часом на родинних відносинах. Такий підхід до вінчання залишився ще з ранніх часів.

Вінчання починалось із "сватання". Хлопець приходив з одним, або двома "старостами" до батьків сватати доньку. Старости, звичай-

но, розхвалюючи жениха та його родину, просили батьків віддати за нього доньку. З таким же переборщенням обговорювалося майно обох сторін. Якщо доходило до згоди — сватання закінчувалося "могоричем", тобто, жених частував усіх горілкою. А мати нареченої приготовляла обильну вечерю.

Заки домовилися йти до священика "на молитву", устійнювали час "обзоринів". Коли доньку віддавали з дому, її батьки приходили оглядати господарство нареченого, і навпаки, коли хлопець "приставав" — його батьки приїжджали, чи приходили, на обзорини до родини дівчини. Під час обзорин обидві сторони докладно визначали майно, часом це робили у нотаря, тобто, ходили "до запису".

Узгіднивши вступні формальності, наречені — з старостою чи старостами, мусіли відбути в священика "екзамен". Тобто, священик перевіряв, чи кожне з наречених знає щоденну молитву, деякі заповіді та дещо з катехизму. Дівчина приносила священикові найкращу курку, а хлопець переважно давав гроші. У відступі одного тижня священик, після недільного Богослужения, виголошував в церкві три "оповіді". Якщо наречені належали до різних парафій, оповіді були в обох церквах.

Час оповідей був одночасно часом підготови до весілля, яке відбувалося окремо в нареченої і в нареченого, рідше — тільки в нареченої.

Тиждень-два перед весіллям молоді ходили запрошувати на весілля. Дівчина ходила з своїми дружками, а хлопець — із дружбами. Запрошували родину, сусідів. Входячи до хати, вітались з господарями, цілуючи їх в руку, а при тому дружка (чи дружба) промовляли: "Просили Вас молодої (чи молодого) родичі, молода (чи молодий), і я Вас прошу, щобисте ласкаво прийшли на весілля!". Господарі відповідали: "Дякуємо". Тоді молода (чи молодий) промовляли так само: "Просили Вас тато й мама, і я Вас прошу, щобисте ласкаво прийшли на весілля!". Тоді, крім подяки, чулася обіцянка господарів прийти на весілля.

Весілля звичаєм відбувалося в суботу, рідше у вівторок, або в четвер, але ніколи не було в п'ятницю — бо ж гріх танцювати. Колись весілля тривало цілий тиждень, а останніми десятиріччями вже лиш один день, з двома гостинами.

В навечір'я весілля до хати молодої сходилися дружки й дівчата-товаришки на "вінкоплетення". Плели вінки з барвінку або з мирту. Вінок був частиною весільного одягу молодої під час вінчання. Приготовляли також "букети" для молодого, для дружбів, дружок, для старости та деяких сватів і для найближчої родини. При плетенні вінка співали весільних пісень:

Весільний вінок "молодої" в Голгочах.

"Благослови Боже й отець і мати
Твойому дитяті вінок починати"...

Закінчуючи плетення співали:
"Плетися віночку гладко,
Як червоне ябко,
Підеш межи люди,
То наша слава буде"...

Згодом співали різних народних пісень, коломийок, а останніми роками перед війною — патріотичних.

У день весілля в церкві відправляли Службу Божу. Молоді приступали до св. Причастя. Якщо котресь із молодих було сиротою, чи напівсиротою, ходили на цвинтар просити в покійної матері або батька благословення. Після Богослуження відбувалися "поминки". Жебраків, що були заздалегідь запрошені на Службу Божу, у хаті після того частували весільними стравами. Під час поминків, жебраки голосно молилися за "усопших" (покійних).

Тим часом приходила оркестра. Вона складалася в п'ятьох-сімох музик, які грали на двох інструментах кожний. До дутої оркестри входили труби, клярнет, флейта і обов'язково — бубон. До смичкової — скрипки, цимбали, бас і також бубон. Дута оркестра починала голосно грати надворі "на добрийдень". Зараз же в хаті — смичкова грала якусь релігійну пісню, як "Під Твою милість"... Напочатку танцювала молодь, бо старші приходили на весілля пополудні, перед, або й після шлюбу. Музика ж часто переривала грати до танцю, вибігала на поріг, щоб привітати надходячих гостей. Це повторювалося дуже часто, бо гості сходилися в різний час. За такий привіт — гості кидали в бубон монети.

Перед виходом до шлюбу дружки прибирали молоду. Мама розплітала косу та закладала вінок на голову доньки, під звуки відповідних пісень. Якщо молода не мала мами, вінок закладала найближче посвоячена жінка, найближча родичка. При тому свахи співали:

"Летів голубочок понад цвинтарочок,
Встаньте, мамо, з гробу — заложіть віночок.
Ой, не встану доню, не можу ся звести,
Най тобі заложать твої рідні сестри.
Ой, не встану, доню, глибока могила,
Най ти закладає вся твоя родина"...

На умовлений час приїздив молодий із своїми дружбами, родиною та сватами до молодої, щоб їхати до церкви на шлюб. Їх вітала музика (дута оркестра) з особливою парадою. Якщо молодого вже поблагословили вдома, батьки благословляли лише молоду. Але переважно благословляли обох. Це відбувалося так: батьки сідали посеред хати. Батько — з буханцем хліба в руках, мама — з іконою Матері Божої. Молоді ставали навпроти. Тоді староста промовляв: "Стали ці молодята перед Господом Богом, Ісусом Христом, Пречистою Дівою Марією та всіми святими, і перед родичами своїми, і просять благословенства пораз перший". Молоді вклоняються, приклякають, цілують хліб, а при тому батько робить знак хреста хлібом, промовляючи: "Най тебе, дитинко, Бог благословить, щоб тебе той хліб не покидався до самої смерти". Молоді цілують хліб і батька в руку. Мати робить знак хреста іконою, при тому промовляє: "Най тебе, дитинонько, Бог благословить, а свята Матір Божа най має тебе в опіці ціле життя". Батьки цілують молодих в голови. Так три рази. Тимчасом свахи співають:

"Благослови Боже
Щастям і здоров'ям
І доброю долею"...

Поблагословивши, мама кропить молодих свяченою водою, вживаючи для цього кропила, зробленого з мирту чи барвінку. Свахи при тому співають:

"Кропи нас, мати, водою,
Щастям і доброю долею"...

Після благословення, весільний почот вибирався до церкви, до шлюбу — пішки, або возами, залежно від віддалі. Коні й вози були заквітчані квітами та стяжками. Їдучи, молоді кланялися зустрічним людям.

Якщо до церкви було недалеко, почот йшов походом. На чолі — староста і оркестра (дута), за ними молода з дружбами, за нею — молодий із дружками, а далі — свахи й гості. Музика грала маршові мелодії. Проходячи повз хрест чи каплицю, музика переставала грати, аж коли ввесь почот минув святі місця, знов починала.

Від найдавніших часів у Підгаєччині молода йшла до шлюбу в народньому одязі, з вінком на голові та із звисаючими з вінка різнокольоровими широкими стяжками. Молодий був у святковій одежі, яку в селі носили в даний час. У роках між двома війнами — в місті та в селах Підгаєччини місце народного одягу в молодої зайняла біла сукня з вельоном, а в молодого — чорне вбрання (костюм), біла сорочка з білою краваткою або метеликом. На голові — капелюх. Але в роки Другої світової війни повернулася народня ноша для молодої, а молодий мав чорний костюм і вишивану сорочку.

Після шлюбу, молода пара поверталася разом, кожний дружба — зі своєю дружкою. На порозі хати молодих вітали піснею:

"Вийди, мати, з хати,
Накинь кожух волохатий.
Який той кожух кудлатий,
Такий твій зять на гроші багатий"...

Батьки на порозі вітали молодих хлібом-сіллю, та медом (солодким вином). Мати стояла, накинувши вивернений горі вовною кожух, із чарками з водою. Молоді брали чарки з водою й виливали позад себе "на щастя". Музика грала за кожним разом "віват". Третю чарку — з вином, випивали на щастя й здоров'я.

Зараз же гостей просили до столу на перекуску. В деяких селах, молодий, щоб дістатися до молодої за стіл, мусів через нього перескочити. Після перекуски, молодий від'їздив на весільне прийняття до своєї хати. Якщо такого прийняття не було, залишався разом з молодою.

Весільна гостина тривала всю ніч. Гостям подавали найкращі страви, що їх приготовляла "варилиха". Подавали ковбасу, печеню, паштет, курятину, студенець (холодець), запечений риж або макарон. Найперше був традиційний борщ, а останнім часом — курячий росіл (юшка). До вечері подавали горілку та пиво. В роках між двома війнами весілля в поважніших родинах були безалькогольні. Замість того, вживали домашнього вина із жита та родзинків або "бромбас" — напій, зроблений з цукру, родзинків та хмелю. А гроші, заощаджені на алькоголі, господарі жертвували на "Рідну Школу" або на читальню "Просвіти".

Після вечері відбувалося "дарування". Дружки розрізували коровай — великий білий хліб, по-мистецькому вдекорований прикрасами з тіста: вінком, голубами, колосками. Коровай був заквітчаний квітами й стяжечками. На дні коровая вкладали кілька цілих яєць. Дружки, відрізуючи кусники коровая, щоб роздавати гостям під час дарування, залишали досить грубий низ — "підошву" з нього. Підошва, за правилом, діставалася музикам.

Обдаровували молодих грошовими датками, приспівуючи при тому відповідних співанок. Були співанки для мами, тата, брата, сестри та подружок, кожному співали окремо. Наприклад:

"Дарую тя, сестро, золотим таляром,
Щобись була господиня, шваґер — господарем.
Дарую ти, сестро, корову з телятком,
Щобись не ходила по селі з горнятком.
Дарую тя, сестро, дарую, дарую,
Нахилися ближче — най тя поцілую"...

Після дарування відбувалося "розвінчання" молодої. Мати молодої знімала вінок, зав'язувала їй голову в хустину. Вінок заклада-

ла на старшу дружку, щоб вона була наступна. Молода танцювала в хустині ,а дружка — з вінком на голові. Відтак дружка передавала вінок наступній дружці, всім по черзі, а потім і дівчатам. Бавилися, танцювали та співали до ранку. Над ранком молодий приїжджав за молодою. Переважно мусів молоду "скупити", тобто, зложити викуп її молодшому братові, або комусь іншому з родини, що був для цього "управнений". А дружби мусіли так само "скупити" дружок, даючи їм, як окуп, грошовий даток. Якщо молодий був з другого села, він мусів дати окуп місцевим парубкам. Таким окупом колись була бочка пива. В роках між двома війнами також траплялися окупи молодої, але таким окупом був даток на читальню "Просвіти" чи на кружок "Рідної Школи", до якої належала молода.

В деяких селах, разом з молодою забирали її "віно". Були з того різні жарти, бо дотепні дружби складали на вози навіть речі, що їй не належали. Все це — "щоб молоді були багаті".

Подекуди другого дня під вечір відбувався "пропій". Молодий приїздив з своїм почотом до батьків молодої по "віно", тобто — по придане. Це звичаєм була скриня з одягом молодої, постіллю, обрусами (скатертинами), рушниками, тощо. Чим важча була скриня — тим цінніше було віно. Не раз, для жарту, вкладали в скриню камінь. Тоді дружби мали чимало мороки, витягаючи таке віно на воза. Пропій кінчався пишною гостиною хоча б з неповною оркестрою, що приграваля до танців далеко поза північ.

Закінченням весілля уважалися "дружчини". Переважно третього вечора після весілля в хаті молодої або в старшої дружки влаштовували гостину з танцями. На цей раз гостина була на честь дружки чи всіх дружок, тому й назва "дружчини". На дружчини запрошували виключно хлопців і дівчат — найближчих знайомих чи приятелів молодих. Молоді брали участь у таких дружчинах і вони були предметом різноманітних жартів та дотепів учасників.

В деяких селах повіту при "розвінчанні" молодої, обтинали їй косу. Це був перехід дівчини в молодицю. З того часу вона мусіла ходити в хустині. Ще до Другої світової війни старші жінки вважали безчестям та гріхом, коли заміжня жінка йшла до церкви з непокритою головою. Сьогодні це вже належить до пережитків.

Похорон

Смерть члена родини — це нещастя і особлива подія. Чим ближчий член родини — тим болючіша втрата, тим більше горе. Похорони з давніх-давен займали особливе місце в обрядах і звичаях нашого народу. В залежності від часів та околиці вони відрізнялись. По селах Підгаєччини вони, мабуть, відбувалися скрізь більш-менш однаково.

Повільно вмираючого підготовляли до смерти сповіддю та уділенням єлейопомазання. В останню хвилину життя відчиняли двері, мовляв: душа швидше вийде і тим облегшить терпіння вмираючому. Негайно після смерти, покійника обмивали, очищуючи його цим від земних гріхів, одягали на нього найкращу одежу і клали на "катафальок" — підвищення, поставлене посеред хати. З церкви приносили чотири свічники з свічками та хрест. Хреста ставили в головах покійного, а свічники з запаленими свічками — по боках. Дзеркало в хаті, на знак жалоби, обертали до стіни. Труну купували, або робили самі з дощок. "Грабар" копав гріб на цвинтарі. Грабарем був переважно один з найбідніших в селі. Він не тільки копав могили, а й обмивав покійників. Грабаря винагороджували добре, платили краще, ніж за якусь іншу працю, а до того дарували одяг покійного. Ніхто з родини одежі померлого не носив, бо "не годилося".

Похорон влаштовували на другий день після смерти, хіба що смерть настала пізно ввечорі — тоді ховали через день.

Цілу ніч дяк читав псалтир. Це були псальми із Старого Заповіту. За віруванням народніх мас, тіло покійного о год. 12-ій ночі — здригалося. Це означало, що душа покійного увійшла до Царства Небесного. Коли ж тіло не здригалося, — душа покійного блукала по світі та не давала спокою родині, сусідам, взагалі, тим хто був у тому "свято переконаний". Це був "опир". В такому випадкові треба було на дев'ятий день після смерти покійного десь на подвір'ї, в куті, вбити у землю осиковий кіл. Тоді "опир" переставав блукати по цьому світі.

В останніх десятиріччях у домі покійника, увечорі перед похороном, відправляли панахиду.

Похорон починався в хаті покійника. Священик служив похоронну відправу, обкаджував кадилом і кропив свяченою водою тіло, тоді родина та всі учасники похорону прощалися "останнім цілуванієм". Після того, труну забивали цвяхами. Звичайно, під голосний плач найближчої родини, виносили тіло покійного з хати. Виносили ногами вперед. На порозі кімнати стукали три рази трупою до порога — "щоб покійний більше до тої хати не заходив". Священик виголошував "подяку" в імені покійного.

Похоронна процесія укладалася так: на чолі — хрест, за хрестом — вінки з живих квітів (зимою — смерекові). За вінками — хор, часом і оркестра. Відтак — священик — один або більше, по боках — церковні хоругви, а за ними — шість чоловіків несли труну. Під звуки "Со святими упокой" та "Святий Боже", що на переміну співав хор і грала оркестра, похоронний похід ішов до церкви, З дзвініці розносився звук дзвона в одно крисо. Труну вносили до церкви, ногами до головного престола. Так вона стояла протягом усієї похоронної відправи. А виносили знову ж таки — ногами впе-

ред, (наче покійний виходив сам), стукаючи три рази у дверях, так як у хаті.

По дорозі на цвинтар священик читав декілька разів св. Євангеліє. На цвинтарі, спускаючи труну в гріб, священик "запечатував" гріб, промовляючи: "Із землі повстав — і в землю обернешся", кропив свяченою водою і кидав лопату землі. За ним — найближча родина та учасники похорону кидали по грудці, щоб покійному "земля була легкою".

Безпосередньо після похорону відбувалися "поминки" (тризна). Як вияв подяки за участь в похороні та на "вічну пам'ять" покійного, учасників похорону гостили обідом. Подібні поминки влаштовували і на дев'ятий та сороковий день після смерти, після Заупокійної Богослужби.

Жалоба була зобов'язуючою для всієї родини. По смерті матері або батька — діти повинні були "носити жалобу" цілий рік, тобто — не ходити на забави, весілля, а якщо з якоїсь причини мусіли бути присутніми, то ні в якому разі не можна було танцювати. Те саме стосувалося вдови або вдівця. В інтелігентних колах жінка, на знак жалоби, закривала лице чорною вуаллю — тонкою сіточкою. Чоловік, взагалі — увесь чоловічий рід, носив чорні опаски на лівому рукаві.

В похоронних звичаях траплялись і відмінності. Наприклад, ховаючи визначну людину, замість нести труну на плечах, везли її "караваном" — в кареті, запряженій трьома парами чорних (карих) коней.

Самогубців ховали на березі цвинтаря, бо самогубство вважалося важким гріхом і такій людині не було місця на цвинтарі.

Вмираючих на заразливі хвороби (холеру, чуму), ховали на окремому цвинтарі села. Такі цвинтарі називалися "холерськими цвинтарями". Вони були майже в кожному селі Підгаєччини, бо десь наприкінці вісімнадцятого сторіччя на наших землях була чума і холера. Також в Першу світову війну траплялися випадки холери в Підгаєччині, отож таких покійників ховали на тих цвинтарях.

ІВАН ДЖИДЖОРА — ІСТОРИК ГЕТЬМАНЩИНИ
(В 60-річчя його смерти)

В словниковій частині Енциклопедії Українознавства т. II, на стор. 50-ій, під гаслом "Джиджора" знаходимо такі інформації про нашого видатного земляка-підгаєчанина:

"Джиджора, Іван (1880-1919), історик, громадський діяч і публіцист, родом з Підгаєччини (Галичина), учень М. Грушевського, дійсний член НТШ, співробітник його видань. Як публіцист друкувався в "Ділі" і ЛНВ (псевдо Ignotus). В 1919 військовий комендант Рави Руської. Праці Джиджори присвячені майже виключно історичній Гетьманщині 18 віку (з доручення Археографічної Комісії НТШ Джиджора студіював архівні матеріяли в Москві). Друковані в Записках НТШ розвідки: "Україна в першій половині 1738 р. (1906), "Реформи Малор. Колегії на Україні в 1722-23 рр." (Наук. Збірник 1906), "Економічна політика російського правительства супроти України в 1720-33 рр." (1910-11), "До історії генеральної військ. канцелярії" (1912) та інші, були видані окремою збіркою п. н. "Україна в першій половині 18-го віку" (1930)".

Іван Джиджора

Нам пощастило запізнатися з цією працею нашого небуденного земляка, що попереджена передмовою історика світової слави, акад. Михайла Грушевського, який ставить їй високе свідоцтво і високо цінить її автора, називаючи його "рідкою і визначною людиною". "В дослідженні історії Гетьманщини, — пише на початку "Передмови" проф. М. Грушевський, — займають поважне місце праці покійного Івана Джиджори, незважаючи, що це були праці молодого, початкуючого історика і (що) він мав змогу працювати над сею темою всього кілька літ".

Проф. М. Грушевський жаліє, що невблагана смерть скосила його талановитого учня так передчасно (на 40-ковому році життя) і в заключних рядках "Передмови" надіється, що "...товариші-однолітки небіжчика, близькі йому люди, співробітники його праць в різних часах

і стадіях його життя не залишать списати свої спомини про нього і поділяться ними з громадянством".

Вшановуючи нашого незабутнього земляка, сл. п. Івана Джиджору, в 60 роковини його смерти, передруковуємо в Збірнику "Підгаєцька Земля" частину передмови проф. Михайла Грушевського до збірки "Україна в першій половині 18-го віку",* зберігаючи мову оригінала і хід думок Професора, беручи до уваги, що він жив і працював в умовинах підсовєтської дійсности.

Уродився Іван Джиджора 9 лютого 1880 року в сім'ї бідного селянина Миколая Джиджори, в селі Заставцях, Підгаєцького повіту, на Галицькім Поділлі. Рано стратив батька і виростав під рукою матери — розумної й енергійної господині. Звернувши на себе увагу своїми здібностями в школі, він по її скінченню був заходами громади уміщений в школі українських ченців-василян в Бучачі, що тоді перетворювалася на державну гімназію. Блискучо її скінчивши дістав невеличку стипендію від міста Бучача до університету. Записався на т. зв. філософський факультет (що відповідав історично-філологічному і фізично-математичному факультетові російської схеми) і став працювати в історичній групі, головно моїм семінарі української історії. Виявляв широкі історичні і політичні інтереси пильно студіював історію всесвітню, брав живу участь в політичному життю, захоплювався наростанням політичної опозиції і революційних сил підчас російсько-японської війни, українським рухом — на котрий почало орієнтуватися все, що було живішого і поступовішого в тодішній Галичині. Дістявши семінарійне завдання — простудіювати нововидані акти вищих російських установ після смерти Петра: що вони дають для освітлення російської політики супроти України в роках 1726-1737 (сим роком кінчився останній виданий том паперів російського кабінету міністрів), Джиджора з рідкою пильністю і увагою проробив сю роботу (14 великих томів актів), і ся перша його робота була настільки грунтовна, так методично і талановито була зроблена, що її надруковано в Записках Наукового Товариства ім. Шевченка, в 5 книжці 1903 року.

Ся чимала праця — перша наукова друкована праця, 40 сторін друку "Записок", давала настільки похвальне свідоцтво здібностям молодого історика, що я радо пішов — скільки міг — на зустріч його бажанням пуститися на наукову дорогу, а це не на звичайну утерту хлібну стежку гімназіяльного учителя. Покійний дістав маленьку платню як помічник бібліотекаря в Науковім тов. Шевченка і енергійно продовжував свою наукову роботу.

---

* Вийшла друком в Києві 1930 року, як 26 том Історичної Секції Всеукраїнської Академії Наук, коли проф. Грушевський мав ще змогу науково працювати в Академії.

В р. 1904 з'явилась його стаття з приводу нового тому "Бумаг кабинета министров", під заголовком "Україна в першій половині 1738 року" (Записки т. 69, ст. 14), і недзвичайно детальний, з чисто бенедиктинською мікроскопічністю пророблений огляд "Источников до історіи Запорожских Козаков", ак. Еварницького (Записки, т. 67).

В наступнім році широкий огляд праць Ол. Я. Єфименкової "З новішої української історіографії" (Записки Товариства ім. Шевченка т. 70).

В 1906 році — велика студія: "Реформи Малоросійської Колегії в рр. 1722-31 (в "Ювилейнім збірнику" присвяченім мені).

В наступнім році Джиджора з кількома иншими молодими галицькими ученими і літератами виїхав до Київа, щоб помогти в редакційній роботі, звязаній з перенесенням до Київа редакції "Літературно-Наукового Вістника", організації Київського Наукового Товариства, відділу книгарні Наукового Товариства Шевченка і т. под. Він працював у Київі з перервами кілька літ, приймаючи дуже живу участь в українськім житті Київа, в сих незабутніх роках першого українського розкріпачення, — виступав проповідником української одности, широкого єднання Рос. України з Галичиною, противником галичанофобії, так як в Галичині виступав проти галицької виключности. Одночасно працював також науково — в московських архівах, кілька разів діставши туди відрядження від Наукового Товариства ім. Шевченка. Скупі були сі відрядження, бо Товариство ім. Шевченка не розпоряджало для сього достатніми фондами, небіжчикові приходилося працювати в трудних матеріяльних обставинах, але він працював енергійно, запопадливо і приготовив до друку велику збірку документів з по-Мазепиних часів.

З сих своїх архівальних занять він опублікував зпочатку, в 1908 році цінне звідомлення під з. "Матеріалы Московского Архива Міністерства Юстиції" (Записки Н. тов. Шевченка т. 86). В наступних роках 1909 — 1910 виготовив свою головну працю: "Економічна політика російського правительства супроти України в 1710 - 1730 рр."; вона почала друкуватися в "Записках" в 1910 р. і потім з перервами виходила протягом цілого майже 1911 року (т. 98, 101, 103, 105), і з сим роком вийшла окремою відбиткою (143 стор.). Покійний подав її як докторську дісертацію львівському університетові і блискучо поздавав докторські кольоквії: львівський філософський факультет був в тих роках дуже вибагливий, і ся підготовка забрала покійному багато часу, так, що за сі роки він випустив тільки невелику розвідку: "До історії Генеральної Військової Канцелярії" (Записки т. 107-112, кн. І). Заразом обробляв до друку свою збірку актів, яка на жаль дощенту згинула потім у воєнній бурі (не міг я навіть виявнити — чи в Тов. Шевченка, чи на руках у небіжчика). А поруч того брав також діяльну участь в галицькім політичнім житті, різко ви-

ступаючи проти опортунізму і реакційних потягів просвітної, національно-демократичної партії (пізніших ундівців), що тоді переводила нову угоду з польською буржуазією.

В сій науковій і громадській роботі заскочила небіжчика імперіялістична війна, котрої жертвою доля судила йому впасти. Проголошення війни застало його в рідним селі, на вакаціях: зіставшися в сфері російської окупації і перебув її цілу в своїй рідній околиці, віддавши їй незабутні послуги в сих трудних часах. Добре знаючи російську мову, обзнайомлений з російськими порядками за часи свого життя в Київі і Москві, він старався яко мога охоронити місцеву людність від реквізіцій, арештів, заслань, від грабунків козаків і надужить поліції, а діяльність його на сім полі, як згадують місцеві люди, була дуже корисна і цінна — хоч часами йому й самому, в обороні инших, доводилося сідати під московський арешт. Але тяжче було ще далі. З тим як російське військо опорожнило сю околицю, Джиджорі прийшлося ставитися до австрійського війська і в 1916 р. його посилають до Люблина як військового урядника при окружній команді — референтом Торгово-промислових справ. Тут пробув він до розпаду Австрії; здоров'я його — вже й перед тим дуже не мудре (він мав слабі легені, мабуть по батьку, і вже перед тим западав на грудну хворобу) — в сім часі погіршилося значно. Проголошення Західнє-Української республіки звільнило його з військових обов'язків супроти Австрії — але покликало на службу сій короткотривалій українській революційній державній організації. Його призначено військовим комендантом в Раві Руській, і він не вважаючи на лихий стан здоровля весь віддається новим обов'язкам. Але грудна хороба набирала катастрофічного стану, і кінець кінцем змусила його зріктися праці й вернутися до дому на поратунок. Та ратуватися в тім часі в рідним селі було трудно — не вважаючи на всі старання родини; не було ні ліків, ні можливости виїхати на краще підсоння, і покійний загибав. Я в тім часі, виїхавши за кордон, робив розпачливі зусилля, щоб його видобути на захід, до Праги — але мої телеграми прийшли вже за кілька день до його смерти. Джиджора помер у своїм рідним селі 22 квітня 1919 року, на сороковім році життя — не довершивши своєї наукової праці, не мавши змоги ступити в ряди робітників Нової України.

Збірка його наукових розвідок виходить як вінець на його могилу, від нашої Історичної Секції, в організації праці котрої брав він діяльну участь. Се вираз нашої вдячности покійному і вираз глибокого смутку від сеї утрати — в п'ятдесятліття народин, що кінчиться в лютім сього року.

Се була дійсно тяжка утрата. Небіжчик мав дані на визначного громадського діяча, політика і організатора, і на ученого дослідника високої марки. Як людина визначався чесним і витривалим ха-

рактером, живим громадським інстинктом, широким світоглядом і обєктивністю. Як дослідник — виявляв гарне методичне виконання, здібности до ширшого синтезу — і заразом темперамент совісного, скрупульозного дослідника. Працював не швидко — що почасти пояснюється його не сильним здоров'ям, але постійно і витривало. Він заглядав глибоко в сучасне громадське і політичне життя і в минуле, вмів досвідом і обсервацією сучасного помагати собі в орієнтації серед фактів минулого. Був патріотом в кращім розумінню слова, глибоко відданим інтересам мас, свобідним від всякої національної виключости; завсіди орієнтувався на широкі вселюдські перспективи і енергійно поборював всякий провінціялізм, "патріотизм своєї дзвініці".

В нинішній книжці на пам'ятку йому ми зібрали його наукові студії, розложивши в порядку тем, а не часу написання. Більшу половину книги займає його головна й найбільш загальна праця 1910 року, далі студії над фактами 1720-х рр. і огляд документального матеріялу 1730-х років. Не війшли сюди рецензії, огляди й критичні статті з приводу ріжних новин сучасної літератури — хоч деякі з них також політичні огляди сучасного галицького життя, друковані в Літературно-Науковому Віснику під псевдонімом Ignotus.

Сподіваюсь, що вони також діждуться видання. І що товариші-однолітки небіжчика, близькі йому люди, співробітники його праці в ріжних часах й стадіях його життя не залишать списати свої спомини про нього і поділитися ними з громадянством.

Нинішня збірка нехай буде їм пригадкою.

В січні 1930 р.

Михайло Грушевський

II.

ІСТОРИЧНІ НАРИСИ

Д-р Тарас Гунчак

ПІДГАЄЧЧИНА: ІСТОРИЧНИЙ НАРИС

Проф. д-р Тарас Гунчак.

Землі, що від 1867 р. творили Підгаєцький повіт, належали в середньовіччі до Галицької землі, яка складалась з Галицького, Теребовельського і Коломийського повітів. Крім кількох поселень, головно Вишнівчика та Золотник, які входили в склад Теребовельського повіту, решта земель будучого Підгаєцького повіту належали до Галицького повіту. Ранній вік цеї землі ще великою мірою покритий серпанком таємничости поскільки навіть її архівні джерела, які збереглись, а їх мабуть не багато, залишилися в більшості невикористаними. З джерел, які є нам доступними, можна ствердити існування поселень Підгаєцької землі вже наприкінці 14 століття. Першим документом, який відноситься до Підгаєччини, це грамота Івана Тарновського з 24. V. 1397 року якою він надає право війтійства в Сокільниках Нікльові Мейснер і його спадкоємцям. Король Ягайло потвердив цю грамоту документом з 31. V. 1397 року.[1]

Один з цікавіших документів раннього 15-го ст. це грамота Ягайла з 1420 р., якою він надає селам Дриців і Жуків німецьке або магдебурське право.[2] Це один з небагатьох випадків де село одержує самоврядування. Інші документи вказують, що в 20-их, 30-их, 40-их і пізніших роках 15-го століття в Підгаєччині існували села, що їх мешканці відстоювали свої права, не піддаючись тискові нової польської влади — як світської так і духовної. Добрим прикладом такої постави є заскарження до суду 8. IV. 1444 рим. кат. архиєпископа селянами Божикова, Івана, Андрея і Гната, за те, що він накладає на

[1] **Akta grozkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej.** Lwów 1868. T. 10, стор. 2. Відтак в скорочені **Akta gr. i z.**

[2] **Akta gr. i z.**, т. 3, стор. 175-6.

них незаконні тягарі.[3] Інший документ вказує, що в 1447 р. в Мужилові і Божикові існували вже парохії, в яких були місцеві священики. В акті під цим роком сказано, що якийсь Дмитро забрав попам з Мужилова і Божикова 18 волів.[4]

Першу згадку про Підгайці знаходимо під датою 13. 1. 1444, а другу з 25. II. 1444 р.[5] Від цих дат документарний матеріял про Підгайці збільшується з кожним десятиліттям. В загальному можна твердити, що вже в першій половині 15-го століття територія будучої Підгаєччини жила зорганізованим економічним, громадським та релігійним життям. Передумовою цього життя були села та міста, більшість яких достатньо засвідчена в документах.[7] Можна висловити здогад, що більшість поселень Підгаєцького повіту походять ще з княжої доби.

Упадок Галицько-Волинської Держави, в наслідок якого українські землі знайшлися під польською окупацією, привів до далекойдучих соціо-економічних та політичних змін. Польська влада, щоб закріпити за собою новонабуті землі, посилає на Україну польських та німецьких кольоністів, які, як упривілейована верства, заводять тут новий порядок. Звичайно старо-українська (руська) шляхта втратила своє провідне місце; їх місце перебирають польські аристократи, що їх польські королі наділяють велизечними маєтками, владою та почестями.

Ця переміна провідної верстви, з української на польську, відбулася дуже наявно в Підгайцях. Шляхецький рід Калеників, якого провідний член Мартин підписався під актом конфедерації Львівської і Жидачівської землі,[8] при чому підписався кирилицею, втрачає свою позицію і при кінці 15 ст. вже не видно представників цього роду в політичному житті.

---

[3] **Akta gr. i z.**, т. 2, стор. 120.

[4] **Ibid.**

[5] **Ibid.**

[6] Theodor Wierzbowski (вид.) **Matricularum Regni Poloniae Summaria**, vol. IV. Позиція 796. В слідуючих примітках скорочено до **MRPS.**

[7] Для проглядности подаю місцевості в хронологічному порядку в якому вони появилися вперше в історичних джерелах:

1397	Сокільники	1447	Соколів
1420	Дрищів	1465	Шумляни
1424	Волиця	1465	Завалів
1436	Золотники	1466	Гнильче
1436	Зарваниця	1466	Семиківці
1443	Божиків	1469	Теляче
1444	Підгайці	1469	Товстобаби
1444	Литвинів	1469	Заставче
1444	Вербів	1472	Загайці
1447	Мужилів	1473	Богатківці

[8] Михайло Грушевський, **Історія України-Русги**, т. 6, стор. 237.

Без сумніву найбільшим українським шляхетським родом на початку 15 ст., якому належали Підгайці, були Княгницькі. Коли Єлисавета Княгницька вийшла заміж за подільського воєводу Михайла Бучацького, члена визначного польського роду, вона правдоподібно дістала Підгайці як посаг. Михайло Бучацький поляг в битві з татарами в 1438 р., одначе Підгайці залишились в посіданні Бучацьких до 1534 р.[9]

По смерти Михайла одідичив Підгайці його син, Яків, який за свойого довгого життя багато причинився до розвитку Підгаєць. Саме він, як каже хроніка місцевого костела, переніс місто, що було цілковито знищене татарами, на другий бік потока, який пливе з Мужилова і вливається в Коропець.[10] Опісля Яків Бучацький, воєвода і староста подільський, разом з дідичем с. Саранчуки, Станіславом Скарбеком, вивінував в 1463 р. ufундований його батьком (Михайлом) парафіяльний підгаєцький костел. В 1490 р. оба меценати, Яків Бучацький і Станіслав Скарбек, побільшили вивінування надане костелеві в 1463 р.[11]

Після смерти Якова Бучацького його наймолодший син, також Яків, одідичив Підгайці. Вибравши стан духовний, він скоро вибився наверх ставши єпископом. Як чоловік амбітний, єпископ Бучацький запобігає ласки в королеви Бони і це мабуть пояснює продаж Підгаєць Миколаєві Вольському через якого руки переходили всі важливі справи на королівському дворі.[12] Ціна продажі виносила 10,000 фльоренів, з того єпископ одержав при підписанні контракту тільки 7,000, а решта повинна була бути сплачена на Різдво 1535 р. Одначе ще в червні 1536 р. Вольський був винен єпископові 2,000 фл. Бучацький продав підгаєцькі посілості на потреби костела, що викликало обурення в родині, головно між сестрами, що мали дітей. Скарги на брата дійшли аж до королівського двору. Підканцлер Петро Томіцкі, хоч сам був єпископом, робив Бучацькому закиди, що він не дбав за родинний маєток передаючи його в чужі руки і що видав гроші на будову камінних мурів святинь замість передати їх в руки "живих святинь, а саме своїх кревних".[13]

---

[9] "Buczacki Michal" в **Polski Slownik Biograficzny**.

[10] Mikolaj Niedźwiecki, **Powiat Podhajecki pod względem geograficzno-statystycznym i historycznym.** Stanislawów, 1896, стор. 118.

[11] **Akta gr. i z.**, т. 2, стор. 231-237.

[12] Ludwik Zarewicz, **Zakon kamedułów, jego fundacye i dziejowe wspomnienia w Polsce i na Litwie.** Kraków, 1871, стор. 137-232; також Czeslaw Lechicki, **Mecenat Zygmunta III i zycie umyslowe na jego dworze**, Warszawa, 1932, стор. 153-168.

[13] **MRPS.**, т. IV, поз. 17650 і 18113, також **Acta Tomiciana**, т. XIV, частина 2,

[13] **MRPS.**, т. IV, поз. 17650 і 18113, також **Acta Tomiciana**, т. XVI, частина 2, ч. 537.

Вольські без сумніву належали до найбільш заслуженої провідної верстви Польщі. Багато з них, крім власного багатства, займали найвищі позиції на королівському дворі. Після смерти Миколая Вольського перейняв Підгайці його син, Станіслав, який помер в 1566 р. Тоді Підгайці одідичив його брат Зигмунт.[14] Не входячи в дальші родинні справи Вольських, це зрештою і не мало значення для мешканців Підгаєць, треба сказати, що підгаєцькі посілості залишились під володінням цього визначного роду аж до кінця 16 ст.

Около 1600 року підгаєцькі добра стаються власністю родини Ґольських. Цей невизначний рід дуже скоро перевівся. Власник підгаєцьких посілостей, Станіслав, не маючи нащадків, передав свої посілості Підгайці, Бучач і Чортків своїому братові Іванові (Янові). Його найбільшим досягненням було подружжя з дуже талановитою та енергійною жінкою Зофією з Заміхова.

З Ґольськими пов'язана одна з найцікавіших історій того часу. В 1612 р. жінка Стефана Потоцького, а дочка Єремії Могили (господаря молдавського) і її приятелька Мавроїна, здепонували для охорони в підгаєцькому замку всі свої дорогоцінні речі та гроші. Вони довіряли Станіславові Ґольському постільки він був одружений з братаницею Степана Потоцького. Одначе скоро після перебрання скарбів воєвода помер, а його брат одідичив Підгайці. Коли Марія Могилянка-Потоцька звернулась до Ґольського, щоб повернув їй скарби (70.000 дукатів, біжутерію, золото, самоцвіти, срібло, т. і.), вона дістала відповідь, що в замку цих річей немає. Так зник майже казковий скарб за який велися спори, а навіть збройна боротьба багато років.[15] Зофія Ґольська, яка довгі літа воювала проти Потоцьких, померла в 1635 р., а Потоцькі одідичили Підгайці,[16] що залишились в їх посіданні до половини 18 ст.

Селянство та міщанство того часу, хоч залежне від великих землевласників, жило своїм самобутнім життям, йдучи за традиціями попередніх поколінь. Наші інформації про життя наших предків не є вичерпні, одначе достатні для того, щоб собі виробити загальний погляд. Не знаємо, наприклад, скільки людей жило тоді в селах про які є згадки; зрештою, не знаємо точно навіть скільки людей мешкало в Підгайцях. Знаємо, що в 1578 р. Підгайці мали 133 будинки.[17] Якщо припустити, що в кожному будинку жило шостеро людей, а це можна обґрунтувати, то скількість мешканців винесе 798 душ.

---

[14] **MRPS**, т. V, поз. 9859.

[15] Wladyslaw Loziński, **Prawem i Lewem**. Lwów 1931, стор. 59-84.

[16] **Ibid.**, стор. 80.

[17] Aleksander Jablonowski, **Źródła dziejowe: Polska XVI wieku, Ziemie Ruskie,** т. VII, частина II, Warszawa, стор. 201.

Економічно-побутове життя населення було зумовлене двома зовнішніми чинниками, а саме а) сталою загрозою наїзду татар, які нищили край вже під початку 15-го ст., і б) поставою власника міста чи села до потреб його підданих. Про вплив татарських наїздів на суспільно-економічний розвиток Підгаєцької землі будемо говорити пізніше. Щодо правлячої польської аристократії, то розуміється, вона була зацікавлена в покращанні життя підданих, щоб з них потім витягнути найбільші користі.

Підгайці були в тому щасливому положенні, що дідичі, до яких місто належало, були впливовими людьми, значить користувались привілеями з яких і місто користало. Підгайці починають розвиватися як місто особливо в 16 ст. До цього причинився найбільше єпископ Яків Бучацький, власник міста. Цей дідич підгаєцького ключа виєднав 15 травня 1519 р. у короля Зигмунта I привілей влаштовувати "ін оппідо Підгайче" річні ярмарки які мали відбуватись в день св. Олекси, т. є. 17 липня.[18] Це оживило місто яке ставало промисловим і торговельним центром. Звичайно, що єпископ Бучацький сам мав з того великі користі. Це видно хоча б з того, що вже вісім місяців пізніше, а саме 15 січня 1520 р., король дозволив єпископові збирати в Підгайцях "aggerale", що значить греблеве по 3 динари від вола.[19]

Новий власник Підгаєць, Микола Вольський, зробив також значний вклад у розвиток міста. Вже 25 серпня 1536 р. він дістав від короля право на другий ярмарок що мав відбуватися в день св. Мартина (11 листопада).[20] Зрозуміло, що за відсутністю торговельних шляхів, з підгаєцьких ярмарків користали найбільше місцеві ремісники, які тут збували свої вироби, та селяни що торгували здебільшого зерном та худобою. Звичайно приїжджали сюди і позамісцеві купці.

Позамісцеві купці привозили свої товари на ярмарок караванами. Так, для прикладу, каравана купця з Тарнова Якова Берна, яку провадив на ярмарок до Підгаєць Роберт Ервін, складалася з возів, що їх тягнули 12 коней.[21] Підгаєцькі купці також їздили на ярмарки до других міст. Так, напр., в 1601 р. підгаєцький міщанин Іван Стосович пігнав на продаж через Бережани 17 штук худоби, а в 1616 р. торгівлею волів займався Іванко Попович. Осінню того року він пігнав на ярмарок в Яворові 82 воли.[22]

---

[18] **MRPS**, т. IV, поз. 2982.

[19] Купці, які вели воли на продаж в Підгайцях зі сходу, мусіли переходити через греблю коло замку. Тут саме мусіли вони платити греблеве. Дивись **MRPS**, т. IV, поз. 3196

[20] **MRPS**, т. IV, поз. 18224.

[21] E. Hornowa, **Stosunki ekonomiecznо-spoleczne...**, стор. 169.

[22] **Ibid.**, стор. 179.

Мабуть найбільшою заслугою Вольського для дальшого розвитку міста було перенесення Підгаєць на магдебурське право. Привілей цей, який казав, що... "Oppido antiguo Podhaicze districtus Halicensis, Nicolai Volski, castelani Sandomiriensis, haereditario, ius maideburgense donatus", — одержав Вольський 19-го липня 1539 р.[23]

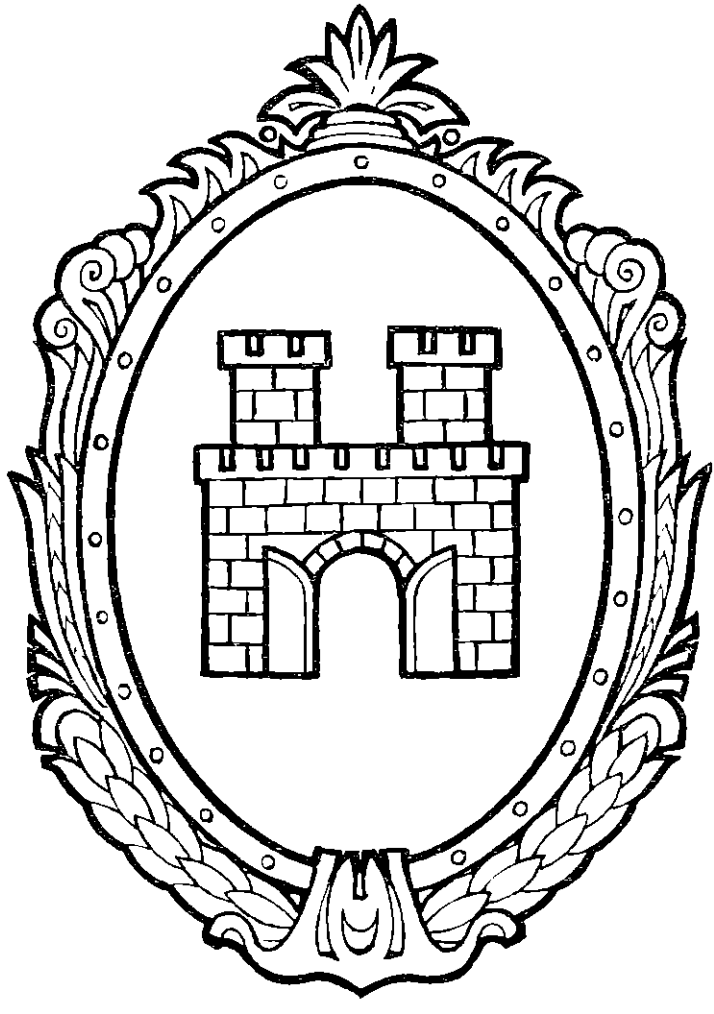

Герб міста Підгайці.

[23] **MRPS**, поз. 19893 і 19894. Копія документу і його переклад поміщені в додатку ч. 1.

Помилково було б думати, що кожне місто жило на засадах магдебурського права. Як доказує Єлисавета Горнова, в Галицькій землі, в якій було 79 міст і містечок, тільки 26 користувались привілеєм магдебурського права.[24] Звичайно більші і середні міста втішались цим німецьким правом. Найбільшою прерогативою мешканців міста, що мало магдебурське право, було звільнення його мешканців від всякої підданчої праці яку мусіли виконувати селяни.

Німецьке право в основі надавало мешканцям міста внутрішню адміністраційну автономію. Надаючи містові магдебурське право, король звільняв мешканців "від влади, юрисдикції і зверхності воєвод, каштелянів, старостів... і інших дигнітарів та урядників польського королівства".[25]

В містах, які користувались магдебурським правом, уряд міста спочивав у руках міської ради з посадником на чолі. Треба зазначити, що з міського права могли користати тільки повноправні громадяни християни, які могли доказати, що походять з легального подружжя. Жиди не користали з привілеїв магдебурського права.

Дідичі не завжди придержувались принципів магдебурського права, навпаки, як доказує Е. Горнова, в менших містах старались зрівняти мешканців міста з своїми підданими по селах.[26] Ця настанова випливала мабуть з природи тодішніх середніх міста та місточок, що їх в Підгаєччині було тоді, крім Підгаєць, вісім, а саме: Горожанка (1578), Вербів (1620), Завалів (1611), Вишнівчик (1602), Золотники (1469), Голгочі (1610) і Швейків (1624). Голгочі і Швейків виступають в документах під назвою "оппідум сев вілля".[27]

Міста Галицької землі не належали виключно до торговельно-промислових центрів. Це хіба можна сказати тільки про Галич, Львів, Теребовлю чи Коломию. Інші, між ними і Підгайці, належали до типу поселень, яких мешканці займались ремеслом, торгівлею а також рільництвом. При чому в малих містах велика більшість населення займалася рільництвом, а тільки незначна скількість ремеслом і торгівлею.[28] Говорячи про підданчу повинність підгаєчан, Грушевський каже, що "селяни з Підгаєць три дні орють толокою, три дні жнуть жито й молотять..." Про інші повинності знаємо з документу який каже, що підгаєчани "гумно городять кругом, на животину — на овцы, на телята и свины, шопы з лози роблять и крыють".[29]

---

[24] Elżbieta Hornowa, **Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi halickiej w latach 1590-1648**. Opole 1963, стор. 204.

[25] **Ibid.**, стор. 205.

[26] **Ibid.**

[27] **Ibid.**, стор. 329, 341, 342, 353, 362.

[28] **Ibid.**, стор. 321.

[29] Михайло Грушевський, **Історія України-Руси**, т. VI, стор. 148.

Постання того типу міст на Галицькій землі було зумовлене також потребою оборони цивільного населення перед наїздами татарів. Про оборонне завдання галицьких міст свідчить факт, що на 79 міських поселень, 43 міста мали замки будовані частинно з каменя, а частинно з дерева.[30]

Як бачимо, міста сповняли подвійне завдання: вони були економічними центрами, і рівночасно творили оборонні пункти. Приглянувшись ближче економічному житті галицьких міст, приходиться ствердити, що було воно на досить низькому поземі. Коли взяти під увагу таку підставову індустрію як млинарство то треба ствердити, що млини існували тільки в 40 містах, а всіх міст було 79. Такі млини були в Підгайцях і Вербові.[31]

В роках 1590 — 1648 найбільше ремісничих підприємсв було у Вербові (11),[31] в Підгайцях (7), в Горожанці (5), в Золотниках (5) і в Завалові (4). Підгаєцькі підприємства творили мулярі, теслі, кушнірі, млинарі, крупники, пекарі і музиканти. В Горожанці були ковалі, мулярі, теслі, шевці і різники. В Завалові ремісничі підприємства мали шлюсарі, мулярі, теслі і стельмахи, а в Золотниках мулярі, теслі, кушнірі, шевці і млинарі.[32]

Найточніші інформації з того часу маємо про Вербів. З інвентаря з 1624 р. виходить, що місто мало 63 "ланників", 53 півланників, 102 малоземельних селян, 21 ремісників і двох священиків. Після загального обчислення Е. Горнова дістає число 1176 мешканців міста. До цього вона додає 10% на шляхту, католицьке духовенство, двірську службу, що дає їй разом 1380 осіб.[33] Ремісники Вербова поділялись на: ковалів (1), боднарів (2), ткачів (5), кушнірів (2), шевців (1), млинарів (2), пекарів (1), різників (3), пивоварів (4).[34] При цьому варто зазначити, що на 21 ремісників у Вербові, один (пивовар) був "ланником", трьох "півланниками", 14 (один швець, п'ять ткачів, три пивовари, два кушнірі, один різник, один боднар і один пекар) —"комірниками".[35]

Як бачимо, в малих містах Галицької землі типу Вербова, ремесло було тісно пов'язане з землеробством.

Через відносно малу скількість ремісників в поодиноких підприємствах, ремісничі цехи в інших містах Підгаєцької землі, крім Підгаєць, не розвинулись. Найстаршим цехом Підгаєць, який існував уже в другій половині 16 ст., був кушнірський. В наступному столітті

---

[30] E. Hornowa, **Stosunki ekonomiczno-spoleczne**..., стор. 321.

[31] **Ibid.**, стор. 80.

[32] **Ibid.**, стор. 83-86, 89-93.

[33] **Ibid.**, стор.48.

[34] **Ibid.**, стор. 95.

[35] **Ibid.**, 101.

було створено шевський, ковальський, гончарський, боднарський і музичний цехи.[36]

Міста Галицької землі виконували ще й іншу ролю, а саме: вони стали заборолом оборони проти надужить шляхти та її слуг. Так, для прикладу, в серпні 1593 р. мешканці Горожанки виступили збройно проти Станіслава Сухорабського, власника села Гнильче, який напав на Горожанку. Підчас сутички, Кирило, Іваško, Сень Отаманович, Михайло і Настя з Горожанки і Лука з Підгаєць були поранені. В тому самому місяці підгаєцькі міщани поранили шляхтича Себастіяна Макола.[37]

В 17 ст. скількість виступів міщанства проти шляхти ще збільшилася. Найцікавіший виступ відбувся у Вербові в 1620 р. Причиною була спроба Стефана Рачинського заарештувати міщанина Матвейка, який перед кількома роками втік з села Яхторів, — щоб повернути його і його родину в підданство. Одначе мешканці Вербова заступились за свого сусіда і, виступивши збройно, примусили Рачинського залишити Вербів.[38] Це був великий успіх українського міщанства проти сваволі визначного польського шляхтича.

Наше знання підгаєцького громадського життя без сумніву дуже фрагментарне. Документи, які нам доступні, відносяться в більшості до подій, що були легального або адміністративного порядку. Чогось в роді щоденної хроніки, на жаль, не маємо. Напр. про школу в Підгайцях знаємо з тестаменту воєводині Зофії з 5 вересня 1635. З тестаменту ясно, що вона заложила парафіяльну школу і залишила фонд на утримання учителя. Ця горда шляхтянка при кінці свого життя виявила також зацікавлення здоров'ям підгаєчан, заложивши лікарню.[39]

Дещо більше знаємо про зовнішній вигляд Підгаєць. Обидва описи міста, які маємо, походять з другої половини 17 ст. Автором першого є славний турецький мандрівник Евлія Челебі. Його опис Підгаєць з 26 травня 1657 р. представляє місто дуже декоративно з багатьма перебільшеннями. На всякий випадок до його опису треба ставитись з деяким застереженням. Опис Челебі звучить так:

"Це (Підгайці) є великий замок і старинне місто, квітуча і приємна країна і многолюдний торговельний центр, який з найстаріших часів до сьогоднішнього дня є під володінням польського короля.

---

[36] Niedzwiecki, **Powiat Podhajecki**..., стор. 121; також E. Hornowa, **Stosunki ekonomiczno-spoleczne**..., стор. 83; **Історія міст і сіл України.** Київ 1973, стор. 110.

[37] E. Hornowa, **Stosunki ekonomiczno-spoleczne**..., стор. 275.

[38] **Ibid.**, стор. 279. Про інші виступи дивись: Maurycy Horn, **Walka klasowa i konflikty spoleczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600-1647 na tle stosunków gospodarczych**. Wroclaw 1972, стор. 153, 156-157.

[39] W. Lozinski, **Prawem i Lewem**, стор. 80-81.

Фортеця добра і гарна і як в середині так і в передмісті цього міста кожний будинок збудований з каменя. Який його обвід від фунтаменту до даху, скільки брам воно має, до якої фігури з кількома боками можна порівняти цей замок, я не знаю, тому, що там тоді була завелика товпа вояків. Тутешній губернатор є міністром польського короля і має п'ять тисяч войовничих стрільців, німецьких "сольдатів" і три тисячі піхотинців.

В твердині є багато жидівських і вірменських підданих, які є експертами у виробництві тканин. В місті є чотири тисячі палат побудовані з каменя і покриті черепицею. Там є також дев'ять гарних заїздів і три бані з дивними печами в середині. Місто дуже чисте, а дорога яка веде до найбільшої бані... вся викладена червоною цеглою. Там є в цілому, двадцять церков, малих і великих... В загальному клімат там поміркований, тому (там є) велика скількість гарних хлопців і дівчат.

Дівчата ходять з непокритими головами, і є чорноволосими. Вони носять багатокольорові шовкові халати, кафтани і кобадійські жовті пантофлі..."[40]

Майже точно тридцять років пізніше дворянин короля Яна III, Далеряк, залишив нам такий опис Підгаєць: "Підгайці є одним з більших і показніших руських міст, мають мурувані доми, бруковані вулиці, п'ять церков, оборонні мури, старий замок з потужними мурами, вежами і валами, як також (має) численне населення яке складається з жидів, Волохів, Армян, Поляків і Русинів".[41]

Обидва описи Підгаєць посторонніми людьми вказують, що Підгайці в 17 ст. були значним і гарним містом. Звичайно не можна говорити про Підгайці не згадавши архітектурно найцікавішу будівлю міста, якою без сумніву була Успенська церква, побудована 1653 року.

Населення Підгаєць і Підгаєччини жило постійно під загрозою татарських наїздів, які впродовж майже 300 років нищили людське майно, а людей убивали або забирали в ясир. Татари робили свої розбишацькі наїзди вже на початку 15 ст. Підчас одного з тих наїздів поляг в битві проти татар в 1438 р. перший дідич Підгаєць з роду Бучацьких, Михайло Бучацький.[42]

З бігом часу ці наїзди ставали частішими коли ординці побачили виразні користі з їхнього розбою. Йшли вони звичайно багатотисячною ордою яка розливалась по селах та містах в пошуках за легкою наживою. Татарські наїзди на галицькі землі відбувалися т. зв. кучманським шляхом, тобто через південно-східню територію По-

---

[40] Zygmunt Abrahamowicz (wyd.), **Księga podróży Ewliji Czelebiego. Wybór.** Warszawa 1969, стор. 193-208.

[41] M. Niedzwiecki, **Powiat Podhajecki**..., стор. 131.

[42] "Buczacki Michal" в **Polski Slownik Biograficzny.**

ділля і південну частину Брацлавського воєвідства. Другий шлях, що ним татари користувались, називався волоським. Він ішов з південного сходу на північний захід. Першою жертвою наїздів, що посувалися цим шляхом, була звичайно Коломийська земля. Третій шлях називався чорним. Він вів прямо зі сходу (воєвідства Київського) на захід. Татари дуже рідко користувались цим шляхом в їхніх наїздах на Галицьку землю.

Перший опис битви проти татар маємо з 1516 р. В той час татарський загін, коло 500 людей, ограбивши і спустошивши села, а людей забравши у ясир, вдарив на Підгайці. На підмогу містові прийшли шляхтичі Мартин Каменецький і Лянцкоронський з Яном Творовським. В завзятій боротьбі татари були цілком розбиті.[43]

Найобширніші інформації про татарські наїзди та їх наслідки походять з 17 ст. Зрештою, це час найчастіших та найбільших нападів, головно перша половина 17 ст. М. Горн підрахував, що в той час з усіх 63 татарських виправ, 16 припало на Галицьку землю. При тому зазначує автор, що 68.2% з усіх наїздів належали до більших.[44] За Горном малі виправи мали тисячу або менше вершників. Велика або загальна виправа була звичайно багатотисячна і нею проводив сам хан або його син.

Ординці переходили Підгаєччину вогнем і мечем в 1612, 1615, 1620, 1621, 1633 роках. Після їхньої виправи 1615 р. залишились зруйновані і обезселені міста та села. На конференції дня 20 жовтня 1615 р. шляхта ствердила, що після останнього наїзду Земля Галицька стала знищена і що "одних спалено, а інших взято до неволі".[45]

Наїзди з 1620 і 1621 років були ще грізніші. В наслідок цих виправ татари знищили 13 міст і 144 села. В той час впали жертвою Горожанка, Підгайці, Семиківці, Яблонівка, Литвинів, Вербів, Білокерниця, Гнильче, Мужилів, Голгочі і Сільце. В Гнильчу татари спалили 20 хат і корчму, в Мужилові 38 хат, дім священика, церкву і млин, в Голгочах 20 селянських господарств, дім священика і церкву.[46]

---

[43] M. Niedzwiecki, **Powiat Podhajecki...**, стор. 118-119, також Michal Baliński і Tymoteusz Lipiński, **Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym**, т. II, Warszawa 1885, стор. 871.

[44] Maurycy Horn, "Chronologia i zasieg najazdów tatarskich na ziemie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1600-1647" в **Studia i Materialy do Historii Wojskowości.** Warszawa 1962, т. 8, стор. 65-69.

[45] **Akta gr. i z.**, т. 24, стор. 25.

[46] Maurycy Horn, **Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605 - 1633 na Ruś Czerwoną.** Warszawa 1964, стор. 28, 33, 34.

Підгайці, що були двократно знищені в рр. 1620 і 1621 дуже скоро відбудувались так, що в р. 1628 виступають в реєстрі як "oppidum novae locationis".[47]

Щоб побачити спустошення Підгаєччини в контексті загальної руїни, яку спричинювали татари своїми наїздами, подаємо такі дві таблиці:

Таблиця ч. 1.

МІСТА І СЕЛА СПУСТОШЕНІ ТАТАРАМИ В РР. 1618 - 1629[48]

Назва повітів (п) і земель (з)	села			міста			Разом скільність спустошених	
	разом	число спустошених	% спустошених	разом	число спустошених	% спустошених	число	%
Галицький п.	340	192	56.5	36	37	102.8	229	60.9
Коломийський п.	107	39	36.5	19	15	78.9	54	42.8
Теребовельський повіт	124	93	75.0	24	11	45.8	104	70.3
Галицька земля разом	571	324	56.7	79	63	79.7	387	59.5
Львівський п.	657	520	79.1	55	54	98.2	574	80.6
Перемиський п.	462	154	33.3	27	16	59.3	170	35.0
Самбірський п.	164	244	148.8	2	1	50.0	245	147.6
Дрогобицький п.	49	114	232.6	1	2	200.0	116	232.0
Стрийський п.	70	81	115.7	1	3	300.0	84	118.3
Перемиська земля разом	745	593	79.6	31	22	71.0	615	79.2

[47] **Ibid.**, стор. 149. З того виходить, що Підгайці перенеслись на сьогоднішнє місце десь між 1622. і 1628 р.

[48] Таблиця взята з M. Horn, **Skutki ekonomiczne...**, стор. 56. Спустошення на більше чим 100% означає, що дане село чи місто було нищене більше чим один раз в означеному часі.

Таблиця ч. 2.

ПРИБЛИЗНА КІЛЬКІСТЬ СПУСТОШЕНИХ МІСЬКИХ І СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ НА ЧЕРВОНІЙ РУСІ В НАСЛІДОК ТАТАРСЬКИХ НАЇЗДІВ В РР. 1605 - 1633[49]

Назва землі	міста				села			разом спустошених поселень	
	разом	спустошені			разом	спустошені			
		%	припускальна кількість			%	припускальна кількість	кількість	%
Галицька	79	99.6	78		571	85.0	485	563	86.6
Львівська	67	122.7	80		709	118.7	842	922	118.8
Перемиська	31	88.8	27		462	119.4	552	579	117.5
Сяноцька	16	54.7	9		442	15.0	68	77	16.8
Воєвідство Руське	193	100.9	194		2184	89.2	1947	2141	90.1
Белзька	31	57.2	18		528	48.9	258	276	49.3
Холмська	20	10.0	2		401	10.0	40	42	10.0
Разом на Черв. Русі	244	87.7	214		3113	72.4	2245	2459	73.3

М. Горн обрахував, що на протязі 29 років татари спустошили на західніх українських землях (Русі Червоній) понад 200 міст і приблизно 2250 сіл. Поскільки відсоток спустошених міст більший (87.7%) від вісотка спустошених сіл у Львівській і Перемиській землі, Горн приходить до висновку, що західні міста були краще укріплені.[50]

Західньо-українські землі зазнали також значних людських втрат в наслідок татарських наїздів. Ці демографічні втрати в роках 1605 — 1633 представляє таблиця ч. III.[51]

[49] **Ibid.**, стор. 59.
[50] **Ibid.**
[51] **Ibid.**, стор. 92.

Таблиця ч. 3.

ДЕМОГРАФІЧНІ СТРАТИ В РР. 1605 - 1633

Земля	Скільність					
	міст здобутих татарами	міщан замордованих або взятих в неволю	спустошених сіл	замордованих або забраних в неволю селян	загальних втрат демографічних	% по відношенні до загальних демографічних втрат на Червоній Русі
Галицька	26	6812	485	23765	30577	23.7
Львівська	27	7074	842	41258	48332	37.5
Перемиська	9	2358	552	27048	29406	22.8
Разом	62	16,244	1,879	92,071	108,315	84.0

Спустошення краю ординцями привело до деякої внутрішньої міґрації. Населення яке було виставлене на сталу загрозу татарського наїзду, переселювалось часто в більш безпечні місця. Це і пояснює факт, що після наїзду в 1622 р., побільшилась скількість господарств у вербівській волості. Про це виразно говорить згадка в інвентарі села Голгочі, кажучи, що "16 вільних новоприбулих" зобов'язані робити разом з іншими після трьох років.[52]

Цей стан речей ілюструє добре інвентар з 1622.

Таблиця ч. IV. Наслідки татарського наїзду на вербівську волость 1622 р.[53]

[52] **Ibid.**, стор. 105.
[53] **Ibid.**, стор. 104.

Таблиця ч. 4.

[а) — перед наїздом; б) — по наїзді]

Категорія господарств	Назви місцевостей								Разом голів родин	
	Вербів		Голгочі		Волиця		Заставці			
	а	б	а	б	а	б	а	б	а	б
ланники[54]	45	54	18	18	9	9	4	4	76	85
півланники[55]	27	31	20	20	—	2	12	10	59	63
загородники[56]	76	75	—	—	5	6	—	—	81	81
комірники[57]	10	35	58	50	10	7	12	11	90	113
вільні люди	8	—	11	23	5	3	5	—	39	26
священики	2	2	2	2	1	1	1	—	6	5
Разом господар.:	167	197	109	113	30	28	34	25	341	363

Не так легко обійшлося Вербові підчас татарського наїзду в 1624 р., коли ординці знищили велику частину міста і убили або забрали в ясир 229 осіб.[58]

Ці наїзди, спустошення сіл і міст та обезлюднення країни привели до загального економічного занепаду. Це особливо відзеркалене в зменшенні сільсько-господарської продукції, як також в занепаді ремесла і торгівлі. Небезпека татарських наїздів та їхні грабежі вплинули також на постійне зменшення торгівлі з закордоном.[59]

Найбільшою історичною подією пов'язаною з Підгайцями був бій гетьмана Петра Дорошенка, який мав 24,000 козаків, кілька тисяч татарської орди та 3,000 турецьких яничарів, проти Яна Собеського, який встиг вислати 15,000 регулярного війська та кілька тисяч узброєної челяді. Помимо доброї оборонної позиції Собеського та високої якости польського війська, вислід битви мусів би закінчитись поразкою поляків. Але саме тоді коли поляки почали слабнути, прийшла вістка, що запорозький кошовий Сірко напав на Крим,

[54] Ланники, це тип більших землевласників, які посідали лан, що рівнялося 16 або більше гектарам.

[55] Півланники, це тип середніх землевласників.

[56] Загородники належали до малоземельних селян.

[57] Комірники, це ті, які не мали власної реальности, землі чи хати, і жили на комірне. Це властиво міська чи сільська біднота.

[58] M. Horn, **Skutki ekonomiczne**.., стор. 205.

[59] **Ibid.**, стор. 162-165.

спустошив його і забрав в полон тисячі татарських жінок і дітей. Ця новина затривожила Дорошенкових союзників які почали переговори з Собєським і за чотири години договір був готовий. Дорошенко не мав іншого вибору як присягнути підданство польському королеві.[60]

Події під Підгайцями і програ Дорошенка були великою невдачею для цього великого державного мужа який хотів об'єднати Україну під одною булавою. Собєському ця перемога допомогла стати пізніше польським королем.

Починаючи з 1672 р. татарські наїзди відновились ще з більшою силою. Особливо грізний грабіжницький наїзд відбувся 1675 р. Ідучи з величезною ордою на Львів, паша Ібрагім зупинився 9 вересня по дорозі під мурами Підгаєць. Звичайно до того часу ординці вспіли знищити довколишні села і забрали багато ясиру. Побачивши грізну силу ординців, командуючий залогою замку, майор Посадовський, піддав місто надіючись, що татари пощадять населення. Татари одначе не дотримали своїх обіцянок; старших людей повбивали, молодих забрали в неволю, а місто пограбили і спалили.[61]

Спустошення що його ординці завдали Підгайцям, було дійсно жахливе. Колись багате місто, втратило багато своїх ремісників і багатих купців. Щоб допомогти містові повернути до попереднього добробуту, король Ян III видав 1677 р. ухвалу звільняючи мешканців Підгаєць на 12 років від усіх податків.[62]

Останній татарсько-турецький наїзд на Підгайці відбувся з політичних міркувань, а не для грабіжницьких цілей. Це звичайно не перешкодило напасникам пограбувати мирне населення та взяти ясир. Битва, яка тривала два дні, 8 і 9 вересня 1698, закінчилась поразкою турецько-татарського війська, при чому ординці понеси також великі втрати в людях.[63] В наслідок цього бою, який відбувався довкруги Підгаєць та його передмість, найбільшу шкоду потерпіли безборонні села і їх мешканці, а головно село Мужилів що було цілковито спалене. Що саме села Підгаєччини впали жертвою боротьби між Польщею і Туреччиною та її васалами-татарами, видно з пляну битви який подаємо нижче.[64]

---

[60] Дмитро Дорошенко, **Нарис історії України**. Мюнхен 1966, т. II, стор. 78. Про деталі договору з 16 жовтня 1667 р. дивись додатон ч. 2.

[61] **Encyklopedja powszechna**. Warszawa 1937, стор. 478.

[62] M. Niedźwiecki, **Powiat Podhajecki**..., стор. 133.

[63] Janusz Wojtasik, "Ostatnia rozprawa zbrojna z turkami i tatarami w r 1698" в **Studia i materialy do historii wojskowośći**, т. 13, Warszawa 1967, стор. 138-139, 152-155. 161-162. Той сам автор написав дуже цікаву популярну книжечну під назвою: **Kampania Podhajecka 1698**. Warszawa 1971.

[64] Плян битви взятий з **Kampania Podhajecka**, стор. 139.

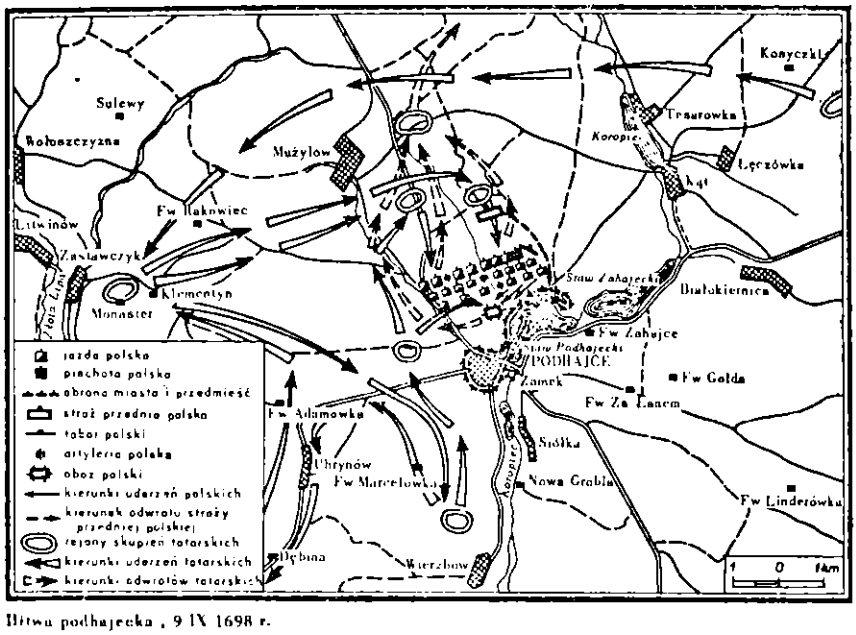

Bitwa podhajecka, 9 IX 1698 r.

Так закінчилась доба татарського лихоліття а почався час спокійного життя коли населення могло відбудувати свої оселі й економічне життя. Звичайно, це діялось в системі тодішнього підданства з притаманним їй соціяльним утиском та економічним визиском. Власники Підгаєць Потоцькі володіли своїми посілостями і в спокою збагачувались працею своїх підданих. Володіли без жадних обмежень. Можна без перебільшення сказати, що Потоцькі були дійсними панами життя і смерти їхніх підданих. Як великі землевласники, Потоцькі були щедрими до тих які їм вірно служили. Так, напр., Єжи Потоцький і його жінка Марія наділили 15 лютого 1714 р. Антона Богуша фільварком з десятьма підданими.[65]

Потоцькі володіли Підгайцями до половини 18 ст. Після них придбали підгаєцьку посілість Бельські, а вже 1782 р. відкупив Підгайці Каспер Роґалінській. Взагалі можна ствердити, що в другій половині 18 ст. власники Підгаєць дуже часто міняються. Після Роґалінських місто набув Вурцель, а після нього заволоділа підгаєцькими маєтками княжна Марцеліна Чарториська.[66]

По суті речі, після прилучення Галичини до Австрії в 1772 р., підданські відносини змінились до того ступня, що дідич перестав

---

[65] Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie: Archiwum Potockich z Radzynia, pudlo 4, teczka 34.

[66] Niedzwiecki, **Powiat Podhajecki**..., стор. 139.

користуватись необмеженою владою, як це було під польським панування̀м. В централізованій австрійській державі дідич став "великою мірою тільки органом держави". Селянин в той спосіб стає, хоч посередньо, громадянином держави і підметом її опікунчої політики".[67]

Життєвий рівень селян, які знайшлися під австрійською владою був, за всіми звідомленнями того часу, жалюгідний. Будучий цісар Йосиф II, який зробив поїздку по Галичині, написав своїй мамі, Марії Терезі, зі Львова 30 липня 1773 р., що "селянин взагалі виглядає дуже бідно і тяжко представити собі їхню мізерію... і велику вбогість". Між першими рапортами про селян українського села ми маємо також і першого губернатора Галичини, графа Антона Перґена, який називає стан, що існував під польським пануванням, "Elendeste Sclaverey" (найбідніше невільництво).[68]

Ґраф Перґен поясняє в своєму описі Галичини, що під Польщею селяни навіть не мали інституції до якої вони могли б внести зажалення на своїх дідичів. Перґен заключує, що саме ця безвихідна ситуація привела селян до пиянства і лінивства, поскільки селяни, які більше посідали, були виставлені на більші надужиття.[69] Щоб допомогти селянству, граф Перґен пропонує дати селянам час, щоб вони віджили від попередніх надуживань, а також треба звільнити їх від різних утисків.[70]

Було б мильно думати, що цісарський уряд турбувався долею селянства з гуманітарних причин, хоч також не можна виключити впливу доби просвічення на віденських бюрократів. Все ж таки рішаючим чинником у всіх заходах цісарського двору поліпшити долю селян було бажання збільшити базу оподаткування. Віденські бюрократи цілком правильно думали, що упосліджене селянство, що не було в стані платити навіть відносно низького податку в польській державі, зможе платити вищий податок якщо поліпшити його життя економічно і соціяльно, забезпечуючи його леґально від надмірних утисків дідичів.[71]

Виходячи з тих заложень, віденський уряд видав ряд "патентів" в користь підданих-селян, починаючи з 23. XII. 1772, а пізніше патенти — з 4. III. і 2. V. 1773 р. Звичайно, ці патенти були тільки першими законодавчими актами нової влади. В пізніших роках

---

[67] Roman Rozdolski, **Stosunki poddańcze w dawnej Galicji**. Warszawa 1962, т. 1, стор. 158.

[68] **Ibid.**, т. 1, стор. 26.

[69] **Ibid.**, т. II, стор. 47-48.

[70] **Ibid.**, т. II, стор. 58. Для повної аналізи меморіялу Перґена див. L. Finkel, "Memorial Antoniego hr. Pergena, pierwszego gubernatora Galicji o stanie kraju", **Kwartalnik Historyczny**, 1900, стор. 24-33.

[71] Roman Rozdolski, **Stosunki poddańcze**..., стор. 29.

вийшли інші закони які допомогли підданим селянам піднести рівень їхнього життя. Це відноситься головно до патентів з 5 січня і 3 червня 1775, р., патенту з 5 січня 1781, устави з 5 квітня 1782, патенту з 2 квітня 1787 р., патенту панщизняного 1786 р.,[72] і вкінці великої податкової та аґрарної реформи Йосифа II з 10 лютого 1789 р.[73]

Підготовляючи податкову реформу цісарський уряд зарядив перепис (інвентар) всіх посілостей. Цей інвентар дає нам цікавий матеріял про величину поселень, їхніх власників і адміністративну пов'язаність. Таких переписів в 18 ст. було два — 1785 і 1787 рр.[76] Перепис з 1787 р. є повніший, дає додаткові коментарі і тому подаємо його повністю як окремий додаток.[75]

Звичайно, що до інформацій які знаходимо в інвентарі, хотілось би ще мати точний образ стану населення та про його стан посідання рухомостей і нерухомостей. На жаль тих інформацій не маємо і тому приходиться відтворити образ життя мешканців Підгаєцької землі на базі узагальнень. Підставою, чи радше ключем для наших узагальнень є документ з 1808 р., який подає відомості про доми, скількість родин, загальне число мешканців і поголів'я худоби п'ятнадцяти поселень.[76] Сім з них увійшли пізніше в Підгаєцький повіт.

З аналізи даних про стан населення, яку знаходимо в цьому документі, виходить, що пересічна скількість душ в родині виносила 4. 26, а пересічна скількість мешканців в домі була 5.93 душ. Можна припустити, що ці цифри відносилися не тільки до 1808 р. але взагалі до перших 50-ти років австрійського панування. Можна так твердити поскільки життя селян почало мінятися більш радикально тільки після знесення панщини в 1848 р.

Економічний рівень селян був залежний не тільки від політичної системи, але, мабуть не меншою мірою від об'єктивних факторів, таких як відсутність добрих торговельних шляхів чи відповідно розвиненої торгівлі. Це добре ілюструє ціна збіжжя в Підгайцях яка в порівнянні до інших місцевостей в Бережанському повіті була найниж-

---

[72] Ця проблема є ґрунтовно аналізована в Роздольського, головно в т. I, стор. 30-42, 69-91, 136-140, 160-163, 174, 191-201.

[73] Про деталі цього патенту, який по суті є тільки іншою версією того, що Йосиф II сам написав під назвою "Grundzätze" vom 28. Februar 1788, див. Roman Rozdolski, **Die Grosse steuer-und-agrarreform Josefs II.** Warszawa 1961, стор. 103-122.

[74] Інвентар з 1785 р. можна знайти під назвою "Eintheilungsentwurf aller in dem Brzezaner Kreyse befindlichen Ortschaften, Häuser und Besitzungen in Absicht auf neue Steuer Regulierung", Hofkammerarchiv Wien-"Galizien" fasc. III tius, Nr. 1081.

[75] "Ausweis jener Dominien und Ortschaften Brzezaner Kreises, welche an dessen östlichen Theile, am linken Ufer res Flusses Stripa bis an die Gränzen der Kreise von Zloczow, Tarnopol und Zaleszczyk liegen". Archiwum Państwowe M. Krakowa i Województwa Krakowskiego, Teka Schneidra Nr. 113. Дивись додаток ч. 3.

чою, а Бережанський повіт так само стояв в порівнянні із західніми повітами. Для кращого зрозуміння проблеми подаємо ціни на чотири роди збіжжя з років 1779 і 1784. Ціни в таблиці є за "корець". Для порівняння подаємо також пересічні ціни західньо-галицьких повітів: Мисленіце, Бохні і Львова.

Таблиця ч. 5.

ЦІНИ ЗБІЖЖЯ В ГАЛИЧИНІ (1779 і 1784)[77]

	Ціни в ґульденах і крейцарах							
	пшениця		жито		ячмінь		овес	
	1779	1784	1779	1784	1779	1784	1779	1784
Пов. Мисленіце	3.29	2.60	2.08	2.20	1.38	1.51	1.13	1.11
Пов. Бохня	2.31	2.19	1.59	1.53	1.38	1.34	.59	.56
Пов. Львів	2.30	1.51	1.33	1.20	1.17	1.03	1.04	.52
Повіт Бережанський								
Бережани	1.45	1.52	1.00	1.11	.37	.53	.30	.36
Підгайці	1.30	1.32	.52	.55	.30	.36	.22	.29
Рогатин	2.00	2.30	1.00	1.15	.45	1.04	.30	.46
Бурштин	1.45	2.15	1.07	1.45	1.00	1.15	.35	.50
Стрілиська	2.07	3.15	1.22	2.30	1.00	1.35	.37	.45
Розділ	2.00	3.20	1.30	3.00	1.07	1.35	.37	.45
Перемишляни	1.52	2.30	1.04	1.45	1.07	1.30	.37	.45
Пересічна для повіту	1.68	2.24	1.02	1.37	.75	1.01	.33	.42

На базі цієї таблиці та інших документів можна зробити загальний висновок, що йдучи з заходу на схід ціни обнижуються.[78] Це, без сумніву, мало свій вплив на рівень економічного розвитку села, особливо коли взяти під увагу, що подібно до збіжжя, ціни за інші сільсько-господарські продукти, як домашню птицю та худобу також мусіли бути нижчі в східній частині Галичини.

Цісарський уряд додатньо вплинув головно в двох ділянках господарського життя Підгаєччини, а саме у вирощуванні тютюну та

[77] Hofkammerarchiev Wien-"Galizien", Faszikel XI-nr. 620.

[78] Hofkammerarchiev Wien-"Galizien" fasc: I, Nr. 2, також fasc. III tius, Nr. 134. Цей останній є також за роки 1779-1784, одначе він докладніший поснільки він подає ціни окремо за кожний рік. Пропорції в цінах є ті самі, що в таблиці ч. V.

плеканні коней. Це очевидно було частиною австрійської політики (в роках 1791 — 1794) запровадити плянтацію тютюну в цілій Галичині.[79] Вирощування тютюну мало ту позитивну сторону, що творило для селян нове джерело доходу. Плян уряду вдався — плянтація тютюну розвивалась успішно, що потверджує звіт з 1817 р.[80]

Щодо плекання худоби, а головно коней, директор Дацієр доносить віденському урядові в своєму рапорті з 21 лютого 1774 р., що ця ділянка господарства достатньо нерозвинена. Він уважав, що в околицях Соколова, Вишнівчика, Зарваниці і в одній частині Підгаєць треба було б дати першенство в плеканні коней, поскільки там є багато левад і сіна на зиму. В той час, пише Дацієр, плекали коні у Вишнівчику дідич Бонковський, а в Підгайцях каштелян Бельський. Дацієр пропонує спровадити кобили і жеребці з Молдавії і Туреччини і в цей спосіб поліпшити расу коней.[81]

Щоб заохотити селян плекати кращої породи коней які надавалися б для військових цілей, цісарський уряд зарядив 11 березня 1776 р. давати премії від 1 до 2 дукатів. Губернатор Галичини в своєму листі до Відня згадує про Соколів, Вишнівчик, Зарванищо і Підгайці як про місця які надаються для плекання расових коней і пропонує встановити премію по 3 дукати від військового коня.[82]

Ця акція в користь плекання коней для військових цілей продовжувалась в часі воєн, які спричинила революція, а опісля Наполеон. З архівних даних ясно, що в Бережанському повіті Підгайці стають центром плекання коней, а в 1824 р. Підгайці рахуються одним з найбільших таких центрів в цілій Галичині.[83]

В наслідок наполеонських війн частина Підгаєцької землі знайшлася під російською окупацією. Окремим договором з 8 березня 1810 р. Австрія відпустила Росії Іщків, Росоховатець, Семиківці, Соснів, Соколів, Хатки, Сокільники, Золотники, Бурканів, Гайворонку, Вишнівчик, Зарваницю і Сапову.[84] Отже Росії припали всі міста і села по обох боках Стрипи. Це, одначе, скоро змінилося і ціла Галичина прийшла знову під австрійську владу.

Одною з найбільших подій на початку 19 ст., що мала велике значення для економічного розвитку Підгаєць, було встановлення до-

---

[79] Finanzarchiv Wien, Inventar, s. 44: "Akten der Tabak-und (Siegel-) Stempel-Gefällen-Direktion. 1771-1835", faszikel: "Galizische Kommissionsreiseakten, 1794".

[80] Див. Allgemeines Verwaltungsarchiv-Hofkanzlei, "Kreisbereisungsbericht" aus 1817 (kart. 403).

[81] **Ibid.**, "Rindvich-, Schaf- und Schweinezucht, Viehseuchen, Wiesenbau und Futterkräuter"; "Gehorsamster Bericht des Kays. Königl. Districts Directoris Dazier in Betreff der Pferds und Hornvieh Zucht"; Karton 712, IV. G. 5.

[82] **Ibid.**, "Pferdezucht"; Karton 716, IV. G. 6.

[83] **Ibid.**, Karton 717.

[84] Hofkammerarchiv Wien- "Kommerz", fasc. 987, folio 308 і folio 312.

даткових ярмарків. Почалось з того, що дідич Підгаєць вніс прохання до львівського уряду в якому він просив дозволу на встановлення 11 ярмарків, в додатку до торгів кожної п'ятниці. Львівський уряд переслав це прохання до Відня 1 лютого 1819 р. з поясненням, що на ярмарках в Підгайцях торгується головно кіньми, збіжжям, медом, воском, полотном і дерев'яними виробами. Документ далі інформує, що місто має 3,805 мешканців, з яких 283 є ремісниками і що в Підгайцях є добра "трівіяльшулє". Останнім аргументом в користь встановлення ярмарків була будова торговельного шляху який ішов з Бережан через Підгайці до Монастирськ. Львівський уряд передбачав, що це причиниться до оживлення торгівлі в Підгайцях.

Письмом з 14 липня 1819 р. львівський уряд знову пригадує Відневі, що було б корисно збільшити скількість ярмарків в Підгайцях тому, що віддаль до Бережан чи Рогатина виносила 3 до 4 милі дороги. У відповідь на всі ці заходи цісар Франц I видав декрет з 8 червня 1820 р. встановляючи в Підгайцях 11 ярмарків.[85]

Про битий шлях з Бережан до Підгаєць згадується вже в подорожньому звіті з 1817 р.,[86] але коли його закінчено — не вдалося встановити. Знаємо тільки, що рішенням Надвірної Ради встановлено 19 жовтня 1831 побирання мита на шляху Бережани — Підгайці.[87] Цей комунікаційний шлях обтяжено ще більше коли в березні 1840 р. цісарський уряд зарядив поставлення рогачки на мості (ч. 137) над потоком Мужилівка, який перетинав бережанський шлях. Це заряджження мало увійти в силу 1 листопада 1840 р.[88] Звичайно, що ці зарядження зробили бережанський гостинець недоступним для селянського користування.

Комунікація в Підгаєччині, як взагалі в цілій Галичині, дещо покращала в другій половині 19 ст. Це відноситься не тільки до доріг, але й також інших засобів комунікації. І так 10 листопада 1866 запроваджено в Підгайцях телеграфічну станцію для загального користування. Мабуть ще важливішим було поширення й упорядкування поштової служби. Оголошенням з 28 грудня 1869 р. було подано точні години коли пошта приходила і відходила не тільки до міст але також до поодиноких сіл.[89]

---

[85] Allgemeines Verwaltungsarchiv-Hofkanzlei, "Podhayce", Karton 538.

[86] **Ibid.**, Karton 403.

[87] Teka Schneidra Nr. 1243.

[88] **Ibid.**, Nr. 1101.

[89] **Ibid.**, Nr. 1243. При кінці 19 ст., а саме в травні 1893, у Львові відбулись перші розмови про будову залізничної лінії з Бережан до Підгаєць. Чотири роки пізніше цей проєкт став дійсністю. Див. Allgemeines Verwaltungsarchiv-Ministerium der Innern-Präsidiale, 2028/1893.

Найвизначнішою подією яка найбільш ґрунтовно змінила життя селян, було скасування панщини. Ця реформа, яку було проголошено 16 травня 1848 р. звільнила селян від різнородних панщизняних зобов'язань.[90] Основною частиною реформи був викуп селянських ґрунтів державою, якій селяни мали сплачувати задовження протягом 40 літ, починаючи з 1858 р. В наслідок цієї реформи постало в Галичині 375 тисяч вільних селянських господарств.

Знесення панщини мало також великий психологічний вплив на українське селянство; вони почали бачити себе справжніми господарями своєї землі. Саме ця нова настанова стала рішаючим чинником у витворенні і плеканні громадського, а відтак національного світогляду.* Звичайно, цей процес назрівав повільно. Український громадсько-політичний рух починає набирати масових розмірів щойно в 1860-их роках.

Організація, яка найбільше прислужилась розвиткові громадської і національної свідомости було товариство "Просвіта" заснована 1868 р. В скорому часі бачимо "Просвіту" майже в кожному селі де вона провадить свою освітню працю читальнями. Можна без перебільшення сказати, що читальня "Просвіти" стала кузнею національної свідомости Галичини. За час від 1 січня 1908 до 31 грудня 1909 р. Підгаєцький повіт[91] нараховував 59 читалень з 2176 членами.[92] Працю читалень "Просвіти" припинила Перша світова війна, але після війни діяльність цієї організації стає дійсним осередком громадської і національно-виховної праці.

"Просвіта" в Підгайцях відзначилась ще і тим, що її член, Маркил Желехівський, став ініціятором першого українського ремісничого товариства "Побратим". Це товариство, основане 1872 р., стало приміром до наслідування для інших міст. Рік пізніше, 1873 р., основується в Підгайцях товариство "Поміч", якого статут базувався на "Побратимові".[93] Слід зазначити, що підгаєцьке товариство було, після Львова, друге в цілій Галичині.

"Поміч" виявилась дуже успішним товариством поскільки до липня 1874 р. воно зуміло об'єднати коло 50 членів,[94] що становило

---

* Саме з того часу маємо перші точні списки мешканців Підгаєччини. (Див. додаток ч. 5).

[90] Про підданчі зобовязання підгаєчан можемо собі відтворити точний образ на підставі зіставлень з 1828. Teki Schneidra, Nr. 1150 і Nr. 1745. Див. додаток ч. 4.

[91] Підгайці стали адміністраційним повітовим центром 1867 р.

[92] **Звіт товариства "Просьвіта" з діяльности за час від 1 січня 1908 до 31 грудня 1909**. Львів 1010, стор. 109. Див. додаток ч. 6.

[93] Статут товариства під заг. "Уставъ ремесльничого товариства "Помóч" появився в журналі **Русская Рада**, Коломия, 13 вересня 1873, стор. 133-135.

[94] **Правда**, 1874, ч. 15, стор. 647.

приблизно одну третину ремісників Підгаєць. Цей успіх товариства треба у великій мірі завдячувати Йосифові Титлі який вмів приєднувати нових членів вбачаючи в тому пробудження національного життя між міщанами Підгаєць.

В другій половині 19 ст. змінився також і сам вигляд Підгаєць. В попередніх роках вулиці міста після дощу тонули в болоті і пройти ними було тяжко. Також через неувагу мешканців часто вибухали вогні які нищили цілі частини міста, як це було в 1859 і 1861 роках. В ті часи Підгайці навіть не мали відповідної протипожарної сторожі. Ситуація поправилась в Підгайцях головно завдяки праці перебуваючого в місті головного повітового начальника, Евгена де Шільденфельд-Шіллера. Завдяки його старанням вулиці міста не тільки направлено ,але в багатьох місцях поширено. Також воду допроваджено до центру міста; це було дуже важне для боротьби проти вогню. Взагалі міський уряд почав дбати про зовнішній вигляд міста.[95]

В боротьбі проти вогню зробили Підгайці дуже великий поступ від 1873 р., коли створено добровільну вогневу сторожу. В 1862 р. підгаєцька вогнева сторожа мала в своєму посіданні помпи, а загальна вартість майна виносила 3,551.34 зл. Подібні добровільні сторожі були також в Завалові, Вишнівчику, Золотниках і в Горожанці. Всі вони обслуговували довколишні села.[96]

При кінці 19 ст. можна спостерігати також покращання медичної опіки в Підгайцях. Центральною установою в тій ділянці був повітовий шпиталь який в 1894 р. мав 60 ліжок, а лікувалось в той час у ньому 137 осіб — 69 мужчин і 68 жінок. Цікаво, що найбільше хворих (10) було на очі, а друга найбільша група (9) хворіла на внутрішні недуги.[97]

Звичайно, в той час медична опіка не охоплювала всіх сіл і тому час-до-часу появляються епідемії і різні заразливі хвороби які приносили з собою страшне спустошення між населенням. Рапорт з 1888 р. виказує, що на дифтерію і інші заразливі хвороби вмерло в Підгаєцькому повіті 186 осіб — це становило 42.5% всіх смертних випадків в тому часі.[98]

Одною з соціяльних недуг, на яку хворіло особливо галицьке село, було пияцтво. В тій ділянці маємо цікавий рапорт з 1895 р., який

---

[95] Teka Schneidra, Nr. 1243.

[96] Про деталі пожарів в 1892 р. див. **Ochotnicza straż ogniowa w Podhajcach** 1892. Бережани 1893.

[97] Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern-Allgemeine, за роки 1870-1899 пакет 1053 п. н. "Kranken-u. Humanitätsanstalten... Galizien".

[98] **Ibid.**, 15290/1890 "'Bericht des k. k. Landes-Sanitäts-Rathes über die Sanitätsverhältnisse in Galizien in Jahre 1888. Також 12649/1891 і **Sprawozdanie c. k. Krajowej Rady zdrowia o stosunkach zdrowotnych w Galicji w roku 1889**. Lwów 1891.

доводить, що на 38,148 населення в повіті було 88 налогових п'яниць (68 мужчин і 20 жінок), з них (42 особи) мали 20 до 40 років, а в роках від 40 до 60 років було аж 45 осіб. Одна особа мала понад 60 років. В селі Сільце були 4 п'яниці, яким було від 20 до 40 р., це були жонаті господарі.[99]

Про покращання життя вказує зростання скількости дітей і успішність породів як для матерей так і для дітей. Починаючи з 1893 р. бачимо виразне зростання породів а рівночасно зменшується скількість мертвонароджених дітей. Для прикладу:[100]

Роки	Породи	
	живі	неживі
1893	3875	97
1895	3931	75
1903	3982	61

Цей процес почався скоріше поскільки бачимо постійний зріст населення. Можна без перебільшення сказати, що в правно упорядкованій державі в якій умовини цілий час поліпшувались, населення Підгаєцького повіту майже подвоїлось.[101]

Ці демографічні і економічні зміни скріпили села, перетворюючи їх в громадсько свідомі одиниці галицького суспільсва. Коли національна свідомість дійшла і закріпилась по галицьких селах, вони набирають ще одного виміру; села перетворюються в останньому етапі свойого розвитку в соціяльно, економічно і політично диференціовану одиницю. Саме в цій новій поставі село творить важливу базу для політичної праці і визвольної боротьби в двадцятому столітті.

Про загальне піднесення економічного рівня повіту вказує нам частинно розвиток самих Підгаєць, які в 1867 р. стали повітовим центром. Щоб задовільнити потреби повіту, тут відкривається ряд невеликих підприємств: фабрика сільсько-господарських машин та знарядь, кілька печей для випалювання гончарного посуду, численні каменоломні, пивоварня, ґуральня і млин. Виробництво в Підгайцях було кустарного порядку і підприємства, які були зорієнтовані на задоволення потреб села, затруднювали звичайно від 10 до 30 робітників.[102]

В 1880-их роках в Підгайцях нараховувалось близько 150 ремісників, між ними 52 шевці, 22 гончарі, 16 кушнірів, 15 боднарів, 12

---

[99] **Ibid.**, 34.742/1896, "Wykaz nałogowych pijaków w powiecie Podhajce za rok 1895".

[100] Allgemeines Verwaltungsarchiv-Ministerium des Innern-Allgemeine, 15041/93; 33283/94; 12200/97; також **Sprawozdanie c. k. Krajowej Rady zdrowia o stosunkach zdrowotnych** w Galicji w roku 1896, Lwów 1897.

[101] Див. додаток ч. 7.

[102] **Історія міст і сіл України**, стор. 111.

м'ясників і 11 ковалів. Велике значення для економічного життя Підгаєцького повіту мала торгівля, особливо — худобою. До Підгаєць приїжджали також на ярмарки купці з більших міст. Скількість проданої худоби на підгаєцькій торговиці була досить значна. Наприклад 1895 року тут було продано майже 10,000 голів великої рогатої худоби і таку ж саму скількість свиней.[103]

Підгайці. Ринок у половині 19 ст.

На переломі 19-20 століть відбувається політизація галицьких українців які стають в обороні своїх національних інтересів. Це приводить до конфронтацій з панівною польською верствою в наслідок чого бачимо деяку радикалізацію в українському політичному житті по відношенні до поляків. В цьому процесі самосвідоме українське село приходить на підмогу українському міщанству й інтеліґенції. Цю зміну в настроях бачимо вже під час боротьби за виборчі права в 1906 р.

Як і в інших частинах Галичини, в Підгайцях, Соснові і Котузові відбулися в січні 1906 р. бурхливі громадські віча на яких присутні не тільки домагалися своїх прав, але рівночасно грозили полякам.[104] Було б помилково думати, що віча які відбувалися по Галичині, були спонтанним виявом політичних аспірацій української спільноти. Підложжя для цього масового вияву підготовляли українські

[103] **Wiadomości statystyczne,** т. 17, зшиток 1, 1898 р., стор. 4-5.

[104] Allgemeines Verwaltungsarchiv-Ministerium des Innern, Präsidiale, Karton 2110/196/1906. "Betreffend die Wahlrechtsbewegung in Galizien".

політичні діячі довший час, а безпосередньо перед самими виступами випущено летючку, яка закликала нарід "На віча".[105]

В іншому звіті з того часу читаємо, що в Підгайцях мало бути 12 громадських зібрань, одначе відбулося тільки 5, тому що уряд заборонив решту (7) заплянованих віч.[106]

Дуже голосною справою того часу був селянський страйк в Мужилові і багатьох інших селах повіту. Справа закінчилася арештуванням багатьох селян. Пізніше, 2. VI. 1906 р., поліціянт Гліньскі арештував також студента права Володимира Кольматицького, який на громадських зборах писав петицію в обороні заарештованих селян.[107]

Діло на тому не стало; справа Мужилова дісталася аж до парляменту в Відні де посол Василь Яворський підтримував справу селян.[108] В своїх виступах він твердив, що льокальна влада як політично-адміністративна так і поліційна, вийшла поза межі закону в приборкані розрухів в Мужилові й інших місцях. Що турбувало українських парляментарів було те, що поліція, яка була під контролею поляків, не стояла на сторожі законів держави, а, не допускаючи до громадсько-політичного самовияву, служила інтересам польської меншини. Що б довести до відома цісарського уряду цю незаконну діяльність представників влади в Галичині, посол Яворський, разом з іншими парляментаристами, вніс "Interpelation" премєрові і міністрові внутрішних справ. Цей документ, який має 16 стор., виразно говорить про надужиття влади, беззаконність і "жахливий утиск українського населення східньої Галичини".[109]

Українсько-польська конфронтація поглиблювалася з кожним роком. Цей розвиток подій став неминучим, поскільки національна свідомість між українцями стала масовим явищем, а рівночасно польські Націонал-Демократи завзято поборювали всі прояви української ідентичности, вбачаючи у всьому що українське, загрозу польському

---

[105] В підготовці до ширшої політичної акції незнаний автор видав під ініціялами В. Л. брошуку п. н. **Про загальне виборче право.** Львів 1905. Більш революційного порядку був памфлєт Льонгина Цегельського п. н. **Проч з нуриями! Проч з пановапем панів!**, Львів 1905.

[106] Allgemeines Verwaltungsarchiv-Ministerium des Innern, Präsidiale, Karton 2110/1227/1906. "2 Berichte des Statthalters in Lemberg über die Wahlrechtsbewegung in Ostgalizien und über die Untersagung ruthenischer Volksversammlungen".

[107] **Ibid.**, Karton 2111/1907, "... aus Anlasse der Streikbewegung in Muzylów".

[108] **Ibid.**, Karton 2111/1907, "Statthalter in Lemberg... betreffend der Interpelationen des Abgeordneten B. Ritt(er) v. Jaworski und Genossen vom 25/5, 10/7 und 25/7 1906 über angeblich gesetzwidrige vorgehen der politischen Behörden und der Gendarmerie in den Bezirken Sokal, Podhajce und Brzezany".

[109] **Ibid.**, Karton 2111/617/1907. "Interpelation des Abeordneten Basilius Ritter von Jaworskyj und Genossen... am 9. Jänner 1907".

"станові посідання" в Галичині. Перші овочі цеї конфронтації появилися у Вишнівчику коли українці, в опозиції до новозаснованої польської школи, ніччю з 19 на 20 вересня 1911 р. повибивали вікна в школі і в мешкані учителя.[110] Цей протест українців Вишнівчика легко зрозуміти коли зважити, що в селі було тільки 498 поляків, а українців було 1508.

Як бачимо, напередодні Першої світової війни, галицьке село перестало цікавитися справами виключно щоденного порядку, а почало діяти як політична формація в контексті української політичної дійсности Австро-Угорської імперії. Швидкий розвиток сільських організацій, який бачимо в першому десятилітті 20 ст. припинився в наслідок війни. Та це була тільки ще одна коротка зупинка на довгому шляху історичного розвитку Підгаєцької землі. Після війни, підгаєчани, переживши хвилини радости у своїй власній державі, кинулись з притаманною їм відданістю відбудовувати під ворожою окупацією свої громадські, економічні, культурні та політичні установи. В короткому часі Підгаєцький повіт стає самосвідомою громадсько-політичною формацією, яка готова служити національним інтересам.

[110] **Ibid.**, Karton 2115/7373/1912. "Wisniowczyk-angebliche excesse der Ruthenen".

ТЕКСТ ОРИГІНАЛУ ДОКУМЕНТУ НАДАННЯ МАҐДЕБУРСЬКОГО ПРАВА
ДЛЯ МІСТА ПІДГАЙЦІ В ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ

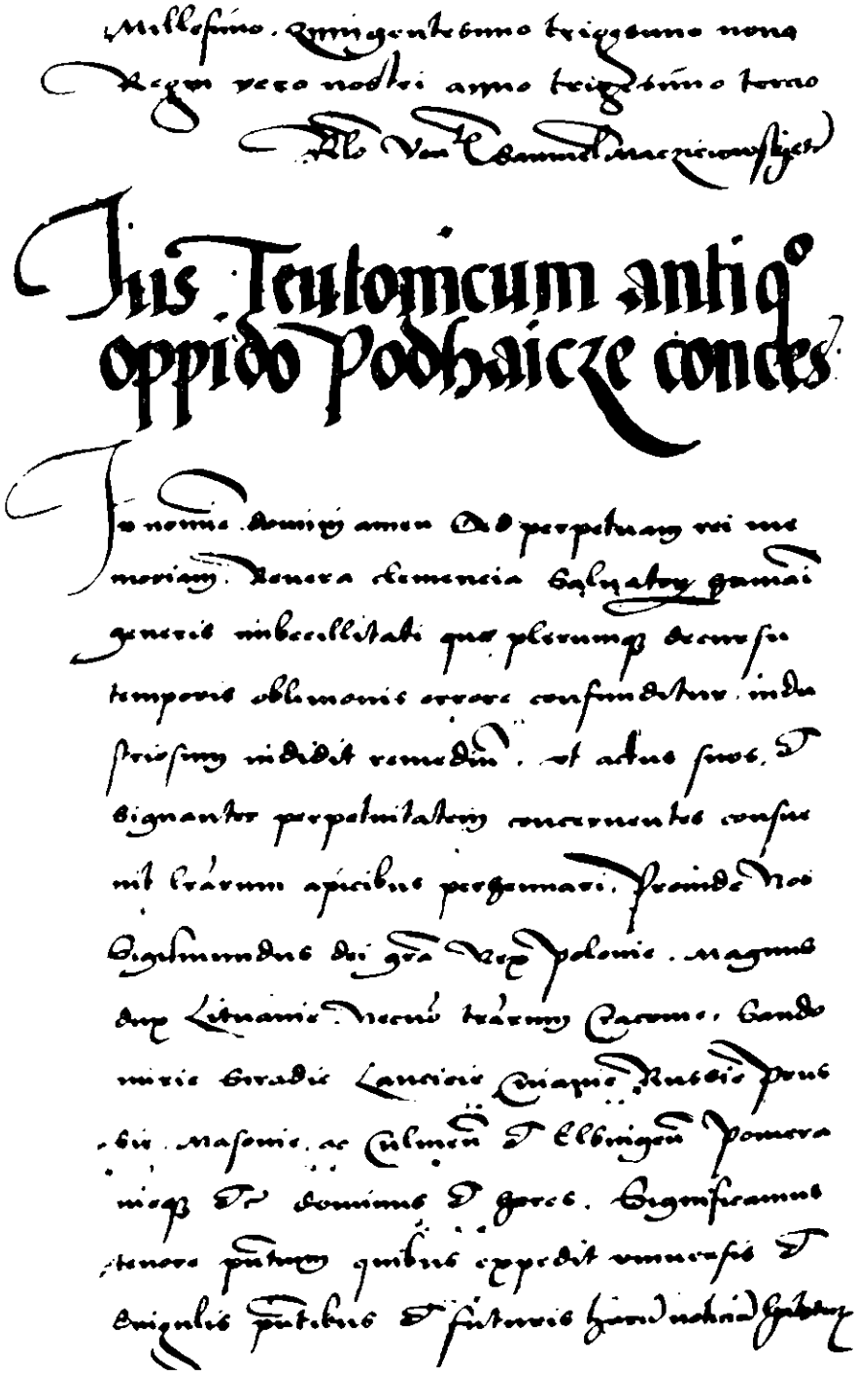

Millesimo quingentesimo tricesimo nono
Regni vero nostri anno tricesimo tertio

Jus Teutonicum antiq° oppido Podhaicze concessum

In nomine domini amen Ad perpetuam rei memoriam. Decuit clemencia salubris gentis inhabitantibus quo plerumq; decursu temporis oblivionis errores confunderentur. inducias providit remedium. et actus suos. Dignantur perpetuitatis commendacione confirmari Quorum apicibus perquiratur. Proinde nos Sigismundus dei gra Rex Polonie. magnus dux Lithuanie. necnon terrarum Cracovie. Sandomirie Cuyauie Lanciciie Masouie Russie Prussie. Masovie. ac Culmen Et Elbingen Pomeranie necnon Et dominus Et heres. Significamus tenore presencium quibus expedit universis Et singulis presentes Et futuros hanc inclitam Civitatem

Vniuersis qui Jus Theutonicum petere
bare consueuerint, et primates dictum oppi
dum seu Comitatum Podhaicze, ac oppida
nos Comes Nicolaus eius frater et filius
pari et primitus Liberamus hanorum serie
literarum perpetue Vniuersis Ad omnium
diuine et plate omnium et singulorum
uorum et Regni nri Palatinorum Castel
lanorum Capitaneorum Judicum subiudi
et quorumuis officialium et eorundem mini
sterialium. Ita q Coram ipis. aut aliquo eo
eorsum pro causis tam magnis q parui
tuisue et successibus vel rebus Ciuitati parere et
respondere. et non alt parierint et condemna
cum quamcunq aliquas penas persoluere non
tenebuntur. sed Coram Aduocato eius pro tem
pore existen ni loci dominicali cui Jure Theuto
nico respondebunt. Aduocatus vero Coram
memorato domino suo hereditario. et suis legitis
posteritatibus no inibi eodem Jure Theutonico om
nibus de se querelantibus respondere tenebitur et

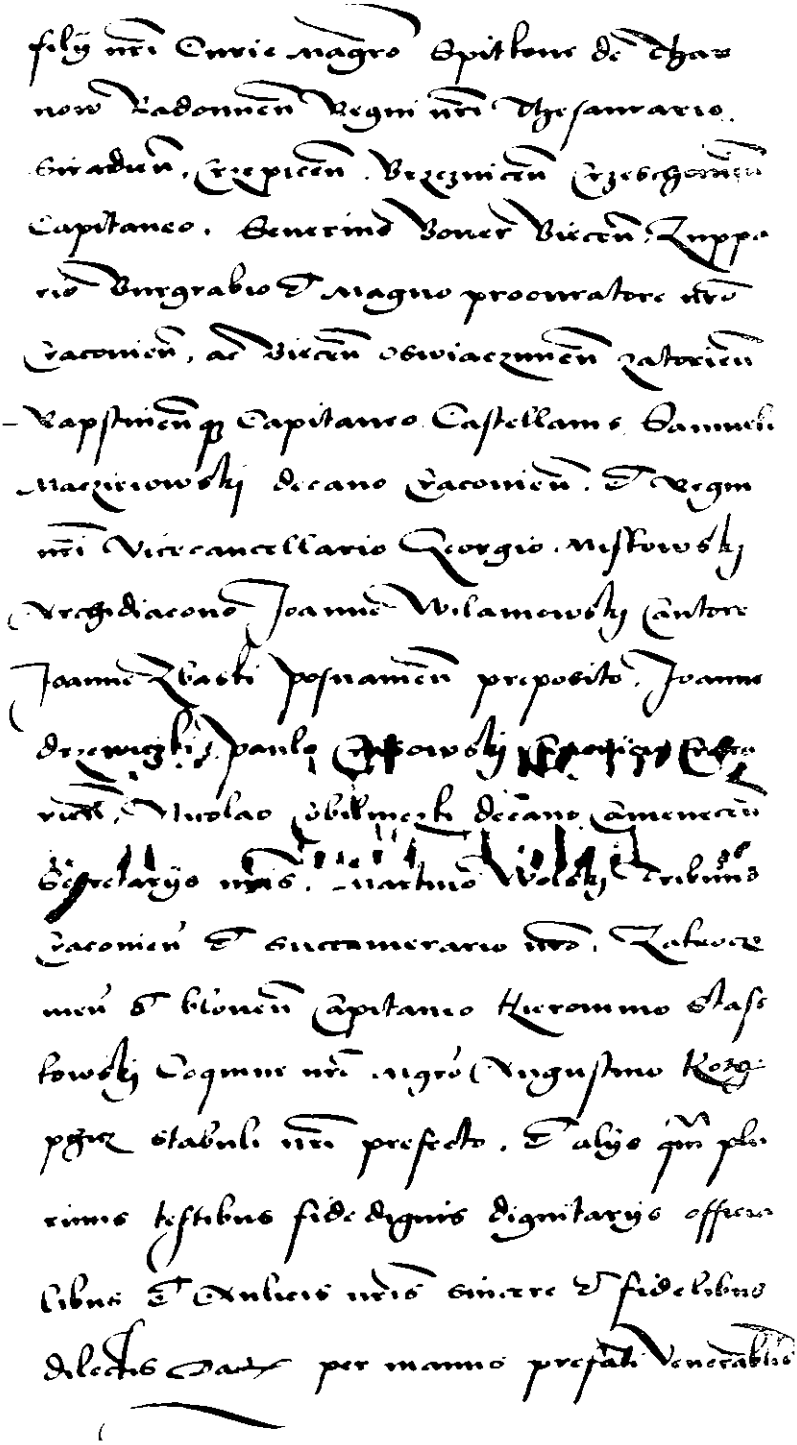

Quia Nos Habem⁹ in prospectu multiplicia me
rita Magⁿⁱ Nicolai Wolsk. oppidi Podgorze
Cracouien. Castellani Sandomirien. Fidelis
Consiliarii nri charissimi Circa Magtm Nostrum
[illegible]
ge nos & rempublicam nram a multis hu
mis fidelit⁹ ac constanter prestitit. Cui deus
prestare non desinit. Cupiensq; eidem propte
rea aliqua ex parte gram & favorem nrm
ex animo declarare. Vt ipsum oppidum in
tignum Podgorze ni fra Cracouie. & districtu
Halicien. sint in dies magis ac magis ad emolio
rem deueniat. conditionem & meliorem sta
tum obtineat. omnibus dicti oppidi Incolis
& inhabitatoribus tam presentibus q futuris
Jure Theutonicum von Magdenburgen nun
cupatum damus. Damus & concedimus
damusq; & concedimus per presentes nras lras
reuocatis ab eis & oppido prefato omia Jura
& libertates priuilegia modos & consuetudines

debebit, In causis vero dubius tam civilibus
criminalibus seu Capitalibus, puta furti fo
micidij membrorum mutilacõis, mendy &
omnis delictorum malefitiorum exercitium
& criminum omnium cuiuscunque temporis quali
cum scabinis & juratis oppidi predicti in
tra metas & limites oppidi predicti no mi
nine Ghentonen secundum dispositionem
& formam ipius plenam damus & concedi
mus facultatem & auctoritatem audiendi
judicium cognoscendi, sententiandi corrigen
condemnandi, plectendi tenore puttium mo
In quorum omnium & singulorum fidem &
testimonium sigillum nrm puttibus est ap
pensum, Dat Gaconie Cabasto in crastino fti
sancti Arnolphi Anno domini millesimo
quingentesimo trigesimo nono Regni vero nri
anno trigesimo tertio, puttibus Reverendis in
Xpo patribus domo Stanislao Carlo premisten
Sebastiano Bramicchi Cyrenen Epis. Nec
magnificis Venerabilibus & Generosis Pe
tro de Spalmiera Questen ac Veremisini

Переклав о. д-р Мелетій Войнар, ЧСВВ

Лист Польського Короля Сигмунда I (1506 - 1548)

"В році тисяча пятсот тридцять девятому, а королювання нашого в тридцять третьому році.

Релігійозному Пошани — гідному Самуїлові Мацейовському.

ТЕВТОНСЬКЕ ПРАВО УДІЛЕНЕ СТАРОМУ МІСТОВІ ПІДГАЙЦІ

В імя Господа — Амінь — На вічну память речі.

Тому то Ми, Сигмунд, Божою милостю Король Польщі, Великий Князь Литовський, як теж земель: Краківської, Сандомірської, Сирадської, Лянцутської, Куявської, Руської, Пруської, Мазовецької і Кульменської й Ельбнігенії та Померанії й їх Пан і Наслідник.

Заявляємо оцим листом кому треба, чи то усім, чи поодиноким, чи теперішнім, чи будучим, що мають цю заяву, та усім, що звикли нарушувати Тевтонське право, що Ми виймаємо згадане містечко — а радше місто — Підгайці та всіх його міщан і мешканців так тепер, як і в будучності, що Ми виймаємо й увільняємо силою цього листа на постійно і повічно від усякої юрисдикції та власти всіх і поодиноких наших та нашого королівства Воєводів, Каштелянів, Капітанів, Суддів від підчинення їм і усяким урядникам та їх помічникам. Так, що вони витовані (цебто покликані судово), щоб явитись і відповідати перед усіми, чи перед кимсь з них зосібна у справах так великих, як і малих та в усяких переступках або в речах та ізза неявлення, чи засуду когось з них — ніякої кари відбувати не є обов'язані.

Але вони відповідатимуть перед своїм Адвокатом в той час урядуючим, у місці свойого замешкання за Тевтонським правом. Адвокат же буде відповідати перед згаданим Паном своїм Наслідним і перед його правною властю тільки на основі того ж Тевтонського права щодо всіх тих, які спорятимуть між собою.

(Свідками цього) листа є: Епістолярний Магістер нашої курії з Тарнова Радоненський Скарбник нашого королівства, Капітан Сираденьський, Кшепіценський, Базезністенський Кшесоґоніценський, Сенерін Бонер Бірценський Зупар Бурграбія і Великий наш Прокуратор Краківський і Бірценський Освенціненський, Заторієнський, Капстроніценський Капітан, Каштеляни Самуїл Мацейовський Краківський Декані Віценанцлєр нашого королівства, Юрій Містовський Архидіякон, Іван Віляновський Кантор, Іван Збасний Познаньський Препозит, Іван Джевічкий, Карло Красоновский Краківський Канонік, Николай Кобильницький Декан Камінецький — наші Секретарі, Мартин Вольський Краківський Трибун і Підкоморний наш, Єронім Стасовский Лятрочоменський і Шлеський Капітан наш Куховар, Магістер Августин Косафич Префект нашої стайні і другі деякі численні віродостойні свідки диґнітарі, урядники та домашні наші шиоо і вірно вибрані. Дане на руки вище згаданого Пошанигідного.

Маючи згляд на різнородні заслуги **Магістра Николая Вольського, Спадкоємця міста Підгайці, Сандомірського Каштеляна**, найпослідовнішого прибічника, світлої нашої курії Магістра, а також Саностенського, Лянісборненського, Ловізоненського і Васаноненського нашого Капітана, щиро Нам відданого, який Нам і нашій республіці від давних літ вірно і постійно служив і тепер не перестає служити, та бажаючи з нашої сторони показати йому якусь ласку і нашу прихильність, то ж Ми щиро заявляємо, що, в замірі, щоб теперішнє прастаре місто Підгайці положене у Руській землі та в Галицькому дистрикті завсігди більше і більше доходило до кращої долі і набирало все

більшого розвитку, то ж **усім міщанам і мешканцям того міста, так теперішнім, як і будучим** рішили Ми надати і доручити, що наділі **цим нашим листом надаємо і доручаємо т. з. Тевтонське або Маґдебурське право,** а воно виключає від них і від згаданого міста усі земельні, польські права, способи і звичаї.

А в усіх справах цивільних, як і кримінальних, тобто поголовних, як крадіж, чоловікоубийство, відрубання членів тіла, підпал і всякі злочини, кривди, зловчинки і всі переступи права, назначення часу тривання вигнанцям з лавниками і присяжними згаданого міста, в границях і обсягах згаданого міста тільки за Тевтонським правом після його теперішнього означення і форми — даємо і доручаємо повну власть і авторизацію переслухувати, судити, досліджувати, видавати вирок, поправляти, засуджувати, карати силою цього листа уповажнюємо.

На знак вірности і засвідчення усіх і поодиноких тих властей є долучена до цього листа наша печать.

Дано у Кракові в Суботу в навечірія свята Святого Арнульфа року Божого тисяча пятьсот тридцять девятого, а королівання нашого в тридцять третьому році.

В присутності Преподобних у Господі Отців, Панів Єпископів: Станислава Карла — Перемиського; Севастіяна Браніцького — Холмського; як теж Вельмишановних Великодушних Петра з Ополя (Ополєнци). Квесвеньського і Сереніссімого".

ДОДАТОК Ч. 2

Великий Маршал і Коронний Генерал, пізнавши правдиве і щире піддання пана Петра Дорошенка, генерала Козацької Королівської Армії, в службі короля та Республіки, і будучи запевненим що він не пробуватиме відзискати Королівських ласк збройно, але проханнями, обіцяє йому заступства перед Їхнім Маєстатом та Республікою щоб все те що сталось до тепер увійшло у цілковите забуття.

І тому щоб Генерал і Козацька Армія могли легше заслужити ласки Короля і Республіки, вони обіцяють від тепер поводитись як вірні підлеглі, і сповняти всі ті служби, що Король може забажати від них, відрікаючися всякої іншої покрови і покладаючи свою безпеку тільки на Королівську ласку; щоб стати більш гідними цеї доброї волі вони піддаються панам спадкових власностей і обіцяють вдержувати і боронити тих що будуть прислані [там] жити, за що їм дасться те чого вони покірно просять — що козацькі посли будуть визволені.

Тому що Великий Маршал не має уповноважнення щоб задовольнити ці [всі] жадання Королівської Козацької Армії, він їх передасть першому соймові що відбудеся на який ця армія також пішле своїх представників, і Великий Маршал обіцяє домагатися створення комісії яку він обіцяє допомогти одержати і вдодатну він їх запевняє, що перед створенням цеї комісії він не помістить Королівських Військ в тих містах і селах де живуть Козаки що творять Королівську Запорожську Армію і також згадана армія не буде цікавитись тими місцями де до тепер не жили Козаки; згадані місця будуть означені спеціяльним документом.

Залога Білої Церкви будучи такою великою що не може бути вдержана без того щоб війська Козацької Армії, міста та околиці не потерпіли, Маршал погоджується на прохання Генерала та цілої Козацької Армії, післати старшину до пана Стакурського з наказом щоб певне число його людей опустило Білу Церкву щоб не використовувати козаків які там живуть під суворою загрозою воєнного суду. Він також накаже панові Стакурському повернути грецьким церквам те що було від них

відібране і також віддати Полковникові Поволочеві [то що було взято від нього], а вкінці винагородити без жадного зволікання за всі шкоди що сталися парохіям.

Всі ті точки будуть затверджені присягою зі сторони Короля та Республіки, Маршалом і Комісарями назначеними для цего договору, а зі сторони Королівської Козацької Армії, паном Петром Дорошенком, генералом, суддями, полковниками, сотниками та іншими старшинами армії.

Уложено в Підгайцях 19-ого Жовтня 1667 року.

Тому що Султан Ґірей Ґальґа вступив на землі Короля та Республіки з військами Князів Нахаршім, Будісах, і Біялоґороз з жадною іншою метою чим установити і забезпечити старинні договори які були часто відновлені присягою між Королем і Республікою та Ханом, а [головно] ті що були підписані недавно Ханом та небіжчиком Султаном Ґіреєм та його наслідником Ханом Мегмет Ґіреєм [вони] прийшли зробити договір тут в Підгайцях, — Маршал в імені Короля і Республіки і Султан в імені Хана цілого Криму та всіх Татарських Орд і його наслідники присягають піддержати такі точки миру і вічного союзу.

Головно забути все що сталося між цими двома націями від останньої зими дотепер та залишити таємному Божому судові хто був причиною зірвання такого міцного та певного союзу. Щоб запобігти подібний зрив в майбутньому, на випадок коли виникла б причина до сварки, чи образи між цими двома державами, вони мусять прохати через послів та не починати боїв заки ці повернуться.

Султан обіцює і присягає в імені Хана Криму та його нащадків бути ворогом всіх ворогів Короля та Республіки та з'явитися з військом там де буде його потрібно для служби короля та Республіки. В заміну Маршал пропонує та обіцяє їм дати традиційні дарунки почавши з заключенням цього союзу, а для ще більшої забезпеки він [Маршал] пішле декілька своїх людей зі Султаном до двору Хана. Там вони залишаться пони амбасадори, яких Хан пішле до сойму повернуться з дарунками. В міжчасі Хан не буде посилати військ на Україну та в інші землі Короля і Республіки без висловленої волі його Маєстату.

Тому що кілька Орд не цілковито признають Хана, як Будвак-и та Бялоґродз-и, і т.д., Султан обіцяє та запевняє Маршала в імені Хана, що коли б вони хотіли грабувати [пльондрувати] чи вступити на землі Короля з військом, він зупинить їх та не дасть їм оборони та не дозволить щоб його люди прилучилися до них.

Тому що Король, на домагання Хана та Султана Ґагли ласкаво принимає Козаків як його підлеглих, Козаки обіцяють що вони задоволяться тим що Комісарі номіновані його Маєстатом дадуть їм.

Щоб забезпечити певний та вічний союз, Султан обіцяє одержати від Хана повернення полонених яких взято в Брацлаві, як напримір п. Маковського та інших, а Маршал також обіцяє прохати Короля щоби визволити ув'язнених Татарів.

Султан дальше запевняє його Маєстат та Маршала, що підчас дальшого перебування в Підгайцях та підчас відвороту він не дозволить щоб Його люди грабували або нищили та заборонить їм гостро, та згоджується щоб їх покарано коли когось зловлять що не слухає. На знак сильнішого союзу, в додатку до своєї присяги він підтверджує цю умову своїм підписом і своєю печаттю.

Написано в Підгайцях 6-ого Жовтня, 1667 року.

Додаток ч. 3.

СЕЛА НАД СТРИПОЮ 1808 Р.

Назва місцевости	домів	родин	кількість цілого населення	коней	волів	корів	овець
Богатківці	158	196	918	258	127	117	395
Бенева	103	143	571	87	36	57	102
Соколів з Хатками	176	260	964	118	84	82	116
Сокільники	64	93	406	24	44	18	—
Золотники	410	609	2593	318	154	225	140
Вишнівчик	66	104	425	37	20	32	2
Зарваниця	106	159	647	66	106	82	120
Сапова	75	95	428	72	38	61	44
Доброполе	109	137	610	160	22	48	—

ДОДАТОК Ч. 4

ОБОВ'ЯЗКИ ПІДДАНИХ СЕЛА НОСОВА

1. Кожний паровий* підданний відробляє літом два дні а зимою один день тяглової панщини.

2. Поодинокі** роблять панщину по одному дневі так літом як і зимою.

3. Халупники, що розпоряджають відповідним інвентарем, одні відробляють п'ятдесять два дні, а другі тридцять шість днів річно.

4. Комірники, які знаходяться, роблять річно по дванадцять днів.

5. Всі піддані цього села й шляхта, за виїмком комірників, є обов'язані відробляти шарварки по дванадцять днів річно, що згідно з патентом 1787 мають виконати, а саме, тяглові — тяглову повинність, а піші — ручну.

6. За один день орання плугом відписується два дні панщини, а за один день боронування відписується один день та подачі борін повинні чекати напоготові.

7. Мотки, згідно з рубрикою інвентаря, складаються з пряжі намотаної на мотовило десятипядеве, кожні по 20 пасем, а кожне пасмо по 30 ниток.

8. Крім панщини, кожний одружений та поодинокий повинен привезти для двору дві фіри дров, що їх сам нарубав.

---

* Ті, що мали пару (2) тяглової сили.

** Ті, що мали одну тяглову силу.

9. Піддані транспортують по п'ять кірців озимого й по шість кірців ярого збіжжа, згідно патенту панщини.

10. Кожний ткач повинен виткати скарбове полотно з даної йому пряжі, за що, після давного звичаю, має бути заплачено йому за кожний кусок виміром 50 аршинів, а найменший до 15 пасем, один золотий ґульден. Крім того він одержує звичайно два ґарці збіжжа, як засіб до смарування тканини.

11. Всі піддані та шляхта, котрі посідають бджоли, дають десятину (десятий пень-вулик), а де немає десять, то платять очкове по шість крейцарів від кожного вулика.

12. Коли б не було бджіл, а бажаючі хотіли б вживати "підпасічне", тоді вони мусять платити дворові по одному золотому ґульденові й 30 крейцарів від кожного морга, з умовою, що двір має право підпасічне відібрати.

13. Заключуючи, всі повинності й тягарі так земельні як і монархії мають відбуватись згідно з краєвими приписами.

ІНВЕНТАР

Дібр Носова, котрі належать до Кредальної маси вельможного Станислава Ґруї на підставі доручення Високого Ц.К. Шляхоцького, Львівського Суду, під датою 18 червня 828, до числа 15305, виданого Судовій Адміністрації через Ц.К. Коморничий Уряд, та котрий був списаний на землях тих же дібр під датою як подано внутрі.

Numer	Numer porządkowy	Zagroda: Rodzina	Zagroda: Osoba	Imiona i Nazwiska głów Przedsiębiorstw	Wiek	Wynagrodzenie: Tygodniowe: Lato: Męskie	Wynagrodzenie: Tygodniowe: Lato: Żeńskie	Wynagrodzenie: Tygodniowe: Zima: Męskie	Wynagrodzenie: Tygodniowe: Zima: Żeńskie	Wynagrodzenie: Roczne: Męskie	Wynagrodzenie: Roczne: Żeńskie
					lata	Złr.	Złr.	Złr.	Złr.	Złr.	Złr.
				Porosle							
1	24	3		Michał Komarnicki	2	2	-	1	-	84	-
2	41		2	Iwan Szkirka	2	2	-	1	-	84	-
3	60		2	Iwan Klenick	2	2	-	1	-	84	-
4	65		4	Jacko Krzyżanek	2	2	-	1	-	84	-
5	57		2	Iwan Fator	2	2	-	1	-	84	-
6	6		4	Wasyl Komarnicki	2	2	-	1	-	84	-
				Polczynki							
7	3		2	Jezus Skirka	2	1	-	1	-	52	-
8	4		2	Jacko Skirka	2	1	-	1	-	52	-
9	5			Krynko Berenda	2	1	-	1	-	52	-
10	7		2	Iwan Fedyszyn	2	1	-	1	-	52	
11	10		4	Andronik Siudy	2	1	-	1	-	52	-
12	13		2	Krynko Pakłaz	2	1	-	1	-	52	-
13	14		2	Maliny Diak	2	1	-	1	-	52	-
14	15		4	Petro Komarnicki	2	1	-	1	-	52	-
15	16			Stach Skirka	2	1	-	1	-	52	-
16	17		2	Jacko Łapinos	2	1	-	1	-	52	
17	25		2	Krynko Łapinos	2	1	-	1	-	52	-
18	20		2	Iwan Klenick	2	1	-	1	-	52	-
19	21			Roman Klenick	2	1	-	1	-	52	-
20	19		4	Petro Witenko	2	1	-	1	-	52	-
21	18	2		Jacko Olejnick	2	1	-	1	-	52	-
22	23		4	Onufry Czapa	2	1	-	1	-	52	-
23	28		2	Iwan Vac	2	1	-	1	-	52	-
24	29		4	Fedko Komarnicki	2	1	-	1	-	52	-
25	31		2	Iwan Popek	2	1	-	1	-	52	-
26	30		4	Wasyl Komarnicki	2	1	-	1	-	52	-
27	32	2	2	Stryn Witenkow	2	1	-	1	-	52	-
28	33		2	Jonas Czapa	2	1	-	1	-	52	-
29	34		2	Iwan Bobucki	2	1	-	1	-	52	-
30	35		2	Kortyka Monika Maruśka	2	1	-	1	-	52	-
31	46		2	Jenko Kawieszucka	2	1	-	1	-	52	-
32	47		2	Oleka Celmanski	2	1	-	1	-	52	-
33	48		2	Mikota Pawadzy młody	2	1	-	1	-	52	-
34	50	1	2	Mikota Kokuski	2	1	-	1	-	52	-
35	49	1	6	Makita Pawadzy stary	2	1	-	1	-	52	-
		8	78	Lt. Lalls	70	41	-	35	-	2012	-

Wołówka

Dworu w Wołówce. Powiat Wieruszowski.

Jednostka

Miesiąc	Dzień	Drób		Jaja		Masło	Cielęta	Prosięta	Wieprzowina	Wołowina	Wsie i folwarki	
		Kury	Indyki	Sztuk	Kopy	funt	sztuk	sztuk	funt	funt		

O Powinnościach Cechu, Mistrzów, Bawialerów y przyległych Mistrzów Kaszterskich, Tabletniczych, Szramiejskich y Balwierskich.

1. Każdy czeladny, z mocy powinności Cechowey, powinien będzie wyprzedzonemu w Rubrykach, wyraźnie obwieszczony Dnia do Dworu, przez Cechmistrza, albo, y tego który Cechowi zastępuje, lub przysłany, nie miał Cechu na Dzień Roboczy, ani na Dzień Świąteczny, tylko przed Dniem, za każdą winę, niedbałą, groszy 4. Jeżeli zaś Czeladny, bez wiadomości Cechmistrza, albo tego który Cechowi zastępuje, nie przyszedłby do Dworu, albo na Dzień Roboczy, albo na Dzień Świąteczny, przed Dniem, za każdą winę, niedbałą, groszy 4. Jeżeli zaś Czeladny, bez wiadomości Cechmistrza, albo tego który Cechowi zastępuje, nie przyszedłby do Dworu, albo na Dzień Roboczy, albo na Dzień Świąteczny, przed Dniem, za każdą winę, niedbałą, groszy 4.

2. Przeciwnie, Brzeźnicy każdy Mistrzowski, niemyślącego Cechowi, albo Cechmistrzowi, winien będzie, gdyby zaś przyszedł, niezachodząc do Cechu, albo tego który po Kraguiecku zecki Mistrz zastępuje winien.

3. Czyby też który z Panów Cechowych, a Krzyżowanie nie chciał, a przy przyjęciu do Cechu, albo Szczepu, powinien na każdego Krzyża, po Złp. 1 Krzyżować, a Krzyżowanie, na Dzień Roboczy, albo na Dzień Świąteczny, przed Dniem, albo na Dzień Świąteczny, albo na Dzień Roboczy.

4. Każdy Cechmistrzowski, powinien będzie, na Dzień Roboczy, albo na Dzień Świąteczny, przed Dniem, Cechowi, albo tego który Cechowi zastępuje, Dzień Roboczy, albo Dzień Świąteczny, przed Dniem.

5. Czyby w Cechu, albo w Szczepie, albo w Dworze, albo w Domu, albo w Kamienicy, albo w Kamienicy, albo w Kamienicy, albo w Kamienicy.

6. Każdy, kto w Cechu, albo w Szczepie, albo w Dworze, albo w Domu, albo w Kamienicy, albo w Kamienicy, albo w Kamienicy, albo w Kamienicy.

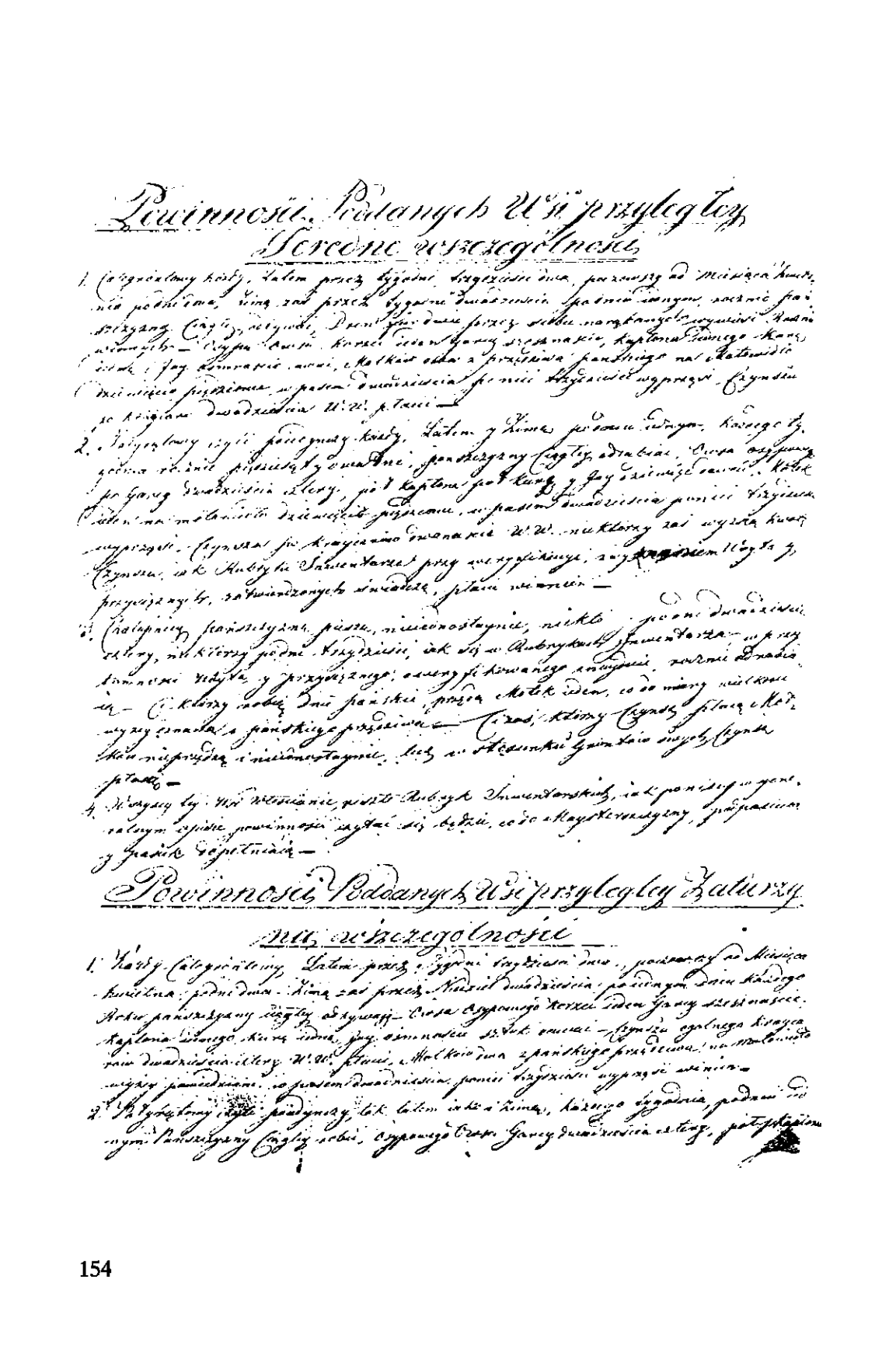

. Kiego przestrzegaią na Mołdawiie Cześnicy przyiezdne w stanie swoim Hussia w Koziem pasmie po nicci Krzyżowiec wyprzedzać y Cyganów Cudzoziemcow oprócz Kraiowców Woiew. Mil. postanowienie —

2. Wardy z Granic przyiazne Konigo, Kozacie Dzien dzien Kuszego Tygodnia Pieniędzy Cłogty sobie - Gdy Cesarz powinnych Sum, przez siebie na ogbanych Kazdego Roku wymiera - Cłoga Cesarskiego Granicy Turcz. Tatarskiej pod Kopytona, pod Kurtz, y Daj Dziewięć Cesarz. Cyganow Krzyżowcow na nasze W.W. - Matek Cesarskiego postrzegaią na Kozaczyzne wiele więcej pieszczone w pasem Cesarskim po nim Krzyżowiec wymyślone —

3. Postanowie pisanych Granic niemasz ustanowionej Cłogi ani pensyi Stałey. Kurtky na Tygodnie od Cywiow takowy Cesarz, y płaca Cesarska Kod Rubanyk Granicznych Cesarskiego z pensyi do Roku płacą zgrube nauczenie —

4. Chałupnicy pod Cesarskim Rubanyk Cięgły Cesarskich mobie, nie mogą pensyi, nie do Cesarskiego, nie stołowy innych płacą Cesarskiego Kozaczego Cłogi Cesarskiego —

5. Wszystkie Cły Woi. Cesarskie nosić Rubanyk Cesarskich iak pensyi w Generalnym spisie pomienione wydać się Cesarskiego, do Magistratu Cesarskiego Sol. Pieczęci. Pawiek. Zapisowiec —

Powinności Poddanych Woi. przyległych Jablonowskiej szczegolnej

1. Woi. Woi. Cesarskich Cesarskich Cesarskich nima, nad pod Cesarskiego Kasy Cesarskiego z Cesarskiego Cesarskiego, a mazem Cesarskiego Cesarskiego Cesarskiego

Powinności ławy Miasta

Inwentarza, wszczególności

1. Będzie na początku Inwentarza wyrażenie płacy czynsze w Rubryce Inwentarza, wg zapisane —
2. Włościanie powinni, każdy zaś ich osobno położony w Rubryce Inwentarza robić powszedny Ciągły Tydzień, poczynszy od Świętego przez trzy dni dwa tygodnie po sobie dwa — Inne zaś przez Niedziel dwadzieścia po sobie jednym powinni robić Dzień z Lassu przez siebie naznaczonych do tego wyżej obowiązany — Ten Dwór Cyprowego Korzec jeden z Gary Siekiery — Kapłana jednego Kurdaniel Staż ozimnego w Naturze płacić Czynsz Złoty jeden y Krayarow Wszystkie — 1 W. —
3. Z jednym Koniem — każdy zaś robi Latem powszedny Dzień jednym Dzień dwa — Dwie po Jarze jedney — każden tak tak wyżej pamiętowano, daie Dwór Cyprowego Górny dwadzieścia cztery, prot Kapłanu Kurę jedną — jaby dawać co Naturze — Płaci Czynsz letnedzwie jaje po wyżej wyrażone Wa. Wsz. —
4. Wszelkie czyli Chałupnicy jak w Rubryce są wyrażeni, powinni od bywać powszedny, a nie dni na Rowie, albo Czynsz opłacać, a nie który do tego Dwór powinien jednym za obligowani, co z ym Rubryki Inwentarza w zasadzie ma zawsze być, mają —
5. Wypełnia reszte Rubryk Inwentarza jak w Generalnym wyżej tego mianowicie opisanie się —

Powinności, Poddanych Wsi przyległey Zastawie, ia wszczególności

1. Każdy Poddany Ciągły, czyli powszedny Grunt maiący wniwy Rodzaje Roku Jednego od Michała Świętego przez Niedziel trzydzieści dni po sobie dwa, Inne zaś przez Niedziel dwadzieścia po sobie jednym powinni robić Dwór Jare zaiąć przez siebie naznaczonych do pomienionego Inwentarza Dworowi rocznie wyżej — Ten Cyprowego Korzec jeden Gary trzy Siekiery Kapłanowi wniwy, Kurę jedną — Jaby czynszu, dwa Motki z Grand

kuge

Інвентар майна міста Завалова і приналежних сіл: Заставча, Яблонівки, Середнього і Затурина

Порядкове	Конскрипційне	Число: Коні	Число: Воли	Імена та прізвища селян і повозників кінних міста Завалова	Панщина: Тижнево літом: тяглова (Днів)	Панщина: Тижнево літом: піша (Днів)	Панщина: Тижнево зимою: тяглова (Днів)	Панщина: Тижнево зимою: піша (Днів)	Панщина: Річно: тяглова (Днів)	Панщина: Річно: піша (Днів)	Панщина: Дерево на опал (Возів)	Данина в натурі: Зерна вівса (Четвериків / Гарнців)	Данина в натурі: Дріб: Півні (Штук)	Данина в натурі: Дріб: Кури (Штук)	Данина в натурі: Яйця (Копи / Штук)	Данина в натурі: Мотки (Штук)	Данина в грошах: Чинші (Кор. / Грей.)	Данина в грошах: Промисловий податок (Кор. / Грей.)	Данина в грошах: Підпасіче (Кор. / Грей.)	Данина в грошах: Пасіка: Ранкові (Вуликів)	Данина в грошах: Пасіка: Інші (Вуликів)	Примітки
				Пари																		
1	24		2	Микола Дідора	2		1		84		2	1 16	1	2		18	1	30				
2	25		4	Гринько Телещук	2		1		84		2	1 16	1	2		18	1	30				
3	30		4	Михайло Галів	2		1		84		2	1 16	1	2		18	1	30				
4	31		4	Матвій Прокуцький	2		1		84		2	1 16	1	2		18	1	30			6	Згідно 829 лат тільки десятину
5	40		4	Юрко Кавзій	2		1		84		2	1 16	1	2		18	1	30				
6	86		2	Онуфрій Душник	2		1		84		2	1 16	1	2		18	1	30				
				Поодинокі																		
7	50		2	Павло Богуцький	1		1		52		2	24	5	1		9		45				
8	115		2	Луць Вергунь	1		1		52		2	24	5	1		9		45				
9	2		2	Лесько Бучацький	1		1		52		2	24	5	1		9		45				На очкове списав 5 вуликів
10	3		2	Іван Сковботяж	1		1		52		2	24	5	1		9		45				
11	110		2	Стефан Гоїк	1		1		52		2	24	5	1		9		45			1	4
12	112		2	Прокоп Вергунь	1		1		52		2	24	5	1		9		45				
13	111		2	Іван Телещак	1		1		52		2	24	5	1		9		45				
14	114		4	Юрко Кульчицький	1		1		52		2	24	5	1		9		45			1	4
15	113		2	Гринь Скірка	1		1		52		2	24	5	1		9		45				
16	28		2	Василь Чудакевич	1		1		52		2	24	5	1		9		45				
17	32		2	Іван Полісюк	1		1		52		2	24	5	1		9		45				
18	18			Юрко Бенковський	1		1		52		2	24	5	1		9		45				
19	17		2	Іван Скірка	1		1		52		2	24	5	1		9		45				
20	33		4	Олекса Кучарський	1		1		52		2	24	5	1		9		45				
21	36			Василь Крумшин		1		1		52	2	24	5	1		9		45				
22	44		2	Микола Яблонський	1		1		52		2	24	5	1		9		45				
23	41		4	Андрух Прокуцький	1		1		52		2	24	5	1		9		45				
24	41			Федько Бобецький	1		1		52		2	24	5	1		9		45				
			56	Разом:	29	1	23		1888	52	60	22 16	15	30	5	30	22	90			2	14

ІНВЕНТАР

Посілостей Завалова, Заставча, Яблонівки, Середного і Затурина, котрі належать до кредальних дібр вельможного Станислава Ґруї, а перепроваджений на доручення Високого Шляхоцького Львівського Суду під датою 18 червня 1828, число 15305, виданого Судовій Адміністрації через Ц. К. Комірничий Уряд в замку тих же посілостей, місяця й року, як вище подано.

СПИСАНИЙ

Замітка

Що цей інвентар був робленний та перевірений в часі діянь податкової комісії і всякі зауваження є записані в рубриці примітон.

Це діялось в Завалові 21 лютого 1829.

(підпис) Дучиньский

Присутні:

Завалів
Мендель Лецоць
Михайло Кефор, війт Завалова
Онуфрей Дуфренян, присяжний
Казимир Полюбій, з громади
Ян (нечітко)
Федько Кульчицький

Середне
Гаврило Кефор, війт
Семно Пробецький, з громади
Гнат Гурка, з громади

Затурин
Мансим Малоборда, війт
Стефан Фунд, присяжний
Іван Андрусяк, з громади
Динисюс Поґлодомский
детансатор (підпис)
Войціловскі (підпис)

Заставче
Гарасим Побурко, війт
Іван Легкий, присяжний
Олекса Клюба, з громади
Петро Дідора, з громади

Яблонівка
Федько Малич, війт
Максим Кульчицький, присяжний
Максим Гайдукевич
Тадей Пзонну
Йозефюс Замашевскі
детансатор (далі нечітко)
Альбінус Єджельтевіч
детансатор правничий

Громадські пасовиська

	морґи	сяжні
в Завалові і Заставчу	266	320
в Яблонівці	44	1584
Разом громадських пасовиськ	311	304

ЛІСИ

в Завалові, Середному і Яблонівці	3381		564	

ПОСІВИ

Року 1828 на рік 1829 посіяно:

1. Озимої пшениці	корців	82,	ґарців	16
2. Озимово жита	корців	95,	ґарців	—
Разом	корців	177,	ґарців	16

Державні податки

З цілих завалівських посілостей, а саме з містечка Завалова та приналежних сіл Заставча, Яблонівки, Середного, Затурина, Камінної Гори, Носова, Гнильча, і Синявки чи то Панович, оплачується такі річні податки:
Зі всіх вище вимінених посілостей платиться нероздільні податки:

1. міського	504 кор.	54⅜	ґрей.
2. чопового	120 кор.	15⅜	ґрей.
3. клясичного	25 кор.	33	ґрей.

а в подробицях як слідує:

1. Завалів разом з Заставчем і Камінною Горою			
грунтового	523 кор.	48⅜	ґрей.
домового	34 кор.	—	
2. Середне: грунтового	79 кор.	30⅜	ґрей.
домового	—	40	ґрей.
3. Затурин: грунтового	7 кор.	39	ґрей
домового	5 кор.	—	
4. Яблонівка: грунтового	169 кор.	41¼	ґрей.
домового	2 кор.	40	ґрей.
5. Носів: грунтового	170 кор.	25	ґрей.
домового	2 кор.	2	ґрей
6. Гнильче і Пановичі:			
грунтового	489 кор.	33⅛	ґрей.
домового	17 кор.	20	ґрей.
Разом	2153 кор.	40¾	ґрей.

Примітки

Хоч вимінені громади зізнали однозгідно, що вони повинні возити дрова для дідича під назвою "святочні", так як вказано в інвентарі у відповідній рубриці, одначе, щодо цеї повинности, Окружний Уряд, згідно своєї записки в інвентарі грунтів зробленої попереднім дідичем в році 1825 та записаної дня 29-го травня 1826, число 6498, як слідує:

вивіз дров тільки з повинности панщини для двору дозволяє вимагати — також вказує, що піддані цих дібр мать вільний зруб у панських лісах.

цей інвентар, на грунтах дібр Завалова, дня 28 серпня 1828 був початий та тривав до 6 листопада 1828, а між 12 та 20 груднем був укінчений і переписаний в Завалові, дня 20 грудня 1828 року, підписаний

Дучинський, Ц. К. керівник
(печатка нечітка) (далі нечітко)

В імені вельможного Куратора Судового
Карла Вислобоцкого піписує

Вінценти Вульновскі

Що цей інвентар, в нашій присутності, на підставі зізнань кожного підданого в деталях, з кожної громади списаний і нам був відчитаний, свідчимо

Михайло Кефор, війт Завалова
Матвій Рокіцький, присяжний
Федько Кульчицький, з громади
Луць Теліщук, з громади
Олекса Кучарський, з громади
Йоан Білецький, з громади
Грицько Теліщук, з громади
Арафат Ґуславскі
Економ Завалівських дібр
Іван Скірка, війт Середного
Семко Бобецький, присяжний
Тимко Куриш, з громади
Петро Котовчук, з громади
Олекса Дурка, з громади
Петро Скірка, присяжний із Заставча
Іван Банах, з громади Заставче
Олекса Клюба, з громади Заставче
Олекса Клюба, з громади Заставче
Андрух Робунько, з громади Заставче
Гнат Скірка, з громади Заставче
Максим Гайдукевич, війт з Яблонівки
Максим Валиброда, війт із Затурина
Іван Гнида, з громади
Дмитро Сукіянниця, з громади
Нікита Реґоскі, з громади
Кузь Коротовіч, з громади

Що вони підписалися знаком святого хреста засвідчую

Антоні Вавєчоскі
Й. А. Войцєцкі, Д. Н.

1829

ПРОТОКОЛ

В порядку висвітлення інформації вельможного Матея Здзєшульського до урядової позиції містечка Завалова і фільварку Заставча з прилягаючими Яблонівкою, Середним і Затурином, котрі належать до маєтків Станислава Ґруї, в наслідку розпорядження високого Ц. К. Шляхоцького Львівського Суду від 23 червня 1829, число 15537, виданого на землях дібр Завалова, дня 22 листопада 1829, через підписаного маєтків кредальних в ранзі адміністратора заряджується —

В-ний Мацєй Здзєшульскі з нинішним днем особисто зізнав відносно передумов ліцитації через Ц. К. Шляхоцький Львівський Суд в порядку маєтків, що належали до Станислава Ґруї, число 11167, 1829, установлених, посілости містечка Завалова, рівнож Заставча з прилеглими Яблонівкою, Середним і Затурином приймає собі на три роки, почавши від 24 червня 1829, зі всіми рубриками інвентаря, через Комірничий Уряд дня 20 жовтня 1828 виказані, рівнож з будівлями, що належать до тих дібр та були списані там же Коморничим Урядом дня 12 жовтня 1828 року. Знаходячіся огорожі, обори, хліви, котрі залишаються, як рівнож посіви зимових і ярових культур, машини в Завалівських млинах, реманент на фільварку Завалова, також споруди шинків містечка Завалова та по сусідніх селах, рівнож в горальні та в броварі знаходячіся, особистою асигнацією таких то рубрик і особисто підписую згідно розпорядження Ц. К. Шляхоцького Львівського Суду від 20 червня 1829, число 15537, а також від 28 червня 1829, одержав і слухняність підданих відносно данин як і панщизняних днів має —

Мацєй Здзєшульскі, в. р.

Здзєшульскі тут додає, що згідно договорених підстав ліцитації, що списані в Завалові, він повинен мати свободу рішень та дій. Він одначе знаходить перешкоду, тому що тамошній старозаконний Барух Блюменфельд, після наданого собі привілею, має вільну корчму. Підписаний вимагає, щоби цей привілей цього жида був відібраний ,або, що б йому була за це визначена відповідна винагорода.

М. Здзєшульскі, в. р.

Позитивно свідчу
Вінцентій Віхновскі, в. р.

Списон рухомостей, що залишаються до вжитку орендаря завалівських дібр 1829 року

в фільварку
в завалівськім млині
горільняний посуд
в броварі на Валах

в Завалівськім фільварку	штуки
Віялка до збіжжя з сітками-добра	1
Віялка до збіжжя без сіток-попсована	1
Півкірець окований одним залізним обручем	1
Чвертькірець окований одним залізним обручем	1
Міра двоґарцова окована	1
Міра одноґарцова окована	1
Залізних колодон до заминання шпихліра і двору	4
Молот великий залізний	1
Залізний дручок	1
Молотки до наковування каменів	11
Питлів нових	2
Млинон до пшона, новий	1
Млинок до пшона, старий	1
Бочки на вимірове збіжжя	5
Горальняні котли з накривами і рурами	3
Міра до важення пива	1
Кадок (бочок) дубових в різних станах	39
Соломяних накривок до бочок	20
Бочка без дна	1
Трубники до котлів	6
Невелина бочілка	1
Спусти під трубники	4
Цебрики до ношення браги	3
Коновки ушні до ношення роботи	4
Корці до мірення сирівців	2
Кадка до замісів в Броварні	1
Кадки до пива	2
Кадки до солоду	2
Ванна до пива	1
Посуд до холодження пива	1
Бочілка чотироґарцева	1

РОЗПОДІЛ ПАНЩИНИ ДО ВИВОЖЕННЯ ОБІРНИКА НА ЛАН, кошення ТРАВИ І ОБГОРТАННЯ КАРТОПЛІ — даних 1899

Виказ розподілу панщини	Днів тяглих	Днів піших
Вивіз обірника на лан за оборою, фір	193	
Кошення луки коло фільварку і на Голє		61
Обробна картоплі біля пасіки		25
Разом	193	86

Посуд в Завалівських Млинах — Знаряддя	Штук
Великий залізний молот	1
Дручон залізний	1
Насікачів залізних	11
Питлів нових	2
Питлів старих	2
Пила поперечна нова	1
Пила поперечна стара	1
Бодні дубові на мірки	5
Господарські Знаряддя на Завалівськім Фільварку	
Вітрильнин до чищення збіжжа з сітками	1
Вітрильник до чищення збіжжа, попсов.	1
Окований півкорець з 1-м залізним обруч.	1
Окована чвертка з 1-м залізним обруч.	1
Мірка двоґарцева, неокована	1
Мірка одноґарцева, неокована	1
Залізні колодки до заминання	4
В коршмі в місті Завалові:	
Деревляні столи	2
Лавка навколо німнати	1
Виказ посуду в горальні та в броварі на Валовім	
Котлів до продукції горілки — попсовані	3
Бурлаки до важення пива	1
Кадки до заправок, в різних станах	29
Соломяні накривки до кадон	20
Піднадки без днів	1
Трубників до котлів	6
Бочілка невелика	1
Спуски під трубники	4
Цебрики до ношення браги	3
Коновки вушні до ношення роботи	4
Кірців до мірення сирівців	2
Кадка до замісів у броварі	1
Кадки від пива	2
Кадки від солоду	2
Ванна до пива	1
Посуд до холодження пива	1

Бочілка чотирогарцева	1
Підстава під бочки	1
Півбочок від меду	1
Скрині	3

Позитивний свідок
(підпис нечіткий)

Мацєй Здзешульскі
(в. р. підпис)

ВИКАЗ ЗАСІВІВ ЗИМОВИХ КУЛЬТУР ПОСІЯНИХ 1828 р. та ЯРОВИХ КУЛЬТУР до 1829 р. РІЗНИХ СОРТІВ ЗБІЖЖЯ І КАРТОПЕЛЬ

Озиме Жито	Льон	Шмутцка
Озима Пшениця	Куку-	Огірки
Яре	рудза	Морква
Жито	Картоплі	Капуста
Яра Пше-	Фасоля	Капуста
ниця	Мак	волосьна
Ячмінь	Тичний	Гірчиця
Гречка	горох	біла
Овес	Цибуля	Тютюн
Горох	висадки	Аниж
Просо	Цибуля	Підклад по плугах 86
Коноплі	димлена	

Назви ланів та управних площ	Збіжжя корці	ґарці
Двірський лан за Малим Щепником	11	
Двірський лан за Малими Загарцями званий	12	16
Двірський лан від Яблонівського Моста	18	6
Двірський лан за Кобилами валом	9	9
Двірський лан за Болотвиним валом	9	—
На підпасічнім по Івані Ґсорулю в Дубниських	3	10
Сума посівів озимого жита	68	9
Двірський лан Камінем званий	10	16
Двірський лан за Каплицею званий	14	4
Двірський лан над Гусаком коло фільварку	25	16
Малий лан за Мурафським валом	7	—
Двірський лан за двірським садом	5	24
Сума посівів озимої пшениці	62	23
На підпасічнім по Теодозію Фанасію в Житлясі Малім	4	—
Сума посівів ярого жита	4	—
На двірськім лані за садом	7	—
Сума посівів яроі пшениці	7	—

Двірський лан "Вюжей"	28	—
Двірський лан "Перхальський Клин"	20	—
Двірський лан за Загарцями	15	—
Двірський лан під Мошовім Клині	32	—
Полатанон званий за потоком	5	—
На підпасічу по Сороновському	3	12
Сума посівів ячменю	106	12
Двірський лан "Клин від Хоханова"	10	24
Двірський лан "Чортовиця"	18	24
Двірський лан за оборою	14	10
Сума посівів гречки	43	26
Двірський лан "Морозиков" — крайового	34	—
Двірський лан "Серетюкова Березина"	13	—
Двірський лан "Мандзюновий Клин"	28	8
На підпасічу по Миколі Кучалі	6	—
Двірський лан "Глубока Долина"	12	—
Двірський лан під Грабником	8	8
Сума посівів вівса	101	16
На лані в Глубокій Долині	3	
Сума посівів гороху	3	—
На двірському лані біля скарбового		23
Сума посівів проса		23
На двірському лані біля горальні	2	—
В двірському городі за аранжерією	3	16
Сума посівів конопель	5	16
На двірському лані біля горальні		7
В двірському городі за аранжерією		8
Сума посівів льону		15
В городах дровітні, їздні і стайні		4
Сума посівів кукурудзи		4
Лан двірський над Горальнею званий	141	—
В двох городах що належать до коршми	5	—
В двірських городах за аранжерією та стайнею	8	16
Сума посадки картопель	154	16
В городі за аранжерією		4
за стайнею		2
Сума посівів фасолі		6
В двірському городі за аранжерією		0.5
за стайнею		0.25
Сума посівів маку		0.75
В двірському городі за стайнею		1
Сума посівів тичного гороху		1
В двірському городі за стайнею	2	—
В двірському городі за стайнею	2	—

Виказ Панщини до Вивозу Обірника на Обліг	Дні тяглі	Дні піші
на **Лан званий Середній Ґарб під Грабником** возило 27 фір	27	—
На лан від Горожанки, Старопіш званий, по пл. — 20	40	—
На лан від Мочила Горальні, по плугах 10 і покл.	76	—
Лан під Лісковим Квери, по плугах 11, поклад	22	—
Поле Керчівна Пруська, по плугах 8, поклад	16	—
Підпасіче Михайла Калакури, по плугах 3, покл.	6	—
В городі двірської обори, по плугах 6, поклад	13	—
Сума по плугах 67, понлад	176	—
Лука від Солотвина, звана Коршма по Копанах		19
Ця сама лука згромаджена робітниками		20

З належності В. професора Юревича, котрому натурально в збіжні **призначено, а саме гречни — нор. 24, ґар. 4**

Назви лун двірських і приналежних до двору

1. Лука Солотвина
2. Лука за Ґрабником
3. Лука до підпасіча Сиротинкового за Ґрабником
4. Лука Середній Ґарб
5. Лука Великий Зруб
6. Лука в Березині
7. Лука Фйодровіча Лєвенсового
8. Лука до підпасіча Ліпчановського під Дризєм
9. Лука звана Сеплівець
10. Лука Єнтік звана
11. Лука жидівська на Шабйовім
12. Лука Переломи звана
13. Лука на Вявозі
14. Лука в Загарях
15. Лука під Лісоковчем
16. Лука Курган звана під Ґрабнином
17. Лука за Пановичами від границі Товстобабів

Споруди і начиння в Гнилецькій Горальні

Кадки до замісів штук тридцять	30
Кадки менші штук дві	2
Кадки до заливання солоду, три	3
Трубники до тих кадок, два	2
Спусків до пива, штук чотири	4
Цебри двоґарцові, штук три	3
Баліі великі, штук дві	2
Лійки дубові, штук одна	1
Коновни ручні, штук три	3
Черпаки, штук чотири	4
Ґарців дерев'яних, штук три	3

Куф дубових, старих, попсованих, сім	7
Корець дубовий, один	1
Піднурювач дубовий, один	1
Чвертка дубова, одна	1

Список різних речей які знаходяться при фільварку

Млинок до зерна з дерев'яними рафами, один	1
Підкорець неокований, один	1
Чвертка неокована, одна	1
Чотирогарцівка, одна	1
Шуфлі до віяння збіжжя, дві	2
Лучні рівнальниці, оковані, одна	1
Гарнець дерев'яний, дубовий, один	1
Колодки до замикання стодоли, брами від обійстя та шпихліра, чотири	4
з тих одна з двома ключами	
Колодки до гроти Шпіцзових, дві,: до їдальні, одна, 1, з двома ключами.	

Замітка переписувача: Під інвентарем слідує замітка написана дуже нечітко і малими буквами, так, що її відчитати неможливо.)
підпис нечіткий

Францішек Юрєвіч, в. р.

Крід. 102
Ґенер 403

ІНВЕНТАР

дібр Камінної Гори, що належать до кредальної маси вельможного Станислава Ґруї, на підставі поручення Високого Ц. К. Шляхоцького Львівського Суду з дня 18-го червня 828, до числа 15,305 виданого. Цей інвентар списаний судовою адміністрацією на місці тих дібр з датою, як подано внутрі.

Повинності підданих

1. Кожний підданий відробляє річну панщину один день тижнево, або п'ятдесят днів річно, а також здає прядиво. Міток (пряжі) зі скарбового волокна на мотовило дев'ято-п'ядеве. Один міток складається з 20 пасем, а кожне пасмо з 30 ниток. Кожний комірник відробляє 12 днів річно.

2. Ці, що мають двірські землі з корчунків, відробляють згідно з добровільною умовою, десять днів річно.

Ті, що мають землі урбаріяльно виміряні з прикорчунковим додатком, відробляють річно шістдесят два дні, як і подано в рубриці інвентаря.

3. Пасічники здають десятину (десятий вулик), а якщо є менше вуликів, то по шість крейцарів від кожного.

4. Кароль Кирковскі, згідно з інвентарем, мешкає на скарбовій землі і платить чинш в сумі 25 золотих корон. Він також дає десятину з пасіки й оплачує очнове.

5. До решти треба застосовувати декрети монархії.

ЗЕМЛІ СЕЛА КАМІННОЇ ГОРИ

Згідно з картою, що знаходиться в Домінінальній Канцелярії з 1811 року, маєтни по оо. Василіянах з орними полями, лунами й лісами становлять 406 морґів і 718 квадратових сажнів. А згідно Урбаріяльного Акту, що знаходиться в тій же Домінікальній Канцелярії, в подробицях випадає так:

Ужиткові площі	морґи-сажні		морґи-сажні Разом	
1. Управні поля на підставі обрахуннів із карт в сімох місцях	32	1104		
2. Поля по Йосифові Корковскім бувшому лісничому	3	800.5		
3. Ґороди й двірські сади в 4-х місцях	5	181.0		
4. Парцелі біля горальні	4	—		
5. При дорозі з Камінної Ґори до Панович, в середині лісу	4	—		
6. Під двором, передше зване вигоном	4	—		
7. Осталі двірські управні поля	11	—		
	64	485.5	64	485.5
Луки				
1. Двірські сіножаті в 4-х місцях	65	1130.0		
2. Сіножаті по Йосифові Кирковскім	6	1015.5		
	72	545.5	72	545.5
Пасовища				
1. Гора поросла кущами	40	—	40	—
Ліси				
1. Ліс там же положений	160	361	160	361.0
	всього разом		336	1392.0
Поля піддапих становлять разом	9	136		
Луки піддапих становлять разом	60	183		
	69	339	69	339.0
Вся посілість разом			406	131.0

ЗАСІВИ

В році 1828 на рік 1829 висіяно
1. Озимої пшениці 5 корців, 16 ґарців
2. Озимого жита 5 корців

Разом 10 корців, 16 ґарців

ПРИМІТКА — ПОДАТКИ ДЛЯ МОНАРХІЇ

Тут вони особливо не накладаються, тому, що не розділені і як такі з цілої посілости місточка Завалова є вираховані до оплачування та в інвентарі Завалова виписані. Кому б цих даних було потрібно, їх можна там прочитати.

Замічується, що на землі завалівських дібр жадних документів відносно прав цього села не знайдено. Одначе в табулярних актах, крайових і теж у реєстрі Шляхоцького Львівського Суду, а саме Інвентар і Точки продажі, вказують, що село було набуте від оо. Василіян Камерою, а відтак було публічно продане п. Мйончинському. Згідно зізнань старших людей, при інвентаризації ґрунтів, показалося, що оо. Василіяни мали право безкоштовно молоти збіжжя в млині Завалова.

Цей інвентар початий на ґрунтах дібр Завалова дня 7 червня 1828 року й того ж дня продовжувався, а між 12-го та 20-го червня, того ж року був скінчений та переписаний. Підписується в Завалові

(печатка нечитка) Дучинскі (—) Бр. Ґруса (—)

В імені Судового Куратора п. Василя Вистобоцького підписався
Вінцентій Вістковскі (—)

Цей інвентар в нашій присутності, особливо після зізнань кожного підданого, був списаний і нам повторно підчитаний, свідчимо

Арафат Ґартевскі (—)
Економ Камінної Гори
Власноручно:
Й. А. Бойцук (—)
Д. К.
Михайло Кифор ✝
Іван Сокульський — з громади ✝
Федь Бєлецкий — з громади ✝
Яцко Гриб — з громади ✝
Степан Чертуцький — з громади ✝
Знаком хреста святого підписалися —
свідок (підпис нечіткий) Антін... (—)

Замітка. Цей інвентар був підтверджений в часі детаксаційної комісії.
Завалів, дня 24 грудня 1829

Дучински (підпис)
Йосефюс Кумаровскі (—)
Детаксатор (нечітко)
Альбінус Й. Джельтєвіч (—)
Детаксатор де Юре
Деонізій Поблодомскі (—)
Депутат
Вацлав... (нечітко) (—)
Присутні:
Михайло Кифор — війт ✝
Онуфрій Дуфрецяк — прис. ✝
Іван Сокульський — з громади ✝
Федько Снірка — з громади ✝

Стосовно судового інвентаря, ніякої зміни не знайшовши та через кредальну масу Станислава Ґруї, на ґрунті Ґамуми Єжиці документи були віддані, що підтверджуємо підписами

5 липня 831

Єжи Бжозовскі (—)
Ян Янішевскі (—)

ДОДАТОК Ч. 5

СПИСОК ВИБОРЦІВ ДО СОЙМУ З 1861 — 1870 РОКІВ

Зі знесенням панщини в Галичині 1848 року громадські самоуправи прибирали форми та важности громадських урядів. Самозрозумілим є, що громадські уряди з неписьменними війтами, присяжниками, асесорами та радними були здані на ласку письменних писарів по селах та повітових урядовців, які звичайно в тодішні часи були в переважаючій більшості неукраїнці.

Про це багато говорять списки мешканців з 1861 до 1870 року. Вони мабуть були першими списками (офіційним переписом населення) в попанщизняних роках. Цікаве, що графік офіційного перепису населення був у різних мовах: німецькій, польській і двомовний, тобто в староукраїнсько-польській. Видно, що їх споряджували писарі поляки та німці. Про це вказують імена та закінчення українських прізвищ на: "ський" -скі, "цький" -цкі, "вич" -віч. Можна припускати, що поляки прізвища спольщували, а німці намагаючись написати прізвища правильно згідно з вимою, уживали ґотики.

В більшості списків громад означено, що вони споряджені для виборчих цілей. В багатьох у заголовку є "до виборів до сойму". Це відноситься до обох, тобто Віденського і Галицького. У кожному списку є означена загальна кількість мешканців села. У графіку означено головне зайняття мешканця, число дому та висота річного податку земельного (ґрунтового), прибутнового та мешканевого. Своєрідним підходом до числа управлених до голосування кожної громади було дві третини платників податку. Для прикладу: в Бурканові у 1861 році було всіх мешканців 1,796. З того платників податків 276, а управнених до голосування було 177. Тобто у відношенні 1:10 до загального числа мешканців. В інших громадах відношення було інакше, як наприклад у Галичі-Голендри: усіх мешканців 108, платників податків 72, голосуючих 48. Відношення 1:2,3.

Кожний список був підписаний війтом, заступником, часто присяжними або асесорами. Перед кожним підписом є хрестик, який вказує на неписьменність підписаного. Такі списки заподавалися до загального відома в громадському уряді. Якщо до 8 днів список не був опротестований, його затверджував повітовий виборчий комісар. Печатки громадських урядів були здебільша в польській або німецькій мовах. Були також в українській, наприклад — Завалів.

В багатьох списках знаходимо також замітки про "опіку" властей над горожанами. Це в більшості заяви дідичів (власників фільварків) про ґуральні та броварі на терені громади. Заяви з 1805 року вказують, що в громадах: Маловоди, Соколів, Теляче, Товстобаби не було ґуралень, броварів або медовень. Помимо того, як читаємо в одній заяві про Маловоди, що віддалені від битої дороги 4 км., коршма знаходиться під числом 45, в селі 60 домів. За час: від 1-го листопада 1803 до 3-го жовтня 1804 року скомсумували 150 ґарців* гоорілки "шумівки", позамісцевого виробу.

---

* ґарнець — 4 кварти.

Повіт: Підгайці. Громада: Завалів.
Число мешканців 914.

СПИСОК ВИБОРЦІВ ДО СОЙМУ

Ч.п. Ім'я і прізвище:	Зайняття:	Ч. дому:	Висота річного податку:
1. Ґершон Йерел	орендар млинів		35.70 корон
2. Мікола Душнян	рільник	3	17.55 корон
3. Дмитро Ронецький	рільник	31	15.47 корон
4. Гринько Дідора	рільник	25	15.35 корон
5. Яцко Теліщук	рільник	25	15.03 корон
6. Василь Ронецкий	рільник	39	14.21 корон
7. Семко Чабан	рільник	80	12.85 корон
8. Онуфрей Душнин	рільник	86	12.47 корон
9. Іван Кубай	рільник	40	12.00 корон
10. Антон Щепанські	рільник		11.30 корон
11. Юзеф і Міхал Ґарбачевскі	рільник	88	10.76 корон
12. Василь Дуркало	рільник	30/156	10.54 корон
13. Іван Зацухний	рільник	114	10.40 корон
14. Гарасим Кучарський	рільнин	33б	7.77 корон
15. Міхал Полесян	рільнин	32а	7.75 корон
16. Андрух Білецкі	рільнин	41	7.61 корон
17. Яків Вергун	рільнин	44	7.16 корон
18. Дедько Шкіра	рільнин	113	7.03 корон
19. Яцко Бучацкий, молодший	рільнин	83	7.02 корон
20. Андрух Вергун	рільнин	112	7.01 корон
21. Каз Теліщан	рільнин	111	6.88 корон
22. Яцко Білецкий	рільнин	110	6.76 корон
23. Стефан Сокольські	рільнин	17	6.76 корон
24. Пилип Ґайдукевич	рільнин	84	6.59 корон
25. Олекса Кифор	рільнин	49	6.47 корон
26. Гнат Цуданевіч	рільнин	46	6.46 корон
27. Василь Клюба	рільнин		6.35 корон
28. Панько Шкіра	рільнин	69	6.10 корон
29. Павло Скорин	рільнин	37	5.86 корон
30. Онуфрей Вергун	рільнин		5.79 корон
31. Мікола Ференц	рільнин	1	5.59 корон
32. Мікола Федоровіч	рільнин	26	5.07 корон
33. Ойзар Фюн	шинкар	137/165	4.91 корон
34. Косць Складанецкі	рільнин	76	4.88 корон
35. Федько Кифор	рільнин	19	4.81 корон
36. Йозеф Петрикевич	рільнин	34	4.80 корон
37. Йосиф Моравський	дяк	93	4.73 корон
38. Йозеф Чарковський	рільнин	87	4.32 корон
39. Стефан Стогрин	рільнин	89	4.08 корон
40. Якоб Томашесні	рільнин		4.01 корон
41. Онуфрей Білецкі	рільнин	83	3.89 корон
42. Стах Білецкі	рільнин	144	3.88 корон

Ч.п.	Ім'я і прівище:	Зайняття:	Ч. дому:	Висота річного податку:
43.	Оленка Кленик	рільник	91	3.88 корон
44.	Никифор Банах	рільник	26/27	3.74 корон
45.	Килина Пйотросна	рільник	77	3.70 корон
46.	Йозеф Гаїн	рільник	118	3.45 корон
47.	Олекса Білецки	рільник	81	3.43 корон
48.	Людвік Монастерскі	рільник	82	3.43 корон
49.	Панько Телещан	рільник	45	3.29 корон
50.	Яцко Бучацкі, старший	рільник	2	3.11 корон
51.	Маєр Гохролд	різник	61	3.04 корон
51.	Ігнац Тепливий	столяр	60	2.96 корон
52.	Дана Вольф Фюк	крамар		2.65 корон
53.	Мозес Пін	цирульнин	76	2.19 корон
54.	Василь Бучацкі	рільник	90	1.89 корон
55.	Вавжинец Маліновскі	рільник	123	1.42 корон
56.	Ян Бартосєвіч	рільник	23	1.37 корон
57.	Гринько Ронецкі	рільник	8	1.27 корон
58.	Яцко Дорош	рільнин	115	1.08 корон
59.	Максим Банах	рільник	21	1.00 корон
60.	Франц Бялобродка	рільнин	92	1.00 корон
61.	Вдова Петрикивіч	рільнин	38	1.00 корон
62.	Раїса Блюменфельд	шинкарка	14	.98 корон
.	Рунен Шнуцер	форман	11	.96 корон
63.	Валенти Петрикивич	швець	75	.96 корон
64.	Яким Бучацки	мельник	4	.94 корон
65.	Міхал Бучацки	рільнин	146/161	.94 корон
66.	Цудик Фрідфертіг	рільнин	129	.94 корон
67.	Пилип Ференц	рільнин	150	.94 корон
68.	Вдова Геллер	пекар	73	.94 корон
69.	Максим Галов	рільнин	29/30	.94 корон
70.	Василь Скорин	рільник	117	.94 корон
71.	Ілько Бучацкі	рільник	67	.94 корон
72.	Фройде Гохбральд	шинкар	55	.94 корон
73.	Василь Кифор	рільник	166	.94 корон
74.	Гринько Сторожук	рільник	124/153	.94 корон
75.	Ваврик Маліновски	рільник	80/148	.94 корон
76.	Антон Паперскі	рільник	163	.94 корон
77.	Федько Соболяк	рільнин	155	.94 корон
78.	Леопольд Скальскі	мельник	7	.94 корон
79.	Гіда Данид	мельник	15	.94 корон
80.	Павло Лаврин	рільник	22	.94 корон
81.	Онуфрей Пришляк	рільник	64	.94 корон
82.	Роман Полесюн	маляр	109	.94 корон
83.	Ілько Телещан	рільнин	134	.94 корон
			Разом:	434.59 корон

II. Приналежні до громади:

84. Ксьондз Ян Шубер адміністратор парафії латинської
85. о. Данило Гузар, парох греко-католицький
86. Михайло Боярський, учитель народної школи
87. Ян Монастирський, ц. к. поштовий уряднин (службовець)

За уряд громадський:
Завалів, дня 17-го червня 1870

+ Мікола Муравські, війт
+ Бартко Душник, заступник
(Печатка) + Антон Вергун, асесор
+ Гнат Цуданивич, асесор
підписав Запотоцні

Повіт: Підгайці.

Громада: Литвинів
Число мешканців: 791.

СПИСОК УПРАВНЕНИХ ДО ВИБОРІВ
за станом на 10-го червня 1870 року.

Ч.п.	Ім'я і прізвище:	Зайняття:	Ч. дому:	Висота річного податку:
1.	Констант Ковальські	рільник	39	11.97 корон
2.	Петро Юрков	рільник	58	7.82 корон
3.	Дмитро Додик	рільник	2	7.30 корон
4.	Антон Романішин	рільник	46	7.19 корон
5.	Іван Плескун	рільник	53	7.12 корон
6.	Федорна Романішин	рільник	43	7.09 корон
7.	Олексан Хома	рільник	44	7.05 корон
8.	Явдоха Плескун	рільник	23	6.86 корон
9.	Тимко Костецький	рільнин	57	6.71 корон
10.	Герш Бляхбер	орендар		5.60 корон
11.	Саломон Роллер	орендар		5.60 корон
12.	Тимко Завадовський	рільнин	60	5.20 корон
13.	Прокіп Перегінець	рільнин	16	5.20 корон
14.	Дмитро Плескун	рільнин	72	4.64 корон
15.	Ільно Юрков	рільнин	4	4.54 корон
16.	Іван Онофрейов	рільнин	27	4.57 корон
17.	Явдоха Драбат	рільнин	62	4.51 корон
18.	Василь Петров	рільнин	31	4.51 корон
19.	Минола Міднін	рільнин	74	4.50 корон
20.	Марія Романішин	рільнин	33	4.45 корон
21.	Семко Хома	рільнин	68	4.45 корон
22.	Петро Романішин	рільнин	45	4.41 корон
23.	Данило Демчишин	рільнин	9	4.39 корон
24.	Міхал Заставецкі	рільнин	71	4.39 корон
25.	Луць Гнатов	рільнин	88	4.38 корон
26.	Онисько Овчан	рільнин	77	4.38 корон
27.	Андрух Ткачун	рільнин	18	4.37 корон

Ч.п.	Ім'я і прівище:	Зайняття:	Ч. дому:	Висота річного податку:
28.	Павло Ліш	рільник	5	4.32 корон
29.	Яцко Бобин	рільник	24	4.32 корон
30.	Іван Перегінець	рільник	3	4.30 корон
31.	Тимко Дасьмороз	рільник	63	4.29 корон
32.	Павло Прокопішин	рільник	64	4.28 корон
33.	Данило Демчишин	рільник	89	4.27 корон
34.	Гарасим Татарчук	рільник		4.24 корон
35.	Іван Прокоп	рільник	69	4.22 корон
36.	Матвій Вільк Микитов	рільник	15	4.18 корон
37.	Данило Романішин	рільник	52	4.18 корон
38.	Гринько Ясінскі	рільник	47	4.15 корон
39.	Іван Ясінский	рільник	10	4.11 корон
40.	Іван Перегінець	рільник	19	4.10 корон
41.	Василь Карпішин	рільник	30	4.10 корон
42.	Юрко Бейов	рільник	26	4.10 корон
43.	Іван Смахида	рільник	7	4.08 корон
44.	Федько Саляк	рільник	38	4.08 корон
45.	Федько Білецький	рільнин	50	4.08 корон
46.	Олімпія Крайковска	рільнин	14	4.06 корон
47.	Міхал Романішин	рільнин	17	4.06 корон
48.	Федько Гловацкі	рільнин	35	4.03 корон
49.	Ілько Бесага	рільнин	85	4.02 корон
50.	Гринько Бей	рільнин	21	4.01 корон
51.	Іван Хома	рільнин	42	4.01 корон
52.	Федько Бобин	рільнин	22	4.00 корон
53.	Яким Романішин	рільнин	37	3.98 корон
54.	Іван Куліш і Василь Перегінець	рільнин	93	3.97 корон
55.	Павло Перегінець	рільнин	79	3.96 корон
56.	Гринько Бойков Юрков	рільнин	28	3.95 корон
57.	Проніп Бейов	рільнин	78	3.90 корон
58.	Максим Плескун	рільнин	91	3.89 корон
59.	Стефан Бойко	рільнин	25	3.74 корон
60.	Гнат Ткачун	рільнин	48	3.71 корон
61.	Федько Кліш	рільнин	61	3.55 корон
62.	Іван Бей	рільнин	64	3.13 корон
63.	Матвій Ткачин	рільнин		2.15 корон
64.	Петро Білик	рільнин		1.98 корон
65.	Гринько Романішин	рільнин	32	1.84 корон
66.	Луць Білик	рільнин	56/123	1.84 корон
67.	Василь Перфецький	рільнин	12	1.76 корон
68.	Іван Ганушак	рільнин	90	1.73 корон
69.	Яцко Плескун	рільнин	67	1.72 корон
70.	Яцко Плескун	рільнин	8	1.52 корон
71.	Демко Курманскі	рільнин	59	1.47 корон
72.	Антон Вільк	рільнин	92	1.44 корон

Ч.п.	Ім'я і прівище:	Зайняття:	Ч. дому:	Висота річного податку:
73.	Венад Літинскі	рільник	36	1.37 корон
74.	Андрух Конопельські	рільник	49/110	1.36 корон
75.	Яцко Карпішин	рільник	34	1.31 корон
76.	Олекса Прокопішин	рільник	70	1.31 корон
77.	Роман Котик	рільник	54	1.16 корон
78.	Яцко Прлянскій	рільник	29	1.09 корон
79.	Емілія Гайдукевич	рільник	55/51	1.06 корон
80.	Іван Білик	рільник	113	.94 корон
81.	Войтко Бартнов	рільник	53/55	.94 корон
82.	Василь Бойко	рільник	144	.94 корон
83.	Семко Драбат	рільник	121	.94 корон
84.	Дмитро Драбат	рільник	150	.94 корон
85.	Іван Дасьмороз	рільник	122/122	.94 корон
86.	Данило Демчишин	рільник	144	.94 корон
87.	Гриньо Демчишин	рільник	147	.94 корон
88.	Федько Плескун	рільник	101	.94 корон
89.	Іван Плескун	рільник	118/118	.94 корон
90.	Петро Плескун	рільник	126	.94 корон
91.	Марія Плескун	рільник	129	.94 корон
92.	Іван Плескун	рільник	122	.94 корон
93.	Парашка Романішин	рільник	116/107	.94 корон
94.	Іван Романішин	рільник	119/108	.94 корон
95.	Ілько Заставецькі	рільник	125/109	.94 корон
96.	Іван Бей	рільник	94	.94 корон
97.	Людвін Янковскі	рільник	96/86	.93 корон
98.	Федько Білин	рільник	111	.93 корон
99.	Петро Бей	рільник	146	.93 корон
100.	Гриньо Бойко	рільник	117/104	.93 корон
101.	Пилип Білин	рільник	124/116	.93 корон
102.	Никола Бей	рільник	143	.93 корон
103.	Яцко Хома	рільник	107	.93 корон
104.	Андрух Чайка	рільник	149	.93 корон
105.	Іван Гарбаческі	рільник	121/49	.93 корон
106.	Семко Ганущан	рільник	127/96	.93 корон
107.	Марія Козовська	рільник	118	.93 корон
108.	Василь Юрнов	рільник	151	.93 корон
109.	Данило Ясінскі	рільник	120/109	.93 корон
110.	Никола Юрнов	рільник	122	.93 корон
111.	Парашка Кліш	рільник	114/120	.93 корон
112.	Іван Карпов	рільник	118/106	.93 корон
113.	о. Петро Крайковскі, парох гр. нат.		98/127	.93 корон
114.	Олекса Москалік	рільник	117	.93 корон
115.	Василь Озімовіч	рільник	140	.93 корон
116.	Василь Перегінець	рільник	115/93	.93 корон
117.	Данило Плескун	рільник	123/115	.93 корон

Ч.п.	Ім'я і прівище:	Зайняття:	Ч. дому:	Висота річного податку:
118.	Семко Перфецький	рільник	124	.93 корон
119.	Василь Плескун	рільник	128/97	.93 корон
120.	Максим Перегінець	рільник	143	.93 корон
121.	Панько Дідора	рільник	141	.93 корон
122.	Василь Плескун	рільник	143	.93 корон
123.	Хима Плескун	рільник	145	.93 корон
124.	Матвій Ткачик	рільник	65/56	.93 корон
125.	Панько Романішин	рільник	76	.93 корон
126.	Іван Салян	рільник	108	.93 корон
127.	Гарасим Татарчун	рільник	99	.93 корон
128.	Василь Москалік	рільник	75	.93 корон
129.	Василь Москалік	рільнин		.56 корон
130.	Іван Гарбачесні	рільнин		.16 корон
131.	Панько Романішин	рільник		.12 корон
			Разом:	254.95 корон

II. Приналежний до громади:

132. о. Петро Крайковський, парах гр.-кат.

Цей списон подається до загального відома, для евентуального опротестування на протязі 8 днів

Громадський уряд.
Литвинів, 10-го червня 1870.

+ Яцко Хома, війт
+ Яцко Бойко, присяжний
+ Антон Романишин, присяжний

Печатка громади Литвинів.

підписав:
(підпис нечітний)

Докладно виготовлений список, заподаний до загального відома для евентуального опротестування на протязі 8 днів,

стверджую
Роман Генрик (нечітко)
ц. к. виборчий комісар

Литвинів, дня 27 червня 1870.

НАСЕЛЕННЯ ОКРЕМИХ ГРОМАД ПІДГАЄЧЧИНИ В РОКАХ 1861 - 1870.
ПЛАТНИКИ ПОДАТКІВ ТА УПРАВНЕНІ ДО ВИБОРІВ

Назва громади	Загальна число мешканців	Платники податків	Управнені до виборів (2/3 платників)	Назва громади	Загальна число мешканців	Платнини податків	Управнені до виборів (2/3 платників)
Бенева	699	122	84	Литвинів	791	131	87
Бурканів	1796	276	177	Маловоди	418	61	41
Волиця	313	63	37	Маркова	837	108	86
Волощина	505	94	62	Михайлівка	362	42	27
Гайворонка	911	161	101	Мозолівна	793	—	58
Галич-Голендри (1870)	108	72	48	Мужилів	1379	172	114
Голгочі	1849	269	156	Носів	820	125	82
Горожанка	1442	207	138	Рудники	330	50	34
Гниловоди	656	106	71	Сапова	563	105	—
Дрищів (1865)	752	—	72	Сільце Підгаєць	796	183	117
Завалів	914	—	87	Славятин (1865)	855	94	—
Завадівка	540	—	70	Соколів і Хатки	1390	213	141
Зарваниця	915	144	98	Теляче	941	132	83
Заставці	552	—	76	Угринів	291	41	24
Іщків	1053	165	115	Юстинівка	379	63	34
Коржова	569	77	25	Яблонівка	418	109	72
Котузів	871	120	79				

38. ФІЛІЯ ПРОСВІТИ В ПІДГАЙЦЯХ 1909 Р.

Голова: о. Іван Навроцький, парох.

Місцевість	Голова читальні	Число членів	Бібл.	Хор	Круж. драм.
Бенева	І. Чопик	51	433	—	—
Бишів	о. О. Біліннкевич	64	56	—	—
Бурканів	І. Ґалянтий	51	120	—	—
Бурканів (Підмурє)	о. І. Сендецький	12	142	—	—
Волощина	Ф. Бартків	99	150	—	—
Голгочі	о. І. Навроцький	100	500	—	—
Завадівна	І. Левицький	36	70	—	—
Завалів	о. Коцюба	45	40	—	—
Зарваниця	о. П. Білінський	82	317	1	1
Заставці	о. К. Концевич	28	75	1	1
Заставче	П. Банах	81	135	—	1
Золотники (Застінка)	Ю. Било	33	71	—	—
Затурин	М. Маліброда	27	110	—	—
Золотники	М. Зазуляк	28	129	—	—
Золотники (Королівка)	Н. Заяць	30	140	—	—
Іщків	М. Штойна	46	127	—	1
Котузів	О. Трач	78	165	—	—
Лиса	В. Цурпіта	27	121	—	—
Литвинів	о. К. Лотоцький	98	150	—	—
Маркова	о. М. Щурковський	45	130	1	1
Михалівка	І. Трач	24	68	—	—
Мозолівка	К. Кальба	115	—	—	—
Мужилів	Г. Солєр	190	240	—	—
Раковець	Л. Свинтух	43	75	—	—
Росоховатець	І. Струхманчук	35	120	—	—
Рудники	о. К. Лотоцький	72	134	—	—
Старе місто	Д. Гусак	80	180	—	—
Семиківці	І. Марків	15	170	—	—
Середнє	Д. Борсук	52	140	—	1

Місцевість	Голова читальні	Число членів	Бібл.	Хор	Круж. драм.
Сіьце ад Підг.	В. Колодницький	80	142	1	—
Соснів	о. В. Павула	25	119	—	—
Теляче	о. П. Літинський	42	141	1	1
Угринів	о. М. Оленсів	40	—	—	—
Швейків	Р. Фицалович	114	110	—	—
Шумляни	о. Б. Гриневич	94	134	—	—
Яблонівка	С. Барбарич	94	125	—	—
		2176	5079	5	7

Крім цього слідуючі читальні звіту не прислали: Божиків, Білокерниця, Богатківці, Боків, Бронсалівка, Вербів, Вишнівчик, Волиця, Галич, Галич-Голєндра, Гайворонка, Горожанка (1910), Дворище ад Іщків, Доброводи, Дрищів, Загайці, Вовосілка кут, Носів (1910), Сопів, Славятин, Соколів, Сюлко ад Божиків, Увсє.

ДОДАТОК Ч. 7

НАСЕЛЕННЯ І ДОМИ ПІДГАЄЧЧИНИ

місцевости Назва	1787 а) домів	1787 а) мешканців	1861 б) домів	1861 б) мешканців	1910 в) мешканців	1931 г) домів	1931 г) мешканців
Бекерсдорф (Фалькенштайн)	50	297	70	454*	547	100	542
Бенева	83	493	108	699	1244	261	1195
Білокриниця	130	772	178	1153	1896	429	2023
Богатківці	142	843	180	1164	1952	381	1776
Божиків з Сільцем Бож.	69	410	140	907*	2037	416	2146
Боків	85	505	116	752*	1423	368	1500
Бронґалівка							
Бурканів	161	958	277*	1796	2899	627	2923
Вага							

Назва місцевости	1787 а)		1861 б)		1910 в)	1931 г)	
	домів	мешканців	домів	мешканців	мешканців	домів	мешканців
Вербів	163	968	195	1157	1817	367	1740
Вишнівчик	175	1040	209	1356	2601	439	2069
Волиця	32	190	51	313	647	116	660
Волощина	51	303	79	505	809	189	948
Гайворонка	125	743	141*	911	1725	386	1650
Галич-Голєндри	194	1152	104	674*	1546	298	1759
Гниловоди	74	440	126	656	1054	279	1307
Гнильче	165	980	289	1873*	2797	666	3022
Голгочі	186	1105	311	1849	3157	686	3160
Горожанка	89	529	223*	1442	2687	596	3112
Доброводи	96	570	125	810*	1452	301	1460
Дрищів	81	481	105	752	1316		
Завадівка	35	208	83	540	794	176	889
Завалів	154	915	156	914	1344	236	1088
Загайці	41	244	43	362	659	186	617
Зарваниця	107	636	141*	915	1221	194	980
Заставці	44	261	33	552	914	186	976
Заставче	10	59	87	564*	951	171	724
Затурин	28	166	70	454*	592	133	626
Золотники	393	2334	483	3130	2466	518	2860
Іщків	135	810	163*	1053	1384	281	1199
Камінна Гора						35	148
Коржова			88*	569	869	189	980
Котузів	92	546	134*	871	1277	240	1285
Лиса	32	190	55	356*	790	157	772
Литвинів	60	356	126	740	1730	381	1988
Маловоди	31	184	65*	418	632	137	753
Маркова	70	416	117	837	1290	280	1169
Михайлівка	34	202	43	362	649	149	786
Мозолівка	67	398	126	787	1120	279	1298
Мужилів	151	897	199	1379	2119	437	2259
Новосілка	284	1687	379	2456*	3946	902	4412
Носів	88	523	135	820	1486	331	1516
Пановичі	13	77	36	233	484	101	465
Раковець	75	446	120	778	1054	285	1368
Росоховатець	26	154	62	402	759	239	1357

Назва місцевости	1787 а)		1861 б)		1910 в)	1931 г)	
	домів	мешканців	домів	мешканців	мешканців	домів	мешканців
Рудники	45	267	53	330	679	192	983
Сапова	68	404	88*	563	690	168	793
Семиківці	59	350	79*	515	1009	196	863
Середнє	28	166	60	389*	581	103	526
Сільце	80	475	117	796	807	366	1973
Славятин	104	618	132*	855	1630	330	1761
Соколів	111	659	215*	1390	1493	322	1562
Сокільники	12	71	80*	519	840	158	848
Хатки (разом з Сосновом)	31	184	1847		832	199	1029
Соснів	73	434	200	1100	2240	479	2284
Старе місто	116	689	113	732*	1329	253	1551
Теляче	103	612	137	941	1312	245	1323
Товстобаби	126	748	182	1179	2448	554	2486
Угринів	31	184	45	291	1059	259	1400
Швейків	113	671	270	1496	2082	456	2170
Шкіндерівка							
Шумляни	118	701	174	1128*	1990	384	2257
Юстинівка	30	178	58*	379	467	128	666
Яблонівка	30	178	62	418	717	162	704
Підгайці	429	2548	578	4616	4208	830	5743
Воля Ґолуховська						60	308
Разом:	5,897	34,625	8,614	56,352	88,549	18,972	94,737

а) Кількість населення на 1787 р. базується на обчисленнях з 1808 р. З підрахунків виходить, що пересічна кількість мешканців в одній хаті виносила 5.94 душ.

б) Кількість хат у 1861 р. взята з військової карти того часу, яна друкується окремо, а кількість населення за той час взята з виборчих лист.

в) і г) Інформації в цих рубриках взяті з урядових переписів тих років.

*) Базою обчислення є 6.48 мешканців на одну хату.

Михайло Черевко
Минко з Винниць
Ярослав Сена

ХРОНІКА-ОПИС МІСТА ПІДГАЙЦІ

Давні Підгайці

Тудинка — це назва старих Підгаєць, що були положені на території нинішнього Старого Міста. Оселя заснована в XIII ст. П'ять ставів на ріці Коропець із східної сторони (Новосілка, Загайці, Старе Місто, Підгайці і Нова Гребля), великі ліси із західної, творили природну охорону для мешканців оселі, яка на початку XIV ст. начислювала 22 двори-господарства. Згодом оселя побільшилася до 70 господарств, і була побудована у формі підкови, що починалася з півночі, де на пагорбі стоїть церква св. Покрови, задержавши досі давню назву "Тудинка", довкруги якої є парафіяльний цвинтар. З північного та південного заходу оселя була укріплена ровами та валами з гострим сильним частоколом, які тягнулися до річки-потока Мужилівка. Сліди цих ровів-валів осталися до наших днів. За валом, з північного заходу була дорога звана "Вивіз", куди в разі небезпеки мешканці оселі виходили в ліси, що притикали до самих валів і тягнулися з малими перервами до Карпат.

В наших часах ці ліси мали свої назви. На півдні — Голгіцький ліс, на південному заході — Яблонівський і Угринівський, на заході: Лисецькі дороги, Камінна Гора, Савчина, Громадські ліси, Монастир, Мужилівські ліси, Солови й інші. Оселя складалася з трьох основних вулиць: Горішня вулиця, Вигін і Утратниця. Тудинка (старі Підгайці) була положена на перехресті шляхів, що вели: на південний захід до Княжого Галича, на північний захід до Бережан, а згодом до Львова; на схід до Теребовлі; на південний схід до Монастириськ і Бучача. В половині XV ст. татари зовсім знищили Тудинку-Підгайці й тодішній його власник, Яків Бучацький, у 1463 році переніс оселю на південний беріг річки Мужилівка і на його легко-похиленому до сходу узбіччі розбудувалася нова оселя під назвою Підгайці. Зараз же за рікою Коропець на лівому березі височіла стрімка гора густо поросла карловатими деревами, звана "Гай", звідки пішла назва міста "під гаєм". Назва ця задержалася до наших часів. Давні ж Підгайці-Тудинка знані з того часу до нині як Старе Місто.

Місто Підгайці положене на височині 392 м. понад рівень моря. Площа міста виносила 2,322 га. В новіших часах (1870 р.) місто

начислювало 4,570 мешканців, в 1880 — 5,943. За віровизнанням: 1,021 греко-католиків, 900 римокатоликів і 4,012 жидів.

Загальний вид міста Підгайці 1960 р.

Місто на новому місці було обведене грубим, сильним муром, що починався від замку, близько того місця де вливається Мужилівка в ріку Коропець, понад потік і вулицю Юрдика коло 1.5 км. на захід до Майдану; звідси на південь до вул. Бережанської, а так на захід від вул. Літинських і паралельно з нею, перетинаючи вул. Широку, попри вул. Боднарську з малим відхиленням на схід, попри жидівський цвинтар, вулицею Крамарчуків в східному напрямку до вул. Галицької. Там мур повертав до вул. Золотої, прямуючи на північний схід до вул. Чартористких, а так понад потік Мужилівку поза замком замикав кільце. Сліди і залишки мурів остались до наших часів, головно при вулицях: Золотій, Крамарчуків, Боднарській і Літинських. З оборонних веж та брам нам найбільш відомі: Львівська брама-вежа, що була при вул. Бережанській, друга в околиці вулиці Широкої, і третя Галицька на південній стороні оборонних мурів. В новіших часах брами та вежі (оборонні) обслуговували ремісничі цехи, а саме: Львівську — кушнірський, шевський і гончарський; Галицьку — боднарський, різницький і ковальський. Крім оборонних мурів від замку були збудовані підземні проходи (коридори), попід вул. Замкову на ринок. Тут розгалужувалися: одна вела повз вул. Широку

до Галицької брами, що притикала до лісів, інша вулицею Бережанською до брами Львівської. Цей прохід був сполучений з Успенською церквою, що збудована у XVII ст. була домом молитви та заразом оборонною фортецею. З підземелля виходили невеликі отвори-вікна для вентиляції. Деякі з них задержалися до наших днів, а саме: при вул. Замковій побіч дому Кона, на ринку при вул. Бережанській, на перехресті вул. Широкої, далі вгорі при вул. Барона Гірша, а також недалеко Галицької брами (на загороді колишнього котлярського заведення).

Про місто Підгайці є писана історична згадка про воєнні дії між польським королем Ольбрахтом і молдавським воєводою Стефаном, в якій записано: "Щоб відплатитися полякам за їхній підступний напад на Молдавію, Стефан, при допомозі турецького султана, напав влітку 1498 року на Поділля. Пограбував ці землі, спаливши міста: Теребовлю, Бучач, Підгайці і Галич, забрав багато бранців". Молдавський історик з XVII ст. Ґрігорі Уреке мабуть трохи перебільшуючи, написав таке: "Стефан взяв в полон більше 100,000 бранців чоловіків, жінок і дітей. Їх поселив у своїй країні. Таким чином до сьогодні в Молдавії живе "руська мова".

У XVI ст. Підгайці зросли до важливого стратегічного значення і стали торговельним осередком. 1539 року король Жиґмонт I надав містові магдебурське право. Від тоді Підгайці зачислювалися до більших міст Руси (Руського воєвідства). Його герб був: на голубому тлі замок помаранчевої краски з двома вежами з відкритою золотою брамою. Прапор: двокольорове полотнище — горою краска помаранчева, внизу темносиня.

Місто Підгайці, за описом Далерака з 1687 р., належало до гарніших руських міст. В місті муровані будівлі, бруковані вулиці, п'ять церков, оборонні вали, старий замок з сильним муром, оборонними вежами і валами. Міське населення складається з русинів, волохів, вірмен, жидів і поляків. До наших днів збереглися: Успенська церква при вул. Бережанській, Спасівська на початку передмістя Галич і костел Пресвятої Трійці при вул. Міцкевича. На місці церкви св. о. Миколая при вул. тої ж назви та церкви Різдва Пресвятої Богородиці при вул. Широкій збереглися лише невеличкі каплички. В костелі до наших днів була вмурована пропам'ятна таблиця, на якій було вписано договір польського короля Яна III Собєского з турками, з датою 21-го жовтня 1667 року, після 21-денної облоги міста. На полях Старого Міста до 1944 року була 12 метрів заввишки статуя — "фігура св. Анни", збудованої на місці постою воєнної команди Яна III Собєского 1667 року. Крім християнських церков, в Підгайцях була жидівська синагога. Ця велика, понура, дуже сильної конструкції будівля, була колись вірменською церквою, ровесниця Успенської церкви. Хори внутрі синагоги потверджують цей пере-

каз, бо в жидівських синагогах їх немає. Цю церкву подарував жидам один із власників (дідичів) Підгаєць. У наших часах, крім синагоги в місті було ще 7 божниць, загально звані жидівські школи. На жидівському кладовищі були пам'ятники з 1420 року. Це вказує, що жиди були поселені в Підгайцях на початку XV ст.

Синагога в Підгайцях.

У 1630 року Підгайці перейшли на власність Потоцьких. Коронний гетьман Станислав Потоцький відбудував замок, відновив костел, забезпечив його потрібними доходами і в ньому велів себе похоронити.

Ремісничі цехи встановлено около 1791 р. Спершу кушнірський, а відтак інші. Члени цеху користувалися різними привілеями, мали власні варстати праці і заробітку, були власниками особистого майна. Разом із тими привілеями мали обов'язок боронити місто в разі потреби. Хто продав своє майно, одночасно тратив свої привілеї та обов'язок оборони міста.

Актом з 29-го липня 1743 року Юрій Потоцький подарував міщанам 300 моргів поля (землі). Поле було зараз за містом, на заході. Міщани одержали цю землю на власність безплатно, але були зобов'язані працювати для дідича на фільварку в Сільці: були зобов'язані зжати та зв'язати в снопи 500 кіп збіжжя. (Копа числилася 60 снопів). Крім того мали оплачувати міські податки від будівель, платити "рогівщину", тобто податок від домашніх тварин, здавати десятину меду від пасіки, а також десятину овочів із саду. Цим актом було також урегульоване право вибору посадника міста ("бурмістра"), міської ради, самоуправи до міського (городського) судівництва включно. Городський суд міг присудити навіть кару смерти. Там же при міському уряді (суді) був кат ("юс глядії"). Міська управа приміщувалася довгий час у ратуші на ринку. Був це поверховий, з пивницею,

округлий дім (ротунда) (знищений в часі Другої світової війни). Місцем страчення був пагорбок на роздоріжжі вул. Утратниці на Старім Місті і шляху, що проходив на північ до фігури св. Анни. В пізніших часах на тому місці був великий кам'яний хрест, бо, за переказом, на шибениці гинули винні і невинні. Меч, яким кат відрубував голови засудженим біля ротунди зберігався в міському ратуші до 1915 року. Тоді відступаючі частини російської армії не лише пограбували і спалили місто, але також забрали із собою цей меч, по якому слід загинув.

Згаданим актом також регулювалась торгівля (ярмарки). В'їжджаючим в місто треба було оплачувати мито (на "рогачці"). Рогачки були при кожному в'їзді до міста, а саме: зі сходу і півночі на мості на Коропці, на півдні при вул. Галицькій, на південному заході при вул. Широкій, а на заході при вул. Бережанській. Повоєнна Польща через кілька років намагалася відновити мито, а коли не повелося — заступила іншими міськими оплатами.

На ярмарку місцеві купці оплачували від воза з товаром чи продуктами на продаж по одному шелягові, а позамісцеві по два. Ця оплата називалася "копиткове".

Останнім дідичем міста Підгайці (власник фільварку в Сільці) був Адам Чижевич. У 1925 році фільварок розпарцельвано на окремі господарства і на них спроваджено мазурів з корінної Польщі.

Австрійські часи.

Австрійське панування, яке почалося з прилученням Галичини до Австрії 1772 році, не принесло з собою великих змін. Міська адміністрація надальше залишилася в руках поляків, торгівля була у жидівських. Міщани, як українці так і поляки, розвивали домашній промисел і доволі велика частина займалася сільським господарством; багатшими були родини: Крамарчуки, Ґуглевичі, Неничі, Косовичі, Головінські, Титли. Розвивалися і зростали в силу ремісничі цехи. Кушнірський (Маркевичі, Мостовий), боднарський (Титли, Тесельські, Розмаїті), шевський (Кучми, Косовичі), гончарський (Доскочі, Меленики), м'ясарський (Пенкальські, Титли). До І-шої світової війни шевським цехмайстром був поляк Юзеф Троцкі, боднарським Ян Домбровскі, ковальським Владислав Немчинскі, м'ясарським Йосиф Титла.

Професіоналісти, як: лікарі, правники (адвокати), судді майже поголовно були жиди й поляки. До Першої світової війни начальним лікарем міської лікарні був д-р Станіслав Хорубскі (поляк), також інший лікар (поляк) д-р Каспшик, а так жиди: Д-р Сальпетер, Ляндав, Фальбер та інші. Дентисти: Лятайнер і Шер. Серед правників позначався українець Володимир Бачинський, відомий суспільно-громадський діяч.

Після знесення панцини до військової бранки ставали всі молоді хлопці в поборовому віку. Першими ветеранами Австрійсько-Пруської війни 1866 року були підгаєчани: Федько Косович і Гринько Кацюбський, шевці, та Дмитро Ковальський — кушнір. Їх саме змобілізовано на цю 7-тижневу війну. Вони залюбки розказували про свої воєнні подвиги. Вибралися пішки до свої військової частини. Поки до неї дійшли, війна закінчилася. За їх вірність Австрії нагороджено їх медалями та приділено їм пенсію по 25 ринських річно кожному.

Пожежа міста.

Наприкінці травня 1889 року в місті вибухла пожежа. Почалася з нещасливого випадку підчас розгрівання вугіллям залізка до прасування. Іскра впала на фіранку, вікно було відчинене і вогонь з горіючої фіранки перейшов на дерев'яний дах, який швидко загорівся. Від нього загорівся сусідний будинок і так дуже швидко пожежа перекинулася на ближчі і дальші вулиці міста. Вона почалася на розі ринку і Галицької вулиці. В цій пожежі вигоріли вулиці в околиці синагоги, Бережанська вулиця, Юрдика, частина Голендри і Старого Міста. Була неділя, люди були в цей час на Богослуженні й тому рятунок був припізнений через відсутність людей в домах. Церква, що тоді була покрита гонтою, загорілася під вечір. Вогонь був такий великий і припікав вулицю Утратницю на Старім Місті так сильно, що люди мусіли втікати із своїх хат подальше від міста. Тоді вигоріло три четвертини міста.

Австрійський уряд у Відні, взявши під увагу нещастя, що навістило Підгайці, приділив містові грошову допомогу. До неї прилучився віденський промисловець барон Гірш і передав містові 5,000 ринських (10,000 корон). Це була дуже велика допомога містові. Слід звернути увагу, що бюджет міста 1885 року виносив 5.075.42 ринських в той час. В честь того жертводавця названо одну вулицю, що тяглася від Успенської церкви на північ — вулицею барона Гірша.

До 1914 року в Підгайцях було дві народні 6-клясові школи, тобто хлоп'яча і дівоча. Хлоп'яча, в якій навчало 7 учителів, приміщувалася в будинку міської управи (ратуші), дівоча в іншому. Обидві згоріли при відвороті російських військ 1917 року. З того часу школа (окремі кляси) приміщувалися в приватних будинках. У приватній гімназії (без права прилюдности) навчалося в різні роки різне число учнів. Після війни, гімназія існувала до 1930 року.

Перша світова війна.

Від початку Першої світової війни (2-го серпня 1914 р.) саме місто та життя його мешканців дуже змінилося. На початку осени 1914 р. місто окупувала російська армія і тримала його до кінця серпня 1915 року. Життя під російською окупацією, порівнюючи з ін-

шими роками війни, було назагал непогане. Особливо населення не відчувало матеріяльних недостатків. Але вже відступаючі частини тої армії палили не тільки дозріле збіжжя на полях, але навіть зібране на господарствах. Вони також пограбували і частинно спалили Підгайці.

На початку вересня 1915 року в місто увійшли Українські Січові Стрільці, виходячи на позиції над Стрипу. Згодом місто було під окупацією частин мадяської армії. Мадяри в короткому часі виявили свою ворожу поставу до українців. На початку 1916 року в селах над Золотою Липою, Завалова, Маркови, Заставча і Лисої арештовано декількох людей. Сім із них поставлено перед польовий суд. Суд був під командою капітана Заґурського, офіцера австрійської армії. Суд складався з офіцерів мадярської армії. Арештованим закидали співпрацю з російськими властями (шпигунство). Підсудним ставили питання: чи вони рус? Очевидно, що підсудні розуміли під тим словом русин, значить українець. Того вистачало, щоб бути засудженим на кару смерти. Засуджених тим судом повісили в глиниських цегельні, зараз таки коло цвинтаря "за садами", при вул. Широкій. Цей засуд потвердив генерал Гофман, комендант корпусу, що стаціонував в цей час у місті. За вироком таких судів і такою смертю вмирали наші люди не лише в Підгайцях, але й інших селах повіту та в багатьох інших селах Галичини. Повішених відкопано 1918 року й поховано християнським звичаєм на цвинтарі. Жалко, що їхні прізвища невідомі. Вони стали невідомими вояками.

Коли фронт восени 1915 року устабілізувався вздовж Стрипи, місто Підгайці стало найближчим запільним центром для хворих і ранених вояків. На площі "Сокола" містилася станція возів "Червоного Хреста". Кожного дня валка возів виїжджала під фронт і привозила немічних або ранених вояків до міста. Міська лікарня, що мала лише 60 ліжок, не могла примістити такої скількости ранених, що потребували лікування. Тому невеличкі лікарні були в різних домах міста, як: у домі С. Кона при вул. Замковій, Лілєнфельда при вул. Чарториських, в будинку "Сокола". Був окремий шпиталь для епідемічно хворих, ізольований від довкілля. В судовім будинку при вул. Широкій була лікарня для Українських Січових Стрільців, які були в той час на позиціях в північно-східніх селах повіту, над Стрипою. В лікарні постійно було понад 30 ранених і хворих УССів. Військова опіка і допомога потребуючим воякам була далеко невистачальною. З метою опіки над хворими і раненими УСС зорганізувався в місті жіночий допомоговий комітет. Комітет очолила пані Міра Яримович, згодом замужня за д-ром Володимиром Блавацьким. В склад комітету входили: Олена Возняк-Вороневич, Юлія Дзядикевич-Кучма, Павлина Косович-Мушкевич, Анна Пенкальська-Овсянецька, Текля Кучма-Срібна, Ліна Головінська-Карпяк та інші. Цей комітет перейняв

повну опіку над українськими вояками. В будинку лікарні він провадив кухню, пральню, організував допоміжний медичний персонал. В багатьох випадках старався придбати відповідних ліків. Щоб забезпечити вояків білизною, постіллю, необхідним теплим одягом, комітет організував у місті та в селах над Золотою Липою збірку полотна, харчів, грошей, потрібних як для вояків так само для членів комітету, що не в силі були оплатити поїздок чи прохарчуватися в дорозі. Наше жіноцтво виявило багато добродушности супроти рідного війська. Тим воно здало свій патріотичний іспит.

Не всі хворі і ранені виздоровлювали в лікарнях, а також не всіх живих привозили з фронту. Немало вбитих та померлих треба було хоронити. Для того 1915 року побіч парафіяльного цвинтаря споряджено військовий. На ньому похоронено тіла вбитих вояків різних армій: австрійської, мадярської, російської та інших. Було понад 200, упорядкованих на військовий лад, могил. На ньому похоронено також поляглих УССів, а згодом і вояків УГА. Між ними були сот. Маріян Ольшанський, о. поручник А. Опарівський (батько дружини Ст. Бандери), підстаршина Гапій та багато інших. В Другій світовій війні 1939-44 на ньому хоронили вояків польської армії. Німецьких вояків хоронено у 1944 р. на подвір'ї довкруги латинського костела Пр. Трійці.

Військовим цвинтарем, а так само окремими могилами на різних полях Підгаєччини опікувалося Товариство Охорони Воєнних Моги, членами якого була здебільша молодь. Члени щорічно перед Зеленими Святами старанно упорядковували кожну могилу, дбали про пам'ятник на могилі та напись на ньому.

У 1915 р. навістила місто епідемія холери, в 1916-17 тиф, а в 1918 еспанка. Смертність в наслідок цих хвороб була дуже висока. Ці епідемії забрали в могили понад 10% населення міста.

Проблиски державного життя.

Відступаюча російська армія 1917 року вдруге спалила досі напівзруйноване місто. Тоді згорів міський ратуш, школа, торговельні будівлі, бюра адміністрації, а також мешкальні доми. Понад 200 будівель більших і менших — це жертва міста Першій світовій війні. Населення зовсім зубожіло. Дошкулював брак одягу, взуття, а то й харчів. Ранньої весни 1918 року почали повертатися з російського полону змобілізовані до австрійської армії вояки. Вони приносили різні вісті про революцію в Росії, переказували різні революційні гасла та ідеї. Тих, що віком підлягали австрійським воєнним законам, мобілізували військові власті й висилали на італійський фронт. На тому фронті згинуло більше підгаєчан ніж на будь-якому в цілій війні. В місті появлялося щораз більше дезертирів. В повітрі відчувається свіжий подих зміни. Врешті на початку листопада рознеслася вістка,

що в ніч з 31-го жовтня на 1-го листопада 1918 українці перейняли владу у Львові. Ця вістка блискавкою рознеслася по всіх-усюдах, радості не було меж!

Перебрання влади й міської адміністрації.

Таємно створена в жовтні 1918 року Повітова Національна Рада в Підгайцях вдержувала тісний контакт з Краєвою Національною Радою у Львові. Кермуючись її директивами, на своїх нарадах підготовлялася до перебрання влади в місті і повіті та організації української адміністрації. В місті та в селах повіту було чимало українців рядовиків, підстаршин і старшин австрійської армії. Одні на відпустці, інші закінчивши відпустки, не поверталися до своїх частин, надіючись в короткому часі стати на службу українській державі, бо розпад австрійської імперії був неминучий. Старшини: Василь Головінський, Василь Чопей (пізніше священики), пор. Михайло Ґой, Григорій Дегідь, Корнило Будний, Володимир Билів і інші, організували військові клітини, бо ж держава мусить опертися також на власну армію. У склад Української Повітової Національної Ради входили: о. декан Іван Токар — голова, Володимир Сухий, суддя, заступник, Осип Танчаковський, нотар, — повітовий комісар, Ксаверій Мостовий, богослов, — секретар Ради, Онуфрей Маркевич — член, посадник міста, о. Юліян Фіцалович, Михайло Ґой, Корнило Будний, Василь Головінський, Олекса Яворський, Іван Г. Кучма — військові старшини, члени, М. Дверницький — вахмістр жандармерії.

Іван Даньків, повітовий організатор "Просвіти".

Згідно з наміченим пляном Ради, перебрання влади в місті назначено на понеділок, 3-го листопада 1918 року. Це був дощевий ранок. В домі Ксаверія Мостового зібралася Рада і до перебрання влади визначено такі особи: о. І. Токар, В. Сухий, О. Танчаковський, К. Мостовий, О. Маркевич, І. Ганас і о. Ю. Фіцалович. З військовиків входили: В. Головінський, Спиридон Тихий, І. Кучма, В. Ґерета, М. Ремізовський. Міська управа приміщувалася в пожежній ремізі (бо ратуш москалі спалили). Туди увійшла делеґація і перейняла владу від тодішнього посадника (бурґомістра) Франца Стобєцького та передала новоназначеному О. Мостовому. І. Розмарина секретаря, та Вацлава Дама, інспектора поліції, після заяви льояльности залишено на їх постах. Недалеко при вул. Бережанській, в домі

І. Ненича, містилася жандармерія. Туди подалася делеґація, перейняла владу і передала в руки Володимира Била, поручника австрійської армії. Перебрання повітового староства відбулося теж без більших перешкод. Звільнено дотеперішнього старосту Стефана Танського, а назначено Осипа Танчаковського, як повітового комісаря. Більшість урядовців, після заяви льояльности, осталася на своїх постах. Згодом звільнено начальника пошти Н. Скуповського, а назначено М. Брикайла. Відділ телефонічно-телеграфічний перейняв фаховий телефоніст Осип Мандибур. Інших працівників пошти (поляків і жидів) залишено на їхніх постах. На протязі дня влада повіту і адміністрація міста перейшла в українські руки. Повітовий комісаріят та уряди оформилися так: Осип Танчаковський — повітовий комісар, Іван Ганас — заступник, Іван С. Кучма — секретар і протоколянт, Іван Било та Спиридон Тихий — жандармерія, Дмитро Сена — адміністраційні справи, Василь Рудий — громадські справи, Володимир Сухий — судівництво, Іван Тихоліс — скарбовий уряд, М. Брикайло — пошта, Евстахій Вороневич — харчові справи, Стефан Шпундер — промислові, д-р Лаврівський — повітовий лікар, Н. Кірхненр — ветеринар, д-р С. Хорубський — директор лікарні, Іван Головінський — адміністратор лікарні, Осип Лада — повітовий інспектор шкіл, Мирослав Кучма — рекрутація і перепустки, Н. Рарес (голяндець) — начальник залізничної станції. Директором хлоп'ячої школи став Кипріян Малис, дівочої — Ольга Косовичівна. Цілу низку керівників різних галузей адміністрації та фахових бюрових працівників залишено на їхніх постах. З перших днів адміністрація міста та повіту працювала справно.

Військова команда повіту та міста була в такому складі: Микола Галій — комендант міста, (тоді поручник, а згодом сотник УГА), Михайло Ґой, поручник УГА, — заступник, Осип Боднарович, хорунжий УГА, — ад'ютант, Корнило Будний, поручник УГА, — рекрутація і безпека, Стефан Банах, хорунжий, — шеф військового вишколу, Василь Чопей, поручник австр. армії, — організатор Підгаєцької Сотні. (Вона вже 19-го листопада 1918 відійшла під Львів).

Як уже згадано, українська адміністрація міста намагалася працювати справно. Одначе тодішні воєнні умовини були дуже непевні, господарські обставини були дуже, а дуже важкі. Місто в руїнах, населення зубожіле з великими матеріяльними потребами. Треба було насправді великої відданости як військових так і цивільних працівників української влади, а також вияву патріотизму з боку населення, щоб вдержати лад і безпеку, як цього досягнула українська адміністрація міста 1918 - 1919 рр.

Замітним прикладом може послужити міський шпиталь. Його адміністрація в роках української влади була в руках Івана Головінського. Кошти удержання шпиталя асиґнував повітовий комісаріят. Начальним лікарем був д-р Станислав Хорубський, в склад лікар-

ського персоналу входили д-р Арнольд Ляндав і д-р Саломон Сальпетер (оба жиди). Д-р Хорубський не покидав свого становища через цілу війну, виявив повну співпрацю з українською владою. Медично-санітарна обслуга була в руках польських монахинь св. Вінкентія. Вони дуже часто виявляли своє не зовсім прихильне становище супроти української влади, та під проводом д-ра Хорубського і доглядом з боку шпитальної адміністрації (І. Головінського) допомогли багато як військовим так само й цивільному населенню. Д-р Хорубський остався на своїому становищі також при переході адміністрації міста в польські руки. У 1923 році за урядування комісарничого бурґомістра Владислава Сокольніцького, міська управа наділила д-ра С. Хорубського почесним громадянством міста Підгайці, а при тім назвала одну з вулиць його іменем.

Д-р Микола Галій, сотник УГА, комендант міста Підгайці 1918 р.

Перейнявши адміністрацію міста та владу в повіті, українські власті зустрілися з численними проблемами. Між іншим з одною доволі дошкульною, а саме — брак друкарні. Одинока друкарня в Підгайцях згоріла під час відступу російських військ у 1917 році. Щоб зарадити бракові, Повітовий Комісаріят закупив цілу друкарню у Відні та уможливив її власникові — Вайнлесові, перевезти її окружними дорогами до Підгаєць. Вайнлес із вдячности українській владі виконував усі друкарські роботи безплатно, лише за зворотом коштів паперу, фарби та інших необхідних друкаських приборів.

Культурно-освітнє життя.

До половини 19 ст. культурно-громадське життя міста зосереджувалося при церкві. Церковні братства і сестрицтва частинно займалися культурними справами, зокрема вихованням та збереженням високої моралі своїх членів. Те саме в деякій мірі залежало від національної свідомости священика (пароха), а також нечисленної інтеліґенції, що в даному часі жила в місті.

Із записів, що нам їх вдалося віднайти, виходить, що "Просвіта", основана 1868 року у Львові, не розвивалася в нас швидким темпом, бо відомо, що 1872 року постало в Підгайцях товариство "По-

братим", а 1873 р. "Поміч". Вони мали кооперативний характер і їхня діяльність обмежувалася до взаємної фінансової допомоги своїм членам.

Читальня "Просвіти".

З оснуванням філії т-ва "Просвіти" в Підгайцях 1892-го року культурно-освітне життя в місті прибрало більш зорганізовану форму та почало жвавіше розвиватися, а ще більше після зорганізування читальні "Просвіти" в першому році по заснуванні філії. Ініціятором був Онуфрій Маркевич, кушнір, тодішній заступник бурґомістра. Він зібрав у своїому домі при вул. Золотій 12 членів-основників, бо так вимагав статут товариства та тодішній державний закон. Читальня ґуртувала міський свідомий елемент, здебільша молодь. Одначе в перших роках її діяльність була доволі обмежена. Вже на переломі сторіч існував при читальні мішаний хор. Видно, що хор мав добру славу серед тодішного суспільства, коли 1906 року брав участь в концерті в Коломиї, де тоді був приїхав цісар Франц Йосиф І-ший. Члени того хору, Іван Кучма та Іван Хировський до своєї смерти розказували про широку славу хору. Хор був під мист. кер. дяка Білецького, а згодом теж дяка Мушкевича. Через брак власного дому, читальня приміщувалася в різних місцях, довгі роки в домі Костева при вул. Галицькій, згодом в "Дяківці" при вул. св. о. Миколая.

Чоловічий хор в Підгайцях 1943 року.

Культурно-освітній розвиток та піднесення свідомости міщан та селянства в повіті в довоєнних роках слід завдячувати наполегли-

вій праці одинокого в тому часі адвоката-українця, Володимира Бачинського. Він був наче духовим батьком громади міста та повіту.

Драматичний гурток.

Другою важливою ділянкою діяльности кожної читальні "Просвіти", також і в Підгайцях, був драматичний (аматорський) гурток. Ще до Першої світової війни драматичний гурток ставив театральні вистави. В роках між двома війнами драматичний гурток був одним з найкращих у повіті. Побіч поважних драм ставив з повним успіхом оперетки, як для прикладу "В ніч під Івана Купала". Довголітнім режисером і душею гуртка був Іван Головінський, судовий урядовець. Під його проводом драматичний гурток був завжди на належному мистецькому рівені. Згодом провід перейняв Осип Ткачук, власник першорядного ресторану в місті "Земянська", здібний комедіянт. Тоді гурток славився добрими комедіями. Голова і заразом режисер Володимир Палінський перейняв провід на кілька років до вибуху Другої світової війни і ним кермував до 1939 року.

Драм. гурток свої проби відбував у різних домівках. Вистави влаштовував у тодішній найкращій в Підгайцях залі "Сокола". З хвилею побудови "Дяківки" (парафіяльний дім для сотрудника і дяка при вул. св. Миколая з просторою залею і сценою), читальня та всі її культурно-освітні клітини включно з драматичним гуртком, перенеслися до неї. Там же відбувалися також вистави. Від 1934 р. культурно-освітне життя міста зосереджувалося в новозбудованому Повітовому Українському Народному Домі, при вулицях Бережанській і Літинських. Дім мав простору театральну залю (найкращу в місті), кілька кімнат, в яких приміщувалися повітові установи: Філія "Просвіти", "Сільський Господар", "Рідна Школа", "Союз Українок", а також майже всі міські суспільні організації. Тоді справді суспільно-громадське життя бурхливо розвивалося. Варто ще підкреслити, що на якість вистав драматичного гуртка, зокрема на акторів, мали великий вплив мандрівні театри, як "Заграва", "ім. Ів. Тобілевича", Когутяка й інші, що дуже часто влаштовували в Підгайцях театральні вистави. При тому вони допомагали гурткові у вишколі акторів.

Товариство "Родина".

Описуючи культурно-освітнє життя міста, не можна поминути цієї організованої клітини, що дуже багато причинилася до свідомости міщан, а це, як сьогодні можемо назвати, дискусійний клюб "Родина". На переломі сторіч 19 і 20 не всі міщани були грамотні. Але деякі були вже письменні, а було також кількох інтеліґентів-професіоналістів. Тоді було зорганізовано гурток читання газет і книжок. Читали їх вголос перед авдиторією. Після того вив'язувалася іноді

цікава дискусія. Таке читання сильно притягало людей до читальні. Так було до вибуху Першої світової війни. В часі війни культурно-освітня праця зовсім припинилася, але вже від самого початку української влади в місті (від 3. XI. 1918 р.) вона віджила. Відновив свою діяльність також згаданий гурток, але вже у зовсім іншій формі та іншої назви, а саме — товариство "Родина". Т-во об'єднувало інтелеґентні круги міщан. Це було щось у роді касинового товариства.

Товариство "Родина" 1918 року.

Там розвивалася політична думка міщан, там кристалізувався їх політично-державницький світогляд. До нього належали тодішні провідні військовики та керівники повітової і міської адміністрації. Іноді гостем того товариства бував полковник **Гнат Стефанів**, пізніший комендант оборони Львова.

Спорт. Клюб "Хортиця".

Одначе варто зупинитися над ще одною ділянкою суспільного життя міста, спортом. Спорт плекали від самого світанку культурно-освітнього життя міста молодечі організації "Січ" і "Сокіл". "Січ" перестала існувати з вибухом Першої світової війни, а "Сокіл" розв'язала польська влада в часі пацифікації 1930 року. Тоді також розв'язано Пласт. Молодь цікавилася спортом і тому виникла потреба зорганізувати окрему спортову дружину, спершу копаного м'яча, а згодом інших ділянок спорту.

На весні 1931 року зорганізовано дружину копаного м'яча під назвою "Хортиця". Організатором і душею спортової команди був сьогодні покійний Зенон Сена (розстріляний большевиками в Бережанах в червні 1941 року). До управи цього клюбу належали: Мирослав і Ярослав Пенкальські, Лев Баб'як (розстріляний німцями 1942 р.) і Олекса Крамарчук. "Хортиця" мала спершу спортові однострої синьо-жовтої барви, згодом змінено на червоно-чорну. Як однострої

так і все спортове приладдя дружина купувала за власні фонди, на що складалися членські вкладки кожного члена та деякі прибутки із спортових змагань. "Хортиця" була зовсім самостійною організацією молоді.

"Хортиця" змагалася на площі Старого Міста, яку 1934 року насильно загарбала від громади польська парамілітарна організація "Стржелєц". Змагання часто притягали понад тисячу глядачів. В Підгайцях існували також польський клюб, спочатку "Поліцийни Клюб Спортови" (ПКС), пізніше "Стржелєцкі Клюб Спортови" (СКС), та жидівський "Макабі". З тими клюбами "Хортиця" змагалася на цій самій площі в гостинних і відплатних змаганнях. На гостинні змагання прибували такі українські дружини: "Лисоня" — Бережани, "Степ" — Монастириська, "Буревій" — Бучач, "Поділля" — Тернопіль, "Роксоляна" — Рогатин, а також з Теребовлі та Козови. Після гостинних змагань "Хортиця" виїжджала до тих міст на відплатні змагання. "Хортиця" була одною з кращих дружин у Галичині, займала у спортових табелях високі місця. До кращих змагунів зачислювано таких спортовців: Зенон Сена, Гриць Комаринський, Левко Баб'як, Мирослав Пенкальський, Ярослав Сена, Йосиф Ґілітович, Богдан Кальба, Ярослав Пастушенко, Мирослав Кальба і Олекса Масляк. Це до 1939 року.

В роках большевицької окупації існувала в Підгайцях спортова дружина зорганізована на інших засадах, з іншою назвою та з іншими змагунами. Члени "Хортиці" в більшості були виарештовані окупантами, деякі виїхали на захід, а дехто перебував у підпіллі (Я. Сена й інші).

В часі німецької окупації спортова дружина відновила свою діяльність. Головою клюбу став Ярослав Сена. Лише кількох змагунів із "Хортиці" належало до нової дружини. Багатьох їх не стало між живими. Клюб доповнено новими змагунами, що відзначалися особливими здібностями, а саме: Іван Цибульський, Іван Товпаш, Роман Голіят, Франко Будас, Зенон Товпаш та інші. Дружина не лише змагалася на цій самій площі, але, мимо дуже скомплікованих обставин, виїжджала до інших сусідних міст (1943 р. Теребовля).

Клюб "Хортиця" мав свою прибудівку, а саме: "Молоду Хортицю", тобто команду, у якої склад входили молодші віком змагуни 16-18 років життя. Подібні дружини мали інші клюби в Підгайцях і сусідніх містах, з якими "Молода Хортиця" змагалася з повним успіхом. Крім того існувала дружина відбиванки. Організатором і душею цієї дружини був Стефан Тихий. Суддею копаного м'яча був Маркіян Стеткевич, спершу урядовець, а згодом начальник пошти в Підгайцях.

Католицька Акція Української Молоді (КАУМ).

В міжвоєнних роках незвичайно жваву діяльність проводило руханково-пожарниче товариство "Сокіл". В ньому гуртувалася молодь повище 18 років життя. Його історія сягає перших років 20 ст.

Другою важливою організацією молоді в Підгайцях був Пласт. Станицю зорганізовано 1925 року. Головним організатором і душею Пласту був о. Михайло Блозовський. Найбільше активізувалися: В. Палінський, Галя Шпундер (тепер Бойко), Мирослав Возняк. Пласт об'єднував молодь від 10 років життя (новаки). Пласт і "Сокіл" розв'язала польська влада під час пацифікації 1930 року. Пласт став тоді нелегальною організацією молоді.

Щоб виповнити прогалину витворену розв'язанням названих молодечих організацій суспільно-громадського характеру, у 1934 році зорганізовано при парафії в Підгайцях Католицьку Акцію Української Молоді (КАУМ). Вона під фірмою релігійної організації вела незвичайно важливу національно-освідомлюючу роботу серед молоді. Її духовий управитель і організатор о. Юрій Пашківський, був насправді наче рідним батьком КАУМ. Крім виховно-освітньої роботи, тобто сходин, на яких були виклади історії і географії України, українська мова і література на вищому ступені, КАУМ організував драматичний гурток та інші гуртки. Це, що робили по селах просвітянський і рідношкільний доріст або Хліборобський Вишкіл Молоді, в місті це виконував КАУМ. В ньому визначалися багатонадійні молоді люди як: Микола Корпан, М. Фурда, М. Садовський, В. Тихий, С. Корпан та інші.

Союз Українок.

З жіночих організацій варто підкреслити Союз Українок. До відділу належало не тільки свідоме жіноцтво міста, а також деяких сіл повіту. Вони не тільки працювали серед міської громади, але й деякі з них виїжджали в села повіту організувати дошкілля-садочки, а там допомагати на місцях. Особливою активністю позначувалися такі пані: Галина Стецюк, Стефанія Яворська, Ольга і М. Косович, Параня Кучма, Лукія Шпундер, коротше Ірина Падох.

Будова Повітового Українського Народного Дому.

Будовою Повітового Народного Дому займався окремий Комітет створений Філією т-ва "Просвіта" та Повітовим Союзом Українських Кооператив, отже це була справа повітових установ, а не лише української громади міста Підгайці. Одначе, як працівники Філії "Просвіти" так само і ПСК виходили якраз із громади міста, а також більша частина діяльности міських громадських установ в роках 1927-1935 була спрямована на здобуття фінансових засобів для Україн-

ського Народного Дому. Таким чином громада міста Підгайці несла один із найбільших тягарів, що довгі роки тяжів на ньому.

Справді, Філія "Просвіти" була власником площі при вул. Бережанській і Літинських, на якій побудовано Народний Дім, але фінанси на його будову прийшли спершу від родини Маркушів. Перед смертю 1925 року, вони записали своє майно (будівельна площа при вул. Вузькій) на цілі Народного Дому. Цю площу розподілено на три парцелі і кожну з них продано по 1,200 золотих. Одержані з продажі 3,600 золотих стали основою фінансів потрібних на будову.

В наступних роках хор "Боян", драматичний гурток та всі інші суспільні установи міста весь прибуток з улаштовуваних імпрез призначували на будову Народного Дому. При великих зусилях всього громадянства повіту, а також за фінансовою поміччю еміграції у ЗСА, половину запляновaного будинку вдалося закінчити так, що 1934 року до нього перенесено бюра філії т-ва "Просвіти" та інші повітові установи, а також суспільні установи міста. Долішню частину (партер) зайняв для своїх потреб ПСК, як співвласник дому.

Український Народний Дім належав до найкращих будівель міста — був окрасою Підгаєць.

Під польською окупацією.

В наслідок політичної і мілітарної переваги, більшість земель Східної Галичини в другій половині 1919 року знайшлася під польською окупацією. На початку липня поляки перейняли владу в Підгайцях. Дуже дивним були перші дні нової влади, що остались в пам'яті мешканців міста на довго. Під охороною війська, члени польських товариств "Сокул" і "Школи людовей" зорганізували поліцію. Новозорганізована поліція своє урядування почала від арештів провідних українських громадян міста та околиць. Поверх десятки їх приведено на міську торговицю, наказано зняти верхню одіж, покладено на землю і палками, а то прикладами крісів збито до безтями. Більшість збитих знепритомніла. Тоді їх відляли водою і биття повторено. Від тої, так званої "малої пацифікації" померли: Андрій Тихий, Спиридон Мушкевич, Дмитро Тихий (Старе Місто), а дещо пізніше інші. Тим вчинком вславилися сини відомих польських родин: Томасікевичі, Войцєховскі, Ковальчуки і Маєвскі. Вже на початку своєї влади поляки вороже настроювали місцеве населення проти себе.

Перша окупація большевиків у 1920 році тривала коротко. Крім грабежі населення і спустошення й так зруйнованого міста, вона нічого корисного не принесла.

Після відступу большевиків, польська влада почала "стабілізувати" життя мешканців. В перших роках урядували повітові наказні комісари (старости), а також номіновані воєводою бургомістри. Першим таким бургомістром був Станислав Стобєцкі, після нього Влади-

слав Сокольніцкі, Станіслав Зачек, Станіслав Риш, Ратнер і Сорскі. Пізніше урядували "вибрані" Маріян Домадзєрскі та Леон Немчицкі. Останній навіть не був мешканцем міста. Він був львів'янином, сотником резерви польської армії. Був "вибраним" на вимогу старости. Крім староства і міської ради, в місті позначалися своєю владою повітовий комісаріят поліції, місцевий постерунок (станиця) поліції, а в пізніших часах тісно з ними співпрацював "Стржелец" та "Оборона народова". Очевидно в місті працювали державні уряди (податковий, пошта і т. под.), а також повітова та міська адміністрація.

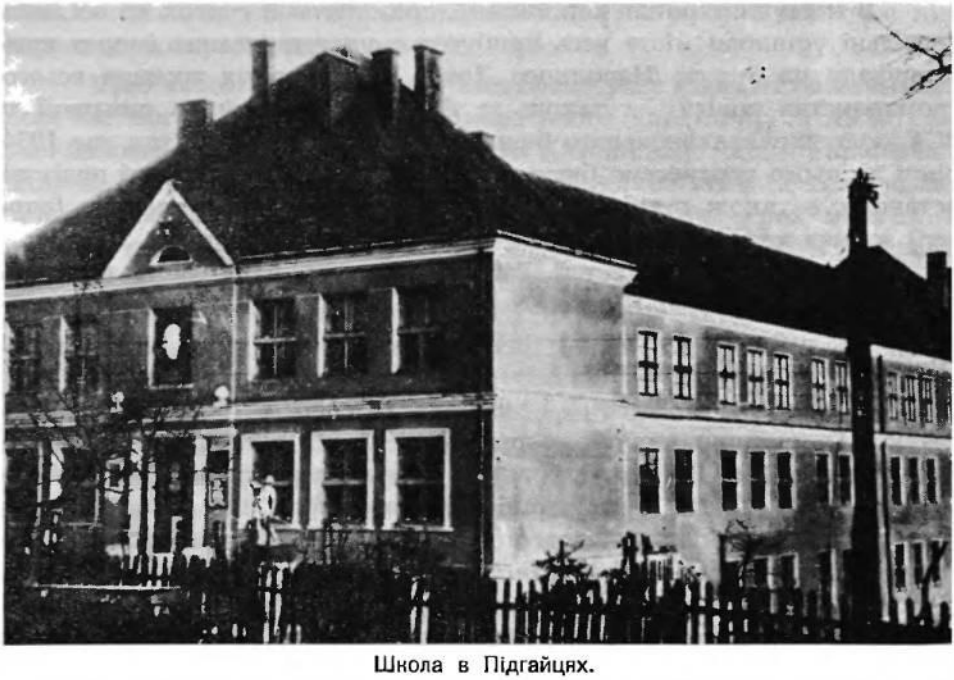

Школа в Підгайцях.

Обі 7-клясові школи (дівоча і хлопяча) стали польськими, тобто викладовою мовою була польська мова. Обі парафії, греко-катол. і латинська, а також рабіни мали право реєструвати народини, шлюби, смертність. З їх реєстрації користали також урядові чинники (реєстрація дітей шкільного віку, хлопців до військової бранки і т. под.).

Найширшими правами користувалася польська поліція. Вона складалася виключно з поляків. По закону, поліція повинна бути на сторожі громадської безпеки та правопорядку, але польська поліція займалася передусім політичними справим, точніше поліціянти були політичними агентами. Це іноді приводило до гострих конфліктів між поліцією і населенням, бо чому поліцай заборонював напр. носити "мазепинку" (шапку виробу українських інвалідів) чи співати на зібраннях або весіллі стрілецькі пісні.

Вільні професії.

Польська шовіністична політика супроти українського населення сильно утруднювала джерело заробітку так само як звичайному робітникові, так і інтеліґенції. Українців, працівників в урядових установах чи навіть у повітовій і міській управі, поляки звільнювали з праці, замінюючи їх своїми людьми з корінної Польщі. І так вже в перших роках польського панування звільнено: Стефана Шпундера і Дмитра Сену — урядовців староства, Івана Головінського, урядовця суду, Василя Рудого, Олексу Мостового й багато інших.

Насправді деяких українців залишили на праці в адміністрації чи в школі, але це мусіли бути люди неактивні в суспільно-громадському житті, або (незначний відсоток) перенесли свої метрики з церкви до костьола.

Щоб мати джерело прибутку чи місце заробітку, українці творили власні варстати праці, а якщо професіоналісти, то свої бюра. Варто згадати тих, що працювали в Підгайцях у міжвоєнних роках.

Лікарі: Д-р Григорій Явний і д-р Шкляр.

Інженери: Михайло Вільчинський — архітект, Стефан Банах — електрик.

Нотарі: Стефан Левицький, М. Кокуревич.

Правники: Д-р Григорій Стецюк, д-р Євген Ловицький, д-р Григорій Чикета, д-р Микола Малицький, д-р Олекса Яворський, д-р Осип Бойко, д-р Онуфрій Маркевич, д-р Андрій Когут, мгр. Євген Сена.

Судді: Роман Метик, Володимир Стеткевич, Василь Климко, М. Сухий.

Учителі: Кипріян Малис, Осип Лада, Іван Било, Ольга Косович, Марія Косович, Симон Тесельський (переніс метрику), Лукія Шпундер, Стефанія Метик, Олекса Мостовий (звільнений з праці), Василь Фридель. Іван Головінський, управитель міського шпиталя (лікарні) ще з перед 1900 року.

Урядовці міста і повіту: Стефан Шпундер (староство, звільнений), Дмитро Сена (староство, звільнений), Василь Рудий (суд, звільнений), Іван Головінський (суд, звільнений), Маркіян Стеткевич, пошта, Мирослав Кучма, магістрат, Петро Вороневич, повітовий уряд. Затруднені в українських професіоналів: Гриць Ґерета, Осип Мушкевич, Зенон Сена, Олекса Галькович, Левко Бабяк, Мирослав Тихий, Іван Титла, І. Конрад, Петро Вороневич, Іван Кучма й інші. Ці інтеліґенти, що не могли знайти праці ні в адміністрації, ані в приватних бюрах відкривали крамниці і тим чином розвивали українське купецтво. Напередодні Другої світової війни в місті було біля 20 українських крамниць, включно з м'ясарнями і ресторанами.

Доволі велика частина міської інтеліґенції працювала в кооперації (Повітовий Союз Українських Кооператив, Повітова Спілка, Ра-

йонова Молочарня), а також у суспільних установах ("Просвіта", Сільський Господар, Рідна Школа, й інші). Агенцію обезпеченового т-ва "Дністер" обслуговував один урядовець, спершу А. Ласовський, пізніше Микола Волчук.*)

Ремісники.

Своєрідну групу міщан творили ремісники. В давнині вони були об'єднанні в ремісничі цехи, в наших часах працювали індивідуально. В міжвоєнних роках їх було кілька десяток; тут згадаємо деяких із них. Боднарі: Спиридон Тихий, Семен Титла, Спиридон Титла, Михайло Кучма, Матей Титла, Володимир Доскоч; гончарі: родина Доскочів, Василь Голуб, Володимир Тесельський, родина Мелеників, Бронислав Розмаїтий, Василь Тесельський; кравці і кравчині: Микола Кузило, Мирон Чорній, Іван Маркевич, Стефанія Кендзерська, Марія Овсянецька, Стефанія Галькович, три з прізвищами Марія Кучма; кушнірі: Ксаверій Мостовий, Іван Кучма, Стефан Кучма, М. Чорній, Ілько Кучма, М. Ковальський; шлюсарі: Олекса Крамарчук, Андрій Боднар, Михайло Гунчак, Ізидор Цегельницький, Володимир Косович, Медоньо Меленик; м'ясарі: Іван Кучма, родина Неничів, родина Титлів, М. Юркевич, Стефан Дзядикевич, Григорій Кучма, Йосиф Пенкальський, Павло Долинський, Максим Медюх; фризіери: Мирослав Пенкальський, Нікон Головінський.

Духовники.

Наші священики від давен-давна робили незвичайно важливу та корисну роботу для українського народу. Таких священиків народ високо цінив та глибоко шанував. Багато міщан, що висилали своїх синів до високих шкіл бажали, щоб той син чи сини стали священиками. Таким чином мешканці Підгаєць видали більше священиків чим інших професіоналістів. У 1879 році о. Іван Залуцький став парохом Теребовлі. До Першої світової війни Іван Ковальський, син Дмитра, закінчив богословіє. Петро Мостовий син Ксаверія закінчив студії в Інсбруку. Кілька років по війні Василь і Мирон Головінські, оба вояки УГА, стали священиками. Василь у Зарваниці, Мирон у Вишнівчику. У 1930-тих роках теологію закінчили Володимир Мушкевич і Антін Кучма. Останній є парохом біля Ню Йорку (ЗСА) втішається повагою прикладного душпастиря.

---

*) Ми заподали неповний список української інтеліґенції, без духовенства, з високою і середньою освітою до 1939 року, приблизно було стільни само польської і жидівської.

В "Історії міст і сіл УРСР, Тернопільсьна Область", Київ 1973, на стор. 117 написано: "...до 1939 року в Підгайцях було лише 4 чоловіна з вищою і 25 чоловік з середньою освітою"...

В міжвоєнних роках на парафії в Підгайцях ціла низка священиків були насправді наші духовні й національні провідники, а саме:
о. Іван Токар, довголітній парох, голова повітової Нац. Ради 1918 р.,
о. Юліян Фіцалович, сотрудник і секретар Нац. Ради 1918 р.,
о. Петро Наболотний, сотрудник, голова філії т-ва "Просвіти",
о. Юрій Бернат, сотрудник, секретар філії "Просвіти",
о. Зеновій Кузьмович, монах, організатор монаших покликань,
о. Михайло Блозовський, сотрудник-катехит, організатор Пласту,
о. Юрій Пашківський, сотрудник, організатор і опікун КАУМ,
о. Василь Костюк, сотрудник, суспільно-громадський діяч,
о. Ярослав Княгиницький, катехит, провідний церковно-громад. діяч,
о. Евстахій Гайдукевич, парох, визначний церковно-суспільний діяч.

Фундація о. Івана Залуцького.

У родині боднара, Дмитра Залуцького, народився 1831 року син Іван. Він студіював богословські науки у Львові, завершив їх у Відні, після того висвятився на священика. 1879 року став парохом Теребовлі. Підприємчиві здібності успадковані від батька розвинув до найширших меж. Різними фінансовими трансакціями доробився поважного майна. Був міліонером, найбагатшим священиком у тих часах. За свого життя призначив 60 тисяч корон на різні добродійні і суспільні цілі. У своїому завіщанні залишив 116 тисяч корон майна (земля, будівлі) на найважливіші суспільні цілі в тих часах. Між іншим залишив у спадщині фільварок у селі Свидова на Чортківщині, понад 300 морґів землі на фундацію його імени. Фільварок, згідно з волею фундатора, належав до парафії в Підгайцях. Кожнорічний дохід з нього був призначений на посаг для одної бідної дівчини в Підгайцях, що виходила замуж. В останніх роках фундацією кермував комітет у такому складі: Ілько Головінський, Стефан Кучма, Іван Ковальський та Іван Головінський, старший. Всі вони були членами церковного братства. Дохід з фільварку, значить, висота фонду, в різних роках була різною, пересічно виносила 400 корон річно. Завдяки тому кожного року бідна дівчина могла вийти замуж за багатшого жениха, маючи такий посаг. Очевидно, були різні негодування, бо ж це зовсім природно. Останню фундацію приділено 1939 року. Совєтська влада знаціоналізувала фільварок і тим чином фундація зліквідувалася.

Дмитро Залуцький (батько о. Івана) залишив у своїому завіщанні невеликий дім з городом при вул. св. Миколая (понижче Дяківки) для сестер-монахинь. У 1931 році в ньому поселено 4 сестри Студитки. Сестри виконували дуже важливу роботу для церкви, в сестрицтві, а також оснували і проводили захоронкою, де вщіплювали в дітей християнські засади і любов свого народу.

Напередодні Другої світової війни.

Від ранньої весни 1938 року людство охопила воєнна гарячка. Під тим настроєм жили також мешканці міста. Судети, події на Литві, метушня західньо-европейських дипломатів, виразно вказували на неминучість війни. В місті збільшено поліцію, приспішено мобілізовано та вишколювано Оборону Народову та "Стржельців". Щораз обмежувано свободу рухів: допитами і ревізіями в домах, на станиці поліції, в магістраті. На вулицях відбувалися часті обшуки молодих людей (українців). Збільшено число секретної поліції, бо для Бєрната і Стерни (тайні поліціянти) було забагато роботи.

На початку осени Карпатська Україна зроджувала багато надій серед мешканців міста. В парі з тим цькування Польщі проти Карпатської України, зазіхання мадярів на її землі, а особливо так зв. Віденський арбітраж, який скривдив молоду українську державу передаючи мадярам Ужгород, Мукачів і Берегово, викликали серед українців обурення.

Неділя, 23-го жовтня. Від ранку січе дрібний, густий дощ. З уст до уст передаються доручення, щоб прибути на вечірню до Успенської Церкви. Лише в 10-ту п'ятницю (парафіяльний празник) можна побачити стільки людей, що в цей слотливий вечір. Люди не поміщуються в церкві, стоять на дощі довкруги. Після високопатріотичної проповіді о. Ю. Пашківського, люди подалися до виходу. Всі брами з церковного подвіря замкнені, а при них стійки. Нікого не випускають. Хтось замаскований із стіп хреста св. Тверезости виголошує революційного змісту промову. Закликає взяти участь у поході до стрілецьких могил на цвинтарі, де має бути закінчена маніфестація. Похід, не зважаючи на густий дощ, оформився швидко.

Попереду йшла шкільна молодь, за нею жіноцтво, а так упорядкованими чвірками молодші і старші. З ринку чоло походу входить у вулицю Широку, а закінчення ще ген, коло церкви. Це приблизно 3 тисячі демонстрантів. Стрілецькі і революційні пісні несуться з багатьох уст. То тут, то там чути оклики: "Хай живе Карпатська Україна!", "Смерть мадярам!", "Хай живе Україна!", "Смерть ляхам!" і дальше лунає бадьора пісня, хоч дощ сильно дошкулює. Коло будинку староства, недалеко суду, вулиця Широка заблькована поліцією: попереду скорострільці. Нараз поліція почала бити палками по чолі походу (по шкільній молоді і жіноцтві). Є наказ пропустити передніх назад, а наступні мусять продертися крізь поліційну заставу вперед. Счинилося замішання. Поліція б'є безпощадно всіх і куди попало. Демонстранти розбігаються хто куди.

На другий день поліція арештувала декілька осіб з міста і Галича, але по переслуханні звільнила, бо кожний з них подбав про відповідне "алібі".

Друга половина березня 1939 року. Політичні вісті підносять воєнну гарячку не лише в дипломатів і військових, але взагалі серед населення. Загарбання мадярами Карпатської України викликало серед українців гірке пригноблення.

В четвер (торговий день у місті) група, біля 20 осіб здебільша зодягнена в уніформи "Стржельца" і "Оборони народовей", марширує вулицею від "Сокола" до будинку староства. Несуть чорну домовину, а на ній напис: "Погжеб Карпатскей України". На подвір'ї староства тодішній війт (солтис) Білокриниці, Блажей Руг, виголосив відповідну до події промову й на тому "похорон" скінчився.

В місті дивні настрої. Поліція арештувала: д-ра Олексу Яворського, кол. посла до сойму, о. Ярослава Княгиницького, Ярослава Сену, Володимира Томашівського, Олексу Мостового й ще кількох та всіх їх запроторила до Берези Картузької. Через день відділи поліції стережуть кожного закутка в місті. В ночі відбуваються також події, бо й ОУН почала сильніше діяти. Напередодні празника Успення Пресв. Діви Марії настрої доходять до кульмінаційної точки. Алярмова мобілізація. Ще того вечора від'їхали з міста перші змобілізовані військові. День 1-го вересня був для українців днем надій на великі історичні події. Вибух німецько-польської війни ми всі уважали за початок світової війни, в якій буде відновлена українська держава. У другому тижні війни в місті та довколишніх селах видно багато евакуованих із західної Польщі. Вісті про упадок польської неволі, заглушують інші тривожні — на наші землі зі сходу йде Червона армія!

Совєтська окупація.

В неділю, 17-го вересня 1939 р., вчасного пополудня ті, що слухали сконфісковані Польщею радія передавали з уст до уст вісти про те, що о год. 1-шій по пол. Червона Армія переступила границю на Збручі. В місті метушня. Великі військові з'єднання попішно втікають на схід і південь, деякі відділи повертають і подаються на захід. Через цілу ніч в місті клекотіло від переїзду танків, моторизованих частин, кавалерії та іншого роду військових формацій. Ранком в місті війська небагато. Урядові будинки порожні. Староста, комісар повітової поліції та ще кільканадцять повітових урядовців виїхали в невідоме. На ринку та по вулицях багато поліції в повному озброєнні. Нікого не зачіпають, про ніщо не дбають. Тиша перед бурею. Около 3-го год. по полудні в місто ввійшли перші стежі кавалерії Червоної армії. Поліціянтів без одного стрілу забрали в полон.

Підгайці почали писати нову сторінку своєї історії.

Нова влада — нові порядки.

При вході до міста Червону армію привітала делегація зложена з жидівського пролетаріяту під проводом Сруля Морочніка. В місті почалися нові зарядження. З 8 членів підпільної комуністичної партії в Підгайцях створено владу-комісаріят. Зорганізовано також міліцію. Із згаданих 8 членів КПЗУ було 6 жидів з міста (Ерда, Луїс, Сальпетер, Габер, Фрідман і Рафуль), Вовк (українець) із Сільця та Ричай (поляк) з Голендрів. Виконуючи інструкції ОУН, в склад міліції увійшло багато молодих хлопців-українців. Наказ: познайомитися зі зброєю! Відділи міліції були не лише в місті, але також у довколишніх селах: Старе Місто, Галич, Сільце. Міліція існувала до так званих виборів депутатів до Народних Зборів Західної України. Побачивши наочно "вибори" та початки совєтських практик, хлопці-міліціянти заховавши придбану за той час зброю та набої, розійшлися хто куди. В місті створено нову адміністрацію, змінено назву з повіту на район, міські та районові відділи адміністрації.

Комендантом містав став М. В. Слон, згодом був секретарем райпарткому. Райвиконком — Рибалченко, голова, Криворучка, секретар. НКВД — Колісниченко, суд — Безкоровайний, райфінвідділ — Матчук, Райнаросвіта — спершу Хороліч, а відтак Минко, райземвідділ — Басенко, завідуючий, М. Галька — агроном, голова міської ради — Білєр, секретар Ерде, райспоживспілка на місце Повітового Союзу Кооператив — Кудр'я — голова.

Молодь із середньою і вищою освітою, що не могла в часі польської окупації дістати праці, масово стала працювати в різних державних та адміністраційних апаратах, поки її не виарештовано; було кільканадцять випадків втечі на захід.

Арештування.

З перших днів діяльности совєтських властей в Підгайцях відбувалися арешти. Перше залишків польської влади та адміністрації, поліції, військовиків, вищих повітових урядовців. В найближчих днях по Народних Зборах Західної України в Львові (26-го жовтня 1939 р.) почалися арештування української інтеліґенції в місті. Тоді арештовано: М. Мельника, Івана Бакальця, Івана Данькова, Я. Шпундера, Т. Боянівського, В. Палінського, В. Гальковича, згодом Євґена Сену та Олексу Мостового й багато інших. З міста на захід щасливо видісталися: д-р О. Яворський, д-р Г. Стецюк, д-р Г. Чикета, д-р О. Бойко, д-р Є. Ловицький, Вл. Стеткевич, А. Когут, Вол. Тихий, М. Возняк і інші. В підпілля перейшли Ярослав Сена, Микола Кузило. Згодом родини арештованих, підпільників та тих, що пішли на захід, вивезено на Сибір. Деякі там померли (двоє Сенів), деяким пощастило повернути, а по деяких слід пропав. В дні вибуху німецько-совєтської війни,

21-го червня 1941 року арештовано і вивезено до Бережан до тюрми і там розстріляно: Зенона Сену, Ксаверія Корпана і Олексу Галькевича.

Від ранньої весни 1940 року через станицю міліції, що приміщувалася в домі Цімета на ринку при вул. св. Миколая, переведено сотні арештованих із сіл повіту. Різними шиканами, погрозами та іншими засобами притаманними большевицькій системі, зорганізовано сітку доносчиків (сексотів). Через них большевики добиралися до провідних особистостей, зокрема членів ОУН. Щоб мати на очах навіть духовенство, частину парафіяльного дому о. Евстахія Гайдукевича зайнято для адміністрації міста. На Великдень, по виході з церкви, в очі мешканців міста впадала дивна картина. На ринку десятки молоді і старших працівників адміністрації з лопатами і джаганами в руках копають ями на рови під майбутній парк. Вони, мовляв, "добровільно" посвятили свій відпочинок (на Великдень) для майбутньої прикраси міста.

Вже на початку 1941 року в деяких місцевостях повіту позначаються дії ОУН. Вбивство совєтських чиновників, невдачні постріли до інших, підпільна література та інша підпільна діяльність посилила і так нечувані переслідування та арешти українського населення. Дня 11-го травня 1941 арештований допризовник ("рекрут") Микола Кубай з Новосілки в бюрі Воєнкомату вбив двох старшин. Втікаючи з бюра через дротяну огорожу, згинув від кулі енкаведиста. Відповідаючи на цей вчинок, НКВД окружило зібраних на площі "Сокола" допризовників і посіяло по них кулеметами. Крім НКВД ніхто не знав числа вбитих і ранених. Юліян Іваськевич з Галича остався без ноги.

Німецько-совєтська війна.

День 22-го червня 1941 року для багатьох був днем справжньої радости. Від рана в місті проносилося з гучномовця, що почалася війна. Бої ведуться від Балтийського моря до Карпат. Другого дня почалася "мобілізація". Мобілізація звичайно охоплює військових людей даного віку. В совєтській дійсности це масовий набір і приділення до військових формацій вишколених і невишколених людей. Працівники уряду та адміністрації, що їх привозила совєтська влада зі сходу на протязі півтори року, були майже всі військові, навіть деякі жінки (Цілуйко). Вони всі стали змобілізованими і виїхали на фронт на захід. Змобілізованих наших людей погнали без зброї на схід!

2-го липня німецькі літаки бомбардували місто. Видно, що були націлені на дім Цемета, тобто станицю НКВД, одначе великого калібру бомба впала на ринок, біля пам'ятника Леніна. Бомба вирила

величезну яму, на якої дно скинула скульптуру. Остався лише постумент. Пошкоджено будинок міської лікарні та ще декілька будівель і вулиць у місті. Це бомбардування було наче сигналом-наказом совєтським властям опустити місто. Ограбивши його з вартісніших товарів (матеріяли на одяг, шкіра, взуття, деяка біжутерія, тютюнові вироби та все інше, що було цінніше), керівники районових відділів адміністрації з родинами вантажними автами виїхали на схід. В місті не стало ніякої влади. Большевиків вже нема, німців ще нема. Лише в ряди-годи деякі частини Червоної армії виходять з лісів і швидко через місто втікають на схід. Тому й важко було через два дні зорганізувати будь-яку владу. Врешті 5-го липня в місто в'їхали німецькі стежі, а за ними ввійшли відділи війська. Сторінка історії першої совєтської окупації в Другій світовій війні закінчилася. Починається писати нова.

Ринок. Початок вул. св. Миколая.

Німецька окупація.

На другий день після зайняття німцями Підгаєць, Бережанською вулицею вмаршувала група около 30 людей озброєних легкою зброєю. З бадьорим співом на устах група підійшла до Народного Дому. Там їх окружили частини німецької армії розброїли та всіх інтернували. Внедовзі після того до німецької команди звернувся Стефан Голод з проханням звільнити інтернованих. Дир. Голод з'ясував совєтську дійсність, в наслідок якої створилося українське підпілля. Ці підпільники, з браку достатніх інформацій, вийшли озброєні з лісів і з повною вірою, що входять в місто з українською владою, стали інтерновані. Німці повірили, зброю забрали, а інтернованих звільнили.

Серед населення дуже дивні настрої. Українське населення радіє, що нарешті не стало совєтської неволі. Молодші, а особливо ті, що були пов'язані з ОУН, одушевлені відновленням української державности у Львові, актом 30 червня. Цікаве, що старші поставилися

до цієї вістки стримано, з недовір'ям. Жиди не скривали свого пригноблення, а поляки зовсім не виявляли ніякого вдоволення. З усіх усюдів доходять вістки про нелюдське масове вбивство в'язнів у тюрмах у Львові, Бережанах, Тернополі та в інших містах. По вулицях міста під охороною німців жиди з білими пов'язками на рукавах, і з лопатами і джаґанами в руках закривають глибокі ями по недавнім бомбардуванні. Що раз то більше появляється на вулицях міста молодих людей із синьо-жовтими пов'язками з написами на них: "Українське військо". В наступних днях по вулицях маршували цілі відділи таких людей з такими пов'язками.

Ратуша в Підгайцях. Світлина з 1943 року.

Проголошення відновлення Української Державности.

Про акт 30-го червня у Львові було відомо вже загалові населення. З великих плякатів загал також дізнався, що провідником ОУН є Степан Бандера. Про полковника А. Мельника нічого не говорилося.

Субота, 12-го липня. На ринку непроглядні маси людей. Дім Цімета, в якому ще донедавна містилося НКВД, прикрашено національними прапорами. На бальконі провідні постатті української громади, серед них високий німецький старшина — комендант міста. Проклямацію ОУН про відновлення української державности відчитав зібраним Михайло Лущак. Український національний гимн. Виструнчуються усі, салютує німець — комендант міста, салютують вояки на танках, які якраз у той момент в'їхали в місто. З постументу,

де ще тому кілька днів стояла скульптура Леніна, промовляє мгр. Іван Миськів. Його промова витискає сльози радости в учасників цього небуденного торжества.

Згодом подано до відома про оформлення Повітового Управління у такому складі: Мгр. Іван Миськів, голова, Микола Зацухний, заступник, Іван Титла, шеф канцелярії, Іван Кучма С., секретар, Антін Ґураль, громадські справи, Юліян Осадца, господарський реф., Михайло Галька, агроном. Повітовий суд — Василь Климко, начальник; скарбовий уряд — Олександер Ґородиський; начальник; пошта — Маркіян Стеткевич; міліція (повітова команда) — Михайло Хома; залізнична станція — П. Мартинець. Управління міста: Ілярій Товпаш — посадник, Спиридон Титла — заступник, Ярослав Сена — референт господарського відділу, Мирослав Кучма — керівник магістрату, Микола Кузило — суспільна опіка, Мирослава Томашевська — харчові справи, Володимир Осадца — скарбник, Михайло Микитин — книговод, Іван Жовківський — референт праці, Борис Головінський — контиґенти, Йосиф Овсянецький — кенкарти, д-р С. Дік — міський лікар (жид), О. Корецький — ветеринарний лікар. Міська лікарня: д-р Григорій Явний — директор, Іван Головінський — адміністратор.

В місті тоді було понад 200 чоловік Українського Війська. Жили касарняним життям у шкільних клясах (кімнатах) та в інших залях міста. Комендантом вишколу був Спиридон Тихий. С. Лотоцький був начальником реєстрації військовиків.

У Ґенерал-Ґубернаторстві.

З днем 1-го серпня 1941 року Східня Галичина, а з нею й Підгайці, увійшли в склад Ґенерального Ґубернаторства створеного на терені колишньої Польщі. З перших днів німці організували свій адміністраційний апарат, заводили свої порядки. На місце голови Повітового Управління мґра І. Миськова призначили ляндкомісаря, спершу Крюґера, згодом Дрогомирецького, пізніше Ткачика. Комендантом жандармерії призначено вахмістра Нельке, станиці СС — Мозгунова. Посадником міста призначено Володимира Головацького, згодом став ним Ізидор Ґардецький, учасник Визвольних Змагань, директор народної школи в Голгочах, а в часі фронту над Стрипою Йосиф Овсянецький. Зорганізовано допоміжну українську поліцію. Спершу комендантом був Захарій Сена, згодом булавний Кухтин. Незавидна доля була цієї поліції. Багато з них наложило життям, бо замість того, щоб служити німцям-допомагало населенню. Станиця в Підгайцях у багатьох випадках співпрацювала з українським підпіллям.

Ґетто.

Жидам спершу визначено окремі дільниці міста, де вони могли жити, а згодом створено ґетто, яке містилося на "Старій торговиці", повище Успенської церкви. До ґетта переселили жидів із сіл повіту. Кожного тижня з ґетта вивозили деяку кількість жидів, які ніколи до нього не поверталися. Жидівську самоуправу "Юденрат" очолювали д-р Л. Ґрос, д-р Ратнер, д-р Сальпетер і купець Мільх. Вона мусіла виконувати всі вимоги німців. Від осени 1942 р. жидів вивозили більшими транспортами — на захід. Від весни 1943 року в різних місцях довкруги міста розстрілювано жидів в різних кількостях і там поховано. Одною з найбільших акцій була в червні 1943 року. Тоді привели німці на поле Старого Міста, коло фігури св. Анни, поверх 1,000 жидів. Наказано викопати глибоку яму. Там їх усіх постріляно й поховано. Декілька тижнів пізніше подібні розстріли жидів відбулися на полях Загайців, у каменеломах, зараз таки при колишнім фільварку. До кінця 1943 року ґетто було зліквідоване. Деяка кількість жидів переховалася в довколишніх селах, і після відступу німців 1944 р. вийшли з підпілля.

Німецькі практики. (Німецька окупація).

Одночасно із встановленням влади та адміністрації німці почали переслідувати українських політичних діячів. У 1942 році (у квітні) арештували мґра Івана Миськова. Його розстріляли під Чортковом і поховали у так званій могилі 52-ох. З ним був також Богдан Бабяк. Дещо пінзіше арештовано Миколу Зацухлого, Я. Сену, Михайла і Бориса Левковичів, Стефу Бабяк та інших. Декого з арештованих запроторили до кацету, деяких розстріляли, а небагато з них мали щастя бути звільнемими.

Поширена діяльність ОУН, а згодом УПА разом із невиконанням різних контигентових постачань населення ставали причиною суворого переслідування ,арештувань та розстрілів провідних осіб української спільноти, а підозрілих членів ОУН зокрема. Дня 3-го листопада 1943 року під сильною охороною ґестапо привезло на ринок в Підгайцях з бережанської тюрми чотирьох молодих людей. По двох з них поставлено на сходи дому на ринку зараз же при вході на Широку вул., і на очах багатьох учасників-свідків цієї трагедії, розстріляли. Між ними згинув Микола Комар із Затурина, член підпілля. Ґестапо сподіючись відплати з боку українців, розставило в довколишніх домах сильно озброєнні застави. До пізнього вечера ці стійки були на своїх місцях, згодом від'їхали до Бережан.

Щоб заповнювати нескінчені запотребування німцями молодих людей, одних на каторжну працю до Німеччини, інших до так званого Бавдінсту, а ще інших для копання окопів на фронтах, а також

до військових формацій, німці часто уладжували лови на людей. Зловлену молоду людину звичайно вже не пускали до дому-родини. Вони подавали вістки про себе вже з місця призначення.

Набір до дивізії "Галичина".

Правило, що лише німці мають право носити зброю і воювати проти большевиків, втратило свою актуальність з програною під Сталінградом в лютому 1943 року. З того часу німці різними шляхами шукали співпраці з українським населенням. На весні цього ж року започаткували творення "Дивізії Галичина". Центральну Українську Військову Управу очолив у Львові проф. д-р Володимир Кубійович, голова Українського Центрального Комітету; в Підгайцях таку повітову Військову Управу очолив дир. Іван Михайлів, начальний директор Повітового Союзу Українських Кооператив. До неї входили також д-р Григорій Чикета та Ізидор Ґардецький. Перший набір до дивізії в червні 1943 року дав зовсім мінімальні висліди. Українське населення маючи безліч наочних фактів фізичного винищування німцями ненімецького населення, в тому також українців, поставилося до творення дивізії з оправданим недовір'ям. Лише 12 молодих людей з міста зголосилося до дивізії в першому наборі. Вже кілька місяців пізніше, коли зросли вигляди на користі українського народу з дивізії, до неї вступило багато української молоді, а то й старших з міста і повіту. За дивізією промовляли такі атути: 1) совєтська армія неминуче захопить українські землі, а тоді змобілізує людей і вони слабо озброєні, без вишколу стануть гарматним м'ясом на фронтах; 2) дивізія вже виявилася тихим союзником УПА, доставляючи їй нелеґальним шляхом зброю, воєнний виряд, вишколених військовиків, а то рядових стрільців; 3) важко збагнути як закінчиться війна; всі були певні прогри Німеччини і це зроджувало надії, що після неї західні альянти розправляться з найбільшою тиранією світу — СССР. Мати під зброєю в таких обставинах тисячі українців, значить мати добрий початок для майбутньої української армії; 4) в дивізії є більше виглядів зберегти своє життя чим в запіллі, чи під совєтською займанщиною. Так і сталося. Дивізія зберегла при житті сотні підгаєчан.

Український Допомоговий Комітет.

На окупованих землях німці заборонили творити будь-якого характеру суспільні установи, але уможливили діяльність створеного на переломі 1939-40 рр. у Кракові, Українського Центрального Комітету. Клітину цього ж комітету зорганізовано в Підгайцях восени 1941 р. Головою комітету став о. декан Евстахій Гайдукевич, секретарем д-р Григорій Чикета. Комітет офіційно діяв як харитативно-допомогова установа. В дійсності в його діяльності була зосереджена вся суспіль-

но-громадська активність міста. Комітет організував суспільно-громадську роботу в селах повіту, вишколював провідниць дитячих садків і їх розміщував по селах до праці в садках. Опікувався школою та найбільше зосереджував свою увагу та діяльність на допомозі потребуючим. Війна породжувала щораз то більше потребуючих. У 1942 р. Підкарпаття навістив голод. Навіть на Поділлю не було доволі харчів. Тоді привезено з сіл в Карпатах і Підкарпаття дітей 6-14 років. Поверх сотні дітей комітет в Підгайцях прийняв і розмістив у подільських селах повіту. Комітет піклувався родинами арештованих. Організував допомогу втікачам з східніх областей України, допомагав виселеним з-під фронту людям, а також тим, що їх зловили німці в різних околицях і переганяючи через Підгайці до Німеччини, потребували харчів і медичної допомоги. Комітет також діяв у напрямі правної охорони мешканців, оборони арештованих. Такі заходи не завжди мали бажаний успіх, хоч і відбувалися за посередництвом ляндкомісаря Ткачека, волосними війтами Гаєвським і Йосифом Неничем. Правну опіку зосереджував у своїм бюрі адвокат д-р Євген Ловицький.

Великий ісход.

Наприкінці лютого 1944 року місто зайняла Червона армія. За 10 днів нової совєтської влади всі наочно побачили ті зміни, про які так голосно трубіла совєтська пропаганда (свобода релігії, національне відродження і т. под.). Большевики негайно почали виарештовувати провідних людей під претекстом співпраці з німцями. Так арештували о. Е. Гайдукевича й інших. Чудесним збігом обставин о. Гайдукевич оминув смерти і в підпіллі діждав повороту німців. Інструкції ОУН наказували не опускати своєї місцевости, бо, мовляв, большевики такі слабі, що швидко розлетяться, а нам потрібно буде людей на місцях. Деякі мешканці міста всупереч цим інструкціям ще в половині лютого виїхали на захід; їм тепер завидували всі.

Дня 5-го квітня 1944 німецька армія з боєм зайняла Підгайці. Місто було більш чим наполовину зруйноване. До нього перенеслася команда дивізії, що тримала відтинок фронту на Стрипі. Місто знайшлося в підфронтовій полосі. Часті налети ворожих літаків стали небезпечні для життя людей в день, а також в ночі. Орсткоманда примістилася в домі колишнього комісаріяту польської поліції, при вул. Бережанській, побіч церкви. Німці уряджують часті лови на людей, грабують домашні тварини (корови, свині, коні). Забирають від населення все, що тільки вдається їсти. Так тривало три і пів місяця.

Внаслідок пролому фронту під Бродами, 19-го липня німці проголосили евакуацію. Тоді вже ніхто не кермувався ніякими "інструкціями", але шукав будь-якого засобу транспортації, щоб виїхати як-

найдальше на захід. Зливний дощ та відділи есесів, що прийшли на зміну Вермахтові, сильно утруднювали виїзд. Все ж таки десяткам підгаєчан вдалося вирватися тоді на захід.

Підгайці сьогодні.

З тих джерел, що нам сьогодні доступні, можемо виробити собі образ нинішних Підгаєць. З офіційних джерел знаємо, що Підгайці перестали бути не тільки повітовим центром, але й навіть не удостоїлися в сучасних окупантів бути районним осередком. Колишній повіт, який втішався широкою славою передового повіту в Галичині під оглядом суспільно-громадського життя і так само підпільно-революційних дій, розподілено між чотири райони, а саме; села: Росоховатець і Іщків приділено до району в Козовій; села над Стрипою по лінії Маловоди — Гниловоди (Ґвардійське) на схід, до району в Теребовлі; на півдні колишнього повіту, починаючи від Дрищева (Підлісне) до Добровод'в — до району в Монастириськах, а найбільша частина до Бережан. Таким чином Підгайці стали "селищем міського типу". І хоча до міста прилучено Старе Місто, Голендри, Галич і Загайці, населення Підгаєць, на основі даних з 1972 року зменшилося на 40% в порівнянні зі станом із 1939 р.

Зруйноване в часі війни місто відбудовується дуже поволі. На кінці вулиці Вузької (тепер Пушкіна) збудовано кільканадцять одноповерхових будинків для колективних робітників. В багатьох місцях розвалені в часі війни будинки не відбудовано, а тільки очищено звалища. Тим чином у місті багато вільних площ. Більше зелені та є міський парк. На місці колишньої торговиці при вул. Бережанській збудовано тартак. Міську лікарню перенесено на вулицю Широку (тепер Ворошилова), до будинку кол. староства. В будинку суду гуртожиток. Торговельна площа є побіч жидівської синагоги. Латинський костел нечинний. На місці колишнього польського пробоства є станція автобусів, що курсують між Підгайцями — Тернополем, Монастириськами — Бережанами і Галичем. Жидівське кладовище не чинне, жидів хоронять на цвинтарі. Залізничну станцію зруйновану в часі війни, й досі не відбудовано. Залізниця між Підгайцями а Львовом не курсує.

В парі з русифікацією всієї України, русифікують також і Підгайці. В місті збудовано пам'ятник воякам Червоної армії, що згинули в боях за Підгайці 1944 року — Топоркову і Зубкову. (Що мають спільного мешканці Підгаєць з ними?). Головні вулиці названі іменами росіян, заулки і другорядні вулички названо іменами визначніших українців:

Бережанська — Червоноармійська,
Міцкевича — 17-го вересня,

Широка — Ворошилова,
Юрдика дол. — Чапаєва,
св. Миколая — Калініна,
Вузька — Пушкіна,
Винниці — Мічуріна,
Ринок — площа Леніна,
Золота — Конст. Острозького,
Кілінського — Б. Хмельницького,
Літинського — І. Франка,
Крамарчуків — Лесі Українки,
Синагоги — Т. Шевченка (бічна від ринку)
Кравецька — Котовського.

Місто не тільки змінило свій колишній вигляд та спосіб щоденного життя-побуту, але й мешканців. Автохтонного населення мало. Більшість це переселенці з Лемківщини та з східніх областей України, а також з інших республік. Часто на вулицях міста можна почути російську мову.

Туристи, що крадькома перед Інтуристом бувають в Підгайцях, розказують, що цивільним людям не можна проїжджати автами повз ратуш (міське управління). Їдучи зі сходу, і щоб дістатися на захід, треба проїхати ринок до вулиці Широкої, тоді вулицею Літинських до Бережанської, а так дальше на захід. Це відноситься також до тих, що їдуть із заходу на схід.

Підгайці пережили не одне поневолення, переживуть і "визволення"!

**
*

Бібліографія:

Енциклопедія Українознавства, том. I, Мюнхен 1949.
Історія сіл і міст УРСР, Тернопільська Область, Київ 1973.
Нарис Історії ОУН, Мюнхен 1968.
Бережанська Земля, Ню Йорк 1970.
Альбом УСС, Монтреаль 1955.
Теребовельська Земля, Ню Йорк 1968.
На вічну ганьбу Польщі, Ню Йорк 1931.
Illustrirter Fuerer durch Galizien, Wien 1914.
Co zwiedzać w Galicyi, Lwów 1914.
Mikolaj Niedzwiecki. Powiat Podhajecki, Stanislawów 1896.
Wiadomosci statystyczne, Warszawa 1925.
Slownik Geograficzny, Warszawa 1880.
Przewodnik po museum podolskim, Tarnopol 1913.
Przeszlość i zabytki województwa tarnopolskiego, Tarnopol 1926.
Polska poludniowo-wschodnia, tom I, Lwów 1939.
Polish Yoke, by Samuel A. Wallace & Y. Chyz, New York 1931.

Іван Дурбак

УСС У ПІДГАЄЧЧИНІ

(Спомин сучасника)

Багато води уплило в Золотій Липі, Коропці та Стрипі з того часу, як Українські Січові Стрільці маршували шляхами, селами, полями й лісами Підгаєччини, стояли там постоями, боролися в обороні Рідної Землі, та встеляли її своїми могилами.

Хоч минуло вже понад довгих 60 років, але я ще сьогодні бачу очима моєї душі Золоту Липу, як в'ється в численних закрутах серед квітчастих лугів і зелених лісів, невеличку річку Коропець, і повільну Стрипу, що котить свої води серед розлогих піль і степів до Дністра і далі, в Чорне море, українське море...

А над тими ріками — стрілецькі могили: преславного чотаря Івана Балюка під Заваловом, хорунжого Северина Яремкевича в Соснові, могилу-курган під Семиківцями, могилу у Вівсю, та багато інших стрілецьких могил.

Бачу Новосілку, таке "широке село під горою", кудою ішли "Січовії Стрільці до бою". Там переживав я Першу світову війну в домі свого діда о. Михайла Винницького.

Мій старший брат, Юрко, і деякі новосілецькі хлопці мріяли вступити до УСС, але несподівано скорий прихід московської армії у другій половині серпня 1914 року унеможливив ці пляни. У Великий Тиждень 1915 р. чути було сильні вибухи на заході. Ми довідалися, що австрійська армія висадила в повітря форти Перемишля й піддалася ізза браку харчів. Тоді якраз прийшов шкільний товариш брата, Цюсьмаць, що ходив з ним до гімназії в Теребовлі. Він був в УСС, висланий з "двадцяткою" в московське запілля для розвідки, зайшов аж до Новосілки. Він впевняв, що Перемишль не мав причини піддатися, бо мав підземні хідники для достав харчів і амуніції.

Він розповідав цікаві історії про початки УСС, перші бої, та "пророкував", що скоро їх побачимо.

У весняному наступі 1915 р. австрійсько-німецьких армій на схід брали живу участь і наші Січові Стрільці. При кінці червня 1915 р. вони дійшли до Золотої Липи і станули під Заваловом. Оба куріні стояли в лісах, біля Панович і Маркови, майже два місяці. Це описав д-р Осип Назарук у книжечці "УСС над Золотою Липою". 27. 8. 1915 р. в бою під Заваловом згинув геройською смертю чотар Іван Балюк, молодий письменник, один з ідейних провідників стрі-

лецтва. Після переможного бою під Заваловом рушили стрільці 28. 8. на схід. Перший курінь маршував через Волицю, Мозолівку до Бурканова; Другий курінь через Підгайці, Новосілку, Маловоди на Росоховатець. Скрізь вітали їх квітами, виносили овочі, молоко, хліб і харчі, покріпити на дусі і тілі Січових Стрільців. Годі описати цю всенародну радість на вид рідного війська! Такі унікальні переживання залишаються в пам'яті на ціле життя!

До Новосілки ввійшов 2-гий курінь УСС дня 29-го серпня по полудні. Наша сусідка закликала мене: — "Ходіть! Ходіть! Іде наше військо"! Я побіг до діда і кличу: — "Іде наше військо! Іде наше військо!" Ціла наша родина вибігла на цвинтар. Я назбирав ще грушок і яблук і вибіг з тим на вулицю, під церкву.

Проходив 2-гий курінь УСС. Молоді, стрункі Січовики, на шапках з лівої сторони видніла синьо-жовта розетка, крім того були різні стрілецькі відзнаки.

Я спитав одного стрільця: — "Куди так ідете?"

"На Маловоди", — була відповідь.

Я роздавав стрільцям грушки і яблука, дівчата давали квіти, жінки виносили молоко, стрільці пили і скоро добігали до своїх рядів.

Один стрілець сказав: — "З нами є дві стрілкині! Оце — дивіть!"

Це були: Софія Галечко і Гандзя Дмитерко.

В одному моменті стрільці почали співати нечувану досі пісню:

"Гей, у лузі червона калина похилилася"...

Вона викликала небуденне захоплення серед громади новосільчан, що постійно зростала. Старші люди стояли і були зворушені до сліз, а молодь, хлопці і дівчата, супроводжали стрільців аж за село...

Так Новосілка вітала своє рідне військо, якого не бачила ще від козацьких полків гетьмана Богдана Хмельницького, як ішли на Львів у 1648 року.

Потім у Новосілці стояли обози УСС, були старшини від постачання: поручник Індишевський, чотар д-р Франц Свістель і інші. Стрільці часто переїжджали через Новосілку з фронту на Стрипі до Підгаєць.

Осінню 1915 р. закватирувала в Новосілці "Артистична Горстка" і Пресова Кватира УСС. Її співробітники: артист-маляр Олекса Курилас, поети Роман Купчинський і Льоньо Лепкий, артист-маляр Іван Іванець і музик Михайло Гайворонський. Кватирували в господаря Зазуляка, в четвертій хаті на захід від приходства в Новосілці-Ленчівці. Бувало мій дід каже до мене:

— "А скоч-но на одній нозі і запроси наших стрілецьких артистів на вечерю!" Мені не треба було того повторяти, і я бігом до Зазуляка.

— "Мій дідо просить Вас на вечерю!" — випалив, задиханий на порозі хати.

Звичайно приходили: Р. Купчинський, Л. Лепкий з гітарами, І. Іванець і М. Гайворонський. У нас був на кватирі Лесь Новіна- Розлуцький, свояк діда, що мав незвичайний дар оповідання. Він розповідав як то він студіював у Парижі, потім як то було на Мадярщині, про свою "Маргітку". Льоньо Лепкий також умів розказувати про свої подвиги на "дівчачому фронті". При тому вони співали своїх стрілецьких пісень при грі на гітарах. Пам'ятаю як одного вечора скомпонували стрілецьку пісню "Ой, там при долині, гранатами зритій", Р. Купчинський, Л. Лепкий і М. Гайворонський; кожний щось додав від себе, аж поки не створили нову стрілецьку пісню. Яка шкода, що тоді ще не знали "тейпрекордерів" та не зарекордовано ці новосілецькі вечорі "Стрілецької Музи". Інші члени "Артистичної Горстки": О. Курилас, Угрин-Безгрішний, Мойсейович ходили на відвідини до о. Григора Содомори, пароха Новосілки-Кут.

У стайні мого діда стояв прекрасний гнідий кінь з білою зіркою на чолі, "Катиліна". Подарував його для команданта УСС мадярський граф Естергази за те, що наші стрільці осінню 1914 року стоячи на кватирах у його селах, не робили ніяких шкід, нічого не вкрали в його маєтках. Це було щось справді "унікального", бо інші війська, головно мадяри, налового обкрадали населення, головно панські маєтки.

Командант полку УСС, полковник Гриць Коссак був у Соснові над Стрипою, на фронті, але часто приїжджав до Новосілки, де стояв штаб дивізії. Тоді полк. Гриць Коссак сідав на свого чудового коня і їхав на ньому, як гетьман! Мав стрілецьку шапку обрамовану сивим кожушком, довгий плащ з кожушковим ковніром, і виглядав справді імпозатно!

Стрілецька оркестра стояла у Вівсю, але часто приїжджала до Новосілки. На приходстві відбувалися наради штабу дивізії, на яких бував полковник Гриць Коссак. Стрілецька оркестра приграваля після таких штабових нарад, хоч було їм холодно, мусіли грати; бо такий був наказ. Диригентом оркестри був Михайло Гайворонський. Був там і поет Микола (Мольо) Голубець. Він оповідав мені, як то одного осіннього дня 1915 р. він відпочивав після вправ на оболоні, над ставом. Там ріс великий, кривий дуб, що звисав над водою. Був теплий вересневий день, десь відлітали журавлі і чути було їхній "крукіт"; "бабине літо" — павутиння літало, гуси гегали над ставом, дівчата заглядали ізза фіранок, виглядаючи своїх "стрільчиків"...

Мольо згадав свою дівчину у Львові, і затужив за нею... Добра Муза прийшла до нього в гості. Він витягнув записник і почав мережати:

"Ой нагнувся дуб високий
понад став,
а по тобі жаль глибокий
позістав"...

А його добрий приятель, Михайло Гайворонський, доробив мельодію і так народилася в Новосілці нова популярна після, що її я вперше почув на великому концерті УСС у Станиславові в березні 1916 року.

Зимою 1916 року Артистична Горстка і Пресова Кватира УСС переїхали до Соснова, і там стояли аж до 11-го серпня, коли відійшли до Потутор над Золоту Липу, біля Бережан. В Соснові проявили її члени живу діяльність.

В осени 1915 року розгорілися над Стрипою, біля Соснова важкі бої, пізніше під Семиківцями, що вкрили безсмертною славою наше Стрілецтво. Стрільці мали великі втрати, але втримали свої позиції. Зима 1915-16 р. була назагал спокійна, стрільці мали час зайнятися культурною працею. Пресова Кватира видавала різні видання, стрілецькі композитори: Михайло Гайворонський, Роман Купчинський і Льоньо Лепкий творили нові пісні, що їх скоро поширювали між народом. Стрілецька пісня поширилася по всій Україні, її співали також у Наддніпрянській Україні, в радіостанціях Київ і навіть в Москві!

Про життя і бої УСС над Стрипою є ширші описи у книжках колишніх стрільців: Мирона Заклинського "А ми тую червону калину піднімемо", та Михайла Островерхи "Грозна Калини". Все населення наших сіл над Стрипою евакуовано на захід так, що наші стрільці над Стрипою не зустрічалися з нашими людьми. Зате мали нагоду зустрічатися з нашими селянами в Новосілці, Вівсю, Мужилові й інших селах, де кватирували. Скрізь залишили якнайкращі, тривалі враження. Стрільці радо помагали селянам при пільних роботах, бо чоловіки пішли на війну. Вони привчили молодь співати стрілецьких пісень, що зразу здобули велику популярність. Освідомлювали національно населення, давали концерти в честь Тараса Шевченка, виголошували доповіді в читальнях.

У Новосілці був такий випадок: у 1915 році як тільки прийшли австрійські війська, одна жінка прибігла з другого села й каже:

— "Не кажіть, що ми русини, бо мадяри вішають усіх, хто "рус"! Кажіть, що ми поляки". На те один стрілець відповів:

— "Ми ані русини, ані поляки, тільки українці, і так кажіть! Мадяри не вішають українців".

З того часу, від осені 1915 року у Новосілці народилися... українці! Досі загал називав себе русинами, і це мало свою тисячлітню традицію, відрізняло нас під поляків. Така була урядова назва. А

як прийшла царська адміністрація 1914 року, то нас називали "малоросами", що нам дуже неподобалося.

На Великдень 1916 р. вийшли на гаївку біля церкви в Новосілці-Ленчівка також Січові Стрільці і почали співати стрілецьких пісень. А що стрільці були хлопці, як "мальовані", як "вибрані" один в одного молодці, то були предметом подиву всіх, від найменших до найстарших! А вже дівчата то вже просто "пропадали" за стрільцями, вчилися від них стрілецьких пісень, набиралися національної свідомости та почуття національної гордости. Додатнього впливу нашого стрілецтва на населення Підгаєччини, як і всіх наших земель, куди проходили, де стояли на постоях і боролися УСС — ніколи не можемо забути! Своєю поставою, лицарською бездоганною поведінкою, своєю боротьбою, кровю, вкінці своєю піснею Січові Стрільці переродили українську людність, збудили український патріотизм. Тому Підгаєччина стала одним із найсвідоміших повітів Галичини.

А як закінчилася стрілецька епопея — тоді настав культ стрілецьких могил. Стрілецькі могили в Семиківцях, Вівсю і Соснові були в центрі того культу. На Зелені Свята збиралися процесії з цілої Підгаєччини біля тих могил. Відбувалися масові походи з вінцями, з оркестрами, хорами з багатьох сіл. Патріотичні проповіді наших священників, зокрема о. Володимира Масяка з Новосілки на могилі в Вівсю, а о. Василя Яремака з Іщкова на могилі в Семиківцях, загрівали тисячі учасників до боротьби, до остаточної перемоги за волю України. Польська поліція робила перешкоди, ув'язнювала багато молоді, карала грошевими карами священиків за патріотичні проповіді, та це ще збільшувало патріотичні почування населення. Польська поліція знищила стрілецькі могили у Вівсю. Тіло хорунжого Северина Яремкевича перенесено з могили в Соснові, а могилу зрівняно з землею.

Вороги України не вбили й не вб'ють патріотичного духа, що його розбудили понад 60 років тому Січові Стрільці в Підгаєччині, як і в інших українських землях. Золота Легенда УСС жила, живе і житиме вічно, як житиме український народ, як довго б'ються українські серця, і в Україні, і поза Україною, у вільному світі.

Автор цих рядків, що понад 60 років тому вітав перших Січових Стрільців у Новосілці, і переживав незабутні хвилини всенародньої радости й великого підйому духа, нічого іншого не бажає, тільки щоб ці спомини відновили щось з того духа великої національної радости й гордости, що його мали мешканці Новосілки та всіх сіл Підгаєччини, які мали щастя вітати Січових Стрільців, які з невмирущою піснею "Гей, у лузі червона калина", вмаршовували в села Підгаєччини, серед небувалого захоплення українського населення.

Дай Боже, дочекатися нам усім щасливого повороту на рідну землю, щоб ми могли відновити стрілецькі могили та помолитися за

поляглих Героїв у Зелені Свята! І щоб наші внуки могли закликати нас:

— "Ходіть! Дивіться! Іде наше військо!"

Підгаєчани-УСС-и, що полягли в боях над Стрипою і Золотою Липою, в 1915-16 рр. (Виписка з праці: Осип Думін, Історія Легіону УСС, Том. І. Львів 1936. Видавництво "Червона Калина".)

1. Бочан Ілько, стрілець, Гайворонка
2. Голуб Стефан, стрілець, Раковець
3. Жовківський Михайло, стр. Підгайці
4. Кашевка Микола, стрілець, Угринів
5. Ковальчук Стефан, стріл., Мозолівка
6. Конюшевський Осип, стріл., Зарваниця
7. Кухтяк Остап, стрілець, Гайворонка
8. Овсянецький Володимир, стрілець, Підгайці
9. Овсянецький Стефан, стрілець, Підгайці (брати)
10. Сачик Іван, стрілець, Мозолівка
11. Сірчавич Володимир, стрілець, Вишнівчик
12. Скасків Осип, хорунжий, Божиків
13. Сисак Максим, стрілець, Волощина
14. Тур Роман, стрілець, Соснів
15. Холодняк Михайло, стрілець, Підгайці
16. Шеремета Олекса, стрілець, Шумляни.

Додаток до "УСС в Підгаєччині"

Покійний хорунжий УСС, сл. пам. Михайло Островерха, у книжці "Ґрозна калини" (Ню Йорк, 1962) описав свої щасливі часи в УСС, від осені 1915 р. до листопадових боїв за Львів у 1918 р. Він стояв постоєм у Гнильчу, Вівсю, Соснові, брав участь у боях під Семиківцями. На увагу заслуговують його спомини про Пресову Кватиру УСС. Він написав між іншим про це так, на сторінках 71-75:

"Як уже починаю згадувати стрілецьку творчість, то треба зупинитися над також стрілецькою організацією, як Пресова Кватира УСС. Це вельми цікава установа, її історія, цікаві й творці її та співробітники. Ми, українці, інколи чванимося тим, чим краще не чванитися, але, і то частіше, забуваємо зовсім за те, що є наше добре, позитивне, твір нашого духа. Таке і з Пресовою Кватирою УСС. Це ж перша такого роду культурна установа в історії таких установ в Европі. За Першої світової війни, 1914-18 рр., таких установ та ще й на фронті, взагалі не було... Вже на початку війни, в 1914 р. мистець чотар Юліян Буцманюк задумав збирати історичні матеріяли серед стрілецтва для майбутньої історії стрілецтва. Це сталося в Ґоронді, на Закарпатті. А далі йде чотар Петро Богдан Гарасимів і підхорунжий Іван Іванець, мистець, які висунули думку: заснувати Пресову

Кватиру УСС. З фронту ця ідея дісталася до Коша, де організацією такої кватири зайнявся підхорунжий Микола Угрин-Безгрішний. Цією організацією зацікавився член Бойової Управи УСС у Відні проф. Іван Боберський, який помагав матеріяльно і морально для її розвитку. Пресова Кватира УСС почала діяти щораз живіше. Вже в 1915 р. приїхав з Відня в поле підхор. Осип Назарук, як кореспондент, і з під його пера появилися такі нариси: "Слідами Українських Січових Стрільців" та "Над Золотою Липою".

Найживіше закипіло життя у Пресовій Кватирі УСС у 1916 р. в Соснові, де згуртувалася вся інтелектуальна верхівка, стрижень духовости УСС. Були тут мистці, поети, публіцисти, музики, різьбарі, артисти-актори, світливці. Зібрати їх усіх — не легко без ніяких архівних джерел, щоб подати їхні прізвища. З тих же, що ще залишилися в пам'яті, були такі: Юліян Буцманюк, Осип Курилас, Юлій Назарук, Іван Іванець, Осип Сорохтей, Лев Ґец, Василь Оробець, Мирослав Талпаш, Роман Старчук, Розумович, Ткачук, Роман Купчинський, Льоньо Лепкий, Гриць Трух, Василь Бобинський, Микола Голубець, Антін Лотоцький, Василь Дзіковський, Лесь Новіна-Розлуцький, Андрій Бабюк, Мирон Заклинський, Степан Кузьмович, Василь Кучабський, Михайло Гайворонський, Михайло Гаврилко, Іван Рубчак, Теофіль Мойсейович, Іван Озаркевич, Федь Яцура.

На Тудинці Осип Курилас мав свою мистецьку робітню. Він створив цілу низку портретів наших комендантів легіону, деяких старшин і цікавіших типів стрільців. Він дав цілу серію картин із стрі-

"Пресова Кватира" УСС в Соснові 1916 р. Від ліва: пхор. Р. Купчинський, чет. І. Іванець, стр. В. Оробець, дес. В. Дзіковський, пхор. Л. Лепкий, пхор. Т. Майсейович.

лецького побуту. Стрілецька Муза розгорнула тут крила свого польоту: Пегаз зносився у степові простори всесторонньої творчости, а її джерелом було стрілецьке воєнне життя. Романтика, трагедія, гумор і драма — все це переплiталося у цій творчості й творило прегарну й вироблену, пережиту цілість. Для нас фронтовиків-боєвиків ця Пресова Кватира мала свою авреолю недоступности... Ми співали стрілецькі пісні, ми читали з реготом "Самоохотника".

Але якось у вечірньому наказі сотенний закликав охотників музи, що "цікавляться літературою", щоб вечером прийшли до Пресової Кватири. Пішов і я туди. Увійшлов я у цю храмину — звичайна сільська хата. На столі горіла-блимала нафтова лямпа. В хаті було глітно, гамірно, весело й тепло. Мене привітав Роман Купчинський:

— "Як ся маєте, пане-товаришу! Ви зі сотні"...

— "Другої, першого куреня"!

— "Вітаємо Вас!"

Братія сиділа на прічах, на лавках і ослонах. Щиро і з захопленням оглядав я і подивляв цих "аристократів-основників" цього живого, культурного осередку. Я був очарований цим безжурним, щиротовариським життям цих жреців музи.

А степом, разом із ніжним пошумом вітру, стелилися пісні наших поетів і музиків УСС:

... "Хлопці, алярм! Вже вставаймо!
Вже найвищий час!
Наступають на три шляхи
Москалі на нас!"...

... На нашу радість — прийшла вчасна весна 1916 року. В селі (Соснові) знов загомоніла молодість разом із бруньками на деревах, разом з ясно-зеленою травичкою у степу. Залунали співи. Гомін наших пісень став котитися по степу. Наші барди, трубадури, кобзарі: Роман Купчинський, Льоньо Лепкий, Гриць Трух, Михайло Гайворонський писали й компонували нові пісні із стрілецької героїки, романтики й бувальщини... (70 стор.).

Ці поля, степи, села нашого Поділля понад річку Стрипу стали для нас, Українських Січових Стрільців, дорогою воєнною пам'яткою. Та й полилося тут тієї молодої крови УСС! Це ж від вересня 1915 року до серпня 1916 на цих просторах: Росоховатець, Іщків, Богатківці, Бенева, Семиківці, Раковець, Соснів, Соколів, Хатки, Золотники, Бурканів — звели УСС важкі бої з москалями. То й не диво, що виринула ідея, щоб на цих побоєвищах, на степу, на семиковецьких полях, на пам'ятку цих боїв, висипати високу могилу. Сипали її всі сотні нашого полку УСС, старшини і стрільці, сипав її полковник Гриць Коссак.

... І либонь 9-го серпня 1916 року смерком, прийшов наказ: бути готовим до походу. А пізнім вечором мовчки, нишком безгомонно подались ми на захід, напрям через Козову на Бережани. Покидали ми ці окопи, як рідну хату! А за тією високою, над Тудинкою, вербою, повз яку наша сотня відступала, на грубому пні якої бузьок мав своє гніздо, і час-до-часу сповняв клекотінням наше серце — було банно залишити її (стор. 91-92).

***

Отець Василь Чопей, старшина австрійської армії, організатор "Підгаєцької Сотні" УГА.

Д-р Олекса Яворський, старшина австр. армії, співорганізатор української влади в Підгайцях 1918 року.

***

О. радник Василь Головінський

ЛИСТОПАДОВІ ДНІ В ПІДГАЙЦЯХ

Восени 1918 року УСС-и перебували в Єлисаветграді, в Україні. Наприкінці жовтня я одержав відпустку. Купив мішок пшеничної муки, щоб завезти її до св. Юра у Львові, як дарунок. У Підволочиськах треба було прокрастися поміж німців. Мав щастя, що той поїзд, яким я їхав в Підволочиськах відділювали тори з України від поїзду з Галичини. Я використав нагоду, скочив через товаровий поїзд з мукою і вскочив до поїзду з Галичини. Щасливо приїхав до Львова і доставив на місце дарунок.

Проходжуючись вулицею Сапіги недалеко Муз. Інституту при вул. Шашкевича, я довідався, що в Народному Домі відбуваються дуже важливі наради в справі проголошення самостійности західньоукраїнських земель. Я, як вістун УСС, пішов на ці наради. Пригадую собі лише деяких присутніх на тих зборах, а саме: полковника Андрія Мельника, сенатора Костя Левицького та ще кількох інших.

На тій нараді обмірковувано плян перебрання влади від австрійського уряду в українські руки. Всім було відомо, що поляки також організуються. Я дістав доручення перебрати владу в Підгайцях і повіті, в дні 1-го листопада. Підчас їзди поїздом зі Львова до Підгаєць я продумував плян, але важко мені було рішитися кому можу повірити цю таємницю, щоб спільно перевести плян у дійсність.

Спершу я довірив це моєму тіточному братові, Саві (Ксаверієві) Мостовому. Тоді він уже був закінчив теологію в Інсбруку. По довшій застанові ми рішили втаємничити ще комісаря повітового староства, О. Танчаковського, який був сином священика з Тернопільщини. Спільно уложили плян, а саме: мені доручено східні села Підгаєччини, а Саві Мостовому західні. Ми мали відвідати кожне село, і на місцях доручити довіреним людям, щоб у ночі 2-го листопада зі зброєю, яку хто мав, прийшли на збірний пункт, яким мав бути харчовий магазин для австрійської армії, що містився зараз за двором ґрафа Потоцького, біля залізничої станції в Підгайцях.

Вже на початку мене стрінула незабутня подія. Приїхавши до Михайлівки, я довідався, що поручник Михайло Ґой хворий на запалення легенів лежить у домі своїх батьків. Заставши його в ліжку я розказав йому про наші пляни відносно перебрання влади. Просив його поради. Він вислухавши, піднісся з ліжка, не зважаючи на свою хворобу, і сказав: "Я йду з тобою".

Вечір 2-го листопада був мрячний, падав дрібнесенький дощ. З підгаєцького цвинтаря я стежив за групками людей, які йшли, прокрадаючись, у напрямі місця збірки. Міркуючи, що там уже зібралася певна кількість людей, я побіг до свої хати, де чекали мене поручник Ґой, Сава Мостовий та комісар Танчаковський. Ми рішили попросити о. Юліяна Фіцаловича, тодішного сотрудника в Підгайцях, щоб він провів першу присягу Україні майбутнім воякам української армії. Прибувши до магазину (місця збірки), ми побачили доволі велике число зібраних. Серце раділо, коли побачили, що багато з них було узброєних у кріси, револьвери, багнети, а то з сокирами і вилами. Ми вийшли до окремої кімнати, щоб скласти слова присяги, яка приблизно звучала так: "Всемогучий Боже! По довгих сотках літ Ти глянув милосердно на наш обездолений і всіма поневірюваний український нарід та дозволяєш нам зажити свобідним життям на нашій рідній землі. Присягаємо Тобі в Тройці єдиному Богу, що виконаємо Твоє милосердя і будемо вірно служити своїй Українській Державі, хоча б прийшлося жертвувати своїм життям. Допоможи нам Боже, Благослови нас Боже на це велике діло". Коли Сава Мостовий прочитав нам уложений текст присяги, ми із зворушення просльозилися.

Отець Юліян Фіцалович одягнув епітрахіль, забрали свічки і хрест, що він їх приніс на місце, й увішовши на залю, ми остовпіли! З так великого числа зібраних в залі осталося лише 40 чоловіків. Інші забрали з магазину те, що вдалося забрати й пішли додому. Ми знайшлися в важкій ситуації, але рішилися з цією групкою доконати важливого діла.

Отець Ю. Фіцалович провів присягу. Зібрані плакали з радости. Ми пройшли полем до нашого саду при вулиці Бережанській, щоб передусім розброїти поліцію-жандармерію, що була в поблизу моєї хати. Була 4-та година ранку, дня 3-го листопада 1918 року.

Увійшовши до кімнати команданта, (чех по національності), поручник Ґой грімким голосом закликав: "В імені Української Держави вимагаємо зложити зброю!" Командант схопив за револьвер, але заки встиг його ужити, мій револьвер вже був при його грудях. Задрижав і віддав револьвер. Відтак ми увійшли до залі, де спали жандарми. Було їх доволі багато. Коли поручник М. Ґой повторив те саме, що в кімнаті команданта ,один із жандармів, що спав на горішньому ліжку, скочив на підлогу й весело вигукнув: "Ай, вай, наша Україна!" Він був жид. Усі спокійно зложили зброю, її забрали наші боєвики. Ми перевірили всі кімнати чи немає де складу зброї. Його не було. Ми відійшли до Повітового Дому недалеко костела. В ньому містився мадярський полк. Усі спали. Роззброїли сторожу, а тоді пор. Ґой, що служив за Австрії в мадярському полку й знав добре мадярську мову, голосно скрикнув: "Уштен альвек о Мадяро!", і помадярськи вимагав в імени Української Держави зложити зброю. По-

яснив при тому, що від тепер усі народи, що входили в склад Австро-угорської монархії, мають власні держави. Сказав, що на станції чекає їх поїзд і можуть ним від'їхати на Мадярщину. Вояки з повною радістю вислухали поручника, зложили зброю в копиці, а самі відійшли на станцію. Зараз же повідомлено нашу владу в Бережанах, що поїзд з мадярами від'їхав у їх напрямі. Старшин вирядженo згодом до Бережан возами, на яких вони везли своє майно.

Чергою відбулося перебрання влади в старості.

Рано наш відділ чисельно збільшився і вже був добре озброєний. Повернулися ті, що в ночі відійшли до своїх домів. Підійшли під будинок староства, зупинилися на дворі, а до середини увійшла ціла делеґація з о. шамбеляном І. Токарем на чолі. Поручник Гой заявив подібно як на попередніх місцях, що влада переходить в українські руки, передано її комісареві Осипові Танчаковському. Звільнений староста Таньскі заявив польською мовою: "Пановє, то сє вам належи, я єстем з вамі, бо вєм же юж ве Львовє владза у ваших реньках. Найлепши довуд мей щеросьці: в касє мами ґотувке і те вам пжеказує і бендем вам служиць". (Панове, це вам належиться. Я з вами, бо мені відомо, що у Львові влада у ваших руках. Найкращий доказ моєї щирости: в касі маємо готівку, яку передаю вам і буду вам служити). Вияв льояльности делеґація прийняла, заявивши, що від тепер обов'язки старости виконуватиме комісар Осип Танчаковський, а коли устабілізується влада, тоді, можливо, і його покличемо до праці.

Нам було відомо про нараду поляків, що відбувалася в парафіяльному домі (польському). Про неї та про пляни поляків поінформував нас Ґайовський. Щоб оминути загрозу заколоту публичного спокою, провідників наради забрано до суду і хвилево придержано під ключем. Згодом делеґація перейняла всі інші повітові уряди і міську адміністрацію, наставивши своїх людей.

В половині листопада Окружна Команда в Бережанах прислала до нас поручника австрійської армії Миколу Галія, як військового коменданта міста. Через тиждень зорганізовано в Підгайцях першу Підгаєцьку сотню, видано їй харчі і відряджено під Львів.

З бою під Микулинцями поверталися через Підгайці військові частини. Тут ми їх роззброювали. В Підгайці увійшов краківський полк уланів і розташувався на торговиці, навпроти лікарні. Наша команда звернулася до коменданта полку, щоб вояки зложили зброю, бо в іншому випадку заговорять наші скорострільні, що стояли напоготові довкруги торговиці. Командант полку зарядив зложити зброю і вояки зі своїми особистими речами від'їхали. Ми дальше стояли на сторожі публічного ладу та порядку.

Цікава подія.

Густа мряка була нависла над Підгайцями. Було чути в повітрю звук літака, який кружляв над містом, шукаючи місця для приземлення. Згодом приземлився. Я вскочив на коня, а за мною два брати Колодницькі зі Сільця. Пігналися ми в сторону Мужилова. На двірських полях ми побачили приземлений військовий літак. У літаку було 3 пасажири. Ми зажадали від них зложити зброю. Після обшуку літака, пасажирів і їх речі забрали до міста. Очевидці-пастухи розказували: "Літак приземлився, а з нього вийшли три пасажири і запитали що це за місцевість. Ми їм сказали, що це Мужилів, а недалеко Підгайці. Пасажири вскочили до літака і поволі рушали, а хлопці-пастухи несвідомі, що роблять, чіплялися за хвіст літака і його обірвали".

Пасажирів ми привели до команди. Їх переслухували пор. М. Ґой і комендант міста, пор. М. Галій. Вони сказали, що летіли з Мадярщини як представники російського уряду. Один із них говорив українською мовою, а цивільний російською. Мали зі собою невикликані ще фільми з перебрання влади на Мадярщині за Белі Куна. Арештованих ми відставили до Окружної Команди в Бережанах. Пізніше дізналися, що їх передано урядові в Станиславові.

Дві дні пізніше ми одержали приказ зі Станиславова, щоб направити літак, забезпечити бензиною і спокійно відпустити усіх трьох пасажирів, що якраз повернулися до Підгаєць. За час їхньої відсутности ми вспіли переглянути їхні речі. Це були шовки-матеріяли, гроші різних держав і фільми. Доручення ми виконали. Пасажири всіли до літака і поволі піднялися в поівтря. В той час ми одержали телефоном наказ, щоб пасажирів задержати. Та вже було запізно.

Дешо пізніше мені в руки попала світлина Троцького. Я зразу пізнав, хто це був той цивільний пасажир літака.

***

Лев Шанковський

УПА НА ПІДГАЄЧЧИНІ

(Причинки до історії В. О. ч. III, "Лисоня")

Мандрівнику! Йди до хрестів,
Вклонись тіням тих борців,
Що прагнули у люту днину,
Підняти схилену калину,
Розвеселити Україну!

Олесь Бабій

Василь Дяків з Олесина, пов. Бережан, написав зворушливий спогад про свого сина, Осипа Горнового.[1] У цьому спогаді є опис зустрічі батька й сина Дякових з одним відділом УПА. Ця зустріч мала місце десь на границі Бережанського й Підгаєцького повітів, на сам Великдень 1944 р. Василь Дяків був підстаршиною австрійської й української армії, фронтовим вояком, і нам цікаво, що він каже про УПА. Ось уривок його спогадів.[2]

Був чудовий весняний вечір. Кругом пах чорнозем і від цього запаху п'яніла голова. Село покривала мряка. За городами чекав на нас станичний Ілько. По кількох хвилинах надійшов доріжкою зв'язковий і трьох стрільців переднього обезпечення. За ними, на віддалі яких 40 метрів ішло 5 стрільців, а ще далі командир і 30 стрільців. Заднє забезпечення замикало похід...

Коли ми минули село, Ілько попращався зі мною і пішов до села, а я йшов за повстанцями, вражений до краю. Це була частина вишколеної, бойової сотні, вся прибрана в українські, дреліхові мундури, в мазепинках на головах і добрих чоботах на ногах. Озброєння повстанців було прекрасне, майже кожний третій повстанець мав автомат. Дисципліна маршу була дуже добра; повстанці маршували дуже тихо, як коти, не чути було ні слова, ні брязкоту зброї, ні тупання чобіт на землі. Ішов я за ними і свою думу думав: що це? Невже ж це віджили бойові курені моєї Бережанської бриґади?

Чота УПА, що її Василь Дяків побачив на Великдень 1944 р., не була відродженою частиною Бережанської бриґади УГА, хоч і йо-

---

[1] Василь Дяків, "Мої спогади про Осипа Горнового", в збірнину: Осип Дяків-Горновий. **Ідея і чин.** Повна збірка творів. Ню Йорк-Торонто-Мюнхен 1968, ст. 27-64.

[2] **Там же,** ст. 61.

му могла так здаватися, бо зовнішня подібність УПА до колишньої УГА була дуже велика. Чота УПА, що її бачив Василь Дяків була частиною славетного Крем'янецького куреня УПА, що був куренем особливого призначення ГШ УПА, і яким командував дійсно бойовий старшина — командир Крук (також "Бистрий"). Крем'янецький курінь найдовше з усіх існував в УПА, був прекрасно вишколений і озброєний, і був прибраний в однакові українські однострої з відзнаками ступнів на блюзах і шапках-"петлюрівках". У такі однострої прибрано, на Волині, велику більшість волинських куренів УПА, бо про це зразково подбало Головне Постачання УПА під проводом відомого волинського кооперативного діяча, Василя Мороза. Всюди, на Волині, були організовані ним гарбарні, шевські й кравецькі, кушнірські майстерні, які шили кожушки, взуття, білля й одяг для вояків УПА. Обслуговували ці майстерні жиди й жидівки, ремісники різних фахів, що їх відділи УПА забрали з ґет. Хворий на тиф Василь Мороз попався в полон до большевиків і загинув в концлагері.[3]

Про Крем'янецький курінь к-ра Крука згадуватимемо ще не раз у цій статті, бо його дії сильно пов'язані з Підгаєччиною й, взагалі, з Поділлям. Між іншими, в 1944 році, це вже не курінь, а тільки сотня УПА, бо на початку лютого 1944 р. прийшов наказ ГК УПА курінь розформувати, волинських хлопців відпустити на Волинь боронити рідні села, а татарську кінно-кулеметну чоту, що була при штабі куреня, передати до диспозиції Команди УПА-Північ, яка концентрувала іншонаціональні частини УПА на Волині, для переведення нових завдань в зв'язку з зайняттям Червоною армією районів Рівного й Луцька на початку лютого 1944 р. Отже, в 1944-1945 рр. у сотні к-ра Крука, яка залишилася на Поділлі, переважали вже підгаєчани, теребовельці й чортківяни, які радо зголошувалися "до Крука" добровольцями. Із старого складу залишилися кількох волиняків та два татари-кулеметники. Нові добровольці прибули з Буковини, коли сотня, в листопаді 1944 р. рейдувала по Кіцманському й Заставнянському районах Чернівецької области. Сотня к-ра Крука до свого бойового кінця в бою коло Сосулівки на Чортківщині й Стінки на Бучаччині, коли частина сотні пробувала відступити в Карпати, дня 7 травня 1945 р., затримала високу боєздатність, спаяність, як на різношер-

[3] Улас Самчук, **На нокі вороному**. Спомини й враження. Вінніпег 1975, ст. 71. Архівна течка: **Збірна матеріялів, що ілюструють грошову й матеріяльну господарну УПА й підпілля ОУН**. Архів автора. Жидівські волинські джерела, як напр., Бетті Айзенштайн Кошев: "Ді їдн ін волін 1939-1944" (**Фун ноентн овар**, Ню Йорк, 1957; двотомник: **Сефер гапартізанім гаєгудім** (Книга про жидівських партизанів; — Мергавія 1958).

стий склад, і відданість гаслові: "Всі за одного ,один за всіх!", що було виписане на її прапорі.[4]

Але вернімось до Бережанської бриґади. Була така бриґада в УГА і називали її теж Третьою Бережанською бриґадою, тому, що бережанські курені з'явилися під Львовом, як треті" (тобто після куренів УСС і коломийських куренів, що прибули раніше). Від черги, в якій курені прибували під Львів, формувалось порядкове число бриґад.[5]

На польському фронті, а потім у поході на Житомир — Коростень, Третя Бережанська бриґада рахувалася одною з кращих. Вона складалася з двох піших полків, кінної сотні, дуже доброго гарматнього полку, саперської сотні і всяких допоміжних і запільних формацій. Формувалася ця бриґада на території Бережанської військової округи, що обіймала тодішні повіти: Бережани, Бібрка, Перемишляни, Підгайці й Рогатин. У цих п'яти повітах, в 1910 році, було 498,300 всього населення, але українського в тому тільки 331,200 душ, або 66.45%. УГА постала остаточно внаслідок мобілізації, яку проголошено 15. XI. 1918. Згідно з проголошенням, мали мобілізуватися до УГА чоловіки-українці, від 18 до 35 р. життя (річники: 1883-1900). Мобілізація відбулася тільки в 40 повітах з усіх 48 і ще з окравців 11 західних повітів, що мали належати до ЗУНР, бо ці повіти були вже зайняті поляками, або на їх території відбувалися бої. За даними Харчового уряду Державного секретаріяту військових справ (ДСВС), до УГА мобілізовано 126,000 осіб, що у відношенні до українського населення згаданих 40 повітів (1910: 2,508,200 українців) становить округло 5%. Коли ЗУНР потрапила до УГА змобілізувати 5% українського населення, то ми мусимо зразу сказати, що це багато й що народня мобілізація в Західній Україні пройшла з успіхом. У країні, яка не має власної воєнної індустрії, а теж не має достатньої кількости воєнних припасів, дуже важко мобілізувати населення до армії, бо немає для мобілізованих зброї, амуніції, одягу, білля, воєнних матеріялів. У роки І світової війни, Румунія, яка була аґрарною країною без власної воєнної індустрії, потрапила мобілізувати тільки 2.4% свого населення, коли ЗУНР мобілізувала більше ніж удвічі того, дарма що у час мобілізації чимало вояків кол. австр. армії ще не повернулись були додому, а тисячі їх було в полоні (в одній Італії

---

[4] Про Крем'янецький курінь УПА під командою к-ра Круна, що як-не-як був видатною частиною УПА, ніде не довелось читати спогаду, за винятком коротної згадки в споминах Марії Кузьмович-Головінської, **Зарваниця**. Листки споминів (Вибрані твори т. III, Торонто 1972, ст. 212-213).

[5] Найповнішу історію Третьої Бережанської бриґади УГА маємо в праці Франка Запутовича, "Третя Бережанська бриґада (спогад)" у збірнику **Бережанська земля**. Історично-мемуарний збірник. Ню Йорк-Париж-Сідней-Торонто 1970, ст. 456-468.

тільки були зареєстровані до повороту на Україну 40,000 українців, австр. полонених).[6]

Підгаєцький повіт, що в 1910 році, на території величиною 1,018 кв. км. нараховував 93,500 всього населення, у тому 61,300 українців (65.6%), 24,900 поляків (26.6%) і 7,300 жидів (7.8%) був, незважаючи на значну польсько-жидівську меншину, національно високосвідомим і добре зорганізованим повітом. Варто, наприклад, згадати, що на початку XX сторіччя, на території Підгаєцького повіту, були тільки 4 народні читальні ім. Качковського (москвофільські), але 18 українських читалень "Просвіти".[7] Десять років пізніше (1910) читалень ім. Качковського залишилося 3, але "Просвіт" було вже 44. Але, в рр. 1914-1916 в безпосередній зустрічі з російською окупацією, москвофільство зникло безповоротно. Ось в р. 1900 читальні ім. Качковського існували на Підгаєччині в Божикові, Рудниках, Шумлянах і Слав'ятині, і, по той бік у Бережанщині, в Котові, Рибниках і Саранчуках. У наші дні, ця власне околиця над р. Золотою Липою була головною базою В. О. УПА ч. III, "Лисоня".

Перебування в Підгаєччині, в роки І світової війни, Легіону УСС мало величезне значення для дальшого національного освідомлення населення. Вже 2 вересня 1915 р. після бою під Бурковом, полк УСС станув над р. Стрипою. У своїм поході з-над Золотої Липи, І курінь УСС пройшов Голгочі, Котузів, Бурканів і дійшов до Заздрости, і Тютькова на Теребовельщині. II курінь УСС ішов через Підгайці, Маловоди, Семиківці, дійшов до Настасова і Людвиківки. Стрілецька кіннота, в бою під Брикулею, мала значний успіх. Після контрофензиви російських військ, фронт затримався над р. Стрипою. І курінь УСС зайняв становище в Соколові, а II курінь УСС — у Семиківцях.

Велика битва під Семиківцями, в листопаді 1915 року, була в історії УСС другою після Маківки визначною битвою і бойовим чином УСС. Втрати УСС були великі. В німецькому звідомленні з фронту до Команди німецької Південної Армії була така згадка про УСС: "З нами йшли в наступ українські добровольці. Це, мабуть, найкращий відділ із усієї австро-угорської армії".[8]

У ці місяці перебування УСС на Підгаєччині, її населення дійсно нав'язало з УССами глибокі й тривкі зв'язки. Пісні й побут УСС ста-

---

[6] Вклад населення Галичини в збройну боротьбу УГА проаналізовано в праці Л. Шанковського, **Українська Галицька Армія.** Воєнно-історична студія. Вінніпег 1974, ст. 25-28, 87-93, 321-326.

[7] За даними Шематизму Львівської АЕпархії за 1901 рік.

[8] Степан Ріпецький, **Українське Січове Стрілецтво.** Визвольна ідея і збройний чин. Ню Йорк 1956, ст. 131.

ли на Підгаєччині рідними. Молодь Підгаєччини робила все, що можливе і неможливе, щоб дістатися до Коша УСС, що не було легкою справою, бо австро-польська влада робила перешкоди. Але й були щасливці, що потрапили дістатися прямо до бойових частин УСС. У кожному разі, для підгаєцької молоді частини УСС чи СС рахувалися рідними, своїми, підгаєцькими. І це було причиною, що багато підгаєчан було в лавах 1-ої бригади УСС, зокрема 2-го полку піхоти УСС, що сформувався під час Чортківської офензиви. Тоді чимало підгаєчан влилось добровольцями до цього полку.

І коли настав був слушний час у листопаді 1918 року, високосвідома й добре організована Підгаєччина справно перевела Листопадовий зрив. Військово його зорганізував й успішно перевів пор. Михайло Ґой, пізніше відомий комендант бойового 1-го Бережанського куреня під Львовом, в якому перша й друга сотня були підгаєцькі, а третя й четверта — бережанські. У звітах ДСВС про Листопадовий зрив у Підгайцях читаємо, що залога міста під командою пор. М. Ґоя нараховує 4 старшин і 140 вояків, що в повіті панує повний лад і порядок під охороною державної сторожі (жандармерії), що її всі станиці були відповідно зорганізовані.[9] В іншому звіті читаємо, що мобілізація пройшла цілком справно. А треба підкреслити, що в повіті були численні воєнні шкоди, будинки були знищені і люди жили в землянках, що частина населення була евакована і ще не повернулась до своїх тотально знищених сіл. Незважаючи на це все, підгаєчани раз-у-раз ставали під зброю й поповнювали не тільки різні частини УГА, але й частини Армії УНР, або як тоді казали "петлюрівської".

Звичайно, найбільша частина підгаєчан проходила до українського війська через установи Бережанської Окружної військової команди, що її на початку очолював пполк. д-р О. Ковшевич, а після його смерти від тифу — сотн. Ж. Олексин і сотн. П. Бігус. У знищених війною Бережанах і знищених казармах кол. австр. 55-го полку піхоти й 7 п. уланів, було замало місця, щоб розгорнути вишкільну працю в потрібних розмірах. Мобілізовані з-поза Бережан мусіли відходити теж до кошів, організованих в інших містах, або таки просто на фронт після короткого вишколу. Коли поляки зненацька захопили були Хирів (7 грудня 1918) і готувалися до маршу на Самбір — Дрогобич — Стрий, з Бережан, на хирівський фронт відійшли два бережанські курені, а в них чимало підгаєчан. Ці курені боролись в

---

[9] Дмитро Микитюк, "Запільні органи правопорядку ЗОУНР", **Українська Галицька Армія.** Матеріяли до історії. Том II. Вінніпег 1960, ст. 40. У звіті подано ще, що повітовим комісарем був Осип Танчановський, а його заступником суддя Іван Ганас, повітову жандармерію очолював Володимир Бар, а повітовим військовим комендантом був пор. Микола Галій.

складі групи "Глибока" під командою полк. (пізн. ген.) А. Кравса до 15. V. 1919, отже початку великої польської офензиви проти УГА. Курені, що мали важкі втрати, відійшли з іншими частинами 1-ої Гірської бригади й групи "Глибока" в гори, перейшли на територію Карпатської України, де були інтерновані чеською армією. З усіх цих частин утворилася була Українська Бригада в ЧСР, що була розміщена в таборі в Німецькому Яблонному й проіснувала там до 1924 року.[10]

Деяка кількість підгаєчан вишколювалася в Тернополі, в Коші ім. Симона Петлюри, у Коші УСС та Кошах 1-го і 2-го стрілецьких полків у Станиславові, артилеристи — в гарматніх Кошах у Стрию й Станиславові, а сапери в Запасному саперському курені в Чорткові. На особливу увагу заслуговує сотня підгаєчан-добровольців, які зголосилися добровольцями до Січових Стрільців у Києві. Ця сотня виїхала в половині грудня до Тернополя, звідтіль до Вінниці й, врешті, до Києва, де після закінчення вишколу вона стала 10-ою сотнею, III куреня СС, сотн. Миколи Королюка, що був у складі 1-го полку СС у Києві. Мемуарист Г. Лучанко згадує, що підгаєцька сотня СС (к-р чет. Андрій Жуковський, заст. хор. Шараневич) творила східню сторону параднього чворобоку на Софійській площі від сторони Михайлівського Собору під час урочистого проголошення злуки українських земель в одну соборну українську державу в дні 22 січня 1919 року.[11] Пізніше підгаєцька сотня в складі III куреня СС сотн. М. Королюка ввійшла в склад групи полк. М. Аркаса й обороняла Київ на Лівобережжі, несучи при тому важкі втрати.

Попередньо ми згадували, що в 1918 році, Західньоукраїнська Народня Республіка змобілізувала була 5% українського населення 40 адміністративних повітів, що над ними влада ЗУНР виконувала контролю. На Підгаєцький повіт, з його 61,300 українським населенням, випадає 3,065 мобілізованих до української армії. Фактично, підгаєчан в українській армії було більше, бо були ще численні добровольці до УСС, київських СС, до інших частин. Таким чином, вклад населення Підгаєцького повіту, в творення української армії був значний і населення це, у важких умовах після закінчення світової війни, що в значній мірі велась теж на території Підгаєччини, сповнило свій обов'язок перед Батьківщиною. Ми не маємо точних даних, але нам відомо, що теж населення латинського обряду, зокрема з таких сіл, як Бенева, Бурканів, Вишнівчик, Гниловоди, Золотники, Семиківці,

---

[10] Д-р Марніян Терлецький, "Табор інтернованих в Німецькім Яблінним в Чехо-Словаччині", **Українська Галицька Армія.** Матеріяли до історії. Том І. Вінніпег 1958, ст. 582-588.

[11] Г. Лучанко, "Тернопільці на оборону Києва. Спомин", **Вісті комбатанта,** Торонто 1970, ч. 2/45, ст. 25-33.

Соколів, Соснів, голосилося добровольцями до української армії. Це були фактично українці латинського обряду, які вирізнялися тим, що часами не знали зовсім польської мови.

У результаті спільного зусилля українського населення ЗУНР постала була УГА, добра, дисциплінована, боєздатна армія, якої соромитися немає найменшої потреби, а, навпаки, є чим гордитися. Останнє, що по ній запам'яталося населенню Підгаєччини на довший час, був повний розгром польських військ у Підгаєччині під час Чортківської офензиви. Потерпіли його польські війська 3-ої Легіонової дивізії піхоти під командою ген. Зелінського від військ 2-ої Коломийської бригади пполк. Франца Тінкля, який відклав свій відхід до лічниці, щоб особисто керувати боєм. Під його проводом 2-га Коломийська бригада виконала поспішний марш з Трибуховець на Бучаччині до м. Підгаєць, яке зайняла 14 червня 1919 р. Зелінські вислав сильну групу через Мужилів, щоб заатакувати Тінкля з фланги, але Тінкль особисто попровадив курені своєї бригади проти групи легіонерів, яку розгромив. Рівночасно, 12-та бригада відтяла полякам відворот під Саранчуками, а 11-та бригада — під Слав'ятином і легіонери Зелінського в паніці залишили Підгаєччину. Цей розгром відбувся на очах населення Підгаєччини, яке масово зголошувалося прямо до бойових частин добровольцями, щоб остаточно завершити перемогу. На жаль, повний брак піхотної амуніції в УГА припинив цей переможний похід української армії на захід.[12]

Існування української армії в 1918-1920 рр. створило в Галичині традиції збройної боротьби. На Підгаєччині, традиції УСС й УГА були дуже живі і їх підняла на щит українська молодь, що почала створювати підпільні організації і заповнювати їх, щоб у них продовжувати боротьбу своїх батьків аж до остаточної перемоги.[13] Найбільшою амбіцією цієї молоді було відродити збройну силу нації для переведення нового збройного зриву і це мало той наслідок, що в роки ІІ Світової війни, у цілком несприятливих умовинах, ця молодь тисячами ринула в УПА та в 1 УД УНА, й почала боротися та гинути в поліських нетрях, у волинських лісах, у карпатських дебрах чи під

---

[12] Любомир Манарушка, "Чортківська офензива", **Українська Галицька Армія.** Матеріяли до історії. Том IV. Вінніпег 1968, ст. 23-24.

[13] Філімон Колодчин у своєму запитнику про с. Голгочі для Головного Комітету Підгаєчан (далі позначатимемо ГКП), подав, що підпільну клітину Української Військової Організації (УВО) в цьому селі створили були колишні підстаршини УГА: ст. дес. Гриць Максимішин, дес. Петро Кліщ і "Майданський" (псевдонім). УВО відновила Окружні військові команди й Повітові військові команди, а терен повітів поділила була на "курені", яких у Підгаєччині було 12. В 1929 р. пише Ф. Колодчин, була тільки зміна назви з УВО на ОУН, але діяльність залишалася та сама. **З матеріялів ГКП.**

Бродами або Ґляйхенбергом.[14] Кожне явище в житті народу має своє коріння в минувшині і виникнення УПА мало його в традиціях визвольної війни 1918-1920 рр. І не могло бути інакше: український нарід, що працею цілої низки своїх поколінь, дійшов був до висот національної свідомости, висловленої в загальному бажанні жити у власній, незалежній державі, не міг вже скотитися назад до рівня етнографічної маси. Він був готов боротися за визволення, і то боротися за всяких умов, незважаючи на наслідки чи жертви в такій боротьбі.

На Підгаєччині виникли ще особливі умови, що зі свого боку причинилися до революціонізації й радикалізації української молоді. Ними була довготривала боротьба молоді проти польської поліції за **могили УСС.** З цих могил, як тепер з могил бійців УПА, нісся дивний вогонь, що запалював серця української молоді, і цього вогню дуже боялася окупантська польська влада, як і тепер боїться совєтська, що, за всяку ціну, намагається зогидити УПА в очах української молоді. В 1920-их і 1930-их роках здається не було Зелених Свят на Підгаєччині, щоб польська поліція з різним шумовинням не намагалася зробити якогось бешкету під час врочистих святкувань. Остаточно рішили окупанти знищити могили: курган у Семиківцях, цвинтарик у Раковецькому лісі, могилу УСС у Вівсю (1935).[15] Молодь охороняла могили до останніх можливостей,, вкопувала в них саморобні бомби (Вівся 1935), виставляла біля могил варти, нападала на саму поліцію й побивала поліціянтів. В травні 1934 р. суд у Підгайцях засудив Марію Терлюк, Володимира Токара, Ярослава Вальорного, всіх з Вівся, за побиття польських поліціянтів при могилі.[16] Подібних засудів було більше.

Польські окупанти помилилися. Зневага могил УСС приймалась українською молоддю на Підгаєччині як зневага всієї української нації. Цю зневагу дуже болюче переживала українська молодь Підгаєччини. Від цього тільки зросла мережа ОУН, що мало пізніше велике значення для сформування самостійницької постави населення Підгаєччини в роки ІІ світової війни.

---

[14] Ще в 1942 р. відійшли до УПА на Волинь Петро Темнюк з Раківця над Стрипою та Корнель Радинський і Мар'ян Чорній з Підгаєць. Були старшинами в групі УПА "Північ", але про їх дальшу долю нічого не відомо. **З матеріялів ГКП.**

[15] Д-р Микола Рибак, "Соснів, Раковець, Семинівці", **Вісті комбатанта**, Торонто, 1964, ч. 4, ст. 31-38 (автор, д-р Микола Рибак син колишнього пароха Соснова); Д-р Юліян Рабій, "Стрілецькі могили над Стрипою", **Вісті комбатанта** 1969, ч. 6, ст. 9-13.

[16] Петро Мірчук, **Нарис історії Організації Українських Націоналістів.** І том. За ред. Степана Ленкавського. Мюнхен-Лондон-Нью Йорк 1968, ст. 423. Див. теж ст. 467-468, 472.

Хроніка опору й боротьби підгаєчан
I. 1941-1944

... як над Україною загули мотори важких
бомбовиків, а хати здрігнулись від реву
гармат, прийшов короткий і змістовий наказ:
— В ряд ставай, щоб не було запізно!

Підпільний журнал: "Вісник УГВР",
ч. 1, 1945

Було на Підгаєччині с. Волиця, недалеко с. Голгочі. Положене під лісом, воно мало тільки 638 душ населення, в тому 305 греко-католиків, 327 римо-католиків і 6 жидів.[17] В Підгаєччині, це село, якоюсь мірою, історичне, бо в ньому, в неділю 22 червня 1941 р., в другій годині дня, проголошено святочно відновлення української держави. Це був перший день великої війни тоталітарних потуг на Сході, війни, що велась теж за Україну.[18]

Коли йдеться про акт волевиявлення українського народу, в цьому часі, с. Волиця було вийнятком, якщо йдеться тільки про **дату** проголошення. В інших селах Підгаєччини, врочисті проголошення української державности мали також місце ще тоді, коли шляхами Підгаєччини, на схід і на південь стрімголов тікали дивізії й полки Червоної армії. Такі проголошення мали місце в неділю 29 червня, а теж в перших днях липня, слідом за львівським Актом 30 червня. 4-го липня в Раківці над Стрипою відступаючі частини Червоної армії увійшли в село в самий момент проголошення державности. На місці вбили двох молодих юнаків в тому часі як вони підносили синьо-жовтий прапор — Петра Керницького і Миколу Кекіша. А через Підгаєччину стелився на схід шлях утечі 26-ої совєтської армії ген. Костенка, що займала ліве крило фронту здовж р. Сяну, і шлях утечі 12-ої совєтської армії ген. Понєдєліна, що займала фронт у Карпатах. З району Долини й Калуша, дивізії цієї армії відступали по віссі: Галич — Підгайці — Теребовля. Відступ цих дивізій був панічний, дарма що на них ніхто не наступав (мадярська армія виступила проти СССР щойно 1 липня), ніхто за ними не гнався і, крім німецьких літаків і, подекуди, українських підпільників (зокрема на Гуцульщині і на Буковині), до втечі ніхто не підганяв. Совєтські дивізії утікали до укріплень лінії Сталіна, але прибувши на місце, вони не могли дорахуватися половини свого особового складу і третини своєї бойової техніки. Їх утрачено без боїв.[19]

---

[17] Дані Шематизму Львівської АЕпархії за рік 1931.

[18] Запитник Філімона Колодчина. **З матеріялів ГКП.**

[19] На підставі книги сов. маршала І. Х. Баграмяна, **Так начиналась война.** Москва 1971, а також іншої совєтської воєнно-історичної літератури.

У с. Голгочі, що за польської, гітлерівської та совєтської окупацій було завжди центром підпільної діяльности, проголошення української державности відбулося після того, як моторизована колона Червоної армії покинула село, а в околиці (Завалів, Заставці, Швейків та ін.) було ще повно совєтського війська.[20] Поскільки, на Підгаєччині, не було села з українською більшістю населення, де б не відбулися проголошення української державности, ми можемо говорити про **масове** волевиявлення українського населення Підгаєччини на самому початку великої війни. Українське населення Підгаєччини твердо заявило про свою волю жити в самостійній українській державі і про свою повну готовість до боротьби за неї. На декларативних заявах не закінчилося; українське населення Підгаєччини задокументувало теж свою участь в державному будівництві. Скрізь творилися органи української державної влади: місцеві, районні й обласні управління з різними відділами, народня міліція, кооперативні установи, а український народ з охотою виконував усі зарядження нової влади й брав діяльну участь в її творенні. Скрізь панував лад, порядок і послух новій владі. Так було в Підгаєччині, де районну адміністрацію очолив був мгр. Іван Миськів, зять підгаєцького декана й пароха, о. Евстахія Гайдукевича,[21] але й так було в інших районах й областях Західньої України (Галичина, Волинь) і на осередніх українських землях принаймні по Дніпро, аж доки тотальний терор гітлерівських окупантів унеможливив подібні прояви українського національного самовизначення.[22]

---

[20] Про проголошення української державности в с. Голгочі, див. запитник Філімона Колодчина.

[21] Кость Паньківський, **Рони німецьної онупації (1941-1944).** Ню Йорк-Торонто 1965. ст. 151.

[22] Гітлерівці почали тотальний терор у відношенні до членів ОУН Степана Бандери в дні 15 вересня 1941 р., коли гестапо виарештувало всіх відомих собі членів ОУН Степана Бандери у всіх областях і територіях під німецьким контролем. Коли арештованих у Генеральній Губернії (у тому теж у дистрикті "Галичина"), Чехо-Словаччині чи Німеччині запроторено до тюрми для слідства, а після нього переведено в гітлерівські концтабори, зокрема в Авшвіц, де зібрано понад 200 членів ОУН, арештованих у т. зв. "Райхскомісаріяті Україна", у великій більшості розстрілювано на місці. Тоді загинула ціла низка окружних провідників ОУН Степана Бандери на Вінниччині, Житомирщині й Київщині, на території діяння **Айнзацгрупи С 5** у Києві. Про ці репресії розповідає історик українського націоналізму, проф. Джан А. Армстронґ, цитуючи низку німецьких документів. У своєму двотомнину про взаємини Великонімеччини й України, Роман Ільницький цитує дослівно наказ **Айнзацкоманди С 5** до всіх своїх підвідділів з дня 25 листопада 1941 р. (ч. 12432141), який ставить фактично членів ОУН Степана Бандери поза законом. Під претекстом, що "бандерівці" готують повстання проти німців в Україні, **Айнзацкоманда С 5** наказує всім своїм підвідділам виарештувати членів ОУН Степана Бандери на своїй території і, після ґрунтовного переслухання, по-тихому (**ін аллєр Штілле**) їх ліквідувати під закидом гра-

В своїй офензиві проти Червоної армії, німецька армія осягнула Тернопіль 2 липня, а Підгайці — 5 липня. З Тернополя скоро одержано жахливу вістку: московські опричники, перед утечею, вимордували в тернопільській тюрмі 2,500 — 3,000 українських політичних в'язнів. Перед мордами, енкаведівські опричники жахливо катували в'язнів, зокрема жінок. Поскільки, із заарештованих у Підгаєччині понад 500 українських громадян, більшість переведено було до тернопільської тюрми, чимало підгаєчан утратило в ній своє життя. Були це найкращі з найкращих: старшини й вояки українських армій, підпільники, активісти передвоєнних українських організацій, патріотична молодь — люди, що їх за першої совєтської окупації арештували совєтські органи безпеки на доноси сексотів.[23]

Підгаєччина, яку в своїй книзі про німецьку окупацію, Кость Паньківський називає "твердинею бандерівців",[24] дуже легко зірвала з "орієнтацією" на "нових визволителів" і перейшла до організування опору проти німецьких окупантів. До речі, Тимчасовий Провід ОУН Степана Бандери, за підписом Миколи Лебедя, в дні 12 липня проголосив інструкцію, щоб усі клітини ОУН негайно перейшли в підпілля й почали готуватись до активного резистансу проти брунатних завойовників. У відповіді на те, гітлерівські окупанти проголосили в усій Галичині гончий лист за Миколою Лебедем і призначили велику нагороду за доставу його живого чи мертвого. У гончому листі попереджалось, щоб уважати, бо Лебедь озброєний.[25]

Впродовж усієї гітлерівської окупації Підгаєччини організацію будь-якої ділянки підпілля, дуже комплікувала спеціяльна станиця гітлерівської служби безпеки й гестапо під проводом балтійського німця, а по суті московського патріота й україножера, гавптштурмфюрера Курта Гільдемана, який як пише К. Паньківський "причеплявся до

бунку. Редактор цього збірника, проф. д-р Тарас Гунчак відбув наукову подорож до Німеччини і в німецьких архівосховищах придбав таких документів на два томи, які повинні появитися з початком 1980 р. Див. John A. Armstrong, **Ukrainian Nationalism.** Second Edition. New York-London 1963, ст. 101-129; Roman Ilnytzkyj, **Deutschland und die Ukraine 1934-1945.** Tatsachen europaischer Ostpolitik. II Band. Munchen 1956 ст. 338-339.

[23] Чимало підгаєчан згинуло теж у Бережанах і в Чорткові. У льохах в'язниці в Бережанах знайдено 150 трупів. Крім цього на громадській площі біля замку було відкрито три братські могили. У червні 1941 р. московські опричники розстріляли в Бережанах Зенона Сену, Олексу Гальковича і Ксаверія Корпана з Підгаєць.

[24] Паньківський, **назв. праця**, ст. 150.

[25] У своїй брошурі, американська журналістка Едіт Керміт Рузвелт помістила знимку гончого листа за Миколою Лебедем. Лист цей проголосила Спеціяльна Комісія при Командирі Зіхергайтсполіцай і СД для дистрикту Галичина у Львові в дні 4 жовтня 1941 року. Див. Edith Kermit Roosevelt, **Red Jim Crowism — A Weapon for the West.** New York 1956, ст. 4.

кожної дрібниці та залюбки погрожував розстрілами".[26] На підставі розпорядку "фюрера", в так званому Генеральному Губернаторстві, до якого належав теж "дистрикт Ґаліцієн", поліція була вилучена з-під загальної адміністрації і творила власний апарат, підлеглий прямо **Райхсзіхергайтсамтові** в Берліні. Для виконування функції політичної поліції, Галичину поділено на 7 округ і в кожній із них розташовано спеціяльну станицю (**Авсендінстштелле дес Зіхергайтсдінстес унд дер ґестапо**), що мала повноту політично-поліційної влади в своїй окрузі. Підгаєччина належала до чортківської станиці, а що чортківська округа була ще "прикордонною", то чортківська спеціяльна станиця мала ще окремі повновласті.

Вже у вересні 1941 р. станиця гшф. Гільдемана прибула до Чорткова й першим її ділом, у цьому місті, був великий погром жидівського населення. Це був перший погром жидів у таких великих розмірах у дистрикті "Ґаліцієн".

Після жидів, станиця гшф. Гільдемана взялася за членів ОУН групи Степана Бандери. Поскільки комендант станиці уважав, що кожний українець — це потенційний "бандерівець", від нього терпіли всі українці, без різниці політичних переконань. 15 вересня станиця перевела масові арешти українських патріотів і славна чортківська тюрма, що її тільки щонедавно "розвантажили" з українських політичних в'язнів совєтські окупанти, почала наново ними заповнюватися. Арештовано тоді голову Підгаєцької районної управи, мґр. Івана Миськова, а на інтервенції українських громадян гшф. Гільдеман відповідав, що він має докази про приналежність Миськова до забороненої "бандерівської організації", отримані в постаті свідчень поважних українських громадян.[27]

Станиця Гільдемана в Чорткові добре далась взнаки українському населенню Чортківської округи й суміжних повітів. Станичники, здебільшого, шльонзацькі "п'єрони", добре знали польську мову й розуміли українську. Хмара "фольксдойчерських" (по суті польських) секретарок і перекладачок давали потрібні інформації, збирані також власними зв'язками. Своїми моторизованими частинами, станиця увесь час стежила терен, брала закладників, нападала на села за контиґенти, стріляла людей без розбору й суду. Це трапилося, між іншими, 22-літньому юнакові з Вербова Осипові Головкові, якого

---

[26] Паньківський, **назв. праця**, ст. 308-309.

[27] Паньківський, **назв. праця**, ст. 151. Паньківський твердить, що ґестапо закидало Миськову також зв'язок із "вбивствами поліцистів" (? — Л. Ш.), які він пояснював тим, що Підгаєччина є "твердинею бандерівців", а повітовий комендант поліції є "мельниківцем".

розстріляно, зустрівши його на пільному шляху до Угринова.[28] На воловій шкурі не списати всіх цих злочинів на українському народі, що їх доконала станиця гшф. Гільдемана. По її гостюванні села наші виглядали, як після нападу татарів. Найбільшого злочину доконала станиця гшф. Гільдемана вишикувавши до страти 52 українських політичних в'язнів у дні 27 листопада 1942 р. Це був найбільший масовий розстріл українських націоналістів, членів ОУН Степана Бандери, бо цього дня розстріляно ще 28 осіб у Львові та 20 в Дрогобичі. Серед 52 розстріляних у Чорткові був голова Районного управління в Підгайцях, мґр. Іван Миськів, Богдан Баб'як з Підгаєць, та ще д-р Олекса Коссак, о. Павло Витвицький, мґр. Роман Мельничук, інж. Роман Сельський, інж. Василь Попель та ін.[29]

Було б помилкою думати, що в роках 1941-1944, борці революційного підпілля в Підгаєччині мали перед собою тільки одного ворога, гітлерівського окупанта. Був ще другий, якого можливо заскоро списали з рахунку. Це було московсько-большевицьке чи комуністичне підпілля, що за плянами Сталіна-Берії повинно було заіснувати в кожному окупованому гітлерівцями районі. Для створення цього підпілля всюди залишались групи людей, що ними керували підпільний секретар партії та підпільний військовий командант.

У Підгаєччині, підпілля це очолив був Микола Погода, який за першої окупації був у Підгайцях завідувачем партійного кабінету райкому. У перших днях війни, Погода із своєю групою із 30 людей, "перебазувався" в район Копичинець, де став до праці в українській адміністрації. Із цього району нав'язав, насамперед, зв'язок з подібною групою в р. Микулинець (для Теребовельського району) і в р. м. Товстого для Чортківщини і Заліщиччини. Згодом Погода почав організувати підпільну мережу в Підгаєччині, використовуючи для цього (а) сексотів, що за першої окупації підписали були заяву про співпрацю в органах НКВД — списки тих сексотів Погода мав, (б) поляків, головно в селах Золотницького району над Стрипою і, врешті, (в) всіх совєтських громадян, що так чи інакше залишились були під німецькою окупацією. Сексотам грозив, що віддасть їх у руки "бандерівців", якщо не будуть з ним співпрацювати, а поляків закликав організуватися й озброюватись, бо українці плянують їх вирізати. Організація підпілля пішла Погоді доволі гладко, а збройні боївки його організації почали вже діяти осінню 1941 року. Вони переловлювали зв'язкових українського підпілля, виконували атентати й ширили різні

---

[28] Свідчення Анни Будної-Кузишин з Вербова. Її брата Василя замордувало НКВД в 1941 році, в Тернопільській тюрмі. **З матеріялів ГКП.**

[29] Список розстріляних у Чорткові українців у дні 27 листопада 1942 р. є в різних збірках документів Архіву ЗП УГВР у Ню Йорку. Величезна більшість розстріляних була членами ОУН Степана Бандери.

"татарські" вісті. Партизани Погоди, в 1942-1943 рр. набрали такої сили, що відважувалися нападати на українські села, напр. на Голгочі. Особливу діяльність виявили партизани Погоди під час парашутного десанту Червоної армії на Підгаєччині в квітні 1944 р. Партизани мали списки українських підпільників й активістів для кожного села, і коли хто з них попався їм в руки, мусів прощатись з життям. Від самого початку, підпільна організація Погоди була призначена на те, щоб усіми засобами поборювати український визвольний рух, проти якого, а не проти гітлерівців, вона була спрямована. Гітлерівські окупанти большевицьких підпільників обходили зовсім мало, але й теж Чортківська станиця гшф. Гільдемана ними не цікавилася. Знов же, наше підпілля впродовж довшого часу не потрапило розпізнати отруйних грибів, що виростали довкруги них, а початково навіть не здавало собі справи, звідки падуть окремі удари на рух і з чиєї руки гинуть українці.[30]

Так, об'єктивно, представлялися ворожі сили, що ставили собі завдання поборювати український визвольний рух. Їм протиставилась підпільна організація ОУН Ст. Бандери, що в Підгаєччині мала значну силу і повну підтримку великої більшости українського населення. Переорганізувавшись наново в літніх місяцях 1941 року, ця організація мала 60 станиць на всіх 65 сіл Підгаєччини, тобто охоплювала 92.3% усіх сіл. Кожна станиця об'єднувала кілька або кільканадцять

---

[30] Це дуже характеристичний психологічний момент у розвитку подій за німецької окупації України. На тлі зудару українського визвольного руху з гітлерівською колоніяльною політикою в Україні, сміло підносить голову "той третій" і сміливо вдаряє по тому, кого вважає своїм головним ворогом і проти кого навіть не цурається співпраці з гітлерівськими окупантами. Задивлені у власні чвари українські націоналісти навіть не здають собі справи, що "той третій", не лякаючись "твердині бандерівців", перейшов до наступу, вбиває людей так, щоб на інших падало підозріння, ширить фальшиві вісті, чинить диверсію. "Поважні громадяни" шукають цих ворогів у "твердинях бандерівців" і свідчать перед гестапівським посіпакою проти Миськова, маючи його смерть на свому сумлінні. "Бандерівці" також початково не знали, де їм пропадають без сліду зв'язкові з організаційною поштою, хто й звідки поширює різні провокаційні чутки, хто довершує нападів на свідомих людей, чому польське населення Підгаєччини піднесло несподівано голову й почало бундючно ставитися до своїх українських сусідів. Тільки чистий припадок під кінець 1942 року розкрив перед ОУН Степана Бандери діяльність московсько-большевицького підпілля Миколи Погоди, але тоді вже воно було сильною організацією, що діяла на терені 6 повітів Поділля і мала радіозв'язок з "великою землею" (так большевицькі партизани й підпільники називали не-зайняту німцями територію СССР. **Совєтські партизани й підпільні організації на терені дій УПА.** Архів автора. Запізно виявлені, підпільники Погоди дочекалися визволення за вийнятком організації в р. Микулинець, яка була розгромлена УПА. Погода (з походження уральський робітник) очолив боротьбу проти УПА на Підгаєччині, організував "стрибків" (батальйони істребітелів з місцевого населення, але згинув у боротьбі проти УПА, під Козовою, влітку 1947 року.

звен із 3-5 членів, а 3-5 станиць становило кущ. 2-5 кущів творило підрайон і на Підгаєччині було зорганізованих 12 підрайонів, що, до речі, покривалися з колишніми "куренями" УВО. Підрайони об'єднувалися в райони, яких було три і які мали назву: "Золота Липа", "Коропець" і "Стрипа". Райони "Коропець" і "Стрипа" покривалися з адміністративними районами Підгаєцьким і Золотницьким, а район "Золота Липа" створено для сіл південної частини кол. Підгаєцького повіту, також тих, що ввійшли в Монастирський адміністративний район. Умовними центрами районів були Підгайці, Золотники й Голгочі, але, очевидно, провідники районів вибирали постій для районного проводу не конечне в центрі района, а де їм було зручніше.

Петро Пушка, крайовий провідник Юнацтва ОУН, нар. в с. Лиса. (Згинув у Львові 10. III. 1944 р.)

Підгаєцький районний провід став одночасно надрайонним (повітовим) проводом для цілої Підгаєччини. До Підгаєцького надрайонного проводу було приділено більше референтів і підпільників, ніж до інших районних проводів. Окремо організовано Службу Безпеки ОУН (СБ), яка мала свій надрайонний і районні проводи та диспонувала власними збройними боївками. Окрему організацію творив теж Український Червоний Хрест (УЧХ), що мав свій надрайонний і районні проводи, референток у підрайонних проводах і власні станиці. Окрему організацію творило теж Юнацтво ОУН (хлопці, дівчата), що проходили вишкіл в власних клітинах, під проводом референтів чи референток Проводу. Слід також сказати, що лінію зв'язку, яка проходила з Рогатина до великого підпільного центру на терені Теребовельщини, с. Кобиловолоки, обслуговувала підгаєцька група зв'язку, організована надрайонним проводом Підгаєччини. Лінія ця була призначена для пересилки людей і постачання для Південної Похідної групи під проводом Зенона Матли, але це стало неможливе, коли в Чорткові осіла спецстаниця ґестапо. Вона постійно своїми моторизованими відділами обстежувала "гостинець", що веде з Копичинець до Камінця. Всю цю підпільну мережу Підгаєччини, в роки 1942-1945, очолювали Василь Марущак ("Хмара") з Божикова як надрайонний провідник і Михайло Когут ("Бурун") з Бокова, як його заступник. Жіночою мережею керувала надрайонна провідниця Жіноцтва, Ма-

рія Дурбак з Підгаєць, яка впала в боротьбі проти московсько-большевицьких окупантів.[31]

Василь Марущан-Хмара, повітовий провідник ОУН 1944 р., нар. в Божикові.

Вже в 1941 р.. першорядною справою для підпілля ставала справа військового вишколу членства. Спроби створити військові школи в Мостах Великих і Поморянах були ударемнені німцями. В 1941 - 1942 рр. ОУН намагалась провести засаду, що кожний її член є озброєний і що він проходить короткотерміновий курс ознайомлення зі зброєю, з наукою стріляння. Справді, курси такі організовано в багатьох підпільних районах, також на Підгаєччині.

В першій половині 1942 р., у великій таємниці, зорганізовано військову школу в Карпатах, покищо виключно для кадрів ОУН Ст. Бандери. Так постала "Військова школа кадрів ОУН "Тигри". Її розташовано в Долинському повіті, під горою Маґурою, а її командантом став Михайло Клим ("Журавель"). Згодом тут постала теж перша сотня Української Народньої Самооборони (УНС), що її командантом став М. Клим, а команду школи прийняв пор. Хміль.

До школи "Тигрів" набирали добровольців — членів ОУН Ст. Бандери. Набирали юнаків і дівчат. Дуже твердий рекрутський вишкіл тривав 6 тижнів, а потім 3 місяці вишкіл бойовий. Тільки частина дівчат проходила бойовий вишкіл і з них, пізніше, створено "Чоту крилатих", що мала свою бойову історію в складі В. О. ч. V, "Маківка". Решту дівчат вишколювано до служб канцелярійної, господарської, зв'язкової й санітарної в інших таборах.

Від травня 1942 до травня 1943 р. "Тигри" відбули три курси, які закінчило не менше, ніж 500 членів ОУН. Із вишколених курсантів школи "Тигри" створено у вересні 1943 р. курінь "Сіроманців" (к-р Дмитро Карпенко-"Яструб") і сотню особливого призначення (СОП) "Трембіту" (к-р Бродяга). Сотня "Трембіта" мала в своєму складі тернопільців, але підгаєчани, яких у школі "Тигрів" було багато, склали третю сотню в курені "Сіроманці". Командував нею підгаєчанин, хор. Ворон, якого, в одностроєю "Сіроманців" (чорний із синіми випустками) можна бачити на знимці штабу В. О ч. III "Лисоня", зробленій пізньої осени 1946 року. Тоді підгаєцька сотня "Сіроманців" виконувала службу при штабі "Лисоні", як ВОП (відділ

[31] З матеріялів ГКП.

особливого призначення). На згаданій знимці, хор. Ворон крайній, з правої сторони.[32]

Команда Військової Округи УПА Ч. 3 "Лисоня" 1946 року. (Гляди нотку ч. 32).

Очевидно, новоорганізовані військово-вишкільні табори й військові відділи повинні були заповнитись новобранцями, що мали проходити вишкіл й ОУН Ст. Бандери звернулась тепер із закликом до всього українського населення, щоб давало добровольців на ці вишколи. Добровольців було дуже багато і це є причиною, що й ще досі говорять чи пишуть про "мобілізацію ОУН". Тут треба підкреслити, що тоді і в майбутньому ніколи, в таких мобілізаціях, не стосовано примусу, навіть у відношенні до членства ОУН. До УНС, а потім до УПА приймали виключно на засадах добровільности.[33]

---

[32] В **Альманаху Станиславівської Землі** (Ню Йорк-Торонто-Мюнхен 1975) в моїй статті "Тринадцять літ... Дії УПА й збройного підпілля ОУН на терені Військової Округи ч. 4 "Говерля" в 1943-1956 рр.", на сторінці 187, є знимка, підписана "Стежа УПА на конях 1946 р.". Це помилка. Ця знимка представляє команду Військової округи ч. 3 "Лисоня" в 1946 р. На цій знимці 5 старшин УПА на конях. Третій з лівої сторони, — це пор. Осип Безпалько ("Остап"), к-р "Лисоні", посмертно піднесений до ступня майора; четвертий з лівої сторони, це майор Володимир Якубовський, нач. штабу "Лисоні"; п'ятий з лівої сторони, це хор. Ворон, к-р підгаєцької сотні "Сіроманців", а коли була роблена знимка, к-р ВОП (відділу особливого призначення) "Лисоні". Ця знимка з'явилась помилково у моїй статті не з моєї вини.

[33] Нижче ми наводимо число добровільців до УПА з різних місцевостей Підгаєччини. Вони свідчать дуже переконливо, що ніякої примусової мобілізації до УПА не було, бо така мобілізація дала б значно більше число "рекрутів" з цих місцевостей. А втім, навіть притягаючи добровільців до служби в УПА, її командування му-

Про успіх мобілізації до таборів і відділів УНС, Микола Лебедь пише так: "На заклик голоситься не тільки молодь, але й батьки... Число добровільців таке велике, що мусить появитися нова інструкція, скільки добровільців з даного терену можна прийняти. А вже найгірше тим, кого лікарська комісія на одному з етапів відіслала додому. Неодин з них просився, щоб його перекинути в інший терен праці, бо з нього будуть жартувати дівчата й друзі".[34] До цього мушу додати особистий спогад як кол. старшини, приділеного до Крайового Військового Штабу ОУН Львівського краю (КВШ "Львів"), що проводив усю цю "мобілізацію". Штаб плянував прийняти до існуючих вишкільних таборів 5,000 новобранців, але мусів прийняти 6,500, які зголосились на вишкіл і перейшли лікарські комісії. Із цього у вишкільних таборах приміщено 5,400, 600 новобранців приміщено в існуючих відділах, а 500 вислано на вишкіл на Волинь. Через пів року набір повинен був повторитися.

Як ця "мобілізація" пройшла на Підгаєччині? На вишкіл відійшло з с. Голгочі 33 особи, в тому 4 дівчини.[35] У відношенні до українського населення Голгочі, (в 1931 році: 2,749 осіб), — це 1.2% населення. Але молодь вікової групи (18 — 22 р. життя), що її покликано до УНС, творила 9.5% населення, тобто 261 осіб. І з цього виникає, що в с. Голгочі, не рахуючи попередніх зголошень, до липневої мобілізації до УНС зголосилося 12.6% наявної в селі української молоді. Це багато, коли взяти до уваги, що кожний мобілізаційний плян мусить рахуватися з наявною кількістю зброї й виряду, що має служити мобілізованим, і що в аграрних країнах набір до війська ніколи не перевищав 40% осіб вікової групи, призначеної до мобілізації.

сіло оглядатися на існуючі ресурси зброї, амуніції, одягу, взуття, харчів тощо. Коли повернулися московсько-большевицькі окупанти в 1944 році, УПА могла поповнитись сотнями тисяч молодих українців, які ніяк не бажали стати гарматним м'ясом для Москви ,але цих сотень тисяч УПА не могла прийняти і не прийняла, бо не мала для них старшин, зброї, амуніції і всього того, що потрібно для збройної боротьби. Тисячі українців, що не бажали мобілізуватись до Червоної Армії, але не могли бути прийняті до УПА, переховувались на власну руку в лісах у саморобних криївках і з них, головно, рекрутувались ці елементи, що зголосились до органів безпеки з "повинною", коли у своєму зверненні після війни (18 травня 1945 р.) органи безпеки обіцяли "амністію" всім тим, що зголосяться.

[34] Микола Лебедь, **УПА**. Українська Повстанська Армія, її ґенеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. І частина. Німецька окупація України. Пресове бюро УГВР 1946, ст. 30-31.

[35] Філімон Колодчин, Запитник з Голгочі. З Підгаєць відійшло до УПА 6 осіб: Володимр і Марія Томашівські, Міра Томашівська-Корпан з чоловіком Миколою, Левно Баб'як і Іван Товпаш. **З матеріялів ГКП.**

В мобілізаціях до кол. австро-угорської армії, цей відсоток вагався між 33.4 і 38.7.[36]

Про інші села Підгаєччини маємо неповні, часами суперечні матеріяли. Відомо, напр., що до першої сотні УНС у Тернопільщині, що її формував у р. Вівся-Козови В. Якубовський ("Бондаренко"), майбутній шеф штабу В. О. УПА, ч. III "Лисоня" відійшли хлопці з Божикова (тепер Привітне), Волощини, Литвинова, Мужилова, Новосілки, Телячого (тепер Мирне), а теж зі сіл над р. Стрипою.

У цій сотні 2/3 складу було з Підгаєцького повіту. Пізніше сотня стала Підстаршинською школою "Лисоні" й визначилася в боях на Зборівщині у вересні 1944 р. До другої сотні УНС, що її формував на Бережанщині Осип Безпалько ("Остап") відійшли хлопці зі Слав'ятина, Сільця Божиківського, Шумлян, Бокова, Гнильча, Носова, Лисої. На карпатські вишколи пішло багато добровольців, але ніхто не перевищив Голгочі (33 добровольці). Тут існують різниці, напр. Бенева дала 1, а потім ще 4 добровольців, а Вербів (тепер Першотравневе) і Горожанна по 25. Інші села дали пересічно 6 добровольців; більше, ніж 10 відійшло до УПА з Богатківців, Бурканова, Котузова, Мозоліви, Товстобаб (тепер Високе). З Маркової й Затурина пішли хлопці добровольцями "до Крука", коли ця сотня стояла якийсь час у лісі коло Маркової. Але, "до Крука" пішли теж добровольці і з інших сіл Підгаєччини.[37]

Розбудова нової військово-вишкільної бази в Карпатах вимагала значного вкладу населення придністрянських і подільських повітів у забезпечення бази харчами й іншими матеріялами. Про це згадує Лебедь так: "Гірський терен потребував харчової помочі, головно збіжжя, а дальше шкіри, мила, полотна. І їхали валки з Поділля, ішли корови з означеним гасловим числом кінцевого етапу, під скріпленою охороною переїжджала зброя... Ночами, через призначені лінії зв'язків, проїздять валки, часто більш як 100 підвод. Мусять проїхати 20-30 км. на черговий зв'язковий пункт, де ждуть на поготівлі чергові підводи. Німці скріплюють сільські варти до 40 осіб, але... самі вартівники пильнували, щоб зайва людина не побачила, що в селі діється".[38]

У цьому ділі, багата й незалежна Підгаєччина здала свій іспит на відмінно, як і перед тим, в 1941-1942 рр. у допомозі голодуючим з гірських і підгірських районів Галичини з перетримуванням їхніх дітей на селах Підгаєччини до 1943 року, з потім, на переднівку

---

[36] На підставі офіційної історії австро-угорської армії в І Світовій війні. Див. Glaise-Horstenau, Edmund von und Rudolf Kiszling, **Osterreich-Ungarns letzter Krieg**. VII Bande und VII Kasten von Anlagen. Wien 1938. **Passim.**

[37] **З матеріялів ГНП** і з течни **Вісті з України**, частина І, в архіві автора.

[38] Лебедь, **назв. праця**, ст. 50.

1947 року, у видатній допомозі голодуючим колгоспним селянам із осередніх та східніх земель України. Про це буде далі мова.

На долю Підгаєччини припало тоді разом із Теребовельщиною й Галицьким районом постачати Чорний ліс, що став важливим осередком повстанської діяльности. За словами пполк. Івана Бутковського, тодішнього командира В. О. ч. IV, "Говерля", його округа (Гуцульщина, Чорний ліс, Долинщина) отримала до кінця вересня 1943 року 300 транспортів з Поділля, в тому Чорний ліс близько 120. Це було велике зусилля українського народу в той час, якому перешкодити не зуміли гітлерівські окупанти, в руки яких впало тільки кілька транспортів.[39]

Пізньою осінню й зимою 1943 року, бережанці й підгаєчани мали вперше нагоду побачити одну з кращих волинських частин УПА.

Петро Темнюк, нар. в Раківці, вступив до УПА на Волині 1942 р.

Останнього дня жожвтня 1943 р. на наказ ГВШ УПА, Крем'янецький курінь УПА під командою к-ра Крука покинув Антоновецькі ліси Шумського району на Волині й вирушив до Галичини. Велике село Антонівці, цього району, було місцем, де перебував штаб групи УПА-Південь під командою к-ра Енея, а в довколишніх лісах стояли курені цієї групи. Сьогодні даремне шукати за великим селом Антонівці, бо його немає. Большевики до тла знищили Антонівці, заорали землю, на якій село стояло і посадили ліс. Це кара за те, що в роки війни, село було "націоналістичною столицею". Разом з ним сильно потерпіли теж сусідні великі села: Стіжок, Велика Ілавиця, Літовище, за те, що належали до "повстанської республіки". У них тепер всього 200 - 240 душ населення.

Завдання Крем'янецького куреня УПА було в Галичині підтримати формування УНС-и. Цей добре організований, вишколений та вирядженний курінь УПА прекрасно надавався на те, щоб бути зразком військової організації. Сенсацію між галичанами творила його татарська кінно-кулементна чота, що везла кулемети на тачанках, а

[35] Зі слів пполк. Івана Бутковського ("Гуцула"), кол. к-ра ВО ч. IV "Говерля" під час мого інтерв'ю з ним у Мюнхені в 1947 році.

обслуга їхала верхи. Вони були прибрані в німецькі мундури, бо ці кримські татари були в німецькій армії, і були навіть залогою в Шумську. Їхній командир, пор. Тугай Бей порозумівся з Шумська з к-ром Енеєм і привів цілу свою чоту до УПА. Був якимсь знатним татарином, бо за ним несли, в поході, бунчук, дарма що майже всі його кулементики були теж кол. офіцерами Червоної армії.[40]

У той час, коли курінь к-ра Крука прибув на Бережанщину, до Камінця подільського наближалася велика група УПА, що її на історичних побоєвищах Холодного яру в Черкаській області зорганізував був Омелян Грабець — "Батько". Ген. Тарас Чупринка боявся за групу "Батька" й вислав їй назустріч курінь к-ра Крука. Крук отримав наказ від ген. Чупринки, щоб пройти з Бережанщини до Камінця можливо якнайскорше, відшукати групу "Батька" і передати йому доручення ГВШ. Крук вирушив 5 грудня і 15 грудня вже був у с. Лисогірка, Кам'янець-подільського району, тут зустрів передові відділи "Батька". Таким чином, за 10 днів він пройшов 210 км через Збаразький, Волочиський, Чемеровецький і Дунаєвецький райони. Залоги ворога на шляху рейду в різних містечках, або розбігалися, або сиділи тихо. Тут курінь Крука взяв участь в похороні сотн. Івана Білика, шефа штабу "Батька", який впав у бою проти каральної експедиції, що вирушила була проти повстанців з Камінця. Сотн. І. Білика похоронено на місцевому цвинтарі у с. Яцьківцях.[41]

За свій рейд до Камінця, к-р Крук отримав від ген. Тараса Чупринки почесний псевдонім "Бистрий". На другий день Різдвяних Свят к-р Крук-Бистрий вирушив назад до Галичини. У своїх рейдах, к-р Крук-Бистрий послуговувався тактикою т. зв. "ланцюгових рейдів". Сотні куреня йшли широким фронтом, у віддалі кількох чи кількадцятьох кілометрів одна від одної. Коли одна сотня уявлялася перед населенням, дві інші причаювалися в лісах, а порушалися вночі. Наступного дня сотні змінялися свої ролі і так далі, навперемінку.

---

[40] Татарська кінно-кулеметна чота мала 4 важкі кулемети на 4 тачанках. Про цю оригінальну частину бракує спогадів, але мабуть знимка в книзі Лебедя на ст. 64 представляє саме цю чоту в марші, хоч існувала ще подібна до неї кінна ґранатометна чота на тачанках, в склад якої входили теж колишні совєтські вояки, переважно українці.

[41] Сотнин Іван Білик, німецький громадянин, студент Берлінської політехніки, офіцер **Ляйбштандарте Адольф Гітлер**, приєднався в Україні до похідних груп ОУН, в яких визначився різними ризикованими операціями (завжди в мундурі офіцера **Ляйбштандарте**), як звільнення в'язнів в концтаборі Ігрені коло Дніпропетровська, а теж рейдуванням різних німецьких магазинів, з яких забирано харчі, зброю, амуніцію, чи теж виряд для потреб похідних груп і пізніше для групи УПА "Південь", до якої приєднався і став у ній шефом штабу. Див. Лебедь, **назв. праця**, ст. 57; **ІУВ, назв. праця**, ст. 682; Лев Шанковський, **Похідні групи ОУН**, Мюнхен 1958, ст. 195-198.

Ворог, що слідкував за рухом куреня, ставав зовсім здезорієнтований суперечними повідомленнями своїх агентур про появу повстанських частин у різних місцях.

На саме Різдво 1944 року, курінь к-ра Крука-Бистрого рушив "ланцюговим рейдом" назад до Галичини. На третій день Різдвяних свят, під Лисогіркою, курінь погромив німецьку моторизовану колону, здобуваючи 3 автомашини, 7 кулеметів, 2 міномети, 3 радіоапарати, 30,000 набоїв і 500 гранат. Але, в Борщівщині, перша сотня к-ра Буруна потерпіла невдачу. В Іванкові, на самої Маланки 1944 року, к-р Бурун дав себе заскочити моторизованим "п'єронам" гшф. Гільдемана. Гештапівці здобули обоз сотні, де повбивали обозників, але втекли, коли заалярмована сотня, освітивши терен світляними ракетами, почала наступати. Все ж таки гештапівці забрали з возів боєприпаси й трофейну польову аптеку з ліками, що для куреня було великою втратою. К-р Бурун нарікав пізніше, що на Борщівщині, де ще небачених українських повстанців щиро гостили, було забагато "попразенів".[42]

Після цих пригод, 23 січня, частина куреня під командою к-ра Крука прийшла вже в район Божикова-Саранчуків-Котова, де тоді творилася в цьому трикутнику головна база майбутньої В. О. УПА ч. III, "Лисоня". Через тиждень прибула друга частина куреня під командою к-ра Сокола, яка рейдувала в Скалатщині й Теребовельщині і через Микулинці-Богатківці-Вівся-Теляче прибула на базу. Але тут к-р Крук отримав наказ командування УПА-Північ про розформування куреня. Згідно з цим наказом, одна сотня, під командою к-ра Крука-Бистрого залишалася на Тернопільщині; інші з татарською кінною кулеметною чотою мали відійти на Волинь. І так з Крем'янецького куреня, що нараховував 572 старшин і бійців та 65 коней, залишилося тепер у сотні к-ра Крука 152 старшин і бійців (коні бойових частин відійшли на Волинь, обозні коні передано підпільній сітці). Поскільки ця сотня мала мати три чоти легкі й одну важку, до повного комплету 186 старшин і бійців набрано 34 добровольці з бережанців і підгаєчан. У новому складі, сотня к-ра Крука отримала наказ відійти на Чортківщину. Вона розбила табір у с. Сосулівці, там де річка Черкаска впадає до р. Серету. За нової совєтської окупації, сотня к-ра Крука постійно перебувала в рейдах (Буковина, Кам'янець-Подільщина), але після їх закінчення, вона завжди верталась на відпочинок до цієї околиці над р. Серетом, де трикутник Росохач-Ягільниця-Улашківці, добре насичений підпільними організаціями, творив

---

[42] **УІВ, назв. праця**, ст. 682. Крук і Бистрий — два псевдоніми одного старшини. Другий псевдонім почесно присвоєний к-рові Крукові за поспішний марш до Кам'янця. В УІВ, через неповні інформації, потрактовано відділи Крука і Бистрого як дві різні частини.

сильний опірний пункт. У цій околиці, 7 травня 1945 р., сотня к-ра Крука прийняла свій останній бій проти переважаючих сил ворога.[43]

Тим часом, на календарі значився вже 1944 рік і це був уже п'ятий рік великої кровопролитної II світової війни й третій рік її тривання на українських землях. Ще на початку 1944 р., Підгаєччина була в далекому запіллі німецько-совєтського фронту ,але цієї пам'ятної весни 1944 р. переможна над німцями совєтська армія почала скорими темпами зближатися до території Підгаєччини, яку покинула була в паніці на початку липня 1941 р. У перших днях березня 1944 р., на величезному фронті від Луцька аж до гирла Дніпра, майже одночасно почали наступати три "українські фронти".[44] 4 березня перейшов у наступ, на проскурівсько-тернопільському напрямку, I Український фронт під командою марш. Жукова, який перейняв був команду після загибелі попереднього командуючого фронтом, ген. (марш.) Ватутіна в засідці УПА в дні 29 лютого 1944 р.[45] Вже 7 березня I Український фронт підійшов з Шепетівки під Тернопіль, а 10 березня — під Проскурів (тепер місто Хмельницький, центр Хмельницької области). За бронетанковими дивізіями I ешелону наступаючих військ, ішли 1 гвардійська армія ген. (марш.) Гречка й 60 армія ген. Черняхівського. До дня 23 березня, армії ген. Гречка й Черняхівського зайняли були Скалатщину, Теребовельщину й частину Підгаєччини та перейшли були Стрипу. 60-та армія ген. Черняхівського зайняла була навіть м. Підгайці, але з нього вибили її прибулі з Франції нові німецькі дивізії (5 квітня). 17 квітня совєтські армії здобули, остаточно, Тернопіль і перейшли були до оборони. Тоді на чергові три місяці, фронт устабілізувався був здовж лінії Торчин-Берестечко-Заложці-Чортків-Коломия-Кути. На Підгаєччині, як і в Першій світовій війні, фронт ішов здовж Стрипи. На цьому, звичайно, дуже потерпіли були містечка й села, положені в долині цієї ріки. І так, наприклад, у боях від 7 квітня аж до 20 липня, коли армія ген. Гречка почала наступати на Станиславів, містечко Золотники було цілком

---

[43] Німецьку окупацію України закінчила сотня к-ра Крука боєм у лісі Слив'янки, між Голгочами і Затурином. Німці окружили сотню і бій тривав цілий день 26 квітня 1944 р. і в ньому повстанці втратили 1 убитого і 9 ранених. Німці своїх убитих і ранених вивозили цілий день з лісу. Вночі сотня к-ра Крука вийшла з окруження. Про бій під Сосулівкою в дні 7 травня 1945 р. і бій решток сотні під Стінкою в дні 13 травня 1945 р. див. **ІУВ**, ст. 745.

[44] Операції Червоної Армії, а зокрема 1-ої гвардійської армії ген. (марш.) А. А. Гречка описано за його книгою: Через Карпаты. Вид. 2-ге, доповнене, Москва 1972.

[45] Вперше до загибелі ген. (марш.) М. Ф. Ватутіна в засідці УПА призналася офіційна **История великой отечественной войны СССР**, том IV, ст. 78. Засідку описав в березневому числі журналу **Огонек** за 1964 ген. Крайнюков, що був в оточенні ген. Ватутіна під час бою.

знищене, а із 700 будинків у ньому зацілiло тільки 17.[46] Також знищені були всі села над Стрипою від Іщкова аж до Сапови.

Варто пригадати, як дуже характеристичну подію, що наступ армій ген. Гречка й Черняхівського на Підгаєччину, попередив був парашутний десант, що мав захопити мости на Стрипі, а теж спричинити диверсію й паніку в рядах противника. Поза тим, десант мав теж протиукраїнське спрямування. Партизани Погоди були попереджені і вони виступили з приготованими списками українців, яких треба знищити. Для керівництва цією "політичною" роботою, була скинена на парашутах спеціяльна частина "смершу". Очевидно, всі частини УПА, підпільні групи й боївки, українська допоміжня поліція вступили в бій проти московсько-большевицьких десантників. Про ці бої відомостей є мало. Ось, наприклад, завзятий бій був з десантом, скиненому в трикутнику сіл: Литвинів-Шумляни-Носів. У цьому бою згинув вояк УПА Д. В. зі села Заставче.[47]

Так чи інакше, на Великдень 1944 р., а він цього року припадав на 9 квітня, східня половина Підгаєччини святкувала вже його під совєтською окупацією. Зустріта тоді Василем і Осипом Дяковими сотня УПА к-ра Крука верталася, після закінчення операцій проти парашутного десанту, на Чортківщину, до своєї Сосулівки. Вона маршувала в запілля Червоної армії.

Закінчуючи цей розділ, не можемо не згадати важких втрат, що їх мало визвольне підпілля ОУН в своїх провідних кадрах, ще під час гітлерівської окупації. І так, 17 лютого 1944 р. загинув від кулі німецького жандарма (большевицького партизана?) Василь Роговський ("Варнак"), окружний провідник ОУН Тернопільщини. Дня 24 лютого 1944 р. згинула в Звинячі на Чортківщині Галя Заячківська ("Уляна"), член Проводу Юнацтва ОУН, полум'яна та жертовна молода українська революціонерка, яка залишилась в незатертій пам'яті всіх, хто з нею зустрічався в труді й боротьбі і яку дуже добре знали в Підгаєччині. Дня 13 квітня 1944 р. впав Степан Ковальчук ("Степ"), обласний провідник ОУН Тернопільщини, а по ньому, 16 червня — його наступник Михайло Шкамбара ("Кедр", "Скала" до квітня 1944 р. окружний провідник Чортківщини, оба мабуть убиті большевицькими сексотами). Із багатьох підгаєчан, що загинули під час гітлерівської окупації, пам'ять збереглася про вояка УПА Михайла Шкафаровського з Соснова, що впав у бою в 1943 році та про братів Бронислава й Михайла Левковичів з Підгаєць, розстріляних 1943 року у Рогатині за приналежність до **Бандеравідерштандсбевегунг** (бандерів-

---

[46] **Історія міст і сіл УРСР.** Тернопільська область. Київ 1973, ст. 501.

[47] **За матеріялами ГКП.** Інший десант був скинений у р. с. Саранчуки-Базниківка, з яким почала бій сотня УПА "Холодноярців" і відділ охорони бази "Лисоні" під проводом к-ра Смілого. Цей бій відбувся 13 квітня 1944 р.

ський рух спротиву). Багато українців згинуло від гітлерівської кулі з таким ярликом, але це не перешкоджає Москві і її підголоскам на чужині називати їх гітлерівськими "коляборантами".[48]

Постання й дії Воєнної Округи УПА
ч. III, "Лисоня", 1944 — 1947

> ... Зникнули захід, південь і схід, і в нашу країну нахлинула північ... Та владно шумить ліс, лякаючи дорогів. Цвітуть синявою і золотом розгорнені прапори й горять на них три вогняні літери, як три пройдені роки: УПА. Знову ходять країною сірі стежі... й горить на їхніх шапках золотий Тризуб. Мають на вітрі їхні прапори й кидають синяву й золото на північ і на схід, на південь і на захід.
>
> Підпільний журнал: "Вісник УГВР", ч. 1
> 1945

З новим 1944 роком, військово-організаційна праця для творення УПА продовжується і поглиблюється, і УПА отримує свої остаточні організаційні форми. Ця праця проходить під загальним проводом Романа Шухевича, що у вересні 1943 р., в ранзі підполковника, обняв пост Головного Командира УПА. Тоді теж формально відділено цей пост від Проводу ОУН, що його, згідно з рішеннями серпневого III НВЗОУН очолює Бюро Проводу ОУН. У склад БП ОУН обрано на III НВЗОУН Романа Шухевича (голова), Ростислава Волошина ("Павленка") й Дмитра Маївського ("Думу" — члени).

У листопаді 1943 р. на базі існуючого й діючого КВШ Львівського краю створено ГВШ — Головний військовий штаб УПА у складі 6 відділів. Два перші відділи (оперативний і розвідчий) підпорядковано Заступникові ГК, полк. В. Ковалеві, третій і четвертий відділи (господарський і вишкільний) Р. Волошинові-Павленкові, як Комендантові запілля і, врешті, п'ятий і шостий відділи (політичний і пропагандивний) Йосипові Позичанюкові, як керівникові ГОП — Головного осередку пропаганди ОУН. Прийнято засаду, що УПА обмежується тільки до військових і вишкільних військових відділів, коли самооборону населення (Самооборонні кущові відділи — СКВ), а теж усі запільні

---

[48] Втрати подано за **Книгою втрат Тернопільська область** (Архів ЗП УГВР) та за матеріялами ГКП. Проф. Дейвід Жоравскі з Нортвестерн університету в Чікаґо, перекладач і редактор твору російського дисидента-комуніста, Роя А. Медведева пояснив прізвище Степана Бандери в тексті Медведєва так: "Український коляборант нацистів". Справді, ерудиція цього професора історії незвичайна. Див. Roy A. Medvedev, **Let History Judge**. The Origins and Consequences of Stalinism. New York 1972, ст. 249.

служби для УПА (СБ, постачання, зброярство, зв'язок, пропаґанду, медично-санітарну службу) організує ОУН, згл. покликані нею організації, як, напр., Український Червоний Хрест (УЧХ). Крім цього ОУН продовжує виконувати свої ідеологічно-політичні завдання.

У таких умовах, Українська Народня Самооборона (УНС) у Галичині перестала існувати. Наказом ГВШ з дня 26 січня 1944 р. створено формацію УПА-Захід, до якої ввійшли усі військові й вишкільні відділи й табори УНС у Галичині. На чолі формації УПА-Захід поставлено майора Вишитого, пізніше відомого як полк. Шелеста. Ним був Василь Сидор зі Сокальщини, який обов'язки Командира УПА-Захід справував до своєї смерти в бою над Лімницею в дні 17 квітня 1949 р. Згідно з повищим наказом, до УПА входили ще формації УПА-Північ та УПА-Південь. Остання була утворена з холодноярської групи полк. Батька, про яку вже була мова. Батько — це Омелян Грабець з Чесанова, пластун і спортовець, вихованок сотн. Ю. Головінського, технічний керівник протипольських демонстрацій у Львові в 1938-1939 рр. Загинув у бою 10 червня 1944 р. на Вінниччині.[49]

Згідно з наказом ГВШ УПА з дня 1 березня 1944 р., УПА-Захід отримала свою остаточну організацію. Її територія, до якої входили Галичина й Буковина, мала поділятись на 5 військових округ (В. О.), якими були: І. Львів (місто й околиця, на південь по р. Дністер, на захід поза Судову Вишню та Яворів з Янівським полігоном, що мав стати базою В. О), ІІ. Буг (райони Львівської области по Раву Руську й Жовкву), ІІІ. Лисоня (засадничо Тернопільська область з районами, що складали колись Рогатинський повіт), IV. Говерля (Станиславівська й Чернівецька область, але без Рогатинщини), V. Маківка (терен тодішньої Дрогобицької области). Рік пізніше, у березні 1945 року, в рамцях УПА-Захід створено ще В. О. ч. VI, Сян, до якої ввійшли всі райони т. зв. Закерзонського краю, тобто українські землі поза лінією Керзона, що їх Сталін подарував був Людовій Польщі.[50]

В. О. ч. ІІІ "Лисоня" поділялася на Тактичні Відтинки (ТВ), на чолі яких стояв Штаб ТВ. Із намічених трьох ТВ в "Лисоні", найдовше проіснував Штаб ТВ "Серет І" в Чернихівському лісі (Зборівський район). Для характеристики можливостей підпільної боротьби

---

[49] Петро Мірчук, **Українська Повстанська Армія 1942-1952.** Мюнхен 1953, ст. 262; Л. Шанковський, **Похідні групи... назв. праця**, ст. 196-197.

[50] Євген Прірва, сотн. УПА, "УПА і ВІН скореґували т. зв. лінію Керзона", **До зброї**, Мюнхен, березень 1951, ч. 10/23, ст. 11-14; той сам, "Дії УПА на оперативному терені між ріками Сяном і Бугом в рр. 1944-1947", **До зброї**, Мюнхен, вересень 1952, ч. 16 (29), ст. 3-10; листопад 1952, ч. 17/30, ст. 6-8.

варто зазначити, що цю підпільну базу в Чернихівському лісі відкрили совєтські окупанти щойно 1 липня 1952 року.[51]

Старшини УПА Воєнної Округи Ч. III. "Лисоня" 1946 року.

На чолі В. О. ч. III "Лисоня" стояв Штаб В. О., в склад якого входили Командир В. О., Начальник штабу В. О., Адютант Штабу В. О. та референти вишколів, розвідки, зв'язку, орг.-моб., зброяр, постачання й служби здоров'я. До осені 1946 р. Штаб В. О. ч. III, "Лисоня" перебував на головній базі "Лисоні", яка містилася в Тростянецькому лісі, що простягається між селами Божиків (тепер Привітне), Саранчуки, Котів і Тростянець, але в наслідок частих большевицьких облав на ці села восені 1946 року, перенісся далі на північ.

---

[51] Про ліквідацію підпільної бази УПА в Чернихівському лісі існує свідчення ворога. Див "Операція в Чернихівському лісі", **Молодь України**, Київ, 20. XII. 1967, ст. 2-3. Автор репортажу подає, що якийсь колгоспник з Чернихова помітив "підозрілі сліди" на полю й повідомив про те органи безпеки. Далі читаємо ще таке: "Чекісти все тісніше стискували кільце навколо останнього притулку банди... Здаватися бандити відмовились. Шалено стріляли, кидали ґранати. Полковник (Хрустальов — Л. Ш.) замислився. Що ж, не посилати на смерть людей. І він наказує відкрити вогонь. Спалахнув короткий, але жорстокий бій... Коли замовкли автомати, чекісти підійшли до ями. У ній було багато зброї. Валялися залишки якихось паперів. Серед них і знайшли два томи так званої "Історії ОУН" написаної керівником проводу ОУН Поділля Уласом...".

схід, у район Козови, що теж був укріпленим центром опору. Продовження головної бази "Лисоні" на захід творили добре уфортифіковані села: Сільце Божиківське-Слав'ятин-Шумляни і, далі, Боків, і в цьому трикутнику мала свій постій підгаєцька сотня УПА "Лісовики". Головна база мала теж своє продовження на північ, на Бережанщину, де с. Жуків над Золотою Липою був центром укріпленого району, в якому, до Йордану 1947 р., перебував Провід СБ ОУН. У ширшому районі головної бази "Лисоні", Козівський район, а далі на сході й на півдні Золотницький і Голгоцький райони Підгаєччини, були центрами оживленої підпільної боротьби, що сягала ген аж у 1950-ті роки.[52]

Вертаючи до головної бази "Лисоні" в Тростянецькому лісі, варто сказати, що тут доволі швидко взялись за розбудову підземних бункерів, схронів і криївок і що вже, в середині 1943 року, деякі об'єкти були цілком розбудовані. В осені 1943 р. були вже готові бункри для штабів, підземний шпиталь на 60 місць, схрони на харчі, літературу й амуніцію, таємні землянки-криївки для старшин і стрільців. І вже тоді, на майбутній базі "Лисоні" мав постій ГОП — Головний Осередок Пропаганди ОУН, Провід юнацтва ОУН, редакція журналу "Юнак", ідеологічно-політичний вишкіл з чотою пропагандистів, підстаршинський вишкіл і технічно-будівельна сотня, що виконувала всі заплановані роботи. Запасні становища розбудовано в "лівобережних" селах над Золотою Липою, таких, як Базниківка чи Волощина (тепер Квіткове). Це й є причиною, що, наприклад, назва Базниківка часто повторюється в звітах про бої й сутички УПА аж до останнього часу.[53]

Розбудову головної бази "Лисоні" охороняли сотні УНС-и, зорганізовані Осипом Безпалком і Володимиром Якубовським. Але, в березні 1944 р. почали прибувати з Карпат вишколені там сотні УПА.

---

[52] **Історія Міст і Сіл Української РСР.** Тернопільська область, **далі ІМіС Терн.)** стверджує (ст. 501), що "до 1949 року з бандитизмом було покінчено". Чому так пізно? "Бандити вдавалися до терору... вбили чотирьох активістів... підпалили приміщення районного відділення зв'язку", відповідають історики Золотницького району: В. В. Грабовецький, М. П. Топчій, В. І. Шевчук і В. О. Щесюк.

[53] У звітах ГК УПА, назва Базниківна повторяється п'ять разів в 1947 і 1948 роках (6 травня 1947, 25 травня 1947, 16 вересня 1948, 2 жовтня 1948 і 18 жовтня 1948). Повні звіти для ГК УПА були призначені "тільки для очей" і після використання були знищувані з огляду на конспірацію, але ген. Чупринка наказав з цих звітів вибирати основні факти і такі звіти, в скороченій формі, посилати закордон до архіву. Таким чином маємо систематичні огляди дій УПА на українських землях, які вперше були надруковані в журналі **До зброї** в 1950-1952, а теж увійшли в окремі видання. Див. **УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942-1950 рр.** (Бойові дії УПА). Том II. Бібліотека Українського Підпільника ч. 7. Видання ЗЧ ОУН 1960. Про Базниківку, див. ст. 374, 381, 385.

Серед них була й підгаєцька сотня "Лісовиків", що стала постоєм у Слав'ятинських лісах й охороняла головну базу "Лисоні" від заходу й південного заходу.

Приналежність окремих сіл Бережанщини до території, на якій розташувалась головна база В. О. ч. III, "Лисоня" мала той наслідок, що з них, після повороту на Підгаєччину, совєтські окупанти могли цілком мало людей мобілізувати до Червоної армії. І так, напр., з трьох сіл: Саранчуків, Тростянця і Божикова до Червоної армії змобілізовано 114 осіб (українців і поляків), з яких на фронтах загинуло 42. Для порівняння подаємо інші цифри з Підгаєччини: Завалів — мобілізовано 300, Соснів — 133, Іщків — 100. Ще гірше справи стояли в Чортківській окрузі, де фактично не було де сховатись перед мобілізацією до Червоної армії. Там большевики зуміли змобілізувати до Червоної армії в Більчу золотому — 800 осіб, у Мельниці подільській — 795, у Звинячі — 392. Наше зведення показує, що УПА таки зберегла чимало мужчин від мобілізації до Червоної армії і від загибелі їх на різних побоєвищах.[54]

Питання тепер стоїть, якою **військовою силою** диспонував Штаб В. О. ч. III, "Лисоня"? Це залежить від часу підрахунку. На початку березня 1944 р., коли утворилась "Лисоня" і сформувався її Штаб, він мав до диспозиції такі частини УПА: 1) **Курені й сотні УПА, що прибули з Волині в розпорядження Штабу "Лисоні":** Курінь УПА "Орли" (три сотні легкі, одна важка: к-р Код), дуже добре організований і озброєний, прибув в околиці с. Кобиловолоки на Теребовельщині (тепер с. Жовтневе), в новій совєтській окупації розчленувався і постійно рейдував усіми сотнями. На Першої Богородиці (28. VIII. 1944 р.), зайняв м. Копичинці, погромив місцевий ґарнізон й звільнив українських в'язнів з перехідного табору. Большевики організували багато акцій проти цієї частини і тільки 12. III. 1945 р. потрапили завдати їй нищівний удар таки в с. Кобиловолоках. Рештки "Орлів" приєдналися до теребовельської сотні УПА "Бурлаки" і з нею створили підпільну мережу в Теребовельщині, що ще була дуже активна в 1952 році.[55]

Про іншу волинську частину УПА, Крем'янецький курінь к-ра Крука ми вже згадували. У березні 1944 р. це вже була тільки сотня УПА, що теж прославила була себе своїми рейдами, також у Кіцманському й Заставнянському районах Буковини. У листопаді 1944 р. сотня рейдує по Буковині під назвою "Сірих Вовків". У лісі біля с.

---

[54] Всі цифри подано за **ІМіС, Терн. назва. праця.**

[55] Активність підпільної мережі Теребовельщини в 1952 році засвідчена в автобіографічному романі російської письменниці Інни Варламової. Див. Инна Варламова, **Ищу тебя**. Москва 1966, ст. 581-623.

Топорівців (тепер Новоселицький район — 29. XI. 1944 р.), "Сірим Вовкам" паде в руки більша шишка окупантського апарату — начальник ОблВідділу НКВД полк. Морозов, що особисто вирушив на чолі відділів НКВД проти повстанців.[56]

Із волинських сотень УПА, що прибули в березні на терен "Лисоні", слід назвати ще сотню УПА к-ра Меча в Збаражчині, сотню УПА к-ра Сокола в районі Городища над Серетом (Зборівський район) і сотня УПА к-ра Дуная коло Заложець. На жаль, їхнє перебування на території "Лисоні" було коротке. 13 вересня 1944р. вони попалися в большевицький "мішок" під Панасівкою і в своїх намаганнях вийти з цього оточення, були цілком розбиті ворогом. Коло Заложець існує збірна могила, в якій похоронено 60 українських повстанців, що впали в цьому бою.[57]

II. Місцеві сотні УПА. Тут насамперед належать сотні УПА, створені в Карпатах, з вишколених в карпатських таборах повстанців: 2 бережанські сотні, перша під назвою "Холодний яр" під командою хор. Мартина Мізерного, одночасно адютанта Штабу "Лисоні"; друга, під командою к-ра Олега, в марші з Карпат до "Лисоні"; сотня "Буйні" (к-р хор. Степан Маркіза) для обслуги й охорони головної бази "Лисоні"; сотня "Бурлаки" (к-р хор. Чорний) — теребовельська сотня; сотня "Голки" (к-р хор. Талай) — зборівська сотня; сотня "Лісовика" — підгаєцька сотня (к-р хор. Бай — Михайло Осовський), сотня к-ра Ясмина (рогатинська сотня); три тернопільські сотні: перша під командою пор. Бродяги, друга під назвою "Рубачі" (к-р Чугайстир), третя створена пізніше Тернопільським Окружним проводом (пров. Богдан Кривонос, посмертно піднесений до ступня сотника УПА) створена як Тернопільська міська ("атентатна") сотня. Сотня ця була організована за принципами міської партизанки (**urban guerrilla**) тоді ще невідомої тактики теоретикам партизанської війни.[58] Далі тут нале-

---

[56] **ІУВ**, ст. 734. Сотня к-ра Крука рейдувала на Буковині як відділ УПА "Сірі Вовки". Пор. **УПА**, том II, **назв. праця**, ст. 83.

[57] **ІУВ**, ст. 731.

[58] Богдан Кривонос, окружний провідник ОУН Тернопільщини, командир Тернопільської міської (атентатної) сотні УПА, посмертно піднесений до ступня сотника УПА, вийшов з провідного активу юнацтва ОУН полк. Мельника. Після закінчення І турнусу Старшинської Школи УПА "Олені" відійшов в розпорядження командування ВО УПА ч. III, "Лисоня", де отримав призначення до Тернопільської сотні УПА к-ра Чугайстира. В другій половині 1944 та першій половині 1945 р. сотня ця робила успішні наскоки на підміські районні центри у Великому Глубічку та Великих Бірках, під час яких ворог мав великі втрати (в одному бою впало 50 еннаведистів). Призначений командиром окремої Тернопільської міської (атентатної) сотні, Кривонос наводив жах на обласну верхівку, яка, тим часом, спровадилася з Чорткова до Тернополя. За звітами ГКА УПА, Кривонос упав на вулицях Тернополя на сам Свят-Вечір 1951 року, розпізнаний сексотом, що їх принаймні сотню кинено на вулиці Тернополя в погоню

жать сотні УНС Тернопільської області, які переформовано так: Сотня О. Безпалька стала Відділом Особливого Призначення (ВОП) "Лисоні", а сотня Якубовського — підстаршинською школою "Лисоні". Інші відділи УНС розформовано й розділено між інші сотні УПА.

Відділ УПА в лісі коло Рудник 1943 року.

Таким чином, на території В. О. ч. III, "Лисоня" було 16 сотень УПА. Їх укомплетовано згідно зі штатами ГВШ УПА, які розрізняли "легкі" й "важкі" сотні, залежно від того, чи до сотень була приділена також "важка" зброя: важкі кулемети й ґранатомети. Приймаючи, що в наведеному списку 1/3 сотень належала до типу "важких", ми можемо теж прийняти, що В. О. ч. III, "Лисоня" нараховувала приблизно 2,700 старшин і вояків під зброєю.

Ще в 1944 році, в цьому **ордебатаї** "Лисоні" сталися деякі зміни. У червні 1944 р. на захід відійшов на чолі куреня з двох сотень пор. Мартин Мізерний. У майбутньому, він — це полк. Рен, славний командир ТВ "Лемко". З усіх сторін ГВШ УПА стягнув курені УПА під Перемишль, бо йому був відомий плян польської Армії Крайової (АК) викликати повстання у Львові і його околицях, а теж організувати польський "коридор" з Перемишля до Львова так, як це було в

за Кривоносом. Інформаційна служба ОУН полк. Мельника подає, що Кривонос загинув 6 липня 1951 р. Можлива помилка: 6 січня — 6 липня. Див. **Самостійна Україна** (журнал ОУН полк. Мельника), 1951, ч. 5/40.

1918-1919 роках. Курінь Мізерного-Рена вже залишився на заході, стаючи першою кадрою майбутнього ТВ УПА "Лемко". Це цілком зрозуміле, що в курені підгаєчанина Мізерного, підгаєчани творили значний відсоток його особового складу.[59]

У цьому місці, нагадуємо також, що підгаєчани під командою хор. Ворона творили третю сотню в славному курені УПА "Сіроманці". В 1944 році, курінь цей під проводом свого славного командира Дмитра Карпенка-Яструба, першого старшини УПА, що був нагороджений Золотим Хрестом Бойової Заслуги першої кляси, записав був дійсно похвальні карти своєї воєнної історії. З Карпат курінь пішов далеким рейдом на Холмщину (березень 1944), де брав участь у важких боях проти АК й інших польських підпільних груп, що нищили українську Холмщину "вогнем і мечем". Вертаючись з Холмщини (серпень 1944), курінь ув'язався у важкі бої проти совєтських пограничників, які намагалися організувати совєтсько-польський кордон. З огляду на загрозливу ситуацію в Лисоні, курінь вже 3 вересня вступив у бій із совєтськими моторизованими бригадами внутрішніх військ, проти яких, за всіма правилами воєнного мистецтва вів ар'єргардний бій аж до 30 вересня, коли в бою проти 18-ої моторизованої бригади не тільки відбив усі її атаки на курінь (разом було 22 атаки!), але зміло маневруючи в Пнятинських лісах, завдав їй дуже великі втрати й змусив до відступу. Начальник штабу 18-ої бригади капт. Березін заприсягнув Дмитрові Карпенкові-Яструбові помсту. Він вибрав пару сексотів, яким доручив убити командира "Сіроманців". Це сталося 17 грудня 1944 р. увечорі, після бою за містечко Нові Стрілища, де "Сіроманці" знову побили ворога. "Сіроманці" залишали містечко, а майор Карпенко відходив із заднім обезпеченням. Впали стріли й Карпенко усунувся на землю — мертвий.[60]

Кілька днів перед загибеллю майора Карпенка, на засідку сотні УПА "Полтавці" (к-р Максим) вийшов ген. Іван П. Фйодоров-Ровенський, який загинув. Він очолював Штаб боротьби проти УПА на Рівенщині, а потім на Львівщині. Для большевиків це була важка

---

[59] Вояк УПА Петро Шкафаровський, учасник "рейду" пор. Мізерного твердить, що разом з ним рейдувало чимало підгаєчан, які пізніше ввійшли до сотні УПА пор. Веселого, що мала постій на Буковому Берді в Сяніччині. **З матеріялів ГКП.**

[60] Лев Шанковський, "Про один рід зброї УПА", нарис у газеті **Свобода**, Джерзи Сіті, рік 1953, чч. 12-15, 18-19. У першій частині нарису подається характеристику командира "Сіроманців", майора Дмитра Карпенка-Яструба, який прибув з іншими членами ОУН з Одеси на військовий вишкіл у Школі Військових Кадрів ОУН "Тигри", дарма що мав ступінь ст. лейтенанта танкових військ. На підставі документів подається підступний заговір на його життя капітана Березіна ,нач. штабу 18-ої бригади внутр. військ НКВД, який інфільтрував сексотів до "Сіроманців" з метою убивства к-ра Яструба.

втрата і вони його з парадою хоронили у Львові у присутності Хрущова, що виголосив був жалібну промову. Большевики відповіли великою облавою на села Львівщини, які вперше мали нагоду пізнати техніку такої великої облави. Тоді розчленувався курінь "Сіроманців" і його підгаєцька сотня перейшла на терен "Лисоні", де стала сотнею для особливих доручень Штабу. На терен "Лисоні" перейшли теж рештки сотень УПА "Полтавці" і "Чорноморці", які під час великої облави на Львівщині втратили були своїх командирів — Максима й Сича. Обі ці сотні були наддніпрянські за своїм особовим складом.[61] Найбільшу втрату понесла УПА й ОУН в с. Юшківцях (тепер Жидачівський район), де від несподіваної атаки совєтської кавалерії 21. XII. 1944 р. загинули Йосип Позичанюк і його найближчі співробітники Кость Цмоць і Борис Вільшанський. Тільки декілька днів перед тим вони покинули були базу "Лисоні", щоб перейти в Карпати. Якщо б залишились були на базі, їм нічого було б не сталось. Большевики не організували ніяких акцій проти бази, бо про її існування довідались щойно в 1945 році.

Бойова діяльність на території В. О. ч. III, "Лисоня", небагатій у ліси та бори, вирізнялась тим, що тут сильніше зорганізовано було атентатну акцію проти большевицьких активістів, ніж це було в інших областях, що мали кращі природні умови для ведення партизанської війни. Атентатна акція коштувала большевикам чимало жертв в їхньому партійному чи адміністративному апаратах, що вони тепер, у своїх книжках не тільки признають, але й намагаються з власних втрат витягнути певний пропагандивний капітал. Про розміри їхніх жертв можуть свідчити такі цифри: у Теребовельському районі, в 1952 році, працювало 105 большевицьких активістів, але того ж таки року, підпільники знищили із них 35 осіб.[62] Інше зведення подає, що в колишньому Товстенському районі (тепер включений у Заліщицький район), в роках 1944-1949 загинуло 50 большевицьких активістів.[63] У Бережанах, Заліщиках і Підгайцях, крім рядових активістів у районах, падали теж важливі особи совєтської адміністрації.[64] Найбільші втрати

---

[61] Сотні ці, під цією самою назвою ("Полтавці", "Чорноморці") були в складі одного куреня **Осттруппен** (допоміжних частин німецької армії з полонених Червоної Армії), які вважали себе частинами Українського Визвольного Війська (УВВ), але отримавши наказ відійти зі східнього фронту на захід, перейшли до УПА. До речі, організація УВВ не вийшла поза теоретичну стадію.

[62] Інна Варламова, **назв. праця**, ст. 590.

[63] **ІМіС, Терн. назв. праця**, ст. 267.

[64] У Бережанах з руки атентатника загинув голова виконкому міської Ради, Ф. М. Шагай і редактор районної газети І. С. Сидоренко (**ІМіС, назв. праця**, ст. 106) у Заліщиках члени районного правління Г. П. Сасоєв, С. М. Баранин, М. Ф. Самофалов (**ІМіС, Терн. назв. праця**, ст. 258), у Підгайцях Я. Плескун, заступник директора МТС

свого активу мали большевики в місті Тернополі, зокрема в рр. 1947-1948, коли м. Тернопіль знову стало центром Тернопільської області. До кінця 1946 року, центром совєтської адміністрації Тернопільської области було м. Чортків, бо в знищеному Тернополі не було приміщення для обласних урядів й установ. Тернопільска підпільна мережа Богдана Кривоноса, що він її назвав "Тернопільською міською сотнею УПА", розвела була такий терор проти совєтських апаратчиків, що вони жили з родинами в забарикадованих приміщеннях, під постійною вартою, а на вулицях появлялися тільки вдень озброєними ґуртами і дивились на великі написи смолою на стінах кам'яниць: "Русскі! Йдіть геть звідсіля! Дамо собі раду без вас!"[65] Ситуація була така загрозлива для совєтських окупантів, що вони до Тернополя перекинули моторизовану бриґаду внутрішніх військ МВД, якої мотоциклетні й автоброневі стежі вдень і вночі стежили вулиці Тернополя. Характеристичною ціхою цієї бриґади був факт, що бійців цієї бриґади набрали з сибірських автохтонних племен і вони навіть не знали й не розуміли російської мови.[66] Сталось це тоді, коли Нікіту Хрущова й київське міністерство внутрішніх справ відсунено від керівництва боротьбою проти УПА, а це керівництво Сталін передав у руки всесоюзного міністерства державної безпеки. З рамени цього міністерства справами боротьби проти УПА відав ген. Микола Ковальчук, міністер державної безпеки УССР, колишній начальник "Смершу" IV Українського фронту, погромник української еміґрації в ЧСР.[67]

по політичній частині і помічник М. Погоди в організації "стрибків" (ст. 116), у Козовій Зборові голови районних управ та перші секретарі партії (**ІМіС, Терн. назв.** праця, ст. 326, 356) і багато інших. Проблема ця стояла для окупантів дуже гостро. Ще в березні 1948 року, секр. Тернопільського Обкому КП(б)У, В. Дружинін звітував до ЦК КП(б)У, що в лютому 1948 р. в області було 27 "бандпроявів" у тому 26 терористичних актів. Див. **З історії колективізації сільського господарства західніх областей УРСР.** Збірник документів і матеріялів. Київ 1976, ст. 321-322.

[65] Ідентично описує ситуацію в м. Коломиї совєтський летун Петро Пірогов, який в 1948 році втік з України на захід і тепер живе у Вашінґтоні. Див. Peter Pirogov, Why I Escaped? (New York 1950), ст. 198-205, 302-303, 314. Книга Пірогова є важливим свідченням про боротьбу УПА. Пірогов розказує під яким терором жили військові й цивільні представники совєтської влади в Коломиї, про щоденну упівську пропаґанду на вулицях, про настрої місцевого населення. Летунів змушує совєтська влада брати участь у збройних акціях проти УПА. У них бере теж участь ст. лейт. Пірогов і він засвідчує героїзм і посвяту повстанців, у тому жінок, і жорстоку, садистичну поведінку з полоненими повстанцями чи повстаннами органів МВД.

[66] У цій туземній сибірській бриґаді майже кожний вояк хворів успадкованим сифілісом. І власне цим сифілітинам, совєтська влада дозволяла насилувати українських жінок.

[67] Група "Смершу" IV Українського фронту під проводом ген. Ковальчука перевела цілу низку арештів українців у Празі, у тому теж о. Августина Волошина,

Хрущов добре запам'ятав собі УПА, через яку мало що сам не став у СССР "неособою", як сказав би Джордж Оруелл.[68] У своїх спогадах Хрущов пише, що УПА, це "була серйозна проблема і що треба було великих військових і поліційних акцій, з танками, літаками й важкою артилерією, щоб розбити повстанські сили, що складались із відданих українських націоналістів, дезертирів з Совєтської армії, колишніх військово-полонених і переміщених осіб різного рода і різних національностей, об'єднаних у страху й ненависті до Москви".[69] Виглядає так, що для Хрущова УПА представляла серйознішу проблену, ніж вона представляє для декого з українських скептиків. Це мабуть тому, що Хрущов її добре знав, а скептики її ніколи не знали, і не розуміли...

Наш загальний опис постання і дій В. О. УПА ч. III, "Лисоня" кінчаємо згадкою про осіб, що стояли на чолі її підпільної боротьби. Перші накази командування "Лисоні" підписував к-р Остап, ідентичний з майбутнім командиром "Лисоні" — Осипом Безпальком. Безпалько, мабуть уродженець Золочівщини, був, поруч Володимира Якубовського, одним з головних організаторів УНС-и на терені Тернопільської области головно в Підгаєччині й Бережанщині. Його батько був УСС-ом і впав у бою під Семиківцями 1915 р., коли синові був 1 рік життя.

В червні 1944 р. команду "Лисоні" очолив пор. Омелян Польовий, старшина Дружини Українських Націоналістів (ДУН). В 1946 році, під час великої облави Хрущова в зв'язку з виборами до Верховної Ради СССР, пор. О. Польовий попався був у полон до большевиків, які поставили його перед суд, що присудив йому 25 років таборів гострого режиму. Із захалявної літератури знаємо, що пор. О. Польовий перебував у таборах на Колимі й Тайшетській трасі,[70] але про його сучасну долю нічого не відомо. Термін покарання закінчився йому в 1972 році.

Начальником Штабу "Лисоні" від 1945 року, був майор УПА, Володимир Якубовський, підгаєчанин, римо-католик, колишній актив-

---

Президента Карпатської України, який загинув у московській тюрмі. У цій групі "працювала" теж Катерина Колосова, яку пізніше пробувано нанинути як "амбасадорку" для "культурних зв'язнів" з українською еміґрацією.

[68] Термін "неособа" (unperson) був ужитий письменником Джорджем Оруеллем (George Orwell — 1903 - 1950) у його знаменитому романі 1984, в якому автор висміює повну дегуманізацію людини в тоталітарній системі.

[69] Edward Crankshaw, Ed. **Khrushchev Remembers.** Boston — Toronto 1970, p. 141.

[70] Захалявний журнал **Український вісник**, випуск IV, січень 1971, перевиданий "Смолоскипом" у Балтимор, на стор. 177 у списку українських політв'язнів подає прізвище Омеляна Польового, подаючи, що він був командиром І військової округи УПА "Лисоня". Очевидно, тут є помилка в нумерації. У структурі УПА "Лисоня" було III військовою округою УПА. Першою військовою округою був "Львів".

ний поручник польського летунства. Був свідомим українцем і тільки латинська метрика уможливила йому закінчення офіцерської школи й службу в летунстві. Був організатором УНС-и на терені Тернопільщини, а пізніше теж командиром підстаршинської школи В. О. ч. III, "Лисоня", незалежно від своїх штабових обов'язків. "Боднаренко" (такий був псевдонім Якубовського) загинув разом з охороною коло с. Вівся, дня 17. VI. 1947 р.

Останнім командиром "Лисоні" після полонення пор. О. Польового був знову пор. УПА Осип Безпалько ("Остап"), який очолював "Лисоню" до своєї смерти в бою, дня 3 серпня 1947 р. Фактично В. О. УПА ч. III, "Лисоня" згідно з наказами ГВШ УПА перестала існувати 30. VI. 1947. Інструкції для широкої реорганізації УПА й підпілля ОУН в "революційний пляцдарм Західньої України" були схвалені ще в травні 1945 року, але намічених заходів (демобілізація УПА, формування збройного підпілля за функційною, а не територіяльною основою), не можна було перевести через 14 хрущовських офензив проти УПА і в зв'язку з виборами до Верховного Совєта СССР "велику блькаду", коли майже кожне село в Західній Україні отримало більший чи менший "гарнізон" внутрішніх військ НКВД.[71] Переведення цих заходів стало можливе тільки тоді, коли після "великої блькади" і в зв'язку з відсуненням Хрущова і перейняттям керівництва боротьбою проти УПА емгабістами з Москви, в другій половині 1946 і першій половині 1947 років, наступила деяка передишка в боротьбі.[72]

---

[71] **ІУВ**, ст. 761-770. Див. теж "Терор еннаведівських гарнізонів", **Самостійність**, орган УГВР, Рік І, ч. 1, передрукований ЗЧ ОУН в 1949 році, ст. 116-128.

[72] У своїх спогадах Хрущов не сказав, чому його скинули з посту першого секретаря компартії України в березні 1947 року і яким чудом він здобув цей пост у грудні цього ж року. Хоч, на цей час, він залишився головою ради міністрів УССР, його деґрадація була така велика, що йому відібрано також секретаріят Київського Обкому КП(б)У і не дозволили йому брати участи в Пленумі КП(б)У. Здавалося, що Хрущов зникне взагалі. Причиною його деґрадації були несупіхи в боротьбі проти УПА, яку Сталін уважав перешкодою для відбудови народнього господарства України. Сталін доручив був Хрущову покінчити з УПА до 15 березня 1945 р. Коли цього не сталося, друге доручення Сталіна було покінчити з УПА в зв'язку з виборами до Верховної Ради СССР у дні 10 лютого 1946 р. У своєму звіті про ці вибори, Хрущов трубів про величезну перемогу компартії у цих виборах на території України і про повну ліквідацію "українсько-німецьких" націоналістів у західніх областях України. Але, у другій половині 1946 року нормально появилися підпільні видання й преса, що заперечували самохвальству Хрущова. І тоді, як пише сам Хрущов, на нього почали органи безпеки доносити до Сталіна, що він не може собі дати ради з націоналістами, а навіть, що він сам став українським націоналістом. Сталін почав приглядатися всій цій справі і, в результаті, звільнив Хрущова з партійного секретаріяту України, призначаючи на його місце Лазаря Каґановича, який завжди являвся на Україні у зв'язку з кризою в цій країні. Прихід Каґановича позначився великими ре-

Коли остаточно переведено реорганізацію УПА й підпілля ОУН, з підпільної структури зникли військові округи й військові відділи та підвідділи, а їх заступили функційні клітини: СБ, зв'язку, пропаґанди, господарські, технічні, УЧХ, юнацтва. Все це є теренові опірні точки, які підлягають "горі", тобто ГК УПА, кожна в своїй функційній сітці, напр. підпільна друкарня (не конче в стислому цього слова значенні, може бути машинка до писання і циклостиль, хоч і друкарень не бракувало) підлягає ООП (Окружному осередкові пропаґанди, а той ГОП (Головному осередкові пропаґанди). Надрайон чи район старого типу став уже непотрібний, бо не виконував адміністративних функцій, але коли ще затримався, то відомий є тільки під шифрою, напр. 21,22,23,24, і сам став опірною точкою. Це саме відноситься до КП (Крайового Проводу). Збірка грошей, харчів, одягу, білля, взуття, медикаментів для потреб підпілля належить окремим тереновим опірним точкам, що мають назву "лісгоспів", але, щодалі, їх господарка стає більше й більше грошовою. Вони збирають гроші й розділюють їх між різними опірними точками за дорученнями своїх зверхників.[73]

У цій реорганізації важне те, що в ній збереглася назва УПА, збереглася ГК УПА й ГВШ УПА, штаб В. О. ч. IV "Говерля" (до 1950 року), військова організація й дисципліна, військові ступні й відзначення, військова зброя й виряд, військовий режим і побут, військова традиція. У революційному пляцдармі є "повстанці" й підпільники, але вони собі рівні: одним і другим, за наказами ГК УПА надаються військові ступні й відзначення. Немає вже відділів і підвідділів, зорганізованих на військовий лад (у Карпатах вони ще існують до сере-

---

пресіями проти української науки й культури й посиленою русифікацією. Може й тоді постали пляни, щоб виселити українців з України, і коли цих планів не переведено, то в тому є заслуга існування УПА.

За Хрущова, боротьбою проти УПА керувало міністерство внутрішніх справ на чолі з ген. Василем Рясним. Після усунення Хрущова з посту першого секретаря КП(б)У, керівництво боротьби проти УПА перейняло всесоюзне міністерство державної безпеки. Його експонентом в Україні поставлено республіканське міністерство державної безпеки. Керівництво боротьбою проти УПА перейняли експерти, що по якомусь часі можна було відчути на Україні. Все ж таки, впродовж деякого часу, на фронті боротьби проти УПА була деяка передишка...

[73] Архівна течка: **Збірка матеріялів, що ілюструють грошову й матеріяльну господарку УПА й підпілля ОУН**. Архів автора. Також: Є. Прірва, "Проблеми господарсько-постачальної справи українського збройного підпілля". **До зброї**, Мюнхен, березень 1952, ч. 14 (27), ст. 4-8. Хто складав гроші на цілі УПА, отримував мистецько виконаний "бон". Ці бони могли бути крайової продукції, але й теж заграничної, що їх за кордоном розподілювано під час збірок на ОУН-УПА-УГВР, але вони могли бути теж занесені кур'єрами з закордонних країн в Україну. Те саме стосується видань поштових значків "Підпільної пошти".

дини 1950 року), але існує підземна УПА на своєму "революційному пляцдармі в Західній Україні". Історія УПА продовжується, хоч у змінених організаційних формах.

Тернопільська область розташована в західній частині Поділля. Головні річки: Дністер і його притоки: Збруч, Нічлава, Серет, Стрипа, Коропець, Золота Липа. Назагал — це плоска розлога рівнина, подекуди легко погорблена, частково безлісна, колись буйний степ, тепер укритий безкраїми ланами пшениці. Річки течуть тут у широких забагнених долинах, повних ставів і боліт. Лісів зовсім мало; тільки 10.8% всієї площі Тернопільської області займають ліси. Мало лісів теж на Підгаєччині, де вони густіше виступають в західній частині Підгаєцького повіту, на хвилястому межиріччі між р. Золотою Липою й Нараївкою.

Незважаючи на фактичну безлісність (20-36%) лісистости мають Івано-Франківська, кол. Дрогобицька, Волинська, Рівенська, Львівська, Чернівецька олбасті, 49.2% на Закарпатті), щодо напруження підпільної боротьби, Тернопільська підпільна область займала третє місце після Івано-Франківської й Дрогобицької областей. З усіх 3,190 збройних акцій, що були на "революційному пляцдармі" від 1 липня 1946 р. до 30 червня 1949 р. — 890 (27.9%) акцій було в Івано-Франківській, 748 (23.4%) в Дрогобицькій і 578 (18.1%) в Тернопільській області.[74]

І найдовше тривала збройна боротьба УПА в Тернопільській області. Про останній бій КП Подільського краю в дні 1 липня 1952 року ми вже згадували. Але захалявна преса подає, що один з бункрів УПА в Теребовельському районі викрито щойно в 1961 році. Оборонці цього бункру, в тому теж і Марія Пальчак постріляшися. Все ж таки, важкопораненій Марії Пальчак зробили операцію, яка врятувала їй життя. Після цього Марію Пальчак присуджено до розстрілу, але касаційна інстанція змінила їй вирок на 15 років лагерів суворого режиму. Цю кару Марія Пальчак уже відбула.[75]

У безлісній Тернопільській області боротьба УПА могла тривати так довго тому, що в ній широко розбудовано систему підземних бункрів, схронів і криївок різного роду. Вони не обмежувалися до головної бази В. О. УПА, ч. III "Лисоня" в Тростянецькому лісі, чи теж інших баз над р. Золотою Липою, Срипою й Серетом, або в лісах західньої Підгаєччини, Бучаччини чи теж лісу "Галілея" коло м. Улашковець. У розбудову цих бункрів, схронів і криївак у різних частинах Тернопільщини, підпілля ОУН з допомогою всього україн-

---

[74] Lew Shankowsky, "Ten Years of the UPA Struggle (1942-1952)" in **The Ukrainian Insurgent Army in Fight for Freedom**, New York 1954, p. 44-45.

[75] **Український вісник**, Випуск III, Жовтень 1970, ст. 88, Випуск IV, січень 1971, ст. 178-179 (передрук захалявних журналів "Сполоснип" — Париж-Балтимор).

ського населення вложило багато зусиль і виявило чимало оригінальних і цікавих помислів. Ніколи один бункер не був подібний до другого, і ніколи замаскування однієї криївки (для переховування 1-2 стрільців чи цивільних осіб) нічим не нагадувало замаскування іншої криївки чи схрону. І хоча большевицькі пропаґандисти висміювали цю підземну систему, називаючи її "дірками", в які залізло "бандитське підпілля", вони справу цю трактували дуже серйозно. На курсах в Станиславові, в 1948 році, для офіцерів МВД і МГБ, що брали участь в облавах, інструктори показували пляни, рисунки і знімки 76 типів різних бункрів, схронів і криївок та способи їх замаскування. Коли йдеться про Підгаєцький надрайон, то з огляду на те, що підгаєчани дуже скоро взялися за будову бункрів, схронів і криївок, то ця справа в Підгаєччині краще була зорганізована, як в інших повітах, за винятком Теребовельщини. І тому не вдалася в Підгаєччині мобілізація до Червоної армії і втрати підпілля не були такі високі, як у цих районах, де занедбали цю справу.

Ось така коротка історія В. О. УПА, ч. III, "Лисоня". Реорганізація 1947 р. збіглася з важкою втратою для підпілля УПА-ОУН на Тернопільщині, коли 17 червня 1947 р. у селі Вівся загинув був в наслідок несподіваної облави майор УПА Володимир Якубовський ("Боднаренко"), шеф штабу "Лисоні", людина для неї може найбільше заслужена. Разом з ним впали теж Михайло Кріль ("Міша"), окружний провідник СБ Бережанщини й Станислав Кикан ("Рись"), надрайоновий СБ Підгаєччини, а з ними ще й кількох стрільців з їхньої охорони. Що вони робили цього дня у Вівсю, про це нікому невідомо, але відомо, що в квітні 1947 р. бригада з Тернополя зробила була облаву на Вівся, коли вони там були, але тоді вони спаслися. Тільки на декілька тижнів пережив свого шефа штабу командир В. О. УПА, ч. III, "Лисоня", пор. Осип Безпалько ("Остап"), який загинув 3 серпня 1947 року в Соснові. Йому й не випадало інакше, бо його батько, кол. УСС теж упав за Україну над р. Стрипою.[76]

З інших старшин В. О. УПА, ч. III, "Лисоня" бажаємо назвати ще таких: Іван Питльований ("Гонта"), референт зв'язку й командир лінії зв'язку К-В (Карпати — Волинь) впав 13. 1. 1946; хор. Степан Маркіза, вишкільний референт і к-р сотні "Буйних", впав 29. XI. 1945 у бою під Довжанкою; хор. Юліян Середюк ("Ярема"), сотн. політвиховник "Лисоні", впав 3. XI. 1946 р. на хуторі Чагарі, Гусятинського

[76] Поіменний список 1 полку УСС з 1 червня 1916 р. подає, що 2-ій сотні був ст. стр. Ільно Безпально, рік народження 1894, походження із села Зазулі пов. Золочів. Вид. **Українські Січові Стрільці** 1914-1920. Львів 1935, ст. 147. Це мабуть батько Осипа, але немає доказу, що він упав над Стрипою, як це голосила "традиція" на "Лисоні". Був теж у 6-ій сотні пхор. Семен Безпалко, року народження 1890, родом із Заріччя, пов. Золочів. Пор. **назв. праця**, ст. 151.

району; пор. СБ, Мирослав Вовк ("Єфрем"), розвідчий референт "Лисоні", пізніше провідник СБ Подільського краю, упав 29. VI. 1947; Ярослав Бабій ("Шах"), окружний провідник Бережанщини впав 30. VI. 1947. Загинули в боях командири сотень: хор. Галай ("Голки"), хор. Бай ("Лісовики"), хор. Чорний ("Бурлаки"), пор. Чугайстир ("Рубачі") і сотн. Богдан Кривонос, окружний провідник Тернопільщини в лютому 1951 р. У липні 1948 р. у бою під Могильницею (тепер с. Трудове) загинув хор. Купчик, чотовий у Теребовельській сотні УПА, "Бурлаки". Його правдиве прізвище було Богдан Шумейко і він народився і виростав в Ню Йорку. Пізніше з батьками він повернувся на Україну. Отруїла себе в большевицькій тюрмі Катерина Гусак-Машталір ("Ракета") з Новосілки, надрайонова провідниця УЧХ Підгаєччини, за хоробрість відзначена Бронзовим Хрестом Бойової Заслуги, полонена в лютому 1947 р., а теж зв'язкова ОУН, Ольга Чорній з Соснова, полонена в 1946 році. Знов же Ена Наум-Пушкар зі Шкіндерівки була підступно вбита військами МВД у 1947 році.[77]

Мартин Мізерний-Рен, командир УПА на Закерзонні, нар. у Вербові.

Польські джерела часто згадують про майора УПА Рена, к-ра ТВ "Лемко" у ВО УПА ч. VI, "Сян". Як це ми вже сказали, Рен — це Мартин Мізерний з Вербова, який був піднесений до ступня підполковника і якого одне польське джерело називає Василем Іваном Мізерним й ідентифікує з Грицем Мацейком, атентатником на польського міністра Б. П'єрацкого. Про пполк. Мартина Мізерного це джерело каже, що після розбиття його куреня, він мав повернутися в рідні сторони, де його зліквідували совєтські органи безпеки з допомогою колишніх "товаришів по зброї".[78] На мою думку, пполк. Рен прибувши в другій половині 1947 року на рідний терен, легко отримав зв'язок до Уласа й перебував з ним у постою КП Подільського краю в Чернихівському лісі до його ліквідації в дні 1 липня 1952 року.

[77] Втрати подано за **Книгою втрат, Тернопільська область** (Архів ЗЧ УГВР) і **матеріялами ГКП.**

[78] Stanislaw Myslinski, **Strzaly nad Cisna, Warszawa** 1971, p. 165-166, 180-181.

> Ми свідомі того, що наша визвольна боротьба входить в свій найважчий період. На великому священому шляху визвольної боротьби поневоленого народу бувають дні тріюмфу і занепаду і не нам узалежнювати наші дії від майбутньої розв'язки. Ми як діюче народне покоління сповняємо свій почесний обов'язок, незалежно від того, чи нам дадуть за це терновий чи лавровий вінок. Ми віримо в силу і воскресіння України і знаємо, що своїми діями наближаємо день національного і соціяльного визволення. Коли б ми і впали, то на нашій крові й діях зродяться чергові борці, що почате діло попровадять далі, так як і ми продовжуємо труд і працю наших батьків...
>
> Декларація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення Другої світової війни в Европі.
> Травень 1945 Частина IX: 1

У березні 1944 р. німецько-совєтський фронт закріпився був здовж р. Стрипи аж до її гирла. Совєтські частини, що переходово загналися були аж під Станиславів мусіли відступити назад на р. Стрипу. Затишшя на фронті, що тривало до 14 липня, совєтські війська використали на підготування нової великої офензиви, що мала "звільнити" всю Західню Україну.

На фронті, совєтські війська перегруповували свої сили. І так командування 1-го Українського фронту (постій: Нове село, Збаражчина, к-й марш. І. Конєв) пересунуло було 60-у армію, що в березні, переходово, здобула була м. Підгайці, далі 40 км на північ, у р. Залозець, звідки вона мала наступати в напрямі на Золочів і Львів. На фронті над р. Стрипою залишилася була тільки 1-ша ґв. армія ген. (марш.) А. А. Гречка, якої 4 стрілецькі корпуси (18 ґв., 30, 74, 95) і 12 стрілецьких дивізій займали фронт довжини 120 км. по гирла р. Стрипи. Далі вже йшов фронт 18-ої армії ген. Е. П. Журавльова, в якій політичним комісаром був сучасний совєтський верховод, тоді полк. Л. І. Брежнєв.[79]

---

[79] Лев Шанковський, "Бій під Бродами в насвітленні совєтських джерел", у збірнику за редакцією Олега Лисяна, **Броди.** Збірник статтей і нарисів, Ню Йорк 1974, ст. 54-62.

Німецькі війська в Підгаєччині намагалися були перешкодити перегрупуванню армії Гречка. 5 квітня, на вузькій ділянці фронту Вага-Золотники, німці кинули були 2 моторизовані піші полки і полк танків 20-ої моторизованої пішої дивізії до атаки через р. Стрипу. Бої тут тривали до 7 квітня й німецька атака була криваво відбита.[80]

Не зважаючи на величезну перевагу над німецькими військами, зокрема в летунстві, совєтські війська мали всюди в своїх офензивах, дуже великі втрати. Братські могили з пам'ятниками загинувших у боях червоноармійцях, є в багатьох містечках і селах Галичини. Цифри, що їх "Історія міст і сіл УССР" подає про офіцерів і червоноармійців, що загинули при здобуванні міст і містечок на Поділлі, свідчать, що совєтські генерали, подібно, як і перед ними царські генерали, зовсім не рахувалися з життям своїх солдатів.[81] Не завжди ці величезні втрати можна виправдати стратегічними чи тактичними потребами.

Частини В. О. УПА, ч. III, "Лисоня", що були розташовані по німецькій стороні фронту, перейшли бойову лінію без інциденту. Одні продирались ніччю невеличкими відділами, другі перечікували в селах чи в лісах, що їх совєтські частини в наступі виминали, треті переховувались в бункрах і криївках. Все ж таки, Підгаєччина мала в той час велику втрату. У червні відійшов з бази "Лисоні" транспорт ранених і хворих повстанців у Карпатські гори. Транспорт цей підібрав теж ранених і хворих повстанців зі шпитальки в Стратині, на Рогатинщині. Транспорт щасливо доїхав у Карпатські гори, але 27 липня впав у Богрівці (Богородчанський р-н, 35 км на півд. від Богородчан) жертвою нападу загону парашутистів із 2-ої ґвард. повітряно-десантної дивізії. Вся охорона транспорту, ранені й хворі повстанці на возах (серед них чимало підгаєчан) загинули.[82]

Західня частина Підгаєччини, що тепер переходила під остаточну совєтську окупацію, була добре підготована на прийняття "гостей". В селах були заготовлені великі кількості підпільної літетратури в українській та російській мовах, яку всіми способами поширювано між червоноармійцями. Іншим родом пропаганди було масове

---

[80] **ІМіС Терн. назв. праця**, ст. 500. З німецького боку в днях 5-7 квітня, на вузькій ділянці фронту Вага-Золотники, наступали 4 батальйони 20-ої нім. моторизованої дивізії і 36 танків. Проти себе вони мали 4-й ґвардійський танковий корпус під командою ген. лейт. П. П. Полубоярова.

[81] Втрати Червоної Армії на Поділлі: Копичинці 645, Золотники 540, Бучач 500, Козова 486, Скалат 305, Мельниця 290, Монастириська 260, Підгайці 160, Теребовля 110. За **ІМіС Терн. назв. праця**, ст. 228, 500, 181, 356, 467, 151, 421, 115, 486.

[82] **ІУВ**, ст. 726, назву місцевости подано помилково: Бургівка. Також: **УПА**, II, **назв. праця**, ст. 61, назву села подано Бугрівка. Справжня назва села: Богрівка, положена 35 км. від Богородчан і 35 км. від Надвірної.

виписування революційних кличів і гасел на стінах хат, на мурах, парканах тощо. Деколи ці "лозунги" малювали червоною фарбою на блясі чи дошках і завішували високо на деревах. Кожне місце було заліплене листівками і зверненнями: "Дорогий брате!", "Червоноармійці й командири", листом до ката народів Йоськи Сталіна, ілюстрованими виданнями "Українського Перцю" тощо. На увагу заслуговує теж тогочасна брошура на 55 сторінок дуже зручного формату, п. н. "Слово до бойцов и командиров Красной Армии". Лист до Сталіна мав такий початок:[83]

> Кровопивцю наш, душогубе окаянний, мучителю кремлівський, товаришу бандитський, брате німецький, юдо іскаріотський, сонце наше сибірське, батьку злодійський, йолопе всеросійський...

Уся ця пропаганда мала помітний вплив на червоноармійців, які приймали її із зацікавленням і гумором. Але, за передовою лінією Червоної армії посувалися "заградітєльниє отряди" НКВД (в однострояхприкордонників), що майже поголовно складалися з шовіністично настроєних молодих росіян, які почали війну з "паркановою" пропаґандою й отверто погрожували українцям, що повернеться НКВД і виб'є всім з голови "самостоятельную" Україну. Головним завданням "заградітєльних отрядів" було боротись з поширеною серед червоноармійців дезерцією й втечею з поля бою. Але, на теренах дій УПА, ці відділи почали переводити розшуки за магазинами й криївками УПА, а теж за повстанцями, підпільниками та їх родинами. На цьому тлі були перші збройні сутички між прикордонниками і повстанцями чи підпільниками.

До речі, під час майже чотиромісячного затишшя на фронті, коли 1 ґвард. армія ген. Гречка готувалась до нової офензиви, серед цілої низки різних спеціяльних вишколів для офіцерів і солдатів, був теж організований спеціяльний вишкіл про те, як поборювати УПА і цей вишкіл пройшли всі офіцери і солдати 1 ґв. армії. Потверджує це офіційна "Історія Великої Вітчизняної Війни Совєтського Союзу, 1941-1945", яка звертає увагу, що в частинах армій 1-го Українського фронту "придавали особливе значення підвищенню пильности, бо в тилу та в районі майбутніх дій наших військ, орудували буржуазно-націоналістичні банди". Отже в з'єднаннях і частинах І Українського фронту відбувався вишкіл, в якому "обмірковувались питання боротьби з цими бандами". Очевидно, прикордонники мусіли мати посилений вишкіл цього роду.[84]

---

[83] **ІУВ, назв. праця**, ст. 722-23.

[84] Про вишкіл частин Червоної Армії для боротьби проти УПА, в офіційній совєтській історії "вітчизняної війни" читаємо таке: "Командование и политорганы придавали исключительное значение повышению бдительности, так как в тылу и в районе предстоящих действий наших войск орудовали буржуазно-националистические банды.

Коли фронт пересунувся над р. Дністер, до Підгайців, а теж до інших районних осередків повернулася совєтська адміністрація. Звичайно поверталися ці люди, які працювали в партійних чи державних установах у 1939-1941 рр. Повернулися теж деякі арештовані чи заслані в 1939-1941 рр. українці, що, нібито, мало символізувати "добру волю" совєтської влади. Пізніше показалося, що повернулися тільки ті, хто в концтаборі чи на засланні підписав декларацію співпраці з НКВД. Ті, хто відмовився таку декларацію підписати, не повертався.

Першим завданням новоприбулої адміністрації було перевести мобілізацію чоловічого населення до Червоної армії. Вже через кілька днів після "визволення", мужчини річників 1908-1926 отримали наказ з'явитися з харчами на три дні на "мобілізаційні" пункти, що були під зарядом "заградітельних отрядів". На пунктах, мобілізованих побіжно переглядали, "бронірованих" відпускали домів, а решту формували в роти й батальйони та пішки гнали до Тернополя чи Станиславова. "Бронірованими" були ті мобілізовані, що їх совєтські уряди чи установи реклямували з війська для власних потреб.[85]

Мобілізація підгаєчан до Червоної армії не мала зовсім успіху. За нашими підрахунками, на терені кол. Підгаєцького повіту, до Червоної армії мобілізовано 3,603 осіб, що від тодішнього населення Підгаєччини в кількості 72,000 осіб, творить округло 5% населення. Це було, відносно, дуже мало. У сусідньому Чортківському районі, Червона армія змогла мобілізувати 8,474 осіб, що від тодішнього населення Чортківщини, в кількості 70,000 осіб, творить 12.1% населення.[86]

Наступна табличка подає відносні цифри для вибраних громад Підгаєцького повіту. Із неї побачимо, що с. Литвинів дало найменшу кількість мобілізованих, при чому майже всі мобілізовані литвинівці загинули. Цілком невдачно пройшла мобілізація в Бурканові, Вишнівчику, Завадівці, Золотниках, Мозолівці, Новосілці, Шумлянах. Тільки 8 громад із названих 32 дали до Червоної армії більше мобілізованих, ніж їх дав пересічно Підгаєцький повіт (5%). Із 3,603 мобілізованих підгаєчан, загинуло 1,078 або 29.9%. У нашому зведенні, у сімох селах, загинула більше ніж половина мобілізованих, а в вісімнадцятьох — більше, ніж четвертина мобілізованих.

В соединениях и частьях прошли партийные активы и собрания, на которых обсуждались вопросы борьбы с этими бандами". Див. **История Великой Отечественной Войны Советского Союза**, том IV, Москва, 1962, ст. 210.

[85] Архівна течна про мобілізацію українського населення до Червоної Армії в 1944 році. Архів автора.

[86] Обчислення на підставі **ІМіС, Терн. назв. праця.**

Таблиця 1.

МОБІЛІЗАЦІЯ ДО ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА ПІДГАЄЧЧИНІ
(Вибрані громади)*

Громади	Населення		Мобілізовано		Впало		Насел.
(**)	**Всього** 1943	У тому польське	Осіб	%% нас.	Моб.	%% моб.	1959? *****
Богатківці****	1,816	80	115	6.33	48	41.74	1,064
Білокриниця	1,732	1,161	65	3.75	10	15.38	1,037
Божиків**	1,282	24	40	3.12	23	57.50	1,750
Бурканів	2,273	247	50	2.20	16	32.00	1,164
Вербів**	1,668	42	87	5.21	21	24.14	1,311
Вишнівчик	1,945	395	40	2.06	24	60.00	887
Гайворонка	1,432	97	70	4.89	32	45.71	869
Гниловоди**	1,195	243	45	3.77	21	46.67	832
Гнильче	2,756	735	63	2.29	46	73.01	1,293
Голгочі****	2,859	60	140	4.90	52	37.14	3,113
Горожанка	2,837	140	38	1.34	18	47.37	1,324
Доброводи	1,492	902	53	3.55	40	75.47	920
Завадівка	828	409	25	3.00	8	32.00	1,646
Завалів****			300		?	?	1,294
Зарваниця	917	26	30	3.27	.	.	642
Золотники	2,809	620	70	2.49	29	41.43	2,406
Іщків****	1,185	20	100	8.44	42	42.00	845
Котузів	1,230	.	37	3.00	19	51.35	937
Литвинів	1,839	67	20	1.08	19	95.00	1,216
Мозолівка	1,159	17	30	2.59	27	90.00	696
Мужилів	2,145	184	89	4.15	31	34.83	1,801
Новосілка	3,561	237	89	2.50	21	23.60	1,967
Носів	1,356	22	72	5.31	22	39.55	1,735
Семиківці	843	146	52	8.08	22	42.30	356
Сільце	741	.	52	7.01	23	44.23	1,030
Соколів	1,436	256	53	3.69	14	26.42	632
Соснів****	2,085	438	138	6.62	41	29.71	1,145
Теляче**	1,097	16	40	3.86	12	30.00	961
Товстобаби**	2,531	555	60	2.37	20	33.33	1,617
Угринів	1,423	361	50	3.51	5	10.00	1,519
Швейків**	2,085	712	64	3.06	31	48.44	1,216
Шумляни	2,221	130	45	2.03	5	11.11	1,759

* Вибрано громади, які тепер мають сільради, бо тільки для них **Історія міст і сіл** УРСР, Тернопільська область подає кількість мобілізованих і загиблих у Червоній армії.

** Назви громад подано такі, які були в 1939 році. Совєтська влада змінила назви таких сіл: Божиків на **Привітне**, Вербів на **Першотравневе**, Гниловоди на **Гвардійське**, Теляче на **Мирне**, Товстобаби на **Висоне**, Швейків на **Трудолюбівка**.

Раніше ми вже звертали увагу, що сильна підпільна організація Підгаєччини була перешкодою для мобілізації підгаєчан до Червоної армії. Сильна підпільна мережа, добрі зв'язки між її клітинами, розроблена система підпільних криївок і бункрів уможливлювали переховування військовозобов'язаних українців перед мобілізацією й, тим самим, зберігали їх від загибелі на фронтах війни. На жаль рамці УПА були заслабі, щоб включити всіх, хто ухилявся від мобілізації, в її ряди. Для цього не було потрібної зброї, амуніції й виряду. Це мало свої погані наслідки в майбутньому, бо власне з тих, що ухилялись від мобілізації й переховувались у підпіллі, рекрутувались головно ті, хто після закінчення війни, у відповідь на большевицькі звернення, вийшов з підпілля і зголосився до большевицької влади "з повинною". Цих амнестованих "підпільників" органи безпеки, пізніше, використовували для викривання підпільних бункрів, криївок, складів та до свідчень проти тих, що залишилися в підпіллі або проти полонених. Після повного використання "амнестованих", їх звичайно судили боль-

*** Дані про кількість населення в окремих селах в 1943 році, а тому теж кількість польського населення подано за матеріялами ГКП (Головного Комітету Підгаєчан). Всі інші цифри подано за **Історією міст і сіл УРСР**, Тернопільська область (Київ 1973) для окремих громад кол. Підгаєцького повіту, які тепер треба шукати в Бережанському, Козівському, Монастириському й Теребовельському районах Тернопільської області.

**** Цифри, що їх **ІМіС УРСР**, Тернопільська область подає про кількість мобілізованих до Червоної армії і їх втрати вважаємо, назагал, вірними. Високі цифри кількости мобілізованих у Богатківцях-Ішкові, Голгочах, Завалові й Соснові пояснюється тим, що в цих місцевостях були розташовані мобілізаційні пункти, де до мобілізації зголошувалося теж немісцеве населення, напр. польське, що в той час скупчувалося в більших осередках. Був теж мобілізаційний пункт у м. Підгайцях, але про м. Підгайці не подається статистики мобілізованих, і в Горожанці. Показники кількости мобілізованих у відношенні до наявного населення, як це видно з повищої таблички, є наполовину менші від показників у сусідніх повітах (Чортківському, Копичинецькому й Борщівському), і зовсім не до порівняння з подібними показниками в центральних українських областях (Чаркаська, Київська, Житомирська), де Червона армія загортала навіть 20% "визволеного" населення під свої прапори.

***** **ІМіС УРСР**, Тернопільська область, подаючи кількість населення для сіл, що мають сільради, не інформує, чи ці цифри отримано з переписів населення, які мали місце в 1959 і 1970 роках, чи це тільки оцінка і яка. З цієї причини, цифри ці є мало достовірні й ми подаємо їх тільки для орієнтації. Для сіл, які сільрад не мають, ніякої статистики й, взагалі, інформації, не подається. СССР — це перша держава в світі, що зробила велику таємницю із статистики свого населення.

шевицькі суди за участь у різних "злочинах" і присуджували їх до страти або до довговічного ув'язнення в концлагерях.[87]

Мужчин, що їх зібрано було на мобілізаційних пунктах Підгаєччини, відтранспортовувано пішки до Тернополя, звідки вони йшли на поповнення фронтових частин 38-ої армії, або до Станиславова, звідки вони йшли на поповнення 1-ої ґвардійської армії. Одні й другі знайшлись сусідами на Дуклянському перевалі, де обі армії й Чехословацький корпус кривавились у важких кровопролитних боях від 9 вересня до 28 листопада 1944 р. Десятки тисяч українців у складі обох армій і Чехословацького корпусу склали тут свої голови.[88]

Мобілізацію у Підгаєччині переводив і мобілізованих намагався виловити один батальйон 92-го Краснознаменного Карпатського прикордонного полку, що охороняв тили 1-ої ґвардійської армії ген. Гречка. Вояки цього батальйону вели себе стримано й здисципліновано, хоч слідний на них був протиупівський вишкіл. Вони добре орієнтувалися в справах підпільної організації й тактики і в своїх розмовах з цивільним населенням завжди вказували на безвиглядність підпільної боротьби. Це робив теж їхній політрук, полк. Смірнов на своїх мітінґах з населенням, при чому він залюбки відвідував священиків і закликав їх, щоб вони вплинули на своїх парафіян, щоб вони вийшли з "лісу" і зголосилися на мобілізаційні пункти.[89]

Коли 1 ґвардійська армія ген. Гречка рушила зі Станиславова далі в наступ на Стрий-Дрогобич, "краснознаменні" прикордонники покинули Підгаєччину й рушили на Станиславівщину, де ув'язались у важкі бої з ТВ УПА "Чорний ліс". Підгаєччина мала передишку впродовж 3 місяців, коли на її терені зовсім не було большевицьких військ. Але, в середу вранці, 1 листопада, большевицька "завіса" несподівано з'явилась у селах Швейків, Маркова, Товстобаби й Горожанка, друга "завіса" у Соснові, Хатках, Золотниках і Гайворонці і, врешті, третя "завіса" у Гнильчу, Бокові й Шумлянах. Одночасно, одна бригада внутрішніх військ НКВД заблькувала залізний шлях Тернопіль-Ходорів, обсаджуючи сильними залогами залізничні станції у Де-

---

[87] Для прикладу один конкретний випадок. Чотовий УПА Олекса Грига ("Чумак") з села Мілієва, Вижницького району, Чернівецької области зголосився був з "повинною" до органів безпеки в травні 1945 р. згодом був поставлений перед суд і засуджений до 10 років ув'язнення в таборах суворого режиму. В 1967 році Чумак був притягнений до відповідальности вдруге і засуджений до смертної кари за "злочини", "невідомі" судові, що його судив уперше. Див. **Альманах станиславівської землі, назв. праця**, ст. 191-192.

[88] Гречко, **назв. праця**, ст. 197-245.

[89] Після сформування IV Українського фронту, 92-й Краснознаменний Карпатський полк перейшов у підлеглість командування фронту для забезпечення його тилів. Тепер перебуває в окупаційній армії в Німеччині, де забезпечує тили Групи совєтських військ у Німеччині.

нисові-Купчинцях, Потуторах і Підвисокому. Не було сумніву, що на Підгаєччині вишикувались проти УПА й підпілля ОУН значні ворожі сили, не менше двох бригад внутрішніх військ НКВД (8 батальйонів), а за деякими звітами навіть дві цілі дивізії. Військам НКВД підлягали декілька "істрібітельних батальйонів", що їх большевики тоді набрали були з вихованців домів для безпритульних та всякої їм подібної комсомолії. Цю сарану большевики зорганізували й вишколили до боротьби проти УПА, а скоріше для терирозування українського села. Ці розбещені молоді кацапчуки (були також "дєвкі" між ними) мали від своїх командирів запевнення в повній безкарності за свої дії в українському селі, що вони використовували, головно, для безпардонних грабунків і різних бешкетів. Населення Підгаєччни назвало їх "сталінськими есесами". Цікаво, що у великій акції на Підгаєччині цю голоту прибрано, за відділами, в німецькі або мадярські мундури та в однострої української допоміжної поліції в часи німецької окупації.

Проти цієї орди виступило, по українському боці все, що було до диспозиції на території В. О. УПА, ч. III, "Лисоня". Виступили: "Буйні", "Лісовики", "Холодноярці", "Підстаршинська школа "Лисоні". З сусідньої Теребовельщини негайно прибули заалярмовані "Орли" та "Бурлаки". З Рогатинщини прибула зміцнена сотня к-ра Ясмина, що мала вже за собою низку переможних боїв (Руда й Підгороддя в серпні, Дібринів у вересні, Колоколин — жовтень). З території В. О. ч. IV, "Говерля" прибув добре вишколений і озброєний курінь "Смертоносці" к-ра Чорного, відомий зі своїх рейдів. Не було тільки сотні к-ра Крука, яка саме перед акцією рушила була в рейд на Кам'янець-Подільщину. Виступили проти ворога теж усі боївки СБ з Підгаєччини й сусідніх повітів та всі Самооборонні Кущові Відділи (СКВ) Підгаєччини. Командування над усіми цими частинами прийняв майор УПА Володимир Якубовський ("Боднаренко").

Це ясно, що всі ці повстанські сили не дорівнювали большевикам ні своїм числом, ні озброєнням, але вони своїм маневруванням зуміли відтягнути увагу "завіс" від їх головного завдання, яким були погроми окремих сіл на тлі шукання підпільних бункрів і криївок. Якщо большевики мали плян своїми "завісами" пройти цілу Підгаєччину і, знищивши окремі села ,десь в околиці м. Підгаєць відбути зустріч усіх "завіс", то вони цього пляну не виконали через контракцію відділів УПА. Найсильніша з усіх трьох південна "завіса" не вийшла поза лінію Завалів-Заставче-Волиця, але це тому, що її батальйони ув'язалися в спровоковані повстанцями бої в лісному масиві між сс. Волиця-Маркова-Швейків, де большевикам розбито 2 батальйони. Східня "завіса" вийшла тільки стежами на лінію Росоховатець-Маловоди-Михайлівка, але почувши про появу "Орлів" і "Бурлак" у своєму тилу завернула назад до сіл над р. Стрипою. Знов же,

західня завіса замість громити села, почала робити облави на ліси в західній частині повіту. Бої проти "завіс" розгорілися з усією силою в неділю, 5 листопада, але наступного дня увечорі, 6 листопада, "завіси" так само несподівано, як прибули, покинули Підгаєччину. За південною "завісою" слідом пішли "Смертоносці" к-ра Чорного, які в с. Яргорові, Монастириського району напали на тилові установи одної з большевицьких бриґад, викликаючи велику паніку.[90]

Керував діями повстанських сил на Підгаєччині нач. штабу В. О. УПА, ч. III, "Лисоня", к-р Боднаренко. За ним був уже один переможний бій над большевиками під хутором Альбанівкою на Зборівщині (27 вересня), яким він уможливив перемогу "Сіроманців" к-ра Яструба під Уневом (30 вересня). У пізніших дискусіях, к-р Боднаренко відмовлявся визнати бої на Підгаєччині, 1-6 листопада, своєю перемогою. К-р Боднаренко твердив, що большевики самі себе перемогли, бо прийшли на Підгаєччину не маючи доброї розвідки про стан супротивних сил і натрапивши на них — розгубились, не потрапивши забезпечити потрібної координації між своїми частинами.[91]

У зведенні про бої на Підгаєччині, ГК УПА подавала, що відділи УПА розбили 2 батальйони, вбиваючи їм 3 офіцерів і 70 бійців. На цих батальйонах здобуто 15 важких кулеметів системи "Максим". В інших боях здобуто чимало всілякої зброї і вбито чимало "істребітелів", за якими, з особливим завзяттям полювали українські повстанці. Особлива увага українських повстанців до них значно зменшила їхній запал у демонструванні московської опричницької "культури" на селах Підгаєччини.[92]

Після великої листопадової акції на Підгаєччині, на її території знову наступило затишшя. Дня 27 листопада большевики проголосили своє друге звернення до УПА, в якому обіцювали широку "амністію" усім, хто покине УПА чи підпілля і зголоситься до большевицької влади з "повинною". Одночасно із зверненням почалася була широка пропаґандивна кампанія в дусі "звернення". В обласних і районних центрах скликались масові збори інтеліґенції, робітників, селян, жінок тощо, на яких схвалювалися резолюції в дусі "звернення". Збори інтеліґенції в Підгайцях відбулися 10 грудня, але на них виявилося, що української інтеліґенції в районі... немає. Її заступили новоприбулі апаратники й вчителі.[93]

---

[90] **ІУВ. назв. праця**, ст. 737-738; **УПА, II, назв. праця**, ст. 82.

[91] Архівна течка: **Матеріяли про командний склад УПА.** Архів автора.

[92] Архівна течка: **Матеріяли про большевицькі облави.** Архів автора. **Звіт Демида** 1944-1945. Архів ЗП УГВР.

[93] М. К. Івасюта, **Нарис історії колективізації на Тернопільщині, 1939-1950.** Київ 1959. І. П. Богодист, "Піднесення політичної активності трудящих у боротьбі за зміцнення радянського ладу в західних областях Української РСР", **Український історичний журнал**, Київ 1959, ч. 6, ст. 55-66.

Грудень 1944 р. був погідний і лагідний, але власне ця погода сприяла большевицьким акціям проти УПА й підпілля. Маючи вже власний досвід, як такі акції виглядають, Підгаєччина хвилювалася вістками про велику большевицьку акцію на території Львівщини, яка зачіпала теж північну Рогатинщину. Большевики теж використали підгаєцький досвід; І. П. Фйодоров-Ровенський, що керував цією акцією, поділив 20,000 підлеглих собі внутрішніх військ НКВД на дві частини: одна мала тільки громити українські села, не оглядаючись на УПА, друга мала тільки битися з повстанськими відділами. Це що вдавалось нашим на Підгаєччині: ув'язати погромників у бої і тим відтягнути їх від погрому села, тут уже не вдавалося. Погром села мусів відбутися.

А такий погром, це був один жах. Хмари погромників налітають на село, другі оточують його, щоб ніхто з села не втік. Озброєні довгими дротами шукають за бункрами, криївками й складами, інші розбивають загати, перекидають стоги, викидають снопи із стоділ, у хатах розвалюють печі, зривають підлоги, перекидають все в коморі. Людей б'ють прикладами, шомполами, нагайками, п'ястуками, копають ногами, колять штиками. З усіх сторін села ведуть під конвоєм арештованих мужчин, жінок, дітей і старих. Свистять при переслуханнях шомполи: це за відмову дати зізнання про УПА й підпілля. Коли в хаті знайдуть криївку, то хату підпалюють, господарів хати мордують біля палаючої хати й трупів кидають в огонь. Над усім цим несуться п'яні матюки енкаведистів, лемент жінок і дітей, черги автоматів і кулеметів, і брязкіт розбитого шкла. В селі йде облава і часами така облава продовжується декілька днів.[94]

Відділи УПА на Львівщині ("Сіроманці", "Полтавці", "Чорноморці", "Сурмачі" й ін.) робили все, що було в їх силі, щоб відтягнути увагу погромників від важко придушеного села. Вони виконували сміливі рейди й напади на районні центри, на окремі відділи НКВД, але найбільшою удачею, яка припинила, фактично, цю акцію, була засідка "Полтавців" на керівника акції, Івана П. Фйодорова-Ровенського (15 грудня), в якій він загинув. Ворог відповідає зрадницькими пострілами в командирів УПА іззаду: від них падуть к-р Яструб ("Сіроманці"), к-р Максим ("Полтавці"), багато інших. Підступні методи збройної боротьби — це стара московська традиція, але й теж важка зброя в боротьбі з недосвідченим противником, що щойно ці методи починав вивчати.

Друга велика большевицька акція на Підгаєччину була заплянована большевиками на місяць квітень 1945 р. Використовуючи досвід попередньої акції, большевики зорганізували в місяцях лютому —

[94] Див. опис облави в Горнового, **Ідея і чин, назв. праця**, ст. 381-383.

березні 1945 р. дві вступні акції на Теребовельщину й Рогатинщину, щоб, у майбутньому, позбавити Підгаєччину допомоги з цих районів. Щойно після успіху цих акцій большевики запланували перевести акцію, проти "Лісовиків", на Підгаєччині.

Большевики знали, що на Теребовельщині діє теребовельська сотня "Бурлаків" к-ра Чорного й сотні "Орлів" к-ра Кода в Буданівському районі. Згідно з інструкцією ГК УПА, усі сотні УПА в лагідній зимі 1944-1945 рр. мали постійно рейдувати, щоб засвідчувати перед народом, що УПА існує й діє. Окремі рейди мали визначені теж свої специфічні цілі.[95]

Підгаєцька сотня "Лісовики" також не засиджувалася в Слав'ятинському лісі, але постійно рейдувала. В січні 1945 р. "Лісовики" рейдували в Бережанському, Козівському та тодішньому Підгаєцькому районі. У лютому, "Лісовики" пішли у дальший рейд, аж над р. Дністер, у тодішній Коропецький район. Повертаючись на місце постою, вони затрималися у с. Заставцях, де їм на засідку виїхали автомобілем голова Монастириського райвиконкому та шеф Монастириського РО НКВД. Звідомлення В.О УПА, ч. III, "Лисоня" не подає їх прізвищ, але "Історія сіл і міст УРСР, Тернопільська область" (ст. 422) подає прізвище першого (І. М. Мусієнко), як убитого "бандою", не згадуючи про другого.[96]

"Лісовики" були теж відомі з успішних засідок. І так, на шляху з Бурштина до Підгаєць, біля с. Шумлян їм на засідку виїхало два автомобілі з офіцерами внутрішніх військ НКВД. Вони везли важливу пошту.[97] Знов же, на засідку в лісі коло с. Панович виїхав вантажний автомобіль з товарем для Підгаєцької райспоживспілки. Товар сконфісковано, конвоєнтів відпущено.

У ночі на 5 квітня, внутрішні війська НКВД зайняли села Липицю горішню, Липицю долішню й Свистільники й почали з трьох сторін наступати на Слав'ятинський ліс. "Лісовики" прийняли бій і зі своїх добре розбудованих і флангуючих становищ у лісі стримували наступ ворога. Біля полудня, бережанські "Холодноярці" вийшли поза с. Мечищів і почали загрожувати лівій фланзі ворога, який цілком припинив наступ проти "Лісовиків", а тільки обстрілював ґранатометним вогнем Слав'ятинський ліс. На жаль, розрив однієї ґранати вбив сотен-

---

[95] В одній сотні куреня "Орлів", командиром сотні був литовець, хор. Жмудин. Дня 4 грудня 1944 р. він зі своєю сотнею зробив наскок на районний центр Тисьменицю на Прикарпаттю, де знищено будинки НКГБ, НКВД і воєнкомату та вбито 30 большевиків. Вертаючись на Теребовельщину, сотня к-ра Жмудина рейдувала по Коропецькому, Бучацькому й Чортківському районах. Див. **УПА, II, назв. праця**, ст. 84.

[96] **ІМіС, Терн. назв. праця**, ст. 422.

[97] **УПА, II, назв. праця**, ст. 81. Тут можливо захоплено пляни майбутньої акції проти УПА й підпілля ОУН в Підгаєччині.

ного "Лісовиків" хор. Бая і сотенного писаря, що був при ньому. Втрата командира видимо заламала "Лісовиків" і тому хор. Косач, що перейняв команду, наказав відворот на теж добре розбудовані становища на хуторах "Морги" між Сільцем Божаківським і хут. Діброва. Відходячи на нові становища, "Лісовики" не тільки забрали зі собою усіх ранених, але й убитих, щоб їх ворог не пізнавав. Не знаю, чому на цих становищах "Лісовики" пасивно очікували на новий бій, який відбувся 15 квітня, коли большевицькі війська оточили їх з усіх сторін. Бій тривав цілий день, а в ночі "Лісовики" вирвалися з оточення, забираючи зі собою усіх ранених. Большевицькі втрати в обох боях оцінювано на 170 бійців.[98] "Лісовики" втратили в Слав'ятинському бою — 14 повстанців, у тому командира сотні і 3 підсташини, а в бою на хуторах "Морги" — 27. Вийшовши з оточення, "Лісовики" розчленувалися й зникли в підпіллі.

На боях "Лісовиків" у Слав'ятинському лісі і на хуторах "Морги" між Сільцем і Дібровою, можна закінчити історію дій УПА на Підгаєччині. На її терені мав місце ще тільки один більший бій на саме Різдво 1948 року і про нього скажемо пізніше. Після реорганізації "Лісовиків" і переведення їх у підпілля, на Підгаєччині не було вже відділів УПА і тільки, вряди-годи, через її терен проходили рейдуючі відділи УПА, напр. "Смертоносці" к-ра Чорного з В. О. УПА ч. IV, "Говерля", що залюбки мандрували, як казали: "шляхом УСС" з Галича до Семиковець і назад на Станиславівщину. Але, на Підгаєччині, залишилась сильна підпільна організація, яка продовжувала вести збройну боротьбу проти большевицьких окупантів і, власне тому, що вона вела збройну боротьбу, що кожний підпільник був озброєний, що кожна його сутичка з ворогом була збройною сутичкою, оцю підпільну організацію названо "збройним підпіллям".

Воно було вже глибокозаконспірованою організацією, що мала виконувати важливі революційні функції на "революційному пляцдармі" Західньої України, зокрема ширити ідеї українського самостійництва словом і ділом. В наслідок існуючих умов, революційний пляцдарм був обмежений тільки до західньоукраїнських земель (Галичина, Холмщина, Волинь, Полісся), але головний напрям "революційного походу" з цього "революційного пляцдарму" був на **схід**, на неопановані ще визвольно-революційним рухом райони й області України. І, справді, так склалося, що тільки через шість років після реорганізації збройного підпілля УПА (1947), "революційний пляцдарм" із Західньої України мав таки нагоду поширитися, якоюсь мірою на схід і стати "всесоюзним революційним пляцдармом". Це сталося тоді, після смерти Сталіна в 1953-1956 роках, коли полонені вояки УПА й підпільники

[98] **ІУВ, назв. праця**, ст. 737.

ОУН підняли, в низці концентраційних лагерів, масові страйки й повстання, від яких здригнувся СССР. У цих страйках і повстаннях брали участь теж в'язні інших національностей: литовці, лотиші, естонці, козаки, грузини, а навіть росіяни. Про ці страйки й повстання існує досить велика література в різних мовах, а назви совєтських концлагерів, такі, як Воркута, Норильськ, Тайшетська траса, Караганда й інші стали відомі в широкому світі.[99]

Десь в половині 1947 року, завершено реорганізацію також на Підгаєччині, де перестав існувати надрайонний провід ОУН і його районні, підрайонні, кущеві та станичні клітини. На місці регіональної мережі, наявних підпільників включено до функційних мереж: політично-пропагандивної, розвідчої й безпеки, господарської, УЧХ, технічних звен, що кожна діяла окремо, в своїх власних рамцях, отримуючи доручення від зверхника тільки по своїй лінії. Координуючим чинником для функційних мереж на території одної області (давніше Воєнної Округи) був Крайовий провід (КП). Ми вже сказали, що КП для Тернопільської области, який мав назву КП Подільського краю діяв до 1 липня 1952 р. під проводом д. Уласа. Цей КП мав постій у Чернихівському лісі над р. Серетом і цього дня був повністю знищений в наслідок великої мілітарної акції внутрішніх військ МВД.[100]

Незважаючи на конспіративний характер діяльности УПА й підпілля ОУН, по них залишилися доволі точні звіти про бої та інші збройні акції. Багато з цих звітів, що їх принесено кур'єрами підпілля чи вояками рейдуючих частин УПА, переховуються в архівах ЗП УГВР й будуть опубліковані у "Літописі УПА". Серед них звертають на себе увагу звіти командира ТВ УПА "Лемко", шолк. Мартина Мізерного ("Рена"). У кожному звіті є дбайливо виконаний ситуаційний звіт коліровими олівцями. Чимало звітів є в 11 томах "Вістей з України" у цьому ж архіві. Витяги із звітів, приготовані ГК УПА для публічної інформації і передані закордон, опубліковано в журналі "До зброї",

---

[99] Про страйки й повстання українських в'язнів у концлагерях СССР існує на Заході доволі велика література в постаті свідчень західньоевропейських в'язнів совєтських концтаборів (Йозефа Шольмера, брит. сержанта Піддінґтона, Карла Гейнріха і Герберта Пассіна, Бернгарда Редера, Елінори Ліппер, Берти Ґерлянд й ін., у тому кол. японських полонених), а теж аналітичної літератури, головно, Поля Бартона і Ролянда Гоше. Олександер Солженіцин присвятив цій темі розділ у III томі своєї праці про Гулаг. Див. А. Солженицын, **Архипелаг ГУЛаг 1918-1956.** Париж 1975, ст. 262-350. Також: Wolfgang Strauss, **Trotz allem wir werden siegen**, Munchen 1969; Roland Gaucher, **Opposition in the USSR 1917-1967**, New York 1969. p. 396-424; Volodymyr Kosyk, "Concentration Camps in the USSR", **Russian Oppression in Ukraine**. Reports and Documents. London 1962, ст. 347-433. Вольфґанґ Штравс, німецький учасник повстання у Воркуті, пише також українською мовою під псевдонімом Артур Фурман (**Кров і вугілля**, Лондон 1961).

[100] Бій цей відбувся 1 липня 1952 р.

а теж у двох томах збірника УПА, видання ЗЧ ОУН. Існує, отже, чимало матеріялу, на підставі якого можна робити підрахунки збройної діяльности УПА й підпілля ОУН, власних і ворожих втрат тощо. Автор цієї праці робив такі підрахунки ще в 1953 році, але робили їх теж й інші автори. Дослідник історії українського націоналізму, проф. Джан А. Армстронґ дуже дивувався, як можна робити такі підрахунки, але, мимо цього, визнав мої підрахунки за вірогідні. Тим часом, опубліковані томи "Історії міст і сіл УРСР" для різних областей дуже часто потверджують факти, що їх у своїх витягах зі звітів подала ГК УПА. Очевидно, про той факт тепер проф. Армстронґові відомо.[101]

У цьому місці бажаю подати тепер деякі цифри, що відносяться до Підгаєччини й Тернопільщини взагалі. Бажаю тут ще зазначити, що найдокладніші списки втрат, які переховуються в архівах ЗЧ УГВР, маємо з Тернопільської області. Спробуймо тепер перевести підрахунок збройних акцій і втрат УПА і підпілля. Збройною акцією називало ГК УПА акцію, в якій була збройна сутичка з ворогом, падали стріли з обох боків і, звичайно, були вбиті або ранені. У дуже частих рейдах УПА, рахувалися тільки збройні сутички; мітінґи пропаґандистів УПА з населенням, роздавання листівок населенню, господарські чинності підпілля, збройними акціями не рахувались, хіба що в ході цих акцій здобуто ворожу зброю, напр. під час розброєння станиці "стрибків". Збройні акції поділялись на: 1) Оборонні бої й сутички, 2) Зачіпні акції, 3) Атентатні акції, 4) Саботажні акції, 5) Протиколгоспні акції, 6) Всякі інші акції.

Отже, за час від 1 липня 1944 до 30 червня 1949 року,[102] на території Тернопільської області мали місце 983 збройні акції. На окремі роки ці акції розподіляються так:

---

[101] Приклад потвердження **ІМіС** фактів поданих раніше у звітах УПА. Витяг зі звіту УПА, за 26 березня 1947 подає, що в засідці УПА загинув майор Бєляєв, начальник Заболотівського райвідділу МГБ (**УПА, II, назв. праця**, ст. 204; **ІУВ, назв. праця**, ст. 808). **ІМіС, Івано-Франківська область** (Київ 1971, ст. 543) подає: "У боротьбі з націоналістичними зрадниками загинули офіцери-чекісти: П. Л. Карпов, Л. В. Бєляєв, В. Д. Булман, О. Є. Чертов, Ф. І. Ісаєнко...". Таких прикладів можна більше навести і вони свідчать про достовірність звітів ГК УПА.

[102] Коли я готував машинопис історії УПА для **Історії українського війська** я мав до диспозиції тільки крайові витяги із звітів ГК УПА, що на той час були надруковані в журналі **До зброї**. Оригінально вони були надруковані у підпільному журналі **Бюлетень Інформації УГВР**. У журналі **До зброї** появилися теж перші аналітичні статті (Сотн. М. Богор, "Два тактичні періоди УПА, листопад 1951, ст. 2-8 і С. Данилюк, "Баляне бойових досягнень" УПА, червень 1953, ст. 7-10). Мої цифри в **ІУВ** були вищі від цифр Богора-Данилюка, бо вони використали тільки витяги зі звітів ГК УПА (вони є точні й достовірні, але й **неповні**), коли ж я міг використати теж інші інформації з документів, що переховувалися в **Архіві ЗП УГВР**. Готуючи нове видання

1944	58	акцій
1945	102	акції
1946	308	акцій
1947	190	акцій
1948	281	акцій
1949	44	акції
Разом:	983	акції

Збільшення акцій у 1946 році пояснюється "великою блькадою" в першому півріччі року в зв'язку з виборами до Верховного Совєту СССР у дні 10 лютого. Тоді, щоб примусити населення голосувати у виборах, у всіх селах области розміщено "гарнізони". Боротьба УПА й підпілля ОУН з "гарнізонниками" відбувалася майже кожного дня, а зокрема завзятою була в дні виборів.[103]

Як представлялася справа жертв УПА й підпілля ОУН на Тернопільщині? Існує джерело, яке подає кількість упавших повстанців і підпільників у другій половині 1945 року. Цифра упавших бійців УПА

Історії УПА, мені прийшлось перевести нові обчислення, використовуючи всі можливі інформації з різних провірених джерел, головно з 11 томів архівних матеріялів, відомих, як **Вісті з України**. Результати цих довготривалих обчислень подаю тут для Тернопільщини й Підгаєччини. Із 983 збройних акцій у Тернопільщині перевели акції оборонного характеру (514 акцій або 52.3%), а далі йшли зачіпні бої (134 — 13.6%), атентатні акції (126 — 12.8%), саботажні акції (117 — 11.9%), протиколгоспні акції (11 — 1.1%), інші 81 — 8.3%. Політичних, пропаґандивних, господарських й інших анцій, які не були боєм, тут не враховано.

[103] Ґарнізони внутрішніх військ НКВД і погранвійськ НКВД були, в Підгаєччині, розташовані навіть у малих селах, таких як Вага чи Сільце Божинівське, мали на меті стероризувати українське населення до участи у виборах до Верховної Ради СССР, що мали відбутися 10 лютого 1946 р., бойнот яких українським населенням проголосила УГВР, а підтримали ГК УПА й Провід ОУН. Вісті про те, що українське населення бойкотувало ці вибори і, до певної міри, мало в цьому успіхи (в деяких районах Прикарпаття понад 70% українського населення стрималось від участи у виборах), зустрічались з недовір'ям на еміґрації. Сьогодні цей факт признається численними совєтськими джерелами. Очевидно, "народ" був за радянською владою і "переміг" голосуючи за кандидатури блоку КУ(б)У з безпартійними, але, подекуди, люди були "стероризовані" "боївками СБ і оунівського підпілля", підтриманого "кулацькими" елементами села... і до виборів не пішли. Де ж тоді була "радянська влада", що вона дозволила тероризувати "народ" і де набралося стільки "куланів", яких вивезли ще в 1940 році, а про решту не забули під час вивозів 1944-1945 років. Особливо багато таких матеріялів у книзі вид. Академії наук СССР, Інституту історії СССР: **Пограничные войска СССР — 1945-1950.** Сборник документов и материалов (Москва 1975), поснільки погранвійська Української й Закарпатської округ мали завдання поборювати УПА не тільки на кордонах, але й внутрі країни. У поміщених тут звітах чимало вісток про бойнот виборів.

й членів збройного підпілля ОУН, яка виносила в другій половині 1945 року 1,242 повстанців і підпільників, розподіляється так:

Табл. 2 **Упавші повстанці й підпільники в Тернопільщині**
1. VIII. 1945 — 31. XII. 1945

Округа Надрайон	Кількість упавних	%%	Примітка
Бережани	225	18.1	Тільки надрайон
Підгайці	66	5.3	Тільки надрайон
Теребовля	104	8.4	Тільки надрайон
Тернопіль	119	9.6	Ціла округа*
Чортків	728	58.6	Ціла округа**
Разом:	1,242	100.0	

Для надрайону Рогатин, що входив, як і надрайон Підгайці, до Бережанської округи немає даних.

Немає даних для самостійного Бучацького надрайону.[104]

Серед 66 повстанців і підпільників, що впали були на терені Підгаєцького надрайону могли бути уродженці Підгаєччини, але й теж уродженці інших сторін нашого краю. Знов же, уродженці Підгаєччини складали буйні голови в інших районах. Ми не знаємо, де є могила хор. Ворона, командира підгаєцької сотні "Сіроманців" (мабуть в Черниховському лісі над Серетом), ані теж хор. Косача, що з рештою "Лісовиків" включився був до "Сіроманців" в 1945 році. Хор. Град з Телячого, абсольвент Старшинської школи "Олені" загинув 28. IX. 1945 р. на посту командира ТВ у ВО УПА, ч. II, "Буг". На полі слави впали був. Човен із Середнього, Рен з Мужилова, Федір Жмуд, Василь Колодчин, Микола Нога, Онуфрій Сташків — усі з Голгочі, ст. вістун М. з Маркової. В Іщкові, в червні 1947 р. впали хор. Пластун і підгаєчани Супрун, Шпак, Лоза й Галенко. Під Базниківкою, в одному з останніх боїв проти енкаведівських "завіс", загинув Ярослав Михайло Стеткевич з Божикова. А скільки цих героїв збройної боротьби УПА й підпілля ОУН залишилося й мусить залишитися безіменними, щоб не дати найменшої притоки для знущань і переслідувань жорстокої большевицької влади над членами їхніх сімей!

* Тут включено всі надрайони: Збараж, Зборів, Скалат, Тернопіль

** Тут включено всі надрайони: Борщів, Заліщики, Копичинці, Чортків.

[104] Цифри включають теж уродженців даних районів чи надрайонів, що в другій половині 1945 р. згинули були на терені інших областей. Пор. **ІУВ, назв. праця,** ст. 754-755.

Вертаючи до Табл. ч. 2 бажаємо висловитися з приводу великої кількости втрат у Чортківській окрузі. Втрат стільки не було, бо збройна підпільна боротьба на Чортківщині велась у меших розмірах, ніж на Підгаєччині. Мабуть цифра охоплює всі втрати в Чортківщині, отже теж і цивільних осіб. Не слід теж забувати, що до другої половини 1946 року Чортків був центром совєтської адміністрації Тернопільської области, бо у знищеному Тернополі не було приміщення для обласних урядів й установ. Отже в Чорткові було більше насичення совєтським адміністративним апаратом, органами безпеки, міліцією, військом, "стрибками", що могло мати свій вплив на висоту втрат.

Московське МҐБ зовсім змінило методику поборювання УПА й підпілля. Закінчилися облави й напади на села, щоб їх стероризувати. Почато від точного обліку населення, приявного і неприявного, із зазначенням, де хто перебуває. Точно споряджені списки членів одної сім'ї мусіли повсякчасно висіти на стіні хати. Одночасно, почалася точна розвідка терену й окремих підпільних звен, для чого інтенсивно вербувалась місцева агентура, що була "відкрита" й "закрита". Відкриту аґентуру становили т. зв. "стрибки", члени умундурованих "істребітельних батальйонів" з місцевих хлопців, а закриту — т. зв. "сексоти" (секретні сотрудники). Щоб цих краще зобов'язати до агентурної праці, із них творено "підпільні" комсомольські і, навіть, партійні організації. Кожне вагання в таких сексотів, органи МҐБ попереджали погрозою, що якщо вагатимуться, то їхні прізвища будуть подані до відома "банд", що вже знатимуть, що з ними зробити.

З черги МҐБ приступило до організації своїх власних "упівських" відділів й підпільних звен. Ці відділи, що були умундуровані й озброєні як справжні відділи УПА, проходили докладний вишкіл з допомогою заламаних упівців, що зголошувались раніше з "повинною" до органів МҐБ, чи полонених і змушених до співпраці вояків УПА і підпільників. Такі емґебівські відділи нічим не відрізнялись від справжніх відділів УПА, а вже їхній провокативній діяльності прямо не було меж. Подамо тільки один приклад такої діяльности, власне з терену Тернопільщини, в 1947 році. Такий емґебіський відділ, що маскувався під відділ УПА з Волині, розбив свій "повстанський табір" в одному з лісів, в околичних селах шукав "зв'язку" до місцевих відділів УПА, а врешті пішов під залізницю й затримав з великим "боєм" залізничний поїзд, що віз вивезених зі сіл українських селян на схід. "Звільнених" із вивозу селян спроваджено до табору ,де між "визволителями" й "визволеними" відбулося чимало "цікавих" розмов. І не можна дивуватися, що "чимало з тих, хто був "чудом" "звільнений" із вивозу, до кінця тієї комедії може й не розумів, в чиїх він перебуває руках.[105]

---

[105] Горновий, **Ідея і чин... назв. праця**, ст. 375-379.

Військові акції проти підпільних клітин МГБ організувало тільки тоді, коли потрібні розвідкові дані були повністю вже зібрані. Тоді наступали швидкі акції, головно моторизованими відділами, і так, мабуть, загинули к-ри Боднаренко й Остап зі своїми почотами. Поза тими швидкими акціями на терені области панував стан, що його наші підпільні публіцисти називали "малою партизанською війною". Настушив новий, післявоєнний стиль боротьби, що полягав на децентралізації власних і ворожих сил на широкому просторі. Власні й ворожі сили рейдують на цьому просторі без перерви. У рейдах власні сили мають опору у бункрах-криївках, що стали "шапкою-невидимкою" підпілля. Ворожі сили складаються з малих підділів червонопагонників (МВД) і чорнопагонників (МГБ) під проводом оперуповноважених МГБ, а опору свою вони мають в станицях "стрибків", що їх тепер совєтські письменники опоетизували на "ястребків", дарма що їх назва з "яструбами" нічого спільного немає. До речі, на території Підгаєччини "стрибки" не відіграли ніякої ролі, а їх ідейний провідник й організатор, Я. Плескун, загинув з руки підпільного атентатника.[106] "Громадянської війни", між самим українським народом, большевикам не вдалось викликати.

Таким чином, роки 1947-1949 характеризуються на Підгаєччині та в цілій Тернопільщині, безнастанніми засідками, підслухами, маскованими підходами, слідженням і затиранням слідів. По обох сторонах, ведеться напружена розвідка в день і в ночі. Засідки відбуваються на полях і лісах, по шляхах, серед хат і господарських будинків, або на зміну. Вдень ворожі застави чатують, обсервуючи далековидами терен, а наніч відходять в ліси. Інші ніччю сходять з лісів і роблять "підслухи" під хатами, щоб зловити зв'язкових. Обидві сторони стосують цілу низку хитрощів, щоб потрапити на слід: зв'язують при стежках до купи галузки, чіпляють нитки, ставлять сухі галузки, намащують стежки м'яким болотом, встановлюють тайні сиґнали. Біле тло хати, ясне тло неба, блискуче плесо річки — все це демаскує і цього треба уникати. Нечутний хід, настороженість до всього, що несе вітер, увага до співу птиць, яких гомін або мовчання може багато сказати, гавкіт собак, які побачивши озброєних людей, закінчують гавкітню коротким виттям, все це прекрасно знають повстанці й їхні вороги і вміють використовувати в партизанській війні, в якій такі дрібниці, як поламані галузки чи стебла, струшені каплини роси, і всяка інша романтика, відома з пригодницьких романів, може вирішувати про життя чи смерть людини. Українське населення не займало до цієї війни пасивного становища, воно, а зокрема українське жіноцтво й українська молодь брала в ній живу участь![107]

---

[106] **ІМіС Терн. назв. праця**, ст. 116.

[107] Пор. Р. Лободич, "Дещо про сучасний побут УПА", **До зброї**, Мюнхен, липень 1951, ч. 11/24, ст. 3-7.

Це те, що можемо сказати про збройну боротьбу й підпілля, але це не те все, що ми можемо сказати про різні аспекти боротьби УПА й підпілля. Успішність такої боротьби, що ведеться без союзників, проти сильного ворога, вимірюється політично-пропаґандивним аспектом боротьби. Пропаґандивна листівка, вистрілена в стан ворога є стрільном, що може пошкодити живій силі ворога. Якість політичної пропаґанди й особистий приклад пропаґандистів має велике значення.

УПА й підпілля ОУН створили велику підпільну політично-пропаґандивну літературу. Їх підпільні публіцисти, майор УПА Петро Полтава, сотн. УПА Осип Горновий-Дяків, Улас Кужіль, Осип Мох, Яків Бусел-Київський, Дмитро-Маївський-Тарас, Ярослав Старух-Стяг, поети і письменники Марко Боєслав, Василь Волош-Василенко, Йосип Позичанюк-Шугай, Марта Гай, мистці Ніл Хасевич і Михайло Черешньовський, і багато інших, іменних і безіменних, дали доказ великої зрілости у ставленні проблем політичної пропаґанди й осягнули високий рівень своїх писань і мистецьких творів. Про це можна б написати цілу книжку. Замітна була велика кількість випродукованої підпільної літератури і справний був роздільний апарат, який помножував і поширював цю літературу до останнього часу.[108]

Підпільна література була присвячена також особливим темам. Перегляньмо головні акції, які мали місце на Підгаєччині:

1945: Протестна акція проти арешту большевиками ієрархії УКЦ у дні 11. IV. 1945. Про цей арешт подав інформацію підпільний журнал "За Українську Державу", чч. 9-10, 1945, у статті: "Наступ сталінсько-большевицького імперіялізму на українську гр. кат. Церкву". Стаття передрукована в численних виданнях.

1945: Акція в зв'язку із закінченням війни в Европі. Поширення заклику ГК УПА, **Декларації Проводу ОУН**, листівок до українських повстанців і підпільників у зв'язку з деяким замішанням, спричиненим III Зверненням до УПА з 18 травня большевицьких органів безпеки про чергову амнестію.

1945: Слово до учителів і Слово до учителів, братів зі східних областей України, — це брошури, в яких висловлено погляди підпілля про те, що й як треба вчити українських дітей у школах. Із східних областей України, до тодішнього Підгаєцького району прибуло 30 учителів (головно учительок), а потім ще 16. УПА й підпілля ОУН ніколи з ними не мали найменшого конфлікту, дарма що учительки були упереджені владою до "бандерівських бандитів", але після зустрічей з ними змінили думку про них. Большевицька влада арештувала учительку Тамару Біленьку під замітом "зв'язків" з "бандитами".

1946: Численні листівки й брошури в зв'язку з виборами до Верховного Совєта СССР у дні 10. II. У кожному селі, перед вибора-

---

[108] Лев Шанковський, **УПА і її підпільна література.** Філядельфія 1952.

ми й після виборів є військовий гарнізон. Ґарнізонники атаковані в багатьох місцях, щоб їх витягнути зі села і дати змогу селянам утекти або сховатись. В архівах ЗП УГВР є чимало матеріялу про хід виборів у карпатських і прикарпатських районах, зовсім мало про райони подільські. З Підгаєччини є тільки два матеріяли: про бурхливе віче в с. Вага, тоді Золотницького р-ну, де жінки виклали офіцерові-українцеві, що скликав віче, чому вони добровільно за совєтську власть голосувати не будуть і зі с. Котузів, того ж району, де проголосувало тільки 150 виборців, а бракуючі виборчі бюлетені кинула до урни сама виборча комісія.[109]

1946: Початок протиколгоспної акції з огляду на метушню влади з колгоспами в районі. В 1940 р. у Підгаєччині було організовано чимало колгоспів, але крім колгоспу у місті Підгайцях і створення у ньому МТС, інших не відновлювано аж до 1947-1948 рр., але почато говорити про потребу відновлення.

1947: Допомога голодуючим з центральних і східніх земель України. Численні листівки і проклямації ОУН-УПА закликали громадянство Підгаєччини до такої допомоги. Колгоспники й колгоспниці прибували з далека й допомогу отримували, хоч для цього були перешкоди. На залізничній лінії Тернопіль-Копичинці, окупанти встановили "заґрадітельку", де їм червоно- і чорнопагонники відбирали харчі. Відбирати харчі наказали теж "стрибкам", а для різних провокацій, включно з вбивствами, уживали своїх провокативних відділів. Проти всіх цих провокацій гостро зареаґувало підпілля. Жінка з Луганської области, яку я припадково зустрів на "Верховині", розповіла мені, як отримала достатню допомогу в с. Котузові, назву якого запам'ятала тому, що "це так, як прізвище цього "радянського маршала". Маршал був царський, з наполеонівських війн, а не совєтський, але жінка не мусіла цього знати, і це невелика різниця. Селяни поклали жінку до клуні спати, а "вночі прийшли такі два, хороші, озброєні, з ліхтариками, які поговорили зі мною годин зо дві, а вранці я вже багато дечого отримала від селян, які ще й допомогли мені перевезти це все поза савецкую заґрадітельку, а вона з тим усім дотримала до нового". І ще знала, що цих хлопців "бендерами" кличуть, бо "був такий Бендер у них як главний командір".

1947: Малі успіхи своєї колгоспної пропаґанди пояснюють деякі совєтські автори (як, напр., П. І. Богодист) прибуттям на західньоукраїнські землі голодуючих колгоспників з центральних і східніх областей. Якщо правдивий є здогад цих авторів, що прибуло 500,000 лю-

[109] Стаття "Виборча трагікомедія" у підпільному журналі **Самостійність**, орган УГВР, 1946, ч. 1, у передруці вид. ЗП УГВР з 1949 року, ст. 135 (Вага), ст. 137 (Котузів).

дей на Західню Україну, то слід припустити, що подана їм допомога самим збіжжям, виносила, щонайменше, 25,000 тон.[110]

1948: Головне насилення протиколгоспної боротьби. Підпільні джерела, а теж однозгідно й большевицькі, повідомляють, що 4 лютого 1948 р. українські підпільники спалили новопосталий колгосп у с. Косові, тоді Білобожницького району (тепер Чортківського). У конюшні, за больш. звітом, мало згоріти 10 корів, 8 коней, 3 телят та 7 овець, а теж мали згоріти рільничі машини.[111] Боротьба проти колгоспів тривала три роки, проходила серед завзятої й жорстокої боротьби й закінчилася перемогою большевиків, які засобами скрайного терору змусили населення до колективізації. З цих причин, дехто з істориків боротьби ОУН-УПА уважає, що боротьба проти колективізації була зайвою, тим більше, що майбутні події показали, що після колективізації, постачання УПА харчовими продуктами зовсім не погіршилося, як цього загально побоювались.[112]

1948-1949: Публіцисти підпілля щораз більше присвячують свої твори морально-політичним й організаційно-політичним позиціям українського визвольного руху й поширюють ці позиції на сході, як кажуть, щоб вести "пропаґандивний обстріл" ще неопанованих районів України. Елементи цього "обстрілу" залишилися слідні в творчості Василя Симоненка, а теж у творчості деяких сучасних представників руху опору в Україні.[113]

---

[110] Стаття: "Новий голод на СУЗ", **Самостійність,** назв. журнал, ст. 139-145. Провід ОУН Поділля оцінював, що сама Тернопільщина дала колгоспникам із ОСУЗ і СУЗ 18,500 т. зерна. Большевицька література признає, що в році "засухи" "із східних районів України приїжджало за хлібом чимало колгоспників" і що цим пізніше "українські буржуазні націоналісти скористалися в своїй антиколгоспній агітації". Пор. І. Х. Сас, "Висвітлення соціялістичного будівництва в західних областях Української РСР", **Український історичний журнал,** Київ, 1960, ч. 4, ст. 105.

[111] **ІМіС Терн. назв. праця,** ст. 55; **УПА, II, назв. праця,** ст. 299. **Із історії колективізації... назв. праця**, ст. 321.

[112] Все ж таки, на території Тернопільської области, боротьба українського селянства проти колективізації була вперта й завзята. За 1945 рік, влада потрапила організувати тільки 8 колгоспів, в 1946 — 29. В 1947 році почалася примусова колективізація ,але влада могла зорганізувати в 1947 році тільки 184, а в 1948 році 284 колгоспи в цілій області. В половині 1949 року Тернопільський секретар обкому В. М. Дружинін хвалився, що в області є вже 818 колгоспів, але вони об'єднували тільки 51.1% всіх селянських господарств в області або 49.4% всієї земельної площі області. Пор. **Із історії колентивізації... назв. праця**, ст. 371, 386. На Підгаєччині, в 1947 році, був тільки один колгосп, в 1948 — 9, хоч в 1940-1941 організовано було тут 10 колгоспів. Вони відновилися щойно в 1948-1949 роках. За **ІМіС Терн.**

[113] П. Полтава, "Безпосередньо за що ми ведемо наш бій?", у П. Полтава. **Збірник підпільних писань**, Мюнхен, 1959, ст. 243-264. У цій статті, написаній 14-17. II. 1949 р., майор УПА, П. Полтава геніяльно передбачив поширення "революційного пляцдарму" із Західньої України на Схід і розгорнення вогнища боротьби за само-

На саме Різдво 7 січня 1948 р. мав місце на Підгаєччині останній бій групи українських повстанців, що були призначені до рейду в Бучаччину та в Товстенському й Заліщицькому районі. Група УПА натрапила на відділ МВД біля хуторів Весела Гора. Розпочався тут бій, в якому повстанці змусили своїм вогнем затихнути дві ворожі кулеметні ланки. Маючи вбитих, емведисти почали тікати, але вистрілювали вгору ракети, кличучи допомогу. Тим часом, повстанці відступили до с. Курдибанівка, де зайняли становища в залишених фронтових окопах. Тут п'ять разів емведисти наступали на становища повстанців, але завжди були відбиті з втратами. У ночі повстанці залишили окопи й пішли далі в свій рейд. У цьому бою большевики втратили були 45 убитих, повстанці — 14.[114]

На "революційному пляцдармі", в роки глибокозаконспірованого функційного підпілля (1947-1952) такі рейдові групи часто організувались у районах з надвишкою підпільників, і посилались до районів, де підпільна мережа була слабша. Такими рейдами можна пояснити факт, чому в деяких районах, що раніше проявляли слабшу активність у підпільній боротьбі, вона раптом посилилась в 1948-1950 рр. (Борщів, Скалат, Копичинці).[115]

Із усіх 983 збройних акцій на Тернопільщині, на Підгаєччину припадає 66 збройних акцій, або 6.71% усіх. Якщо б ми тут врахували Вівся, що колись належало до Підгаєцького повіту, то всіх збройних акцій було б 72, або 7.32% усіх акцій. Крім Вівся, до нашого зведення входять всі місцевості кол. Підгаєцького повіту, які тепер належать до Бережанського, Теребовельського й Монастириського районів.

Найбільше збройних акцій було в Тернопільському повіті, до якого враховуємо теж галицьку частину теперішнього Збаразького району. Тут було 202 акції з усіх 983, або 20.55%. Дуже сильні підпільні організації були в м. Тернополі, а теж у Велико-Борківському та Велико-Глубочоцькому районах, що тепер є частиною Тернопільського району.

Далі йдуть Бережани (168 акцій — 17.09%), Зборів (106 акцій — 10.78%), Теребовля (96 акцій — 9.77%), Рогатин (83 акції — 8.44%). Повіт Бучач майже рівняється Підгайцям (65 акцій — 6.61%), а повіт Залішики дещо менше (54 акції — 5.49%). Інші повіти мають такі

стійну Україну також там, де довголітнє панування большевицької Москви вбило всі самостійницькі ідеали й мрії про вільне життя.

[114] **УПА, II, назв. праця,** ст. 291.

[115] У Борщівщині було 10 акцій в 1948 році, у Копичинеччині 6 акцій, у Скалатщині — 5 акцій у другій половині 1948 р. При незначній кількости акцій у попередніх роках, ці цифри вказують на рейди УПА в цих районах в 1948 році.

показники: Чортків (44 акції — 4.48%), Борщів (43 акції — 4.38%), Скалат (35 акцій — 3.56%), Копичинці (21 акція — 2.14%).

66 акцій на Підгаєччині відбулися в таких місцевостей:

Рік 1944: В квітні бої сотні Крука, "Холодноярців" і СКВ проти парашутистів: 2 в околиці Підгаєць, один в Затурині. Засідка коло Шумлян. 6 більших боїв у листопаді із "завісами". Разом 10.

Рік 1945: Дня 8 грудня, переможний бій з бандою НКВД, що прийшла громити Горожанку. Ворог втратив 3 убитими, 2 пораненими.

Рік 1946: 22 бої з гарнізонниками в першій половині 1946 р. мали місце коло таких місцевостей: Богатківці, Божиків, Боків, Бурканів (2), Вербів (2), Вишнівчик, Гнильче (2), Заставці, Іщків, Котузів, Лиса, Литвинів (2), Мозолівка, Середнє, Сільце, Соснів, Швейків, Хатки. Разом 22.

Рік 1947: Перегляд 20 збройних акцій у наступному зведенні:

6 квітня Золотники Налет на райцентр, спалення пошти, убивство начальника місц. "істребітельного батальйону".

11 квітня Росоховатець Роззброєння місц. станиці "стрибків".

30 квітня Гниловоди Переможний бій; втрати НКВД 3 убитих, 2 ранених.

9 травня Литвинівські хутори Викриття криївки. Наші втрати 3.

9 травня Росоховатець Карна експедиція за "стрибків". Сутички. Наші втрати 3.

13 травня Мужилів Переможний бій. Втрати НКВД 3.

14 травня Котузів Бій. Наші втрати. Загинув підпільник Дон.

27 травня Вербів Переможний бій. Втрати НКВД, у тому 1 офіцер.

30 травня Соснівські хутори Викриття криївки. Наші втрати 1.

3 червня Котузів-Гниловоди Бій без втрат.

14 червня Гайворонка Бій. Втрати НКВД 3, наші втрати 1.

16 червня Шумляни Викриття криївки. Наші втрати 3.

13 липня Новосілка Переможний бій. Втрати НКВД, у тому 1 офіцер.

13 липня Хатки Викриття криївки. Наші втрати 2, ворожі 1.

17 липня Коржова Бій. Ворожі втрати 2.

10 серпня Гниловоди Бій. Ворожі втрати 1.

3 жовтня Соколів Сутичка підпільників з бандою НКВД без втрат.

30 жовтня Іщків Облава. Наші втрати 1.

27 листопада Соколів Викриття криївки. Наші втрати 2.

20 грудня Слав'ятин Збройна сутичка. Ворожі втрати: 1 убитий, 1 ранений.

Рік 1948: Перегляд 12 збройних акцій у наступному зведенні:

7 січня Весела гора Великий бій. Ворожі втрати 45, власні втрати — 14.

19 січня Хатки Курдибанівка Бій. Наші втрати — 3, у тому підп. Гайдамака.

28 січня Іщків Викриття криївки. Наші втрати 2, у тому підп. Юр.

28 січня Гниловоди Викриття криївки. Наші втрати — 1.

16 липня Голгочі Викриття криївки. Наші втрати — 1.

28 липня Теляче Викриття криївки. Наші втрати — 2.

11 серпня Хуторі Діброва Бій. Ворожі втрати 2 убитих, 2 ранених. Власні втрати 1 ранений.

10 листопада Голгочі Збройна сутичка. Ворожі втрати — 2, у тому сержант.

26 листопада Горожанка Бій. Ворожі втрати 1.

26 листопада Середнє Бій. Ворожі втрати 1.

16 грудня Носів Збройна сутичка без втрат.

18 грудня Носів Збройна сутичка. Ворожі втрати 1. Важкопоранений повстанець дострілився.

У 1949 році, на Підгаєччині вже не було збройних акцій УПА й підпілля.[116]

**
*

---

[116] Зладжено на підставі **УПА, II, назв. праця**, за згадані роки. Нашу розповідь про УПА на Підгаєччині бажаємо доповнити ще такими фактами. В неділю, дня 11 травня 1941 р. московсько-большевицькі окупанти скликали допризовників на вправи, на площі "Сокола" в Підгайцях. Несподівано допризовників окружили совєтські війська з броневиками й почали їх обстрілювати з кулеметів. Загинуло 15 допризовників, багато було ранених, серед них Юліян Іваськевич, якому в лічниці ампутували ногу. Причиною цього нападу був факт, що допризовник Павло Кубай з Новосілки, арештований органами НКВД, під час допиту застрелив 2 офіцерів НКВД, але сам згинув під час втечі. Цю неділю назвали в Підгайцях "кривавою неділею допризовників".

Бажаємо додати теж деякі персоналія. Невідомо коли й де загинув хор УПА Нестор Стельмах зі с. Ваги. У боях проти німців, у 1943 році, загинув вояк УПА, Микола Кузило. Обласний провід юнацтва ОУН, у роках 1941-1943, очолював Іван Пушка ("Ліска") з Лисої, а після нього, в роках 1943-1945, Ярослав Скаснів з Божикова, студент політехніки. У квітні 1944 року Самооборонний кущовий відділ у Затурині вступив у бій з парашутним десантом і полонив усіх 10 парашутистів. **З матеріялів ГКП.**

І. Новосілецький

ВІТРИ ЗМІН НАД ПІДГАЄЧЧИНОЮ

Вітри великих змін за наших часів, що віяли над землею, не минули й України — її невід'ємної частини — Поділля та його західнього повіту — Підгаєччини.

Автор цих рядків прожив багато років у Новосілці, бував у різних селах Підгаєччини, потім відвідував Новосілку, підтримував особисті й листовні зв'язки з новосільчанами аж до сучасних днів, тому відчуває обов'язок супроти вужчої батьківщини: описати широку картину великих змін за сімдесят років 20-го сторіччя в Новосілці. (Подібні зміни відбувалися і в інших селах Підгаєччини).

Моїм бажанням є зобразити матеріяльну й духову культуру новосільчан, їх спосіб життя, праці, святкування, їхні вірування, традиції, звичаї. Який вплив мала Перша світова війна, часи української державности, польська окупація, три большевицькі наїзди, німецька окупація, ставлення нашого народу до всіх окупантів наших земель...

Це теми для великої праці, вони вимагають джерельних матеріялів — опитувань, статистичних даних і дослідів, переведених на місцях, в різний час, за різних окупацій. В наших еміграційних обставинах це неможливе. Тому треба обмежитися до спостережень і спогадів, своїх і чужих. Може моя скромна праця спонукає інших новосільчан і підгаєчан доповнити мою аналізу й синтезу своїми спостереженнями й споминами, за що буду вдячний.

І.

До Першої світової війни Новосілка жила патріярхальним життям. Батько був дійсним і безапеляційним головою родини, що мав авторитет і послух серед усіх членів родини. Він вирішував про всі справи родинні, про долю своїх дітей, які виконували його волю. Без згоди батька, ані син, ані донька не могли одружитися, бо не дістали б від нього своєї частки родинного маєтку. Переважно батьки молодого й молодої обговорювали наперед маєткові справи, що вирішувало справу подружжя. Це доводило до трагедій, бо не раз залюблені пари не могли одружитися через спротив батьків. Тоді виїздили із села, чи на працю до міста, чи навіть до Америки й Канади. Але такі виїзди бували і з інших причин: економічних — браку землі для всіх дітей, бажання пізнати інші країни, пошукування за новими можливостями й нагодами доробитися, бо їх не було на

Батьківщині. Батько ділив свою землю між дітей, але тільки багачі могли це успішно робити, а їх було в Новосілці не більше, ніж 10 відсотків, що нараховувала разом з Ленчівкою, Тесарівкою й Кутом понад 4 тисячі душ (включно з латинниками, які тоді ще говорили по-українському, і з жидами). Середняків було біля 50 відсотків, малоземельних — біля 30 відсотків і безземельних біля 10 відсотків (служили у дворі — форналі). Малоземельні висилали своїх дітей на науку ремесла, або на службу до міста. Багато знаходило працю у дворі, одначе тільки сезоново, — весною, літом і осінню, при молоченні збіжжя з двірських стирт.

Зимою їздили на працю до лісу в Сулевах, возили дрова. У дворі, або як казали — "на фільварку", платили дуже мало, по 20 чи 30 "ґрейцарів" (центів) денно дівчатам, хлопцям платили більше — 50 ґрейцарів, в залежності від праці. Косарям платили і по дві корони денно, що була найвища ставка. У жнива на фільварку жали за 12-ий і 14-ий сніп, залежно від роду збіжжя. Тому в 1902 році влітку вибухнув хліборобський страйк, що мав успіх, бо селяни почали жати "на панському" за 10-ий чи 12-ий сніп. Деякі селяни їздили на жнива "на Пруси", тобто до Німеччини, де добре заробляли. Але таких щасливців було мало, добрий заробок було важко дістати. Село убожіло, господарства розділювали між дітьми, було чим раз більше малоземельних. Дістати добру працю на фільварку чи в місті, при залізниці чи в торгівлі, або промислі, було нелегко для українців, бо панівна верства — поляки, домагалися зміни метрики, переходу на латинство.

Головну ролю в торгівлі займали жиди, що мали крамниці й корчми по селах і по містах. Переважно жиди скуповували всі сільсько-господарські продукти: збіжжя, картоплю, худобу, свиней, птицю, яйця та інше. Масло, сир, молоко, курей та гусей наші господарі носили по четвергам на ярмарок у Підгайці ,але при в'їзді до міста жиди їх перехоплювали й купували товари за низьку ціну, щоб пізніше перепродувати їх із зиском. Сільська корчма спричинялася до зубожіння села, бо шинкарі радо давали горілку в борг, дописували п'яним скільки хотіли, а вкінці — ліцитували все господарство пияків. Щоправда наші священики поборювали пияцтво, закладали братства тверезости, але до Першої світової війни корчми помітно відігравали негативну ролю в селі.

На початку 20-го сторіччя новосільці, як і інші підгаєчани, одягалися в одежу власного виробу, із "самоділів", — доморобних матеріялів, або рідше, купували "крамське", тобто в крамницях у Підгайцях, чи на великих ярмарках у Теребовлі — на св. Івана, в Тернополі — на св. Анни, чи в Улашківцях. Саморобне полотно вироблями з льону або з покопель, вовну мали з овець, з чого робили сукно. З овечих шкір шили кожухи. Крамське дешеве сукно звали "цайго-

вим", звідси назва "цайгові штани"! З доморобного полотна шили сорочки, кабати, штани. З сукна шили гуньки, сіряки, сердаки, куртки. Жінки шили спідниці з "вибиваного полотна", "димки", або купували перкалеві матерії в місті. Сорочки й запаски вишивали. Дівчата вишивали сорочки своїм хлопцям. Чоловіки носили влітку солом'яні капелюхи, або сукняні, узимі — баранячі шапки. Жінки й дівчата носили вліті перкалеві, різнокольорові хустки, зав'язуючи їх під підборіддям, а взимі ще великі вовняні чорні хустки, що їх накидали на голову. Влітку ходили у черевиках, часто й босі, а взимі — в чоботях. У селі були шевці і кравці, що обслуговували селян. Жінки й дівчата мали різні прикраси: крайки (червоні й зелені), коралі (червоні, бурштинові), пацьорки (скляні, різнокольорові). Хлопці затикали павині пера за капелюхи, носили гердани з пацьорків у нагрудній кишенці, зав'язували сорочки червоними гарасівками (стрічками).

Первісний саморобний одяг поступово змінювався на "крамський" — під впливом міста. Служниці й робітники в містах приносили до села міський одяг. Вплив моди діяв і на село. Сільська інтелігенція, фільварки, школярі, що приїздили на свята й вакації в рідне село, вносили багато змін, що ступнево міняли сільську ношу.

Харч у Новосілці був "господарський", невибагливий, але здоровий. Харчувалися тричі денно: ранком — обід, в полудне — полуденок, увечорі — вечеря. Обід влітку був досвіта, зі сходом сонця, перед виїздом у поле, взимі — біля 8-ої години ранку, так само в неділі й свята. На обід варили: борщ з буряків ,або з сироватки, з картоплею, капусняк, юшку з фасолею і картоплею, стиранку, затирку з молоком. Багатші їли різні каші: гречану, шпоняну, клюски з молоком, пироги. На переднівку бідніші варили юшку (зупу) з городини: лободи (шпінату), щавлю, їли фасолю, горох, біб, "пенцак" (ячмінну кашу), печену бульбу (картоплю) з маслянкою. На полуденок їли те, що залишилося з обіду. Як їхали в поле, яке було досить далеко, бо близько села були панські лани, то брали на полуденок: хліб, сир, сало, цибулю, часник, огірки, квасне молоко, печені пироги з кашею, бульбою, сиром. На жнива зберігали ситніші харчі — вудженку, яйця, тощо. На вечерю їли: затирку з молоком, клюски, квасне молоко з бульбою, печену бульбу з огірками, квашеною капустою, мамалигу — кашу з кукурудзяної муки. У піст не вживали набілу, тільки все варили на олії. Їли оселедці, гриби. В неділі й свята варили пироги (вареники), голубці, багатші — м'ясо, волове або теляче. Рідко їли курятину, бо курей, качок і гусей продавали в місті. Була приповідка: "на селі їдять курку тоді, коли курка здихає, або газда вмирає"... Багатші господарі різали вигодовану свиню перед Великоднем, рідше перед Різдвом. Це звалося тоді "фамілійне свято", бо сходилася вся родина помагати робити ковбаси

й кишки, краяти сало, що тривало майже тиждень! Біднішi купували тоді собі кілька фунтів м'яса.

Селяни мусіли продавати курей, качок, гусей, свиней, телят, молоко, яйця, щоб було з чого платити податки, купувати одяг, взуття для всієї родини. Щочетверга господині йшли до Підгаєць з курми, яйцями, маслом і сиром, щоб купити "сірки" (сірників), "камфіни" (нафти) та інші необхідні речі, для господарства.

З городини управляли: картоплю, капусту, буряки, кукурудзу, фасолю, горох, біб, огірки, моркву, петрушку, цибулю, часник. Робили запаси на зиму, квасили капусту й засолювали огірки.

Господині самі пекли хліб: пшеничний або житній, питльований або разовий. Питльований, білий хліб звали книшем. На Великдень пекли паску, на Різдво — колач, на весілля — коровай. Пекли пшеничні пляцки з маком, печені пироги з капустою, гречаною кашею, сиром, сливками. До колача й паски додавали шафрану, щоб були жовтіші.

Духове життя зосереджувалося в церкві, а суспільно-громадське в Народньому Домі. В неділі і свята правили в церкві Утреню і співану Службу Божу, що тривало добрих три години, а пополудні була Вечірня, що тривала годину. Дерев'яна церковця була завжди повна побожного люду. Уліті натовп стояв навколо церкви, бо не могли всі зміститися всередині.

В Народньому Домі були наші популярні тижневики, що їх вголос читали, бо багато було малограмотних і неписьменних. Таке "грімке читання", що його радо виконували учителі, дяк, школярі й студенти, спричинилося багато до національного усвідомлення села. В Народньому Домі працював аматорський гурток під керівництвом директора місцевої школи, Василя Камянського, що виставив низку театральних творів, як "Свідки", "Перший горальник", які добре пам'ятаю. Одначе тоді ще значне число селянства воліло ходити до корчми, що була розсадою деморалізації, хрунівства під час виборів. Одначе згубний вплив корчми поступово зменшувався в наслідок наполегливої праці нашого духовенства, учительства, студентства, читальні "Просвіти" і молодіжних товариств, як "Січ" та "Сокіл".

Варто згадати, що в селі були фільварки княгині Огінської, що жила на Литві, але час до часу приїздила до Новосілки. Вона побудувала серед села захоронку, утримувала в ній польських сестер, що вели дитячий садок, роздавали дітям харчі й солодощі, вчили їх польських пісень, приготовляли "шопку" (вертеп) під Різдво, безкоштовно лікували недужих і ширили польонізацію. На фільварках працювало багато поляків, на працю приймали переважно людей латинського обряду (наших селян намовляли змінювати метрики!), так що в Новосілці було 1911 року 887 латинників і 138 жидів, що неко-

рисно впливало на наше традиційне селянство, яке трималося старих, добрих звичаїв з прадавніх часів.

II.

Перша світова війна внесла великі зміни з перших днів серпня 1914 року. Майже все чоловіче населення — від 21-го до 50-ти років, було мобілізоване й пішло в ряди австрійської армії воювати "за цісаря й батьківщину". На місце патріярхату настав матріярхат, бо батьки родин пішли на війну. Жінки вели все господарство, продовж чотирьох років війни. Дисципліна в родинах підупала, бо не було авторитету батька. В наслідок кватирування різних військ — австрійських, московських і німецьких — занепала мораль, народилися "воєнні діти" у "солом'яних вдів" і деяких дівчат. Та це — звичайні наслідки кожної війни, обставини воєнного часу сприяють занепадові родинної моралі та дають нагоду для гріха...

Вояки з різних армій на постоях приносили з собою різні, незнані досі, харчі для наших селян і навчили їх уживати. І так москалі приносили чай, цукор, м'ясо, бісквіти, шоколяду та щедро частували ними мешканців хат, де вони кватирували. Австрійські вояки приносили каву, рум, різні консерви. Мадяри й німці не ділилися так щедро харчами з населенням, як солдати царської армії, особливо солдати з України, коли господині не мусіли пекти хліба, бо діставали від вояків.

Війна принесла багато нестач. З приходом московської армії до Новосілки при кінці серпня 1914 року аж до її відходу в серпні 1915 року, настав брак товарів щоденного вжитку. В Підгайцях не можна було купити солі, сірників, нафти, цукру, кави, тютюну, бо запаси скоро вичерпалися а не було ніякого транспорту, ніякої достави товарів першої потреби. Згодом почали підводами довозити з-за Збруча деякі товари, як цукор, сіль, нафту, тютюн. Пам'ятаю, що був "курітельний табак" і "нюхательний табак", була грецька смаковинка "халва", різні "кваси і "семочкі" (соняшникові зернята), що їх залюбки лузали "чубарики", так як американські вояки жували ґуму. Наше село назагал зубожіло, не було кому працювати в полі: орати, сіяти, косити, жати, їздити до лісу по дрова і т. д. Діти не ходили до школи цілих три роки, бо у школі був військовий шпиталь.

Коли матеріяльне життя назагал, в наслідок воєнних обставин, обідніло, то духове життя збагатилося завдяки постоям різних військ, головно українців з царської армії, кубанських козаків, що шукали за "Кобзарем" Тараса Шевченка, співали українських, козацьких пісень, розширився світогляд населення. Дня 25 серпня 1915 року Новосілка вітала квітами УСС, Українських Січових Стрільців, що переходили через село на Маловоди і над Стрипу. УСС стояли

над Золотою Липою, звели бій під Заваловом, потім стояли цілий рік над Стрипою: в Семиківцях, Богатківцях, Бурканові, Соколові, Соснові, Раківці й інших селах Підгаєччини. В Новосілці стояли табори УСС, у Вівсю була оркестра УСС.

Продовж кількох місяців 1915 року і на початку 1916 в хаті Зазуляка на Ленчівці, стояла Пресова Кватира УСС й Артистична Горстка УСС, що до неї належали мистці-малярі О. Курилас, Ю. Буцманюк, І. Іванець; поети — М. Угрин-Безгрішний, Роман Купчинський, Б. Лепкий, Олесь Бабій, Г. Трух, Андрій Бабюк (що писав під псевдонімом "Мирослав Ірчан"), Василь Бобинський; музика — Михайло Гайворонський, фотограф Мойсейович і інші.

Вони підтримували товариські зв'язки з населенням, творили й співали стрілецькі пісні, що мало значний вплив на новосільчан. У Новосілці кватирували стрілецькі старшини: Ф. Свістель, Індишевський, О. (Юно) Навроцький та інші, багато стрільців переїздило з фронту над Стрипою через Новосілку до Підгаєць. А на Великдень 1916 року вийшли наші Усусуси на гаївки під церквою, заспівали стрілецьких пісень, що було великою сенсацією, бо досі на Великдень співали тільки гаївок...

Новосілка полюбила наших стрільців, що були справді, як у пісні співається: "хлопці — як соколи"! — і це мало великий вплив на зріст її національного усвідомлення.

Треба знати, що до Першої світової війни новосільчани звали себе русинами. Щоправда, молоді священики, студенти й гімназисти звали себе вже українцями, але вони тільки започаткували вживання цієї назви в Новосілці, були в меншості. Як вибухла Перша світова війна влітку 1914 року, появилися відозви Української Загальної Ради (наші посли до львівського сейму та віденського парляменту), Української Бойової Управи УСС із закликами вступати до Українських Січових Стрільців, жертвувати на Український Червоний Хрест. Тоді почали ширше вживати назви "українець".

Пам'ятаю, що як прийшли австрійські війська до Новосілки 2 (25) серпня 1915 року), то одна жінка прибігла засапана і почала розказувати:

— "Не кажіть, що ми русини, тільки — поляки, бо мадяри вішають усіх русинів, бо вони "русами" звуть москалів!"

На це один Усусус відповів:

— "Не кажіть, що ми русини або поляки, але українці, а мадяри українців не вішають!"

Це мало вирішальний вплив, і від того часу новосільчани вживали нової нашої національної назви — українець. Відтоді вся Новосілка, як то казали — "перейшла на Україну!" Це було пам'ятного літа 1915 року, коли УСС йшли від перемоги на Маківці до численних перемог під Болеховом, Галичем, Заваловом, і дійшли аж до Се-

рету під Струсовом, але мусіли відступити над Стрипу, де стояли цілий рік. За той рік УСС багато спричинилися до поширення стрілецьких пісень, національного усвідомлення серед молоді та старших, що потім зросло буйним квітом і поставило Новосілку між найсвідомішими селами Підгаєччини.

З поворотом австрійської влади в 1915 році забрали до війська хлопців від 18-го року і чоловіків до 55-го року життя (кого не встигли забрати за першої мобілізації). З Австрії поверталися деякі люди, що втекли перед москалями. Жінки мобілізованих діставали т. зв. "причинки", невеликі пенсії, що були великою допомогою цілій родині, бо виплачували їх від початку війни. У крамницях далі були пустки, бо за часів війни фабрики перейшли на воєнну продукцію, а потреби цивільного населення стояли на останньому місці. Але залізниця почала знову працювати та довозити найпотрібніші товари.

В серпні 1916 року австрійські війська відступили за Золоту Липу. Знов прийшли царські війська, між ними козаки донські і кубанські. Стояла якийсь час т. зв. "Дика Дивізія", під командою генерала князя Ґаґаріна. Козаки назагал поводилися з населенням добре, але великий острах наводили кавказці: чеченці, кабардинці, черкеси з "Дикої Дивізії", у великих "папахах" і чорних бурках, киреях, з кинджалами при поясах, що наводили паніку на жіноцтво... Були між ними й гомосексуалісти, які полювали на молодих хлопців. Та не довго кватирували козаки, їм на зміну прийшли сибіряки й татари. Постачання царської армії значно погіршилося, солдати не діставали вже таких великих білих хлібин і консервів ,але чорний хліб, різні каші та сочевицю, що їх мусіли самі собі варити. Вояки виявляли обурення, нарікали на "зраду цариці-ґерманки", на хаос у транспорті й постачанні армії. Тому революцію в Петрограді сприйняли з великою радістю, як близький кінець війни. Наші люди цікавилися численними військовими "мітінґами" в селі та в Підгайцях, читали російські й українські газети, і раділи вістками з Києва про початки будівництва української державности. З вибухом революції ослабла дисципліна в російській армії, солдати почали розпродувати військові однострої, коци, а наші селянки перешивали їх на одяг для своєї родини, бо купити не було можливости. Селяни почали чимраз частіше їздити за Збруч, головно — до Кам'янця-Подільського за товарами. Взаємини між вояками російської армії та населенням ставали що раз кращі, особливо із солдатами з України. Офензива Саші Керенського влітку 1917 року ганебно провалилася, бо тільки зукраїнізовані полки та козаки воювали, а корінні московські полки були збольшевичені і воювати відмовилися, навіть стріляли в спину своїх наступаючих частин....

В серпні 1917 року австрійсько-німецькі війська відперли московську "революційну" армію за Збруч і забрали молодих хлопців

до війська. Восени переводили реквізицію збіжжя на потреби армії й населення міст, де була недостача харчів. Австрійська адміністрація відновила шкільництво, транспорт, торгівлю. Жінки вояків діставали "причинки", за що могли покривати всі родинні видатки. За московської окупації село не мало грошей на найпекучіші потреби. Верталися додому виселенці з фронтових полос над Стрипою й Золотою Липою, що проживали в таборах для втікачів в Австрії та Чехії. Багато з них не вернулося, бо смерть збирала там жахливі жнива. Деякі замешкали в залишених окопах і землянках, бо їхні хати були зруйновані війною. З-за Збруча доходили щораз нові вістки про відродження української державности. Вістка про перший мир світової війни, що його підписали представники молодої Української Народньої Республіки з представниками Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини й Болгарії 9-го лютого 1918 року в Бресті, викликала загальне піднесення. В березні 1918 року в Підгайцях відбулася величава українська маніфестація — "Свято Берестейського миру", що в ній взяло участь населення всієї Підгаєччини. Події розгорталися скорим темпом. Нарешті — прийшов Перший Листопад 1918 року.

Новосілка, як і вся Підгаєччина, цілим серцем переживала часи української державности — Західньо-Української Народньої Республіки, між 1-им листопадом 1918 року — до половини липня 1919-го. Перший Листопад 1918 року пройшов гладко, без ніякого опору зі сторони австрійської влади й поляків. Хоч була нестача товарів першої потреби, як нафта, одяг, але наша адміністрація старалася заспокоїти потреби населення. Українська мобілізація пройшла задовільно, багато новосільчан боролося в рядах Української Галицької Армії, багато полягло на полях боїв або були поранені, чи в польських таборах полонених. У часи існування української державности Підгаєччина добре здала іспит своєї національної та державницької зрілости.

III.

За польської окупації, між двома світовими війнами, Новосілка, разом з усіма західньоукраїнськими землями, переживала важкі часи: безперервні знущання, переслідування польської поліції й адміністрації, накладання кар за що-будь на наших найсвідоміших людей, надмірні, несправедливі податки, арешти, поліційні переслухування та різні шикани.

В липні 1920 року зайняло Підгаєччину "червоне козацтво" армії Будьонного. Два місяці тривала перша большевицька окупація. Почалися безконечні "мітінги" (зібрання) з промовами советських комісарів і деяких наших збаламучених людей, що закликали до співпраці з совєтською владою. Совєтські агітатори обіцяли "рай на зе-

млі", заохочували творити "комнезам" (комітет незаможних селян), щоб ділити панську землю. Вибрано "сільраду", тобто, сільську управу, що мала дбати про бідняків, розділювати між ними панське добро. Одначе, за два місяці совєтської влади нестало. Козаки з Армії УНР переїхали через Новосілку на схід, погнавши розбитих "будьонівців".

Знову вернулася польська адміністрація, почала карати симпатиків совєтської влади, але таких було небагато. Поляки почали переводити в життя свій плян повної польонізації "Всходнєй Малопольскі". Почали спроваджувати мазурів, кольонізувати ними панські фільварки. Постали нові поселення польських кольоністів, що виростали, як гриби по дощі. Наші селяни не мали права купити панської землі при парцеляції, тільки польські зайди. Поляки задумали ширити польонізацію при допомозі мішаних подруж, але не мали великих успіхів.

Українське селянство почало плянову акцію проти польських затій. Відновлено читальні "Просвіти", молодечі товариства "Сокіл" і "Січ", закладено гуртки "Сільського Господаря", Союзу Українок і інші. Зникли корчма й жидівські крамниці, бо засновано кооперативи й молочарні, позичкові каси. В Новосілці були чотири кооперативи й районова молочарня, що відіграли важливу ролю в господарському житті села. Наші селяни купували тільки в кооперативах, продавали їм свої родукти, дістаючи вищі ціни, ніж на ярмарку чи у приватних купців.

Коли перед Першою війною порівняно небагато молоді навчалося в різних школах, то після війни число студіюючої молоді значно зросло. Хоч батьки повернулися з війни додому, патріярхат уже не мав такого впливу, як давніше. Значно змінився спосіб усього життя й думання. Багато селян побувало в чужих країнах, на заході і на сході, приглянулося чужим способам життя й праці, та почало заводити в себе нові звичаї. Великі зміни зайшли в одязі. З війни залишилося багато воєнних матеріялів, що їх перешивали на різні лади. Чимраз менше виробляли самоділів, щораз більше вживали крамських матеріялів. Відновлено моду на вишивки, що занепала під час війни. Зникли старі солом'яні доморобні капелюхи чоловіків. Завелися кашкети, хлопці носили "мазепинки" або "петлюрівки". "Сільський Господар" зорганізував свої жіночі й молодечі секції, курси куховарства, нові методи обробляння землі, зокрема — вирощування городини.

Дотеперішній одноманітний "господарський харч" став різноманітнішим,введено нові страви, нову городину, як: помідори, салеру, салату, цвітну капусту, калярепу — досі малознані по селах. Сільський харч став поживніший мав більше кальорій і вітамінів. Життєвий рівень дещо піднісся, хоч можливостей заробітку було не багато. Селяни знаходили працю в кооперації, торгівлі, промислі, деякі ви-

їздили до Америки й Канади. Приїздили наші старі емігранти з Америки й Канади та заохочували їхати туди, де були широкі можливості поліпшити своє життя.

Та найбільші зміни зайшли в духовому житті села, що стало національно свідомим і ставило завзятий опір польонізації та кольонізації нашої землі. В кожному селі працювала читальня "Просвіти", де були: бібліотека, аматорський гурток, хор, часто й оркестра. Щороку відбувалися національні імпрези, свята: Шевченківське, Листопадове, 22-го Січня, Свято Героїв на Зелені Свята; культ героїв, стрілецьких могил над Стрипою в Семиківцях, у Вівсю, на Лисоні, де наша молодь брала масову участь, за що польська поліція її арештовувала, переслідувала, била. А це лише збільшувало завзяття й патріотичні почування нашої молоді. В Підгаєччині діяли члени УВО, пізніше ОУН, що керували акціями молоді. Також наші легальні партії, як УНДО, розвивали свою діяльність. Згадати б тільки колишнього посла УНДО Олексу Яворського, просвітянського урядовця сл. п. Івана Миськова, розстріляного німецькою поліцією, та багато-багато інших народніх діячів. Сумної слави "пацифікація" в 1930 році принесла багато матеріяльної шкоди, але загартувала наші села. Вкінці Береза Картузька, де карався парох Новосілки-Ленчівки сл. п. о. Володимир Масяк і багато наших визначних людей, спричинилася до витворення збудження всенароднього гніву, подібно, як і перед Хмельниччиною. Націоналістичні ідеї поширювали серед молоді тайні гуртки ОУН, що мали вирішальний вплив на неї. Такої ідейної молоді, як у Західній Україні між двома війнами, не було ніде на світі. Це стверджували наші люди, що проживали довший час у Франції, Німеччині, Польщі й інших західніх країнах. Бо коли в інших країнах молодь у вільний час займалася головно товариським життям, розвагами, любовними справами та спортом, наша молодь безкорисно працювала в наших молодечих товариствах, культурно-освітніх, спортових, руханкових, як Пласт, Сокіл, Січ, Луг, сама розбудовувала свої спортові площі, працювала при будові народніх домів, збирала гроші на національні цілі шляхом різних імпрез, театральних вистав, концертів, забав, фестинів з добірною програмою. Не зважаючи на польські утиски й переслідування — наші села на Підгаєччині розвивалися чимраз краще під кожним оглядом.

IV.

Вибух Другої світової війни перервав цей розвиток нашого села. Здавалося що вибухне нова Хмельниччина, що настане час відплати за всі польські злочини проти українського народу. Одначе — за малими вийнятками, не було порахунків з відступаючими польськими військами, ані з цивільними втікачами, що свідчить про ви-

соку християнську мораль українського села. За всі польські кривди — наші селяни відплачувалися гостинністю супроти польських утікачів, не раз високих достойників.

Перші совєтські стежі, кіннота й танки, вступили у Підгаєччину 18-го вересня 1939 року. Їх мізерний вигляд викликав мішані почуття. Нужденний був вигляд червоноармійців, стероризованих політруками, що забороняли їм розмовляти з населенням, бо тільки вони мали право восхваляти "батька трудящих, Іосіпа Віссаріоновіча Сталіна", мовляв: "за царя сонце світило тільки буржуям і капіталістам, а пролетаріят жив у темряві, а Ленін і Сталін "унічтожили" їх, і відтепер сонце світить і для трудящих"! Совєтчиків звали "марсіянцями", бо вони немов "впали з іншої планети"! В короткому часі совєтчики викупили все з наших кооператив і крамниць так, що нічого не залишилося! Натомість навезли портретів Сталіна ("того мордатого", як його звали наші люди), водки, цукорків і багато совєтської макулятури, що її ніхто не хотів читати. До однієї хати зайшов один літній совєтчик з України, розглянув усе, образи святих, скриню з одягом, вишивки, подушки, кожухи — і заплакав, кажучи: "І в нас так було перед "совєтським раєм", а тепер усі зійшли на пролетарів, бо все розграбили!"

В короткому часі настала біда, бо не можна було нічого купити, не було де заробити, працівникам у совєтських урядах і установах платили жалюгідно мало. Але зате податки накладали великі, які стягали без милосердя, щоб зруйнувати багатших і середняків ("куркулів"). Почалася агітація за вступ до колгоспів, що не мала великих успіхів. Безробітних намовляли виїхати на працю у Донбас, до копалень вугілля. Зголосилися наші хлопці й дівчата, але за Збручем поздирали з них їх добрий одяг, вишивані сорочки, і дали їм лахміття, не зважаючи на сильні протести! У лахмітті їх сфотографували і подали до совєтської преси, як образ "галицьких злиднів" під панською Польщею! З тих, що поїхали добровільно на працю в Донбас майже ніхто не вернувся. Були вістки, що наші робітники там страйкували, домагалися людських умов праці, життя і кращих заробітків, але НКВД їх жорстоко покарало. Зимою 1940-41 рр. почалися вивози нашої інтелігенції, багатших і громадсько активних людей на Сибір. Багато хлопців забрано було до совєтського війська.

Несподіваний напад німців на СССР припинив висилку на заслання. В українців прихід німців викликав був спершу великі надії, які одначе швидко розвіялися... Вістку щодо проголошення відновлення Української Державности у Львові — 30 червня 1941 року, Підгаєччина сприйняла з великим піднесенням, почала творити свою адміністрацію, відновлювати товариства й кооперативи.

Та в серпні 1941 року прилучено Галичину до Генерального Губернаторства, тобто, до Польщі. Німецька цивільна адміністрація

й поліція з "фольксдойчами", як перекладачами, почала заводити "новий лад": усе "тільки для німців", а для ненімців — доля невільників, без ніяких прав. Після поголовного знищення жидів, яким багато допомагали наші люди, а дехто і потерпів за це — німці почали винищувати нашу свідомішу молодь, ловили її на примусові роботи до Німеччини. Розстріляли деяких членів ОУН, між іншим — сл. п. Івана Миськова, урядовця філії "Просвіти" в Підгайцях, активного громадського діяча. Антигуманна німецька поведінка та пляни зробити з України "лебенсравм" (життєвий простір) для німців, знищили всяке германофільство, що запанувало було на західньоукраїнських землях від часів прилучення їх до Австрії в 1772. Державний Акт 30-го червня 1941 року спричинився до того, що німці примушені були зайняти виразне становище до України, бо досі вони давали тільки незобов'язуючі обіцянки, мовляв "Гітлер після війни винагородить українців відповідно до їх співпраці". Від липня 1941 року німці почали наповнювати свої "кацети" тисячами українців, і вже наші вороги не могли нас клеймити "німецькими коляборантами", як це було після Першої світової війни, що дуже утруднювало працю нашим дипльоматам і було причиною того, що переможна Антанта не визнала української держави. Але й радянофільство потерпіло повну поразку після дворічної неславної "диктатури пролетаріяту", масових арештів, заслань і мордів на початку німецько-совєтської війни. В народі почала ширитися віра, що після розбиття гітлерівської Німеччини дійде неминуче до війни між Америкою і західнім світом та СССР, і тоді будуть нові можливості відновити українську державність. А щоб створити свою державу, то треба мати своє військо. Так думали наші провідні діячі від початку Другої світової війни та старалися створити українські військові частини при німецькій армії, що мали виконати ролю, подібну до ролі УСС. Одначе, Гітлер на початку війни тому противився. Невеликі українські частини були розв'язані. Щойно навесні 1943 року, коли німці почали програвати, створено Дивізію "Галичина", що до неї зголосилися і хлопці з Підгаєччини. Наші хлопці не йшли воювати за Гітлера, так як і УСС не воювали "за цісаря", але щоб навчитися воєнного ремесла і бути готовими на заклик Батьківщини й творити свою армію. Дивізія вишколила багато хлопців, що стали потім бійцями УПА і продовжували боротьбу за Україну до 1950 року. Підгаєччина може похвалитися своїм вкладом в акції УПА, про що подано в окремій статті.

Всі ці події Другої світової війни мали великий вплив на наше населення. За сорок років настала велика зміна у всіх ділянках, і матеріяльного й духового життя. Настала велика переоцінка вартостей. В наслідок грабунків, реквізицій окупантів, заслань до концтаборів і на Сибір чи Казахстан, матеріяльні добра втратили своє значення. Зате зросли на вартості духові прикмети, що так яскраво

виступили в часи великої скрути, що відіграли таку важливу ролю в житті кожної людини, кожного села й міста. Зродилися численні герої, що боролися за рідну землю й рідний нарід, гинули, але не переходили на сторону ворогів. Їхня кров була добрим зачатком для нових поколінь, як кров, пролита першими християнськими мучениками.

V.

Улітку 1944 року, після третього наїзду совєтської армії, настав час совєтизації Підгаєччини. Совєтська влада замкнула українські церкви в Ленчівці й Тесарівці, залишила тільки на Куті. Замкнено всі українські товариства, а засновано нові, совєтські товариства й установи. Замість "Просвіти" є Будинок культури, Червоний клуб, що мають свої різні "кутки" з широкою програмою "самодіяльности" в різних ділянках. Є велика бібліотека, але виключно з совєтськими виданнями, в тому більшість книжок у московській мові! Часто висвітлюють совєтські фільми, дають пропагандивні театральні вистави, концерти, з обов'язковими російськими піснями. Часто відбуваються мітинґи з пропагандивними доповідями політруків і атеїстичних аґітаторів, проти так званого "українського буржуазного націоналізму", проти релігії, за повне злиття всіх народів в один "совєтський" народ. В 1973 році в середній школі в Новосілці було яких 500 учнів і 32 вчителі. Серед них тоді було 26 членів компартії і 113 — комсомольців.

Новосілка має тепер 650 дворів, понад 2.000 населення — наполовину менше, ніж у 1911 році. Багато згинуло на війні, заслано, дехто виїхав на Захід. Молодь утікає до міста, на селах залишаються літні люди, жіноцтво, неосвічені, нездібні, упосліджені, хворі, що не можуть собі дати ради в місті, не вміють пристосуватися до совєтських умов життя.

В Новосілці є колгосп "Росія" (!), що має 3.400 гектарів орної землі. Вирощують там зернові й технічні культури, плекають тваринництво, городництво й садівництво.

Новосілка, як і інші села Підгаєччини, від 1944 року зазнала великих змін. Розбудовано шкільництво, так що неписьменних вже нема. Здібна молодь мала можливість закінчити середні й високі школи, стати висококваліфікованими фахівцями. Коли на початку 20 сторіччя в Новосілці було тільки кілька учнів, що відвідували середні школи, то 50 років пізніше середні й високі школи закінчили сотні.

Підгаєччина розположена в полосі українського чорнозему, де навесні та восени важко було проїхати через глибоке болото, яке сягало до половини коліс. Тепер Новосілка має тверді биті шляхи. Головний шлях веде через Тесарівку й Кут, здовж річки Коропець.

З розбудовою доріг настала можливість автобусної комунікації з Підгайцями та іншими містами, що з неї користає населення.

Хоч за останні 30 років настав великий поступ у багатьох ділянках життя народу на рідних землях, то немає сумніву, що якби існувала вільна, самостійна українська держава, то цей поступ був би значно більший.

Наші люди мали нагоду побувати в багатьох країнах, бачили великий поступ у всіх ділянках, і повернувшись додому, почали заводили нові порядки. За австрійської, польської та німецької окупацій український нарід не мав ніякої можливості переводити поліпшення, розбудовувати своє життя, згідно з потребами населення. За совєтської окупації настали деякі можливості, одначе вони були обмежені комуністичною системою низьких заробітків, колективізацією села, що принесла з собою загальне зубожіння.

І хоч під теперішню пору ситуація дещо покращала дякуючи присадибним наділам, зокрема городам, що постачають городину селянам і мешканцям міст, то в загальному непродуктивна колгоспна господарка довела до хронічного браку харчів, від якого страждає і село, і місто. Колгоспи нидіють за браком справної механізації, малої працездатности господарських машин, що не мають запасних частей і довго чекають на ремонт, бракує магазинів і шпихлірів для зберігання збіжжа та інших продуктів, що псуються у великій скількості, або й гниють на пні. До цього треба добавити повний хаос в транспорті, неймовірну бюрократію і повну залежність від "центру", що про все вирішує сам, не зважаючи на місцеві обставини й потреби.

Тому життя наших колгоспників назагал дуже мізерне. Щоб вижити — вони мусять щоденно обкрадати колгосп! Надужиття колгоспної багаточисленної бюрократії стали звичайним явищем.

Туристи, що побували в Новосілці, розповідають, що вже є багато нових домів під черепицею. Їх побудували ті щасливці, що дістають пакунки з Америки, або ж колгоспні урядовці чи партійці. Але є ще і багато старих, запущених хат із солом'яними стріхами. Багато людей босих, бідно одягнених, бо заробітної платні в колгоспі не вистачає на купівлю одягу й взуття. Багато людей недоживлених, передчасно постарілих від злиднів і горя, бо не мало довелось перетерпіти від різних окупантів. Майже в кожній родині були жертви: поляглі на війні, замучені в тюрмах, концтаборах, на засланні і т. д. Деякі повернулися після заслання в Сибірі або Казахстані, та доживають свого віку зі знищеним здоров'ям.

Всупереч брехливим заявам совєтських висланців у духовних рясах про нібито повну свободу релігії — такої нема. Релігійне життя зійшло в катакомби. Старенька, дерев'яна церква на Ленчівці запечатана. Вона почорніла, ніби западається в землю. Також замкнули

нову, мурованy церквy на Тесарівці, нібито тому, що вона має тріщинy в мурі. Залишилася тільки нова церква на Куті.

В совєтській невеселій дійсності поширюється пияцтво, неморальність, донощицтво, байдужість до всього, бо совєтський режим не дає змоги вільно жити й працювати. Деякі люди перетерпіли так багато від різних окупантів, що тепер доживаючи віку, мають лиш одне бажання: зложити свої кості в рідній землі, біля могил рідних.

***

III.

РЕЛІГІЙНЕ, СУСПІЛЬНЕ Й ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ

Д-р Григор Лужницький

СТОРІНКА ІЗ РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ ПІДГАЄЧЧИНИ

Галицька митрополія, бо так вона популярно зветься в історії Української Церкви, заснована на переломі 1302 - 1303 рр. за часів короля Галицько-волинської держави, Юрія І, впродовж свого існування мала різні назви й різні правні форми: спершу звалася "Галицькою архипархією" з уваги на столицю Галич за князя Ярослава Осмомисла (1156 р.). Згодом звали її "Володимир-волинською митрополією", з уваги на столицю Галицько-волинського Королівства, Володимир Волинський; довший час зветься вона в історії Української Церкви "Києво-галицькою митрополією", щоб врешті, коли землі Галицько-волинської держави підпали під австрійське панування, у відновленій 1807 р. митрополії з осідком у Львові, ця західна вітка Української Церкви одержала офіційну назву "Митрополича Архидієцезія греко-католицька Львівська".[1]) Разом із назвами, плинний був теж і засяг земель приналежних до Галицької митрополії: спершу частина земель Галицької митрополії належала до неіснуючого сьогодні владицтва в Червені, частина холмської епархії входила в склад Галицької митрополії; львівський архиєпископ став єпископом Камінця Подільського, щоб вкінці, за австрійської окупації, якщо йде про правний засяг, остаточно наступило оформлення митрополії, в склад якої увійшли єпископства в Перемишлі, Станиславові і від 1908 р. українське католицьке єпископство в Америці.[2])

Найстаршою і найменшою клітиною правного устрою нашої церкви є парафії, що їх очолює парох; кілька або кількадцять парафій творить деканат, разом з деканом у проводі. Довший час у Галицькій митрополії придержувалися цього устрою і щойно на початку 1900 р. уведено т. зв. протопресвитерати, тобто кілька або кількадцять деканатів творять один протопросвитерат. До останнього часу, тобто до 1939 р. львівська архиєпархія складалася із трьох протопресвитератів, а саме: Галицький (11 деканатів), Стрийський (11 деканатів) і Тернопільський (11 деканатів).

Сьомим з черги в числі 11-цяти деканатів Галицького протопресвитерату (і одним з найстарших з уваги на колишнє галицьке вла-

---

[1]) "Шематизм всечестного клира Митрополичої Архидієцезії" греко-католической Львівсной на рік 1882".

[2]) "Шематизм всего клира на рік 1908", стор. 9-10. Жовква 1908.

дицтво) був Підгаєцький деканат. Одначе кількість парафій, які творили цей деканат не завжди була однакова і приналежність поодиноких парафій, з різних причин, до одного деканату, була плинна. І так в 1882 р. Підгаєцький деканат числив 27 парафій, у складі якого були села:[3]) Божиків, Боків, Вербів, Гнильче, Голгочі, Горожанка, Дрищів, Дитятин, Завалів, Кальне, Котузів, Литвинів, Маркова, Мозолівка, Мужилів, Новосілка-кут, Новосілка-Ленчівка, Носів, Підгайці, (включно з т. зв. "дочерними" парафіями, тобто що їх обслуговував парох Підгаєць, Старе Місто, Галич, Угринів, Сільце), Рибники, Саранчуки, Соснів, Теляче, Товстобаби, Тростянець, Вівся, Швейків. Всього 38,811 душ).

У 1904 р. Підгаєцький деканат складався з 22 парафій: Божиків, Боків, Вербів, Голгочі, Дитятин, Завалів, Кальне, Котузів, Литвинів, Маркова, Мозолівка Мужилів, Новосілка-Кут, Новосілка-Ленчівка, Носів, Підгайці, Рибники, Саранчуки, Соснів, Теляче, Тростянець, Вівся.

В 1909 р. Підгаєцький деканат мав лише 14 парафій (і усіх душ 30,312): Божиків, Боків, Вербів, Голгочі, Завалів, Литвинів, Маркова, Мужилів, Новосілка-Кут, Новосілка-Ленчівка, Носів, Підгайці, Теляче, Шумляни. (Дрищів і Кальне належали тоді до Поморянського деканату. Котузів, Мозолівка, Соснів і Вівся до Зарваницького деканату, Дитятин увійшов в склад Галицького, а Рибники й Саранчуки до Бережанського деканату).

За те в рр. 1932-33[5]) ми бачимо, що ціла низка колишніх дочерних чи присілків (дочерні парафії звичайно мали свій храм чи молитовниці, у присілках храмів не було) з уваги на приріст населення, стають самостійними парафіями, дарма, що їх обслуговують часом парохи з інших парафій. Так наприклад Білокриниця й оселя Бекерсдорф були дочерними Новосілки-Кут, в шематизмі з цих років зазначена уже як самостійна парафія, яку (з присілком Бронгалівка) обслуговує окремий душпастир. Так же ж само колишня дочерна Голгіч, Волиця, чи Галич-Голендри, колись дочерна парафії Підгайці, в 1930-тих роках стають самостійними парафіями. Бували випадки, що число душ в дочерній парафії перевищувало число душ у "матірній" парафії; в 1911 р. згідно з шематизмом з того часу,[6]) до парафії Підгайці належало 1,097 парафіян, підчас коли в дочерній Сільце було 1,123 парафіян. Не диво отже, що в 1930-тих роках Підгаєцький деканат мав уже 33 парафій із 46,139 вірними.

---

[3]) я. в. стор. 109-114.

[4]) "Шематизм всего клира на рік 1904", Львів, 1904, стор. 218-228.

[5]) "Шематизм Грек.-кат. духовенства Львівської Архипархії на рік 1932-33". Львів 1932, стор. 122-126.

[6]) "Шематизм всего клира Митр. Архіепархії на 1911", Львів 1910, стор. 302-309.

Наука релігії, незалежно чи то у вселюдних чи середніх школах, була під контролею митрополичого ординаріяту у Львові й нагляд над цією ділянкою мали т. зв. ординаріятські шкільні комісарі. До вибуху Другої світової війни ординаріятськими комісарами шкільними в Підгаєцькому деканаті були: о. крилошанин Евстахій Гайдукевич, парох Носова, й о. крилошанин Антін Содомора, парох Вербова. Деканальну Маєткову Раду очолював о. кр. Е. Гайдукевич.

Церква св. Успенія. Збудована в половині 17 ст. Світлина з 1956 року.

Місто Підгайці могло похвалитися однією із найстарших церков у Галичині, бо мурованою церквою ім. Успіння Богородиці, збудованою в 1650 р., Анною з Потоцьких Могила. Побіч цієї церковної пам'ятки з нашого минулого існували ще у п'яти поселеннях Підгаєцького деканату дерев'яні церкви з XVIII ст.: в Шумлянах, родинному гнізді відомого роду Шумлянських, з якого вийшло чотирьох владик української церкви (двох Луцьких єпископів, один Львівський єпископ і один Перемиський), до вибуху Другої світової війни збереглася дерев'яна церква ім. Перенесення мощей свв. Бориса і Гліба (Свв. Романа і Давида) з 1711 р.; в Слав'ятині була дерев'яна церква ім. Перенесення Мощей св. о. Николая (популярно "теплого Миколи") з 1714 р. З того самого 1714 р. у Бокові була церква св. о. Николая, в

Мужилові Воскресення Господнього з 1776 р. В Новосілці-Ленчівці церква ім. Різдва Пресвятої Богородиці є значно старшою, збудована у XVII сторіччі. В парафіяльних архівах знайдено акт з візитації митрополита Львівського у 1720 році, в якому між іншими записано, що візитація відбулася в "старій" церкві.[7])

Не зберіглися до наших часів на терені Підгаєцького деканату, колишні василіянські монастирі. Про існування одного з них свідчила лише стіна із розваленого монастиря, що височіла на горі, над селом, а колись містечком, Литвиновом.

Про Литвинів, українське містечко, що його підчас одного із численних татарських нападів, повністю спалено, а мешканців вирізано або забрано в ясир, зберіглася згадка з 1476 р.[8]), коли то литвинівський дідич Іван Бучацький зробив запис на костел і парафію при ньому. З початком XVI ст. згадується в городських актах про заснування василіянського монастиря, що його, після 1586 р. татари спалили. В огні згоріла і фундаційна грамота монастиря. Згодом монастир відбудовано, але коли 1773 р. при ревізії монастирів литвинівський ігумен о. Шавинський не міг виказатися фундаційною грамотою, монастир закрито, а користаючи з цього, тодішня власниця Литвинова, стольникова[9]) коронна Теофіля Мушинська усі монастирські землі забрала собі (1774 р.). Цінніші речі, між ними ікону св. Онуфрія, прославлену чудами, о. Щавинський перевіз до Віцина, Золочівщина, до польського костела оо. Реформатів, де по ній і слід загинув.[10])

До парафії Теляче належав присілок званий Обозовисько. Згідно з народнім переказом, на цьому місці, під час війни з Туреччиною, розложився був табором ("обозом") польський король Ян III Собескі (1676 - 1696).

Під покровом церкви а зокрема завдяки ревній праці душпастирів Підгаєцького деканату при парафіях розвивалася також культурно-громадська праця. Численні прощі до сусідних деканатів, — зарваницького, в якому в Зарваниці у церкві Пресвятої Тройці збе-

---

[7]) Mikolaj Niedzwiecki — "Powiat Podhajecki", Stanislawow 1896; st. 111.

В шематизмах Львів. Архиеп. 1904, (стор. 224), 1908 (стор. 56), 1909 (стор. 262) і 1911 (стор. 306) дати побудови церкви Різдва Пресвятої Богородиці неправдиві.

[8]) У примітці поданій при парафії Литвинів (Шематизм Львівської Архиепархії на рік 1904, Львів, 1904, стор. 222) згадується про акти городські в цій справі, які зберіглися в бібліотеці оо. Василіян при монастирі св. Онуфрія у Львові — Найбільші татарські напади 1605-1633 рр.

[9]) "стольнік коронни" — польський шляхетський титул і уряд;

"стольнікова" — дружина стольника.

[10]) Невідомо теж, що сталося з чудотворною іконою св. о. Николая з села Завалів.

рігалася чудотворна ікона Божої Матері — не лише скріплювали віру в поміч Божу, але додавали сили стояти твердо в обороні своєї національності і своєї церкви. Майже при кожній парафії, а часто при дочерних храмах, існували різного роду прицерковні організації, під керівництвом душпастирів і катехитів. На освітньому відтинку громадського життя розвивалися церковні й читальняні крамниці, громадсько-позичкові каси, а зокрема молодіжні організації при вселюдних і середніх школах. Слід теж згадати, що деякі вселюдні (3-5 клясові) школи оплачували сільські громадські ради.

Ціла низка священичих родів Підгаєччини належить до найстарших шарів українського духовенства, які можуть гордитися 200-300-літньою традицією у службі церкві й народові: Барановські, Барвінські, Винницькі, Гордієвські, Гузарі, Ґабрусевичі, Дурбаки, Кобилянські, Левицькі, Літинські, Литвиновичі, Лотоцькі, Навроцькі, Новосади, Онишкевичі, П'ясецькі, Рудницькі, Сабати, Содомори, Щуровські й багато інших, які то прізвища стрічаємо на сторінках української історії чи культури. Із Шумлян, як уже згадано, вийшло чотирьох владик Української Церкви, а четвертий з черги митрополит відновленої, за австрійської окупації, галицької митрополії, Спиридон Литвинович теж є сином Підгаєцької землі. Батько митрополита Спиридона, о. Ілля Литвинович, був парохом Мужилова,[11]) Підгаєцького деканату й коли дня 25 квітня 1864 р. у Львові відбувалося торжество поставлення — "Митрополита Галицького, Архиєпископа Львівського, Епископа Каменецького, надворного прелата його святости папи, Асистента папського трону й ґрафа римського, члена палати вельмож австрійської Думи і Сойму Королівства Галичини, члена Академії Квіритів, д-ра Богословія і проче", а знеможений старістю (о. Ілля помер на 84-му році життя) батько не міг прибути на це торжество, новопоставлений Митрополит негайно після офіційних торжеств, поїхав до свого батька, до Мужилова. Цей акт синівської відданости стоголосим відгомоном пролунав по Галицькій Землі й чимало тоді священичих родин своїх новонароджених синів назвали Спиридоном — в пам'ять Митрополита.[13])

Видатним співаком у перших десятиліттях 20-го сторіччя був "феноменальний бас" о. Амвросій Рибак (народжений 1860 р. в Шумлянах Великих, де його батько о. Микола був парохом, рукоположений 1886 р., згодом парох в Утіховичах (Перемишлянщина), де був

---

[11]) О. І. Назарко, ЧСВВ, "Київські і Галицькі Митрополити", Торонто 1952, — "Спиридон Литвинович", стор. 186-193.

[12]) Послання митрополита Спиридона в справі його інтронізації, о. Назарко, я. в. Стор. 189 і дальше 190.

[13]) Про це розказав авторові цих рядків о. проф. д-р Спиридон Кархут (1869-1931), відомий церковно-громадський діяч у Львові.

шкільним комісарем ординаріятським, вкінці від 1910 - 1927 парох Соснова, (де й помер). У Перемишлянах о. Рибак зорганізував т-во "Боян".

"Вже в гімназії" — читаємо в історично-географічній студії д-ра Володимира Бемка[14]) — А. Рибак визначався гарним голосом, вродою, мав абсолютний слух, любив музику, грав на геліконі, належав до гімназійної оркестри"... Любителі музики серед місцевих громадян намовляли Рибака студіювати спів, давали стипендію, але в тих часах такі речі не мали зрозуміння. Виступав Рибак у 1887 р. на концерті в честь престолонаслідника архикнязя Рудольфа, де зустрівся із співачкою Соломією Крушельницькою. Вона у спогадах твердила, що А. Рибак своїм голосовим матеріялом міг би досягти світової слави.[15]) "А незатертим спомином лишився мені концерт в честь Миколи Лисенка, що відбувся у Львові 1904 р.", — згадує Степан Шах у своїх спогадах.[16]) "До співучасти в залі Львівської фільгармонії був запрошений хор Академічної гімназії, Львівський "Боян" та хори з краю, і в тому чисельно зібраному хорові найліпшим співаком таки був сільський парох о. А. Рибак. Він мав такий сильний голос, що М. Лисенко назвав його галицьким Шаляпіном".

"На відзначення сторічного ювілею Бережанської гімназії відбувся в 1906 р. святковий концерт у залі "Сокола", на якому при акомпаніяменті військової оркестри 55-го полку австрійської піхоти, о. А. Рибав співав "Помарніла наша доля" — Матюка і "Чати" Монюшка... Останній раз,і то випадково, співав о. А. Рибак у Бережанах на концерті гімназистів-мандоліністів під диригуванням студента Романа Ставничого. Отець А. Рибак відвідував тоді своїх свояків у Бережанах і там стрінувся з композитором Денисом Січинським. Оба прийшли на концерт. З появою о. Рибака в залі — публіка пізнала його, захвилювалася. Під час перерви концерту, делеґація з поміж присутніх попросила о. Рибака щось заспівати. Під акомпіянімент Дениса Січинського о. Рибак проспівав з великим успіхом кілька пісень. Це був його останній виступ у Бережанах".[17])

Однією з найбільш характерних прикмет духовенства Галицької Землі є його єдність з народом. В яких то не було б умовинах життя, серед найважчих обставин, український душпастир завжди стояв з народом, був його виховником, дорадником, учителем і ду-

---

[14]) Д-р Володимир Бемко, Бережани — Бережанщина, "Бережанська Земля" — Істор.-мемуарний збірник, Ню Йорк, 1970, стор. 90-92.

[15]) я. в. стор. 95. Ст. Шах, "Львів, місто моєї молодості" III, Мюнхен, 1956, стор. 271-274.

[16]) Ст. Шах, Микола Лисенко у Львові, "Християнський Голос", Мюнхен, 1963, чч. 1-3. — "Бережанська Земля" я. в. стор. 95, примітки.

[17]) "Бережанська Земля", я. в. стор. 92.

ховим провідником. Не диво отже, що коли українська молодь виступила з рядах УПА із зброєю в руках проти наїздника Галицької Волости, духовенство Підгаєцької землі мало й в УПА (так як колись і в УГА)[18]) своїх представників, серед яких один із передових був о. Михайло Блозовський (нар. 1902, рукоположений 1926, згинув 1945?) гарячий патріот, один із тих священиків-боєвиків, що їх виховали наші Визвольні Змагання і який був неначе втіленням "духа, що тіло рве до бою". Уже як катехит в Підгайцях своїм релігійно-національним вихованням молоді, до цієї міри став "сіллю в оці" польської поліції, що під час так зв. пацифікації його до непритомности скатовано. Рятуючи від смерти, приятелі тайком перевезли його до Львова, де він після одужання, з уваги на "вирок смерти" проголошений польською боївкою в Підгайцях, не вернувся уже до Підгаєць, а залишився у Львові, де згідно з рішенням Слуги Божого Митрополита Андрея (Шептицького) став віцеканцлером і духовником Малої Семинарії, згодом парохом у Чесниках (Рогатинщина), а під час німецько-гітлерівської окупації в Краснім (Буськ). Після другої московсько-большевицької окупації о. Блозовський переїхав на Лемківщину, там став духовником УПА та здійснив Христові слова, що "ніхто не спроможен любити більше, ніж тоді, коли він за всіх друзів своє життя віддає".

**
*

[18]) О. І. Лебедович, "Полеві Духовнини Української Галицьної Армії", Вінніпег, 1963, стор. 114-121 і 141.

Олекса Яворський

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ ПІДГАЄЧЧИНИ

1.

Д-р Олекса Яворський, посол, суспільно-політичний діяч.

Громадсько-політичне життя в Підгаєччині формувалося подібно, як і по всій Східній Галичині, коли провідною політичною партією повіту була, створена 1899-го року, "Українська Національно-Демократична Партія", що 1925-го року змінила назву на "Українське Національно-Демократичне Об'єднання" (УНДО). І хоч поважним суперником цієї партії була "Українська Радикальна Партія", яка після визвольної боротьби змінила назву на "Українська Соціялістично - Радикальна Партія" (УСРП), то провідна роля в нашому громадському житті все ж залишилася за "Українським Національно-Демократичним Об'єднанням", в якому гуртувалися всі прошарки спільноти.

В самій Підгаєччині поза УНДО-м ніяка інша партія не мала свого повітового проводу, хоч подекуди були нечисленні прихильники УСРП, а то в селах над північною Стрипою, що сусідували з Тернопільщиною, в якій УСРП мала міцні впливи з огляду на активність її тамошніх провідників.

До вибуху Першої світової війни в 1914-му році, як теж і під час війни, політичним репрезентантом нашого повіту був посол до віденського парляменту, Володимир Бачинський, у той час єдиний адвокат-українець у Підгайцях, що від 1907 року був секретарем "Української Національно-Демократичної Партії", а потім — до 1923 року — головою Народнього Комітету цієї партії, яка тоді називалася "Українська Національно-Демократична Трудова Партія" і щойно в 1925-му році змінила назву на "Українське Національно-Демократичне Об'єднання" (УНДО).

У час польсько-українських боїв за Львів, поляки інтернували д-ра В. Бачинського у Домб'ю біля Кракова, і там я зустрів його з кінцем 1918 року, після того, як поляки вивезли мене з львівського шпиталю, де я, австрійський старшина, лежав у той час хворий на малярію.

До 1918-го року політичним ідеалом галицьких українців було, висунене ще 1848 року "Руською Радою" домагання, об'єднати всі українські землі, що були під владою Австро-Угорщини, а саме — Східньої Галичини, Північної Буковини й Угорської Руси-України в один автономний край, під владою австрійського цісаря, що був також королем Угорщини і в своїх титулах мав і титул "короля Галичини й Володимирії".

Михайло Содомора, посол до Галицького Сойму.

Мусимо гордитися тим, що учасники "Руської Ради" у Львові, висуваючи постулят автономії українських земель під Австрією, були одночасно свідомі національної єдности західньо-українських русинів із своїми східніми братами-українцями, що знайшло вираз у їхній заяві, що "є один великий п'ятнадцятимільйоновий український нарід, якого менша частина живе в межах австрійської монархії, а значно більша частина належить до російської імперії".

Одначе, тому, що Австрія створила була з цілої Галичини, західня частина якої була заселена поляками, один автономний край, з окремим галицьким сеймом у Львові, а владу передала польській шляхті, яка твердила, що "нєма Русі" і створила в Галичині гніздо для своєї державної організації, тодішня, ще досить слабка українська провідна верства, була змушена стати на шлях зрушення національної енергії нашої спільноти й розпочати плянову акцію боротьби за національні, соціяльні і політичні права австрійських українців.

Ця боротьба вимагала в першу чергу збудження національної свідомости серед селянських мас, чого можна було досягти тільки шляхом поширення освіти, тобто, створенням цілої низки культурно-освітніх і господарських, а згодом і політичних організацій. Тож не дивно, що в 1868 році у Львові засновано Товариство "Просвіта",

яке відіграло піонерську ролю в ширенні освіти серед народніх мас і дало почин для створення цілої низки інших організацій, як "Сільський Господар", "Рідна Школа", "Сокіл" і багатьох кооперативних товариств, споживчих і кредитівок. Створені в міжчасі політичні партії влаштовували збори й віча, на яких порушували національні й соціяльні проблеми, збуджували зацікавлення до освітніх, господарських і політичних справ. У цей спосіб раніш інертна народня маса, перероджувалася на активну й свідому своїх прав націю, у проводі якої стояли як духовенство, так і щораз численніша верства світської інтеліґенції, якій наш поет Іван Франко призначив ролю собаки, що раз-у-раз гавкає, щоб господар-народ не заснув.

Згадана передше національно-політична ідея галицьких українців, висунена ще 1848 року, а саме — створення з українських земель австрійсько-угорської монархії окремої автономної країни під владою австрійського цісаря, залишилася зобов'язуючою аж до розпаду Австрії. Вона, фактично, лягла була в основу нашого державного акту з 18-го жовтня 1918 року, який схвалила Українська Національна Рада у Львові, як наша Конституанта. Цим актом проголошено всю етнографічно українську область Австро-Угорщини, зокрема Східню Галичину з граничною лінією Сяну і з влученням Лемківщини, Північно-Західньої Буковини і Підугорської Руси — окремою державою, як Західньо-Українську Народню Республіку (ЗУНР). Цю державотворчу постанову здійснено революційним актом 1-го листопада 1918 року, коли західні українці перебрали власною силою від австрійського намісника у Львові державну владу і на всій згаданій території, для оборони своєї держави, створили власну армію. Тому, що проголошена 18-го жовтня 1918 року Національною Радою Західньо-Українська Народня Республіка, згідно з маніфестом австрійського цісаря Карла з 16-го жовтня 1918 року, мала бути складовою частиною перебудованої на національно-федеративних принципах австрійської держави, то покищо з леґальних мотивів не проголошено об'єднання ЗУНР з Українською Народньою Республікою (УНР), що була створена Третім Універсалом з 20-го листопада 1917-го і Четвертим Універсалом з 22-го січня 1918 року.

Оначе вже 1-го грудня 1918 року Західньо-Українська Національна Рада, як парлямент ЗУНР, заключила через своїх делеґатів у Хвастові договір з Директорією УНР про злуку обох українських держав — ЗУНР і УНР, в одну суверенну і соборну українську державу українського народу. Договір потім затвердила Західньо-Українська Національна Рада в Станиславові 3-го січня 1919 року і Директорія УНР в Києві — 22-го січня 1919 року. Цей договір проголошено на Софійській площі в Києві окремим Універсалом з 22-го січня 1919-го року про всеукраїнську соборність такими словами:

"Від нині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини Єдиної України, Західня Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина і Карпатська Україна) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися відвічні мрії, якими жили і за які вмирали кращі сини України. Від нині є єдина незалежна Українська Народня Республіка. Від нині Український Народ, увільнений могучим поривом своїх власних сил, має тепер змогу з'єднати всі змагання своїх синів для утворення нероздільної, незалежної Української Держави на добро і щастя робочого народу".

Цей акт всеукраїнської соборности залишається раз і на завжди засадою української політики: один нарід, одна держава і одна для всіх нас своя влада в самостійній народоправній Українській Державі, охоплюючій усю нашу національно-етнографічну територію.

II.

Наші визвольні змагання в роках 1917-20 ми програли в першу чергу з причини слабого тоді ще національного самоусвідомлення, успадкованого від довгої політичної неволі, в якій традиція і вага власної державности в народній масі завмерла, а нечисельна провідна верства не виробила спільного напрямку дії. Нам просто не вистачало добре підготованих фахових кадрів для керівництва державним апаратом, як на верхах, так і на низах. Наше селянство, головно в Східній Україні, було малосвідоме, а національно-свідомого робітництва майже зовсім не було. Міста, з великою перевагою чужого, ворожого нашій самостійності елементу, були проти нас. А відомо, що про вислід революції рішає місто.

Одним словом, ми ще не пройшли були нашого національного розвитку еволюційним шляхом, який підготував би нас до державности. Створена ж революційним шляхом державність "впала нам з неба", як дорогий метеор, що ним ми справді тішилися, проте не змогли здобутися на відповідні дії і витривалість, потрібні для оборони цієї державности.

Крім того, всі наші сусіди були проти нашої самостійности. Вони не тільки шкодили нам політично, а й фізично нас нищили, воюючи з нами за нашу територію. Світові потуги теж були проти нашої самостійности і помагали полякам, москалям, румунам і чехам в той час, як ми захищали Европу від навали руйнуючого московського більшовизму. Отож, наших власних, організованих сил не вистачало, щоб впоратися з внутрішніми і зовнішніми ворогами української самостійности.

III.

Наша дев'ятимісячна боротьба з Польщею за Східню Галичину, розпочата 1-го листопада 1918 року, закінчилася відступом Української Галицької Армії (УГА) за Збруч, а після програної визволь-

ної боротьби з московськими більшовиками, коли в листопаді 1920 року взагалі перестала існувати Українська Армія, як боєва сила, переможна Антанта рішенням так званої Ради Амбасадорів з 15-го березня 1923 року признала Східню Галичину Польщі. З цього дня, хоч Східня Галичина вважалася тільки за окуповану територію, Польща стала розпоряджатися в ній ще гірше, ніж її шляхта й адміністрація за Австрії; завела в ній свою цивільну адміністрацію, перехрестила її на "Східню Малопольщу", а її територію поділила на три воєвідства: Львівське, Тернопільське і Станиславівське. Ще 1920 року поляки розпочали колонізацію нашої землі своїм елементом із Заходу або колишніми військовими, щоб у цей спосіб зміцнити місцевий польський елемент. Не зважаючи на злидні й голод серед українського селянства з місцевого населення, землю могли купувати лише ті, що погоджувалися перейти на латинський обряд. Одночасно переведено безоглядну польонізацію нашого шкільництва й адміністрації. Урядників-українців, яких польська влада вважала нельояльними, звільняла з праці, інших переводила на захід. Правда, були й такі урядники-українці, які склавши колись присягу вірности Українській Державі, воліли голодувати, ніж зголошуватися до праці, тим більше, що з Відня, де осів був уряд ЗУНР на чолі з президентом д-ром Євгеном Петрушевичем, надходили підбадьорюючі вістки, що справа Східньої Галичини на добрій для нас дорозі. Тож ми жили ще вірою в справедливість Антанти і чотирнадцятьох пунктів президента Америки, Вілсона, які проголошували право на самовизначення народів. Тому, коли Польща восени 1922 року проголосила вибори до Варшавського сейму, ми вирішили ці вибори бойкотувати. На проголошений нашими політичними партіями бойкот виборів польська влада відповіла масовими арештами нашої інтеліґенції, духовенства та свідоміших селян і робітників. Тюрми були переповнені арештованими. Мені особисто польська поліція зробила неприємний "медовий місяць", бо заарештувала мене 26-го жовтня, через чотири дні після мого одруження.

Щоб досягти признання Антанти на прилучення до Польщі Східньої Галичини, польський сейм у Варшаві ухвалив 1922 року закон про так звану воєвідську автономію, яким, між іншим, зобов'язався створити у Львові окремий університет для українців, чого, однак, так і не здійснив. Наслідком ухвалення цього закону, антантська Рада Амбасадорів, головно завдяки Франції, що вважала Польщу протинімецьким і протисовєтським бар'єром, признала Східню Галичину Польщі.

IV.

З-поміж легальних українських політичних партій, що діяли на західньо-українських землях під Польщею, найпопулярніші були три: "Українське Національно-Демократичне Об'єднання" (УНДО),

"Українська Соціялістично-Радикальна Партія" (УСРП) і "Українська Соціялістично-Демократична Партія" (УСДП), що діяла переважно серед нашого міського робітництва. Всі ці партії творили впродовж кількох років т. зв. Міжпартійну Раду і спільно вирішували деякі політичні проблеми. Після 1932 року Дмитро Паліїв, що виступив з УНДО, створив разом з послом Володимиром Коханом, який теж вийшов з УНДО і зрікся посольського мандату,нову політичну організацію, під назвою "Фронт Національної Єдности" (ФНЄ).

Наші т. зв. леґальні партії клали наголос на законну й еволюційну боротьбу за права українського народу в Польщі, не зрікаючись, однак, права на соборність і державну самостійність України, ані не відкидаючи революційного шляху боротьби за відновлення нашої державности при відповідній політичній ситуації. Доказом цього була співпраця згаданих трьох партій з нелеґальною "Українською Військовою Організацією" (УВО) до кінця 1930 року — і підсилювання цієї Організації своїм членством. Ця співпраця була можлива тому, що УВО, як організація колишніх військовиків, не мала ніяких перетенсій на те, щоб вести або диктувати українським політичним партіям таку чи іншу політику супроти окупанта.

Якщо мова про саме УНДО, як леґальну партію, то треба признати, що воно було провідною партією на західньо-українських землях; в ньому скупчувався, так би мовити, політичний мозок західньої вітки нашого народу, і воно несло відповідальність перед цілим нашим народом за вибір шляхів боротьби.

Беручи до уваги факт, що: 1) українська національна територія була поділена між чотирма окупантами, 2) що ми не були в силі вибороти нашу державність тоді, коли мали зброю в руках і регулярну армію, а наші вороги були ще слабкими й не зорганізованими, 3) що відновлення нашої державности революційною боротьбою не давало виглядів на здійснення, тим більше, що на землях Східньої України московський окупант розпоряджав уже такою силою, що навіть у випадку вдалої революції на наших землях під Польщею міг кожної хвилини зайняти наші західньоукраїнські землі і заставити нас шукати політичного притулку на заході — щоб не бути знищеними большевицькими окупантами, як це сталося 1939 і 1944-го років, УНДО вибрало еволюцію, як тактику нашої політичної боротьби з Польщею, себто, шлях постійного зростання і зміцнювання власних сил громадянства в усіх ділянках нашого національного життя.

Фронт нашої боротьби з польським окупантом переходив від дитячих садків через боротьбу за українське шкільництво й виховання нашої молоді в спортивних організаціях, розбудову нашого освітньо-шкільного життя, в "Просвітах" і "Рідних Школах", далі — розбудову господарського життя в кооперативах і гуртках "Сільського

Господаря", на боротьбу за самоуправу, включно з політичною боротьбою на терені польського сейму і на міжнародній арені. Все це було спрямоване пляново на притягнення наших народніх мас до процесу розбуджування активности серед них у боротьбі за визволення і вимагало максимальної мобілізації й концентрації всіх сил народу.

Декому цей шлях видавався далеким і безнадійним, головно, частині провідників молоді, які клали наголос на перманентну революцію, не розуміючи, що наша еволюційна дорога була теж революційною, бо зміцнювала психіку нашого народу, з приспаного робила його активним і здібним боротися, навіть леґальним шляхом, за свої права. Нашу програму праці розуміли однак добре ті старшини, підстаршини й вояки колишньої української армії, які самі боляче пережили нашу непідготованість до державного життя у час боротьби за державність 1917-20-го років, і вони вповні солідаризувалися з нами.

Тож і не дивно, що в першу чергу колишні старшини, підстаршини і стрільці Української Галицької Армії включилися в еволюційно-революційну програму творення нашого національного потенціялу власними силами, і наша земля засіялась читальнями Т-ва "Просвіта", ґуртками "Рідної Школи", об'єднаними в повітових філіях "Рідної Школи" під зверхністю централі Т-ва "Рідна Школа" у Львові; споживчими, кредитовими, молочарськими й виробничими кооперативами, об'єднаними в повітових Союзах Кооператив, під зверхністю крайового "Центросоюзу" та "Ревізійного Союзу Українських Кооператив" у Львові, філіями "Сільського Господаря" під зверхністю централі Т-ва "Сільський Господар" у Львові, клітинами жіночого Т-ва "Союз Українок" з централею у Львові та спортивними товариствами "Січ", "Сокіл", "Луг" — під проводом своїх централь у Львові тощо. Одним словом, на західньо-українських землях, а в першу чергу — в Східній Галичині, яка мала більше політичної свободи, ніж решта наших земель, творилася своєрідна своя українська "держава" в польській державі, навіть зі своєю збройною силою, а то — з "Українською Військовою Організацією", творцями якої були старшини УГА, а працювати в ній могли члени різних політичних угруповань. Тут бо зобов'язував принцип, що нація вища за партію, і тому, провід УВО, нікого не питався, подібно, як це було в УГА, яка в кого партійна приналежність, уважаючи, що держава — це спільне добро всіх українців. Той стан в УВО змінився щойно після 1929 року, коли створено монопартійну "Організацію Українських Націоналістів" (ОУН), що поставила собі за мету опанувати все наше громадсько-політичне життя, а УВО увійшло в склад ОУН як боєвий чинник, створивши окремий, т. зв. боєвий реферат. Це припинило існування УВО, як понадпатійної військової сили.

V.

Якщо мова про Підгаєччину то, як я вже згадував, єдиною активною партією в нашому повіті було "Українське Національно-Демократичне Об'єднання" (УНДО). В склад його провідного органу, Повітового Народнього Комітету, входили провідники всіх легальних організацій, а щоб поміж ними не було суперництва щодо ділянки праці, то їхні функції були розмежовані в той спосіб, що я (Олекса Яворський) обняв політичну ділянку, д-р Григорій Стецюк — просвітню, Іван Бакалець — кооперативну, мґр. Іван Миськів (він не був членом УНДО) — рідношкільну і виховання молоді в сільсько-господарській ділянці, о. Евстахій Гайдукевич і д-р Є. Ловіцький самоуправну ділянку. Той поділ праці виявився корисним, бо кожна ділянка нашого життя мала свого відповідального за її розвиток, провідника. Повітовий Народній Комітет (УНДО) мав у Підгайцях свою канцелярію, яка, за малу оплату, полагоджувала низку справ і відкликів від постанов польської влади, головно в справах громадських і шкільних, і давала правні поради. Управителем канцелярії був аж до кінця 1930 року д-р Гриць Фаріон, ветеринарний лікар за фахом. Важко побитий польською поліцією під час пафіцікації в 1930 р., утік потім на Чехо-Словаччину і 1938 року брав участь у творенні Карпатської України. У березні 1939 року його знову важко побили мадяри і заслали до концтабору. Після виїзду д-ра Фаріона канцелярією займався Іван Даньків. Політичну оборону підсудних на терені нашого повіту вели безплатно українські адвокати, які теж виготовляли відклики в справах шкільних і громадських виборів. Наші селяни були в першу чергу зацікавлені в тому, щоб мати в селі українську школу зі своїм учителем і громадську раду зі своїм свідомим війтом.

Якщо мова про народнє шкільництво, то його спольонізувала польська влада ще в перших роках окупації. Ухвалений польським сеймом 1924 року шкільний закон, який поставив собі за мету асиміляцію нашого народу, постановляв, що на домагання батьків 40-ка дітей може бути введена українська мова як викладова. Таке домагання мусіло бути виявлене в формі письмових заяв-декларацій, а підписи батьків на тих деклараціях мали бути легалізовані, себто, їх автентичність потверджена нотарем або війтом збірної громади. Привезення нотаря в село було пов'язане з великими коштами, а польські війти засадничо відмовлялися від легалізації підписів. Одначе в шкільному законі була ще й друга постанова: батьки 20-ох дітей могли домагатися введення чи затримання польської мови навчання в школі і їх декларації не потребували легалізації, а шкільна влада не мала обов'язку виявити імен і прізвищ тих батьків.

Це була підступна "хвіртка" для польської влади, щоб в українському селі не допустити української мови навчання в школі, а в крайньому випадку — створити так звану утраквістичну школу. Легалізацію підписів батьків переводив безплатно нотар Степан Левицький, якого польська влада згодом позбавила нотаріяту. Акцію боротьби за українську школу, подібно як боротьбу села за свою громадську самоуправу ми — провідники політично-громадського життя повіту організували і до неї заохочували та її підтримували, хоч ми були свідомі, що польська адміністрація не дотримується законности. Одначе ми хотіли навчити нашу народню масу боротися за свої права, а власне ця боротьба освідомлювала й революціонізувала наші народні маси, а поляків зневірювала в їх надії, що їм вдасться, згідно з думкою їхнього міністра освіти Ґрабського, на протязі 25-ох років спольонізувати український нарід. Цю зневіру висловив у розмові зі мною на терені польського сейму 1932 року посол граф Дідушицький, який подивляв наш національний ріст, що його полякам не вдалося припинити навіть пацифікацією в 1930 р.

Національну свідомість наших народніх мас розбуджували також численні віча в різних справах, а в першу чергу, так звані посольські справоздавчі віча, в яких я брав особисту участь та запрошувані мною посли, як о. прелат Леонтій Куницький, о. д-р Пеліх, чи посол Великанович. Після розв'язання сейму наші посли відповідали за ці віча перед польськими судами. На таких вічах дуже часто приходило до зударів з поліцією, як у Богатківцях, Підгайцях і т. п. Часто чуємо закиди, що ми непотрібно марнували нашу енергію на вибори до польського сейму і на наші виступи в ньому. Це помилковий погляд. Правда, що польська влада дуже часто фальшувала висліди виборів, як, наприклад, під час виборів у Підгаєччині 1928 року секретар староства, Фурман, вкрав з нашої листи 3 200 голосів та переніс їх на польську державну листу ББВР, а окружна виборча комісія в Тернополі 1928 року вкрала нашій партії шостий мандат, себто мій, який я виграв у польському Найвищому Суді щойно після двох років. Усе ж таки вибори робили маси активними і вчили їх боротись організовано за національні та громадські права. Йдучи до виборів, змагаючись за здобуття мандатів та промовляючи з сеймової трибуни, ми були свідомі того, що ми не в силі здобути тим шляхом не те, що українську державність, але й будь-які куці права для нашого народу. Але з тієї сеймової трибуни ми розкривали нашому народові й світові правду, якої не дозволяла адміністраційна влада порушувати в нашій пресі, поскільки виголошених у сеймі промов не вільно було конфіскувати державній цензурі.

До того, наші посли мали можливість брати участь у різних міжнародних з'їздах. На сесії Ліги Націй в Швайцарії ми висилали постійно наших послів, Мілену Рудницьку й Зенона Пеленського, для

ознайомлення світу із становищем українського народу. В цей спосіб ми вели на міжнародній арені пропаганду української справи та спонукували не раз послів інших держав, а в першу чергу Англії, підносити в їх парляментах голос у справі тяжкого становища нашого народу в Польщі.

Посли УНДО, вибрані 1928 року, склали 29-го березня того року, устами голови партії св. п. Дмитра Левицького в польському сеймі заяву, в якій було сказано, що український нарід є споконвічним автохтоном на землях, які тепер увійшли в склад Польщі, на землях, що раніше належали до Київської і Галицько-Волинської Держави, а під чужим пануванням, ніколи не втрачали своєї національної окремішности і не зрікалися змагань до державної незалежности. В роках 1918-1920-му український нарід за свою державність пролив море крови, що нашим ідеалом є Незалежна і Соборна Українська Держава на всій українській території і що всі міжнародні акти, якими споконвічні частини українських земель, як Східня Галичина з Лемківщиною, землі Холмщини, Підляшшя й Полісся признано Польщі, як теж договір в Ризі з 18-го березня 1921 року і рішення Ради Амбасадорів в Парижі з 15-го березня 1923 року заперечують право українського народу на самовизначення, тому українці вважають ці акти "де юре" за неправосильні. Вступаючи до законодатних палат польського сейму й сенату, українці будуть і тут змагатися за здійснення найвищого права Української Нації. Ця заява була дороговказом для нашої праці під час польської окупації.

VI.

Українці росли на всіх відтинках національного життя і польська адміністрація не була в силі легально стримати цього росту. Тому шукала нагоди, щоб підтяти крила ростові нашого народу та стероризувати провідників повіту й сіл. Такою нагодою стала так звана "пацифікація" (з латинської мови — "заспокоєння") восени 1930 року. Уряд маршалка Пілсудського рішився на пацифікацію Східньої Галичини з двох безпосередніх причин:

1. Не маючи за собою більшости послів у варшавському сеймі, Пілсудський вирішив покінчити з забавою в демократію, яка полягала у тому, що президент Польщі скликав, згідно з конституцією, послів на сесію. Коли ж посли з'їжджалися до Варшави на сесію, вони заставали там повідомлення президента, що, згідно з конституцією, він відкладає сесію сейму. Розуміється, що така "забава" не могла тривати вічно і вкінці президент розв'язав сейм та оголосив нові вибори. Пілсудський був свідомий того, що законним способом його партія, т. зв. Безпартійний Бльок Співпраці з Урядом (Б.Б.В.Р.) не в силі здобути більшости в сеймі. Таку більшість можна було ді-

стати тільки виборчими надужиттями і шляхом витворення хаосу та застрашуванням виборців.

2. Польському урядові не був на руку наш національний ріст. Прийнявши за свою асиміляційну програму польських ендеків, нібито Україна починається щойно від Бугу й Збруча, а так звані руські та білоруські землі мусять бути протягом 25-ох років асимільовані і спольщені, уряд затривожився тим, що його пляни не те що не здійснюються, а навпаки, українство розростається в силу! То ж коли всякими псевдолегальними середниками не можна було припинити нашого національного росту, польський уряд рішився досягти цього беззаконням і ганебним погромом наших культурних і господарських надбань, маючи надію, що це знищення і фізичний терор, застосований супроти наших провідників як у повітах, так і по селах, викличе такий страх, що вони більше не очуняють, та повернуться до примітивної засади "моя хата з краю, я нічого не знаю".

Безпосередню нагоду для пацифікації та її виправдання перед культурним світом дало палення скирт збіжжя на польських фільваркових маєтках влітку та восени 1930 року. А треба знати, що почавши від літа 1928 року, ціни на збіжжя в Польщі почали падати і в 1930-му році впали до половини ціни попередніх повоєнних років. То ж польські дідичі, як це ствердив сам львівський воєвода, Наконечнікоф, самі почали були палити свої запаси збіжжя, щоб одержати добру асекурацію. Це палення скирт подобалося і комуністичним і нашим, націоналістичним елементам, і референт української націоналістичної молоді в ОУН, студент Іван Габрусевич, видав інструкцію палити фільварки й мазурів-осадників, не рахуючись з наслідками і реакцією польської влади.

Польська влада, побачивши, що акція підпалів набирає більших розмірів, перелякалася, бо думала, що за підпалами почнеться революція на наших землях, то ж кинула силу поліції з корінних земель Польщі, учнів поліційної школи в Мостах Великих, а також ескадрони польської кавалерії VI Корпусу, мовляв, на заспокоєння українського населення в повітах Збараж, Бережани, Підгайці, Бучач, Теребовля, Рогатин, Бібрка, Львів, Яворів, Сокаль, Рудки, Самбір і т. д.

Спершу вибрано ці повіти, села та міста, де українське населення було національно найсвідоміше і де громадська, культурна та господарська діяльність була найактивнішою. Відділи поліції і кавалерії не тільки били до безтями громадських діячів тих повітів і сіл, але й нищили їх майно, плюндрували культурні й економічні інституції та їх майно, приговорюючи "маш, хамє, Україне". Якщо говорити про Підгаєцький повіт, я стверджую, що в ньому було побитих щонайменше 5 000 осіб, між ними багато священиків, учителів, правників та селян, одним словом, провідні люди всіх ділянок нашого легального життя. Найтяжче був побитий о. Є. Мандзій, греко-като-

лицький парох села Богатківці, який в наслідок побоїв помер. Я сам був битий двома наворотами, дістався біля 150 буків, і в наслідок побиття лежав хворий цілий місяць, після чого мене забрала поліція до тюрми в Бережанах, звідки вийшов, після того, як мене вибрали послом.

Як посол, я зладив велику інтерпеляцію до польського уряду і за підписами наших та жидівських послів наш Парляментарний Клюб передав її урядові. В тій інтерпеляції я описав докладно перебіг пацифікації в повітах Підгайці, Бучач і Теребовля та подав обсяг шкоди, спричиненої польською поліцією і кавалерією. Інтерпеляція дісталася закордон і була частинно використана у виданій в Америці брошурі під назвою "На вічну ганьбу Польщі". Відповіді на внесену в сеймі інтерпеляцію польський уряд ніколи не дав, як не одержав я і відповіді на внесену мною до Ліги Націй жалобу за побиття. Крім того, у зв'язку з пацифікацією, наша Парляментарна Репрезентація внесла була в березні 1931 року жалобу до Ліги Націй в Женеві.

Кого і як били, та як поводилися з арештованими і битими, свідчать зізнання деяких побитих, взяті з брошури "На вічну ганьбу Польщі", подані в окремій статті.

Що так звана пацифікаційна акція мала на меті також і крадіж посольських мандатів, свідчить найкраще той факт, що на терені нашого повіту поліція забрала більшість наших виборчих карток з числом "11", яких не повернула, а дві українські партії, УНДО і УСРП, що в році 1928-му здобули в тернопільській виборчій окрузі із десяти — аж сім мандатів (УНДО — шість, а УСРП — один), на виборах у грудні 1930 року цим партіям залишено лише три мандати, а ББВР забрала аж сім. Польській владі треба було зробити вигляд перед світом, що її акція була оправдана, їй треба було вироків за підпали, хоч, фактично, нікого з підпалювачів польського майна не зловлено. То ж на терені нашого повіту засуджено, виключно на підставі фальшивих зізнань, мґра Івана Миськова до трьох років тюрми (нібито за посідання матеріялів до підпалу), а селянина Івана Джеджору з Голгіч і студента права Євгена Гука з Бучача — до 12-ох років тюрми кожного, за недоведене судом підпалення стайні польського священика в селі Петликівцях. Інших вироків за підпали на терені згаданих трьох повітів не було. Пацифікацією вдалося польському урядові осягнути тільки дві цілі, а саме: знищити громадське і приватне майно багатьох осіб, декого забити, і багатьох позбавити здоров'я (коли мене мали бити вдруге, то поліціянт сказав до іншого поліціянта: 'дать їм еще раз, але того посла по нерках"). Але не вдалося польській владі припинити нашого національного розвитку, а в першу чергу — не вдалось ослабити нашого духа!

Характерне те, що ніхто з побитих на терені Підгаєччини не залишив свого посту, ніхто не втік від громадської праці, навпаки, в короткому часі ми відновили всі знищені інституції та з ще більшим завзяттям взялися до праці. А як потрапили наші селяни купити собі з польської влади, наведу такий факт. В старостві явилася делегація одного села над Стрипою з проханням побудови нового мосту. Староста, що прийняв делегацію, каже: "Все було б добре, коли б ваше село було голосувало на одинку" (себто — на урядову виборчу листу, що мала число "1"). На те відповів один з членів делегації так: "Пане старосто, коли б ви були казали бити нас тільки в одну половинку — була б одинка, а що нас били в обидві, то вийшла одинадцятка". (Число "11" — число виборчої листи УНДО).

VII.

Як я вже згадував, 1929 року створено було на Конґресі у Відні Організацію Українських Націоналістів. Вона поставила собі за мету — якщо йдеться про українські землі під Польщею — боротьбу з польською державною владою шляхом її неґації та терору, а в духовому напрямку "переродження українства в приверненні до світу духових цінностей і органічного життя". Атмосфера польського тиску, як теж недопускання нашої молоді до шкіл і праці, сприяли розвиткові крайнього націоналістичного руху, і ОУН перетворювалася у активну політичну силу, яка не тільки нехтувала існуванням наших легальних партій, а ще й почала змагатися за те, щоб стати єдиним, підпільним проводом українства під Польщею.

Ми, представники леґальних партій, такі наміри поборювали, бо стояли на становищі, що наша боротьба з поляками вимагала існування одностайного національного фронту та співпраці поміж діями леґального світу і підпіллям. Я мушу однак визнати, що коли головному проводові ОУН не вистачало зрозуміння цих основних засад нашої національної політики в Польщі, то на терені Підгаєччини провідник ОУН, сл. п. Іван Миськів, розумів це прекрасно, і в нашому повіті відносно проводу й програми праці існувала гармонія і співпраця. Ми здавали собі справу з того, що ми всі були націоналістами в найширшому розумінні цього слова, і всі розуміли, що передумовою всякої революції мусить бути психологічна зрілість нації та її розвиток у всіх ділянках національного життя, як також і сприятлива для революції міжнародня кон'юнктура.

VIII.

В роках 1930-35 настали в Польщі певні політичні зміни, які вказували на те, що Польща, тобто, її провідна партія ББВР маршалка Пілсудського, переходить до авторитарно-диктаторської системи влади. Йдучи по цій лінії і маючи пофальшовану більшість в

сеймі, уряд перевів зміну конституції та виборчої ординації. До того ж завісив неусувальність суддів та звільнив небажаних собі суддів і нотарів з посад. А на додаток створив концентраційний табір в Березі Картузькій на Поліссі, в якому під виглядом приналежности до ОУН, після вбивства 15-го червня 1934 року з наказу ОУН міністра внутрішніх справ Перацького, що переводив пацифікацію, опинилося багато членів і не-членів ОУН. З нашого повіту, як перший, був висланий до Берези Картузької студент Богдан Дідора з Завалова, а наймолодший віком був там 16-річний Володимир Масляк, заслан ий у вересні 39 року. Польський уряд і його адміністрація, користаючи з того, що на Східній Україні Сталін з його підручними, під претекстом боротьби з українськими "буржуазними націоналістами", ліквідував майже всіх свідомих українців, комуністів і не-комуністів, що хотіли бачити в Радянській Україні дійову, соціялістично-комуністичну державу, визнали той момент за пригожий для здійснення старої ендецької програми, "що нєма Русі, а є тільки Польща і Росія", та й собі розпочали посилений наступ на українство в Польщі. А щоб не бути зв'язаним прийнятими раніше міжнародніми зобов'язаннями, польський міністер закордонних справ, Юзеф Бек, 13-го вересня 34 року, на форумі Ліги Націй відмовився від зобов'язання Польщі відносно охорони національних меншин.

Треба, однак, признати, що була деяка, мала частина поляків, головно тих, що виросли в Східній Україні, які не поділяли думки переважаючої польської більшости, що єдина дорога до розв'язки польсько-українського питання, це знищення українства, і що цього польському урядові пощастить досягти. На нашому терені не поділяв цієї думки ані колишній тернопільський воєвода Квасьнєвський, ані підгаєцький староста, родом з Східньої України, якого прізвища не пам'ятаю, який в 1935 році сказав мені: "Пане После, це наше нещастя, що ми, поляки, тут сидимо". То ж Українська Парляментарна Репрезентація, беручи під увагу тодішнє тяжке становище, спричинене як пацифікацією, так і московським наступом на українство, вирішила була 35-го року змінити свою тактику і шукати шляхів до нормалізування українсько-польських відносин. Вона поставила ряд вимог, які польська влада повинна була виконати для заспокоєння українців, включно з автономією для всіх українських земель у Польщі, з окремим сеймом, військом і т. д. З так званої нормалізації нічого не вийшло, бо, як сказав колишній прем'єр польського уряду, професор Бартель, оцінюючи шовіністичні настрої польської більшости, "плян атономії для українців в Польщі можна було здійснити тільки через введення вийняткового стану супроти польської людности в Галичині".

То ж і не дивно, що українці того проєкту далі не трактували серйозно, а голова українського посольського Клюбу УНДО, Ва-

силь Мудрий, у своїй промові в сеймі у грудні 38-го року нормалізацію назвав "недійсною".

IX.

Осінь 1938 року — це був час сильного хвилювання українських політиків і народніх мас як у вільному світі, так і в Польщі. Збудились надії на відбудову української національної держави: 1-го жовтня 38-го року Гітлер забрав у чехів Судети, і Чехословаччина почала перебудовуватись у союз автономних країв. Українці Закарпатської Руси-України зголосили свої права на автономію і 8-го жовтня 1938 року проголосили свій автономний уряд. Мадяри, наслідуючи Гітлера, зголосили свої претенсії до частини Словаччини, замешкалої мадярами, як теж і до Закарпатської України, як колишньої частини Мадярщини.

Вирішення справи віддано Німеччині та Італії і ці держави, так званим Віденським арбітражем, 2-го листопада 1938 року накреслили новий кордон між Мадярщиною, Словаччиною і Закарпатською Україною. І хоч на підставі того "арбітражу" Закарпатська Україна втратила в користь Мадярщини значну частину своєї території, з містами Ужгород і Мукачів, то все ж таки українці вважали автономну Закарпатську Україну своїм новим П'ємонтом і початком віднови української держави. Однак, і поляки, і Москва, побачили в Закарпатській Україні для себе велику небезпеку. На міжнародній арені поляки робили всі можливі заходи, щоб коштом прилучення Закарпаття до Мадярщини добитися спільної польсько-мадярської границі. Висланням на Закарпаття своїх "партизанів" створювали там замішання і хаос. Розуміється, що це сильно загострювало польсько-українські відносини в Галичині, а українська молодь масово тікала на Закарпаття, щоб там вступати в ряди "Січі" і боронити границь Карпатської України. Тоді пішов на Закарпаття із села Вербова біля Підгайців гімназист Мартин Мізерний, що потім, як командир "Рен", вславився у боротьбі УПА з поляками на Лемківщині.

1-го листопада 1938 року в церкві у Підгайцях була відправлена Листопадова панахида за поляглих і померлих членів Української Галицької Армії. Після панахиди дійшло до перестрілки між польською поліцією і нашою молоддю. Хто спровокував цей зудар, не знаю, але навесні 39 року у суді в Підгайцях відбулася виїздна сесія-розправа над 17-ма оскарженими за "спротив владі". Оскаржених безплатно боронили адвокати д-р Григорій Стецюк, д-р Е. Ловицький і я. Розправа тривала п'ять днів. На підставі тихого порозуміння поміж льояльним і розумним предсідником суду та адвокатами, закінчилася вона кількома "магічними" вироками з завішенням кари засудженим.

Боячись вибуху повстання у Східній Галичині, поляки з початком березня 39 року перевели численні арешти нашої молоді. Тюрма

в Бережанах була знову заповнена кращими юнаками Підгаєччини, що сиділи в ній без розправи аж до окупації Галичини більшовиками 17-го вересня 39 року, і щойно перед приходом більшовиків до Бережан були звільнені. Як відомо, Гітлер, не домовившись з поляками відносно "коритаря" та спільної акції проти Радянського Союзу, 23-го серпня 39 року підписав з ним т. зв. пакт Рібентроп-Молотов, який довів до вибуху Другої світової війни та до "приєднання" західньо-українських земель до т. зв. Радянської України.

X.

1-го вересня 1939 року Німеччина напала на Польщу і того ж дня, згідно з підготовленим заздалегідь пляном, поліція перевела арешти серед наших політичних і громадських діячів у Підгаєччині. Тоді заарештовано було 36 осіб, в тому числі двох священиків і мене, та вислано до Березі Картузької. Биті при кожній нагоді і виморені голодом та тяжкими вправами чи працею, пересиділи ми там до 17-го вересня 1939 року, коли то польська поліція втекла перед наступаючими з заходу німцями і більшовиками зі сходу.

Йдучи чотирнадцять днів пішки, ми повернулись в Підгаєччину. Щоправда ,дехто з нас чим скорше втік на захід, щоб оминути повторне арештування, цього разу — більшовицьким НКВД. А ті, що залишилися, були вкоротці заарештовані і засуджені, одержавши по десять років заслання в московсько-більшовицьких таборах у Сибірі — тільки за те, що були добрими українцями, патріотами.

Більшість з вивезених там і повмирали. Кілька повернулося додому каліками, між ними — учитель Олекса Мостовий, що врятувався вступленням до польської армії генерала Андерса. З повторною московсько-більшовицькою окупацією західньо-українських земель, а в тому — і Підгаєччини, розпочалася нова ера мартирології нашого народу,в тому — і наших земляків-підгаєчан.

**
*

Олекса Яворський

КОРОТКИЙ ОГЛЯД КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ ПІДГАЄЧЧИНИ В РОКАХ 1921-39

До вибуху Першої світової війни 1914 року Підгаєччини належала до одного з краще зорганізованих повітів Східньої Галичини, а це — завдяки енергійному, єдиному в той час адвокатові у Підгайцях, д-рові Володимирові Бачинському, та цілому рядові активних священиків і студентів.

Др. В. Бачинський, син професора Бережанської гімназії Миколи і Зиґмунди з Бачинських, народжений 30-го січня 1880 року в Бережанах, після закінчення права у Львівському університеті та пройшовши адвокатську практику, відкрив у Підгайцях свою адвокатську канцелярію. Обраний в 1907 році секретарем Української Національно-Демократичної Партії, всю свою молодечу енергію скерував на організацію українських народніх мас в краю та в нашому повіті.

Воєнний фронт, який в роках 1915-17 переходив через Підгаєччину, переважно над Стрипою, а відтак — польська окупація нашої землі, спричинили були цілковите знищення українського культурно-освітнього життя, так що після частинної нормалізації політичних відносин в 1921 році треба було починати все наново відбудовувати. Було це не легко, тим більше, що до березня 23 року доля Східньої Галичини не була вирішена і правний стан на наших землях не був унормований. Наш стан посідання, головно в околиці Стрипи, був знищений довготривалою війною, а доля кожного громадського діяча була в руках ворожої для нас адміністрації, передусім — поліції польського окупанта. Та треба признати, що наш нарід в загальному проявив небуденну енергію, як у відбудові виключно власними силами знищених війною сіл і господарств, так і свого громадського життя, а учасники наших визвольних змагань, вернувшись із фронту чи з польських таборів полонених та інтернованих, виявилися людьми твердої вдачі, з широким політичним світоглядом. Вони, що боролися зі зброєю в руках під час війни, а потім у рядах своєї Української Галицької Армії, після повернення не попали в зневіру, а замінивши кріси на громадські рала, своїм знанням, досвідом і запалом будували краще завтра.

І тим нашим селянам, колишнім мирним гречкосіям, а відтак — борцям в визвольній війні; нашим студентам, що були вірні національній ідеї — п'ять років бойкотуючи польські високі школи, в

холоді й голоді вчилися вони у Львівському Тайному Українському Університеті; тим що поширювали свою освіту в таборах інтернованих та полонених, а відтак — по університетах закордоном, що своє знання принесли на службу батьківщині; тим нашим народнім учителям, священикам та іншим інтелігентам, що каралися в польських концтаборах — усім їм, як і членам Української Військової Організації, треба завдячувати той бурхливий розвиток нашої Підгаєцької Землі в 1921-39-му роках. Мені сьогодні неможливо назвати поіменно всіх тих діячів наших сіл і повіту, які, розуміючи потребу національної єдности й організованости, взяли участь у відновленні й розбудові громадського та культурного життя. Число їм — легіон, одна повітова армія просвітніх, рідношкільних, кооперативно-господарських і політичних діячів на терені нашого повіту, не тільки його уродженців, а й тих, які з інших українських повітів чи земель в ньому осідали та працювали для добра народу. Всім їм присвічувала одна ідея — відновлення Української Державности. Вона, неначе Вифлеємська зоря вказувала їм шлях невпинної щоденної праці, що мала за ціль виховати нових діячів і борців, які вміли б розумно господарити народнім добром та революційними силами нації. Їх ідеалом була самостійна і соборна Українська Держава, і її відбудові присвячували вони своє знання та свої сили на щоденній громадській праці, з вірою, що цим вони створюють сильний фундамент для відновлення у відповідний момент революційним зривом народніх мас, Української Держави. Нехай буде честь, слава і дяка всім тим безіменним героям і муравлиної щоденної праці, і тим, що з зброєю в руках, у рідних військових уніформах, віддали своє життя за самостійність.

Філія "Просвіти" в Підгайцях

Писати сьогодні, після сорока років, історію розвитку нашого громадського життя важко, бо всі документи, а в першу чергу — книга протоколів Філії "Просвіти" в Підгайцях, що, так би мовити, була матір'ю наших товариств — не в наших руках. Вони забрані частинно польським, а відтак московським окупантом на початку німецько-польської війни 39 року. Головні співтворці історії нашого повіту загинули на Сибірі, або повмирали. На щастя, збереглися в посіданні тепер вже покійного Семена Кучми деякі листи і звідомлення Філії "Просвіти" в Підгайцях, що їх висилалося на його руки, як секретареві Комітету Підгаєчан в Америці, створеного 6-го травня 1922 року для допомоги Філії "Просвіти" в Підгайцях у її культосвітній праці, а в першу чергу — в будові повітового Народного Дому в Підгайцях.

З тих документів бачимо, що ще в листопаді 21 року Відділ відновленої Філії "Просвіти", за підписом її голови, о. Петра Набо-

лотного і Василя Головінського (тепер священика), вислав був відозву до українців Підгаєцького повіту в Америці з проханням допомогти в будові Народнього Дому, в якому знайшли б приміщення культурно-освітні й економічні установи повіту. Це доказ живучости думки й активности наших тодішніх діячів. Вони свідомо написали в тій відозві, що "в своїй хаті, своя правда і сила і воля".

Д-р Григорій Стецюк, довголітній голова Філії т-ва "Просвіта".

Потреба власної домівки була пекучою, бо в той час у Підгайцях ми не мали власного даху над головою. Тоді тереном, на котрому всі ми зустрічалися, було касинове Товариство "Родина", що винаймало в жидівському домі дві кімнати. Там ми, справді, як одна родина — інтеліґенти і міщани — сходилися, плекали товариське життя та обговорювали пляни праці. Щойно пізніше бл. п. о. Залуцький записав частину свого майна з будівельною площею і малою хатою Українській Захоронці, а греко-католицька парафія вибудувала парафіяльний дім для Підгаєцької читальні "Просвіти", в якому деякий час містилася теж і Філія "Просвіти".

Посвячення угольного каменя Повітового Народного Дому в Підгайцях, 11-го серпня 1928 року. Акт посвячення довершують: о. прелат Іван Сендецький (Золотники), і о. декан Барановський (Мужилів).

Навесні 1928 року розпочато будову повітового Народнього Дому, в якому вже в 29 році примістилася Філія "Просвіти". Для зменшення коштів будови половину площі і невикінченого ще в цілості будинку відступлено Повітовому Союзові Кооператив, як співвласникові, за зворот половини коштів будови. До побудови Народнього Дому спричинився і Комітет Підгаєчан в Америці своїми пожертвами, які вислано було в різний час, загальною сумою біля 1000 долярів.

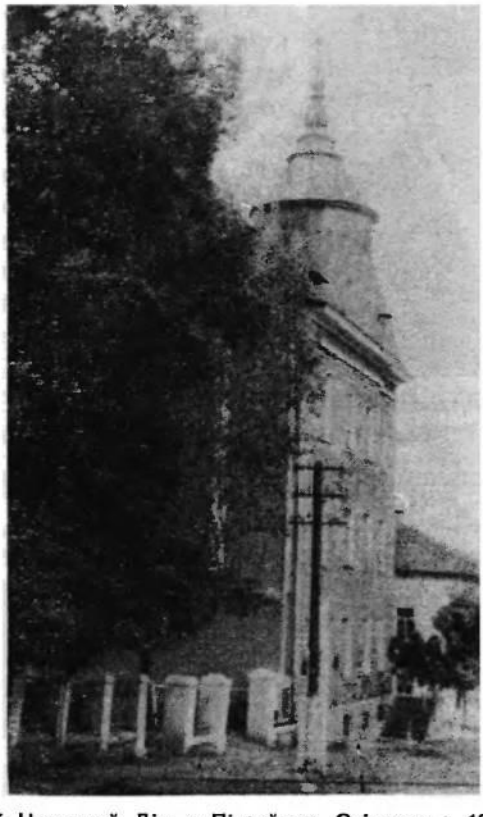

Повітовий Народний Дім в Підгайцях. Світлина з 1971 року.

Так, як Матірне Товариство "Просвіту" у Львові називаємо зовсім слушно матір'ю українських товариств, таксамо і Філію "Просвіти" в Підгайцях можемо назвати матрі'ю товариств Підгаєччини. Вона була тією початковою організацією, що дала почин організаційному життю повіту, стала кузнею, в якій кувалися дальші пляни праці на народній ниві.

Філія "Просвіти" в Підгайцях була заснована 1891 року, а відновлена 1921 року. Сорокаріччя з часу її заснування припадало на 1931 рік, але цей ювілей відсвятковано було величаво, при співучасті

всіх читалень та інших повітових товариств, влітку 1932 року, на громадській площі в Старому Місті. Першим головою відновленої Філії "Просвіти" був о. Петро Наболотний, а її секретарем — колишній хорунжий УСС, Василь Головінський, пізніший завідувач греко-католицької парафії в селі Зарваниці (тепер він живе у Філадельфії, ЗСА).

Тому, що підгаєчани Америки в той час вже мали зорганізоване товариство для несення допомоги потерпілим від війни на рідних землях братам і сестрам, під назвою "Поміч в чужині" (яке фактично було 215-им відділом Українського Народнього Союзу), це дало почин скликанні підгаєчан на нараду і створенні збіркового комітету для допомоги Філії "Просвіти" в Підгайцях.

З Комітетом увійшов у постійний контакт Відділ Філії "Просвіти" в Підгайцях, а то в 1922-23-му роках, в особах нотаря Стефана Левицького, як голови, д-ра Романа Слюзара, як секретаря та д-ра Івана Яремовича, як касира, висилаючи на адресу голови Комітету, С. Кучми, свої листи й відозви. Цей контакт продовжували всі наступні Відділи Філії, під проводом постійного голови, д-ра Григорія Стецюка, касира Олекси Яворського, секретарів, які часто мінялися, і сталого урядовця Філії — Івана Данькова.

Цьому останньому, що арештований большевиками, загинув на Сибірі, — треба дати признання за його вклад у розбудову просвітянського життя Підгаєччини. Бо хоч сам Відділ Філії "Просвіти" був дуже активним і вирішальним чинником, то виконування його плянів праці залежало від ефективности праці урядовців. А бл. п. Іван Даньків, колишній старшина Січових Стрільців та Дієвої Армії УНР, мав подивугідний запас енергії та завзяття. Безперечно, що праця в канцелярії Філії "Просвіти" належала до його обов'язків, але він трактував її з особливою увагою. Для нього не існувало означених годин праці, ані будь-яких перешкод. Він виїжджав часто на села, переводив контролю діяльности читальняних відділів, уряджував, при співучасті членів філіяльного Відділу конференції й наради, та полагоджував справи читалень в старостві, за що читальні вплачували титулом вкладки річно по 12 золотих та 10 відсотків доходу від імпрез на потреби Філії.

В перших повоєнних роках Філія "Просвіти" мусіла звертати свою увагу передусім на заснування нових та відновлення неактивних читалень. Все це не давалося легко; повіт мав тоді 65 громад, а наше село жило під терором малоінтеліґентних польських поліціянтів. Та завдяки активним селянам, учителям і священикам, читальні родилися, мов гриби після дощу. Ми, колишні українські старшини, які проживали в Підгайцях, а саме — Василь і Мирон Головінські, Степан Голод, Василь Джиджора, і я — найстарший рангою військовик і повітовий комендант Української Військової Організації (УВО), про-

сто з мапою в руках укладали пляни нашого "наступу на село", а для заощадження грошей, виїжджали часто тією самою підводою, а подорозі "скидали" по одному референтові в призначеному селі для переведення відповідної акції. Повертаючись домів, знову збиралися всі референти на тій самій підводі. Часом, коли дорога була погана, доводилося не одному із нас їхати на коні "верхи", на мішку, замість сідла.

З прийняттям 1926 року отамана Івана Данькова на урядника-організатора Філії "Просвіти", організація читалень і підготова зборів перейшла на нього, а поїздки на збори впали на плечі членів Відділу Філії, тим більше, що згадані мною колишні старшини, за вийнятком Степана Голода, записалися на теологію і виїхали до Львова.

Маючи на увазі потребу охоплення організаційно-просвітянською сіткою цілого нашого повіту, ми подбали про те, щоб не тільки кожне село, а й кожний присілок, що не числився окремою громадою, мав свою читальню "Просвіти", та щоб села мали свої власні читальняні чи народні доми, в яких мало зосереджуватись організаційне життя села. Таких читалень "Просвіти" було перед вибухом Другої світової війни у вересні 1939 року приблизно вісімдесят, а на родніх домів — біля сорока п'яти. І хоч наша вужча батьківщина, Східня Галичина, включно з Підгаєччиною, опинилася під московським окупантом, то наші народні доми існують до цього часу. Маючи тепер інше призначення, вони продовжують служити потребам нашого народу. Деякі з них перетворено на школи, інші — на т. зв. Доми культури. Народний Дім у Підгайцях тепер є "Будинком культури", в якому відбуваються концерти, вистави і т. п. Є там одна кімната (ЗАКС) т. зв. "Кімната щастя", в якій голова міської ради вінчає молоді пари. В іншій приміщується музична школа.

Ми присвячували велику увагу вихованню молоді, починаючи з дитячих садків. Це належало до обов'язків Повітового Союзу гуртків "Рідної Школи" (під моїм головуванням), а фактично це була ділянка заступника голови, магістра філософії, Івана Миськова, якого розстріляло ґестапо в Чорткові 27-го листопада 1943 року, як члена ОУН-Бандери, а з ним багато інших активних українців, як Коссак, інж. Андрій Пясецький, та інших. Це сталося у відплату за необдумане вбивство одного німецького поліциста.

Мгр. І. Миськів звертав пильну увагу на організацію в літній час дитячих садків по наших селах. Як педагог, він подбав в першу чергу про вишкіл садівничок для праці в садках, і з цією метою організовував курси садівничок. Під час районових свят дитячих садків та на повітовому святі, під фірмою "Рідної Школи" діти пописувалися своїми осягами в науці, а батьки гордо прислухалися і придивлялися до виступів своїх дітей. Такі свята притягали масу на-

роду, розбуджували національну свідомість та родили в людей почуття сили.

Повітовий Сокільський З'їзд в Підгайцях, 12-го липня 1928 року. Похід вулицями міста.

Іншою формою плекання національної свідомости та збудження активности нашої молоді були сокільські товариства по селах. Завершенням їх праці був повітовий Сокільський здвиг влітку 1928 року, зорганізований підписаним як головою, та Іваном Даньковим, як секретарем Повітового Т-ва "Сокіл". У здвизі взяло участь понад тисяча соколів в однострояx. Після того перестрашена нашим ростом польська влада порозв'язувала товариства "Сокіл" в наших селах. Та замість них вдалося згодом заснувати дванадцять осередків Т-ва "Луг".

Щоб дати селянській молоді після закінчення народньої школи потрібну господарську освіту, Філія "Сільського Господаря" в Підгайцях влаштувала сільсько-господарські курси під проводом Івана Миськова. Наше жіноцтво організувалося в "Союзі Українок" і в жіночих секціях при товариствах "Просвіта", "Рідна Школа", "Сільський Господар" і т. д. Я не можу сьогодні, через стільки років і без відповідних матеріялів, вичисляти прізвищ тих активних жінок, що брали участь в розбудові громадського життя повіту — селянок, міщанок, як і представниць інтелігенції, до яких доводилось мені промовляти на численних зборах, нарадах та з'їздах. Та щоб віддати належне жіноцтву Підгаєччини, згадаю хоч три факти: І. На моєму виборчому вічі в Богатківцях жінки обкидали камінням польську поліцію, яка розганяла віче. 2. На символічній могилі у Вівсю жінки, разом з чоловіками, озброїлися колами з плотів проти поліції, яка

не хотіла допустити обходу навколо могили. Поліція стояла зі зброєю в руках, готова стріляти. 3. В іншому випадку, жінки села Божикова, ставши в обороні народніх інтересів, змусили поліціянтів до втечі, обкидуючи їх камінням.

Цих кілька фактів нехай будуть доказом свідомости, солідарности й активности нашого жіноцтва в Підгаєччині.

Частина учасників відзначення 40-ліття Філії т-ва "Просвіта" в Підгайцях, 29-го травня 1932 р., на площі Старого Міста.

Іншим засобом усвідомлювання й активізації народніх мас в повіті були просвітні, кооперативні та рідношкільні свята і церковні відправи на могилах українських Січових Стрільців у Вівсю і Семиківцях над Стрипою, як теж на могилах вояків УГА та військового капеляна УГА, отця Василя Опарівського (батька сл. п. Ярослави Бандери), похованих на цвинтарі в Підгайцях. Такі Богослуження прибирали характеру національних маніфестацій, в яких брали численну участь громадяни різних професій, а в першу чергу — молодь з вінками. Промови, виголошувані священиками чи світськими промовцями, мали високопатріотичний характер. То ж не дивно, що польська влада старалася обмежувати кількість таких промов та забороняла походи навколо могил, що інколи, як це сталось у Вівсю, допроваджувало до зудару з поліцією. Могилу в Вівсю поляки старалися кілька разів зрівняти з землею, та наша молодь завжди повертала могилу до первісного вигляду. Щойно московсько-большевицька влада зрівняла з землею всі могили наших героїв, щоб позбутися свідків нашої боротьби за волю.

Від часу захоплення большевиками Східньої Галичини, культурно-освітнє життя Підгаєччини завмерло. Частина наших культурних діячів покинула рідні землі, більшість однак тих, які залишилися, були арештовані, вивезені на Сибір, де і загинули. Серед тих, що загинули, пропав теж довголітній організатор Філії "Просвіти" бл. п. Іван Даньків. Довголітній голова Філії "Просвіти" д-р Григорій Стецюк опинився в Америці, де й помер. Я — єдиний ще живий свідок та учасник діяльности Відділу Філії "Просвіти" в Підгайцях, живу в Канаді, в місті Торонто.

Для оцінки нашої праці, наводжу кілька документів, що збереглися у нашого земляка Семена Кучми, голови американського "Комітету Підгаєчан", якого ми колись інформували про нашу діяльність, щоб наші земляки в Америці, які матеріяльно й морально підтримували нас і нашу працю, знали, як ми господаримо народнім грошем.

***

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗВІДОМЛЕННЯ

з діяльности Філії "Просвіти" в Підгайцях за час від 1/7 1928 до 30/6 1929 р.

Останні Загальні Збори відбулися 8. грудня 1928 на яких вибрано Виділ в такому складі:

1. Голова: — Др. Григорій Стецюк
2. Місто-голова: — Андрій Когут
3. Секретар: — Анастазія Крушельницька
4. Скарбник: — Мгр. Олекса Яворський
5. Бібліотекар: — Іван Головінський
6. Член Виділу: — Михайло Корпан
7. 1-ший заст. члена Виділу: Павлина Хирівська замужна Рахлецька.

Ревізійна Комісія: Нотар Степан Левицький, Антін Ласовський, Захарій Сена. — Засідань Виділу відбулося 23.

1. Членство.

Філія обеднує 388 членів Матірнього Товариства в тому 73 читалень, 42 кооперативи, 2 інших товариств, 252 мужчин і 14 жінок. В цілі приєднання членів видано осібний обіжник.

II. Організаційна і культурно-освітня діяльність Філії.

Філія "Просвіти" в Підгайцях обєднує 73 читальні і удержує сталу канцелярію, в якій працює урядник Іван Даньків. Після протоколу чинностий, полагоджено 2.165 писем та вислано до читалень 20 обіжників в різних справах. Відбуто одну повітову просвітну нараду, 73 поїздки на села з рефератами, злюстровано 32 читальні, уряджено 12 концертів та відсвятковано Свята "Просвіти" і Тараса Шевченка. Уладжено 8 курсів для неграмотних з яких скористало 128 осіб. На 73 читалень існує в повіті 51 театральних гуртків, 8 хорів, 5 дутих оркестр, 2 діточі садки. Читальні дали 451 вистав, 18 концертів і 93 відчитів. Через канцелярію Філії закуплено за готівку книжок на квоту 1.311 золотих 57 сотиків.

III. Бібліотека.

Бібліотека Філії числить 1006 книжок, з чого прочитано 3.720 книжок, крім того зорганізовано при Філії 10 мандрівних бібліотек з 540 томів, з яких користало 25 сіл. Кожна читальня має свою малу бібліотеку.

IV. Маєтковий стан.

а). **Народні Доми**: Як Філія "Просвіти" в Підгайцях так і села зміряють до того, щоби мати свій "Народний Дім". Філія "Просвіти" будує спільно з Повітовим Союзом Кооператив — "Народний Дім" в Підгайцях, а дотеперішні кошти будови виносять 94.624 зол. 14 сот. Власні Народні Доми мають 34 села, а то: Бенева, Богатківці, Боків, Божиків, Вербів, Вівсє, Волощина, Гниловоди, Гайворонка, Голгочі, Гнильче, Завалів, Заставче, Заставці, Зарваниця, Золотники, Іщків, Котузів, Лиса, Литвинів, Маркова Новосілка, Носів, Раковець, Росоховатець, Рудники, Сапова, Старе Місто, Сільце ад Підгайці, Соснів, Теляче, Угринів, Швейків і Щепанів. — Площі під будову своїх домів закупили такі села: Вишнівчик, Славятин, Семеківці, Середне, Угринів і Яблонівка. Інші села роблять старання, щоби набути власні площі під будову.

б). **Касовий стан Філії**: Доходи Філії "Просвіти" складаються виключно з членських вкладок по 2 золотих місячно, з належностей за полагодження дозволів на вистави по 1 зол. від вистави, оплати за випозичення книжок по 10 — 20 сот. від книжки та добровільних датків. Субвенцій одержала Філія на квоту 1.000 зол., а то 500 зол. від Повітового Виділу в Підгайцях, і 500 зол. від Уряду громадського в Підгайцях. — Приходи і розходи Філії без узгляднення будови Народнього Дому представляються так:

Прихід:		Розхід:	
1. член вкл. для Мат. Т-ва	150.00	1. чл. вкл. до Мат. Т-ва	118.25
2. " філіял. додаток	3.683.25	2. % курсорам за зб. вкл.	342.70
3. за полагодження	988.27	3. закуплено інвентар	259.95
4. з проданих книжок	1.311.57	4. " відозви і друки	31.80
5. за звороти	254.91	5. " до бібл. книжки	697.35
6. за % від збірок	64.56	6. передплата часописів	23.65
7. збірка на пов. бібліот.	69.01	7. за звороти	34.55
8. за випоз. книжок	110.30	8. на удерж. урядовця	2.000.00
9. допомога П.С.К.	600.00	9. на поїздки	234.76
10. позичка фонду Н. Дому	249.82	10. висл. за закупл. книж.	1.661.61
		11. канц. прил. каса хор. тд.	874.87
		12. льокаль, світло і т.п.	1.202.20
Сальдо	7.481.69		7,481.69

V. Будова "Народнього Дому" в Підгайцях

а) Дотеперішні кошти будови Народнього Дому:
Будову Нар. Дому веде Філія "Просвіти" спільно з Повітовим Союзом Кооператив, який є співвласником площі і дому. Дотеперішна будова коштує разом з площею 94.607 золотих 14 сот., а то:

1. площа і запас матеріялів перед розп. будови	18.180.00
2. готівковий вклад по 6/12 1929 р.	52.067.80
3. векслевий " " " " " (жертводавцям)	13.365.20
4. непокриті зобов'язання за матеріял і роботи	10.994.14
Разом	94.607.14

Повітовий Союз Кооператив, як спільник площі і дому вложив в будову Нар. Дому на повищий рахунок 17.592.85 зол. Решту покрила Філія. Вартість незужиткованих матеріялів, що знаходяться на площі будови оцінено на 5.633.10 зол., а інвентар будівельний на 1.122 зол. 45 сот. На претенсіях як: невикуплені векслі і за невиплачені субвенції має Філія квоту 2.388.77 зол. Зобов'язання Філії

за позички в "Дністрі" і сублеґат на Ів. Маркуша зв'язані з будовою виносять на 6/12 1929 2.849.41 зол.

Будову "Нар. Дому" доведено в 1929 р. до підбальків 2-го поверху. В р. 1930 думає Філія "Просвіти" поставити дах та добудувати сцену, яка то будова з дахом буде коштувати найменше 30.000 зол. Тому, що Філія не має ніяких власних фондів, то на будуче числить виключно на жертвенність громадянства Підгаєччини та **еміґрантів з підгаєцького повіту.**

б) Як представляється жертвенність на будову "Н.Д." в часі від 1 до 6/12 1929 р. Жертвували на будову "Народнього Дому" зол.:

1. Читальні "Просвіти" Підгаєччини	4.352.00
2. Сокільство	550.00
3. Кооперативи	369.25
4. Духовенство	1.567.40
5. Учительство	2.645.00
6. Урядники і вільні фахи	4.185.35
7. Селянство	3.821.95
8. Запис блп. Теклі і Дмитра Маркуш з Підгаєць	5.893.52
9. "Боян" з концертів і похоронів	936.03
10. Міщанство	473.60
11. Дрібна продаж цеголок	1.365.16
12. Жертви з краю	837.35
13. " з Канади (зібрав Вл. Ґулєвич)	894.86
14. " з Америки (зібрав Вп. Луцишин)	194.70
15. Дрібні датки до філіяльної пушки	18.32
	28.094.49

Підгайці, дня 17. грудня 1929 року.

ЗА ВИДІЛ ФІЛІЇ ТОВАРИСТВА "Просвіти в ПІДГАЙЦЯХ:

Др. Григорій Стецюк в.р. голова — Анастазія Крушельницька в.р. секретар

Мґр. Олекса Яворський в.р. скарбник

Рахунки провірили члени Контрольної Комісії і на її внесок уділено Загальними Зборами для 26. грудня 1929 року Виділові абсолюторію.

Підписали:

Нот. Степан Левицький в.р. Антін Ласовський в.р.

інж. Гриць Кузьма в.р.

МУЗИЧНО-СПІВАЦЬКЕ ЖИТТЯ МІСТА ПІДГАЄЦЬ

Олекса Мостовий

Багато дечого можна б розказати про музично-співацьку діяльність, а зокрема про співацько-хорову працю українського населення в Підгайцях; на жаль ворожа рука всі джерела і документи понищила, а якщо може й дещо там залишилось, то під цю пору воно нам недоступне.

Музично-співацька діяльність в Підгайцях, а зокрема початків хорового співу сягає вісімдесятих років минулого сторіччя. Між старими церковними книгами, які зберігались на "балясах" (це було обширне приміщення над хорами старинної підгаєцької церкви), були хорові ноти розписані на поодинокі голоси мішаного і чоловічого хорів, не тільки церковно-релігійного змісту, але також численних старосвітських пісень.

Першим диригентом хору, що я його затямив з дитячих років, був пан Білецький (його звали також Бялецький, ім'я не пригадую). Проби хору відбувались вечорами пізньої осені і зимою на хорах у церкві, приготовляючись до празників Різдва, Нового Року і Йордану. Опісля, по короткій перерві, до Великодніх і Зелених Свят. Хор під батутою Білецького добився гарних успіхів, бо був обсаджений добрими голосами, яких тепер неможливо вичислити поіменно; мав прикрасного тенора-соліста, що звався (здається) Срібний, якого за його спів назвали "Соловієм", а також глибокі контрабаси як Іван Кучма, званий "Денисюк", Іван Хруновський, а потім Іван Доскоч. Перед Великоднем хор вивчав "Страсти", 1) "Біже час яко местий", 2) "Помишляю день страшний", 3) "Виджу тя на хрест" та інші покаянні пісні. Популярність "Страстей" була так велика, що до церкви приходили люди інших віровизнань (переважно інтеліґенція), щоб послухати концерту, а при вході до церкви вплачували добродійні, а радше добровільні жертви на фонд розвитку хорового співу.

Напередодні Першої світової війни диригент Білецький помер і в час війни хорова праця припинилась.

В часі Першої світової війни в Підгайцях був дяком Ілярій Бемко, батько знаного з політичних процесів, адвоката Володимира Бемка в Бережанах. Це був добрий і здібний іспитований дяк, який пробував пожвавити хоровий спів у Підгайцях, але часті зміни боєвих фронтів між ріками Стрипою і Золотою Липою не сприяли хоровій праці. Доперва напередодні упадку Австрії в 1916 році вернувся із студій в Інсбруку Ксаверій Мостовий, вже укінчений теолог, і він відновив хорову працю в Підгайцях, маючи за собою довголітню диригентську практику; спершу диригував студентським (гімназійним) хором в Бережанах, а опісля хором питомців на теології у Львові (і здається хором в Інсбруці, Тироль). Під батутою Ксаверія Мостового підгаєцький хор співав не тільки, майже щонеділі, в церкві Службу Божу, але також виступав з публічними концертами в залі "Сокола" (тоді більшої залі в Підгайцях не було). Ксаверій Мостовий був також одним з головних організаторів, що приготовляли і в слушний час перебрали владу в українські руки в Підгайцях і в повіті, по упадку Австрії. По перебранні влади, під час великої маніфестації, в якій брав участь цілий Підгаєцький повіт, улаштовано велике повітове віче, а опісля прилюдний святочний концерт. Диригував великим збірним хором Ксаверій Мостовий, а також у цьому концерті взяв участь шкільний хор під управою директора школи в Підгайцях Лотоцького, в якому Олекса Мостовий виконував сольову партію в пісні "Ой, Дніпре, мій Дніпре". Перед відходом Української Галицької Армії за Збруч, Ксаверій Мостовий вступив в її ряди і незабаром помер на тиф у місті Барі.

В початках, вже під польською окупацією, деякий час був застій хорової праці аж до часу, коли прибув до Підгаєць д-р Дмитро Блавацький. Він був здібним диригентом і великим любителем нашої пісні. Напочатку відновив працю чоловічого церковного хору, опісля зорганізував великий мішаний хор, приготовляючись до Шевченківського Концерту. Головною точкою в цьому концерті була кантата М. Лисенка "Б'ють Пороги". Хор диспонував досконалими співаками з яких вирізнялись: д-р Іван Яримович, баритон, Маруся Нискокляч — сопрано, Ольга Ласовська — альт. Спеціяльно до кантати "Б'ють Пороги" приїхали запрошені зі Львова солісти П. Кліш — тенор та Попель — бас. При фортепіяні була п. Левицька, жінка нотаря в Підгайцях д-ра Степана Левицького.

Д-р Дмитро Блавацький був людиною високої культури. На пробах ніколи не денервувався, на нікого не сварив, а при цьому був дуже витривалий і працьовитий, кожну пісню докладно вивчав і виконував до найменших подробиць. За це співаки дуже його любили і у всьому слухались. Не сила тепер по стільки літах поіменно згадати всіх співаків, що співали під його батутою, але слід би згадати

тих, що залишились в пам'яті: Іван Мушкевич (дяк), Осип Мушкевич, Іван Томашівський і другі. Тенори II: Григ. В. Сухий — суддя, Іван Кучма, Петро Кучма, Олекса Мостовий, Ксаверій Томашевський. Баси I: Іван Кучма, Вол. Косович, Вол. Головінський. Баси II: Іван Хировський, Іван Кучма (Денисюк), Іван Доскоч, Спиридіон Титла, Лада (учитель), Василь Головінський і інші. Опісля до хору прибув мгр. Євген Сена, який в тридцятих роках сам диригував тим хором, далі Мирослав Мушкевич в тенорах, який по скінченні теології був висвячений на священика, і Іван Кучма з Голендрів коло Підгаєць, дуже добрий тенор-соліст, баритон Ярослав Сена, який в тридцятих роках закінчив курс диригентури, баритони Борис Головінський і Мирослав Пенкальський та Григорій Пенкальський — бас. В цьому хорі було багато більше добрих співаків, яких прізвища тепер трудно пригадати.

Під впливом д-ра Блавацького молодші співаки почали цікавитись нотним письмом, а Олекса Мостовий при допомозі скрипки наполегливою працею опанував читання нот голосом і давав собі раду з партитурою, вивчаючи молодших співаків, переважно своїх ровесників, хорових пісень. Проби відбувались в приватній хаті вечорами, коли не було хорових проб у читальні. Олекса Мостовий мав досить хорової літератури, яку залишив його брат Ксаверій Мостовий. Цей невеличкий молодечий хор вивчав, як на початок, доволі трудні речі, напр., "Стрілецьким Шляхом" — в'язанку стрілецьких пісень Гайворонського, "В горах грім гуде", "Жовнярські похорони", "Чого ти серденько тремтиш" Ф. Колесси, "Широкий луг, глибокий яр", "Ой пущу я кониченька", "Гуляли-гуляли", "Ой чогож ти почорніло" та інші. З тими піснями покищо хор не виступав ніде публічно, тільки весняними чи літніми вечорами виходив в підгаєцькі сади і співав пісень для власної приємности. Одного вечора д-р Дмитро Блавацький і д-р Іван Яремович (оба правники) вийшли на прохід та почувши наш хоровий спів, приступили до нас. Доктор Блавацький дуже здивувався побачивши членів свойого хору, що співали пісні, яких він ніколи не вчив. Довідавшись, що це Олекса Мостовий пробує штуки диригування, похвалив його за те і заохотив до дальшої праці. Потім на своїх пробах доручав йому розучувати поодинокі партії голосів, розписувати ноти з партитури для голосів тощо; а коли сам був чимось перешкоджений чи мусів виїхати з Підгаєць, доручував Мостовому диригувати в церкві на Службі Божій, чи в часі похорону, якщо вмер хтось з визначніших громадян.

В 1925 р. прибув до Підгаєць професор Іван Недільський, музиколог-композитор і віолончеліст, знаменитий акомпаніятор до хотів з фортепіяном. Проф. І. Недільський тоді вже був знаний і загально визнаний композитор з великим дорібком композиторської творчости. З його композицій тоді знані були: "Засяло сонце золо-

те", "Весняний день", "Фіялочки сині", його гармонізація коляди "Вістку голосить світу зірниця" і багато інших. Це була людина високої культури і криштального характеру. Зразу по приїзді до Підгаєць включився в наше музичне життя. Його приїзд був дуже на часі, бо д-р Дмитро Блавацький виїхав з Підгаєць, здається до Борщева, де відчинив свою адвокатську канцелярію. Потім ще прибув до Підгаєць Володимир Билів, учитель, колишній капельмайстер військової духової оркестри У.Г.А., і добрий скрипаль.

Музично-співоче товариство "Боян" в Підгайцях 1927 року.

Тоді створено у нас смичковий квартет радше квінтет: Вол. Билів І-ша скрипка, Евген Сена ІІ-га скрипка, Іван Недільський — віоленчеля, Ол. Мостовий — альтівка (віоля) і фортеп. акомпаніямент пані Левицька. Мистецько-музична і зокрема хорова діяльність в Підгайцях піднялася тоді на високий рівень і тоді переорганізовано мішаний хор, який прибрав назву "Боян" під батутою Вол. Билова. Був це здібний і енергійний диригент. Під рукою Вол. Билова хор "Боян" добився гарних успіхів, брав участь з нагоди всяких національних свят, що було сіллю в очах польської влади і мабуть це було причиною, що шкільна влада Вол. Билова, як учителя народної школи в Підгайцях, в скорому часі перенесла. Скоро потім також проф. І. Недільський з родиною виїхав до Станиславова; Євген Сена в тому часі кінчив вищі кляси гімназії в Бережанах і там диригував гімназійним хором, а Олекса Мостовий вчився в учительськім семінарі в Чорткові і диригував учнівським хором на шкільній Службі Божій. В той час підгаєцьким хором диригували на переміну Богдан Крушельницький зі Соснова і Вол. Пришляк з Заставча коло Завалова. Обидва молоді ще, але здібні і енергійні, з гімназійним образу-

ванням, працьовиті і великі любителі української пісні; набули довголітньої вправи диригуючи хорами в сусідних селах, дуже добре ви-в'язувались зі своїх завдань, бо навіть в той час підгаєцький хор виїздив на попис хорів до Львова і там здобув одне з перших місць.

Чоловічий хор в Підгайцях 1928 року. (неповний склад).

В 1928 р. Євген Сена закінчив гімназію в Бережанах та вписався на правничий відділ університету у Львові, але стало мешкав у своїх батьків в Підгайцях і постійно диригував підгаєцьким хором, та завжди брав живу участь у культурно-освітній праці міста. Закінчивши університетські правничі студії у Львові осягнув ступень магістра і відбував адвокатську практику спершу в канцелярії адвоката Олекси Яворського, опісля в канцелярії адвоката д-ра Маркевича. Олекса Мостовий закінчив учительський семінар в Чорткові в 1929 році і в цьому році дістав учительську працю на Волині, але попрацювавши несповна 4 роки був звільнений з праці, бо не згодився перейти на римокатолицтво.

Вернувшись до Підгаєць, всеціло включився в культурно-освітню працю, головно на полі рідношкільництва і рівночасно обняв диригентуру мішаного хору в Галичі (передмістя Підгаєць). Був це сильний мішаний хор Кружка Рідної Школи ім. Івана Мазепи в такому складі. *Сопрани:* 1. Верста Олена, зам. Фурда, 2. Головка Корнеля, 3. Садовська Євгенія, зам. Корпан, 4. Садовська Олена, зам. Фурда, 6. Свінціцька Анна, зам. Кучма, 7. Свінціцька Катерина, зам. Корпан. *Альти*: 1. Залуцька Анна, зам. Підгайна, 2. Залуцька Олена, зам.

Свінціцька, 3. Корпан Євгенія, зам. Залуцька, 4. Корпан Текля, зам. Павлусюк, 5. Крушельницька Анастазія, зам. Корпан, 6. Свінціцька Анна, 7. Свінціцька Корнеля, зам. Корпан, 8. Свінціцька Февронія, зам. Лопацька, 9. Слойка Марія, зам. Середний. *Тенори:* 1. Дякович Микола, 2. Залуцький Михайло, 3. Залуцький Степан, 4. Корпан Микола, 5. Корпан Мирон, 6. Корпан Михайло, Корпан Петро, 8. Корпан Филимон, 9. Рахлєцький Федір. *Баси:* 1. Залуцький Ілько, 2. Жибак Дмитро, 3. Корпан Іван, 4. Мандибур Гілярий, 5. Свінціцький Володимир, 6. Свінціцький Іван, 7. Свінціцький Микола, 8. Свінціцький Михайло, 9. Свінціцький Олекса, 10. Хировський Іван, 11. Шидловський Гілярій. Щодо складу хору, то це були переважно рільники, їх сини і доньки, і може декілька ремісників, обтяжені щоденною працею в полі і коло дому, та все таки знаходили доволі часу на проби, навіть в найгарячіший час жнив чи в осінній час збору плодів. Цей галицький хор часто виступав на національних святах в Підгайцях та виїжджав з гостинними виступами на рідношкільні й просвітянські свята до різних сіл повіту.

З черги слід згадати також учителя Евстахія Вороневича, директора школи в Сільці коло Підгаєць. Був це чоловік надзвичайно чесний, культурний, добрий знавець музичного мистецтва. Його улюбленими предметами в школі було навчання української мови, математики і співу. Старався познайомити дітвору в школі з нотним письмом, а деяких заохочував і вивчав гри на інструментах. Сам грав на кількох смичкових і духових інструментах і як треба було музик (напр. до оркестри для супроводу при виконуванні "Заповіту" Т. Шевченка), він не зважаючи на свої вже тоді старші літа, приходив точно на проби з інструментом в руках, йдучи пішки з Сільця до Підгаєць, а по пробі нераз пізно в ночі назад вертався до дому. Дир. Е. Вороневич мав дуже багату музичну бібліотеку і коли вже якогось музичного твору не можна було дістати в книгарнях, то в нього така річ була. Був надзвичайно щирою людиною і радо ділився своїм музичним знанням з кожним хто цього потребував. Олекса Мостовий завдячує йому багато в початках своєї музичної освіти. За те польська пацифікація його не минула. Збили його до непритомности за його культурно-освітню працю для села і нашого народу взагалі.

Музично хорова діяльність розвивалась не тільки в Підгайцях, але й по селах нашого повіту були добрі хори, якщо село мало доброго диригента. На жаль диригентів не було подостатком, а майже кожне село хотіло мати свій хор при читальні "Просвіти" чи при кружку Рідної Школи. В 1935 році Філія "Просвіти" в Підгайцях доручила Олексі Мостовому поїхати до Музичного Інституту ім. М. Лисенка у Львові, для поглиблення музичних знань і ґрунтовного опанування техніки диригентури. По кількох місяцях повернувши зі

Львова, Мостовий зорганізував короткий курс диригентів для сільських хорів. На курс зголосилося 17 чи 18 хлопців, з яких двох курс залишили, бо був для них за тяжкий, один мусів перервати навчання з огляду на поганий стан здоров'я, решта закінчили курс успішно. Вибивались такі чотири курсанти: Сена Ярослав — Підгайці, Корпан Микола — Галич, Камінський з Вербова і Джоджик з Голгіч. Цим навчання на курсі не справляло труднощів, але й другі успішно давали собі з хорами раду, треба було тільки в початках їздити по селах і впровадити їх в хорову працю. Ще 1939 року плянувалось зорганізувати другий диригентський курс в Підгайцях, та війна перешкодила.

1 вересня 1939 р. О. Мостового запроторила польська поліція до Березі Картузької, а з ним і Ярослава Сену та багато інших. Наші рідні землі залляла червона саранча, яка безпощадно знищила всі наші культурно-освітні надбання. Мґр. Євген Сена далі диригував хором в Підгайцях в церкві на Службі Божій, доки його не арештовано та вивезено на Сибір.В цьому ж 1939 році Польща впала і Олекса Мостовий разом з тисячами таких як він вийшов на волю з Березі Картузької. Повернувши до дому, не довго втішався волею. В липні 1940 р. пішов слідами свого друга Євгена запроторений на каторгу до Норильська.

О. Мостовий

Микола Кормелюк

ПОВІТОВИЙ СОЮЗ УКРАЇНСЬКИХ КООПЕРАТИВ І РАЙОНОВА МОЛОЧАРНЯ В ПІДГАЙЦЯХ В РОКАХ 1942-44.

"З моральних сил в українському народі і з його лицарського духа, що ожив серед світової війни і особливо скріпився серед зустрічі української землі з рідним національно-державним зривом, виросла як благодатний прояв невмірущої життєздатності народу... наша повоєнна кооперація". О. Луцький

Папа Лев XIII видав пам'ятну енцикліку "Рерум Новарум", у якій між іншим вказав на кооперацію, як виховнний засіб у перебудові суспільства. В Галичині на початку XX ст. церковний провід опинився в руках великого митрополита Андрея. Він власним прикладом і авторитетом підтвердив слушність і вагу участи духовенства у громадському житті. 1904 року митрополит проголосив українському духовенству послання, "О квестії соціяльній", в якому писав: "Рішуче фальшивим є напрям занедбування сторони суспільно-економічної. Церква цих річей дочасних і матеріяльних не занедбує... священик, що навіть на жадання парохіян, не хоче відчинити читальні, шпихліра, склепу і всім подібним установам єсть противний — не відповідає своїому становищу".

Із співпраці з провідними інтелігентами виростала нова генерація, свідомих талановитих громадських діячів-селян, які від організаційної праці в читальні, кооперативі в селі, переходили на провідні пости в повіті. Тут згадаймо особу Григорія Скаскова з Божикова, який став тоді визначною індивідуальністю. Українська економічна організація в Галичині, що її створила нова генерація громадського керівництва під крилами "Просвіти" поступово набирала власних досконаліших форм — вона "у хвилях прикрих політичних відносин, кріпила віру у власні сили і кращу будучність". Діяльність української кооперації мусіла бути ідейна, тому, що тільки високі ідеї освітлюють шлях кожному народові в його історичному житті і боротьбі за кращу долю. Громадська — тому, що інтереси окремого громадянина зв'язані з інтересами цілої громади. На цьому відтинку виконала теж свою місію українська кооперативна преса, кооперативні школи й курси.

Від другої половини 1921 року розпочалася жива пропаганда творення споживчих кооператив. Старі кооперативи всякого виду обертались на господарсько-споживчі. Нові кооперативи поставали масово і з такою швидкістю, що як потім згадував кооперативний діяч,

Іван Филипович, апарат Ревізійного Союзу не був у стані оформлювати їх та провіряти ще перед прийняттям у члени.

Вже в половині 1922 року деякі осередки домагалися заснування в них Повітових Союзів Кооператив — П.С.К. Ревізійний Союз виробив для таких Союзів зразковий статут. До кінця 1922 року постали Повітові Союзи в Заболотові, Станиславові, Стрию, Дрогобичі, Рудках, Сокалі і Жовкві. В 1923 році зорганізувалися П.С.К. у: Копичинцях, Чорткові й Коломиї. В 1924 році постали П.С.К. у: Підгайцях, Городенці, Рогатині, Калуші, Борщеві, Тернополі, Зборові і Скалаті. На північно-західніх землях в Острозі, Кремянці, Дубні і Ковлі.

Підгаєцький повіт, який начисляв понад 70 сіл, належав до найбільш свідомих повітів у післявоєнній добі. В скорому часі кооперативний рух охопив майже усі села й присілки. Сільсько-господарські кооперативи творились на очах окупанта. Кооперативи мали свої назви: "Любов", "Єдність", "Сила", "Будучність", "Здоров'я" і т. д. Ці назви говорили самі за себе, себто яка ціль кожної кооперативи. Були в повіті великі села, у яких було по три кооперативи, а саме в центрі села центральна і дві філії на периферіях. Коршми та споживчі склепи, які були у ворожих руках, тратили покупців і автоматично ліквідувались, а весь загал, що кинув клич "Свій до свого" — прямував до рідних кооператив, де був свіжий товар, помірковані ціни та чемна рідна обслуга.

Повітовий Союз Кооператив у Підгайцях, який основано 1924 року, в періоді Другої світової війни під німецьким окупантом, очолювала Дирекція та Надзірна Рада як видно на залученій знімці: перший ряд з ліва: Микола Кормелюк — шеф канцелярії і член дирекції, Іван Михайлів — начальний директор, С. Лотоцький — член Надзірної Ради, дир. І. Чикета — член Надзірної Ради, Богдан Мельник — заготівельний директор, С. Вороневич — член Надзірної Ради. Другий ряд з ліва: Михайло Хитра — головний книговод, Михайло Галька — агроном,, Володимир Дибайло — ревізор РСУК, Богдан Назар — торговельний референт, Ю. Осадца — член Надзірної Ради і Дмитро Стулковський — заготівельнний книговод.

Повітовий Союз Кооператив складався із трьох Відділів: організаційного, заготівельного та торговельного. Організаційний відділ очолював Михайло Клецор, заготівельний — Богдан Мельник, торговельний — Михайло Ковальчук і персональний відділ — Микола Кормелюк. Бази та заготівельні пункти були обсаджені досвідченими кооператорами як: Богдан Назар, Гілярій Папіж, Володимир Мороз, Дмитро Кормелюк, Богдан Бокало і інші. У доповнення їм приходили молоді, ідейні хлопці і дівчата, яких дирекція радо приймала на працю в Союзі, щоб в цей спосіб зберігти їх від вивозу на працю до Німеччини чи на інші примусові праці. Дирекція Союзу маючи добрі

контакти із Урядом Праці — зберігла понад 100 молодих осіб до останньої хвилини існування Повітового Союзу Кооператив.

Дирекція і Надзірна Рада ПСК в Підгайцях 1943 року. Перший ряд від ліва: Микола Кормелюк — секретар, Іван Михайлів — нач. директор, Станислав Лотоцький, Чикета, Богдан Мельник, Евстахій Вороневич.

Не легка була праця в Союзі, бо окупант старався забрати від людей майже усе, та вивезти до Німеччини для "воєнних цілей", а з другої сторони місцеві польські шкідники в уніформах фолькс чи райхсдойчів, робили безпідставні доноси до німецької окупаційної влади на наших людей, які стояли на чолових постах торговельних установ. Жертвою такого доносу впали Михайло Клецор і Богдан Мельник. Лише завдяки енергійним заходам члена Дирекції, Миколи Кормелюка, їх звільнено від вини і кари. Дирекція й персональний склад Союзу, ставились із повним зрозумінням до українського громадянства під оглядом здачі контиґентів наложених окупантом у формі: збіжжя, худоби, паші, птиці та інших сільсько-господарських культур. Повітовий Союз маючи у своїому персональному складі осіб, які брали активну участь в організаційному житті повіту, з повним зрозумінням ставився до вимог і потреб українського підпілля. Повітовий Союз Кооператив в Підгайцях припинив свою діяльність в березні 1944 року. В цьому часі німецькі військові з'єднання "пляново" відступили на захід, а новий червоний окупант переступив ріку Стрипу.

Разом із ростом сільсько-господарських кооператив, постає в Галичині 1907 року в Стрию організація кооперативного молочарства.

Молочарські клітини спонтанно ростуть по селах і містах і у висліді цього створено молочарську централю "Крайовий Молочарський Союз" у Стрию, що його продовженням по війні і по визвольних змаганнях був до 1944 року у Галичині відомий "Маслосоюз". Районову Молочарню зорганізовано в Новосілці 1925 року, як надбудову місцевої кооперативи "Єдність". Спершу вона приміщувалася в домі Йосифа Городиського, а від 1926 року в новозбудованому Народному Домі. Для її організації і динамічного росту багато свої праці доклали: Іван Кардаш, Йосиф Городиський, Захарій Сена й інші. У 1937 році закуплено в Підгайцях, при вул. Юрдика, дім, до якого згодом перенесено з Новосілки Районову Молочарню. По селах були фахові кружлівкарі, які займались відбиранням з молока сметанки, та доставою до Районової Молочарні в Підгайцях. Молочарські пункти були в селах: Теляче, Мужилів, Божиків, Литвинів, Волощина, Шумляни, Слав'ятин, Рудники, Лиса, Швейків, Носів, Завалів Заставче, Угринів, Голгочі, Заставці, Вербів, Новосілка, яка мала три збірні пункти, і Вага. Молочарська Школа в Стрию кожнього року випускала фахових молочарів-працівників до районових молочарень.

Молочарська Конференція в Підгайцях 1937 року. Перший ряд від ліва: Михайло Хитра, книговод, Михайло Ковальчик, інж. Балко — організатор Маслосоюзу, Михайло Зеленяк, директор Р. М., Дмитро Стульновський. Напис тримає Михайло Загородний.

Залучена знімка показує учасників конференції молочарських працівників Районової Молочарні в Підгайцях з дня 8 травня 1937 року. За німецької окупації, директором Районової Молочарні в Підгайцях від початку аж до березня 1944 року був Лев Кобринський.

Українська кооперація була школою громадського життя, поширювала та поглиблювала суспільно-економічний і національний світогляд народу. Замість запланованого ворогом знищення, з допомогою кооперації зростали і міцніли лави сільської і міської української інтелігенції незалежної від сторонніх чинників і тим вартіснішої для свого громадянства, бо їй "присвічувала велика ідея самостійного національного життя рідного народу зорганізованого на нових суспільно-економічних основах". Кооперація, економічно розвиваючись, створювала нові можливості праці для тисячів осіб, та прожитку для їхніх родин. В кооперації знайшли матеріяльну опору інші культурні і суспільні українські організаці, бож вони не діставали нормальної допомоги на свою працю з громадських фондів.

Катастрофа Другої світової війни перервала й кооперативні зусилля українського народу.

Дирекція Повітового Союзу Українських Кооператив в Підгайцях 1936 року. Зліва до права: ряд перший: Іван Михайлів, д-р Григорій Явний, Михайло Криштал, Іван Бакалець — начальний директор, Теодор Боянівський. Стоять: Оленса Мостовий, Іван Мельник, Стефан Кудрик, Іван Паславський, Володимир Пришляк.

О. Мостовий

УКРАЇНСЬКЕ ПРИВАТНЕ КУПЕЦТВО В ПІДГАЙЦЯХ

Невідомо, чи до Першої світової війни було в Підгайцях якесь українське купецьке чи взагалі будь-яке торговельне підприємство. Вся торгівля спочивала в чужинецьких руках, і навіть як хтось з наших людей зачинав би будь-яку торгівлю, це уважалось тоді, чомусь, пониженням. Однак була одна крамниця споживчих товарів, власником якої був Зємба. Прізвище власника вказувало б на його польське походження, але вся його родина ходила до нашої церкви, а він завжди радо приймав наших церковних колядників, яких щедро угощав і завжди давав більшу жертву на церкву як хто-небудь інший.

Вже під польською займанщиною з дочкою старого Зємби оженився Іван Брунець і перебрав торгівлю споживчими товарами, яку змодернізував, включивши також продаж кольоніяльних товарів, а потім ще відкрив харчівню з продажем пива і лікерів. Іван Брунець, свідомий українець, кол. учасник наших Визвольних Змагань, брав активну участь в нашому громадському житті і був членом хору "Боян" у Підгайцях. Другим з черги був Осип Ткачук, який відкрив у Підгайцях харчівню-ресторан з алькогольними напоями. Той брав живу участь в праці аматорського гуртка при читальні Т-ва "Просвіта" в Підгайцях. Іван Брунець і Осип Ткачук мали свої приватні торговельні підприємства в Підгайцях, хоч вони не були уродженцями Підгаєць, ані Підгаєцького повіту.

Уродженець Підгаєць Володимир Овсянецький, інвалід і ветеран з 1-ої світової війни, дістав державну концесію на гуртівню соли. Сам роздрібно соли не продавав, а розподіляв її мішками для української споживчої кооперативи "Повітова Спілка" і для польської споживчої кооперативи "Складніца Кулек рольнічих". Жадний інший приватний споживчий склад тоді соли на продаж не мав, аж поки не наладналось і не унормувалось добування і достава соли; тоді всі крамниці вже мали подостатком соли до роздрібного продажу, і тоді теж зліквідовано гуртівню, а Вол. Овсянецький відкрив свій приватний склад — продажу шкіри на взуття. Готового взуття в нього тоді ще не було. Вслід за тим почали постепенно відкриватись приватні підприємства українських купців, між ними кілька складів так зв. "блаватних товарів", де продавались всякі матеріяли на одежу і всякі полотна.

В торгівлі мануфактурою були зайняті: Михайло Ремізовський, Ярослав Пенкальський, Василь Крамарчук, Василь Каськів, Микола Бойчук, Іван Адамів, Михайло Захарків, Остап Захарків. Ці підприємства вели переважно — до спілки — по двох або трьох спільників разом. Вони розвивалися гарно завдяки тому, що наше українське населення вже було досить свідоме і не спішилось нести свої тяжко запрацьовані гроші до чужинців.

Разом до спілки: Степан Банах, Іван Головінський і Степан Голод заклали великий споживчий склад "Подільський Базар", який гарно розвивався, і коли б не II-га світова війна, можливо був би замінився в гуртівню споживчих товарів. В 1936 році перший український приватний склад залізних товарів, під назвою Залізний Базар "Криця", відкрили три спільники: Михайло Гунчак, Олекса Крамарчук і Олекса Мостовий. Свій успішній розвиток від самих початків базар "Криця" завдячував тому, що Маркіян Курочка з Теребовлі, який мав довголітню практику в залізній бранжі, прийняв одного зі спільників "Криці" на одномісячну безплатну практику в своєму складі. Маркіян Курочка допоміг також довершити перші закупи товарів для Залізного Базару "Криця" в Підгайцях.

В тридцятих роках постали споживчо-реставраційні крамниці, власниками яких були: Остап Ненич, Михайло Ненич і Іван Головінський. Родина Бабяків (2 сестри і брат) мали в Підгайцях аптеку, де можна було набути всякі косметичні товари і ліки без лікарської рецепти. Восени 1937 р. відкрито в Підгайцях другу українську залізну крамницю, власником якої був Іван Кифор. Вона гарно розвивалася, бо наші приватні підприємства не конкурували, а співпрацювали. Конкуренції пробували чужі купці, але більшість нашого населення вже була свідома і на "гачок" чужих купців не ловилась. Слід також згадати про наших м'ясарів, хоч їх зараховувано до ремісників, та вони радше були купцями, бо мали крамниці в місті, де продавали свої м'ясні вироби. Наші м'ясарі були чи не найстаршими українськими купцями в Підгайцях, бо вони вже на багато літ перед І-шою світовою війною мали в місті свої підприємства. М'ясарство у нас переходило традиційно з роду в рід і безперебійно розвивалося аж до 2-гої світової війни. Деякі з наших м'ясарів вели торгівлю на велику скалю, як наприклад родина Неничів. Вони скуповували на ярмарках більшу кількість свиней і товаровими залізничими вагонами відсилали на м'ясну перерібку до більших міст. Наше населення постепенно переконувалося, що торгівля не мусить бути виключно в чужинецьких руках, що наші українські купці здібні навіть краще вести торгівлю ніж чужинці, які до того не раз безмилосердно використовували наших селян і міщан.

Восени 1939 р. наші рідні землі залляла "червона повінь", і вся-ка торгівля завмерла. Хто ще мав деякі невеликі запаси товарів, той випродував їх по неймовірно високих цінах, бо грошей у всіх було повно, але вартости ці гроші вже не мали. Всі гуртівні були знаціона-лізовані зараз же в перших днях після приходу червоних окупантів на наші землі, а товари з тих гуртівень були вислані на "родіну". Леґальна, вільна, приватна торгівля загинула на наших землях, а її місце зайняв "чорний ринок", який там і досі процвітає і так довго триватиме, як довго буде при владі червона диктатура.

**
*

Минко з Винниць

ПАЦИФІКАЦІЯ

Закріпивши свою владу на західно-українських землях, поляки зразу почали їх полонізувати. Політика уряду, тактика адміністрації та протиукраїнські наставлення польських кругів на низах витворювали серед українців гостру реакцію. Боліючи над недавною втратою державности, українці взялися з повним ентузіязмом до розбудови свого суспільно-громадського та політичного життя. Швидкий ріст мережі просвітянських, виховних, кооперативних організацій сприяв буйному ростові національної свідомости широких мас та кристалізації політичної думки провідних українських верств. В парі з тим зростала політична акція. Головно після Віденського Конґресу Українських Націоналістів, на якому Українську Військову Організацію (УВО) перемінено на Організацію Українських Націоналістів, уможливлюючи ширшим колам свідомого активу включитися в її членство. Почалися частіші протипольські саботажні акції (палення двірських стирт, перетинання телефонічних дротів і т. под.). Такий стан тривожив польський уряд і він постановив силою спинити ріст суспільно-громадського життя і політичних акцій в Східній Галичині.

В літі 1930 року розв'язано польський сойм. Тодішний міністр внутрішніх справ, Броніслав Перацкі, очевидно за порозумінням уряду, зарядив пацифікацію українського населення у Східній Галичині, зокрема у її свідомих повітах. (Як відомо, за цей злочин міністр Перацкі згинув на вулиці Варшави влітку 1934 року, з рук боївки ОУН). Підгаєччина, як один із найсвідоміших і найактивніших повітів у Східній Галичині, був, мабуть, найважче "спацифікований".

В Підгайцях.

В неділю, 22-го вересня 1930 року, пізнього пополудня прибули до міста перші відділи польських жандармів. Розійшлися по вулицях і ціле місто роїлося від темногранатових мундурів поліцаїв, озброєних крісами, багнетами, револьверами та палками. Серед населення кружляли чутки, що завданням поліції є шукати за зброєю, що залишилася з Першої світової війни.

Пацифікація почалася зараз таки в ночі, з неділі на понеділок. Тоді спершу побито, а відтак арештовано: Івана Бакальця — директора Повітового Союзу Українських Кооператив, Теодора Боянівського і Ярослава Шпундера (оба урядовці ПСК), Д. Бокала (кооператор) і В. Овсянецького (купець) — оба інваліди, Дмитра Сену, урядовця ста-

роства, Стефана Кучму, суспільно-громадського і церковного діяча, його сина Антона, теолога й багато інших. Про це говорять самі жертви пацифікації у книзі "На вічну ганьбу Польщі" виданої 1931 року в Ню Йорку.

Отець Михайло Блозовський пише про своє побиття:

"23-го вересня 1930 р. прийшла карна експедиція державної поліції Ч. 8 до Підгаєць. О год. 11:30 перед полуднем я ішов на годину релігії до школи. На вулиці задержав мене поліцай з карної експедиції в товаристві місцевого поліцая і забрав мене до магістрату. Комісар, що урядував там заборонив мені відповідати моєю рідною мовою на запитання. Будучи в канцелярії магістрату я побачив старенького урядовця "Дністра" — Антона Ласовського, що його повели кудись. Тоді я почув його крик. Незабаром прийшло кільканадцять поліцаїв, забрали мене й наказали мені вести їх до свого мешкання. Там наказали мені видати їм протидержавну літературу та зброю. Коли я заявив, що цього не маю, почали робити ревізію (обшук). Підчас ревізії нищили все, що попало їм під руки. Всі книжки богословської бібліотеки порозкидали по підлозі. Через годину вся кімната була в руїні. Нічого протидержавного не знайшли, але це їм не перешкодило називати мене під час обшуку різними образливими словами: "с....й сину", "гайдамако", "большевіку", "подпалячу", "бандито" і т. под., погрожуючи палками. Забрали кореспонденцію і повели мене назад до комісаря. Течку віддали комісареві, а мене відвели до темної келії. За стіною відбувалася екзекуція (биття) і я весь час чув страшні крики.

Около год. 5:30 веч. прийшов до мене поліцай, засвітив електричною лямпою в очі, і почав мене бити куди попало: по лиці, голові, під грудями, копати ногами. Опісля заявив, що це ще не кінець, бо тепер буде переслухання (зізнання). Около 7:00 год. вечора витягли мене з келії й завели до магістратської шопи. В шопі було кільканадцять поліцаїв. З галасом і прокльонами кинулися на мене. Стягнули плащ і лише в реверенді кинули мене на землю і почали бити. Один з поліцаїв затулив мені рота, щоб не було чути крику, а інші били мене понад чверть години, вигукуючи при тому: "на, маш Україне". Після того мене напівпритомного відвели назад до келії.

До келії приходили гуртами поліцаї, глузуючи, давали мені моральну науку: "Ти не пан-отець, а бандит". До сьогодні Польща шанувала таких громадян як ти, від сьогодні не буде. Польща є надто сильна і закордону не боїться. До суду не звертайся, бо там оборони не знайдеш. А коли те, що тут з тобою робиться ти розголосиш, — сказав один із поліцаїв, я передягнуся і перший пущу тобі кулю в лоб". Такі моральні науки тривали більш чим годину. Зогиджували все, що для людини найцінніше. Очевидно, всіх "наук" я не міг вислухати, бо з болю знепритомнів.

Пізно в ночі привели мене до коменданта відділу карної експедиції. Він так же само з вульгарною мовою звертався до мене, і заявив, що як я не змінюся, прийдуть ще раз бити. Віддав мені течку і наказав іти до дому. Проходячи подвірям міської управи я увійшов у шпалір поліції. Палками і прикладами крісів побиваючи мене випровадили на дорогу". (Стор. 38-40).

Відомий правник, оборонець українських політичних в'язнів, д-р Євген Ловицький, від перших хвилин пацифікації пробував інтервеніювати в старости про це безправ'я польської поліції. Всі заходи були надаремні. У бюрах староства одержав відповідь, що "пан староста виїхав в урядових справах до Тернополя", а відтак це йому повторювано на телефонічні запити. В бюрі бурґомістра Підгаєць одержував також подібну відповідь: "Бурґомістр Маріян Домадзєрскі є поза містом". Згодом виявилося, що оба названі були в місті та були докладно інформовані про перебіг пацифікації. Бурґомістр пізної ночі бував серед скатованих співмешканців міста, деяких звільнено на його доручення.

Інша жертва пацифікації, Василь Починок, студент права на Львівському університеті, розказує про своє пережиття. Зізнання, що його подаємо в скороченні, зложив перед німецькою поліцією 12-го листопада 1930 року, в місті Ляунбурґ, після втечі за кордон. Зізнання підписали кримінальний секретар Бухав і асистент Ротер.

"Свої студії в університеті я зорганізував так, що частину часу перебував у Львові, а частину в родинному місті — Підгайцях, бо ж на постійний побут у Львові не міг собі дозволити через брак гроша. Саме тоді, коли я перебував в місті, до Підгаєць прибула карна експедиція. 22-го вересня 1930 року в Підгайцях проголошено стан облоги. Притокою до того послужили саботажі, що тоді діялися на терені повіту. Тої ночі призначено мене і моїх двох друзів: Ярослава Сену і Володимира Данькова сторожити Повітовий Народний Дім, бо до нас дійшла чутка, що його мають вночі спалити. Звечора урядовець філії т-ва "Просвіта" Іван Даньків повідомив органи безпеки про нашу сторожу. Варту ми почали около 8 год. ввечорі. В місті крім міської сторожі та "стржельців" не було нікого. Около 12-ої год. ночі підійшов до нас Казимир Домбровскі, студент медицини в Варшаві, що тоді був на відпустці, в товаристві нижчого урядовця Бялогродского і зажадали від нас виказок на право сторожити Народний Дім. Наші вияснення не мали успіху. Нас забрали зі собою до магістрату. По дорозі прилучився до нас екзекутор Бурковські, який, як згодом виявилося, слідкував за нами з укриття та деякої віддалі. До канцелярії магістрату увійшов якийсь позамісцевий поліціянт, кримезної будови, від якого несло алькоголем і запитав де арешт (в'язниця), в якій ми були. Він став біля дверей і вигукнув: "Ярослав Сена, ходзь тутай, як сен називаш?" Сена відповів. "Ідзь", сказав полі-

цай і потрутив його в темний коридор при тому сильно вдарив грубою палкою. Те саме він зробив із нами. Усі ми ввійшли в келію. Тут він нас по черзі сильно бив. Усі ми з болю сильно кричали. Я знепритомнів. Коли я очуняв, поліцая вже не було. Крім нас у келії були ще три молоді хлопці з Бібрки, три волоцюги підозрілого типу та один хлопець з Носова. Разом 10 осіб. В келії було дуже брудно та стухле задушливе повітря.

Другого дня коло п'ятої під вечір я почув страшні зойки із шопи. Вони були інакші від тих, що довелося чути ранком і на протязі дня. Зойки ставали то сильні, то слабші, а то зовсім втихали. Мабуть катовані люди затрачували притомність і тоді вже не могли кричати. Коло 7-ої год. викликали Ярослава Сену. Внедовзі принесли його скатованого на ношах і забрали мене. Ведучи до шопи питали мене по дорозі про всячину. Привівши до шопи наказали роздягнутися. Коли я не виконав доручення, мене роздягли, кинули на землю і почали бити. Щоб я не міг кричати, один з поліцаїв вложив мені до рота свій черевик, двох держало мене за руки, а інші відчислювали своїх 25. При неповній перелиші комендант наказав повторити порції. Я вже не пам'ятаю їх, бо затратив притомність. Мої знайомі, свідки тої події сказали мені пізніше, що друга порція була така сама як перша.

Около 10:30 вечором прийшов до нас бурґомістр Домадзерскі і сказав, що ми звільнені. На наш запит чому нас так сильно скатовано відповів, що нас приповлено коло мешкання проф. Кипріяна Малиса, якого ми мали намір вбити. Це було видумане, бо проф. Малис був українець, жив на Старім Місті, був директором хлоп'ячої школи в Підгайцях.

Повернувши до хати я пролежав в ліжку 14 днів. До мене приходили мої знайомі, сусіди й приятелі й розказували про події в місті. Розказували кого арештували, кого сильно, а кого слабше побито, в кого переведено ревізію.

Нас, перших арештованих, тримали в старому магістраті, а в шопі катували. Згодом чергових арештованих замикали в новому магістраті, що був в поблизу, а катували у пивниці, звідки зойки катованих виходили слабше.

На мою думку найважче був скатований мґр. права Олекса Яворський, посол до польського сойму; також о. Михайло Блозовський, д-р ветеринарії Григорій Фаріон та нотаріяльний конципієнт Когут. Катованих можна б поділити на групи. Згаданих повижче осіб не можна определити до ніякої групи, бо вони були скатовані найважче в нелюдський спосіб. До першої групи можна б зачислювати тих, що діставали денно по 3 порції. Вечірня була найповша. В цьому відношенні найгірше було з родиною Головінських (5 осіб), студентом теології Антоном Кучмою, Михайлом Корпаном (з Голендрів),

Антоном Ласовським (65 років), Іваном Даньковим, організатором просвітянського руху в повіті. Родину Головінських пов'язано із Головінським, провідником УВО у Львові. Їх арештовано п'ятеро в один час. Не лише скатовано Головінського (батька), сина Бориса, але також найменшого Нікона ,учня народної школи.

Дещо легше скатованими були: Іван Бакалець, дир. ПСК, Теодор Боянівський, Ярослав Шпундер, Дмитро Сена, Дмитро Бокало, Володимир Мушкевич, студент телогії, Володимир Овсянецький, Михайло Елиїв та інші. Ціла низка інших осіб були пацифіковані раз або два (Іван Головінський) і їх можна зачислити до третьої категорії.

Все те, що я тут заподав, переніс на власному тілі. Про це можу всім і при кожній нагоді розказати. Дещо виздоровівши від побоїв, я 8-го жовтня 1930 року поїхав до Львова здавати іспити. Згодом я довідався про дії військової карної експедиції в повіті. Довідався також, що в моїм домі поліція перевела ревізію, питаючи при тому про мене. Не хотячи ще раз попасти в руки польської поліції, я вирішив втекти за кордон. Після деяких труднощів мені пощастило знайтися поза засягом польської влади. Хоч не легко мені живеться, то всеж таки я вдоволений, що живу між культурними людьми, що поводяться зі мною як з людиною, а не звіриною, як це було в Польщі.

Листопад, 1930 року.

Василь Починок, студент права
Львівського Університету.
Ст. 42-48.

В повіті...

Ще до Першої світової війни Підгаєччину зачислювано до найбільш свідомих повітів у Східній Галичині. В міжвоєнних роках динамічний ріст суспільно-громадського життя, жвава діяльність культурно-освітніх організацій, а зокрема дії УВО, пізніше ОУН, уважалося поважною загрозою для польської окупаційної влади. Тому як на місто так само й на села Підгаєччини були прислані сильніші відділи поліції і частини 9-го полку уланів з Теребовлі, для переведення пацифікації. В більшій та в меншій мірі пацифікацію переведено в таких селах повіту: Богатківці, Боків, Вербів, Вівся, Вишнівчик, Галич, Гайворонка, Голгочі, Завадівка, Заставче, Зарваниця, Золотники, Котузів, Лиса, Марцелівка, Маркова, Мозолівка, Мужилів, Новосілка, Носів, Росоховатець, Семиківці, Середнє, Сільце к. Підгаєць, Соколів, Сокільники, Старе Місто, Теляче, Швейків, Шкіндерівка, Шумляни Великі. Це громади, в яких пацифікація зробила великі спустошення. Усі 31 громад, тобто близько половини сіл повіту. В інших, незгаданих тут селах, пацифікація була значно меншого розміру. У

цих селах в більшості зруйновано читальні "Просвіти", кооперативні крамниці, молочарні та інші суспільні надбання. Важко пацифікованих було 165 осіб, в тому 4 смертні випадки, кільканадцять випадків смерти було в найближчому часі після побиття. Сотні осіб були пацифіковані легше в тому немало жінок та шкільної молоді. Арештовано поверх 300 осіб. З них кільканадцять сиділи 4-6 тижнів в тюрмі.

Про пацифікацію в окремих селах повіту поміщені згадки в описах сіл, на іншому місці в цьому Збірнику. Тут поміщуємо зізнання свідків-очевидців, а в кількох випадках жертв цих злопам'ятних подій, подаючи джерела.

БОКІВ:

Зізнання Василя Галія, уч. VIII кл. гімназії. стор. 81 - 85.
(Скорочено)

"До села прибув відділ кавалерії 9-го полку 4. X. 1930 р. і перебував там 6 днів.

4. X. 1930 р. коло 4 год. ранку збудили мене й мого колегу, Дмитра Мирона, що тоді в мене гостив, звуки карабінових стрілів, ґранатних вибухів і скорострілів. Миттю я зрозумів, що та стріляннна означає, бо вже від кількох днів доходили до нас чутки про те, як поводяться карні експедиції по сусідніх селах, а тому ми швиденько вдяглися та вибігли на подвір'я. Тут побачили ми, що багато людей зі страхом утікають на городи та до лісу. Бігли босі, роздягнені, без шапок, одне слово — хто тільки в чому зірвався з ліжка, а при тому розпачливо кричали: "Боже, що то буде?". Ми з моїм товаришем побігли чим дужче до лісу, бо звідтіль, звідки втікали люди, було чути крик та лемент. По дорозі прилучився до нас мій товариш Онуфрій Когут, і ось так у трійку вбігли ми на подвір'я Йозефа Жендзяновського, забігли за будинок і розглядалися якби дістатися до лісу, що був 5 хвилин дороги. В ту мить ми побачили Миколу Броновського, який з протилежного боку вбіг на город перестрашений і рівнож втікав до лісу; ми на хвильку спинилися, бо хотіли побачити чи це йому вдасться. Весь час ми чули страшні крики, плач, благання рятунку. Нараз ми побачили, що за Броновським, що вже був посеред городу, женеться чотирьох уланів із витягненими шаблями; з криками" "Стій, ск... сину!", улани дігнали його і почали бити. Спочатку він кричав, але потім крики затихли, і було лише чути звуки ударів. Ми думали скористати з того, що увага уланів була звернена на Броновського, й хотіли втікти до лісу і вже були перебігли через перший город, коли з лісу вискочили улани на конях, почали на нас стріляти і гнатися за нами. Тоді мої товариші сховалися в будинках, що були в поблизу, а я кинувся назад, до дому Йозефа Жендзяновського; улани гналися за мною й

увесь час на мене стріляли. Але улани, що били Броновського, перебігли мені дорогу. Я скинув плащ, перескочив через кільчастий дріт і вбіг на подвіря Жендзяновського, який стояв на порозі своєї хати й дивився на те все. Я вскочив у його хату. За хвилю ввійшли до хати два улани із карабінами готовими до стрілу та запитали мене: "Чому, кабане, втікав?" Я мовчав. Тоді вони вивели мене на дорогу, сіли на коней і погнали мене до села. До них прилучився капраль Майка, який підчас погоні за мною скочив конем через кільчастий дріт і розбив собі об дерево голову. Зі словами: "Бачиш, гайдамако, що я зробив собі через тебе?" ударив мене кілька разів по плечах і наказав уланам запровадити мене до пана ротмістра. Мене запровадили до ротмістра Томашевськоро, який зі словами: "Пластун, гайдамака, підпалювач!" почав бити мене грубою тростяною палицею по голові й по грудях, що аж мені в очах почорніло. Нарешті віддав мене уланам зі словами: "Маєте його". Улани зіскочили з коней, почали сильно бити мене кольбами по плечах та попід груди, аж мені віддих замкнуло. Я впав ниць, а ротмістер став мені чоботом на голову й наказав уланам бити мене кольбами по цілім тілі. Я знепритомнів, і не знаю як довго вони мучили мене. Коли прочутився, не міг встати. Тоді ротмістер ухопив мене за волосся, підніс і почав бити по лиці з обох боків. Тим часом над'їхав поручник Заремба (родом з Підгаєць) приклав мені до голови револьвер і сказав: "Пане ротмістер я того кабана застрелю, бо він кинувся на мене під лісом" (свідок цього Микола Цетнарський, син Павла). Зазначую, що поручника Зарембу я перед тим ніколи ніде не бачив. На те ротмістер відповів: "Це пізніше!", а уланам наказав відвести мене до інших арештованих.

Коли ми прийшли на майдан, то я побачив там таке: багато людей стояли там босі, без шапок, у два ряди, зв'язаних шнурами, між тими рядами бігали улани й били кожного, де попало. Люди страшенно кричали від болю і благали помочі та милосердя. Селянина Тимка Калана поклали на колоду й з десять уланів били його немилосердно. Зі всіх сторін села вели улани зв'язаних людей і страшенно били їх. Люди від тив ударів падали на землю.

За деякий час привів пор. Заремба жінку голови т-ва "Сокіл", Евдокію Почигайло, почав її бити і копати ногами та кричав, щоб сказала де її чоловік, бо інакше її заб'є. Також привели війта, Омеляна Пащака. Його скували, били по лиці та казали, що в його селі бути саботажі, а він винуватих не викрив. Згодом його відпустили. Нас, около 50 чоловік, пов'язаних шнурами, запровадили до хати, де знова били по цілім тілі. Сюди також привели місцевого пароха, о. Петра Кабляка. На порозі копнули його і сказали: "Марш, попе кабануф, до кабануф, там усіх бунтуй та не забудь їх висповідати, бо сьогодні буде їм всім кінець!".

О другій годині прийшов жандарм (ім'я невідоме), і почали нас вичитувати. При тому декого відпускали на волю. Звільнений проходив в сінях між два ряди уланів, вони били кожного, куди попало. В хаті лишилося нас п'ятнадцять, разом із священиком. Звільнених завели під стодолу (ми бачили це крізь вікно), і капраль Гут наказав всім клякнути й молитися за здоров'я ротмістра, "щоб довго жив і проклятих кабануф бив". Так само казав молитися, "щоб кінь ротмістра добре їв і здоровий був". Підчас того один улан з бритвою, а другий з машинкою, вистригали через голову проділ. Це все бачив сільський постерунковий Смак і лише глузував із того. Потім усіх пострижених і виголених завели до хати Еміля Кіряка, звідки по одному викликали до клуні. Кожний проходив між рядами уланів, які били киями. У клуні покладали кожного на лавку, один улан сідав на голову, а чотири били до непритомности. Онуфрія Когута і Дмитра Мирона клали двічі, бо вони забули подякували за побиття і гарненько вклонитися. Відтак усіх звільнили. Згодом залишених штабовець Горовіц вивів на дорогу й наказав священикові Каблякові стати попереду, а нам двійками йти за ним. Отцеві П. Каблякові наказав командувати, а нас всіх бив по головах і плечах та наказував співати: "Єще Польска не згінела". Так під командою священика Кабляка йшли ми зі співом селом. Щодесять кроків усі ми, разом з о. Кабляком, сідали на землю, а Горовіц бив куди попало. Свідок — Михайло Галій, син Олекси. Так завів нас Горовіц до сільської хати. Там ми мусіли роззутися і поскладати взуття під стіною, а під протилежною самі сісти. Кожного бив по підошвах, відтак плюнув і вийшов. У ночі Горовіц декілька разів наказував всім виходити босоніж із хати на двір. Там виправляв різну "муштру" на купі каміння. Після того командував бігти всім нараз до хати. При вході всі товпилися і тому кожного обдаровано новими побоями. Так проминув перший день і ніч.

Другого дня жандарм і три військові сержанти запровадили мене до хати Івана Кривоноса. Там відбувалося переслухання. До мене звернувся жандарм і сказав: "Скажи всю правду, а тоді дістанеш папір від п. ротмістра й підеш собі до дому". (У нас у квітні і травні було два підпали: постерунок (станиця) поліції і кольоністів. У зв'язку з тим арештували мене і мого товариша, Зеновія Фурдея і відвезли до тюрми в Бережанах, де ми просиділи по два з половиною місяці. Суд звільнив нас обох з тюрми. Я вийшов здоровим, а Зеновій Фурдей божевільним. Про його хворобу знало ціле село, а також лікар, д-р Григорій Явний з Підгаєць. До ніякої провини я не признався. Тоді жандарм сказав: "Ми тебе не заб'ємо, але так тобі догодимо, що сам здохнеш". Тоді обскочили мене сержанти, здерли одяг і поклали на лавку. Один сів мені на голову, інші тримали ноги, а чотирьох били мене до затрати притомности. Так я чотири рази непритомнів. Про-

токолу слідства не списували, бо, мовляв, він член УВО нічого їм не скаже. Мене побили так, що я вже не мав сили повернутися до арештованих товаришів — мене туди приволікли. Подібно скатували Михайла Когута, Степана Сабата, Омеляна Боднарчука, Михайла Пащака, Тимка Калана й Михайла Почигайла. Питали про Зеновія Фурдея. Згодом виявилося, що його застрілили в лісі. Дістав кулю з револьверу в голову з заду. Вбивство поліція мотивувала тим, що, мовляв, Фурдей намагався втікати. Так і згинув умовохворий З. Фурдей.

Так нас катували чотири дні. Військо кватирувало в селі 7 днів. До мешкання пароха о. П. Кабляка привели оркестру й завели забаву. В селі ловили дівчат і змушували їх танцювати. На протязі того часу важко побили і знищили домашнє устаткування: Михайла Галія, с. Онуфрія, Пилипа Гуда, Анастазії Почигайло, родини Затварницьких, Федя Болиновського, Кирила Безпалка, Павла Когута і багато інших. Свідок цього є господар Віктор Почигайло та мешканці села Боків.

Богатківці.

Преосвящений Владика Іван Бучко, разом з о. Ярославом Чемеринським об'їхав терен польських погромів над українським населенням у Бережанщині і Підгаєччині 1930 р. З тої поїздки о. капелян Чемеринський прислав звідомлення у формі листа до о. Михайла Мартинюка в Норт Дакоті (ЗСА). Цей лист був поміщений у часописі "Америка" з 20. XI. 1930 р.

"В Богатківцях о. Євгена Мандзія катовано жахливо. Має вісімнадцять тятих ран багнетом. Жандарм скакав чобітьми йому на груди й так його толочив. Облили його гарячим молоком, відтак придавили шафою з одягом. У хаті ніодної цілої речі.

Вандалізм дійшов до вершка. Хрести поламано. Образи побито, багнетами проколено образи Ісуса Христа і Матір Божу. На долівці лежать частини нової машини від шиття, грамофону, стінного годинника. Кусні з цитри, скрипки, гітари, кухонне начиння і тому под. Книжки, метрики та інші друковані та писані речі вимішані з саджею з печей, склом, черепям, збіжжям, мукою, крупою і т. под. Богослова Якимця також покалічено багнетами. В о. Мандзія пограбовано багато речей, між іншими: білизну, убрання, золотий жіночий годинник, інше. Не пошановано також церкви. Там переведено ревізію і осквернено хоругви, зокрема вишивані. Крім о. Мандзія побито також його 11-літню дочку, Іванку, директора місцевої школи Рижевського та кільканадцять свідомих селян".

Стор. 36.

Вербів.

"Карна експедиція прийшла до підгаєцького повіту 28-го вересня 1930. Між іншими селами закватирувалася у Вербові, що вже спацифікований. Пацифікація у Вербові (також в інших селах) відбувалася так: господарство обложено поліцією довкруги. Частина поліціянтів нищить нутро хати, другі нищать все на господарстві. Розшивають дахи, ломлять двері, господарське знаряддя, пасіку, тощо. В хаті, під претекстом пошукування зброї, копали яму. В неї згодом скидали домашнє устаткування, поламані меблі, книжки, одяг, а на те виливали молоко, нафту, квашені огірки, а так сипали муку, збіжжя, все, що далося руйнувати. Інша група била тих, що був на їх списку. Підчас побоїв малолітній хлопчик Лапчак зізнав, що Мізерний, студент університету, наказав йому палити панські стирти та багатші господарства. Мізерного арештували негайно. Його побито сильно в часі слідства. Очевидці розказували, що підчас катування його двічі відливали водою, щоб привернути до притомности. Скатованого перевезли з Вербова до Підгаєць. В тюрмі в Підгайцях я зустрів Мізерного в ночі 23-го вересня".

Стор. 44.

"У Вербові збили о. Антона Содомору так, що він дістав чорну мелянхолію. Його жінку, Ірину, і дочку Марійку також тяжко побили. В хаті руїна. Учителя Романкова покалічено багнетами, і скованого в кайдани вдягли в сокільську шапку, били і волочили по селі. При тому приговорювали: "Тераз вєми кого біць! Відаць, же естесь українец!" (Тепер знаємо кого бити. Видно, що ти українець). В кооперативі подіравили бляшаний дах; зірвали частину, а в середині зовсім здемолювали. У свідомих людей порозшивали хати, поробили подібне знищення та важко їх побили".

З листа о. Ярослава Чемеринського,
"Америка", 20. XI. 1930 року.

Вишнівчик. Зізнання Марії Чолієвої.

"Я є жінкою греко-кат. священика, маю середню освіту з гімназіяльною матурою, маю 8 дітей. У вересні 1930 року я мусіла піддатися операції, після якої лежала в ліжку. В тім стані застав мене злощасний день 26-го вересня 1930 року. Коло 10 год. ранку з'явилася у нас карна експедиція польської державної поліції. На вступі старшина, що його звали майором, відкомандерував 4 поліцаїв до нас, на приходство. Поведінка поліцаїв була скрайно груба і нечемна. Вони були озброєні в палки. Двох із них, з криком і лайкою розпочали ревізію в одній кімнаті, два інші залишилися в моїй кімнаті, де я лежала, щоб перевести ревізію. Під час ревізії обкидували мене та при-

сутніх дітей ординарними словами. Один із них звернувся до моєї 16-літньої доньки, Лідії, учениці 6-тої кляги гімназії із запитом чи вона українка. Одержавши притакуючу відпівдь, попав у фурію, викрикуючи, що українці дістають тепер по .....

Під час ревізії не знайдено нічого протидержавного. Після короткої наради в сінях усіх 4-ох жандармів, вони увійшли до кімнати, щоб виконати останній акт чинности. Щоб мати вільну руку, показали мойому чоловікові палкою, щоб він з дітьми вийшов до другої кімнати. За ним замкнули двері і на сторожі поклали одного з поліцаїв. Потім один з них зняв зі стіни портрет Тараса Шевченка, поклав на стіл, витягнув його багнетом із рам, держав в одній руці його, а в другій багнет, і вимахуючи ним запитав: "Кто то єст?", "то ваш Буг?". (Хто він є?, це ваш Бог?) Подер портрет, взяв рами і вдарив ними мене по голові. З болю і переляку я знепритомніла. До притомности я повернула на підлозі підчас биття двома поліцаями, що стягнули мене з ліжка. Били по цілому тілі. Побої припинилися тоді, коли мій чоловік насильно вдерся до моєї кімнати і станув в моїй обороні. За хвилю почувся крик у сінях, де інший поліцай побивав нашу доньку Лідію та другу, 9-літню Марусю.

По тих побоях почали нищити все, що було в моїй кімнаті, кухні і спіжарні; розбивали вікна, ламали шафу з одягом, крісла, зруйнували піч та все інше; в спіжарні попороли міхи з зерном, мукою, крупами, вимішали все з пірям і прядивом. Підчас того погрому один із наших дітей, 7-літній хлопчик втік зі страху в поле і щойно пізно вечером його привели до хати. Незважаючи, що я побита, напівжива, поліцаї весь час, аж до пізного вечера приходили до нас, глумилися над нами, погрожуючи, що мені ще доправлять. Коло півночі прийшов посланець з громади, щоб на 2:30 ночі приготовити підводу для поліцаїв.

В голоді й холоді, з острахом, що кожної хвилі може повторитися пережите, ми провели цю злої пам'яти ніч. Внаслідок побоїв, дочка Лідія дістала розстрій нервів. Я досі терплю на біль костей і атаки серця".

Марія Чоліева, голова кружка
"Союзу Українок" у Вишнівчику.
"На вічну ганьбу Польщі", стор. 56.

Голгочі:

"В Голгочах о. Василя Костюка били трьома наворотами та провалили голову кольбою. Його жінку, яка в полозі лежала, стягнули з ліжка, щоби перевести ревізію. Відтак на її очах здемолювали

хату. Вона в пологовій гарячці бореться зі смертю. З людьми та сама трагедія. Тут нас придержала знову поліція, що хотіла Єпископові перешкодити сконтактуватися зі своїми вірними. Аж на рішучу поставу уступила".

(З листа о. Я. Чемеринського)

Заставче:

Клюб українських послів. Інтерпеляція Ч. 6 до міністра військових справ у Варшаві.

"...Під проводом польового жандарма вдерлися уланы до дому Петра Пришляка, страшенно його побили і знищили ціле хатнє устаткування, убрання, білизну, перини, подушки, двері, вікна, шафу, софу, столи й навіть маслобійку, спричинили тим усім шкоду на 1,400 зл. Подібним способом знищили Івана Скіру (шкоди на 200 зл.), Василя Дідурика (шкода на 600 зл.), при чому забрали два годинники і 200 кг. вівса, і примусили купити для уланів напоїв на 72 зл. Нарешті забрали його разом із сином Володимиром і страшенно їх побили, при чому примушували батька, щоб власноручно бив нагайкою свого сина, після чого їх обох збили так, що аж зомліли. При тім були присутні поручник Заремба та вахмістер Ґоровіц"...

Сільце к. Підгаєць

Клюб українських послів. Інтерпеляція Ч. 6, до міністра військових справ у Варшаві.

"В Підгаєцькім повіті оперував від 28. IX. до 13. X. 1930 р., відділ 9 полку уланів з Теребовлі під проводом ротмістра Томашевського, поруч. Заремби та підофіцерів Ґоровіца і Ґута.

До села Сільце к. Підгаєць, прибув той відділ 28. IX. 1930 р. та розташувався лише в українських господарів. Розташувавшися, казали уланы українським мешканцям чистити та поїти коні, при чім примушували до цього також і жінок. Коло 9 год. вечера ввірвалися уланы до мешкання Дмитра Колодницького, де відбувалося весілля й розігнали весільчан, а якийсь підофіцер почав питати за "молодою", бо він "хоче її розпочати", й молода мусіла була втекти. По розгоні весільчан, забрали уланы з собою весільну музику й зі співом та криком пішли під дім "Просвіти", де містилася тутешня кооператива. Покликали крамаря кооперативи й биттям примушували його, щоб відкрив крамницю; коли ж він усе ж не хотів відчинили її, побили його уланы карабінами, розбили замок у дверях, вдерлися до кооперативи і, наказавши музиці грати, під її звуки знищили та й пограбували товари. Товари непотрібні їм, муку, сіль, збіжжя, й т. п. зси-

пали на купу, змішали все разом і на останку полляли нафтою. Потім пішли улани до домівки читальні "Просвіти" і, наказавши музиці грати біля дверей, знищили під звуки інструментів ціле уряджения читальні: декорації, образи, фіранки й т. под. Після того наказали музиці грати жалібного марша і під той марш пішли вулицями села до одної хати на кінці села, де влаштували собі забаву з танцями, підчас якої ходили по хатах, будили селян, шукаючи дівчат. Селяни, в яких кватирували улани, ніби на наказ команданта відділу, мусіли давати кожному уланові горілку, дві печені курки, дві пачки найліпшого тютюну, п'ять золотих готівкою та 100 кг вівса для коней...

П'яні улани казали возити їх з музиками по селі, при чім виспівували сороміцьких пісень. Команданти відділу не тільки не забороняли тих вибриків, але навіть один із офіцерів увірвався в ночі з вояками до мешкання тутешнього учителя, Евстахія Вороневича, і з вигуками стріляв із револьверу до портрету Шевченка, що висів на стіні"...

Шумляни Великі:

"Відділ уланів, що кватирував у Бокові робив наїзди на сусідні села. Тричі наїздив на Заставче, деякі села навідував лише раз, в тому також Шумляни Великі.

Відділ уланів прибув до села 8-го жовтня 1930 р., над вечір. Окружили господарства свідоміших селян і проводили свої практики. Найважче були спацифіковані Томко, Степан і Антін Скотники. На господарстві вбили прив'язаного собаку, в стайні свиню, декілька курей, знищили пасіку. В хаті здемольовано все домашнє устактування, харчі, одяг, кухонне начиння.

Тоді, як Анна Скотник відкинула любовну пропозицію уланів її побито і відділ від'їхав із села.

Варто підкреслити, що в Шумлянах Великих ніяких саботажних акцій до часу пацифікації не було"...

("На вічну ганьбу Польщі", стор. 86-88.)

Зарваниця:

"У Зарваниці о. Василеві Головінському відраховано 200 буків. Кров'ю плює, чисто живий труп. Жінку, Марію, в полозі тортуровано морально; наприклад, на її очах українського громадянина Гапія змушували скакати з даху на землю, і під звуки скрипки, на яку він сам мусів грати, під удари буків танцювати. О. В. Головінського катував поліцай ч. 662. Командував ним комісар Ґрабовський зі Львова. Знищено капітульний дім"...

(З листа о. Ярослава Чемеринського)

Мозолівка:

"В Мозолівці о. Кмицікевича пощадили, але село як по буревію. В дослівному значенні всі хати розшиті, бляха подіравлена як решето, ґонтові дахи поколені, дахівка в черепках. В селі нема води, бо поліція спустила туди гноївки і пір'я з подушок і перин. Готове збіжжя злито нафтою. Майно пограбовано, стіжки порозкидані і змервлені. Свині і товар (домашні тварини) пограбовані, кури постріляні. Згвалтували (знасилували) 4 дівчини"...

(З листа о. Ярослава Чемеринського)

**
*

IV.

МІСТЕЧКА І СЕЛА ПІДГАЄЧЧИНИ

Зоряна Яворська-Сокольська

БЕКЕРСДОРФ

Бекерсдорф лежить навпроти с. Новосілки, на правому березі Коропця, де ріка залишає Новосільський став і пливе 6.8 км. до Підгаєць. Село створили німецькі колоністи з 1784 р., і як колонія воно проіснувало до 1940, коли німці виїхали до Німеччини.

Заснування села Бекерсдорф датується літом 1784 року, коли ще перша його назва була Фелькенштайн. Під цією назвою проіснувало село до 1787 р., коли його перейменовано на Бекерсдорф. Назву села знову змінено в 1936 р. на Бекеруф, під тиском польської денаціоналізуючої політики.

Колонія постала в наслідок звернення пані Констанції Роґалінської, тодішньої власниці Підгаєць і окружних сіл, до австрійського уряду за 60 колоністами (50 селян і 10 ремісників), щоб поселити їх на своїх маєтках. Саме в 1784 р. австрійський уряд почав першу колонізацію новоприлучених після розбору Польщі земель, з метою піднесення їх життєвого рівня.

Будову колонії було доручено шляхтичеві Дульскому, спадкоємцеві графа Скарбека. На цю будову Констанція Роґалінська одержала 30,000 ґульденів, за що зобов'язалася побудувати село за планом австрійського уряду.

Бекерсдорф засновано на землях відрізанних від сіл Мужилова, Старого Міста і Загайців за вимірами австрійського уряду.

Перші колоністи прибули в серпні 1784 року і були це 54 протестантські німецькі родини (лютерани і кальвіністи), з чого 16 — ремісників. Всі були невдоволені своїм переселенням. Вони не хотіли осідати на приватних землях пані Роґалінської через важкі зобов'язання, покладені на них, як також через брак їхньої церкви і священика. Роґалінська була теж невдоволена колоністами. Вона звернулася до австрійського уряду з проханням замінити їх католиками — мовляв, не хоче стягати на себе кари Божої... Восени того року австрійський уряд їх відкликав і на їх місце прислав римо-католиків. Нові колоністи прибули з південної Німеччини, з-над ріки Рейн, з провінції Пфальц, де саме наполеонські війни створили несприятливі умови для місцевого німецького населення.

Католицькі колоністи дістали від Констанції Роґалінської значно сприятливіші умови поселення, ніж їх мали протестантські попередники. Згідно з підписаною умовою між колоністами і панею Ро-

галінською поселенці були звільнені від 104 днів річної праці на панському полі, чого вона вимагала від протестантів. Вони виконували лише шість днів праці у жнива, себто один день на тиждень упродовж шести тижнів жнив, і то за заплатою. Були зобов'язані відвезти один віз збіжжя пані Роґалінської на продаж до Львова, за що діставали окрему заплату. Не можна було їм продукувати самогону й пива, вони були зобов'язані купувати це у землевласниці. Кожний колоніст одержував хату, стайню, стодолу, середньо 40 корців[1] землі (27 йохів або 60 моргів, або 15,2 га), з чого 32 корці і 16 горнців творило орну землю, 6 корців сіножаті, а далі була площа під будівлі й городи. Колоніст одержував також два коні, два воли, дві корови й дві свині — усе найкращої породи. Зі знаряддя одержував кований віз, плуг, сокиру, лопату, косу, серп, ніж для тесання дишля, два свердла, стіл, дві лавки і вісім ґульденів на видатки для устаткування хати. Громада одержала для спільного вжитку пасовище, яке в 1932 році розпарцельовано між колоністами на орну землю, 14 йохів церковної землі ,два йохи шкільної землі, 10 корців землі для староства і 41 корець під шинок, а для розплоджування худоби — два оґери, два бугаї і два кнури.

Від землі колоністи платили річний податок у двох частинах (в січні і в червні), розмір якого залежав від урожайности землі, а за знаряддя й худобу мали сплачувати податок аж після чотирьох років. Колоністи одержали всі будівлі безкоштовно — австрійський уряд виплатив за них пані Роґалінській по 300 ґульденів від родини. За непослух, за неплачення податків і за погане господарювання колоніст міг втратити своє поселення. Для збереження цілости й вартости маєтку поселенець не міг протягом перших 15-ти років продавати землі, ані брати позики. Поселенці не мали права ділити землі між спадкоємцями, також не могли продати її не-німцям. У той спосіб австрійський уряд не лише забезпечував вищий життєвий рівень колоністів, він також сподівався, що вплив доброго господарювання поширився і на місцеве населення.

Будова Бекерсдорфу не була закінчена ще в 1787 році. В січні 1787-го року шість родин невдоволених колоністів утекло назад до Австрії. Саме село будували за т. зв. пляном "штрасендорф", — себто воно тягнулося вздовж однієї вулиці. Усі доми були побудовані лицем до вулиці, їх розмір — 8 х 14 метрів. Хати були з каменя, по-

[1] Корець землі дорівнював площі, засіяній корцем зерна. Один корець дорівнюва 128 літрам або 32 горнцям. — Величина поля, яку колоніст одержав, залежала від кількости грошей, які привіз зі собою. Так ті, що привезли 200 ґульденів, одержували 30 корців (11,2 га) землі, а ті, що мали 500 ґульденів, одержали 40 корців (15,2 га). Ніхто не міг одержати менше ніж 20 корців (7,6 га). — 1 корець — 0.38 га — 0.65 йоха — 1.5 морґа.

криті соломою. Взимі обкладали їх загатами — звичай, що його колоністи перебрали від своїх українських сусідів.

Етнічний склад населення Бекерсфорду був майже виключно німецький, хоч у списку знаходимо польські прізвища, такі як Овсянскі, Ляховскі, Комусевіч, Завадовскі, Волянскі і Долінскі. За твердженням Губера, автора праці про Бекерсдорф, — це були чоловіки, які поженилися з німецькими дівчатами, осіли в Бекерсдорфі й виховували своїх дітей по-німецькому. Жили тут також дві українські родини: Солюків, які в 1900 році відкупили там два господарства, і родина Городиських — було це мішане подружжя. Жила теж одна жидівська родина, яка займалася спершу шинкарством, опісля купецтвом.

Мішані подружжя траплялися не часто. Губер твердить, що 35 дівчат і 12 мужчин побралися з не-німцями і жили в сусідніх місцевостях. Найбільший контакт Бекерсдофру був із сусіднім селом Новосілкою, куди вийшло заміж 16 дівчат і переїхало 16 колоністів. Губер також твердить, що багато з них виховували своїх дітей по-німецькому і в 1940 р. виїхали разом з бекерсдорфцями до Німеччини.

Розміром Бекерсдорф був малий, бо нараховував лише 9,94 км^2 [2], з чого 9,59 км.^{2} було під сільсько-господарською управою, а з того 9,27км.^{2} творило орні землі. Під тиском приросту населення бекерсдорфці старалися закупити довколишні землі, одначе їм це не вдалося. Здобули вони лише 58 йохів землі, які належали греко-католицькій парафії в Підгайцях; їх купили чотири бекерсдорфці.

Між роками 1895-1900 виемігрувало з Бекерсдорфу до Канади 11 родин й осіли в Манітобі. Між тими емігрантами була родина Шраєра, предки прем'єра провінції Манітоби в Канаді.[3]

Особливо суспільного контакту з українцями сусідніх сіл спочатку не було. Через спільну римо-католицьку віру бекерсдорфці трималися ближче поляків. І щойно в половині 1930-их років, коли поляки почали їх насильно полонізувати, витворилася у старших громадян міцна опозиція до поляків, а тим самим затіснялись зв'язки з українцями.

Все ж колонія мала великий вплив на довколішне населення. Від них українські селяни перебрали вживання залізного плуга, залізом кований віз, колесо до прядення, виплітання з соломи кошиків для хліба і вживання добрив на полі.

Від українців бекерсдорфці перейняли різдвяні і великодні звичаї (колядування, свячення пасок, писанки й гагілки), звичаї під ніч

---

[2] СТАТИСТИКА ПОЛЬЩІ, Варшава 1933 р.

[3] Прем'єр Едвард Шраєр говорить по-німецькому і по-українському, його мати українка.

В 1978 році був іменований генеральним губернатором Канади.

Івана-Купала, весільні святкування, спочатку однотижневі, згодом триденні, а опісля одноденні, поливаний понеділок, природне лікування людей і худоби, різні забобони, гречані страви (невідомі німцям до переселення), голубці, картопляники, кутю, борщ і вареники. Навчилися будувати загати навколо хат, вживати коромисла, а багато українських слів увійшли до їхньої розговірної мови.

З приходом Гітлера до влади в Німеччині, в Бекерсдорфі почала збуджуватися національна свідомість. Відновлено німецьку кооперативу, засновану в 1909 — 1913 роках. 1937 року засновано також Товариство Об'єднання Німецьких Католиків і закладено німецьку книгарню. Під проводом інж. Валтера Йоста, його жінки і подорожуючого вчителя Зіґмунда Кольмера молодь Бекерсдорфу вчилася німецьких пісень і народних танків. Один будинок перетворено на Народний Дім, де побудовано сцену і де відбувались вистави. Польська влада не ставилася до цього з прихильністю і заборонила Зиґмундові Кольмерові приходити до села. Перед вибухом війни заарештовано інж. Йоста і його дружину та ув'язнено в Березі Картузькій. 2 вересня 1939 року заарештовано ще п'ять осіб, а саме: Петера Ґубера, Петера Леве, Якоба Люїса, Якоба Пфайфера і Антона Шраєера, яких також заслано до Берези Картузької. 10 вересня 1939 р. до села вдерлось 300 польських вояків, що робили всюди обшуки, шукали за зброєю. Вони спалили всі німецькі книжки, тероризували населення і завдали багато шкоди.

В наслідок договору з 16 листопада 1939 року між Німеччиною і СРСР німцям було дозволено виїхати до Німеччини. З Бекерсдорфу зголосилося до виїзду 484 особи, в тому числі 241 мужчина і 143 жінки.

З Бекерсдорфу й околиць виїхало понад 500 осіб. Всі старші віком жінки й діти до 16 років виїхали поїздом з Підгаєць до Шлякенверту (біля Карльсбаху), Вайперту і Марієнбаду. Чоловіки виїхали на другий день возами через Бережани, Винники, Перемишль до Каліша. Там їх примішено в таборах у Цвікав, Ошац і Тропав, де перебували три місяці і щойно опісля вони злучилися зі своїми родинами в Шлякенверті, Вайперті й Марієнбаді. Влітку 1940 року їх усіх поселено на звільнених від поляків господарствах у Вартеґав, в околицях Дітфурт, Айхенбрік і Вонґровіц. Там вони прожили до січня 1945 року, коли мусіли залишити ці місця і тікати перед фронтом. Деяких з них захопили большевики і вивезли на схід. Багато повмирало в дорозі, інші осіли в північній і західній Німеччині. Сьоголні в Західній Німеччині живе 179 бекерсдорфців, у Східній (ДДР) — 7, в Австрії — 1, у Польщі — 9, в Канаді — 11, а у ЗСА — 6.

**
*

Д-р Д. Б. Чопик

СЕЛО БЕНЕВА

(Спогад)

Слово БЕНЕВА походить від старого слов'янського слова "бенево", яке тепер вже не вживається. В українській мові воно збереглося лише в назовництві й тому, своєю архаїчністю, вказує на місцевість із нашої сірої давнини. Слово "бенево", множина "бенева", означає НЕЗАМЕРЗАЮЧІ ЗИМОЮ МІСЦЯ НА РІЦІ, у нашому випадку — на Стрипі. Слово пов'язане з риболовством. Рибальське значення оселі набирає повної сили лише тоді, коли поглянути на назви сусідніх сіл, а вони такі: БогатКІВЦІ (багато"ківців", або інакше — "човнів") на північ, СемиКІВЦІ — на захід і РаКІВЦІ на південний захід. Назви цих трьох сіл пов'язані з човнами. Це не дивно, бо між Семиківцями й Беневою була вузина, яка, створивши природню загороду на ріці Стрипа, дала початок формуванню великого ставу, що тягнувся аж до села Купчинець у Тернопільщині.

Положення ставу вказує на те, що він існував там із найдавніших часів. Зимою став звичайно замерзав, отже доводилось рибалком ловити рибу на "беневах", а вони були на цілому відтинкові Стрипи, що тулилася до загород села Беневи, від богатківського ставу, аж до села Раковець. За моєї пам'яти рибальство в с. Бенева заникло, але в Семиківцях ще продовжувалось. Кілька родин із Семиковець винаймали кожного року нашу частину Стрипи для риболовства. У зв'язку з цим, бенев'яни називали семиковецьких людей з деякою погордою "рибаками". Це траплялося дуже часто тоді, коли молоді беневські хлопці билися над Стрипою з семиковецькими хлопцями.

Особливих пам'яток у Беневій немає, крім великої, майже двадцятигектарного горбкуватого поля — сіножаті, на пограниччі Пантелиських степів, що називалося "МОГИЛКИ". Ніхто сіножаті не заорював, бо виорювалися людські кістки. Могилки — це дійсно були могили татар, які десь при кінці 16-го чи на початку 17-го сторіччя стояли довший час на цьому місці і ховали на "могилках" своїх полеглих. Знаком зв'язків з татарами є декілька прізвищ татарського походження у селі, напр. — Денеги.

В Беневій ще досьогодні залишилися окопи з Першої світової війни, бо там тоді стояв фронт майже два з половиною роки між російськими й австрійськими арміями. Під час другої світової війни там знову стояв фронт майже півроку. В наслідок фронтових постоїв

в обох війнах, довколишні села майже цілковито були знищені канонадою й бомбардуванням. Населення в першій світовій війні було вивезене до Ґмінду, а в другій — на Теребовельщину.

Хоч сама назва с. Беневи не зазнала зміни, його територіяльна приналежність мінялася. Село Бенева належало до Підгаєцького повіту аж до 1939 року. Від 39 року воно входило до Золотницького району. За німецької акупації належало до Семиківської волости, а сьогодні належить до Теребовлянського району.

Село Бенева невелике. В 1939 році там було біля 250 господарств і жило від 800 до 900 осіб. За віровизнанням село майже наполовину було римо- і греко-католицьким. Розговірною мовою поляків і українців була мова українська, за вийнятком кольоністів із центральної Польщі, які між собою розмовляли по-польському. У селі було п'ять баптистських родин і дві жидівські. 1938-го року в селі почали будувати новий костел із каменю, і таку ж церкву. В міжчасі відправи відбувалися в старих — церкві й костелі. При відправах у церкві співав мішаний хор, а в костелі грали на органі. В селі було також два приходства, дві читальні — "Просвіти" і польська, дві кооперативи — українська і "Кулко рольніче", одна кредитівка, дві приватні крамниці й корчма (власність польського кольоніста), млин на ріці (власність Захарчуків і Колесів) і новий, великий, мурований будинок шостиклясової школи. Перед Першою світовою війною в селі був фільварок. По війні його розпарцелювали і розпродали виключно колоністам із центральної Польщі. Їх приїхало до Беневи біля п'ятнадцять родин, а яких п'ятдесят — на богатківські розпарцельовані поля, які межували з беневськими. Всі ці родини польських кольоністів 1940 року були виселені на Сибір. У 45 році все польське, тобто, римо-католицьке населення, виїхало до Польщі, а на їх місце приїхали поселенці з Лемківщини.

Сьогодні село нараховує приблизно 160 дворів. Воно тепер не існує самостійно, а прилучене до Богатківської сільради. Беневський колгосп також злучений з Богатківським, а ними керує той самий голова колгоспу, а саме — п. Сельський. В Беневій є десятирічна школа з ґуртожитком, куди ходять діти з сіл Беневи, Богатковець, Семиковець та Раківця.

Провідними діячами села в довоєнний період були Кулецькі, Содомори, Фаріони й Чопики. Перед 1939-им роком Ґригорій Чопик (батько автора) був членом управи і головою читальні "Просвіта" (до заряду якої належав літній садочок), Споживчої кооперативи; Кредитової кооперативи, і завідував збірковими осередками молока в селах Беневій, Богатківцях і Купчинцях.

До середніх шкіл від нас ходило мало дітей. Перед 1918-им роком з українців ходив до ґімназії лише Ілько Чопик і коротко Микола Содомора, та їх родич з Богатковець, Юрко Содомора. Ілько Чо-

пик був старшиною УГА. Під час демобілізації, поветаючись додому, був схоплений поляками й убитий у Ходорові в 1920 році. Його могилою опікувалась моя родина до 1939 року. В 1939 році в селі вже було п'ять учнів середніх шкіл: три з них ходили до гімназії "Рідна Школа" в Тернополі, один до школи оо. Василіян, один до польської гімназії. Сьогодні з них залишилося в живих лише два: О. Чопик — обласний лікар у Тернополі, та д-р Богдан Г. Чопик — професор університету Юта в Америці.

З огляду на те, що частина населення була поляками, польська пацифікація в селі була відносно легка: арештували лише мого батька на кілька днів, але піймавши зі спаленими летючками Миколу Кулєцького, заарештували його й вивезли до Берези Картузької. Звідти він повернувся аж 1939 року.

**
*

Михайло Галадза

БІЛОКРИНИЦЯ

Білокриниця це старинне поселення про яке маємо першу згадку з 1490. Точніші інформації про Білокриницю є з кінця 18-го століття. З австрійських джерел знаємо, що в 1787 році Білокриниця нараховує 130 дворів з приблизно 780 мешканцями. В 1910 році населення села було 1896 душ, а в 1931 досягнуло числа 2023. Після воєнних змін, головно після переселення поляків до Польщі, Білокриниця нараховує до 310 дворів з населенням 1037 осіб.

Назва села Білокринниця походить правдоподібно від криниці, (джерела) що випливає зпід гори, яку називали "Висока Гора". Під тією горою було кілька джерел і звідтам починався потік, що пливе вздовж села зі сходу на захід. Трохи далі по правій стороні потока, під горбком, було друге таке джерело, а посередині села ще одно джерело, що впливало з горбка вставленою деревяною ринвою. Хоч криниця під "Високою Горою" була перша, то однак люди чомусь називали її "задня криниця", другу "Юркова керниця", а третю таки просто "керниця". Взагалі східня частина села мала багато криниць і всі були при головній дорозі.

В східній частині села був фільварок, до котрого належало 1100 гектарів найкращого поля, а селянські грунти були подалі від села, поза панськими ланами. Посередині села була панська гуральня.

По західній стороні була громадська толока, около 40 моргів. Колись у давніших часах, зараз по скасуванні панщини, толока була

призначена на пасовище для селянської худоби. Пізніше толоку поділили на чотири частини і приділили до кожного господарства по два морги, (в чотирьох місцях по пів-морга), а це тому, що на пасовище залишали тільки одну частину а решту засівали. І так щороку змінювали пасовище, аж до Першої світової війни. До тієї толоки належав також маленький ставок на ріці Коропець, що був відділений від толоки дорогою (гостинцем).

Село не мало жадних окремих назв, тільки кінець західньої сторони називали "Під гайом". Це мабуть тому, що там колись був гай у глибокому ярі, що спадав з північного боку стрімко до села. Старі люди казали, що з тих дубів, що колись росли в тому гаю, була побудована наша церква.

Поля мали такі назви: Селиська, Магаляска, Комісарська, Бураківка, Буракова долина, Добники, Золотницьке, Ровини, Ставків, Кузів, Фабіянова, Висока гора, Совонякова гора, Ксєнжа гора, Глиниська, Під Гайом, Рутка, Хрінова долина, Грехова долина і За двором.

Земля в нас була урожайна, чорнозем, люди сіяли жито, пшеницю, ячмінь, овес, гречку, просо, а для коней конюшину. Також садили бараболю, кукурудзу, пашні буряки; кожна господиня старалася мати свою цибулю, часник, буряки на борщ, капусту, петрушку, огірки й моркву.

Було в нас кількох пасічників, що мали доволі великі пасіки, а тому що в нас сіяли багато гречки то пасіка, — як був догідний рік на гречку, — дуже добре поплачувалася. В часі жнив, коли цвіла гречка, багато пасічників з західньої частини повіту привозили свої вулики на наші поля, що пахли тоді медом.

До Першої світової війни в нас було 2/3 римо-католиків і 1/3 греко-католиків. Римо-католики почували себе поляками, хоч по-польськи не вміли говорити: всі говорили по-українськи. В селі була церква (дерев'яна), побудована коло 1850 року. Церква була під покровом святої Параскевії-П'ятниці і храмове свято завжди припадало по святі Димитрія в неділю. Священика в нашому селі не було, наша церква була приділена як дочерна до парохії Новосілка-Кут. Богослуження відбувалося в кожну третю неділю. До церкви належало 100 моргів ерекціонального поля, і 4 морги, що їх хтось колись був пожертвував на церкву. Говорили старі люди, що в нас колись була своя парафія, та коли згоріло приходство і церква, тоді приділили нашу парохію до Новосілки-Кут, і так було аж до 1932-го року. Говорили також, що цвинтар був колись у східній частині села, і в одного господаря на подвір'ї ще може й до нині стоїть маленький кам'яний хрест, і був напис на ньому, однак так уже затертий, що годі було його відчитати. Казали, що той хрест походить з 16-го століття. Коло церкви також було два кам'яних хрести; на одному з них

вирізблена кадильниця, що вказувало б на те, що там був похований священик.

Римо-католики належали до римо-католицької парохії Підгаєць, і всі їхні Богослуження відбувалися в нашій церкві аж до 1890 року, в котрому довколишні польські пани-дідичі допомогли полякам побудувати костел, в сусідстві школи. З одної сторони школи була церква по долішньому боці дороги, а з другої сторони був костел по горішньому боці. Місце на будову костела дав поляк Кросновський. Говорили старі люди, що наші римо-католики, всі перероблені з русинів (українців). Все їхнє життя нічим не відрізнялося від життя українців, а говорили по-українськи, бо по-польськи ніхто не вмів. Поляками були тільки тому, що належали до костела. Говорили також старі люди, що в нашому селі був колись дідич-поляк, що обіцяв кожному своїому слузі чи селянинові, котрому народиться дитина, що як повезе її хрестити до польського "ксьондза" до Підгаєць, то велить своєму фірманові завести дитину до хрестy. Багато було таких, що мали собі це за велику честь, що панський фірман повезе його кумів і дитину христити і так поробилися поляками. В 1912 році поляки вибудували "плебанію" (приходство) і дістали свого священика. Від того часу польський патріотизм став розростатися повною парою. Було кількох господарів поляків, що пожертвували на костел по-одному моргові поля. Всього поля було 10 моргів але й того було досить, щоб їх священик мав з чого жити.

Школа була 4-ро клясова, містилася в двох будинках: одна по горішньому боці дороги, де було і мешкання учителя, друга по долішньому боці, поруч з церквою. Всі будівлі, як церква, школа, костел, "пробоство", а пізніше і наше приходство були побудовані межа-в-межу посередині села, при дорозі, що вела на цвинтар. Цвинтар був громадський, на ньому хоронили всіх без різниці. Для самовбивників був окремий цвинтар, на толоці; називали його "холерний цвинтар".

В селі було колись чотири корчми, з котрих тільки одна залишилася до Першої світової війни, і одна шинкарня. В одній з тих корчем був орендарем жид Юліюш Ротенберг. Він так доробився, що купив фільварок від нашого дідича Торосевича, і сам став дідичем.

Читальню засновано в 1905 році, але чи це була читальня "Просвіти" чи імени Качковського, того не знаю. Того ж року побудовано гарний мурований з цегли будинок, критий бляхою, і заложено крамницю товарів щоденного вжитку, тільки була та невигода, що вона була у східній частині села, і людям з другого кінця села було задалеко ходити на закупи.

Було в селі також "Кулко рольніче", що мало свій дім посередині села, в дуже вигідному місці, і коли поляки вже мали свого

священика, то він ще й постарався, щоб була в селі і позичкова Каса — "райфайзенка".

Десь коло 1912-го року, ще перед тим, поки прийшов польський священик до села прийшли польські монахині і були учительками в нашій школі аж до 1939 року.

В першому році науки в нашій школі вчили тільки по-польськи. В другій клясі вже вчили по-польськи і по-українськи і так само в третій і в четвертій клясах, кожного дня від понеділка до суботи.

Свята, так релігійні як і побутові, відбувались за всіми приписами традиції. Крім Різдва, дуже величаво відбувалися весілля, що тягнулися два дні найменше, але як було при чому забавлятися, то й три або і чотири дні. Починалося весілля в понеділок або в середу, ніколи в четвер, тому що на другий день була п'ятниця, а в п'ятницю в нас ніхто ніколи не танцював.

Селяни Білокриниці працювали на своїх власних господарствах, а хто не мав що вдома робити, йшов служити до фільварку як форналь; інші ходили на денну роботу до фільварку, а там завжди була робота, від весни аж до зими. Навесну садили бараболі, розтрушували обірник на полі, потім збіжжа пололи, сапали бараболі; восени копали бараболі, а зимою збіжжа молотили на паровій машині. Був ще в нас гостинець — бита дорога, де також дехто трохи заробляв при направі дороги-гостинця.

До Першої світової війни було в селі двох ковалів, двох стельмахів, один столяр, кілька кравчинь і один кравець. Шевців і ткачів було найбільше. Ткацтво було найбільш поплатним ремеслом, бо люди сіяли багато конопель і виробляли багато полотна для домашнього вжитку а також "валовину" на мішки.

Коли почалася німецько-совєтська війна в 1941 році люди в селі були з того задоволені: всі були певні, що большевики не встоять ся і відійдуть, а може і розлетяться. Коли вже німці прийшли, одні люди були вдоволені, другі так собі, і навіть наші поляки проявляли вдоволення, не так із німців як з того, що влада змінилася.

Зразу першого дня як тільки німецька патруля приїхала в село, свідоміші українці взяли владу в свої руки. Скликали людей коло канцелярії і відчитали обіжник в котрому було написано про проголошення Самостійности України. А що в тому проголошенні було кілька речень проти поляків, як ворогів України, то наші поляки, були наявно тим прибиті.

В селі не було жадних порахунків на політичному тлі, ані підчас большевицької окупації, ані теж німецької, хоч українці добре пам'ятали польські різні махінації підчас виборів до громадських рад навесні 1939 року. Про це нема що писати, бо всюди було однакове ставлення поляків до українців, але в такому селі як Білокриниця, де поляки мали переважаючу більшість згадані виборчі та всякі інші

надужиття прикро відчувалися. "Пан староста так собє жичи, і так ма биць", — говорили члени виборчих комісій, що переводили такі вибори, по проголошені їх висліду на другий день.

Підчас німецької окупації вся влада була в руках українців. Школа була поділена на українську і польську. Польські монахині учительки далі провадити науку в школі, але за те, що вони за польських часів змагали до спольонізування села, їх до праці не прийнято.

Читальня відновила свою діяльність, зорганізовано дитячий садок для українських дітей, кооператива знову перейшла в цілости в українські руки, а злодійство перестало існувати, бо як кого приловили на крадіжи, зараз висилали до Німеччини на роботу.

Контигент збіжжя на другий рік уже не був такий високий як першого року; бо коли нам першого року на підставі списка відготовленого сільрадою, німці були призначили 36 вагонів, то на другий рік ми мусіли здати тільки 24 вагони зерна, і так само було на третій рік. Селяни побачили, що хто має більше поля, мусить здавати більше контигенту, але хто здає більший контигент, той дістане більше пунктів на закуп товарів; до того і для себе має більше збіжжя, і є з чого робити самогон, за що можна було виміняти чи убрання чи шкіру на чоботи. Самогон став тоді невідлучним продуктом господарства, і кожний хто хотів щось трохи підновити чи поправити на господарстві, старався придбати хоч пару літрів самогону, бо самі гроші, без самогону, не мали такої вартости.

Продукція самогону була заборонена, але в той час ніхто не перестерігав тієї заборони, а хоч часом наша поліція на донос сусіда на сусіда приловила когось на такій роботі, то також отримавши свою пайку й пускала кінці у воду.

Під час большевицької окупації селяни відрікалися свого власного поля, тепер, за німецької влади, кожний хотів того поля якнайбільше. Були такі поля, що їх перед війною ніхто ніколи не орав і не засівав, бо вони вважались неужитками. Тепер все було зоране і засіяне. Коли перед війною до фільварку завжди спроваджувано на жнива людей з гір, (гуцулів або бойків), бо наші селяни були б не могли обробити жнив то тепер, коли вся земля була в селянських руках, і помимо того, що бракувало багато мужчин з війни, поле було оброблене, без жадного натиску з боку влади.

В один час німці заборонили були нашим селянам молоти в млині збіжжя, ніби-то за провину, що не хочуть здавати контингенту. Тоді майже не було хати де не гуділи б жорна, а були і такі, що поробили собі млинки на корбу, а хто мав керат, той приправляв млинок до керату і молов як у млині. Одного разу дали німці приказ, щоб всі в кого тільки є жорна позносили всі кам'яні колеса до жо-

рен. Люди справді позносили, але такі, що ними ніхто ніколи не молов.

У перший і другий рік німецької окупації, люди всяко викручувалися, щоб оборонити себе перед великим контингентом збіжжя, чи худоби, чи робітника до Німеччини; але на третій рік німці все повтягали до картотеки і не було куди крутити; бо коли з одного боку вдалося їх обдурити, то з другого боку виходило погано, коли на приклад, родина мала більше дорослих осіб, а замало приписано поля цій родині, тоді був менший контингент збіжжя, але зате забирали одну особу на роботу до Німеччини. Якщо хтось хотів заховати сина чи доньку перед вивозом до Німеччини, то мусів давати більший контингент збіжжя. Люди почали говорити, що придалась би вже зміна влади. До того прилюдне биття людей денебудь на вулиці, німцем, так людей розлючувало, що всі хотіли щоб німцям якнайскорше прийшов кінець.

Восени 1943-го року покликано до Укр. Дивізії вісім хлопців з нашого села. Кількох хлопців пішло на вишкіл до УПА.

Напочатку 1944 року вже було видно, що німцям приходить кінець, і люди вже не так точно виконували зарядження влади, бо казали, що "вас і так чорт скоро забере". Наші поляки як почули, що десь по других селах роблять нічні напади на їхніх "родаків", не знали що їм робити: чи виїжджати самим на захід, чи чекати аж доки їм хтось накаже забиратися з села. Але такого наказу в нашому селі ніхто з поляків не отримав, і все скічилося на страху.

Фронтова лінія була на ріці Стипі, а на село щоночі налітали большевицькі літаки. Часом кинули одну або дві бомби, але шкоди від них не було ніякої. Такий стан тривав три і пів місяця. За той час німці брали одних хлопців до копання окопів на фронті і тих змінювали щотижня, а тих що були вдома, гонили щодня копати окопи і ями на бункри довкола села. Накопали тих окопів три лінії. Тому, що налети большевицьких літаків відбувалися щоночі, люди майже зовсім перестали думати про майбутнє а жили з дня на день, бо ніхто не був певний завтрішнього дня.

Коли в липні 1944 року німці знов відступали то проголосили, щоб всі люди вибиралися з села, бо в тих окопах що їх люди копали через три місяці, має бути фронтова лінія. Але чи була там фронтова лінія, чи ні, того автор не знає, бо зараз по проголошені того приказу виїхав здому і більше не вернувся.

З листів які автор отримував з рідного села, було відомо, що всі наші поляки і навіть деякі українці, що були "пожондні русіні" виїхали на "зємє одзискане" а на їх місце прийшли лемки.

***

† *Іван Сточанський*

БОГАТКІВЦІ

В північно-східній частині Підгаєцького повіту, де ріка Стрипа повертає в південно-східньому напрямі, над великим ставом лежить село Богатківці.

Що Богатківці належать до старих поселень, свідчить факт, що ще в 1785 році село нараховувало 138 хат, з населенням 762 особи. 1804 року населення було 978 осіб, а 1861 році — 1122. Найбільшої кількости населення село досягло 1910 року, а саме 1952 особи. Через воєнні дії село зменшується. В 1921 році Богатківці нараховують вже тільки 1799 мешканців, а в 1931 році людей зменшилося до 1776. Тепер село має 359 дворів, з населенням 1064 особи.

З правого боку село оточував великий став, а з лівого — поля й ліси. Ліси тяглися від Стрипи аж до села Юзефівки. До Першої світової війни залишилося було три ліси: Запуст, Гайок і Купчинецький. Великий ліс, що межував з Купчинецьким, вирубали десь коло 1900 року, а на схід від нього, в напрямі Юзефівки, вирубали раніше. Поля, де був колись дубовий ліс, називалися Дубники. За моєї пам'яті, там росла ще ожина ("вужини") і чорника ("чорниці"). Навколо села були поля й ліси дідича Баворовського. В західній частині села був дім, у якому мешкав посесор, що арендував ґрунт у ґрафа й господарські будинки. На південь від села, над ставом, була ґуральня, в якій варили горілку. Там стояли також стайні для худоби, яку годували брагою. Далі на південь була гребля, що затримувала воду в ставі й сполучала територію Богатковець із Семиківцями. Коло греблі стояли чотири млини, а на північ від греблі, на горі, був дім і господарські будинки дідича, які арендував довгі літа жид Левінтер. За полями дідича простягалися поля селян, аж до границі Людвиківки і Заздрости. За селянськими полями було ще 700 моргів поля дідича, яке арендував жид Шапіра. Селянські поля, на південь від дідича були покриті озерами і мали назву Синє озеро, Ставки і Степи. На тих полях росло сіно, а по озерах гніздилися дикі качки, ґуси та чайки. В ставі було дуже багато великої риби: щук, линів, карасів та іншої. Щуки траплялися людської величини. Що три роки арендар спускав воду зі ставу і сітями ловив рибу, яку вагонами відправляв до Підгаєць, Тернополя, Козови та інших міст.

Перед Першою світовою війною сільські хати й господарські будинки були майже всі побудовані з дерева й глини. Покривали їх соломою. Тільки школа була покрита ґонтами, а церква — бляхою.

Коли зруб хати був готовий, господиня дому ходила по сусідах і просила жінок та дівчат, щоб помогли обліпити хату "валькаами" (глина, змішана з соломою). Звичайно, жінки й дівчата з цілого села приходили зовсім безкорисно і за один день стіни були готові. За це господар нової хати наймав музику і молодь танцювала до пізньої ночі.

Хати будували, звичайно, двокімнатні, з сіньми посередині. В одній кімнаті була кухня, де варили страви й пекли хліб. У другій кімнаті була цегляна піч для огрівання. Попід стінами стояли лавки, а посередині — мальована дерев'яна скриня, при якій родина обідала. У скрині тримали білизну й одяг, і гроші — у кого були.

Майже всі хати були гарненько побілені вапном — всередині й назовні, а вікна — помальовані фарбою. Всі хати були звернені до півдня. Господарські будинки, як стайні, стодоли й комори, були також з дерева й глини, а пізніше стіни в стодолах робили з дощок. Садів у селі було дуже мало, бо подільський чорнозем не надавався до плекання дерев. Тому й овочів було обмаль, їх переважно купували в містах.

Одяг — вбрання

Перед п'ятдесятьма роками люди на селі носили в більшості одяг власного виробу, за вийнятком чобіт і хусток, які купували по містах. В селі були ткачі, що робили полотно з ниток, були шевці, що шили чоботи й черевики, були кравчині й кравці, що шили вбрання. Влітку чоловіки носили кафтани, блюзи й сподні (штани) з білого полотна власного виробу, і капелюхи, зроблені з плетінки, виплетеної з житньої соломи. Узимку чоловіки носили переважно куртки ("куртани"), пошиті з сукна, або кожухи з овечої шкіри. Кожухи носили довгі й короткі. Деякі селяни носили кожухи і в улітку, кажучи, що в кожусі прохолодніше. Хлопці-парубки мали сподні з білого полотна, але блюзи кравчині шили їм вже з купованої матерії. Капелюхи носили солом'яні, з плетінки, з широкими полями, а головку обв'язували чорною стяжкою. Рекрути, тобто, хлопці, яких поборова комісія вже признала здібними до військової служби, носили червоні стяжки.

Жінки ходили також в кожухах, або в довгих сіряках, пошитих з білого сукна. Дівчата накривали голови хустинами, зав'язаними під підборіддям, замужні жінки зав'язували на голові. Як жінки, так і дівчата, носили запаски (фартухи), часто гарно вишиті. Дівчата ходили в чоботях, але вже перед першою світовою війною купували також черевики. Як в Богатківцях, так і по сусідніх селах, люди носили вбрання переважно з білого полотна, часом пофарбованого в чорні кратки.

Маєтковий стан селян

Мешканців села можна було поділити на чотири групи: багатих, середніх, малоземельних і безземельних. Багаті селяни мали від 20-ти до 30-ти моргів поля, тримали переважно четверо коней і кілька корів, а дехто ще й кільканадцять овець. Однак таких селян було мало, усього п'ять чи шість. Більше було середніх, які мали по два-три коні і одну-дві корови. Найбільше було малоземельних в яких не було коней, натомість вони тримали одну-дві корови. Безземельні селяни служили переважно в посесора, який арендував землі дідича. Вони працювали там влітi і взимі, і за свою працю діставали дванадцять центнерів збіжжя, пасовисько й пашу для однієї корови, а також паливо. Всі селяни працювали тяжко, особливо в жнива. Малоземельні селяни й безземельні наймалися в багатших селян за десятий сніп. Жито й пшеницю жали серпами, а ячмінь, овес і гречку косили косами. Узимку возили гній на поля, молотили збіжжя, годували худобу. Вимолочене збіжжя віяли, коли був вітер, щоб відділити зерно від полови. Багато малоземельних і безземельних селян виїздили на зиму до Німеччини на заробітки, а навесну поверталися знову додому. Деякі з селян, що їздили до Німеччини, були з матеріяльного погляду ліпше забезпечені, ніж ті, що мали по кілька моргів поля. Працюючи на фабриках, вони заробляли добрі гроші. Не раз траплялося, що господарі ходили позичати гроші до безземельних. Як багатші, так і бідніші господарі, жили дуже просто. Щоденною поживою селян була каша, бараболя, капуста, житній хліб та молоко. Часом різали курей або качок, чи гусей, щоб мати м'ясо на неділю чи свято. В неділю звичайно були вареники чи голубці. Не зважаючи на тяжку працю й не надто добре харчування, в селі панувала радісна атмосфера. Часто вечорами можна було почути спів молоді в селі, а влітку то й на полі, куди по цілоденній праці хлопці й дівчата виходили з музикою і на вигоні танцювали до пізнього вечора. Цілу зиму жінки й дівчата пряли прядиво на нитки, що з них ткачі робили полотно. Часто жінки ходили з кужілями одні до одних, на вечорниці. Треба зазначити, що селяни — і бідніші, і багатші — були дуже працьовиті й запопадливі, і тому мали що їсти і в що вбратися.

Як я вже згадував, в південно-східній частині території Богатковець було більше ніж 300 моргів поля-сіножаті, а також — глибокі озера — Ставки і Синє озеро. 1910 року на тих полях викопали ровифоси та відвели воду до Стрипи. Озер не стало, а замість них на полях пізніше родило дуже гарне збіжжя.

Описуючи цю місцевість, слід згадати про корчму, через яку не один селянин втратив свій маєток. Корчму довгий час арендував жид Кельман. Там щовечора сходилися й пропивали тяжко запрацьовані гроші.

Релігія

Доки сягає моя пам'ять — а саме — від року 1900 — селяни в Богатківцях були дуже релігійні. Кожної неділі й свята, на Літургії і на Вечірні церква була переповнена людьми. Взимку, під час великих морозів, не легко було вистояти дві-три години на кам'яній долівці, але ніхто перед закінченням Богослуження не виходив з церкви. Посту дотримувалися дуже строго, особливо перед Різдвом (шість тижнів) і перед Великоднем (сім тижнів). Траплялись випадки, що під час Великого посту люди діставали сліпоту. Хто мав сліпоту увечорі нічого не бачив. Сліпота зникала щойно після Великодніх Свят, коли люди починали ліпше відживлятися. Кожного року мешканці Богатковець та інших сіл йшли з процесіями до відпустового місця — Зарваниці. Такі процесії проходили через села, співаючи релігійні пісні. В Зарваниці всі сповідалися й причащалися, а на другий день поверталися додому. Відпусти в Зарваниці розпочиналися на св. Юрія (6-го травня), а закінчувалися днем св. Покрови 14-го жовтня. Там під час відпусту збиралися сотні прочан та десятки жебраків, що просили милостині у прохожих. На Зелені Свята люди йшли з процесією в поле, обходили майже всю територію, співаючи релігійних пісень та просячи Бога охоронити їх поля від непогоди. Священик втішався великою повагою серед селян. Старші й молодь, зустрічаючи його, цілували його в руку. Кожної суботи священик приходив до школи "на релігію", вчити дітей. Священик мав більше ніж сто моргів поля для власного вжитку, крім того, діставав заплату за виконання послуг, як вінчання, хрищення, похорони та інше. Священиками в Богатківцях були: о. Олександер Коритко, пізніше — аж до Першої світової війни — його син Мирон. Відтак був о. Мандзій, о. Білоскурський, о. Розумний і о. Їжак — до Другої світової війни. Священики працювали не тільки в царині релігійного життя, а й в царині освіти, закладаючи читальні "Просвіти" і кооперативи. В Богатківцях була посеред села стара дерев'яна церква, крита гонтами, а від неї на північ — нова мурована церква, покрита бляхою.

Школа

Біля старої церкви, посередині села стояла мурована церква, з однією шкільною кімнатою, в якій відбувалося навчання перед полуднем і по полудні. 1898 року громада купила хату в сусідстві школи (у Косінського) і в тій хаті було приміщення для вчителя та одна шкільна кімната. Отже, навчання відбувалося вже в двох шкільних кімнатах. Першим учителем в Богатківцях був Мандзій, а другим — Фенц. В 1892-му році управителем школи став Євстахій Рижевський. Пізніше до Богатковець приїхала учителька Ванда Кантор, з якою Рижевський оженився. Він був управителем школи в Богатківцях аж

до своєї смерти, тобто, до 1939 року. Рижевський був взірцевим учителем, свої обов'язки виконував совісно. Згідно з австрійським законом, запровадив у Богатківцях обов'язкове шкільне навчання. З його ініціятиви в селі було засновано споживчу кооперативу і товариство "Сільський Господар". Але 1939 року поляки його заарештували і вивезли до Берези Картузької, де знущаннями знищили його здоров'я, і він, повернувшись додому, скоро після того помер. Разом з Є. Рижевським, від 1907 року аж до Першої світової війни, працював у Богатківцях учитель Василь Фридель. Від 1921 до 1939-го року учителем, а згодом — управителем, школи був Іван Сточанський. Він зорганізував при читальні "Просвіти" церковний хор і духову оркестру, був головою Надзірної Ради кооперативи аж до 1939 року. Після Першої світової війни — за часів польського урядування, шкільні інспектори призначали до богатківської школи учителів-поляків, а 1939 року, у вересні, з посади управителя школи звільнено було Івана Сточанського. На його місце призначили поляка Казимира Древніцкого. Одначе, він навіть не перебрав урядування, бо в короткому часі до села прийшли большевики. В Богатківцях зорганізували неповно-середню школу, на управителя якої знов призначено Івана Сточанського.

Національна свідомість селян

Як вже було згадано, селяни сходилися вечорами до корчми і про освіту ніхто не думав. Але в сусідніх селах вже починався освітній рух. В Денисові священик Вітошинський заснував читальню "Просвіти" й духову оркестру. Звичайно, добрий приклад наслідують інші. 1890 року читальню "Просвіти" засновано в Богатківцях. Першим її головою став Йосиф Федик. На основуючі збори приїхав адвокат з Підгаєць, д-р Володимир Бачинський, який займався організаційною працею в Підгаєцькому повіті і майже в кожному селі спричинився до заснування читальні "Просвіти". 1904 року в Богатківцях заснували товариство "Січ" і освітня праця пішла скорим темпом. 1905 року взялися будувати власний дім читальні "Просвіти" з театральною залею, бо до того часу вистави аматорського гуртка відбувалися в стодолі Йосифа Федика. Старші господарі приходили до читальні, де читали газети й книжки, а молодь гуртувалася в товаристві "Січ", вивчала театральні вистави та робила гімнастичні вправи. Уліті майже в кожному селі відбувалися січові фестини. Був також в Богатківцях дуже добрий хор, що його зорганізував дяк Плішка, а також була духова оркестра з п'ятнадцятьох інструментів. На Загальні Збори читальні "Просвіта", чи Т-ва "Січі" приїздили студенти з Підгаєць, або з Тернополя. В домі читальні "Просвіта" містилася також кооператива "Згода" і товариство "Сільський Господар". Січо-

вики під час фестинів носили червоні ленти, а старшина — синьожовті. На таких фестинах сотні січовиків і січовичок машерували через село під звуки оркестр, потім робили руханкові вправи, що мало дуже імпозантний вигляд. Духові оркестри були в Богатківцях, Іщкові, Купчинцях, Денисові і в Ладичині, де священиком був о. Сітенький, великий патріот. Майже в кожному селі були на той час вже освітні діячі-піонери. В Богатківцях — Йосип Федик, Василь Бойко, Порфирій Левицький, Василь Пронишин, та інші. В Іщкові це були: Іван Міґоцький, Василь Бартків, Яків Урбан. В Беневій — Михайло Содомора.

Ще перед Першою світовою війною селяни почали посилати своїх синів до гімназії в Тернополі. Першим, що віддав свого сина до гімназії, був Дмитро Швед. Його син Іван, будучи в восьмій класі, застрілив учителя-поляка і себе. Другим був дяк Іван Пронишин. Його син Тимофій, закінчивши гімназію й університет, став суддею.

Селянські сини з закінченою університетською освітою, провадили освітню роботу серед селян. За десять років після заснування читальні "Просвіти" й Товариства "Січ" село змінилося. Молодь і старші почали оминати корчму і цікавилися більше освітніми справами. Як уже було згадано, 1910 року в селі розпочалася будова власного дому Читальні "Просвіти". Ініціятиву будівництва перебрав Йосип Федик. Він був тоді війтом і перевів ухвалу Громадської Ради, яка для цієї мети відступила громадську площу посеред села, недалеко церкви. 1904 року було випалено цеглу, а січовики вечорами викопали рови під фундамент, і будівництво почалося. Всі роботи, пов'язані з цим, люди виконували безкоштовно, без винагороди. Будівництво посувалось швидко і 1912 року відбулося дуже урочисте посвячення дому Читальні "Просвіти". В домі Читальні містилася кооператива і театральна заля. В залі відбувалися вистави аматорського гуртка і концерти. Національна свідомість селян виявилася під час виборів до галицького сойму і австрійського парляменту, коли селяни голосували солідарно за українських кандидатів.

Селяни виїздили на заробітки до Німеччини, Франції, Америки й Канади. Зароблені там гроші присилали до села на купівлю поля. За короткий час вони відкупили 150 моргів поля від жидів і 100 моргів — від дідича Баворовського.

Тут іще слід згадати про імпозантне посвячення прапора Товариства "Січ", що відбулося 1912 року. Товариство закупило гарний шовковий прапор з портретом Богдана Хмельницького. Хресними кумами, були визначні господарі й господині з Богатковець і довколишніх сіл. В театральній залі читальні о. Мирон Коритко посвятив прапора, а відтак гості засіли до обіду. З того часу січовики виступали в похід завжди з прапором. Такі походи до сусідніх сіл і міст були дуже часто, бо в кожному селі влітку влаштовували січові

фестини. На таких фестинах січовики й січовички виступали з руханковими вправами, до яких приграваля духова оркестра, а також ішли походом через село чи місто. Попереду їхав кошовий на коні, він провадив увесь похід. Оркестра грала маршові пісні, а січовики співали маршові пісні: "Гей, там на горі Січ іде", "Гей, Січ іде, красен мак цвіте" та інші.

1914 року, в річницю народження Тараса Шевченка, в Богатківцях відбувся величавий здвиг, похід чвірками, і фестин повітових молодіжних організацій. З'їхалися "Січі" й "Соколи" навколишніх сіл, одягнені в народне вбрання чи сокільські однострої, деякі з власними оркестрами, члени "Січі" з червоними стяжками на грудях. На широкому майдані за селом (в напрямі Семиковець) відбулася збірка, а звідси, під звуки пісень і музики, похід вирушив чвірками долиною вздовж села, аж до двора, а тоді горішньою вулицею повз церкву повернувся на майдан. Там почалися пописи й вправи окремих сіл. В перервах між пописами оркестра грала: "Не миритись, милі браття, а боротись нам"! Були вправи вільноруч, з хоругвками, ставили "вежі", відбувалися перегони, змагання, співи хорів і подібне. Найкраще пройшли точки виступу молоді зі села Денисів, в якому парохом був тоді о. Антоній Копертинський, зять покійного о. Вітошинського, який вложив багато труду в освідомлення Денисова.

Рекрути

В березні кожного року хлопці, яким сповнилося двадцять один рік, ставали до "асентерунку" — військового набору. Війт відпроваджував хлопців до Підгаєць, там вони проходили лікарську перевірку. До "асентерунку" їхало з Богатковець яких 30-40 хлопців, а "асентерували" — забирали на військову службу — 10-12. Їх називали рекрутами. Спершу служба в австрійському війську тривала дванадцять років, пізніше її скоротили до трьох років. Ті, кого вибирали за першим разом, служили при війську три роки, а ті, яких призначали до військової служби за другим, чи третім разом — мали відслужити по два місяці. Новобранці, повертаючись з Підгаєць, чіпляли до баранкових шапок свої військові посвідки "урлявбшайни", і співали рекрутських пісень. На зустріч їм з села виходили дівчата. "Асентеровані" користувалися всякими привілеями. Їм решта хлопців купували горілку, вони мали першенство танцювати на весіллях і на майдані, де кожної неділі грала музика. Восени рекрутів забирали до війська, фізично сильніше збудованих — до артилерії, слабших — до уланів або драгонів, і до піхоти. В призначений день усе село випроваджувало рекрутів — мами й дівчата плакали, а чоловіки згадували часи своєї молодости, коли вони були рекрутами. Рекрути співали:

"Вийди мати з хати, сина попращати,
Бо вже пісню чути, відходять рекрути.
Вийшла стара мати, зачала плакати,
Вернися синочку, ще раз до домочку.
Вернися синочку, ще раз до домочку,
Та най я ти змию ще раз головочку.
Не змилас ми мати, як я був при тобі,
Тепер ми не змиєш, бо я жовнір собі.
Та й но мені змиють дощі майовії,
Розчешуть кучері хлопці молодії.

В ті часи хлопці носили довге волосся, підстрижене тільки на чолі й біля шиї. При вступі до війська їх стригли на коротко, що знайшло свій вібиток у рекрутських піснях:

"А як мене пани стригли, я на кріслі сидів,
Сльози очи заливали, я світа не видів.
А як мене пани стригли я впав до підлоги,
Кучерики мої дрібні — панам по-під ноги.
Ой, стригли кучерики до коня сивого,
А я хлопець молоденький придався до нього.
А як сяду на коника, нагайки не маю,
Цісарськими острогами коня витинаю.
А карабін за плечима, гальма* — над очима,
Якби вздріла, то зімліла б молода дівчина.
Ой, мамуню, мати рідна, а я ваш синочок,
А ви мене годували під карабіночок.
Бодай тії карабіни на вогні згоріли,
Щоби мене молодого плечі не боліли.
Бодай тії карабіни вода замулила,
Не одная мати плаче — нема мого сина.
Не одная мати плаче, не одная тужить,
Нема мого сина вдома, бо в цісаря служить.
Я гадав си, що виросту тай піду косити,
Мені взяли причіпили шабельку носити".

Восени рекрути йшли до війська, а на Різдвяні та Великодні свята приходили на відпустку ("урльоп").

Перша світова війна

В травні 1914 року на небосхилі — в південній стороні — появилася комета Гелія. Вона зближається до Землі кожних 79 років. Ця зірка з довгим хвостом, розгалуженим на кінці як мітла, віщувала за словами людей, війну.

---

* гальма (нім.) — шолом.

І дійсно, в серпні 1914 року Австрія об'явила війну Сербії — за вбивство престолонаслідника Франца Фердинанда. Не пригадую, якого саме дня в серпні 1914 року громадський поліцай Качор ішов через село, б'ючи у бубон — викликав людей з хат і оголошував, що наступного дня рано-вранці усі чоловіки, приналежні до війська, мають виїхати до своїх частин. Мобілізаційні карти мав роздати війт при від'їзді.

В селі настав сум і плач, бо майже не було хати, з якої не мусіли б іти на війну. Траплялося, що з однієї хати ішло два, три сини, залишаючи старих батьків без опіки.

Другого дня вранці усі військові від'їхали до станції в Денисові, а в селі плач і ридання не змовкали. Люди були переконані, що з війни ніхто вже не повернеться.

Мобілізація випала саме в жнива, коли треба було збирати з поля збіжжя. За який тиждень після цього, приїхав патруль австрійських уланів і висадив в повітря міст на Стрипі, коло Семиковець. Кілька днів пізніше на сході показалася велика заграва й дим. То зближалася вже російська армія. Вона маршувала на захід без бою, за австрійською армією, яка без бою відступила аж в Карпати. Передні патрулі російської армії палили фільварки, а панське добро роздавали людям. В селі настав переполох. Люди в паніці запрягали коней до возів, набирали на вози, хто що міг, і через Купчинці й Денисів утікали на захід. Та далеко вони не могли втекти, бо села були переповнені втікачами і треба було ночувати серед поля. Крім того, російська армія доганяла втікачів і завертала їх додому. Російське військо мало всього подостатком, було добре забезпечене харчами і часто помагало селянам. Після переходу російського війська в селі настав спокій, і лиш віддалений гук гармат зрідка нагадував про війну. Такий стан тривав аж до липня 1915 року, коли під натиском австрійського й німецького війська, російська армія повернулася аж до Серета, а згодом розпочався новий її наступ. Австрійська армія відступила за Стрипу, вигнавши з Богатківець усіх мешканців. Пізніше їх вивезли до Ґмінду, в Австрії.

Наслідком воєнних дій, майже всі села над Стрипою були спалені і знищені. В Семиківцях і в Беневій не залишилося ні одного будинку, а на місцях, де були села, виднілись могили похованих жовнірів. 1917 року люди повернулися з Ґмінду до Богатковець, де знайшли самі лиш руїни і згарища. Городи й дороги заросли бур'янами так, що годі було перейти. На полях будяки й трава були такі високі, що коли кінь, пасучися, ліг, за ним довго доводилося шукати. Вздовж гостинця з Семиковець до Іщкова тягнулися могили з хрестами. На краю села Семиковець височіла могила Українських Січових Стрільців, які звели були тут завзятий великий бій з москалями. Вернувшись до Богатковець, люди йшли до сусідніх сіл над Серетом

купувати корови, коні, збіжжя на насіння та почали відбудовувати свої господарства. Це все йшло дуже поволі, бо австрійська армія, повернувшись 1915 року, забрала до війська всіх чоловіків, а в селі залишились самі лише старці й жінки.

Та австрійська влада допомагала у відбудові грішми і будівельним матеріялом, так що через кілька років після війни село було майже все відбудоване. Однак, з харчами було тяжче, бо не було кому обробляти поля. В наслідок цього серед людей почали ширитися різні недуги, як червінка, плямистий тиф, від чого померло багато мешканців. Хоч Австрія і давала грошову допомогу, однак за ті гроші не можна було нічого купити, бо їх вартість була дуже мала. Населення з нетерпінням очікувало кінця війни. 1917 року вибухла революція в Росії, а в листопаді 1918 року — в Австрії, і так закінчилася Перша світова війна.

**
*

ВОЛЯ ГОЛУХОВСЬКА

На віддалі 3 км на схід від села Богатківці розташована оселя Воля Ґолуховська. Постала вона у 1920-тих роках на розпарцельованих двірських полях пана Голуховського, звідки й пішла назва оселі. У ній жило біля 50 родин поляків-мазурів, між ними 5 чи 6 родин українців. Господарства були середньо-заможні 8-24 моргів.

Польське населення належало до костела в Юзефівці та вдержувало суспільно-громадські зв'язки з довколишніми поляками-кольоністами. За новим адміністраційним розподілом Воля Голуховська була окремою громадою. Із своїм солтисом входила в склад волости Семиківці.

У 1940 році колоністів вивезено на Сибір. З того часу оселя, як громада перестала існувати.

**
*

Никола Стеткевич
Андрій Кушнір
Павло Скаськів
Володимир Кудла

БОЖИКІВ (ПРИВІТНЕ)

Село Божиків розположене на правому березі ріки Золота Липа. Устійнених даних про походження назви не маю, натомість є дві версії: за першою — назва "Божиків" походить від командира княжої залоги, Божика. Залога стояла в цій місцевості, як військова охорона від татар. За другою версією — в давній-давнині в цій місцевості, нібито, жили здібні майстри, що займалися виробництвом різнородних божків з каменю й дерева, від чого й назва оселі "Божиків".

1964 року старовинну назву Божиків змінено на "Привітне". Село в давніх часах належало шляхетським родинам Мошинських, Фанковських, а відтак братам Лілієн. Окрасою села була церква з дзвіницею, побудована жертвенністю мешканців 1879 року. До старовинних пам'яток у Божикові належав кам'яний хрест в пам'ять знесення 1848 року панщини.

У Визвольних Змаганнях згинуло 16 осіб з Божикова — вояків різних формацій української армії. В їх пам'ять посеред села поставлено було гарний кам'яний пам'ятник, з тризубом та написом: "Слава Борцям, поляглим за волю України". Плянували вмістити на постаменті список поляглих. Та польська влада не лише не дозволила цього, а ще й знищила тризуб та напис.

У серпні 1941 року в пам'ять українських революціонерів, що згинули з рук НКВД, висипано було в селі високу могилу-курган, з дерев'яним хрестом зверху. В той час такі могили висипали в більшості сіл Підгаєччини. Могилу в Божикові большевики розвезли незабаром після приходу, в 1944 році.

До села належало два присілки — Слобідка та Лози.

З господарського погляду село належало до середньозаможніх. Від часу скасування панщини деякі господарства, через поділ землі поміж дітьми, дуже здрібніли, і назагал — відчувався брак землі. Більша частина землі належала дідичеві Словніцкому. Недзьвецкі подає, що фільварок посідав дві тисячі моргів поля, триста моргів лугу та п'ятсот моргів лісу. Сам дідич був не злий чоловік. Коли хтось з селян погорів, чи опинився в якійсь потребі, у нього знаходив поміч. Особливо село було йому вдячне за допомогу 1930-го року.

Завдяки його заходам, село оминула пацифікація. Щоб віддячитись за це, селяни викопали йому лан буряків. Одначе він не хотів дармової праці, а передав відповідну суму грошей до громади. За них куплено було великий годинник, що його поставили в селі, де він був корисною окрасою.

Парафія

Парафія включала три села: Божиків, Волощина та Сільце Божиківське. До 1900 року священиками довший час були Стеткевичі, тобто, парафія переходила кілька разів від батька до сина. Після них парохом був о. Дурбак, а відтак о. Скаськів. Під час війни, аж до 1922 року, священиком був Епіфаній Роздольський. Потім, до 1926 року, були два Стеткевичі, Ярослав та Юрій. Після них, аж до кінця 1944 року був о. Ярослав Літинський. Він був справжнім душпастирем-громадянином. Цікавився суспільно-громадським життям села, належав до управи важливіших сільських установ. Його обидва сини, Ярослав і Микола, ще будучи учнями старших кляс гімназії, активно співпрацювали в культурно-освітніх організаціях, зокрема — в молодіжних. Ярослав був організатором та диригентом, відомого на всю околицю, хору. Пані "їмость" (паніматка), близько співпрацювала з жіноцтвом Божикова, зокрема брала участь в харитативних акціях.

До Світової війни з села вийшло два інтелігенти — Осип Скаськів — священик, та Микола Скаськів — учитель.

Герб Стеткевичів.

Дзвони

Під час окупації в Першу світову війну, російське військо забрало з Божикова церковні дзвони. Після війни їх, за вийнятком одного, було знайдено у Варшаві. По них їздили дві особи з парафії. Найбільшого дзвона не вдалося віднайти. Тоді, щоб заступити втрачене, Іван Гнатів купив за власні гроші дзвін такого ж розміру.

В час Другої світової війни, щоб оминути конфіскацію дзвонів німецькою армією, їх уночі зняли з дзвіниці й заховали.

Школа

Одноклясна школа була заснована в другій половині 19-го сторіччя. До неї ходило 110 учнів. Пізніше перетворилася на чотирикляснy, а 1937 року вона стала семиклясною.

Читальня

Читальня в Божикові була заснована 1886 року. Про діяльність осіб, що працювали з часу її заснування, аж до Першої світової війни немає точних даних. 1905 року збудовано було громадський дім, де поміщувалась читальня та каса Райфайзенка, в якій при потребі селяни позичали гроші. Після першої світової війни першим головою читальні вибрано було Ілька Вітрака, і тоді знову розпочалась культурно-освітня праця. Засновано аматорський театральний гурток, хор, яким керував Василь Кузишин. Цей відданий діяч на культурному полі провадив хор і дякував в церкві аж до своєї смерти у січні 1977 року.

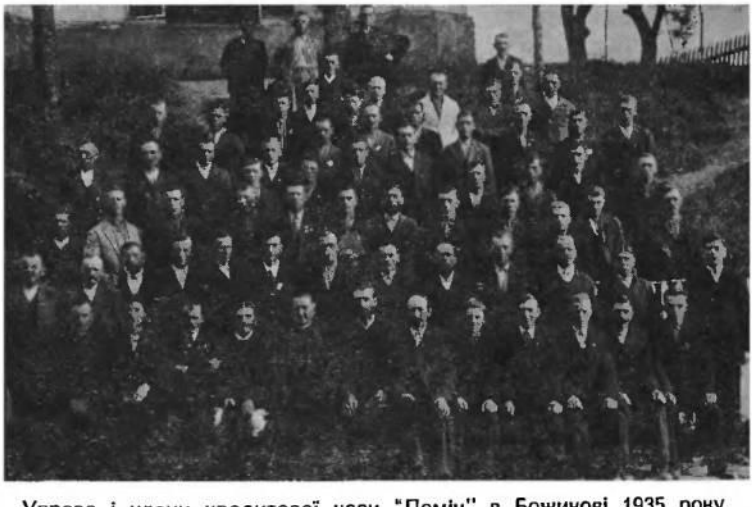

Управа і члени кредитової каси "Поміч" в Божикові 1935 року.

На протязі років головами читальні "Просвіти" були: Ілько Вітрак, Гринько Скасків, Михайло Будиловський, Михайло Музика, Олекса Кузишин. У читальні була бібліотека з поважним числом книжок, які жваво випозичали. При читальні існував дитячий садок, провідницями якого були: Влодзя Падохівна, Стельмахівна з Зарваниці, Євгенія Добровська, з Золотої Свободи. 1937 року, коли головою читальні був Олекса Кузишин, святкували п'ятдесятилітній ювілей заснування читальні "Просвіти", на якому був присутній голова матірного товариства "Просвіти" — д-р Іван Брик зі Львова, та велика кількість людей з довколишніх сіл.

Аматорські театральні гуртки

На протязі існування читальні "Просвіти", в селі Божикові, особливо після Першої світової війни, завжди були добрі аматорські театральні гуртки. Як на можливості села, то вистави були чудово підготовані. Декотрі, як наприклад "Вона Земля", "Ой, не ходи Грицю" — доводилось грати по кілька разів, а заля завжди була переповнена. Часто виступали по сусідніх селах, як Рудники, Боків, Шумляни, Рибники і т. д. Усюди зустрічали подив та признання за добре виконання.

Самоосвітні гуртки

Самоосвітні гуртки, зорганізовані при читальні "Просвіти", відіграли велику ролю у виховній праці села. Вивчаючи історію України, географію, культуру, традиції — люди пізнавали значення Батьківщини та відчували до неї більше прив'язання. Керівними одиницями самоосвітніх гуртків були: Микола Виваль, довголітній в'язень польських тюрем та сибірський каторжник (помер 1968 року), Володимир Кудла (живе в Канаді), Анна Легка (загинула 1945 р.), брати Сиваки — Михайло та Ілярій. Самоосвітні гуртки охоплювали майже всю молодь села, мало хто стояв осторонь. Велика кількість молоді 1938 року взяла участь у самоосвітніх змаганнях в Підгайцях. Іван Миськів приїздив до Божикова на перевірку та переводив іспити. З приходом 1939 р. большевиків самоосвітні гуртки припинили свою діяльність. Після відступу большевиків 1941 р. першим нашим завданням було подбати, щоб наука в школі відновилася та щоб продовжувати працю самоосвітніх гуртків. Приглядаючись діяльності самоосвітніх гуртків треба підкреслити, що вони проробили велику виховну роботу. Завдяки їх праці, село перетворилось в національно-свідому одиницю.

Спортові Товариства

В 1905 р. засновано в селі Божиків товариство "Січ". Першим його кошовим став Ілько Вітрак, секретарем — Петро Кушнір, інструкторами — Василь Кузишин та Павло Скаськів. В 1914 р. Спор-

тове товариство взяло участь у Здвизі Січей і Соколів у Львові, що в той час було в Західній Україні великою подією. Це товариство існувало ще досить довго і після Першої світової війни, мало свої одностроі та добре розвивалось. 1937 р. в Підгайцях відбувся двотижневий Сокільський курс, за участю 125 осіб. З Божикова на цьому курсі були Марія Осадца (заміжня Кудла) та Осип Будиловський. Делегати винесли добре враження з курсу. На закінчення відбулася товариська забава, де з гарними доповідями виступили посол д-р О. Яворський, д-р Стецюк та І. Даньків. Після курсу, інструктори вели успішну роботу, а в Божикові прекрасно її провадили аж до 29-го березня 1939 року.

Ранньої осени 1941 року відновили діяльність т-ва "Січ". Самозрозуміло, що його діяльність була пристосована до потреб часу. Провідником товариства став Володимир Кудла.

Т-во "Сокіл" в Божикові 1937 р.

Кооператива

В 1924 році засновано було кооперативу "Єдність". Перший справник був о. Юрій Стеткевич, але скоро уступив. Протягом чотирьох років книговодом був Андрій Кушнір, потім — Никола Стеткевич, що працював найдовше. Вкінці він працював в Союзі кооператив, як контрольор, в Підгаєччині. Поза кооперативою було кілька малих споживчих крамниць, які довго не втрималися. 1936 року два брати — Юрій та Андрій Кушнір продають свої господарства (на цей час це була велика відвага), та закладають в Бережанах свої крамниці з мануфактурою. Крамниці добре розвивалися, знаходячи велику підтримку українського населення.

Народній Дім

Пожвавлена культурно-освітня праця в селі вимагала більшого та кращого приміщення. З цією метою створюється Будівельний комітет Народнього Дому. До нього увійшли наступні особи: о. Ярослав Літинський, Андрій Кушнір, Ізидор Тяжкий, Ілярій Осадца, Петро Якимів. Завдяки жертвенній праці селян, як і пожертв наших односельчан з Америки, які зібрали 100 долярів та переслали на будову Народнього Дому, його збудовано та посвячено, при великій участі народу з довколишніх сіл, Цей дім став культурно-освітнім центром села.

УВО ОУН — Юнацтво ОУН

Діяльність УВО до 1929 р. була на селі мало помітна. З приходом ОУН по Віденському конгресі проходить інтенсивніша праця в підборі членів, у вишколі бойовиків ОУН. Велику увагу звернено на ідейно-політичний вишкіл. В 1930 р. відбулась акція проти колоністів, палення скирт збіжжя, перетинання телефонів. У вересні 1933 року відбулась так звана, шкільна акція. Знищено в школі польські емблеми та розкинено летючки. Ця акція мала великий вплив на молодь та й на усе населення — українське й польське. В цей час польська адміністрація змушує українців уночі вартувати біля збіжжя, школи й телефонічних ліній. Були також арешти в селі, але після двох-трьох місяців більшість ув'язнених звільняли. Деякі провідні одиниці були заарештовані по два-три рази. На початку 1937 року по наших селах, а також в Божикові, організується юнацька сітка ОУН. Це були молоді хлопці, від 16-ти до 21-го року життя, свідомі, добре начитані юнаки, яких шість-десять на село, що своєю згуртованою відданістю творили велику доповнюючу силу в культурно-освітньому житті села, а в своєму замкненому, законспірованому гуртку, були військовим орденом ОУН, носіями та оборонцями правди України. Вишкіл юнацтва — політичний та військовий — проходив безупинно — по лісах, садах і хатах. Пропали раз і на завжди бійки поміж селами, а також у селі. Натомість, відбувалися культурні забави. Гості з чужих сіл завжди були гарно прийняті. Праця та вишколи в ОУН давали легальним секторам цінних провідних людей, які своєю роботою й відданістю були прикладом для інших. Все культурно освітнє життя села опинилось під впливом ОУН. Рівно ж ОУН перестерігає вислужників польської влади. В тридцятий день атентату на Євгена Коновальця о год. 12-ій ночі по всіх селах Підгаєччини дзвонили дзвони. З затриманим віддихом зустрічало село події на Закарпатській Україні. Національна свідомість та праця зростала. Поляки, занепокоєні, із заздрістю приглядалися та пробували спинити цей розвиток національної свідомості. Восени 1938 року було запалено три господарства на Островецькій вулиці. Усі казали, що це була робота по-

ляків. Поляк Ковальський в цей час недалеко вогню собі стріляв. Невдовзі він пропав.

Пізньої осени 1938 року в Шумлянському лісі відбулись великі сходини ОУН, з участю членів-юнаків та симпатиків із довколишніх сіл, з відповідними доповідями. Та наближався жорстокий час для провідних людей і цілого села. Вибух Другої світової війни, упадок Польщі, були подіями, що збуджували надії й сподівання, що наші терпіння закінчаться, а Боже Провидіння знайде місце і для нашого довгостраждаючого народу.

Спротив селян польському насильству

Тихо, щоб не побудити населення, 29 березня 1939 р. в село в'їжджало два автобуси польських поліцаїв, на чолі з комісарем. Розділившись по два, пішли вони до намічених хат, робити обшук і арештовувати свідомих, провідних людей села. Поводились грубо, часто послуговувались гумовими палицями. Були бійки. Илько Вітрак ще спав, коли прийшли по нього. Пригадав собі, що має "Сурму", буде біда, як знайдуть! А що в печі вже добре горів вогонь, кидається туди і "Сурма" опиниється в печі. Це завважили поліцаї. Зачинається боротьба — по одній стороні Вітрак, мати та бабця, по другій — два поліцаї. Не зважаючи на натиск палиць, оборонці витримують до кінця — хоч піч розвалена, та "Сурма" згоріла.

Ведучи заарештованих, поліцаї, на очах матерів та сестер, часто наносили їм удари. Зчиняється крик, чути вигуки: "Ляху, не бий!" На дзвіниці вдарив великий дзвін на тривогу. Збігається молодь — 12-15-річні хлопці та дівчата, на поліцаїв летить каміння. В поспіху вивозять заарештованих — 16 осіб. Тим часом, з-за кожного плоту жбурляють каміння на відступаючих поліцаїв. Довгий це був відступ, яких півкільометра вулицею ген за село. Порозбивані голови нападників були відплатою за знущання над безборонними.

Провідник села (з ОУН), Осип Будиловський, що вийшов з польської тюрми розповідав про цю подію так:

"Не хотів я попадати на очі поліцаям, скривався. Слухаю — великий дзвін б'є на тривогу! Дивлюсь на вулицю — поліцаї з крісами, штиками відступають, голови порозбивані, чути оклики: "Панє комісажу, стшеляць!" — Що це? Революція? Хто дав наказ це робити?

"Постійні знущання польської адміністрації над українським народом доводили нас до крайності. Це був стихійний виступ, відплата за кривди, заподіяні українському народові.

"Прогнавши поліцію далеко за село, в селі настає тривога. Хто за нас заступиться? Що буде далі? — На відповідь не довелося довго чекати. Протягом останніх трьох місяців перед Другою світовою війною село переживало страхіття. Три рази його оточувало військо,

завжди з неділі на понеділок, о год. 2-ій ночі, і то так щільно, що втекти було майже не можливо. А сховатись теж не було легко — усе перекидали — солому, сіно, усюди шукали. Побоїв не оминав ніхто — ні жінки, ні діти.

"Іван Ясіньський щойно повернувся з війська, ще молодий, скоро після побиття, помер.

"У читальні "Просвіти" все було знищене: бібліотека, театральні костюми, усі картини... Все лежало зруйноване. Також в кооперативі все понищили. Крім того вздовж цілої Островецької вулиці і на половині Великої, хата в хату повибивали вікна. Це теж була робота "стжельцув". Вікон не направляли, лишали це, як пам'ятку від польської "культури". Котрий це вже раз в історії поляки засвідчували, на що вони здібні!" Осипа Будиловського 39 р. заарештували большевики, і він додому вже не повернувся.

В Бережанській тюрмі

Як згадано, вранці 29-го березня 1939 року в селі було заарештовано 16 молодих людей. Між ними був і я, Володимир Кудла. В наступні місяці тюрма наповнювалася все новими в'язнями. В серпні їх було вже понад 500 осіб, серед в'язнів — багато підгаєчан з різних сіл повіту. Жорстока поведінка тюремної адміністрації ставала щораз нестерпнішою. Зокрема — катування в'язнів, душевні образи і харчування. Оборонцями були д-р Володимир Бемко та д-р Степаняк. Війна наближалася а доля в'язнів була невідома. У п'ятницю 15-го вересня 1939 року до нашої камери увійшли о. крилошанин Е. Бачинський і д-р Ф. Коковський, кажучи, що вони поручилися за нас і частину в'язнів випустять того ж дня, а решту — незабаром. Та радість швидко обірвала окупація ще грізнішого ворога — червоної Москви.

Большевицька окупація

Настали тяжкі часи московсько-большевицької окупації. Сітка ОУН реорганізується, пристосовуючись до нових обставин і потреб. Ідейно політичний і військовий вишкіл триває. Вміжчасі НКВД заарештувало Миколу Виваля (при переході кордону на Захід), а в селі восени 1939 р. заарештовують Осипа Будиловського. Наступного року заарештували Михайла Леськового. Після довгого перебування в Сибірі він повернувся до села, та скоро помер, хоч був ще досить молодий. Між іншим, коли його заарештували, старанням юнацтва ОУН зійшлись уночі дівчата і вижали ниву достиглої пшениці. Можна собі уявити почуття батьків Миколи, що вийшли на другий день і не могли пізнати свого поля! Молодь старалась хоч якось облегшити смуток, допомогти, чим змога.

Колоністи

Польща, окупувавши наші землі 1920 року, намагалася їх різними способами полонізувати. Одним із засобів для цього була колонізація на розпарцельованих фільварках. В Божикові, на північно-західніх полях, поселилося кільканадцять родин колоністів-мазурів. Проте, вони там довго не втрималися, бо місцеві люди відкупили їхню землю, а вони повернулись туди, звідки прийшли.

Колоністи в довколишніх селах тісно співпрацювали з польською владою. Зокрема горезвісні "стржельци" допомагали поліції в погромах українського населення.

Ранком 10-го лютого 1940 року на залізничну станцію на Волощині НКВД звозило виселених колоністів. Був глибокий сніг та дуже сильний мороз. Людей забирали з хат без попередження, дехто не мав на собі навіть теплого одягу. Плач дітей та жінок, нарікання чоловіків розносились по станції, яку примусово очищували від снігу люди з Божикова та Волощини. Сцена була жалісліва. Між виселеними наші люди пізнавали тих, хто ще недавно, разом з поліцією громив українське населення. Але ніхто з українців не важився виявити пімсти, хоч до того був пригожий час.

За першої большевицької окупації в селі було чотири підпільники: Василь Марущак, Михайло Скаськів, Теодор Скаськів, та Юрко Ґураль. З приходом німецької армії в липні 1941 року, вони, вийшовши з підпілля, не застали своїх родин, їх вивезли в холодний Сибір, або в далекий Казахстан.

Олекса Чавурський став пострахом села, тому що співпрацював з большевиками. Усе село його ненавиділо. В березні 1941 року раннім ранком знайшли його біля хати в рові, убитого. В цей час наїхало в село багато енкаведистів, заарештували 9 осіб. Вони, без суду, пропали безвісти. Зненавидженого селом Чавурського НКВД поховало з почестями посеред села; були доповіді, сальви з рушниць. Заповідали велику помсту націоналістам. Думали ставити йому пам'ятника. Та він там довго не влежав — населення не могло його терпіти живого, то і могилу його оминали та проклинали. А як тільки прийшли німці, люди перевезли його тіло на інше місце. Родини підпільників були вивезені 22-го травня, 1941 року. Між ними і смертельно хворого Стефана Батика, пощади не було.

Не зважаючи на великий натиск на селян, колгоспу тоді не вдалося зорганізувати. За короткий час большевицької окупації, забракло товарів першої потреби, головно взуття та одягу. Одне слово — не доставляли нічого, а запаси, які були — вивезли. ОУН ішла з народом, допомагала покривдженим, члени працювали для добра народу, ставали на захист Церкви та Батьківщини.

Німецька окупація

З відступом большевиків здавалось, що бачили ми проблиски волі, хотілось використати час для свого народу. ОУН переводить постійний вишкіл — ідеологічний, політичний та військовий. Реорганізується також жіноча сітка ОУН. Тоді почались вивози на працю в Німеччину. Першими вивезли 28 осіб із села Божикова і Волощини, добрих, активних людей, що займали провідні становища в цих селах, а також і в ОУН. Михайло Хома, організаційний повітовий провідник в той час заявив, що ми не сміємо допустити, щоб цих людей вивезли, бо тоді цей терен лишиться без провідних людей.

Набір до Німеччини нагадував татарські часи. Оточували села, поїзди, залізничні двірці, молодих жінок та чоловіків насильно забирали, та під наглядом відправляли до Німеччини. Марія Шрам в селі Божиків весною 1942 р. була хвора, не вийшла до Лігеншафту (колишнього фільварку) на роботу. То німці підтягнули гармату і обстріляли її хату. На щастя, куля пролетіла через стіни і, крім дірок, не нанесла більшої шкоди.

Німці наклали великі контингенти збіжжя, худоби та інших сільськогосподарських продуктів. Селяни були змушені приховувати харчі для прожитку, що не було легко, бо в них проводили ревізії. До села почала заглядати кримінальна поліція, переважно поляки. Приїздили з Бережан тільки серед дня.

Арешти в Підгаєччині

Першим, що пішов у підпілля в Підгаєччині 1941 р. був Михайло Хома, повітовий комендант української поліції в Підгайцях. Він опісля став окружним організатором ОУН. До округи належали Бережанщина, Підгаєччина, Рогатинщина і Перемишлянщина. За свою довголітню відданість, працю й витривалість в УВО та ОУН, Михайло Хома здобув авторитет і пошану. Через його багаторічний досвід в організації, ми часто кликали його жартома "Старий", хоч насправді він таким не був. Коли німці почали довідуватися про підпільну роботу, він повчав: "Кажіть, що це я зробив, як повітовий комендант української поліції. Я вже в підпіллі, мені всеодно".

Арешти й розстріли, що їх німці почали 1941 року, тривали до кінця їхньої окупації. Це змушує винних та запідозрених членів ОУН іти в підпілля, звідки вони розвивають інтенсивну працю. В Підгаєччині під кінець 1943 року творяться боївки самооборони, що згодом стають відділами УПА. В кожному районі ОУН — як Золота Липа, Коропець, Стрипа, організуються районові боївки. На терені округи ОУН Золота Липа створюється відділ УПА "Сіроманці", командиром якого стає уродженець села Славятин. По всіх селах творяться самооборонні відділи. Вся Підгаєччина, в тому й наші терени, стають базою постачання.

Гіркий досвід "благ" кожного окупанта змусив українське село думати реально. І коли в 1944 році, на місце відступаючої німецької армії, приходили нові "визволителі" — червона Москва, Божиків, як і інші села Підгаєччини, був приготованний на дуже важкі часи. І домінуючим в свідомості нашого населення лишилось переконання, що лиш у самостійній Українській державі може бути забезпечений всебічний розвиток і безпека українського населення.

о. Василь Чопей

БОКІВ

Описувати рідне село — значить вдруге переживати щасливе дитинство, багатонадійну молодість, красу довкілля, а заразом — болючу дійсність, що його більше не доведеться бачити.

Як згадано в літописах, наші давні предки вибрали собі цю затишну й прекрасну околицю десь у другій половині XV століття. Заснувавши оселю, назвали її Боковом, бо село й справді було положене на боці від шляху Підгайці-Княжий Галич, через Завалів, а також з боку іншого шляху — що проходив через Литвинів.

Не зважаючи на своє безпечніше географічне положення, Бокову загрожували татарсько-турецькі напади. Про це свідчать сліди давніх оборонних пунктів. Поле за два кілометри на захід від села звалося "Замчиськом". Там, мабуть, стояв колись оборонний замок. З правої сторони Замчиська, на віддалі два кілометри, стоїть лісиста гора, на якій залишились виразні сліди оборонних ровів та валів, що охороняли село зі сходу.

Село лежить на височині 420 метрів над поземом моря, з трьох сторін оточене лісами, а з західньої сторони — поле. До повітового центру Підгайці — 20 кілометрів, до залізничної станції в Рудниках — 9 кілометрів, а до поштового уряду в Шумлянах Великих — 2 кілометри. Село складається із трьох частин: горішня, середня й долішня. Селом протікає потік, який, згідно з переказом, творив два стави, воду яких використовували як погінну силу для двох млинів. За моїх часів млинів вже не було, а по ставах залишилася лиш сама назва "Стависько". Поля Бокова — сіра, легка земля, доволі урожайна. В селі чимало садів.

Загальна поверхня Бокова — 17,21 км.^{2} Населення 1939 року було 1540 осіб. З того, за віровизнанням, українців — 1440, латинників — 98.

Правдоподібно від XVI ст. Боків належав до родини Шумлянських. Рід Шумлянських — це була рідкісна українська шляхта, з якої

вийшов Йосиф Шумлянський, настоятель катедрального храму в Крилосі, а згодом — Львівський єпископ (1676-1708). До Унії він приєднався щойно в 1700 році. Над головним церковним входом в Крилосі вирізьблений напис: "Фундатором цього храму є Йосиф Шумлянський — Єпископ". У церкві в Бокові переховувалася його митра, бо він залюбки перебував у Бокові. Церква в Бокові існувала вже 1600 року. Нову церкву збудовано було фундацією Аполонії Шумлянської і Лева Збикальського 1714 року.

В другій половині XIX ст. парохом Бокова був о. Недзвецький — батько автора збірника "Повят Подгаецкі", що вийшов польською мовою у Станиславові 1896 року. Про о. Недзвецького старші люди висловлювалися похвально. Після нього парохом став о. Володимир Шенкірик — свідомий українець. Між ним і місцевим дідичем С. Пельцом зразу ж виникло непорозуміння, яке мало чисто політичне підложжя. Непорозуміння перетворилося незабаром у ворожнечу. Дідич Пельц, побоючися, що у випадку його смерти о. В. Шенкірик не прийме тіла до церкви й відмовиться поховати його по-християнському, заснував фундацію латинської парафії. На це приділив 50 моргів поля, 2 морги городу та інші потрібні удогіднення, — як пасовисько для худоби, паливо для дому, і т. под. Відтак збудував резиденцію, господарські будинки та костел. 1905 року, за дозволом церковної й державної влади, засновано латинську парафію в Бокові, до якої належало 17 місцевих поляків, а також поляки з Шумлян, Славятина й Дитятина (Рогатинський повіт).

Парохом латинської парафії став кс. Рутковскі. Він зразу ж почав полонізаційну роботу. Вишукував різних способів, щоб перетягати місцевих людей до латинського костьола. Як катехит, змушував українських школярів бути присутніми на його годині релігії. Така практика приводила до конфліктів місцевого населення з латинським священиком. Іноді спори та образи вирішував суд. В одному процесі мій батько, що був підсудним, мусів заплатити п'ять корон на церкву. Іншого разу, коли кс. Рутковскі був підсудним, суд присудив йому зложити п'ять корон на костьол і перепроситись в мого батька. Судові процеси, що відбувалися між о. В. Шенкіриком і кс. Рутковским кс. Рутковскі звичаєм програвав, бо надуживав своїх привілеїв, а до того був надзвичайно непогамованою людиною. Його тактика ширила ненависть між поляками й українцями села.

Отець В. Шенкірик був справді душпастирем-громадянином. За його стараннями 1900 року в Бокові засновано було читальню "Просвіти". 1903 року читальня перейшла вже до власного дому. Він старався, щоб селянські діти вчилися в гімназії. 1905 року в гімназії у Перемишлі навчалися Василь Боліновський та Микола Галій, пізніше (1918 року) — комендант міста Підгайці. 1906-07 років в гімназію пішло ще чотири учні, включно зі мною.

В культурно-освітній роботі о. Шенкірикові допомагав його син Роман, учень 7-ої кляси гімназії. На донос кс. Рутковского, що Роман, нібито, образливо повівся з польською процесією, Шкільна Рада виключила його з гімназі. Потім він вступив до гімназії в Перемишлі.

Учитель Григорій Бобяк в Бережанській гімназії допомагав учням з Бокова, які вчилися в українській мові, перейти іспити до гімназії в Бережанах. Таким чином, 1908 року і я вступив до тамошньої гімназії, а іспит зрілости (матуру) здав 1915 року у військовому одностроі, в українській гімназії в Станиславові.

Культурно-освітня праця о. В. Шенкірика сприяла національній свідомості селян. Крім читальні "Просвіти", у Бокові була кооператива споживчих товарів "Щадниця", яка від 1905 року приміщувалася в будинку "Просвіти". При читальні діяв аматорський драматичний гурток, який ставив по кілька вистав річно. Існувало і руханково-пожежне т-во "Сокіл", при якому гуртувалася молодь села. Єдиний в селі корчмар, Хаскель Людмирер, продав свою корчму зразу ж після Першої світової війни. На тому місці примістилася кооператива "Щадниця".

Село вже в передвоєнних роках було національно свідоме. Під час селянського страйку 1903 року дідич Пельц, замість страйкуючих селян Бокова, завербував до праці селян з Дитятина. Селяни Бокова стримали їх від праці на полі, а мій батько виголошував пояснювальну промову. На нього накинувся з багнетом комендант жандармерії і не дав докінчити промови. Справа згодом опинилася в суді, за що коменданта було здеградовано і перенесено на західні польські землі. На його місце прийшов комендант Збир, українець, який дискретно інформував про політичні заходи тодішньої адміністрації, що була переважно в руках поляків.

У виборах до Віденського парламенту боков'яни брали активну участь. Тому, що п'ять москвофілів пішли на співпрацю з поляками проти нас, вислід тих виборів не був задовольняючий, бо лише 27 місць здобули українці. У передвиборчу акцію наступних виборів включились активно студенти Бокова. Вони виїздили навіть до інших сіл з промовами.

Крім чотирьох священиків, Боків до Першої світової війни видав д-ра прав Романа Шенкірика, д-ра філософії Миколу Галіва та магістра прав Зиновія Пащака.

З вибухом Першої світової війни життя в Бокові набрало інших форм. Культурно-освітні товариства припинили діяльність. Свідоміші люди сподівалися, що війна принесе нашому народові волю.

Прихід російської армії до Бокова попередив панічний страх перед москалями, про яких ширилися неймовірні чутки. Багато людей з Бокова вибралося на Захід. Між іншими, також і моя родина. Нас захопила російська армія в Бурштині. Ми негайно повернулися

додому, бо треба було докінчувати збір збіжжя. На передодні приходу російської армії до Бокова обидва священики — о. В. Шенкірик і кс. Рутковскі — помирилися. Та о. В. Шенкірик несподівано помер. Воєнні дії перешкодили таким похоронам, на які заслуговував о. парох. Поховав його о. Стефан Лежогубський з Дитятина, при участі рідні та парафіян.

З поверненням австрійської армії на наші землі, почалася мобілізація. Мобілізованим наказали очікувати покликання до частин. Я використав цей час на продовження освіти. Згодом, на прохання Шкільної Ради, я одержав відпустку і 18 травня 1916 року в Станиславові, як я вже згадував, здав іспит зрілости. Після того побував на різних фронтах. Навесні 1917 року біля Куропатник мене було поранено в ногу. Вилікувавши, нагородили медалею хоробрости, піднесли до ранги хорунжого. В січні 1918 року я був на фронті над Збручем, біля міста Скала. Після спеціяльного вишколу, мене приділили до штабу мадярської дивізії, як перекладача. У Проскурові я запізнався з Василем Мудрим (пізніше — голова УНДО).

На вістку про Листопадовий Зрив я потайки покинув мадярів і поспішив на службу новоствореній Українській Державі. 2-го листопада вже був в рідній хаті. Тут нас зійшлося три брати: старший Лука, повернувся з італійського фронту без правої руки, середущий, Семен, повернувся з російського полону, і я, Василь, лейтенант австрійської армії. Першим моїм ділом було змінити австрійські відзнаки на український тризуб. На вечір ми скликали віче до домівки читальні "Просвіти". Заля переповнена. Виголошуємо промови та закликаємо всіх ставати на службу молодій Українській Державі. Віче почалося піснею "Ой, у лузі червона калина", а закінчилося гимном "Ще не вмерла Україна".

Дня 4-го листопада я зголосився до повітової команди в Підгайцях, (яку незабаром очолив пор. Микола Галій) і замешкав разом з чотарем Олексою Яворським. На другий день повернувся до Бокова по харчові запаси для новоствореної формації. Мій батько був вже війтом, замість попереднього війта-поляка Жесньовецького. Харчі зібрано і доставлено на збірний пункт до казарми. Мушу признати належне рідному Бокові, ніхто не ухилявся від мобілізації та харчового контингенту. Вночі з 20-го на 21-ше листопада 1918 року я повів першу бойову Підгаєцьку сотню під Львів. В Бережанах долучилася до нас Бережанська сотня. Доїхали до Винник. В селі Куровичі обидві сотні злучено, команду перебрав пор. С. Кошик.

Наприкінці травня 1919 року Підгаєччину, а з нею і Боків, зайняли поляки. Вони зразу ж взялися до порахунків з українським населенням. В Бокові першою жертвою був мій покійний батько. Його важко побили, а потім один із напасників на ім'я Жураковський, вивів батька на поле, мабуть для остаточної розправи. Та місцева

польська родина, повертаючись із поля повз сцену, оборонила, а може й спасла його від смерти. Але після цього батько вже не довго втішався цим світом, 1922 року помер.

Через важкі умови УГА (брак бойових припасів, харчів, через хвобори, тощо) успіхи Чортківської офензиви не можна було закріпити. Боків, як і всю Галичину, зайняли поляки. Влітку 1920 року Червона Армія зайняла західньоукраїнські землі, аж по Ходорів. Та після перемоги над Вислою 15-го серпня, 1920 року, польське військо витиснуло Червону Армію на схід. Відділи кінноти Будьонного стояли на східніх окраїнах Шумлян. Польське військо, в складі двох сотень піхоти та однієї частини легкої польової артилерії, вийшло на чисте поле між Боковом і Дитятином. Большевики спершу гарматним вогнем знищили польську артилерію, а на піхоту кинулася кіннота Будьонного. В страшному бою-різні поляки погинули.

Невдовзі після тієї битви почала кружляти вістка, що, мовляв, про польську армію большевикам донесли три хлопці-підлітки з Бокова. Це стало причиною польської пацифікації Бокова 1920 року. Відділ польської поліції оточив село. Всіх чоловіків вивели на площу посеред села. Вони, під примусом, мусіли співати польських пісень і повторювати за поліцією, що це "польська земля", одержуючи при тому удари. Потім, у стайні місцевого священика, кожний дістав ще по 25 буків. На село наложили контрибуцію в грошах і харчах, таку велику, що Боків ледве міг її виконати.

З того часу польська адміністрація пильно слідкувала за провідними людьми села. Вранці 1-го листопада, 1920 року до нашої хати увійшли два поліцаї. Перевели докладний обшук, а на мене наложили домашній арешт. Щойно другий викуп, що його за мене зложив мій батько, повернув мені волю. Згодом я, разом з хорунжим Василем Боліховським, вписалися до Духовної Семінарії, на студії Богословія. Ми солідаризувалися з загальним бойкотом польського університету. Коли мова про бойкот, що був властиво, своєрідною формою національної боротьби, варто згадати про набір до польської армії в 1922 році, який боков'яни-рекрути бойкотували втечею в ліс. Те саме сталося з виборами до польського парляменту, тоді, проти окупації Польщею західньоукраїнських земель, бойкотом було охоплене все населення Галичини. У Визвольних Змаганнях брало участь біля 60 вояків з нашого села.

Від перших повоєнних років культурно-освітнє життя стало дуже активним. В ньому — заслуга оо. парохів Антона Содомори та Петра Каблака. Не можна тут поминути велетенського вкладу праці повітових установ в Підгайцях, які часто присилали до Бокова (як і до інших сіл повіту) своїх людей, щоб на місцях промовляли до населення, та щоб всіма можливими засобами підносили його культурно-освітній рівень. Буйно розвивалася споживча кооператива, твор-

чо діяв "Сільський Господар", виховання молоді унапрямлювала "Рідна Школа". "Просвіта" навчала у своїх самоосвітніх гуртках, чималу роботу виконав також "Сокіл". Побіч легальних установ діяли також таємні — спершу УВО, а відтак ОУН. Подібно, як у інших селах нашого повіту, в Бокові існував хор — спершу чоловічий, а згодом — мішаний. Його організував 1907 року Льонгин Гвоздик. Драматичний Гурток давав три-чотири вистави річно. Розвивалися гарно церковні братства та сестрицтва.

Велику частину того доробку знищила польська влада своєю горезвісною "пацифікацією" 1930-го року. Не вважаю за доцільне описувати перебіг її в нашому селі, бо вона відбувалася так само, як у багатьох інших селах Підгаєччини.

Завдяки географічному положенню Бокова, що був на боці від головних шляхів, село не було знищене війною. З цієї ж причини, як після війни, так і після пацифікації 1930 року, рани швидко гоїлися. Село жило своїм життям, з погляду культури — процвітало, надіялося на кращі часи, вірило, що в другій війні постане самостійна Україна.

Щодо ноші, Боків належав до консервативних сіл Підгаєччини, подібно як Вербів, Голгочі та Товстобаби. Ноша, зокрема жіноча, набагато відрізнялася під одягу в сусідніх Рудниках, Лисій чи в Носові. Натомість наближалася до одягу в Шумлянах та Славятині. Характеристична була вишивка, що відрізнялася своїми кольорами та взором.

Побут населення Бокова майже не різнився від побуту в селах, положених у полосі від Славятина по Гнильче. Ті самі народні звичаї, ті самі релігійні обряди, за вийнятком, хібащо, храмових празників, які в Бокові припадали на свято Положення пояса Пречистої Діви Марії (31-го серпня) та св. о. Миколая (19-го грудня). Боків був консервативним селом не тільки щодо одягу, а й щодо релігійних святкувань та народніх звичаїв. Процесії до Зарваниці, не зважаючи на віддаль (37 кілометрів), організовувалися часто. Вони входили до християнського обов'язку боков'ян.

Друга світова війна Боків докорінно змінила. Окупація 1939 року Бокова большевиками принесла частинне спустошення. Пожертвували життям кільканадцять молодих, надійних людей. Від 1943 року територія села входила до тих теренів, на яких містився Штаб Воєнної Округи УПА III — "Лисоня". В повоєнні роки військо КГБ жорстоко розправлялося з населенням Бокова та сусідніх сіл. Але, не зважаючи на все, Боків залишився вірний Україні. Він витримав татарсько-турецькі лихоліття, австрійську панщину, польську "нормалізацію" та "пацифікацію", німецьку "Нову Европу". Боків переживе також совєтське "визволення" і напевно діждеться світлої майбутности у Самостійній Соборній Українській Державі.

Іван Нішка
М. Д.

БРОНГАЛІВКА

Невелика оселя Бронгалівка розташована 13 км. на північний схід від Підгаєць, зі заходу межувала з Білокриницею, до якої адміністративно належала до 1935 року; на півдні — з Вагою, а на півночі — з Дубниками. Перші поселенці на території нинішньої Бронгалівки осіли зразу ж після знесення панщини в половині XIX століття. В 1940-х роках у Бронгалівці жило 43 родини, з них вісім польських.

Хоч цей присілок положений на урожайних полях Поділля, мешканці в ньому були, за вийнятком п'ятьох-шістьох родин багатших, малоземельні.

З погляду національної свідомости Бронгалівка належала до свідоміших сіл повіту. 1907 року один з її мешканців, М. Голіяд, поставив собі за ціль заснувати читальню "Просвіти". Для цього потрібно було підписів мешканців. Він запросив до себе в гості кільканадцять односільчан, а під кінець гостини попросив їх підписати заяву. Таким чином, він зібрав дев'ять підписів, при допомозі яких здобув дозвіл на відкриття читальні "Просвіти".

До Другої світової війни побіч чит. "Просвіти" в селі діяв кружок "Сільського Господаря", Самоосвітній гурток, дитячий садок та інші культурно-освітні установи.

За свою свідомість суспільно-громадську та політично-підпільну діяльність мешканці Бронгалівки були переслідувані окупаційною владою, що на наших землях чергувалась. Спочатку це були поляки, потім росіяни, тоді німці, і знов росіяни.

Порівняно велика кількість мешканців Бронгалівки виїхала 1944-го року на Захід.

**
*

Дам'ян Стельмах

БУРКАНІВ

Існування села вже засвідчене в документах з 1564 р. Було це мале поселення яке почало скоро розростатися щойно під австрійським пануванням. В 1861 році село начислювало вже 1796 мешканців, а в 1910 р. населення Бурканова зросло до 2899 душ.

Село Бурканів, положене над рікою Стрипою, належало до повіту Підгайці, від 1940 року до району Золотники, тепер до району Теребовля. Ріка Стрипа перепливає через село і ділить його на дві частини: на східню, котру називали Кут, і західню, котру називали Лескавки. До села належали присілки: зі східної сторони "Вуланівка", що начислювала 45 родин, і "Лиса Гора", що начислювала 10 родин. Із західної сторони до "Лескавок" належав ще присілок "Рудка", який начислював 25 родин. Ціле село начислювало в 1939 році 700 родин, в тім 65 родин польської національности і 3 родини жидівські. На "Куті" мешкали польські родини. Село межувало з північної сторони з Золотниками, з південної була Гайворонка, а на границі між Гайворонкою і Бурканов був фільварок властителем якого був жид Зомерштайн. Ціле село було опроваджене вінком лісу: частина була селянська, а решта панська. Терен піль і села був горбоватий. В селі був млин на ріці Стрипі на границі між "Кутом" і Золотниками. Власниками були поляки Медицький і Місевіч. В східній частині села на "Куті" була церква Преображення Господнього, побудована в 1890-1895 рр. Храмовий празник відбувався на Спаса. Коло церкви стояла школа збудована в 1900 р. Напроти школи і церкви стояв громадський будинок збудований 1907-1908 рр. На горбочку проти громадського дому височів залізний хрест; це була пам'ятка знесення панщини. Цвинтарі, старий і новий, — були за селом "Кут", від сторони Гайворонки. З західної сторони Лескавок, у лісі, біля перехрестя доріг стояв великий бетоновий бункер під назвою "Бригада Больцано" — це залишок Першої світової війни. На перехресті доріг стояла каплиця. Давно була власністю багатого господаря, але внуки відмовились від неї і тоді парафія забрала її під свою опіку. Коло присілка "Рудка" було інше перехрестя доріг. Старі люди розказували, що туди провадив з півночі на південь старий чумацький шлях. Біля шляху на горбі була коршма, але пізніше на тому місці поставлено великий хрест, що його можна було бачити здалека. Цей горб називали "Погулянка". Походила ця назва від коршми, що колись там стояла. Перед Першою світовою війною село було досить добре

загосподарене. Війтами були: Слупський, Григорій Бискуп і Маріян Ґах. Той останний війтував аж до 1939.

В селі були всякого роду ремісники як: столярі, ковалі, мулярі, кравці, шевці і ткачі. Бідніші люди дороблялися собі на прожиток на фільварку і в ґуральні, що належала до фільварку. По самій середині присілка "Лескавок" стояла корчма. Там також була споживча крамниця. За іншими товарами і на ярмарки люди їздили до більших міст і до Підгаєць. В селі була ще й церковна крамниця. До вищих шкіл ходили перед Першою світовою війною і здобули вищу освіту: др. медицини Федь Бабій. (Пізніше поселився в Модлінґ коло Відня, а в Відні був директором великої клініки). Вслід за ним на дальші студії пішли: Григорій Фаріон, пізніше ветиринар, правник і економіст Павло Бабій (братанок д-р Федя Бабія), Йосиф Дохват, Якименко, Петро Ноґач, Стефан Ціхольський, — ці остатні не покінчили студій, бо світова війна перешкодила. Перша світова війна нанесла Бурканові страшних шкід, як матеріяльних так і в людях. Після війни почали люди повертати до дому і з собою принесли до села страшну хворобу-тиф. За тифом кинулась ще й холєра. Вимерло тоді багато людей. Кілька літ по війні минуло, поки село почало помалу відбудовуватися. Ліплені хати почали заміновати на муровані, з цегли або опоки (білий камінь), покриті бляхою або дахівкою. Щойно в 1930 р. коло церкви побудували дзвінницю, а на "Лескавках" На-

Церква спочатку належала до Золотник, де о. Іван Синдецький був парохом. Пізніше його син Петро, закінчивши теологічні студії, обняв обов'язки над парафією. В 1932 р., о. П. Синдецький був перенесений до іншої парафії, а до Бурканова прибув молодий енергійний священик, о. Ґурґула. Він зорганізував мішаний хор при церкві і мандолінову оркестру, що її сам провадив. В наслідок переслідувань його польською поліцією, був примушений виїхати. До парафії прибув в 1934 р. о. Евген Антонович. Він теж провадив хор, духову оркестру і працював з молоддю в школі. Цей відданий священик був на парафії до 1945 р., поки совєтська влада його не арештувала та вивезла на заслання. По відбутті заслання, о. Антонович вернувся до родинного міста Долина. Совєтська влада заборонила йому виконувати душпастирські обов'язки і він працював фізично. Змучений тяжким життям занедужав і помер в Долині в 1973 р. Дяками в Бурканові були довгі літа Йосиф Било, а після нього Дмитро Скольний. При церкві були зорганізовані Братства і Сестрицтва. До них належали майже всі парафіяни і майже всі були активними.

Кооператива була заснована в 1925 р. Спочатку приміщувалася в приватних хатах. Коли збудовано в селі Народний Дім, тоді пересено кооперативу "Певність" до нього. Першими головами були Юрій Сивульський і Антін Дохват, а до управи належали: Павло

Бабій, Володимир Гускалюк, Петро Сивульський, Михайло Стельмах і Дамян Стельмах. Ці люди були потім перевибрані на наступні каденції. "На Кутах" була відчинена філія кооперативи. Вона мала свою управу до якої належали: Федор, Ґаляшший, Антін Фаріон, Григорій Стельмах, Ціхольський, Микола Олексюк і Замлинський. В селі також була молочарня що її провадила Евгенія Гірка.

Читальня була заснована около 1925 р. Спочатку не проявляла великої діяльности, потім зактивізувалась. При читальні був зорганізований мішаний і чоловічий хори, диригентом був Микола Гамівка. Пізніше створено аматорський гурток що його головою був Йосиф Дохват. "На Куті" також була читальня, в котрій активно працювали: Федор Голянит, Антін Фаріон, Стельмах, Григорій Якименко, Пекельний, Падолек, Замлинський і Микола Олексюк.

Аматорський Гурток при чит. т-ва "Просвіта" в Бурканові-Лескавки 1941 року.

Влітку в селі працювали дитячі садки. Організатором був провід кружка "Рідна школа". На особливу згадку заслуговує провідниця дитячого садка, Марійка Домбровська. В день провадила дитячий садок, а вечорами працювала в читальні з дорослими. Ця невтомна дівчка також активно допомагала аматорському гурткові і сама брала активну участь у виставах.

Кожний просвітянський рух у селі був контрольований поліцією. Заплянованні свята чи імпрези треба було зголошувати до староства в Підгайцях з докладною їх програмою. Якщо староство не видало дозволу, то поліція не дозволяла на відбуття свята чи імпрези. Часто поліція викликала активніших на допити а при тому погрожувала. В селі часто вибухали бійки. Тому що "на Куті" було багато польських родин, їх молодь була зорганізована в "Стщельцу". Комендантом був Міхал Колосовський, який був великим ворогом

українців. Разом зі "стщельцами" він нападав на читальню і на українських хлопців. Коли вже хлопцям було того забагато, тоді давали відсіч та заганяли "стщельців" до їх "стщельніци".

Польонізація була посилена в 1938-1939 рр. Намагались латинізувати всі мішані родини і тих, що працювали на державних посадах.

В вересні 1939 р. радянська влада замінила польський уряд. До кінця року новий режим закріпив за собою владу. Вже на початку нового року (1940) наступили перші вивози людей на Сибір. Незадовго почались арештування в селі. Всіх разом заарештовано 23 особи. Вслід за цими арештуваннями наступили великі арештування в цілому районі. З приходом німецьких військ в 1941 р., поліція і адміністрація громадська і волосна обсаджена була довіреними нашими людьми. Молодь масово вписувалась до шкіл. Почало відживати культурне життя. Та нові хмари насувались на село. Німецька окупаційна влада почала накладати високі континґенти на продукти і домашні тварини. Також наложили високий континґент на робітників до Німеччини. Весною 1943 р. був тяжкий переднівок, а так наближалися фронтові колихання. Осінню 1943 р. 10 хлопців відійшло до У.П.А., а весною 1944 р. коло 20 хлопців до Української Дивізії. Фронт стримався над рікою Стрипою і вже в квітні з фронтової полоси евакували всіх людей з села. На еміґрацію вийшло з села 15 осіб. Фронт над рікою Стрипою тривав чотири місяці. Село по обох сторонах ріки було знищене зовсім. По таких боях, совєтська окупація вернулася назад. Тяжкий час настав.

**
*

УЛАНІВКА

Присілок, радше подільські хутори, Уланівка положена при межі підгаєцького і теребовельського повітів, 3 км. на південний схід від Бурканова. Родючі подільські ґрунти сприяли добрій управі збіжжя та випасі худоби мешканцям Уланівки. До І-шої світової війни в Уланівці було лише кільканадцять господарств. Перед ІІ-гою війною там вже було 27 господарств. З них більш половини середньозаможні, 10 і більше моргові.

Поза кількома родинами поляків, здебільша мішаних подруж, ціла Уланівка була українською оселею. Адміністраційно належала до Бурканова. Також до парафії та школи.

**
*

Ольга Возьна-Галипчак

ВАГА

Вага — це маленька оселя, навіть не село, а як казали "присілок", а я б назвала його хутором. Малий цей хутір був — та гарний. Лісів ми не мали, та в кожного господаря обов'язково був садок, переважно вишневий. Особливо гарно було весною, коли кожна хата тонула в вишневому цвіті. Любили приїжджати до нас мешканці міста, щоб намилуватися красою Ваги, а головно подихати свіжим повітрям, яке в нас справді було свіже й чисте.

Розташована за дванадцять кілометрів на схід від нашого "центру й столиці" — міста Підгайці, Вага, хоч яка мала, поділена була на дві частини, з яких одна належала до "гміни" (волости) й парафії Золотники (7 км. на схід), а друга — до Новосілки (6 км. на захід від Ваги).

Перед Першою світовою війною було тут тільки двадцять чотири господарства (чи господарів), з яких першим поселенцем був Пилип Гірняк. Оселювалися тут люди з інших волостей і повітів головно тому, що земля була урожайна.

Довкруги Ваги було багато інших малих сіл і "присілків", як: Бронгалівка, Шкіндерівка, Поплави, Маловоди, Гниловоди, Соколів, Сокільники, Хатки й інші.

Переходили через Вагу з заходу на схід два головні шляхи — "гостинці", один до Тернополя, а другий — до Теребовлі. Перед Другою світовою війною Вага нараховувала вже 64 господарства, з яких полякам належало 15.

1927 року закладено було читальню "Просвіти", першим головою якої був Стефан Гусар. Читальня звичайно містилася в хаті котрогось з господарів; її переносили від одного до другого. В читальні була невелика бібліотека, з якої користали дорослі й молодь. У Вазі був також Самоосвітній гурток, до якого належала вся сільська молодь.

Сільська школа була польська. В цій школі навчали тільки польською мовою. Польський "ксьондз", який доїжджав раз у тиждень із Новосілки, вчив лише "польську" (римо-католицьку) релігію. Тому наші селяни, від 1934 року аж до початку Другої світової війни утримували українську приватну школу, затруднюючи в ній українську вчительку, чи вчителя, які навчали всіх наших дітей українською мовою. Крім початкової школи, згадані учителі підготовляли

також деяких дітей (переважно дівчат) до середньої школи. Діти мусіли здавати "екзамени" — іспити в державних школах, чи то в Бережанах, чи в Рогатині, чи пізніше вже — у Підгайцях.

За польської і під час більшовицької окупації у Вазі перебувало багато наших підпільників, — людей, які під загрозою втратити волю, а то й життя, змушені були працювати в підпіллі.

Хоч яка маленька Вага, одначе потерпіла великі жертви за волю України. За першої більшовицької окупації НКВД розстріляло (1940 року) Володимира Кульчицького, Петра Димінського та Йосифа Возьного. Впав жертвою також Микола Фецан. 1945 року згинув Петро Бойківський. З молодшого покоління загинули, замучені НКВД 1941 року, Магдалина й Климентина Гусар. Відтак — загинули в У.П.А. їх брат, Ілько Гусар, і Нестор Стельмах. В той же час згинули Гр. Жукевич та Гр. Олійник, разом з молодими хлопцями з інших сіл. Їх розстріляли більшовики на полі біля Ваги, не дозволяли поховати, щоб довідавшися чиї вони сини, знищити ще й їхню рідню. Та ніхто з людей не зрадив, так і лежали вони довго непоховані. Можна уявити собі біль і муку батьків, яким не вільно було признатися до своїх дітей. Батьки Жукевича, не переживши цього, в недовгому часі повмирали, а сестра його, Євгенія, захворіла на розстрій нервів.

Чимало колишніх арештованих не мають права повернутися на рідні землі до своїх родин. Багато уродженців Ваги опинилися на еміграції, так що мало хто з колишніх мешканців оселі залишився на своєму місці. Тепер живуть там переселенці, головно з Лемківщини, а також із Закарпаття. Всі вони затруднені на колгоспних полях — полях, які колись належали мешканцям веселої і гарної, як писанка, Ваги.

**
*

Оксана Лотоцька
Григорій Головка

ВЕРБІВ (ПЕРШОТРАВНЕВЕ)

Біля 4 км. на південь від Підгаєць, на правому березі ріки Коропець розташоване село Вербів. Глянувши на село з Високої Гори на лівому березі Коропця влітку бачимо в селі багато різних дерев та овочевих садів. Над рікою найбільше верби, від якої найбільш правдоподібно походить назва Вербів.

Село належить до старих поселень повіту. Існування його відоме з 1564 року. В журналі "Зоря" з лютого 1850 року є згадка про рукописне євангеліє з 1580 року, яке було в сільській церкві св. Николая. Ця інформація може служити посереднім доказом про раннє походження Вербова.

Вербів колись належав до підгаєцького ключа посілости Потоцьких. Опісля власником села став граф П. Воздзіцкі, а при кінці 19-го ст. село належало родині Торосевичів. Через сусідство з Підгайцями, село часто руйнували татари. Багато з них осілися в ньому. До сьогодні знаходимо сліди побоєвищ та руїн.

Своїм розміром Вербів належить до великих сіл повіту. Зрозуміло, що через часті війни село не дуже розвинулося. Щойно від часу австрійського панування починаємо помічати економічний і демографічний розвиток села. Перші точні дані з 1785 року виказують, що Вербів нараховував 118 хат. В 1861 року село вже мало 1148 мешканців. Сімдесять років пізніше, а саме 1931 року, Вербів начислював 367 домів, у яких жило 1740 осіб.

Вербів належав до багатих сіл повіту, з дуже урожайними полями, на яких управляли всі роди збіжжя, плекали високоякісний тютюн та багато ярини, головно цибулю, часник, огірки, петрушку, моркву, а в останніх десятиріччях помідори. Продавали на ринках в Підгайцях, Монастирськах, Козовій та в Бучачі. Це приносило немалі прибутки мешканцям. Великі громадські добра, може найбільші від інших сіл в повіті, пасовиська, луки, ліси, сприяли годівлі доброї якости худоби. В селі був невеликий млин, олійні, кількох ткачів, ковалі, столярі та інші ремісники, які працювали для своїх співмешканців. Було також кількох пасічників.

Історія Вербова закрита серпанком давнини. Знаємо, що в селі була церква. Мабуть була дерев'яна бо на початку 19 ст. згоріла. Нову церкву, мурована з каменя, збудовано 1836 року. До неї пе-

ренесено збір богослужебних книг, що зберігся із старої церкви та гармату. Все це було приміщене на хорах новозбудованої церкви. Гармата походить з татарських нападів, яка служила для оборони села. Про неї зберіглося серед населення декілька легенд-переказів.

Жінки Вербова в народній ноші з перед 1900 р.

Суспільно-культурний розвиток села почався в другій половині 19-го ст. У 1880-тих роках засновано школу. Відомі її управителі були Василь Кам'янський, Петро Кінасевич, Іван Романків та Іван Бабій. Спершу вона була двокласна, до 1930 — 5-клясна, а вже перед Другою світовою війною 7-миклясна.

Наприкінці 19-го століття основано читальню "Просвіти". Основником і першим головою був Василь Будний. У 1912 році основано т-во "Січ". Розвивалося воно напричуд гарно. На весні 1914 року на толоці у Вербові відбувся повітовий з'їзд Січей, для вшанування 100 років народження Тараса Шевченка. З нагоди цього з'їзду посаджено пропам'ятного дуба, який зберігся до наших днів. Культурно-освітня праця у Вербові перед Першою світовою війною розвинулася до такого ступеня, що Вербів був передовою громадою в повіті. Варто згадати тих, що причинилися своєю працею до піднесення культурного рівня села, а саме: Микола Нискоклон, Оксана Нискоклон (пізніше Лотоцька, дружина директора школи в Новосілці), Софія Нискоклон, Кирило Ригайло, Ірина Нискоклон, Корнило Будний та Іван Мельник.

Вибух Першої світової війни припинив діяльність культурно-освітніх установ. Змобілізовано воєнноздібних чоловіків, між ними громадський актив — кількох студентів вищих шкіл. Між ними згаданого Миколу Нискоклона. Від 1911 року, він як студент права на Львівському університеті, став співредактором "Нового Слова". Керував також військовим вишколом Українських Стрілецьких Гуртків, зорганізованих тоді студентом філософії Іваном Чмолою.

Товариство "Січ" у Вербові 1912 року.

В часі будови української держави в листопаді 1918 року Микола Нискоклон повернув до рідної хати й обняв керівництво харчового відділу при Повітовім Комісаріяті в Підгайцях. Помер в часі епідемії плямистого тифу в березні 1919 року. Крім нього позначався в Українській Галицькій Армії сотник Корнило Будний, який відійшов на оборону Львова з Першою Підгаєцькою Сотнею. Першим з Вербова, що впав в обороні Львова був Володимир Гнатик. В Корпусі Січових Стрільців служив старший стрілець Олекса Гарасимяк. До Українських Січових Стрільців зголосилися: Григорій Ригайло, Василь Кріпкий, оба десятники, Григорій Гайдукевич, Мартин Королишин, Григорій Подолян та декількох інших, яких прізвищ не заподаємо.

Після програних Визвольних Змагань культурно-освітня праця в селі сильно пожвавилася. Відновлено діяльність старих установ, основано нові між ними 1922 року "Луг". Після двох років його замінено (переорганізовано) на т-во "Сокіл". Це мабуть було найбільш діяльне товариство молоді за всі часи. У Поклоні Поляглим на могилі в Вівсю 1928 року Сокіл з Вербова взяв участь у формі кінної бандерії. Це була найкраще організована одиниця з поміж усіх учас-

ників у цих зеленосвяточних святкуваннях. Інтенсивно працювали й розвивалися й інші установи як: "Сільський Господар", споживча кооператива "Єдність", "Рідна Школа". Все це ганебно знищила горе звісна пацифікація восени 1930 року. Майно читальні "Просвіти" та кооперативи цілковито знищено. В селі важко побили багато провідних осіб села, між ними місцевого пароха о. Содомору та директора школи Теодора Романкова.

Хор при чит. т-ва "Просвіта" у Вербові 1930 року.

Після пацифікації суспільно-громадське життя прибрало ще більш жвавішого темпа. На місці розв'язаних в часі пацифікації організацій творяться нові легальні, а згодом підпільна ОУН поширила свою сітку серед молоді Вербова. Т-во "Відродження" має великі успіхи у своїй роботі. Весілля відбуваються безалькогольні. Пияцтво зовсім зникає. Що раз то більше людей залишає курення тютюну. Зорганізовано сільський хор, який співав у церкві та служив громадським потребам. Видатнішими диригентами Вербова того часу були: Григорій Богуш, Олесь Шлюсар та Олесь Паласюк. Драматичний гурток при читальні "Просвіти" втішався славою в цілім повіті. Доріст "Рідної Школи" та "Хліборобський Вишкіл Молоді" змагалися з подібними собі в повіті. Прекрасно був зорганізований Дитячий Садок, яким у свій час проводила Люна Головінська з Підгаєць.

Не оставалося позаду наше жіноцтво. Воно численно брало участь у майже всіх сільських установах, але найбільш проявлялося

у Союзі Українок. Замітна була праця молодої в той час енергійної Анни Будної. У червні 1935 року на площі біля села в Вербові відбулося повітове "Свято Жінки". У цім святі взяло участь понад 3 тисячі жінок Підгаєччини.

Злучений жіночий хор на "Святі Жінки" у Вербові 1935 року.
(Диригент Каблаківна (Бонів).)

На цій же площі того самого року відбулося інше свято, а саме ювілей читальні "Просвіти". На ньому промовляв її перший голова тоді 85-літній Василь Будний.

Окупація західно-українських земель Червоною армією 1939 року припинила діяльність усіх культурно-освітних установ. Тоді сильно почала розвиватися діяльність підпільної ОУН. Організацією охоплено всю свідому молодь, а то й багато старших, з Вербова. Молодь у Юнацтві, а старші в своїх звенах готувалися до боротьби з ворогами за наші національні права, сподіючися, що війна принесе сприятливі умовини. Не мало вербовян занимали провідні становиєа в ОУН, від підрайону починаючи, на Крайовому Проводові кінчаючи. Були й такі, що залишали високошкільні студії, включалися в ряди ОУН, щоб служити Україні. Із створенням Української Повстанської Армії майже вся діяльність ОУН була спрямована на забезпечення УПА потрібними харчами, одягом, медикаментами, зброєю, а то й людьми. Вербів вив'язався з того завдання похвально, хоч не мало, як у праці ОУН так само в рядах УПА, віддало своє життя. Відомий командир УПА на Закерзоні Мартин Мізерний-Рен, вславився в боях з окупантами. Інші, в числі 23 особи впали в рядах УПА. Всі вони стали безіменними героями, бо імена їх з огляду на небезпеку родин з боку КҐБ, заподавати не можемо.

Вербів колись гарне, майже чистоукраїнське село, бо на 500 родин заледви було 10 польських, радше мішаних, та одна жидівська, змінив свій вигляд докорінно. Населення большевики загнали до колгоспу на рабську працю. Село зубожіло.

Ті, що остались живими поза межами рідної землі, поселені в країнах вільного світу, дальше працюють для того свого народу, з вірою, що Вербів видержав татарські навали, панщину й кріпацтво, польське поневолення — переживе й сьогоднішне нове закріпачення.

***

Анна Захарків-Стельмах
Михайло Захарків
Іван Захарків

ВИШНІВЧИК

Село гуртового типу, розкинулось у долині річки Стрипа, що пливе з півночі на південь і оминає його з східньої й південної сторони. Село розташоване на висоті 387 м. над рівнем моря. На південь від Вишнівчика лежить Зарваниця, на захід — Котузів, на північний-захід — Михайлівка, на північ — Гайворонка й Бурканів, на схід — Хмелівка (від половини 18 ст. до 1947 року називалася Винявка), на південний схід — Доброполе.

Історія Вишнівчика має свій початок десь у першій половині 15-го сторіччя; воно одне з найстарших сіл Підгаєцького повіту. Найдавніші перекази про Вишнівчик знайшов польський етнограф Нєдзвєцкі у хроніці й записках жовківського каноніка й теребовельського декана Пашковського, що до кінця 19-го сторіччя зберігалися в архіві римо-католицької парафії у Вишнівчику. В цій хроніці є згадка, що перший костел у Вишнівчику збудував галицький хорунжий Маковецький у 15-му сторіччі, а 1684 року турки його зруйнували. Інший історичний документ, що зберігся до сьогодні згадує Вишнівчик під 1564 роком. Дальша історія села відома нам щойна від 1808 року. В той час Вишнівчик нараховував 66 хат, в яких жило 104 родини, а населення села нараховувало 425 душ. Стан тварин села був такий: 37 коней, 20 волів, 32 корови і 2 вівці. Найбільшого приросту населення Вишнівчик зазнав у 19 сторіччі. Вже тоді у селі були церква, костьол, двоклясова школа, повітовий суд, нотаріят, пошта, лікар, аптека і станиця жаднармерії. Як описує очевидець, у той час у селі не було гарних забудов, та назагал вони були вистачальні. Чимало селян були заможними господарями, посідали до ста

моргів поля. У селі стояв гарний палац, побудований на місці колишнього замку, десь з 17-го сторіччя. Населення в більшості займалося хліборобством і скотарством, а частинно — бджільництвом. На початку першої половини 19-го сторіччя багатоземельним власникам належало 1004 морги орної землі, 217 моргів городів та сіножатей, 217 моргів пасовищ і 345 моргів лісу. Малоземельні мали 2824 морги орної землі, 177 мрг. городів і лук, 26 мрг. пасовищ. 1880 року у Вишнівчику був 301 двір, в яких жило понад 2200 мешканців, з того — 1039 українців, 802 поляки, 375 жидів і 76 німців. Був у селі теж великий водяний млин. У 1845 році збудовано цукроварню, але через надто малу продуктивність цукроварню закрито. Громадська позичкова каса, яка працювала досить успішно, диспонувала капіталом у висоті 5380 золотих ринських. Такий соціяльно-економічний стан села тривав приблизно до початку 20 сторіччя. Завдяки урожайності землі (чорнозем з незначним відсотком лісово-глинкуватих піль) і прикладній господарці мешканців, село багатіло й зробилось одним з найбагатших у Підгаєцькому повіті.

Існування в селі школи і дбайливість передусім душпастирів спричинились до того, що ще під кінець 19-го сторіччя тут розвинулася культурно-освітня діяльність, наприклад — засновано "кружок" товариства "Просвіта", який приміщувався в хаті одного з членів гуртка, бо власного дому побудувати не вдалося. Ініціятором культурно-освітнього руху в селі спочатку був українець Володимир Смеречинський, суддя, тоді вже не повітового, а окружного суду у Вишнівчику. Під його впливом молодь села почала чим раз більше цікавитися національним питанням. Він, своїми порадами й вказівками, спричинився до організації в селі читальні "Просвіти" та товариства "Січ", яке швидко розгорнуло широку діяльність. До "Січі" належали не тільки хлопці, а й дівчата.

Після втечі о. Володимира Білинського, завзятого москвофіла, який не міг погодитися із зростом національної свідомости, що швидким темпом підносилася серед його вірних, на парафію приїхав о. Іван Білинський, що спричинився до ще більшого пожвавлення культурно-освітнього життя в селі. Отець Іван спровадив до своєї парафії диригента хору П. Серафима аж з Гуцульщини. Він зразу ж організував церковний хор, не тільки у Вишнівчику, а й в Гайворонці. Молодий і дуже енергійний, П. Серафим займався також культурно-релігійним життям села, підготував собі навіть заступника в особі молодого патріота Андрія Захаркова, який з того часу почав прибирати в свої руки національно-виховне та суспільне життя українців Вишнівчика. У той час школу, досі двокласову, розширено до ступня чотириклясової і в ній вже навчали і німецької мови. В цій школі деякий час вчився теперішній наш Патріярх і Кардинал Йосиф Сліпий, бо в довколішніх селах ніде не було ще шкіл.

До піднесення і зросту релігійного, національно-освідомңого й взагалі — культурного життя в той час незвичайно багато спричинилися такі місцеві громадські діячі, як родина Захаркових (особливо Андрій), родини Миськових, Дурделів, Гриневичів. Розвиток зростав постійно, аж до вибуху Першої світової війни. Війна все припинила. Відступаючи з Карпат під тиском австрійських і німецьких армій, московські війська зупинилися на Стрипі й міцно укріпилися. Вишнівчик опинився на фронтовій лінії. Австрійська влада евакуувала мешканців села й перевезла їх аж у Долішню Австрію, Каринтію, Моравію. Найбільше опинилося в таборі Ґмінд у Долішній Австрії. Наслідком воєнних дій (фронт на Стрипі стояв майже півтора року), село спалено дощенту. В руїнах опинилася також гарна мурована церква.

Не зважаючи на цілковите знищення села після Першої світової війни, вишнівчани, повернувшись на згарища, взялися з нечуваною енергією до відбудови. За кілька років село було повністю відбудоване, відбудовано й церкву Успіння Пресвятої Богородиці. Не відбудували лише судового будинку, а сам суд перенесено до Підгаєць. Великі ярмарки, що відбувались раз на тиждень, влаштовували до 1935 року.

Коротко перед війною австрійська влада заплянувала збудувати залізницю, що сполучала б Вишнівчик з Підгайцями, але війна перешкодила цьому плянові. Коли ж по війні владу перейняли поляки, то про таке будівництво не могло бути й мови. Вишнівчик став тоді центром збірної ґміни, війтом якої був поляк німецького походження — Ґіпш.

Була у Вишнівчику також станиця державної поліції та школа, яка ще в часах австрійського панування мала чотири кляси. 1935 року піднесено її до семи кляс.

Парохом польського костьола був ксьондз Бібуш. Парохом української церкви села був у той час о. Чолій, а після нього у 1932 році парафію перейняв о. Мирон Головінський, що був парохом села до 1944 року. При церкві увесь час існував хор, яким керував І. Цибульський, а дяком був Микола Войтович. Існували церковні організації для жінок, чоловіків і молоді. Ще десь до початку 30-х років проявляло свою діяльність товариство "Сокіл", члени якого відбували свої вправи на площі біля церкви. Провідником товариства був Андрій Захарків.

В селі був невеличкий манастир сестер Василіянок, які взірцево вели досить велику господарку, дитячий садок і опікувалися церквою. Був і польський манастир, в якому жили сестри. Хоч культурно-освітнє товариство "Просвіта" засноване було ще перед Першою світовою війною, власного будинку поставити не вдалося. З допомогою прийшов священик, який відступив частину парафіяльного дому, при-

міщення якого перебудовано на залю для проб аматорського драматичного гуртка, хору, для сходин молоді та різних імпрез, якщо на це дозволяла польська влада.

Приблизно в 35-х роках закуплено власний будинок, де примістились читальня "Просвіти", Рідна Школа, кооператива, бібліотека та всі інші організації.

Усім громадським і культурним життям керували звичайно старші національно свідомі громадяни, яким завжди з допомогою приходила молодь. Та душею усього релігійного й культурного життя села був о. Чолій і його дружина Марія, а відтак — о. Мирон Головінський, разом з лікарем д-р Омеляном Шклярем та вчителі Стефа й Іван Миськів. Пізніше до цієї праці активно включилася дружина д-ра Шкляра. Національно-усвідомна праця, зокрема серед молоді, особливо пожвавлювалася під час шкільних вакацій, коли до села поверталися студенти й учні вищих та середніх шкіл, Омелян Дурдела, Анна, Остап та Ілля Захаркові, Ярослав Бережницький і Степан Захарків із Вишеньок. Омелян Дурдела й Степан Захарків опісля прийняли тайну священства й стали душпастирями. Отця Омеляна Дурделу 1941 року більшовики замордували. До гімназії ходили теж діти родини Деремендів — економа фільварку. 1933 року відбувся у Львові величавий здвиг "Українська Молодь Христові" — під проводом Митрополита Шептицького. Із Вишнівчика та довколишніх сіл виїхало туди багато молоді.

Хоч мешканці Вишнівчика в більшості займалися хліборобством, торгівля тут теж до деякої міри розвивалася. Головними товарами були, очевидно, сільсько-господарські продукти: збіжжя, худоба, городина, м'ясні й молочні вироби, тощо. Цілість торгівлі мали в своїх руках жиди, та поза їхніми крамницями існували ще й українська й польська кооперативні крамниці. Крім них, українці Городиський та Миськів мали крамниці мішаних товарів та шкіри. Уродженці Вишнівчика, брати Михайло й Остап Захарків, провадили шкіряну крамницю в Підгайцях. До більшого розвитку торговельної галузі господарського життя села не могло дійти через брак догідного сполучення з такими торговельними центрами, як Підгайці, Бучач та інші. (Віддаль до Підгаєць — 19 км., до Бучача — 22 км.). Головною перешкодою в цьому були занадто погані дороги, а коли говорити про українців, то їм перешкоджала ще й польська влада.

У Вишнівчику мали свої майстерні теж різні ремісники, як столярі, стельмахи, шевці, кравці, ковалі, ткачі та оліярники. Вони своїм промислом повністю забезпечували потреби села. Були тут ще два особливі підприємства: видобування піску для будівельних потреб, зокрема для тинкування стін, якого не можна було дістати далеко поза Вишнівчиком. Власником підприємства був Йосиф Миськів. Другим підприємством було видобування опоки, з якої випалювали вапно.

Існувала теж спиртова фабрика — ґуральня, яка належала власникові фільварку. Був теж великий водяний млин.

Управителем великого фільварку, що до війни якийсь час належав обезпеченевому товариству в Кракові, був поляк на прізвище Едвард Жиборскі, а економом українець Деременда. Цей маєток-фільварок охоплював біля 2000 моргів орної землі, до 800 мрг. лісу, великі сіножаті й пасовища. Такий, приблизно, стан соціяльного життя села тривав аж до осени 1939 року.

За панування польської влади Вишнівчик пережив тяжкий епізод у своїй історії — пацифікаційну акцію польської поліції та війська. Одного погідного осіннього дня у вересні 1930 року несподівано наїхали на село сильні відділи кінної поліції. Усіх свідомих громадян-українців, старих, як і молодих — серед них і о. Василя Головінського зі Зарваниці, а з Вишнівчика д-р Омеляна Шкляра, М. Захаркова, сина Євстахія, В. Костіва, В. Боїлу, Н. Кошитаря, Е. Костіва, Е. Захаркова та багатьох інших, заарештували і жорстоко побили. Далі кинулися по хатах, нищили хатнє устаткування, розвалювали слабші будівлі, виносили з комор і кидали на купу зерно й інші харчові продукти, та все це поливали нафтою. З засік викидали зібране з поля збіжжя й розкидували й нищили. Розривали солом'яні стріхи, а бляшані дахи рубали сокирами. Розвалювали печі, розпорювали багнетами подушки й перини, нищили всякий одяг.

Однак це звірське знущання над мирним українським населенням аж ніяк його не залякало, а навпаки, ще більше збудило до національно-усвідомної, культурної й суспільно-громадської праці. Незабаром куплено було для культурних потреб власний дім, в якому приміщувалась теж бібліотека. Бібліотекарем став Йосиф Куриба. В домі спорядили доволі велику залю для всяких громадських потреб українців села. Замість занепадати під тиском влади, національне життя, особливо серед молоді, почало ще дужче розвиватися й рости. Не застрашили населення і в дальшому ні поліційні переслідування, ані шикани "стшельцуф", які стояли завжди на допомогу поліції.

Після короткої німецько-польської війни, восени 1939 року настала зміна влади. Замість польської, прийшла совєтська. Збаламучена горстка малосвідомих селян, під проводом учителя Дурдели, який тоді щойно повернувся з Америки, вийшла на пагорбок за селом вітати "братів-визволителів" від польського ярма. Розгорнули синьожовтий прапор і з хлібом та сіллю стали посеред дороги. Та скоро підійшов до них якийсь старшина (мабуть українець) і порадив їм якнайскорше звинути прапор і розійтися по хатах. Цього вистачило, щоб переконання Дурдели відносно совєтського "визволителя", яких від набрався в Америці, зовсім змінилися. Він став директором школи і успішно нею завідував, а будучи теж добрим диригентом, керував чоловічим і молодіжним хорами.

В той час учителями в школі були, крім директора, його сестра — сестра Магда з польського манастиря (за професією лікарка), Петро Войтович з дружиною Володимирою, Скасків, Монастирська, Гр. Комаринський, Бережницький і три учительки, прислані із східніх земель.

Незабаром після приходу, більшовики відкрили у Вишнівчику — у манастирі наших сестер — медичний пункт, і в ньому працювали три лікарі, прислані із східніх областей. Заклали кооперативу й увели в дію машино-тракторну станцію, що обслуговувала в першу чергу новозаснований місцевий колгосп, основою якого стало господарство польського манастиря, де примістилась і управа колгоспу. Та вже в лютому 1940 року почалися вивози "неблагонадійних" мешканців села на Сибір і арештовування. Ті, хто побоювався арешту, повтікали з села, з наміром дістатися за кордон, за що постраждали їхні родини — їх більшовики вивезли у невідоме. Заможних господарів до колгоспу не приймали, а наклали на них великі податки, так що вони були змушені покинути свої господарства.

Вибух німецької війни з совєтами 1941 року населення прийняло з радістю, навіть вітали німців, бо сподівалися, що знову можна буде вільно господарювати, і все перейде у власні руки. Збірну громаду, осередком якої став Вишнівчик, поновлено, відкрито станицю поліції, почала діяти школа. Однак дуже скоро прийшло розчарування — усе почало мінятися на гірше. Ті, хто були при урядах, займалися передусім збиранням т. зв. контингентів, збіжжя, худоби, набілу, висиланням здорових, працездатних, зокрема молодих людей, на працю до Німеччини. Так, з Вишнівчика вивезено на тяжкі роботи біля 80 осіб. Жидів гестапо перевезло до Підгаєць, у гетто. Життєві умови ставали все тяжчими, а культурна праця зовсім припинилася. На початку 1944 року воєнний фронт почав дуже скоро посуватися в сторону села. В лютому цього ж року, совєтська армія перейшла Стрипу й підійшла аж під Бережани, однак скоро відступила, й укріпилася на лівому березі Стрипи. Фронт над Стрипою стояв аж до липня і в ході бойових подій село було майже повністю зруйноване. На час воєнних дій населення евакувалось до сусідніх, положених далі на захід, сіл, мешканці яких прийняли втікачів з повним вирозумінням, допомагаючи їм, чим лиш могли.

За даними з 1972 року село набагато змінилося, як своїм зовнішнім виглядом, так і соціяльним та культурним життям. Немає церкви, нема заможних господарів-вишнівчан, нема національно-культурного життя. Коли ще до Другої світової війни село нараховувало біля трьох тисяч мешканців, то сьогодні тут є усього 284 двори, в яких живуть 887 осіб. У селі є центр сільської ради, якій підпорядковане теж с. Вишеньки. Тут зараз розміщена центральна садиба колгоспу "Правда". Колгоспові належить 3,8 тисяч гектарів сільсько-

господарських угідь, в тому — 3,1 тисячі гектарів орної землі. Провідне місце в господарстві займає продукція зерна, молока й м'яса. В селі є неповно-середня школа (7-клясна), де вісім учителів навчають 150 учнів. Є клюб, бібліотека, три крамниці, у тому числі — книгарня і кравецька майстерня.

Порівнюючи стан села передвоєнних часів із сьогоднішнім, зразу ж впадає у вічі просто нечуваний спад кількости населення. Та причина ось у чому. 1944 року, коли наближався до Вишнівчика воєнний фронт, багато молодих чоловіків вийшли з села, щоб не потрапити до Червоної армії і не стати жертвою ворога. Ще за німецької окупації гітлерівці вимордували всіх мешканців жидівської національности. Після війни репатріовано до Польщі мешканців польської національности. Чимало українців, запідозрених в антисовєтському наставленні, насильно виселено, а далі — молодь вже в перших повоєнних роках почала тікати з села до міст, де можна було дістати легшу працю і краще матеріяльне забезпечення. Цей процес утечі з села до міст триває до сьогодні, хоч уже не в такій мірі, як колись. Важка праця та лиха винагорода за неї у колгоспі залякує передусім молодих людей і є головною перешкодою у рості насенення села.

Побачивши наочно село в 1971 році, можна ствердити, що виглядає воно дуже бідно. Ніде не видно тих великих зелених дерев, садів, у яких колись влітку ховалося село. Жодної огорожі, хіба ще подекуди старі мури. Вся присадибна земля використана під городину. Ніде не видно широкого подвір'я біля хати — його перетворено на город. Зрештою, подвір'я нікому й непотрібне, бо ж корову (якщо в когось є), можна й стежкою провести, а коней ніхто і так не має. Всі поля навколо села обробляє колгосп, у якому працюють селяни за дуже малу винагороду. Жаль стискає серце, дивлячись на колись таке багате, а тепер таке злиденне село Вишнівчик.

***

Петро Бурик
Іван Щур

ВОЛИЦЯ

Село Волиця лежить на південь від міста Підгайці — на віддалі десяти кілометрів, і простягається вздовж шляху Голгочі-Завалів. На північному сході межує полем із селом Вербів, на сході майже злучене з селом Голгочі, на півдні — з селом Заставці. На південний захід село розділяє широка смуга лісів, аж до ріки Золота Липа, з селами Затурин і Середнє, а на заході — Завалів, Яблонівка і Заставче. Сусідство цих сіл тісно в'яже і їхню історію.

Саме село розкинене в затишних долинах, серед гарної зеленої природи. З півдня на захід тягнеться невисока гора з лісом і численними джерелами води, які були великою вигодою для мешканців села. На півночі простягаються горбисті поля, з яких теж випливає багато природних джерел. Всі ці джерела творять три потоки. В центрі села вони сходяться і вливаються до ріки Коропець у селі Голгочі. З півдня аж до півночі з волицькими полями межують ліси, які до 1939 р. належали польській баронесі Блажевській з Голгіч та поміщикові Рачинському з Завалова. Тільки дуже мала частина дрібного лісу належала селянам.

Географічне положення села мало вплив і на спосіб життя його мешканців, його розвиток та історію. Про заснування села та його назву існують різні перекази, чи радше — леґенди. Згідно з однією з них, назва села пішла нібито від того, що в сиву давнину цей затишний куток на землі минали різні нещастя і воєнні хуртовини. Люди з довколишніх поселень ховалися тут від татарських нападів та знаходили притулок і волю. Казали: "Нема так нігде, як на нашій волиньці" — з чого і назва села — Волиця. За іншим переказом тут чумаки випасали волів. Отож "Воли-ця" походить нібито від здрібнілої форми слова "воли". Частина села зветься "Кобилячий кут". Там були великі толоки, тож і випас коней.

1785 року Волиця нараховувала лише 31 хату, з населенням приблизно 150 осіб. В 19 сторіччі село значно збільшилося. 1861 року у Волиці жило вже 313 осіб, а 1870 року було їх уже 388. Найбільшого розвитку село досягло в 20 сторіччі. За статистикою з 1931 року, Волиця нараховувала 116 хат, з населенням 660 осіб.

У давнину Волиця належала родині Водзіцких, а в 19 ст. перейшла у власність Торосевічів. В 1932-33 рр. відбулась парцеляція фільварку, але з українців мало хто міг дістати землю.

Після парцеляції українці покидали "Село" (так називалась частина села, де жили віддавна дуже згущено, по два господарства на одному клаптику землі), та розбудовувались на своєму полі. Так постали т. зв. хутори "Грибів", "Від Завалова", "Кобилячий кут" та інші. Селяни будувались вже краще. Будинки господарства були вже з цегли або каменю, а дахи покривали черепицею, а найчастіше бляхою. Одначе в більшості селяни були бідні. На родину припадало пересічно від чотирьох до вісьмох морґів поля, з якого можна було вигодувати 2-3 корови та вдержати пару коней. Тому сусіди чи окремі родини мусіли "спрягатися" кіньми і що-другий день, за чергою, управляти своє поле. Господарі годували свиней, курей, гусей і качок, що їх продавали за безцін жидам, щоб сплачувати поле ратами. Частина селян, узимку, працювала в лісі, де різали дрова за десяту "купу", або "метер". В такий спосіб мали дрова на опал, або навіть продавали. За дровами приїжджали люди з далеких сіл. Хто мав добрих коней, возив "буки" до тартаку в Підгайцях і заробляв додатковий гріш. Тому, що Волиця мала привілей польського села, то навіть і українцям дозволяли управляти тютюн, який здавали до фабрики в Монастириськах. Господарі старались вирощувати найкращий сорт тютюну "Вірджінія", за що діставали окрему премію. Інші садили цукрові буряки. В селі був теж каменолом опоки, з якої випалювали вапно.

До Першої світової війни в селі переважали поляки. Після парцеляції фільварку, поляки спроваджували до села мазурів, але вони не хотіли тяжко працювати і втікали. На їх місце поселювались українці з інших сіл. Багато хлопців із сусідніх сіл одружувались з польками і село змінило свій характер. Перед Другою світовою війною село нараховувало приблизно 140 господарств і яких 798 осіб. З них було 65 українських родин (370 осіб), 5 жидівських (29 осіб), і біля 70 родин (399 осіб) римо-католиків (т. зв. латинників), які навіть не знали польської мови і розмовляли по-українському. Аж коротко перед Другою світовою війною польська влада примушувала їх говорити по-польському. Маючи перевагу в селі, війтами і солтисами були тільки поляки: Бартко Шимонік, Ян Пшеходни, Юзеф Пшеходни. 1935 року Волицю прилучили до громади Голгочі, де містилася поліція, пошта та інша польська адміністрація.

Ще перед Першою світовою війною в селі було засновано Т-во "Просвіта", яке стало діяльне аж у 30-х роках. 1931 року, при активній допомозі о. Євгена Мацелюха, пароха з села Голгочі, скликано загальні збори читальні "Просвіти" у помешканні свідомого господаря Дмитра Калинича, де і містилася читальня. До нової управи увійшли найсвідоміші селяни: Степан Бурик — голова, Дмитро Калинич — секретар, Йосиф Петрущак — бібліотекар, Онуфрій Щур — касир, Григорій Щур і Григорій Бурик — члени. Деякий час діяль-

ність читальні обмежувалась до сходин і читання книжок та часописів уголос. Д. Калинич мав бібліотеку і дав її до розпорядження читальні. В той час багато праці в культурну ділянку вклала вдова по отцеві Навроцькому з Голгіч.

Довідавшись, що в читальні є бібліотека і про читання книжок на сходинах, дуже часто впадала польська поліція в особах Жижулка, Пояловського і Колодзея, та перевіряла книжки. Деякі конфіскували. В той час багато українців села передплачували вже "Народню Справу", "Новий Час", "Сільський Господар", "Христос наша сила" та інші, а діти читали "Дзвіночок". Переслідування польською владою примусило нашу молодь організуватись. Створились різні гуртки при читальні "Просвіти", які нав'язують тісні зв'язки з молоддю сусідніх сіл. 1933 року постає аматорський драматичний гурток під керівництвом Гриця Бурика, який за короткий час підготував вистави "Сватання на Гончарівці", "Проклятий Марко", "Назар Стодоля" та інші. Вистави відбувалися в найбільшій в селі приватній хаті, бо в "Людовім домі" поляки не дозволяли їх ставити, треба було мати окремий дозвіл. Наша молодь багато завдячує Степанові Бурикові, який ходив по кілька разів до Підгаєць за дозволом ставити вистави. Шкільна молодь влаштовувала свято св. Миколая і Вертеп. Зорганізувалися в селі і молодіжні виховні гуртки, як "Доріст" при кружку "Рідна Школа" та "Самоосвітний гурток" при чит. "Просвіти", завданням яких було вивчати історію і географію України. Але під тиском і терором польської влади згадані гуртки були закриті.

1934 року засновано було в селі Т-во "Сільський Господар", і використовуючи сприємливу назву, при ньому організувалась "Секція Хліборобської Молоді", до програми якої входило вивчення рільництва. І тут наша молодь мала змогу продовжувати свою попередню діяльність. Завдяки Михайлові Гайдукевичу з села Яблонівка, зорганізовано гурток народніх танків, який під його керівництвом в роках 1936-38 виступав на фестинах і на різних ювілеях у таких селах: Рудники, Волощина, Божиків, Носів, Литвинів, Яблонівка. 1938 року гурток виступав, спільно з гуртками інших сіл, на святі з нагоди 70-річчя "Просвіти" у Підгайцях.

У селі була лише 4-клясна народня школа, з однією учительською силою. Після Першої світової війни вчила в ній Н. Ляховська, пізніше — М. Давидович, чоловік якої був українцем і працював у Голгочах. Вона ж була запеклою полькою, хоч до українців і їхніх дітей ставилася добре і часто радила батькам посилати дітей до вищих кляс у Голгочах. Школа містилася у фільварковому перебудованому будинку. У Волиці не було української інтеліґенції ані студентів, то ж для відзначення історичних дат запрошували з рефератами студентів із сусідніх сіл: з Вербова приїздили Ганчар і Лапчак, з Яблонівки —Шкіра і Побурко, з Заставча — брати Пришляки. Тут

слід згадати і про свідому родину Годичів із Заставець, які своїм прикладом, працею і вмілим підходом, вщіпили українського духа навіть такій молоді, яка була з мішаних подруж. Вплив на молодь та на розвиток українського національного життя мала в селі Організація Українських Націоналістів, яка своїми відплатними акціями супроти польського окупанта та геройством членів Біласа й Данилишина, ще більше зактивізувала молодь. В школі поляки дозволяли тільки одну годину денно на українську мову. Тому знання про Україну молоді люди здобували окремо, по приватних хатах. Дружня співпраця сільської молоді була сіллю в оці польської поліції. Вона часто переводила обшуки і переслідування свідомих українців.

1935 року в селі заложено було кооперативу і тяжко запрацьований гріш вже не йшов до кишені чужинців. Це була, свого роду, конкуренція польському "Кулкові рольнічому" і тут не обходилось без контролі поліції, щоб знайти причину для покарання кооперативи на кілька злотих. Але кинений клич "Свій до свого по своє" запевнив розвиток кооперативи. Кооператива містилася в приватному помешканні, а крамаркою була Ганя Щ. Крім польського "Кулка", крамницю та корчму мали жиди. До корчми заходили поляки запивати й грати в карти. Тягнуло туди й українців, щоб запити свою "біду". Але посилена акція проти алькоголю й курення, яку в 30-х роках провели різні товариства — припинила нахил до алькоголю серед наших селян.

Так докотилися часи й події до вересня 1939 року, німецько-польської війни. Українці раділи упадком Польщі, бо польська сваволя ставала щодалі то більш нестерпною. З днем 17-го вересня 1939 року, коли прийшли нас "визволяти" московські наїздники — скінчився один розділ нашої історії. З Підгаєць через кілька днів приїхали політруки творити сільську владу. Ніхто з українців не хотів стати головою сільдари, але політруки змушували терором. Насильно призначили Й. Петрущака, що мусів бути погоничем при збиранні контингентів, виконати й перевиконати здачу збіжжя та інше. З початком 1940 року москалі вивезли на Сибір польських службовців: лісничого Закшевського, гайових, родини Пшеходних і Ковалiків. В селі з'явилися нові політруки, як Немирич і Лисенко. Говорили вони чистою українською мовою і навіть симпатизували з молоддю. Однак над ними мав владу політрук Степанов, що говорив по-російському, і на кожному кроці загрожував "українським буржуазним націоналістам".

У зв'язку з вбивством большевицького провокатора біля села Угринів, восени 1940-го року відбулися арешти. В нашому селі в той час заарештували трьох осіб, яких у березні 1941 року звільнили. Наші друзі мали щастя, бо кілька тижнів пізніше були б загинули в катівнях НКВД.

З вибухом війни з гітлерівською Німеччиною у червні 1941 року большевики змобілізували деякі річники до армії — біля 15 осіб. Всі вони на фронті намагалися здатися в полон німцям. Та на превеликий жаль, у полоні зустріла їх жахлива смерть з голоду, в таборі біля Жовкви.

По втечі Червоної армії українці в селі не гайнували ні хвилини. Зорганізувалася своя управа села і настає загальний порядок. Усі раділи вісткою, що у Львові проголошено відновлення Української Держави. Поляки змушені були підкорятися усім розпорядженням сільської управи. Жиди за ніч повтікали. Та не довго село жило спокійним життям. Коли прийшла німецька цивільна влада, то все її урядування було скероване на те, щоб якнайбільше відібрати від селян. Розміри контингентів і забирання робочої сили до Німеччини означали руїну для сільського господарства. Війтом у селі став український патріот Степан Н., що намагався зберегти українську молодь, і висилав до Бавдінсту та на роботи до Німеччини поляків.

Коли ж німці не мали сили вдержати фронт на ріці Стрипа, перед молоддю стануло питання: куди йти? Трьох пішли до УПА, а п'ятнадцять зголосилися до Української Дивізії. 26 червня 1944 року німці насильно забрали всіх чоловіків від 16-ти до 35-ох років до Німеччини. Старших віком долучили до Дивізії, а підлітків — до юнаків.

З поновною московською окупацією село ще більше потерпіло. 1946 року розстріляли Г. Р. і Г. Б. Кількох дівчат, яких зловили в лісі, запроторено на 10 років на Сибір. Усіх поляків виселено до Польщі. Зліквідовано хутори, що постали після парцеляції. Таким чином село Волиця змінило своє обличчя до невпізнання.

***

Арх. Аполінарій Осадца

ВОЛОЩИНА

У гористій околиці серед лісів, на схід від Золотої Липи, розкинулось з своїми чотирма вулицями (в нас називали їх "кінцями") невеличке село — Волощина. Саранчуки й Базниківка на півночі, Литвинів на півдні, Мужилів на сході й Божиків на заході були найближчими сусідами Волощини. Вздовж Липи проходила залізниця Львів-Підгайці, а залізнична станція Волощини називалася Литвинів-Божиків.

У центрі села стояла дерев'яна церква Св. Параскевії та дзвіниця. Під розлогими липами на церковній площі була гарна каплиця для Богослужб улітку, а перед нею гарна, кам'яна статуя Богоматері зі збанком в руці, з якого витікала вода до округлої цебрини. З однієї сторони церкви стояла сільська школа, а з другої — читальня "Просвіти" (де містилася також кооператива "Злука") та сільська лазня з ванною й душами.

В селі були водопроводи, а під час війни проведено електрифікацію.

Загальна поверхня села — 10.65 кв. км., з цього орного поля — 9 кв. км. Земля була мало врожайна й вимагала старанної управи. В останні роки перед війною "Сільський Господар" був великою поміччю для селян своїми порадами й вказівками щодо управи землі. Біля хат і в полі було багато садів, особливо черешневих і вишневих.

На підставі документів можна встановити, що 1785 року Волощина нараховувала 50 хат, з населенням приблизно 250 осіб. 1861 року населення зросло до 505, а 1910 року в селі було вже 809 мешканців. Перепис з 1931 року виказує, що Волощина мала 189 домів, з населенням 948 осіб, з чого лише кільканадцять т. зв. латинників, що не вміли навіть говорити по-польському.

Волощина належала до парафії в Божикові. В одноклясовій школі викладовою мовою була українська мова.

Перед Першою світовою війною існувала тут читальня ім. Качковського, яку з часом закрито; натомість 1903 року її замінила читальня "Просвіти". Крім того, існувало товариство "Січ", а позичкова каса була початком економічної самопомочі. Інформація з 1910 року подає такі дані: Іван Осадца, війт, започаткував інсталяцію водопроводів у селі; читальня "Просвіти" мала 99 членів, 150 книжок в бібліотеці, а її головою був Федь Бартків; в "Січі" було 69 хлопців

і 42 дівчини, кошовим товариства був Федь Легкий, а осавулом — Михайло Ключник.

Період між війнами (1921-1939) позначається розвитком села у всіх напрямках. Основою росту були читальня "Просвіти", кооператива "Злука", товариство "Сокіл" та "Сільський Господар". Не можливо говорити про цей період, не згадавши особи Корнеля Осадци, спершу голови читальні "Просвіта", згодом — довголітнього війта Волощини, а потім — начальника збірної громади в Литвинові. Він закінчив розпочате його батьком діло інсталяції водопроводів у селі, він причинився до того, що дороги у Волощині належали до найкращих в повіті, він був ініціятором продукції цементової дахівки домашнім способом (кожний селянин міг позичити собі машину і сам випродукувати для себе потрібну кількість дахівки). Маючи деякий досвід у землемірстві, Корнель Осадца полюбовно "повипростовував" межі, чим зберіг не одного сусіда від руїни через довготривалі судові процеси "за межу". Крім того він цікавився церквою, "Просвітою", кооперативою. Оцінюючи його працю, Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький нагородив його почесною грамотою. Такою ж грамотою відзначило його Матірне Т-во "Просвіта" у Львові, а в кооперації він належав до Надзірної Ради в Підгайцях. Він був також членом Повітової Ради, де, як лише міг, обороняв інтереси нашого села.

Опинившись на еміґрації, К. Осадца до кінця свого життя (помер 1965 року) жив своєю рідною Волищиною, і свято вірив, що до неї ще повернеться.

Небагато знаємо про сьогоднішню Волощину. Нема її на мапі в збірнику "Тернопільська Область" в серії "Історія міст і сіл Української РСР", нема навіть згадки в іменному показнику. З листування та принагідних фотографій можна виносити лише деякі, на жаль, дуже невеселі, висновки. Єдине відрадне явище зараз — це факт, що порівняно великий відсоток сільської молоді пішло до різних шкіл.

В минулому з Волощини вийшло певне число інтеліґенції, переважно це були священики й учителі. Чільне місце серед них займає о. д-р Михайло Осадца (3-го листопада, 1836 — 10-го квітня, 1865). Він, за словами збірника "Die Osterreich Ungarische Monarchie in Wort und Bild", виданого у Відні 1898 року, "разом з Євгеном Желехівським спричинився до наукового розвитку руської мови в Галичині". Далі у збірнику сказано: "Др. філософії о. Михайло Осадца, грекокатолицький священик і професор академічної гімназії у Львові розповсюдив і спопуляризував серед галицьких русинів наукові праці свого професора Мікльосіча видаючи призначену для вжитку в гімназії "Граматику русского языка, Львов 1862" (друге видання 1864, третє 1876), сперту на нових мовно-наукових дослідах свого професора Мікльосіча". Отець д-р Михайло Осадца (брат Івана — довголітнього

війта Волощини), помер передчасно на сухоти, проживши лише 29 років.

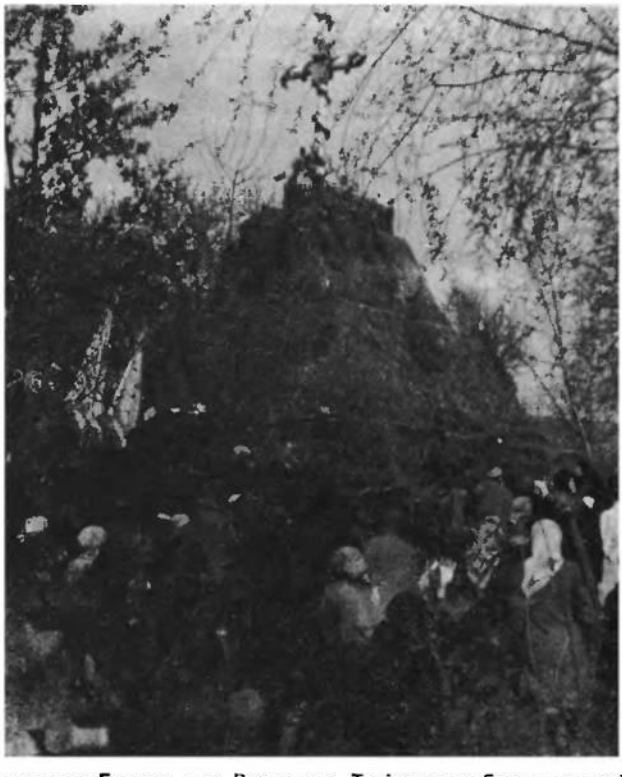

Символічна могила Героям в с. Волощина. Такі могили були висипані 1941 року в багатьох селах Підгаєччини.

Крім того, до першої світової війни вийшли ще такі священики: о. Скасків, о. Е. Бартків — парох Романова пов. Бібрка, о. Ковбасник-Оленович — парох Лисинич, о. О. Гайдукевич — парох Підгаєць, о. Михайло Осадца — парох Ходачкова Малого — згинув на Сибірі, о. Аполінарій Осадца — парох Новосілки-Кут і Литвинова — згинув на Сибірі. Із учителів були: Василь Осадца (брат о. д-ра Михайла Осадци), Савка, Ол. Гайдукевич.

Між війнами вийшли з Волощини мґр. права Василь Бойко, архітект Аполінарій Осадца, учителька Оля Бартків, інж. Олександер Леськів. Крім того, в різних клясах гімназії було багато молоді.

Під кінець — кілька слів про назву села. Назва "Волощина" вказує на те, що її першими поселенцями були волохи, яких спроваджували для заселювання наших земель після татарських воєн. Знайшовши у Львові вірменську родину Осадца, а також взявши до уваги існування в селі таких прізвищ, як Гайдукевич, Стеткевич та

подібних, я приходжу до висновку, що в початковому періоді серед населення Волощини були також і вірмени.

Завдяки наполегливій праці кількох відданих селян, Волощина перетворилася на взірцеве село Підгаєччини, про що свідчать дописи в журналі "Життя і Знання" з 1932 року та "Новий Час" — з 1929 року.

***

† *Стефан Михальський*

ГАЙВОРОНКА

Оцю свою згадку про рідне село присвячую славній пам'яті проф. Івана Миськова і його батькам, що пропали на засланні в Сибірі, а він сам спочиває в братній могилі в Ягольниці під Чортковом, розстріляний німцями. Ще з студентських часів Покійний був світочем і дороговказом для молоді села, вже до часу Першої світової війни всеціло відданий просвітній праці в селі і в повіті. І хоч мав закінчену вищу освіту, не прийняв вимог поляків бути "льояльним русином", щоб дістати державну працю, а тілом і душею присвятив себе свому народові, зокрема рідній Гайворонці. Саме завдяки його самовідданій праці наше село вибилось на одне з перших місць в повіті. Засуджений в процесі "Джиджори і товаришів" на 3 роки тюрми, відсидів їх в ославлених Бригідках у Львові.

Коли прийшов черговий окупант — червона Москва, сл. п. Іван Миськів опинився в підпіллі. Батько, ніби передчуваючи важке горе і хотячи ще раз побачити сина, в місяці грудні привозить його з лісу на фірі, в замерзлій бараболянці, на пару годин до хати, де відбулося їх останнє прощання. По пережитті страхіть в підпіллі з приходом німців, провід ОУН назначує його головою повітового управління в Підгайцях, де він старається, як може захистити українське населення від здирств німаків та їх прихвостнів-фольсдойчерів. В короткому часі впадає до канцелярії старости Ґештапо, заарештовує І. Миськова і вивозить до тюрми в Тернополі і через два тижні розстрілює його з 51 іншими революціонерами. "Могила героїв" в Ягольниці, підмінована потім німцями, стає останнім його пристановищем.

***

Село Гайворонка розташоване на горбі над рікою Стрипою, що обпливає його півколесом, пливучи із сходу. Посередині села стоїть церква. Село без сумніву належить до старших поселень Підгаєччини.

В 1785 році нараховувала Гайворонка 118 дворів, а в 1787 р. 125. Село помітно зросло в 19-ому сторіччі. В 1861 році мало 911 мешканців, а в 1910-му році мешкало в ньому 1725 осіб. Внаслідок знищень Першої світової війни, в 1921 році населення села зменшилося до 1376 душ. За десять років часу приріст населення знову побільшив село до 1650 душ. В роках 1939-45 Гайворонка втратила майже половину свого населення. В 1972 році в Гайворонці було всього 869 душ населення, які мешкали в 297 домах.

До старих родів села належить рід Бочанів. В 1861-му році, як виходить із списка виборців того року, в Гайворонці жило 19 родин Бочанів. З цього можна заключити, що в селі була дуже мала мобільність і через те багато людей належали до тих самих родів.

В часах перед Першою світовою війною Гайворонка не була передовою громадою в повіті. До того родинні й побутові злидні були жалюгідні. Згадується, як о. декан Токар своїми проповідями в церкві старався викорінити рештки алькоголізму, притягав людей до присяги, щоб не ходили до корчми. В тому був йому помічним тодішній війт села, Панас Солонинка, особливо три його кремезної будови сини, які безпощадно частували палюгами засиділих в корчмі випивайлів і це мабуть було найздоровішим ліком проти пиянства і найбільшою заслугою доброго війтівства.

Поступово пиянство в селі зменшувалося, наступало протверезіння. До піднесення культурного позему села причинився немало також управитель двохклясової школи, Іван Лупкович, що допомогав здібнішим учням в науці, намовляв, а то й заставляв батьків посилати дітей до міських шкіл. Немалі заслуги поклав тут і о. декан В. Білинський. Поскільки він був русофілом, то деякі незаможні батьки при його допомозі користувалися приміщенням для своїх дітей в "русскій" бурсі в Бучачі, де оплата була наполовину менша. До таких просвітителів села треба ще зарахувати суддю Смеричинського з Вішнівчика, тілом і душею українця, а також церковного дяка Серефина. Вони знаходять в Гайворонці гостинну хату в Анни Бочан, з роду Машталір, де знайшла приміщення перша читальня "Просвіти" і товариство "Січ".

Коли вибухла Перша світова війна, наше село дало 34-ох добровольців до УСС-ів, між ними Дмитра Бочана, с. Тимка, що був сотником. Під час війни село було цілковито знищене, бо тут простояв фронт цілий рік. Населення села евакуовано до табору в Гмінді і тільки невелика частина мешканців рятуючись втечею від вивозу, знайшла тимчасовий захист у прифронтових селах. Поворотці з Гмінду, воєнні ветерани, інваліди і полонені застали село у руїнах, зрите ровами й окопами. Настав голод, злидні, пошесні недуги, від яких вимирає четвертина населення села.

Церква була цілком розбита, залишились пощерблені мури. Поворотці-скитальці не довго надумуючись, стягають докупи відламки дерева з розбитої церкви, будують в углі церковної площі ліп'янку-каплицю і там декілька років правляться Богослуження.

Коли стало ясне, що держава підготовляє вивласнення церковних ґрунтів, парафіяльна рада в порозумінні з о. парохом Чоліем та за згодою Митрополичого Ординаріяту у Львові, вирішила продати 30 моргів із сімдесяти-моргової парцелі в "ксенжій долині" і цими фондами відбудовано церкву. Маючи церкву, парафіяни прагнули ще й відорватися від матірної парохії у Вишнівчику, тобто мати свого пароха на місці. Всі заходи для усамостійнення парафії здійснились аж під час німецької окупації. Першим нашим парохом був о. Павло Смаль, дуже ревний та діловий душпастир.

Після Першої світової війни в Гайворонці закипіла народна праця. Твориться читальня "Просвіти", засновується під патронатом церкви перша кооператива "Селянська Спілка", з якої проф. Миськів велів дати перші основні уділи до повітової Спілки в Підгайцях, яка деякий час заступала Повітовий Союз Кооператив. Збудовано власний Народний Дім, відбудовано з повоєнних руїн церкву, тут постає перший взірцевий дитячий садок у повіті, а також перша районова молочарня. Жваво розвивалася праця культурно-освітних товариств, включно з самоосвітними гуртками. В нашому селі було 58 членів Матірного Товариства "Просвіта" у Львові!

В освідомленні села визначну ролю виконав Аматорський гурток, якого вистави, коли ще не було Народного Дому, "традиційно" відбувались по селянських стодолах. Керівником цього театрального гуртка, від початку аж до виходу на скитальщину був невтомний Петро Гусак, для якого не існувала ані перетвома, ані початкові невдачі чи перешкоди. Кружок "Рідної Школи", крім освідомлюючої праці в селі, старався придбати якнайбільше фондів Головній Управі "Рідної Школи" у Львові. При ньому засновується з охочої молоді струнна оркестра, а нею керує церковний дяк і диригент Осип Полевий. Кружок одержував зі Львова по 10 чисел діточого журналика "Дзвіночок", що його розкуповували батьки своїм дітям.

Кружок "Рідної Школи" також охоплював своєю діяльністю дитячі садки, а наш садочок, як уже згадано, був першим у повіті. Його провідницею була Стефа Миськів, за фахом учителька, якій віддано під опіку 63 діточок у віці 3-6 років на двомісячний час жнив. Діти мали в ньому цілоденне удержання і харч, мали свої столики, лавочки і ліжечка, а потім навіть однострої. Садочок, що здобув собі опінію взірцевого, відвідували різні визначні гості, між ними сам інспектор Головної Управи "Рідної Школи" зі Львова. Садочок отримав потім з Головної Ради Р. Ш. похвальну грамоту.

Районову Молочарню засновано в нас в той час, коли в краю збіжева господарка ставала нерентовною і виникла конечність переходити на молочну. Надстрип'янський район поділявся на північний, з осередком у Золотниках, і південний, з осередком у Гайворонці. По році діяльности "Маслосоюз" був примушений ліквідувати Золотниківську районівку, бо вже не вистачало уділів на покриття недобору, в той час коли Гайворонка виходить з чистим зиском 350 злотих. Весь район з 24-ох сіл, разом з машинами та всім устаткуванням передається Гайворонці. Одним з керівників районівки був сл. п. Дмитро Миськів, член Проводу ЗЧ ОУН, що помер на еміграції і похований коло Мюнхену, в Німеччині. Діяльність районівки мала видатний вплив на поправу молочної господарки не тільки в селі, але й в цілому районі.

Т-во "Сільський Господар" має також свої великі заслуги для піднесення господарського рівня села та добробуту селян. Головою товариства був Володимир Бочан, а жіночою секцією керувала Текля Бобрик, яка своїм вмілим підходом зліквідувала між членством поділ на багатих і бідних: всі стали рівними, але й карними членкинями секції. Щоб піднести загальну освіту членкинь, влаштовувано різного роду доповіді, що їх давали запрошені доповідачі з повітових установ. Так, напр. панна Падохівна зі Львова провадила 6-тижневий курс куховарства, на який записалося понад 40 курсанток.

Жіноча Секція при т-ві "Сільський Господар" в Гайворонці 1937 року.

Машинова секція товариства "Сільський Господар" мала 38 членів і розпоряджала власним млинком "гречкоїдом", який давав доволі добрий прихід. Збіжево-шпихлірна секція мала 45 членів і в її завідуванні було завжди понад 60 центнарів добірного зерна, з чого

користали бідніші та потребуючі в час переднівку. Пасічнича секція мала 12 членів, передплачувала пасічничі журнали, удосконалювала ведення пасічництва, пропагувала сіяння медодайних трав, як експарзита, горішок і т. п.

Секція "Хліборобського Вишколу Молоді" мала понад 60 юних ентузіястів-школярів, а їх виховником та учителем був молочарський технік, Михайло Ковальчук. Своїм вишколом молодь була захоплена, а осінніми виставками хліборобських продуктів доказувала, що можна було виростити й 40-кілограмовий гарбуз, 10-12-кілограмовий буряк і таке інше.

Кожного року село брало організовану участь, з нагоди зеленосвяточного "Свята Могил", в поході на могили УСС-ів у Вівсю та в Семиківцях, куди нераз важко було пробитися, бо польська поліція і кінnота творили загороди і не допускали до могил. Одного року село виставило кінну бандерію в одностроях з 25-ти їздців, провідником якої був Петро Гусак. Оця творча праця нашого села стягнула на нього горезвісну польську пацифікацію в 1930-му році.

Короткий попацифікаційний час був наче передишкою у суспільно-громадській праці. Згодом культурно-освітня,а то й політично-підпільна активність пожвавилася ще з більшим завзяттям до тої міри, що Гайворонка перед Другою світовою війною була насправді передовою громадою в повіті.

Від редакції. Автор опису сьогодні вже покійний Стефан Михальський, ізза скромности, не заподав свого імени в описі Гайворонки. Насправді він був рушієм у багатьох благородних починах громади. Він не лише провідний просвітянський діяч свого села, а то й околиць, але видатний кооператор та прикладний парафіянин. Культурно-господарсько-кооперативний розвиток Гайворонки слід завдячувати великому вкладові його праці. Розмалювання церкви це також у великій мірі його заслуга, як багато різних творчих дій громади.

**
*

ПОЛЬСЬКА ВОЛЯ

Около 3 км. на захід від Гайворонки, на найкращих полях в околиці, що належали до фільварку в Гайворонці, постала у 1920-их роках мазурська кольонія. Кольоністи походили з Горішнього Шлеська, бо багато їх мали німецькі прізвища. Кольонія доволі велика, начислювала біля 70 середньо і заможних господарств. Декілька років перед II-гою світовою війною названо шю кольонію Польська Воля.

Мешканці кольонії проявляли свою суспільно-громадську діяльність в установах (польських) в Гайворонці.

В лютому 1940 року совєтські власти заслали кольоністів на Сибір. Їхні господарства перейняли переселені лемки.

Володимир Гусак
Михайло Фурда

ГАЛИЧ

Село Галич положене над річкою Коропець. Зі сходу межує з селами Сільце і Нова Гребля, з південної сторони з селом Вербів, із заходу — з Угриновом, а з півночі — з повітовим містом Підгайці.

Галич є фактично передмістям Підгаєць. Коли постала ця оселя, важко сказати, бо нема жодних історичних пам'яток, за винятком одного каменя, що стоїть в тій частині села, яку називали Загумінок. Однак, про походження села Галич є різні перекази. Є переказ, що село Галич заснували в ті часи, коли між нашими князями, себто ,тим, що був у Галичі над Дністром і князем Теребовельським, велись міжусобиці, і вихідці, себто, втікачі-симпатики князя Теребовельського, поселились на тому місці, де сьогодні село Галич. Є ще інший переказ, а саме, коли галицький король Данило вертався від татарського хана, він зупинився тут зі своїм почотом на відпочинок. Околиця була дуже подібна до околиць біля міста Галича, де князював король Данило. Отож, король Данило вирішив заснувати тут оселю й назвати її Галичем. Тоді правдоподібно, залишилися й люди з його почоту, які започаткували цю оселю. Який з цих переказів правдивий — сьогодні годі встановити, одне є певне — село Галич має історичне підложжя з нашої галицько-княжої доби.

Село Галич, як і кожне інше село, ділилося на частини з своїми назвали, а саме: Рів, Передмістя, Волощина й Шилів. Через село протікав потічок джерельної води й впадав до ріки Коропець. На тім потічку, за якийсь кілометр від села, була збудована помпа-водотяг, що постачала воду на залізничну станцію в Підгайцях для паротягів.

Село Галич 1938-го року нараховувало 180 "номерів", тобто, господарств. Тоді в селі було п'ятнадцять родин польських та кілька жидівських. Під матеріяльним оглядом село не було багатим, бо в загальному мало приблизно 750 моргів орної землі та 30 моргів громадського лісу. Дехто мав орне поле далеко від села. Декілька господарів мали землю під селами Мозолівка та Кропивки, на піддалі сім кілометрів. Основна орна земля була недалеко села, на західній частині. В 1922-му році розпарцельовано частину фільварку між польських колоністів, що прибули з заходу. Там було біля 300 моргів доброї орної землі, на якій поселилося тридцять польських родин, і назвали цей присілок "Марцелівка". Варто згадати, що серед польських коло-

ністів було кілька родин українських. Серед них — родина Галькевичів (лемки), яка втішалася великою симпатією нашого громадянства за свій патріотизм і національну свідомість. Хлопці Василь та Олекса були членами українського підпілля — ОУН. Большевицька влада їх заарештувала і вони пропали безвісти. Присілок Марцелівка зараз належить до села Галич.

Культурно-освітня та політична діяльність села

Про діяльність громади перед Першою світовою війною немає конкретних відомостей. Але під час Визвольних Змагань мешканці нашого села брали активну участь в рядах Січових Стрільців та в Українській Галицькій Армії. Ці активісти, повернувшись після програної боротьби за самостійність, включалися в політичне й громадське життя, організуючи громаду до активного спротиву польським займанцям. В селі засновано товариство "Просвіта", спортове товариство "Луг", "Сільський Господар". Молодь Галича належала до Пласту в Підгайцях. При читальні "Просвіта" був аматорський театральний гурток, мішаний хор, що ним диригував спочатку Олекса Мостовий з Підгаєць, а потім молодий енергійний диригент, Микола Корпан. Цей хор, крім концертів, співав також Богослуження, особливо, коли вони відбувалися в Спасівській церкві. Дуже часто співав у церкві в Підгайцях, у т. зв. "мурованій" церкві. Багато з наших молодих хлопців співали в підгаєцькому хорі, напр. — Микола Корпан, Івась Корпан, Олекса Слойка, Славко Корпан та М. Фурда. Зі старших був п. Палінський. Участь молоді в тому хорі, та взагалі зустрічі з міським патріотичним елементом, мали свій вплив на організовану працю в нашому селі.

До спортового товариства "Луг" було статутово прикріплено вогневу сторожу. В літній час, коли селяни йшли на польові роботи, діяв Дитячий Садок, яким опікувалася дівчина з вишколом з цієї ділянки. Як уже було згадано, у нас була Читальня "Просвіти", яка займалася культурно-освітнім життям нашого села. Приміщення Читальні було в колишній посілості одного жида. Село Галич не мало своєї школи, а всі діти ходили до школи в Підгайцях. Не була семикласівка, з польською мовою навчання. Тоді нас називали поляки "русінами" і вже в дитячій шкільній лаві доводилося нам, літям, воювати за слово "українець". Дуже часто були побої наших дітей в школі, яких переважно навчали учителі-поляки, з західньої Польщі.

Хоч польська влада хотіла мати свій вплив на нашу молодь, почавши з шкільного віку, однак це їй зовсім не вдавалося, бо наша молодь була наскрізь патріотична. Вона пильно приглядалася, що старші роблять, і йшла їхніми слідами. У нашому селі діяла підпільна організація ОУН та Юнацтво ОУН, тому пацифікація не минула

й нашого села. Карні гарнізони поліції та польського війська били людей, нищили господарства, але духа не змогли вбити.

Молодь села Галич була наскрізь енергійна, особливо, підміська молодь. За почином кількох одиниць, зорганізовано молодіжну організацію Католицька Акція Української Молоді — КАУМ, яка на той час вже існувала в місті Підгайці. Молодь вибрала свою управу, почалася жвава праця. Кожної неділі відбувалися реферати, гутірки, що їх самі члени проводили, але часто запрошувано з Підгаєць отця Юрія Пашківського, який не жалів ні труду, ні часу, і присвячував багато уваги вихованню молоді. Серед неї було кілька звен Юнацтва ОУН, які працювали підпільно. Багато з них потім загинули в лавах УПА, в боротьбі з німецькими наїзниками та большевицькою навалою. Лиш мала горстка лишилася при житті поза межами рідної Батьківщини.

До Дивізії "Галичина" пішло приблизно 30 юнаків, а після того німці ще виловлювали хлопців до війська, заладовували у вагони й відсилали до Німеччини. Подорозі багато з них повтікало. Вивезено теж кілька осіб до Німеччини на примусові роботи.

Після програ Польщі, на наші західньоукраїнські землі прийшла радянська влада. Почались переслідування селян-патріотів та молоді. Однієї зимової ночі в 1940-му році відбулися масові арешти органами НКВД чоловіків та хлопців нашого села. Тоді з 15 осіб заарештованих майже ніхто з них вже не повернувся до своїх родин. Одні відбули каторгу, інші пропали безвісти. Не можна поминути одного страшного епізоду, який мав місце в часі більшовицької окупації. У тому епізоді брала участь молодь села Галич. Це трапилося кілька місяців до війни між німцями та більшовиками. Була це неділя і після раннього Богослуження наші хлопці пішли до міста на т. зв. "крос", тобто, спортові вправи для призовників Червоної армії. Тоді до Підгаєць було стягнено велику кількість призовників, які на колишній площі польського "Сокола" відбували частинно деякі вправи, скоки, біги. Серед молоді були такі, що їм загрожував арешт, а тому вони, йдучи до міста на це збіговище, взяли з собою пістолі й гранати. В часі бігів "пильне око" чекістів слідкувало за тими, що не брали участи в бігу. Було сформовано похід за цвинтар, на поле. Цей похід йшов маршем по вулиці Широкій, де була приміщена військова частина. Коли група зрівнялася з цим будинком, з лави забрали одного хлопця зі села Новосілка, на ім'я Микола Кубай. Всередині хотіли зробити йому обшук, але він, опинившись в безвихідному становищі, витяг револьвер, вбив старшину Червоної армії, його ад'ютанта, а сам почав тікати. Його вбито на дротах, якими загороджено було подвір'я. Решта, нічого не знаючи, йшла далі, але раптом всіх завернули на чиєсь подвір'я і там оточили військом. Відтак почалася стрілянина між оточеними юнаками та військом. Було

багато вбитих, багато поранених, а наш односельчанин Юлько Іваськевич, втратив ногу — заплата за "визволення" з-під панського ярма. Ми так ніколи й не довідалися, де поховано тіла наших дорогих друзів,а советських достойників поховано біля польського костела.

Церковно-релігійне життя села Галич

Наше церковне життя було дуже пов'язане з громадсько-суспільним життям. Це тісне пов'язання допомогло (не лише в селі Галич) у збереженні нашої національної ідентичности. Був час, коли майже все культурно-освітнє життя гуртувалося біля церковних братств. Коли пропам'ятного 1938-го року восени відбулася масова маніфестація в обороні Карпатської України, то в місті Підгайці у наміренні цієї боротьби за свободу було Богослуження. Отець Юрій Пашківський виголосив патріотичну промову, ніби закликаючи всіх присутніх до участи в цій заплянованій маніфестації. Народу зібралось дуже багато. Тоді дійшло до зудару між польською поліцією і демонстрантами.

Вже зробилось традицією, що кожного року на Зелені Свята йшли церковні процесії на цвинтар поляглих Українських Січових Стрільців. В Підгайцях був воєнний цвинтар, на якому лежали поховані Січові Стрільці та вояки Української Галицької Армії. Тому на Зелені Свята з довколишніх сіл приходили процесії та формувався один величавий похід. Йшли священики й громадяни з хоругвами та вінками. Часто доходило до сутичок, а навіть до арештів, за несення тернових вінців. Село Галич часто брало участь також у Богослуженнях над спільною могилою Поляглим Борцям в селах Вівся та Семиківцях. Ці церковні процесії завжди мали глибоко-політичний характер, як протидія польській займанщині на українських землях.

Не меншою атракцією був у нас Йордан. Тоді теж з сусідніх сіл приходили процесії, формувалися в одну, на чолі зі священиками. В часі водосвяття пускали голубів із синьожовтими стяжками, на знак, що Україна зі своїм народом живе, не гнеться польській владі. Злість огортала польських поліцистів, але вони були безрадні: голуби літали зі стяжками, стягнути їх було неможливо.

В час проголошення Акту Відновлення Української Державности 1941 р. Ярославом Стецьком, насипали символічні могили жертвам большевицького терору на західньоукраїнських землях. Таку символічну могилу висипано було на місці, де колись була церква. Організували величавий похід від читальні "Просвіти" з вінками. На могилі тоді промовляв М. Ф., який з'ясував ціль цієї могили, чому вона висипана. Цю могилу москалі 1945-го року зрівняли з землею.

Наша дерев'яна церква, що носила назву "Спасівська", була гуцульського стилю. Перед Другою світовою війною їй начисляли ко-

ло трьохсот літ. Стояла церковця на горі край села, обсаджена великими соснами та липами. Це було розкішне місце для гаївок, яких виводили навколо церкви традиційно на Великодні Свята. Не лише молодь села Галич, а також з міста Підгайці приходили хлопці та дівчата спільно виводити гаївки. Нераз до пізньої ночі розносився спів молоді на околиці. А коли вже приходило свято Спаса, тут відбувався величавий відпуст. Не бракувало тут різних торгівців з крамом, але основний товар — це були різні овочі. Завжди було повно людей, які приїздили до своїх рідних на "празник". Очевидно, що в часі такого великого відпусту не обходилось без тайних агентів, як також уніформованої поліції, яка стежила за всім. Але на них ніхто не звертав особливої уваги.

Преображенська (Спасівська) церква в Галичі. Збудована в 17 ст.

Наше село не було багате. Воно не мало жодних фабрик чи промислу. Були тут хібащо малі домашні підприємства — варстати, як столярні, шевські майстерні, кузні, олійниці. Були теж і млинки для роблення пшона з проса, були й т. зв. "поворозники", що крутили різного роду мотузя. Це не були варстати праці з яких можна було прожити; а тільки допоміжні засоби для життя. Ми знаємо, що сільсько-господарські продукти були дуже дешеві, зате вироби

фабричні, цукор, горілка, тютюн та інші мали високі ціни. Для пригадки варто зазначити, що робітник мусів працювати цілий день, щоб купити кілограм цукру, а на панських фільварках жінки працювали за 50 грошів на день — та ще яка то була важка праця! При цьому треба сказати, що польська влада взагалі не старалася розвинути будь-яку промисловість на наших землях. А це дуже тяжко відбилося на всіх теренах Західньої України.

***

Антін Бусько

ГНИЛОВОДИ

Назва села Гниловоди, яку в 1965 р. змінено на Гвардійське, за усними переказами походить від ставу, що тягнувся вздовж села до греблі, стоячій, гнилій. В давних часах прокопано рови, вода збіглася в одну північну сторону і постав маленький потічок. При потічку побудовано дерев'яний млин на один камінь. З стоячого ставу зробилося корисне ставище, на котрім росло сіно, а вода дала змогу селу мати млин. Те все було панське. Пізніше, при збільшенні води, пан збудував другий млин, вже дальше поза селом і на двох каменях. Млини були винаймлювані у пана людьми, які знали орудувати млином.

В 1785 році, село було відносно мале нараховуючи тільки 71 дім. Два роки пізніше збільшилось їх до 74. В 1803 році мешкало в Гниловодах 86 родин що нараховували разом 446 душ. Найбільший приріст населення відбувся після 1861 р., коли село мало 656 мешканців, а вже 1910 року мешкало в Гниловодах 1054 людей. Село досягнуло найбільшого розвитку в 1931 році, коли мало 1307 душ, що мешкали в 279 домах. Під час Другої світової війни, Гниловоди зазнали великих людських втрат. В 1972 році село нараховувало 217 дворів з населенням 832 душі.

По скасуванні панщини громада мала 500 гектарів землі, а дідич мав 580. Коли панщина закінчилася, село Гниловоди і сусідні села за усними переказами робили ще 12 років довше на панщині. Аж припадково, коли селяни орали кіньми панське поле, один селянин зробив залім, бо коні не зайшли в борозну. Наставник що їхав на коні завважив це і кинувся до селянина, щоб бити його. Селянин випряг коні і почав тікати на конях.

В той час дорогою ішов якийсь міщанин. Питає людей, як вони працюють? Селяни відповіли, що роблять панщину. Міщанин здиву-

вався: "Панщину? Так панщина вже 12 років скінчена. Забирайте коні і йдіть додому". Так селяни зараз і зробили. Другого дня пан скликав усіх селян на фільварок і зробив для них забаву. Тоді сказав селянам що панщина скінчена. Тепер, мовляв, будете в мене робити за гроші.

Мусіла бути якась судова справа з тим паном, бо за 12 років продовженої панщини, він мав дати селянам по одному моргові землі від господарства. А що він землі не хотів дати, то купив в селі Угринові в другого пана ліс і дав селянам 80 моргів ліса. Тобто по одному моргові ліса на одну родину. Виходить, що в той час було в селі 80 родин.

Після панщини в селі було двох дідичів польського роду. Називалися Мікуль і Маліновський. Ніякого добра вони для села не зробили. За виїмком того, що дідич Мікуль купив для церкви дзвін, то дали йому коло церкви місце на гріб, який ще є коло церкви.

За панщини парафія була в селі Гниловодах аж до 1874 року. Після того село прилучено до парафії Мозолівка, де за чергою одної неділі була відправа в Мозолівці, а другої неділі в Гниловодах. В річні свята відправа була тільки в Мозолівці. Села відділені були тільки 2 км. одне від одного так що місцями з одного села видно було до другого. До Першої світової війни українців в селі було 75%, а поляків 25%.

Школу засновано коло 1885-го року, яку вели ті особи, що в тих часах були письменні. Однак школа була приватною і була відкрита тільки зимою. Люди винаймали особу, що знала письмо і платили від дитини. І так під проводом Л. Патри, який мав назву "школяр", бо він перший ходив до школи до дяка в Мозолівку, побудовано в селі школу. В тій самій школі почалася державна школа 1910-го року.

Село Гниловоди було знане широко у зв'язку з Зарваницею — відпустовим місцем. До першої і до другої війни, люди йшли на відпуст через село Гниловоди з повітів Калуш, Товмач, Галич, Нижнів і з дальших повітів.

Підчас Першої світової війни людей з сіл положених по східному боці Стрипи, евакуовано в сусідні села. Так само в 1915-16 роках люди мусіли з-під куль виходити з села. Коли повернулися, все було понищене. Залишилися зимові окопи з яких люди діставали матеріяли і будували, чи поправляли собі хати. Це були дуже тяжкі часи для селянства.

Війна скінчилася 1918 року. Тоді на деякий час настала українська влада. З австрійської війни почали вертатися вояки додому. Якось зиму перебули, а весною 1919 року, покликали їх українські власті до У.Г.А. Пішли всі ті, що мали іти. Під кінець польсько-української війни село опинилося під польською владою. Багато хлопців,

що були покликані в У.Г.А., потерпіли. Кількох не вернулося з польських таборів.

По Першій світовій війні пробудився національний дух українського народу, як на рідних землях, так і за морем, в Америці і в Канаді. Деякі відходці з сіл почали організувати так звані товариства односельчан тут, в Америці. Наші односельчани в Гниловід заснували тов. "Любов", з осідком в місті Сиракюзи, Н. Й., щоб призбирати фінанси і допомогти Гниловодам побудувати читальню "Просвіти". По кількох роках придбано певну суму грошей на будову будинку для читальні "Просвіти", яку засновано 30 жовтня 1927 року. До першої управи читальні належали: Голова: В. Бусько, секретар — П. Бусько, касир — П. Сумик.

Самоосвітний Гурток при чит. т-ва "Просвіта" в Гниловодах 1935 р.

По Першій світовій війні фільварок був розпарцельований між західніх поляків, званих "мазурами". З приходом кольоністів почав зростати в селі польський шовіністичний дух, і так з кожним роком зростала ненависть між українцями і поляками. Залишилось кілька десяток моргів поля в фільварку, що їх пан продавав селянам тільки за американські доляри. В 1928 р. т-во "Любов" передало гроші нашій "Просвіті", а вона закупила город в фільварку під будову дому "Просвіти". Будову розпочато 10 червня 1929 р. Будинок був мурований з цегли і покритий бляхою. В ньому була театральна заля, читальня і кооператива. На цю будову тов. "Любов" передало від 1928 року по кінець 1930 року поверх одинадцять соток долярів. Той будинок стоїть в нашому рідному селі по сьогоднішній день.

За час існування читальні "Просвіти" в селі помітно зросла національна свідомість і народня праця в усіх галузях. Це не давало спокою місцевому польському населенню, зокрема мазурам-колоніс-

там. Часто приходило до сутичок між українською і польською молоддю, після чого завжди були арештовані й побиті наші хлопці. Того полякам було ще замало і вони зробили пацифікацію. На щастя, наше село від неї не дуже потерпіло, а то дякуючи людяному поляковіучителеві, що мав велике слово в повіті.

Друга світова війна принесла нашому селові дошкульні матеріяльні і людські втрати. Дехто подався на Захід, на скитальщину, інших забрали на Сибір. Ці, що остали, теж пережили велике горе.

***

Євген Крумшин

ГНИЛЬЧЕ

До старих та великих поселень Підгаєччини належить село Гнильче. Положене воно 21 км на захід від міста Підгайці. Загальна площа Гнильча в 1931 році виносила 28.19км.^{2}, на якій в той час жило 3,022 мешканців. Село вперше згадується в документах з 1476 року. У 1787 року село нараховувало 165 хат з населенням приблизно 825 осіб. З того часу село швидко розростається так, що в 1832 році було вже 1029 душ. В 1910 році жило в Гнильчу 2,797 мешканців. В наслідок воєнних дій населення Гнильча зменшується, і воно 1943 року виносило 2,757 в тому 2,013 українців, 735 поляків та 9 німців. У 1972 році в Гнильчу було лише 432 хати, у яких жило 1293 мешканців. Українці жили в східній частині Гнильча та в старому присілку Червень, поляки в західній званій Шляхоччина.

Землі Гнильча назагал середньоурожайні. В Гнильчу була переважаюча частина середньозаможних господарств, в тому й багатих, а лише одна четвертина малоземельних. Село користувалося великими громадськими полями та лісами. Ці посілости були винагородою селянам після знесення панщини 1848 року (так передадає переказ). Це, очевидно, не було до вподоби полякам із західної частини села, які намагалися ці посілости відібрати. В обороні цих посілостей виступало багато мешканців, а до закріплення права на майбутнє причинилися: О. Штогрин, А. Перестюк, І. Хребтак, П. Рудьо та інші. Останій помер 1938 року, маючи 94 роки.

Поруч управи всіх родів збіжжя та ярин, мешканці управляли високої якости тютюн. Тютюн та випас худоби причинювався до піднесення економічного рівня села. Крім кооперативної молочарні були також приватні.

Освіта селян Гнильча почала розвиватися вже в другій половині 19-го сторіччя. В той час багато мешканців вже вміло читати та писати. Перед Другою світовою війною в Гнильчу була 7-клясова школа. Управителем її був Микола Шараневич. Він був не лише добрим учителем у школі, але також у громаді, занимаючи провідні пости в суспільно-громадських установах.

Гнильче пишалося гарним на цілу околицю Народним Домом. У ньому приміщувалися культурно-освітні та кооперативні установи села. Гарно розвивався самоосвітний гурток при читальні "Просвіти", доріст при кружку "Рідної Школи", "Луг", хор та драматичний гурток втішалися доброю славою в околиці. Замітним була в Гнильчу активність жіноцтва. До її організування та діяльности у міжвоєнних роках багато причинилася дружина управителя школи пані Шараневич. Культурно-освітній розвиток Гнильча слід завдячувати не лише згаданій родині Шараневичів, але також місцевому парохові о. деканові П. Максимюкові, який насправді був душпастирем-громадянином. Ціла низка активних суспільно-громадських діячів села позначалася у сільських установах, а саме: І. Хребтак, М. Клемчук, І. Плескан, М. Довжинський, М. Бзовий, П. Козярик, М. Каракура, К. Каракура, М. Чабаранко, Й. Корсан, О. Татарин, І. Перестюк та багато інших.

Друга світова війна зовсім змінила як вигляд так само й життєві форми Гнильча. Про це треба б писати інший розділ історії нашого гарного села.

***

ЧЕРВЕНЬ

У віддалі 2 км на захід від Гнильча розположений присілок Червень. Це дуже старий присілок і походження його назви важко устійнити. У 1922 і найближчих роках до нього прилучено мазурську колонію, що була побіч на розпарцельованих двірських полях. У присілку було 35-40 господарств. Довкруги його побудувалися в пізніших роках декілька родин місцевих українців. Пересічно числити 5 осіб в родині, в Червні жило около 190 осіб. З того 20% українців.

Землі незвичайно урожайні. Найкращі в околиці. Середньозаможні господарства 8-моргові і вижче, управляли збіжжя і тютюн.

Мешканці Червені окремого суспільно-громадського життя не проявляли. Активізувалися в польських інституціях в Гнильчу.

У 1940 році советські власти виселили кольоністів на Сибір. Більшість їхніх господарств заселили лемки із Західної Лемківщини.

Зараз Червень включений у колгосп в Гнильчу, не становить окремої адміністраційної громади.

Филимон Фурда

ГОЛЕНДРИ

В безпосередньому сусідстві з містом Підгайці, по його західній стороні положене село Голендри. На півночі відмежоване від Старого Міста потоком "Мужилівка". На заході межує з парафіяльним і громадським лісами. Це фактично передмістя Підгаєць.

У 1939 році тут було 96 господарств, включно з колонією "Мазури" — 16 великих господарств. Мешканців було тоді коло 600 осіб. За національним складом було: чисто українських 29, польських 52 (з мазурами), мішаних 24 і 3 родини жидів.

Більш половини це малоземельні господарства по 2-5 моргів; четвертина 5, 7, 10 і більше моргові, решта (мазури), заможні. Малоземельні працювали на різних працях в місті (тартак, млин, торгівля, будова, домашня прислуга тощо). Працювали також у місцевій цегольні.

Цегольня була джерелом прибутку малоземельних і безземельних селян. Належала вона до жида Беріш Вельгера. Цегольня виробляла три роди цегли: "шамотку" — м'яка цегла, "вишнівку" — вишневого кольору, і тверду "циндрівку". Кожний рід цегли мав своє призначення. "Шамотка" йшла на будову домів під виправу. "Вишнівка" також на будову домів, але могла бути без виправи. "Циндрівка" на канали, комини, ковальські печі, тощо.

Вліті при праці в цегольні працювали коло 35 людей, зимою 3-4. Дерево на випалювання цегли спроваджували поїздом з підгірських околиць. Цегольня забезпечувала місто Підгайці в 50% цегли потрібної на будову домів. Нашу цеглу закупляли також близькі й далекі села повіту.

До церкви ходили до Підгаєць, а поляки до латинського костела. Були мішані подружжя українці-поляки. Де був батько поляк, хлопці (сини) ходили до костела, а дівчата (дочки) до церкви, бо їх мама була українкою. Було й навпаки. Суспільно-громадського життя не організовано, бо свідоміші мешканці належали до установ у Підгайцях.

Пацифікація у 1930 році пройшла спокійніше ніж в інших селах, з вийнятком однієї родини (Корпан), якого поліція важко побила.

Адміністраційно Голендри з Галичем творили одну громаду. Це була морока в багатьох випадках. Перед усім села не сусідували, бо Підгайці відділювали одну частину від другої громади. В Галичі був

постійно вибираний війт, в Голендрах заступник. Всі громадські справи полагоджувані були в Галичі. Іноді потрібно було пашпорта на продаж домашної тварини, що його видавав війт, а він іноді мешкав на кінці Галича. Якщо хтось не застав його дома, то й не дістав пашпорта і тоді пропадала можливість продажі тварини. Подібних випадків можна навести багато.

В часі знесення панщини 1848 році, в Голендрах було 31 господарство. Село відробляло панщину. Пані Чарторийська, до якої належали Галич і Голендри, наділила обидві громади полем і лісом. Галич, що отримав поле ("Толоку"), ніколи з Голендрами ним не поділився; Голендри не відступали від свого ліса. Ліс був приділений і записаний на кожну родину поіменно. Акт запису переховувався в родини Ґолембйовських. Торги і непорозуміння на тому тлі велися між громадами довгими роками.

Кожного року в місяці грудні вибрані радні (2) добирали собі 10 людей і визначували котра частина лісу має бути вирубана для вжитку громади. На кожний "нумер" припадало 100 цалів дерева (це було 4 фіри). В останніх роках перед II-гою світовою війною господарства були роздріблені; було і по 47 пайок. Тоді приділювали на кожну пайку належну частину дерева. Гайовому (побережникові) платили збіжжям.

У 1920-их роках розпарцельовано місцевий фільварок. Власником був Людвик Ціжевич. Мабуть він і ніколи не бачив свойого маєтку. Був лікарем у Львові. В той час спроваджено з західної Польщі мазурів і поселено великими господарствами на розпарцельованих землях. Поле, що його не могли або не хотіли купити мазури, продавали виключно полякам. Українці не мали права купна. Деякі українці рискували так, що давали своїм сусідам-полякам гроші на купно землі. Поляк купував, але землею користувався українець. Після 15-ти років таке поле можна було продати. Тоді поляк-сусід лише формально відписував його властивому власникові.

В часі першої совєтської окупації, 12-го лютого 1940 року, виселено мазурів на Сибір. Також вивезено солтиса Войтка Тжнадля, який перейняв урядування від попереднього солтиса два дні перед вибухом війни. Вивезли теж одну багатшу жидівську родину.

Німецьку окупацію населення переживало прикро. Німці забирали збіжжя, домашні тварини, а молодих і здорових людей вивозили на невільничу працю до Німеччини.

Напочатку березня 1944 року совєтські війська знову зайняли майже цілу Підгаєччину в тому й Голендри. В часі їхнього 10-ти денного побуту в місті та в довколишніх селах почалися арештування та розшуки за "ворогами народу".

В першій половині березня 1944 року німецька армія відперла большевиків над Стрипу. В липні (20-го), коли совєтські війська знов

завойовували західні українські землі, 4 родини возами та двох самітних чоловіків (жінки залишилися дома) вийшли з Голендрів на еміграцію.

Сьогодні Голендри є окремою сільрадою. На місце вивезених мазурів, а також поляків, що виїхали до Польщі у 1946-47 роках совєти переселили сюди лемків.

***

† *Григорій Нога*
Михайло Даньків

ІСТОРІЯ СЕЛА ГОЛГОЧІ

Село Голгочі знаходиться над рікою Коропець, яких 8 кілометрів на південь від міста Підгайці, і межує з такими селами: на сході з Мозолівкою, на півдні зі Швейковом, на заході з Заставцями і Волицею і на півночі з Вербовом. Саме село має вигляд чотирокутника, більша частина якого положена на східному схилі ріки, менша на західному. Ріка заросла трощами, очеретами й верболозами. В промірі якого півкілометра з обох сторін річки тягнулися так звані "луги", в деяких місцях непрохідні для людини, де й гніздилося багато дикого птацтва. Ріка була багата рибою. Село мало багато джерельної води дякуючи численним джерельцям-керничкам, з яких творилися потічки, що потім вливалися до Коропця. До такої водної "системи" належали знані в селі "Колодчині рови".

Центральна частина села Голгочі.

Перша записана згадка про село Голгочі знаходиться під роком 1445-им і це є запис про те, що "уроджений пан Мужило з Бучача, Снятинський і Коломиївський староста, зобов'язується дати в кори-

ствання село Голгочі, Галицької Землі, Галицькому старості Йоану, у випадку несплати йому в означений час суми 90 марок". Далі, під датою 1452 року, тобто сім років пізніше, є два записи: першим актом записує Снятинський староста Михайло, тобто Мужило з Бучача, своєму синові Йоану маєток Голгочі з присілками, які знаходяться в Галицькій Землі над річкою Кроп'яче, де було два стави і один млин. Впис в книги здійснив цей же син, Галицький Каштелян Йоан. Другим актом запису зобов'язується Снятинський Староста Мужило Михайло сплатити молодшим своїм синам у випадку його смерти. Найстаршому Йоану 1225 марок, а метою приступити до поділу спадкових маєтків Велике Біле і Голгочі.

Далі під датою 1662 року записано, що село Голгочі одержала як спадок Марія Могилянка, дочка Яреми Могили, Волоського Господара, яка була дружиною Степана Потоцького, Брацлавського воєводи. В 1700 році село Голгочі стало власністю її внука, Петра Потоцького, а після його смерти село дісталося його дочці Анні, яка залишила село Теодорові Козьмінському, Познанському воєводі. В 1772-му році село Голгочі належало Миколі Вороничу, а в 1773 році Йосифу Корчевському. Пізніше цей маєток купив Францішек Стадніцький, який заміняв село Голгочі з Петром Водзіцьким за село Радомишль і записав Казимирові Водзіцькому.

В 1882 році власником села був Францішек Тарасевич (Трусевіч). Тоді село мало 1997 чоловік населення, в тому числі 157 римокатоликів, які належали до римокатолицької парафії Завалова. Під датою 28 липня 1785 року знаходимо запис, що в селі Голгочі було 204 двори і 1167 душ населення. Це — зі звіту про село Голгочі Бережанського окружного староства до Галицького Губернаторства. До 1939 року фільварок в селі Голгочі належав бароновій Марії Блажевській (з дому Тарасевіч). З підсовєтських джерел довідуємось, що в 1970 році село Голгочі начисляло 900 родин або 3,500 душ мешканців, а в 1971-му році Голгочі посідали 2,561 гектар ґрунту, з того орної землі 2,467 гектарів. В 1971 році село Волиця перестало існувати як окреме село і його включили в село Голгочі разом з 316 гектарами волицьких ґрунтів.

В 1876 році громада вела з поміщиком затяжну боротьбу за громадський Луг (пасовище), який тодішній поміщик хотів собі присвоїти. Громада поставила рішучий спротив і тоді пан спровадив військо. З вояками воювали в більшості жінки, озброївшись коцюбами, праниками і чим попало. Люди днювали й ночували в лузі, але не здавали позицій. Військом командував якийсь людяний старшина, який одного дня покликав провідника села Ф. Яковишина і сказав йому довірочно: "Добре було б, якби твої люди витримали ще один день, бо завтра ми відходимо з військом до міста, а тоді луг буде ваш".

Після тієї баталії в лузі, над селянами відбувся суд у Львові і Золочеві. Суд засудив Романа Баліцького та його дружину на кілька років тюрми, Ф. Яковишина і Вавра Щура на кілька місяців тюрми, на решту громадян понакладали грошові кари, але Луг таки залишився за громадою. Громада мала ще кусень поля, так званої "толоки" (около 100 моргів), де випасали худобу. Пан мав своє поле коло села, під руками, а селянські нивки тягнулися довгим пасмом на схід, нераз і вісім кілометрів. Тому, що село Голгочі було доволі велике, люди з непам'ятних часів давали поодиноким його частинам різні назви, як: Кути, Нагірянка, Левада, Малий бік, Бульбівка, Майдан, На Селі.

Перша церква, а радше каплиця була збудована в селі мабуть в 1650-1700 роках і вона згоріла в 1893 році. Проте вже в 1897 році була збудована в тому самому місці така сама каплиця під покровом св. Івана Хрестителя і так вона залишилася до наших часів. Тому, що село розросталося і люди не могли поміститися в невеличній церковці, пан (звичайно, коштом кріпаків) поставив посередині села нову, велику і мурованy церкву в 1808-му році. Церква була однобанна і мала цікавий вигляд — корабля. В панщизняних часах пан віддавав церкву в оренду жидові-орендареві, що маючи ключі до церкви, правив скільки хотів за "треби".

По скасуванні панщини, пан далі почував себе ніби співвласником церкви і зобов'язався на письмі давати кожноразовому парохові 20 кубометрів дров річно. Коли в 1922 році прийшов на парафію до Голгіч о. Микола Ілевич, він заборонив бароновій Марії Блажевській входити через захристію "царськими воротами" до лавок, що були призначені для панів з двору. За те пані баронова образилася і перестала давати дрова греко-католицькій парафії. Тоді о. Ілевич подав баронову до суду, а суд присудив, що пані Блажевська має відступити нашій церкві 20 моргів лісу. З того часу баронова Блажевська, внучка фундатора церкви, перестала до неї ходити.

Ще довго до Першої світової війни, мабуть в роках 1880-их, прийшов до нашого села на парафію о. Навроцький і це була справжня ласка з неба, що так сталося. Він довгі роки був у нас парохом і багато зробив для добра церкви та громади, а з переконання був щирим українським, чи тоді ще, руським патріотом. Коли вже був старший віком, дістав сотрудника й обставини якось так склалися, що той сотрудник називався о. Іван Навроцький, хоч і не був в ніякий спосіб посвоячений з старшим отцем парохом!

Отець Іван Навроцький одружився з дочкою о. Навроцького-старшого і пішов слідами свого тестя, тобто жив і працював для добра церкви і громади, ставши перед усім мотором культурно-освітньої діяльности в нашому селі, яка тоді зосереджувалася коло читальні "Просвіти". Коли була заснована читальня "Просвіти" в Голгочах, про це

докладних даних немає, але напевно це сталося перед 1905-им роком і так само певне, що її засновником був о. Іван Навроцький, який зорганізував декілька читалень і в інших селах. В тому ж самому 1905 році о. Іван Навроцький заснував кредитову кооперативу, так звану "райфайзенку", яка зразу приміщувалась в громадській канцелярії, також заложив громадський шпихлір, в якому селяни позичали зерно на випадок потреби.

В 1907-му році в селі збудовано дім читальні "Просвіти". В 1911 році засновано молодече товариство "Січ", яке в початках начисляло 40 хлопців і дівчат. Головою товариства був Йосиф Джоджик, кошовим Микола Коцан, осаулом Марія Курпіль. В 1912 році відбувся у Відні контест народної ноші і на той контест управа "Січі" вислала двоїх своїх членів, хлопця і дівчину, в січових одностроях.

В 1909 році при читальні "Просвіти" засновано на членських уділах крамницю споживчих товарів, на зразок пінзіших кооперативних крамниць, під назвою "Торговельна Спілка". Головою "Спілки" був о. Іван Навроцький, а найбільш активними її членами були Мілько Дяків та Максим Бойко. Про нього в селі казали, що це найсвідоміша в Голгочах людина, бо він мав свою власну бібліотеку, і то чималеньку.

Вечорами в будні дні, і в неділю, люди сходилися в читальні "Просвіти", читали книжки і газети. З газет приходило "Діло" і львівська "Свобода", а книжки спроваджували зі Львова і з Жовкви (від оо. Василіян). Для неграмотних були зорганізовані курси писання і читання. На тих курсах, а так само в аматорському гуртку дуже активно працювали наші студенти, що навчалися в гімназії в Бережанах, а саме: Василь Нискоклін, Гриць Сеньків, Павло Щур, Степан Голод, Петро Максимишин, Гринько Щур, Василь Лоїк, Іван Скасків та Григорій Скасків.

Нав'язуючи до часів перед Першою світовою війною (до 1914 року) хотілося б присвятити дещо уваги ноші-одягові села Голгіч. Як далеко в давнину сягає пам'ять, нам пригадується, що основним одягом для мужчин, а тим більше зимою, були кожух і сіряк, тканий з овечої вовни. Його вживали і зимою і осінню, коли було холодно. Краї, поли сіряка, а також місця довкола кишень були обшивані різними взорами. Літом мужчини носили грубі льняні чи коноп'яні сорочки з вишиваним ковніром, і такі ж полотняні штани, домашньо ткані. Сорочка була довга до колін і підперізувалась поясом або "ременем" яких 20 сентиметрів широким, що був задвійний і за нього можна було затикати різні необхідні предмети, як тютюн, кресало, гроші тощо. Зимою чоловіки носили штани-холошні, теж домашньо ткані з вовни, що не мали розпірка, але бічні отвори чи кишені, теж пообшивані взорами. Чоботи носили скіряні, з закоченими халявами. Треба згадати, що чоботи робили тоді з жовтої скіри, званої "юхтом".

Бокс ще не був тоді в моді. Кожний одружений мужчина носив волосся обтяте рівно з вухами, і так само стриглися парубки, поки не ставали до бранки ("асентерунку"). Хлопець взятий до "цісарського" війська, підстригався так, як йому було до вподоби.

Жінки й дівчата носили різного кольору довгі спідниці, обшивані оксамитом і блюзки чи каптани пасовані до стану; сподом така блюзка чи каптан також обшивався оксамитом, яких 5-10 сантиметрів завширшки. В дівчат були ще й горсетки, дуже "пасовані", обшиті різними блискучими бляшками й кораликами. Ці горсетки були в нашому селі досить довгі, бо закривали клуби і мали вигляд полтавських горсеток. Обува в жінок була подібна до чоловічої, тільки халяви в жінок не закочувались. Прикрасою (і маєтком) у кожної жінки і дівчини були так звані "правдиві" коралі. Річ ясна, багатіші носили більше шнурків таких коралів і дорожчих, а бідніші мусіли вдоволятися тим, що мали. Така ноша затрималась аж до вибуху Першої світової війни. При цій нагоді ще хотілося б згадати, що в Голгочах хлопці носили спеціяльної форми чи вигляду шапки, звані "кубанками", яких ніде в наших околицях не носили. На цю тему було кілька теорій, як вони, ці "кубанки" до нас дісталися, але тому, що одна теорія перечить другій, ми не будемо про це ширше розписуватись.

Вибух Першої світової війни в 1914 році змінив докорінно життя-буття села Голгочі та багатьох інших підгаєцьких сіл. З першого покликання забрали в армію всіх чоловіків 18-42 річників, отже було їх разом коло чотири сотки. Та вернулося додому ледве половина з них. Також матеріяльні втрати були дуже великі, бо фронт перекочувався через село чотири рази, так, що після того важко було надибати в селі хоч би яку хирляву коняку. Люди рискалями рили городи, щоб посадати хоч яку городину.

Коли в 1916 році москалі відступили на схід, деякі наші хлопці, ще досі не покликані до австрійського війська (як малолітні), зголосилися добровільно до Легіону Українських Січових Стрільців. Але, в наслідок польських інтриг, з них прийнято до УСС тільки вісім чи дев'ять добровольців, між ними: О. Навроцького, Василя Максимишина, Михайла Петришина, Гриця Максимишина, Петра Кліща, Гринька Трусевича, Павла Щура, Пильнюка і Гриця Сенькова. В 1917 році, разом з воєнним лихоліттям загостив до нас і тиф, що здесяткував село.

В листопаді 1918 року, коли у Львові була проголошена Українська Державність, селяни с. Голгіч теж перебрали владу в свої руки, та й ще післали молодих хлопців до Підгаєць, на допомогу нашому повітовому центрові. Під час набору в Українську Галицьку Армію більше сотні вояків з нашого села пішли битися за свою державу (хоч траплялися й такі, що ховалися, мовляв — "ми вже до-

сить навоювалися"). Під час українсько-польських боїв, Голгочі декілька разів переходили з рук до рук. В боях впало тоді 17 наших односельчан, а шість було ранених і їм польський уряд відмовився платити інвалідську ренту.

Важкі часи настали після програних Визвольних Замагань, коли поляки окупували Східню Галичину. Вони виарештували в Голгочах майже всіх чоловіків, що служили в Українській Галицькій Армії та вивезли їх до горезвісної тюрми "Бригідки" у Львові, з якої дехто з арештантів не вернувся живим, а багато вернулося з надірваним здоров'ям, бо там їх мордували знущанням й побоями і голодом. В 1921 році поляки проголосили загальну мобілізацію, але українці її збройкотували на знак протесту проти незаконної окупації Галичини. І знову посипались ворожі арешти, тюрми і заслання у відплату!

Зараз по українсько-польській війні окупаційна влада розпочала так звану парцеляційну акцію, яка, однак, в селі Голгочі не мала блискучих успіхів. Десь в 1922 році приїхало до нас 6 родин мазурів-колоністів, з яких чотири родини продали свої посілости і виїхали з села, а дві родини дочекалися большевиків в 1939 році, що "допомогли" їм виїхати на Сибір. Між роками 1920 - 1930 було в селі 14 родин римо-католиків, але деякі з них взагалі не почували себе поляками. З 1935 року в Голгочах була збірна громада, до якої належали села: Мозолівка, Доброводи, Швейків, Заставці, Волиця, ну, і самі Голгочі, де знаходилась також станиця ("постерунек") польської державної поліції, що "обслуговувала" згадані села.

Приблизно в 1921 році помер о. Іван Навроцький, що віддав стільки сил і здоров'я для релігійного й культурно-громадського піднесення села. Після нього короткий час був у нас парохом о. Кміцикевич, а в 1922 році прийшов о. Микола Ілевич, який зорганізував перший повоєнний хор при читальні "Просвіти". Тут ще треба згадати, що перший передвоєнний хор, ще перед 1914-им роком, заснував у нас управитель місцевої школи на ім'я Било, що походив з Білокриниці.

В роках 1923-1942 учителем та управителем школи в Голгочах був Ізидор Ґардецький, колишній старшина Української Галицької Армії. Разом із ним учителювала його дружина, з Зарваниці родом, а до помочі мали ще кількох учителів, але в більшості українців. Українська мова була викладовою в школі. Директор Ґардецький зразу був включився активно в культурно-освітню працю в селі, але потім мусів її залишити, під тиском влади. Все ж таки вони обоє з дружиною помітно причинилися до виховання молодого й свідомого покоління в селі Голгочі. Треба ще відмітити, що в 1935 році нашу школу замінено на сімклясову.

Зараз по Першій світовій війні відновлено в селі діяльність читальні "Просвіти", і першим її головою був Микола Курпіль. Другим

головою з другої каденції був Василь Цюрпіта. В селі бурхливо розвивалося культурно-освітнє, виховне й кооперативне життя. Будинок читальні "Просвіти" виявився замалим, щоб у ньому могли знайти дах над головою всі товариства і їх прибудівки. Тому в 1928 році рішають будувати в Голгочах великий Народний Дім. В Будівельному комітеті дуже активно проявили себе Василь Яремко, Федір Голод та Йосиф Джоджик.

Т-во "Просвіта" і Народний Дім мали свої афіліяції чи відділи, але працювали разом гармонійно для добра громади. Були теж окремі статутові товариства, як "Сільський Господар", Союзу Українок, споживча кооператива "Зоря", заснована ще в 1922 році. При кружку "Рідної Школи" працював дитячий садок, що його довгі роки провадила учителька Ліна Навроцька. Мішаний хор при читальні "Просвіти" мав дві секції — Аматорський і Самоосвітний гуртки. Окремо працював Доріст "Сільського Господара". Молодече товариство "Січ" засновано в селі 1911-14 року. Т-во "Сокіл", що проіснувало до 1930 року мало коло 200 членів, з того 80 дівчат. В Голгочах часто відбувалися різного роду курси й перевишколи, — самоосвітні, господарські, куховарські, а також просвітні, під проводом повітового організатора Івана Данькова з Підгаєць.

Товариство "Сокіл" в Голгочах (розв'язане польською владою 1929 року).

Мешканці села Голгочі могли користати з бібліотеки читальні "Просвіти", що мала коло 300 томів , мали теж нагоду користати з "мандрівної" бібліотеки, що була при Філії "Просвіти" в Підгайцях. До села приносила пошта більшу скількість газет і журналів. Найбільшою популярністю втішалися видання Івана Тиктора, як "Народна Справа", "Новий Час", "Наш Прапор", "Дзвіночок", "Комар" та календар "Народної Справи", "Золотий Колос". Не бракувало й інших часописів, як "Українського Голосу" з Перемишля, чи "Нового Села"

зі Львова (кольпортажа — 50 чисел), приходило "Діло", "Неділя", "Правда", а навіть прогресивний журнал Крушельницьких "Нові Шляхи", — включно з "Сельробом", який теж мав своїх аматорів, коли напочатку 1936 року вернулися з Франції з лівими поглядами Дмитро Максимишин, Михайло Бурак і Микола Джиджора.

Голгочі часто відвідували наші мандрівні театри, як Стадника, Карабіневича, Сарамаги, Когутяка, "Богема" та "Веселий Львів". Два рази гостював у Голгочах зі своїм славним хором Дмитро Котко. Голгочани настільки були гостинні, що привозили співаків до села з Підгаєць і відставляли назад без жадної винагороди.

Хоч село Голгочі належало до найбільших у повіті сіл і не було найбідніше, то життя селян за польських часів було злиденне з уваги на економічну політику уряду, зокрема в часі так званої господарської кризи. Поперше, нашого селянина душило безземелля, поскільки йому, як українцеві, не вільно було набувати землі під час парцеляції двірських маєтків. Далі селянин томився під тягарем різного роду податків та різних драчок адміністраційного порядку (хто не пригадує собі поліційних кар за легковаження "закону" малювання плотів або виходків за премієрства Славоя-Складковського!)

Районовий вишкіл управ читалень т-ва "Просвіта" в Голгочах 1937 року.

Далі, наших селян нищили так звані економічні ножиці: низькі, дешеві ціни сільських продуктів, і високі фабричних виробів. Тому великим порятунком для нашого селянина була діяльність української кооперації — споживчої, молочарської чи кредитової. Так склалося, що один з перших, світлих провідників села Голгочі, о.

Іван Навроцький, ще в 1909 році заснував при читальні "Просвіти" крамницю споживчих товарів на паях під назвою "Торговельна Спілка".

По цій лінії йшла діяльність інших провідних людей села, зокрема після Першої світової війни. Перед Другою світовою війною довголітнім та видатним провідником кооперативного й громадського життя в Голгочах був Іван Колодчин. Він був обдарованим організатором і промотором кооперативного й господарського руху цілого підрайону (Голгіч і довколішніх сіл). Іван Колодчин невтомно пропагував кооперативні ідеї, роз'їжджаючи по селах з рефератами за що часто був арештований і в'язнений польською поліцією. Він теж один з перших упав жертвою нового тоталітарного режиму — червоної Москви. В короткий час після приходу більшовиків у 1939 році був заарештований, а згодом розстріляний на 38-му році життя.

Іван Колодчин, суспільно-громадський діяч.

До 1930 року в селі Голгочах діяло два звена УВО-ОУН, в кожному звені по 5 людей. В роках 1930-39 діяло вже багато підпільних звен: крім чоловічих, були також жіночі і юнацтва. Коли в "пацифікацію" 1930-го року виарештували підпільний провід УВО-ОУН, підпільну сітку очолив Василь Стульковський і проводив нею десь до 1935 року.

Сітку перебрали молоді, надійні люди, вже наперед до цього в належний спосіб підготовані. На переломі 1935-36 років відбулася основна реорганізація членства ОУН. "Старих" відсунули від праці, бо їм забагато вже поліція ставала на п'яти. Організаційну сітку очолив Мирослав Джоджик, син Онуфрея, при співпраці Филимона Колодчина і Федора Жмуда. Ця трійка провела велику роботу, так у ділянці організаційній, як і в ідеологічній. Це відбулося в формі добре законспірованого набору нових членів (дорості) до "Сільського Господаря".

З часом Мирослав Джоджик переїхав до Львова, а організаційне керівництво перебирає Филимон Колодчин. Ще перед тим Мирослав Джоджик передав провід над Юнацтвом у руки молоденького юнака, Онуфрея Сташкова. А треба кожночасно брати до уваги, що в Голгочах приміщується підрайон сітки активних членів, а так само підрайон Юнацтва. Не можна й забути цього, що "станичний" Степан Луцишин львину частину своєї праці вклав у розбудову сітки!

Польську "пацифікацію" села Голгіч та інших сіл Підгаєцького повіту дехто з наших людей називав тоді "вандалізмом польських бучкарів". Ми з цим окресленням не погоджуємось! "Бучок" — це щось невеличке, делікатне своїм виглядом, а ці дрюки, що їх таскали і якими оперували польські поліцаї, це були такі "інструменти", що страшили вас уже своїм зверхнім виглядом. По стільки роках часу тяжко спам'ятати, скільки жертв потерпіло село, поскільки були і побиті, і важко ранені, справді — як на війні. Розуміється, жертви були б ще більші, якби вечором 23-го вересня вся молодь та свідоміші селяни не поховалися були в поле і до лісу, де вони й ночували. Коло 5-ої години вечора коло 50 поліційних підвод так обставили село, що тяжко було б втекти.

Дуже змасакровані були: Дмитро Цебрій, Іван Отаманчук, Іван Лоїк, який від побоїв помер, Текля Пильнюк (звана "Голитичка"), Іван Тимчій, Явдоха Сташків, старенький батько Гриця Максимишина. Вандали працювали за своєю, — вандальською, розуміється, системою. Де приходили до хати, починали шукати за зброєю. Найперше розвалювали кухню та піч, бо, мовляв, там може бути гармата. Потім ішли до комори і знайшовши в ній мішки збіжжя, пороли їх багнетами, далі шукаючи за зброєю. А якщо натрапили на бочку з квашеними огірками, то висипали це на збіжжя, потім виносили з мешкання подушки і пороли їх, бо і в подушках могла бути зброя.

В кого в хаті була підлога, "бучкарі" рубали цю підлогу сокирами і далі шукали зброї. А щоб у хаті було більше світла під час таких розшуків, то вони били дрючками по вікнах. Потім лізли на дахи і розшивали стріхи. В кого був оборіг, в того підрізували стовпи і перевертали цілий оборіг. Річ ясна, кого застукали на обійстю, при помочі побоїв допитували, де захована зброя. Для прикладу подам, що на одному лише обійстю братів Онуфрея і Йосифа Джоджика наробили шкоди на 200 долярів, а це були на той час у нас великі гроші.

Так успішно пошукавши зброї по приватних хатах, "бучкарі" в більшій скількості прийшли під Народний Дім, де приміщувалась кооператива та інші установи. Через вікно кинули до театральної залі гранату і в той спосіб знищили всю обстановку, побили вікна, порубали підлогу, знищили цілу бібліотеку, декорації та куртини. Розламали двері до кооперативи, побили буками все, що можна було знищити, товарі скидали на купу, на це висипали побиті яйця, виливали бочки нафти. На селі кого зустріли, били без розбору, чи це була старша людина, чи підросток. У панському фільварку був тоді директором поляк Потворовскі. Була це старша віком, совісна людина. Побачивши на власні очі вандальську роботу "бучкарів", він запротестував перед їх ватажком, кажучи, що не людська і негідна поведінка. За це його так збили, що він ще тієї самої ночі помер в

лікарні в Станиславові (тепер Івано-Франківське). Під час пацифікації села Голгочі був також тяжко побитий наш новоіменований парох, о. Василь Костюк.

Свою високу організаційну стійкість виявило село Голгочі і під час чергового хресного етапу, коли безпосередньо майже по пацифікації прийшлося нашим селянам боротися за свої виборчі права до польського парляменту. Їм, полякам, здавалося, що після таких нелюдських знущань і важких матеріяльних втрат, українські патріоти навіть в такому патріотичному селі, як Голгочі, махнуть рукою на дальшу політичну роботу, тим більше, що поліція проголосила тоді в Голгочах виїмковий стан і розпочала нові арештування.

Але поляки і цим разом перерахувалися! Розписавши вибори до сойму і сенату зараз по страшній пацифікації, урядові чинники були впевнені, що "всходне креси" не піднесуть більше голови! А сталося саме навпаки: після перечислення всіх управнених до голосування балотів, комісія ствердила, що в голосуванні взяло участь 95 відсотків виборців, а всі вони віддали свої голоси за кандидата УНДО, Олексу Яворського.

В боротьбі спершу з польським окупантом, а потім із совєтським і німецьким, патріотична молодь, також старші, села Голгіч поклали величезні жертви життя і крови. Ось список тих (далеко неповний), що важко потерпіли або віддали свое життя в боротьбі з окупантом, будьто в тюрмах чи зі зброєю в руках, обороняючи належні права рідного народу. (В дужках чий син, бо в селі подібних імен було більше).

Замордовані в тюрмах 1939-41 рр.: Колодчин Іван (Демка), Курпіль Микола (Демка), Стульковський Василь (Демка), Джоджик Венеда (Йосифа), Лучка Василь (Гринька), Пінязь Павло (Олекси), Майборода Гринько (Черчиків), Дяків Йосиф (Павла), Сташків Ксеня донька Гриня, Мороз Марія донька Дмитра, Максимишин Грицьо. (Імен чотирьох замордованих не згадуємо з огляду на небезпеку для родин).

Зі зброєю в руках (в УПА) згинули: Сташків Онуфрей (Григорія), районовий провідник ОУН, Жмуд Федір (Івана), старшина УПА, Лисак Василь, Козлік Іван (званий Шмирко), Цебрій Григорій (Дмитра), Влізло Юліян (Івана), Колодчин Стефан (Луця), Коцан Микола (Григорія), Нога Микола (Івана), Ящик Іван (Миколи), Мисак Іван (Миколи), Пилипишин Іван (Григорія). Відомих 14 імен не згадано.

Коцан Мілько (Гринька) арештований і засуджений на 25 років тюрми. Прізвиш 15 арештованих і засуджених від 15-25 років тюрми-каторги не можемо ще згадувати з огляду на небезпеку для них чи їхніх родин.

Очевидці розповідають, що в наших околицях в 1946-47 роках УПА вела особливо завзяту боротьбу. Українська Повстанська Армія мала тут свої підпільні майстерні, магазини харчів та санітарні

пункти, до яких були прикріплені жиди-лікарі з району. Голгочі можуть гордитися тим, що сіткою УВО був завербований у 1928 році тоді молодий студент з Вербова Мартин Мізерний, що входив на початку до "П'ятки УВО" голгічської сітки (звена). Це був знаний потім всьому українському підпільному рухові під псевдонімом "Рен" Командир УПА закерзонського Краю.

За німецьких часів наше село мало те щастя, що комендантом української поліції в Голгочах була своя людина — член ОУН, Микола Кузишин. Це йому треба завдячувати, що ніхто з свідомих українців у Голгочах не був тоді заарештований, а якщо комусь з членів підпілля таке арештування загрожувало, то українська поліція завжди вспівала на час його перестерегти і небезпеку відвернути. Літом 1944 року коло 80 молодих людей вийшло з села і подалося на захід, з яких 51 чоловік опинилися пізніше в рядах Української Дивізії "Галичина".

Страшні речі діялися в Голгочах, коли в 1944 році большевики вернулися вдруге до села. Не було мабуть в селі свідомої української хати, з котрої когось не забрали б, або щоб не заслали когось з родини арештованого — на 10, 15, 20 чи 25 років каторги. Багато людей впало жертвою провокацій так званих підставлених "упістів"... Жаль, що з такого гарного, великого села залишилися тільки рямці або сумний спомин по тому, що колись жило й цвіло, красувалось життям й кипіло працею...

Наприкінці почуваємось до обов'язку скласти щиру подяку всім Землякам-Голгочанам, які так чи інакше причинилися до написання цієї хроніки, — чи то порадами, чи вказівками чи дружньою критикою. Ми щиро дякуємо: Пані Марії Маджиха, Пані Теклі Сеньків-Пінязь, п. О. Майдан, Всеч, о. М. Ілевичу, пп. Степанові і Петрові Голодам, п. Миронові Джоджик, п. М. Колодчиному, Панству Ксені і Дмитрові Коломійцям, Пані Марії Кліщ, п. Г. Порохонці і пп. Адамові й Іванові Влізло.

**
*

Антін Мулик
Стефанія Голубяк

ГОРОЖАНКА

Одною з найбільших місцевостей південно-західньої Підгаєччини є Горожанка. Вона положена на хвилястому терені з лагідним узбіччям невисоких плоских узгір. Через її терен перепливає річка звана колись — Княгиня, а тепер Горожанка, що випливає в Дришеві, 4 км. на північ. Битий шлях, що веде з Підгаєць до Галича сприяв в минулому й надальше служить добрій комунікації з Горожанкою. Вона віддалена 24 км. від повітового осередку Підгайці була невеликим містечком з добре розвиненою торгівлею та домашнім промислом.

Горожанку згадується вперше в документах із 1445 року. Вона належить до давніх поселень повіту. В давних часах вона належала родові Яблоновських, що мали посілости в Завалові й околицях. Пізніше до роду Курдвановських, потім Малиновським, а під кінець 19 ст. Гогендорфам. В останній чверті 18 ст., точніше 1775 року, в Горожанці було 92 доми. В тих часах місцевість добре розвивалася, бо 1841 року в Горожанці жило лише греко-католицького обряду 1,018 осіб, а вже 1870 року було там 1,412 мешканців. За шістдесять років населення збільшилося до 3,112 осіб, як виказує статистика з 1931 року. В наслідок воєнних дій Другої світової війни населення Горожанки зменшилося. 1943 року було 2,837 осіб, в тому поляків було 140.

Добра комунікація з Горожанкою уможливлювала розвиткові торгівлі. Давніше там відбувалися кожної середи торги (ярмарки), а один з них, що припадав на "Рахманський Великдень", тобто шість тижнів по Великодні був річним. На торги приїздили різні купці з далеких околиць. Вони приносили добрий прибуток місцевому населенню. Мешканці Горожанки занималися сільським господарством. На полях із середньо-урожайними ґрунтами управляли всі роди збіжжя і ярини, а також високої якости тютюн, який приносив добрий прибуток.

Містечко Горожанку творили чотири дільниці: Бурта, Місто, Гнилецька вулиця і Волощина. Назва Волощина походить від волохів, що були поселилися в тій частині міста в 17-тім чи 18-тім ст. Крім волохів у Горожанці жило кількадесять родин жидів, що творили своєрідну громаду до Другої світової війни. Вони зосереджувалися при своїй синагозі в Горожанці. В 1942 році німці вивезли жидів і вони до Горожанки вже не повернули.

При церкві, якої парохом в роки до Другої світової війни був о. Придаткевич, існували церковні братства та сестрицтва. Поруч них існувало сестрицтво св. Ольги. Їх завданням було опікуватися церквою та ширити християнське взаємне відношення між парафіянами.

Родина Курдвановських, до яких у свій час належала Горожанка, збудувала 1727 року римо-католицький костел. Крім костела, поляки мали свої громадські організації.

На узгір'ї біля Горожанки була палата роду Романовських. Переказ говорить, що в часі татарських нападів там був оборонний замок обведений валом, наповнений довкруги водою. У 1938 році гурт молодих людей поцікавився замком. Увійшли крізь куті грубим залізом двері у підземний коридор, який провадив аж до сусідного села Дрищева, віддаленого 4 км. на північ.

Школа в Горожанці була ще до Першої світової війни. Вона приміщувалася у шкільному будинку. До 1939 року була 7-клясова з польською викладовою мовою. Українську мову вчили як предмет. 1940 р. стала 8-ми клясовою з українською мовою навчання та російською, починаючи від 3-ої кляси. В останніх роках до Другої світової війни 35 хлопців і дівчат з Горожанки навчалося в гімназії в Станиславові та в інших вищих школах.

Суспільно-громадське життя в Горожанці почало розвиватися ще перед Першою світовою війною. В той час важливу суспільну роботу робила читальня "Просвіти" та т-во "Січ". Війна спинила культурно-освітню роботу. До Українських Січових Стрільців зголосилося лише кількох молодих людей, а вже до Української Галицької Армії відійшли з Горожанки цілі десятки оборонців Львова та співтворців Визвольних Змагань.

У перших роках по Світовій війні суспільно-громадське життя починало набирати сильнішого розмаху. Видавалося, що ми наче хочемо надолужити втрату короткоіснуючої власної держави, і з піднесенням національної свідомости населення готуватися до майбутнього змагу за належні нам національні права. Відновила діяльність читальня "Просвіти" і вже 1922 року її аматорський гурток з повним успіхом ставив драматичні вистави. На місці колишньої "Січі" основано т-во "Луг". Відновлено діяльність кружка "Рідної Школи" з її рідношкільним доростом, дитячими садками, колядою на українські гімназії, тощо. При кружку "Сільського Господаря" зорганізовано Хліборобський Вишкіл Молоді. Його провадив Осип Лапчак, випускник Сільсько-господарської Школи в Милувані. Над тим гуртком та над подібним в поблизьких селах мав нагляд абсольвент згаданої школи, заступник повітового агронома Олекса Голубяк. Він тісно співпрацював з повітовим агрономом інж. М. Самокишеним і вет. лікарем Фаріоном. Вони часто бували в Горожанці й довколишніх селах з різними вишкільними семінарами, рефератами та загально-громадськими

гутірками на сільсько-господарські теми. Завдяки тому знання та спосіб управи піль швидко зростали. В парі з тим процвітало кооперативне життя. Хоч споживча кооперативна крамниця мала сильних конкурентів з боку жидівських крамниць, то завдяки свідомости та ліпшій якости товарів в кооперативі, вона напричуд гарно розвивалася. Клич "свій до свого" був наче чародійним у кооперативному русі.

Кружок т-ва "Рідна Школа" в Горожанці 1935 року.

Весь суспільний доробок, що його важкою працею здобула громада на протязі майже 10-ти років, став знищений польською пацифікацією в осені 1930 року. Польська поліція знищила кооперативну крамницю, здемолювала домівку чит. "Просвіти", її бібліотеку, театральне устаткування, тощо. Кільканадцять суспільно-громадських діячів Горожанки побито буками. Найважче побитим був Олекса Голубяк, бо він був відомим в околиці, а то й повіті, із своєї суспільно-політичної діяльности. Важкопобитого ув'язнили і разом з багатьма подібними з інших місцевостей посадили до тюрми. По кількох місяцях, недоказавши вини, звільнили.

Як пізніше виявилося, пацифікація не знищила культурно-освітньої роботи. Вона лише зупинила її на короткий час. Після того населення наших сіл, а в тому й Горожанки, ще з більшим запалом горнулися до суспільного життя. Тим чином в Горожанці засновано ще дві читальні "Просвіти", а саме в Буртах та в Волощині. В Горожанці-місті почав сильніше діяти кружок "Рідної Школи".

Головою чит. "Просвіти" в Волощині був Олекса Голубяк. Вона вже приміщувалася у власній домівці, яку знищив пожар 1944

року. Останнім головою був Антін Мулик. Він досі зберігає як дорогоцінну пам'ятку печатку Виділу. Головою чит. "Просвіти" в Горожанці-Бурти були: Стефан Штогрин, Іван Русак, Скрипник, Володимир Серабин, а останнім Олекса Гіна.

В останніх роках перед Другою світовою війною суспільно-громадська праця набирала чисто політичного змісту. Громадські діячі, а молодь зокрема вступали в сітку ОУН. Особливо молодь у Юнацтві ОУН кристалізувала свій політичний світогляд.

В часі совєтської окупації 1939-41 р. з Горожанки виселено на Сибір шість родин. У зв'язку з вбивством в Товстобабах місцевого дяка Гриця М., якого підозрівали у співпраці з НКВД, в Горожанці арештовано цілу низку молодих людей, а саме: Сарабин Володимир, Воробець Павло, Крижанівський Осип Цемір, Антоників Д., Запухляк Петро (його перед арештуванням пострілили), Сарабин Михайло (Юстини), Русак Іван, Скрипник. За виїмком Михайла Серабина, який чудом спасся від смерти, всі арештовані погинули.

Прихід німців у Горожанці зустрічали подібно як в інших селах Підгаєччини. На них ми покладали багато надій, принайменше в перших тижнях. Пізніше виявилося, що правило — ворог мого ворога є моїм приятелем, не завжди виправдує себе. Німці були для нас такі самі як большевики. Високі контиґенти збіжжя та інших сільсько-господарських продуктів, примусовий вивіз на працю до Німеччини, переслідування політичних діячів, запроторення свідомого елементу до концтаборів — все це були практики німецької влади на наших землях, в тому також і в Горожанці.

Горожанка своїм положенням знаходилася на терені дій III-тої Воєнної Округи УПА — Лисоня. Туди проходив шлях частин УПА в Карпати. Німці викривши співпрацю мешканців Горожанки з УПА, спалили до тла 12 господарств. Тою і подібними акціями німці не спинили діяльности ОУН ані дій УПА. Їхня ціль була боротьба з кожним окупантом України, який зазіхає на її самостійність.

***

Т. Гнип

ДОБРОВОДИ

Село Доброводи належить до молодших поселень Підгаєччини. В 1785 р. мало 89 дворів, в більшості це були поляки. Українці становили 106 душ в 1832 році, а в 1841 р. 135. Напротязі 19-го століття Доброводи досягнули найбільшого приросту населення. Перепис із 1910 р. занотовує 1452 душі і це число до 1931 р. збільшилось тільки до 1460 осіб. В 1972 р. Доброводи нараховували 255 дворів з населенням 920 людей.

Господарка в Доброводах була слабо розвинена. Крім звичайних ґатунків збіжжя, селяни вирощували льон, коноплі та тютюн.

В міжвоєнному часі засновано в селі читальню "Просвіти", що мала також бібліотеку. Національне життя розвивалось дуже повільно поскільки українці становили меншину по відношені до поляків. Між обидвома національними групами не було особливих конфліктів. В селі існував аматорський гурток, гуртки копаного мяча й відбивanки та гурток шахістів, що змагався з поляками.

В Доброводах була українська церква, одначе тут не було сталого священика. Священик доїздив з Швейкова. З доїжджаючих священиків були: о. Фіцалович, о. Баландюк, о. Середа, о. Шморгай та о. Ярема. З інтелігенції українців було дуже мало. Згадати б тут управителя школи, Федунків та його дружину-учительку й Павла Пізнюка, що працював у сільській громаді.

В селі був фільварок Маціборського, млин, кооператива, молочарня й горальня.

Тутешня школа була, до Першої світової війни, три-клясовою, з польською мовою навчання, а після 1920 року вона перетворилась на 6-ти клясову, рівно ж з польською мовою навчання, та з одною годиною української мови денно.

***

Р. М.

ДРИЩІВ (ПІДЛІСНЕ)

Віддалений 25 км. на південний-захід від міста Підгайці Дрищів належав до середньої величини сіл повіту. В 1803 році в Дрищеві жило 104 родини, разом 554 особи. Наприкінці 19-го століття жило в ньому 1080 душ, 1943 року жило там 1307, в тому 882 українців та 425 поляків.

Поля Дрищева, як загально в цій частині повіту, середньоурожайні. Праця в довколишніх лісах давала місцевому населенню деякі додаткові прибутки.

Село задержало багато старих звичаїв та ноші. Культурно-освітня праця читальні "Просвіти" розвивалася до Першої світової війни доволі поволі. В міжвоєнних роках 1920-1939 рівень освіти та національна свідомість мешканців помітно зростала. Село видало кілька інтелегентів, дехто з них занимав провідні становища в нашому загальному житті.

У 1947 році змінено його назву на Підлісне й прилучено до району Монастириська.

**
*

Ярослав Сиваник

ЗАВАДІВКА

Село Завадівка положене в трикутнику доріг, які збігаються з села Маркова, села Товстобаби (тепер Високе) і села Коржова. Далі дороги сходяться і творять битий шлях, що пробігає на схід до міста Монастириська. До Завадівки належать ще два малих присілки — Завадівська Гута й Гуральня. В цьому другому присілку, де в овочевих садах красувалися кілька гарних селянських хаток, за австрійського панування "гнали" (виробляли) горілку, і з того пішла назва "Гуральня".

Завадівка належить до малих поселень Підгаєччини. В 1785 році мало тільки 35 хат, з населенням приблизно 175 осіб. 1861 року в Завадівці жило вже 540, а 1910 року — 794 особи. За переписом з 1931 року село мало 176 хат, в яких жило 889 осіб.

Як виходить з переказу, за збудовану товстобабську церкву Австрія наклала великий податок, так звану "контрибуцію". Тоді

українці Завадівки вирішили, що їм краще буде перейти до марківської парафії церкви св. Покрови в селі Маркова, що й зробили.

Національна свідомість українців Завадівки, на жаль, в загальному не стояла на високому рівні, і можливо з цієї причини багато українських родин перейшли до польського костьола, що був збудований в Марковій виключно за гроші польського Львівського архиепископа. Ще перед Першою світовою війною декілька свідомих українських родин зорганізували в приватній хаті Євгена Гладкого читальню "Просвіти". Це полякам не було до вподоби і вони дуже переслідували братів Євгена й Павла Гладких, а 1930 року їх заарештували і дуже побили, так що, як казали, аж підошви з ніг повідставали.

Невелика горстка українців продовжували бути релігійно й національно полученими зі селом Маркова, а поляки ходили до марківського костьола. До речі, тепер — за совєтської влади, цей костел перетворено на шпихлір, а церква в загадковий спосіб згоріла. Від 1920 до 1938 року війтом Завадівки був П. Морман. По приході большевиків в 1944 році майже усі поляки були переселені на захід, до Польщі, а на їх місце прибули українські родини з Холмщини.

На західньому боці села, на ріці Золота Липа, стояв великий турбіновий млин, що був власністю шляхтича Розвадовського. Посередині села стояла чотириклясна школа, якою завідували тільки польські учителі.

Декілька свідомих українців передплачували й читали український часопис "Народня Справа". Крім новин, в часописі писалося переважно про господарські справи, тому його прозвали "коров'ячою газетою".

Є здогади, що сама назва Завадівка походить від слова "за водою", бо за греблею і ставом, безпосередньо на північ, було — і досі є — село Маркова, і як здогади вказують, марків'яни вживали вислову "за водою", з чого і пішла назва "Завадівка". Завадівка зараз є сільрадою для Маркови і марківська пошта переходить через завадівський поштовий уряд. Колгосп обох сіл спільний, а будинки розташовані на греблі, там же проходить новозбудований міст. Тепер низину, де колись був став, люди уживають, як орну землю, частину якої залишають на траву-пашу для худоби.

Події Другої світової війни вказали, що під ворожим гнітом зросло нове покоління на зразок Петра Заяця, уродженого й вихованого в селі Завадівка. Він своєю працею українського патріота зберіг добру пам'ять про себе і тих, з якими він співпрацював. Бл. п. П. Заяць загинув на стійці українського визвольного руху навесні 1944 року в бою, захищаючи рідне населення від знущань окупаційної влади.

**
*

Петро Сокольський
ст. дес. УСС і УГА
герб. Св. Юрія

ЗАВАЛІВ — МІСТО КНЯЖЕ

Над Золотою Липою, у мальовничій її долині, розмістилося по правому березі ріки, овіяне легендами, старовинне, чарівне своєю красою, колись місто, потім містечко, а тепер — село Завалів. Тягнеться воно не тільки над Золотою Липою, Рова, Валів, Долинів, але й уздовж княжої дороги, що потім дістала назву "цісарський гостинець", яка вела в давнині з княжого Галича до княжої Теребовлі.

Село положене серед захоплюючих своєю красою гір Кам'янної, Бичової й Карачина, а вийшовши на вершину будь-котрої з них, можна милуватися красою ріки, що в'ється серед лугів. Колись вона тут розділювалася, щоб, не проминувши й половини села, знову зійтися. На обох берегах ріки, немов прикраса, ростуть рядочком верби. На східній стороні ріки, напроти Завалова, — колись за ставом — простягається Заставче. Обидва села, ще так недавно — бо в XVIII сторіччі, були одним і мали одну адміністрацію.

Чи не найкращий вид на обидва села є з гори Карачин, вверх якої круто в'ється біленький, мов побілений, гостинець. У його підложжі лежать поклади білого каменю — вапняка, який тут біля шляху видобувають. По обидві сторони гостинця, як і вздовж широкої долини Золотої Липи — всюди зелень, а по обидві сторони долин та ярів немов на гуцульському килимі, різнобарвні полоси ланів.

Серед цієї краси ще донедавна височіли вежі старовинного замку-фотеці: стоїть тут досі величава, збудована з каменю й цегли на взір могутньої базиліки, з підніжжям у формі хреста, з банею, що виблискує на всю околицю, церква св. Архистратига Михаїла і св. о. Миколая, а біля неї майже така ж висока, лише менша розміром, теж мурована і з банею — дзвіниця. Поруч з церквою та співдружньо з нею, стояв до 1977 р. високий, збудований в готичному стилі, костел, а далі на схід — аж над рікою, стояла колись синагога. На північному розі цього чотирикутника, недалеко школи, стояв ще будинок читальні "Просвіта", в якому містилася і кооператива.

В центрі цього чотирикутника стоїть завалівська ратуша, а на ринку біля неї відбувалися щовівторка славні колись ярмарки.

На тлі цих легендарних будівель, що немов стовпи підпирають небо, розложене село Завалів із своїми садками, городками і ланами.

А три гори — Карачин, Кам'яна і Бичова пнуться в небо немов хотіли б впевнитися, чи ми і на них звернемо увагу.

Загальний вид Завалова. Світлина з 1975 року.

Село ще пам'ятає кам'яну добу і житловища над рікою. Пам'ятає княжу добу і половецькі та й татарські напади. Пам'ятає могутній похід нашого славного гетьмана Богдана Хмельницького на Львів, бої УСС-ів, Армію УГА і нашу вільну Західньо-Українську Народню Республіку. Пам'ятає молоді літа славного художника України, Антона Монастирського, польську пацифікацію, наших дивізійників та упістів — які й тут клали свої молоді голови.

ЗЕЛЕНИЙ ДУБ

Завалів — це одне з найстаріших сіл Галичини, яке згідно з переказами, до XII сторіччя називалося Зелений Дуб. Історичних доказів про існування Зеленого Дуба немає, є лише перекази, а згадка про існування його тут у VIII сторіччі є в літописних записах Західньої Словенії. Нова назва села походить від трьох валів, що тут існували під час княжої доби.

"МѢСТО ЗАВАЛОВЬ... ПРЕДМѢСТЬЕ ГАЛИЧА...

Найстарші писані вістки про Завалів це переказ-легенда, яку помістив отець Іоанникій Галятовський, архимандрит Чернігівський, у своїй книзі під назвою "НОВОЕ НЕБО", в розділі "ЧУДО 17-те", написаній 1660 року. Витяги із цієї книги, а зокрема, опис про Завалів, були видані А. Петрушевичем в книзі: "Сводная ГАЛИЦЬКО-РУССКАЯ ЛѢТОПИСЬ СЬ 1600 по 1700 ГОДЬ", де про Завалів написано так:

"В Малой Россіи, вь повѣтѣ галицкомь есть мѣсто Заваловь, названное оть валовь, давно насыпанныхь, которихь есть три надь мѣстомь на горѣ; межи тыми тромя валами знайдуется монастырь при церкви св. архіерея Николая; повѣдають люди стары и духовныи і свьцкіи, которыи оть дѣдовь і прадѣдовь то чували же Бу-

някь (яко они мовять), але рачей Батый царь татарскій, гды завоеваль землю Рускую, на той часъ единъ воевода, на имя Романъ, зѣ землѣ Рускои вышоль зъ войсками своими противъ ордамъ татарскимъ, а видячи великую потугу поганскую, а свое малое войско-христіянское, окопался трома валами... Потомъ чудесным сномъ о побѣдѣ ему предстоящей ободрень, выступи съ своими полками і на поляхъ "не далеко за мѣстом Тысменицею", надъ татарами "славное одержаль звытяжество... и на темъ полю збудоваль церковь Успенія прес. Богородицы... При той церквѣ знайдуется монастирь, который называется погоня, для того, же тамъ Романъ воевода погналь и догналь и розогналь татаровъ". Межи трома валами зась Романъ воевода збудуваль церковь святого архіерея Николая, который ему тамъ во снѣ показался, и казаль ему церковь на имя пресв. Богородицы, другую на имя свое збудовати".

Три вали Завалова: перший у половині гори Карачин, що перетинає гостинець до Галича. Ця околиця ще й сьогодні називається "Вал". Другий вал був на Кам'яній Горі. За ним стояло військо воеводи Романа і тут здавен-давна існував манастир св. Василія Великого. Його розв'язав цісар Йосиф II, бо манастир не міг покривати своїх видатків.

Перша документальна згадка про Завалів походить з 1395 року, коли землі над Золотою Липою посідав Іваниш Унгарус (званий Іван Угрин), шляхтич гербу і роду Сас, який переселився сюди з Волохії. Він мав корчму при перевозі через Золоту Липу на південний захід від Підгаєць. 1395 року він зробив заміну з королевою польською Ядвигою, згідно з якою Угрин дістав село Лису, Носів і долини Панович, а за те віддав королевій корчму та згодився в разі потреби доставляти "двох лучників" на війну. Дещо пізніше він дістав ще село Гнильче, але вже тоді мусів доставляти "чотирьох лучників" зі службою. Рід цей опісля осів у Гнильчу і був прозваний "Завиша". В 1435 році внук Івана Угрина вже виступає як Іван Завиша і живе в Гнильчі, а другий внук, Станислав, переїхав до Завалова. 1438 року внуки поділилися землею і згідно з тим поділом Гнильче і Лиса припали Іванові Завиша, а Завалів і Посухів, біля Бережан, Станиславові, рід якого був потім прозваний Завалівським.

Та не було згоди між братами Іваном і Станиславом. Вони почали сперечатися за границю поміж їхніми маєтками і вже 1462 року пішли до суду. Суд видав вирок, щоб вони вибрали собі старців-свідків, які мали ствердити, де проходила границя, а коли б свідчення були неоднозгідні — брати мали кидати жереба. Врешті лінію поділу устійнено між Завалом і Носовом, але спір на тому не закінчився, бо вони ще в 1466 і в 1474 роках судилися. В люстрації короля польського Казимира Ягеллонського рід Станислава зветься Завалівським.

Пізніше власниками Завалова були Маковецькі, гербу Пом'ян. Войцех Маковецький згинув під Цецорою 1620 року, де поляг також чигиринський сотник Михайло Хмельницький, а його син, пізніший наш славний гетьман Богдан Хмельницький, попав там в турецько-татарський полон. Цей Войцех Маковецький, що був також власником Горожанки, збудував у Завалові на місці дерев'яного, новий, мурований замок. Новий замок зачислявся до міцніших в Галицькій Землі.

1655 року, в місяці вересні, переходили через Завалів козацькі відділи гетьмана Богдана Хмельницького, хоч головні війська і сам гетьман йшли через Підгайці на Львів. Панські посілості були тоді знищені, але не знаємо, чи замок козаки здобували. Та не оминути було замкові нещастя. У місяці вересні 1675 року велика татарська армія під проводом візира Ібрагіма Шишмана здобула і знищила замок а всіх Маковецьких і значну кількість шляхти взяла в полон. Після сімох років неволі, Маковецькі були викуплені і повернулися назад. По смерті Рафаеля Маковецького 1689 року Завалів одідичив Ян Станислав Яблоновський, великий гетьман коронний польський і великий приятель польського короля Яна III Соб'еського.

Яблоновський відбудував замок і укріпив його. Тут він держав залогу війська і звідси контролював татар, які тоді господарили на Поділлі. Татари ще два рази облягали замок, а саме — 1687 і 1698 років, але не здобули його.

Теофіля Яблоновська, вдова по смерті мужа Александра, сина гетьмана Станислава, з дому Сінявська, 20 березня 1729 оголошує полекші для бажаючих поселитися в містечку Завалові (повний текст документу поміщено в іншому місці цього збірника). Ці полекші підтверджує потім її син, Юзеф-Александер, вже князь Яблоновський в день своїх ім'янин 19-го березня 1765 року. Це він підписував себе "граб'я завалівський", а його та весь рід Яблоновських підніс до княжого стану Карло VII, електор Баварський, 1744 року. Князь Александер Яблоновський одержав 1755 року орден св. Духа і св. Михайла від французького короля Людвика XV, дружиною якого була кузинка князя Юзефа-Александра.

Княжна Теофіля, дочка князя Юзефа-Александра, під кінець XVIII ст. продала свої завалівські посілості Йосипові Ґруї, котрий вже посідав Горожанку, а Станислав Ґруй, його син, продав посілості Мошинським, які були власниками Литвинова. Около 1847 року купив ці землі віденський адвокат, українець з боярського роду, д-р Климентій "Климко" Рачинський. Це він залишив заповіт, що після його смерті спадок має перейти дітям його брата, під умовою, що вони залишаться греко-католиками і не спольщаться. Та братові сини заповіту не дотрималися, бо вже перший спадкоємець став католиком і спольщився. "Климко" Рачинський ходив регулярно до церкви

в Завалові і саме йому завдячує село те, що він спровадив до Завалова отця Дмитрія Гузара, який так багато зробив для піднесення культурного рівня Завалова й околиці.

Завалівський замок на Заставчу (знищений у боях 1915 року).

Александер Рачинський відновив завалівський замок, заложив тут велику бібліотеку й мистецький архів, але 1915 року замок цілковито пограбовано і знищено. Хоч замок був пізніше частинно відновлений, то після першої світової війни він перетворився в руїну, а після другої світової війни руїни замку дощенту розібрано, так що й сліду по ньому не лишилося. Як історичний документ подаємо в цьому збірнику дві знимки, зроблені 1890 і 1915 років. Замок був просторий, обведений валом і ровом, сліди яких існували ще донедавна. Був мурований, одноповерховий, з вежами, і мав три крила у формі літери "П", стояв фасадом до півдня. Наріжники північно- і південно-східні замикалися баштами. На північно-західньому крилі стояла, дещо висунена вперед, нижча вежа, а на розі південно-західньому містилася каплиця, а ззовні на цій вежі висів годинник. Зверху в баштах були квадратові отвори для спостереження та оборони. Всередині головного крила, що було довше від бічних, був входовий вестибюль і сходи, що вели на поверх. В замку на партері було десять кімнат і дві великі залі. Одна велика заля була для забав і прийнять, і тут на головній стіні був зображений гетьман Яблоновський під час битви. Друга велика заля мала кам'яну піллогу. Посередині, під стіною був отвір, що вів до каміна, де звичаєм горів відкритий вогонь, навколо якого, після полювання, засідали пани й гуторили-веселилися.

Під замком були просторі льохи, де тримали харчі та напитки. Як оповідають, тут нібито був тунель, який тягнувся на другий кінець гори, на Яблонівку — віддаль майже з кілометр.

Із замку, вздовж гостинця вела на заставецький цвинтар липова алея, а посередині цвинтаря стояла мурована каплиця, покрита червоною черепицею, де були поховані завалівські дідичі.

На північній стороні гостинця — навпроти цвинтаря, підноситься високий стовп з червоної цегли, пам'ятка з часів нападів татар. Тут, як оповідають, був похований "тулуб Буняка".

ЦЕРКВА СВ. НИКОЛАЯ Й МОНАСТИР ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО НА КАМ'ЯНІЙ ГОРІ

На Кам'яній Горі, згідно з легендою, воєвода Роман був оточений і атакований протягом трьох днів половцями. Вночі, коли він, лежачи хрестом на землі, молився перед образом св. о. Николая, якого зі собою возив, в ясному сяйві з'явився йому св. Николай і сказав: "Встань, вийди изь окоповь, начни битву и побѣдишь"! Він послухався і переміг, а на Кам'яній Горі, за валом, де йому з'явився св. о. Николай, велів збудувати церкву імені св. о. Николая і віддав її монахам чину св. Василія Великого під опіку. Образ святого отця Николая залишив у тій церкві, і після розв'язання манастиря та знищення церкви його перенесено до церкви св. Архистратига Михаїла і св. о. Николая в Завалові, де він і досі висить за престолом.

Манастир згорів в XVII ст. і в "Шематизмі" оо. Василіян з 1867 р. читаємо, що "монастир відновив Александер Ян Яблоновський... передаючи його 1721 року в руки о. Сильвестра Тарасовича (постриженець Грабовський), ігумена манастиря, надаючи йому привілеї, що перед тим надав був його батько, і хоч вони з часом втратились, то з давен-давна до цього манастиря належали". Тоді він теж надав такі самі привілеї на капличку при дорозі до Горожанки, де монахи тимчасово жили після спалення манастиря. Стан ченців у 1724 році був вісім — усі місцеві.

Папа Климентій XIII у 1762 році видав декрет, що всім, хто у визначений ординатом день відвідають церкву св. о. Николая на Каміній Горі у містечку Завалові та виконають відповідні релігійні практики, будуть відпущені усі гріхи. Тут колись відбувалися щоденні відпусти, від 22-го травня до 7-го липня кожного року. Ще до другої світової війни відбувалися величаві відпусти в Завалові на "теплого Николая".

Манастир і церква на Кам'яній Горі не були самовистачальні хоч мали вони біля 100 моргів поля та стільки ж лісу, і австрійський цісар Йосиф II наказав манастир розв'язати. Землю забрала держава, а майно манастиря передано до інших манастирів чину Василія Великого. Два великі дзвони перевезено до манастиря в Бучачі. Один з них був там ще до війни. Він мав напис "Сей дзвон до монастиру Завалова року Божія 1613.". З однієї сторони був на ньому відлитий

образ розп'ятого Ісуса Христа, а з другої — образ Матері Божої. Другий великий дзвін був пошкоджений і його мусіли наново відливати. Чудотворний образ св. о. Николая, як ми вже згадували, передано до Завалова і він висить у місцевій церкві.

ЦЕРКВА СВ. АРХИСТРАТИГА МИХАЇЛА І СВ. О. НИКОЛАЯ

Церква в Завалові колись називалася імені св. Архистратига Михаїла, та коли цісар Йосиф II 1782 року закрив її і розв'язав манастир на Кам'яній Горі, тоді частину церковного майна і чудотворний образ св. о. Николая перенесено до Завалова і відтоді наша церква називається імені св. Архистратига Михаїла і св. о. Николая. Так що навіть відбувалися в Завалові два відпусти — великий, на 22-го травня, на "теплого Николая", і другий — менший, на 21-го листопада, в день св. Архистратига Михаїла.

Велике нещастя впало на нашу околицю 1833-го року — кинулася пошесть холери. Люди гинули, як комахи. Щоб запобігти дальшому поширенню зарази, при дорозі з Заставча до Волиці, на Дубівці, викопано велику яму, куди звозили трупів на спеціяльно для цього збудованому возі. Трупів скидали в яму і поливали вапном. Звозили сюди небіжчиків з Завалова, Заставча, Середнього, Яблонівки, Затурина, і тодішній парох Завалова, о. Елифей Гарасевич ховав їх там.

Нове нещастя впало на Завалів 1886-го року — цим разом — велика пожежа. Згоріло майже все село, стара дерев'яна церква, дзвіниця, школа і дуже багато господарств. Але вже 1893 року побудовано нову, величаву, мурована церкву, а в 1893 — теж мурована велику, з банею, дзвіницю. Будівничим церкви і дзвіниці був Хащевич із Монастириськ.

Церкву відновлено кілька років тому, завдяки жертвенності вірних і підмозі земляків-емігрантів з-за океану. Ще й сьогодні своїм розміром, будовою і положенням вона маєстатично домінує над усім Завалювом та околицею.

Під кінець другої світової війни зрізано могутні сосни, що творили величаву алею до церкви. Наш земляк, Володимир Горбачевський, засадив нові сосни і завдяки йому сьогодні знову два ряди сосон прикрашають дорогу до церкви.

Першим знаним парохом Завалова був о. Елифей Гарасевич, від 1825 року до 1848. Декілька літ після його смерти не було священика в Завалові. Аж 1852-го року завалівський дідич і віденський адвокат д-р "Климко" Рачинський, перебуваючи у Львові на Богослуженні в Преображенській церкві, почув спів і відправу молодого священика о. Димитрія Гузара. Йому він і запропонував парафію в Завалові. Щоб заохотити священика, дідич подарував тоді церкві 150 моргів поля, 60 кубометрів дров річно і чотири вози будівельного матеріялу.

Отець Д. Гузар погодився і переїхав до Завалова. Дуже багато завдячує Завалів отцям Гузарам за їхню наполегливу працю для піднесення свідомости селян. Син отця Гузара, отець Євген Гузар, який теж парохував у Завалові, створив тут хор, який так уславився в цілій околиці, що проф. Лабинецький навіть запросив його на виступ у Монастириськах. Це отці Гузарі заохотили і навчили церковного співу пізніших завалівських дяків, в тому і мого батька, Федора та мене. Завдяки їхнім зусиллям зросла національна свідомість у завалівській парафії; вони також заохочували наших людей закладати українські підприємства, які до того часу були виключно в жидівських руках.

Шкодували дуже завалівські парафіяни, коли о. Євген Гузар виїхав з Завалова, а ще більше сумували, коли о. Димитрій у 1908-му році помер.

На місце о. Д. Гузара прийшов о. Дионізій Коцюба, який в 1930-х роках змінив своє прізвище на Коцюбинський. Помер о. Д. Коцюбинський 1950-го року і протягом двох років у Завалові не було священика, приїздив парох з Носова, о. Максимюк.

В 1952 році прийшов о. Іван Метельський з Дубна. Йому збудовано на церковному городі парафіяльний дім (попередній парафіяльний дім забрала влада під медпункт). Та 1970 року після смерти його жінки, отець Іван Метельський виїхав із Завалова.

Тепер парохом у Завалові є о. Остап Комарницький з Носова, який закінчив теологічні студії 1969 року на Волині (в Луцьку чи Ковлі).

Завалівські дяки

Довгий час дякував у Завалові Михайло Марницький, що помер біля 1865-го року. Після нього дякував Лука Скальський, аж до 1916 року. Після нього — аж до 1950 року, дяком був Іван Ференц. Помагали йому в дякуванні Петро Пришляк, Дмитро Кіс — обидва із Заставча, Дмитро Дідора, та Петро Сокольський з Завалова.

По смерті Івана Ференца дякував Дмитро Дідора, до 1963-го року, а після нього, до 1973 року, — Петро Сокольський. Тепер дяком у Завалові є Дмитро Борсук з Рова.

Церковний комітет

Не менш важливу ролю в церковному житті відіграє Церковний Комітет. Головою Церковного Комітету в 1890-х роках, коли будувалася нова церква і дзвіниця, був Федір Сокольський, він був і головою Будівельного Комітету. Опісля був Панас Шкіра, потім Степан Моравський, а за польської окупації — Михайло Моравський. Головою церковного сестрицтва довгі роки була Марія Сокольська.

1973 року склад Церковного Комітету був такий:

Курис Михайло — голова
Вергун Володимир — касир
Сокольський Петро — контролер
Чудакевич Степан — член
Яблонський Володимир — член
Горбачевський Евстахій — член
Марія Моравська — голова церковного жіноцтва.

Щоб підкреслити важливість Церковного Комітету подаємо, що церкви в Україні можуть бути відкриті тільки тоді, коли церковні податки заплачені. Видатки на церкву в Завалові становлять коло 1300 карбованців річно, з чого біля 800 карбованців іде на самий лише державний податок. Так, що приходи з "таци" і з коляди — а ходять там колядувати як і колись ходили — йдуть на церковні оплати.

Богослуження правляться о годині 5-ій ранку щоденно, а перед великими святами служиться Утреня.

Завалівська парафія охоплює: Завалів, Заставче, Середнє і Затурин. Колись обслуговувала ще й Яблонівку, але тепер Яблонівка належить до Угринова. На Заставчу є церква, але через неплатність податків закрита. З Яблонівки люди продовжують ходити до церкви в Завалові; в Угринові священика немає — він приїздить з Підгаєць.

ШКОЛА

В Завалові була колись двоклясова дерев'яна школа. В 1886 році згоріла і на її місці побудовано одноповерхову чотирикляснy школу. В шкільному будинку містилося помешкання директора школи. Була це на ті часи велика та імпозантна будівля. Мовою викладання тоді була українська мова, яку звали "руською".

До 1850 року директором і учителем школи був Володимир Стеткевич, а після нього — Курман, до 1892 року. Потім школою завідувала пані Філяс, а тоді — жид Вельґер. Деякий час учителював поляк Станислав Кнопп, але за неморальну поведінку його усунено. В 1904-му році прийшов до Завалова учителювати Іван Слободяник, зі села Заздрість. Це був дуже добрий учитель, який крім навчання дітей, керував сільським хором. Вчив селянську молодь читати ноти та займався загальноосвітньою працею. Та не сподобалась така "українізація" села шкільному інспекторові — полякові Квасніцкому, і він за те переніс Івана Слободяника до Бекерсфорду.

Був у Завалові шкільним директором і учителем пан Масляк, загальновідомий і шанований виховник молоді і села. Він теж опікувався і диригував хорами, не тільки завалівським, а й заставецьким,

де він також учителював. Був теж дуже добрим учителем тут Водонос — зараз після 1920 року.

В 1924-му році польська шкільна кураторія прислала листа до громадського уряду в Завалові, в якому писалося, що на прохання тимчасового ґмінного уряду постановлено, що мовою викладання в школі від 1926-го року буде польська мова, замість дотеперішньої української. Солтисом був тоді поляк Томашевські Юзеф, асесором — українець Євген Яблонський, а серетарем теж українець, Степан Моравський. Для українців це був великий удар і вони зразу опротестували це рішення.

Внесено петицію до старости, а війт-поляк, побоюючись наслідків протесту, сам погодився підписати петицію. Підписали її не лише війт, асесор, секретар ґміни, а й усе село, а автора цього опису делеґували піти з петицією до старости.

Заскочений петицією, староста відіслав мене до шкільного інспектора, бо, мовляв, це його юрисдикція. А коли той відмовився змінити рішення, я знову пішов до старости. Розлючений староста вирвав мені з рук петицію, кинув мені її в обличчя і закричав:

"Тераз єст Польска і польскі єст єнзик викладови, а бендзє Україна, втенди бендзє рускі єнзик викладови!"

І так повернувся я домів з нічим, та ми не піддалися. Ми звернулися до адвоката, д-ра Григорія Стецюка і згідно з його порадою внесли петицію до шкільного куратора Ґрабського у Львові, але вже із заприсяженими підписами усіх мешканців села Завалова. Підписи особисто збирав нотар Левицький з Підгаєць. На нашу петицію нам було дано дозвіл навчати в нашій школі українською і польською мовами — отже, дозволено "утраквістичну" школу.

Директоркою школи за польського панування спершу була учителька українського роду, замужня за поляком Ольга Кордас, потім її чоловік, Станислав Кордас, аж до 1939-го року. В половині 1930-х років учителювала також Галина Кубала та її пізніший чоловік, поручник Франко Обоч — поляки. Тоді поширено школу до шести кляс, а восени 1939-го року збільшено до сімох — створивши цим неповносередню школу. Директором в 1939-41-му роках був Кипчак, учителював Волошин з Зарви. Була одна учителька з Полтавщини, Оля Стадник із Голгіч і ще кілька учителів.

В роках 1941-44-му директором був Микола Клюба з Середнього, невисвячений теолог, а учителювали ще Бартків Богдан, Юлія Шкіра та Марія Вергун.

Після другої світової війни директором були Анна Шкіра з Полтави, дружина Євгена Шкіри зі Заставча, Войтович — директор школи з Носова (вчила тоді тут і його дочка), опісля — Петро Непийвода з Полтави і Красножон — з Миколаєва. Тепер директором десятирічки в Завалові є Лагошняк Дмитро Васильович із Мозолів-

ки, а його заступницею є Марія Фостій зі Східньої України; вона є і депутаткою до Верховної Ради УРСР.

Теперішній учительський склад біля 30 учителів. Ось деякі з них: Бобецька (дочка Насті) — з Завалова, Білецька (дочка Михайла) — з Рова, Душник Леонтій — із Затурина, Дорож (з Довжинських із Гнильча), Дрозд — з Тернополя, Фатюк, Ґураль Зіна — з центральних земель України, замужня за Ґураля з Горожанки (вони обоє агрономи), Кубай Михайло (син Якова) — з Заклого, Кічик Іван — з Лемківщини, Лагошняк — дружина директора, Мороз — із Середнього, Огородник Анатоль — з центральних земель України, Огородник — його дружина Рокицька (дочка Івана з Завалова), Сиваник Ігор — з Затурина і його дружина, а також Татарин чи Турчин. Учнів є коло п'ятсот осіб.

Бібліотекарем у школі є Микола Форемський, фірманить — Володимир Кубай, шкільним малярем (малює афіші і т. п.) є Ярослав Рудий із Заставча, а прибирають школу Дідора Віра — дочка Кубая Дмитра, і Форемська Стефанія.

Завалівська десятирічка обслуговує, крім Завалова:

Заставче — чотириклясова школа
Яблонівку — чотириклясова школа
Середнє — чотириклясова школа
Затурин — чотириклясова школа
Гнильче — восьмиклясова неповно-середня школа
Боків — восьмиклясова неповно-середня школа.
Носів — восьмиклясова неповно-середня школа.

Школа приміщується в старому шкільному будинку, як також в будинку ратуші, а шкільна майстерня займає колишній будинок "Просвіти" і кооперативи. В будинку колишнього польського "Товариства Школи Людовей" і в резиденції польського священика в Завалові міститься шкільний інтернат.

Священиками в Завалові були: о. Мулик (1860-і роки), о. Гриба (1875-і роки), о. Ґузар Євген (біля 1878-го року), о. Я. Рокицький, о. Мирослав Моравський і о. Власав-Панашій. Повоєнні університетські випускники Завалова це д-р Бучацький, син Михайла — доктор медицини, д-р Богдан Ганевич — син "Жонци" — доктор медицини, д-р Дорош, дочка Степана — доктор медицини, д-р Жирський, син Григорія — доктор дентистики, інж. Кифор Михайло, син Івана з Рова — гірничий інженер та інженери Микола Галів, його дружина Лінка та Євгенія Галів замужня Монастирська — інж. спеціяліст по добуванні нафти і газу, та д-р Остап Сокольський — економіст у Торонті, Канада.

ЧИТАЛЬНЯ "ПРОСВІТИ"

Спершу в Завалові була читальня ім. Качковського. Біля 1890 року її перейменовано на читальню "Просвіти". Першим головою читальні був заслужений громадський діяч Завалова Амброзій Моравський, приблизно до 1900-го року. Після нього був Степан Кубай, до 1910-го року. В 1915-му році будинок "Просвіти" згорів і щойно в 1922-му році побудовано новий дім, в якому теж приміщувалася кооператива "Злука".

Товариство "Золота Липа" в Ню Йорку склало тоді на будову читальні двісті долярів, а була це на той час немала сума. Те ж товариство вислало ще двадцять долярів на допомогу вдові по Ярославові Кифорові, воякові Української Галицької Армії, що помер від тифу в Таврові, в Україні, 1919-го року.

Варто ще згадати, що товариство "Золота Липа" за почином Сильвестра Вергуна і Антона Шкіри закупило також дзвін для завалівської дзвіниці, єдиний, що врятувався і є в ужитку, так званий "американ". Провідними членами товариства були тоді Моравський Микола — син Амброзія, який був головою і Євген Білецький, син Теодозія.

Після Другої світової війни товариство висилало гроші і посилки до табору полонених в Італії, допомагаючи дивізійникам-підгаєчанам. За цю братню поміч ми завжди будемо вдячні членам товариства "Золота Липа" і всім жертводавцям.

Довгий час головою читальні "Просвіта" був Петро Сокольський. 1934-го року головство перебрав Степан Чудакевич і очолював його до 1939-го року.

Визначними членами Управи читальні "Просвіта", крім згаданих, були: Євген Білецький (виїхав до ЗСА), Дмитро Дідора, Петро Зацухний, Ярослав Кифор, Дмитро Кубай, Степан Моравський, Володимир Слівінський, Євген Хрептак, Євген Шкіра та Онисько Шкіра. Головами по черзі були: Амброзій Моравський, Онисько Шкіра, Микола Лаба, Степан Кубай, Петро Сокольський і Степан Чудакевич. Під час пацифікації поляки забрали з читальні всі книжки і великий прапор ім. Богдана Хмельницького.

"Рідна Школа"

При "Просвіті" був гурток товариства "Рідна Школа". Головою "Рідної Школи" був Степан Мороз, а секретарем Богдан Сокольський, касиром був Михайло Бобецький. Потім головою став Богдан Сокольський. "Рідна Школа" мала досить поважну бібліотеку, але роздані під час війни книжки для переховування в окремих членів, через воєнні події вже так і не повернулися. Керівницею "садка" була Софія Федорівна з Рибник.

Самоосвітній гурток

Самоосвітній гурток вів Михайло Моравський. Він був, крім того, і керівником спортових вправ, т. зв. "веж". У цьому допомагав йому його брат Степан. Завалівці часто виступали зі своїми "вежами" по сусідніх селах на фестинах. Брати Моравські, Михайло і Степан, брали дуже активну участь у завалівському суспільному житті. 1940-го року їх заарештували і вони пропали без вісти — так за служіння своєму народові вони заплатили своїм життям.

Театральний гурток і хор

Театральним гуртком керував поручник Володимир Панашій, а допомагала йому в цьому дружина Ліда, з дому Власова. Також активними були Михайло Батик і Богдан Дідора; керівником хору у Завалові був студент теології з Заставча Володимир Дідурик.

Самоосвітний Гурток при чит. т-ва "Просвіта" в Завалові 1936 року.

До росту самоосвітнього руху в нашій околиці багато спричинилися брати Володимир і Осип Пришляки. Вони невпинно працювали на громадській ниві не тільки в Заставчу, але по всій Підгаєччині та на Засянні. Своєю відданою працею заохочували до активности інших і створювали атмосферу змагання — конкуренції між селами, наслідком чого помітно зросла свідомість і активність населення. З болем в серці доводиться згадувати, що саме тут, де вони вклали так багато праці й поту — вони мусіли віддати і своє молоде життя.

Господарсько-кредитове товариство "Поміч"

Товариство закладене й зареєстроване на статутових правах Народної Торгівлі в 1908-му році. Ініціяторами були Володимир Слівін-

ський і Амброзій Моравський. Вони скликали основуючі збори, які вибрали управу в такому складі:

Василь Дідурик — голова. Він був представником асекураційного т-ва "Дністер".
Володимир Слівінський — книговод,
Степан Кубай — касир.
Ревізійна Комісія:
Іван Слободяник — голова (він був завалівським учителем),
Петро Сокольський — член комісії.
Надзірна Рада:
Амброзій Моравський — голова.

Кооператива "Злука" з обмеженою порукою

Кооператива "Злука" з обмеженою порукою була заснована на статуті Краєвого Товариства "Народна Торгівля", під контролею Ревізійного Союзу Українських Кооператив 1911-го року. Основуючі збори скликали: Володимир Слівінський, старший громадський діяч і патріот Амброзій Моравський і в той час ще досить молодий автор цього опису. Тоді засновано споживчу Кооперативу "Злука", що перейняла крамницю мішаних товарів Володимира Слівінського.

Основуючі збори вибрали головою кооперативи Володимира Слівінського і він залишався на цьому пості аж до 1915-го року, коли вона згоріла. Петра Сокольського вибрано книговодом, Дмитра Дідору — касиром, Амброзія Моравського — головою Надзірної Ради, а Володимира Моравського — секретарем Надзірної Ради. Нещастя зустріло кооперативу в липні 1915 року під час фронтових боїв, коли будинок кооперативи і багато інших будівель впали жертвою вогню.

Кооператива відновила свою діяльність щойно 1922-го року, після повернення з України Петра Сокольського, який разом з Амброзієм Моравським знову скликали Основуючі Збори і наново заснували кооперативу, яка примістилася в новозбудованому будинку "Просвіти".

Кружок "Сільського Господаря"

Кружок "Сільського Господаря" був заснований в Завалові ще перед Першою світовою війною. Залежний він був від Краєвого Товариства "Сільський Господар". Головою протягом усього часу — за винятком воєнного періоду — був Петро Сокольський. З рамені "Сільського Господаря" він закінчив у Львові курс агронома та ветеринарії. Виписував різні штучні добрива, що їх роздавали селянам для кращої продуктивности землі. В селі влаштовували вечірки для ознайомлення з новими методами господарювання. Активні члени кружка: Володимир Слівінський, Євген Білецький, Степан Кубай, (пізніше емігрував до ЗСА), Антохій Шкіра і Дмитро Вергун.

"Січ"

Пожежне товариство "Січ", засноване в Завалові після Першої світової війни, проіснувало аж до 1930-х років. Польська влада розв'язала його тоді за те, що коли в 1930-х роках горіли скирти, підпалені націоналістами, товариство не брало участи в гашенні їх. Тодішнього голову товариства, Петра Сокольського, влада притягла до відповідальности, а товариство розв'язала.

Головами товариства були: Степан Моравський, Ярослав Кифор і Петро Сокольський.

Після розв'язання "Січі" в Завалові засновано товариство "Сокіл". Діяльними в цьому товаристві були учасники повітового вишколу "Соколів": Петро Зацухний, Скорик Микола і Богдан Сокольський. "Лугу" в Завалові не було.

Пасічництво

Пасічництвом займалися наші селяни ще з княжих часів. За панщини мали пасіку на Камінній Горі брати Матвій і Василь Сокольські. Держали свою пасіку на вирубі в лісі, і ще й сьогодні мешканці Камінної Гори згадують, що "Сокольські тут пасіку держали".

В 1870-х роках мав пасіку в Середнім Мартин Кифор, а його син Климко Кифор був першим, що почав вивозити мед на Поділля — до Михайлівки в 1890-х роках. Це Климко Кифор заохочував і повчав інших, як розводити пасіки і спричинився до того, що в 1890-1920-х роках пасічництво сильно поширилося. Він навчив пасічництва Михайла Залеського і Бобецького з Середнього, Петра Сокольського, Іванового сина, і Петра Сокольського — Теодорового сина з Завалова (Камінної Гори) і багатьох інших.

За Польщі пасікою займалися і вивозили мед на Бронґалівку, Вагу і Білокриницькі землі: Ізидор Клюба, Микола Колесник, Євген Рохман — всі з Заставча, Петро Сокольський, Степан Сокольський, Михайло Марницький, Євген Яблонський і Амброзій Моравський — з Завалова.

Сільська управа

Під кінець минулого сторіччя війтом в Завалові був українець — Степан Галів з Рова, а після нього — жид Зонненштайн. Опісля війтом був Панас Кубай — знову українець, аж до 1914-го року. Росіяни, зайнявши Галичину, вивезли Панаса Кубая і його секретаря до Московії, тоді війтом обрано було Олексу Сокольського.

За української влади війтом був Онисько Шкіра. На його місце поляки назначили поляка — Томашевського. Після нього, по черзі, були брати Антон і Міхал Паперскі.

В Завалові була також збірна громада, так звана "Ґміна Збйорова". В 1936-му році головою збірної громади був вибраний поляк

Теофіль Мошинський з Панович, а його заступником визначний український громадський діяч — Іван Кифор зі Середнього. В роки німецької окупації Іван Кифор був уже головою збірної громади в Завалові. Автора цього опису вибрано було заступником голови збірної громади, але староста відмовився затвердити цей вибір.

До волости належали такі села: Завалів, Затурин, Заставче, Завадівка, Маркова і Середнє. Села вибирали радних (лавників), а вони становили Волосну Раду.

Головою Сільської Ради в роках 1939 і 1941 був Лев Білецький, а секретарем — жид Мошко Фагельфінгель. Після 1945-го року головами сільради були Дмитро Кубай і Євген Моравський. В 1960-х роках головою була Марія Кравс, а Кравець — її заступником. Тепер головою сільради є Орест Лаштан з Затурина, а секретаркою — Марія Рокицька.

Поліція

За України в поліції були Микола Сокольський, Дмитро Кіс, Петро Пришляк і Євген Ломінський із Заставча. Сокольський і Ломінський з приходом польської влади були заарештовані і разом з війтом, Ониськом Шкірою, їх вивезено на Волинь. Микола Сокольський загинув у польській тюрмі.

За польського панування комендантом поліції був Станіслав Ґжонска, а за німецької окупації комендантом був Мудрий з Мозолівки, який загинув під час облави, здається 1947-го року. Тепер участковим є лейтенант міліції і він живе на Заставчу, а патрулює Завалів, Заставче, Середнє, Затурин, Яблонівку, Гнильче, Пановичі і Носів.

Пошта

За Австрії поштовий уряд містився в будинку за Валом під Карачином. Цей будинок під час війни і боїв у жовтні 1915-го року згорів. Працював тут, і жив у поштовому домі Іван Манастирський. Тут народився 2-го листопада 1878-го року його син Антін, пізніше відомий український живописець-маляр, батько теж славного художника, професора Львівського Університету, Витовта Манастирського.

Після першої світової війни начальником пошти був Ганевич, званий "Жонца", опісля — Володимир Білецький. Він був заарештований советами 1940-го року і загинув у тюрмі.

Від 1939-го року начальником пошти був Микола Зацухний із Заставча. Як студент Бережанської гімназії був заарештований в 1930-х роках і сидів аж до війни за націоналістичну діяльність. В 1939-му році він зайняв позицію директора пошти в Завалові, але вже в 1940-му році мусів іти в підпілля. Ця вповні віддана українській справі

людина була заступником старости в Підгайцях у липні 1941-го року. Знову заарештований, але на цей раз німцями, був запроторений в концентраційний табір, з якого лише з Божою поміччю вийшов живий після війни.

Після Миколи Зацухного, новим директором завалівської пошти став його заступник, Роман Сокольський. Він був на тому пості аж до весни 1944-го року.

Ринок

Центр Завалова — це просторий чотирикутний Ринок із заїзною ратушею. На ринку ще з кінця 15-го сторіччя, а може й перед тим, відбувалися регулярно щовівтірка ярмарки. Були це великі розміром торги, на які з'їзджалися купці не тільки з Підгаєччини, а приїздили навіть з Відня. Такі ярмарки відбувалися в понеділок у Болшівцях, у вівторок — в Завалові, в середу — в Монастириськах, у четвер — в Підгайцях, а в п'ятницю у Бережанах.

На ярмарки до Завалова селяни зганяли на продаж худобу, коней, привозили збіжжя, птицю, яйця, олію, а м'ясарі продавали м'ясні вироби. Приїжджі купці з Підгаєць, Монастириськ, Бережан і Болшівця, привозили мануфактуру, готовий одяг, взуття і шкіру. Часто Ринок був так переповнений, що торгівлю мусіли вести і поза межами Ринку.

Серед Ринку при гостинці стоїть ратуша. Розмір її — 40 метрів довжини, 12 метрів ширини, а частина її одноповерхова. В одній частині ратуші були мешканеві кімнати, де жив орендар, який тут теж мав шинок. У другій половині містилася заїзна. Сюди заїздили валки з кіньми чи волами разом із возами на нічліг. Заїзна брама замикалася наніч. Подібних, але менших розміром, заїзних домів у Завалові було ще сім. Ратуша була власністю дідича. Чи засідала тут колись міська управа — невідомо, та коли взяти до уваги розмір забудови, можна припускати, що так. Крім того, в деяких історичних документах Завалів подано, як місто.

На захід від ратуші височать завалівська церква і костел, а недалеко був старий будинок сільської ради, в під'їздах якого містилася протипожежна сторожа із ручною помпою для гашення вогню. З північної сторони стояла школа, а дещо збоку — кооператива й читальня "Просвіти". Зі сходу — крамниці, будинок і м'ясарня Михайла Крамарчука, аптека, поліція, а з півдня, при гостинці — жидівські крамниці. До Першої світової війни мав тут крамницю з тканинами Блюменфелд Дувед торгував вапном, Бінка Фарб мала ресторан і харчову крамницю, а її зять — Райка — суконну, крамницю з одягом. Рівенка мала "трафіку" і торгувала тютюном, Сура — кравецький верстат ,другий Блюменфелд — крамницю з залізними виробами, а Фогель Фінгер мав ресторан. Басик Мошко і Фішбавм мали

свої м'ясарні, але свиней не різали, і щойно після першої світової війни збудував тут великий комерційний будинок і заложив м'ясарню Михайло Крамарчук із знаної в нашому повіті родини підприємців Крамарчуків.

Шляхом, що проходить повз Ринок з давен давна йшли валки возів, які везли сіль з Калуша, будівельні матеріяли і мазь з Болехова, та інші купецькі валки. З Галицького Поділля везли в Карпати збіжжя і на своїй далекій дорозі зупинялися у Завалові на нічліг та відпочинок.

При тому ж шляху, на вершку гори Карачин, є завалівський цвинтар. Є тут теж мурована капличка, збудована в першій половині минулого сторіччя. Перед другою світовою війною не доходив цвинтар до гостинця, але тепер вже заповнений до самої дороги і навіть покрив велику частину такого ж розміру землі від сторони Панович. Задня частина цвинтаря, де були стрілецькі могили, далі стоїть незаймана, а весь цвинтар, завдяки працьовитості Володимира Королишина, дуже гарно упорядкований.

На церковних городах було колись стародавнє кладовище, але з часом воно зрівнялося з землею, залишилось кілька пам'ятників, на яких написи затерлись. Краще зберігся напис тільки на пам'ятнику о. Єлісея Гарасевича.

Було в Завалові також окопище, де жиди ховали своїх померлих, та з нього теж залишилась тільки частина; подекуди видніють кам'яні нагробні плити з написами в гебрейській мові.

Промисел

На Кам'яній Горі, коло джерела на Гуті Завалівській, виробляли в давнину скло. Знищили цю гуту ще колись татари, що зруйнували Підгайці і Завалівський замок 1675-го року. Але ще й сьогодні знаходять тут в землі шматки скла, яке тут колись випалювали.

Глина завалівська є дуже доброї якости для випалювання. З неї колись виробляли люльки і ще сьогодні викопують черепочки від них. Перекази розповідають, що ті люльки возили продавати аж на Січ, і нібито гетьман Сагайдачний свою жінку за завалівську люльку проміняв. (Ви, читачу, не вірите? Я теж сумніваюся... Але... Хто знає?..)

Виробляли в Завалові і горшки і навіть поле між Кам'яною Горою, Заваловом і Середнім "Гончірками" називають. Тут же й сьогодні стоять біля десять великих ям, де колись добували глину на горщики. А сьогодні тут добувають глину для кахельної фабрики на Заставчу.

Була в Завалові і гуральня, теж на Кам'яній Горі, та після її знищення в 1675-му році її вже не відбудовували.

На Корчунку за селом, біля Великої Толоки, топили колись з беріз мазь і розвозили по всій Галичині. Мазь уживали в господарстві, особливо для змащування коліс. Дорога, яка вела з Корчунку до Завалова, ще й тепер зветься "мазярським гостинцем". Була це широка дорога, а з уваги на стрімку гору при Корчунку потрібно було дві, а то й три пари волів, щоб витягнути вози з маззю на гору. Перестали виробляти мазь ще в минулому сторіччі.

Були в Завалові два млини. Один — гречко-крупний, для селян, другий — купецький, званий "Американ". Був це великий млин, який на добу молов 100 кірців збіжжя, але 1915-го року він згорів.

**
*

Григорій Гіна

ЗАГАЙЦІ

Село Загайці положене на правому березі ріки Коропець. На півночі межує з німецькою колонією Бекерсдорф, на півдні стикається з Старим Містом. Воно наче продовження Старого Міста територіяльно, і за вийнятком адміністративного поділу, становило частину його громади.

Загайці нараховували біля 65 господарств. З цього одна четвертина це заможні і середньозаможні (від десяти до двадцяти моргові) господарства. Це родини Загородних, Залуцьких, Цибульських, Кошляків, Гінів. Більш ніж половина це 3-7моргові, решта — зовсім мало- або й безземельні, що працею в місцевому фільварку, який до Другої світової війни належав родині Цетлебанів, та і в місті Підгайці, заробляли на щоденний прожиток. Край села, побіч фільварку, був млин, в якому було затруднених 5-6 місцевих робітників.

Початковою (чотири кляси) школою в Старому Місті були охоплені також учні Загаєць. Деяка частина молоді закінчувала неповносередню школу в Підгайцях. Державну школу — чотирикляcну — відкрито коло 1924 року.

Загайці належали до церкви св. Юра в Старому Місті. Латинники, яких було приблизно 40 відсотків, належали до костьола в Підгайцях. При виборі старших братів у церковному Братстві, або старших сестриць у церковному Сестрицтві, один із трьох завжди був із Загаєць.

Читальня "Просвіти" в Старому Місті охоплювала також членів із Загаєць. Те саме було з іншими суспільно-громадськими установами. Частина молоді й старших активізувалася у суспільно-громадській роботі.

Омелян Макогін

ЗАРВАНИЦЯ

Галицьке село, розташоване у закруті ріки Стрипи в колишньому (до 1939 р.) Підгаєцькому повіті, на Подільській Височині. Віддаль від Зарваниці до Підгаєць — 18 км., до Бучача — 22 км., до Теребовлі — 40 км. Після Другої світової війни, від 1963 року, Зарваниця адміністративно підпорядкована Теребовельському районові. До Сільської Управи в Зарваниці належить село Сапова. Стрипа вмиває село з трьох сторін: з півночі, заходу й півдня. Зразу за рікою росте листковий ліс, який влітку набирає вигляду зеленого піввікна.

Колись той ліс був великих розмірів і простягався аж до Карпат. Поля на місці викорчованого лісу люди звуть і досьогодні — "Березина", "Підберезина" (де був березовий ліс), "Палі" і т. п. На північний схід від Зарваниці, за рікою, розташоване село Вишнівчик, на північний захід — село Котузів, на південний захід — Гниловоди (1965 р. назву змінено на "Гвардійське"), на південь — село Сапова з присілком Полісюки. Перед Другою світовою війною до Зарваниці належав присілок Загребельки (Хатки) біля Доброполя і фільварок, яким управляв Іван Терпиляк. За "Керничками" Стрипа ділить Зарваницю на дві частини, що об'єднані мостом. Східню частину Зарваниці мешканці прозвали "Лапаївка". Через село, в напрямку Доброполе-Котузів, проходить головна вулиця, обабіч якої розташовані господарства з своїми хатами, стодолами, стайнями та городами й садами. Облік населення в 1942 році виявив, що в Зарваниці було 211 хат і 930 осіб. Хоч це був час війни, чи точніше — німецької окупації, війна тоді села безпосередньо ще не заторкнула. Великі втрати (в людях і матеріяльні) село зазнало в 1944 році. Згідно з відомостями одержаними 73 року, село відбудоване і нараховує 217 хат і 642 мешканці. Колгоспна система господарства докорінно змінила зовнішній вигляд села.

Замітнішими будинками в селі за міжвоєнний час були: резиденція пароха, фільварок, манастир оо. Студитів, школа, церква, млин, резиденція сестер Василіянок і кілька хат в центрі села. Більшість хат у селі були глиняні ліп'янки з соломʼяними стріхами. Після великої пожежі, яка навістила село в 1932 році, селяни покривали будинки бляхою або черепицею. Декілька років перед Другою світовою війною в селі розпочато будівництво величаного Народнього Дому, де мали приміщуватися кооператива, читальня, хор, драматичний гурток, дитячий садочок і ін. Частинно цю будівлю фінансував селянин Василь Солонинка. Будову закінчено після війни.

Ґрунти. Навколо Зарваниці переважно урожайний чорнозем, подекуди змішаний з глиною й вапняком. Примітивний спосіб господарювання, хоч і на врожайному чорноземі, не сприяв великим вислідам. Селяни на своїх нивах вирощували жито, пшеницю, ячмінь, горох, овес, гречку; на городах садили кукурудзу, картоплю, буряки, сіяли коноплі, вирощували городину. Дехто сіяв люцерну або конюшину для худоби на пашу. Совєтська влада приватні господарства скасувала, землю в селян відібрала і примусила їх працювати в колгоспі. Селянам дозволено користуватися т. зв. присадибними ділянками біля хати (городом).

Після скасування панщини в Західній Україні (1848 р.), селяни одержали землю і почали заводити свої власні господарства. Деякі з них розживалися і ставали заможніми господарями. Та не всім однаково щастило. Переповідали старші віком селяни, що були родини, які за паном і панщиною плакали: Вони не уявляли собі, як можна жити без "опіки" пана. Цим людям скасування панщини видавалося непотрібним. Вони залишилися бідаками, а як траплялася можливість, виїздили на сезонові заробітки до Пруссії, або навіть еміґрували до країн Північної чи Південної Америки.

Частина ґрунтів і лісу з Зарваниці належали до Митрополита Андрея Шептицького. Адмініструвала ними Митрополича Капітула у Львові, через управителів. За часів польської окупації фільварком у Зарваниці управляв майор Володимир Федорович, а перед ним був управителем Вояновський. Другим фільварком на "Загребельках" управляв Іван Терпиляк. Біля 90 га землі і частину лісу ("Грабини") Митрополит подарував для манастиря оо. Студитів. Крім фільварків і манастиря, було в селі чотири господарства від 30 до 50 моргів поля, понад двадцять господарств від 10 до 20 моргів, інші по п'ять моргів і менше. Були бідні родини, які наймалися на службу на фільварку або в манастирі, чи працювали в заможніших господарів. Кожна родина старалася мати корову, порося й декілька штук домашньої птиці. Більші господарства плекали по декілька корів, годували на сало свиней, розводили курей, ґусей і качок. Свої продукти селяни продавали на ринках у Підгайцях, Бучачі, Монастириськах і Вишнівчику. Були також місцеві купці, перважно жиди, які купували в селян їхні продукти на місці, а відтак перепродували до крамниць.

На урожайних ґрунтах чорнозему, біля хат і в городах, зарваницькі селяни розводили овочеві дерева: яблуні, груші, сливи, вишні та черешні. У садах ставили вулики з бджолами. При дорогах росли ясени, тополі, акації, липи, берези та кущі рож і бозу. Крім урожайного чорнозему, в Зарваниці є поклади вапняку та червоного й сірого пісковику. Каменоломи біля цвинтаря "Під горою" постачали, і досі постачають, камінь на будову доріг, мостів, будинків і різних споруд.

Історія та назва села тісно пов'язані з історією Чудотворної Ікони Зарваницької Матері Божої і сягають своїми легендами XIII сторіччя. Один з переказів розповідає про монаха, який після зруйнування татарами Києва в 1240 р., втікав, і виснажений мандрівкою зупинився в лісі, над рікою, відпочити. Втомлений — заснув міцним сном. У сні йому з'явилася Божа Мати, що з а р в а л о йому сон. Він, пробудившись, побачив недалеко джерело і вирішив тут залишитися назавжди. А засновану тут оселю назвав "Зарваницею". Біля джерела, згодом, побудовано дерев'яну, а потім муровану каплицю, в якій приміщено чудотворний образ. Поет Василь Щурат на основі цього переказу написав поему "Зарваниця": "... А місце, де крізь сон зарвала край риз святих слаба десниця, нехай назветься — Зарваниця" (З поеми Щурата).

Інший переказ про походження назви Зарваниця говорить, що першими поселенцями тут були монахи-серби і оселя від них звалася "Сербаниця". Ця назва згодом у поточній мові змінилася на "Зарваниця" і такою залишилася досьогодні. Інша історичного порядку легенда розповідає про князя Теребовельського, що коли він тяжко захворів, йому порадили піти на прощу до Зарваниці, помолитися до Чудотворної Ікони і помитися водою з цілющого джерела. Після прощі князь став здоровим. Образ Розп'ятого Ісуса Христа, який був приміщений у церкві за головним вівтарем, має свою легендарну історію. Старші віком люди розповідали, що його виорав дерев'яним плугом у полі ("Сіножатах"), недалеко Матеушівки, господар на ймення Степан Рисан. Воли, якими він орав, побачили ясність і поклякали. Він сам зразу перелякався і не знав, що діяти. Клякнув, помолився і залишивши волів у полі, пішов повідомити про цю подію священика. Коли повернувся з священиком і процесією, воли ще стояли на тому ж місці навколішках. Священик забрав образ і з процесією занесли його до церкви. Обидві ці ікони були приміщені у церкві Пресвятої Трійці в Зарваниці і пробули там до кінця Другої світової війни.

В історичних джерелах згадується Зарваниця вперше за рік 1458. Переживши татарське лихоліття, село почало розвиватися. В 1785 році Зарваниця нараховувала 107 хат, з населенням приблизно 535 душ. 1861 року село мало 915 мешканців,а за переписом з 1931 року в Зарваниці жило 980 осіб.

В часи турецьких наїздів на Україну й Европу (1683 - 1704) село Зарваниця, церква й манастир були спалені. Селян і монахів, які не встигли втекти чи заховатися — повбивали, або забрали в ясир. Але після наїзду люди поверталися і на руїнах будували нове життя. Відбудовано також церкву й манастир, який звали "Кляштором". Цей кляштор-манастир проіснував аж до 1916 року, коли під час першої світової війни знову згорів. На тому місці після війни побудовано бу-

ло резиденцію для пароха, а недалеко, на городі, що звався "Кліщівка", збудовано дім для Сестер Василіянок, в якому була приміщена "Захоронка" для малих дітей.

Церква Пресвятої Трійці в Зарваниці побудована 1754 року. Це четверта церква від заснування Зарваниці. Її збудовано з каменю, із знищеного турками замку у Полісюках. На тому місці, де була церква, що згоріла, о. канонік В. Білинський поставив мурований хрест-пам'ятник, який стоїть і до наших днів. За пароха Зарваниці о. Порфірія Мандичевського в 1867 році відбулася коронація Чудотворної Ікони Матері Божої і перенесення її з каплиці до мурованої церкви. Стараннями кардинала Івана Сімеоні, папа Пій IX надав Зарваницькій Чудотворній Іконі відпустового значення. З того часу прощі до Зарваниці починаються на Юрія (6-го травня), а кінчаються на Покрову (14-го жовтня). Кожної неділі й свята в літні місяці йшли до Зарваниці процесії та гурти побожних прочан з різних місцевостей Західньої України. Щодо чисельности паломників, то найбільше їх приходило на свята Івана Христителя, Петра й Павла, Преображення Господнього (Спаса), Успіння Пресвятої Богородиці. В навечір'я цих свят, кількатисячна процесія вірних з запаленими свічками в руках і з піснею на устах, побожно просувалася в напрямку каплички під лісом на молебень. Це були найбільш святочні відпустові дні у Зарваниці. В будні Зарваниця нічим особливим не відрізнялася від інших сіл. Богдан Лепкий, у своїй книзі "Казка мойого життя", в розділі "До Зарваниці" пише, що "...такі самі хати, як по інших селах, такі самі люди, такі самі стада гусей і качок, навіть так само собаки гавкають, як у інших селах...". Одначе, коли він увійшов у церкву і навколішках молився перед Чудотворною Іконою Зарваницької Богоматері, він відчув, що в Зарваниці не все таке саме, як по інших селах. В Зарваниці є щось таке, що можна бачити і відчути тільки очима душі!

До Зарваницької парафії (до 1939 р.) належали с. Сапова і присілок Полісюки. Священики-парохи Зарваниці, про яких ще зберігається пам'ять у селі, це: о. Мандичевський, о. Боршкевич, о. Білинський, о. Гаврилюк, о. Гайовський, о. Лопатинський, о. Мельник, о. Дурбак, і від 1926 року — о. декан Василь Головінський. За пароха о. Боршкевича, коштами добровільних пожертв зарваничан 1894 року побудовано під лісом біля джерела мурованну капличку. За пароха о. В. Головінського побудовано величавий парафіяльний дім, відмальовано церкву та впорядковано церковну площу. Владика Никита Будка особисто керував і наглядав над проєктами і працею. Біля церкви був пам'ятник ("фігура") св. Йоана, дерев'яний хрест в пам'ять ювілею Хрищення України і дзвіниця з шістьома дзвонами різного розміру. Великий дзвін "Андрій Первозваний" перевезено до Зарваниці з Теребовлі, після касації манастиря оо. Василіян, актом від І-го

січня, 1789 року. Тут він зберігався до 1960 року, поки совєтська влада перетворила церкву в Зарваниці на колгоспний магазин, а великий дзвін забрала і примістила в Москві, у музею. Не у Києві, а в Москві!

При церкві в Зарваниці існувала парафіяльна школа (шематизм 1841) і різні релігійні організації: "Марійська Дружина", "Старше Братство", "Старше Сестрицтво", хор, духова оркестра, та інші. Хором і оркестрою диригував свого часу місцевий дяк ("рєнт") Іван Пиріжок. Він мав музичну освіту і грав дуже добре на церковному органі. Перед ним дяком був Серафим.

Манастир св. Івана Христителя чину Студитів побудовано завдяки щедрій допомозі митрополита Андрея Шептицького 1922 року, під лісом на узгір'ї, на південний захід від села. Ігуменом студитських манастирів був брат митрополита — Климентій, настоятелем — Нікон (Цюсняк). 1938 року в студитському манастирі у Зарваниці було: 3 рясофори, 7 схимників, 2 ієродиякони, 1 ієромонах — Вартоломей (Григорчук-Осташ). Під час війни і після її закінчення ієромонахом був Йосафат (Ковальчук). Під час вакаційних місяців ієромонах-схимник Матей (Мартин) приїздив до Зарваниці на відпочинок з хлопцями-учнями з сиротинця, яким опікувалися оо. Студити. Біля манастиря була невелика церква, гуцульського стилю, в якій збиралися ченці на молитви. Цю церкву в час відпустових днів відвідували прочани. Частина зарваничан, а також селяни зі Сапови і Полісюк, ходили сюди на Богослужби протягом цілого року. Деякі монахи мали вищу освіту, всі були національно свідомі і багато причинилися до піднесення культурного рівня села. В манастирській бібліотеці було багато книжок релігійного і світського змісту для старших і молоді, що їх монахи дуже радо позичали.

При манастирській церкві існував церковний хор, в якому співали сільські хлопці й дівчата. Хором диригував Максим Кушлик. Ієромонах о. Андрій Абрамович і ієродиякон о. Теофан Шевага організували при манастирі курси для хлопців шкільного віку, на яких вчили читати церковне письмо, Апостола, псальми, вивчали життя святих та історію й географію України. Показували також, як пересаджувати й перещіплювати овочеві дерева, вирощувати помідори, плести кошики з верболозу і т. п. Патріотичні проповіді о. Андрія 1938-9 років на тему самостійницьких змагань Карпатської України притягали багато людей на Богослуження і рівночасно — звертали увагу польської окупаційної влади. Монахи провадили взірцеве господарство на своїх полях — працювали самі, або наглядали за найманими робітниками. Водяний млин, побудований на р. Стрипа ще за австрійської окупації, був власністю манастидя. Млин арендували жиди. 1932 року млин згорів, а з ним майже половина сільських будинків. Млин відбудовано і він працює й досі. Відбудований млин мав но-

віші машини (вальці й камені) і динамомашину, яка постачала електричний струм млинові, манастиреві й церкві при манастирі. Тепер млин є власністю держави і належить колгоспові. Удосконалені динамомашини продукують електричний струм для колгоспу і для освітлення хат колгоспників та вулиць села. Манастирську землю, ліс і будинки приділено колгоспові "Правда" в 1946 році і цим остаточно манастир зліквідовано. Дерев'яна церква-каплиця при манастирі згоріла під час фронтових дій 1944 року. Монахи розбіглися, дехто оженився і працює на утримання родини. Найдовше в манастирі залишався ієромонах о. Йосафат, заступаючи в селі священика.

Археологічні досліди, що їх в околиці Зарваниці провадив у XIX ст. археолог Роман Охоцький стверджують, що тут існувала людська оселя в часи трипільської культури (3000 років перед Христом). Він знайшов домовину з кістяком і кам'яною сокирою. Також знайдено і розкопано домовини мідного періоду і скитського часу — VII і VI ст. перед Христом. Тут знайдено прикраси і зброю. У фундаційних актах римо-католицького костьола в Золотниках у XV ст. записано, що "... фундаційні поля костьолу лежать при дорозі, яка веде до Зарваниці". В пізніших актах XVIII ст. сказано, що до Зарваниці належали село Вишнівчик і частина села Сапова. Багато історичних таємниць про село скривають в собі пам'ятники й гробівці на цвинтарі у Зарваниці, в яких поховані родини колишніх власників села. Руїни гуральні, великої корчми, і зарослі й запущені, колись обсаджені липами, доріжки-алеї на "газоні", біля фільварку, є також свідками минулого, історії Зарваниці.

Національний склад мешканців Зарваниці у відсотках це — 95% українці греко-католики, яких давніше австрійський уряд звав "рутенцями", а польський — русинами. 5% — це римо-католики й жиди. Поляки усіх римо-католиків уважали поляками. Тому, дві зукраїнізовані німецькі родини, які за поляків себе не вважали, були зараховані до поляків. Було кілька мішаних подруж, одначе ці мішані подружжя, римо-католики і жиди, говорили українською мовою. Поляки належали до латинської парафії у Вишнівчику, але на Богослужбу звичаєм ходили до церкви у Зарваниці. Жиди мали свою божницю у Вишнівчику, куди ходили на молитву. Жиди займалися торгівлею, а також працювали в млині, як управителі і бухгальтери. 1941 року німці вивезли усіх жидів до Підгаєць, потім кудись далі, звідки вони до села вже не вернулись. Декілька родин римо-католиків, що вважали себе поляками, 1945 року виїхали до Польщі, а ті, що залишилися, прийняли громадянство УРСР. Це переважно мішані українсько-польські родини, яких у Польщі вважали б за другорядних громадян.

Освіта, а точніше, грамотність селян була різна в різні часи. Докладної статистики немає, але існують відомості, що в селі була здавна парафіяльна, а потім сільська двокласова школа. Учителем і

директором школи в Зарваниці за часів польської окупації до 1939 року був малограмотний мазур, великий українофоб і шовініст. Становище директора одержав за те, що служив при польських "Легіонах". Цей самий директор — Маріян Цеплях, жінка якого була сестрою польського священика у Вишнівчику, згідно з чутками, які ходили по селі, був одним із трьох, що дали свої підписи для пацифікації Зарваниці. Жінка його померла на Сибірі, а він із сином живуть тепер в Лондоні. Перед Другою світовою війною неграмотність у селі була майже ліквідована. Крім школи в селі були: читальня "Просвіти", кооператива "Рілля", пожежне т-во "Сокіл" та інші. При читальні існував драмгурток і хор. Керівником і режисером драмгуртка був парох о. Василь Головінський, який підготував декілька сценічних вистав, а між ними "Сватання на Гончарівці", "Ой, не ходи, Грицю", "Дай серцю волю". За добру гру на конкурсі в Підгайцях гурток зайняв перше місце. Тепер в Зарваниці є восьмиклясова школа і неписьменність зліквідували зовсім. Багато хлопців і дівчат ідуть до шкіл у міста, де здобувають середню чи вищу освіту.

Ремесло і торгівля, після управи ріллі, були додатковими зайняттями деяких селян, переважно малоземельних чи безземельних. Ковалі, кравці, шевці, ткачі, стельмахи, мулярі, столярі, слюсарі, мельники, купці, римар і годинникар — обслуговували селян в міру потреби, кожний за своїм фахом. Торгівці й кооперативна крамниця постачали село товарами, що їх привозили з Підгаєць, Бучача і Монастириськ. Були ще т. зв. сезонові торгівці, місцеві й позамісцеві, які привозили свій крам під час відпустового сезону. Їхній крам був допасований до попиту прочан: свічки, хрестики, вервиці, образки, забавки для дітей, цукерки, бублики, морозиво, содові води, ягоди, овочі і т. п. На час відпустового сезону були відкриті три харчівні, де можна було смачно поїсти та випити пива. Прочани харчувалися також і в селян, у яких залишалися на ночівлю. Під час великих відпустів, у цілях заробітку, приїжджали сюди різні розвагові підприємства: каруселя, ворожбити з "льосами", катеринщики з мишами й папугами, та всякі штукарі-обманщики, зі злодіями включно. Траплялися випадки, що "побожний злодій" вирізував вузлик із грішми разом з рукавом чи пазухою вишиваної блюзки, і жінка запримічувала це, аж коли треба було давати "на Боже". Місцевий слюсар (поляк) підробив ключі до церковних скарбонок і деякий час (поки його не зловили) вибирав з них гроші.

Мова, звичай і побут села Зарваниця типові для сіл Галицького Поділля, і великої різниці в цьому між селом на Львівщині, чи селом на Тернопільщині, нема. Праця на ріллі і пов'язані з нею життьові обставини витворили відповідний культ мови, побуту й звичаїв та своєрідний консерватизм у мисленні селянина. Найкращий вияв способу життя його і його родини, вірування і бажання, знайдемо в

релігійних і обрядових святкуваннях. Тут наші села, а серед них і Зарваниця, зберегли свою мову, хай і дещо засмічену впливами різних займанщин.

Релігійні свята, як Різдво, Йордан, чи Великдень — у Зарваниці обходили дуже врочисто. Селяни строго притримувалися приписів Церкви і заповіді: "Пам'ятай день святий святкувати!" Піст, участь в Богослуженні, сповідь і причастя, попереджували духовне приготування селянина до свята. Крім релігійних свят, селяни святкували ще й свої родинні свята: христини, весілля, влаштовували похорони. Христини — це не лише релігійний акт хрищення немовляти — це, крім того, різні зашіптування баби-повитухи, купання немовляти у виварі різного чародійного зілля, охорона від поганих очей, вроків та інше. Були в селі старі люди, які вірили, що "богиня" (русалка) може підміняти немовля і навіть "знали такі випадки". Таку дитину називали "відміною". До церкви (до хрищення) дитину несли куми, запрошені батьками, які також допомагали обрати дитині ім'я. Вся церемонія христин закінчувалася гостинним обідом, з участю родини й знайомих.

Після жнив майже кожного року в часи польської окупації у селі відбувався фестин (своєрідна форма свята "обжинок"). Це свято влаштовували на оточеному рікою півострові, який звався "Кернички". Тут можна було побачити різні плоди селян — з поля, городу чи саду. Під звуки оркестри відбувалися вправи дитячого садочка, захоронки чи сільської молоді. Різні несподіванки, як "ловлення риби", льосування, перегони в мішках, ворожба, фізичне дужання і т. п. виповнювало програму фетсину. Під кінець була танцювальна забава.

Відпусти совєтська атеїстична влада заборонила, одначе люди приходять і моляться на руїнах розваленої каплиці, біля чудотворного джерела. Єпископ Никита Будка, який 1949 року загинув на Сибірі, деякий час жив у Зарваниці і керував працею над упорядкуванням церковної площі, загороди і санітарних приміщень, яких дуже бракувало під час великих відпустів. Відпади і занечищення були від'ємною стороною для села, але відпусти приносили користь церкві та декому з селян. Великою новиною під час відпусту було кіно з релігійною тематикою. Отець Ярослав Княгиницький спільно з інж. Л. Кобринським відремонтували 1935 року руїни старої корчми і вечорами для побожних прочан висвітлювали фільм: "Життя, муки і смерть Ісуса Христа". Тому, що фільм був тоді неозвучений, треба було давати пояснення через звукопосилювач. Від 1933 до 1939 року о. Я. Княгиницький редагував часопис для прочан "Зарваниця", редакція якого була в Підгайцях, а друкували його у друкарні Р. Вайнлеса. Час великих відпустів використовували різні нелеґальні політичні групи для своїх конференцій, сходин чи зустрічей. З цього ко-

ристала тодішня ОУН, а також і КПЗУ. Ліс навколо села давав пристановище усім.

На великі відпустові свята до Зарваниці привозили старців (жебраків), калік та хворих на різні невилікувальні хвороби. Всі вони уставлялися під церковною брамою за відповідним порядком і просили милостині, за яку відмовляли молитви. Були між старцями і лірники, що оспівували, при сумних звуках ліри, лихоліття першої світової війни. Вони також співали патріотичні українські пісні, за які польська поліція їх проганяла. Біля такого лірника завжди був натовп людей, які щедро його обдаровували. Ці старці-лірники до деякої міри нагадували кобзарів з часів Гайдамаччини.

Австрійська окупація закінчилася з розпадом Австро-Угорської монархії. Великі політичні зміни віщували краще завтра і відбудову, знищеного війною, галицького краю на національних основах. Це заторкнуло безпосередньо мешканців Зарваниці, які зголошувалися до послуг влади. Зарваниця дала багато вояків до Української Галицької Армії, до Легіону Українських Січових Стрільців та інших з'єднань, які боролися за Державність і Самостійність України. У книзі У.С.С. згадано декілька прізвищ, як П. Микитин, П. Сагайдачний, Ф. Стець та інші, а багато з них записані тільки в людській пам'яті через оповідання про бої за Львів, Чортківську офензиву, Чотирикутник Смерти, ЧУГА, полон та епідемію тифу. Під час першої світової війни, на Стрипі, через село, проходила лінія фронту. Тут кілька місяців відбувалася т. зв. позиційна війна. Селянські будинки погоріли наслідком воєнних дій, поля перерили гарматні стрільна, ґранати та окопи. Чоловіків забрали до війська, а жінок і дітей — до таборів: Гмінд, Каринтія та інших. Багато чоловіків не повернулося з війни, багато жінок і дітей повмирали в таборах від тифу, чи з інших причин. Всі ці жертви наші села й міста несли в ім'я чужих інтересів, для чужого цісаря, Франца Йосифа, у Відні. Після короткого періоду Української Державности прийшла на міста і села Західньої України польська окупаційна влада, яка жорстоко карала й переслідувала колишніх вояків української і всіх, хто служив у наших арміях. Кілька осіб, щоб оминути польських знущань і тортур за те, що були вояками Української Галицької Армії, залишили свої родини й господарства і пішли з відступаючими частинами військ Директорії (Симона Петлюри) за Збруч, на Східню Україну. Найбільшого розгулу і варварства досягла польська окупаційна влада під час ганебної пацифікації 1930 року.

Зарваницю пацифікували 25-го вересня 1930 року. Озброєні відділи поліції і війська прийшли до села з сусідньої Мозолівки, в якій вже знищили 110 господарств (на всіх 155) і тяжко побили багатьох селян. В Зарваниці найперше знищили читальню "Просвіти", кооперативну крамницю і розійшлися по селу, по господарствах, за спис-

ком, приготовленим заздалегідь, "шукати зброї". Повибивали вікна в багатьох хатах, поламали двері й меблі, розвалювали печі по хатах, дерли перини й подушки, мішки зі збіжжям і мукою, а потім все це змішували й поливали нафтою. Заставляли розшивати дахи на будинках, нищили вулики в пасіках, а при цьому били батогами і польською "культурною" мовою лаяли. Здемолювали помешкання і тяжко побили пароха о. Василя Головінського. У книжці "На вічну ганьбу Польщі" написано про це так: "У Зарваниці о. Василеві Головінському відраховано 200 буків. Кров'ю плює, живий труп. Жінку в полозі морально тортуровано". Тяжко побили й здемолювали господарства таким селянам: Павлові Стельмахові (син Федя), йому також відрахували 300 буків, Романові Стельмахові, Омелянові Стельмахові, Гринькові Годованому, Гринькові Рисанові, Стефанові Рисанові (в наслідок побоїв в короткому часі помер), Костеві Кушнірові, Павлові Микитиному, Якову Микитиному, Теодорові Хоминому, Теодорові Чайковському та іншим. 27-го вересня 1930 року тяжко побили і знищили будинки на фільварку управителя Івана Терпиляка. Протокол його свідчень є у книзі "На вічну ганьбу Польщі". Інший управитель фільварку в Зарваниці, майор М. Федорович та багато селян, щоб уникнути тортур, втекли до лісу або в поле. (Майор Федорович був засуджений польським воєнним судом на кару смерти за роззброєння польських легіоністів на фільварку в Микулинцях у листопаді 1918 року). Мені було тоді 9 років і я добре пам'ятаю ці холодні вересневі ночі, повні жаху, які ми з батьком пережили в полі. Крім пацифікації, польська окупаційна влада спеціяльно наглядала за освіченими й національно свідомими особами, яких підозрівали у приналежності до ОУН. Під цим закидом були арештовані й засуджені такі особи: Петро Войтович — Береза Картузька, Володимир Стельмах — Бригіндки і Плоцк, Кушнірина М. (крамар в кооперативі — родом з Бурканова), Антін Лопушанський — Бережани (слідча тюрма). Ці люди принесли до села ідею ОУН, ідею боротьби проти польської окупації. Вони дуже часто зустрічалися з великим борцем за національну незалежність — Іваном Даньковим, якого совєтська влада 1939 року заарештувала і слід по ньому пропав.

Совєтська перша окупація нічого кращого не віщувала. Совєтська політична поліція (НКВД) почала розшукувати осіб, що були переслідувані поляками. Ці патріоти, які щойно вийшли на волю з польських тюрем — мусіли йти в підпілля. Почалися нацьковування сусіда проти сусіда, бідного проти багатого, та брехливе вихваляння совєтської системи. В парі з цим прийшли вивози й арешти. Заарештували і заслали в Казахстан селянина за те, що не хотів вступити до колгоспу (П. Стельмаха). Заарештували бухгальтера сільради — Гундича і слід по ньому пропав. Відтак на Сибір чи в Казахстан вивезли такі родини: Теодора Чайковського (син Омелян залишився в

підпіллі, пізніше загинув), сестру Антона Лопушанського (він сам залишився в підпіллі, потім загинув), родину лісничого А. Городецького, Л. Мороза і Б. Чачки. Хотіли вивезти пароха о. Василя Головінського з родиною, але жінки зійшлися і своїми протестами домоглися, що вивіз на деякий час відкладено. В таких непевних і нервових обставинах прийшов очікуваний 1941 рік.

Німецька окупація за дуже короткий час виявилася такою ж розбишацькою, як і большевицька. Надії на німців розвіялися. Хоч німців очікували й приймали їх, як визволителів, вони прийшли як окупанти. Оголошено, щоб здати всю зброю, накладено на село великі контингенти (податки) і запроваджено систему збірної відповідальности. Хто не був спроможний виконати накладеної високої норми контингенту, до того приходили німецькі поліцаї з місцевими "фольксдойчами" і забирали все, що попало під руки. У двох старенських вдів знайшли у пляшках пшоно — забрали й те. Потім оголосили, що за нездачу накладеної данини мінами здемолюють хати. Тоді міна розвалила хату М. Макогона, а його родина залишилась без харчів і без даху над головою. Німці вимагали, щоб село дало певну кількість молодих хлопців і дівчат на працю до Німеччини. Молодь, замість до Німеччини, йшла в підпілля, а згодом до відділів УПАрмії, яка чим раз більше зростала в силу. Прийшов 1944 рік і совєтські танки знову повернулися, зупинившись на Стрипі. Протягом чотирьох місяців тут велася позиційна війна з участю танків, літаків і гармат. Зарваниця, переходила кілька разів від німців до совєтів і навпаки. Фронтові дії почалися так несподівано, що навіть не було часу на евакуацію мешканців села. Будинки в селі були або спалені, або знищені стрільнами. Мости на ріці погоріли також. Багато мешканців були поранені або забиті під час воєнних фронтових операцій, заки повтікали зі села. Поранені: С. Баран, М. Шуфляда, В. Деркач і його жінка, Василь Рисан та інші. Вбиті: Олекса Стельмах — син Павла, Яр. Крушельницький, Анна Дерегуз, Омелян Стельмах — син Михайла, Мирослав Попель, Омелян Микитин, Ярослава Баран. Фронт на Стрипі задержався від 19-го березня до 20 липня 1944 року. Пізніше, коли фронт посунувся далі на захід і совєтська влада закріпилась, почалася війна з українським підпіллям, або точніше — з частинами УПА. Багато молодих хлопців згинуло в боротьбі з переважаючим і підступним ворогом. Один 17-річний юнак під час облави вбив сімох кагебістів, поки сам загинув. Інші чотири юнаки згоріли живцем у запаленому будинку, але не піддалися. Селянина за переховування членів УПА тяжко побили, а відтак заарештували і він пропав безвісти. В час облави 1946 року кагебісти вбили кільканадцять упістів. Сім з них привезли до села Вишнівчик і поскладали на церковному подвір'ї біля дзвіниці, щоб родини впізнавали і признавалися до них. Так лежали тіла протягом двох тижнів і розкладалися;

а ховати їх було заборонено. І знову декілька родин вивезли на Сибір і кілька осіб заарештовано за те, що бажали волі своїй батьківщині і цю волю боронили.

Зарваниця сьогодні. На основі свідчень очевидців, які побували в селі, а знають обставини з перед Другої світової війни, сьогоднішня Зарваниця цілком інакша. Село заросло бур'янами, люди залякані й бідні. До хат є тільки стежки, якими ходять тварини та селяни до колгоспу на працю. Мости на ріці, які були знищені під час війни, ще й досьогодні не відбудовані. Обидві частини села всю комунікацію полагоджують вбрід, або через нашвидкуруч збудовану кладку. Ще в 1969 році почали будувати дорогу й міст зі Сапови до Вишнівчика, та ця будова ще й досі не закінчена. З церкви зробили колгоспний магазин, каплиця біля джерела під лісом знищена динамітом ще 1960 року; священика в селі нема. Деякі священичі обов'язки виконує колишній дяк, столітній Микола Войтович (1974). Щоб запобігти відпустам, які спонтанно відновилися й почали набирати масового характеру, на руїнах каплички, де сходилися люди на спільну молитву, совєтська влада в 1973 році навезла труб (рур), по яких село постачатимуть водою з цілющого джерела, джерело замурують.

Матеріяльні втрати під час війни, розстріли, вивози, переслідування і колгоспна совєтська господарка дуже від'ємно вплинули на життя селян. Брак необхідних товарів, рабська праця і непевне завтра, штовхнули деяких, колись чесних селян, на шлях алькоголізму. Війна розбила і зруйнувала багато родин. Дехто з арештованих, чи вивезених на Сибір, повертається до села, а декому дозволено лише його відвідати. Також багато зарваничан є в країнах вільного світу. Вони теж пережили велике воєнне лихоліття, але тепер майже всі добре влаштувалися. Багато з них допомагають рідним в Україні. Якщо порівняти зарваничан з Зарваниці із зарваничанами у вільному світі, то знайдемо і там, і тут людей, що приносять честь і славу Зарваниці.

Використано такі доступні джерела:

1. "Америка" — "Старовинні Муровані Церкви на Галицькому Поділлі" (Стаття: В. Мацьків);
2. "Америка" (ч. 200-1, 1967) — "Зарваниця" (Стаття: М. К. Головінська);
3. Архів (виписи) рим. кат. костела в Золотниках;
4. Енциклопедія Українознавства — В. Кубійович;
5. "Зарваниця" — часопис для прочан (ред. о. Яр. Княгиницький, 1933-39 рр.);
6. "Зарваниця" — поема-вірш, Василь Щурат;
7. "Казка Мойого Життя" — (розділ: "До Зарваниці"), Богдан Лепкий;
8. Календар "Укр. Вістей — Едмонтон, 1961. "Зарваниця", о. др. В. Лаба;

9. "Мандрівна Землями Підгаєччини" — В. Папіж (машинопис);
10. "На вічну ганьбу Польщі" — Прага, 1930 р.;
11. "Нарис Історії ОУН", 1968, П. Мірчук;
12. "Поклін Марії" — Мюнхен 1946 (збірник, зред. Т. Курпіта);
13. "Powiat Podhaecki", Stanislawów 1896.
14. Schematismus... Leopoliensis 1841.
15. "Теребовельська Земля" — Інст. Мем. Збірник, 1868;
16. "Тернопільська Область" — Інститут Історії Академії Наук УРСР, Київ, 1973;
17. "Християнський Голос" — ч. 35, 1951 — "Зарваниця" (стаття);
18. "Українські Січові Стрільці" — (альбом) 1955, Ігор Федів;
19. Шематизм духовенства Львівської Архиєпархії, 1938;
20. "Шляхами Наших Прочан" — Філядельфія 1965, о. Н. Вояковський;
21. "Шлях" — Філядельфія, ч. 49 (стаття: "Нові чуда в Зарваниці");
22. Листи, розповіді, спогади і свідчення окремих осіб.

***

Петро Джиджора

ЗАСТАВЦІ

(коло Голгіч)

Серед мальовничої природи, десять кілометрів на південь від міста Підгайці, простягається село Заставці.

Коли воно засноване, ніхто не знає; існують різні леґенди на цю тему. Та з певністю можна сказати, що належить воно до старих українських осель. Пам'ятний камінь біля села вказує на те, що нашими полями гасали татарські загони. Назва села правдоподібно зв'язана із сусіднім селом Голгочі, з якого в давнину, нібито, виганяли всіх, що не хотіли коритися панові, за став, де умови життя були дуже важкі. Ці люди "за ставом" і дали початок селу Заставці.

Дальші події в існуванні села, аж до найновіших часів, дають підстави вірити в цей переказ. Мешканці нашого села були людьми дуже надійними та відповідали засадам свого походження.

Село положене по правому боці річки Коропець, яка відмежовує Поділля від Опілля. І так, займаючи таке вигідне положення, наше село користувалось великим обшаром орної землі на сході — лівобережжі, та дуже гарною околицею — між горбками та садами й лісом — на заході.

В 1787 році село Заставці нараховувало тільки 10 хат. На 1861 рік населення збільшилося до 552 осіб, а 1910 року мешкало в селі

914 осіб. На підставі перепису з 1931 року в Заставцях жило 976 мешканців.

Населення переважно займалося хліборобством, посідаючи в порівнянні до сусідніх сіл, великий обшар орної землі.

Посередині села, на горбку, охоронена високими соснами, видніла дерев'яна церква в гуцульському стилі. Цвинтар громади був на горбі вище церкви. Село було поділене на кілька дільниць, кожна з них мала свою назву. Цікавою була назва однієї частини села — "Рим".

До Першої світової війни в селі працювала двокласна школа, приміщена у власному будинку. Хоч село в 19-му сторіччі видало відомого науковця Івана Джиджору, в національному відношенні воно було мало свідоме. Іван Джиджора мав великий вплив на формування національної думки деяких мешканців села, одначе світоглядом він випередив своїх сучасників найменше на п'ятдесят років. Тому пересічному громадянинові в селі було тяжко розуміти такого науковця.

Читальню "Просвіти" засновано ще перед Першою світовою війною, але вона не дуже добре розвивалася.

Великий перелом в нашому селі прийшов аж після Визвольних Змагань нашого народу. Цю акцію ще більш приспішила горезвісна "пацифікація" в 1930 році. Дуже скорим темпом наше село стало в ряди свідомих сіл Підгаєччини. Праця, яку надзвичайно утруднювали понад тридцять озброєних "стшельців" у селі, пожвавилася. Постають товариства. Добре розвиваються кооператива та молочарська станиця. Дитячий садок здобуває першу нагороду. Аматорський театральний гурток, церковний і світський хори в повному розгоні праці підносять рівень національного зацікавлення громадян села Заставці. Ще вчорашні "русини" гордо та відважно в установах заявляють себе українцями. Постає КАУМ (католицька акція української молоді). Українське жіноцтво організується в гуртку "Союзу Українок". Великий вплив на розвиток культурно-освітньої праці мав управитель школи Солодуха, учасник Визвольних Змагань.

Тут хочу висловити своє невдоволення з того стану, який існував в нашому Підгаєцькому повіті під оглядом шкільництва. Підгаєцький повіт, може один із найбагатших у цілій Галичині, до 1939 року мав лише народню школу — сім народніх кляс. Тоді коли Бережани, Рогатин, Бучач, Чортків та інші повітові міста могли користуватися середніми школами; знаю деякі довколишні села, що на тисячі мешканців мали одного учня (або й зовсім не мали) в середній школі.

Коли до нашого села прибув о. парох В. Мушкевич (обдарований чарівним голосом), щирий український патріот, а як священик

— на висоті свого звання, він ще більше пожвавив культурно-освітню працю села, включаючи до неї широкий загал громадянства.

Після його виїзду обставини так склалися, що на його місце призначено парохом села Заставці о. Р. Романишина, знаного на всю околицю проповідника. Його шляхетні душевні прикмети в скорому часі завоювали собі серця парафіян. Свій великий життєвий досвід дуже радо давав до послуг своїм парафіянам і тим ще більше спричинився до зміцнення національної свідомости, а також до піднесення економічного та культурного рівня нашого села.

В селі не було партійництва. Нелегально діяла УВО, а опісля ОУН, яка стала на захист українського населення від переслідувань поляків.

1939 рік приніс з собою прихід большевиків та понуру дійсність большевицького деспотизму, а з ним село Заставці понесло великі жертви. Згодом прийшла зміна окупанта та дальші жертви сільської молоді в рядах УПА.

В роках 1944-50 село Заставці, яке своїм географічним положенням — між широкими просторами бездеревного Поділля та лісистими районами на заході — стає ключевим центром зв'язку для ОУН та УПА, поносить великі жертви в людях та майні.

Одначе наслідків великої праці та відданости своєму народові нащадків тих, які не хотіли нікому покоритися, вже ніхто не в силі знищити.

**
*

Дмитро Сулима

ЗАСТАВЧЕ

На лівому березі ріки Золота Липа, серед розлогих лугів, розкинулось одне з мальовничих сіл Підгаєччини — Заставче. Положене воно в сусідстві Завалося, Середнього, Яблонівки, Лисої та Носова.

Точніші інформації про село маємо з 1785 року, коли Заставче нараховувало 45 хат. Найбільше розвинулось село в 19-му сторіччі, так що 1910 року в Заставчу жило вже 951 мешканець.

Коли і за яких обставин засноване село — про це докладних відомостей нема. Однак з оповідань виходить, що історія села виводить свій початок з часів Галицько-Волинської держави. Воно було першою "заставою" в оборонній системі тодішньої столиці княжого Галича. Тому, нібито, від слова "застава" прийнято й назву села.

Та є ще й інший переказ, згідно з яким між Заставчим і Заваловом був великий став, який розділював ці два села. Головна течія Золотої Липи плила коло села Заставче. Пізніше, через якусь зміну (можливо — ерозію ґрунту), ріка змінила своє русло, залишаючи "стару ріку", розлогі долини і "Стависько", — місце, де колись був став. Від слова "став", "за ставом", ніби то пішла і назва села.

В давнину село було побудоване на "чвертях" і початок його був приблизно на роздоріжжі за селом, де схрещуються дороги — загумінок з головною сільською і тягнулось воно аж до "броду". В наслідок пожежі, що цілком знищила село, воно відбудувалося далі на південь, коло дороги, що веде з Галича до Підгаєць. Останній раз село було спалене 1914 року московськими військами, при їхньому відступі з-над Золотої Липи. З усього села залишилось тоді тільки три хати. Відбудоване по війні, простояло без значних пошкоджень Другу світову війну аж досьогодні.

З селом тісно пов'язана й історія його мешканців. Тому слід пригадати, що після упадку Галицько-Волинської держави, західня частина України потрапила під окупацію Польщі, яка принесла і свою рабовласницьку систему, що продовжувалась під Австрією після розбору Польщі, аж до "Весни Народів" в 1848 році.

Згадую це тому, що така ж недоля супроводила й наше село. В селі був фільварок Рачинських, що в давнину були українцями, згодом спольщились та вірно служили інтересам Польщі.

Після знесення панщини, при розподілі землі, дідич залишив собі майже стільки маєтку, скільки мали три села разом. Такий стан приводив до зубожіння села, бо природній приріст населення збільшувався, а засоби прожитку — зменшувались. Після закінчення Першої світової війни та невдачі Визвольних Змагань, ніяких земельних реформ не було. Після дев'ятнадцятирічного панування Польщі, на початку Другої світової війни прийшли нові "визволителі", які почали докорінно змінювати існуючий лад. Пан втік. Фільварок та все його майно вивласнено та зорганізовано колгосп. Однак вибух німецько-большевицької війни припинив його існування. По приході німців колгосп перетворено в "лігеншафт". Щойно після поновної большевицької окупації 1944 року привернено колгоспну систему, до якої загнано "добровільно-примусово" все населення села. Такий стан існує й досьогодні. Як бачимо з повищого опису, брак землі, нестатки, тягнуться через всю історію села. Щоб якось зарадити лихові, село почало горнутися до освіти. Ще задовго до Першої світової війни зорганізовано читальню "Просвіти", що відіграла велетенську ролю у відродженні села. Зорганізовано товариство "Січ", створено духову оркестру. 1914 року сільські хлопці ідуть добровольцями в УСС-и, а пізніше в УГА. Під польською окупацією відновлено діяльність "Просвіти", створено молодечі організації "Сокіл" і "Пласт". Кожна з них

мала свої однострої. Обидві організації були парамілітарного характеру, а їх члени виглядали дуже імпозантно на повітових парадах. Все це було сіллю в очах польської окупаційної влади, і в 1930 році вищезгадані організації були розв'язані. Замість заборонених організацій, створено самоосвітні гуртки. Крім названих, були ще в селі такі товариства: "Рідна Школа", кооператива "Самопоміч", "Сільський Господар". З церковних були: "Старше Братство" та "Сестрицтво", що опікувалося церквою Святого Юра у нашому селі.

Всі товариства, крім церковних, містились в просторому домі "Просвіти". Люди, закінчивши чотириклясову народню школу, вчилися порядку й дисципліни в молодечих організаціях. Торговельного ремесла — в кооперативі. "Сільський Господар", порадами своїх агрономів та практичними курсами, вчив людей як збільшити урожайність землі. Дуже важливу ролю у вихованні дошкілля (дитячі садки) відіграла "Рідна Школа". Дитячий садок був створений у 1928 році та проіснував до вибуху Другої світової війни 1939 року.

При читальні "Просвіти" був аматорський театральний гурток, — один з кращих в околиці. Чоловічий та мішаний хори під керівництвом студента теології Володимира Пришляка, були передовими хорами у повіті. Передплата часописів: "Народна Справа" — біля 110 чисел, "Наш Прапор" — 4 передплатники, а "Новий Час", "Діло", "Неділя", "Господарсько-Кооперативний Часопис" — були пренумеровувані по одному числу. Їх можна було читати в читальні "Просвіти" кожного дня увечорі. Крім того передплачували чотири числа "Комаря", що в той час був дуже популярний жартами на побутові, а особливо — політичні теми. Приходили ще: "Обрії", "Дажбог", "Пробоєм". Одначе ці видання довго не вдержувалися, їх польська влада ліквідувала.

В культурно-освітньому розвитку села велику ролю відігравало студентство, що у вільний від науки час допомагало виховувати молоде покоління.

У противагу, поляки створили молодечу організацію "Стшельцуф". Членам цієї організації вільно було носити зброю. Польська колонізаційна політика з одного боку, а з другого — діяльність УВО-ОУН, що своїми акціями поривали молодь до боротьби за свої права, приводили до конфліктів. Запалали стирти панського збіжжя, почалися арешти. Під час походу на цвинтар на Зелені Свята прийшло до зудару з польською поліцією. Командант поліції витяг шаблю, кинувся на похідну колону пластунів і одному з них розрубав коліно. Це було неначе передвісником пацифікації, коли рік пізніше восени 1930 року, карні польські військові відділи трьома наворотами плюндрували село.

Поволі гоїлись рани. Відбудовано громадські установи. Але вже 1932 року поліція арештувала студента бережанської гімназії Миколу

Зацухного, що ніс до села в наплечнику підпільну літературу. За такий "злочин" вищезгаданого засудили до дев'яти років тюрми. Володимир Мороз, сирота, зловлений перед нападом на пошту в Городку Ягайлонським, засуджений був на 12 років важкої тюрми в Свєнтокшижу (корінна Польща). Помер там в наслідок побоїв та зараження туберкульозою.

Поліція щораз частіше переводить арештування за найменшу підозру в приналежності до ОУН. Такі акції окупаційної влади не відстрашували молоді, навпаки, молодь сама шукала шляхів до організації. Щойно в 1936-37 роках відкривається така можливість. Організується сітка Юнацтва ОУН. В селі твориться перша група юнаків. Три роки пізніше ця молодь активно включилася в революційні дії ОУН.

1939-им роком закінчується короткотривалий час польського панування на Західньоукраїнських землях. На зміну полякам прийшли большевики. Зараз у перші тижні їхньої окупації, до села прибув їх "уполномочений". Такі представники були "ухом і оком" влади. За їхніми інформаціями влада райпарткому вживала окремої тактики до кожного села.

Як я згадував попередньо, наші люди навчившись жити організованим життям, менше потерпіли в час дворічного большевицького панування. Вивозів на Сибір не було. Тут слід додати, що з упадком Польщі, всі українські партії самозліквідувалися, за вийнятком ОУН. Завдяки своїй підпільній структурі та великій ідейності свого членства вона змогла продовжувати свою революційну роботу.

**
*

Микола Зацухний

ПРО СЕЛО ЗАСТАВЧЕ І ЙОГО ТРЬОХ МЕШКАНЦІВ

Село Заставче, положене на лівому березі ріки Золота Липа, належало вже до Опілля. На заході від нього було містечко Завалів, на північний захід лежало село Носів, на півночі Лиса і Рудники, з південно-східньої сторони — Яблонівка та Волиця, а з півдня Середнє.

Заставче — село невелике. У 1931 році начисляло 171 хату (житлових будинків), у 1943 році жило в ньому 646 мешканців, в тому 15 польських родин. Жидів не було. Деякі давніше поселені поляки відрізнялися від місцевого населення тільки тим, що належали до римокатолицького костьола, їх розговірною мовою була тільки українська. Щойно пізніше, так звані "стшельци", які вели усвідомлюючу роботу серед старих польських колоністів, привернули їх до національної свідомости, з'ясувавши при тому "післанництво", яке вони мали виконати на землях Західньої України.

Не було в селі великих "багачів", а бідніший прошарок населення змушений був підробляти собі на життя, працюючи в місцевому дворі-фільварку, власности дідича Рачинського. До Першої світової війни була в селі читальня "Просвіти", діяв аматорський гурток, кредитова каса, духова оркестра під диригентурою Євстахія Вороневича, народня чотириклясно школа і дочерна церква, яка належала до парафії в Завалові.

Після Першої світової війни суспільно-громадська, виховна та релігійна праця ще більше розвинулася. В селі почали діяти, крім вже згаданих — читальні "Просвіти", аматорського гуртка, народньої школи, ще мішаний хор під керівництвом Володимира Пришляка, товариство "Сільський Господар", Сокіл, Пласт, Самоосвітній Гурток "Дешева Книжка", дитячий садок Рідної Школи та інші. Парафії й далі не було в нашому селі і адміністративно Заставче належало до Завалова, а в заставецькій церкві Богослуження відправлялися чотири рази на рік.

Молодь переважно збиралася на своєму улюбленому місці — над криницею біля символічного хреста, що там був вкопаний в пам'ять знесення панщини в Галичині. У неділі і свята молодь збиралася також на місцевому цвинтарі, де у видному місці була висипана могила четаря Українських Січових Стрільців св. пам. Івана Балюка, який поляг 1915 року. Деякі хроніки подають помилково, що могила Івана Балюка знаходиться на завалівському цвинтарі. На другий день Зелених Свят на тій могилі місцевий парох відправляв панахиду, при-

свячену Борцям, що впали за волю України. Така відправа стягала масу людей з довколишніх сіл, а польська поліція мала "повні руки роботи". Звичайно свято кінчалося арештом кількох непоправних "вивротовцуф". Згадана могила була місцем, де складали присягу на

Іван Балюк, чот. УСС.

вірність Україні новоприйняті члени Української Військової Організації (УВО), а опісля Організації Українських Націоналістів (ОУН). Треба сказати, що Заставче було одним із тих сіл, які включилися активно в наші визвольні змагання для здобуття Української Самостійної Держави в 1918 році. Воно дало УССів, вояків УГА, а пізніше революціонерів УВО та ОУН, вояків УПА та І-шої Дивізії УНА. З нього вийшла низка суспільно-громадських працівників, які у виконуванні своїх обов'язків дуже часто зударялися з ворогами нашої Батьківщини і попадали до в'язниць та концтаборів Берези Картузької, Майданку, Авшвіцу та інших катівень, а в наші дні — до тюрем КҐБ і концентраційних таборів Сибіру, Казахстану й інших місцевостей у новітній тюрмі народів — совєтській Росії.

У цьому короткому дописі хочу зокрема згадати про трьох заставчан, для яких Україна була ціллю їхньої праці і життя. Це були Володимир і Осип Пришляки та Володимир Мороз. Брати Пришляки, які до речі, були близнюками, народилися 1908 року в родині Євгена й Марії з Зацухних у Заставчу. Початкову школу закінчили в рідному селі, а 1921 року почали навчання в гімназії у Бережанах. Осип, після закінчення 5-тої кляси, перервав науку, а Влодко, який добре вчився, 1929 року закінчив гімназію. Обидва брати, бачучи гнітючу картину поневолення України, ще в своїх молодечих (гімназійних) роках вступили до УВО, а потім до ОУН, бо розуміли, що тільки своя власна, незалежна держава може забезпечити українському населенню буття та дати йому змогу бути повноправним господарем на своїй землі. За націоналістичну діяльність вже на весні 1930 року обидвох братів заарештувала польська поліція, але недоказавши вини, після двох місяців їхнього перебування в тюрмі, звільнила, хіба лише на те, щоб під час горезвісної пацифікації, знову запроторити до тюремної келії. Осипа обвинувачували в акції палення панських маєтків, але не доказавши вини, засудили тільки за приналежність до УВО — на півтора року в'язниці. Тим часом Влодко вступив на теологічні

студії у Львові, але поліція все знаходила причину для арешту й тим самим для перерви в студіях. Треба відмітити, що в тих дуже складних обставинах, українська патріотична молодь не розгубилася. Вона стихійно віднаходила правдивий шлях і включалася до праці на всіх відтинках життя. Влодко Пришляк, як здібний диригент хору, став на працю у філії т-ва "Просвіта" в Підгайцях, де розгорнув широку культурну працю. Організуючи "Дні Просвіти", Свята Весни, Обжинки, тощо, виконував своє завдання блискучо.

Приблизно в 1936 році брати Пришляки переїхали до Самбора. Влодко став організатором "Просвіти", а Осип вступив на працю в Союзі Українських Кооператив. Але й там польська поліція не забула про них, і Друга світова війна застає обох братів у тюремній келії. Після звільнення з в'язниці, брати Пришляки переїхали на Лемківщину. Влодко працював на суспільно-політичному відтинку: організує хори, виголошує доповіді, відбуває зустрічі з молоддю, докладніше — "будить" приспану Лемківщину. Осип продовжував працю в Союзі Кооператив.

Прийшов 1941 рік, а з ним війна між гітлерівською Німеччиною і совєтською Росією. В серпні місяці того ж року брати Пришляки приїхали до рідного Заставча, щоб відвідати родину, а зокрема стареньку маму та просити її благословення (обидва поженилися на Лемківщині), а при тім побачитися з друзями та односельчанами. Після двох днів побуту в рідному селі вони вибралися до Підгайців, щоб там відвідати близьких і знайомих та, намилувавшись рідними сторонами, за якими весь час тужили, повернутися знов на Лемківщину до своїх дружин. Однак не довелося. Напівдорозі, як стверджують очевидці, їх затримала місцева поліція в Угринові і запровадила на поліційну станицю. Родина довідавшись, що Влодко й Осип не доїхали до Підгаєць, почала робити розшуки. До Угринова приїхала з Бережан німецька поліція, однак нічого конкретного не могла довідатися, бо поліційна станиця світила пусткою, а поліцисти розбіглися, хто куди. Довший час не було відомо, яка доля спіткала братів. Щойно за яких 9 місяців їхні тіла знайшли закопаними на угринівських полях. Дорога до Підгайців, якою вони так часто ходили у своїй молодості, була для них останнім шляхом. У суботу перед Зеленими Святами 1942 року відбувся величавий похорон з численною участю людей, бо всі хто знав братів Пришляків особисто, цінували їх і особливо цінували їхню працю в розбудові українського зорганізованого життя. Похоронено Володимира й Осипа на їхньому улюбленому цвинтарі.

До тодішнього молодого революційного активу треба зачислити також односельчанина Володимира Мороза, пізніше — карного члена підпільної організації УВО-ОУН і довголітнього в'язня польських тюрем. Володимир народився 1911 року в Заставчу, в родині Діоні-

зія і Марії з Моравських. Батько з однією донькою перебував в Америці, а мати з 5-ма дітьми жила в Заставчу. Під час Першої світової війни померла Влодкова мати, а його як наймолодшу дитину, забрав вуйко Моравський до села Носів. Однак Влодко, як кажуть "довго не попасав" у вуйка, бо як тільки трохи підріс, повернувся до рідного Заставча, якого йому ніщо не могло заступити. Здається не було

Осип Пришляк.

Володимир Пришляк.

такої ділянки життя, якою не цікавився Влодко. І хоч він не мав змоги вчитися (закінчив тільки сільську чотириклясну школу), всеодно був активний у "Просвіті", Пласті (аж до його розв'язання) та в інших товариствах. Був скромний, тихий, мало говорив, зате більше прислухувався другим. Люди його любили й поважали. 18-го серпня 1933 року рознеслася по селі вістка, що Влодка заарештувала польська поліція у Пневі, біля Надвірної, і перевезла до Станиславівської тюрми. В липні 1934 року суд у Станиславові (процес Онишкевича й товаришів) засудив Мороза на 11 років в'язниці. У цьому ж процесі засудили й Василя Заставецького родом з Литвинова, Підгаєцького повіту, на 10 років тюрми. Суд не доказав підсудним (було їх шістнадцятеро) ніякої вини, а такі високі присуди дав тільки за приналежність до ОУН. Дуже скоро після засуду Володимира Мороза й сімох товаришів з того самого процесу перевезли до тюрми "Святий Хрест", у якій він захворів на легені. В квітні 1936 року Влодка перевезли до Тарнова, а відтак пізнього літа того ж року — до тюремного шпиталя

у Вісьнічу, недалеко Кракова. Брат Влодка робив заходи, щоб хворому дати перерву на підлікування здоров'я, але прокуратура відмовила. В травні 1937 року Влодко Мороз помер у цій же в'язниці.

Багато було інших заставчан, які під час Першої, напередодні Другої світової війни та під час большевицької й німецької окупації з посвятою працювали, а то й життя своє віддали за високі ідеали нації — за кращу долю свого народу. Вони і тисячі їхніх друзів часто перекреслювали злобні і підступні пляни ворогів супроти України, зберігаючи чистий, відкритий шлях для незалежної визвольної політики, по якому мали йти наступні покоління. Вони були чинними творцями української історії і про це ми можемо наглядно переконатись, слідкуючи за розвитком подій у сучасній Україні.

***

Стефанія Манастирська
Омелян Макогін

ЗАТУРИН

В долині Золотої Липи, 20 км. від Підгайців, розташоване невелике село Затурин. Перед Другою світовою війною в селі було 110 хат-господарств і приблизно 450 осіб населення. До Затурина належав присілок Затуринська Гута, званий також Скляна Гута, тому що тут колись виробляли скло. Затуринська Гута разом із Затурином належали до парафії Маркова, де парохами були о.о. Гнат Михалевич, Михайло Щуровський, Петро Барановський. За віровизнанням, в Затурині було 80 відсотків українців греко-католиків і 20 відсотків припадало на римо-католиків і жидів. Церква і костьол були в Марковій, два кілометри від Затурина.

Релігійні та родинно-побутові свята й обряди нічим особливим не відрізнялися від свят і обрядів інших сіл Підгаєччини. Найважливішими святами в році були: Різдво, Новий Рік, Великдень і Храмове свято (празник), яке обходили на Покрови.

Краєвид навколо Затурина лісисто-гористий. Ґрунти — глинка і чорнозем — середньо урожайні. Поля під управу збіжжя мало. Найурожайніші ґрунти — це долина ріки Золота Липа, яка тягнеться на схід і південь. Тут селяни до Другої світової війни вирощували кукурудзу, тютюн ("вірджінія"), жито, пшеницю та інші зернові та бобові культури. Тютюн приносив селянам поважну частину доходу. Продавали його тютюновій фабриці в Монастириськах. В гористих місцях, що звалися "Підосична" і "Підскала", є каменоломи

сірого пісковика, якого вживають на фундаменти під будинки й на будову доріг. Перед Другою світовою війною в селі було декілька ремісників: ковалі, столярі, стельмахи, шевці, кравці, а колись були й славні кошикарі, які з верболозу плели кошики, столики та крісла і продавали їх на ринку у Підгайцях. В Затурині була сільська оркестра, яка приграваля на весіллях і забавах не лише у Затурині, а й по інших селах.

Хоч без власного будинку — існувала в Затурині читальня "Просвіти" з бібліотекою, кооператива, аматорський гурток, хор і у власному приміщенні — початкова 4-клясна школа.

Національна свідомість селян Затурина значно піднеслася завдяки усвідомлюючій праці читальні "Просвіти". Звичайно, що різні окупанти свідомих селян переслідували, арештували, а то й розстрілювали. 3-го листопада 1943 року німці розстріляли в Підгайцях на ринку — за співпрацю з ОУН-УПА селянина з Затурина — Миколу Комара.

В час Першої світової війни, наслідком воєнних фронтових дій, селян з Затурина переселено в Самбірщину. Війна нанесла селянам великої матеріяльної шкоди. Окопи з тих часів, як свідки руїни й жаху, подекуди ще й посьогодні стоять не засипані.

1918 року, в час відродження Української Держави, декілька мешканців Затурина були вояками Української Галицької Армії. Деякі з них в боях з поляками відступили за Збруч і вже так і не повернулися. Польська окупаційна влада переслідувала національно свідомих селян. 1930 року, коли розгуляний польський шовінізм пацифікував і нищив українські села, цієї долі не оминув і Затурин. Пацифікатори по-варварському знищили кооперативну крамницю, читальню й господарства Борисловського, Михайлюка та інших.

Вибух Другої світової війни мешканці Затурина привітали з великими надіями на краще майбутнє. У вересні 1939 року, після втечі польської адміністрації, Західню Україну окупувала совєтська армія. Надії на краще не здійснилися,бо совєтська влада протягом короткого часу показала себе ще жорстокішою, ніж польська. Замість приватної власности почали запроваджувати "соціялістичну". Почалася агітація за організування колгоспу, до якого ніхто з селян не хотів записуватись.

1941 року вибухнула німецько-совєтська війна. З приходом німців, за ініціятивою ОУН, створено місцеву самоуправу, яку очолив Микола Комар (пізніше німцями розстріляний в Підгайцях). Як виявилося, німці також не прийшли до Затурина як визволителі, а почали заводити свої окупаційні порядки. Накладали на селян контиґенти збіжжя, худоби і т. п. За нездачу накладеного контиґенту селян притягали до суворої відповідальности. Одному селянинові за невиконану норму накладеного контиґенту, запалили хату. Ситуація почала

дещо мінятися, коли німецький фронт на сході зачав ломатися. В 1943 році німці дозволили українцям організувати дивізію "Галичина". Декілька юнаків із Затурина були вояками цієї Дивізії, яка під кінець війни перетворилася в Українську Національну Армію. Кілька юнаків Затурина були вояками УПА і боролися проти німців, а відтак — проти большевиків. Кілька осіб з відступаючими німецькими частинами виїхали на захід і тепер живуть у ЗСА (2), в Англії (1), в Канаді (3).

Тепер Затурин належить до сільської ради Завалова, тут також стоїть головна садиба колгоспу "Іскра", до якого належить і Затурин.

**
*

Д-р Зеновій Стельмах

ЗОЛОТНИКИ

Золотники — це мале, привабливе містечко, що розташувалось над рікою Стрипа (ліва притока Дністра), 21 км. на схід від Підгаєць, 25 км. на захід від Теребовлі, і 28 км. від залізничної станції Микулинці-Струсів.

Письмові згадки про Золотники починаються з 1459 року. Це було село, яке належало до Теребовельського повіту, тодішнього Руського воєвідства. Золотники разом із Соколовом, Сокільниками, Хатками й Бурковом належали до родини Вільчек, а опісля — до родини Золотницьких. На північ від Золотників, де тепер положені Хатки, є високі насипи землі, під котрими лежать руїни замку родини Вільчек. Такі ж нефоремні насипи землі є в серці Золотників у присілку Підмуре. Під ними криються руїни замку родини Золотницьких.

1485 року Золотникам надано право міста, але не зважаючи на це, Золотники залишились містечком по сьогодні. Від 1772 року Золотники, що входили тоді до Підгаєцького повіту, попали під Росію. Відтак, аж до 1918 року, містечко знову належало до Австрії. В 1918 році Золотники діждались довговимріяної волі, стаючи гілкою рідної, Західньоукраїнської Народньої Республіки. Одначе вимріяна воля була швидкоминуща: вже в липні 1919 року Галичина була віддана під тимчасову адміністрацію Польщі, що тривала до 1939 року. Від осени 1939 року до червня 1941-го Галичина, згідно з договором Ріббентропа й Молотова, підпала під владу УРСР. Відтак коротко (1941-44) була вона під окупацією Німеччини, а тепер — знову включена до Української РСР, що є під цілковитою контролею Росії.

Точніші інформації про Золотники маємо з часу австрійської влади. Знаємо, що 1785 року містечко Золотники мало 383 доми, а 1808 року було їх вже 410. Жило у той час в Золотниках 609 родин, а загальне населення було 2593 особи. В посіданні мешканців Золотників 1808 року було 318 коней, 154 воли, 225 корів та 140 овець. 1910 року населення Золотників досягло 2466 осіб. Перепис з 1931 року виказує дальший ріст містечка. Тоді Золотники нараховували 518 хат, в яких жило 2860 осіб.

Адміністративно, Золотники до 1935 року були звичайною громадою, а потім стали волосною громадою ("гміна збйорова"), до якої входили Бронгалівка, Вага, Дубники, Бурканів, Сокільники, Соколів і Хатки. На початку січня 1940 року Золотники стають центром району, що тривало до червня 1941-го. В 1941-44-му роках вони знову стають волосною громадою, а волосним війтом став тоді Павло Сень, перед тим — довголітній голова читальні "Просвіти" в Золотниках.

Від часу другого приходу більшовиків Золотники — до 1963 року — знову були районовим центром. З цього часу Золотники стають сільською радою й входять до Теребовельського району.

Золотники розташувалися на хвилястих горбках, між якими сріблистою лентою в'ється Стрипа. В центрі містечка була торгова площа, яку оточували крамниці, варстати ремісників та мешкальні доми міщан. На правому березі Стрипи стояла церква, а біля неї був Народній Дім, в котрому мали приміщення кооперативна крамниця й читальня "Просвіти". Довголітнім парохом золотницької парафії був заслужений та свідомий діяч, бл. п. о. мітрат Іван Сендецький. На правому, південному розі торгової площі стояв костьол св. Станислава, а з північної сторони цієї ж площі була жидівська синагога.

В роках 1920-39 в Золотниках діяли такі дрібні промислові підприємства: водяний млин, каменоломні, цегельня, пекарні та шевські, кравецькі, ковальські, столярські й стельмаські майстерні. За даними перепису 1921 року, Золотники посідали 3928 моргів землі, а 2404 морги з цього належали Серватовському — дідичеві золотницьких маєтків.

Розвиток шкільництва проходив доволі повільно. Одноклясна школа відкрилась у Золотниках в першій половині 19 сторіччя. Ця школа була розширена на двокляснy 1890 року, а 1911-го вона стала вже чотириклясною. 1937 року школа стає семиклясною, а від 1938 року — повною, середньою школою. Виклади в школі за Австрії велись українською мовою, а від 3-ої кляси вводилось навчання німецької та польської мов. За Польщі виклади всіх предметів, крім української мови, велись польською мовою. Молодь, після закінчення школи, гуртувалася при читальні "Просвіти" в самоосвітніх гуртках, та в кружках "Сільського Господаря". Перша читальня "Просвіти" була заснована в Золотниках при кінці 19-го сторіччя. А на початку

1930-х років, в Дубниках — присілку Золотників, була заснована читальня.

Дубники положені приблизно три кілометри на південний захід від Золотників. Цей маленький хутір-присілок начисляв лише дев'ять господарств, але він був стовідсотково українським. Його мешканці — це заможні господарі, що були свідомі, привітні, працьовиті й тверезі.

Весною 1944 року Золотники були майже зовсім знищені, бо вони були в полосі фронтової лінії. Дубники ж лишились майже цілими, та більшовики опісля їх знищили, подаючи за причину, що то в них нібито крилися ОУН-бандерівці.

Не зважаючи на те, що Золотникам надано право міста ще в 15 сторіччі, татарські напади, польські, австрійські, а в новіших часах — комуністичні війни й окупації, не сприяли його розвиткові. Кожний окупант намагався придавлювати природній розвій, а часті війни наносили фізичне та духове знищення.

**
*

Марко Криськів

ІЩКІВ

Село Іщків положене на північний схід від Підгаєць у віддалі 30 км. від міста. Лежить над рікою Стрипою; по лівій стороні ріки село Богатківці, а по праці́й, у віддалі двох кілометрів, село Росоховатець.

Існування села засвідчене в документах з початків 18-го століття. Без сумніву, село належить до давніших поселень поскільки в 1785 році нараховував Іщків 116 домів. Населення зросло найбільше в 19-ому столітті. За австрійськими даними з 1861 року Іщків нараховував 1053 душі. Сімдесят років пізніше жило в селі 1199 осіб, які мешкали в 281 хаті. Перед Другою світовою війною нараховував Іщків 312 домів.

Економічно належав Іщків до бідніших сіл повіту; головною причиною того стану був брак землі. Громадське життя концентрувалось головно коло церкви, опісля при читальні "Просвіти", що була основана в 1903 році в хаті Антона Блендоногого. Через два роки тяжкої праці розвинулось громадське життя, створено малу бібліотеку та, завдяки Дмитрові Польному, який прислав допомогу з Америки, побудовано будинок читальні "Просвіти". З того часу читальня стає справжнім живчиком громадського життя.

До важніших осягів села належить створення дутої оркестри в 1907 році. Найбільше причинився до того діла голова читальні, Василь Бартків, який продав морґ власної землі на закуп інструментів. Такий почин свідчить про зріст громадської свідомости між селянами Іщкова.

Оркестра при чит. т-ва "Просвіта" в Іщкові 1936 року.

Під час Першої світової війни Іщків дуже потерпів. Село було спалене, а селян евакуовано: одних до Ґмінду, інших на Словаччину. Люди почали повертати додому осінню 1917 та весною 1918 року. З допомогою австрійського уряду, село поволі почало відбудовуватись, також стало оживлятись громадське життя. По війні та під час Визвольних Змагань наступив приспішений розвиток громади. Крім відновленої читальні "Просвіти" та "Січі", засновано кооперативу, кружок "Рідної Школи", товариство "Сільський Господар" та аматорський гурток. Раніше зорганізована оркестра допомагала тим організаціям, граючи по сусідніх селах на фестинах, похоронах і т. д.

Духовним провідником села від 1919 року був о. декан В. Яремак. За його ініціятивою рішено 1933 року побудувати нову церкву. Цей почин завершено 1939 р. Його наслідник, о. Корчинський, обміняв в 1941 р. збіжжя на бляху якою покрито новозбудовану церкву.

Друга світова війна спричинила величезне спустошення, як матеріяльне так і духове. Село було знищене, людей вивезено на захід. Ті що залишились, були мобілізовані до Червоної Армії. В селі залишились самі старики. Після війни, ті що не залишились на заході, повернулись до Іщкова. За радянської влади життя вже пішло іншим шляхом.

***

КОРЖОВА

Невелике село положене 24 км на південний захід від Підгаєць, над рікою Золота Липа, недалеко Товстобаб та Завадівки. Загальна площа села 8.68 км.^{2}

Перші точніші дані про село маємо з 1861 року. Вони вказують, що тоді в Коржовій жило 569 мешканців. У 1910 році начислювало 869 душ. У 1943 році в селі жило 917 мешканців, з того 561 українець та 356 поляків.

Коржова не належала до багатих сіл повіту. В ньому переважали середньозаможні та малоземельні господарства. Поля Коржови, як більшість у цих околицях, малоурожайні. Люди працювали в довколишніх лісах, задля додаткового заробітку та опалу.

В селі була чотириклясова школа й тим же освіта мешканців дорівнювала тому рівневі освіти.

Читальня "Просвіти", споживча кооператива та інші суспільно-громадські установи, через доволі далеку віддаль від повітового центру в Підгайцях, працювали слабше ніж у більших та ближчих до міста селах.

***

Д-р Олекса Яворський

КОТУЗІВ

Котузів — це село, засвідчене в документах ще з 1581 року. В 1785 році Котузів нараховував 91 хату. Найбільшого чисельного та економічного розвитку село досягло в дев'ятнадцятому сторіччі. Від 1804 до 1910 р. населення більше ніж подвоюється. 1804 року в Котузові було 493 мешканці. Це число збільшилося до 871 в 1861 році, а 1910 року населення села становило вже 1285 осіб.

Село Котузів положене на Подільській височині, над струмком, що випливає з села і впадає до Стрипи. Земля Котузова належить до дуже врожайного чорнозему. Використовуючи добру землю, селяни розвинули дуже успішне господарство, а це, в свою чергу, спричинило високий економічний рівень села.

В 1890-х роках село мало церкву та одноклясну школу, до якої ходило 112 учнів. Громадське життя мало можливість успішно розвиватися. На початку 20 сторіччя в селі зорганізовано читальню "Просвіти" і кооперативу. В 1914 році "Просвіта" мала 93 члени. У виховній та освітній праці в тому часі дуже допомагала бібліотека, в якій було 129 книжок.

В той час найбільше праці в національно-освідомлюючу ділянку вкладали голова читальні, Євстахій Данильчук, та парох о. Кипріян Пісецький, що помер під час Першої світової війни. Також сини о. Пісецького вклали багато труду в національно-громадську роботу села.

Перед Першою світовою війною Котузів видав мало інтеліґентів, лиш троє селян,а саме — Антін Дідуник, Яків Голь і Яків Яворський, спромоглися послати своїх синів до гімназії в Бережанах. Син Антона — Андрій Дідуник вивчав медицину у Львові й у Відні, після чого працював лікарем у Празі. Заманений українізацією перед 1928 роком, виїхав в Україну і там був знищений. Другий син — Микола Дідуник, вчився теології у Львові та в Інсбруці, став капеляном австрійської армії. Потім брав активну участь у будівництві української держави в східній Україні. 1930 року повернувся додому й був парохом села Петрічки, на Львівщині. Через його активну діяльність в церковно-громадському житті, його 1936 року застрілили правдоподібно польські шовіністи. Третій син Антона, Михайло Дідуник, під час революційної боротьби в Україні, збольшевичився, і його, як большевицького Комісара ЧУГА, забили стрільці нашої армі. Це сталось після перевороту в квітні 1920 року, коли то військові провідники

Української Галицької Армії, що складалася тоді з трьох бригад, розділених між частинами 45-ої совєтської Дивізії, будучи вірними засаді соборности, вирішили були виступити проти большевиків і перейти на сторону Армії УНР.

Василь Голь, син Якова, після закінчення шостої кляси української приватної гімназії в Рогатині перед вибухом Першої світової війни, повернувшись з УГА (коли програли українські військові змагання), залишився на господарстві свого батька, беручи активну участь в культурно-освітньому житті села. Його за це знищили большевики.

Олекса Яворський, син Якова, після закінчення юридичної освіти, був деякий час в українській армії. Потім осів у Підгайцях і спочатку, як адвокатський конціпієнт, а згодом, як адвокат, брав активну участь у відбудові освітнього господарського й політичного життя Підгаєччини. Два рази його вибрано від УНДО (Українського Національного Демократичного Об'єднання) послом до Варшавського Сейму.

Перед Першою світовою війною в Котузові була споживча Кооператива, що її звали громадським склепом. Була Позичкова Каса "Райфанзенка" і руханково-пожежне т-во "Січ". Кілька котузов'ян 1914 року, 27-го і 28-го червня, брали участь в спільному здвизі Січей і Соколів у Львові.

Створений самовільно з вибухом війни 1914 року гурт добровольців легіону Українських Січових Стрільців до збірного пункту в Стрию не вимаршував — через брак наказу та прихід відділів російської армії до села.

Під час війни культурно-освітнє життя в селі завмерло. По-перше, російська окупаційна влада закрила всі українські товариства, по-друге — відчувався брак людей. Багато чоловіків мобілізовано до австрійської армії, а крім того, російське військо, відступаючи в травні 1915 року на схід, вивезло у Росію решту чоловіків до 42 року життя. (Між іншим, забрали й усю худобу).

Під час боїв над Стрипою наше село опинилося у фронтовій полосі, через що зазнало деякого знищення. Частину населення вивезено до табору в Гмінді, в Австрії, а дехто виїхав до сусідніх сіл поза фронтовою полосою. Після війни, селяни власним трудом і коштом, без жадної допомоги зі сторони польської окупаційної влади, відбудували свої знищені хати й господарські будинки.

Хоч визвольні змагання ми програли, та вони мали благородний вплив на пробудження сил для нашого національного росту. Ми всі, а в першу чергу, колишні старшини, підстаршини й вояки УГА зрозуміли, що причиною нашої програ був низький рівень політичного, культурного й господарського життя, одним словом — наша непідготовленість до державного будівництва.

То ж нічого дивного, що передусім ті, що в час визвольних змагань зі зброєю в руках боролися проти ворогів нашої самостійности, не зневірилися, а з таким же завзяттям взялися до праці на громадській ниві, даючи цим стимул іншим, а головно — молодшому поколінню. То ж і село Котузів відродилося. Громадяни села власним коштом побудували в середині села Народній Дім, в якому примістилися такі організації, як Читальня "Просвіти", Кооператива, Кружок Рідної Школи, Сільський Господар та т-во Сокіл, яке в 1930 році польська влада розв'язала.

Пацифікація 1930 року, хоч знищила наші громадські інституції, та не спроможна була знищити духу громадської активности котузов'ян. Інституції розвивалися й росли завдяки таким активістам, як бл. п. отець О. Яворський з своїми синами, о. Юліян Фіцалович з дружиною п. Ольгою, о. Степан Сасс, Василь Голь, Микола Яворський, Іван Динька, Стефан Кучерявий, Тимко Мерва, Гринько Ґоджак, Іван Гринчук та багато інших, що з них нікого вже нема серед живих.

Сьогодні в селі існує новий будинок, т. зв. Дім Культури, з залею на двісті крісел, а в Народньому Домі міститься 8-миклясна школа, т. зв. восьмирічка, в якій, крім української мови, навчають ще російську та німецьку. Діти, що хочуть закінчити десятирічку, мусять щоденно ходити пішки до Вишнівчика, на яких чотири кілометри від Котузова.

Завдяки великій допомозі заокеанських котузов'ян своїм родинам,, село назагал перебудувалося, а старі, ліплені з глини і криті соломою хати майже щезли.

***

Микола Лужба
Петро Голіяд

ЛИСА

Лиса положена над Золотою Липою, складається з Старої Лисої (меншої частини) та Нової Лисої, яка тягнеться вздовж Золотої Липи. Назва села походить з Старої Лисої, яка лежить дещо на північний захід від теперішнього села на доволі високій горі, званою Лиса, з чого й пішла назва села.

Розміром належить Лиса до малих сіл Підгаєччини. В 1785 р. мало село тільки 32 хати. За церковною сатистикою з 1832 р. було в Лисій 268 греко-католиків. Їх число збільшилося в 1841 році до 290

душ. Австрійська статистика в 1910 р. занотовує найбільший приріст населення — 790 людей. Через воєнну хуртовину населення зменшується. За польським переписом в 1931 р. жило в Лисій 772 особи, що мешкали в 157 хатах. В наслідок Другої світової війни кількість населення далі зменшується. Перепис з 1943 р. виказує тільки 747 мешканців, з них 713 українців, 32 поляки та двох без означеної національности.

Освіта, як на сільські обставини, була добре розвинена завдяки Сестрам Служебницям яких піддержувала землевласниця, Марцеліна Чартористка. Батьки, розуміючи вагу освіти, старались щоб їхні діти дістали хоч трохи грамоти. Коли відійшли Сестри Служебниці, їх заступили учителі: Володимир Данелюк та Марія Борщівна,а від 1927 р. став учителювати бувший сотник Української Галицької Армії, Василь Сак. Йому на поміч прийшла з Бережан Софія Масляківна, а пізніше дружина Василя Сака — Марія. За першої більшовицької окупації допомагала учителювати також Евгенія Чорнокульська з Носова.

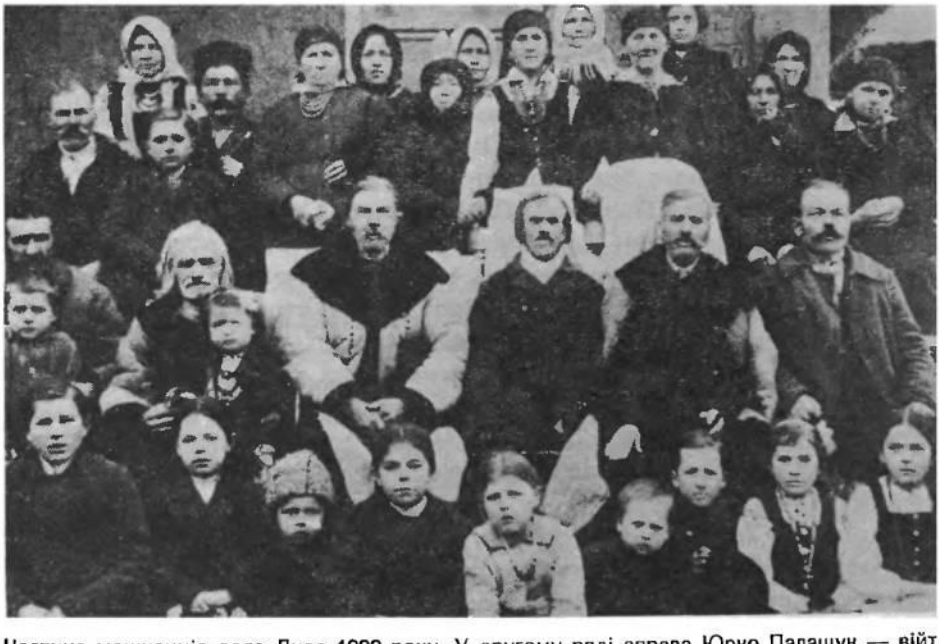

Частина мешканців села Лиса 1922 року. У другому ряді зправа Юрко Палащук — війт.

Часи після Першої світової війни, це період великого підйому в громадсько-національній праці. Відновляється праця читальні "Просвіти", яка вже в 1914 р. нараховувала 76 членів з бібліотекою 106 книжок. Та праця, яку провадив з такою енергією голова читальні, Йосиф Галущак перед війною, відновилась в 1920 р. Її провадили вже

люди, що бачили свою державу і за неї воювали. Це надавало громадським діячам ще більшої відданости в народній праці. Без перебільшення можна сказати, що читальня "Просвіти" була в нас кузнею культурно-освітнього життя.

До 1927 р. вся освітня праця, як підготова театральних вистав, читання часописів і книжок, збори чи зібрання, велася по хатах, а вистави ставили у великих стодолах Романа або Костя Цюрпіти. Залишені гроші з будови церкви, Братства передано на будову дому "Просвіти" і в 1927 р. приступлено до його будови.

Пляни будови дому виготовили Михайло Пшеничняк (Дідинів) та Микола Цюрпіта, син Микити, який був будівничим у нашому селі. Дім побудовано на західній стороні "Вигона", площі серед села, недалеко церкви та школи. На площі перед домом стояв вкопаний хрест. В домі "Просвіти" приміщувались та вели працю всі організації; товариства "Просвіта", Пласт, спортове товариство "Сокіл", "Сільський Господар" та молочарня. В тяжкий повоєний час освідомлюючу українську працю вів Василь Моравський.

Головами товариства "Просвіта" були: Василь Моравський, Михайло Пшеничняк, син Гринька (Дідинів), Микола Мороз, Федь Хомич та Іван Голіяд. Вистави підготовляли Василь Моравський та Василь Калан. Їм допомагали та грали головні ролі: Василь Галущак, Артимон Шпачинський, Василь Пушка, Євген (Ґенко) Кохмат, Теофіль Галущак та його брат Володимир, Гринько Пшеничняк, Клявда Моравська, Маринка Палащук, Ольга Калан, Стефа Смийка, та інші. При "Просвіті" існували самоосвітні гуртки до яких належали хлопці та дівчата і з ними відбувались регулярно вечорами зайняття. Їх організував та провадив Василь Калан. По втраті своїх друзів та однодумців, перед усім Михайла Пшеничняка, який ще до пацифікації мусів тікати заграницю, де і загинув, на Василя Калана падає обов'язок бути провідником молоді, поширити ряди підпілля. Його скромність та надзвичайна працьовитість з молоддю дають прекрасні наслідки. Село стає національно свідоме та зорганізоване. Коли в тридцятих роках переводився в Польщі перепис населення, в нас не було ні одної особи, щоб зареєструвалася як "Русин". В пацифікацію село зазнає від польських уланів жорстокого знищення. Це освідомляє менше свідомих та активізує селян до праці на всіх відтинках.

Не оминає села протестаційна акція ОУН, як нищення в школі портретів польських правителів, підпали панських скирт та лісничівки, противиборчі написи, зривання польських прапорів та вивішування українських, жалоба по вбивстві провідника ОУН полк. Євгена Коновальця. Після кожної акції були арештовані та тортуровані: Василь Цюрпіта, Іван Вергун, Теофіль Галущак, Петро Пшеничняк, та ін. Найтяжчі польські тортури не заставили їх зрадити тайни.

Тиждень перед вибухом німецько-польської війни, поліція наскочила на хату Теофіля Моравського, в якій двох членів ОУН, Василь Голіяд та Моравський робили гранати. Василь Голіяд вискочив через вікно і втік, а Івана Моравського зловили і вивезли до Бережан в тюрму. Ніччю приїхало військо з Бережан, окружило та обстріляло село. Нищили все і шукали за молоддю, яка сховалася в лісах; зловили Миколу Гнатишина і тяжко його побили. На "Бавках" зловили Івана Галущака, а Ізидор Пушка з Носова розірвав себе гранатою. Між Боковом і Носом вбито Володимира Пшеничняка. Це доказ як польська влада "турбувалася" нашим селом, і як молодь готовилася до боротьби.

Пласт

Організаторами та керівниками "Пласту" були Василь Пшеничняк, син Степана. Вони поставили собі за завдання виховати новий тип українця. Вибирали найкращих юнаків, завели строгу карність та вивчали пластові закони. В скорому часі пластуни були вирізнені не тільки тим що мали стрижені голови, але й були відмінні в поведінці, знанні та патріотизмі. На могилі четаря Українських Січових Стрільців Івана Балюка в Заставчу, приходить до бійки з поліцією; комендант поліції дістає каменем в голову. Багато заарештованих, між ними Василь і Михайло Пшеничняки. По тяжких тортурах, Михайло вже не вернувся до здоров'я і в скорому часі помер — одинока дитина батькам. Відбувся великий похорон з участю пластунів з Підгаєць.

Побачивши загрозу, польський окупант наслав пацифікацію у 1930 році. В домі "Просвіти" вибили вікна, поломили двері, долівки, сцену, знищили бібліотеку, продіравили бляху на даху. Знищили все в кооперативі, вибили вікна, зсипали на купу муку, крупи, збіжжя, зілляли кислими огірками, водою, нафтою. Били старших, бо молодь поховалась по лісах. На вигоні поставили бочівку квасного сира, хто йшов, мусів їсти сир та пити росіл з огірків, а потім скакати "жабки".

Пацифікація не дала польській владі сподіваних наслідків. Селяни пізнали, що таке окупант. Складено нові уділи до кооперативи, відремонтовано читальню "Просвіти", поправлено хати. На місце розв'язаного Пласту активізується спортове товариство, "Сокіл". Члени Пласту зайняли керівні становища в культурних товариствах та стали членами підпільної ОУН.

Спортове Товариство "Сокіл"

На тій підставі, що перед Першою світовою війною було в селі товариство "Січ", по війні отримано дозвіл на спортове товариство "Сокіл". В "Соколі" була зорганізована вся молодь села. Вправляли руханку, впоряд, чотири та шістнадцять-тактові вправи, вивчали на-

ціональні танці. До управи товариства входили як голови: Гринько Цюрпіта, Микола Мороз, Гринько Палащук. Начальники: Василь Палащук та Євген Кохмат. Чотарки: Клявда Моравська, Гануся Слободян, Маринка Палащук, Стефа Смийка. Чотарі: Євген Кохмат, Володимир Галущак, Микола Лужба. Керівником спорту — відбиванки та копаного м'яча був Дмитро Бобецький. Керівником танцювального гуртка був Микола Лужба, а членами: Ольга Калан, Стефа Смийка, Ольга Кохмат, Маринка Пшеничняк, Іван Вергун, Василь Цюрпіта, Іван Палащук, Микола Лужба. Хлопці виступали на фестинах чи святах з вільноручними чотири- та шістнадцять тактовими вправами, доріст із шаблями. Дівчата виступали з вправами вільноручними, з серпами та вінцями. До вправ грали духові оркестри або їх виконували під такт пісень.

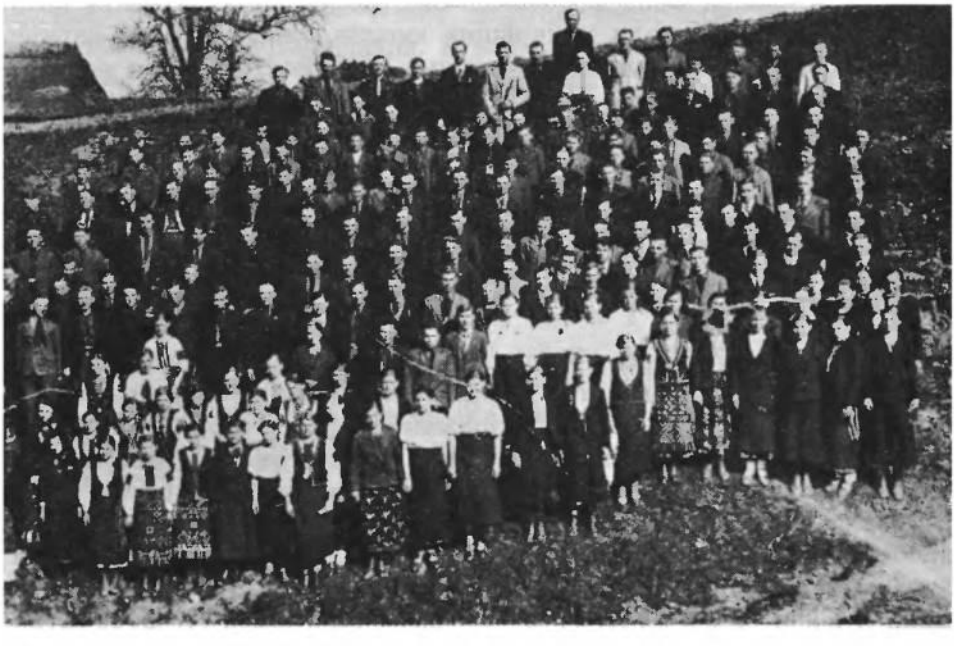

Товариство "Сокіл" в селі Лиса 1937 року.

Кожний член "Сокола" мусів знати всі пісні до вправ і до маршу. В "Соколі" була строга карність, бо всі знали, що карність це основа і сила товариства. І коли засурміла трубка на вигоні, коло дому "Просвіти", то кожний спішився на збірку, щоб не спізнитися. В "Соколі" молодь себе доповнювала в знанні та в фізичній справності, зав'язувалось побратимство та взаємна любов. Це все була підготова до майбутнього, до боротьби за Батьківщину.

Товариство "Сільський Господар"

Завданням товариства було допомогти селянам краще управляти землю та з неї користати. Велася підготовка, щоб кожний господар мав свою землю в одному місці, а не в кількох, щоб землю удобрювати штучним навозом і все використовувати, щоб нічого не пропадало. Відкрито молочарню, спроваджено машини, які відділяли сметану від молока. Сметану возили до централі, яка спочатку була в Новосілці. В молочарні працювали стало Василь Пушка та Василь Цюрпіта, син Миколи. Молочарня приміщувалась в будинку "Просвіти" і дуже добре розвивалася, що давала регулярний прихід для селян.

Хлопці та дівчата були зорганізовані в Гуртку хліборобський вишкіл молоді. Було вислано до Підгаєць три особи на вишкіл, а саме: Ольгу Кохмат, Марину Моравську та Миколу Лужбу. Гуртки та одиниці змагалась в вирощуванні сільсько-господарських культур; опісля і змагались села.

Дуже добра була зорганізована у нас кооператива. Уділовцями були майже всі господарі. Знищена пацифікацією, кооператива відновила свою діяльність дякуючи довір'ї та піддержці селянства. Промоторами кооперативи в Лисій були Володимир Галущак та Петро Пушка.

Як прийшли в Галичину большевики, національна праця припинилася, товариства самоліквідувалися. Діяла тільки ОУН, якої члени масово пішли в підпілля.

З того часу починається період героїчних дій ОУН та УПА, в яких молодь Лисої брала активну участь, борючись як проти німецького окупанта, так і большевицького.

***

Никола Сметкевич

ЛИТВИНІВ

Село Литвинів належить безперечно до найстарших поселень Підгаєччини. Свідчать про це залишки городища з XI-XIII століть, які збереглись біля села, а також хроніки та записи з попередніх віків. Можна припускати, що Литвинів був у давні часи містечком, яке після багаторазового знищення татарами не відбудувалось і так залишалося селом.

В 14-15 ст. маєтки довкруги Литвинова посідала могутня родина Бучацьких. За їх саме старанням був побудований в Литвинові ко-

стел, про що маємо документ з 1476 року. Пізнішими дідичами села були Мушинські, Янковські, а при кінці 19-го століття — Літинські.

Литвинів, положений в широкій долині по обидвох сторонах Золотої Липи, належить до сіл середньої величини. В 1785 році нараховував 55 хат, а вже два роки пізніше збільшився до 60 домів. Найбільшого розвитку зазнало село в дев'ятнадцятому столітті. Самих греко-католиків нараховував Литвинів в 1832 р. 505 осіб; дев'ять років пізніше було їх 586 душ. За даними з 1861 р. мав Литвинів 740 мешканців, а вже в 1931 році було їх 1988. Перепис з 1943 р. вказує на зменшення населення, мабуть через воєнні дії та вивезення німцями жидів. Всього населення в тому році в Литвинові було 1839 душ, з того 1772 українців і 67 поляків. В 1972 році Литвинів мав ще менше мешканців; було їх тільки 1216 душ.

Головним зайняттям було сільське господарство. Економічно належав Литвинів до середньо-заможних сіл, а дійсно заможних селян було тільки кільканадцять. Найкраща земля під управу була коло ріки. Селяни сіяли осінню жито і пшеницю, навесні ячмінь, овес, гречку, конюшину, садили бараболю, кукурудзу, і т. д.

Харчування було невибагливе, зате добре і здорове. М'ясо їли рідко — на Великодні Свята, а часом курку. Їли борщ, капусту і юшку щодня. Вживали багато бараболі та мучних страв. Багато вживали молока.

До важніших подій 19-го століття належить заснування народної школи в 1873 році. До завершення того діла багато причинився Едмунд Літинський. Опісля вона стала чотири-клясовою. Після 1921 р. деякі багатіші батьки почали посилати своїх дітей до вищих шкіл, переважно до Бережан.

Громадське життя почало розвиватись напочатку 20-го ст. Важну ролю в цьому процесі відограло наше духовенство, зокрема такі священики як о. Курович, о. Лотоцький і о. Осадца. Мабуть найбільше активним у громаді був о. Корнило Лотоцький. Попри свої священичі обов'язки, він був також головою читальні "Просвіти", яка в 1914 р. нараховувала 52 члени. До читальні, яка мала 100 книжок, приходили популярні тоді часописи і журнали. Поволі "Просвіта" ставала живчиком громадського життя Литвинова.

Після Першої світової війни Литвинів виступає вже як громадсько дозріла та національно свідома громада. Жертвенною працею розбудовуються громадські організації (у виборах селяни всюди підтримують українських кандидатів). В 1933 р. Литвинів став осідком збірної громади, до якої належали Волощина, Божиків, Сільце-Божиківське, Слав'ятин, Шумляни, Боків, Носів, Лиса і Рудники. Тоді українці вибрали своїх війтів. Першим війтом був Олекса Зінь з Божикова, пізніше Корнель Осадца з Волощини, а вкінці Григорій Скасків з Божикова. Молодь Литвинова активно включилась в 30-их ро-

ках у визвольно-революційний рух ОУН, творячи міцне звено в боротьбі за визволення.

Хліборобський Вишкіл Молоді при т-ві "Сільський Господар" в Литвинові-Застав'ю 1936 року. Другий зліва Осип Лапчак — інструктор.

Так як у міжвоєнних роках тут жваво працювали суспільно-громадські установи, в останніх роках Другої світової війни й після неї, тут сильно діяли ОУН-УПА. Тому й Литвинів зложив немалі жертви в боротьбі з окупантами України.

***

Михайло Оніхрів

МАЛОВОДИ

Маловоди належать до типових подільських сіл. Село положене 18 км. на північний схід від міста Підгайці, серед хвилястого терену з урожайним подільським чорноземом. Через село пливе невеликий потік, який в посушливе літо висихає. Крім копаних криниць, село іншої води не має. Звідси, мабуть, йішла його назва.

Село належить до новіших поселень повіту. У 1785 році там було тільки 28 хат. Двадцять років пізніше в селі було 32 родини, а всіх мешканців було 172 особи. У 1861 році в Маловодах жило 418 людей, 1910 року 632, в 1931 році у 137 хатах жило 753 особи. Статистика з 1943 року виказує, що в Маловодах жило тоді 763 мешканці, в тому 20 українців.

Ще до половини 19-го століття Маловоди були українським селом так як інші довколишні села. Тоді почалася полонізація українського населення. Дідич, до якого належав один із місцевих фільварків, за кожну новороджену дитину своїх підлеглих наділював особливими привілеями та давав матеріяльні користі. Матеріяльні недостатки та низька національна свідомість селян сприяла цій польонізаційній акції. Вони не лише своїх дітей хрестили в латинському обряді, але й самі туди переходили. Так з українських родин Кекішів чи Фінків, ставали поляки. Звичайно вони не знали ні польської мови, ні звичаїв. До Другої світової війни більшість населення Маловодів розмовляли між собою по-українському.

Хоч довкруги села є родючий чорнозер, в селі було більше біднішого населення. Вони заробляли на свій прожиток у місцевих фільварках та в багатих присілках Кадовбах і Вигоді.

В Першій світовій війні село було знищене. Головно тоді, коли фронт стояв над Стрипою. В Маловодах стояв II-гий курінь УССів. На одному фільварку приміщувалася деякий час Пресова Кватира УСС. В одному з видань "Червоної Калини" була згадка, що пісня "Хлопці алярм" зродилася на фільварку в Маловодах.

По Першій світовій війні Маловоди були своєрідним польським осередком. Там діяли польські суспільно-громадські організації, зокрема озброєний в пальну зброю "Стшелец". Польська державна поліція часто вербувала "Стшельців" як допоміжну силу при перешкодженні в зеленосвяточних Богослуженнях на стрілецькій могилі в Вівсю, в часі виборів до сойму, чи взагалі щоб слідукали за суспільною працею українців в сусідніх селах.

В роках совєтської окупації 1939-41 Маловоди були сільрадою, до якої належали присілки Шкіндерівка і Швайцарія. У 1947 році більшість мешканців Маловодів виселено до Польщі, а на їх місце поселено людей з Лемківщини.

**
*

Ярослав Сиваник

МАРКОВА

Село Маркова розташоване по обох берегах Золотої Липи, що пливе з півночі на південь. Зі селом Маркова сусідують — із півдня — село Завадівка, а з півночі — село Затурин.

Назва Маркова походить від імені Марко. Згідно з переказом, давно, ще за панщини, за селом була гребля і панський став. Цього ставу, в якому було багато риби, доглядав ставничий, що звався Марко, і від цього імені, нібито, і пішла назва села "Маркова". З часом воду зі ставу спустили, а гребля стоїть ще й досі. За польської влади Маркова належала до повітового міста Підгайці.

Розміром Маркова належала до середніх сіл повіту. 1861 року в Маркові жило 837 осіб, а двадцять років пізніше село нараховувало вже 980 мешканців, з чого дві третини були українці, а одна третина — поляки. Найбільший приріст населення виказує статистика з 1910 року, коли в селі жило 1290 осіб. В наслідок воєнних подій, Маркова зменшилося, так що перепис з 1921 року подає вже лише 1047 мешканців. За десять років, 1931 року, село знову збільшилось. В 280-х хатах мешкало 1169 осіб.

Посередині села стояла церква Покрови Пресвятої Богородиці, що мала гарні, великі бані. Під час Першої світової війни церкву частинно знищило австрійське військо, що добивалось до російської військової частини, яка сховалася в церкві. Після війни її відновлено. В східній частині будови стояв величавий престіл. Стіни — прибрані гарними великими образами, навколо яких пишалися взірцево вишиті рушники. Доповнюючи прикраси, стояли великі "Царські ворота" з позолоченою різьбою. 1960 року церква несподівано і загадково згоріла.

До марківської парафії належали два сусідні села — Затурин і Завадівка, тому що там не було ні церков, ні священиків.

Парохом у Маркові довгий час був о. Михайло Щуровський, а перед ним — о. Судомора і о. Вінницький. Отця Щуровського поважали і свої, і чужі. Не раз після Вечірні, він разом з громадою ішов до читальні "Просвіти" на Шевченківський вечір, концерт, виставу, чи на іншу імпрезу.

До 1939 року в селі була чотириклясна державна школа, а мовою навчання була польська. Одну годину денно приділяли українській мові. Учителями були Михайло Чернюк, учителька Дирувна, учитель Лясота, а пізніше — учитель Веселовський. Учителі-поляки

строго слідкували, щоб до школи не приносили української літератури. Автор цього опису в дитинстві залюбки читав книжки з козацької доби та інші, отож одну таку книжку приніс до школи. На лихо учитель помітив, тож за кару довелось цілу годину відсиджувати "по школі". 1939 року, в час приходу большевиків, школа була не чинна, аж з початком 1940 року прибула учителька зі східньої України — Марія Гринів, що викладала українською мовою і вчила російську.

Церква в селі Маркова. Попереду о. М. Щуровський, парох з найближчою родиною.

Кляси були від 1-ої до 4-ої, а хто бажав, відвідувати школу, мусів іти до Підгаєць, чи до іншого міста. 1934 року учительський семінар в Бережанах з нашого села закінчила лише Марія Сиваник, а вийшовши заміж, учителювала в Савалусках, біля Монастириськ.

Культурно-освітнє життя спочатку розвивалось поволі, одначе, в процесі роботи, поступово поліпшувалося. Т-во "Просвіта" в селі

заснювано було 1895 року, а основоположниками його були о. Михайло Щуровський, Василь Швидкий, Йосиф Сиваник, Петро Метанчук, Петро Дідурик, Михайло Сараб, Микола Симак та Михайло Клюба. Дім Просвіти селяни збудували своїми руками аж у 1928 році, відчувши велику потребу такого центру. До того часу люди сходилися по приватних домах. Вистави, які особливо після Першої світової війни були дуже поширені, відбувалися в просторій, підготовленій для цього, стодолі. У проводі були старші й молодші селяни, які виказували здібності бути провідними. При читальні "Просвіти" існував мішаний хор, що давав концерти, а в неділі й свята співав святу літургію в церкві. В селі існував також аматорський театральний гурток, який підготовляв національні свята, вистави, вертепи, тощо. Тут багато праці вкладали Василь Шеремета, Микола Сабада, інж. Роман Щуровський та інші. 1935 року було відзначено сорокліття існування Т-ва "Просвіта", з нагоди чого повище згаданим основопожникам було вручено почесні грамоти. Крім "Просвіти", в селі існувала кооператива, якій дали назву "Липа", мабуть від ріки Золота Липа. Одначе, не маючи твердих основ, вона довго не проіснувала. Після Першої світової війни кооператива відновила свою діяльність, її назвали "Будучність". Першим її головою був Степан Чернюк. На початку вона містилася в селянській хаті, а пізніше збудували серед села новий кооперативний будинок, що стоїть там і досьогодні. Товар до кооперативи доставляли з Підгаєцького Повітового Союзу Українських Кооператив. Справником довгий час був Василь Метанчук (Панєнка), а крамарями, по черзі, Петро Кварценюк, Григорій Кварценюк і Степан Королевич (Кацабай). 1905 року засновано Товариство "Січ". Засновниками його були Ізидор Сиваник (поляг 1918 року в бою за Львів), Ізидор Гладкий, Іван Колісник, Йосиф Воробець, та інші. Т-во "Січ" проіснувало до 1915 року. Товариства, що існували від 1925 року були: Т-во "Сокіл", Рідна Школа, Союз Українок і Сільський Господар.

З економічного погляду, село Маркова було, до певної міри, самовистачальним. За селом, під горою, випалювали вапно, а камінь брали з вершин Хмільної гори, де в одному місці була широко розроблена скеля. Під тією ж горою селяни брали глину, що була дуже клейка і добре надавалася для ліплення хат та іншого вжитку в господарстві. Побіч копальні глини випалювали цеглу. Поодалік починався густий державний ліс, в якому селяни своєю працею заробляли паливо для себе, та ще й продавали іншим, що приїздили з дальших околиць, наприклад — з-за Мозолівки. Тих називали полянами, бо лісу в них не було. Дерево на паливо, чи як будівельний матеріял, продавали за готівку, або міняли за збіжжя. В тому лісі під горою від початку 1944 року Українська Повстанська Армія мала бункери зі зброєю та іншими боєвими запасами. Була в селі вигода із меленням

муки, бо працювали аж чотири водяні млини. Крім кооперативи, були відчинені ще дві приватні крамниці, що належали Гнатові Сиванику й Павлові Сиванику. Існувало також "Кулко рольніче", в якому торгували самі лише поляки. 1932 року зі Львова приїхав до села інструктор, на ймення Ярослав Булка. Він провадив курси — гарбарський, шевського крою, кушнірства. Крім того, він був добрим інструктором народніх танків. В селі була трубна й скрипкова оркестра. Вона грала по фестинах та з інших нагод, а найчастіше — на весіллях. Їх залюбки кликали "музиками". Інколи члени оркестри жартома нарікали, що їх не називають людьми, лиш музиками, тобто, не кажуть "ось там поїхали люди", а "ось там поїхали музики!"

Були кравці, шевці, столярі та інші ремісники, вдоволені й горді зі своєї професії, якою заробляли собі на прожиток. Ткачів, що ткали полотно, в селі було з десять. Тонше полотно селяни вживали на сорочки, а з грубшого шили верети та інші речі хатньої потреби. А як дочка виходила заміж, їй давали звої полотна, як частину приданого.

Ніколи не забуду, як в олійнях "били" олію. А було в селі дві олійні. Бувши ще малим, я дуже хотів побачити як то "б'ють" оту олію. Мені деякі старші казали, що хто заходить до олійні вперше, мусить цілувати стару бабу, що, засмарована, сидить під стіною. І я вірив цьому, аж доки сам перекопався, що то був жарт. Олію били з конопляного сім'я (або зерна), якого мали дуже багато, а свіжий запах розходився в повітрі, як аромат.

Було і дві кузні, без яких село не могло б провадити як слід господарства. Там і коні, і вози кували, плуги гострили, та багато інших робіт, потрібних в господарстві, виконували.

До Першої світової війни війтом у селі, протягом двадцяти років, був Михайло Яворський, а під час війни — Петро Метанчук. У 20-х і 30-х роках війтами були Залєцкий і Теофіль Соботкевич. Під час першої большевицької окупації 1939-1941 років головою сільради був Микола Королевич, а в час німецької окупації війтом села, по черзі, були Володимир Сиваник і Антін Колісник. Недалеко школи стояла корчма, яку утримувала одна жидівська родина. Після Першої світової війни корчма перетворилася в крамничку, але і з неї не було доходу. Лише ланка землі, що жиди мали у "діброві", утримувала їх при житті. З часом жиди виїхали до Станиславова.

1935 року за націоналіізм поляки арештували Павла Симака і ще одну особу та вивезли її до Свєнто Кшиской тюрми; там вони просиділи чотири роки. Пригадується, як сьогодні, на весні 1939 року, в часі боїв на Закарпатській Україні проти мадярів, у нашій Читальні було велике, сильне радіо, через яке ми отримували вістки про хід боїв. Та польська влада Читальню замкнула і тоді, щоб дістатися до радіо, доводилося потайки залазити до приміщення через вікно.

З першим приходом большевиків у Західню Україну в роках 39-41 на Сибір вивезли зі села шість родин. Також накладено було велику квоту здачі зерна, бараболі, м'яса, яєць, і те все вивозили в район Монастириська, а звідти — в Москву. На церкву теж наклали великий податок, так що вірні стягалися з останнього, щоб заплатити, бо інакше загрожувало замкнення церкви.

В роках німецької окупації (1941-1944) нова влада висилала спеціяльні "команди", що перевіряли господарства і призначали кількість зерна, бараболі, м'яса та іншого, на здачу. Траплялося, що господар не міг вчасно доставити наложеної квоти, тоді "команда" приїздила ще раз, і забирала багато більше, ніж було призначено, часто загрібала просто все, що потрапляло під руку.

Ще за часів польського урядування біля Маркови був фільварок. Управителем на ньому був Красуцкий, а опісля — Налепа. Орної землі фільварок посілав понад 200 моргів, а лісу було багато більше, разом біля 1,200 моргів. Таку саму кількість землі мали усі селяни разом. Лісами в околиці Маркови заряджував лісничий — Фучик. Таких, як він поляки хвалили, мовляв, це бувші колишні "обороньци Львова" (оборонці Львова) і їм належиться добра посада. Надгайовим довгий час був українець — Михайло. Канюка. З приходом большевиків 1939 року, майно фільварку розподілено поміж так зв. бідянків. В той час були намагання створити колгосп, одначе навіть бідніші селяни отягалися. Багатші, так зв. "середняки й кулаки" і так не мали нічого до говорення. Аж з поверненням большевиків 44 року, усі землі забрали "добровільно" до колгоспу. Зараз колгосп, під назвою "Комсомолець", творять три села — Маркова, Завадівка та Коржова. Головою колгоспу є Омелян Галушка.

**
*

Р. М.

МИХАЙЛІВКА

Михайлівка належить до новішого типу поселень Підгаєччини. 1787 року Михайлівка нараховувала тільки 34 хати. Найбільшого розвитку село досягло в дев'ятнадцятому сторіччі. Виказ голосуючих з 1861 року зазначає, що в Михайлівці жили 362 особи. До 1910 року число мешканців зросло до 649, а 1931 року село мало 786 осіб, що жили в 149 хатах. Перепис населення з 1943 року показує, що в Михайлівці мешкало 990 осіб, з них — 867 українців і 123 поляки.

Селяни Михайлівки були середньо-заможні. Поселені серед доброго орного поля, вони вміло використовували багатство землі.

Варто згадати, що вже в другій половині 19-го сторіччя був у Михайлівці дитячий садок, яким опікувалися монахині. Цей садочок, заснований стараннями кн. Марцеліни Чарторийської, мав дуже добрий моральний вплив на село і спричинився до культурно-громадського розвитку Михайлівки.

Суспільно-громадське життя Михайлівки почало розвиватися ще до Першої світової війни. Доказом свідомости мешканців Михайлівки була їх участь у Визвольних Змаганнях. З поміж кількадесяти вояків УГА найбільше позначався поручник Михайло Ґой. Після встановлення української влади в Підгайцях він став заступником коменданта міста, що ним в той час був Микола Галій.

В роках між обома світовими війнами Михайлівка належала до свідомих сіл повіту. Вона видала кількох інтелігентів, які занимали важливіші позиції в українському суспільнім житті.

В роках совєтської окупації 1939-41 в Михайлівці арештовано кількох громадських діячів. Вони вже до села не повернулися.

**
*

Василь Лагошняк

МОЗОЛІВКА

Про заснування Мозолівки з давніх переказів довідуємось таке: де тепер знаходиться село, був колись степ, а далі на захід тягнулася лісова смуга. В 16-му сторіччі один з польських королів, в котрого війську воювало багато українських козаків, подарував ці землі своєму воєводі козацького роду, Мозілеві. Той заслужений воєвода завів на ці степи своїх підданих, побудував для них хати і так постало з часом село, яке він назвав своїм іменем — "Мозолівка".

Перший в селі дідич, що про нього залишилася свіжа пам'ять і його мешканці села добре пригадують, називався Криштофович і він жив у селі до 1905-го року. Далі він зайшов у великі довги і був примушений продати свій фільварок. Одну частину землі відкупив українець Кальба, що походив із Збаражчини, іншу частину купив поляк Каспшик. Потім дідич Кальба частину закупленої землі відпродав своїм землякам із Збаражчини, які поселились хуторами один кілометр від села і той присілок потім назвали "Весела Гора".

Мозолівка належала до середніх сіл Підгаєччини. Перші точні дані з 1785 року вказують, що поселення складалося з 67 дворів. В 1803-му році в Мозолівці мешкали 74 родини, разом 423 душі. Поступово село збільшувалось до 1861 року: в тому році Мозолівка на-

раховувала 787 мешканців. Найбільшого приросту населення та економічного розвитку зазнало село між 1861 і 1931 роками. За статистикою з 1931-го року Мозолівка нарахувала тоді 279 дворів, в яких мешкало 1298 душ. Під час Другої світової війни село зазнало великих людських втрат. В 1972 році нараховувало Мозолівка 696 мешканців.

Населення майже всеціло було українським за вийнятком кількох латинників, але й вони асимілювалися і їхні діти вже почувалися українцями. Господарства були у 90% малоземельні (по 1-3 моргів поля). Люди заробляли на прожиток у фільварках (за мінімальну винагороду), та при збиранні тютюну для фабрики в Монастириськах. Промисловости в селі майже не було жадної. Ще до Першої світової війни заможний господар Пайташ побудував моторовий млин, що молов заледве кілька років і скоро був закритий. В 30-тих роках селяни виробляли дахівку для покриття будинків та випалювали цеглу.

Спочатку в Мозолівці не було своєї церкви і люди ходили до церкви в с. Гниловоди, що віддалене 2 км. від нашого села. Там була матірна церква, а священиком в той час був о. Мандичевський. Щойно в 1888 році мешканці Мозолівки збудували свій власний храм. Мозолівка мала свій громадський ліс, одержаний від дідички зараз по скасуванні панщини. В селі було створено громадський будівельний комітет, який вирішив будувати церкву з власного лісу. Зрубувано старі грубезні дуби, люди громадно привозили їх до села, різали пилами на дошки-бруси відповідної довжини і товщини. Коли матеріял був заготовлений, винайнято майстрів-будівничих, які при допомозі місцевих помічників збудували чудову церкву в українсько-візантійському стилі. Щоб можна було розмалювати церкву в середині, кожна господиня подарувала звій саморобленого полотна, цим полотном було оббито нутро церкви, тобто приклеєно полотно на дубові дошки, а тоді спроваджено зі Львова українських малярів, які розмалювали церкву. Прекрасний різьблений іконостас та великий павук-свічник спроваджено зі Львова. Під час Першої світової війни церква не була знищена тільки пошкоджена. Гарматнє стрільно попало в головну копулу і влетіло до середини, але, на велике щастя, не експлодувало. Люди обережно винесли стрільно і закопали в землю, а копулу направили і вдячні були Богові, що охоронив їм дім молитви від знищення.

Першим нашим парохом був о. Василь Томович, прекрасний, як на ті часи, адміністратор, підприємчевий, рухливий, на жаль — завзятий русофіл і це може найбільш негативно відбилося на культурному розвитку села. Треба згадати, що в ті часи багато з нашого духовенства було збаламучених царським москвофільством і за те під час Першої світової війни дуже потерпіли. Бо це використали наші вороги, мадяри і поляки, що служили в австрійській армії, і багато декого з наших священиків та й світських людей під закидом шпи-

гунства в користь Москви, або розстріяли, або запроторили до концентраційного табору в Талергофі.

В 1922 році о. Василя Томовича перенесли до Львова, а на його місце Митрополит А. Шептицький призначив о. Йосифа Кміцикевича. Треба ствердити, що спочатку о. Кміцикевич брав дуже активну участь в культурно-громадському житті села. За його почином село збудувало нову гарну дзвінницю, яку з фронту розмалювали та прикрасили золотистим тризубом на голубому тлі. В тому часі громада відлила найбільший церковний дзвін, на котрий люди пожертвували всі срібні монети, які хто мав. Деякий час о. Кміцикевич був навіть головою читальні, шанований всією громадою. Та в пізніших роках між громадою і священиком настали непорозуміння, а то й ворожнеча. Причина була в тому, що наш отець парох зачав приятелювати з директором школи в Гниловодах, україножером Щепанським та з іншими поляками, що привело восени 1930-го року до дуже неприємного випадку, а саме до обкидання камінням о. Кміцикевича, коли він вертався з гостини в дідича-поляка Каспшика. Потім виявилось, що це зробили члени УВО, які декілька разів перестерігали о. Кміцикевича, щоб не заводив дружби з україножерами.

Учні 5-тої кляси народної школи в Мозолівці 1936 рону. По середині: О. Содомора — учителька, о. Й. Кміценевич. парох, Т. Солодуха — директор.

В 1937 році о. Кміцикевич відійшов до села Полюхова коло Львова, а на його місце прийшов молодий, енергійний душпастир, о. Андрій Трач. Це був уже нового випуску священик-патріот, який зумів дуже швидко нав'язати контакт з громадою та взяв активну

участь в громадському житті села. Він душпастирював у Мозолівці аж до 1945 року, тобто до другої совєтської окупації. Тоді він тихенько зник із села і непомітно переїхав в іншу область. Ще 5 років люди молились в церкві без священика. Дяк Ліщинецький співав церковні пісні, читав псальми, аж врешті совєтська влада закрила церкву в 1950 році.

Першим сталим дяком в селі був Ілярій Каськів, заможний і свідомий селянин. Йому допомогали у відправах так звані "підреєнти" Степан Фірман і Теодор Пастенак. Степан Фірман мешкав біля церкви і з молодих літ аж до смерти був церковним старшим братом (паламарем). В пізніших роках став дяком Андрій Ґах, що мав гарний другий тенор і закінчив дяківську школу, значить був дяк професійний. В 1936 році став дяком у Мозолівці Іван Ліщинецький, з роду обдарований Богом чудовим батитоном, мав прекрасний слух і був добрим диригентом. За його дяківства при церкві постав дуже добрий міщаний хор молоді, а тоді Богослуження перемінялися в церковні концерти. При церкві працювали чоловічі і жіночі Братства, для молоді було зорганізовано Марійську Дружину. До нашої парохії належала церква в Гниловодах, куди наш парох що-другу неділю виїжджав відправляти Богослуження. Церква в Мозолівці називалася св. Покрови і щороку 14-го жовтня в нас відбувалося велике храмове свято.

Мозолівка, як і багато інших сіл в Галичині, довгий час не мала навіть початкової школи. Люди були неграмотні і малосвідомі. Єдина церква держала людей при своїй вірі і національності. До 1901 року була приходська школа при церкві, де в зимових місяцях дяк навчав грамоти — писати і читати, але ця школа не була обов'язкова і мало дітей з неї користало.

Щойно в 1901-му році в селі відкрили нормальну двоклясову школу. Першим учителем в цій школі був Теодор Ороневич. Після нього до 1914-го року учителював Вавро Гайдукевич. Під час Першої світової війни школа була закрита з причини так званої фронтової полоси. Під час воєнних діянь будинок школи був знищений, а в 1918 році, за уряду Української Народної Республіки, школу було приміщено в громадському будинку, коло дяківки. Управителем школи був призначений Дмитро Литвин, а пізніше ще прислали учительку Антоніну Тузяківну.

В 1929 році Дмитра Литвина перенесли до села Заставець, а до Мозолівки прийшов Теодор Солодуха. Наше село мало щастя, що дістало на управителя школи людину, яка протягом 16ти років своєї наполегливої та невтомної праці піднесла рівень навчання в селі до одного з перших в повіті. З перших днів новий управитель старався охопити навчання усіх дітей в шкільному віці і своїм тактом та ро-

зумними порадами переконував батьків, щоб обов'язково посилали дітей в школу, бо наука "нікого в ліс не заведе".

В 1930-му році з ініціятиви управителя громада вирішила збудувати нову школу поскільки попередній шкільний дім був уже затісний. Село постановило будувати школу за власні кошти, тим більше, що повітова польська адміністрація не хотіла і слухати про будову школи за державні кошти в такому чисто українському селі, як Мозолівка. Багато допоміг в цій справі місцевий війт-українець Прокіп Балдис, який виєднав дозвіл на будову ніби-то громадського дому, що його потім громадська рада передала на школу. З місцевих свідомих селян, крім війта, до будівельного комітету належали: Микола Лагошняк, Михайло Цяпа, Семен Томашівський, Омелян Костик, Клим Гундич та інші.

На початку 1934-го шкільного року навчання вже відбувалося в новій школі, а будинок старої школи відпущено для читальні і кооперативи. В тому ж році на місце Антоніни Тузяківної, шкільні власті прислали до села учительку-польку Ядвігу Сухацьку. В навчальному році 1935-36 було створено п'яту клясу і тоді призначили для школи третю учительку — Олену Содомору,українку і свідому патріотку. В р. 1936-37 зорганізовано було шосту клясу і тоді до школи призначено ще одну учительську силу, Станіславу Дорожинську.

Коли большевики окупували Західно-українські землі, а з ними і Підгаєччину, в нашому селі створено 8-клясову неповно-середню школу. Її управителем був далі Теодор Солодуха,а учителями: Теодозій Балдис, Наталка Солодуха, Ігор Кальба (тільки напочатку року), Теодозій Цяпа, Олена Содомора та прислана з східних областей учителька Марія Швець.

В 1930-му році Т. Солодуха задумав вислати декількох селянських хлопців до гімназії. Сам підшукав таких здібних дітей і переконав батьків, щоб погодилися післати їх до середної школи, сам без жадної винагороди підготовив їх до вступного іспиту, і в 1930-му році такі хлопці були прийняті до гімназії: Ярослав Лагошняк, Теодозій Цяпа, Михайло Цяпа, Іван Ліщинецький, Зенко Фірман і Теодозій Балдис. До вибуху Другої світової війни в 1939 році 22 учні з Мозолівки відвідували гімназії в Бережанах, Рогатині, Коломиї і у Львові. На університетських студіях перед вибухом тієї війни Мозолівка мала 11 студентів на різних факультетах. В роках від 1939 до 1941 за большевицької окупації число середнєшкільників набагато зросло, а за німецької окупації Мозолівка начисляла 54-ох середнєшкільників.

В Мозолівці засновано кооперативу в 1925 році. До того часу в селі існувала церковна крамниця, також мали дві споживчі крамниці жиди, а жид Надлєр тримав до 1921 року коршму. Першим головою Надзірної ради Кооперативи "Зоря" обрано Василя Ганчара, а справником був Микола Лагошняк. Членами кооперативи були

в більшості молодші господарі, а в церковній крамниці купували старші газди і члени церковного Братства, яких молоді прозивали "церковниками". На цьому тлі приходило нераз до конфліктів, непорозумінь. Аж зимою 1930-го року, під час звітніх зборів кооперативи, присутній на тих зборах управитель школи Солодуха щасливо довів до замирення між двома "партіями" і тоді проголосовано, щоб церковну крамницю з'єднати з кооперативою і створити дві кооперативні крамниці — головну і філію. По деякому часі дві жидівські крамниці закрилися, бо не мали покупців.

Під час пацифікації кооператива в нашому селі була так знищена, що мусіла закритися. Це дуже далося в знаки людям, що за кожною дрібницею мусіли їхати до Підгаєць. Стероризовані пацифікацією члени, не відважувались відкривати кооператив. Тоді управитель школи Солодуха удався особисто до Повітового Союзу Кооператив і поставив вимогу відкрити кооперативу. Однієї неділі скликано збори членів, приїхали представники Повітового Союзу і кооперативу пущено в рух. Головою Надзірної ради вибрано активного в громадському житті дідича Кондрата Кальбу, а справником Миколу Лагошняка. Управитель Солодуха був довгі роки дорадником Управи і Надзірної Ради. Крім кооперативи "Зоря" з її двома крамницями, в селі було ще в різні роки декілька приватних українських крамниць, але кооператива таки найкраще розвивалася.

Молочарню засновано в нас в 1931 році. Вона зразу приміщувалась у винаймленій хаті поки її не перенесли в 1936-му році до Народного Дому, в будинку старої школи. В нас лише брав молочар пробку молюка і відганяв на машині сметану, яку того самого дня відвозили до Гайворонки, де були машини, що виробляли масло. Працівницею молочарні була аж до вибуху Другої світової війни Анна Пуласька.

Читальню "Просвіти" засновано в Мозолівці ще в 1910-му році. Першим головою читальні був Добровський з "Веселої Гори". При "Просвіті" згодом був зорганізований кружок "Сільського Господара", кружок "Рідної Школи" та відділ "Союзу Українок", існував мішаний хор, драматичний гурток, спортово-руханковий гурток, була своя бібліотека та гурток самоосвіти. Всі ці установи не могли успішно розвиватися, бо не мали свого приміщення й тулилися по чужих кутах. До 1934 року наша читальня "Просвіти" приміщувалась у винаймленій хаті, а вистави, концерти та різного роду імпрези відбувалися в старому млині Івана Ліщинецького, де була імпровізована сцена і заля для глядачів. В цьому млині всякі імпрези могли відбуватися тільки весною чи літом, але ніколи зимою, бо згадане приміщення не мало огрівання.

Коли в 1938 році вибрався з села багатий жид Надлер, громада закупила його дім з великою площею і там тоді постав осередок

культурно-освітнього життя села. Ця культурно-освітня праця значно пожвавилась, коли в неї включилися наші гімназисти та студенти, між ними діти дідича Кальби, Пастушенки, та вихованці управителя школи, Теодора Солодухи. Під час літніх та святочних ферій вони підготовляли театральні вистави, доповіді, організували національні свята. В роках 1935-37 при читальні "Просвіти" відбувалися курси для неграмотних під керівництвом Т. Солодухи. На цих курсах наші українські учителі вчили даром і майже цілком зліквідували неграмотність в селі. Коли в 1940 році з Райосвіти прийшло розпорядження ліквідувати неграмотність в Мозолівці, то товариші з району були дуже здивовані, як довідались, що неграмотність у нас зникла ще за "панського гніту".

Треба ствердити об'єктивно, що село Мозолівка ще до Першої світової війни відзначалось доволі великою національною свідомістю. Доказом цього є факт, що до Українських Січових Стрільців зголосилось з нашого села 38 юнаків і чоловіків. Правда, не всі вони могли бути прийняті до УСС-ів, бо австрійська команда зробила строгу перевірку і всіх старших охотників забрала до австрійської армії, а до Легіону пішло тільки 11 юнаків. Коли ж зорганізовано Українську Галицьку Армію, то в її рядах служило з Мозолівки 48 чоловіків.

Тут доцільно згадати, що до 1-ої Дивізії "Галичина" зголосилось з Мозолівки 16 хлопців, а до Другої 67. Багато з них загинуло на полі бою на різних фронтах, дехто попав до совєтського полону, але значна частина врятувалася і живе у вільному світі. До Червоної армії було змобілізовано з нашого села в 1941-му році 115 чоловіків і майже всі вони загинули при відступі або на фронті. Про участь наших земляків в Українській Повстанській Армії може не пора покищо писати. Десятки нашої молоді, членів ОУН, були переслідувані, репресовані і знищені за участь спершу в протипольському, а потім у протисовєтському і протинімецькому підпіллі.

Багато лиха наробила в нашому селі польська пацифікація восени 1930-го року. Польська поліція раннім ранком 28 вересня 1930 року обступила село, а там силою вривалася до хат, виводила зловлених людей і била їх до безтями, нищила хатнє устаткування і господарський реманент. Під таке варварське знищення підпали також дві кооперативні крамниці, читальня "Просвіти" і молочарня. Найбільше потерпіли найсвідоміші селяни, що активно працювали на громадському відтинку. Коло 3-ої години пополудні поліційна банда покинула село і від'їхала на селянських підводах до села Вишнівчик. В ночі члени ОУН у відплату спалили 4 стирти збіжжя в польського дідича Каспшика. Це ще більше розізлило карателів і вони вдруге вернулися до Мозолівки, а тоді хата в хату нищили все та ламали і били всіх, кого тільки могли спіймати, навіть жінок і дітей. Тоді важко побили Троника, Мудрого, Коса, Кальваровського, Івана Фірма-

на, Павла Панькова, Михайла Гончара, Семка Ліщинецького та інших. Хворого старця, Осипа Гальму, стягли з ліжка і так побили, що на другий день помер. На 300 господарств у нашому селі, в пацифікацію знищено 110.

На закінчення цієї інформативної довідки про село Мозолівку, автор висловлює щиру подяку тим односельчанам, які послужили йому порадами, вказівками, матеріялами тощо. Це такі особи: управитель школи, Теодор Солодуха, Орися Лагошняк, Василь Ліщинецький, Михайло Цяпа, Осип Цяпа, Михайло Диґан, Теодозій Ґундич і Володимир Вільницький.

***

Яким Саляк

МУЖИЛІВ

По правій стороні шляху, що веде з Бережан до Підгаєць, тобто з півночі на південь, простягнулося довжиною біля 5 км. село Мужилів. Село лежить над малим потоком, так званим Мужилівка (Брідки), правим допливом Коропця, у віддалі 4 км. на північний захід від Підгаєць.

Забудова села простягається вздовж "вивозу" (долина), що лучиться з низиною Коропця, а ділиться на три дільниці: північна частина так звана "Старий Кут" — найдавніша і становить перший зав'язок села. Друга частина села Мужилова називається "Мохунівка" — назва від першого поселення в тій частині, Мохуна, що його потомки живуть там досьогодні. Третя частина називається "Капелія" (Новий Мужилів) і тягнеться вздовж "вивозу" в сторону Голєндри та Підгаєць.

Походження назви села Мужилова:

За переказом Ольги Климко-Барановської — о. декан Іван Барановський, батько Ольги Климко-Барановської, вичитав у старих церковних записках, що давно, коли татари нападали на Україну, якась частина їх залишилася і поселилася на тому місці, де сьогодні простягається село Мужилів. Ті татари називали себе "Мурзами" ("Мурза" це назва татарського шляхтича), а оселю, де вони поселилися, назвали "Мурзилів". Татари потім зукраїнізувалися, а назва Мурзилів перейшла на Мужилів. Вищезгаданий переказ правдоподібний, бо ще досьогодні є в селі Мужилів кілька родин з татарськими прізвищами, а дехто далі жартома називає Мужилів — "Мурзилів".

Інший варіянт назви села Мужилів походить від волоха Івана Мугили, що перед 600-ма роками прийшов у наші сторони та заложив малу оселю, звану Мугилів. Правдивість того переказу потверджують назви двох височин на мужилівських полях. Височина між Підгайцями, Старим Містом і Мужиловом досьогодні називається "Волоська Гора", а на захід від Старого Міста інша височина називається "Могила". Можна сподіватися, що згаданий переказ має щось спільного з назвою села Мужилова.

Статистика земельної поверхні та громади села Мужилова:

Шематизм з 1841-го року подає, що Мужилівська парафія належала до Зарваницького деканату. Патронка — Текля Владов. Парох — о. Ілля Литвинович, народжений 1785 року, висвячений 1809 року. Число душ у матірній церкві 637 греко-католиків, в дочерній церкві 562 греко-католики. Разом вірних 1199 душ. В селі була парафіяльна школа.

"Словнік Геоґрафічни" подає, що в роках 1880-1900 було тут населення греко-католицького 1559 душ (парафія в Мужилові) і населення римо-католицького 115 душ (парафія в Підгайцях). Громадські ґрунти: 2122 морґи орного поля, 305 моргів сіножатей, 65 моргів пасовищ.

Двірські ґрунти: 1397 моргів орного поля, 160 моргів сіножатей, 63 морґи пасовищ та 2036 моргів лісу.

Міколай Нєдзьвєцкі подає, що в 1896 році громада Мужилів нараховувала 286 господарств, 1600 душ населення, в тому 1371 греко-католик, 225 римо-католиків і 4 жидівського віровизнання.

"Скоровідз ґмін" подає, що в 1921 році громада Мужилів нараховувала 327 господарств, 1953 мешканців. В 1931 році було 437 господарств і 2259 мешканців. В 1933 році загальна поверхня села Мужилова займала 36,09 км.^{2}, в тому 22,25 км.^{2} ужиткової землі, а 18,85 км.^{2} управної землі.

Ліси перед першою і другою світовою війнами належали майже в цілості до польських дідичів. Деякі села мали по кільканадцять гектарів громадського лісу; селяни мали своїх лісів дуже мало Під час Другої світової війни ліси були державні.

В 1941 році до Мужилівського лісництва належало 1987,76 гектарів лісу. Лісничим був Ярослав Косановський, мав одного лісового практиканта, сім гайових і двох помічників. Мужилівське лісництво належало до надлісництва в Завалові, де надлісничим був інж. Марек. Лісничий Ярослав Косановський мешкав на лісничівці в лісі, був любителем гарних коней, ставився до людей прихильно, так що під час його урядування багато людей придбало собі по дешевій ціні матеріялу на будову або дров на опал. Вся лісова служба жила в згоді, як одна родина.

Село Мужилів має дуже добре природнє положення і здоровий клімат. З північно-східньої сторони стоїть гора, височиною 401 метр над поземом моря, що захищає село від північно-східніх вітрів. Мішані листкові та шпилькові ліси захищають село з північно-західньої сторони. З громадської гори добувають камінь для будови фундаментів, а також пісок і глину. З-під громадської гори витікають джерела, що з них майже ціле село має дуже чисту й здорову питну воду. З тих джерел твориться потік, так звана Мужилівка, в якому жінки перуть білизну, білять полотна, восени — мочать коноплі. Близькість лісів корисне для людей, бо з них мають паливо, ягоди, гриби і т. п.

Мужилів лежить 210 метрів понад рівнем моря, на так званому солом'яному Поділлі, що межує з лісисто-гористою околицею Бережанської округи. Ґрунти в Мужилові місцями холодні й підмоклі, зі спадистими горбками, в більшості — чорнозем. Жнива звичаєм починалися на десять днів пізніше, ніж у сусідній Бережанщині. Поля відкриті для східніх і південних вітрів, але при добрій управі урожайні. Крім збіжжя, люди садили тут картоплю, сіяли конюшину на пашу, а на городах судили кукурудзу, фасолю, сіяли коноплі та управляли городину.

В селі був фільварок, що в минулому належав до підгаєцьких маєтків, пізніше власники в ньому часто мінялися. 1566 року власником фільварку в Мужилові був дідич Мартин Каменецький, воєвода подільський ("Акта Ґродзкі", том 2 і 10). Шематизм з 1841 року подає, що в Мужилові у той час була дідичка Текля Владов, після неї, приблизно в 1860 році, фільварок в Мужилові набув Йосиф Бохенський, правдоподібно батько Францішка Бохенського, а коротко перед Другою світовою війною перейшов він у власність зятя Францішка Бохенського, графа Тадея Рея. До Мужилівського фільварку належав менший фільварок Дерениха, за три кілометри на північ від Мужилова, що мав 400 моргів поля. До фільварку належала ґуральня, що крім виробу горілки, приносила великі прибутки власникам фільварку за відпадки — брагу для годівлі худоби.

1917 року москалі заховали в ґуральні амуніцію. У червні того ж року під час відступу перед австрійським військом, не встигаючи забрати амуніцію — підмінували ґуральню. З вечора сказали всім навколишнім мешканцям покинути хати, а вночі ґуральня вилетіла в повітря. При вибуху одне господарство згоріло, одна ґраната впала на мурована церкву, пробила дах і впала до середини, але, на щастя, не вибухнула. В селі по хатах повилітало багато вікон.

Дідич Ф. Бохенський мазурів-колоністів до села не спровадив, а менші хліборобські поля, як Запетрик — 82 морґи, Берізник — 35 моргів, Попів Гай — 30 моргів, і Корчунок — 28 моргів, розділив

поміж українцями. За Польщі Мужилів належав до збірної громади Старе Місто.

1902 року у Східній Галичині вибухнув рільничий страйк проти визиску бідного селянства польськими дідичами, що мали в посіданні більше орної землі, ніж ціле село, а ліси майже в цілості належали до них. Безземельні селяни мусіли працювати в жнива за 12-ий сніп. Тоді й Мужилівська громада прилучилася солідарно до того страйку. Хоч це був час жнив, нарід, під проводом своїх провідників, не вийшов на працю. Великі лани збіжжя посесора Вітляна стояли незібрані. Даремно почалися старостинські доходження й арешти, селяни не заламалися у своїх домаганнях підвишки заробітку. Страйк закінчився перемогою селян-заробітчан, бо посесор погодився на їх мінімальні вимоги. Організатором страйків у Підгаєччині був посол Бачинський. З села Мужилова було заарештовано понад шістдесят осіб, яких австрійська жандармерія гнала пішки до Бережан. Деякі арештовані були босі, між ними — жінка з дитиною.

Рільничий страйк в Мужилові 1902 року. Арештовані мешканці Мужилова на подвір'ю Окружного Суду в Бережанах.

Населення Мужилова в більшості було українським, лише кілька родин було латинського обряду, але всі розмовляли українською мовою. Крім того, перед першою світовою війною, в селі жили чотири жидівські родини, дві з них мали корчми, а дві інші були власниками крамничок з товарами щоденного вжитку. Після Першої світової війни три родини переїхали до Підгаєць, а одна родина, що мала крамничку, залишилася в селі аж до приходу німців.

Мешканці Мужилова займалися головно рільництвом. "Багачів" було яких 40 господарств. Найбагатшими господарями були: Микола Ухач, який мав 120 моргів поля і мешкав три кілометри від села в так званих Керничках. Другий був Симеон Кулинич, мав 80 моргів

поля і 20 моргів лісу. Найбільше було селян-середняків, менше малоземельних і безземельних, що мали тільки хату й город. Малоземельні й безземельні підробляли собі в багатших господарів або на фільварку. З ремісників були в селі шевці, стельмахи, один слюсар, швачки, ковалі, ткачі, мулярі, два "домашні лікарі", що лікували зіллям: Іван Саляк (син Яцка) — від укусів отруйної гадюки, Павло Щербатий — від скаженини. Також були дві олійні та млин на один камінь на потоці Мужилівка (Брідки).

В Мужилові будували так звані хати-ліплянки з глини, а покривали сніпками з житнього околота. В пізніших часах заможніші господарі будували також мурувані хати з цегли й каменю і покривали їх бляхою або дахівкою. Хата складалася звичайно з двох кімнат, переділених сіньми: одна була більша кімната, а друга менша. Часом у більшій кімнаті була ще одна переділка й ту малу кімнатку називали "ванькир". Перед першою світовою війною в хаті була тільки одна велика піч, в ній варили страви, пекли хліб, сушили зерно до млина, овочі й т. п. Така піч також огрівала хату взимі. Піч мала прибудівку, так звану "грубу", а за "грубою" був ще запічок, дуже тепле місце для спання взимку, для дітей або старих. По Першій світовій війні, крім печі для випікання хліба, мурували ще й менші пічки. В селі багато людей мали свої жорна, щоб у разі потреби змолоти зерна на хліб або гречку — на крупи. Жорна стали у великій пригоді під час Другої світової війни, коли неможливо було змолоти в млині. Дехто мав ще так звану ступу, в якій опихав ячмінь на логазу, пшеницю на кутю, конопляні та льняні крупи на олію та інше.

Одяг в Мужилові перед Першою світовою війною був у більшості свого власного виробу. Господині пряли з конопель і з льону пряжу, намотували на мотовила так звані "мітки", давали до ткачів, а ткачі виробляли полотна, що з них шили сорочки та полотнянки. З пряжі середньої товщини виробляли полотна на штани й простирала, а з грубої пряжі виробляли так звану валовину на міхи та опавки. З льону звичаєм виробляли тонші полотна, ніж з конопель. Дехто носив одяг із фабричного матеріялу, так званого цайгу.

Чоботи робили з юхту, з довгими халявами. Жінки та дівчата носили гарні чобітки з морщеними халявами.

Жінки одягалися в блюзки з фабричного матеріялу, так званої "польки", в рясні різнокольорові спідниці, а на головах носили "шальонові" хустки. Влітку переважно ходили босі.

Зимою жінки й чоловіки вдягалися у білі кожухи, також в опанчі або бунди, які шили зі сукна, вибиваного з овечої вовни. З такого ж сукна шили так звані "холошні", які взимку вдягали поверх штанів. Після Першої світової війни почали селяни переходити на міський одяг.

1903 року, щойно почалися жнива, як випав у Мужилові великий град. Хто нажав собі копу чи дві жита, той мав на насіння, а що було на пні, все град побив, поломав, так що багато людей переорювали побите збіжжя й сіяли гречку, яка до осени ще дозріла. Тоді в селі був голодний рік, бо навіть картопля не вродила. Град ішов величиною курячого яйця або й більший. У селі повибивав вікна, побив багато домашньої й дикої птиці, а декому, хто був на відкритому полі, набив на голові гулі.

Назви двірських і громадських піль у Мужилові:

Двірські: "Волоська Гора" і "Глинкова Рутка".

Громадські: "За Кам'яним Хрестом", "На Теляцькій Дорозі", "Під Гуниськами", "Мочульки", "Ковбасина", "Вопак", "На Капелянськім", "Корчунок", "Запетрик", "Сіножаті", "Варгорів".

Назви вулиць у Мужилові: Горішня, Долішня, Загороди, Бабухівка, Мохунівка, Паланичкова, й інші.

Назви криниць у Мужилові: "Вересівка", "Кам'янка", "Савчиха", "Під Райом".

Зі старих родів у Мужилові були: Красновські, Медицькі, Кулиничі, Широкі, Мохуни, Романкові, Саляки, Гори, Куйбіди, Дичковські, Солярі, Щербаті, Білики, Бачинські, Ярові, Думи, Шкірки й інші.

В селі було кілька родин з прізвищами, що вказують на їх татарське походження, як Чемерис, Магута, Чибрас...

У селі було 36 придорожніх хрестів.

Шкільництво:

Після першого розподілу Польщі 1772 року, Австрія зайняла територію Галичини, а маси українського населення прийняли вістку про прихід Австрії з радістю, бо сподівалися, що гіршої неволі, як польська, не буде. Пізніше події ствердили, що радість не була безпідставна, бо австрійський цісар Йосиф II, син Марії Терези, не тільки звільнив селян від панського суду й обмежив панщину, але також на його розпорядження єпископ Михайло Білянський (1790-1798) та митрополит Антін Ангелевич (1806-1814) наказали духовенству закладати парафіяльні школи, а парафіяльні дяки мали вчити селян грамоти. Такі парафіяльні школи діяли аж до 1866 року. Після того австрійський шкільний закон замінив парафіяльні школи на державні народні, та завів обов'язкове навчання. На місце дяко-учителя прийшов народний учитель, що був на державній платні, а парафіяльні школи перестали існувати.

Перед Першою світовою війною шкільний будинок, досить уже старий, стояв посередині села: по одній стороні була кляса для навчання дітей, а по другій — помешкання для учителів. В Мужилові, згідно з Шематизмом 1841 року, була парафіяльна школа, а в 1896 році, як подає М. Нєдзьвецкі, була вже народна одноклясова школа.

1908 року: Школа двоклясова. Учителі — Марія Кляйнберґер та Ольга Кучма.

1930 року: Школа триклясова. Учителі — Микола Фіголь, директор, Стефан Незгода, Ядвига Яскотівна, Стефанія Фединякова, Корнелія Дудиківна, Біликова й інші.

1939 року: 7-клясова школа. Микола Фіголь, директор, учителі — Соня Гаєнко, Володимир Дідурик, Володимир Леник, Міхновська й інші.

1941 року: Чотириклясова школа з українською мовою навчання. Управитель школи — Борис Мушкевич, учителі — Головінська Марія й інші.

Навчання відбувалося у старій школі при потоці, в новому будинку під горою та в будинку читальні, біля кооперативи.

Під час Визвольних Змагань багато мужилівської молоді вступило до УСС і УГА.

В 1914 році до Українських Січових Стрільців вступили: Д-р Іван Романків, Петро Кулинич, Олекса Шумний, Василь Печений, Гринько Мохун, Романків, Олекса Солонина, Петро Жабак та інші.

До Української Галицької Армії вступили: о. Михайло Кулинич — хорунжий при Начальній Команді, Петро Красновський — теолог (не вернувся), Василь Широкий (не вернувся), Іван Кулинич, Йосиф Андроняк, Василь Дума та багато інших.

Читальня "Просвіти".

Читальня "Просвіти" була заснована в Мужилові 1900 року. Активну участь у її заснуванні брали суддя Кордуба і Гнат Соляр. Не маючи власного дому, вона містилася спершу в господаря Кирила Думи. Спочатку була не дуже активна, але вже перед Першою світовою війною, при допомозі учнів середніх шкіл, стала більш діяльною. При читальні зорганізовано мішаний хор, який співав під час Богослужб, а також дав кілька концертів. Першу виставу "Сонце Руїни" поставили учні середніх шкіл 1912 року під час літніх вакацій у бойківні за фільварком. Під час Першої світової війни читальня "Просвіти" не діяла. Після війни засновано при читальні Товариство "Сокіл", першим головою якого був Іван Саляк. Пізніше перебрав головування Олекса Солонина.

Товариство "Сокіл" зорганізувало в 1929 році духову оркестру, що на Різдво ходила грати колядки, грала теж на фестинах, а в потребі і на похоронах. Пізніше Товариство "Сокіл" з наказу польської влади було розв'язане, натомість заснувалося товариство "Сторожа Пожарна", де продовжували працю "Сокола". 1928 року зорганізовано при читальні "Просвіти" аматорський театральний гурток, який час від часу влаштовував вистави, як "Невольник", "Степовий Гість", "На Ясні Зорі", та інші. При читальні "Просвіти" був зорганізова-

ний самоосвітний гурток. Головою читальні в той час був Михайло Щербатий, секретарем Микола Мохун, потім Василь Гора, скарбником Михайло Лучка.

Мішаний хор при чит. т-ва "Просвіта" в Мужилові 1933 року. У другому ряді посередині М. Бугай — диригент.

Згодом основано кружок "Рідна Школа" та "Сільський Господар", ще пізніше відділ "Союзу Українок". Згадані установи часто влаштовували різні курси, як: городничий, куховарський, під проводом пані Головінської та інші.

Найбільше відчувався у селі брак театральної залі для вистав, але в тому допоміг Гнат Соляр, тодішній війт. Він побудував на громадській площі велику будівлю, де приміщено пожежний виряд. Війт дуже радо дозволяв вживати її на театральні вистави.

Культурно-освітнє життя розвивалося успішно. Нові члени вписувалися до читальні "Просвіти", яка одначе не мала власного приміщення. Тоді управа читальні скликала загальні сходини членів, які ухвалили купити громадську площу під будову Народного Дому. Вибрана площа була дуже гарна, посередині села, мала добре і легко доступне положення. Громадські радні на чолі з війтом — Гнатом Соляром погодилися цю площу продати, та на жаль, підгаєцьке старосство не дозволило громаді продати її під будову Народного Дому. За порадою війта Соляра товариство "Просвіта" купило іншу, також добру площу, під будову молочарні та кооперативи. На тій площі громада спільними силами побудувала в 1929 році кооперативу, роз-

міром 12 на 12 метрів, при якій був також збірний пункт молока. Основником і головою кооперативи був Гаврило Романків. В 1936 році добудовано до кооперативи Народний Дім, 22 метри довжини і 12 метрів ширини, мурований з каменя, покритий бляхою. В Народному Домі примістилася читальня "Просвіти" і була велика театральна заля. Недалеко Народного Дому висипано в 1941 році могилу "Борцям за волю України".

До села приходили такі українські часописи: "Народна Справа", "Новий Час", "Наш Прапор", "Діло", "Неділя", "Дзвіночок", "Комар" і "Місіонар". Першими передплатниками були Роман Саляк та Михайло Куйбіда. В селі була велика церковна бібліотека.

1930 року польська пацифікація не минула й села Мужилова. Приїхали до села польська поліція та улани, що перевели пацифікацію. Багато наших селян потерпіло тоді від тяжких побоїв. Найбільше був побитий голова кооперативи, Гаврило Романків, також Василь Мохун, що через кілька днів від побоїв помер. Польська поліція і військо також понищило багато селянського майна, з кооперативи забрали всі товари і все понищили.

В 1939 році, перед війною, потерпіли від тяжких побоїв, нанесених поляками, Володимир Дідурик, Василь Баран, Павло Соляр, Василь Ґора та Іван Ґора. Їх закованими відставлено на поліцію до Підгаєць.

Церква.

В Мужилові були дві церкви. Матірна церква Пресвятої Богородиці стояла на "Капелії" (Новий Мужилів). Біля неї були парафіяльні будинки і, як подають церковні записи з 1896 року, мала приблизно 300 років. Церква була дерев'яна, дерево тесане сокирами, крита ґонтами, а всередині дуже гарно розмальована. Мала також пізніше добудівки. Побіч церкви стояла дзвіниця з п'ятьма дзвонами і дуже старий мурований гробівець, де ховали колись дідичів. Тут був старий цвинтар. Друга церква, дочерна, Св. Покрови, мурована з каменю, гарна та велика, крита бляхою. Побіч стояла дзвіниця з шістьома дзвонами. Церква була побудована на Старому Куті в 1876 році, всередині гарно розмальована. Побудована за старанням родини Медицьких і мужилівської громади. Богослуження відправлялися однієї неділі в одній церкві, а другої неділі — в другій.

За переказами Семена Кулинича, Семена Чемериса та Семена Шумного (який був у селі 18 років війтом), перша церква в Мужилові стояла на городі Семена Кулинича (кличка "Балита"). Побіч церкви була дзвіниця, а цвинтар тоді був на городі Андрія Малиновського. Та церква побудована в дванадцятому чи тринадцятому сторіччі й проіснувала біля 200 років. У чотирнадцятому столітті напали на село татари, спалили село. Тоді ж згоріли церква та дзвіниця.

Другу церкву люди побудували на тому місці, де город Андрія Малиновського, там колись був цвинтар (в так званих "Глинянках"), а цвинтар відкрили, де тепер стоїть мурована церква на Старому Куті. З другої церкви в "Глинянках" залишився був церковний служебник з написом гусячим пером "Церква в Глинянках, парох церкви о. Кузьма". Що з тією церквою сталося — невідомо.

Третю дерев'яну церкву побудовано було на тому місці, де сьогодні стоїть мурована церква на Старому Куті.

Четверта дерев'яна церква була побудована на "Капелії" і вона, як вже було згадано, має понад 300 років; а п'ята — Св. Покрови, стояла на Старому Куті.

На городі А. Малиновського, де стояла друга з черги церква, була кам'яна плита й дубовий трираменний хрест. З оповідання Василя Щербатого, в 1928 році на тому ж городі було знайдено, закопані в горщику й обгорнені церковними ризами, срібні монети з написом "Жеч Посполіта Польська". Також Петро Кулинич (син Івана) знайшов у тому місці 15 старих монет невідомого походження.

При церквах були здавна так звані "Свічкові Братства" чоловіків, а також молоде братство хлопців і сестрицтво дівчат, що співпрацювали з церквою — прибирали її, та підтримували релігійне життя в селі. Старше братство під час Богослуження стояло напереді і тримало свічки, хреста й патерицю, а молодше і сестрицтво тримали хоругви й свічки.

Церковні дзвони забрали перший раз москалі в 1915 році, другий раз німці — в 1941 році.

Закінчення.

Я свідомий того, що повної історії мого рідного села я не написав, а згадав тільки про ті події, що запам'ятав. Дещо допомогли мені мої односельчани: Василь Гора, Василь Щербатий, Михайло Солонина, Петро й Микола Кулинич, за що я їм дуже вдячний. Я старався подати вірні дані про життя релігійне, національне, про шкільництво, ношу й звичаї мого рідного Мужилова, щоб наші нащадки читали й знали про життя і здобутки своїх предків.

Сподіваюся, що в майбутньому хтось доповнить цей мій опис села Мужилова.

***

Іван Кардаш

НОВОСІЛКА

Новосілка, положена за сім кілометрів на північний схід від Підгаєць, належить до найстаріших та найбільших поселень повіту. За австрійськими інформаціями з 1785 року Новосілка нараховувала тоді 276 хат. Два роки пізніше було їх вже 284. Під австрійською владою село досягло найбільшого чисельного й економічного зросту. На підставі статистики з 1910 року, в Новосілці мешкало 3946 осіб. Останній передвоєнний перепис з 1931 року виказує, що в селі було 4412 мешканців у 902-ох хатах.*)

Новосілка розташувалась широко над рікою Коропець, що в цьому місці, на східньому березі, творить став. Село складається з трьох великих дільниць, а саме — Кута, Тесарівки та Ленчівки. Під кінець 19-го сторіччя двірська посілість княгині Марії Огінської становила 3359 моргів орного поля, 352 морги лугів і городів, 66 моргів пасовиц. В цей же час селянського поля було 6113 моргів, лугів та городів — 421 морг, і 149 моргів пасовищ.

В Новосілці була велика школа, читальня "Просвіти", громадський шпихлір. Довголітніми парохами були: в Ленчівці — о. Михайло Винницький (помер від тифу 1919 року), і на Куті — о. Григорій Содомора (помер 1916 року). В роках 1933-38-му побудовано на Куті мурована церкву. Совєтська влада замкнула церкви на Ленчівці й Тесанівці, залишила тільки церкву на Куті. Священиками за наших часів були: на Ленчівці — о. Яримович, Михайло Винницький, Савин Дурбак, Володимир Масяк. Богдан Остапович, Михайло Кузьма; на Куті — о.о. Григорій Содомора, Євген Венгринович, Аполінарій Осадца, Василь Джиджора, Микола Чубатий. Дяками на Ленчівці були: Петро Гакало, що виїхав 1911 року до Америки, та Іван Кохановський.

Селяни займалися найбільше хліборобством, годівлею худоби, коней, свиней, дробу, пасічництвом, ткацтвом, вибивали олію з конопляного насіння. З ремісників були: шевці, кравці, ковалі, столярі, мулярі, будівничі; випалювали цеглу, виробляли цементову дахівку. Значне число з них виїхало до Америки й Канади.

---

*) З присілками, які пізніше стали окремими громадами (Поплави, Шніндерівка, Оґінщизна й інші).

Господарська хата в Новосілці.

1906 року у жнива вибухнув хліборобський — селянський страйк. В Новосілці власниками фільварку були три брати, жиди Розмарини. Селянам мало платили, від 12 до 20 крейцарів (центів) денно. А як жали, то за 14-ий сніп. Провідниками страйку були Іван Кучма (син Андрія), Іван Кузик та інші. Управителі фільварків викликали військо (кавалерію) з Бережан і жандармерію, ув'язнили провідників страйку й посадили до тюрми в Бережанах. Але люди не хотіли йти до роботи. Жандарми й вояки ловили людей і гнали, як арештантів, на жнива. Спровадили навіть гуцулів з Карпат, але вони не вміли добре робити при жнивах. Військо стояло в Новосілці цілий місяць і добре далося взнаки нашим людям. Але вкінці власники підвищили платню, давали за одинадцятий сніп жати.

Церква Різдва Пречистої Діви Марії в Новосілці-Ленчівці належить до найстарших церков у повіті. Про неї згадує Микола Нєдзвєдзкий у "Повят Подгаєцкі" слідуюче: "Між іншими записами я віднайшов акт з 1720 року; з нагоди візитації Львівського Митрополита є опис церкви на Ленчівці та названо майно, що до неї належало. В тому акті вже тоді названо церкву "старою". Побіч власного майна, парафія мала прибуток з "десятини", що її вплачували парафіяни. Між іншим, церква опікувалася школою "дяківкою", що приміщувалася зараз при ній".

На Тесарівці стояла дерев'яна церква. Вона згоріла, а на її місці збудовано 1906 року велику мурована з цегли церкву св. Введення в Храм ПДМ.

Церкву св. о. Миколая на Куті збудовано також на місці старої дерев'яної, в 1926 році.

"Стара" церква в Новосілці-Кут, побудована 1715 року. На її місці збудовано нову, св. Миколая, 1926 року.

Серед старих людей збереглася пам'ять про неславну панщину. В пам'ять знесення панщини 1848 року, в Новосілці збудовано кілька пропам'ятних хрестів, де служили благодарні відправи в роковини знесення панщини, 16-го травня.

1894 року посередині Новосілки збудували мурована, двоповерхову школу. Крім чотириклясної школи, була ще трирічна сільсько-господарська школа, що до неї мусіли обов'язково ходити хлопці. Обидві школи були під управою директора Василя Камянського, що старався піднести культурний та економічний рівень села. До цих шкіл ходили діти з цілого села: українці, поляки (латинники) та жиди. За Австрії викладовою мовою була українська. Діти ходили до школи вранці й пополудні, бо було замало кляс. Крім директора, вчили ще Пастівнич, Євстахій Вороневич, Іван Гречкосій. На Юстинівці вчив Іван Бабій та його дружина Ірина. Пізніше, за польського панування, директором став Станислав Лотоцький та інші. Шкільний режим за Австрії був гострий, школярів за погану поведінку та занедбування науки били. Сільсько-господарську школу вів сам директор. До школи належало кілька моргів поля, город і великий овочевий сад. Ці дослідні поля поділили на 40 частин, на кожній вживали іншого добрива, сіяли й садили різні роди збіжжя й городи-

ни, вчили, як їх управляти. В овочевому саду вчили щепити овочеві дерева, як їх плекати, щоб давали добрі плоди. Також навчали молочарства, пасічництва, годівлі дробу, кріликів, виробу овочевих вин. Директор В. Камянський з великим знанням і замилуванням старався навчити якнайбільше хлопців вести поступове господарство. Після закінчення рільничої школи добрі учні діставали трирічні щепи, як нагороду за пилність. При школі був столярський верстат, де хлопці вчилися виробляти різні предмети з дерева, що їх, після закінчення школи, забирали з собою. Інструктором варстату був учитель Пастівнич.

Під час Першої світової війни школа погоріла, залишилися тільки мури. Після війни її відбудували й збільшили число кляс. За Австрії навчання в ній відбувалося по-українському й по-польському, а по-німецькому вчили тих, хто готувався йти до середніх шкіл. За польської влади була п'ятьклясна школа, вже утраквітична, але далі з українською мовою навчання. Вже не було рільничої школи, але новий директор, українець Станислав Лотоцький, вчив дещо про хліборобство з власного бажання, щоб продовжувати працю директора В. Камянського. До головної школи ходили лише українські діти, бо польські й жидівські вчилися у польській школі, що містилася в польській захоронці, недалеко української школи. Там навчали польські Сестри Служебниці. Друга польська школа була на мазурській оселі.

Тепер у Новосілці є 10-клясна школа ("десятирічка") з 32 учителями, де вчаться 460 учнів. Є будинок культури, бібліотека, клюб. До сільської ради належить Юстинівка. В селі тепер 650 дворів (хат), з 1967 мешканцями.*) В наслідок двох світових воєн, масових вивозів, переслідування, виїздів за океан — число мешканців Новосілки значно зменшилося; немає вже ні поляків, ані жидів.

Заходом директора В. Камянського, на початку 20-го сторіччя власниця новосілецьких дібр, княгиня Марія Огінська, наказала зруйнувати корчму, що стояла посеред села, і на тому місці побудували громадський дім, званий "християнською господою". У ньому була театральна заля і кілька кімнат. Директор В. Камянський зробив таку умову, що поляки мали тільки дві кімнати, а українці — решту кімнат і театральну залю. Княгиня була полька з Литви, де вона проживала, і приїздила до Новосілки раз на рік, щоб провірити ведення своєї господарки. Місцеві поляки домагалися половини того дому, але це їм не вдавалося, бо була підписана умова.

В цьому домі містилася наша громадська кооператива (крамниця мішаних товарів), що її уфундував директор В. Камянський і каса — райфайзенка, що постала заходами о. Гр. Содомори. Коли

*) "Тернопільська область" — Київ, 1973 р., стор. 124.

московські війська відступали (в Першій світовій війні), то спалили і школу і громадський дім, бо там були військові магазини. На його місці поляки побудували малий будинок, але його знищили на початку Другої світової війни. На тому місці висипали високу могилу Борцям за волю України. Її насипали протягом трьох днів, а помагали навіть і поляки-мазури, колоністи!

Добрим духом села був довголітній директор школи, Василь Камянський. Він намагався усіма силами піднести культурний та економічний рівень села, щоб новосільчани стали освіченими, свідомими українцями, поступовими й заможними господарями. Він вишукував молодих, здібних хлопців, навчав їх, як вести поступове господарство, старався розвинути садівництво, городництво, пасічництво. Одначе не всі його заходи приносили бажані успіхи. Він роздавав овочеві щепи, їх садили, перещеплювали, але бувало й таке, що їх виривали — на батоги! Високі овочеві дерева часто ламали при зриванні плодів... У шкільному саду хлопці наносили великої шкоди, ламаючи галузки. Директор Камянський мав два власні доми, один з яких відступив на сходини молоді, на читальню "Просвіти". До другого свого дому спровадив Сестер Служебниць, що вели захоронку — дитячий садок. Його дружина (з польського роду) вела поштовий уряд у будинку школи. Єдиний їх син, Євген, збирав молодь на проби театральних вистав, гуртував її, зацікавлював національними справами, розширював обрії, підносив національно й культурно.

З ним співпрацювали діти й внуки обох наших священиків — з Кута й Ленчівки. На жаль молодий Євген помер на сухоти, влітку 1913 року. Його похорон був многолюдний, з великою участю молоді. Після передчасної смерти єдиного сина, а згодом — і дружини, директор В. Камянський пішов на емеритуру, доживав віку в своєму домі, де ним опікувалися Сестри Служебниці. Одначе до кінця свого життя він дбав про добро новосільчан. Він побудував ще перед Першою світовою війною на шкільному городі каплицю зі статуєю Люрдської Матері Божої, де протягом місяця травня парохи Кута відправляли Богослуження. Він давав великі пожертви на всі три церкви, на фелони, вітражі, на будову церкви на Куті. Подарував площу під будову захоронки, спровадив чотири Сестри-Служебниці, утримував їх, записав на захоронку свій маєток. Щедро давав на всі українські потреби. Любив вчити наш хор, аматорський гурток під його проводом дав багато вистав, про що розповідає Марія Гакало-Сена в окремому спогаді. Для нашої оркестри купив найдорожчий інструмент, велику трубу. Він був ініціятором усіх плянів розбудови Новосілки. Все, що мав, жертвував на народні цілі, а сам жив і вдягався дуже скромно. Він заохочував людей заснувати кооперативу, молочарню, кредитівку, побудувати великий Народній Дім.

В селі була громадська цегольня на Тесарівці. З її цегли побудували в роках 1903-06-му мурована церкву на Тесарівці. Будівничим був Радомський. Головою Комітету будови церкви був Павло Кучма, син Андрія, членами — Микита і Петро Фуфуліт. Але в південній стіні церкви зробилися тріщини, і большевики її замкнули. З цегли, виготовленої у згаданій цегольні, побудували школу, Народний Дім і церкву на Куті (1926-38).

При всіх трьох церквах були дерев'яні дзвіниці, а в них — по чотири дзвони. Дзвони москалі влітку 1915 року забрали. Частину дзвонів вони після війни повернули до Варшави, де їх наші люди пізнавали й забирали домів. Новий парох Новосілки, о. В. Масяк, розшукав у Варшаві новосілецькі дзвони: два з Ленчівки, а один з Тесарівки. Пізніше українська фабрика дзвонів у Калуші вилила ще три дзвони, їх привезли до Тесарівки, повісили на дзвіниці. Відбулося величаве посвячення нових дзвонів, торжественне Богослужения служили під відкритим небом, бо простора церква не могла вмістити всіх присутніх.

Після Першої світової війни, 1921 року, заснували кооперативу "Єдність". До її управи увійшли: голова — о. А. Осадца, книговод — директор школи С. Лотоцький, касир — Петро Гусак, справник — П. Гусак, потім Іван Кардаш. До Надзірної Ради належали: о. В. Масяк, Іван Кубай, Йосиф Городиський, Захарій Сена, Павло Галька, Михайло Фуфуліт та інші. Спершу — доки не було Народного Дому — кооператива була приміщена в різних хатах. Вона дуже добре розвивалася, так що кілька приватних крамниць збанкрутували. З часом централя перейшла до Народнього Дому. Крім неї було ще чотири філії — Тесарівка, Кут і Ленчівка, та в присілку Поплави.

1926 року зорганізовано молочарню, як відділ кооперативи "Єдність". Закуплено молочарські машини (кружлівку й інше) і розпочато працю. Молочарню безкоштовно примістив у своїй хаті Йосиф Городиський, коваль, що з кількома помічниками вилив цементову підлогу. Управителем молочарні вибрано І. Кардаша, що закінчив молочарську школу. Співпрацювали — Захарій Сена, Й. Городиський та інші.

1926 року збудували великий Народний Дім, і молочарня дістала там відповідне приміщення. Молочарня розвивалася чимраз краще. Господарі мали заробіток з молока, а бідніші — мали працю. 1927 року вислано Івана Брухальського на молочарський курс до Милованя, після якого він став фахівцем у виробництві масла, мав кількох помічників. Постали сметанкові збірні (де відбирали сметанку-вершки) у Бронгалівці, Ленчівці, Юстинівці, Бекерсдорфі. Пізніше члени управи молочарні заклали ще шість сметанкових станиць — у Телячім, в Мужилові, Голгочах, Швейкові та Заставцях.

Повітовий Союз Кооператив у Підгайцях і "Маслосоюз" у Львові домагалися, щоб молочарню віділити від кооперативи й назвати її Районова молочарня в Підгайцях, з осідком у Новосілці. Кілька років перед Другою світовою війною Повітовий Союз Кооператив переконав Надзірну Раду перенести молочарню до Підгаєць. Купили окремий дім, але виріб масла упав, бо Новосілка й багато інших сіл перестали возити сметану до молочарні в Підгайцях. Вибух війни врятував молочарню від банкрутства. Большевики урухомили її, бо селяни мусіли примусово доставляти молоко. Директором молочарні тоді був Лев Кобринський

1929 року в Новосілці засновано трубну оркестру. Записалися 24 члени. Вони мусіли самі купити собі інструменти. Головою оркестри став Іван Кардаш, диригентом — Микола Яворський. Оркестра виступала не тільки в Новосілці, але й в сусідніх селах, під час Зелених Свят, на стрілецьких могилах у Вівсю, у Підгайцях, у селах над Стрипою, на фестинах. 1938 року диригентом оркестри й хору став Василь Кардаш, що закінчив музичну школу.

При читальні "Просвіти" від 1925 року існував аматорський гурток, що був гордістю села. Протягом років режисером гуртка був Прокіп Кузик, потім — молочарський технік Михайло Зеленяк. Засновниками його були: П. Мякуш, Микита Брик, І. Кізимович, Іван Кардаш, студент Гречкосій та інші. Аматорський гурток належав до найкращих в Підгаєччині, двічі здобув перше місце на районових змаганнях у Золотниках та на повітових змаганнях. Новосілецький аматорський гурток найкраще поставив "Ой, не ходи Грицю". Щороку читальня "Просвіти" влаштовувала фестин на площі серед села та ярмарок, що приносили великий прибуток.

Будування Народнього Дому розпочали 1924 року, а закінчили 1926-го. Головою Комітету будови був о. В. Масяк, членами: директор школи Ст. Лотоцький, І. Кардаш, І. Кубай, Й. Городиський, Захарій Сена, М. Фуфуліт, П. Галька, П. і О. Гусаки, І. Кучма (син Андрія), А. Пушкар, Вербовецький. Побудували його посеред села, де сходилися три шляхи — з Тесарівки, Кута й Ленчівки. Збудував будівничий Мулінський з Підгаєць, верх (дах) зробили місцеві будівничі, під керівництвом майстра Михайла Фуфуліта. Всі залізні роботи виконав безплатно коваль Йосиф Городиський. Громадська цегольня біля Тесарівки доставила цеглу, селяни возили дерево з лісу для випалювання її. Народний Дім побудовано пожертвами усього села та безплатною працею новосільчан. Тому, що тоді була інфляція і вартість польських грошей падала з кожним днем, селяни на будову жертвували збіжжя і картоплю. Збіжжя зсипали до громадського шпихліра, і коли було треба — продавали і зразу ж виплачували. Спільними силами збудовано великий Народній Дім, що був

гордістю й прикрасою Новосілки, доказом, що можна зробити при співпраці всієї громади.

В Народньому Домі примістилися: читальня "Просвіти", театральна заля, каса Стефчика (кредитівка), споживча кооператива "Єдність", бібліотека, кружок "Рідної Школи", кружок "Сільського Господаря", Районова молочарня, хор і оркестра, самоосвітній гурток, аматорський гурток, куховарський курс п. О. Лотоцької. В Народньому Домі відбувалися всі збори, концерти, аматорські вистави, забави, доповіді на різні теми — політичні, культурні, виховні, господарські, кооперативні, молочарські тощо. З Підгаєць приїздили доповідачі: посол Олекса Яворський, урядовець філії т-ва "Просвіта" Іван Даньків, директор Повітового Союзу Кооператив, п. Іван Бакалець та інші.

Хор при чит. т-ва "Просвіта" в Новосілці 1937 року. По середині Петро Чорній — диригент.

З місцевих доповіді давали: о. В. Масяк, управитель школи Ст. Лотоцький та інші учителі.

До читальні приходили газети-щоденники "Діло" і "Новий Час", тижневики "Народня Справа", "Наш Прапор", "Неділя", "Господарсько-Кооперативний Часопис", "Нове Село"; місячник "Сільський Господар", "Поступ", "Кооперативне Молочарство", "Український Пасічник", "Нова Хата", "Жіноча Доля", "Світ Дитини", "Дзвіночок", "Комар" та інші. Були й підпільні видання, як "Сурма". Багато господарів передплачували газети для себе й для своїх дітей. Новосілка належала до передових сіл Підгаєччини. 1926 року тут засновано

товариство "Сокіл". Засновниками були І. Кардаш, П. Мякуш, І. Кізимович, З. Сена, Яцко Ґалай, Микита Брик, Й. і І. Городиські, Гречкосій та інші.

Варто пригадати, як виглядала сільська самоуправа, сільські вибори, діяльність поліції за австрійського та польського панування. За австрійської окупації Новосілка та присілки творили одну громаду. Громадський уряд містився у громадському будинку в центрі села. Громада вибирала 48 радних, свідоміших селян. На ширших сходинах виставляли кандидатів на радних. Ніколи кандидат не ставив себе сам, ані не вихвалював себе, що він буде найліпший радний. У день виборів, на віддалі радіюсом сто метрів не можна було агітувати за вибір кандидатів. Одначе часто траплялися різні зловживання з польської сторони, яка намагалася провести якнайбільше своїх радних. Покривджена сторона вносила протест до староства, а коли його визнавали слушним, давали доручення перевести повторні вибори. Одначе за польської окупації українських протестів ніколи не брали до уваги.

На підставі маєткового стану, виборців поділяли на три кола. До першого кола належали найбагатші, до другого — середняки, до третього кола належали бідні, а також священики й учителі. Дідич входив до ради без вибору. Радні вибирали між собою війта, заступника, війта, чотирьох присяжних, двох касирів до громадської каси, двох магазинерів до громадського шпихліра, одного оглядача мертвих. Крім того, ще були секретар, екзекутор і посланець. Звичайно війтом вибирали багача, бо він мусів приймати й гостити представників староства, жандармів чи поліціянтів.

Громада мала 270 моргів поля, що його винаймала за гроші на ліцитації (хто більше дасть). З прибутку з того поля оплачували громадських урядовців, закуповували матеріял на мости, на школи й інше. Якщо грошей не вистачало, рада ухвалювала податок, званий "вирівнявчий". Громадські дороги поправляли "шарварками", тобто кожний господар мусів відробляти без винагороди певну кількість днів — сам чи з підводою, залежно від маєтку. Громада мала свою вогневу сторожу, свою "сикавку" (пожежну помпу) в шопі, біля громадського дому. Члени сторожі не відробляли "шарварку". Біля громадської канцелярії завжди стояли коні, готові везти "сикавку" й бочку з водою. Громада мала двох бугаїв.

За Польщі спершу був такий самий устрій, як і за Австрії, але з часом настали різні зміни. Постали т. зв. "збірні громади". Колись було ¾ українських радних, а ¼ — польських. За австрійського панування війтом був українець, а за польського — мусів бути поляк. Заступником був українець, а прибічна рада (замість громадської ради) була напів українська, а напів польська. Прибічна рада волости складалася з дев'ятьох солтисів, бо стільки було присілків. Збірна

громада мала назначеного згори війта і двох секретарів. Солтисом міг бути або поляк, або "поржондни русін", якого вибирали різними виборчими махінаціями. Польська поліція переслідувала українців на кожному кроці, зокрема — молодь, накладала кари за найменші недотягнення. Польські поліціянти переслідували навіть наших колядників, забороняли забави. А вже найбільше "подвизалися" під час Зелених Свят, відбирали вінки з патріотичними написами. Особливо пам'ятні були "подвиги" польської поліції у Вівсю, де не допускали до маніфестацій біля могили УСС-ів, а вкінці її знищили.

Новосілка добре потерпіла під час сумнозвісної "пацифікації" 1930 року.

Богослуження під пам'ятником знесення панщини в Новосілці-Тесарівка 1935 р.

Новосілка зберігала свої церковні й народні звичаї з давніх давен. При церкві було свічкове Братство, Братство старших господарів і парубоцьке. Були Сестрицтва старших жінок і дівчат. Усі Братства й Сестрицтва очолювали три старші брати, чи старші сестриці. Кожне Братство й Сестрицтво мало свої воскові свічки, метр завдовжки, що їх самі виливали. Свічки були позначені, щоб їх можна було розпізнати. На кожній Службі Божій в неділю кожне Братство висилало по два члени з запаленими свічками, які стояли перед іконостасом протягом усього Богослуження. Хлопці та дівчата тримали хоругви, по обох боках, а посередині старший господар тримав патерицю. Перед неділею чи святом увечорі дзвонили у дзвони, дзвонили і під час читання св. Євангелії та під час суплікації.

На Різдво відправи починалися опівночі. Колядувати ходили другого дня на церкву, а третього дня — на "Рідну Школу". Оркестра грала в церкві, також на Йордан і на Великдень. На Йордан водосвяття відбувалося на Тесарівці, на ставі, а колись — на Ленчівці при криниці. Оркестра грала під час походу. Потім відбувалося спільне, величаве водосвяття на ставі, де витесано було хреста з льоду і прикрашено його синьо-жовтими прапорцями й смерековими гірляндами. Після водосвяття люди набирали свячену воду у дзбанки. Брали її і поляки. Господар дому кропив свяченою водою усі кімнати, стайні й господарські будинки. Господиня дому замішувала свяченою водою рідке тісто і робила ним хрестики на всіх дверях хати й господарських будинків.

Традиційна процесія в поле в Зелені Свята під кінець травня або на початку червня відбувалася щороку при великому здвизі народу. Люди молилися, щоб Господь Бог дав дощу, щоб стеріг від граду й тучі, хмаролому, що ницив збіжжя. Священик благословляв ниви, щоб принесли добрий урожай. Процесійний похід ішов у поле, яких десять кілометрів (шість миль) від села. Попереду йшли малі хлопці з дзвіночками в руках, якими пильно видзвонювали під час походу, за ними парубки несли хоругви. Потім ішли т. зв. "образові дівчата", що несли образи на палицях. Священик звичаєм їхав на возі. За ним ішов хор, що цілу дорогу співав релігійні пісні. Священик читав євангеліє при кожному придорожному хресті, а було їх багато. Люди чекали на своїх полях і просили священика, щоб прочитав євангеліє та поблагословив їхні ниви.

Обжинни в Новосілці 1937 року. Настя Кучма (Івана) передає вінок "господарям" — Прокопові Кузик і Тенлі Кузимович.

Процесія йшла аж до хутора багача Івана Пюрка, пізніше — його сина, Павла. Там він частував людей хлібом та медом. Багато людей несло з дому якусь перекуску, щоб підкріпитися під час відпочинку. Такий відпочинок тривав щонайменше годину. Після того процесія поверталася до села, але вже іншою дорогою. До села приходили вже вночі. Коли процесія зближалася до села, дзвонили церковні дзвони. Назустріч виходили люди, які не могли іти в поле — старі, жінки з малими дітьми. Вони чекали на процесію перед селом, з запаленими свічками. Співаючи релігійні пісні, під гомін усіх дзвонів, процесія входила до церкви, де священик відправляв молебень і благословляв людей. Після Богослуження, потомлені люди розходилися, з сильною вірою та надією на Боже благословення їхніх нив.

Траплялося, що ленчівська й кутянська процесія на полі зустрічалися. Тоді обидві кланялися хоругвами, спільно співали релігійну пісню, і розходилися на свої поля. Після Першої світової війни, на Зелені Свята звичайно відбувалися величаві походи на цвинтар, на могили Борців за Волю України, членів УСС і УГА. Могили УСС-ів були у Вівсю й Семиківцях, та в інших селах над Стрипою та Золотою Липою. Процесії в поле продовжували влаштовувати, але перед Зеленими Святами.

Сучасна Новосілка докорінно змінена. Нові її володарі — большевики завели такий лад та витворили такі умови життя, які зовсім не відповідають потребам мешканців, а рабовласницькій системі, що їй на ім'я СССР.

**
*

Іван Дурбак

ЯК СВЯТКУВАЛИ РІЗДВО В НОВОСІЛЦІ

(Спогад з початку 20-го сторіччя)

Немов чарівний, давній сон пригадується мені наше незабутнє, неповторне Різдво, в такій дорогій для мене Новосілці, де я провів своє щасливе дитинство — в домі мого діда по матері — св. п. о. Михайла Винницького, пароха Ленчівки.

Новосілка — таке "широке село під горою", куди пам'ятного літа 1915 року йшли "стрільці, січові стрільці, до бою", над Стрипу, на степи Пантелихи...

У тиху й святу Різдвяну Ніч мабуть ніде так не мерехтять ясні зорі на морозному небі таким незвичайним сяйвом, як у Новосілці...

Новосілка приготовлялася до Різдва вже під Пилипівки. Багатші господарі мали т. зв. "родинне свято": різали годованого кабана або свиню, щоб гідно "опровадити" зимові празники: Різдво, Новий Рік та Йордан. Ціла родина — ближча й дальша, помагала, за що діставала свою пайку. Хлопці вивчали тексти до вертепу ("шопки"), колядки. Господині "опихали" пшеницю на кутю, приготовляли дванадцять страв, що повинні були бути на "святій вечері" у Свят-Вечір. Господар вносив пшеничний сніп — "Василя" до хати, і ставив його на покутті, промовляючи тричі "Добрий вечір", а вся родина відповідала також тричі — "Дай, Боже, здоров'я!" Потім господар вносив солому — "дідуха" до хати, розстеляв її по підлозі, а діти сідали на солому і "квокали" — щоб кури добре неслися. Господиня клала на стіл, під скатертину, сіно, в пам'ять того, що Ісус народився на сіні. На рогах стола клали часник, "щоб усі були здорові", бо часник мав лікувальні властивості. Як на небі заблисла перша зірка, всі клякали до молитви, дякуючи Богові, що дав дочекатися Святого Вечора. Голова родини запалював свічку на столі, промовляючи до всіх: "Дай, Боже, здоров'я!"

Одну тарілку залишали порожньою, для померлих членів родини.

Мати ставила на стіл пшеницю-кутю, батько тричі кидав, набравши у ложку, пшеницю до стелі. Якщо багато куті прилипне до стелі, то "бджоли будуть добре роїтися, сідатимуть біля вуликів і не втечуть". Кожна господиня старалася поставити на стіл дванадцять страв (бо було 12 апостолів): пшеницю (кутю), борщ з грибовими вушками, вареники з сиром, бульбою, капустою й повидлами зі сливок, рибу (щупак і короп), голубці з рижем, пшоном і гречаною кашою, суші з овочів, медяник, сирник та інше. Не всі господині могли здобутися на дванадцять страв, а деякі, як моя бабуня, подбали і про більше, ніж дванадцять. Під час вечері засвічували ялинку й колядували, але ялинку ввели у нас пізніше, після Першої світової війни. Цей німецький звичай спершу був у домах наших священиків, вчителів і по містах, згодом перейшов і до сільських хат.

Ще не встигли закінчити вечерю, як почулося гавкання собак, за тим — звуки дзвінків: заходили хлопці з вертепом, чи як його ще звали "шопкою". Наперед ішли два хлопці, переодягнені за янголів, з червоними "чаками" й білими крилами. Вони несли вертеп зі сценкою народження Ісуса. За ними йшли Пастирі, Мудреці зі Сходу, Цар Ірод, Римські вояки, Жид, Циган, Смерть з косою, Чорт з вилами й ланцюгом. Янголи з Пастирями починали коляду, потім були діялоги Пастирів, Мудреців, царя Ірода, Жида й Цигана. Вкінці вбігав Чорт з несамовитим вереском, вимахував вилами й тарахкав ланцюгом. Малі діти пищали зі страху, ховалися за мамині широкі

спідниці, або лізли на руки до батька. Перші такі "шопки" були дуже примітивні, але з кожним роком йшло до кращого, бо хлопці вивчали сценки наших письменників. На Свят-Вечір ходили теж малі хлопці колядувати з звіздою, з козою або з ведмедем. Хлопця обмотували перевеслами від голови до ніг і так його водили, щоб посміятися. За те діставали від господарів гроші, яблука, горіхи, обарінки (бублики), пампушки, цукорки.

Сини та невістки з дітьми носили вечерю до своїх батьків, дідів чи бабунь та інших членів родини. Гомін колядок лунав над цілою Новосілкою в тиху, святу ніч, коли ясні зорі так чарівно мерехтіли, а срібний місяць сторожив над селом...

Урочиста Служба Божа на Різдво починалася раненько, ще як було темно. Ще не було такого дивного звичаю відправляти Богослужения опівночі, як це є в римо-католицьких церквах.

Коли в переповненій церкві вперше з грудей поважних господарів, побожних господинь, красних дівчат і буйних парубків лунали величні слова нашої прадавньої й такої маєстетичної коляди "Бог Предвічний", то здавалося, що з ними колядували всі предки, які колись хвалили Бога у своїй дерев'яній церковці. Від могутнього співу дрижали шиби у вікнах, гасли свічки, немов від пориву вітру. Бо співала уся переповнена церква, цілим серцем, цілою душею, на повні груди, не шкодуючи голосу, вкладаючи себе у спів коляди, що линув, як всенародня молитва, перед престіл Всевишнього.

Цей неповторний, величний спів залишається в моїй пам'яті вже понад шістдесят років, як найкращий спогад про велику, нерозгадану моральну красу й силу мешканців Новосілки.

Першого дня Різдва ходили колядувати на церкву старші брати. В чорних, баранячих шапках, у довгих кожухах, в добре вимащених чоботях, вони повагом входили до хати. Наперед — один старший брат дзвонив дзвінком, а тоді починали колядувати. Повагом починали першу коляду "Бог Предвічний". А як доходили до слів "люд свій весь" — то баси низько витягали, немов по сходах вниз: "ве-ге-ге-гесь"... Знову ж при коляді "Бог натуру" — витягали "на-тууу-го-ру", я я, тоді маленький, позирав вгору, де ж є та гора Божа?.. Співали ще "Видів Бог" та інші. А як кінчали співати всі строфи — а було їх багато — один з господарів дзвонив, а найстарший брат відкашлювався, пригладжував вуса і починав "вінчувати" таку "орацію":

"Вінчую Вас, Пане Господарю дому сего, з Ісусом Народженним, Которий ся у Вифлиємі днесь народив, во Йордані ся охристив, царя Ірода засмутив, наш люд хрищений звеселив, і ввесь світ відкупив! Вінчую Вас, абисте щасливо опровадили їх у щасті, здоровлі та в гаразді, тай дочекали щасливо до Благовіщення, від Благовіщення до Воскресення, від Воскре-

сення до Вознесення, від Вознесення до св. Духа, а від Святого Духа, аж до Нового Року, скільки Вам Господь призначив віку! А чого Вам зичу — того й вінчую! Христос ся Раждає!"

Другого дня Різдва люди виносили "дідуха" — солому — на дорогу, палили, а діти скакали через вогонь. Старі люди казали, що хто перескочить через той вогонь, не матиме чиряків. Потім ішли до церкви, а по полуденку — знову ходили колядувати, але вже "старші сестриці", а "старші брати" докінчували коляду, бо всіх за один день не могли обійти. Жінки починали колядувати несміло, але потім вони розспівувалися, і їхні голоси линули до неба!

А третього дня колядували молодші Братства: дівоцтво й парубоцтво. Парубки починали дуже грімко: "Бог ся раждає!", або "Возвеселімся", дзвонили перед кожною строфкою, а найстарший голосно віншував: "Віншую з тими святами, з великими празниками! Дай Боже щасливо їх опровадити, до Нового Року дочекати, і також до сто літ, скільки Пан Біг назначив вік, всім посполу — хто в тім дому! Христос ся Раждає!"

Дівчата колядували про "нову радість", підходили до діда й бабуні, цілували їх в руки і скоренько, сміючись, вибігали, щоб обійти все село.

Після церковної коляди, у хаті, де були дівчата, парубки співали ще спеціяльно для дівчат укладену колядку, що починалася словами:

"Штихом браття заспіваймо,
Сего двору не минаймо,
Бо в тім дворі — гречна панна,
Гречна панна — Настунька (або: Ганнуська, чи інше ім'я)
На ній сукня щирозлота,
Щирозлота — шовковая"... і т. д.

Потім ішов опис інших частин її одягу: корсетки, сорочки, запаски, чобіт, коралів; а також опис її краси: очей, кіс, брів і т. д., з відповідними прикметниками, що підкреслювали властивості дівчини, але цього я вже добре не пам'ятаю.

Властиво, ця парубоцька колядка повинна починатися "стихом", тобто, віршем, а не "штихом", але так уже прийнялося, і тому казали — "парубки заштихували", або "штихування для дівчат". Пізніше я такого "штихування", що походить з давніх часів, вже ніде не чув. Дівчата були такому "штихуванню" дуже раді, і давали парубкам за них гроші, а вони за те справляли "музики" (вечерниці) на Йордан.

В сусідньому Мужилові хлопці співали дівчатам таку колядку, чи щедрівку, що пахне сивою давниною. Вона звалася "Пташенька", а слова її такі:

"Ой, ти пташеньку-соловієньку!
Гей, дай же то Боже!
Ой, чи бував же ти тай на Поділеньку!
Ой, чи видав же ти красную дівоньку-Марусеньку?
— Ой, бував же я, тай видав же я,
Ном ще не видав, гей тай такую
Панну гречную Марусеньку!
(Гандзуненьку, Настуненьку чи іншу)
Гей, дай же то Боже!"

А далі співалося про неї так (хоч, здається, текст неповний):

"У неділю рано Марусенька встала,
Файно ся вбрала,
До церкви пішла,
Злотий хрест найшла!
А як го найшла,
Догори взнесла,
До церкви внесла!
Гей, дай же то Боже!"

А далі співається про таке "чудо":

"Самі сі церкви порозтворали,
Самі сі столи позастеляли,
Сам Ісус Христос
Службоньку правив:
За отца й матку,
Тай за всю челядку!
Гей, дай же то Боже!"

Вкінці — таке "вінчування":

"Гей, дай же то Боже!
В городі зілля,
А дома — весілля!
В городі — рісно,
А під крайков тісно!
Гей, дай же то Боже!"

Найстарший з "колідників" вінчував так:

"Не лінуйсі, Панно гречна, встати,
Нам коліду дати!
Вам колідочка — а нам пива бочка!
Бочка — не бочка, а хоч коновочка!
А з того фрасунку — колач з дарунку!
А з того всього — хоч грошей много!
Христос сі раждає!"

А знову дівчата в Мужилові, в хаті, де були хлопці, колядували так:

"Косар"

Ой, косив Іванонько
Яру пшениченьку.
Бриніла коса,
Коло покоса.

Ой, прийшла до него
Матінка єго:
— "Ой, час Іваноньку
Час додомоньку!

— "Ой, зараз, ой, зараз піду,
Но покоса дійду!"
Покоса дійшов —
Додому не йшов.

Ой, прийшов до него
Батінко єго:
— "Ой, час Іваноньку,
Час додомоньку!"

— "Ой, зараз, ой, зараз піду,
Но покоса дійду!"
Покоса дійшов,
Додому не йшов!

Ой, прийшла до него,
Миленька єге.
— "Ой, час Іваноньку,
Час додомоньку!"

"Ой, зараз, ой, зараз піду,
Но покоса дійду!"
Покоса не дійшов —
Додому пішов!

Ці парубоцькі й дівоцькі колядки записані так, як їх співали на початку 20-го сторіччя. Минуло вже багато літ, як я їх чув...

Третього дня Різдво, на святого Стефана, ходили вінчувати всім Стефанам. Наперед колядували, а потім найстарший вінчував так:

"Вінчую Тобі з днем св. Стефана: щастя й здоровля Тобі і Твоїй Родині, щоб щасливо проживали у вільній Україні! Проси Бога, а Бог дасть Тобі все, чого Тобі треба: щастя, здоровля на многая літа!"

Потім усі співали "Многая літа" і ще додавали:

"А наш Стефан най жиє, най горівки нам дає! — і знов "Многая літа!"

Коли в Новосілці організували оркестру, тоді й оркестра ходила грати коляди. Давніше колядували на церкву, потім на Народній Дім, на "Рідну Школу", на українських інвалідів, на Товариство охорони стрілецьких могил, на політичних в'язнів, на Бойовий Фонд ОУН, пізніше — на УПА. 1921 року ми колядували на Український Горожанський Комітет у Львові, що опікувався політичними в'язнями.

**
*

ОГІНЬЩИЗНА

Назва оселі-колонії походить від прізвища власниці земель Огінської, на яких постала ця оселя у 1922-25 роках. Положена на північ від села Вага, на південь від Шкіндерівки, на сході межує зі селом Хатки, на заході з Поплавами. На просторі 700 моргів двірського поля було яких 60 господарств, розміром від восьми до двадцять чотирьох моргів. За вийнятком чотирьох родин українців, всі мешканці були поляки-мазури. До нового адміністративного поділу, Огіньщизна була присілком Новосілки.

У 1930-их роках збудовано там шкільний будинок. Він одночасно був приміщенням польських організацій, зокрема "стржельцув". Командантом їх був Станіслав Кельнер. Від 1935 року окремою громадою із своїм солтисом входили в склад волости Новосілка.

В лютому 1940 року всіх поляків, мешканців Огіньщизни, вивезено було на Сибір. Частину їхніх господарств заселено переселенцями з Лемківщини. Однак, більшість господарств, на розпорядження совєтської влади, знищено.

***

ПЕЛЬЦОВИЗНА І КОРОЛІВЩИЗНА

Колонії Пельцовизна і Королівщизна створилися після Першої світової війни на розпарцельованих двірських полях фільварку в Новосілці-Тесарівці. Обидві були майже однакового розміру — 22-28 родин. Це були мазурські господарства, спершу восьми- і шістнадцятиморгові, згодом, через продаж і купно, творилися господарства різного розміру — одні збільшувалися, другі зменшувалися. Українських мешканців у цих колоніях було лише 5-6 родин. Жили на громадських полях, тобто — не на парцеляції, а побіч колоній.

До 1935 року згадані колонії належали до громади Новосілка-Тесарівка, а згідно з новим адміністративним розподілом, стали окремими громадами, і зі своїми солтисами належали до волости Новосілка.

У лютому 1940 року мешканців обох колоній виселено було на Сибір, оселі перестали існувати, як окремі громади.

***

ПОПЛАВИ НОВОСІЛЕЦЬКІ

Біля трьох кілометрів на північний схід від Новосілки-Ленчівки розташований присілок Поплави, з поясненням "Новосілецькі", тому, що за чотири кілометри на схід від Підгаєць є так звані "Поплави Підгаєцькі".

На полях новосілецьких Поплавів люди почали селитися перед 1900 роком. До 1939 року Поплави нараховували 42 господарства. З них — біля 80 відсотків до десятиморгових, решта — заможніші, що мали 15-20 і більше моргів.

Мешканці управляли збіжжя, декілька років до Другої світової війни — тютюн. Почали заводити сади та управляти більше городини.

90 відсотків мешканців Поплавів були українці. Присілок належав до парафії Новосілка-Ленчівка. Державна школа постала 1938 року. Суспільно-громадське життя розвивалося поволі. Діяла читальня "Просвіти" і кружок гурток Рідної Школи, а також — кооперативна крамниця.

***

РИҐАЙЛИХА

Присілку Ригайлиха на мапі В. Кубійовича нема, як бракує ще кількох інших присілків у Підгаєччині з українським населенням: Шкіндерівка, Поплави Новосілецькі, Ганчарки. Їх слід згадати в збірнику, бо це старі оселі, що провадили своє громадське життя. Від 1935 року були адміністративними одиницями в системі збірних громад (волостей).

Ригайлиха розташована на доволі великому просторі, на північ від Новосілки-Ленчівки та Поплавів, сягала до границь Вівся.

На сході межувала із Шкіндерівкою, на заході — з Юстинівкою. Оселю започаткували на переломі XIX і XX сторіч, на полях цієї ж назви. (Правдоподібно, що колись власником поля був якийсь Ригайло, це прізвище в Підгаєччині трапляється часто).

До 1935 року Ригайлиха нараховувала понад 60 господарств і була присілком Новосілки. За новим адміністративним розподілом, Ригайлиха стала окремою громадою, з своїм солтисом, та входила в

склад волости Новосілка. Малоземельних господарств (до п'яти моргів) було яких 15 відсотків, п'яти-десятиморгових — 35 відсотків, десяти-двадцятиморгових — 25 відсотків. Решта були заможні, що мали більше ніж по двадцять моргів. Земля подільська дуже урожайна. Управляли збіжжя. До Першої світової війни випасали також худобу.

Село належало до парафії Новосілка-Ленчівка. Від початків 1930-их років діяла тут приватна школа, з українською мовою навчання, від 1934 року — державна, з польською викладовою мовою. В Ригайлисі було 70 відсотків українців, приблизно 20 відсотків — мішаних подруж і 5-6 родин польських.

В Ригайлисі діяли суспільно-громадські установи: читальня "Просвіти", кружок "Рідної Школи" з своїм доростом та кружок "Сільський Господар".

Тепер Ригайлиха входить у склад колгоспу Поплави-Шкіндерівка-Ригайлиха.

**
*

Василь Семеген

НОСІВ

Село Носів положене між височиною, яка починається з присілка "Зарви" з західньої сторони, і в'ється долиною на схід, аж до сіножаті, на правому березі ріки Золота Липа. З північної сторони височина, яка займає понад 400 моргів громадського пасовища, досить висока, і спадає лагідним схилом на сході, який кілометер перед річкою. Ця височина складається з вапняку, покрита травою, а увесь південний схил ранньою весною вкривається жовтим, низькопенним цвітом, званим "горицвіт", на який був попит серед продуцентів ліків.

Лагідний схил має горбовина з правої, південної сторони, грунти якої складаються з глини, змішаної з чорноземом і надаються під управу сільськогосподарських посівів. Пасмо долини поділилося на т. зв. горішній кінець (кут), з бігом на південь, який сягав аж до частини, званої "Сині Лози", де були мочарі. Від мочарів протікав потічок, аж до рівної долини. З часом появилися джерела води під горою з східньої сторони, і тоді потічок, званий Синявка, протікав у північно-східньому напрямку до головної долини, а тут повертав свій біг на схід, аж до ріки Золота Липа.

Про початки села та його мешканців оповідав 96-річний Чабаранко ось що: "Там, де нині Зарва, колись була велика "зарва хма-

ри". Дощ лляв безнастанно кілька днів. Вода почала стікати на схід і робити глибокі рови. Від тієї "зарви хмари", нібито, і пішла назва нинішнього присілка — "Зарва".

Початкова назва села була "Зносів", яку дали перші поселенці в цій місцевості, бо під час сильних дощів вода зносила з горбовини все, що зустрічала на своїй дорозі. Тому на тих 400 морґах памовищ, званих "Бавки", нічого не управляли. З часом, при вимові "Зносів" "з" відпало, і залишилась назва "Носів".

Там, де "Сині Лози", крім води був невеличкий лісок кленового дерева. Пан, якому належала вся земля, спровадив людей на обробку поля і поселив їх у тому кленовому ліску. Від того ліска пішла назва перших мешканців села — Кленики.

Зі збільшенням населення, почали будувати у підніжжі горбів по обох сторонах долини. Серединою була звичайна болотниста дорога, побіч якої тягнувся глибокий рів, шириною 10-20 метрів, а ним протікав потічок Синявка. Кожної ночі, над ранком, люди набирали води, щоб вистачило на цілу добу. Гірше було з водою під час дощів, або повені, бо тоді вода наповнювала рів, зносила мости, і люди мусіли вигадувати способи, як дістатися до головного джерела води.

Дату постання села тяжко встановити. Знаємо, що в 1785 році Носів складався з 84-ох хат; через два роки їх було 88. В дев'ятнадцятому столітті Носів відносно швидко розростається, залишаючись, майже виключно українським селом. В 1861 році село нараховувало 820 мешканців, а в 1910 воно зросло до 1486-ох мешканців. Перепис з 1931 року занотовує 1516 мешканців села і 331 хату.

Церква в Носові збудована з каменю у формі прямокутника, зближена до готицького стилю, з однією банею посередині. Поруч стоїть дзвіниця. Пляни будови церкви були виготовлені в листопаді 1830 року, а будівництво почалось, правдоподібно, наступної весни.

При церкві діяли церковні Братства й Сестрицтва, які поділялися на старші й молодші. Вони працювали під керівництвом пароха, дбали про порядок і збирали потрібні фонди.

Парохом після 1920 року був о. Евстахій Гайдукевич, священик-вояк Української Галицької Армії. Він був повітовим інспектором релігії, членом Повітової Ради, позичкової каси, повітової Шкільної Ради та ін. Багато допомагав людям, що зверталися до нього в різних справах, головно у фінансових, до яких наші люди не мали доступу, де їх відкладалося на "сірий кінець". Перед вибухом Другої світової війни, у 1936 р. він переїхав до Підгаєць, де був парохом. Після відходу о. Евстахія Гайдукевича до Підгаєць, у Носові парафію перебрав о. Василь Джиджора.

Школа у Носові була збудована з цегли, викінчена 1928 року. Як на розмір села — зовсім невистачальна, бо мала лише дві кімнати

для навчання дітей, і дві маленькі кімнати й кухню для завідувача школи. При будуванні школи найбільше праці вклали управитель школи мгр. Ярослав Войтович, Павло Довжинський, Сокольський, та ще кілька членів будівельного комітету, включно з тодішнім війтом — поляком Баліцким.

У вересні 1929 року дітей в шкільному віці було 400. З того — греко-католиків — 390; римо-католиків — 6, жидів — 4. У те число входили діти, що — хоч були зобов'язані законом навчання, залишили школу. На всіх дітей було два учителі. Річ ясна, що багато дітей опинилися поза школою, бо у двох клясних кімнатах не можливо було всіх примістити, хоч і в сполучених відділах.

Викладова мова за законом була "утраквістична", а в дійсності — українська. Всі предмети подавалося дітям в українській мові — крім історії. Навчання польської мови починали на другому році. Невідомо, хто був учителем до 1918 року. З колишніх учителів був знаний Ярослав Войтович, як управитель одноклясної школи. Після збудування шкільного будинку 1928 року, школу зробили двокляс-ною, з сімома відділами, а вчителем призначили Василя Семегена.

Читальня "Просвіти" збудована перед 1928 роком. Перед тим містилася у принагідних хатах. Постав будівельний комітет, до якого увійшли свідомі родини, як: Фатюки, Пушки, Сокольські, Моравські, Панаший, Кифори, Гливи, Вітенки, Рокецькі, Довжинські та інші. Щоб будинок "Просвіти" був у центрі села, Павло Довжинський виділив частину свого поля, вимінявши його з однією жінкою за город, на якому побудовано було дім "Просвіти". В тому домі зосереджувалося усе життя села, а тому, що був звичай, що молодь не ходила на відвідини по хатах, то всі зустрічалися у домі "Просвіти". Тут відбувалися збори членів "Просвіти", кооперативи, аматорського гуртка, проби постановок, театральні вистави ("представлення") і т. д.

Кооператива містилася у домівці "Просвіти". Провід був у руках свідомих членів заряду, до якого належали брати Фатюки, Пушка, Михайло Вітенко, Павло Довжинський, Кифори та інші. Незаступним продавцем був молодий хлопець Теофіль Рудий, що був досвідченим у комерційних справах. Заряд "Просвіти" й кооперативи тісно співпрацював з централею в Підгайцях, звідки отримував потрібні інструкції організаційного, політичного й господарського характеру.

До Другої світової війни, 1939 року в середніх школах було 16 учнів з Носова. У Львові вчилося 2, в Станиславові (Івановранківську) — 1, в Бережанах — 13. Село видало таких представників інтелігенції (за професіями):

1. Д-р Теофіль Гула — професор астрономії у Празі
2. о. Микола Рокицький — священик
3. о. В. Комарницький — священик

4. Волошин — правник (Зарва)
5. Теофіля Бзова — учителька
6. Еміль Войтович — правник
7. Мирон Войтович — інженер
8. Богдан Войтович — інженер
9. Мирон Семеген — інженер
10. Ізяслава Войтович — учителька.

Корчма — по назві — залишилася з давніх часів. Стояла на роздоріжжі посеред села, перетворившись на крамничку щоденних товарів. Під час Другої світової війни будинок завалився, а площа була влучена в дорогу.

"Пацифікація" була двома наворотами — поліційна і військова. Поліційна пройшла не дуже драстично, а військову проводили бандитськими методами. Зруйновано до тла читальню "Просвіти" і кооперативу. Знищено з-зовні і зсередини все, що лише можливо, замість вікон та дверей залишилися тільки діри в стінах. На приходстві брутально повелися з парохом, з його господарки лишились самі руїни. Подібно діялося у школі та на помешканні управителя. Всі книжки були знищені, поломане внутрішнє устаткування, а управителя та його жінку примусили чистити їм чоботи й штани, захляпані молоком.

Учителя В. Семегена забрали зі школи, завели на його помешкання, там зробили обшук. Що було кращого з білизни — забрали, "сконфіскували" навіть бритву для голення, а його побили до непритомности. Дітей зі школи розігнали, по дорозі наїжджаючи на них кіньми й б'ючи.

Банди уланів ходили по хатах, нищили хатню обстановку, вибивали вікна, розпорювали подушки, перини, розрізували одяг, головно, кожухи. На це висипали муку, збіжжя, туди скидали глечики з молоком, зварену їжу, огірки — усе, що потрапляло під руки. Багато вишивок покрали. Мені оповідав мій племінник, що коли вернулися до казарм у Станиславові, то у коменданта його швадрону уланів побачив багато вишивок. Він "відокрав" від нього кілька рушників, але коли заряджено обшук, племінник кинув їх у канал.

Банди жовнірів людей били, часто зганяли до стодоли і там катували. Мало кому вдалося скритись, щоб потім вийти поза село. Заможніші господарства виглядали так, ніби над ними буря прошуміла, подекуди й дахи були зруйновані. Коней приміщували по стодолах, снопами стелили й годували їх. Жінок змушували чистити убрання й варити для жовнірів, не раз припадало по дві курки на одного.

За Польщі найбільше переслідували молодь, багато попадало до поліційних криміналів у день Першого Листопада та на Зелені

Свята. У той спосіб паралізували походи на Стрілецькі Могили. Після того їх — без засуду — звільняли.

Народня ноша затрималася у селі в повному значенні слова. Старші люди залюбки дотримувалися звичаїв своїх батьків. Молодь, щоправда, починала дещо відхилятися, почала вводити кальоші, снігівці, суконки, плащі й т. п. Це був вплив недалекого міста Підгаєць. Одначе, головне місце все ж займали вишивки, які невтралізували вплив чужої ноші, яку звали "шляхоцькою". Молодь та старші носили вишитий одяг, а це найкраще було видно в часі свят, коли ніби проходив конкурс на найкращі вишивки.

Звичаї та обряди весільні залишилися давні, з тим, що пізніше весілля тривало лише один день — без 18 бочівок пива та двадцятилітрівки, як це було колись, коли весілля — з малими перервами — тяглося два тижні.

Тому, що молодь жила організовано, то дещо змінилося у похоронніх обрядах. Молодь збиралась у вишиваній одежі з жалобними відзнаками. Хлопці добирали відповідних коней, їхали на них верхи, держачи при собі хрест, прапори, — це було потрібне, як охорона перед поліцією. Інші несли домовину на плечах, вінки, ішли рядами перед та обабіч домовини. Під час походу священик читав 12 Євангелій, а церковні дзвони сумно дзвонили. Коли ховали дитину-школяра — всі діти й учителі організовано брали участь у похороні.

Культурно-освітньою працею своїх установ у міжвоєнних роках Носів виробив собі добре ім'я в повіті. Це були роки підйому та надій. В часі Другої світової війни, із зміною одного окупанта на другого наставали гіркі розчарування.

Тактика кожного окупанта у відношенні до української визвольної справи не відрізнялася в нічому одна від другої. Це формувало світогляд нашого населення, а в тому мешканців Носова, що лише у власній державі український нарід зможе будувати своє життя по своїй вподобі.

В останніх роках війни мешканці Носова, нарівні з іншими селами повіту, були включені в підпільно-революційні дії ОУН-УПА. Багато їх полягло в різних відомих і невідомих обставинах. Ті, що осталися при житті, навчилися пристосувати себе до обставин. Живуть з вірою у краще майбутнє нашого народу. Наш нарід, а в тому й Носів видержав татарську потопу, видержить також сучасне лихоліття.

Опис двірських будівель в селі Носів з 1828 року
(переклад з польської мови)

І. **Фільварок** — до якого йдучи, від гостинця є дерев'яні ворота штахетової роботи, подвійні на дерев'яних бігунах з дручком до закладання — над ними знаходиться дашок пошитий сніпками.

II. **Дім мешкальний**, збудований на підвалинах, стовпах, стіни валькові і побілені, на нім дах з кроквами, 12 пар, пошитий сніпками, старий; ідучи до нього знаходимо ґанок на двох дубових стовпах, покритий сніпками; двері до сіней дубові на дерев'янім бігуні з закруткою — по правій стороні сіней ідуть двері до кімнати, букові ординарійні на завісах і залізних гаках і залізна клямка до замикання — входячи ними до кімнати — по лівій стороні коминок, піч до опалювання — чотири вікна, кожне з 6-ма шибами — з того 7 шиб розбитих; в кожнім кватирка до відчинювання, вікна заосмотрені залізними завісками, вже більшій частині (нечітке); далі є двері до ванькіра, дубові на залізних завісках, з клямкою до примикання — в нім два вікна по 6 шиб, замикаються до себе, частинно потовчених — повала (стеля) в алькові й кімнаті зложена з брусів (дошки) оперта на 5-ти бальках і побілена; повернувши до сіней, напроти є пекарня і двері до неї ялові, на залізних завісах, клямка залізна до примикання, в ній піч пекарська і до огрівання, двоє вікон з 4-ма шибами потовченими; з пекарні ідуть двері до комірки на дерев'янім бігуні без замку — в ній одне вікно з шибами з різних кавалків скла; у вище описаній пекарні повала (стеля) оперта на 5-ти бальках і зложена з брусів (дощок); вертаючись з неї знову до сіней — в них є вогнище, над яким комин вимощений вальками і випроваджений на дах, побіч того вогнища по правій стороні знаходиться друга комора, двері до неї на дерев'янім бігуні, з ретязкою до замикання на колодку; входячи до середини — є там два віконні отвори загороджені хворостом, повала (стеля) заложена дилями і латами, накинена глиною, похилена до упадку; також і стіни частинно зруйновані схильні до упадку. Вийшовши з тої комори надвір, побіч неї двері провадили на двір, дубові на бігуні такім же з закриткою — коло тих дверей дубові сходи на стрих з 7 ступнів, над ними букові двері на бігунах зі скоблем і ретязкою до замикання на колодку; вернувши через сіни і вище описаний ганок на подвіря (обійстя), на якім знаходиться.

III. **Стайня** — на підвалинах, платах, стіни городжені хворостом, обліплені глиною і вибілені, дах з кроквами — 11 пар, покритий сніпками, ідучи до неї двері букові, на дубових бігунах з дерев'яним замком до замикання — в середині жолоби, а над ними драбини, повала (стеля) хворостом вигороджена, вийшовши з отої стайні, в другім кінці під тим самим дахом возівня, при якій подвійні двері дубові, на бігунах з друком дерев'яним до замикання — той будинок залишається в добрім стані.

IV. **Кльоака** — загороджена з хворосту і обліплена глиною, дашок з кабликами, покритий соломою — мервою, здерельований.

V. **Шопа.** Для сушення тютюну; з стовпами вкопаними в землю, дубовими, на ній дах з кроквами — 20 пар, покрита соломою, стіни городжені (в значінні збудовані) з хворосту, до неї двоє дверей

штахетової роботи на дерев'яних бігунах незабезпечені жадним окуптям; шопа є новозбудована.

VI. **Город.** З-заду мешкального дому, обведений довкола плотом, в якім знаходяться дерева сливкові й інші.

VII. **Пасіка**, обведена довкола плотом з хворосту, над яким є острішок, покритий соломою — мервою, до нього двері з букових диль на бігуні з дерев'яним засувом, із середини (нутра) пасіки стіни навколо обставлені.

VIII. **Льох** — викопаний в землі, стіни видильовані дилем — на нім дах з кроквами — 6 пар — покритий соломою, при тім букові двері на дерев'янім бігуні, другі двері, знову ідучи далі до льоху зовсім подібні до перших зі скоблем і ретязкою до замикання на колодку. Стіна одна прогнила, схильна до упадку.

IX. **Шопа**, на дріб, збудована на стовпах-підвалинах, стіни городжені хворостом і глиною, зруйновані. Дах на кроквах, покритий соломою, також здерельований. В тій шопі знаходиться п'ять перегород для дробу, при тих переділах троє дверей букових на дерев'яних бігунах, без замків — той будинок є здерельований.

X. **Шопа** збудована на стовпах, стіни городжені хворостом, дах з кроквами — 10 пар, покритий сніпками, двері до неї подвійні на бігунах з друком до закладання. До шопи або хліва двоє дверей, одні букові на дерев'янім бігуні, забезпечені дерев'яним замком до замикання, а другі зроблені з хворосту на бігуні без замку. Шопа є обведена довкола плотом з хворосту, на котрім є острішок покритий соломою.

XI. **Обора.** Ідучи до неї подвійні букові ворота на дубовім бігуні з друком до закладання, в тій оборі дві шопи загороджених з хворосту на стовпах-платвах — на яких дахи покриті сніпками — також в середині шопи містяться ясла плетені з хворосту, які служать до припинання худоби — вони частинно здерельовані.

XII. **Гумно** — до якого є подвійна брама, двері на дерев'яних бігунах з друком до закладання — при ній знаходиться хвіртка, з поєдинчими дверми на бігуні з ретязкою замиканою на колодку — над брамою є дашок покритий сніпками.

XIII. **Шпихлір** — збудований на палях дубових і підвалинах, стіни вальковані і тинковані глиною, а друга знову частина виложена дубовими дилями, дах з кроквами, 9 пар, покритий сніпками — до того ж дубові двері на такім же бігуні, із залізною ретязкою забезпечений колодкою до замикання — там в середині є п'ять прорубів виложених дубовими дошками — підлога таксамо виложена дубовими дилями. Той шпихлір потребує репарації.

XIV. **Стодола** — на підвалинах, стовпах, платвах, стіни зроблені з хворосту, поліплені глиною, дах з кроквами — 12 пар, покритий сніпками. В ній четверо дверей подвійних на дерев'яних бігунах з

друками до закладання з середини, одні з дверей обкуті залізною ретязкою до замикання на колодку — та стодола знаходиться в добрім стані.

XV. **Шопа** — на склад збіжжа в снопах, збудована на дубових стовпах, вкопаних в землю. Дах на кроквах покритий сніпками — одна стіна — від поля збудована з хворосту. Дах на ній потребує репарації.

XVI. **Печевник**, збудований з хворосту, покритий соломою — мервою; двері до нього дерев'яні на бігунах.

XVII. **Брама** від поля, на якій дашок покритий сніпками — при ній подвійні дубові двері, на дерев'яних бігунах, з друком до закладання, забезпечені скоблем і ретязкою замиканою на колодку.

XVIII. **Мешкальний дім** (три короткі слова нечиткі) в селі знаходиться — збудований на стовпах вкопаних в землю, стіни з хворосту, виліплені глиною і дах на кроквах, 5 пар, покритий соломою, двері до сіней букові, на такім самім бігуні, з засувом і дерев'яним ключем до замикання, двері до кімнати букові на бігуні з закруткою, троє вікон, зложених з різних кавалків скла, піч до огрівання і пекарська. Повала (стеля) виложена дилями опертими на однім балку.

XIX. **Корчма I-ша**. На підвалинах-стовпах, стіни вальковані, виліплені глиною. Дах на кроквах покритий сніпками. Двері до корчми великі подвійні на дерев'янім бігуні з друком до закладання, а другі двері, що виходять на гостинець, дубові на бігуні з дерев'яною засувкою, комин виложений вальками, випущений на дах; двері до кімнати букові, на дерев'янім бігуні, з гачком до защіпання; входячи до кімнати бачимо двоє вікон, кожне з 6-ма тафлями, з яких дві стовчені, піч пекарська і до огрівання. Повала (стеля) виложена дилями на трьох бальках оперта; є також алькир, до якого букові двері на бігуні дерев'янім забезпечені залізною ретязкою і колодкою до замикання — в тім алькирі маленьке віконце без скла — повала (стеля) така сама, що в попередній кімнаті; та корчма потребує репарації.

XX. **Корчма II-га**, при гостинці, що провадить до Шумлян, збудована на підвалинах, в'язаних стовпах, стіни вальковані і побілені; при ній прибудована заїзна стайня якої стіни з хворосту, виліплені глиною. Дах корчми з кроквами, 11 пар, і дах стайні з кроквами 14 пар, покритий сніпками. Ідучи до сіней є дубові двері, подвійні, на таких самих бігунах, забезпечені ретязкою до замикання: просто через сіни ідуть двері до стайні, подвійні на дерев'яних бігунах з друком до закладання з середини — з тих сіней по правій стороні ведуть двері до шинкарської кімнати, дубові, ординарійні на залізних завісках із клямкою до примикання. Входячи до кімнати — п'ять вікон, кожне з 6-ма тафлями, з тих тафель 6 стовчених і залатаних гонтами, перед (двоє слів нечиткі) внутрі знаходяться дерев'яні крати. Піч пекарська і огрівальна, повала (стеля) з букових дощок покла-

дених на 5-ти бельках; з неї ідуть двері букові до комірки на дерев'яному бігуні, з ретязкою до замиканя на колодку; в тій комірці повала (стеля) з дощок, покладених так само, як в кімнаті шинковній. Вернувшися до сіней, напроти по другій стороні ведуть двері до другої кімнати, букові на залізних завісах, з залізною клямкою, забезпечені ретязкою. В тій кімнаті три вікна з 6-ми тафлями, з яких чотири стовчені. Огрівальна піч, повала (стеля) з букових дощок; вертаючись знову до сіней, по лівій руці знаходиться комірка, а при ній дубові двері на залізних завісах і гаках зі скоблем і ретязкою до замикання на колодку, в ній на вікнах, три віконниці з букових дощок; в тій корчмі над "дчивніками" валькований комин, вироведжений на дах. А в стайні два букові жолуби над якими знаходяться дві драбини. Вище описана Корчма потребує репарації.

XXI. **Млинок.** Збудований на підвалинах, штандарах — стовпах, стіни дильовані, на нім дах з трьома парами кроквів, покритий сніпками. До середини йдуть букові двері, на такім самім бігуні, забезпечені дерев'яним засувом і ключем до замикання. Входячи до середини, по правій стороні дерев'яні сходи з 5-ма ступнями, що проводять на подок, один камінь разовий, один вал, одно веретено... одно водне коло, а друге потічне, один кіш, одна скриня, дві ринви, якими спадає вода на колесо. Той млинок потребує всяких репарацій.

XXII. **Млинок II-ий.** Тим самим способом збудований як перший на підвалинах, дах на кроквах, три пари, покритий сніпками. Ідучи до нього є двері дубові на бігуні, з засувом і ключем дерев'яним до замикання. Входячи до нього по правій стороні є дерев'яні сходи з шости ступнями, провадять на стрих. Один разовий камінь з двома закутими залізними чопалами і двома обручами на залізних двох; коротше без окуття. Одне водне коло, і поточне одне, один кіш, дві скрині, чотири ринви, якими падає вода на колеса...

XXIII. **Мешкальний дім під числом 111.** Збудований на підвалинах, вбудованих в землю. Стіни городжені вальками, ліплені глиною. Дах на кроквах, шість пар, покритий соломою — мервою; ідучи до того дому є двері букові на бігуні з засувом і дерев'яним ключем. Двері до кімнати букові на бігуні без замку; в тій кімнаті троє вікон, зложених з різних кавалків скла; по лівій стороні пекарська піч з бовдуром, коло якого є піч до огрівання мурована з каменя, звичайна. Стеля оперта на чотирьох бельках, виложена дилями; повернувши до сіней є двері до кімнати по другій стороні, букові, на бігуні; увійшовши до кімнати є пекарська піч з бовдуром, маленьке вікно з кавалків скла. Стеля виложена хворостом і глиною поліплена, оперта на одній бельці. На кінці того дому під одним дахом прибудований хлівець, якого стіни виплетені з хворосту і виліплені. Двері з дилів на бігунах.

XXIV. **Гуральня.** Збудована на (нечитке) стовпах. Стіни городжені вальками і покриті глиною. Дах на кроквах, покритий сніпками. В ній двері подвійні, букові, на дерев'яних бігунах, без жадного окуття; тими дверми входиться до сіней. Посередині сіней комин з стовпами, платвами, вигороджений вальками і випроваджений на дах. Від входу по лівій стороні ведуть букові двері до малої кімнати, на бігуні. В тій кімнаті піч до огрівання з коминком, два віконні отвори, в яких немає шиб. Стеля уложена з лат, зверху поліплена глиною. Вернувши з тієї кімнати по правій стороні ідуть двері до кадкарні (від слова "кадь") з букових дилів на бігуні, з дерев'яною ручкою, через які входиться до кадкарні. В ній стеля укладена з лат, обпліплена глиною. Нема жадного вставленого вікна. Печики зовсім зруйновані. Та гуральна потребує направи.

XXV. **Воловня.** Збудована з стовпів вкопаних у землю. Стіни виплетені з хворосту, виліплені з-зовні і знутра глиною. Дах з 10 пар кроквів, покритий соломою — мервою. До неї двоє дверей в однім і другім кінці, букові на бігунах дерев'яних, "здезельовані", а в другому кінці задні двері (нечитке). В середині поміст збудований з диль, по правій і по лівій стороні є жолоби одностайні з драбинами. Стеля (нечитке) з хворосту виплетена і хворостом виложена. Та воловня вище описана є новозбудована.

**
*

Петро Сокольський

ПАНОВИЧІ

Пановичі — це було село, заселене польськими колоністами десь у XVIII сторіччі. Розташоване воно по обох сторонах "Цісарського" гостинця з Підгаєць до княжого города Галича, над невеликим потічком.

Населення села, за вийнятком кількох родин, було виключно польське. Село невелике, і з останніми роками польської окупації наших земель, не перевищувало 100 родин, а на початку 1920-х років не перевищувало 50 родин. Наслідком природнього приросту та поселення там мазурів, стан населення зріс. У 1943 році там жило 519 мешканців, в тому 25 українців.

Найбагатшими господарями там був рід Мушинських, які мали біля 70 моргів поля. Був це і найбільш діяльний рід — 1936 року Теофіль Мошинський був головою збірної громади в Завалові.

Другим багатим родом був рід Соботкевичів, та вони були менш активними.

Костела село не мало аж до, приблизно, 1935 року, коли заходами Теофіля Мошинського костел було збудовано. А до того часу поляки з Панович ходили до костела в Шляхотчині, біля Гнильча. Це був присілок Гнильча, де жили за панщини шляхтичі, що не мусіли відробляти панщини, ані платити жодних податків.

Коли в 1860-65 роках костел збудували в Завалові, деякі поляки з Панович почали ходити туди — за яких п'ять кіломентрів від села.

Власної школи в Пановичах не було, дітей посилали до школи в Гнильчу, або в Завалові. Школу заснували там щойно за польської влади.

Сільська управа не мала свого власного будинку, а приміщувалася в будинку війта, що ним до 1936 року був Теофіль Мошинський.

Крамниця була там тільки одна. Жид продавав в ній речі першої потреби. Мав також "трафіку", в якій продавав тютюн. Там же був і шинок.

Перед самим в'їздом у село, по обох сторонах дороги-гостинця зі сторони Завалова, мешканці Панович добували камінь. Камінь цей мав лискучий вигляд і його там, під горою, випалювали (так як випалюють вапно). Потім його товкли надрібно, пересівали через сито. Був це гіпс. Люди з довколишніх сіл купували навесні цю гіпсову мучку і розсівали її по полях, особливо по лугах та полях конюшини. Це спричинювало буйний ріст.

Звичайно, гіпсу вживали теж і при будові, особливо при виправі хат. Він не тільки скріплював, а й прикрашав, а до того швидко сохнув.

Після Другої світової війни тут гіпсу вже не видобувають, бо штучні добрива для місцевого вжитку доставляє влада, а також і для будови нема такої потреби.

Під час діяльности УПА 1943-47-го років Пановичі були сильно укріплені, мали свій відділ самооборони, оборонні рови, та добре розвинену розвідку і командування. Вони регулярно доставляли накладене на них харчове і одягове зобов'язання супроти УПА.

Згідно з програмою виселення поляків з українських земель, мешканці Панович одержали наказ покинути українські землі та переселитися назад на корінні польські землі. Коли, одначе, поляки наших земель в означений час не залишили, відділи УПА більшу частину села спалили.

У відплату за це, коротко після того, пановицькі поляки напали на Гнильче і спалили частину села. Це вже було за поновної окупації наших земель большевиками. В той час, тобто, в другій половині 1944 року, поляки з Панович тісно співпрацювали з радян-

ською владою, ходили з міліцією на облави і доносили на наших людей. Провідником був згаданий Теофіль Мошинський. Це тоді поляки вбили українця, Жука, що жив у Пановичах вже довгі роки.

Так, 1944 року перейшли вони облавою через Завалів, лісом попри Середнє, в сторону Голгіч. Там, у лісі, зловили вони кілька місцевих хлопців з Середнього і трьох із них там же замордували. Загинули: два брати Шкіри — Василь і Володимир (жонатий на Заставчі), а також і їх стриєчний (двоюрідний) брат — Євген. Врятувався лише прострілений Микола Шкіра, якого лишили, бо думали, що він вбитий.

Під тиском УПА, та наслідок угоди СРСР з Польщею з жовтня 1944 року, всі поляки виїхали з Панович до Польщі, на Помор'я. На їх місці поселилися тут наші брати з Лемківщини, і Пановичі стали українським селом, яким воно вже й залишиться.

***

Василь Сабатюк

РАКОВЕЦЬ

Село Раковець розташоване 21 км на північний схід від Підгаєць, між Сосновом і Беневою. Лежить воно на правому березі ріки Стрипи. Його назва принялась від присутности великого числа раків, що розвелись у повільно-пливучій воді Стрипи.

Раковець, це село середнього розміру, яке 1789 року нараховувало 69 хат, а два роки пізніше вже 75. До 1910 року населення села зросло до 1054 особи, а перепис із 1931 року занотував у Раковці 1369 осіб, замешкалих у 285 хатах.

Зручне положення села, врожайна земля, та близькість ріки сприяли розвиткові сільського господарства. Крім рільництва, селяни використовуючи луки та сіножаті, займалися також тваринництвом. Невтомна праця, освіта, та багатство природи допомогли мешканцям Раковця піднести економічний рівень села, мимо того, що село було майже цілковито зруйноване в часі Першої світової війни.

Мешканці Раковця належали до церкви Рождества Пресвятої Богородиці, що була положена між Сосновом і Раковцем. Фундатором цеї церкви був Леон Суходольський, місцевий дідич, а її будова почалася 1805 року. Цю церкву посвятив о. канонік Константин Ліпніцький.

Читальня Просвіти була заснована 1903 року, з першим її головою Йосифом Бандурою й секретарем Петром Запаранюком. Чи-

тальняна бібліотека начислювала 37 книжок та передплачувала місячник "Місіонар" і часопис "Дзвін". В тому часі читальня начислювала 32 члени, з котрих третина була неграмотна. При читальні існував аматорський гурток, що під проводом місцевого учителя, Теодора Солодухи, дав три виставки — "Свідки", "Запаморочена" й "Перший Горальник". З часом бібліотека побільшилась та, нажаль, читальня була зліквідована російською поліцією в 1914 році. Ця читальня була знову відкрита 1922 року, а два роки пізніше основано кооперативу "Єдність". В 1925-26 роках збудовано народній дім в котрому примістились читальня, кооператива, товариство "Рідна Школа", аматорський гурток та хор. В тому часі свідомість, так старших як і молоді, зросла. До села приходили часописи "Наш Прапор", "Народня Справа", "Громадський Голос" та журнали "Дзвіночок" і "Наше Життя". Від 1920 року й аж до приходу більшовиків, 1939 року, читальня й при ній існуючі товариства та гуртки гарно розвивались помимо перешкод з боку польської поліції. В наслідок зросту свідомости населення, почався бойкот тютюну й горівки, збирання бойового фонду,а опісля розвиток діяльности УПА.

Перша школа Раковця була збудована з глини 1863 року, а вже друга, чотиро-клясова школа була збудована з паленої цегли в 1904 році.

Культурно-освітний рівень Раківця в міжвоєнних роках піднісся до рівня найсвідоміших сіл повіту. Кільканадцять хлопців і дівчат вчилися в гімназіях в Бережанах і Тернополі. В часі Другої світової війни молодь була включена в підпільну діяльність ОУН, через що Раковець поніс високі жертви в людях як підчас совєтської окупації 1939-41 рр. та підчас німецької окупації 1941-44 років.

На початку квітня 1944 року фронт зупинився знова на Стрипі. Раковецьке населення виселено в запілля, а в більшій мірі до Західної Німеччини. До липня 1944 року село було цілковито знищене воєнними діями.

***

ОСОЛІНЩИЗНА

В безпосередньому сусідстві Раківця і Семековець була розположена мазурська кольонія, Осолінщизна. Постала на розпарцельованих полях власника Оссолінського, 1921-22 рр. Було 22 господарства. В загальному це були середньозаможні і заможні. За правилом кожному кольоністові приділювано 8 моргів землі. Одначе були 16 і 24 моргові господарства. Це залежало, яку заслугу даний кольоніст мав перед Польщею. Це було правило не лише в Осолінщизні., але взагалі в цілій Підгаєччині, а може в цілій Галичині.

В лютому 1940 року всіх кольоністів виселено на Сибір. Оселя з того часу перестала існувати.

Володимир Яринівський
М. Оніхрів

РОСОХОВАТЕЦЬ

Росоховатець — середної величини село, положене над річкою Тудинка, 22 км. від Підгаєць. За переказом, село заснував польський шляхтич Росоха на початку 17-го сторіччя. Навіть якщо вірити переказові, село розвивалося дуже повільно, бо 1785 року нараховувало тільки 28 хат. Найбільший приріст населення припадає на кінець 19-го та початок 20-го сторіч. Найбільшого розміру Росоховатець досяг 1931 року, коли в селі жило 1357 осіб у 239-ох хатах. Половина населення були українці, а половина — поляки (чи латинники).

В селі був костьол, побудований 1851 року, і одноклясна школа, яка також походила з другої половини 19-го сторіччя. Назагал, під кінець 19-го сторіччя Росоховатець належав до краще загосподарених сіл Підгаєччини.

На початку 20-го сторіччя Росоховатець зробив перші кроки на шляху до громадського й національного відродження. 1908 року в селі було засновано читальню "Просвіти, до якої 1914 року належало 27 осіб, а бібліотека читальні нараховувала 98 книжок. Разом з товариством "Січ", яке було засноване 1910 року, "Просвіта" стала живчиком громадського й національного життя. Під час війни і на початку 20-х років ці товариства припинили свою діяльність. 1926 року відновлено діяльність читальні "Просвіти". Сходини відбувалися лише у неділі, в домі Ілька Барана. Незабаром засновано аматорський гурток, що підготовляв театральні вистави для мешканців села.

Однією з головних подій в селі Росоховатець була будова дому читальні "Просвіти". Будівництво розпочалось 1928 року завдяки українській еміграції в Америці, яка пожертвувала на будову приблизно 200 долярів. Серед тих жертводавців найбільше прислужився своїм датком Ілярій Бобрович. Жертвували і поляки, що виїхали на еміграцію, але зберегли привязання до рідного села.

Маючи свій громадський дім, мешканці села заснували 1928 року товариство "Луг", яке за короткий час мало в своїх рядах біля 50 хлопців та дівчат. Взагалі, 1928 рік — це час великої організаційної праці. Того року зорганізовано також кружок "Рідної Школи", де гуртувалася не тільки молодь, але й старше громадянство, засновано кооперативу "Поступ". Без перебільшення можна сказати, що

під кінець 20-х років Росоховатець був зорганізованою і свідомою з національного погляду одиницею підгаєцького повіту.

1930 року село пережило горезвісну пацифікацію, яка — крім матеріяльного спустошення — принесла фізичне терпіння провідним мешканцям села. Найбільше поляки побили Івана Соколовського, Михайла Тупіся, Теодора Василака, Григорія Струхманчука і Тому Деберу. Михайло Тупісь через два місяці після побиття — помер.

Пацифікацією поляки не досягли своєї цілі — не вдалося їм застрашити українців. Український селянин побачивши наочно, що робить чужа влада, почав ще більш віддано працювати для свого народу. Не дивно, що в цій атмосфері новостворена ОУН знайшла не тільки прихильників, а й бойовиків, які для національної справи були готові рискувати життям. Цю свою готовість вони виказали під час німецької та совєтської окупації.

**
*

Микола Кунька

РУДНИКИ

Село Рудники чисельно належить до менших сіл Підгаєччини, хоч своєю історією сягає ранніх часів заселення. Першу згадку про Рудники знаходимо в документах з 1476 року. Рудники правдоподібно, часто зазнавали нищення від татар, бо 1785 року село нараховувало лише 46 хат. А з того часу кількість населення постійно зростає. 1861 року в Рудниках жило 330 мешканців, а перепис з 1910 року нароховує вже 679 осіб. Найбільший ріст села статистика занотувала 1931 року, коли в 192-ох хатах мешкало 983 особи. За національним складом село було майже виключно українське.

Рудники лежать над Золотою Липою, 9 км. від Підгаєць. Господарство села стояло на низькому рівні не тільки через погану якість ґрунту, а й просто через малу кількість орної землі. В пересічному, на селянина припадало яких 6 морґів поля. Недостатня кількість землі змушувала мешканців села шукати заробітку в інших заняттях, як наприклад у праці в довколишніх лісах, випалюванні вапна, цегли в місцевій цегольні, виробництві дрібного господарського знаряддя, плетенні кошиків з верболозу тощо.

У двадцятому сторіччі суспільно-громадський розвиток села був подібний до інших сіл повіту. Читальню "Просвіти" засновано перед Першою світовою війною. У 1914 році вона начислювала 40

членів, а бібліотека мала 98 книжок. Крім "Просвіти" в Рудниках діяли й інші суспільно-громадські установи.

Прикрасою та гордістю Рудник був його Український Народний Дім. Цей поверховий будинок був збудований з цегли і бетону, посеред села, над криницею, в роках так званої кризи, тобто економічного застою в 1933-1935. Це вислід повної посвяти праці села при фінансовій допомозі односельчан у ЗСА. Тоді культурно-освітні установи працювали "на повну пару", щоб зібрати потрібні фінанси на будову дому. В той час були в Рудниках два драматичні гуртки. Один при читальні "Просвіти", другий з дорослу при "Рідній Школі". Було так, що один із них ставив виставу в Рудниках, а інший в той сам час в другому селі; все це для одної цілі. Кожного тижня в Рудниках відбувалися якісь імпрези (вистави, товариські забави, фестини тощо), бо потреба була велика.

Війтом в той час був Василь Кунька (помер на засланні в Казахстані), і він давав видатну допомогу будові з боку громади.

В новозбудованому домі знайшли приміщення усі громадські установи. Внизу приміщувалася кооператива "Єдність", станиця Районової Молочарні та "Сільський Господар". На поверсі була простора заля, яка відповідала всім потребам культурно-освітньої роботи установ.

Дуже цікавою була організація достави сметанки до молочарні в Новосілці. З уваги на брак штучного холодження, в літі треба було її доставляти кожного дня. Отже літом возами, а зимою саньми забирали сметанку з Лисої, Рудник і Литвинова-Застав'я й перевозили до молочарні "Маслосоюзу" в Новосілці около 14 км.

Ця справді подиву гідна організація та динамічна праця громадських установ була сіллю в очах польської державної влади. У горезвісній пацифікації 1930 року знищено ввесь тодішній культурний і господарський доробок села. В пізніших роках поліція дбайливо "опікувалася" провідними людьми села, арештуючи їх часто. Така тактика польської поліції породжувала протипольські настрої. Ці настрої вміло використали існуючі організації як "Просвіта", "Рідна Школа", "Сільський Господар" і ними організовані самоосвітні гуртки, рідношкільний доріст, хліборобський вишкіл молоді й тому подібні, виробляли національний світогляд у молоді, творили тип нового українця-державника.

Ця молодь, яка в міжвоєнних роках віддано працювала в громадсько-культурних установах, в часі Другої світової війни з посвятою включилась в революційне підпілля. Вона змінила форму боротьби за ці самі ідеали української нації.

Яка шкода, що через небезпеку для родин не можна згадати імен тих, які направду заслуговують бути вписаними в історії нашо-

го повіту, бо вони її самі творили. Багато їх погинуло в рядах УПА, Дивізії УНА та в різних відомих і невідомих обставинах. Інші, поселені в різних країнах вільного світу, продовжують працю для рідного народу.

***

Яків Говда

САПОВА

Сапова-Полісюки це одна громада зложена з двох сіл розділених рікою Стрипою, що пливе з півночі на південь і впадає до Дністра. До 1939 року належала Сапова до збірної громади в Вишнівчику, віддаленого на 4 км. на північ. Від повітового центру Підгайці була віддалена на 22 км. на схід.

Сапова-Полісюки в дев'ятнадцятому сторіччі належала шляхетській родині Охоцьких. У 1785 році там було лише 66 хат. Докладніші відомості про Сапову маємо з половини 19 ст. В 1861 році в селі жили 563 мешканці, два роки пізніше 576, з того 476 греко-католицького обряду, 74 латинського, а 26 жидівської віри. За статистикою з 1931 року в Саповій було 168 хат, в яких жили 793 мешканці. За даними з 1943 року в Саповій жили 803 мешканці, в тому 9 поляків та 16 іншої національности.

В Саповій є камінна гора з гарною площею званою "замок". За нею є поле "за костелом". Це мабуть пам'ятки давного ряду замків побудованих польськими панами для оборони перед татарами, козаками й турками.

Сапова належала до парафії в Зарваниці, де в міжвоєнних роках парохом був о. мітрат Василь Головінський; завдяки його праці національне піднесення в повіті зросло до належного рівня.

Народня школа в Саповій за австрійських часів була дво-клясовою з українською мовою навчання. За польських часів школа була чотири-клясова з утрактивістичною мовою навчання. Примітка: такі школи існували в роках перед Другою світовою війною. В них викладова мова українська була нарівні з польською. Зрозуміло, що таких шкіл у Підгаєччині було небагато. Вони були в тих селах, в яких лише незначна частина мешканців були латинниками тому там було важче мати школу з лише польською мовою навчання. Так Польща розв'язувала питання українських шкіл. Довголітнім управителем школи в міжвоєнних роках був дир. Іван Гречкосій. Цей колишній старшина Української Галицької Армії був не тільки

добрим педагогом, але ідейним суспільно-громадським провідником Сапови. За його заходами основано читальню "Просвіти", зорганізовано споживчу кооперативу, що мала свою філію в Полісюках та взагалі він стимулював культурно-освітню роботу села. Цього доброго сина і гарячого патріота нашої землі замордували большевики 1944 року.

Читальня "Просвіти" та інші установи села приміщувалися у власному Народному домі, що його збудовано в 1920-тих роках трудом та коштом мешканців Сапови, за допомогою односельчан у ЗСА, які присилали грошові датки. Успішно працювали Аматорський гурток та Самоосвітний. В них гуртувалася молодь села. Ця молодь за порадою та вказівками старших віддано працювала для культурно-освітнього розвитку села. Часто влаштовувала драматичні вистави, святкування національних річниць, в літньому часі фестини з виступами хору танцювальних гуртків тощо. За це молодь, а також, а може ще більше старші, були наражені на шикани польської поліції зі станиці у Вишнівчику, яка часто накладала грошові кари, головно на провідних людей села, за брак таблички на возі, за те, що вітер розвіяв солому на подвір'ї, що пліт не був побілений вапном та тому подібним. Зокрема переслідували тих, що носили шапки виробу Шапкарні Українських Інвалідів у Львові. Ці шапки були подібні до стрілецьких шапок "мазепинок", армії УНР "петлюрівок" або козацьких смушкових — чорних з червоним дном, сивих з синім дном, які скидалися на козацькі шлики. Ці шапки хоч вироблялися за дозволом польських властей, дуже разили поліцію на місцях, і ті, що носили такі шапки були предметом поліційних шиканів.

В роках Другої світової війни молодь Сапови, що так активно працювала в суспільно-громадських установах, включилася в підпільно-революційні дії ОУН-УПА. Ті, що з різних причин не включилися в підпільну діяльність вступили в ряди І-шої Дивізії УНА, з вірою, що вона стане зав'язком Українських Збройних Сил, які будуть змагатися за Українську Самостійну Державу.

**
*

Онуфрей Кекіш

СЕМИКІВЦІ

Село Семиківці засноване в часи Галицького Князівства. Назва його, правдоподібно походить від слова "ківці", тобто човни. У Семиківцях ловили рибу, подібно як у сусідніх Богат-"ківцях", Ра-"ківцях", з чого й ті села прийняли свої назви. До села належав присілок "Підруда-Швайцарія", віддалений від Семиковець на 1,5 км.; в ньому містився колись малий фільварок, власність В. Янковського, а перед 1914 р. — Ж. Літинського.

Село разом з присілком займає площу розміром 10,13 км.^{2}, з чого 8,69 км.^{2} орної землі. 1921 року в селі було 134 "номерів" (господарств), а 1931 — 196 будинків, відбудованих після майже цілковитого знищення під час воєнних дій над Стрипою. Влітку 1915 року австрійська влада евакуювала населення. Підводами, що їх дали сусідні віддалені від фронту села, можна було забрати все майно, включно з худобою. Після короткої зупинки у Вівсю ,людей перевезено до Ходорова. Там їх посадили до вантажних залізничних вагонів і через Мадярщину перевезли до Ґмінду, в Австрії. Тут семеківчани перебували до літа 1917 року, коли повернулися в рідне село. А там — не лише хат, а й місця, де вони колись стояли, не можна було пізнати. Згодом почали повертатися чоловіки з війська і з допомогою австрійського уряду, який давав гроші, будівельний матеріял, насіння й рогату худобу, і при наполегливій праці селян, життя починало нормалізуватися.

Видання "Червоної Калини" обширно описують події 1915-16-го років зв'язані з воєнними діями над Стрипою, зокрема про діяльність легіону УССусів в околиці Семиківець.

Виселення мешканців 1915-16-их років не було першим нещастям для села. З історичних записів знаємо, що між 1241 і 1699 роками на нашому Поділлі було до двохсот турецько-татарських наїздів, і ясир, грабунки, епідемії були їх супровідниками. Семиківці були поблизу так званого Кучманського шляху (Теребовля), а раптові наскоки орд бували три, а то й чотири рази в рік.

Село Семиківці належить до старих поселень в околиці. Є відомості, що 1466 р. власник села на ім'я Петро з Дулієва, продав село львівському архиепископові Григорієві. Дальша доля села невідома, але виглядає, що воно не раз потерпіло знищення з рук татар, бо 1785 року воно нараховувало лише 54 хати.

Найбільшого розвитку Семиківці досягли в 19-му сторіччі. За сто років австрійського панування населення значно зросло. Наприклад, за виборчим переписом з 1867 року, в селі мешкало 515 осіб, а вже 1910 року Семикінці нараховували 1009 мешканців. Через воєнну хуртовину населення значно зменшилось. 1970 року Семикінвці нараховували тільки 118 хат, з населенням 356 осіб.

Село відбудувалось протягом одного десятиріччя (1921-1931 рр.). Будівлі були вже вогнетривалі, подекуди криті бляхою. Кімнати просторіші й світлі, курних хат у селі вже тоді не було.

Селяни мали в своєму користуванні 962 морги орної землі, в середньому на одне господарство припадало 5 моргів поля. Було кілька родин ремісників, що поля не мали. Найбільше землі (до 50 моргів кожне) мали: К. Чикита, В. Чикита, І. Хоркун, М. Хоркун і Ю. Фаріон, тобто, разом п'ять великих господарств. Реманент був старої продукції, управа культур — головно озимина (пшениця й жито); які культури в меншості. Тварини — місцевої породи. В селі були два більші пасічники (пчоловоди), що мали приблизно по 60 вуликів кожний: це К. Чикита і Г. Трач. Назви піль: "Сіножаті", "Підруда".

Фільварок — власність Янковського, а згодом Літинського, із 778 моргами землі і 50 моргами лісу, був заснований на присілку "Під Рудою". Господарка фільварку — зернові культури, а також млин на Стрипі. Млин був на три камені, т. зв. господарський, під час війни був знищений і до 1944 року його не відбудували. Рілля, хоч і чорнозем, проте місцями вогка, холодна, і з глинкуватим підложжям, але при добрій управі — родюча.

Освіта в селі обмежувалася до народньої школи, яка існувала в Семиківцях ще з 1880-их років. Була це типова двокласна школа, що прийшла на зміну "дяківки". Для поліпшення життєвих умов учительок, 1930 року громада побудувала житловий будинок на чотири кімнати.

Дуже важливою інституцією для піднесення грамотности села була читальня Т-ва "Просвіта". Ще в 1914 році "Просвіта" нараховувала 37 членів, а бібліотека нараховувала 183 книжки. Головою "Просвіти" в той час був Андрій Трач. В пізніших роках довголітнім головою читальні був Петро Данилишин. Політично Семиківці виявляли національну свідомість, підтримуючи у виборах завжди кандидатів, які належали до українських політичних партій.

Крім хліборобів, в селі було кілька ремісників, а саме: коваль, колодій-стельмах, кравець, кілька кравчинь, шевці. З підприємств була тут крамниця з мануфактурою, харчовими продуктами, корчма, (існувала до вересня 1939 року), двірський млин, а опісля — волосна молочарня.

В селі не було лікаря, ані акушерки. Село належало до санітарної округи в Золотниках, де мав свій осідок лікар, що його опла-

чував повітовий відділ. В селі також не було зорганізованої суспільної опіки; громадський бюджет диспонував смішно малими сумами, та й цього ніколи не використовували.

В селі було яких 15 криниць, переважно копаних, неглибоких. Воду в них хемічно перевіряли дуже рідко. Частина криниць стояли в приватних садибах. Стан доріг був порівняно добрий, бо про них дбало повітове правління. Побут, звичаї, обряди, вірування, матеріяльна культура були такими ж, як і в сусідніх селах околиці.

Семиківці були визначені адміністрацією на осідок волосної управи. Першим її війтом вибрали мешканця с. Соснова — Кароля Диновського, заступником його став Адам Корчинський, власник фільварку в Богатківцях, що перейшов другим у виборах 1939 року.

Громада Семиківці не мала ніякого майна в будівлях, усі установи (державні), як пошта, поліція і сама волосна управа приміщувалися у винайнятих хатах. Лише волость встигла побудувати власне приміщення ,для інших часу не вистачало.

До волости належали наступні села-громади (при чому деякі мазурські колонії піднесено до ступеня сіл): Семиківці, Іщків, Росоховатець, Богатківці, Бенева, Соснів, Ганчарки, Раковець, Маловоди, Швайцарія, Воля Голуховська, Вигода Огінщизна і Янківці. Усіх 14 сіл-громад з їхніми солтисами.

Село Семиківці широко відоме не лише в Підгаєччині, але далеко, далеко ширше. У Семиківцях в жовтні-листопаді 1915 року Українські Січові Стрільці кров'ю вписувалися в історію України. Вони стояли в затяжних боях з російською армією. На початку листопада 1915 року, в тридневому бою полягло на Семиківських полях 39 стрільців, а біля сотні були ранені.

Зелені Свята на могилі УСС в Семиківцях 1929 року. Кінна бандерія села Іщків.

У їх пам'ять УССи-побратими висипали високу могилу-курган. Щорічно в Зелені Свята на цій могилі відбувався Зеленосвяточний Поклін Героям. У тих зеленосвяточних Богослуженнях, які насправді своїм змістом, а то й формою, були політичними маніфестаціями, брали участь тисячі народу не тільки з довколишніх сіл, але з далеких сіл інших повітів. Спершу молодіжні організації в одностроях, не рідко кінні бандерії надавали демонстраційного вигляду поминкам. Відповідні до хвилі промови о. декана Василя Яремака, пароха Іщкова, зарваницького декана, зроджували підйом в учасників. Не обходилося без шиканів з боку польської поліції, яка звичайно накладала грошові кари на о. Яремака з відповідними погрозами в часі переслухань. В останніх роках перед Другою світовою війною польська поліція заборонювала влаштування Зеленосвяточних відправ. Всупереч заборони та погроз, маси учасників кожного року збільшувалися. Іноді поліція спричинювала бійки демонстрантів з відділами допоміжної поліції. Такі поминки відбувалися кожного року безперебійно до Другої світової війни.

Маючи віковий досвід в тому, большевики "розрили могилу" 1945 року. Але скільки нових героїв зродила оця могила-курган з її Зеленосвяточними маніфестаціями. Вони відомі й невідомі полягли за ту саму ідею, що їх попередники й тим самим ворогом.

***

Іван Кефор

СЕРЕДНЄ

Село Середнє належить до малих сіл Підгаєччини. Положене над Золотою Липою, 14 км. на південний захід від Підгаєць, і 2 км. на південь від Завалова. Лежить воно в колисці старих поселень повіту. 1785 року Середнє нараховувало лише 28 хат, з населенням 140 осіб. Під час 19-го сторіччя село значно збільшилося. Австрійський перепис з 1910 року виказує, що в Середньому мешкало 580 осіб. В наслідок війни село зменшилося. Перша післявоєнна статистика з 1921 року подає, що Середнє нараховувало 533 особи, що жили в 107 хатах. Через еміграцію, головно до Америки, кількість населення продовжувала зменшуватись, так що за переписом з 1931 року, в Середньому жило тільки 502 особи. У 1943 — 514, в тому 436 українців.

Наше знання про історію села дуже обмежене, поскільки майже не лишилось писаних документів. Зате більше знаємо про Середнє

з переказів про побут. В переказах, наприклад, залишились дані про одяг селян та про його виріб. Отже сіяли багато конопель і льону, які мочили в ріці, щоб волокно відстало від рослини. Потім на сонці сушили, після чого терли на терлицях доти, доки стовбур цілком відпадав, а в руках залишалось саме волокно. Взимку його чесали на дротяних щітках, і з того виходило три сорти волокна. Перший сорт звався "повісмо", його пряли на тоненькі нитки, з яких на домашніх варстатах (їх мали майже в кожній хаті) виробляли найтонше полотно. Влітку полотно вибілювали — намочивши у воді, розстеляли на сонці, а як підсихало — знов мочили і розстеляли, так протягом цілого літа в соняшні дні. Після вибілення — його на річці прали, і полотно було готове для вжитку. З нього шили сорочки та інший делікатніший чоловічий або жіночий одяг.

Другий сорт волокна звався "миканка". З неї пряли грубші нитки, що з них виробляли полотно другого сорту. Вибілювали й прали однаково, як і полотно першого сорту. З нього шили верхнє й робоче вбрання. Слід підкреслити, що вбрання, пошите з такого полотна, носилось багато років, і дожило навіть до 20-го сторіччя. Воно було дорожче від виробів фабричних. Це стосується особливо льняного полотна, яке, хоч було дороге, мало велике запотребування особливо на виріб обрусів (скатертин), рушників, сорочок.

Третій сорт волокна звали "клоче" ("клоччя"). З того клоччя пряли грубші нитки, з яких виробляли грубше полотно і його не білили. Шили з нього мішки, верети і всякі речі для вжитку в стайнях, стодолах, коморах і т. д.

В панщизнянні часи селяни мусіли якусь частину виробленого волокна першого сорту (повісма) віддавати панові. Це був рід данини. Можна припускати, що цього сирівця потребувала індустрія, державна або приватна. Але якщо так, то чому цей сирівець у селян не закуповували?

Другий рід волокна, це була овеча вовна. Кожний мешканець села тримав вівці — кількість їх у господарстві залежала від заможности господаря. Улітку всіх овець виганяв на пасовище один пастух, збираючи їх від одного кінця села до другого в одну чередУ. На пасовищі вівці перебували цілий день. Там була й вода, де їх напоювали. Увечорі пастух приганяв їх до села і хоч удень вони в череді були всі змішані, повертаючись додому, кожна заходила на своє подвір'я без ніяких зусиль пастуха.

Раз на рік овець стригли. Вовну прали в ріці, сушили на сонці, після чого скубали, закладали на куделю і пряли трохи грубші нитки. Їх опісля змотували на цівки, з яких снували на риштування, яке обертали руками. З риштування снували на варстат, мішали з сирими нитками з волокна конопляного і ткали нитками з вовни. Таке вироблене "сукно" ще не було до вжитку, його давали ще до

млина на так звані фолюші, там на валках у воді крутили, і вибивали чорне овече сукно. З нього шили довгі опанчі, холошні, спенцері, які носили влітку і узимі. Речі ті були міцні, в такій опанчі чи спенцері ходив батько, син, онук, а часом ще й правнукові діставалася. Коли котрась одежина була вже цілком зношена — її не викидали, а складали десь в кутку. Час-від-часу селом переїжджав онучар, який ті зношені речі вимінював за череп'яну кухонну посудину. Жадних фабричних матеріялів на одяг в селі не було аж до 1860-х років, коли почало з'являтися сукно й тонка матерія з Англії. Домашній виріб матерії давав зимою селянам багато роботи взимку.

Селянських хат з тих часів в селі залишилось дуже мало, і часу їх будування неможливо встановити. Раніше їх пізнавали по тому, що вони були сильно похилені. Хоч вони нічим не відрізнялися від хат, побудованих у другій половині 18-го сторіччя. Жадних фундаментів — мурованих з каменю чи цегли — ніхто не закладав. Замість цього, на землю клали цілого дуба, товщиною 20-25 цалів. Його трохи обтесували, це і був, власне кажучи, фундамент. Якщо дуб був закороткий, його продовжували другим. Те місце, де два дуби зчіплювали, звалося "замком". Замок був так прецизійно зроблений, що його вживали усі будівельники, як сільські, так і міські, навіть ще в 1940-их роках. Увесь будинок робили без жодного цвяха — усе скріплювали кілками.

Ніяких металевих матеріялів не вживали, крім клямок до хатніх дверей, що їх робив коваль. Усі замки й завіси до господарських будинків були дерев'яні, вони були зроблені з великою прецизійністю.

Нічого не відомо про медичну опіку з тих часів, хоч вона мусіла бути в особах переважно сільських знахарів, повитух, дентистів (цируликів) і ветеринарів. Довго у нас повторювалася практика вириванння горішнього зуба шнурком. "Пацієнт" міцно чіпляв шнурок до зуба, а другий кінець шнурка замотував собі на ногу. Тоді шарпнув — і зуб вирваний! Як виривали долішні зуби — невідомо. Довгий час зуби рвали звичайними кліщами. Про лікування зубів, пльомбування, накривання коронками, село не знало до 1910-20-х років. До 1900-х років мало був знаний селянам і лікар, хоч про його існування подекуди було відомо. Звичайно хворих лікували сусіди, переважно старші жінки, своїми сільськими методами. Загальновідоме в селі було лікування чиряка, або натисненого на нозі набоя. До хворого кликали жінку, що вміла спалювати рожу. Процедура ця відбувалася так: на болячку навхрест накладали льняного волокна кінці якого запалювали свічкою. Коли вогонь на волокні злучився — його накривали шматою, щоб його придушити й погасити. Під час цієї церемонії жінка відмовляла ніби якусь молитву, від якої все зло повинно було від пацієнта відступитись. Під час такої операції, вогонь таки добре припікав болячку, але пацієнт терпів, вірячи,

що біль скоро минеться. Такої болячки не можна було передчасно розрізати, щоб видушити гній. Чекали, аж поки пухир сам тріскав, а до того часу треба було терпіти біль, хоч би й кілька днів. Тому, що рожа була спалена, хворому нічого не загрожувало.

Дуже часто в селі появлялася короста-сверблячка. Це була заразлива хвороба, а лікування її на селі було дуже просте. Майже в кожному саду росла рослина, подібна до соняшника, коріння її восени викопували, висушували в звичайних печах, потім при потребі терли на порошок, розтоплювали коров'яче масло, мішали його з цим порошком і тією мішаниною добре смарували хворого. Потім нагрівали піч так, щоб нага людина могла витримати і хворий залазив у неї, де лежав, аж поки увесь піт, що його вкривав, висихав і охолов. Тоді хворий вилазив, умивався теплою водою й милом і на цьому лікування закінчувалося. Воно було таке успішне, що майже не було випадку, щоб хтось його повторював. За першим разом хвороба минала.

Селяни також дуже успішно лікували скаженку. В деяких садах була рослина, що її так і називали "від скаженини". Її коріння викопували, сушили й терли на порошок, який переховували в сухому місці. Коли траплялось, що когось покусала скажена собака, йому давали склянку води, до якої вкидали на кінчику ножа цієї муки. Людина, випивши цю воду, робилась кумедною, не була небезпечною, не робила ніяких непристійних фантазій, лиш говорила й робила щось таке, з чого можна було добре посміятися. Це коріння лікувало скаженину дуже успішно. Порошок давали пити також скаженим собакам, від чого вони виліковувалися. Проте, коли собака не хотів води випити, його доводилося вбити.

Селяни вміли зараджувати собі при всяких захворіннях, з більшим, чи меншим успіхом. В сільського самозваного лікаря в хаті чи в коморі можна було знайти цілу аптеку, в якій ліки були старанно загорнені, кожний в іншому мішечку. І хоч такий "лікар" чи "лікарка" ,ані інші члени родини в хаті не вміли ні читати ні писати, вони з пам'яті знали, що й для чого.

Подібне лікування проводили й сільські лікувальники худоби.

Таких лікарів-знахарів не кожне село мало. Відомо про одного чоловіка, на Камінній Горі — єдиний на всю околицю, що дуже успішно лікував від укушення гадюки; називався він Сокольський.

Лікування, взяте з давніх переказів, дожило початків 20-го сторіччя і дещо з того вживалось з великим успіхом.

Більше про село Середнє знаємо з часів панщини. А саме, кілька років перед скасуванням панщини, фільварок в Завалові (до якого належало село Середнє), закупив віденський адвокат Григорій Рачинський — українець, що походив з роду гетьмана Яблоновського. Під час панщини, селяни мали право пасти худобу на території пан-

ського поля й лісу. Кожний мешканець села мав право взяти (без оплати) 12 фір дров на рік з панського лісу. Були ще якісь привілеї меншого значення. А коли, після знесення панщини, селяни перестали працювати на панському лані, всі ті привілеї селяни продовжували практикувати. Тоді під тиском уряду, чи в добровільному порозумінні з селянами, пан погодився віддати у власність селян велику частину поля на пасовище, а ще більше лісу, в заміну за відступлення від усіх привілеїв і претенсій до решти панських маєтків.

З цього домовлення чи урядового розпорядку була підписана угода між Климентієм Рачинським, власником дібр, і 39-ма мешканцями села Середнє. Контракт цей лежав у катастральнім уряді (Сервітуті) у Львові, і ще в 1936 році автор цих рядків робив з нього копію. З цього документу вперше довідуємося, що в селі жили родини з прізвищами: Кефор, Рокецькі, Дуркали, Бобецькі, Крумшини, Гаєцькі, Верешинські, Дубановські, Сиваки, Куриси, Залеські, Мединьські, Мудрицькі. Більшість прізвищ була при двох чи трьох іменах, два чи три мали тільки одне ім'я; це свідчить, що Бобецьких, Кефорів, Шкірів, Рокецьких, Курисів та інших, в селі було більше.

Згідно з переказом, в 1870-х роках громада найняла старого учителя, Арона. Його утримували ті родини, що мали дітей в шкільному віці. Утримування його полягало в тому, що він щоденно переходив з хати до хати, в якій були діти. Там його харчували і дещо доплачували. Навчанням більшість селян не цікавилася, тому учнів в Арона було менше половини дітей в селі. Ця школа не мала ніякої підтримки не лише від повітового уряду, а й громадського, навпаки, ще й насміхались з тих, що посилали своїх дітей вчитися. Однак, коли за деякий час діти, прийшовши додому, почали писати й читати написане, батьки, що ніколи такого не бачили, і не сподівалися і їх бажання посилати дітей до школи посилювалося. До учителя в селі почала зростати повага, а ті, що спочатку школи цуралися, почали і своїх дітей до неї посилати. Отакі були в селі початки навчання. Арон покинув село 1895 року, і хоч рівень освіти в селі не дуже піднісся, проте селяни вже не хотіли залишатися без учителя. Почали шукати іншого. Стефан Кефор запросив учителювати Петра Сокольського з Камінної Гори, який саме успішно закінчив "дяківку" в Завалові. Та батько Петра не погодився, бо син був йому потрібний на господарстві. Знайшли в Носові Кузя Скрипку, який учителював у Середньому до 1901 року. Його роботу перерволо покликання до війська, а на його місце знову з'явився старий Арон, але довго вже не вчителюва. Якось упав з мосту в воду, і хоч його витягли ще живого, він скоро після того помер.

На той час учителів в околиці вже стало більше, і тому не було довгої перерви в науці. Село найняло старшого школяра, Володимира Борсука, таки з сусідньої Камінної Гори. Він, як здібний

і приємний хлопець, зумів приєднати до школи усіх дітей в селі. Борсук учителював до кінця 1907-08 шкільного року. Ці три вчителі були першими, що навчили одну генерацію села читати й писати.

В шкільному році 1908-09-му повітова Шкільна Рада прислала до села першого кваліфікованого учителя — Гайдукевича, з Яблонівки. Він — уже на підставі метрики народження, притягнув до школи всіх дітей, хоч деяким родинам це не подобалося, що школа "забирає" в них пастуха.

1908-ий шкільний рік почався нормальним навчанням. Воно відбувалося в громадському будинку, який мав дві кімнати. (Цей примітивний будиночок було поставлено ще за часів панщини). В одній кімнаті відбувалась наука, а другу займав громадський уряд. З приходом до села учителя, громадський уряд відступив свою кімнату на мешкання для нього, а сам пішов у комірне.

Учитель Гайдукевич, розпочинаючи нормальне навчання дітей, поділив їх на дві кляси. До другої дістались діти, що навчилися дечого вже в попередніх вчителів. Серед них були і два брати Кефори — Євген та Іван, які були здібними учнями. Скільки було тоді дітей в школі — невідомо, з приблизних підрахунків можна припускати, що їх було між 40 і 50.

1909 року Гайдукевича Шкільна Рада перевела до іншого села, а замість нього прийшов учитель Вороневич, який більше займався господарством, ніж наукою. По-перше — не відкрив третьої кляси, по-друге — не змушував батьків посилати дітей до школи (з чого деякі батьки були задоволені). Вороневич був у Середньому до 1913 року, коли його Шкільна Рада з села забрала, а на його місце прийшов молодий учитель — Олекса Масляк, з села Тустанова біля Галича. Він взявся до праці з великою пильністю. Почав намовляти матір Кефорів (щим разом уже Івана й Віктора) і родину Сиваків, що мали дуже здібну дочку, щоб послали своїх дітей на приватні лекції до нього для підготовки до вступного іспиту в Рогатинській гімназії. Оплата мала виносити 75 ринських від учня.

Батьки учениці Анни Сивак не погодилися, а батьки Кефорів дали згоду, і через рік навчання, в червні 1914 року хлопці здали вступний іспит до Рогатинської гімназії на відмінно. Але того ж місяця в Сараєві вбили австрійського престолонаслідника Фердинанда, а з початком шкільного року 1914-15 між Австрією і Росією почалась війна, російські війська окупували Галичину, в наслідок чого двері до шкіл замкнулися аж до 1918 року.

Сільське самоурядування було унормоване законом з 12 серпня 1866 року. Цей закон дозволяв громадам, в яких число мешканців з правом голосування не перевищує 50, вибирати 8 радних; від 51-го до 200 — 18 радних; від 201 до 400 — 24 радних; від 401 до 600

30 радних, від 601 до 1000, а 36 радних — від понад 1000 управлених до голосування членів громади.

Членів Громадської Ради і їх заступників вибирали на 6 років; вони платні не діставали. Чи цей закон набрав сили того самого року і скільки в той час громада Середнє вибирала радних, точних даних нема. Можна припускати, що ті 12 радних з-поміж себе вибирали війта, його заступника і двох асесорів. Війт отримував невелику річну платню, а його заступник і два асесори мали радше символічну оплату, що її платнею не можна було і назвати.

Вибори не відбувалися загальним голосуванням, тому що виборці були поділені на групи (виборчі кола); крім того — без вибору ставав членом Громадської Ради той, хто платив до державної каси 1/6 податків усієї громади, або власник нерухомости, який платив щорічно 25 австрійських гульденів грунтового податку, чи податку від реальности. Друга група складалася з найзаможніших селян, а третя — з середньо-заможних. Четверта — з усіх незаможних селян. Кожне коло (група), вибирало однакову кількість радних, наприклад, якщо друга група ("коло") мала трьох виборців, третя — 25, а четверта 125, громада мала вибрати 12 радних, то кожне "коло" вибирало по трьох радних, незважаючи на різну кількість виборців в різних колах. Рада вибирала з-поміж себе війта, його заступника і двох асесорів (або присяжних), теж на шість років.

Засідання Громадської Ради скликалось не рідше, як раз на чверть року. Щоб винести ухвалу, мусіла бути присутня половина членів.

Кого в селі вибрано на першого війта невідомо. Можливо це був Йосиф Шкіра, що залишився в пам'яті села, хоч не відомо, в яких роках він урядував. Після нього було обрано Дубановського, потім війтом став Стефан Кефор. За непевними даними, короткий час після Йосифа Шкіри нібито був війтом Шимон Мудрецький.

Кожного ранку війт виходив на село (обов'язково з палицею). З ним був і поліцай (чи посланець), яким довгий час був Данило Павула. Першим ділом у них було зайти до корчми (хоч існувала і громадська канцелярія) — розвідати, що в селі нового. Власник корчми, Габа, знав усі новини, і на свій лад їх переказував. Отож, коли хтось з громади потребував війта — удавався до корчми і якщо даний громадянин мав якусь скаргу на сусіда, чи на когось в своїй родині (зять, невістка), війт посилав поліцая по оскаржену особу. Оскаржений з'являвся дуже швидко (послух був надзвичайний), і після переслухання обох сторін, війт виносив вирок (часто не без опінії Габи). Після відходу покараного, той, що виграв справу, ставив кварту горілки. Дуже часто однією квартою не обходилося, особливо, коли справа була трохи "грубша" і війт кликав до помочі присяжних, за якими приходив ще хтось з радних — тоді квартам

не було числа. Однак з бігом часу ця практика почала руйнувати господарства до тої міри, що кілька середньозаможніх господарів вийшли з хат, а кільканадцятьох урятувала Перша світова війна тим, що під час війни австрійська корона втратила свою вартість, і борги, що тяжіли на господарствах, було легко сплатити.

Військова бранка. За часів панщини і довго після її знесення, хлопців до війська призначав місцевий дідич. Однак десь при кінці 19-го сторіччя вийшов закон, на підставі якого усі хлопці, після закінчення 21 року життя, обов'язково мусіли зголошуватися до військового побору, або т. зв. бранки. Усі ті хлопці були покликані повітовим старостою — через громадський уряд, на підставі їх метрики народження, які в той час вели парафіяльні уряди — греко- і римо-католицькі. Бранка ця відбувалася кожної весни перед військовою комісією в Підгайцях. Усі хлопці, що їх комісія визнавала здатними для військової служби, восени того ж року були покликані до війська. Ті, коло відкидали, мусіли ще й наступного року ставати до бранки. Коли за другим разом його відкидали, мусів ще й на третій раз. Коли утрете його визнавали нездібним до військової служби, тоді хлопець одержував посвідку про звільнення від неї, і він мав право женитися.

Бранку в той час визначали за клясами: перший рік — перша кляса ,другий рік — друга кляса, а третій рік — третя кляса. Під час перейдення цих кляс, хлопцям не можна було одружуватися.

Хлопців вибирали найздоровіших і найбільш розвинених. Прийнятого до війська звали тоді "асентерованим". Він одержував посвідку, яку обов'язково закладав за шапку, тому що писану на білому папері посвідку з далека було видно. Таких з білими картками за шапкою між великою групою хлопців було небагато. Село нетерпляче очікувало повернення хлопців з перевірки. Всі були цікаві, хто буде "асентерований". Кожний такий хлопець збуджував жаль в родині, в знайомих, а особливо — у нареченої. Батьки втрачають на три роки робітника, знайомі — приятеля, а наречена може і майбутнього чоловіка, бо після трирічної розлуки, їх дороги може й не зійдуться...

Крім жалю й співчуття, асентерований викликав у селі повагу і особливо уважне до нього ставлення, як з боку молодших, так і старших. Особливо ця пошана виявлялася на танцювальних забавах, де асентерований мав до всього першість. Дівчата, яких він вибрав до танцю, не тільки не відмовлялися, а навпаки — вважали його запрошення за особливу честь. Удома батьки дозволяли йому довше поспати, а вдень — не перепрацьовуватися. Так підготовляли сина до військової служби.

Це все тривало коротко, бо вже ранньої осени асентеровані відходили до війська. Цей день у селі був майже святом. Всі вихо-

дили на вулицю, щоб попрощатись з рекрутами — звичайно, не обходилось без сліз, зокрема переживали мами, що мали синів в поборовому, чи в близькому до того, віці.

Про все це, що пов'язане з побором до війська, можна було б в хроніці села Середнього і не згадувати, бо село невелике і рекрутів (так тоді називали хлопців в поборовому віці) було тут небагато. Та через Середнє проходили рекрути з п'ятьох сіл: Затурина, Маркови, Завадівки, Коржови і великого села Твостобаб; навесні — до асентерунку, а восени — до війська. Увійшло в звичай, що в ранній порі рекрути з усіх п'ятьох сіл сходилися саме до села Середнє. Подорозі вони співали, (особливо славились своїм співом хлопці з Затурина), то ж було їх здалеку чути. Збірка відбувалася завжди посередині села, звідки йшли до Підгаєць.

Перед заходом сонця рекрути поверталися додому, і знову село Середнє було для них місцем відпочинку, а для того найкраще надавалася корчма, то й вони в ній знову зупинялися. Але тепер кожний хотів не лише випити, а й попоїсти, тому що полуденок, що складався з однієї-двох паляниць, а в заможніших (яких було небагато), до того була грудочка сиру, чи одне-два яйця, — з'їдали ще в Підгайцях. Тож маючи тепер більше часу — вимагали в корчмаря Габи щось перекусити. Тепер не всі мали рівні права — першість діставали ті, в яких були білі карточки за шапкою... Для них їжу готували в першу чергу. Доки тривало приготування перекуски, рекрути співали, а дехто вистроював рафіновані збитки, що частенько приводили до матеріяльних втрат корчмаря. Його самого, ані його родини не зачіпали.

Це була мова про весну. Восени ж вибрані для воєнної служби, відходили до війська, але тепер вони вже не йшли, а їхали на возах, бо кожний мав "куферок" (дерев'яну скриньку), в якій віз зі собою необхідні речі щоденного вжитку, і харчі на кілька днів. Знову Середнє чекало на новобранців з п'ятьох сіл, але тепер вони вже не були такі веселі, як навесні, в декого стояли сльози в очах. Не зважаючи на те, співали і тепер, а селяни Середнього виходили на вулицю з ними прощатись.

В серпні 1914 року ця традиційна церемонія скінчилася, коли покликано було до війська не лише тих, що їх навесні відібрано, а всіх резервістів до 42-го року життя. Ця нечувана подія сталась раптово, на підготовку був даний лише один день. Тому, що в селі таких мобілізованих було багато, приготування забрало цілий день, а від'їзд відбувся увечорі. День випав дуже погідний, а вечір ясний. Та розлука — тепер не лише хлопців з дівчатами, чи батьками, але й жінок з чоловіками, і батьків з дітьми була драматична, плач перейшов у нечуване у селі голосіння. Плакали всі — і ті, що випроводжали когось з хати, і ті, що нікого не мали. А мобілізовані з су-

сідніх сіл, наплакавшись у себе вдома, в Середньому, щоб заглушити свою тугу, — співали.

Початок 20-го сторіччя — це період розвитку організацій і організованого життя в Середньому. Перше місце між організаціями займала читальня "Просвіти". 1914 року ця впливова організація, головою якої був тоді Дмитро Борсук, нараховувала 76 членів, а бібліотека читальні мала 150 книжок.

В 1908-1909-му роках в Середньому засновано товариство "Січ", до якого вписалася вся молодь села. Першим кошовим "Січі" обрано було Дмитра Борсука. Дуже швидко "Січ" нав'язала контакт з сусідніми селами і Підгайцями. В порозумінні з ними організувала фестин, що відбувся 1911 року, а може 1921-го. Фестин перетворився в майже національне свято цілої околиці.

В загальному село росло в дусі громадської відповідальности й національної свідомости. Початок війни 1914 року припинив цей розвиток на добрих кілька років.

В порівнянні з деяким зростом свідомости селян, матеріяльний, чи економічний, стан села не підносився. Управа землі далі була незадовільна. Домашній промисел в селі не поширювався. Один лише Микола Клюба 1909 року розпочав торгівлю споживчих товарів, але довго не втримався. Після нього пробував ще Михайло Кефор, та він ще скорше ніж Клюба замкнув. Причина неуспіху в обох — невміння дотримуватися бюджету.

В роках 1903-04-му один з селян, Климко Кефор, який в той час уже був шевцем і стельмахом, довідався десь про пасічництво. З трудом роздобув він два вулики бджіл, а також і сяке-таке знання про обходження з бджолами. Спочатку йому це не давалося легко, але його пильність і наполегливість уможливили йому скоро дійти до двадцяти вуликів, з яких він уже почав збирати мед. Тому, що Кефор не ховав своїх знань перед іншими, кілька селян купили собі в нього по одному вуликові. Одначе вони не могли дійти навіть до маленької пасіки і їх ентузіязм до цієї ділянки господарства швидко охолов. Климко Кефор залишився єдиним пасічником на селі.

Згодом його пасіка зросла до понад 30-ох вуликів. Довідавшись, що на Поділлі, яке починалося на схід від Підгаєць, можна одержати більше меду, ніж у Середньому — серед горбів та лісів (тому, що на Поділлі сіють багато гречки та білої конюшини, і перед жнивами Поділля жовтіє від ріпиці) 1908 року вирішив вивезти туди свою пасіку на час пожитку (це час, коли цвітуть ріпиця, гречка та біла конюшина). Рік був дуже погідний, тому й медодайний, так що того року Климко Кефор не тільки зібрав понад 500 кілограмів меду, а ще й зроїв (збільшив) свою пасіку майже вдвічі, бо дійшов аж до п'ятдесятьох вуликів, що їх привіз додому повні меду. Але зі збільшенням пасіки виринула проблема вощини чи пластиру, який

чіпляють до рамок. На ньому бджоли далі тягнуть вощину, зносять мед і розводять молодих бджіл. Цей пластир повинен мати бодай примітивне позначення дірок на вощину, бо інакше бджоли зароблять увесь вулик так, що до середини не доберешся. Отож Кефор, щоб сяк-так цьому зарадити, топив віск, виливав його на стіл, змочений холодною водою і коли віск починав застигати, качав по ньому качаном кукурудзи. Навіть такий примітивний пластир дуже помагав у розмножуванні бджіл.

З вивозом бджіл на Поділля Кефор нав'язав знайомство з іншим, місцевим пасічником, від якого довідався, що в Тернопільському повіті, в селі Купчинці, живе священик, що має пасіку і придбав уже прасу з Чехії чи з Німеччини, на якому виробляє точний пластир-вощину. Не довго думаючи, вибрався Климко Кефор одного ранку до того священика — за понад 50 кілометрів — пішки. Священик його привітно прийняв і зразу ж замовив йому таку прасу (треба було писати по-німецькому). А також навчив його ту прасу вживати. Після отримання праси, Кефор зробив значний поступ у розбудові своєї пасіки, а разом з тим в піднесенні свого малого господарства. На час вибуху війни 1914 року він мав понад 200 вуликів, з яких уже діставав значний прибуток. Не зважаючи на те, що пасічництво в той час було дуже вигідним і не вимагало надто багато праці, ніхто з селян Середнього не пробував серйозно ним зайнятися. Одначе, Климкові всі заздрили, мовляв, — "муха на нього працює".

Побічних заробітків ані в селі, ані в околиці, не було, за винятком праці на фільварку в Заставчу, але там робота в полі була переважно тільки навесні, восени чи взимку було її дуже мало, бо лиш при молоченні збіжжя машиною. Оплата робітника за працю від ранку до пізнього вечора була мізерна. Але треба було й тим задовольнятися, бо й такої роботи не всі потребуючі могли дістати.

Тому, що селяни належали до нижче середньо-заможніх і тяжко було зводити кінці з кінцями, почали заборговуватися в жидів сусіднього села, Завалова. Спершу брали на борг товари, пізніше почали позичати гроші, за які давали в застав свою землю, а кілька осіб — то й подвір'я з хатою.Тому, що про сплачення боргу не могло бути й мови, жиди заінтабулювались на поля й господарства селян, потім при ліцитації вони переходили у власність жидів. Дехто з заборгованих знаходив ручителів, чим віддаляв на деякий час продаж свого майна на ліцитації.

У той час, ні в Середньому ,ані в сусідніх селах, не було нікого, хто міг чи хоча б старався, тому лихові зарадити. І тому члени деяких родин, що потрапили в критичне фінансове становище, виїжджали до Америки. Зв'язки з Америкою вже були, бо в роках 1900-1905 туди виїхали Володимир і Микола Рокецькі, Кость і Ни-

кифор Бобецькі, а також Марія Бобецька. Нема даних, хто з них емігрував перший. І хоч вони нічим не доказали на практиці, що в Америці можна швидко розбагатіти ,ані нічого не писали про саме життя й буття в тій країні (усі були неписьменні), то все ж через них у селі довідалися, що в Америці можна заробити, і вже в 1908-09 роках зі села виїхало ще кілька осіб. Їхав хтось з дорослих дітей, чи мати або батько, залишаючи дружину з дітьми. Часом виїздило подружжя, віддаючи дітей під опіку близькій родині. Виїзд до Америки в той час був простий. Треба було роздобути 200 ринських на оплату переїзду. Гроші ці позичали серед родичів або знайомих, а часом у жидів, але в такому випадку треба було мати ручителів, а їх не важко було знайти. Коли ж оцих кілька осіб, що виїхали, почали пересилати з Америки гроші на сплату боргу і як допомогу родині, інші теж захотіли поправити своє матеріяльне становище. Ніхто з селян не знав, якою тяжкою працею ці гроші в Америці заробляли. Рідний вуйко автора цих рядків — Михайло Бориславський з Затурина 1910 року, посварившись з жінкою, поїхав до Америки, взявши зі собою 500 ринських. Та не пробув там і одного року. За позичені в своїх односельчан гроші повернувся до Затурина. Він розповідав про заробітки в Америці, але йому ніхто не вірив, еміграція продовжувалася. Їхали туди не лише на заробітки, на це укладалися ріжні причини — нещасливе подружжя, буйна молодість, чи інше. І напевно еміграція була б не тільки продовжувалася, а й збільшувалася, та війна між Австрією і Росією 1914 року припинила цей рух, а також і зв'язки між людьми.

Кінець липня і початок серпня 1914 року для селян уже був майже воєнним часом. Багато чоловіків, як вже згадувалось, були мобілізовані. Жнива майже закінчилися, і хоч в полі ще була робота, ніхто не цікавився нею. Селяни цілими днями простоювали на вулиці, обговорюючи новини, яких в той час кружляло багато. Про початок боїв між Австрією та Росією ніхто в селі ще не знав. Аж одного дня глухі гарматні постріли сповістили, що бої вже йдуть. На другий день вранці до села в'їхав відділ мадярської кінноти, який вже патрулював запілля. Селяни їх приймали кислим молоком, що було виявом гостинности. В селі був один старий чоловік, Зацухний. Він колись довший час служив в австрійській армії. Його частина стаціонувала на Мадярщині, отож він добре знав мадярську мову. Мадярський офіцер нав'язав з ним розмову. Найбільше він розпитував про москвофілів. В кінці сказав, що російські війська вже недалеко і за два-три дні будуть у нас.

Вістка ця створила в селі паніку. А що ще перед тим про російські війська були ріжні поголоски ("люди з одним оком" чи "з скісними очима"....) селяни боялися з ними зустрічатися й почали готуватися до втечі. Але куди? Чому? Ніхто собі не уявляв. А яко-

гось вияснення від уряду, цивільного чи військового, не було. Перестрілка близько села між патрулями приготування приспішила. Стрілянина тривала лиш кілька хвилин, але й цього вистачило, щоб ніхто з селян вже не вагався,а пакував найпотрібніші речі — хто на віз, а хто на плечі. Виводили зі стайні худобу — в кого скільки було. Одні вели за шнурок, інші гнали поперед себе. Клопоту мали з малими телятами, які ніколи не були надворі! Дехто пробував забрати безрогу (свиней), та з цього нічого не вийшло. Словом — це все створило страшний хаос. Та він не тривав довго, бо всі поспішали чим швидше втекти. І так, протягом неповних двох годин, село спорожніло. Вся ця валка подалася двома дорогами на захід. Одні — через Грабину, другі — через Камінну Гору і Бучину, до битої дороги, яка сполучала Підгайці з Галичем. Втікачі, опинившися на битій дорозі, почули позад себе (вперше в житті) шум двох автомобілів, у яких їхали мадярські офіцери, і почали уступати їм з дороги. Ті, сповільнивши хід, пробували людям щось сказати, але їх ніхто не розумів. Вкінці почали показувати руками, щоб верталися додому. Це валку трохи заспокоїло, але додому ніхто не повертав. В цей момент почулись густі гарматні постріли, а незабаром і стрілянина з рушниць. Це був бій над рікою Коропець, в околиці Підгайців, дня 14 серпня по полудні. Валка, пройшовши не повних два кілометри битим шляхом, повернула на ліво за невеликий лісок і там, на власних полях, званих Діброва, отаборилася. Тут же до цієї групи долучилася й перша, що виїхала з села через Грабину, і всі селяни Середнього, без ніякого пляну на завтра, вирішили ночувати.

Перші й найдошкульніші труднощі виникли з водою. У місці, де майже все село отаборилося, було тільки одне польове джерело, з якого треба було воду черпати горнятком. За одну годину джерело вичерпали. Друге ж, трохи більше джерело, було на віддалі майже кілометра від табору, і люди так його обсіли, що тяжко було до нього дістатися. Чи вдалося б сяк-так забезпечити водою кілька сот осіб і стільки ж худоби — тяжко сказати, але помогло те, що день випав негарячий, навіть дощ накрапав, а по-друге — сиділи там недовго. Коли втихла стрілянина, почувся сильний гуркіт тягарових авт, що гнали битим шляхом в сторону Галича. За тягарівками показалася велика група мадярської кінноти, яка в безпорядку утікала. Селяни, щоб скритися перед здоганяючими москалями, поховалися у лісі, де й перебули, порівняно спокійну, ніч. А на ранок, як сонце вийшло з-за лісу, вирішили повертатися до села, але не шляхом (щоб не стрінутися з москалями), а через грабину. Коли ціла валка опинилася на громадському пасовиську, з-за лісу надлетів російський літак. Люди перелякалися — такого чуда вони ще ніколи не бачили, але ховатись не було де. Та літак пролетів і в нашу сторону більше не повертався.

Прийшовши додому, селяни застали сліди утікачів з якогось села на схід від Середнього. Тим пощастило, бо могли переночувати в покиненому селі. Вранці ті непрохані гості і собі пішли додому, не заподіявши в селі ніякої шкоди.

День 16 серпня, 1914 року був дуже погідний. Коли сонце переступило границю полудня, на схід від Золотої Липи, з-за горбів, виринули стежі російського війська. Спершу по-одному, а за кілька хвилин по два-три. А в село їх увійшло, вже не розглядаючися, значно більше. Командантом в них був молодий старшина — українець. І всі солдати були українці. Селяни їх обступили й завели з ними розмову. Старшина заговорив з дівчатами. І вже з перших слів виявилося, що він про українців знав більше, ніж місцеві люди. Виглядало, що українці прийшли до українців. Страх перед москалями майже зник. Одначе ніхто з селян не відважився запросити їх на горнятко кислого молока, як це робили кілька днів тому з мадярами... У несвідомих селян сиділа десь там під сорочкою якась ворожість, відчуженість до своїх земляків в уніформі російських солдатів. Частина з українським старшиною через яких десять хвилин відійшла, і правду кажучи, страх перед москалями, якщо не розвіявся цілком, то набагато зменшився. Після того, декілька днів квартирували в селі невеликі частини. За вийнятком одиниць, усі вони складалися з українців. Чоловіки були вище середнього росту і міцно збудовані, і хоч в розмові та поведінці були бездоганні і селян не кривдили, симпатій в них не здобули.

Після відходу військових частин, село повернулось до нормальної роботи. І коли б не бракувало мобілізованих Австрією чоловіків та якби відбувалося навчання в школі, на селі усе виглядало б без змін. Наскільки пам'ятаю, російська влада до справ селян не втручалася, податків не стягала. Єдине, що обурювало селян, це те, що священик перестав згадувати у церкві Франца Йосифа, а споминав натомість царя Миколу.

Товарів широкого вжитку з Росії не привозили, і мануфактури не було. Купці торгували тим, що залишилося з австрійських запасів. Більшість крамниць замкнули. Сіль, нафту, сірники селяни привозили десь з-за Галича, і ці речі вживалися дуже ощадно. Дехто для освітлювання вживав скіпок — тонких скалок з березового дерева. Часом на селі з'являлася "махорка". Але тому, що селяни Середнього, що самі управляли тютюн, не встигли його здати до магазину, на махорку не було великого попиту. Гірше було з папірцями, які заступали папером з газет або зошитів. А що й тих було небагато, кожний клаптик паперу берегли. Дуже легко розв'язали нестачу сірників. Курець носив у кишені кресало, — кавалок зломаного пильника або серпа, кремінь і легко запальну губку. При потребі вдаряв цим кавалочком сталі по кремінці, притуливши до

нього губку. Іскри з кременю запалювали губку — і вогонь готовий. Коли ж курець в полі, чи в дорозі, потравляв під дощ і губка змокла — було гірше. Тоді доводилося терпіти, поки когось зустріне, або ж доки додому повернеться.

Валюта, гроші, були в обігу австрійські та російські. Дві корони — один ринський — дорівнював вартості одного рубля. Урядової виміни грошей не було. Операція валютою була слаба. Ніхто нічого не купував, ані не продавав, і не будувався. Недостатку селяни не відчували, ані репресій зі сторони нової влади не було. Поліція, яка складалася з кількох козаків, до села показувалася дуже рідко і до господарських справ селян не втручалася. Що селян найбільше цікавило це те, чи сьогодні гарматні вибухи з Карпат було чути краще, ніж учора, чи гірше. Тому що селяни тужили за Австрією, а з приходом російської армії до села не доходило жодної газети ,усі події на фронті оцінювались силою гарматних пострілів. Якщо котрогось дня постріли було чути добре — значить російська армія відступає, з чого селяни раділи. Коли ж звук був глухий і далекий — люди почувалися пригноблено. З таким калькулюванням перебули зиму.

Під кінець лютого 1915 року до Завалова прийшов досить великий відділ російського війська з фронту. Селяни дуже зраділи, думаючи, що це означає відступ. Але ті через кілька днів повернулись назад в сторону Галича.

Весна змусила селян взятися до роботи в полі. Вістками з фронту селяни ділилися вечорами і в неділі. На цікаві новини не доводилося довго чекати, бо після закінчення весняних польових робіт до села прийшла частина, яка розміряла місце на окопи. Окопи копали усі працездатні селяни під доглядом солдатів. Це був знак, що дні Росії у нас пораховані. На кінець не треба було довго ждати, бо при кінці червня і на початку липня 1915 року, коли останні російські частини відступали, селяни усвідомили повністю, що означає війна. І хоч Середнє не було спалене, як сусідні села, однак страху було досить. Російські війська забирали в селян живий інвентар, який з допомогою цивільних конвоїрів великими стадами гнали на схід. Селяни Середнього отримали наказ вивести увесь живий інвентар на вулицю, що й зробили. Але коли до вечора ніхто не прийшов його забрати, селяни загнали своїх корів назад до стаєн. Тієї ночі ніхто з селян, крім дітей, не лягав спати. Наступного дня ще кілька солдатів одинцем перейшли селом і спинилися в окопах нагорі, на схід від Золотої Липи. Пізно увечорі того дня до села увійшло австрійське військо, яке дало наказ усім селянам покинути село, забравши з собою все, що можуть. При допомозі вояків, усі селяни до світанку опинилися поза австрійським фронтом і розмістились по селах Пановичі, Дрищів і Гнильче. Кілька разів, коли на фронті було спо-

кійно, селяни за дозволом військового коменданта і при військовому супроводі, ходили в нічний час до села забирати, що кому було потрібне.

Фронт над Золотою Липою простояв до 28 серпня 1915 року. Того дня, після тяжких боїв на північ від Середнього, російське військо відступило на схід, а слідом за ним селяни повернулися додому.

Село не було спалене, але протягом двох місяців у ньому перебували австрійські патрулі, то ж дещо понищили. Але все це селяни скоро привели до порядку і взялися до жнив. Хоч жито, пшениця та ячмінь на пні почорніли, через добру погоду багато вдалося врятувати.

Осінні роботи в полі відбувалися пиняво, бо й коней бракувало. Ті, що залишилися, військо часто брало для достави військових матеріялів із станції в Підгайцях до фронту, який стояв над Стрипою. До цього долучилася ще мобілізація чоловіків від 18 до 48 року життя, хоч таких у селі було небагато. В більшості родин залишилися тільки неповнолітні діти та жінки. На щастя осінь була погідна й довга, то ж селяни з усім дали собі раду.

Пізно восени в селі заквартирував невеликий військовий обоз, завданням якого була достава опалового дерева з поблизьких лісів до залізничної станції в Підгайцях. Обоз цей простояв до березня 1916 року. Вибираючись із села, не відомо з якої причини, забрав зі собою Миколу Кефора — Романового сина, який так і не вернувся.

Зиму селяни пережили під враженням війни не тільки тому, що гук гарматних пострілів чули майже щоденно, але й тому, що не було надії на швидкий кінець війни, або хоч на те, що воєнні дії посунуться далі на схід. Навпаки, усе вказувало на те, що весною або влітку 1916 року воєнні дії пересунуться на захід. А тому, що про такі воєнні операції селяни вже дещо знали, то не дивно, що весну очікували зі страхом. В парі з тим, у селі все більше відчувався брак товарів першої потреби, яких або в країні вже не було, або яких, через воєнні дії, не можна було доставити. Якщо хтось і мав гроші, не міг за них купити потрібних речей, через що вартість грошей падала.

З приходом весни селяни, як звичайно, розпочали роботи в полі. Оскільки в кожній родині, з причини мобілізації, когось бракувало, селяни собі взаємно помагали, і тому всі потрібні роботи в полі були своєчасно закінчені. В той час знов покликали до війська річники 18-ий до 50-го року життя. Тому що річник від 19-ти до 48-и років був забраний минулої осени, залишилися тільки 18-тилітні хлопці (лиш кілька) і 50-тилітні батьки (їх було більше). Повторний відхід чоловіків люди дуже боляче відчули. Однак з усім цим клопотом можна було ще якось жити, аби лиш в своїй хаті. Та офензива генерала Брусілова, яка розпочалася 4-го червня, 1916 року змусила

австрійське військо до відступу. Відступаючі спинилися над Золотою Липою і всіх мешканців села Середнього виселили. Під час боїв над Золотою Липою майже половина села була спалена, а та частина, що уціліла, була досить сильно знищена.

При відступі австрійських військ з-над Золотої Липи на захід, деяким селянам Середнього вдалося перейти через бойову лінію і повернутися до села. Але більшість з них мусіли витримати по дві доби в тяжкому бою між фронтом (як Гнильче-Скоморохи) і з цих поворотців вернулася майже одна третя селян. Інші були розміщені по селах Рогатинського повіту, де кожна родина самостійно собі зараджувала. Багато з них тяжко бідували. Зате, ті, що повернулися додому, не зважаючи на те, що з поля, крім картоплі, нічого більше не зібрали, навіть паші для корів, то все ж таки пережили зиму й літо добре. В селі постійно квартирувало російське військо, яке складалося майже з самих українців. Вони були так добре забезпечені харчовими продуктами, що їм жодного труду не справляло прохарчувати усіх селян, включно з худобою й птицею — хлібом, крупами, м'ясом, маслом та іншим добром. А при відступі залишили їм досить багато продуктів. То ж і не дивно, що тяжко було селянам з ними розставатися.

Після відступу російського війська в серпні 1917 року всі селяни повернулися до села. Більшість з них — на місце, заросле бур'яном. Поле не управляли навіть ті, що залишились були на місці. Вони посадили лиш трохи картоплі й кукурудзи. Отож, тим що не могли примістится десь в комірне, треба було зліпити сяку-таку буду, де можна було б зимувати з родиною і живим інвентарем. Мусіли скосити бур'яни, щоб було сіно для корів і коней (яких було небагато), а також — щоб приготувати поле під засів озимини. Треба було роздобути хоч дещо з харчів до наступного збору урожаю. Найтяжче було дістати насіння на озимину. Ті селяни, що вернулися з Рогатинського повіту привезли зі собою лиш невелику кількість. А ті, що лишились вдома, не мали зовсім, отож вимінювали за кукурудзу, картоплю та за інші продукти. Тому що в близьких сусідніх селах також не було насіння, уряд щось прислав до повіту, але там не легко було селянинові бодай трошки роздобути.

Отож — положення було так важке, що в селян зроджувався сумнів, чи зможуть той час пережити. Але селяни чомусь не вважали це за трагедію, а навпаки — настрій мали добрий. Від липня 1914 року хлопці й дівчата щонеділі уряджували танцювальні забави. Молоді жінки, радіючи з добрих вісток від своїх чоловіків-військових, також приходили потанцювати. До села почали приїздити з війська чоловіки на так звані урльопи (кількатижневі відпустки). Такий "урльопник", працюючи тих два-три тижні день і ніч, дуже багато родині помагав. Дехто з них відпустку продовжував, прикриваючися

лікарським свідоцтвом, або іншою вигадкою. В той час уряд почав платити грошову допомогу (пенсію) жінкам, що їх чоловіки були при війську, а також родинам, які були на утриманні сина-вояка. Ця допомога майже розв'язала грошові труднощі селян. Товарів для домашнього вжитку вже можна було купити досить і, хоч до передвоєнних достатків було ще досить далеко, то надія, що війна закінчується і що фронтові бої до села вже не повернуться, були життєдайним піднесенням селян. Вони не тільки важким трудом майже закінчили осінні роботи в полі та приготувалися сяк-так до зими, а ще й весело потанцювали.

Хоч у невигодах, однак з оптимістичним настроєм пережили люди зиму. Весна 1918 року розпочалася рано. До села часто приходили "урльопники". Між ними кілька, що повернулись з російського полону на довшу відпустку. В селі розпочалася нормальна праця, як на полі, так і при відбудові села. Матеріяли на відбудову давав уряд. Через брак коней, трудно було привезти його з станції в Підгайцях до села. Однак усе, що було можливе, селяни робили.

Тому, що бракувало учителів, наука в школі не відновилася. Діти шкільного віку в той час дуже багато втратили.

З закінченням жнив матеріяльний стан села значно поліпшився. Та це вже був час державно-політичних змін, як революція в Росії і неспокої в центральних державах, до яких заглядав голод, що його супроводжували робітничі заворушення та поразки на західньому фронті. Вістки про це й інше приходили до села. Та населення цим цікавилося мало. Лиш один поляк Щепко Залеский не тільки проявляв інтерес до цих подій, а любив поділитися своїм знанням із автором цих рядків, тоді — 18-літнім юнаком.

Десь вкінці вересня 1918 року цей самий Залеский сказав, що Австрії загрожує розвал. Я спитав його, що постане замість неї. Він задоволено відповів: "Польща, Угорщина та Чехословаччина, ну і маленька Австрія, а Східня Галичина буде приділена Польщі". Я здивовано глянув на нього. Він зрозумів мій погляд і ми розійшлися.

Десь в половині жовтня чим раз більше селяни довідувалися про неминучість якоїсь зміни, але тому що ніякого зв'язку з повітом не було, ніхто нічого конкретного не знав.

Другого листопада над вечір зустрічає мене той самий Залєскі і вже здалека гукає: "Ну, і Львів опанували українці, що ти на це?" Я, задоволений такою вісткою, відповідаю: "Побачимо". "Так, так, побачимо" — підхопив він з іронією.

Другого дня усе село знало, що Австрія розпалася і що українці опанували Львів і творять Українську Самостійну Державу. Однак ця вістка селян не дуже захопила. Вони раділи, що війна закінчилася, шкодували за Австрією. Створення Української Держави селяни (за вийнятком кількох) прийняли з застереженням. Люди пере-

живали радість повороту синів і чоловіків з війни, особливо — з італійського фронту. Зрозуміло, що ці поворотці не радо зголошувалися знов до війська. Першим добровольцем у повітовій команді зголосився автор цих рядків. Приділений до формуючої сотні, не бачив там великого напливу військовиків для творення Української армії. А ті, що зголосилися, чи були моблілізовані, військову дисципліну виконували незадовільно. При від'їзді сотні під Львів чи на фронт у ній було вже кілька військових із Середнього та по кілька з сусідніх сіл — Затурина, Заставча та Завалова. Командантом сотні призначено було молодого поручника з Бережан, ім'я якого не пригадую.

На Великодні Свята в 1919 році мав я щастя одержати триденну відпустку. Пройшовши пішки 35 кілометрів, над ранком добився я до села й родини. День був на причуд гарний. Настрій селян чудовий. Однак, значення того, що це перший Великдень святкують у власній Українській Державі — не всі ще належно розуміли.

Та радість свята урвалася таки на Великдень увечорі. Прийшов наказ з повітової команди, що всі, хто перебував на святочній відпустці, мусить негайно повернутися до своєї частини — поляки прорвали фронт і йдуть на схід. Пішов і я. Пробувши з Галицькою Армією, з усім її змінним щастям за Збручем, після угоди з Денікіним 19-го листопада, 1919 року повернувся до Середнього. 18-го січня 1920 р. в Завалові я був притриманий польською поліцією, але викупила мене родина в коменданта цієї поліції — за шість кірців бараболі, і 19-го січня, на Йордан, я знову був дома.

В селі війтом вже був згаданий Щепко Залєский, з двома прибічниками-поляками. Усі три були іменовані повітовим староством. Польських репресій над селянами в Середньому не було, але були вони в сусідніх селах, про що усі добре знали і через це ненависть між українцями й поляками зростала.

Матеріяльний стан села був дуже поганий. Уряд селянам нічим не допомагав. Відбудову селянських будинків, придбання господарського знаряддя і інше, треба було робити власними силами. Єдиною полегшою для селян була можливість сплатити передвоєнні заборгування, заінтабульовані на їх грунтах і господарствах, інфляційною повоєнною валютою — австрійськими коронами чи польськими марками. Як тоді казали: "Продав куркy і сплатив борг".

Ставлення польської адміністрації в селі і в країні ставало все більше ворожим до українського народу. Це мало корисний вплив на менш свідомих українських селян, які жили надією на зміну в зв'язку з неспокоєм на сході. Ця зміна і прийшла восени 1920 року. Большевицькі війська під командою Семена Будьонного зайняли майже всю Галичину і підійшли аж під Варшаву. Одного гарного осіннього вечора прибув великий відділ кавалерії Будьонного, але на-

ступного ранку відійшов на захід. Через день приїхав до села якийсь уповноважений з повітового революційного комітету (таки наш землячок). Скликавши селян на збори, створив сільський ревкомітет (не пригадую, хто став його головою). На неділю заповів у Маркові велике віче для кількох сіл. День був погідний, людей зійшлося багато. На вічі промовляв наш "золотоустий" Гринько Скасків із Божикова. Однак, усі ті райські блага після приходу ленінської влади, якими він розкидав з трибуни, не всіх селян захоплювали.

Подібне віче, і з тим самим промовцем відбулося і в Завалові. Однак недовго довелося тішитися обіцянками Леніна, бо польська армія відперла большевиків до Збруча, і після укладення 1921 року в Ризі угоди між Польщею і большевиками, поляки закріплювали свою владу згідно з своїми інтересами.

Того ж року відновлено у школі науку. Шкільна рада прислала до села молодого вчителя Задорожного, українця родом з Юстинівки, який мав з дітьми дуже багато роботи, бо вони від 1914 року не ходили до школи. На початку він був в освітній роботі села дуже обережний. 1921 року цей учитель поступово, в міру можливостей, почав розширювати свою діяльність — передплатив кілька часописів для селян, допоміг відновити читальню "Просвіти", на голову якої обрали Дмитра Борсука. Також аматорський гурток відновив свою діяльність, у стодолі відбулася вистава "Украдене щастя".

Тоді ж повернулися до села останні воєннополонені австрійської армії, як з Росії так і з Італії. Ті останні, перебуваючи в італійському полоні, мали нагоду належати до освітньо-наукових гуртків, тож повернулися до села не такими, якими вийшли. Крім того, чоловіки середнього віку, що вже перед війною самостійно вели господарство, перебуваючи під час війни на заході в Чехії, Моравії, Австрії чи Мадярщині, привезли зі собою трохи господарської освіти, яку почали застосовувати в своїх невеликих господарствах. Цим набагато збільшили урожай, видайність землі, поголів'я живого інвентарю та птиці. В цьому році повернулися з Америки дев'ять чоловіків і п'ять жінок, переважно ті, яких перед війною примусили покинути рідну хату борги. Вони привезли зі собою трохи грошей, якими сплатили ті борги. Дехто з них відбудувався, дехто докупив поля. Чотири з них, а саме — два Залеські, Володимир Клюба і Семко Дуркало побудували водяний млин (пара вальців і один камінь) на Золотій Липі. Але, тому що вони не привезли з собою жадної освіти, ніякого поступу не могли зробити, а гроші через кілька років розійшлися. Два спільники свої частки млина продали іншим селянам, а самі лишилися як не позаду, то на рівні з іншими.

Та в загальному селяни взялися до праці і по господарству, і на освітньому полі. Нестабільність повоєнної валюти (австрійських корон і польських марок) дуже гальмувала господарський розвиток.

Зате нерозумна поведінка польської адміністрації багато помагала в піднесенні свідомости селян, так що при переписі населення того року (на жаль, не маю ніяких даних про цей перепис), усі селяни знали, хто вони. Крім того, 1922 року селяни збойкотували вибори до польського сойму і сенату, з чого наші сусіди поляки були дуже незадоволені.

Того ж 1922 року відбувся перший побір до війська. Новобранців було тільки три — один поляк і два українці. Усіх трьох було відрочено (признано за нездібних), і хоч нікого з селянських хлопців до війська не взяли, люди, вважаючи окупаційну польську владу тимчасовою, розпорядком тим були обурені. Цей інцидент та вістки, які надходили до села через пресу й перекази, поглиблювали ненависть селян не тільки до польської влади, а й до селян-поляків, своїх сусідів. Хоч треба сказати, що селян Середнього поведінка польської адміністрації ще не дуже досягала. В краю було гірше, і проти цього творилася реакція, а саме, того ж 1922 року постала Українська Військова Організація — УВО. Вістка про це дійшла і до Середнього, піднісши в селян сподівання. При тому селяни покладали великі надії на рішення Амбасадорів у Парижі. Це рішення винесене було 1923 року в нашу некористь, з цього поляки дуже раділи. Нам треба було думати про якусь стабілізацію господарсько-політичного життя. І думали над тим вже не тільки селяни Середнього, а й у повітах, і в цілому краю. Село мало тісний зв'язок з повітом і з сусідніми селами. Це давало селянам трохи освітньої роботи і корисне зацікавлення. Гірше було в ділянці господарській. Ніяких заробітків, крім один в одного — у селян не було. Продаж домашніх продуктів на ринку в Підгайцях був дуже небезпечний, тому що навіть коли хтось продав би в Підгайцях годовану свиню за добрі гроші, то заки повернуся додому ці гроші могли впасти на вартості до коробки сірників.

В той час село ще відбудовувалося, і то власними силами. А тому що будівничих на селі було тільки двоє, то при них училися зацікавлені молодші хлопці. Нестабільність валюти спричиняла труднощі з купівлею будівельних матеріялів. Одначе, все це селяни якось переборювали і матеріяльний стан села підносився.

1923 року інфляційну польську марку виміняно було на польські злоті у відношенні один до 600,000 марок. Це значно полегшило селянам високоциферні рахунки (багато з них до кінця існування марки не знали, що таке мільйон), а рівночасно пожвавило торгівлю (як продаж сільських продуктів і купівлю фабричних виборів). Восени цього ж року, а може з початком 1925, в селі заклали споживчу кооперативу "Надія". В члени вписалося дуже мало осіб. По-перше, треба було зложити 5 злотих уділу і один злотий вписового; по-друге — бракувало віри в свої сили. Та все ж знайшлося понад двад-

цять членів, які вибрали з-поміж себе управу: справника — Миколу Кефора, книговода — Івана Кефора, скарбника не пригадую. Головою надзірної ради обрали Яцька Кудла. Приміщення для кооперативи відступив безплатно на тимчасове користування Іван Земба.

Одного дня справник, зібравши складені уділи, поїхав до Підгаєць по товари. На привезення товарів уже чекали крамар, два члени управи, сім членів надзірної ради і кілька звичайних членів. Привезені товари справник вніс до хати — у двох руках: дві невеличкі коробки... За ним фірман приніс ще пів мішка солі та дециальну настільну вагу. Зараз таки управа взялася передавати ці товари крамареві, а саме — важити, рахувати ну і накладати ціни. Наступного дня зацікавилися кооперативною крамницею і покупці, між якими, як правило, найбільше жінок. Перша зустріч крамаря з покупцями викликала чимало сміху, бо крамар не вмів ані важити, ані товар в папір загорнути, ані належно гроші порахувати. Та й сама крамниця, в якій усе майже лежало на одній лавці під стіною — виглядала досить мізерно. Наші сусіди поляки з нововідчиненої крамниці просто собі кпили.

Але минав час і крамниця почала наповнюватися товарами, які вже були охайно розкладені по шафах. Крамар швидко навчився важити, пакувати й рахувати. Майже кожний селянин став членом кооперативи, а що найважливіше — кооперативна крамниця зробилась центром для сходин селян.

Раз, часом і два рази на тиждень, справник їздив до Підгаєць, де полагоджував не тільки закупи товарів для кооперативи, а й справи читальні та інші суспільно-громадські. Кооперативні повітові збори-сходини чи наради уможливили провідникам сіл нав'язати між собою знайомство. Кожного вечора селяни збирались в кооперативі та обговорювали теми дня. Дискутантів ніколи не бракувало. Стабілізація польської валюти уможливила селянам в'язати кінці з кінцями, а це, в свою чергу, дало змогу поліпшити їм господарський реманент. За цим прийшла краща обрібка землі, що в свою чергу спричинило піднесення урожаю. Великий вплив на цей поступ мав "Господарсько-Кооперативний часопис" Ревізійного Союзу у Львові.

1924 року перший учень в історії села — Микола Клюба — вступив до Бережанської гімназії.

Середнє належало також до сіл, які управляли тютюн. І тому, що над управою тютюну наглядав фаховий ревізор тютюнової фабрики в Монастириськах, з осідком в Завалові, при його вказівках селяни досягли підвищення оплати за випродукований ними товар. При управі, збиранні, сушенні та сортуванні тютюну селяни мали роботу, якої не можна було знайти ані в селі, ані в околиці, якщо не враховувати сезонової праці влітку на полі.

Роки 1925-26-ий не були вже роками 1900-ми, коли то селяни, як за шарварок (примусова гуртова робота), позбувшися праці в полі, безжурно пересиджували в корчмі. Корчмар, який ще перед війною втратив свою притягальну силу, після війни до села вже не повернувся. Селяни вже роздумували над піднесенням своїх господарств, спільно й індивідуально.

В сусідньому селі, в Затурині, дяк із села Голгочі зорганізував дуже гарний хор, отож відділ читальні в Середньому вирішив піти за цим прикладом. На оголошення в часописі, в грудні 1926 чи в січні 27 року прибув до села зі Львова молодий студент Пеленський (імени не пригадую). Був він добрим диригентом і грав на скрипці. Під час довгих зимових вечорів підготовляв він мішаний хор і виставу "Невольник", яка відбулася в польському народньому домі у Завалові (що в той час був єдиним місцем для імпрез). Дали також кілька концертів по сусідніх селах (знову ж таки, через брак приміщення у Середньому). Після вакацій, 1927 року Пеленський від'їхав до Львова продовжувати навчання.

В той час, як і попередніх років, про існування й діяльність Української Військової Організації вістки до села приходили, та вони не створювали того образу про УВО, що дала "Сурма". Часопис "Сурма" почав виходити 1927 року на тонкому, а не міцному папері. В Середньому його читало тільки дві особи. З Середнього часопис пішов до Затурина, а з Затурина — через Середнє — до Горожанки. Ця маленька газетка приготовляла молодь до збройного спротиву проти розгулу польської адміністрації. Робота це була не легка, але й не без результатів. Цього ж року трапилася нагода купити землю під будову дому читальні "Просвіти". Однак з огляду на нерепрезентативне місце, будови не розпочали. Восени цього ж року почали кружляти чутки про переведення виборів до сільських громадських рад; а що в 1928 році кінчалася шестирічна каденція польського Сойму й Сенату, селяни почали приготовлятися до цього.

Вибори до сільських громадських рад відбулися навесні 1928-го року. На підставі ще австрійського закону з 12 серпня 1866 року, а саме — виборці були поділені на чотири виборчі кола, в залежності від висоти їхнього податку. Яка ж лють охопила наших сусідів поляків, коли кооператива "Надія" опинилася в першому колі, поруч з власником фільварку в Заставчу, Рачинським (він мав в границях Середнього земельні посілості) і чотирма спільниками млина в Середньому! Вони ж чотири року тому насміхалися з неї!

Тоді, на 16 радних, українці вибрали 12. Тільки перше коло нам пропало, бо там було три голоси проти одного, і вони вибрали чотирьох радних поляків.

Слідом за цим українці вибрали свого війта. Став ним Дмитро Борсук. Його заступником вибрали Михайла Сивака, а Михайло За-

цухний і Стефан Курис стали присяжними (асесорами). Незабаром громада звільнила з посади секретаря-поляка з Маркови, Рафальського, а на його місце прийняла (не зважаючи на протест Повітового Виділу) автора цих рядків.

Економічний стан села на той час був добрий і сільська молодь переходила від сільського одягу на міський. Робили це і люди середнього віку. Ця зміна витягла з села трохи капіталу, а дехто навіть брав у борг, тому що кредит в ті роки був легкодоступний. Поліпшення матеріяльного стану селян уможливило виділові читальні "Просвіта" купити в доброму місці площу під будову дому. Гроші на купівлю площі виділ читальні отримав від своїх односельчан в Америці, згуртованих тоді в товаристві "Золота Липа" в Нью Йорку. Гроші, сумою понад 1000 злотих, привезла до села дружина Володимира Венгра, що навесні 1928 року приїхала на відвідини до родини. Дозвіл на будову дому (який тоді вимагалось) дав війт, що одночасно був головою читальні. При фінансовій допомозі кооперативи, було збудовано партер на приміщення кооперативи й фундамент під театральну залю. Оплачували тільки мулярські роботи (мулярів у селі не було), усе інше селяни виконували безкоштовно. Викінчення дому залишили на 29-ий рік. Та вже на початку цього року, ціни на господарські продукти почали спадати. Проте бажання поліпшити життєвий стан селянам важко було спинити і вони далі заборговувалися. Тоді ж кооператива (не зважаючи на пересторогу Повітового Союзу) дала членам товарів в кредит на суму понад 1,500 злотих. Ці обставини перешкодили закінченню дому читальні "Просвіти". Стан не поліпшувався і на осінь селяни це відчули особливо дошкульно.

Намір полонізувати Східню Галичину уряд намагався здійснити усіма засобами. Одним з них була полонізація частини шкіл, де з початком 28-го шкільного року почали вводити польську мову навчання, і не зважаючи на легальні протести українців, у наступному шкільному році польську мову ввели в усіх школах країни.

Реакція українців була сильна. УВО повело саботажні акції, як палення фільварків чи скирт збіжжя. До Середнього це дійшло в 30-му році, коли однієї темної весняної ночі підпалено було скирту пшениці — власність фільварку Рачинського. Арештували двох хлопців із Середнього — Миколу Бойчука і Володимира Душника. Однак за шість тижнів без доказу вини їх було звільнено.

Того ж 30-го року добудували над партером другу частину читальні. Але до вжитку, через брак фондів, її не довели.

Час для селян настав дуже тяжкий. Ціни на сільські продукти впали до мінімуму. Уряд, рятуючи ситуацію, знизив платню урядовцям. Та це нічого не дало, ані не спинило господарської кризи. Протипольські акції ширилися. Саботажі поширювалися до тієї міри, що

після жнив майже не було ночі, щоб з однієї чи з другої сторони села не було видно заграви. Часом горіло в двох, трьох місцях одночасно. Польський уряд вислав відділ поліції до сіл, щоб покарати підозрілих осіб, чи їх родини. Отож, одного гарного вересневого вечора такий поліційний відділ несподівано загостив до сусіднього села Заставче і кілька заскочених селян попало їм в руки. Розбрившись по селі, поліція наробила такого галасу, що селяни Середнього теж зрозуміли становище. Знаючи добре, що і до них прийдуть, сяк-так приготувалися — спакували й порозносили товар з кооперативи по людях не запідозрених, повиносили з своїх хат вартісні речі, а самі скрилися. Другого дня вранці цей відділ поліції приїхав підводами до села. Командант відділу наказав війтові, щоб Громадський уряд і Рада на 12-у годину були в канцелярії. Давши це розпорядження, від'їхав з відділом в сторону Затурина й Маркови. Як закінчили "роботу" в тих селах, вертаючися до Завалова, спинились коло 2-ої години в Середньому. Протягом короткого часу зайшли до дев'ятьох селян, зруйнували все, так як це могли зробити лиш рафіновані вандали. Та не зловили нікого з тих, коло мали на списку, з чого були дуже невдоволені. Але на цьому не скічилось. Незабаром до села в'їхав відділ кавалерії, і маючи вже досвід з наїзду поліції, вершники не увійшли до села дорогою, а з різних сторін. Коли ж і на цей раз їм не вдалося зловити потрібних їм осіб, взялися доробити діло, незакінчене поліцією. А від'їжджаючи, перед вечором до Бокова, зловили одного молодого пластуна, М. Дуркала, і в поспіху дали йому лиш 25 буків.

З Бокова налітали ще два рази, до автора цих рядків. А коли і за третьою спробою мене не знайшли, забрали мого старшого брата, Євгена Кефора з собою до Бокова, потримали його там кілька днів, а перед звільненням, дали йому 25 подвійних буків. Євген мусів пообіцяти, що половину з цієї "порції" передасть мені.

Того ж дня цей відділ польських уланів вийшов з Бокова і відтоді нападів на село не було. Усі, що скривалися, повернулись до хати і почали приготовлятися до зими.

Матеріяльна шкода для потерпілих була велика, та ніхто з них не вважав це за трагедію. Це був 30-ий рік, коли ми ще не були спроможні чинити якийсь опір (хоч в той час уже існувала тайна Військова Організація), то ж нікому з пацифікаторів і волос з голови не випав, усі спокійно повернулися до своїх садиб.

Через два тижні, в неділю біля одинадцятої години вечора до села прийшло чотири поліцаї, на чолі з командантом, і позганяли сонних членів читальні "Просвіти", Кооперативи й Пласту до громадської канцелярії. Командант поліції наказав присутнім усі ці "вивротові товажиства" добровільно розв'язати. Протоколи "добровільного" розв'язання писав автор цих рядків, а диктував командант по-

ліції. Коли ми дійшли до протоколу Кооперативи, я спитав, хто буде гарантувати за кооперативне майно. Бо ж Кооператива існує і веде торгівлю. Командант скипів, подер протокол і залишив Кооперативу. Розв'язали ми лиш читальню "Просвіти" і Пласт.

Економічна криза, що почалася попереднього року, тепер вже добре стиснула країну. Аґрарна Польща свого продукту навіть за пів ціни не могла збути. Щоб купити чоботи, селянин мусів продати три кірці жита. Люди почали раціоналізувати товари домашнього вжитку і далі заборговувалися. Про якесь поліпшення господарського стану в країні не могло бути й гадки. Пілсудський, що став прем'єром, створив уряд полковників, яких економіка краю не цікавила, тим більше, що того року уряд працював на всю пару над виборами до Сойму й Сенату. Вибори мали відбутися в кінці року. Їх підготовляла також польська адміністрація повіту. Тяжко повірити, що поляки могли бути такими наївними, чи запомороченими своєю силою, що очікували голосів на бльок Пілсудського від "спацифікованих" українців. Яке ж було їх розчарування, коли після виборів переконалися в невиправданих надіях. Та виграв усе ж бльок Пілсудського. Поляки мріяли на господарський "цуд" (чудо). Та воно не приходило. Навпаки — звільнені з праці фабричні робітники на заході, не маючи ніяких засобів на прожиток, вешталися по наших селах, випрошуючи в заможніших допомоги. В селян єдиним виходом було погодитися з існуючим станом, звузити пасок і продовжувати, в міру можливости, роботу. Відновлено "добровільно" розв'язану читальню "Просвіти". На відновлення Пласту уряд дозволу не дав. Приборкані селяни з допомогою близької родини й приятелів загладили сліди пацифікації, як також заготовили матеріяли на викінчення Народного Дому, приміщення на кооперативу й одну простору кімнату для сходин. Так і прийшла осінь 1931 року, а з нею — приготування до перепису населення. Для цього перепису були урядові інструкції. В Підгайцях відбулися Повітові збори сільських провідників-українців для ознайомлення з цією інструкцією. Не пригадую, на якій підставі Громадська рада вибрала автора цих рядків (тодішнього секретаря громади) для участи в зборах. Не одержавши ніяких інструкцій з повітового уряду на проведення перепису, запитники для перепису та інший матеріял роздавав на зборах кількох громад в селі Завадівка учитель того села, поляк (прізвища не пригадую). І коли на означений час автор цих рядків туди зголосився, застав там гурт людей із вищої польської верстви з околиці, між ними й учительку з Середнього. Тому що ми всі один одного знали, вони, побачивши мене, здивувалися. Нарешті, один з них запитав, хто мене прислав. Після мого вияснення, він чемно заявив, що сталась якась помилка і дав мені до зрозуміння, щоб я покинув залю.

Перепис у селі проводила учителька-полька і ще один поляк. Результату нікому не виявлено, і тому, з кінцем грудня 1931 року, на всякий випадок, ми українці зробили свій власний перепис. Отож, на день 31 грудня 1931 року в Середньому було 116 господарств із 502 мешканцями, з чого 431 українець і 71 поляк.

Господарств від 10 до 15 моргів поля було два,

Господарств від 7 до 10 моргів поля було п'ять,

Господарств від 4 до 7 моргів поля було двадцять два.

Решта мали менше ніж чотири морги, кілька було чвертьморгових.

Поза тим, в границях Середнього було понад 800 моргів (більшість під лісом), що належали до фільварку Рачинського в Заставчу, і 150 моргів (половина з того пасовисько), що належали громаді Середнього.

При переписі зродилось зацікавлення походженням назви села. Між нами був Михайло Ґенза, родом з Яблонова, Рогатинського повіту (оженився до Середнього в 29-му році). Він був колишнім учнем Рогатинської гімназії. Там, на одній з лекцій, учитель оповів про назву "Середнє" таке:

У містечку Стратині, Рогатинського повіту, була перша в околиці друкарня, в якій виготовляли книги для манастирів. Ці книги перевозили із Стратина до теперішнього містечка Монастириськ, Бучацького поівту, де в той час було два манастирі. А з манастирів забирали рукописи. Перевізники, на пів дороги, тобто — посередині, вибрали собі місце для відпочинку, з чого, нібито, і пішла назва села — "Середнє" (хоч воно, коли глянути на мапу, не лежить посередині дороги). Чи оповідання учителя Рогатинської гімназії спиралось на якийсь історичний документ, тяжко ствердити. Та крім цієї версії, автор цих рядків ніде й ніколи жадної іншої не чув, то ж доводиться прийняти згадане оповідання за правду.

Хоч господарський стан людей не поліпшувався, в 1932 році все ж було викінчено приміщення для кооперативи й для читальні "Просвіти", а восени цього ж року обидва приміщення зайняли обі установи. Розпочали будову одноклясної школи й помешкання для вчителя.

Мале село Середнє не мало великого клопоту з польською адміністрацією, до чого великою мірою спричинилася зміна комендanta поліції нашого району. Замість шовініста (прізвища не пригадую) прийшов Казімєж Малодобри, із Кракова, який не тільки не був шовіністом, а взагалі на українсько-польських суперечках не визнавався, а тому що був освіченою, інтеліґентною людиною, відразу почав однакове трактування, як поляків, так і українців. Але ця його поведінка не подобалася провідній верстві українських селян-підпільників з ОУН, число яких з кожним роком зростало і які до всього

польського ставилися вороже, не шукаючи порозуміння. Вони всіх українців, які в той час якось порозумівалися з поляками, чи говорили з ними польською мовою, уважали за зрадників. Наприклад, після того, як на посвяченні школи восени 1933-го року автор цих рядків, в присутності громади, обох греко- і римо-католицького священиків, власника фільварку Рачинського, старости й урядовців з Повітової Ради, відчитав хроніку будови школи польською мовою, йому на Свят Вечір, під час сильних вітряних морозів, повибивали в хаті вікна.

В 1930 роках, українці вже мали змогу вживати сили, як проти чужонаціональних ворогів, так і проти зрадників-земляків. Та лихо було в тому, що часом, без належного розгляду справи, рішення виносилися немудрі, що понижувало нас усіх.

1933-ій рік не приніс змін господарського стану, що дуже пригноблювало селян. На початку 1934 року дехто з вірителів почав домагатися повернення боргу судовою дорогою. Одначе, в жовтні 1934 року, згідно з розпорядженням президента, проголошено було мораторію сільських боргів, заборонено такі домагання через суд. Замість того, створили повітовий роз'ємний суд, який мав право розкласти сплату борту на чотирнадцятирічний термін (в залежності від матеріяльного стану обох сторін), з тим, що перша рата мала бути сплачена 1-го жовтня 1938 року, а перед тим треба було виплачувати самі лиш відсотки, які знижено до чотирьох з половиною.

Це розпорядження майже зліквідувало селянські борги. Деякі вірителі українці, з якими автор цих рядків мав нагоду говорити в Галичі і в Калуші, сумніваючись в довге існування Польщі, борги списали. Назагал, усі вірителі понесли великі втрати, між ними — і кооператива. Скористали заборговані селяни. І хоч ціни на сільські продукти не зразу піднеслися і розбіжності між сільськими й фабричними продуктами не звужувались, то все ж економічний стан селян почав нормалізуватися.

В кінці 1933-го чи на початку 1934-го року вийшов новий польський виборчий закон для сільських громад, на підставі якого створено було збірні (волосні) громади.

Село Середнє приділили до збірної громади в Завалові. Усіх громад, що належали до Завалова, було одинадцять — від Лисої аж до Коржови. Вибори до Громадських рад відбулися з початком 1935-го року. У Середньому вибори були проведені згідно з правилами, хоч про всі інші громади, на жаль, цього не можна сказати. Кількість радних залишилась та сама, що й за виборів попередніх — шістнадцять. Різниця була в тому, що вибраного радою війта тепер називали солтисом. В Середньому на солтиса переобрали попереднього війта Дмитра Борсука. Повноваження його були обмежені тим, що тепер він не мав безпосереднього зв'язку з повітовим старостою, а замість

того — з нижчим за ранґою в адміністрації — волосним війтом. Зате вибрані солтиси мали ту вигоду, що дорогу до вищої урядової інстанції їм скорочено було на кільканадцять кілометрів — замість йти до Підгайців, тепер ішли до Завалова.

Інший виборчий закон зобов'язував при виборі Волосної ради і Волосної управи. Волость поділено на дві виборчі округи. При поділі брали під увагу найбільшу користь для польської сторони. Поділ округ, як і виборчу комісію в окрузі, призначав повітовий староста, без права відклику будь-котрої сторони. Кожна сторона мала право поставити свого мужа довір'я.

Завалівська волость мала дві округи — Завалів і Маркову. Вибирала 16 радних. В обох округах — по вісім: Завалів — п'ять українських і трьох польських; Маркова — п'ять польських і трьох українських. Розчислення було таке точне, що коли б один виборець якоїсь сторони захворів, зрадив, чи стримався від голосування з іншої причини, перевагу здобувала інша сторона. Та виборці обох сторін були настільки надійні, що з жадної сторони не було навіть спроб будь-як в цьому напрямі впливати. Отож, до Волосної ради обрано було вісім українців і вісім поляків.

Інший закон зобов'язував при виборі волосного війта та його заступника. Перше — на волосного війта і його заступника кандидатів призначав повітовий староста і, якщо б Волосна рада їх обох вибрала, вони не потребували б затвердження старости. Друге — Волосна рада також мала право виставляти кандидатів. Але коли б таких було вибрано, їх мусіло затвердити повітове староство, що мало право протягом чотирнадцяти днів вибори не апробувати, і в разі уневажнення, призначити нові вибори протягом наступних чотирнадцятьох днів. Третє — як староста, так і Волосна рада, мали право вислати кандидатів не тільки з-поза Волосної ради, а навіть з-поза мешканців волосного району, і четверте — вибори на волосного війта, його заступника і двох лавників чи асесорів, яких вибирали з членів Волосної ради, проводив староста, або висланий ним представник.

Першими виборами Волосної управи, як і її чотирилітньою каденцією, керували українці, тому, що вісім польських радних за увесь час каденції не могли між собою погодитися, розбившись на дві групи — п'ять і три. При переговорах, чи якомусь компромісі з українцями, поляки не могли розпоряджати своєю повною вісімкою і, щоб перевести вибір бажаної ними особи, або їх п'ятка, або трійка, потребувала української вісімки, яка під керівництвом П. Пришляка і автора цих рядків завжди діяла в цілості. Українці мали ще той плюс, що при всіх перетрактаціях польську сторону заступала або ціла п'ятка, або ціла трійка, тоді коли нашу вісімку заступав лиш один представник — автор цих рядків.

Тому що на затвердження староством війта українця не могло бути й мови, то за голоси української вісімки на війта поляка українці домагалися такого поляка, який їм подобався, українця заступника і одного лавника (асесора). І ці домагання українців завжди задовальняли, якщо не при допомозі польської п'ятки, то трійки. Це був взірець української здисциплінованої єдности в повіті. Коли при виборах кадидат на війта, виставлений старостою, не одержав ні одного голосу, заступник старости, який переводив вибори, розгніваний, не подавши нікому руки, вийшов з засідання. Волосна управа була вибрана згідно з пляном українців і польської трійки. На домагання старости перший вибраний війт уступив. Друга Волосна управа була вибрана згідно з пляном українців і польської п'ятки, з якого староста знов не був задоволений. Однак, по короткій розмові, на яку староста покликав атвора цих рядків, другого дня після виборів, староста вибрану управу таки затвердив. Війтом став Теофіль Мушинський (поляк), заступником — Іван Кефор (українець), лавником (асесором) — Петро Пришляк (українець).

Через рік Мушинського староста прогнав. Один рік урядував заступник, Іван Кефор ,але тому, що мав концесію на підприємство в районі волости, мусів уступити. Наступного вибору — Петра Пришляка — на війта, який був тільки українським маневруванням, староста не затвердив і українська вісімка з польською п'яткою, до якої долучилась і трійка, вибрали на війта учителя-пенсіонера з Завалова — Кордаса, який докінчив каденцію.

Від 1935-го року ціни на сільськогосподарські продукти дещо піднеслися. Зате урожайність землі підвищилася сильно. Відповідна годівля худоби зокрема — свиней і птиці, також збільшила прибутки господарств. Все це сприяло піднесенню економічного стану селян. З викінченням приміщення для кооперативи й читальні "Просвіти", культурно-освітнє життя значно пожвавилося. В літні місяці кожного року організовували дитячий садок і в той час щоранку й щовечора можна було бачити велике число жінок біля читальні. Учительок для ведення садочку присилала філія "Просвіти" у Підгайцях. Першою такою учителькою була пані Лєхманова з подільського села з-над Стрипи. Вона залишила гарні наслідки своєї праці. В той час до села вже приходило два примірники щоденника "Новий Час", було біля двадцять передплат тижневиків "Народня Справа", "Сільський Господар", "Господарсько-кооперативний Часопис" і інші часописи. Виділ читальні придбав для своєї домівки радіоприймач, що уможливило зв'язок малого села Середнє з Европою. Невеличка польська громада в селі, зі страху перед українізацією, і собі закупила радіо-апарат, який поставили в школі.

Того ж року, замість розв'язаного в 1930 році Пласту, гурток молодих хлопців зорганізував "Юнацький Табір", який на своїх та-

ємних нічних сходинах у різних місцях поза селом відбував напів військовий вишкіл, як вправи з крісами (дерев'яними), перехід в розстрільні лісової гущавини тихцем та всяку іншу військову підготовку, під командою інструкторів місцевих і з сусідніх сіл, які повернулися з чинної служби в польській армії. Відбувалося також читання рефератів на нелеґальні теми. Доповідачі в більшості були приїжджі. Це все спостерігала поліція, що у зв'язку з поширюванням "Сурми" на кожне село, збільшина свою активність. Однак, згаданий вже комендант поліції не допускав до більшого загострення в районі. Та незалежно від заходів, що він їх приймав, атмосфера згущувалася, і вже навесні 38-го року події на Закарпатті віщували зміну в Середній Європі.

Дитячий Садок при кружку т-ва "Рідна Школа" в Середнім (1936 року).

На виборах до громадських і волосних рад навесні 38-го року поляки рішили за всяку ціну здобути перевагу, хоч би навіть нелеґальними засобами, неправдою й підкупом. І вони цю перевагу здобули. Середнє, яке мало вибрати 12 радних українців і 4-ох поляків, вибрало, навпаки — 4-ох українців і 12 поляків. Шахрайство було очевидне. Відклик до староства нічого не дав і українська чвірка вирішила зрезигнувати, і цим примусити поляків доповнити громадську раду не тільки своїми дружинами, а й доньками (синів в них не було), на що повітовий виділ не дав згоди.

Волосним війтом було обрано згаданого колишнього коменданта поліції, пенсіонера Малодоброго, та його лагідна політика су-

проти українців тепер вже не діяла. Це був час упадку Карпатської України, як також — розширення Польщі на Заользя. Поляки хворіли на велике "моцарство", ні з ким не рахуючись. Опір український — легальний і нелегальний, в краю зростав, а з ним — частіше відбувалися арешти й суди. Все це селян дуже цікавило, тому кожного вечора в читальні було повно людей. Розлам Чехословаччини і "аншлюс" Австрії з Німеччиною насторожив і українців, і поляків. Та поляки жили вірою в могутність своєї сили та ґарантією Англії і Франції. А українці, натомість, вірили в неминучий розвал Польщі. Поляки знали дуже добре про мрії українців і мобілізували всі свої сили. Таке становище відвернуло увагу селян від їх економічного стану, який в той час селяни власними силами все ж таки потроху поліпшували. Кооператива тоді вже заспокоювала потреби селян не тільки в товарах домашнього вжитку, а й мала великий вибір шкіри та мануфактури, а також сонду й інші ветеринарні прилади для лікування худоби. Розвитком кооперативи Середнє пишалося на всю околицю.

Кожний день 1939-го року приносив свіжі новини: домагання Гітлера коридору, войовнича промова міністра закордонних справ Юзефа Бека у польських Соймі та Сенаті, переповнення Берези Картузької неслухняними українцями, гучна рекляма польських патріотів, які власним коштом доповнювали воєнний інвентар польської армії та багато інших новин, що їх завершила конференція Рібентропа-Молотова в Москві з домовленням, яке було для всіх ясним і на результат якого не довелося довго чекати. Кілька днів після цього у львівському щоденнику "Новий Час' про це домовлення появилася коротка замітка, а саме: що Рібентроп з Молотовим у Москві поділилися Польщею, і що східню територіію Польщі, як Східня Галичина, Волинь, Холмщина та Підляшшя забере Москва. Тому що ця замітка пройшла нецензурованою її прийняли за правду. Далі — виїзд польських військових частин, стаціонованих у Львові та в інших містах східньої Галичини на захід, супроводжуване гучним прощанням польського населення. Все це були нервово-радісні моменти для населення, яке бажаючи позбутися Польщі, завтрішнім днем не журилися. Що селян таки бентежило — це можливість загальної мобілізації, як австрійська 1914 року. Та цього не сталося. Перша мобілізація 30-го серпня відбулася на підставі модифікованого польського закону, який полягав у тому, що не всіх резервістів забирали разом. Кожний резервіст мав на своїй військовій книжечці кольорову смужку, отож покликувано було з певним відступом часу за кольорами. Чи ці кольори означали ріжні частини армії, чи щось інше — було військовою таємницею, якої селяни не могли розкрити. З Середнього, на підставі певного кольору смужки, тоді було покликано шість чоловіків — п'ять українців і одного поляка. Усі в повному

вирядi вийшли з села, але перед станцією в Підгайцях полякові сказали йти на Берлін, а українці завернули в діброву. Того ж дня через Завалів проїздили покликані резервісти з Гнильча й Горожанки. На перших возах — поляки, на задніх — українці. Усі співали разом, а перед поліційною станцією українці заспівали:

"Ой, підемо, пане брате, до войска, до войска,
Як пропала Україна, най пропаде Польска!"

Поляк із Середнього, якому його товариші-українці сказали йти на Берлін, зголосив це на поліції в Підгайцях. Другого дня їх родини покликали на поліційну станицю, де їм наказали, щоб дезертири негайно зголосилися. Та на третій день, тобто 1-го вересня, почалася німецько-польська війна, що знизила температуру і поліції, і польської адміністрації. Чи був ще якийсь інший колір резервістів покликаний, не пригадую. Але якщо й так, то лиш один, бо за кілька днів вже не було де й до кого зголошуватися. А ще кілька днів пізніше — не було вже і кому покликувати, бо, хоч староство в Підгайцях нібито й урядувало, однак зв'язки з військовими кадрами перервалися, а може й тих кадрів тоді вже не було. Вістки з західнього фронту, які ще протягом кількох днів подавало Варшавське радіо, для поляків були дуже невеселі. Щоб їх від українців приховати, всі радіоприймачі в українців поліція конфіскувала. Преса, як українська, так і польська, ще раніше перестала приходити і українські селяни залишились ніби в пустині, без жадних інформацій. Та можна було обійтися вже й без того, бо 12-го вересня польський скарбовий уряд і староство (яких 30 осіб), утікаючи зі Сянока від німців на Схід, заквартирували в Середньому. З їх розмов виходило, що німців польська армія на ріці Сян спинила, і після перегрупування, яке потриває кілька днів, змусить їх відступити.

Поліція в ті останні дні несамовито шаліла, однак Середнє якимось чудом оминуло її помсти.

В той час, раз чи два денно, над околицею пролітав німецький літак, але жадної шкоди не робив.

І в цей нервово напружений час очікування, у неділю вранці 17-го вересня, большевицька армія, під проводом генерала Тимошенка, перейшла ріку Збруч і без жадного опору зі сторони польського війська (якого на сході і не було), посунулася на захід. Урядовці сяноцького староства і скарбового уряду, що урядували в Середньому, довідалися про це того ж таки дня перед полуднем, і раділи. Але про їх радість селяни нічого не знали. Понеділок 18-го вересня пройшов цілком спокійно. Зате вночі сяноцький уряд поспішно спакувався і виїхав в сторону Завалова. Під час від'їзду, один з урядовців пояснив, що йде большевицька армія, але не з тим наміром, що поляки сподівалися.

Наступного дня вранці до села прийшла вістка, що польська адміністрація перестала існувати. Староста й начальник суду в Підгайцях уночі виїхали через Завалів на Захід. Командант поліції в Завалові розпустив поліцію, а сам, щоб позбутися жінки розпусниці, теж подався на захід. Між селянами радість йшла в парі з безнадійністю. Щоб упевнитися в становищі, автор цих рядків подався до Завалова, на розвідку. Зустрівши волосного війта перед канцелярією, довідався в нього, що большевицьке військо займає східню частину Польщі, але з яким наміром — той не знав. Через Завалів проходили по кілька озброєних польських жовнірів, але від них нічого не можливо довідатися — не знають.

В пополудневих годинах, повернувшись додому, я здалека побачив синьо-жовтий прапор, вивішений на читальні "Просвіти". Навпроти мого подвір'я я застав невелику групу чоловіків, а мій віз на подвір'ї був приготовлений до від'їзду. Питаю — що це означає? Відповідь: "Чекаємо на інших і їдемо до Завалова й Підгаєць перебирати владу". "Яку?" — питаю. — "Українську", — дістаю у відповідь. Забрало трохи часу, доки ми домовилися, щоб прапор негайно зняли і про якийсь виїзд забули. Замість того, щоб у цей переходовий час звернути увагу на збереження в селі спокою. Цього всього мені в Середньому вдалося досягти. Щодо Завалова я не був певний, а гому що частина морального обов'язку за Завалів спадала й на мене, вирішив піти туди. Сонце зайшло, присмерк. Місце завалівського ринку порожнє. З появою моєї особи вийшло кілька жидів. Просять, щоб старався не допустити до якогось неспокою. З'являється кілька старших селян. Запевняємо жидів, що все зробимо. Тоді приходять студенти Богдан Дідора і Олесь Масляк, провідні члени ОУН в Завалові, а також кілька хлопців з ними. Перший мій запит до них: "Чи ви є в силі втримати спокій і порядок в Завалові?" Відповідь Масляка: "Так". Другий мій запит: "Чи ви знаєте, хто сюди приходить на місце поляків?" Відповідь Дідори: "Так, сюди приходить армія Мельника й Ревая, а перед її приходом нам треба перебрати в Завалові владу". Дідора лишається в порожньому поліційному будинку, а Масляк бере мене, як члена Волосної управи і ми йдемо до помешкання волосного війта. Подорозі я беру з собою Миколу Лабу, як волосного радного, і втрійку входимо до помешкання війта. Постукавши — входимо. Масляк сміливим голосом заявляє:

— В імені Української Народньої Республіки перебираю від Вас урядування і прошу все волосне майно, як також приватну зброю, передати в мої руки.

Малодобрий (колишній командант поліції), заявивши польською мовою (української не знав), що все волосне майно й печатка знаходяться у волосній канцелярії замкнені, сказав:

— Ключі до всіх тих шаф є у моїм бюрку, ключ від якого я Вам передаю. У волосному будинку є волосний післанець, Дроняк, він Вам відчинить двері. А решту (глянув на мене) Кефор Вам усе покаже. Зі зброї маю новий кишеньковий пістоль, який Вам передаю".

Тим часом, дружина війта попросила на чай. При чаю О. Масляк вказав на погану поведінку польської влади, чого війт не заперечував. Дружина війта, знаючи, що я і М. Лаба чаєм не дуже захоплюємось, поставила пляшку доброї горілки, та нам було не до того. Подякувавши за чай, ми з Масляком поспішно вийшли з хати. М. Лаба залишився "викінчувати урядування Польщі".

Ідучи до волосної канцелярії, прилучився до нас Б. Дідора і до будинку ми увійшли утрьох. Волосний післанець Дроняк відчинив нам двері і ми засіли, як господарі, у власній хаті. Я вдруге запитав Б. Дідору і О. Масляка, чи вони в силі утримати спокій та порядок до часу приходу нової влади. Обидва відповіли стверджувально. На дальше господарювання не стало часу, бо недалеко канцелярії спинилося польське військове тягарове авто. Великий гурт людей обступив його і ми, замкнувши канцелярію, пішли туди. Були там три польські жовніри, в яких зіпсувалося авто. Вони просили, щоб їм помогти його зрушити. Та розмова перервалась, бо зі сторони Підгаєць почувся гуркіт і показалось багато рефлекторів їдучих танків. Дідора чи Масляк вигукнув — "Вже їдуть!" — і ми з гуртом людей, залишаючи польську тягарівку, з якої ті три польські жовніри поспішно втекли, вирушили привітати в'їжджаючих гостей. Зустріли ми їх перед млином на роздоріжжі Галич — Боків — Шумляни гучним "Ура" і "Слава", не бачучи на танкові в темну ніч ніякого знаку його ідентичности. Та коли цей танк звернув на право в сторону Носова, натовп народу закричав "Не туда!" (переїзд усіх військ через Завалів відбувався завжди Підгайці — Галич). Танк спинився. Відкрився верхній отвір і показалась постать з мапою на грудях. Серед громового гуку "Слава" почувся сильний голос з українським акцентом — "Шумляни куда?" В що мить другий з ряду танк освітив своїм прожектором танк перший, в якому побачили ми молодого мужчину з мапою на грудях, а на танку вирисувалась червона зірка, символ всесвітнього пролетаріялу. Натовп стих, та не знав я чому — чи через неправильне вказання дороги засоромився, чи може його зустріч віч-на-віч з червоною зіркою потрясла? Чи одне чи друге, я повернувся до Середнього, бо вже і через Середнє в сторону Завалова їхало багато танків. У селі усі чоловіки на вулиці. Велика радість з приводу упадку Польщі. Зате і непевність щодо нової влади. Розмовляли селяни вже і з танкістами, і їх старшинами. Однак, за вийнятком золотих обіцянок щасливого життя, нічого не можна було довідатися. Далі розмова зайшла про вигляди на майбутнє: що буде далі? Думки були поділені. Однак, тому що Поль-

ща довела нас до крайности, переважав оптимізм. В одному всі були згідні, що яка б не була зміна — вона була конче потрібна.

Закінчуючи цей короткий нарис з історії невеликого села, яке проіснувала кілька сторіч, залишається дивуватись, що до нас не дійшло жадного запису про життя-буття мешканців старих часів.

Все повище написане я зібрав з розповідей і переказів, переданих з покоління в покоління, ну і з власного досвіду та спостережень. На моїх очах село Середнє підносилося з темряви примітивізму й неосвічености до освіти й цивілізації. Усе я старався описати щиро і безсторонньо так, як воно в дійсності було. Старався подавати також імена людей, які в даний час мали вплив на життя в селі. В описуванні найновішої історії Середнього допомагали мені Михайло Ґенза, Михайло Клюба, Микола Крумшин, Михайло Муращук, Євген Клюба та Богдан Курис.

Якщо колись читач-односельчанин зацікавиться написаними мною рядками, якщо в майбутньому мешканець чи мешканка села матиме бажання і можливість довідатися про минуле свого села, а рядки, мною написані, їм в цьому допоможуть — то буде це для мене великою винагородою.

**
*

КАМІННА ГОРА

Камінна Гора, це мале село положене 15 км. від Підгаєць. Найближча поштова станція була в Завалові, що був віддалений 1½ км.

Назва села походить від його розміщення між лісами, на високій горі. Засноване воно щойно наприкінці 18-го століття. За польською статистикою з 1931 року, жило в Камінній Горі 148 людей, які мешкали в 35 домах.

Населення села було загально убоге. Одиноке, що підносило життєвий рівень мешканців, це плекання кращої якости худоби та заробітки поза селом. Поскільки сільської школи в Камінній Горі не було, селяни посилали дітей до школи в Завалові. Село це є тепер частиною села Середнього.

**
*

Д. М. Гайва

СІЛЬЦЕ

Село Сільце, чи так зване "Сільце Підгаєцьке", сягає далекої минувшини. Часу заснування оселі не можливо встановити, однак, на цвинтарі біля церкви зустрічаємо надробні плити з 14-15 сторіч. Перша письмова згадка про Сільце походить з 1466 року. Дальші згадки про село знаходимо в родинних архівах графів Потоцьких, а відтак Чарторийських, яким це село належало.

Тяжко встановити і походження назви села, бо усні перекази подають різні твердження. Один переказ, наприклад, твердить, що напочатку тут поселилося лише кілька родин, створивши "Мале село", тобто "Сільце". Згідно з другим переказом, територія поселення була вкрита лісами, де мешканці оселі займались полюванням, наставляючи "сильця" на звірів. І з цього, нібито, пішла й назва села.

Не зважаючи на своє раннє походження, Сільце 1785 року нараховувало тільки 75 хат. Відтоді село постійно збільшувалося. 1861 року Сільце мало вже 796 мешканців, а за переписом з 1910 року тут жило 807 осіб. Найбільшого приросту населення Сільце досягло в двадцятому сторіччі. Статистика з 1931 року виказує, що село мало в тому році 366 хат, в яких жили 1973 мешканці.

Територія села, в порівнянні до сусідніх сіл, була досить велика. Бо коли взяти під увагу, що Сільце нараховувало приблизно 400 родин, то до села належало 3000 гектарів землі, з чого більшість була під управою, а лише одну десяту з того займали сіножаті й пасовиська.

Різноманітний геологічний нарис території, починаючи з млакуватих долин оболоні вздовж ріки Коропця, Березини, Попової Рутки, Керничок та Піддуброчівки, прорізував потік Бручівка. На схід від села, аж до потока, під грубим покривом чорнозему, був поклад жовто-червоної глини та каміння пісковика, який мешканці села використовували для будови доріг і господарських будинків. Під гаєм була скала білої опоки, котру свого часу використовували для будови доріг і випалу вапна. Після Другої світової війни в долинах Кадубів побудовано великі цегельні, уживаючи глину для виробництва цегли.

Узбіччя гаю покрите було грабиною та ліщиною, а Бручівка засаджена соснами та ялицями. Терен села прорізував гостинець — т. зв. "цісарський", що починаючись від мосту, під гаєм, ішов на пів-

денний схід в напрямі Ковалівки. Городи від оболонь відділювала штучна ріка — Млинівка, котра порушувала млин на Новій Греблі.

До села належали ще три присілки. Від мосту під гаєм, понад став у напрямі Загаєць, тягнулося Застав'я. Там до Першої світової війни успішно працювала відливарня заліза, де виробляли січкарні та інші господарські знаряддя.

На південь від села з великим вигоном, на якому посередині стояв кам'яний хрест, і з млином над річкою, була Нова Гребля. На схід від села розташовані були Поплави, де були гарні забудови й розкішні сади.

Після Першої світової війни, польський уряд, парцелюючи маєтки графів Чарторийських, створив ще четвертий присілок із колоністів-мазурів, завезених з центральних земель Польщі. Їх було 60 родин. Назвали цей присілок "Собєско". Тоді, коли перед поселенням колоністів у селі нараховували не більше ніж 18 родин польської національности, то після створення "Собєска" стан поляків збільшився, і це польський уряд використовував для своїх політичних цілей.

Будь-яких пам'яток історичного характеру село немає.

В кінці села, де був колишній фільварок, стояли ще пишні панські палати, понищені господарські будинки, руїни ґуральні і корчми.

До 1937 року в селі була гарна дерев'яна церква в ґуцульському стилі, покрита ґонтами, збудована на початку 1800-их років. На її місці розпочато було будування нової, кам'яної церкви. При розкопах під фундаменти нової церкви знайшли рештки попередніх церков — побудованих з дубових дилів, ліплених глиняними "вальками", що було традиційним способом будування господарських будинків аж до недавніх часів. Коло церкви стояла окремо на високому кам'яному підмурівку, зроблена з дубових колод і оббита дошками, гарна дзвіниця з початку 1900-х років. На дзвіниці були вміло підібрані дзвони, а найбільший з них бив на сполох під час пожежі чи іншої тривоги. Під час Першої світової війни російські війська вивезли усі чотири дзвони; з них після війни віднайдено було тільки три. 1943 року німецькі окупанти забрали усі дзвони вдруге і на цей раз їх вже не віднайдено.

Навколо церкви росли столітні дуби й липи, а під мохом і заростями можна було відшукати надгробні кам'яні плити з 14-15-го ст.

Поля навколо присілка-хуторів Поплави називали "гетьманськими полями", а поляки перейменували Поплави на "Воля Гетьманська".

Саме село ділилось на такі частини: "Кінець", "За церквою", "Кут", "Вигін" і "Долина". "Вигін" був першим поселенням, збудований навколо площі вигона, посеред якої, між липами, стояв ка-

м'яний хрест мабуть ще з часів кріпаччини, а на узгір'ї — недалеко хреста, в 1941 році висипано високу могилу, як пам'ятник жертвам московсько-большевицького терору.

В кінці села, при в'їзді з Підгаєць, стояв кам'яний пропам'ятний хрест скасування панщини. Посередині села, після Першої світової війни збудовано було великий будинок читальні "Просвіти", що служив, як культурний центр села, де приміщувалася і бібліотека. В 1935-36 рр., завдяки тодішньому солтисові М. Залуцькому, в селі побудовано биту дорогу, від в'їзду до села, аж до колодязя.

1937 року розпочали будову нової церкви (з каменю), та воєнні дії перешкодили докінчити її. Тому, що село було "збірною" громадою, для цих потреб в кінці села збудували велику поверхову "волосну канцелярію", де містилася і сільська канцелярія, а також пожежна сторожа.

Біля церкви був шкільний будинок, в якому було помешкання управителя школи, а тому, що шкільний будинок не міг змістити усіх кляс, громада була змушена винаймати додаткове приміщення у приватних хатах селян.

В долині, ніби сільський сторож, пишався, стремів колодязь-журавель — громадська криниця, біля якої велике корито служило для напування коней та худоби.

Крім сільських господарств, в селі існували дрібні, переважно родинні, підприємства: свої майстерні мали ковалі, шевці, кравці, столярі-будівничі, працювали каменярі.

До визначних родів села належали родини Корпанів, Сурмиїв, Гунчаків, Липків, Колодницьких, Залуцьких, Джулинських, Чибрасів та Їжаків.

Не зважаючи на те, що село було підміським, наплив інших національностей був дуже малий; старородинних поляків в селі не було, а сім відсотків поляків в кінці села це переважно зайшлі в минулому сторіччі. Із створенням поляками присілка "Собєска" відсоток поляків значно збільшився. До 1933 року в селі жила одна родина жидівська.

Село з давніх часів затримало свою відрубність і відпорність до чужих впливів; цей прояв самозбереження виявився найкраще після скасування панщини.

Згідно з законом тодішньої (австрійської) влади, впроваджено обов'язкове навчання дітей і почали творити школи по селах, одначе відчувався великий брак учителів. Це вміло використовували поляки, які вели і всю адміністрацію в тих часах. Почали насилати до шкіл польських монахинь, котрі вміло вели польонофільську роботу. З другого ж боку був великий натиск москвофільства.

Село офіційно належало до парафії в Підгайцях, тому в селі не було постійного священика, який в ті часи іноді відігравав важ-

ливу ролю у піднесенні освіти й національного рівня селянства. І за таких несприятливих умов село не тільки не потрапило під чужі впливи, а й само почало шукати розв'язки. Спершу, під кінець сторіччя, засновують тут товариство "Сільський Господар". В селі появляються перші книжки, часописи, календарі і т. п. Тому, що неписьменність була велика, селяни сходились до тих, що вміли читати для спільного читання. Велику ролю в цьому відіграли: тодішній війт, Степан Сурмий, Петро Корпан, Антін Штогрин та дехто інший. У той час свідоміші селяни почали посилати дітей до шкіл в Підгайцях, згодом і до гімназій в Бережанах та у Львові. Започаткували це, власне, Петро Корпан та Іван Сурмий.

При церкві постають Братства старших господарів і молодших парубків. Зацікавлення національним питанням виникає при виборах послів до віденського парляменту. Нарід почав розуміти питання національности, коли треба було вибирати між кандидатом-поляком і своїм, як тоді ще називали — русином.

Нахабство москвофілів доходило до того, що платні агенти т. зв. "Общества Качковского" роз'їзджали по селах, де за чарку горілки шукали собі прихильників. Це трапилося також у нашому селі. Навесні 1903 року заїхав сюди такий організатор, а не маючи в селі жодного знайомства, зайшов до корчми, де при чарці знайшов собі друзів. Після випорожнення кількох кварт горілки, заснували тут же "Общество", вибравши управу з усіх дев'ятьох присутніх. На голову обрали місцевого поляка, Ігнашка Вінчука, про що і сам організатор не знав.

Така подія викликала в селі заворушення, зійшлись поважні господарі і вирішили піти до Підгаєць до філії "Просвіти". Полагодивши усі формальності, вкоротці скликано було збори селянства і при співучасті представника з Підгаєць засновано читальню "Просвіти" й обрано управу.

Основуючі збори відбулися 1903 року, в домі Олекси Залуцького, а першим головою обрано Василя Колодницького — Семкового сина. Зі створенням "Просвіти" припечатано долю "Общества Качковского", а тим самим і всякі впливи москвофілів.

Поступово село почало перероджуватись, селяни віднайшли себе в організованості. Постав сільський чоловічий хор, що співав у церкві, на концертах і на похоронах. В той час засновано читальняну крамницю мішаних товарів і "Товариство Тверезости". Все це давало позитивні наслідки. Вже тоді поробили підготовчі заходи для побудови окремого будинку для читальні, і 1908 року Олекса Корпан передав площу під будову, однак до будови дому приступили щойно після війни, тому що вирішили спершу будувати церкву.

Напередодні Першої світової війни читальня "Просвіти", головою якої був Іван Токар, нараховувала 55 членів, а бібліотека товариства мала 20 книжок.

Війна 1914 року припинила всю діяльність. Австрійська влада покликала до війська майже усіх чоловіків, село незабаром знайшлося під російською окупацією.

Переживши тягар австрійсько-російської війни, 1918 рік застав село знищеним і зубожілим, одначе, на вістку про розпад Австрійської імперії, селяни, свідомі своїх завдань, активно включаються в будівництво Української Держави.

В листопаді 1918 року, під час перебрання влади в Підгайцях від австрійської адміністрації, важливу ролю відіграв наш односельчанин, хорунжий поліції Іван Колодницький. Він також був організатором роззброювання відступаючих мадярських військових частин. Хорунжий І. Колодницький виконував службу в повітовій поліції аж до відступу УГА за Збруч.

В перші дні листопада першими добровольцями з села на оборону Львова пішли: хорунжий УСС-ів Дмитро Джулинський, ст. дес. Григорій Баран і дес. Степан Липка. У грудні 1918 року з Підгаєць відправлено три стрілецькі сотні на фронт під Львів, які були приділені до І-го Львівського куреня. В тих перших сотнях було приблизно 80 стрільців з Сільця.

Тоді, коли під час чотирирічної австрійської війни на 200 мобілізованих лише шістьох було вбито, Визвольні Змагання обійшлися значно дорожче, бо загинуло аж 20 синів нашого села, а саме:

1. сотник Олекса Сурмий
2. хор. Дмитро Джулинський
3. хор. Іван Колодницький
4. ст. дес. Гілярій Баран
5. ст. дес. Григорій Баран
6. ст. дес. Микола Липка
7. дес. Степан Липка
8. дес. Михайло Концур
9. ст. стр. Йосиф Колодницький (Іванів син)
10. ст. стр. Василь Середній
11. ст. стр. Ілько Титенич
12. стр. Саверій Гева
13. стр. Онуфрій Голіят
14. стр. Іван Ґлова
15. стр. Григорій Риґайло
16. стр. Дмитро Середній
17. стр. Дмитро Сивак
18. стр. Гаврило Тюк
19. Петро Їжак
20. Микола Колодницький

Після воєнної хуртовини і трагічного закінчення Визвольних Змагань, село помалу почало знову відновлювати організоване життя. Важливу ролю у цьому відіграли військовики. Повернувшись з війни, вони відновлюють припинені воєнними діями організації: "Просвіту", "Сільський Господар", закладають кооперативу, організовують хор, драматичний гурток, засновують бібліотеку. Першим пово-

єнним головою "Просвіти" був Лука Кіт, а рушієм всього життя став управитель школи Євстахій Вороневич. Він був і основоположником товариства "Рідна Школа"; його зусиллям зібрано багато грошей на різні національні цілі. Вороневич роками провадив драматичний гурток, і завдяки йому вже 1924 року в стодолі Прокопа Колодницького з великим успіхом було поставлено оперету "Наталка Полтавка", а згодом багато інших п'єс. 1925 року побудували будинок читальні "Просвіти", де зосередилася вся організована праця села.

Політично-визвольну ділянку очолює спершу УВО, а відтак ОУН, яка підпільно надає напрямні дальшої боротьби проти польських окупантів. Це помічається при виборах місцевої влади, громадської ради та війтів, під час виборів послів до польського сойму в 1928 році. Відбувається роздавання інформативних летючок, бойкоти розпоряджень польської влади, висипають могилу на гробі січовика Гілярія Барана, який впав під Бережанами у Визвольних Змаганнях і був похований на сілецькому цвинтарі.

Хліборобський Вишніл Молоді при т-ві "Сільський Господар" в Сільці к. Підгаєць 1935 року.

Зріст організованости й національної свідомости села не відповідало плянам польської політики. Вже від самого початку існування польської влади відбуваються арешти підозрілих в політичній діяльності. На довголітні тюремні ув'язнення були засуджені: Богдан Бабяк, Гілярій Дзядукевич, Гілярій Джулинський, Іван Жураківський, Григорій Їжак, Степан Їжак, Осип Кіт, Гілярій Колодницький, Ва-

силь Колодницький, Андрій Корпан, Дмитро Мазуркевич, Гілярій Ригайло, Микола Ригайло, Олекса Ригайло, Григорій Танчак та інші.

Щоб припинити, а то й знищити організоване життя, село впало жертвою т. зв. пацифікації 1930 року. Спершу у вересні на село напали спеціяльно створені відділи польської поліції, що в варварський спосіб били селян і нищили їхнє майно. А через кілька тижнів в село вступило військо (9-ий полк кавалерії з Теребовлі), що до решти пограбувало Сільце, знову б'ючи мешканців і знищуючи майже 40 відсотків господарських будинків.

Цілковито знищено читальню "Просвіти", бібліотеку, кооперативу, і навіть школу. Багато селян арештовано і без жодних судових розправ запроторено в тюрми. Проте варварська поведінка поляків не лише не приглушила національних почуттів, а навпаки, ще більше їх зміцнила. Під впливом націоналістичного руху ОУН почалась завзята боротьба проти польських монополів — куріння і алкоголю. Почали наші люди заниматися торгівлею. Напр. закуп збіжжя перебрав Михайло Іваськевич, споживчі товари — Михайло і Микола Залуцькі.

Молодь того часу закладає нові товариства, самоосвітні гуртки, влаштовує вечірні доповіді та курси. До того в великій мірі причинився тодішній парох о. Юрій Пашківський. Жіноцтво займається вихованням дітей — організуючи дитячі садки, влаштовують курси куховарення, вишивання і т. п.

З вибухом польсько-німецької війни 1939 року, поляки змобілізували понад 50 чоловіків, а небезпечних для них осіб арештували. Одних посадили в тюрмах, інших заслали до Берези Картузької. Після короткої війни, польське панування скінчилося. Замість поляків прийшов новий наїзник, що своїми жорстокими методами перевищував усі — це влада комуністичної Москви. Розуміючи небезпеку, свідоміша молодь тікає за Сян, під німецьку окупацію, інші покидаючи село, стараються дістатись до шкіл.

Перші арештування в нашому селі почалися вже в грудні 1939 року. НКВД заарештувало Дмитра Барана, а незабаром Олексу Ригайла. Це вказало багатьом на потребу ховатися, тобто, іти у підпілля.

У лютому 1940 року відбувся перший масовий вивіз на Сибір. Вивезено усіх мазурів-колоністів із присілка Собєска. Жертвою цього вивозу стають також родини Баб'яків із Застав'я і Жураківських з Поплавів.

На місце вивезених мазурів-колоністів привезли лемків з Лемківщини. Назву присілка Собєско змінили на "Совєтсько". Під час другого вивозу з села вивезли вісім родин. У селі большевики намагалися за всяку ціну зорганізувати колгосп. Щоб зламати спротив селян, взялися до всякого роду шикан, включно з погрозами вивозу на Сибір. І щойно після арешту Дмитра Залуцького, вдалося їм за-

лякати кількох господарів і створити колгосп. Колгосп організували на господарстві заарештованого Дмитра Залуцького, при чому, як на глум собі, назвали цей колгосп іменем "Димітрова".

З вибухом німецько-совєтської війни 1941 року большевики покликали в ряди Червоної армії 160 чоловіків, з них повернулося додому біля десяти, решта загинула на війні або в німецьких таборах полонених.

Німецька окупація застала село в хаотичному економічному стані. Господарський плян большевиків у зв'язку зі створенням колгоспу довів до того, що біля 40 відсотків посівної площі стояло облогом. Крім того неурожай довів село до стану голодування. Користаючи з відступу большевиків, населення — щоб забезпечити своє існування — активно взялося встановити своє правління. Урухомлює культ-освітню працю, створює пожежну сторожу, відкриває школу, кооперативу і т. п.

Але, своїми колоніяльними намірами німецькі окупанти розвіяли всі сподівання нашого народу. Нищівна настанова нового окупанта знову заставила село до організування самооборони. Новий окупант зразу ж вдарив по молоді і вже восени 1941 року вивезли з села 65 хлопців і дівчат на примусову працю в німецьких фабриках. Згодом інших вислали на службу в робітничих відділах (т. зв. "Бауднст").

Цей стан заставив молодь шукати розв'язки. Вона прийшла до висновку, що тільки в національно-визвольному русі лежить забезпечення майбутности. Вона вступає в ряди ОУН і жертвенно віддається революційній праці. Одні вступили в ряди УПА, інші — в ряди І-шої української дивізії "Галичина". Ті, що лишилися — теж активізуються в національному русі. Село своєю організованістю перетворилося у моноліт.

Навесні 1944 року совєтські війська, прорвавши німецький фронт біля Тернополя, зайняли частину Підгаєччини, в тому числі й Сільце. Їх короткий постій в селі зразу ж дався відчути: грабіжництво, насильство, погрози, страх, пошукування підозрілих у революційній діяльності селян довело до того, що багато втекло за фронтову лінію і переховувалося в селах, куди большевики не дійшли.

Два тижні після приходу большевиків, німецькі частини відбили їх, і фронт пересунувся над ріку Стрипа. Під час боїв село зазнало частинного знищення, а з приходом німецьких відділів воно знайшлося в прифронтовій полосі.

У травні-липні 1944 року німці силою забрали майже усіх чоловіків від 16-ти до 40-а років життя, і одних включили у ряди німецьких військових воєнних частин, інші вступили до української дивізії "Галичина", а решту вивезли на примусові роботи до Німеч-

чини. В селі залишаються переважно старші віком, жінки й діти, і ті, що якось заховалися. На вістку про відступ німецьких військ з-над Стрипи, сімнадцять родин покинули село, подаючись через Карпати, Словаччину, Австрію — до Німеччини.

Під кінець липня 1944 року село знову займають московсько-большевицькі окупанти, решту чоловіків забирають до війська, а запідозрених в приналежності до націоналістичного руху, заарештовують. Багато родин вивезли на Сибір. Однак підпільний рух опору продовжувався ще кілька років. В цьому завзятому змаганні повоєнних часів жертвою московського терору впало немало найкращих синів і дочок села, імена яких залишаться символом боротьби за волю.

Жертвою впали: Микола Баран (його живцем спалили на його власному подвір'ї), Гілярій Джулинський, Василь Залуцький, Омелян Залуцький, Осип Кіт, Гілярій Колодницький, Іван Колодницький і Анна Колодницька, Олекса Пекарський, Володимир Сурмий, Володимир Фурда. Филимон Залуцький і Марія Залуцька розірвали себе гранатами при оточені криївки 1950 року.

На місце вивезених та винищених селян, вдруге поселили лемків з Лемківщини. В селі заложили колгосп. Адміністрацію села, колгоспу та взагалі усього державного апарату зайняли наслані комуністи. Село знищене, змінило свій вигляд, зникли господарські забудови. В селі збудовано нову школу, сільську крамницю, а в долинах Кадубів закладено цегельню. Людність села зменшується, молодь, після закінчення шкіл, виїздить до міст, шукати кращих умов життя.

**
*

ПОПЛАВИ ПІДГАЄЦЬКІ

На широких просторах безпосередньо біля Сільця на схід аж по Котузів, на півдні по Мозолівку і Гниловоди, а на північ по Михайлівку, була оселя Поплави. Важко відшукати походження назви тієї розлогої, рідко заселеної оселі. Поля — це справді подільська площина, частинно належали до громади Сільце, а також до фільварку Ціжевича. До 1921 р. Поплави були дуже рідко заселені досить заможними господарями, переважно українцями. На розподілених двірських полях поселелися поляки-мазури з корінної Польщі. За новим адміністративним поділом у 1935 році Поплави розділено на окремі громади. Створено мазурські колонії: Собєско, Воля Гетьманська і Підліщівка Велика. Кожна з названих громад мала свого солтиса, і входила у склад волости Сільце.

Поплави, тобто, їх мешканці, були тісно пов'язані з Сільцем, бо ж з нього походили і були родинно пов'язані. Через Сільце належали до парафії в Підгайцях. Окремого суспільно-громадського життя не проявляли. 1933 року відкрито в Поплавах державну чотирикляcну школу.

Замість вивезених у 1940 році мазурів, тут поселилися лемки. Сьогодні цей присілок нараховує біля 65 родин і входить у колгоспну систему Сільця.

**
*

ЗАСТАВ'Я

Застав'я простягалось довжиною біля одного з половиною кілометра на північ на лівому березі Підгаєцького ставу на ріці Коропець, від "Гаю" і мосту, що сполучав Застав'я з містом Підгайці. Це фактично було передмістя Підгаєць і присілок Сільця Підгаєцького, до якого адміністративно належало.

З 23-ох господарств лише 5 було заможніх, 15-20-моргових, решта малоземельні або безземельні. Працювали на щоденний прожиток у млині, в тартаку, при будові, в торгівлі та як домашня прислуга в сусідніх Підгайцях.

Українці — 50 відсотків населення, належали до парафії церкви Успення Пречистої Діви Марії в Підгайцях, поляки — до свого костьола.

Окремої суспільно-громадської праці мешканці не проявляли. Українська і польська молодь і кілька старших громадян були затрудені в установах Підгаєць.

**
*

Мирон Залуцький

СЛАВ'ЯТИН

Слав'ятин — це старе поселення Підгаєччини, початки якого заховані в сивій давнині. Перші точніші інформації про село походять з 1785 року, коли Слав'ятин нараховував уже 106 хат, з населенням приблизно 530 осіб. У 19-му сторіччі село зазнало найбільшого розквіту. Його населення 1870 року збільшилось до 826 осіб, а 1910 року в Слав'ятині було вже 1630 мешканців. З цього числа лише незначну кількість (приблизно 120 осіб) становили поляки та жиди. Під час Першої світової війни село було знищене і населення зменшилось. За статистикою з 1921 року село мало 237 хат, в яких мешкало 1393 особи. В наслідок відбудови та загального поліпшення обставин, Слав'ятин знову почав розростатись. Це підтверджує перепис з 9-го грудня 1931 року. Протягом десяти років село збільшилося до 300 хат і 1761 мешканців.

Положений 24 км. від Підгаєць, Слав'ятин лежить у кітловині між височинами, що його оточують. З економічного погляду Слав'ятин належав до краще забезпечених сіл Підгаєччини. Тут був ряд заможних господарів, і взагалі село було чисте, з багатьма гарними хатами. Єдиною історичною пам'яткою села була церква, збудована з дубових дощок в 1700 році.

Мав Слав'ятин одноклясну школу, в якій щорічно навчалось пересічно 80 учнів. З опису кінця 19 ст., школа Слав'ятина, як на сільську, стояла на досить високому рівні. Вона була побудована заходами та коштом громади 1859 року. А місцеві багачі зобов'язались давати щорічно гроші на її підтримку. Між добродіями слав'ятинської школи знаходимо Марцеля Ґолебського, Янкіля Кронталя та Адама Відаєвіча.

Культурно-освітнє життя збудилось у Слав'ятині після Першої світової війни та програних Визвольних Змагань. Дійсними піонерами в твореннi свідомої громади були Михайло Юхнович і Антін та Антонія Пастівничі. Вони влаштовували реферати, підготовляли концерти й вистави. Під їхнім впливом Слав'ятин почав діяти, як національно та громадсько свідома одиниця. В 1930-ті роки Слав'ятин як і інші села Галичини, охопила національна стихія, метою якої було забезпечити за собою політичні права. В цей час громадяни Слав'ятина побудували гарний Народній Дім, в якому були приміщення для кооперативи й різних культурних занять. До того часу сходини відбувалися по хатах, концерти й вистави — по стодолах,

а тепер мали гарну театральну залю, де підготовляли вистави та концерти.

Співочий Ансамбль при чит. т-ва "Просвіта" в Славятині 1936 року.

Ця культурно-освітня праця дала свої наслідки. Під час Другої світової війни молодь Слав'ятина взяла активну участь в боротьбі за свою самостійну державу, в рядах підпільників ОУН або у військових формаціях героїчної УПА.

**
*

Омелян Пастухевич

СОКОЛІВ

Село Соколів — це одне з більших і найстаріших поселень Підгаєцького повіту. Згадується воно вперше в документах за 1487 рік. Через постійне нищення татарами, приросту населення майже не було. За австрійськими даними з 1785 року Соколів (разом з Хатками) мав 121 хату. Значно точніші інформації про населення та економічний стан села маємо за 1808 рік. Того року Соколів мав 176 хат. Населення складалося з 260 родин, які разом нараховували 964 особи. Економічний рівень села був дуже низький, що видно з посідання худоби: на 260 родин було в селі тільки 118 коней, 84 воли, 82 корови і 116 овець.

За пів століття Соколів помітно розвинувся. За переписом з 1861 року, Соколів, разом з Хатками, нараховував 1390 мешканців, а 1910 року вже сам Соколів мав 1493 мешканці. Перепис з 1931 ро-

ку подає найвищий чисельний стан села, коли в Соколові було 322 хати, з населенням 1562 особи. Наслідком війни населення зменшується. Німецький перепис з 1943 року виказує, що в селі жило 1436 мешканців, з них 1174 українці, 456 поляків, 3 німці і 3 з категорії "інші".

Економічно та побутово Соколів — це пересічне галицьке село, життя якого поліпшується в двадцятому сторіччі. Це завдяки підвищенню освіти, як шкільної, так і загально-громадської. Як і в інших селах, культурно-освітнє життя зосереджується при церкві та читальні "Просвіти".

**
*

Стефан Теплий

СОКІЛЬНИКИ

На лівому березі ріки Стрипа лежить село Сокільники — одне звено ланцюга сіл, що положені по обох боках ріки.

Сокільники разом із Соколовом творили одну цілість. Границею між обома селами йшла вулиця від головного шляху до ріки, її звали "Кут". На тому пограниччі стояла статуя св. Петра й Павла, там була й криниця, мурована з каменя. Через село за няпрямом русла ріки іде шлях на Золотники. Від головного шляху до ріки проходять шість вуличок. Майже посередині села, на клиновій площі, стоїть школа. На шкільному майдані теж була статуя. Була ще одна статуя на горбі недалеко Рублявських. Від школи з головного шляху йшла вулиця за село, на поля. За селом — цвинтар, на якому ховали померлих цілої громади.

Поля, що належали до села, носили свої назви, як "За селом", "На клині коло хреста", "За хрестом", "Могилки", "Вовча долина" та "Поперечки на збоччі".

Другий шлях йшов від мосту, що стояв на потоці в селі до Дарахова. Цей шлях кінчався в степу, а далі йшла польова дорога степом. При тому шляху стояв хрест на Цируликовім клині. Поля села Сокільник рівні, з нахилом зливаються зі степом Панталиха в одну цілість. В погідні дні з-за села біля цвинтаря можна було бачити довколишні села Новий Тичин, Соснів, Ганчарки, Панталиху, степове село, та Заздрість. Село відділював від Золотних пагорбок, який називали Червона Гора. Старші люди говорили, що на тому пагорбку за княжих часів стояв замок. Після битви з татарами ціла гора нібито зробилася червона від крови — з чого й пішла її назва.

Коли село засновано, невідомо. Леґенда вказує, що воно існувало в княжу добу. Слідів замку на Червоній горі нема, може тому що від сторони ріки добували вапняк і пісковик і тим знищено сліди.

До найстарших і найбільших родів в селі належали Теслюки, Панасюки, Голубовські (частина роду Голубовських златинізувалась і змінила прізвище на "Ґолембіовскі").

Село було середньо-заможнє, безземельних не було. Бідніші дороблялися в заможніших господарів і на фільварку в Золотниках. У селі була чотириклясна школа, яку почали будувати в час Української Державности, а докінчили за польського панування. Шкільний будинок мав помешкання для вчителя і одну викладову залю; другу винаймали в приватних домах. У школі вчили на дві зміни — перед обідом 3-4 кл., після обіду — 1-2 кл. До 1935 року вчителював Павло Вавжинець з дружиною. 1935 року Вавжинець став директором школи в Золотниках, де була семиклясна школа. Тут до вищих кляс — 5-ої, 6-ої і 7-ої ходили учні з усієї околиці, а саме з Сокільник, Соколова, Хаток, Соснова, Ваги, Бурканова, Гайворонки.

Сокільники належали до менших поселень повіту. Це зрозуміле, коли взяти до уваги, що 1787 року село нараховувало лише 12 хат. Це, по суті, був тільки присілок, який в 19-му сторіччі перетворився на село. За 113 років населення збільшилось до 840 осіб, які замешкували в 165 хатах. В 20-му сторіччі відбулись дуже незначні демографічні зміни, що відзеркалює певну стабільність села.

На початку 1920-их років відновлено в Соколові-Сокільниках діяльність читалень "Просвіти", при яких були бібліотеки і самоосвітні ґуртки. Крім "Просвіти" церква творила другий культурно-освітній осередок села. Тут був хор, оркестра й драматичний ґурток. Душею культурно-освітньої діяльности в повоєнні роки був Олекса Богуш, колишній сотник УСС - УГА. Не менший вклад у розвиток громади зробив о. Андрій Гуляницький. За його працю на громадській ниві польська влада його переслідувала, а вкінці 1939 року посадила до в'язниці. Отець Гуляницький повернувся до села з приходом большевиків.

В наслідок самоосвітньої праці з однієї сторони, а національного переслідування польськими чинниками з другої, Соколів-Сокільники-Хатки перетворилися в громадсько- та національно свідому одиницю повіту.

**
*

ХАТКИ

Присілок Хатки належав до малих сіл Підгаєччини. При кінці 18-го століття (1785) Хатки начислювали 29 хат. За сто років австрійської влади село збільшилося до 612 мешканців.

Римокатолики належали до костела в Золотниках, грекокатолики, як згадано, входили в склад парафії св. Параскевії в Соколові.

Живучи спокійним життям, село поволі збільшувалося. У 1910 році в ньому жило 870 мешканців, а вже 1931 року там було 199 хат, у яких жило 1,029 душ.

Подібно як у Сокільниках, Хатки організували своє власне суспільно-громадське життя, але церква об'єднувала всіх, тому всі три села становили одну велику громаду, яка в останні роки перед Другою світовою війною намагалася належати до передових у повіті.

***

Іван Палка

СОСНІВ

Своїм положенням, розміром, багатством та красою Соснів є зразком сіл підгаєцького Поділля. Розложений він на правому березі ріки Стрипа, до якої із західньої сторони села пливе і вливається до Стрипи річка Тудинка. Соснів належить до найбільших та найстарших поселень повіту. У літописах згадано його вперше 1472 року. В часі татарських нападів село не мало змоги розвинутися. У 1785 році в Соснові було лише 69 хат. За австрійської влади Соснів швидко розростався. У 1846 році Соснів мав уже 200 хат, в яких жило 1,100 осіб. До 1910 року населення Соснова подвоїлося. Перепис населення 1931 року виказав, що в Соснові було тоді 479 господарств (хат), в яких жило 2,284 мешканців. Як кожна війна, так само й Друга світова війна, не сприяла розвиткові села, бо 1943 року в Соснові жило 2,085 мешканців, в тому 1,639 українців, 438 поляків, 8 німців. До 1942 року в Соснові жило п'ять родин жидів. Тоді німці вивезли їх із села і вони ніколи вже не повернулися.

Завдяки високій урожайності землі, Соснів мав добрий економічний розвиток. Хоч у селі був фільварок, до якого належали найкращі поля, то навіть гірший соснівський чорнозем був багато кращим за добрі землі в південно-західній частині повіту. На полях Соснова управляли найбільше озимини, тобто жита і пшениці. Не менше управляли ярих збіж: ячмінь, яру пшеницю, овес, гречку.

Ближче села та на городах управляли кукурудзу та різну городовину. Бараболя, що її у великій кількості управляли на соснівських полях була допоміжним кормом худоби, якої в Соснові годували багато та ненайгіршої якости. Бараболя також становила частину харчів населення. Гречка, конюшина, ріпак та подібні рослини на полях Соснова сприяли пасічництву не лише місцевому, але багатьом із сіл над Золотою Липою, які кожного літа привозили свої пасіки на подільські поля. Пропорційно до інших сіл повіту в Соснові було більше "багачів", тобто понад двадцять-морґових господарств. Переважали тут середньозаможні, тобто до десять морґів. Були також малоземельні і безземельні, які працювали в місцевому фільварку на прожиток. Долини, а також мочарі на схід від Стрипи були сіножатами, які навіть у сухі роки давали багато сіна їх власникам.

Культурно-освітний розвиток Соснова має свій початок у другій половині 19 ст. В 1870-тих роках була в Соснові спершу одно, а так дво і більше клясова школа. Правда, люди в той час до освіти ставилися з невеликим розумінням, то всеж таки письменність у Соснові не гірше розвивалася ніж у сусідніх селах. До 1939 року в Соснові була 6-клясова школа, якої учні пізніше навчалися в гімназіях Тернополя, Бережан, Рогатина та інших. В міжвоєнних роках кількох студентів студіювали на університеті у Львові.

Особливе місце в історії Соснова занимає церква та парафіяльне життя взагалі. За переказом, стару церкву в Соснові розібрали. На її місці збудовано нову, мурована церкву 1778 року. До неї перенесено ікони зі старої церкви. Цю церкву збудовано між Сосновом, а Раківцем, до якої належали він та довколишні присілки. Церкву збудовано працею та коштом мешканців Соснова при видатній фінансовій допомозі тодішнього власника фільварку дідича Леона (Льва) Суходольського. Пропамятна таблиця його була вмурована в південну стіну церкви і залишилась до наших часів. Він збудував собі також гробовець біля церкви, в якому хотів бути похованим по смерті. Одначе помер у Львові і там його поховано. Всюди, в тому також у Соснові, громадсько-парафіяльне життя було зумовлене з підходом та діяльністю священика. У 1870-тих роках парохом Соснова був о. Сабат, який походив з Самбірщини. Пізніше був о. Павула. 1905 року парафію в Соснові обняв о. Амброзій Рибак. Цей парох почав творити нове життя Соснова. Його жінка походила із свідомого та патріотичного роду Дичківських. Вона впливала на пароха, а пізніше на своїх двох синів, яких працею культурний рівень Соснова швидко зростав. Цим було збудовано тверді підвалини пізнішого суспільно-громадського життя Соснова. Жінка о. Рибака померла 1926 року, а о. парох Рибак 1927. Обоє поховані в гробівці на цвинтарі біля церкви.

З-поміж багатьох громадян-парафіян церкви Рождества Пресвятої Богородиці, які віддано працювали для розвитку парарії та церкви слід відмітити приклад гідний до наслідування родини Яворських та Крутиголовів (Ліхтарів), які закупили два найбільші дзвони, що коштували по більше ніж 2,000 золотих дукатів кожний. При церкві велася хроніка села починаючи з 1808 року. Її почали писати: Прокіп Палка, Михайло Чоловський Адель і Петро Яворський. В роках між обома світовими війнами до неї дописував Іван Палка.

Суспільно-громадське життя Соснова має свій початок у 1870-тих роках. Тоді діяла в Соснові "Руська Рада", якої основниками були в той час письменні мешканці села, а саме: Янко Палка, Михайло Чоловський, Коваль (ганчар), Заяць, Чорній (Гульман), Борецький, Вовк, Копистинський, Яворський, Павловський, Загородний і Крутиголова. У 1898 році на місце руської ради основано читальню "Просвіти". Її основниками були Янко Палка із своїми трьома синами Василем, Левом та Петром та цілою низкою тодішніх свідомих громадян, як: Прокіп Стельмах, Антін Люлька, Іван Лазорко, Іван Коштубайда, Максим Чорній, Микола Чорній (Соловій), Дмитро Чорній. Читальня "Просвіти", якої першим головою був Лев Палка, була заснована та діяла проти ворожого наставлення до просвітянського руху тодішнього пароха о. Сабата, який навіть відважився в проповідях виклинати пробудителя Галицької України о. Маркіяна Шашкевича. Це не була легка праця тих піонерів, яких імена згадуємо з глибокою пошаною та ставимо за приклад до наслідування.

В 1906 році побіч читальні "Просвіти" зорганізовано т-во "Січ", а трохи пізніше кружок "Сільського Господаря". Парох о. Рибак зі своїми двома синами, тоді студентами університету, оснували хор та аматорський гурток, який з успіхом ставив театральні вистави. До вибуху Першої світової війни в 1914 році суспільно-громадська праця Соснова розвивалася дуже гарно. Читальня "Просвіти" начислювала тоді понад 100 членів. Була також гарна бібліотека. З вибухом війни 1914 року суспільно-громадська праця села зовсім припинилася. Її місце зайняла інша, загальнонаціонального значення, а саме культурно-мистецька творчість УССів, які були на фронтових позиціях в Соснові в 1915-1916 роках. Там була Пресова Кватира УССів при якій гуртувалися відомі письменники, поети, мистці-малярі, композитори та інші творці мистецтва. Населення в той час було виселене. Деяких мешканців виселено поза фронтову полосу в сусідні села, а більшість вивезено до таборів у Гмінді, Австрія та до інших місцевостей. Хати та господарські будинки в Соснові були на 75% спалені в наслідок фронтових дій. Цей гарний Соснів, про який співається у стрілецькій пісні "Гей видно село, широке село під горою". У збірці пісень, яку був передав до села диригент військових оркестр Михайло Магдій, було заподано, що пісня створилася в Соснові то-

ді, коли відділи УСС їхали на позиції в Семиківцях. Інші джерела вказують, що вона створена М. Гайворонським в Новосілці.

На весні 1917 року виселені люди починали повертатися до села. Лише деякі направляли свої хати. В більшості копали землянки, щоб в них жити. Деякі стягали з окопів різне дерево, щоб збувати з нього притулок для себе та своєї родини. Це була надлюдська праця головно жінок, бо чоловіки тоді ще воювали на різних фронтах. До австрійської армії змобілізовано з Соснова кілька сот чоловіків. До Українських Січових стрільців зголосився повний десяток добровольців. З хвилею проголошення Української Держави 1-го листопада 1918 року з австрійської армії до УГА перейшло чимало соснівчан. З-поміж них визначався сотник Михайло Щупляк, який згинув в Підгайцях 1919 року. Із Соснова до УГА зголосилося понад 100 чоловіків. З них 16 згинуло в дуже короткому часі.

Як згадано, перші повоєнні роки були тяжкі часи для Соснова. Найбільш дошкульним був не лише брак харчів, але насіння на посів. Колись багаті господарі Соснова змушені були випрошувати зерна на посів у сусідніх селах.

З відбудовою житлових домів та господарств взагалі в перших повоєнних роках почалася також віднова суспільно-громадського життя. Повертаючі з війни вояки українських військових формацій багато причинилися до оживлення праці громадських установ. В 1921 році відновлено читальню "Просвіти", під головуванням Михайла Чорнія (Копитача). Дуже швидко читальня доповнилася новими 98

Управа і частина членів чит. т-ва "Просвіта" в Соснові 1938 року. У першому ряді по середині Іван Палка — голова.

членами. Придбано нову бібліотеку, спершу з небагатьма, а пізніше з кількасот примірниками різних книжок. Засновано споживчу кооперативу "Сила", на уділах 40 членів. До 1930 року вона нараховувала вже понад 200 членів, а запасні фонди виносили 2,000 злотих. Пекучою потребою в суспільно-громадській праці був брак власного народного дому. За головства Теодозія Крушельницького 1927 року вирішено збудувати власний народний дім чит. "Просвіти". Віддана праця та щедра жертвенність мешканців допомогла здвигнути Український Народний Дім. До того причинилися деякі колишні мешканці Соснова в Америці, а зокрема Михайло Люлька, який прислав 50 долярів на його будову. В Народному Домі знайшли приміщення всі українські установи Соснова.

На окрему увагу заслуговує товариство "Луг". Його заснував 1929 року Іван Палка. Його писаний статут був як руханково-пожарне товариство молоді. На ділі його діяльність велася в напрямі вироблення фізичних здібностей молоді, а головно вироблення національного світогляду членів. Побіч хору та аматорського гуртка це була дуже корисна організація молоді.

Новостворений кружок "Рідної Школи" очолив Микола Задойний. Спершу його завданням було допомагати матеріяльно гімназіям та іншим українським школам, пізніше його діяльність була поширена на доріст та дошкілля.

Десять повоєнних років були періодом всебічного розвитку села, парафії та суспільних установ. Це безжалісно знищила горезвісна пацифікація українського населення польською владаю. Вона проходила в Соснові 24-го вересня і наступних днях 1930 року. Жертвою того терору були: споживча кооператива "Сила", читальня "Просвіти", 28 господарств та багато провідних осіб громадського життя Соснова. Між іншими жертвами села, крамаря кооперативи Миколу Макаря знайдено в крові між крамничними продуктами. Деяких пацифікованих сільських діячів Соснова арештовано і по короткому ув'язненню звільнено з тюрми.

Пацифікація справді нанесла багато матеріяльної шкоди та фізично підірвала здоров'я багатьом чільним громадянам. Вона також на короткий час зупинила суспільно-громадську працю установ. Пізніше, як виявилося, населення ще з більшим завзяттям та охотою кинулося до суспільного життя. При читальні "Просвіти" зорганізовано самоосвітний гурток, завданням якого було підносити загальну освіту молоді та старших. При кружку "Рідної Школи" зорганізовано "Рідношкільний Доріст", якого завданням було плекати національне виховання молоді. При кружку "Сільського Господаря" зорганізовано "Хліборобський Вишкіл Молоді". Його завданням було підносити рівень сільсько-господарського знання. Місцевими інструкторами були молоді люди з відповідним знанням. Повітові ін-

структори це були студенти вищих шкіл, які ізза браку гроша або місця для них у вищих школах (через те, що не хотіли змінювати метрики на латинську), працювали за дуже низьку винагороду в повітових осередках, вишколюючи місцевих інструкторів згаданих гуртків. Все те відбувалося під опікою філій тих же установ, чи пак повітових організацій, як "Просвіта" — Іван Даньків, "Рідна Школа" — м-гр Іван Миськів, "Сільський Господар" інж. Микола Самокишин чи інші агрономи, кооперація — Іван Бакалець або інші члени дирекції Повітового Союзу Кооператив. Вони часто відвідували Соснів (також інші села повіту), щоб своїм знанням, словом та вказівками підносити національний рівень свідомости населення. Не можна тут поминути вкладу праці багатьох інших повітових провідників суспільно-громадського життя, хоч би згадати таких як д-р Олекса Яворський, д-р Григорій Стецюк, д-р Фаріон, Олекса Мостовий, Євген Сена.

Організатори й учасники курсів при кружку т-ва "Рідна Школа" в Соснові 1935 року.

Жіноцтво було зорганізоване в Союзі Українок. Воно несло допомогу потребуючим, зокрема українським політичним в'язням, опікувалося дитячим садком при "Рідній Школі", організувало різні вишкільні курси місцевого жіноцтва. У "Святі Жінки", що відбулося у червні 1935 року в Вербові, десятки жінок Соснова брали участь.

Установи Соснова поширювали свою діяльність до всіх можливих меж. Тоді, коли заплянована акція переходила можливості одної установи — об'єднувалися інші й діло було виконане. Концерти, театральні вистави, фестини, національні святкування (місцеві та участь у повітових, що відбувалися в Підгайцях) все було основою дій наших установ. Найбільшим святом в Соснові було 40-ліття читальні "Просвіти", що відбулося в травні 1939 року. Справді один рік піз-

ніше, то все ж це була найбільша імпреза в міжвоєнних роках, в якій взяли участь побіч місцевих тисячі учасників з довколишніх сіл.

Зріст національної свідомости населення Соснова в міжвоєнних роках треба завдячувати активності суспільних установ, а головно провідним їхнім діячам, особливо діяльним в тих часах як місцевий директор школи Осип Дяків з дружиною, дяк-диригент Іван Крушельницький, автор цього опису, (Іван Палка), серед старших. Володимир Кок, студент, серед молоді виконував корисну роботу.

Зі зростом національної свідомости кристалізувався, як у молоді так серед старших, політичний світогляд. Тим же спершу УВО, а пізніше ОУН та юнацтво ОУН знайшли сприятливий ґрунт для організації та дії. Ще до вибуху Другої світової війни в Соснові була замітна діяльність підпільної ОУН. Поширювання революційних гасел, розповсюдження підпільної літератури, збірка на "Боєвий Фонд", організування клітин членства ОУН все це була робота підпільних активістів.

Польська поліція слідкувала за діяльністю окремих осіб. Арештувала декількох з них, але, недоказавши вини, звільнювала з тюрм, між іншими таких як Володимир Кок (сидів у Березі Картузькій), Стецик Володимир, Микола Задойний.

Жорстоко переслідувала політичних та суспільно-громадських діячів совєтська влада, що окупувала українські західні землі 1939 року. В березні 1940 року вивезли на Сибір такі родини: Задойних (родина автора), Чорнія Михайла (Копитач), Чорнія (Сасика), Палку Евгенію. На весні 1941 року згинули в Тернопільській тюрмі: Микола Крушельницький, гімназист, Петро Чорній, дяк-диригент, Теодозій Кобилянський та чотири брати Демеди.

Час німецької окупації в 1941-1944 рр. це роки не суспільно-громадської праці, але період підготови та вишкіл кадрів ОУН, організація спершу Самооборонних відділів, а пізніше військових частин УПА. Соснів, подібно як усі села Підгаєччини своїм свідомим елементом був включений в революційну діяльність ОУН та збройні дії УПА.

Про жорстокість німецького переслідування українського народу можна писати цілі томи книг. А коли мова про Соснів, то хай послужить хоч невеличка згадка про розстріл мешканців Соснова німцями. В часі облави Соснова на весні 1942 року були зловлені й розстріляні в Рогатині 28-го квітня того ж року слідуючі: Антін Ґурбін, Микола Кекіш, Стефан Чорній, Петро Крутиголова (син Івана), Теодозій Бадран, Петро Чорній, Іван Шкафаровський, Стефан Тур, Григорій Шкафаровський, Микола Рудик і Іван Вихрій. Разом з ними розстріляні були із сусідніх сіл: Микола Кекіш, Петро Вовк, Василь Бойко, Линдя, Кость Кравець, Ілько Процишин, Осип Островський та Іван Наконечний.

Це лише незначна кількість імен тих, що віддали своє життя в боротьбі з ворогами України в роках Другої світової війни. Інші, яких доля нам невідома, стали безіменними героями, що впали в нерівній боротьбі за належні права української нації.

**
*

ГАНЧАРКИ

На плоских дуже урожайних подільських полях, три км. на схід від Соснова розположений присілок Ганчарки. Початок присілка сягає перелому наших сторіч. Спершу там було кілька хуторів, згодом у Ганчарках жило около 60 родин. Походження назви не вдалося віднайти. Господарства в Ганчарках були мішані. 5-10 моргових було около 50%, 10-20 моргових 30%, решта понад 20 моргів. За національним складом Ганчарки були на 75% українські. Решта мішані родини і поляки.

У 1921 і слідуючих роках на двірських полях, на північній стороні Ганчарок поселилося 12 мазурських родин. Кожна по 25 моргів землі. Згодом прибула ще одна родина, яка жила на розділенім господарстві (брати). Отже, усіх було 13 мазурських родин.

До 1935 року Ганчарки були присілком Соснова. За новим адміністраційним розподілом Ганчарки стали громадою, і зі своїм солтисом належали до збірної громади в Семиківцях.

Мазури-колоністи були поселені на двірських полях, що належали до фільварку в Соснові. Власник Кжеканович (Krzekanowicz). Декілька років перед II-гою світовою війною старанням спеціяльної делегації мазурів у воєвідстві в Тернополі назву Ганчарки змінено на Кжекановіце (Krzekanowice).

Під національною свідомістю та суспільно-громадською активністю Ганчарки не були позаду інших громад. Читальня "Просвіти" робила дуже корисну роботу. Головою читальні був Йосиф Кобилянський. Як багато інших громад, так само й Ганчарки втратили 8 молодих людей (20 — 30 років). Їх арештували совєтські власті у 1941 році і ніхто з них не повернувся.

В лютому 1940 році мазурів-колоністів виселено на Сибір. (тих, що жили на парцеляції). Давніші поселенці поляки в Ганчарках остались на місці. Ганчарки повернули до старої назви і так остались досі.

**
*

Василь Папіж
Михайло Черевко

СТАРЕ МІСТО

На підставі церковної хроніки, на місці села Старе Місто в 14-му сторіччі стояло місто, яке після кількаразового знищення татарами, перейшло на місце сьогоднішніх Підгаєць, а старе місце поселення перетворилося на село. Про історичність Старого Міста свідчить оборонний вал та ознаки згарищ, які можна ще й сьогодні знайти, копаючи в городі.

В наслідок частих нападів татар, а головно — великих наїздів 1516, 1612, 1615, 1617, 1633 і 1698-го років, які дощенту знищили поселення, Старе Місто могло лише боротися за своє існування. В цій боротьбі допомагала близькість Підгаєць.

Коли Старе Місто перейшло під австрійську владу, воно вже було досить добре відбудоване, нараховуючи 1785 року — 116 хат. Як на ті часи це було досить велике поселення. Найбільшого розвитку село досягло в дев'ятнадцятому сторіччі; чималий вплив на це мало знесення панщини 1848 року.

Щодо населення, то за переписом з 1910 року, Старе Місто нараховувало 1329 осіб, а 1931 року в селі жило 1550 осіб в 253 хатах.

З економічного погляду Старе Місто належало до середньозаможніх сіл повіту. Поля, розположені на північний захід від села, відзначаються лиш середньою урожайністю. Сусідство з Підгайцями, одначе, давало змогу селянам додатково заробляти, або займатися торгівлею.

Наприкінці XIX-го століття Матірне Товариство "Просвіта" у Львові своєю розгалуженою працею в містах і селах Східньої Галичини збуджувало національну свідомість широких мас українського народу. Дуже позитивно діяли кличі Радикальної Партії, а особливо організування молоді в товаристві "Січ" в перших роках XX-го століття. Також новозаснована Українська Націонал-демократична Партія своїми гаслами сприяла розвиткові національної свідомости населення.

Громада Старого Міста, як передова в повіті, заснувала читальню "Просвіти" у 1901 році. Головою був Юрко Гусак, містоголовою Василь Черевко, скарбником Іван Цебрій. Читальня спершу примі-

щувалася у хаті Олекси Ярника, а згодом перенесено її до Василя Брика. Ні один з них не вимагав ніякої заплати за приміщення.

Ще перед 1900 роком зорганізовано хор, що його диригентом був Антін Фецак, а у 1905 році засновано т-во "Січ", відтак драматичний гурток. Керівником був Кадельський, урядовець староства. Згодом Петро Кінасевич, учитель. Поширення та пожвавлення праці читальні "Просвіти" та її надбудівок видвигнули потребу власного, а головно більшого приміщення. З тою ціллю у 1911 році вибрано новий виділ читальні і приступлено до будови власного дому. Виділ читальні та будівельну акцію очолив Іван Цебрій.

Будинок збудовано на краю площі, оподалік цвинтаря "Тудинка", при дорозі, що вела з Підгаєць до Бекерсдорфу. Це був дім критий бляхою, мурований з цегли, з просторою залею внутрі та сценою. Дім простояв до 1938 року, коли його розвалено і на тому місці збудовано новий, більш модерний Народний Дім, з просторою залею, сценою та з кімнатами на наради чи невеликі зібрання.

Товариство "Січ".

Побіч церковного Братства, т-во "Січ" було одинокою організацією української молоді в Старім Місті. Засновано його у 1905 році. Кошовим був Іван Цебрій, сурмачем Андрій Папіж, дещо пізніше Атанас Мостовий. В програму "Січі" були включені: гімнастика, вільноручні вправи та муштра на військовий лад. Вишколом керував Пилип Бавдис. Бавдис, колишній підстаршина австрійської армії, походив з Мозолівки. Працював при перебудові церкви св. Покрови на "Тудинці", а при тому командував вишколом "Січі". У місяці червні 1912 році відбувався на площі Старого Міста повітовий здвиг "Січей", в якому січовики Старого Міста брали участь у формі кінної бандерії. Похід організувався біля церкви в Підгайцях маршуючи вулицями на площу Старого Міста, де відбувалася програма. У поході грало кілька оркестр.

Згадуючи суспільно-просвітянську працю в тих часах не можна поминути специфічних обставин, серед яких таку працю треба було розвивати, а саме: в інших селах люди в неділі та в свята сходилися до читальні. Вже сама приявність людей зібраних в одному місці сприяла просвітянській праці. Звичаєм мешканців Старого Міста було в неділі чи свята в пополудневих годинах виходити до міста. Молодь ішла "на спацер", старші на зустрічі із знайомими, для полагодження різних господарських, особистих та громадських справ. Крім Старого Міста також виходили люди з Сільця, Галича, Голендрів, Застав'я і Загаєць. Щоб почати будь яку суспільну працю, треба було відтягнути людей від щонедільного виходу до міста і зібрати в читальні. Це була важка проблема, яка вимагала багато зусиль то-

дішнього громадського проводу, що зумів в таких умовинах успішно працювати.

У роках Першої світової війни всяка суспільно-громадська праця була припинена. Перемарш та короткі зупинки Українських Січових Стрільців у 1915 і 16 рр., а особливо проголошення Української Держави 4-го листопада 1918 року на ринку в Підгайцях, було наче чародійною паличкою для суспільного життя сіл Підгаєччини. в тому також Старого Міста. Короткий посмак волі, а згодом втрата української державности були стимулом суспільно-громадського та політичного життя.

Відновлення діяльности читальні "Просвіти".

Від перших днів української влади в листопаді 1918 року праця в читальні кипіла. Допомога українській адміністрації, організування військовиків до Української Галицької Армії, політичні віча та реферати були змістом праці. Головою читальні тоді був Іван Салятицький.

Драматичний гурток.

Напочатку 1920-тих років, після війни, життя поволі устабілізовувалося. Пожвавлено також суспільно-громадську працю. При читальні "Просвіти" відновлено драматичний гурток. Він був одним з найкращих в околицях Підгаєць. Ставив дуже часто різні театральні вистави. Його режисером був Михайло Тихий. До кращих акторів слід зачислити: Василя Гусака (Петлюру), Михайла Черевка, Гринька Фецака, Григорія Гунчака, Григорія Колодницького, Ольгу Фецак. Вартість драматичного гуртка та динаміку всієї суспільно-громадської праці належить завдячувати тодішнім студентам вищих шкіл, таким як: Василь і Мирон Головінські, пізніше оба священики, а перед Першою війною Стефан Гунчак, також пізніший священик, Федь Залуцький — УСС, Іван Головінський, Петро Кінасевич, тодішній управитель школи (помер 1922 року); в пізніших роках Микола Гусак, висвячений на священика 1927 року.

Церковно-просвітянський хор.

Побіч кращого драматичного гуртка, Старе Місто було широко відоме з гарно вишколеного хору. Хор у своїм репертуарі мав Службу Божу, світські та релігійні пісні. Крім участи у національних святкуваннях та громадських імпрезах, співав у церкві. У 1928 році його диригентом був Ілярій Бемко. За виконання на високому рівні поминальних богослужень в Зелені Свята на могилі УССів у Вівсю, хор здобув першу нагороду Філії Т-ва "Просвіта" в Підгайцях. В різні часи хором диригували різні диригенти. Він виступав на місцевих імпрезах, а також повітових. В травні 1932 року брав участь у святкуваннях 40-ліття Філії "Просвіти", що відбувалися на площі Старого Міста. Від 1934 року хором диригував М. Сухожак.

Кооператива "Селянська Спілка".

В парі з буйним розвитком культурно-освітної праці громада намагалася розбудувати також кооперативне життя. У 1926 році засновано кооперативу і відкрито споживчу крамницю. Спершу на крамницю було відділено частину залі в читальні. Згодом будинок із східньої сторони відгороджено стіною на меншу кімнату, в якій містилася крамниця. Першим головою "Селянської Спілки" був Стах Рудий. Крамарем Микола Дякович. Потім справником був Стефан Мостовий, крамарем Гілярій Папіж. В перших роках кооператива розвивалася задовільно. У 1930 році знищена пацифікацією, почала занепадати. Настали роки "кризи", тобто господарських недостатків. В кооперативних крамницях в повіті, а також у Старім Місті продавали товари українського виробу, як: мило "Центросоюз", пасту до взуття "Елегант" і "Блиск", паперці до курення "Калина", цукорки "Фортуна Нова", домішку до кави цикорію "Луна" та інші. Жидівські крамниці продавали товари якісно гірші по значно нижчих цінах. В наслідок "кризи" населення купувало гірший, за те дешевший товар, і це шкідливо відбивалося на кооперативі. У 1931 році крамницю перенесено до дому Григорія Гунчака, пізніше до Олекси Ярника, але це не допомогло її відбудувати. Її розв'язано у 1933 році.

Вибори до польського сойму в 1928 році.

Передвиборча акція виявилася добрим засобом для підсилювання суспільної роботи. В читальні Старого Міста відбулося декілька віч місцевого та загально повітового маштабу. Повітові віча відбувалися в четвер, коли був ярмарок в Підгайцях. На вічах промовляли: кандидат на посла м-гр Олекса Яворський, о. пралат Леонтій Куницький та інші провідні люди з УНДО. Українська Парляментарна Репрезентація, що кермувала виборами, мала число 18. Масова участь у виборах принесла бажані здобутки УПР.

Пацифікація.

Від серпня 1930 року в багатьох селах Підгаєччини горіли панські стирти із збіжжям, а також багатші господарства. На Старім Місті згоріли господарства Миколи Вовчука, Мілька Фецака та декілька менших. У вересні розв'язано польський сойм. Між населенням почали ходити чутки про "успокоєння". Тобто мають відбутися ревізії (обшуки), арешти та биття провідних людей.

Наочна подія.

Напочатку вересня 1930 року я (Василь Папіж) почав ходити до школи в Підгайцях. Дві кляси, V "А" і "Б", містилися в домі Стефана Кучми при вул. Собєського. В понеділок рано у другій половині вересня, йдучи до школи, я побачив на вулицях міста багато поліції. Всі в темно-гранатових мундурах, на кріси наложені багнети, в руках пал-

ки. Наблизившися недалеко шкільного будинку, я побачив нашого опікуна кляси проф. Семена Тесельського, який стояв на другому боці вулиці напроти будинку Кучми з учнями обох кляс. По подвір'ю стояли і ходили кільканадцять поліціянтів. З другої частини будинку, де жив власник було чути голосну польську лайку, якісь удари, а з тим жалісний крик людини. Після короткої хвилі тиші це повторилося і так повторювалося може годину часу. Всі ми закривали собі вуха, щоб не чути зойку катованого Стефана Кучми. Дорогою та хідниками проходили та проїжджали автами і мотоциклями поліцаї. Перед нами пройшла група молодих людей окружена узброєними поліцаями. Це були хлопці з Сільця. Деякі несли в руках сокільські шапки ("пиріжки"), деякі червоні січові ленти, хтось топірець. Все це уважалося за нелеґальні речі, за які арештували. Важко побитого С. Кучму забрали поліцаї з собою і кудись повели. Кількох з них осталося на сторожі біля будинку. Нас впустили до кляси.

Проф. С. Тесельський нам пояснював, що після війни залишилося багато зброї, яку треба вишукати і забрати. Це і є ціль тієї акції. На годину релігії сходилися учні-українці з обох кляс. Наш катехит о. Михайло Блозовський увійшов до кляси дуже пригноблений. Кільканадцять хвилин пізніше до кляси увійшли два поліцаї. Більше їх стояло на подвір'ї. Увійшовши до кляси, поліцаї наказали о. Блозовському йти з ними. Вони вийшли з отцем, а ми залякані не знали що робити. Це була остання година науки цього дня. Ми розійшлися до дому. О. М. Блозовського я більше не бачив. Арештований до Підгаєць вже не повернувся. На його місце прийшов о. Ярослав Княгиницький.

Пізного пополудня до нас зійшлося декількох сусідів. Щось говорили, а врешті тато сказав мені перейтися вулицею довкруги села. Йдучи "через гору", я бачив групки поліцаїв, що стояли по два, по три в групі. Дійшов до читальні. Двері розбиті, вікна повибивані. Розглянувшись з острахом, я заглянув до середини. Дивився коротко, бо сильно боявся. На долівці лежали розкинені і понищені книжки читальняної бібліотеки. Куртина (занавіса) подерта, декорації сцени поламані. Крісла, лавки й інші предмети лежали в безладді по долівці. Йдучи-пробігаючи повз церкву св. Юра, я зустрів когось із своїх товаришів. Він мені сказав, що Гринько Гунчак важко побитий поліцією, — вмирає. Проходячи біля хати Гринька Колодницького бачив кількох поліцаїв, що виходили з подвір'я на дорогу. Пізніше виявилося, що крім двох названих поліція побила Семка Голіята, Михайла Кормелюка, війта, Івана Черевку, сина Василя, Стаха Рудого, Данила Вовчука, Миколу Кучму, Стефана Слойку (зламали ногу) та ще кількох осіб легше. Стільки я бачив і чув того дня. В наступні дні арештованих людей звозили та приводили до магістрату в Підгайцях. Наша хата була віддалена від ратуші, де містив-

ся магістрат, яких 100 метрів прямої лінії. Коли на дворі западав вечір, ставало темно. В місті лише кілька світел світилося на ринку. Бічні вулиці були темні. Коло магістрату стояло кілька вантажних авт. Запускали мотори. В той час чути було голосну польську лайку, якусь суматоху і страшний зойк катованих людей. Врешті оклики: "виривай"! "виривай"! Мотори стихали хіба на передишку, бо це повторювалося до пізної ночі.

Декілька тижнів по цій горезвісній акції появилася пісня невідомого автора, яку з пам'яті записую:

Попереду йдуть,
А позаду йдуть,
І тіла збирають, (2)
На вози кладуть.

Прийшли до читальні,
Стали вікна бити,
А наш пан Макарій (2)
Не знав що робити.

А в пана барона
Сидів дві неділі,
А ми, українці, (2)
По лісах сиділи.

Подерли подушки,
Вишивані яськи,
А пір'я під стелю (2)
В повітрі, мов пташки.

В однім куті жито,
А в другім пшениця,
А на то вилляли (2)
Нафту і черниці.

На Чесного Хреста
Кіннота прибула,
Де вікна побиті, (2)
Там кватира була.

Одні машинами,
А другі ціпами,
Треті картачами (2)
Коні пуцували.

В четвер пополудні,
Як шандарі били,
Люди утікали, (2)
Бо їм життя миле.

Не знав що робити,
Летів як ворона.
Летів на фільварок (2)
До пана барона.

Прийшли, дали знати
Що там поробили —
Печі повалили, (2)
А вікна побили.

Прийшла до комори, —
Руки заломала.
"Ох, Боже, мій Боже,
На що працювала?!"

Одне плаче мамо,
Друге плаче тату,
Де будемо жити (2)
Як повалять хату?

А в неділю рано
Дзвони задзвонили,
Українські хлопці (2)
Овес молотили.

Будем, браття, знали,
Будем пам'ятали,
Як в тридцятім році (2)
Буки нам давали.

Будем браття знати
Будем пам'ятати,
Як ми тії буки (2)
Будем віддавати!

Розквіт суспільно-громадської діяльности читальні "Просвіти".

Польські окупаційні власті ганебною "пацифікацією" не осягнули своєї цілі. Ціль пацифікації була спинити культурно-освітну діяльність українських установ і тим самим стримати розвиток національно-політичної свідомости населення. Наслідки пацифікації були цілковито протилежні тим намірам.

Подібно як в інших селах повіту, українське населення Старого Міста почувалося зневаженим. Гнів на польську адміністрацію перемінювався на ненависть і ворожнечу. Активність установ зростала. Назва "русин", "русини" швидко зникала із щоденних розмов. Читальню упорядковано. Бібліотеку доповнено новими виданнями. Старші книжки з проколеними багнетами дірами були в користуванні до останніх часів. Бібліотекою опікувався довгі роки Михайло Торкіш. Урухомлено працю драматичного гуртка. Працю режисера Михайла Тихого обняв Микола Дякович. Часті проби та вистави вирізнювали здібних та вироблених акторів сцени, як: Петро Голіят, Василь Цегельницький, Михайло Черевко (старший), Іван Машталір, Марія і Ізидор Цегельницькі, Анна Залуцька, Володимир Вовчук, Марія Цибульська, Дмитро Гусак (службовець Повітової Спілки), Микола Кучма, Анна Фукс (тепер Гіна), Володимир Машталір, Ольга Цебрій, Михайло Папіж й інші. У 1933 році драматичний гурток Старого Міста об'їздив села повіту з п'єсою "Про що тирса шелестіла" на будову Повітового Народного Дому в Підгайцях, що в той час будувався.

До читальні приходили часописи: "Новий Час", "Діло", згодом "Наш Прапор" з його щомісячними книжками, журнал "Життя і Знання", "Комар" та інші неперіодичні видання. В селі було 31 передплатників "Народної Справи", декілька чисел "Батьківщини", один "Громадський Голос", "Дзвіночок" (п'ять чи шість чисел). До кількох молодих людей приходив "Самоосвітник", 8 чисел "Вісника", один квартальник "Вісника". До кольпортажі надходили книжечки "Дешевої Книжки". До більш релігійних родин приходив "Місіонар". Календар "Золотий Колос" був у багатьох хатах. "Господарсько-кооперативний Часопис", у скороченні "ГКЧ", приходив до кооперативи, а "Сільський Господар" до кружка цієї самої назви. Час-до-часу в строгій таємниці зустрічалася "Сурма" та летючки УВО-ОУН, як показники підпільної праці політичних організацій.

Зорганізовано "Самоосвітний Гурток", до якого належала молодь народжена перед Першою світовою війною. На лекціях гуртка вивчали історію та географію України, як також огляд найновіших подій у світі й українській спільноті. Гуртком кермував Володимир Вовчук, а також коротко Гілярій Папіж, службовець Повітового Союзу Кооператив.

Замітною діяльністю читальні була праця хору. Своїми виступами на місцевих імпрезах, а зокрема на повітових святах, що відбувалися на площі Старого Міста, хор виробив собі ім'я передового хору в повіті.

На щорічних загальних зборах читальні вибирали новий Виділ з головою на чолі. Слід би відмітити голов, що в різних роках відзначалися особливою діяльністю: Іван Черевко (Василя), Стах Рудий, Григорій Гунчак, Михайло Черевко (старший), Григорій Колодницький, Василь Гусак, Семко Голіят, Гілярій Грабський, Петро Голіят, Гілярій Черевко, Микола Рудий, Ізидор Гіна, Данило Вовчук і інші.

Засуд членів ОУН, арештування по селах молодих людей, виконаний присуд смерти Дмитра Данилишина і Василя Біласа у грудні 1932, вбивство мін. Б. Перацкого у 1934, а згодом "Варшавський процес" позитивно діяли на діяльність громадських установ, а з тим на зріст національно-політичної свідомости населення.

На протипольські настрої мав великий вплив ще один фактор, а саме: у 1934 р. родина Малисів виїхала з Старого Міста. Пані Малис була учителькою від 1923 року, дир. К. Малис був управителем школи в Підгайцях. На їх місце прийшла родина Божемських. Вона учителювала в місцевій школі, він, Казімеж Божемський, офіцер армії в резерві, був організатором "Стжельца" та інших організацій польської молоді. Їхніми заходами школа стала домівкою польської молоді. На місце розв'язаного українського "Сокола" в часі пацифікації основано "Охотнічу Страж Пожарну", в якій гуртувалася виключно польська молодь. Засновано "Охронку", на взір дитячого садку, а в 1938 році почато будову Польського Людового Дому, зараз напроти будинку читальні "Просвіти".

Божемські усвідомлювали польську молодь, граючи на протиукраїнських настроях. Із вчорашніх спокійних хлопців і дівчат виростали шовіністи, що не скривалися ненавистю до всього, що українське. Своєю поставою вони настроювали український загал проти себе.

Кружок Українського Педагогічного Товариства "Рідна Школа".

Заснований у 1931 році кружок Рідної Школи спершу обмежував свою діяльність до щорічної коляди на потреби українського шкільництва та виховання. Час-до-часу організував курси (куховарства, вишивкарства) та влаштовував відчити-реферати на рідношкільні та виховні теми. Головою був Онуфрій Салятицький.

У 1934 році зорганізовано рідношкільний доріст. До нього належали хлопці та дівчата віком від 12 до 16 років життя. Доріст мав свою управу з п'яти членів; керівником був Володимир Вовчук. Згодом зорганізовано драматичний гурток, який давав щорічно по кіль-

ка п'єс. В останніх роках перед Другою світовою війною гурток мав кільканадцять здібних та вишколених акторів. Іноді деякі актори дорослу доповняли драматичний гурток при чит. "Просвіти" і навпаки. Провідними членами дорослу були: Стефан Машталір, Петро і Стефан Грох, Богдан Залуцький, Василь Папіж. Дівчата-акторки: Бронислава Коник, Анна Мостова, Анна Залуцька, Ольга і Анна Грабські, Анна Колодницька, Галина Машталір.

В рідношкільнім дорослі була молодь, що переважно покінчила 7-клясову школу в Підгайцях. На самоосвітніх лекціях дорослу подавали матеріяли з математики, фізики, хемії, історії, мови, географії. Тож цілий ряд хлопців і дівчат дорослу скористали з нагоди вписатися на учительські курси в 1940 році, закінчили їх з добрим вислідом і дістали учительські праці. Ними були: Василь Папіж, Стефан Цегельницький, Анна Кучма, Анна Колодницька, Микола Зорик, Галина Машталір, Ізидор Пекарський.

У 1935 році засновано дитячий садок. Спершу було небагато дітей, у пізніших роках було 35-40 дітей дошкільного віку. Садівничками були звичайно дівчата з середньою освітою, що не могли дістати будьякої бюрової праці за часів Польщі. Побіч виховання, у садочку навчалося співу та вільноручних вправ. Дитячий садок як також молодь дорослу виступали на різних святкуваннях, що їх влаштовувала будьто Філія Т-ва "Просвіта", будьто Повіт. Рада Кружків "Рідної Школи".

Кружок "Сільського Господаря", "Хліборобський Вишкіл Молоді".

Поруч "Просвіти", "Рідної Школи" та їх надбудівок, в домівці мав свій осідок також кружок "Сільського Господаря". Діяльність кружка у великій мірі залежала від напрямних Філії Т-ва "Сільський Господар" в Підгайцях. При Філії працював повітовий агроном. Залежно від його ініціятиви діяли і розвивалися кружки в повіті. Від 1934 року повітовим агрономом був інж. Микола Самокишин. Часті сходини членів кружка, читання літератури на сільсько-господарські теми,, відчити і т. п. у своїому висліді сприяли веденні раціональної, більш змодернізованої сільської господарки. Сондою, що була власністю кружка, врятовано від смерти немало худоби. Заведено сівбу сіваркою (власність кружка), нових сортів збіжжя та ярини. Заохочувано до плекання овочевих садів, вживання хемічних погноїв, розмножування расової худоби, домашної птиці тощо. Контакт із "Сільськогосподарською школою" в Милувані над Дністром, тижневик "Сільський Господар" та "Народня Справа" разом з повітовим агрономом підтримували діяльність кружка.

У 1935 році основано гурток "Хліборобський вишкіл молоді". Його провідником був Йосиф Фурда. На сходинах вивчали модернізацію сільського господарства, окремі члени управляли малі ділянки

землі на яких вирощували культурні рослини, змагаючись з іншими за якість. П'ять або шість членів брало участь у курсах провідників "Хліборобського вишколу молоді", що їх зорганізувала Філія "Сільського Господаря" в Підгайцях у 1936 році.

З рамени кружка відбувалися в читальні різні курси модерної господарки, а головно: куховарські, консервування ярин та овочів, вишивкарський та килимарський.

Жіноцтво Старого Міста.

Згадані курси відбувалися з рамени кружка Сільського Господаря або кружка Рідної Школи. Жіноцтво активізувалося в тих установах, влаштовуючи імпрези як: "Спільне Свячене" або "Просфора". Мимо того, що не було зорганізованого відділу Союзу Українок, жіноцтво Старого Міста взяло організовану участь у "Святі Жінки", що відбулося у Вербові 1935 року.

У 1936 році, заходом Стефанії Яворської, Ярослави Падох та пані Михайлів засновано в Старім Місті відділ Союзу Українок. В його праці позначалися: Марія Вовчук, Юлія Голіят, Анна Фукс (тепер Гіна), Анна Черевко, Анна Машталір, Марія Гунчак, Олена Голіят та інші.

В роках Другої світової війни.

З розвитком політичних подій у світі, які виразно вказували на близький вибух війни, настрої населення, а молоді зокрема, змінювалися. Часто зустрічалося нелегальну літературу, проводилося збірки на "Боєвий Фонд" серед довірених людей. Суспільно-громадській роботі надавалося політичного змісту.

Великого значення подією було вбивство полковника Євгена Коновальця, 23-го травня 1938 року. Проголошеної загальної жалоби строго придержувалися як молодь так і старші. В читальні не влаштовувано забав з танцями. На весіллях, де заздалегідь найнята оркестра приграваля — не танцювали. Звичайно оркестра грала мельодії стрілецьких чи інших патріотичних пісень.

Події в Карпатській Україні зроджували боєвого духа в кожного, хто почувався українцем. Спершу великі надії на самостійність цього куска України, а згодом сильне розчарування, жаль і гнів на несправедливий вислід Віденського Арбітражу підсилювали політичну свідомість. Ночами зауважувалося небувалий рух людей. То одинцем, то маленькими групками молоді люди кудись переходили. Давалося відчути, що діється щось нелегальне. Жиди в Підгайцях не скриваючись, говорили: "В дзень Польска — в ноци Україна".

Два тижні після Віденського Арбітражу, точніше 23-го жовтня 1938 року, відбулася в Підгайцях маніфестація. День був дощевий. Зовсім не було ніяких оголошень або запрошень. З уст-до-уст ходи-

ло доручення бути на Вечірні в церкві в Підгайцях при вул. Бережанській. Ні церква, а також церковне подвіря не могли змістити такої кількости "побожних". По Вечірні уформлено похід на вулиці, в якому було 3-4 тисячі учасників. Маніфестація мала бути протимадярською, фактично була протипольською. Сильні відділи поліції розігнали демонстрантів коло староства на вул. Широкій.

Праця в читальні зовсім припинилася. Навесні 1938 року старий будинок розвалено, а на його місці розпочато будову нового модерного, доволі імпозантного Народного Дому. Сходини самоосвітних гуртків відбулася в хатах Дмитра Гунчака, Івана Черевки та в інших. Ті, що перед тим цікавилися працею хору чи різних гуртків, тепер працювали безплатно при будові Народного Дому, щоб його якнайшвидше закінчити. Так і застала нас війна. Дім викінчено у 1940 році.

З приходом Червоної Армії, а з нею совєтського поневолення, ніяка суспільно-громадська праця не була до подумання. Натомість відбувалися обовязкові "мітинги" — десятихатки, де назначені владою люди читали зібраним Конституцію СССР.

В роках 1940-41 органи НКВД виарештували майже весь актив суспільного життя Старого Міста.

З приходом німецької армії напочатку липня 1941 року проголошено самостійність Української Держави. Як в усіх селах повіту, так само і в Старім Місті настала метушня. На швидко організувалися "Українське Військо" та "Січі". В "Січі" були зорганізовані хлопці та дівчата. Курені "Січі" були поділені на рої, в якому було 12 осіб. Побіч вивчення націоналістичних ідей, відбувалися муштри на військовий лад. Після прилучення Галичини до Губернаторства згадані організації перестали існувати. Настали часи двоподілу. Частина молоді, а також старших, працювали нелегально в підпіллю, підготовляючи кадри УПА та забезпечення їм необхідного постачання (харчів, зброї, одягу, медикаментів, тощо). Друга частина працювала легально в рамах Українського Допомогового Комітету, що його повітовим головою був о. декан Евстахій Гайдукевич.

Відновилася діяльність драматичного гуртка. В Різдвяні Свята 1941 року поставлено п'єсу з козацьких часів вже в новому Народному Домі. В літніх місяцях був зорганізований дитячий садок. Від 1942 р. до половини літа 1944 суспільно-громадська праця прибрала зовсім інших форм, ніж мала перед війною. Вона по суті була харитативною.

У 1942 році Західньо-українські землі навістив голод. Він витворився в наслідок ограбування німцями українського населення з харчевих засобів. Найбільш дошкульним він був у Карпатах та на Підгір'ю. Заходом УДК перевезено певну кількість дітей шкільного віку з голодуючих районів в подільські села, де голод був в менших

розмірах. На Старе Місто приділено було кільканадцятеро дітей (що кілька тижнів привозили інших, а деяких забирали, тому важко устійнити їх число). Їх розділено між родини, які їх харчували. В допомогу включився дитячий садок, якому, хоч дуже скромно, то все ж таки, приділювано дещо харчів, що мав у своїй розпорядимості УДК.

Від кінця 1943 року до половини 1944 німецьке військове командування привозило інтернованих людей з під фронтів. В більшості це були чоловіки, що їх голодних затримували на декілька днів в Підгайцях, перед вивозом до Німеччини. Організованою збіркою харчів та конечного одягу жіноцтво Старого Міста їм допомагало.

Куди йти?

Знищену большевиками у 1940-41 рр. провідну верству доповнювали нові кадри молоді. Вони були включені в таку суспільну працю, що була на порядку для в тих часах. Жваво діяли у громаді: Мирон Гунчак, Микола Ярник, Петро Мархевка, Галина Залуцька, Анна Кормелюк, Василь Ґрох і інші.

Східний фронт швидко наближувався. Треба кудись виїхати, бо залишитися і бути ще раз "визволеним" Червоною Армією означувало засудити себе на певну смерть. Дивізію "Галичина" уважалося тоді, що вона розходиться з інтересами української нації: перший набір у 1942 році зігноровано. УПА не могла похолонути тільки людей, що напливало. Цю складну ситуацію вирішувалося різно: організовано, групово, одинцем. Врешті, після другого заливу Підгаєччини, совєтською армією в березні 1944 року, кількох хлопців рішаючись одинцем пішли в ряди УПА. Інші, а була їх група около 14, вирішили, що краще із зброєю в руках зустрічати кожний день, що приближував кінець війни. При тому жевріла крихітка надії, що вишколений і озброєний вояк може придатися Україні: вони вступили в ряди Дивізії "Галичина" (І-шої Дивізії УНА).

Хоч сподівано, то все ж таки нагло, 20-го липня 1944 року німецьке командування проголосило евакуацію. На швидку руку організувалися родини староміщан, щоб разом виїхати возами на захід, подальше від совєтського заливу. Мета була одна: зберегти своє життя і родини, бо воно може бути потрібним для тої справи, та для тих ідей, які голосила "Просвіта" та інші суспільні організації.

***

Василь Папіж

МОЛОДЬ СТАРОГО МІСТА

Молодь, як переємник ідей старшого покоління, а заразом носій сучасних, включно до модернізму, намагається здійснювати їх найбільш радикальними засобами. Бувають випадки, а то й події спричинені молодечою очайдушністю, що вимагають глибшої застанови чи ціль вимагала таких засобів. Проте молодь творить очайдушні вчинки і своїм геройством вписується на сторінки історії свого народу.

Аматорський Гурток при кружку т-ва "Рідна Школа" в Старім Місті 1936 р.
У другому ряді по середині Микола Дякович — режисер.

Молодь Старого Міста на протязі останнього сторіччя жила дещо відмінним життям від молоді в багатьох селах повіту. Вона (молодь) живучи в безпосередньому сусідстві з містом, засвоювала собі від міського населення, зокрема від інтелігенції немало прикмет, способу життя, поведінки, тощо. Також мала нагоду користуватись міською школою і так здобувати у легший спосіб освіту вищого рівня.

З другого боку була виставлена під вплив вулиці. Будьто маломістечкового, то все ж таки зіпсутого елементу.

Від знесення панщини (1848 року) до перших років XX-го сторіччя молодь Старого Міста витворила своєрідний спосіб життя, своєрідні звичаї. В загальному молодь була зорганізована в церковнім Братстві. Братство чи не відгравало найважливішої ролі в організуванні молоді до часу створення "Січей", "Соколів", а згодом цілого ряду інших молодечих організацій. Братство відбувало свою сесію в день латинського Різдва, 25-го грудня кожного року. Сесії мали характер загальних зборів громадських установ. На сесії обговорювано всі справи пов'язані так з Братством як із життям молоді взагалі. Тоді вибирали трьох старших братів. Старший брат і його заступник були із Старого Міста, третій із Загаєць. Побіч сесії відбувалося кожного року так зване "підсукування світла". Практично це було вироблювання воскових свічок для кожного члена. Відбувалося перед празником св. Юрія, якого імени була церква. Свічка була коло 1 м. 40 цм. довга та коло 3 цм. в промірі завгрубшки в низу. Їх світили усі члени Братства в часі важливіших частин Служби Божої чи іншої святочної відправи, а також в часі похорону. Побіч праці при свічках, обговорювано також справи Братства.

Тому що Братство сходилося лише два-три рази в році (третій раз при закінченні коляди), існувала, можна б назвати, парубоцька рада. Звичайно кожної неділі по полудні хлопці та дівчата виходили до міста. Йшли на Вечірню, а фактично на "спацер", який відбувався найчастіше по хідниках при ринку, в останніх роках перед Другою світовою війною по Широкій вулиці до залізничої станції.

Не рідко хлопці (старші парубки) сходилися в заїзному домі на Старій Торговиці, повище Успенської Мурованої церкви. На таких сходинах звичайно розглядали і вирішували різні справи молоді. Осуджували спори, образи, бійки чи інші неморальні поступки парубків, а то й дівчат. Вирішували кари. Вони були різні, залежно від заподіяного "злочину". Найвижчою мабуть, карою, був бойкот. Ніхто не смів приятелювати, а то й говорити з засудженим деякий протяг часу. Далі було йому заказано тримати в церкві свічку чи хоругву. Не міг брати участи в забавах чи взагалі в товариському житті молоді. Також на радах вирішували хто буде класти "фриц". Фриц це була спеціяльна гостина, яку влаштовували для старших парубків молодші. Фриц звичайно клали ці хлопці, що мали на другу весну ставитися до поборової комісії, себто рекрути. Були виїмки, що до фрицу допускали молодших, які чимось відрізнялися від своїх ровесників. Здібніші, відважніші, товаришували із старшими парубками, або коли були багацькими синами. В часі фрицу один із старших парубків, найбільш поважаний, проголошував правила та привілеї для "фрицників". Вони могли брати участь у забавах, курити

перед старшими (не включаючи своїх батьків), могли бувати на весіллях і танцювати на "челядях", і тому подібне.

Із заснуванням читальні "Просвіти" в 1901 році, а згодом "Січі", товариське життя молоді почало гуртуватися в цих установах. Значення та вплив церковного Братства та згаданих рад зменшувався. Справді "фрици" відбувалися ще по Першій світовій війні, але вже мали дещо інший характер. "Фрицники" крім гостини складали більші датки на "Просвіту" чи на Рідну Школу. Товариство "Сокіл", що існувало до пацифікації (до 1930 року) було важливим чинником у житті молоді. Видатним організатором Соколів та взагалі культурно-освітнього життя був Василь Гусак, званий "Петлюра" (служив в Армії УНР), як також Михайло Тихий, Стефан Гунчак і Микола Гусак (обидва пізніше стали священиками).

Життя молоді в роках між двома війнами було небагато відмінним від довоєнних. Після розв'язання польською владою т-ва "Сокіл" та Пласту, молодь починаючи від 14-ти років життя вступала в члени "Просвіти", дещо пізніше в доріст Рідної Школи, Хліборобський вишкіл молоді, належала до драматичного гуртка, декількох належало до КАУМ в Підгайцях. Поважний вклад праці в організування молоді вклали: Петро Голіят, Микола Дякович (режисер), Володимир Вовчук, Степан Машталір, Анна Фукс (пізніше Гіна) та інші, яких прізвища ще не час тут згадувати.

Більшість так званої повоєнної молоді, себто ті, що народилися між 1918 а 1923 роками, покінчили 7-клясову школу в Підгайцях. Декількох навчалося в Рогатині в гімназії Рідної Школи: Іван Вовчук, та в Бережанах: Роман Голіят, Микола Цибульський. Із старших Володимир Вовчук, Марія Цибульська, Микола Кормелюк. Молодь вчилася різного ремесла, декількох працювало в кооперації та в приватній торгівлі. На господарстві залишилися ті, що були для цього необхідні. Із старших в кооперації працювали: Матвій Вовк, Гілярий і Василь Папіж і Дмитро Гусак.

Вибух Другої світової війни молодь сприйняла з повним вдоволенням, деякі з одушевленням. Ніхто з молодих навіть не допускав такої думки, щоб ця війна не принесла нагоди творити рідне військо, будувати Українську Державу. Польща змобілізувала не багато. В більшості вони повернулися живими. Прикре розчарування принесла Червона армія, що зайняла Підгайці 18-го вересня 1939. Надії на Українську Державу після розвалу Польщі пригасли. На місце буйних мрій приходять поволі реальні думки. Свідома молодь поголовно пішла до міліції. Нашвидко опановує володіння зброєю, крісом, револьвером, познайомлюється з газовими масками, тощо. Збори депутатів Західної України 26-го жовтня 1939 у Львові, забрали рештки надій. Молодь кинулася займати різні позиції в міській адміністрації,

торгівлі, ремеслі. Деякі проходять педагогічні семінарі та курси й учителюють в різних селах повіту.

В другій половині вересня 1940 року відбувається так званий "призов", — набір до війська. До призову покликано хлопців народжених у рр. 1917, 18 і 19. З них 90% визнано здібними. В половині жовтня забрано їх до військових частин в різних кінцях СССР.

У другій половині листопада почалися перші арештування. Одної ночі були арештовані: Петро Голіят, народжений 1907 року, одружений, батько одної дитини. Колишній кооперативний крамар, активний суспільно-громадський діяч, виховник молоді, здібний актор. Данило Вовчук, нар. 1906 р. самітний, столяр, активний суспільно-громадський діяч. Кілька тижнів пізніше були арештовані: Дмитро Кормелюк, нар. 1915 р., одружений, батько одної дитини. Просвітянський діяч Михайло Торкіш, нар. 1907 р., самітний, просвітянський діяч. Дмитро Гусак, нар. 1913 р., самітний, просвітянський діяч. Дмитро Жибак, нар. 1910 р., просвітянський діяч.

У перших днях березня 1941 року відбувся суд. Усіх оскаржено в приналежності до ОУН. Обласний суд в Тернополі судив усіх за 54 статтею кодексу СССР, з вироком: Данило Вовчук і Петро Голіят під замітом провідників станиці — кара смерти з заміною на 15 років тюрми. Дмитро Кормелюк і Дмитро Гусак по 12 років тюрми. Михайла Торкіша звільнено, мабуть через брак доказів. М. Ч. перебував у підпіллі аж до приходу німецької армії.

У другій половині грудня 1940 року арештовані: Петро Ґрох, нар. 1920 р., крамар, здібний актор, член молодечих організацій. Володимир Ґрох, брат, нар. 1921 р., кравець, службовець артілю. Стефан Ґрох, стрієчний брат, нар. 1921 р., будівельник. Олекса Гусак, нар. 1921 р., працював на господарстві. Микола Метельський, нар. 1922 р., продавець у крамниці. Ізидор Дорош, нар. 1922 року, кравець. В тому самому часі в Червоній армії були арештовані: Стефан Машталір, нар. 1919 р., одружений, працівник Райфінвідділу в Золотниках. Іван Коник, нар. 1918 р., м'ясар. Михайло Голіят, нар. 1917 р., працював на господарстві. Осип Рахилецький, нар. 1919 р., столяр. Іван Кальваровський, нар. 1919 р., кравець. Іван Кормелюк, нар. 1918 р., господар. Під кінець січня 1941 року викликано до воєнкомату в Підгайцях Богдана Залуцького, нар. 1920 р. Там його арештовано.

Наприкінці лютого 1941 року арештовані: Микола Зорик, нар. 1920 р., учитель в Іщкові. Ізидор Пекарський, нар. 1921 р., учитель в Ригайлисі. Обох арештовано в часі навчання. Василь Папіж, учитель в Шкіндерівці, втік з рук НКВД і переховувався в підпіллі.

Усі названі були активні в молодечих організаціях як: доріст Рідної Школи, самоосвітний гурток читальні "Просвіти", драм. гурток, Хліборобський вишкіл молоді, КАУМ та в спорті.

Усіх названих судив обласний суд в Тернополі наприкінці квітня 1941. Суджено під замітом приналежности до ОУН-юнацтва. Вимір кари був різний, а саме: Стефан Машталір і Петро Ґрох під замітом станичних провідників юнацтва ОУН — досмертна тюрма. Осип Рахилецький, Стефан Ґрох, Микола Зорик і Богдан Залуцький під замітом звенових провідників — по 12 років тюрми кожний. Олекса Гусак, Ізидор Пекарський, Михайло Голіят, Іван Кальваровський і Іван Кормелюк під замітом членства в юнацтві — по 10 років тюрми кожний. Микола Метельський і Ізидор Дорош по 8 років. І. Г. переховувався у підпіллі аж до приходу німців.

Родини засуджених вдержували контакт через адвокатів поки засуджені перебували в тернопільській тюрмі. В травні вивезли їх в невідоме й слід по них пропав. Після приходу німецької армії до Тернополя видобуто багато трупів закатованих у тюрмі. Родини їздили пізнавати, але розпізнати було неможливо.

Від кінця січня 1941 року переховувався у підпіллі Володимир Тихий, нар. 1921 року, учитель у Зеленому Устю в Бучаччині. В часі відступу Червоної армії Тихий з'явився в Зеленому Устю і там вояки вбили його на місці. Згодом тіло перевезено на Старе Місто і поховано на цвинтарі на Тудинці.

Петро Коник, нар. 1919 р., службовець Повітової Спілки в Підгайцях. Від перших днів приходу Червоної армії вступив до міліції в Підгайцях. Згодом став службовцем НКВД. Вислуговувався явно і скрито. Були випадки, що на очах багатьох арештував людей і віддавав на станицю НКВД. Також їздив ніччю на нічні виправи НКВД. На початку серпня 1941 року арештований поліцією і переданий німецьким властям. Перевезений до тюрми в Бережанах. Мама — фольксдойчерка добилася його звільнення з тюрми. Вони виїхали на працю до Німеччини. Після закінчення війни повернулися в Старе Місто на короткий час. Потім виїхали на схід.

Іван Вовчук, нар. 1921 року, абсольвент гімназії в Рогатині. За часів совєтської окупації службовець міської адміністрації в Підгайцях. Від перших днів приходу німецької армії інтенсивно працював в організуванні повітової адміністрації в Підгайцях та суспільно-громадського життя на Старім Місті. В другій половині вересня рознеслася вістка, що він згинув у лісі недалеко Мужилова, в невідомих обставинах, з невідомих рук. У вересні 1942 р. появилася у "Краківських Вістях" невеличка замітка такого змісту: "В річницю братовбивчої смерти Івана Вовчука відправиться заупокійна Служба Божа в церкві св. Юрія в Старім Місті. До участи запрошує родина".

Стаття охоплює список тих, що так чи інакше віддали своє життя в часі 1940 — 1941 рр. Мабуть довшим був би список тих, що полягли в пізніших роках. Їхні імена є відомі. Одначе з огляду

на родини, які досі живуть на місці і могли б бути переслідувані, імена зберігаються в архіві.

Доля арештованих та засуджених після вивозу з Тернополя нам невідома. Та всі ми знаємо, що вони погинули мученицькою смертю, як тисячі тисяч подібних їм у різних тюрмах СССР. Чи закатовані у Винниці, чи живцем спалені в Кіровограді, всі вони полягли смертю героїв. Вони віддали своє життя за дане Богом право кожному народові — жити своїм самостійним життям.

***

Р. М.

ТЕЛЯЧЕ (МИРНЕ)

10 км. на північний захід від Підгаєць, недалеко бережанського шляху розташувалось село Теляче. Село розбудоване на широкій долині, між двома плоскими узгір'ями, над потоком, що впливає до Коропця. Територія поля села становила біля 1,300 га. З того понад 100 га. лісу та пасовищ. На південному-сході село межує з Новосілкою та Юстинівкою. На півночі — з Щепановом і Кальним (Бережанський повіт); на заході та півдні — з Мужиловом. До Телячого належав також присілок, приблизно 18 господарств, що звався Стадниця.

Точніші інформації про Теляче походять з часу австрійського панування. За архівними даними, село Теляче 1785 року нараховувало 96 хат, з населенням приблизно 309 осіб. Через два роки воно мало вже 103 хати — як на той час, це був великий приріст. Двадцять років пізніше, 1805 року, населення Телячого становило 406 осіб, або 126 родин. Взагалі, 19-те сторіччя знаменне великим приростом населення, бо коли 1805 року в селі було 406 мешканців, то 1861 року було їх 941, а за переписом з 1910 року в Телячому жило вже 1312 осіб.

Село Теляче вперше згадується у літописах 1440 року. Походження назви не вдалося віднайти. Його історія, мабуть, цікава, подібно, як і історія багатьох інших сіл Підгаєччини. Та на жаль пішла в забуття. На основі оповідань старших мешканців, Теляче нібито було колись великим селом. Припускають, що мало дві церкви. Під час татарських чи турецьких нападів село було цілковито знищено. Досі на полях виорюють цеглини, камінь та інші залишки будівель з давніх часів.

До Другої світової війни в Телячому була церква, народна школа, та низка суспільно-громадських установ.

Теляче належало до свідоміших сіл повіту. При читальні "Просвіти" діяв театральний гурток, підготовляючи дві-три п'єси на рік. Бібліотека нараховувала кілька сот томів книжок. Доростаюча молодь гуртувалася при кружку "Рідної Школи". Жваву діяльність проявляло т-во "Сільський Господар". Добре розвивалася також споживча кооператива "Єдність". 1964 року назву "Теляче" змінено на "Мирне".

**
*

Р. М.

ТОВСТОБАБИ (ВИСОКЕ)

На доволі високому узгір'ї, 21 км. на південний захід від Підгаєць, яких 3 км. на захід від Золотої Липи та 6 км. на схід від Горожанки розташоване село Товстобаби. З документів відоме воно щойно з 1785 року, але факт, що в той час село мало вже 129 хат, вказує на раннє його походження. Товстобаби досягнули найбільшого розвитку в 19 сторіччі. Перепис населення з 1910 року вказує, що тоді жило в селі 2448 осіб, а 1931 року населення Товстобаб збільшилося до 2486 осіб.

Поля Товстобаб складалися з родючого чорнозему (небагато), глинястих ґрунтів та попелиці (найбільше). В загальному посіданні села було 1,900 гектарів землі. З того — орної було приблизно 1,600 гектарів, а решта — ліс та пасовища.

Між двома світовими війнами в Товстобабах існувала читальня "Просвіти", кружок "Рідної Школи", "Сільський Господар", споживча кооператива та інші громадські установи. Своєю працею ці установи спричинилися до росту національної свідомости мешканців. До історичних пам'яток села можна зарахувати могили, свідки татарських нападів на Україну.

1965 року змінено назву села на "Високе" і прилучено до району в Монастириськах.

**
*

Станислав Вирста
Омелян Макогін

УГРИНІВ

Угринів — невелике село, розташоване по обидвох боках шляху Підгайці-Завалів, яких три кілометри від Підгаєць. Згідно з легендою, назва села походить від "угор" (мадяр), що був першим поселенцем і засновником Угринова. Але інший переказ твердить, що назва села походить від гористого терену й піль, що лежать на підвищенні — "угорі".

Угринів відомий ще з 1515 року. М. Недзвєцкі, у своїй книзі "Повят Подгаєцкі", що була видана 1896 року, згадує, що в Угринові було тоді 75 господарств, з 330-ма особами населення. Був у селі фільварок і каплиця. Школи не мали. Село належало до парафії в Підгайцях. Перед Другою світовою війною до Угринова належав присілок Казимирівка, населення якого було привезене і римо-католицьке.

Положення і територія Угринова гористо-лісиста, з великою кількістю джерел, що утворюють потік Яблонівка, який біля Завалова впадає до Золотої Липи. Земля в середньому мало урожайна. Навколо Угринова, на узгір'ях, є декілька каменоломів сірого пісковика та копалини вапняку. Камінь вживається як матеріял на фундаменти та в іншому будівництві. З вапняку випалюють біле вапно для білення хат, його також вживають при мулярських роботах.

У лісі біля Угринова, який зветься "Могилки", збереглися три великі братські могили (розміром приблизно 4 м.²). Вони, правдоподібно, залишилися з часів угорських наскоків на Галицьке Князівство.

Заняттям селян Угринова з найдавніших часів було хліборобство, яке поширювалося на просторах викорчуваних лісів. Сьогодні до Угринова належить 2700 га площі, з чого орної землі 2200 га, а решта ліс. Головні сільсько-господарські культури це: пшениця, жито, ячмінь, овес, гречка, кукурудза, картопля, капуста і інше. В лісі переважно ростуть буки, граби, берези, осики, липи. До Другої світової війни у селі було кільканадцять ремісників, кожний спеціяліст свого фаху: столярі, ковалі, мулярі, стельмахи, ткачі, кравці, шевці, бондарі та інші. Вони обслуговували селян, а деякі з них виробляли власні вироби на продаж у Підгайцях на базарі. Селяни свої сільсько-господарські продукти також продавали на підгаєцькому ринку. В селі були дві цегельні, які існують ще й донині.

1939 року Угринів з присілком Казимірівка нарахував біля 300 хат і приблизно 1000 осіб населення. За національним складом меш-

канці Угринова складалися з 75 відсотків українців, 25 відсотків поляків та жидів. Всі українці за своїм віровизнанням — греко-католики. В селі була каплиця св. Михаїла — спільне місце для молитов обох віровизнань. В 1936 році, коштом побудовано церкву св. Покрови. Парохом церкви був о. Ярослав Княгиницький.

Річний празник (храмове свято) в Угринові до 1936 року відбувався на св. Михайла, а коли побудували нову церкву, храм перенесли на день св. Покрови. Угринів ввесь час належав до парафії в Підгайцях. При церкві існували церковно-релігійні організації — "Старше братство" і "Старше сестрицтво". З релігійних свят найурочистіше обходили Різдво, Йордан, Великдень і Зелені Свята. Побут і обряди села Угринів подібні до побуту і звичаїв інших сіл Підгаєччини.

Читальню "Просвіти" в Угринові зорганізував поворотець з Америки — Микола Мандибур. Він був у ній першим головою. І кооперативна крамниця в селі завдячує своє існування й ріст тому ж громадянинові-патріотові, Миколі Мандибурові. Ще з австрійських часів в Угринові постала початкова школа, в якій учитель Павлюк на добровільній базі навчав дітей грамоти. Рівень письменности й освіти по галицьких селах тоді стояв дуже низько. Це стосується і Угринова. Не покращала справа освіти і тоді, коли за декретом австрійської влади шкільне навчання стало обов'язком. За часів польської окупації українських дітей Угринова вчила полька Сабіна Чайковська.

Суспільно-громадське життя в селі зосереджувалося біля "Просвіти", "Сільського Господаря", кооперативи і церкви. При читальні "Просвіти" існував драматичний гурток і мішаний хор. Драматичний гурток провадив син священика з Кійданова "Дозьо" — Теодозій Галай. Хор підготовляв студент — молодий Пришляк із Заставча. Національна свідомість у селі значно зросла завдяки читальні "Просвіти", при якій гуртувалася молодь села і старші гомадяни. Поряд з свідомістю національною, в селі зростала свідомість політична, доказом чого є діяльність УВО-ОУН-УПА і підпільників у часи польської, советської і німецької окупацій. Звалища старої корчми серед села свідчать про духове й матеріяльне піднесення селян.

Перша світова війна принесла велике спустошення і знищення. Згоріло понад 20 господарств, багато селян не повернулися з війни. Після розвалу Австрії і після відступу Української Армії, австрійську окупацію замінила польська. Від перших днів вояки польської армії ставилися до українського населення крайнє ворожо. Польська окупаційна влада розпалювала національну ворожнечу, наставляла поляків проти українців, і на фальшиві доноси своїх інформаторів і провокаторів українців арештувала, фізично карала і переслідувала. Верхом озвірілости і розгуляности польської адміністрації можна

вважати пацифікацію українського населення 1930 року. Тоді в Угринові з хати голови читальні Микола Мандибура зірвали бляшаний дах. В Ілька Шиша подерли подушки і посипали пір'ям усе, що було в хаті. Люди в той час ховалися в лісі.

Вибух Другої світової війни український Угринів зустрів з великими надіями. Одначе надії завели. Західну Україну окупувала совєтська армія, почалися нові переслідування, новими окупантами — арешти свідомих українців і вивози на Сибір. Почали заводити колективізацію в селі, створили колгосп. Совєтську владу селяни трактували, як тимчасову, а вибух війни 1941 року з Німеччиною привітали, як нагоду для досягнення волі. Ще перед приходом до села відділів німецької армії, там було проголошено Акт Української Державности. Німці, на жаль, виявилися такими ж окупантами, як і їхні попередники, і короткотривалу нашу державність скоро заперечили своєю окупаційною поведінкою й плянами. З населенням поводилися дуже жорстоко. Ця їхня окупаційна жорстокість довела до того, що в Угринові збільшилася скількість підпільників, які співпрацювали з ОУН і УПА. Вислужників совєтській владі, а також німецькій — карали смертю.

1944 року, з відступом німців з України і поворотом совєтів, настали знову часи, гірші татарських. Багато селян з Угринова покинули своє рідне село й тепер живуть в різних країнах західнього світу. 21 осіб, селян з Угринова, вбили бомби під час аліянтського нальоту на залізничний двірець в Плятлінгу, Німеччина, — 16 квітня 1945 року. Там їх і поховано. Ті, що залишилися в Угринові, пережили всі страхіття післявоєнного большевицького терору. Боротьба совєтської окупаційної адміністрації була і є звернена проти членів ОУН, УПА і національно свідомого елементу. Поляків, які не бажали залишитися і прийняти совєтське громадянство, виселено в Польщу, а на їхні господарства приїхали лемки, виселені поляками з їхніх земель.

Тепер (1973 р.) село Угринів адміністративно належить до Бережанського району (віддаль 30 км.). Село відбудоване і нараховує 475 дворів, з 1519 особами населення. В селі восьмиклясна школа, в якій навчаються 174 учні. В школі працює 13 учителів. Створено колгосп "Маяк", що має 2700 га поля й лісу. Головні сільськогосподарські культури колгоспу — це озима пшениця, цукровий буряк, тютюн. Попередню форму господарювання селян, яка базувалася на приватній ініціятиві, замінено іншою, колективно-совєтською формою визиску українського селянина.

***

о. Юліян Фіцалович

ШВЕЙКІВ (ТРУДОЛЮБІВКА)

Село Швейків, перейменоване 1964 року на Трудолюбівку, належить до найстаріших поселень Підгаєччини. Перша документальна згадка про нього походить з 1448 року. Через війни і часте знищення, населення села протягом століть майже не збільшувалося. 1785 року Швейків нараховував лише 76 хат. 1880 року громада в селі мала 270 хат і 1496 мешканців, а двір мав десять домів і 64 мешканців. Отже, всіх мешканців села було разом 1560. З цього числа 1050 було греко-католиків, 448 — римо-католиків, 49 — жидів і 13 інших віровизнань.

Земля майже в усій околиці була низькоурожайна, тому селяни не мали добрих зборів не лише пшениці чи жита, а навіть і ячменю, вівса чи гречки. Причиною неурожойности землі було те, що під зверхньою глинкуватою землею була опока, що не пропускала води. чи, вірніше, мало пропускала її в глибину. Місцями глини в землі було так багато, що селяни її копали і вживали, добре збиту, для підлоги в хатах, а також для спорудження стін, а навіть стелі в своїх хатах чи в стайнях, змішуючи глину з солом'яними сніпками; після висушення стін чи стелі, хати білили з середини і знадвору вапном, що теж знаходилося в землі (його було небагато).

"Географічний Слівник" подає, що в 1880-му році двір мав 952 морґи орного поля, 106 моргів городів і лук, 296 моргів пасовищ і 1529 моргів лісу — на 64 мешканців. Громада (себто — усі мешканці села Швейків) мала на той час: 1385 моргів орної землі, 539 моргів городів і лук і 56 моргів пасовищ на 1496 сільських мешканців (українців, поляків і небагатьох жидів); лісу взагалі не було. Різниця між майном двора, що складався з 64 осіб, і майном села, в якому жило щонайменше 1496 осіб, як бачимо, велика, і не дивниця, що селяни мусіли бідувати, а в таких умовах, де треба було боротися за саме існування, думати про покращення його при допомозі кращої худоби чи знаряддя, не було змоги. "Географічний Слівник" подає, що до греко-католицької церкви в с. Швейків належало ще село Доброводи, і що в с. Швейків була позичкова каса, з громадським капіталом 3,188 золотих. Була й церква св. Димитрія. В селі був також млин, власність двора, який був в оренді жида. Була ґуральня, власність двірська і споруджена в дворі.

Дещо краще в матеріяльному відношенні стояло село Швейків через шістнадцять років, тобто, в 1896-му році Про це пише Микола

Нєдзвєцкі (підгаєцький учитель) у своїй розвідці "Повіт Підгаєцький" (друковано в Станиславові 1896 року). Отож він подає, що 1896 року громадські землі с. Швейків становили вже 1600 моргів орної землі і 18 моргів лісу, але при тому додає, що і двір побільшив своє орне поле, бо мав його вже 1200 моргів. Зате зменшилось у нього лісу до 800 моргів. М. Нєдзвєцкі зазначає також, що двір провадить своє господарство поступово, раціонально і має численний і добрий живий інвентар. Далі Нєдзвєцкі дослівно пише так:

"В громаді населення переважно бідне, але має добрі звички, є моральне і релігійне. Окрім звичайних родів збіжжя, управляють деякі селяни ще й тютюн і малу скількість льону і конопель. Бідніші люди займаються теслярською роботою і денним зарібком, а жиди крамарством. В селі є церква і каплиця (розуміється — українська, зауваження Ю. Ф.), збудована з добровільних датків місцевих людей, одноклясова школа і двір".

У своїй розвідці автор подає, крім того, що Швейків є одним з великих сіл в Підгаєцькому повіті і складається з чотирьох частин, а саме: 1. Швейків, де люди побудувалися головно по лівій стороні ріки, а де було можливо, то й на правому березі Коропця, вздовж головної дороги, що вела з Підгаєць до Монастириськ — довжина дороги була яких три кілометри; 2. присілок "Черемхів", що лежить на схід від Швейкова; 3. присілок "Шляхта", що лежить на захід від Швейкова, і 4. присілок "Раків Кут", що лежить у східньо-південному напрямі за приходськими будинками. Цей присілок "Шляхта" віддалений від властивого села Швейків один кілометр, а може і більше, і положене по правій стороні ріки Коропець, за рікою і двірським ставищем; до цього присілка веде лише одна дорога, і то майже на кінці села, повз млина.

Про кількість населення подає М. Нєдзвєцкі у своїй розвідці таке: В 1896 році в селі Швейків було 345 хат, з населенням 1660 осіб, а саме — 1220 греко-католиків (себто — українців), 400 осіб римо-католиків (себто — поляків), і 40 осіб мойсеєвого визнання (себто — жидів). Порівнявши подані відносні числа обох довідок, бачимо корисне явище для українців, а це те, що за 16 років число українців збільшилося на 170 осіб, а число поляків зменшилось на 48 осіб, а жидів зменшилося на 9 осіб. Так само потішаючим було й те, що громада закупила 18 моргів лісу і досить багато орного поля — бо 215 моргів. Хоч не відомо, скільки з закупленого поля дісталося українцям.

Через те, що майже по всій околиці під верхнім глинкуватим покривом землі була опока, то не тільки ріллю важко було обробляти, а й дороги часто були погані. У згаданій розвідці, М. Нєдзвєцкі розрізняє дороги державні і приватні. Державні дороги, т. зв. гостинці, були добре шутровані, бо на будівництво їх гроші давала

або держава, або край, чи повіт. Дороги ж між селами, навіть ті, що вели до Підгаєць, були приватними, не шутрованими і дуже занедбаними. В Підгаєцькому повіті наприкінці XIX століття був лише один добрий шлях-гостинець, що вів із Підгаєць до Монастириськ, і про нього згадує також "Географічний Слівник". Але через які села проходив цей гостинець? Здавалось би, що повинен би він іти через села, положені над річкою Коропець, бо їх там аж шість в Підгаєцькому повіті, а сьоме — Слобідка Горішня, в Бучацькому повіті. На жаль, цей гостинець вів лише через два села — через Доброводи, в Підгаєцькому повіті, і через село Ковалівка — в Бучацькому повіті. Чому це так? Це таємниця панів із Підгаєцького Повітового Виділу. Тепер можна її розкрити. Колись дідичем в Швейкові був пан Яловіцкі, і він, знаючи, що незабаром переходить до двора в Ковалівці, перевів в Підгаєцькому Повітовому Виділі ухвалу, щоб гостинець побудувати через його село, Ковалівку. Панові Яловіцкому легко їздилося до Монастириськ, чи до Бучача, а підгаєцькі люди хай і пропадають в болотах. М. Нєдзвєцкі, у згаданій вже розвідці про Підгаєцький повіт, подає виразно, що приватні дороги були можливі лише вліті і взимі, а під час осінніх боліт і весняних вибоїн їх майже неможливо було вживати. Це потверджують усі, кому треба було їхати в поле, чи до міста для купівлі чогось необхідного, або до повітового уряду. Скаржились війтам, а дехто з війтів вносив скарги в Старості, та всі ті скарги доріг не поліпшували. Мій батько, повертаючись в осінній час після відправи Богослуження в Доброводах, застряг подорозі так, що й пара добрих коней не могла витягнути воза з якоїсь калюжі. Мусів посилати в село погонича по другу пару коней, — треба було дві пари коней, щоб виїхати з баюри!

Щодо чисельности населення в с. Швейків, зокрема українців, то маємо ще давніше обчислення. Є ним "Шематизм греко-католицької Львівської Єпархії" з 1841 року, друкований латинською мовою. (Станіславівської Єпархії в той час ще не було). Село Швейків належало тоді до Зарваницького деканату під дев'ятим числом, останнім. В цьому шематизмі зазначено, що село Швейків є парафією, і має церкву під "візванням" (тобто, під покровом) св. Димитрія, мученика, і що має парафіяльну школу. Патроном (себто — власником посілости в селі з правом вибору запропонованих Єпископом кандидатів на пароха даної місцевости) був титулярний (значить, з усіма належними йому титулами) пан Яків Торосєвич. Парохом був о. Іван Герасимович, народжений 1770 року і висвячений і призначений до парафії 1832 року. В матірній церкві, разом з філіяльною церквою в Черемхові імені св. архангела Михаїла було 834 душі, а у філіяльній церкві імені св. Трійці — душ 135. Разом всіх 969 душ.

Дальшою довідкою про число населення обох обрядів в Швейкові, як також про деяку церковну працю тамтешнього священика,

є відпис з шематизму Станіславівської Єпархії за 1912 рік, річник 27-ий. У цьому шематизмі, на 28-ій сторінці, в рубриці: Деканат Бучацький подано дослівно так: 22. Швейків. Село. Парафія. Церква св. Димитрія, нова, благосл. 1901 р. Властитель: Ізраїліт. Парох. Всч. О. Ромуальд Фіцалович, родж. 1861 р. рукоп. 1885 інст. (уведений в обов'язки — Ю. Ф.) 1890, жон. В матер. з Черемховом, церква св. Димитрія з відпуст 8 дн. на св. Володимира число душ гр. кат. 1188, в дочерній: Доброводи, Цер. св. Тройці, з твердого матеріялу, побл. 1877 р. число душ гр. кат. 243. Разом 1431. Швейків, лат. 840, жид. 27, Доброводи, лат. 1191, жид. 36. Школи в Швейкові і в Доброводах 2 кляс, язик викладовий польський. Братство Серця Христового, членів 320 і Братство Тверезости — членів 215.

Коли порівняємо відпис шематизму Станиславівської Єпархії за 1912 рік із довідкою М. Нєдзвєцкого за 1896 рік, особливо щодо числа українців і поляків в с. Швейків, то бачимо дивне і незрозуміле явище. У М. Нєдзвєцкого, поляка, ледве чи була якась особлива любов чи симпатія до українців, а він подає, що 1896 року греко-католиків, тобто, українців у Швейкові було 1220 осіб, а римо-католиків, тобто, поляків — лише 400 осіб. Натомість Шематизм Станіславівської Єпархії за 1912 рік, тобто, 16 років пізніше, замість збільшення, подає зменшення українців на 32 особи, занотовуючи, що в 1912-му році їх стало 1188 осіб, а поляків — навпаки, збільшилось на 440 осіб, доводячи їх число в згаданому році до 840. Що ж сталося? Я вдоволений, що з браку інших охочих людей, я сам взявся до опису с. Швейків, хоч я є сином священика, який був парохом в с. Швейків 1912 року, і вже таки старий — мені вже 86 років. Та чи знав би хтось інший, особливо молодший, причину зменшення числа українців у Швейкові на 1912 рік?

Було дві причини на подане в Шематизмі зменшення числа греко-католиків. Перша — це пошесть приблизно в 1910 році в кількох, здається мені, повітах Східньої Галичини — між ними і в Підгаєччині й Тернопільщині. Народ називав ту пошесть "чумою". Багато людей повмирало тоді в Швейкові. Другою, важливішою причиною зменшення числа греко-католиків перед 1912 роком був перехід деяких багатших родин на римо-католицький обряд, особливо це часто траплялося в мішаних подружжях. Причиною такого переходу був страх перед примусовим податком на будову церкви, що залежав би від кількости поля. Та мій батько до такого примусу не допустив. Він вибудував гарну, мурована, церкву з добровільних пожертв, хоч будівництво церкви затяглося на два роки. Пізніше деякі родини повернулися знову до свого, греко-католицького обряду і ходили до нової церкви на Богослуження, стараючись своїми щедрішими датками до церковної скарбонки направити свій нерозумний

вчинок. Тим більше, що римо-католики довший час не мали в Швейкові костьола і мусіли ходити на Богослуження до Ковалівки, бо туди призначив їх польський львівський єпископ. Костьол, і то дуже малий, побудовано в Швейкові коло 1916 року, і досить довго туди приїздив священик із Ковалівки. Щойно коло 1922 року прибув до Швейкова польський священик і замешкав у якогось господаря-поляка, недалеко костьола. Отже, тільки цими двома поданими мною причинами, а саме — пошестю і тимчасовим переходом на латинський обряд деяких багатіших українських родин, а не з вини українського пароха — можна вияснити зменшення числа греко-католиків, подане у відписі з Шематизму Станиславівської Єпархії за 1912 рік.

Відпис з Шематизму за 1938-ий рік є далеко кращий щодо числа греко-католиків у Швейкові, бо подає їх число — 1886 осіб, себто — на 698 осіб більше, ніж було їх в 1912-му році. Коли ж взяти під увагу, що це приріст за 26 років, то виходить, що він не такий вже й великий. Але не можна забувати, що 1914 року вибухнула Перша світова війна, і що Австрія забрала з Східньої Галичини майже всіх молодих людей на війну. Ця війна проходила і в Східній Галичині, і начальство мадярського війська перевело арешти багатьох українців, яких вислано до Талєргофу, і що багато наших людей померло від тифу і в Талєргофі і у власній країні, — то приріст за тих 26 років таки не такий вже й поганий. Все культурно-освітнє життя оберталось навколо церкви, церковних організацій і читальні "Просвіти", яку було засновано в Швейкові 1910 року. Провідними діячами села в той час були Теодор Качан та Володимир Джиджора. Одначе найбільший тягар просвітянської праці лежав на священикові та його родині. Батько, коли лише мав час, ішов на збори до людей, які хотіли довідатись дещо з історії України, а головно про Козаччину, про Хмельницького або Мазепу, про Січ, чи княжу добу. Часом він читав селянам щось цікаве з української газети.

У міжвоєнних роках 1920 - 1939 у Швейкові, побіч читальні "Просвіти", жваво діяли інші культурні установи як: кружок "Рідної Школи", "Сільського Господаря", аматорський гурток, самоосвітний гурток, дитячий садок. Відбувалися різні курси, у яких брала участь молодь, а то старші й тим підносилася національна свідомість мешканців Швейкова нарівні з іншими громадами повіту.

**
*

Василь Наум

ШКІНДЕРІВКА

Шкіндерівка, колись подільські хутори, а тепер село, положена 9 км. на північний схід від Новосілки. Назва її походить від "шкіра", тобто від позашкірної води, що була загально вживана в Шкіндерівці.

Шкіндерівка має свій початок у 1880-их роках. Вона дуже швидко розбудовувалася тому, що там урожайна земля. Багато там було овочевих та інших дерев. На весні Шкіндерівка наче потопала в молоці, серед вишневого цвіту. Це було дуже добре місце для пасічництва. Були місцеві пасічники, а також привозили свої пасіки люди з-над Золотої Липи.

В Шкіндерівці було декілька багатих господарств; в загальному були там середньозаможні та кілька малоземельних.

Замітне було суперництво двох таборів родин. У 1899 року поселився в Шкіндерівці Василь Кульчицький, нащадок роду Вачинич. Його сини, Петро, Михайло та Павло, намагалися впливати на всю громаду та її суспільне життя. Це викликало спротив у автохтонів, багатих родів Мандзинів і Чорніїв. Це суперництво ніколи не виходило на шкоду, а навпаки, бо коли один рід охопив громадське життя ,другий намагався працею довести свою більшевартість.

В Шкіндерівці було чотири хрести-памятники: в пам'ять знесення панщини, у 950-ліття Хрещення України, а два були на приватних господарствах.

За переписом населення 1935 року, в Шкіндерівці було 81 господарств і 270 мешканців. В тому 75% українців, а 25% поляків враховуючи присілок Кадуби, де жили поголовно поляки.

У 1935 році Шкіндерівка стала окремою громадою, входила в склад волости Новосілка. Першим її солтисом був поляк Михайло Монастирський. Коротко був українець Михайло Кульчицький, а згодом, аж до 1939 року був Ясько Енгель — поляк. В січні 1940 року Шкіндерівку було приділено до району Золотники і тоді головою сільради був Петро Кульчицький. Від 1941 року Шкіндерівка належала до волости в Новосілці й тоді війтом був Михайло Пилявський.

В часі будови української держави 1918 року до Української Галицької Армії зголосилося добровольцями: Микола Мандзин, Петро Кульчицький, Микита Дідух, Петро Пилявський та ще декількох. В боях з поляками над Золотою Липою згинули: Іван Дрепко та Яків Пилявський.

Читальню "Просвіти" засновано 1927 року. Вона приміщувалася в домі її першого голови Миколи Мандзина. В наступних роках її переносили до хат інших господарів. При читальні діяли інколи дуже успішно самоосвітний і драматичний гуртки. Особливо драматичний гурток втішався доброю славою в околиці. Ставив п'єси не лише в Шкіндерівці, але також у сусідніх селах, в Новосілці, Соснові та в інших.

Подібно як у багатьох селах у Підгаєччині, пацифікація 1930 року знищила увесь культурно-господарський дорібок Шкіндерівки. Знищено споживчу кооперативу, а крамарку — Синдуньку Кульчицьку побито. Здемольовано також домівку читальні "Просвіти", що в той час приміщувалася в Теодора Чорнія. Зовсім знищено доволі велику бібліотеку.

По пацифікації національна свідомість села зростала ще швидше. Учитель приватної школи Дмитро Кулинич разом із Василем Наумом зорганізували кружок "Рідної Школи". В її працю включилися активні члени: Михайло Сулятицький, Михайло Пилявський, Теодор Чорній, Михайло і Петро Кульчицькі, Дмитро Роздобутько, Микита Дідух та інші.

Наполеглива праця Дмитра Кулинича та Осипа Лапчака з Вербова також учителя приватної школи, дала почин до того, що кілька учнів закінчили середню школу, як: Михайло Хиль, Марійка Чорній, Анна Кульчицька та Маруся Чорній.

До 1936 року в Шкіндерівці була українська приватна школа. Тоді засновано державну школу з польською мовою навчання. Таку школу накинено Шкіндерівці різними махінаціями польської адміністрації, прилучивши до території села польські колонії, звідки діти ходили до школи в поблизьких Маловодах, а тоді так званим плебісцитом засновано польську школу. Державну школу примістили в домі Кирила Наума і наставлено учительку Ніну Зеглінську. Вона разом із своєю сестрою зорганізували в прилученому присілку Кадуби "стржельцуф", які параліжували український рух. Ці акції польської адміністрації викликали живе обурення серед українського населення та привели до протиакції.

Ніччю восени 1935 року, з доручення ОУН, зі школи викинено польський державний герб (білий орел на червоному тлі) та понищено портрети державних достойників Пілсудського та Мосціцкого. Під замітом того вчинку арештовано три особи: Дмитра Роздобутька, Михайла Сулятицького та Василя Наума. Після другого переслухання Наума звільнено, Сулятицького і Роздобудька 11-го березня 1936 року окружний суд в Бережанах засудив на 5 років в'язниці.

У школі, в якій навчалося в чотирьох клясах 52-63 учнів, була надальше викладова мова польська.

Помимо того, що польська поліція та "стржельци" мали Шкіндерівку "на оці", суспільно-громадське життя буйно розвивалося. У двотижневому курсі провідників самоосвітних гуртків в Підгайцях 1936 року взяв участь Василь Наум. Курс відбувався в залях "Дяківки" в Підгайцях, а прелеґентами були: тодішній посол д-р Олекса Яворський, проф. Іван Миськів, д-р Григорій Явний та інші. Завданням курсантів було організування самоосвітних гуртків у довколишніх селах свого замешкання.

У сільсько-господарських курсах в Підгайцях 1939 року взяли участь Настя Мандзин і Василь Наум. Згодом курсанти виправдали себе в культурно-освітній праці як у Шкіндерівці так само у сусідніх селах. В Окружних змаганнях самоосвітних гуртків в Золотниках Шкіндерівка зайняла перше місце.

З упадком Польщі, а приходом Червоної армії на наші землі, суспільно-громадська праця припинилася. Діяла, а то й добре розвивалася ОУН.

Шкіндерівку прилучено до сільради в Маловодах. Недостачу товарів широкого вжитку большевики використовували на ширення ворожнечі між населенням. Вели підшепти серед багатших, що кооператива (Василь Наум — крамар) продає лише бідним, а серед бідних ширилося, що продає лише багатшим. Були й інші спроби ворожнечі, щоб дістатися до добре законспірованих провідних осіб села. Завдяки розумній тактиці тодішнього голови сільради Петра Кульчицького, крамаря Василя Наума та місцевого учителя Василя Папіжа, в Шкіндерівці в роках 1939 - 1941 не було арештувань! Вони тримали провід села, недопускаючи малосвідомого елементу до контактів з совєтською адміністрацією.

На початку липня 1941 року, з приходом німецької армії блиснули надії на краще життя. У проголошенні відновлення Української Держави в Підгайцях 12-го липня, бере участь велика частина мешканців Шкіндерівки. Зродився ентузіязм. Почалася організація, властиво відновлення діяльности, культурно-освітніх установ. Такий стан тривав зовсім коротко, бо німці дуже швидко виявили свої "симпатії" до українського народу. Почалася доба контиґентів, вивозу молоді на працю до Німеччини, арештування, а то й публичні розстріли (Підгайці 3-го листопада 1943).

Тоді місце культурно-освітніх установ зайняла ОУН, організуючи свою мережу, якої завданням було організувати постачання для Української Повстанської Армії. В останніх роках Другої світової війни Шкіндерівка була перехідним, радше зв'язковим пунктом між районами ОУН над Стрипою, а Золотою Липою. У вишкільних курсах взяли участь активні члени станиці Шкіндерівка.

В половині березня 1944 року Червона армія черговий раз зайняла Шкіндерівку. Три тижні нового визволення остануться в пам'я-

ті до смерти. В день Благовіщення (7-го квітня 1944 року) повернулися німці.

Фронт устабілізувався на Стрипі. Німці сильно розбудовували фронтові укріплення. Дня 21-го квітня 1944 року виевакувано села прифронтової полоси в тому й Шкіндерівку. На протязі трьох годин сформовано валку з около 150 осіб й вивезено через Підгайці до Західньої Німеччини на працю.

В часі німецької окупації зі Шкіндерівки вивезено до Німеччини на працю кільканадцять молодих хлопців і дівчат. З того лише 5 повернулося. Кількох згинуло, а інші поселилися в різних країнах вільного світу.

Пам'ятного 20-го липня 1944 року німці опустили фронт на Стрипі. Як серед війська так само серед населення настала паніка. Все втікало на захід. Лив зливний дощ. Розмоклі дороги утруднювали всяку подорож. До того вони були переповнені відступаючим військом. Багато виїхало з рідних хат, але не багатьом пощастило вирватися з большевицького кільця, яким швидко обняли наші околиці. Вони остались на непевне завтра. Декілька, яким пощастило видістатися на захід, відтак згинули в часі воєнних дій в Німеччині, ті, що остались масово гинули в Червоній армії, здобуваючи західню Европу, а інші в жорстоких акціях НКВД проти ОУН-УПА в 1945-47 роках.

Тепер Шкіндерівка відома як бригада "Сонячне", заснованого 1950 року колгоспу, до якого прикріплені села: Поплави та Ригайлиха.

**
*

Володимир Данилюк

ШУМЛЯНИ

Село Шумляни належить до найстарших поселень Підгаєччини. Існування села засвідчене в документах з 1467 року, одначе можна припускати, що жили там люди ще з дохристиянських часів, поскільки в Шумлянах знайдено було бронзовий меч з дев'ятого сторіччя.

Щодо розміру, Шумляни вважалися досить великим селом повіту. 1785 року село нараховувало 115 хат. За два роки (1787 р.) Шумляни збільшились заледве на три доми. Упорядковані життєві умови в 19-му ст. спричинилися до загального розвитку села. За переписом з 1910 року Шумляни мали вже 1990 мешканців, а 21 рік пізніше, в 381 хаті села жило 2257 осіб.

В Шумлянах є дубова церква, збудована 1700 року. Її правдоподібно збудували Шумлянські, які належали до давньої української аристократії, що видала ряд визначних світських діячів та церковних достойників. Серед них особливо виділяється львівський єпископ Йосиф Шумлянський, що користувався довір'ям польського короля Яна III і брав з ним участь у походах. Шумлянський також був учасником в протитурецькому поході Яна Собеського під Відень. Шумляни залишались в посіданні родини Шумлянських до 1848 року, коли Онуфрій Шумлянський продав родинну посілість Бернстайнові Горовітцові.

Мешканці села втішалися середнім життєвим рівнем. Земля була різна, в більшості середньої урожайности. Селяни провадили сільське господарство традиційним способом.

Важливою інституцією Шумлян була одноклясна школа, яка ще в 1870-х роках мала пересічно 100 дітей. Після Першої світової війни школу перетворено на двомовну з пляном навчання на сім кляс. В школі було щороку приблизно 320 дітей тому, що старші учні приходили також з Славятина й Бокова.

Як і по інших селах, культурно-освітнє життя пробуджується в Шумлянах щойно на початку двадцятого сторіччя. 1906 року в селі засновано товариство "Сокіл", яке розвинуло діяльність головно серед молоді. Одним з визначних провідників цієї організації був Корнило Букавин. Ще важливішою організацією в житті та розвиткові громади стає читальня "Просвіти". В 1934 році громада збудувала окремий будинок для читальні, що значно допомогло в діяльності товариства. При читальні був створений аматорський гурток, дитячий садок, куховарські та трикотарські курси. Крім того, зорганізовано товариство "Рідна Школа", під проводом культурно-освітнього референта Івана Калинія. Працею товариства керували дівчата з Підгаєць — Стефа Кучма і Люнка Головінська.

Треба згадати, що в Шумлянах були також кооператива та каса Райфайзена. Ці інституції несли селянам велику допомогу з економічного погляду.

В 1930-х роках Шумляни виступають вже як національно свідома одиниця. Тут ОУН знайшла багато відданих бойовиків, які під час Другої світової війни увійшли в ряди УПА, щоб воювати за свою державу. Саме в Шумлянах восени 1943 року відділи УПА відготовлялись до відходу в Карпати. У нерівній боротьбі з російськими та німецькими загарбниками, селяни Шумлян принесли велику жертву, заступаючись за національні права свого народу.

**
*

І. К.

ЮСТИНІВКА

Серед плоских височин в нешироκій долині, 11 км. на північ від міста Підгайці розположена Юстинівка. Її оснувала наприκінці 18-го сторіччя графиня Юстина Рогалінська і від неї село прийняло назву. Спершу там були поселені німці. Через брак води (ріки), лісів та битих шляхів в поблизу Юстинівки, вони воліли поселитися в Бекерсдорфі. На їх місце поселено українські родини, між ними декілька родин польських.

Село розвивалося поволі. У 1832 році там жило заледви 285 осіб. Через 30 років населення зросло до 379. За австрійським переписом з 1910 року в Юстинівці жило 467 мешканців. 1931 року в селі було 128 хат, в яких жило 666 осіб. Населення Юстинівки в переважаючій більшості — українці. Належать вони до парафії в Новосілці-Ленчівці. Богослуження в місцевій церкві св. Михаїла відправлялося кожної третьої неділі. Поляки ходили до костела в Бекерсдорфі.

Віддаль від битих шляхів пощастила Юстинівці спокійно перетривати Першу світову війну. Туди майже не заходили ніякі війська й тим село не було знищене.

В міжвоєнних роках почало жвавіше розвиватися суспільно-громадське життя. Основано читальню "Просвіти", споживчу кооперативу, кружок "Рідної Школи" та сметанкову станицю "Маслосоюзу", яка належала до Районової Молочарні в Новосілці. В роках перед Другою світовою війною там вже діяли звена ОУН.

Суспільно-громадський розвиток Юстинівки в міжвоєнних роках слід завдячувати у більшій мірі управителеві місцевої школи Михайлові Бабієві. Завдяки його наполегливій праці Юстинівка намагалася дорівнювати свій культурно-освітний рівень до інших сіл повіту.

***

Євген Лапчак

ЯБЛОНІВКА

Серед мальовничої природи підгаєцького Опілля, 8 км. на південний захід від Підгаєць, при битому шляху, що веде через Завалів до Галича, положене село Яблонівка. Своєю територією та кількістю населення вона належить до менших сіл повіту. Поверхня Яблонівки виносить 5.44 км.^{2}, з того управних піль 4.27 км.^{2}, тобто 945 австрійських моргів. Було також 168 моргів лісу.

Яблонівка належить до пізніших поселень повіту. Її заснували в половині 18 ст. Яблоновські, до яких у тому часі належали посілості в Завалові. В 1785 році в Яблонівці було лише 30 хат з населенням приблизно 140 осіб. У 19 ст. село значно розрослося. 1861 року в Яблонівці жило 418 осіб. За даними з 1921 року, в Яблонівці було 131 господарств, в яких жили 663 мешканці, а вже через десять років, тобто 1931 року, там було 162 господарства з 704 мешканцями. У 1943 жило в Яблонівці 566 українців, 109 поляків.

Терен Яблонівки гористий, на захід від села простягаються ліси. Гори хоч невисокі, деякі з них стрімкі. Їх назви цікаві, а саме: між Вербовом, Угриновом, а Яблонівкою — Чугаївка, а так до села належать: Китрисова, Жидівська, Заваниця, Горбок, Мушинського, Мазурова, Качурова і Рохманова. Земля сірої краски доволі урожайна. Крім збіжжя і яринних рослин управляли також тютюн, який доставляли до тютюнової фабрики в Монастириськах. Побіч тютюну, що був добрим джерелом селянського доходу, місцеві люди працювали в поблизьких лісах і тим збільшували свої прибутки, бо село назагал не належало до заможних. Були також копалини, в яких видобували камінь на будову домів і доріг, опоку, з якої випалювали вапно та високоякісну глину, з якої виробляли цеглу.

Яблонівка, як згадано, за національним складом була українським селом. Серед місцевого населення переважали роди Гайдукевичів, Банахів, Маличів, Барбаричів, Побурків. Були й інші меншчисельні роди. До польських родів належали Кигриси, Мушинські, Куси, Сосєвичі й інші. В пізніших роках вони багато заважували на українсько-польських відносинах.

Невеликий фільварок, який останньо належав до дідича Ф. Бохенського розпарцельовано між місцеве населення 1922 р. В 1928 році розпарцельовано також двірський ліс, який закупили місцеві люди, а також інші, навіть із східніх сіл повіту.

Яблонівка, як мала місцевість, не мала своєї школи. На початку 20 ст. дітей навчали приватно по хатах. Першим приватним учителем був Віцко Бадран. Пізніше, хоч власного шкільного будинку не було, австрійські власті призначили учителя Равла Гайдукевича. Він закінчив учительський семінар у Львові й учителював в різних селах повіту (Середнім, Мужилові). Перед Першою світовою війною Равло Гайдукевич був не лише зразковим учителем, але провідником суспільно-громадського життя, яке почало в той час розвиватися. При читальні "Просвіти" існував хор, якого диригентом був Равло Гайдукевич. Він також провадив місцеву "Січ" та взагалі був рушієм суспільного життя Яблонівки.

Покликаний до австрійської армії на початку Першої світової війни Равло Гайдукевич в ранзі сотника Української Галицької Армії брав участь у Визвольних Змаганнях. Опісля жив у Празі, де учителював у середній школі. В 1932 році відвідав рідну Яблонівку, де його сердечно вітали як пробудителя національної свідомости місцевого населення.

В Першій світовій війні, коли фронт стояв над Золотою Липою, в селі стояли частини російської армії. В селі й довкруги нього було багато могил, в яких були поховані російські вояки. До Українських Січових Стрільців зголосилися Дмитро Малич і Дмитро Банах. Перший з них згинув, а Д. Банах, повернувши з війни живим, став провідним суспільно-громадським діячем. Був при тому жертвенним на народні цілі. Між іншим подарував площу під Народний Дім. Його збудовано працею місцевих людей та за фінансовою допомогою т-ва "Золота Липа", яке існувало в Америці від 1931 року. Народний Дім закінчено 1933 року. В ньому, побіч просторої театральної залі приміщувалися: споживча кооператива "Згода", читальня "Просвіти", кружки "Рідної Школи" і "Сільського Господаря". При згаданих організаціях були створені різні гуртки як: Самоосвітний, рідношкільний доріст, Хліборобський Вишкіл Молоді, драматичні гуртки, хори. Відбувалися різні вишкільні курси. Все суспільно-громадське життя зосереджувалося в тому домі. На стіні висіла світлина т-ва "Золота Липа", якого фінансовій допомозі багато завдячувалося. Побіч тої світлини на стіні висіла "Пропам'ятна Таблиця", на якій вписано імена тих мешканців Яблонівки, що брали участь у Визвольних Змаганнях. А було їх повна сотня, на чолі з Дмитром Маличем. Дмитро Банах помер по Другій світовій війні. Його одинокого сина Ярослава большевики взяли в полон з частиною УПА. Повернувши до рідного села із заслання, знесилений помер 1972 року.

Культурно-освітний розвиток Яблонівки слід завдячувати таким просвітянським діячам, як: Іван Даньків, повітовий організатор "Просвіти", д-р Григорій Стецюк, довголітній голова філії "Про-

світи", д-р Олекса Яворський, посол, м-гр Іван Миськів, суспільно-політичний діяч, Олекса Голубяк, сільсько-господарський організатор. Вони не тільки підносили свідомість Яблонівки та й інших сіл повіту, але й підготовляли молодих працівників, з яких варто б згадати Володимира Дідурика, Михайла Гайдукевича, Романа Шкіру.

Доріст при чит. т-ва "Просвіта" в Яблонівці 1934 року.

Володимир Дідурик, студент, диригент хору та провідний член майже всіх суспільно-громадських установ села. Михайло Гайдукевич здібний маляр-самоук. Розмальовував спершу плякати, пізніше сцени по багатьох народних домах у повіті, а то й церкви. При тому був незвичайно меткий танцюрист-хореограф. Завдяки йому українські народні танки швидко поширювалися в селах повіту. Був одночасно активним суспільно-політичним діячем. Арештований большевиками один з поміж перших у повіті, восени 1939 року. Досі на засланні. Романа Шкіру вбили частини Червоної армії як тільки вступили в Яблонівку в вересні 1939 року. Микола Рохман, свідомий громадянин, довголітній голова чит. "Просвіти", мав велику власну бібліотеку. Радо випозичав книжки для всіх, хто хотів читати. А читали в Яблонівці багато. До села приходили часописи: "Народня Справа", "Наш Прапор", "Новий Час", "Український Голос", "Наше Село" і інші. З релігійних "Місіонар", для молоді "Дзвіночок"'. Також "Комар". З політичних "Сурма" та "Розбудова Нації". Крім того до села приїздила мандрівна бібліотека філії т-ва "Просвіта".

Описуючи рідну Яблонівку, не можу поминути польсько-українських відносин. На протязі історії села вони були різні. До Першої світової війни за виїмком того, що поляки ходили до костела в Завалові, а українці до церкви, національної ворожнечі не було. Підчас конскрипції був навіть цікавий випадок, а саме: місцевий поляк Кус

заподав своє віровизнання римо-католицьке, а рідну мову — українську, в той час "руську".

Після програних Визвольних Змагань поляки вже від 1920 року різними "контрибуціями", пошукуванням за учасниками протипольської війни, безправним побором до війська, парцеляцією та різними шиканами породжували ворожнечу навіть між місцевими населенням майже в кожнім селі в Підгаєччині. У громадських виборах війтом або пізніше солтисом виходив в українських селах, тому також в Яблонівці — поляк. Школа, замість з українською мовою навчання, або принайменше утрактивістична була польська. В Яблонівці на декілька років перед Другою світовою війною був збудований польський народний дім, в якому приміщувалося "Кулко рольніче" (споживча кооператива) та польські установи — "стржельци" (напіввійськова організація молоді) та"Оброна Народова" (військова озброєна організація поляків) зорганізована політичною партією ОЗН (Обуз Зєдноченя Народового) полковника Коца. Важко збагнути діяльність тих організацій. Нам видавалося в той час, що ці організації замість підносити національну свідомість поляків, — плекали шовінізм та ширили ненависть до всього, що українське. Про це свідчило поступування місцевих поляків супроти своїх сусідів українців.

Побіч українських культурно-освітних установ в Яблонівці існував Пласт. Загально відомо, що Пласт був розв'язайни польською владою в часі горезвісної пацифікації 1930 року. Він існував в деяких селах Підгаєччини нелегально дещо довше. В Яблонівці гурток належав до 48 Т. К. ім. Дмитра Вітовського в Підгайцях. Його викрила поліція з Завалова і слідство доручила поліціянтові Жабському. Цей поліціянт заходив до хат і допитував пластунів про гурток, бив при тому по лиці. Дещо пізніше відбувався суд в Підгайцях. Привели цілий гурток. Оборонцем був д-р Олекса Яворський. Ніколи не забуду того, як автора цих рядків д-р Яворський підніс на руках перед суддю, запитуючи: "кого будете судити? дітей?" Засоромлений суддя звільнив з обвинувачення пластунів, але кожного з нас батько мусів заплатити кару за приналежність сина до "вивротової організації".

Загальна пацифікація, що відбувалася восени 1930 року по багатьох селах Підгаєччни, Яблонівку проминула. Говорили, що її запобіг своїми впливами серед польських урядових чинників Саверко Китрис. Це був багатий поляк, якого дідич Бохенський нагородив за якісь заслуги 50-ма моргами поля та лісу. Пацифікація відбувалася дещо пізніше та іншим способом, а саме: Увечорі польська поліція зганяла місцевих чоловіків-українців до громадської канцелярії. Там кожного зокрема випитували про суспільно-громадську роботу в селі. Після допитів випускали до темних сіней. Там напотемки якісь люди били буками випущеного з кімнати чоловіка. Деякі були важко побиті. В часі одної такої акції Михайло Фуч запалив сірник і до

його світла розпізнав місцевих поляків, що буками розправлялися з переслуханими. Акцію зараз перервано і ніколи вона більше не повторялася.

В попацифікаційних роках суспільно-громадське життя по всіх селах Підгаєччини, а також в Яблонівці, буйно розвивалося. Багато арештованих молодих людей з різних сіл повіту потребували помочі. В Яблонівці існував в той час таємний комітет допомоги українським політичним в'язням, мобілізуючи їм потрібну допомогу.

Як вияв протесту проти польської школи, одної ночі понищено в школі портрети польських достойників та державний герб. Винновників не викрито.

Позначалися дії ОУН. В річницю смерти Василя Біласа і Дмитра Данилишина в грудні 1933 року, в ночі, серед села вивішено український національний прапор з написом: "хай живе українська національна революція"! Вивішено також портрети Біласа, Данилишина, Березинського і Старика. Ранком поліція все забрала, а з тим також Романа Шкіру, який сидів за це 6 місяців у тюрмі.

В часі Другої світової війни суспільно-громадську працю замінила політично-революційна діяльність ОУН-УПА. Яблонівка нарівні з іншими селами повіту була включена в ці дії.

***

V.

ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА

Остап Сокольський
Іван Джиджора

ПІДГАЄЧАНИ В ДИВІЗІЇ "ГАЛИЧИНА"[1])

Навчені досвідом Першої світової війни, українці в Другій світовій світовій війні докладали всіх зусиль, щоб у слушний момент мати зброю у своїх руках і вишколені військові кадри.

Ще перед нападом Німеччини на Совєтський Союз Провід Українських Націоналістів (П.У.Н) вплинув на те, щоб був створений український легіон, т. зв. "ПОМІЧ ВЕРХОВИНЦЯМ" ("Бергербавергільфе"). Належали до нього головно колишні Українські Карпатські Січовики, а командиром цього легіону став колишній київський Січовий Стрілець, полковник Роман Сушко.

Навесні 1941 р. були створені два українські легіони: "Ролянд" і "Нахтігаль", а командиром цих легіонів остаточно став майор Євген Побігущий. Старшиною в одному з них був Роман Шухевич, пізніше славетний головнокомандуючий Української Повстанської Армії (У. П.А.) — ген. Тарас Чупринка. Були між ними й підгаєчани: чотовий Ковальський, ст. десятник Олександер Масляк, Когін[2]) і В. Кифор.

Оба легіони були зформовані після заходів Організації Українських Націоналістів (Бандери) і вони знані теж як Дружини Українських Націоналістів (Д.У.Н.).

З ціллю творення українських військових одиниць, до німецького головнокомандування зверталися оба відлами Організації Українських Націоналістів, проф. д-р Володимир Кубійович — голова Українського Центрального Комітету (УЦК), гетьман Павло Скоропадський; також листовно 29-го червня 1941 р. до Гітлєра звернулася Українська Генеральна Рада Комбатантів під головуванням генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка, якого заступником був генерал-хорунжий М. Копистянський. Йшлося по дозвіл створити Українську Національну Армію

Пропозицію на створення української Дивізії, під впливом численних меморіялів до німецького уряду та під намовою галицького німця, колишнього полковника Української Галицької Армії — Альфреда Бізанца, подав до німецького головнокомандування ще в 1942 р. гу-

---

[1]) Перша офіційна назва була "14 СС Фрайвіліге-Дівізіон "Галіцєн", а від 25-го квітня 1945 р. "Перша Українська Дивізія Української Національної Армії".

[2]) Пізніше Когін, як воїн УПА, загину у боях.

бернатор дистрикту Галичина, СС-бригаденфірер д-р Отто Вехтер.[3]) У висліді переговорів з д-ром В. Кобійовичем — головою Українського Центрального Комітету (УЦК),[4]) німецькі власті дали дозвіл на творення української Дивізії 12-го квітня 1943 р. Німці погодилися на вимоги українців, що Дивізія буде вжита лише на східньому фронті у боях проти большевиків, що буде мати релігійно-духовну опіку, що старшинський склад буде український[5]), та що будуть звільнені українські політичні в'язні, а особливо — заарештовані старшини розв'язаних легіонів "Ролянд" і "Нахтігаль".[6]) Німці не тільки відмовилися назвати новостворену Дивізію українською, але й навіть заборонили її так називати і тому її названо Дивізія "Галичина".

За створенням української військової одиниці стояв наш митрополит Андрей Шептицький, Український Центральний Комітет, Товариство Українських Комбатантів, Організація Українських Націоналістів (полк. А. Мельника),[7]) Фронт Національної Єдности (ФНЄ) в особах сотника Дмитра Паліїва, інж. Андрія Палія, інж. Юрія Крохмалюка і мгра М. Кушніра, Українське Національно-Демократичне Об'єднання — в особі д-ра Л. Макарушки, та уряд Української Народньої Республіки в екзилі.

Проти творення Дивізії була лише Організація Українських Націоналістів (С. Бандери), бо вже в той час на західно-українських землях йшла збройна боротьба та діяло українське підпілля. На Волині від 16-го лютого 1942 р. діяла українська підпільна армія, яка в 1943 р. перетворилася в Українську Повстанську Армію (УПА).

Формування Дивізії було офіційно проголошено 28-го квітня 1943 р., а набір розпочато 1-го травня 1943 р. Набором займалася Військова Управа, яка для допомоги мала в окружних містах-"крайсгавптманшафтах" — окружних уповноважених, а в містах де були повітові старости-"ляндкомісарі", діяли повітові уповноважені. Головою Військової Управи спершу був вибраний д-р В. Кубійович, але німці скоро після того назначили полк. Альфреда Бізанца, а його заступником і шефом канцелярії Військової Управи став підгаєчанин,

---

[3]) Він вдруге звернувся до Гіммлєра з пропозицією створення української дивізії 1-го березня 1943 р. — один місяць після того як піддалась совєтам шоста німецька армія фельдмаршала Ф. Павлюса, під Сталінградом.

[4]) Д-р В. Кубійович вдруге вніс прохання про дозвіл на створення української дивізії до генерального губернатора Ганса Франка 8-го березня 1943 р.

[5]) Старшинський склад у Дивізії був переважно німецький,а вищий старшинський — майже виключно німецький.

[6]) Звільнено тоді поверх 150 політичних в'язнів з тюрем в Галичині, як теж всіх старшин згаданих легіонів і між ними "адоптованого" вже після війни підгаєчанина, пор. Романа Бойцуна.

[7]) З рамені ОУН (М) виступали: сот. О. Навроцький, мґр. З. Зелений і д-р Іван Рудницький.

колишній сотник УГА, Осип ("Юно") Навроцький. Бережанським окружним уповноваженим став д-р Франц Баб'як і йому підлягали бережанські, рогатиські й підгаєцький районові уповноважені.

Вже в неділю 25-го квітня 1943 р. до Підгаєць прибув д-р Кость Паньківський, заступник голови УЦК і на публічному зібранні обрано тоді мґра Івана Михайлова підгаєцьким повітовим уповноваженим Військової Управи, та розпочато акцію набору до Дивізії. Добровольці мали зголошуватися у секретарів своїх сільських громад, а вони ці списки передавали до повітових військових уповноважених, які покликали добровольців до лікарських комісій у своїх повітових містах.

Від 28-го квітня 1943 року до 13-го травня 1943-го — отже всього за два тижні, в Галичині зголосилося до Дивізії 36,383 добровольців, а в Підгаєчині за той час зголосилося 1,093 особи.[8]) В Підгайцях це відбувалося в будинку Суспільної Обезпечальні під ч. 27 на Бережанській вулиці.

Перші покликання до Дивізії з Підгаєччини наспіли 24-го червня і чи не першим покликано Мирослава Пришляка, а за ним пішли інші.

Друга велика група підгаєцьких добровольців була покликана до війська 4-го листопада 1943 р. Прибуло тоді до Підгаєць у той зловіщий день біля 120 "рекрутів".[9]) З ними прибули їхні рідні, щоб попрощати тих, які йшли в бій "за свій рідний край, за стрілецький звичай". Та вже від самого початку творення Дивізії лукава доля показувала молодим мрійникам "лицарям абсурду" шлях окривавлений — шлях тернистий.

У той самий день, коли прибули до Підгаєць добровольці до Дивізії, німецька команда вивела в другій годині по полудні чотирьох підпільників на розстріл, між ними був один підгаєчанин. Побачивши смерть своїх братів із рук тих, яким вони йшли служити, 28 добровольців не були в силі стерпіти жорстокого насильства окупантів України над їхніми братами і вони розбіглися домів. Все ж таки 92-ох добровольців з болем у серці від'їхали того вечора до Дивізії, а між ними були Іван Джиджора — співавтор цієї статті, та Богдан Масляк — пізніше вславлений старшина УПА, який загинув геройською смертю в сутичці з большевиками в селі Лисій.

Дивізію вишколювали німці по різних військово-вишкільних пунктах. Головний рекрутський вишкіл переходили вояки спершу в Гайделягері біля Дембіци, а потім у Нойгаммері біля Бресляву.

---

[8]) Роман Крохмалюк, ЗАГРАВА НА СХОДІ. Накладом Братства кол. Воянів 1-ої Української Дивізії УНА, Торонто — Нью-Йорк, 1978. Тут подано, що до 2-го червня до Дивізії зголосилось 81,999 мужчин.

[9]) Відомі прізвища з них, а саме: Микола Комар і Гриць Коломиєць.

Підгаєчани в Дивізії творили головно стрілецький і підстаршинський склад і лише декількох з них стали старшинами: хорунжий Богдан Кальба — старшина артилерії, хорунжий Володимир Панашій — теж старшина артилерії,[10]) отець хор. О. Бабій — полковий духовний опікун, та "оберюнкри" — із закінченою старшинською школою, кандидати в старшини: Олександер Пришляк, Олександер Масляк і Ярослав Лотоцький.[11]) Колишній поручник армії УГА і УНР, бувший посол УНДО і адвокат, Олекса Яворський у ранзі "обершарффірера" завідував Суспільною Опікою Дивізії,[12] а Микола Шкіра був бунчужним.

Найбільше підгаєчан прибуло до Дивізії на весну 1944 р. коли німецько-совєтський східний фронт затримався над Стрипою. Тоді наша молодь йшла цілими селами до Дивізії, щоб цим способом втекти перед наступаючими большевицькими військами. Також виселенці вздовж фронтової полоси та переселенці в околиці Золотої Липи разом з місцевою молоддю старалися перед усім продістатися в підпілля, але близькість фронту, трудність переправи по зв'язку, переповнені підпільні пункти і нестабільність забезпечення харчами та амуніцією змушували цих молодих ідеалістів залишатися на німцями окупованих теренах.

Наглядність поновної окупації совєтськими військами цих теренів і страх молоді, щоб не бути змушеними йти до совєтського війська, залишали перед нею тільки дві можливости: податися на захід — до Німеччини, на роботи, або йти до Дивізії. Дуже часто теж місцеві німецькі військові команданти ("ортскоманданти") на основі наказу з лютого 1943 р. насилу забирали місцеву молодь віком 18-35 і відставляли до поборового пункту Військової Управи у Львові. Таким чином велике число підгаєцької молоді опинилися тоді в Дивізії, а багато юнаків (хлопців і дівчат віком 15-18 літ) були спрямовані до допоміжної протилетунської служби. Деякі з них були опісля перенесені до Дивізії, інші залишилися при летунстві до кінця війни.

Ново-набраних добровольців німці пересилали на вишкіл до 14-го Вишкільного і Запасного полку, який тоді стояв у Вандерн, Ґрос-Кіршбавм, біля Франкфурту над Одрою. Звідсіля в червні вилучено біля 700 вояків (в більшості підгаєчан) і прилучено до німецької панцирної СС дивізії "Вікінг", де після вишколу в Чехосло-

---

[10]) Володимир Панашій був засуджений німцями на сім літ "штрафкомпанії" за те, що зимою 1944 р. в Жіліні в старшинському насино, у запалі витягнув до старшого ранґою німця пістолю.

[11]) Було ще пару старшин з Підгаєччини, але з відомих причин їх прізвищ подати не можемо.

[12]) Суспільна Опіна Дивізії багато прислужилася українцям (родинам дивізійників і недивізійників) у ці тяжкі воєнні роки.

ваччині їх пересунено на східний фронт до Модліна коло Варшави. Духовним опікуном цих вояків був поручник о. Юліян Габрусевич і це завдяки його зусиллям[13]) українців з цієї дивізії було перенесено під кінець року назад до Дивізії "Галичина".

Другу велику групу дивізійників, станом біля 1000 вояків-кавалеристів було вислано з Вандерн на фронт під Будапешт і там вони після запеклих боїв, оборонячи Будапешт, були цілковито розторощені. Між ними були численні підгаєчани і до Дивізії вони вже, за вийнятком декількох вояків, не повернулися.

28-го червня 1944 р. Дивізію вислано на східний фронт. Перше призначення її було в терени Станиславівщини,[14]) але вже в дорозі наказ змінено і Дивізію вислано на фронт під Броди. Дивізійники раділи своїм побуванням на рідних землях та можливістю участи в боях проти большевиків.

Вже в перших днях побуту під Бродами, де Дивізія спершу стояла в другій лінії фронту, нав'язано близький контакт з громадськістю та з українським підпіллям. Відділи УПА "Дружинники" увійшли теж у тісний зв'язок з Дивізією, а дивізійники постачали їм зброю та муніцію.

Тоді був заключений договір між Дивізією та УПА, де від імені дивізійників виступав референт правного відділу Військової Управи Дивізії, д-р Іван Рудницький, а від УПА її головнокомандуючий ген. Тарас Чупринка. УПА зобов'язалась не вести дієвих операцій в районах діяльности Дивізії, а обидві договірні сторони домовились, що не перетягатимуть вояків від одної до другої формації.

В половині липня совєтське головнокомандування перевело велику офензиву в околиці Бродів і 20-го липня червоні окружили цілий німецький XIII армійський корпус, в склад якого входила Дивізія. Кільце окруження закрили большевики 20-21 липня 1944 р.[15]) Дивізія разом з німецькими частинами зразу розпочали прорив з окруження в південно-західньому напрямку, коло сіл Княже і Ясенівці.

Прорив, який тривав до 24-го липня. був успішним, але він коштував багато жертв нашій молоді. Багато впало у боях, багато попало в полон,[16]) а чимало пристало до УПА.[17]) Наші підгаєчани вела-

---

[13]) Заходи привернути їх до Дивізії робила теж Дивізійна Команда І Дивізійна Суспільна Опіна.

[14]) Тепер Івано-Франківське.

[15]) 20-го липня 1944 відбувся танож атентат на Гітлєра.

[16]) В більшості полонені дивізійники були засуджені на 10 літ, але часто большевики розстрілювали їх на місцях; Антона Гатлана з Шумлян привезено до рідного села і там його розстріляно. Деякі дивізійники ще й сьогодні перебувають на Сибірі.

[17]) Ніколи не дізнаємося про дійсний стан дивізійників-підгаєчан в рядах УПА, але немає сумніву, що їх було поверх 200.

вились у боях, впали жертвами боїв і попали до полону, та найбільше число їх перейшло до УПА. Були й такі, що повернулись домів. На фронт під Броди пішло біля 11,000 вояків, а повернулось до збірного пункту Дивізії лиш коло 3,000.

Вже 15-го вересня починається поновне формування Дивізії із поворотців з-під Бродів та з Запасного 14-го полку, який тоді начисляв коло 8,000 вояків, і який не був відправлений на фронт, а переходив рекрутський вишкіл в Нойгамері біля Бресляву. Тут вишколювалася новоприбула молодь з підфронтових полос — головно з Бучаччини і Підгаєччини. Цю наново зформовану Дивізію старші дивізійники насмішливо називали "бучацькою"[18]) і "кукурудзяною"[19]) або "Другою".[20]) Стан її скоро поповнився так, що в один час вона начисляла коло 40,000 вояків.

Після вишколу одну бойову групу Дивізії,[21] під командою майора Вільднера, відправлено 19 вересня 1944 р. в околицю Банська Бистриця на Словаччині для здушення большевиками інспірованого повстання. Тут завдяки успішній акції цієї бойової групи, врятовано поважне число українських втікачів, яких захопили словацькі комуністи та мали на меті розстріляти. Після цієї успішної акції на початку жовтня перенесено цілу Дивізію, включно з Запасним полком, на Словаччину для докінчення вишколу та для поборювання большевицьких партизанів.

На Словачині перебували дивізійники в дуже дружніх стосунках з цивільним населенням, у взаємній пошані аж до 21-го січня 1945 р., коли знову цілу Дивізію перекинуто у Стирію для поборювання тітовських партизанів. Маршувала Дивізія через Жіліну, Братиславу, Відень, на південь від Марбургу.

На початку 1945 р. німецьке командування почало формувати другу українську Дивізію під командою полк. Петра Дяченка. В лютому приєднано до дивізії т. зв. "Волинський Загін" зформований в 1943 р. на Волині Організацією Українських Націоналістів (М) і "Український Легіон Самооборони" на чолі якого стояв полковник Володимир Гарасименко.

Осінню 1944 р. ген. Андрей Власов почав організувати Комітет Народів Росії і для репрезентації в ньому українців призначив д-ра

---

[18]) "Бучацькою" звано її тому, що з Бучаччини до Дивізії прибуло дуже багато вояків. Вже після заняття Бучаччини большевиками навесні 1944, коло 400 хлопців перейшли фронт і зголосились до Дивізії.

[19]) "Кукурудзяниками" називали тих, які прийшли до Дивізії навесні чи літом 1944 р., виловлені з кукурудзи німцями.

[20]) "Друга" Дивізія у 1944 р. це наново зформована Дивізія після розбиття під Бродами. Не мішати з Другою Дивізією УНА.

[21]) Величиною одного куреня.

Федора Богатирчука. Проти такої репрезентації росіянами народів Росії запростестували азербайджанці, білоруси, вірмени, грузини, уральці, кримські татари, північні кавказці та українці. Представники цих народів поставили вимогу перед німецьким урядом, щоб він визнав їхні національні комітети та дав дозвіл на творення національних армій, на що німецький уряд погодився. Тоді на голову Українського Національного Комітету і на головнокомандуючого Українською Національною Армією (УНА) на пропозицію президента УНР Андрія Лівицького німецький уряд призначив ген. хорунжого Павла Шандрука (17-го березня 1945 р.).

Тоді переіменовано "14 Ваффен СС Ґренадір Дивізію "Галичина" на "Першу Українську Дивізію Української Національної Армії" (1 УД УНА). Другу Дивізію УНА зформовано, як ми вже згадували, під командою полк. Петра Дяченка в містечку Німек коло Берліна в більшості з колишніх українських воєннополонених совєтської армії.

23 - 24 березня 1945 р. несподівано для всіх німці роззброїли Дивізію[22]) і так само несподівано 28 березня віддали їй зброю і відправили на східний фронт, щоб закрити фронтовий прорив в околиці Ґляйхенберґ-Фельдбах біля Ґрацу. Тут звела Дивізія завзяті бої зі совєтською армією; большевики із пропаґандивних мотивів хотіли зломити Дивізію, як бойову одиницю.

У половині квітня 1945 р. Дивізія склала нову присягу, цим разом на вірність Україні, та вже 5-го травня завдяки добрій поставі ґубернатора Вехтера, відповідального за всі чужинецькі частини, зроблено заходи щоб передати Дивізію західним аліянтам. Сотник Л. Макарушка і д-р Ф. Арльт, який говорив по-англійськи, подались на захід, щоб нав'язати контакт з англійським військовим командуванням.

8-го травня Дивізія зійшла з фронту і форсовним маршем дійшла до Шпіталю де більшість здалася англійцям у полон, а 25 травня її перевезено до Беллярії, коло Ріміні, в Італії, до табору воєннополонених. По короткім часі її перевезено до табору на летовищі біля Ріміні, де перебула вона[23]) до березня 1947 року — під шатрами. Там розвинули дивізійники широку спортову та культурно-освітну діяльність. Всі ділянки шкільництва були заступлені, включно з народньо-університеськими викладами.

Коли дивізійники перебували в Італії, в полоні, совєтська влада робила всі заходи, щоб повернути їх домів. Це їй не вдалося не лише тому, що дивізійники не хотіли повертатися, але й завдяки наполегливим заходам опікуна дивізійників архиєпископа Української Като-

---

[22]) Розброєння викликало паніку і деякі дивізійники, між ними і денільна підгаєчан втекло в ліс, попали до тітовських партизан, там перебули до кінця війни і як "червоні партизани" повернулись після війни додому.

[23]) Стан полонених дивізійників перевищав 10,000 воянів.

лицької Церкви Івана Бучка. Його заходи у Святішого Отця папи Пія XII і його інтервенція в головнокомандуючого британськими військами, льорда Александра, це мабуть вирішило долю Дивізії. Позитивний вплив мало також те, що Дивізія складалася в основному з уроджених Галичини, які до вибуху Другої світової війни мали польське громадянство і тим, за англійською дифініцією, не були совєтськими громадянами, а тому, що воєнних злочинів проти Польщі не вчинили — вони теж не підлягали депортації до Польщі.

Британська комісія, якої предсідником був Д. Галдейн Портер, після переслухів дивізійників, ствердила 21 лютого 1947 року, що існували чотири причини чому українці добровільно голосились служити ворогам-німцям:

1) В надії здобути цим способом незалежність України,

2) Деякі з них не орієнтувались гаразд, що вони роблять і голосились до Дивізії тому, що їх приятелі туди пішли.

3) В існуючій ситуації, це був найкращий вибір, замість їхати на примусові роботи до Німеччини або залишатись під совєтами.

4) Врешті це дали їм нагоду відплатитись росіянам, що їх вони називали большевиками.

В заслугу Дивізії належить записати об'єктивно, що завдяки її існуванні врятувалася значна частина української молоді, в тому і молоді Підгаєччини, чи то перед насильним втягненням її до німецьких частин, чи перед депортацією до Німеччини, чи врешті перед масовим включенням її до Червоної армії, де без будь-якого вишколу гнали наших хлопців на фронт, часто на певну смерть.

Завдяки існуванні Дивізії таки звільнено значне число політичних в'язнів чи то на самому початку творення Дивізії чи під час творення Українського Національного Комітету та Української Національної Армії, що без найменшого сумніву таки врятувало неодному з них життя. Одним із врятованих підгаєчан був очікуючий смертного вироку в Люблинській тюрмі Володимир Масляк і лише через особисті і настирливі заходи його брата Олександра — дивізійника вдалося його врятувати.

Особисті заходи д-ра Олекси Яворського теж мали немалий вплив на звільнення з тюрми д-ра Володимира Горбового. Він теж, як член дивізійної Суспільної Опіки, допоміг неодній українській родині. Маючи змогу роз'їжджати по окупованих німцями теренах та в самій Німеччині, він провіряв зажалення наших людей на німецькі власті, допомагав їм видобутись з важких життєвих обставин у таборах праці. Так він допоміг колишній посолці, Мілені Рудницькій, деяким нашим підгаєчанам, як др-ві Осипові Утриско, судді Чикеті, Ґереті, директорові ПСК, мґ-ві Іванові Михайлову, і багатьом іншим, що перебували в сумнозвісному таборі в Штрасгофі. Часто, щоб рятувати своїх людей там, де не було іншої можливості порятунку, ви-

давав їм посвідки зголошення до Дивізії, що давало цим людям новий статус, а не примушувало йти до війська, бо д-р Горбовий, ризикуючи власною свободою або й життям, не передавав цих документів до контролі німцям. Так врятувалися й деякі підгаєчани, а між ними Яків Ґовда.

Завдяки існуванні Дивізії, німці трохи інакше трактували українців на німецьких теренах, а врешті це дало можливість багатьом родинам скористати з німецького транспорту під час втечі на Захід. Військова Управа забезпечувала такі родини не тільки транспортом, але й видавала втікачам особисті посвідки на виїзд, допомагала їм фінансово тощо. Це також мало вплив на рішення президента Словаччини, о. Тісо, дати дозвіл на постійне поселення в цій країні около 30,000 українців.[24])

Підгаєчани служили у всіх боєвих частинах Дивізії. Як військовики, поводили себе чесно і ніде не заплямили доброго імени свого народу, ба навіть принесли йому добру славу в країнах свого перебування. З надією на краще завтра вивчали вояцьке діло і вславились в боях під Бродами, на Словаччині, в Югославії та в Австрії. Там теж чимало наших братів поклали свої буйні голови. Могили підгаєчан знаходяться на землях України — у Тернопільщині[25]) і під Бродами,[26]) в концтаборах комуно-московської імперії, в Польщі,[27]) Німеччині, Мадярщині,[28]) Словаччині,[29]) в Австрії,[30]) Югославії[31]) та в Італії.[32])

---

[24]) "Заграва на Сході", Роман Крохмалюк. Накладом Братства кол. Воянів І-ої Української Дивізії УНА, Торонто — Нью Йорк 1928, ст. 116.

[25]) На рідних землях, в рядах УПА, впали численні дивізійники-підгаєчани, та найбільш вславлені між ними це Ярослав Стеткевич, Мирослав Пришляк і Богдан Маслян.

[26]) Точний стан тих, які впали під Бродами тяжко устійнити; знані жертви це: Канюґа Василь, Ґусак Евстахій, Баран Евген і Червінський Михайло.

[27]) У Польщі впали: Колодницький Дмитро, Бочан Ярослав, Романишин.

[28]) На Мадярщині впали: Зінь Петро, Монастирський Василь, Патра Михайло і Твердовський Орест. Гриць Максимишин розстріляний німцями як тікав до УПА.

[29]) На Словаччині: Василько Б., Відзівашин, Кріслатий Роман, Корончевський Володимир, Музика Микола і Джиджора Осип. На Словаччині розстріляла німецька військова жандармерія Орлова, якого зловила з радіо-надавчим апаратом, за шпигунство для совєтів Його, як старшину совєтської армії, роззброїли в 1941 р. два очайдушні молодці в Заставчу. Він співпрацював з нашим підпіллям, опісля пішов до Дивізії, був у "Вікінґу", а прибувши до Дивізії на Словаччину брав участь в розвідці, щоб викривати комуністичних партизан. Залишився на Словаччині після вишарму Дивізії.

[30]) В Австрії полягли: Балацький Михайло, Буковець Іван, Вітенко Евген, Вітенко Теофіль, Горішний Павло, Голояд Антін, Зазуляк Осип, Зазуля Петро, Заставецький Андрій, Квік Василь, Квік Іван, Кубай Михайло, Комарницький Володимир, Лучка Михайло, Милинян Володимир, Плескун Михайло, Порохенька Григорій, Парасюк Василь,

Добровольці-підгаєчани йшли до Дивізії з почуття національного обов'язку, так, як кожному диктувала його совість і свідомість. Вони служили в Дивізії самовіддано і з честю, та й тепер далі чесно служать рідній справі в передових лавах громадської активности у всіх українських осередках Вільного Світу.

Тронка Володимир, Товпаш Іван, Флесян Дмитро, Чубан Стефан, Чабаренко Володимир, Чубан Михайло, Щепанівський Оленса, Шабакевич Омелян, Янківський Іван, Горішний Іван, Сенів Степан, Кость Іван і Кубиш Михайло.

[31]) В Югославії впав: Вітер Іван.

[32]) В Італії Комаринського розірвала міна, яні він, як полонений, був призначений збирати.

Василь Папіж

КОМІТЕТ ДОПОМОГИ БУДОВИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО ДОМУ В ПІДГАЙЦЯХ

У висліді першої наради Ініціятивної Групи Комітету Підгаєчан у Дітройті, 2-го листопада 1969 року, появився у "Свободі" з 21-го листопада заклик до земляків творити місцеві комітети та включатися до їх праці.

Першим листом-відгуком на заклик був лист Семена Кучми з Клірвотер, Флорида, з датою 30-го листопада 1969. Він писав: "Від часів дії Комітету Допомоги Повітового Народного Дому в Підгайцях, я нічого не чув про організованих Підгаєчан. Як приємно було про це дізнатися. Вітаю і бажаю повного успіху у благородній праці.

Я народився 1881 року в Підгайцях. До Америки прибув у 1902 році. Вже нездужаю. По операції очей часто затрачую зір. Тому заледве чи зможу допомогти багато у вашій праці. Від ранніх 1920-тих років я був секретарем Комітету Підгаєчан у Ню Йорку. Посилаю Вам дві світлині. Одна управи відд. УНСоюзу "Запорожська Січ", що була у свій час комітетом Підгаєчан ,друга моя з молодших років. Іншою посилкою висилаю діловодство комітету, здебільша листи-заклики Філії "Просвіти" в Підгайцях, копії протоколів, вирізки з преси, тощо. Все це надсилала до нас канцелярія Філії "Просвіти" в Підгайцях у роках будови Повітового Народного Дому. Вони зберіглися в мене, і я щасливий, що можу їх передати для використання. Інформуйте мене про вашу працю".

В листі з січня 1970 року писав про свою недугу. На наші листи та інформаційні матеріяли не відповідав. Згодом надійшла сумна вістка, що світлої пам. Семен Кучма 21-го вересня 1971 року, в Ню Йорку, відійшов у вічність. Постать непересічної вартости, людина, що була душею Комітету Підгаєчан у Ню Йорку та її рушієм. Людина, що свою енергію та благородну працю вложила в національну святиню — Повітовий Народний Дім у Підгайцях, який почав сповнювати своє призначення у передвоєнних роках.

Лише завдяки збереженню архівної вартости документів, можемо коротко накреслити діяльність Комітету Допомоги Будови Повітового Народнього Дому в Підгайцях, що діяв у Ню Йорку в роках 1921 — 1932. Без допомоги цього Комітету заледви чи можна було б здвигнути таку будівлю, що нею пишалися Підгайці та повіт.

Управа т-ва "Запорожська Січ" — Комітет Підгаєчан у Ню Йорку 1924 року. У першому ряді третій зліва Симон Кучма — секретар і душа Комітету. У другому: перший зправа Микола Волчук — фінансовий референт к-ту.

"Перша поміч".

Наче відгомін гарматних пострілів доходили вістки до наших земляків за океаном про жахливі спустошення Підгаєцької землі воєнними діями Першої світової війни. Ще не затихли вибухи гранат, ще не відійшли вояки одного окупанта на зміну другому, коли наші брати в далекому Ню Йорку й інших містах ЗСА журилися про нужденні умови життя земляків у рідній Підгаєччині, не чекаючи аж на простягнену руку, вони створили Комітет, організували допомогу потребуючим. Ось на пожовклих листках "Свободи" з половини листопада 1920 року читаємо: (Задержуємо стиль і правопис).

"ПОКЛИК ДО РОДИМЦІВ МІСТА І ПОВІТА ПІДГАЙЦІ".

"Родимці! Товариство "Поміч в Чужині" рішило на своїм звичайнім мітінгу дня 6 падолиста 1920, дати поклик до Вас, Українців з Підгаєччини, проживаючих в Злучених Державах Америки, щоби дали поміч потерпівшим і терплячим еще; щоби дали поміч вдовам і сиротам по батьках, що полягли у страшній війні, а не мають жадного попертя нівідки. Ми звертаємось до Вас, живучих в Ню Йорку й околиці, без ріжниці пола і релігії, прийти на збори, котрі відбудуться в неділю, о год. 2.30 пополудні, для 21. падолиста с. р. в галі під. ч. 433 Іст 5-та улиця в Ню Йорку, на котрих буде обговорюватись, як маємо розпочати діло і вибрати комітет.

З огляду, що товариство "Поміч в Чужині", від. 215 У.Н.С., складається переважно з членів громади Підгайці, ми ще раз кличемо: Земляки з Підгаєччини, прийдіть на збори; кожний знає, що Ви ратуєте рідних своїх, так не забувайте і на тих, що не мають ратунку з нівідки! Громада по нитці, бідному сорочка. Дальший вислід діяльности будеться давати до відома в часописі "Свобода".

Із надто знищених вирізків "Свободи" не можна дізнатися точної суми, яку переслав обраний на тих зборах Комітет до Підгаєць. Переслана допомога була розподілена серед найбільш потребуючих родин. Вона розпливалася між населенням, не залишаючи помітного сліду.

Тодішній суспільно-громадський провід міста й повіту Підгаєць складався в переважаючій більшості з колишніх вояків українських армій та інтелігенції. Люди ці болюче відчули трагізм української нації — програну Визвольних Змагань. Вони бачили й розуміли, що однією з причин утрати нашої державности був брак національної свідомости та державницької зрілости мас. Національно-державницьку свідомість мас треба було підносити у швидкому темпі, бо невідомо, що могла принести недалека майбутність. На порозі здійснення цих ідей відчувався брак власного Повітового Народнього Дому, в якому централізувалася б культурна, а то й політична праця міста й повіту. Вирішено такий дім збудувати, а допомогу підгаєчан в Америці спрямувати на його будову.

В половині грудня 1921 року у "Свободі" появилася стаття:

"ЛИСТИ ЗІ СТАРОГО КРАЮ".

"Наша редакція одержала отсе письмо:

Хвальна Редакція:

Ми, прибиті нуждою та горем, братя Вашої старої Батьківщини, просимо Вас, зробіть нам малу прислугу та помістіть ту коротку відозву у Вашому славному часописі. Віримо, що просьбу нашу сповните і згори Вам за се від нас щира, українська дяка.

ДО ВСІХ УКРАЇНЦІВ ПІДГАЄЦЬКОГО ПОВІТУ

Українці Підгаєччини!

Ваші братя в старім краю постановили здвигнути в повітовому місті Підгайцях свою власну хату "Народний Дім". Нема нам де подітися; наші культурно-освітні і економічні установи не мають свого пристановища. Площу маємо. Знаєте самі, що Ваша стара Батьківщина, Галичина, а особливо наш повіт, зрівнана майже разом з землею. Ніхто нас не потішить, ніхто нам не поможе.

До Вас Братя, простягаємо наші збідовані руки і кличемо: Поможіть нам! Ми знищені, ми зруйновані всесвітною війною! Скиньтеся по кілька долярів і пришліть нам на будову нашого Народного Дому в Підгайцях. А імена Ваші зачислимо до перших жертводавців,

випишемо їх золотими буквами і умістимо на мармуровій таблиці в здвигненій нами спільно новій будівлі на память грядучим поколінням підгаєцького повіту! "Громада по нитці, а бідному сорочка". Поможіть нам! Бо, "в своїй хаті, своя правда і сила і воля". Зібрані жертви просимо слати на руки уряду парохіяльного в Підгайцях з зазначенем на — будову Народного Дому".

Листопад, 1921 р.

ВИДІЛ ФІЛІЇ Т-ВА "ПРОСВІТИ" В ПІДГАЙЦЯХ:

о. Петро Наболотний, голова Василь Головінський, секретар

Заклик мав позитивні наслідки, про що читаємо у "Свободі" з 1-го червня 1922 року:

"ВІДОЗВА"

до всіх Українців, походячих з підгаєцького повіту.

Браття і сестри! В старім краю подали до нашої часописи "Свободи" ч. 91 с. р. свою відозву до нас в Америці о поміч на будову Народного Дому в Підгайцях. В тій ціли відбулися збори дня 6. мая 1922 під ч. 433 Ist 5-та ул. в Ню Йорку. Збори отворив П. Титла. На зборах приступлено до ширших обрад над тою справою. Присутні на тих зборах ухвалили вибрати комітет, котрий має занятися збіркою гроший на цю ціль. До комітету зістали вибрані слідуючі члени: Петро Титла, предс., Стефан Ґерета, заст. предс., Семен Кучма, секретар, Онуфр. Кучма, заст. секр., Іван Кучма, кас., Володимир Кучма, заст. касієра.

По виборах приступлено до дальших обрад. Ухвалено, щоби порозумітися з комітетом міста Підгаєць і зажадати від них ширших інформацій. Заразом постановлено, щоби щиро взятися до того діла і зібрати як найбільше гроша на ту ціль. Отже кличемо до всіх Підгаєчан в Америці, щоби не відмовили цій просьбі і старалися помочи нашим браттям і сестрам вибудувати свою власну хату, бо "в своїй хаті своя правда і сила і воля"!

Єслиби хто хотів прислати на цю ціль які гроші, то прошу виписувати чеки (моні ордери) на імя Івана Кучми, а засилати на руки С. Кучми, 182 Avenue B, New York. До тепер зложили датки: Іван Кучма, Стефан Ґерета, Григорій Кучма, Володимир Кучма і Олена Товпаш по 10 дол.; Семен Кучма, Онуфрій Кучма, Онуфрей Товпаш, Лука Залипка і Петро Титла по 5 дол.; Фелікс Мачуґа і Іван Козачик по 3 дол.; Михаїл Козачик і Іван Палінський по 2 дол.: Разом 85 дол.

Дальші жертви, які будуть зібрані, оголосимо пізнійше.

Семен Кучма, секр."

Читаючи ці рядки мимоволі насувається на думку: яка щира любов зберігалася в серцях тих земляків та сильне патріотичне почуття обов'язку допомогти рідному краєві. В тих часах некваліфікований

робітник заробляв 1 дол. денно. При тому, не маючи постійної праці, не міг розраховувати на постійний заробіток.

Допомогова акція Тимчасового Комітету

Вибраний на зборах 6-го травня 1922 року Комітет був тимчасовим. Скупі інформації Філії т-ва "Просвіти" в Підгайцях та брак конкретних планів будови Народнього Дому утруднювали вироблення плану діяльности і збіркової акції Комітету. Все ж Комітет зумів організувати збірку грошей в Ню Йорку та інших містах ЗСА.

З довгих списків жертводавців, поміщених в "Свободі", вичитуємо: "На листу ч. 10 зібрав М. Вельгер 9.75 дол.; С. Малярський на листу ч. 12 — 53 дол., на ч. 13 зібрано 60 дол., на 14 — 30 дол., на 15 — 32.25 дол., на ч. 16 зібрав М. Василишин 23 дол., на листу ч. 18 зложили по 25 дол.: С. Кучма і Вол. Кучма; по 10 дол.: Ю. Чіп, Й. Лянгер; по 5 дол.: М. Тисаровський і Ам. Титла. Решта дрібні, разом на цю листу зібрав С. Кучма 90 дол. Іван Луцищин зібрав у Дітройт, Міш. 22 дол".

Активність Комітету залежала від різних обставин, які то посилювали активність, то знов з якихось причин її зменшували. Так діяв цей Комітет до 1927 року.

Реорганізація комітету, посилення збіркових акцій.

В лютому місяці 1927 року Філія т-ва "Просвіти" надсилає до Комітету таке звернення:

ГРОМАДЯНЕ
ПІДГАЄЦЬКОГО ПОВІТА!

Збірними жертвами всіх громадян нашого повіта
має збудуватись в Підгайцях
ПОВІТОВИЙ НАРОДНИЙ ДІМ,
який по всі часи буде доказом свідомости громадян Підгаєччини.

В марті с. р. переведемо загальну збірку, тому не повинен найтись ані оден громадянин, якийби не зложив гідної жертви на Народний Дім в Підгайцях.

ПАМЯТАЙТЕ НА СЛОВА НАШОГО ВЕЛИКОГО ПРОРОКА, ЩО ТІЛЬКИ **В СВОЇЙ ХАТІ СВОЯ ПРАВДА І СИЛА І ВОЛЯ!**

ЗА ФІЛІЮ "ПРОСВІТИ" і КОМІТЕТ БУДОВИ НАРОДНОГО ДОМУ В ПІДГАЙЦЯХ:

о. Іван Токар	Іван Яримович	Йосиф Титла
Др. Гр. Стецюк	Олекса Яворський	Ілько Головінський
Др. Богдан Білинкевич	о. Михайло Блозовський	Дмитро Овсянецький

У слід за зверненням Філія т-ва "Просвіти" висилає з датою 4-го квітня 1927 року листа до С. Кучми: (цитуємо без змін)

Підгайці, дня 4/4 1927.

Дорогий Земляче!

Перед місяцем писали ми до Вас листа з просьбою, щоби Ви там в Америці занялися збіркою на будову "Народного Дому" в Підгайцях. Ми тут зважуємось на тяжке і велике діло. Маючи всего около 1500 долярів приступаємо до будови дому, викінчення якого буде коштувати значно понад 10,000 долярів.

Та будову ту мимо усіх труднощів і противеньств ми мусимо розпочати раз тому, що вона для нас **необхідна і конечна,** а по друге тому, що колиб ми єї тепер не розпочали, миб єї на довший час погребли бо люди зовсім знеохотилибся до неї і втратилиб віру в свої сили.

А до того ми не можемо допустити. Бо ворог лиш чигає на се, щоб вбити в нас віру, щоб вирвати в нас надію на красшу будучність. Він знає, що скоро нарід втратить віру у свої сили і попаде в апатію та зневіру, — то він не в силі буде ставити єму опір і скорше чи пізнійше улячи мусить.

Народний Дім в Підгайцях має бути нашою твердинею, котра має ширити світло освіти і свідомість між українське населення цілого підгаєцького повіта та зєднати його до праці для свого народу і до оборони перед винародовленням.

Тому до будови тої твердині прилучитися мусить цілий Нарід, а в першу чергу усі уродженці підгаєцького повіта. Для того звертаємось до Вас як до своїх братів щоб Ви в той тяжкий для нас час прийшли нам з допомогою.

Ви не терпите там тих знущань і того гнету та тої моральної і материяльної нужди, на які ми ту на рідній нашій землі наражені. Тому бодай грошевими жертвами допоможіть нам!!

Заложіть сейчас в своїй місцевости Комітет, котрий поклавби собі за ціль зібрати як найбільше жертв на будову "Народного Дому" в Підгайцях.

Зробіть се як найскорше памятаючи, що два рази дає той, хто скоро дає, а зібрані гроші пришліть нам негайно на адресу: Повітовий Союз Кооператив в Підгайцях.

Ми віримо, що в Вас не згасла любов до своєї Рідної Землі і до своїх рідних земляків, — котрі тепер в великій потребі звертаються до Вас за помочію!!

Можливо, що лист цей дійде до Ваших рук в самі свята Воскресення Христового, коли в крузі своїх родин і добрих другів будете ділитися свяченим яйцем і складати собі желання красшої долі і будучности. Тож в тій святочній хвилі не забувайте і про своїх рідних бра-

тів в ріднім краю і про їх потреби та зложіть жертву на "писанку" для "Народного Дому" в Підгайцях.

З нагоди надходячих свят складаємо Вам найсердечніші желання як найкращого поводження, щастя і здоровля та просимо нам відписати щоб ми могли заздалегідь знати, на яку поміч з Вашої сторони числити можемо. Листи і відповіди слати просимо на адресу секретаря Комітету п. Олекси Яворського.

За Філію "Просвіти" і Комітет будови "Народного Дому" в Підгайцях:

Др. Гр. Стецюк в.р., о. Іван Токар в.р., Іван Яримович в.р.,
О. Яворський в.р., Головінський в.р., Овсянецький в.р."

(печатка) Комітет будови Народнього Дому в Підгайцях
при Підгаєцькій Філії Тов. Просвіта

На тодішню швидкість пошти лист дійшов, як можна догадатися, на початку травня. Про його наслідки промовляють заходи Тимчасового Комітету. У "Свободі" появилося таке оголошення:

Отсим повідомляється імігрантів повіту Підгайці,
що перебувають тепер в Ню Йорку і околиці, що
в неділю, дня 5-го червня (JUNE) 1927
відбудуться повітові
З Б О Р И
о год. 2-гій по полудні
в Українськім Робітничім Домі
15 East 3rd Street, New York, N.Y.

Всіх просить до участи. Тимчасовий Комітет.

По відбутих зборах Комітет вислав до Філії "Просвіти" в Підгайцях протокол, що його в оригіналі долучуємо.

П Р О Т О К О Л
зі зборів виходців повіту Підгаєцького, в справі Українського Народного Дому в Підгайцях, котрі відбулися дня 5. червня, 1927 р., в Ню Йорку, Н. Й.

Порядок Зборів:

1) Отворення зборів.
2) Читання протоколу з попередних зборів.
3) Намічення дальшої праці і вибір сталого комітету.

Збори отворив голова тимчасового комітету гром. І. Боднарчук.

Секретар, гром. М. Волчук відчитав протокол з попередних зборів, який зістав одноголосно принятий.

Намічення дальшої праці:

До слова запрошено гром. С. Кучму, котрий був в комітеті збірки на цю саму ціль в 1923 році. Гром. С. Кучма дає короткий звіт з діяльности комітету в 1923 р. Звіт принято.

По приняттю звіту бере слово гром. І. Левицький, котрий в своїй мові торкається старокраєвих справ, а рівнож, яке повинно бути наше відношення до старого краю. Він висказується за тим, щоби дати фінансову поміч Виділови філії Просвіти в Підгайцях у веденню освітно-організаційної праці у повіті ,а тимсамим і поміч в будові повітового дому. Дальше в своїй мові підчеркує, що нам треба тут вибрати сталий повітовий комітет для плянової роботи в справі фінансової помочі краєви і для деяких місцевих справ.

В дискусії бере слово гром. А. Сабатюк та ставить внесення, щоби вибрати сталий повітовий комітет з пятьох осіб. Внесок принято одноголосно і приступлено сейчас до вибору такого комітету. До комітету вибрано слідуючих: С. Кучма, А. Плескун, І. Левицький, М. Волчук, Й. Пенкальський.

Гром. С. Кучма ставить домагання, щоби вибраний комітет ужив всяких способів в тутешній українській пресі та заінтересував справою будови Українського Народного Дому в Підгайцях всіх виходців Підгаєччини в Злучених Державах.

Гром. І. Левицький, опираючися на веденій дискусії, предкладає зборам начерк резолюції, яка має бути вислана до філії Просвіти в Підгайцях, яко домагання від виходців Підгаєччини в Злучених Державах Америки. Зміст резолюції слідуючий:

Ми виходці повіту підгаєцького і міста Підгаєць, а рівнож і представники тутешних комітетів допомоги сільським читальням Просвіти згаданого повіту зібрані на зборах дня 5-го червня, 1927 року в Ню Йорку, Н. Й., по перечитанню присланої нам відозви і листів філією Просвіти і Комітетом будови Українського Народного Дому в Підгайцях, по ширшім обговоренню цеї справи одноголосно постановляємо:

1) Доложимо всіх старань, щоби прийти з фінансовою допомогою в будові Українського Народного Дому в Підгайцях та поведемо ширшу агітацію за збіркою між виходцями повіту підгаєцького, бо потреба У. Н. Дому в Підгайцях являється конечною в теперішню пору, як центральна інституція в освітно-культурній та визвольній праці для українського населення цього повіту.

2) Ми зібрані на зборах ставимо домагання до Виділу філії Просвіти в Підгайцях, щоби Виділ філії скликав зїзд представників сельських читалень Просвіти, і чит. Просвіти міста, і щоби учасники такого зїзду вибрали зпоміж себе новий Виділ філії Просвіти і Комітет будови Українського Народного Дому.

Резолюцію одноголосно принято з домаганням, щоби копії цеї резолюції були вислані до сільських читалень Просвіти в Підгаєччині.

На ці короткі наші уваги для Виділу філії Просвіти і Комітету будови Повітового Українського Народного Дому бажаємо відповіди.

ЗА КОМІТЕТ:

С. Кучма, М. І. Волчук, І. Левицький

Ардеса Комітету:

S. Kuczma,
278 Avenue B,
New York, N. Y., U.S.A.

Про діяльність вибраного на зборах Комітету вказують дописи у "Свободі" та кореспонденція з Комітетом будови Народнього Дому.

В другій половині січня 1929 року Комітет одержав наступну відозву.

Ком. Будови "Народного Дому" в Підгайцях.

До

УКР. ТОВАРИСТВ І ГРОМАДЯН!

Уповаючи на запевнення української Громади підгаєцького повіту, що з хвилею розпочаття будови "Народного Дому" в Підгайцях, громадянство повіту не буде жалувати жертв на його укінчення, Комітет будови розпочав будову. Майже половину будови, незвичайно солідної і імпозантної, викінчено до осени сего року коштом 46.257.49 зол. Треба еще стільки, щоби на весні "Народний Дім" докінчити. Тимчасом фонди вичерпалися, Комітет будови затягнув навіть довги, а Українська Громада, на жаль, свого зобовязання не виконала. Нові фонди не впливають, збірки заводять і грозить небезпека, що виведені мури готові остати на довгі роки наглядним памятником браку нашої національної амбіції. Голі і непокриті мури будуть кричати перед чужими і нами, що вони рукотворений памятник нікого незобовязуючої балакучости.

Комітет будови звертається отсим до тих Українських Товариств і Громадян, котрі розуміють, що кожний національний набуток здобувається жертвою ,а не балаканням та що на численних зборах складані заяви пожертв є пунктом чести громадян — з зазивом уділення пожички "Народному Домові". Пожички будуть заінтабульовані на "Народнім Домі", на жадання з процентом, а зворот їх наступить 1933 р., бо до того часу по обличенню Комітету будови доходи з "Народного Дому" покриють усі видатки на него; для омінення надмірної маніпуляції Комітет просить о уділення пожичок по 100 або по 50 дол. Як що одна особа не всилі такої пожички уділити, можуть на суму 100 чи 50 дол. зложитися більше осіб по 10 і по 5

дол. В тій ціли належить підписати залучну "заяву" і відворотно відослати на адресу філії "Просвіти" в Підгайцях. При тім подається до відома, що датки на будову "Народного Дому" приймається не лише в готівці ,але і в векслях платних за три місяці. Місто Підгайці підписало таких векслів на кілька тисяч і ними заплачено довг за цеглу і желізо.

В переконанню, що наша Громада зрозуміє, що нація істнує єдино жертвою крови в часі війни, а жертвою майна в мирний час, Комітет шле отсю відозву з надією, що "Народний Дім" в Підгайцях повстане.

Підгайці, дня 24 грудня 1928 р.

Комітет Будови "Народного Дому" в Підгайцях:

Др. Григорій Стецюк, Др. Евген Ловицький, о. Михайло Блозовський, Антін Ласовський, дир. Іван Бакалець, інж. Михайло Вільчинський, інж. Станислав Корчинський, Іван Дубас, Спірідон Тихий, Іван Головінський (суд), Іван Мушкевич, Іван Овсянецький, Ілько Головінський, Павло Садовський, Андрій Боднар і Олекса Яворський вр.

Відповідь Відділу Філії "Просвіти" в Підгайцях комітетові в Ню Йорку була вдоволяючою, бо Комітет інтенсивно проводив збірки та пересилав їх до Підгаєць. У "Свободі" з грудня 1929 року згадано про збірку 150 дол. на ціль "Народного Дому".

"Свобода" з 3-го березня 1930 року помістила допис під заг. "Як ми помагаємо Старому Краєви". Ню Йорк, Н. Й. Збірка на будову Повітового Народного Дому в Підгайцях.

На будову Повітового Народного Дому в Підгайцях зложили: (слідує довгий список жертводавців, що свої датки зложили на 20 лист). І далі: "Всі датки, котрі були зложені на зборах, вписані на листи; на листи зібрано разом 365.25 дол. За оголошення зборів і за галю на збори заплачено разом 31.46 дол. Для висилки остало 333.79

Дохід з балю 2 лютого ц. р. 271.56

Разом готівка 605.35

Розхід: Вислано до Філії тов. Просвіта в Підгайцях на будову Повітового Народного Дому 600 дол. Кошти пересилки і кореспонденція 5.35 дол.".

Філія "Просвіти" швидко повідомила про одержання тої суми своїм листом з 22-го березня 1930 року. В ньому читаємо:

"До Хвального Нюйорського Комітету Допомоги Будови повітового "Народного Дому" в Підгайцях, на руки Високоповажаного Пана Семена Кучми в 278 Аве. Б. Н. Й.

"Виділ Філії "Просвіти" в Підгайцях чується до милого обов'язку, зложити Хвальному Комітетові за їх труди, а жертводавцям за їх жертвенність, щиру подяку, за одержання нами від Вас суми **600**

(**шістьсот** дол. ам.). Суму цю зужиє Виділ **виключно** на будову повіт. Нар. Дому в Підгайцях.

Виділ Філії "Просвіти" просить Хвальний Комітет зволить доложити всіх старань в переведенню дальших збірок, а в міру впливів просимо готівку нам присилати.

В побажанню Вам дальших сил — для нашої спільної праці остаємо з просвітянським поздоровленням

За Виділ:

Д-р Григорій Стецюк, голова о. Михайло Блозовський, секрет.

Мр Олекса Яворський, скарбник.

(печатка Філії Т-ва "Просвіта" в Підгайцях)

Фінансові труднощі Філії т-ва "Просвіта" у зв'язку з будовою Народного Дому з'ясовує касир м-гр Олекса Яворський у листі до комітету в Ню-Йорку. Наводимо в цілості:

"Підгайці, дня 25. березня 1930 року.

До

Високоповажаних Панів Семена Кучми, Івана Левицького і Антона Міґоцького (на руки І-го) в 278 Аве. Б. Н. Й.

Як касієр Філії "Просвіти" в Підгайцях почуваюсь до милого обовязку сповістити Вас, Впов. Панове, що вислані Вами на мої руки для Філії 600 дол. ам. я отримав.

З тої квоти зужив я 100 дол. ам. на старі довги, а решту зложив на книжку — на дальшу будову.

Бо старі довги сплачуємо помалу, а що з весною будемо будову дальше продовжувати, тому мусимо мати в запасі тих 500 долярів, щоби було платити чим робітників.

Матеріяли дістанемо на кредит.

Дня 15. березня с. р. були довжні еще за будову 10,257.56 золотих, а на покриття того довгу мали ми готівкою в касі 304.20 зол., в векслях (жертводавців) 3,064.42 зол. і в признаних субвенціях 580 зол.

До того прибули прислані 600 дол. висланих Вами і 2 дол. висланих п. Моравським з Ню Йорку.

Намічена нами будова на 1930 рік після зробленого кошторису (котрого відпис залучую) має коштувати 20,620.00 зол.

Сцени в тому році не будемо будувати, бо як зі стану нашої каси бачите, що не далиб ми ради.

В нашій дальшій праці числимо тепер майже на Вашу і Братів еміґрантів з Підгаєччини допомогу, а самі будемо старатися стягнути з повіта готівку на заплачення довжної еще з 1929 р. квоти 10,257.56. зол.

Наші довги з 8/12 1929 р. виносили 13,843.55 зол. (а тепер 10,257.56) супроти того сплатили ми вже по день 15/3 1930. р. 3,585.99 зол.

Фонди на будову пов. "Народного Дому" стягаємо в той спосіб, що на всі збори читалень на селах висилаємо делєгатів, там представляємо значіння повіт. "Народного Дому" в Підгайцях та оплаканий стан нашої каси, а тоді заявляємо присутних до складання жертв, котрі беремо переважно в векслях, які жертводавці по кількох місяцях у нас викуплюють.

За час від 8/12 1929 до 15/3 1930. р. зложило громадянство Підгаєччини на будову повіт. "Нар. Дому" в готівці квоту 5,296.29. зол., а в невикуплених єще векслях 3,064.42 зол., що робить разом 8,360.91 зол. (то є близько 1,000.00 долярів). Розуміється, що кромі того збираємо жертви на інші краєві цілі.

На жертвенність нашого села не можемо нарікати, противно мусимо з гордістю його піднести, а тим більше, що господарські відносини в Польщі тепер такі, що наше селянство стоїть над берегом пропасти.

Для кращої орієнтації пересилаємо Вам в залученню листа якого недавно я помістив в наших часописах. Тому то пишу я, що приступаючи до дальшої будови числимо виключно на Вашу допомогу.

Бо якщо вдасться нам тут стягнути якісь жертви, то мусимо зужити їх на заплачення старих довгів.

До того "Владза" до тепер не дала нам дозволу на стягання жертв, тому то неможливо переводити публичних збірок.

Я Вп. Панове, дякуючи на разі від себе за Вашу допомогу нам (бо Виділ Філії висилає осібне письмо) прошу Вас, напружте всі Ваші сили в дальшій Вашій допомоговій акції, та всяку готівку пересилайте нам. Будьте певні, що буде она ужита виключно на будову дому.

Ми вислали до Америки і Канади около 65 листів на адреси ріжних громадян з нашого повіта і думаємо, що то зробить справу будови "Народнього Дому" більше популярною, а Вам улекшить збирання фондів.

На днях дістав я листа від п. Семеґена з Детройт-Мішіген, в якому обіцяє прислати нам з кінцем марта певну жертву на будову.

Пересилаючи Вам єще раз свою щиру подяку за Вашу працю, шлю заразом побажання много сил до дальшої праці, а тому, що мій лист завитає до Вас якраз перед Вокресенням — шлю Вам і Вашим Рідним побажання "Веселих Свят".

ХРИСТОС ВОСКРЕС!

Мр Олекса Яворський (підпис)

З'ясування листами та закликами важкого становища Філії т-ва "Просвіти" в Підгайцях — у зв'язку з будовою Народнього Дому, знайшло повне зрозуміння важливости справи та допомогу з боку підгаєчан у ЗСА. У збережених вирізках з "Свободи" та посвідках вплат, бачимо дальші збірки та їх пересилання до Підгаєць у роках 1930 і 1931. Це вже були роки так званої — американської "депресії", коли наші земляки в більшості не працювали.

Д-р Олекса Яворський робить припущення, що переслані пожертви сягали однієї тисячі долярів. З матеріялів, які використовую для написання цієї статті, сума переходить далеко поза тисячу долярів. Згідно з кошторисом, Комітет Допомоги Будови Повітового Народнього Дому в Підгайцях, що діяв у Ню-Йорку в роках 1922-32, заплатив близько четверитини коштів будови — коли виходити з розрахунку, що кошти будови становили 46,257.00 злотих, а допомога Комітету складалась з понад тисячі долярів, тобто, яких 10,000.00 злотих.

Хай оці рядки будуть признанням та подякою усім жертводавцям, бо своїми пожертвами-датками вони виявили гарячу любов до рідної землі та почуття обов'язку допомогти їй.

(Редакція задержує мову оригіналу.)

***

Василь Папіж

ГОЛОВНИЙ КОМІТЕТ ПІДГАЄЧАН

Ініціятивний Комітет

Регіональний рух, що почався на терені ЗСА і Канади в першій половині 1950-их років, охопив земляків майже з 30-ти повітів Галичини. Вони творили комітети, редколегії, видавничі комісії, організували земляцькі зустрічі, з'їзди, збирали матеріяли та фінансові засоби, щоб видавати регіональні збірники своїх повітів. У нашій дійсности, коли маємо дуже обмежені можливості та дороги до джерельних матеріялів, кожний збірник — це сума великих зусиль ентузіястів благородного діла, це цінний здобуток тих земляків, що спричинилися до його видання своїм знанням, працею та грішми. В майбутньому він матиме особливу вартість для історика, соціолога чи іншого наукового працівника.

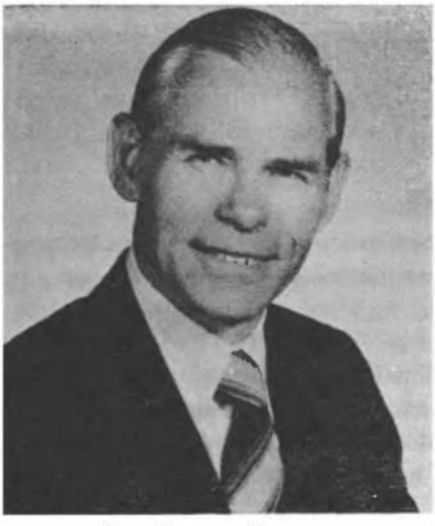

Інж. Василь Колодчин.

Василь Папіж.

Багато підгаєчан при різних нагодах висували потребу організації земляків та видання збірника. Під кінець 1950-х і на початку 60-х років були спроби організування комітетів (в Чікаго, Ню-Йорку, в Ґлен-Спей), та за кожним разом не щастило. Врешті, дня 2-го листопада 1969 року, в Дітройті, ЗСА, відбулися сходини дев'ятичленної Ініціятивної Групи. Вибрано Ініціятивний Комітет, у склад якого увійшли: інж. Василь Колодчин — голова, Василь Папіж — заступник голови і організаційний референт, д-р Зеновій Стельмах — секретар, Мирон Воронович — фінансовий референт, Григорій Королишин — господарський референт, Ярослав Сена й Дмитро Сулима — зв'язкові на ЗСА, Олекса Тяжкий і Володимир Літинський — зв'язкові на Канаду.

Завдання Ініціятивного Комітету було: а) організувати в місцевостях ЗСА і Канади осередки підгаєчан; б) скликати представників осередків на Конференцію підгаєчан, з метою розглянути потребу та можливості організації Головного Комітету Підгаєчан.

Перша Конференція Підгаєчан

На заклик Ініціятивної Групи, виданий 17-го листопада 1969 року, підгаєчани в різних місцевостях ЗСА і Канади нашвидко творили осередки. Цей факт наглядно вказував, що назрів час організування Комітету.

У Першій Конференції Підгаєчан, 21-го лютого 1970 року в Клівленді, ЗСА, взяло участь біля 50 представників зорганізованих підгаєчан у Міннеаполісі, Чікаго, Клівленді, Пітсбурґу, Ню-Йорку

(ЗСА). Також були представники з Торонта й Емерстбургу (Канада). Учасники репрезентували 35 місцевостей повіту.

Почин Ініціятивного Комітету учасники І-ої Конференції прийняли з ентузіязмом, вирішили покликати до життя та дії Головний Підготовчий Комітет З'їзду Підгаєчан. До його складу увійшли: інж. Василь Колодчин — голова, д-р Осип Бойко — заступник голови, д-р Зеновій Стельмах — секретар, Василь Папіж — організаційний референт, Дмитро Сулима — фінансовий референт, Омелян Макогін — референт інформації й преси, Юліян Іваськевич, м-гр Василь Ліщинецький, д-р Ярослав Кальба, Ярослав Сена, Григорій Головка і Володимир Кудла — члени. Редакторові Іванові Дурбакові доручили виготовити плян праці редакційної колегії збірника. Осідком Комітету призначено Дітройт.

У прийнятих резолюціях вирішено, що Загальний З'їзд має відбутися 16-17 серпня 1970 року в Торонто (Канада). У зв'язку з тим, Підготовчому Комітетові надано широкі повноваження, а також важкі обов'язки, а саме: продовжувати, аж до завершення, організування осередків підгаєчан; почати збирання матеріялів до збірника; збірку фінансів на його видання; видавати бюлетень; зорганізувати Загальний З'їзд; виготовити проєкт статуту для Головного Комітету і намітити плятформу його діяльности. Встановлено висоту членської вкладки — 10 дол. річно від родини.

Головний Підготовчий Комітет З'їзду Підгаєчан

Члени Головного Комітету в Дітройті були свідомі того, який важкий обов'язок прийняли. Щоб його виконати, треба було працювати наполегливо та послідовно. Ведення головної канцелярії доручили В. Папіжеві. На прохання багатьох земляків з різних осередків, дату Загального З'їзду перенесено на 29-30 травня 1971 року.

Підготова з'їзду вимагала жвавих дій у всіх ділянках. Треба було розподілити завдання між окремі комісії. З цією метою, 22-го серпня 1970 року, в Торонто, відбулася Друга Конференція, на якій створено було ряд комісій для виконання окремих деталів з'їзду.

В часі між Першою Конференцією і Загальним З'їздом, осередки в різних місцевостях організували зустрічі підгаєчан. Однією з найбільших зустрічей — був З'їзд Підгаєчан Східніх Стейтів ЗСА, що відбувся на Оселі Українського Робітничого Союзу "Верховина" в Ґлен Спей, Н. Й., З'їзд був наскрізь добре підготований. В ньому взяло участь біля 200 земляків з різних міст ЗСА і Канади, в тому числі — сім членів Головного Комітету з Дітройту й Клівленду. На окремій нараді в рамках з'їзду, присвяченій виключно справам збірника, намічено склад тимчасової редколегії (до рішення Загального З'їзду), яку очолив д-р Петро Гой та Мирослав Кучма — секретар.

Зустріч на "Верховині" була наче пробою Загального З'їзду, що мав відбуватися в Торонто. Перебіг зустрічі та вислід вказував, що з'їзд слід дбайливо підготовити, до найдрібніших деталів, бо від того великою мірою залежатиме дальша праця Комітету, що його мав вибрати З'їзд.

Перш за все — широко розгорнено інформаційну роботу. Бюлетень, обіжні листи, телефонічні розмови, особисті контакти — все це позитивно впливало і вело до завершення організаційної роботи, а при тому ясно вказувало землякам на наші завдання та цілі. Часті засідання в Дітройті, а також декілька засідань в Торонто, позитивно діяли на хід підготови. Поруч з організаційною підготовою З'їзду, Підготовчий Комітет не занедбував збірки фінансів на Видавничий Фонд та адміністрацію, щоб новий Комітет вивінувати відповідними фінансовими засобами. Так і сталося — придбано було 5,014.25 дол. Увесь тягар технічної підготови передано Окружному Комітетові Підгаєчан в Торонто, який з того важкого завдання вив'язався добре.

Загальний З'їзд Підгаєчан

Довгоочікуваний земляками Загальний З'їзд відбувся в днях 29-30-го травня 1971 року, в приміщенні української католицької парафії св. Петра й Павла в передмісті Торонто — Скарборо, де парохом був о. Роман Набережний.

На З'їзд зголосилося 17 осередків підгаєчан, тобто, 11 місцевих Комітетів і 6 Представництв, які в той час об'єднували, приблизно, 800 родин підгаєчан. Усіх учасників З'їзду було зареєстровано 628 осіб. Це був один з найбільших регіональних з'їздів, які до того часу відбувалися. З'їзд складався із двох частин: ділових нарад і бенкету з вокальною програмою.

У частині ділових нарад З'їзд висловив признання Підготовчому Комітетові за його діяльність. Схвалив статут для Головного і Правильник для Місцевих Комітетів. Прийняв в основі напрямні майбутньої діяльности Комітету. Вибрав Головний Комітет Підгаєчан.

Вибір членів Головного Комітету попередило запрошення присутнього на З'їзді Владики Ізидора, Єпископа Торонта, прийняти патронат, що Владика радо зробив.

Згодом затверджено було Почесний Комітет: о. радн. Василь Головінський, о. Мирон Головінський, о. дек. Василь Яремак, д-р Олекса Яворський, д-р Григорій Стецюк, сотн. Осип Навроцький, Семен Кучма, Іван Кардаш і Володимир Стеткевич.

Головний Комітет вибрано в такому складі: інж. Василь Колодчин — голова, Ярослав Пастушенко, Микола Бартків, д-р Осип Бойко та інж. Григорій Комаринський — заступники голови (згодом на заступника голови запрошено також Д. М. Гайву з Англії), д-р Зеновій Стельмах — секретар, Василь Папіж — екзекутивний директор,

м-гр Василь Ліцинецький — організаційний референт, Дмитро Сулима — фінансовий референт, інж. Петро Саляк — заступник фінансового референта, Омелян Макогін — референт інформації й преси, Володимир Кудла, Ярослав Сена, Юліян Іваськевич, Григорій Головка, Наталія Клецор, Василь Сікора та інж. Олександер Пришляк — члени. Голів Місцевих Комітетів і Представництв визнано титулярними заступниками голови. Контрольна Комісія: д-р Максим Задойний — голова, Филимон Колодчин — заступник, Анна Бойцун — секретар, Михайло Іваськевич і Стефан Микитин — члени.

Мировий Суд: архітект Аполінарій Осадца — голова, о. Ярослав Левицький, д-р Ярослав Кальба, Микола Годжак і Григорій Кучма — члени. Осідком Головного Комітету залишено Дітройт.

Головний Комітет Підгаєчан (неповний склад). Перший ряд від ліва: Ярослав Сена, д-р Максим Задойний — голова Конт. Комісії, проф. д-р Тарас Гунчак — головний редактор збірника, інж. Василь Колодчин — голова, Василь Папіж — екз. директор. Стоять: Омелян Макогін — реф. інф. і преси, Дмитро Сулима — фін. реф., Володимир Кудла — госп. реф., д-р Зеновій Стельмах — секретар, м-ґр Василь Ліщинецький — організ. реф.

Редакційна Колегія

Під час оформлювання Редакційної Колегії збірника, д-р Петро Ґой відмовився від праці. Ця щілина в редколегії була першою проблемою нововибраного Головного Комітету.

На засіданні редколегії в Ню Йорку, 5-го лютого 1972 року, д-р Петро Ґой повернувся до активної праці в редколегії. Згодом спільно з секретарем Мирославом Кучмою опрацювали детальний плян збірника та продовжували збірку матеріялів для нього. На чер-

говому засіданні в Ню Йорку, 31-го березня 1973 року, д-р Петро Ґой і Мирослав Кучма зрезиґнували із своїх постів. Справи редколегії перейняли інж. Василь Колодчин і д-р Зеновій Стельмах.

В жовтні 1973 року Головний Комітет запросив проф. д-ра Тараса Ґунчака на головного редактора збірника. На пленарному засіданні в Торонті, Канада, 27-го квітня 1974 року однодушно схвалено заходи Президії і д-ра Т. Ґунчака затверджено головним редактором збірника.

З того часу редколегія почала інтенсивно працювати над матеріялами. Замовлено джерельні матеріяли та документи в архівах в Польщі, Австрії та Франції. Нав'язано прямий контакт з авторами описів сіл та співробітниками редколегії. До співпраці запрошено на технічного редактора Івана Керницького. Деякі матеріяли, зокрема описи сіл треба було узгіднювати з авторами. Це діялося за посередництвом Головного Комітету в Дітройті.

"Слово Підгаєчан"

"Слово Підгаєчан", періодин, що його видавав Головний Комітет Підгаєчан в рр. 1970 — 1980.

Згідно з дорученням Підготовчому Комітетові на Першій Конференції видавати інформаційний бюлетень, з датою 26-го квітня 1970 року появилося перше його число, під назвою "Слово Підгаєчан". Це — 16-сторінкове видання у формі журналика видано накладом 1000 примірників. З того часу воно появляється періодично — два рази на рік — у червні і в грудні. Його розмір коливається між 16-32-ма сторінками. Редагує колегія. За редакцію відповідає Василь Папіж. Тираж журналу збільшено до 1,100 примірників. Його висилає Комітет до кожної родини підгаєчан.

"Слово" інформує загал наших земляків про працю Головного Комітету, Редколегії, осередків. Воно приносить вістки з життя організованих підгаєчан у різних країнах поселення, розповідає про співпрацю та жертвенність. "Слово" є наче дзеркалом нашої діяльности. Доволі високі кошти його видання вповні виправдують виконувану ним роботу. Що коштує — це папір, друк і пошта. Редакційну і технічну роботу виконується безплатно.

На світлині — обкладинка, з зображенням Успенської Церкви та Повітового Народнього Дому в Підгайцях. Обкладинка роботи мистця-маляра Яреми Козака.

Емблема підгаєчан

Кожний учасник Загального З'їзду в Торонто, при реєстрації, одержував невеличку візитівку з його іменем та прізвищем, і місцем походження, яку прикріплював на одяг. Це дуже допомогло землякам розпізнаватися, що багато років не зустрічалися.

Крім того, кожний одержував металеву емблему (два інчі в промірі). На жовтому тлі зображений помаранчового кольору сніп пшениці, що хилиться до сходячого сонця, на зустріч сходячому сонцю. Сніп заквітчаний гілкою червоної калини. Навколо напис: "З'їзд Підгаєчан 29-30. V. 1971 — Торонто".

Емблема зображує пшеницю родючих піль східної Підгаєччини, що їх заквітчали червоною калиною — безсмертною славою — УСС-и, над Стрипою під час Першої світової війни. Емблему запроєктував відомий мистець-маляр Едвард Козак (ЕКО). Вона стала відзнакою вужчої батьківщини підгасчан в діяспорі.

Грамота Признання й Подяки

Засновуючи Видавничий Фонд збірника "Підгаєцька Земля", передбачено було відзначати щедрих жертводавців відповідними грамотами. Добродіями стають ті, хто пожертвував 100 дол. і більше; Меценатами — від 500 дол.; Фундаторами — від 1000 долярів.

На Загальному З'їзді грамотами відзначено було 26 Добродіїв. До кінця червня 1976 року одержали їх понад 80 осіб. Це вказує, що кожний десятий підгаєчанин є Добродієм Видавничого Фонду.

Грамоту запроєктував наш земляк, відомий мистець-маляр, Богдан Титла (Див. світлина).

Грамота, якою наділював Головний Комітет Добродіїв, Меценатів і Фундаторів Видавничого Фонду.

Перевидання Чудотворної Ікони Матері Божої з Зарваниці

Беручи до уваги сучасний стан в Україні, де гинуть історичні, культурні та релігійні цінності, Головний Комітет постановив перевидати, і тим зберегти, Чудотворну Ікону Матері Божої з Зарваниці.

Дворічні заходи та затрата великих коштів увінчалися успіхом. Римська фірма виконала копії так докладно, що не помітно різниці між копією і оригіналом. Дня 3-го березня 1975 року, Блаженніший Кир Йосиф, Патріярх Української Помісної Католицької Церкви, поблагословив образ, і поставив на ньому свій патріярший автограф. Таким чином образ, крім святости, став історичною цінністю. Це один з незатертих слідів нашої діяльности поза межами України (Див. світлина).

Чудотворна Ікона Матері Божої в Зарваниці. Перевидав Головний Комітет Підгаєчан у 1975 році.

Головний Комітет Підгаєчан — рідна установа

Вже саме творення швидким темпом осередків підгаєчан у ЗСА і в Канаді, вказувало, що організування наших земляків назріло, аж до припізнення. Від першого заклику Ініціятивної Групи 17. XI. 1969 року до Першої Конференції 21. II. 1970 року, тобто протягом трьох місяців, було зорганізовано 15 осередків. Організовуючи Головний Комітет і осередки, ми не взорувалися на нікому. Прийняли такі форми організації, які вважали за найбільш відповідні для нашого загалу. За станом з липня 1978 року, Головний Комітет об'єд-

нує 24 осередки. З того, у ЗСА — 13, в Канаді — 6, в Англії — 3, в Німеччині — 1, і в Австралії — 1. Кращої співпраці між Головним Комітетом і більшістю осередків годі собі уявити. Між референтами й членами Головного Комітету не було жодного непорозуміння, жодної резигнації (Редколегія не є Головним Комітетом).

У "Слові Підгаєчан" та у всіх своїх публікаціях, Головний Комітет користувався такою мовою, якою розмовляли в Підгаєччині. Писав про близькі кожному землякові справи, про наші спільні завдання й цілі, закликав до співпраці та жертвенности. З почуттям гордости можемо сказати, що загал наших земляків, понад усякі сподівання, за час нашої дев'ятирічної діяльности, давав нам повну моральну та фінансову підтримку. Хай про це скажуть факти. Кожного року до канцелярії Головного Комітету надходило понад 300 ділових листів. Крім того — датки та святочні побажання.

Осередки інформували про діяльність на місцях, про успіхи й проблеми. Біля сотні авторів надсилали описи громад, доповнення до описів, спомини, світлини, тощо. Інші писали про громадські справи — політичні, церковні, описували ювілеї, похорони, імпрези. Дехто шукав своїх рідних, приятелів та знайомих. Надсилали посмертні згадки, святочні побажання. Писали про свої особисті й родинні справи. Жоден лист не лишився без відповіді з нашого боку.

Такі відносини зроджували взаємне довір'я. Об'єднували нас в одну велику родину. Загал підгаєчан уважав Головний Комітет — рідною установою, тому й підтримував його всебічно.

В альбомі "Мандрівка землями Підгаєччини" поміщено список датків яких 900 жертводавців. Серед них, приблизно 150 — наших прихильників-непідгаєчан.

На тисячу зареєстрованих родин — 750 активних! Це рівно 75 відсотків загалу. Видається, що навіть серед найсвідоміших в повіті, важко знайти село з таким відсотком членів читальні "Просвіти", кружка "Рідної Школи", "Сільського Господаря" чи кооперативи.

За ввесь час нашої діяльности до каси вплинуло понад 50,000 долярів. З того — 65 відсотків загальної суми земляки переслали безпосередньо до нашої канцелярії. Решту присилали осередки, як членські вкладки, датки на Видавничий Фонд, коляду, принагідні збірки. Грамотами Признання й Подяки відзначено близько ста підгаєчан — добродіїв Видавничого Фонду, що зложили по 100 долярів і більше, та трьох Меценатів, що зложили понад 500 дол. кожний. Два Фундатори склали понад тисячу долярів кожний.

Це — гідне прикладу — ставлення широких кіл підгаєчан супроти Головного Комітету додавало нам витривалости в праці — загал заохочував нас! Такими патріотичними земляками, як виявили себе підгаєчани, міг би гордитися кожний регіональний Комітет, так само, як гордимося ними і ми.

SUMMARY OF A HISTORY OF PIDHAITSI AND ITS REGION

World War II proved extremely destructive for the Ukrainian nation whose cultural treasures were destroyed and millions of people were killed. In the wake of the destruction brought about by Germans and the Soviets, hundreds of thousands people left their homes joining the homeless from other countries in search of a new life. After the war, these emigrants found new homes in the western countries, particularly in Canada and in the United States.

From safety, afforded them by their new countries, the Ukrainians observed the willful destruction by the Soviet regime of the Ukrainian archives, libraries, and national customs. In response to this ethnocidal policy of the Soviet government, the Ukrainians in various countries of Europe, Canada, and the United States organized regional committees, which corresponded to the pre-1939 territorial and administrative structure. The ultimate purpose of these committees has been to preserve for posterity the collective memory of the past; in short, they strove to record in the collective volumes that they have published those elements of the national tradition and history most directly threatened by the Soviet barbaric policy.

This volume, entitled **A History of Pidhaitsi and Its Region**, has the same purpose as all the other volumes which have appeared since the early 1950's. We have tried to include in our publication as much pertinent material as possible. To achieve this objective a separate, but complementary, photo-album **Travel Log of Pidhaitsi Region** has also been published.

In the foreword, the Chairman of the Region Committee of Pidhaitsi, Wasyl Kolodchin, briefly described the circumstances leading to the creation of the collection, expressing thanks to the thousand compatriots who gave moral and material support to the committee and editorial staff. Without such positive support, the collection could not have been published.

The geo-historical part of the collection begins with Zirka Sokolska's article on the location, strata, flora and fauna, and population of the Pidhaitsi Region. Her article is based on material graphically summarized in tables and population statistics from various years. In his historical outline of Pidhaitsi, Prof. Taras Hunczak has utilized archive materials to produce a history of the town and its environs dating from medieval times.

The origins of Pidhaitsi are unknown. The first archival references stem from the early 14th century. Numerous attacks by the Tatars in the 15th century destroyed the city completely. In 1463, the then-owner of the castle fort and its treasures in Pidhaitsi, Jakiv Buchatsky, moved the town from the left bank to the right of the Muzhylivka Brook. He rebuilt the town,

reinforced its defenses, and surrounded it with a wall for defense, thus giving it strategic importance.

When the town received the Law of Magdeburg in 1539 (copy of the original in the text), its importance as a trade center increased greatly. It was counted, according to the scribes (litopys), as one of the greater towns of Rus. Hard times came when the town became the object of Tatar-Turk raids. In the 1667 war with the Poles, Pidhaitsi was put under siege by Hetman Doroshenko. The last Turkish raid on the town was in 1698. During Austrian rule (1772-1914), times in Pidhaitsi were peaceful, countributing to the growth and thriving of its settlers. Concurrently, cultural-educational life developed and grew in the city and villages of the region — up to World War I (1914-1918).

In their article, "Chronicle — Description of the Town of Pidhaitsi", Minko from Vynnets and J. Sena use the past as well as recent history of the town as background against which they depict the development of social and political life of the town. The socio-political activities of distinguished citizens — with the full co-operation of leading villagers of the region culminated in the taking over of political authority on November 3, 1918. Minko and Sena present an accurate account of the short-lived government of Ukraine and a more detailed description of the realities of Polish occupation of the town (1919 - 1939). The accelerated growth of social as well as civil life in the town and the revolutionaly activities of leading citizens, notably the youth, is described in some detail.

The outbreak of the Polish-German War (1939), followed by occupation of the town by the Red Army, completely halted cultural development. In its place, the underground organization — Organization of the Ukrainian Nationalists (OUN) — intensified its activies. The Soviet regime increasingly persecuted formerly active civil and political leaders, arresting them and deporting some to Siberia. With the coming of the German Army (July 5, 1941), life in the city changed even more. The revolutionary OUN led by Stepan Bandera proclaimed a renewal of the Ukrainian state. This act took place in the town square on July 12, 1941. The Germans, taken aback by this courageous act, retaliated, arresting the most visible members of the OUN.

The Ukrainian population of the town began to act in two main directions, i. e., assistance to the needy and the development of revolutionary guerrilla forces, which in the last years of the war organized branches of the Ukrainian Insurgent Arm (UPA). The Germans introduced oppressive practices. They persecuted the revolutionary independence movement. They arrested key leaders, imprisoned M. Zacuchny and the Kardash family (father and two sons), and executed by firing squad I. Myskiw, L. Babiak, and M. Komar, among others. They removed young people to Germany for forced labor. They murdered the entire Jewish population of the town (over 3,000).

Toward the end of 1944, the Ukrainians found themeselves under the Soviet occupation. As the Red Army approached the borders of Western Ukraine,

many youths joined the 1st Ukrainian Division (Halychyna) of the Ukrainian National Army (UNA); some joined the ranks of UPA, and numerous others escaped to the West.

The article on religious-church life of Pidhaitsi by Dr. Hryhor Luznycky shows what an important part the clergy played in the socio-religious life of our people. In particular, he mentions the Shumliansky family. The Lviv metropolitan Josyf Shumliansky played a very important part in the dialogues with the orthodox clergy (hierarchy) in 1681-1700. Spyrydon Lytvynovych, born in Muzhyliv, was named Lviv metropolitan in 1864. He also emphasized the role of other clergy in more recent times, up to and including the time of the UPA, in whose ranks died Rev. Father M. Blozovsky, a catechism teacher of Pidhaitsi.

Dr. Oleksa Jaworsky,a renowned civil and political figure, is important to the Ukrainians as the former representative to the Polish Parliament in Warsaw. His articles characterize the development of national awareness of the population of Pidhaitsi and the political thoughts of its leaders from the second half of the 19th century to World War II.

The political activity of the population of the town and villages of the region brought attention — even provoked the justifiable fear — of the Polish government in Warsaw which was determined, by acts of terror, to halt the development of Ukrainian nationalism. In 1930, it ordered "pacification" of most nationally aware (Ukrainian) regions of Halychyna (Galicia). The author of these articles, Minko of Vynnets, cites eyewitness accounts and victims of this shamful "pacification".

Ivan Durbak in his article-memoir paints an interesting picture of the Ukrainian Sich Riflemen (Ukrainian Sichovi Streltsi) positioned along the Strypa River in World War I (1915-1916).

The article — reminiscences by Rev. Father Wasyl Holovinsky describes a memorable event in the newer history of Ukraine, the taking over of the government in Pidhaitsi on November 3, 1918.

Oleksa Mostowyj, a community and cultural leader who served as choir director in Pidhaitsi, fills in gaps in the description of the town, recalling the musical and choir activities and private business in the years between the wars.

The article by Prof. L. Shankowsky deals with an altogether different area. In this thoroughly researched article, based on numerous source materials, he describes the armed conflict of the Ukrainian Insurgent Army in the region of Pidhaitsi during World War II and after. The territories of the region, the forests of the villages of Bokiv, Shumliany, and Slaviatyn, were the headquarters of War Region III (Lysonia). In 1944-45, the people of Pidhaitsi and its region formed a separate military unit (sotnia) of UPA (Burlaky). The most famous name in UPA from here was that of Martin Mizerny of Verbiv, who was known as Commander "Ren" in Zakherson (1945-47).

Many prominent Ukrainians came from Pidhaitsi and its region. Included among them is Historian Ivan Dzydzora, born in Zastavtsi, who was highly considered by Prof. Mychajlo Hrushevsky, president of the Ukrainian National Republic (1917-1918) and its greatest historian.

Mykola Kormeliuk, in his short article, throws light on the Ukrainian Cooperatives, centered in Pidhaitsi. The Regional Association of Ukrainian Co-operatives played an impartant part in the life of the Ukrainian society between the world wars. The PSK and the Regional Dairy during World War II, in spite of difficult circumstances, benefited the people of the region.

The territories of Pidhaitsi differed not only in appearence, but also in life style of the population by customs, and language. This is described in an interesting and well researched article by Dr. B. D. Chopyk, "The Dialects of the Northern Villages of Pidhaitsi-on-the Strypa".

Wasyl Papiz, in his detailed article, has depicted the religious observances and national customs of Pidhaitsi. Many of these customes were similar to those of all villages of the region, while others were different. Many customs have become history, while others continue to be observed.

The first part of the volume concludes with Ivan Novosiletsky's article, "The Winds of Change over Pidhaitsi". He describes the profound changes in our villages from the second half of the 19th century to the present.

The second part of the book describes the 64 villages and their hamlets that belonged to Pidhaitsi region as of September 1, 1939. The articles, written by 68 contributors, are a true mozaic of the Pidhaitsi region and the life of its population from the earliest times until now. Actually, most of the authors have concentrated on life and events that occurred in our villages in the years between World War I and World War II. They felt it was their duty to record the contemporary history of their villages, because in Ukraine this is forbidden.

Thus, the reason for publishing this volume is to preserve very important material for future historians of Ukraine — for the researcher of our times and those of the future. Our objective is to give them a credible written history of the settlements and the life style of a village at given times. In addition, the environs are described, e. g. Zavaliv. The late Petro Sokolsky, on the basis of source material, described the significance of Zavaliv for Halych. Another example is Ivan Kefor's description of the village of Seredne. In this article, one of the longest in the volume, he skillfully describes the daily life in the village from the second half of the 19th century until the 1930's

In their article on Holhochi, the late Hryhory Noha and M. Dankiv describe in detail the contribution of their village to the Ukrainian revolutionary effort during World War I and the revolutionary activities of the OUN-UPA in World War II. To avoid repetition, their description can serve as an example of the contributions of other villages.

In his description of Novosilka, Ivan Kardash writes of the civil and political activities of this large community. Similar type of civic activity was carried on in other villages of the region. In each village, the cultural, educational, and political work was conducted according to the means of the community. In large part, it depended on the intellectual leadership such as clergy, teachers, college students, and high school students. In the descriptions of communities,, the full text of the authors have been retained. The language and style have been edited. In many cases, however, the names and some local expressions have been retained.

In the final part of the volume, the article "Committee for Helping Build a Ukrainian National Home in Pidhaitsi," tells of the economic assistance of the former inhabitants of the Pidhaitsi region who left their native land before World War I. Almost as soon as World War I ended, the N.Y. Committee of Aid to War Victims was established. At first, it helped needy families who lost all means of livelihood. Later this committee became the Committee to Aid Building of a Ukrainian National Home in Pidhaitsi. It conducted a fund raising campaign, and the home was built and opened in 1934 for the use of the regional committees.

The activities of these individuals in the USA and their generosity was stimulated by their intense love of their homeland. From the memoirs, we see that a single contribution for the needs of the National Home or Aid to War Victims exceeded a week's wages of the donor. The secretary and leading spirit of this committee was Symon Kuchma (1880-1971), who kept archives on the functions of the Prosvita Society Chapter in Pidhaitsi (1921-23) and transferred them to the Regional Committee of Pidhaitsi and its 22 centers in various countries of the Free World. This Committee was started in Detroit, USA, in November 1969.

At the first Conference in Cleveland on February 21, 1970, a Preparatory Committee was created. At a General Convention in Toronto, Canada, the Main Regional Committee of Pidhaitsi was organized, its purpose being to publish this volume. On the executive board were almost all the members of both preparatory committees. The editorial board of the Collection was headed by Dr. Petro Goy, and Myroslav Kuchma, secretary. After their resignations, the chairman of the editorial board was Wasyl Kolodchin and Dr. Zenowij Stelmach was secretary. At the meeting of the Main Committee in Toronto on April 24, 1974, Prof. Taras Hunczak was invited to be chief editor of the volume, **Pidhaetska Zemlia.**

During the ten years of its existence, the Main Committee became increasingly active. Twice yearly it published a periodical journal "Slovo Pidhajechan" (The Word of the Pidhaetchany), and in 1975 it printed copies of the miraculous Ikon of Our Lady of Zarvanycia. This was blessed and autographed by the Patriarch of the Ukrainian Catholic Church, His Beatitude Josyf Slipyj. Twenty-two branches were organized in various countries of the Free World. Thirty-six thousand dollars were collected for the Publishing Fund, contributed

by over 800 families of Pidhaitsi and its region. More than 80 authors were invited to work on the collection. In addition to Wasyl Kolodchin, chairman, leading members of the Main Committee were: Dr. Z. Stelmach, secretary, Wasyl Papiz, executive director, editor-in chief of the "Word of the Pidhaetchany" and editor of the photo album, "Travel Log of Pidhaitsi Region", Dmytro Sylyma, financial secretary, Omelian Makohin, press secretary (passed away July 2, 1979), Wasyl Liscynesky, organizing secretary, Volodymyr Kudla, and Jaroslaw Sena, members.

The branch committees organized in various cities acted well in their regions, gathering material for the collection (articles, photos) and money for its publication. They always gave full cooperation to the Main Committee. In particular, the branch in England headed by D. M. Hajwa, contributed greatly to the success.

In addition to its organizational-publishing activities, the Main Committee has also written obituaries of those compatriots who have passed to their eternal reward, leaving an illustrious memory. One example is the cemetery memorial on the gravesite of Captain Mykola Halij, commandant of Pidhaitsi Town in 1918 and an outstanding civic and political activist. The initiative for this memorial came from our countrymen in New York. Organized by the Main Committee, the Commission for the Building of a Memorial was headed by Ivan Kefor. The plans for the monument-memorial were prepared without fee by architectural engineer Appolinary Osadca. The monument-memorial was built and funded by Pidhaetchany and a host of friends, who raised more than $4,500.

Without the co-operation and generosity of the majority of our landsmen, the Main Committee would not have been able to meet its goals. So, as a final word, the Executive Board of the Main Committee extends their sincere thanks to all compatriots of Pidhaitsi and its region and numerous friends for the exemplary work and full cooperation that has culminated in the publication of the collective work entitled, **A History of Pidhaitsi and Its Region** as well as the photo album.

***

СПИСОК СВІТЛИН

Дівчата в народній ноші Підгаєччини 1938 року 72
Могила УСС в Семиківцях 1929 року 92
На прощу до Зарваниці. Процесія з Шумлян 93
Весільний вінок "молодої" в Голгочах 98
Іван Джиджора 105
Проф. д-р Тарас Гунчак 113
Герб міста Підгайці 118
Підгайці. Ринок в половині 19 ст. 138
Загальний вид міста Підгайці 1960 р. 182
Синагога в Підгайцях 184
Іван Даньків, повітовий організатор "Просвіти" 189
Д-р Микола Галій, сотник УГА, комендант міста Підгайці 191
Чоловічий хор в Підгайцях 1943 року 192
Товариство "Родина" 1918 року 194
Школа в Підгайцях 198
Ринок. Початок вул. св. Миколая 206
Ратуша в Підгайцях 207
"Пресова Квартира" УСС в Соснові 1916 р. 221
О. Василь Чопей, старшина австрійської армії 228
Д-р Олекса Яворський, старшина австрійської армії 228
Петро Пушка, крайовий провідник юнацтва ОУН 243
Василь Марущак-Хмара, повітовий провідник ОУН 244
Команда Військової Округи УПА Ч. 3 "Лисоня" 1946 року 245
Петро Темнюк 248
Старшини УПА Воєнної Округи Ч. III "Лисоня" 1946 року 255
Відділ УПА в лісі коло Рудник 1943 року 259
Мартин Мізерний-Ген 268
Церква св. Успенія 313
Д-р Олекса Яворський, посол 319
Михайло Содомора, посол до Галицького Сойму 320
Д-р Григорій Стецюк, голова Філії т-ва "Просвіта" 337
Посвячення угольного каменя Повітового Народного Дому 337
Повітовий Народний Дім в Підгайцях 338
Повітовий Сокільський Здвиг в Підгайцях 341
Частина учасників відзначення 40-ліття Філії т-ва "Просвіта" 342
Олекса Мостовий 347

Музично-співоче товариство "Боян" в Підгайцях 1927 року 350
Чоловічий хор в Підгайцях 1928 року 351
Дирекція і Надзірна Рада ПСК в Підгайцях 1943 року 357
Молочарська Конференція в Підгайцях 1937 року 358
Дирекція Повітового Союзу Українських Кооператив 1936 року 359
Герб Стеткевичів 402
Управа і члени кредитової каси "Поміч" в Божикові 1935 р. 403
Товариство "Сокіл" в Божикові 1937 р. 405
Аматорський Гурток при чит. т-ва "Просвіта" в Бурканові 420
Жінки Вербова в народній ноші з перед 1900 р. 425
Товариство "Січ" у Вербові 1912 року 426
Хор при чит. т-ва "Просвіта" у Вербові 1930 року 427
Злучений жіночий хор на "Святі Жінки" у Вербові 1935 року 428
Символічна могила Героям в с. Волощина 443
Жіноча Секція при т-ві "Сільський Господар" в Гайворонці 447
Преображенська (Спасівська) церква в Галичі 453
Самоосвітній Гурток при чит. т-ва "Просвіта" в Гниловодах 456
Центральна частина села Голгочі 461
Товариство "Сокіл" в Голгочах 467
Районовий вишкіл управ читалень т-ва "Просвіта" в Голгочах 468
Іван Колодчин 469
Кружок т-ва "Рідна Школа" в Горожанці 1935 року 475
Загальний вид Завалова 481
Завалівський замок на Заставчу 484
Самоосвітній Гурток при чит. т-ва "Просвіта" в Завалові 492
Іван Балюк, чот. УСС 518
Осип Пришляк 520
Володимир Пришляк 520
Оркестра при чит. т-ва "Просвіта" в Іщкові 1936 року 526
Частина мешканців села Лиса 1922 року 531
Товариство "Сокіл" в селі Лиса 1937 року 534
Хліборобський Вишкіл Молоді в Литвинові-Застав'ю 1936 р. 537
Церква в селі Маркова 540
Учні 5-тої кляси народної школи в Мозолівці 1936 року 537
Рільничий страйк в Мужилові 1902 року 554
Міщаний хор при чит. т-ва "Просвіта" в Мужилові 1933 року 558
Господарська хата в Новосілці 562
"Стара" церква в Новосілці-Кут 563
Хор при чит. т-ва "Просвіта" в Новосілці 1937 року 568
Богослуження під пам'ятником знесення панщини в Новосілці 570
Обжинки в Новосілці 1937 року 571
Зелені Свята на могилі УСС в Семиківцях 1929 року 600
Дитячий Садок при кружку т-ва "Рідна Школа" в Середнім 631

Хліборобський Вишкіл Молоді в Сілці к. Підгаєць 1935 року 642
Співочий Ансамбль при чит. т-ва "Просвіта" в Славятині 648
Управа і частина членів чит. т-ва "Просвіта" в Соснові 654
Організатори й учасники курсів т-ва "Рідна Школа" в Соснові ... 656
Аматорський Гурток т-ва "Рідна Школа" в Старім Місті 1936 р. ... 671
Доріст при чит. т-ва "Просвіта" в Яблонівці 1934 року 694
Управа т-ва "Запорожська Січ" в Ню Йорку 1924 року 710
Інж. Василь Колодчин 722
Василь Папіж 722
Головний Комітет Підгаєчан 725
"Слово Підгаєчан" 726
Грамота Признання і Подяки 728
Чудотворна Ікона Матері Божої в Зарваниці 729

**
*

ЗМІСТ

стор

Василь Колодчин — Вступне слово 7

I

ПОЛОЖЕННЯ І НАСЕЛЕННЯ

Зоряна Яворська-Сокольська — Положення і геологічна будова 11
Заселення Підгаєччини ... 33
Д-р Богдан Д. Чопик — Говірки північних сіл Підгаєцької Над-Стрипи ... 49
Василь Папіж — Деякі релігійні обряди і народні звичаї в Підгаєччині ... 69
Михайло Грушевський — Іван Джиджора — історик Гетьманщини 105

II

ІСТОРИЧНІ НАРИСИ

Проф. Тарас Гунчак — Підгаєччина: — історичний нарис 113
Мінко з Винниць —
Михайло Черевко,
Ярослав Сена — Хроніка-опис міста Підгайці ... 181
Іван Дурбак — УСС у Підгаєччині ... 215
о. мітрат Василь Головінський — Листопадові дні в Підгайцях ... 225
Лев Шанковський — УПА на Підгаєччині ... 229
І. Новосілецький — Вітри змін над Підгаєччиною ... 293

III

РЕЛІГІЙНЕ, СУСПІЛЬНЕ Й ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ

Григор Лужницький — Сторінка із релігійно-церковного життя Підгаєччини ... 311
Д-р Олекса Яворський — Громадсько-політичне життя Підгаєччини ... 319
Д-р Олекса Яворський — Короткий огляд культурно-освітнього життя Підгаєччини в роках 1921 - 39 335
Олекса Мостовий — Музично-співацьке життя міста Підгайці ... 347
Микола Кормелюк — Повітовий Союз Українських Кооператив і Районова Молочарня 1942 - 1944 рр. ... 355

Олекса Мостовий — Українське приватне купецтво в Підгайцях 360
Мінко з Винниць — Пацифікація 363

IV

МІСТЕЧКА І СЕЛА ПІДГАЄЧЧИНИ

Зоряна Сокольська — Бекерсдорф 379
Д-р Богдан Д. Чопик — Село Бенева 383
Михайло Галадза — Білокриниця 385
Іван Сточанський — Богатківці 391
Воля Голуховська 400
Никола Стеткевич,
Андрій Кушнір,
Павло Скаськів —
Володимир Кудла — Божиків 401
о. крилош. Василь Чопей — Боків 411
Іван Нішка — Бронгалівка 417
Дам'ян Стельмах — Бурканів 418
Уланівка 421
Ольга Возьна-Галипчак — Вага 422
Оксана Лотоцька —
Григорій Головка — Вербів 424
Анна і Іван Захарків — Вишнівчик 429
Петро Бурик —
Іван Щур — Волиця 436
інж.-арх. Аполінарій Осадца — Волощина 441
Стефан Михальський — Гайворонка 444
Польська Воля 448
Володимир Гусак —
Михайло Фурда — Галич 449
Антін Бусько — Гниловоди 454
Євген Крумшин — Гнильче 457
Червень 458
Филимон Фурда — Голендри 459
Григорій Нога —
Михайло Даньків — Історія села Голгочі 461
Антін Мулик —
Стефанія Голубяк — Горожанка 473
Тома Гнип — Доброводи 477
Р. М. — Дрищів 478
Ярослав Сиваник — Завадівка 478
Петро Сокольський — Завалів — місто княже 480
Григорій Гіна — Загайці 498

Омелян Макогін — Зарваниця 499
Іван Джиджора — Заставці 511
Дмитро Сулима — Заставче 513
Микола Зацухний — Про село Заставче і його трьох мешканців 517
Стефанія Монастирська —
Омелян Макогін — Затурин 521
Д-р Зеновій Стельмах — Золотники 523
Марко Криськів — Іщків 525
Р. М. — Коржова 527
Д-р Олекса Яворський — Котузів 528
Микола Лужба —
Петро Голіяд — Лиса 530
Никола Стеткевич — Литвинів 535
Михайло Оніхрів — Маловоди 537
Ярослав Сиваник — Маркова 539
Р. М. — Михайлівка 543
Василь Лагошняк — Мозолівка 544
Яким Саляк — Мужилів 551
Іван Кардаш — Новосілка 561
Іван Дурбак — Як святкували Різдво в Новосілці 572
Огіньщизна 578
Пельцовщизна і Королівщизна 578
Поплави Новосілецькі 579
Ригайлиха 579
Василь Семеген — Носів 580
Петро Сокольський — Пановичі 589
Василь Сабатюк — Раковець 591
Осолінщизна 592
Михайло Оніхрів — Росоховатець 593
Микола Кунька — Рудники 594
Яків Говда — Сапова 596
Онуфрей Кекіш — Семиківці 598
Іван Кефор — Середнє 601
Камінна Гора 636
Д. М. Гайва — Сільце 637
Поплави Підгаєцькі 645
Заставя 646
Мирон Залуцький — Славятин 647
Омелян Пастухевич — Соколів 648
Стефан Теплий — Сокільники 649
Хатки 651
Іван Палка — Соснів 651
Ганчарки 658

Василь Папіж —
Михайло Черевко — Старе Місто 659
Василь Папіж — Молодь Старого Міста 671
Р. М. — Теляче 676
Р. М. — Товстобаби 677
Станислав Вирста —
Омелян Макогін — Угринів 678
о. Юліян Фіцалович — Швейків 681
Василь Наум — Шкіндерівка 686
Володимир Данилюк — Шумляни 689
І. К. — Юстинівка 691
Євген Лапчак — Яблонівка 692

V

ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА

Остап Сокольський —
Іван Джиджора — Підгаєчани в Дивізії "Галичина" 699
Василь Папіж — Комітет Будови Українського Народного Дому в Підгайцях 709
Василь Папіж — Головний Комітет Підгаєчан 721
Резюме в англійській мові 731
Список світлин 737
Зміст 741

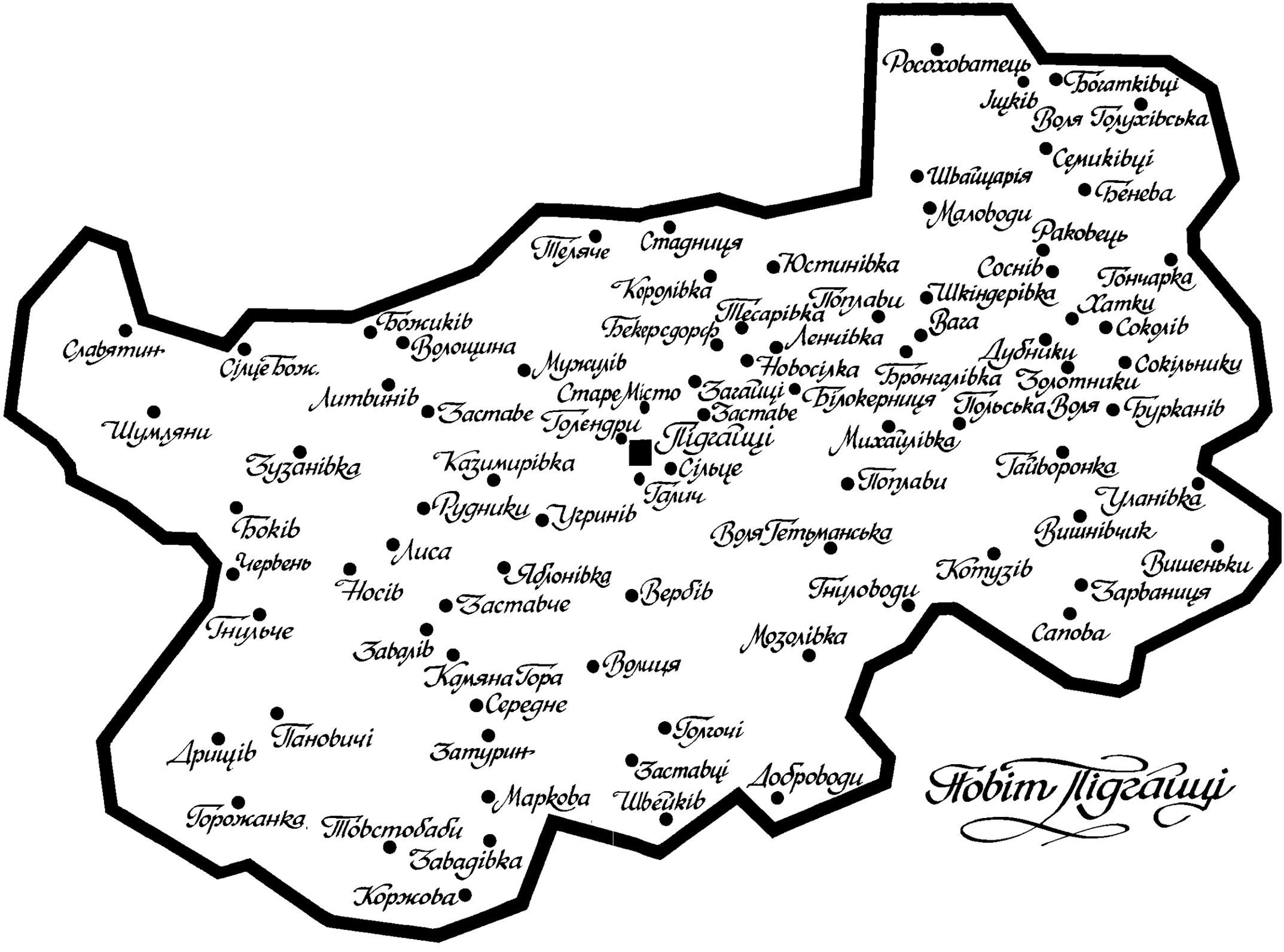
Росоховатець
Богатківці
Іщків
Воля Голухівська
Семиківці
Швайцарія
Женева
Маловоди
Раковець
Теляче
Стадниця
Юстинівка
Соснів
Гончарка
Королівка
Шкіндерівка
Поплави
Хатки
Тесарівка
Вага
Соколів
Бекерсдорф
Ленчівка
Божиків
Волощина
Славятин
Сільце Божк.
Мужилів
Новосілка
Дубники
Бронгалівка
Золотники
Сокільники
Литвинів
Старе Місто
Загайці
Білокерниця
Польська Воля
Бурканів
Застав'е
Голендри
Підгайці
Михайлівка
Шумляни
Зуханівка
Казимирівка
Сільце
Гайворонка
Поплави
Галич
Уланівка
Рудники
Угринів
Боків
Вишнівчик
Воля Гетьманська
Лиса
Вишеньки
Червень
Котузів
Яблонівка
Носів
Вербів
Гниловоди
Зарваниця
Застав'ече
Гнильче
Сапова
Мозолівка
Завалів
Волиця
Камяна Гора
Середне
Голгочі
Пановичі
Дрищів
Затурин-
Заставці
Доброводи
Маркова
Швейків
Горожанка
Товстобаби
Завадівка
Коржова
Новіт Підгайці